નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

સમ્મોહવિનોદની નામ

વિભઙ્ગ-અટ્ઠકથા

૧. ખન્ધવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

ચતુસચ્ચદસો નાથો, ચતુધા ધમ્મસઙ્ગણિં;
પકાસયિત્વા સમ્બુદ્ધો, તસ્સેવ સમનન્તરં.

ઉપેતો બુદ્ધધમ્મેહિ, અટ્ઠારસહિ નાયકો;
અટ્ઠારસન્નં ખન્ધાદિ-વિભઙ્ગાનં વસેન યં.

વિભઙ્ગં દેસયી સત્થા, તસ્સ સંવણ્ણનાક્કમો;
ઇદાનિ યસ્મા સમ્પત્તો, તસ્મા તસ્સત્થવણ્ણનં.

કરિસ્સામિ વિગાહેત્વા, પોરાણટ્ઠકથાનયં;
સદ્ધમ્મે ગારવં કત્વા, તં સુણાથ સમાહિતાતિ.

૧. **પઞ્ચક્ખન્ધા – રૂપક્ખન્ધો…પે॰… વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો**તિ ઇદં વિભઙ્ગપ્પકરણસ્સ આદિભૂતે ખન્ધવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નામ. તત્થ **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. તેન ન તતો હેટ્ઠા ન ઉદ્ધન્તિ દસ્સેતિ. **ખન્ધા**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. તત્રાયં ખન્ધ-સદ્દો સમ્બહુલેસુ ઠાનેસુ દિસ્સતિ – રાસિમ્હિ, ગુણે, પણ્ણત્તિયં, રુળ્હિયન્તિ. ‘‘સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, મહાસમુદ્દે ન સુકરં ઉદકસ્સ પમાણં ગહેતું – એત્તકાનિ ઉદકાળ્હકાનીતિ વા એત્તકાનિ ઉદકાળ્હકસતાનીતિ વા એત્તકાનિ ઉદકાળ્હકસહસ્સાનીતિ વા એત્તકાનિ ઉદકાળ્હકસતસહસ્સાનીતિ વા, અથ ખો અસઙ્ખ્યેય્યો અપ્પમેય્યો મહાઉદકક્ખન્ધોત્વેવ સઙ્ખ્યં ગચ્છતી’’તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૫૧; ૬.૩૭) હિ રાસિતો ખન્ધો નામ. નહિ પરિત્તકં ઉદકં ઉદકક્ખન્ધોતિ વુચ્ચતિ, બહુકમેવ વુચ્ચતિ. તથા ન પરિત્તકો રજો રજક્ખન્ધો, ન અપ્પમત્તકા ગાવો ગવક્ખન્ધો, ન અપ્પમત્તકં બલં બલક્ખન્ધો, ન અપ્પમત્તકં પુઞ્ઞં પુઞ્ઞક્ખન્ધોતિ વુચ્ચતિ. બહુકમેવ હિ રજો રજક્ખન્ધો, બહુકાવ ગવાદયો ગવક્ખન્ધો, બલક્ખન્ધો, પુઞ્ઞક્ખન્ધોતિ વુચ્ચન્તિ. ‘‘સીલક્ખન્ધો સમાધિક્ખન્ધો’’તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૫) પન ગુણતો ખન્ધો નામ. ‘‘અદ્દસા ખો ભગવા મહન્તં દારુક્ખન્ધં ગઙ્ગાય નદિયા સોતેન વુય્હમાન’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૪૧). એત્થ પણ્ણત્તિતો ખન્ધો નામ. ‘‘યં ચિત્તં મનો માનસં…પે॰… વિઞ્ઞાણં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૬૩, ૬૫) રુળ્હિતો ખન્ધો નામ. સ્વાયમિધ રાસિતો

અધિપ્પેતો. અયઞ્હિ ખન્ધટ્ઠો નામ પિણ્ડટ્ઠો પૂગટ્ઠો ઘટટ્ઠો રાસટ્ઠો. તસ્મા ‘રાસિલક્ખણા ખન્ધા’તિ વેદિતબ્બા. કોટ્ઠાસટ્ઠોતિપિ વત્તું વટ્ટતિ; લોકસ્મિઞ્હિ ઇણં ગહેત્વા ચોદિયમાના ‘દ્વીહિ ખન્ધેહિ દસ્સામ, તીહિ ખન્ધેહિ દસ્સામા’તિ વદન્તિ. ઇતિ ‘કોટ્ઠાસલક્ખણા ખન્ધા’તિપિ વત્તું વટ્ટતિ. એવમેત્થ **રૂપક્ખન્ધો**તિ રૂપરાસિ રૂપકોટ્ઠાસો, **વેદનાક્ખન્ધો**તિ વેદનારાસિ વેદનાકોટ્ઠાસોતિ ઇમિના નયેન સઞ્ઞાક્ખન્ધાદીનં અત્થો વેદિતબ્બો.

એત્તાવતા સમ્માસમ્બુદ્ધો વ્વાયં ‘‘ચત્તારો ચ મહાભૂતા ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ’’ન્તિ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નાદીસુ એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો ‘પઞ્ચવીસતિ રૂપકોટ્ઠાસા’તિ ચ ‘છન્નવુતિ રૂપકોટ્ઠાસા’તિ ચ એવંપભેદો રૂપરાસિ, તં સબ્બં પરિપિણ્ડેત્વા રૂપક્ખન્ધો નામાતિ દસ્સેસિ. યો પનાયં ‘‘સુખા વેદના, દુક્ખા વેદના, અદુક્ખમસુખા વેદના’’તિ તેસુયેવ એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો ચતુભૂમિકવેદનારાસિ, તં સબ્બં પરિપિણ્ડેત્વા વેદનાક્ખન્ધો નામાતિ દસ્સેસિ. યો પનાયં ‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા…પે॰… મનોસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા’’તિ તેસુયેવ એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો ચતુભૂમિકસઞ્ઞારાસિ , તં સબ્બં પરિપિણ્ડેત્વા સઞ્ઞાક્ખન્ધો નામાતિ દસ્સેસિ. યો પનાયં ‘‘ચક્ખુસમ્ફસ્સજા ચેતના…પે॰… મનોસમ્ફસ્સજા ચેતના’’તિ તેસુયેવ એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો ચતુભૂમિકચેતનારાસિ, તં સબ્બં પરિપિણ્ડેત્વા સઙ્ખારક્ખન્ધો નામાતિ દસ્સેસિ. યો પનાયં ‘‘ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં, મનોધાતુ, મનોવિઞ્ઞાણધાતૂ’’તિ તેસુયેવ એકાદસસુ ઓકાસેસુ વિભત્તો ચતુભૂમિકચિત્તરાસિ, તં સબ્બં પરિપિણ્ડેત્વા વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો નામાતિ દસ્સેસિ.

અપિચેત્થ સબ્બમ્પિ ચતુસમુટ્ઠાનિકં રૂપં રૂપક્ખન્ધો, કામાવચરઅટ્ઠકુસલચિત્તાદીહિ એકૂનનવુતિચિત્તેહિ સહજાતા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, ફસ્સાદયો ધમ્મા સઙ્ખારક્ખન્ધો, એકૂનનવુતિ ચિત્તાનિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ. એવમ્પિ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ ધમ્મપરિચ્છેદો વેદિતબ્બો.

૧. રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસો

૨. ઇદાનિ તે રૂપક્ખન્ધાદયો વિભજિત્વા દસ્સેતું **તત્થ કતમો રૂપક્ખન્ધો**તિઆદિમાહ. તત્થ **તત્થા**તિ તેસુ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ. **કતમો**તિ કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. **રૂપક્ખન્ધો**તિ પુચ્છિતધમ્મનિદસ્સનં. ઇદાનિ તં વિભજન્તો **યં કિઞ્ચિ રૂપ**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **યં કિઞ્ચી**તિ અનવસેસપરિયાદાનં. **રૂપ**ન્તિ અતિપ્પસઙ્ગનિયમનં. એવં પદદ્વયેનાપિ રૂપસ્સ અનવસેસપરિગ્ગહો કતો હોતિ.

તત્થ કેનટ્ઠેન રૂપન્તિ? રુપ્પનટ્ઠેન રૂપં. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

> ‘‘કિઞ્ચ , ભિક્ખવે, રૂપં વદેથ? રુપ્પતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતિ. કેન રુપ્પતિ? સીતેનપિ રુપ્પતિ, ઉણ્હેનપિ રુપ્પતિ, જિઘચ્છાયપિ રુપ્પતિ, પિપાસાયપિ રુપ્પતિ, ડંસમકસવાતાતપસરિસપસમ્ફસ્સેનપિ રુપ્પતિ. રુપ્પતીતિ ખો, ભિક્ખવે, તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯).

તત્થ **કિ**ન્તિ કારણપુચ્છા; કેન કારણેન રૂપં વદેથ, કેન કારણેન તં રૂપં નામાતિ અત્થો. રુપ્પતીતિ એત્થ **ઇતી**તિ કારણુદ્દેસો. યસ્મા રુપ્પતિ તસ્મા રૂપન્તિ વુચ્ચતીતિ અત્થો. **રુપ્પતી**તિ કુપ્પતિ ઘટ્ટીયતિ પીળિયતિ ભિજ્જતીતિ અત્થો. એવં ઇમિના એત્તકેન ઠાનેન રુપ્પનટ્ઠેન રૂપં વુત્તં. રુપ્પનલક્ખણેન રૂપન્તિપિ વત્તું વટ્ટતિ. રુપ્પનલક્ખણઞ્હેતં.

સીતેનપિ રુપ્પતીતિઆદીસુ પન **સીતેન** તાવ **રુપ્પનં લોકન્તરિકનિરયે** પાકટં. તિણ્ણં તિણ્ણઞ્હિ ચક્કવાળાનં અન્તરે એકેકો લોકન્તરિકનિરયો નામ હોતિ અટ્ઠયોજનસહસ્સપ્પમાણો, યસ્સ નેવ હેટ્ઠા પથવી અત્થિ, ન ઉપરિ ચન્દિમસૂરિયદીપમણિઆલોકો, નિચ્ચન્ધકારો. તત્થ નિબ્બત્તસત્તાનં તિગાવુતો અત્તભાવો હોતિ. તે વગ્ગુલિયો વિય પબ્બતપાદે દીઘપુથુલેહિ નખેહિ લગ્ગિત્વા અવંસિરા ઓલમ્બન્તિ. યદા સંસપ્પન્તા અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ હત્થપાસગતા હોન્તિ અથ 'ભક્ખો નો લદ્ધો'તિ મઞ્ઞમાના તત્થ બ્યાવટા વિપરિવત્તિત્વા લોકસન્ધારકે ઉદકે પતન્તિ, સીતવાતે પહરન્તેપિ પક્કમધુકફલાનિ વિય છિજ્જિત્વા ઉદકે પતન્તિ. પતિતમત્તાવ અચ્ચન્તખારેન સીતોદકેન છિન્નચમ્મન્હારુમંસઅટ્ઠીહિ ભિજ્જમાનેહિ તત્તતેલે પતિતપિટ્ઠપિણ્ડિ વિય પટપટાયમાના વિલીયન્તિ. એવં સીતેન રુપ્પનં લોકન્તરિકનિરયે પાકટં. મહિંસકરટ્ઠાદીસુપિ હિમપાતસીતલેસુ પદેસેસુ એતં પાકટમેવ. તત્થ હિ સત્તા સીતેન ભિન્નચ્છિન્નસરીરા જીવિતક્ખયમ્પિ પાપુણન્તિ.

ઉણ્હેન રુપ્પનં અવીચિમહાનિરયે પાકટં. તત્થ હિ તત્તાય લોહપથવિયા નિપજ્જાપેત્વા પઞ્ચવિધબન્ધનાદિકરણકાલે સત્તા મહાદુક્ખં અનુભવન્તિ.

જિઘચ્છાય રુપ્પનં પેત્તિવિસયે ચેવ દુબ્ભિક્ખકાલે ચ પાકટં. પેત્તિવિસયસ્મિઞ્હિ સત્તા દ્વે તીણિ બુદ્ધન્તરાનિ કિઞ્ચિદેવ આમિસં હત્થેન ગહેત્વા મુખે પક્ખિપન્તા નામ ન હોન્તિ . અન્તોઉદરં આદિત્તસુસિરરુક્ખો વિય હોતિ. દુબ્ભિક્ખે કઞ્જિકમત્તમ્પિ અલભિત્વા મરણપ્પત્તાનં પમાણં નામ નત્થિ.

પિપાસાય રુપ્પનં કાલકઞ્જિકાદીસુ પાકટં. તત્થ હિ સત્તા દ્વે તીણિ બુદ્ધન્તરાનિ હદયતેમનમત્તં વા જિવ્હાતેમનમત્તં વા ઉદકબિન્દું લદ્ધું ન સક્કોન્તિ. 'પાનીયં પિવિસ્સામા'તિ નદિં ગતાનમ્પિ નદી વાલિકાતલં સમ્પજ્જતિ. મહાસમુદ્દં પક્ખન્તાનમ્પિ મહાસમુદ્દો પિટ્ઠિપાસાણો હોતિ. તે સુસ્સન્તા બલવદુક્ખપીળિતા વિચરન્તિ.

એકો કિર કાલકઞ્જિકઅસુરો પિપાસં અધિવાસેતું અસક્કોન્તો યોજનગમ્ભીરવિત્થારં મહાગઙ્ગં ઓતરિ. તસ્સ ગતગતટ્ઠાને ઉદકં છિજ્જતિ, ધૂમો ઉગ્ગચ્છતિ, તત્તે પિટ્ઠિપાસાણે ચઙ્કમનકાલો વિય હોતિ. તસ્સ ઉદકસદ્દં સુત્વા ઇતો ચિતો ચ વિચરન્તસ્સેવ રત્તિ વિભાયિ. અથ નં પાતોવ ભિક્ખાચારં ગચ્છન્તા તિંસમત્તા પિણ્ડચારિકભિક્ખૂ દિસ્વા – ''કો નામ ત્વં, સપ્પુરિસા''તિ પુચ્છિંસુ. ''પેતોહમસ્મિ, ભન્તે''તિ. ''કિં પરિયેસસી''તિ? ''પાનીયં, ભન્તે''તિ. ''અયં ગઙ્ગા પરિપુણ્ણા, કિં ત્વં ન પસ્સસી''તિ? ''ન ઉપકપ્પતિ, ભન્તે''તિ. ''તેન હિ ગઙ્ગાપિટ્ઠે નિપજ્જ, મુખે તે પાનીયં આસિઞ્ચિસ્સામા''તિ. સો વાલિકાપુળિને ઉત્તાનો નિપજ્જિ. ભિક્ખૂ તિંસમત્તે પત્તે નીહરિત્વા ઉદકં આહરિત્વા આહરિત્વા તસ્સ મુખે આસિઞ્ચિંસુ. તેસં તથા કરોન્તાનંયેવ વેલા ઉપકટ્ઠા જાતા. તતો ''ભિક્ખાચારકાલો અમ્હાકં, સપ્પુરિસ; કચ્ચિ તે અસ્સાદમત્તા લદ્ધા''તિ આહંસુ. પેતો ''સચે મે, ભન્તે, તિંસમત્તાનં અય્યાનં તિંસમત્તેહિ પત્તેહિ આસિત્તઉદકતો અડ્ઢપસતમત્તમ્પિ પરગલગતં, પેતત્તભાવતો મોક્ખો મા હોતૂ''તિ આહ. એવં પિપાસાય રુપ્પનં પેત્તિવિસયે પાકટં.

ડંસાદીહિ રુપ્પનં ડંસમક્ખિકાદિસમ્બબહુલેસુ પદેસેસુ પાકટં. એત્થ ચ **ડંસા**તિ પિઙ્ગલમક્ખિકા, **મકસા**તિ મકસાવ **વાતા**તિ કુચ્છિવાતપિટ્ઠિવાતાદિવસેન વેદિતબ્બા. સરીરસ્મિઞ્હિ વાતરોગો ઉપ્પજ્જિત્વા હત્થપાદપિટ્ઠિઆદીનિ ભિન્દતિ, કાણં કરોતિ, ખુજ્જં કરોતિ, પીઠસપ્પિં કરોતિ. **આતપો**તિ સૂરિયાતપો. તેન રુપ્પનં **મરુકન્તારા**દીસુ પાકટં. એકા કિર ઇત્થી મરુકન્તારે રત્તિં સત્થતો ઓહીના દિવા સૂરિયે ઉગ્ગચ્છન્તે વાલિકાય તપ્પમાનાય પાદે ઠપેતું અસક્કોન્તી સીસતો પચ્છિં ઓતારેત્વા અક્કમિ. કમેન પચ્છિયા ઉણ્હાભિતત્તાય ઠાતું

અસક્કોન્તી તસ્સા ઉપરિ સાટકં ઠપેત્વા અક્કમિ. તસ્મિમ્પિ સન્તત્તે અઙ્કેન ગહિતં પુત્તકં અધોમુખં નિપજ્જાપેત્વા કન્દન્તં કન્દન્તં અક્કમિત્વા સદ્ધિં તેન તસ્મિંયેવ ઠાને ઉણ્હાભિતત્તા કાલમકાસિ.

સરીસપાતિ યે કેચિ દીઘજાતિકા સરન્તા ગચ્છન્તિ. તેસં સમ્ફસ્સેન રુપ્પનં આસીવિસદટ્ઠાદીનં વસેન વેદિતબ્બં.

ઇદાનિ 'યં કિઞ્ચિ રૂપ'ન્તિ પદેન સંગહિતં પઞ્ચવીસતિકોટ્ઠાસછન્નવુતિકોટ્ઠાસપ્પભેદં સબ્બમ્પિ રૂપં અતીતાદિકોટ્ઠાસેસુ પક્ખિપિત્વા દસ્સેતું **અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્ન**ન્તિ આહ. તતો પરં તદેવ અજ્ઝત્તદુકાદીસુ ચતૂસુ દુકેસુ પક્ખિપિત્વા દસ્સેતું **અજ્ઝત્તં વા બહિદ્ધા વા**તિઆદિ વુત્તં. તતો પરં સબ્બમ્પેતં એકાદસસુ પદેસેસુ પરિયાદિયિત્વા દસ્સિતં રૂપં એકતો પિણ્ડં કત્વા દસ્સેતું **તદેકજ્ઝ**ન્તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ **તદેકજ્ઝ**ન્તિ તં એકજ્ઝં; **અભિસઞ્ઞૂહિત્વા**તિ અભિસંહરિત્વા; **અભિસઙ્ખિપિત્વા**તિ સઙ્ખેપં કત્વા; ઇદં વુત્તં હોતિ – સબ્બમ્પેતં વુત્તપ્પકારં રૂપં રુપ્પનલક્ખણસઙ્ખાતે એકવિધભાવે પઞ્ઞાય રાસિં કત્વા રૂપક્ખન્ધો નામાતિ વુચ્ચતીતિ. એતેન સબ્બમ્પિ રૂપં રુપ્પનલક્ખણે રાસિભાવૂપગમનેન રૂપક્ખન્ધોતિ દસ્સિતં હોતિ. ન હિ રૂપતો અઞ્ઞો રૂપક્ખન્ધો નામ અત્થિ. યથા ચ રૂપં, એવં વેદનાદયોપિ વેદયિતલક્ખણાદીસુ રાસિભાવૂપગમનેન. ન હિ વેદનાદીહિ અઞ્ઞે વેદનાક્ખન્ધાદયો નામ અત્થિ.

૩. ઇદાનિ એકેકસ્મિં ઓકાસે પક્ખિત્તં રૂપં વિસું વિસું ભાજેત્વા દસ્સેન્તો **તત્થ કતમં રૂપં અતીત**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **તત્થા**તિ એકાદસસુ ઓકાસેસુ પક્ખિપિત્વા ઠપિતમાતિકાય ભુમ્મં. ઇદં વુત્તં હોતિ – અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નન્તિઆદિના નયેન ઠપિતાય માતિકાય યં અતીતં રૂપન્તિ વુત્તં, તં કતમન્તિ? ઇમિના ઉપાયેન સબ્બપુચ્છાસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **અતીતં નિરુદ્ધ**ન્તિઆદીનિ પદાનિ નિક્ખેપકણ્ડસ્સ અતીતત્તિકભાજનીયવણ્ણનાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૪૪) વુત્તાનેવ. **ચત્તારો ચ મહાભૂતા**તિ ઇદં અતીતન્તિ વુત્તરૂપસ્સ સભાવદસ્સનં. યથા ચેત્થ એવં સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. ઇમિના ઇદં દસ્સેતિ – અતીતરૂપમ્પિ ભૂતાનિ ચેવ ભૂતાનિ ઉપાદાય નિબ્બત્તરૂપઞ્ચ, અનાગતમ્પિ...પે॰... દૂરસન્તિકમ્પિ . ન હિ ભૂતેહિ ચેવ ભૂતાનિ ઉપાદાય પવત્તરૂપતો ચ અઞ્ઞં રૂપં નામ અત્થીતિ.

અપરો નયો – **અતીતંસેન સઙ્ગહિત**ન્તિ અતીતકોટ્ઠાસેનેવ સઙ્ગહિતં, એત્થેવ ગણનં ગતં. કિન્તિ? ચત્તારો ચ મહાભૂતા ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપન્તિ. એવં સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. અનાગતપચ્ચુપ્પન્નનિદ્દેસપદાનિપિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવ.

ઇદં પન અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં નામ સુત્તન્તપરિયાયતો અભિધમ્મનિદ્દેસતોતિ દુવિધં. તં સુત્તન્તપરિયાયે ભવેન પરિચ્છિન્નં. પટિસન્ધિતો હિ પટ્ઠાય અતીતભવેસુ નિબ્બત્તં રૂપં, અનન્તરભવે વા નિબ્બત્તં હોતુ કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકે વા, સબ્બં અતીતમેવ નામ. ચુતિતો પટ્ઠાય અનાગતભવેસુ નિબ્બત્તનકરૂપં, અનન્તરભવે વા નિબ્બત્તં હોતુ કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકે વા, સબ્બં અનાગતમેવ નામ. ચુતિપટિસન્ધિઅનન્તરે પવત્તરૂપં પચ્ચુપ્પન્નં નામ. અભિધમ્મનિદ્દેસે પન ખણેન પરિચ્છિન્નં. તયો હિ રૂપસ્સ ખણા – ઉપ્પાદો, ઠિતિ, ભઙ્ગોતિ. ઇમે તયો ખણે પત્વા નિરુદ્ધં રૂપં, સમનન્તરનિરુદ્ધં વા હોતુ અતીતે કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકે વા, સબ્બં અતીતમેવ નામ. તયો ખણે અસમ્પત્તં રૂપં, એકચિત્તક્ખણમત્તેન વા અસમ્પત્તં હોતુ અનાગતે કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકે વા, સબ્બં અનાગતમેવ નામ. ઇમે તયો ખણે સમ્પત્તં રૂપં પન પચ્ચુપ્પન્નં નામ. તત્થ

કિઞ્ચાપિ ઇદં સુત્તન્તભાજનીયં, એવં સન્તેપિ અભિધમ્મનિદ્દેસેનેવ અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નરૂપં નિદ્દિટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં.

અપરો નયો – ઇદઞ્હિ રૂપં અદ્ધાસન્તતિસમયખણવસેન ચતુધા અતીતં નામ હોતિ. તથા અનાગતપચ્ચુપ્પન્નં. અદ્ધાવસેન તાવ એકસ્સ એકસ્મિં ભવે પટિસન્ધિતો પુબ્બે અતીતં, ચુતિતો ઉદ્ધં અનાગતં, ઉભિન્નમન્તરે પચ્ચુપ્પન્નં. સન્તતિવસેન સભાગએકઉતુસમુટ્ઠાનં એકાહારસમુટ્ઠાનઞ્ચ પુબ્બાપરિયવસેન પવત્તમાનમ્પિ પચ્ચુપ્પન્નં. તતો પુબ્બે વિસભાગઉતુઆહારસમુટ્ઠાનં અતીતં, પચ્છા અનાગતં. ચિત્તજં એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિસમુટ્ઠાનં પચ્ચુપ્પન્નં. તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સ પાટિયેક્કં સન્તતિવસેન અતીતાદિભેદો નત્થિ. તેસઞ્ઞેવ પન ઉતુઆહારચિત્તસમુટ્ઠાનાનં ઉપત્થમ્ભકવસેન તસ્સ અતીતાદિભેદો વેદિતબ્બો. સમયવસેન એકમુહુત્તપુબ્બણ્હસાયન્હરત્તિદિવાદીસુ સમયેસુ સન્તાનવસેન પવત્તમાનં તં તં સમયં પચ્ચુપ્પન્નં નામ. તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં. ખણવસેન ઉપ્પાદાદિક્ખણત્તયપરિયાપન્નં પચ્ચુપ્પન્નં નામ. તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં.

અપિચ અતિક્કહેતુપચ્ચયકિચ્ચં અતીતં. નિટ્ઠિતહેતુકિચ્ચં અનિટ્ઠિતપચ્ચયકિચ્ચં પચ્ચુપ્પન્નં. ઉભયકિચ્ચમસમ્પત્તં અનાગતં. સકિચ્ચક્ખણે વા પચ્ચુપ્પન્નં. તતો પુબ્બે અતીતં, પચ્છા અનાગતં. એત્થ ચ ખણાદિકથાવ નિપ્પરિયાયા, સેસા સપરિયાયા. તાસુ નિપ્પરિયાયકથા ઇધ અધિપ્પેતા. અજ્ઝત્તદુકસ્સાપિ નિદ્દેસપદાનિ હેટ્ઠા અજ્ઝત્તત્તિકનિદ્દેસે (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૦૫૦) વુત્તત્થાનેવ. ઓળારિકાદીનિ રૂપકણ્ડવણ્ણનાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૭૪) વુત્તત્થાનેવ.

૬. હીનદુકનિદ્દેસે **તેસં તેસં સત્તાનન્તિ** બહૂસુ સત્તેસુ સામિવચનં. અપરસ્સાપિ અપરસ્સાપીતિ હિ વુચ્ચમાને દિવસમ્પિ કપ્પસતસહસ્સમ્પિ વદન્તો એત્તકમેવ વદેય્ય. ઇતિ સત્થા દ્વીહેવ પદેહિ અનવસેસે સત્તે પરિયાદિયન્તો ‘તેસં તેસં સત્તાન’ન્તિ આહ. એત્તકેન હિ સબ્બમ્પિ અપરદીપનં સિદ્ધં હોતિ. **ઉઞ્ઞાતન્તિ** અવમતં. **અવઞ્ઞાતન્તિ** વમ્ભેત્વા ઞાતં. રૂપન્તિપિ ન વિદિતં. **હીળિતન્તિ** અગહેતબ્બટ્ઠેન ખિત્તં છડ્ડિતં, જિગુચ્છિતન્તિપિ વદન્તિ. **પરિભૂતન્તિ** કિમેતેનાતિ વાચાય પરિભવિતં. **અચિત્તીકતન્તિ** ન ગરુકતં. **હીનન્તિ** લામકં. **હીનમતન્તિ** હીનન્તિ મતં, લામકં કત્વા ઞાતં. **હીનસમ્મતન્તિ** હીનન્તિ લોકે સમ્મતં, હીનેહિ વા સમ્મતં, ગૂથભક્ખેહિ ગૂથો વિય. **અનિટ્ઠન્તિ** અપ્પિયં, પટિલાભત્થાય વા અપરિયેસિતં. સચેપિ નં કોચિ પરિયેસેય્ય, પરિયેસતુ. એતસ્સ પન આરમ્મણસ્સ એતદેવ નામં. **અકન્તન્તિ** અકામિતં, નિસ્સિરિકં વા. **અમનાપન્તિ** મનસ્મિં ન અપ્પિતં. તાદિસઞ્હિ આરમ્મણં મનસ્મિં ન અપ્પીયતિ. અથ વા મનં અપ્પાયતિ વડ્ઢેતીતિ મનાપં, ન મનાપં અમનાપં.

અપરો નયો – **અનિટ્ઠં** સમ્પત્તિવિરહતો. તં એકન્તેન કમ્મસમુટ્ઠાનેસુ અકુસલકમ્મસમુટ્ઠાનં. **અકન્તં** સુખસ્સ અહેતુભાવતો. **અમનાપં** દુક્ખસ્સ હેતુભાવતો. **રૂપા સદ્દાતિ** ઇદમસ્સ સભાવદીપનં. ઇમસ્મિઞ્હિ પદે અકુસલકમ્મજવસેન અનિટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણા વિભત્તા. કુસલકમ્મજં પન અનિટ્ઠં નામ નત્થિ, સબ્બં ઇટ્ઠમેવ.

પણીતપદનિદ્દેસો વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો. ઇમસ્મિં પન પદે કુસલકમ્મજવસેન ઇટ્ઠા પઞ્ચ કામગુણા વિભત્તા. કુસલકમ્મજઞ્હિ અનિટ્ઠં નામ નત્થિ, સબ્બં ઇટ્ઠમેવ. યથા ચ કમ્મજેસુ એવં ઉતુસમુટ્ઠાનાદીસુપિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા અત્થિ એવાતિ ઇમસ્મિં દુકે ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણં પટિવિભત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અયં તાવ આચરિયાનં સમાનત્થકથા. વિતણ્ડવાદી પનાહ – **ઇટ્ઠાનિટ્ઠં** નામ પાટિયેક્કં પટિવિભત્તં નત્થિ, તેસં તેસં રુચિવસેન કથિતં.

યથાહ –

''મનાપપરિયન્તં ખ્વાહં, મહારાજ, પઞ્ચસુ કામગુણેસુ અગ્ગન્તિ વદામિ. તેવ, મહારાજ, રૂપા એકચ્ચસ્સ મનાપા હોન્તિ, એકચ્ચસ્સ અમનાપા હોન્તિ. તેવ, મહારાજ, સદ્દા, ગન્ધા, રસા, ફોટ્ઠબ્બા એકચ્ચસ્સ મનાપા હોન્તિ, એકચ્ચસ્સ અમનાપા હોન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૨૩).

એવં યસ્મા તેયેવ રૂપાદયો એકો અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તત્થ લોભં ઉપ્પાદેતિ. એકો કુજ્ઝતિ પટિહઞ્ઞતિ, તત્થ દોસં ઉપ્પાદેતિ. એકસ્સ ઇટ્ઠા હોન્તિ કન્તા મનાપા, એકસ્સ અનિટ્ઠા અકન્તા અમનાપા. એકો ચેતે 'ઇટ્ઠા કન્તા મનાપા'તિ દક્ખિણતો ગણ્હાતિ, એકો 'અનિટ્ઠા અકન્તા અમનાપા'તિ વામતો. તસ્મા ઇટ્ઠાનિટ્ઠં નામ પાટિયેક્કં પટિવિભત્તં નામ નત્થિ. પચ્ચન્તવાસીનઞ્હિ ગણ્ડુપ્પાદાપિ ઇટ્ઠા હોન્તિ કન્તા મનાપા, મજ્ઝિમદેસવાસીનં અતિજેગુચ્છા. તેસઞ્ચ મોરમંસાદીનિ ઇટ્ઠાનિ હોન્તિ, ઇતરેસં તાનિ અતિજેગુચ્છાનીતિ.

સો વત્તબ્બો – ''કિં પન ત્વં ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણં પાટિયેક્કં પટિવિભત્તં નામ નત્થીતિ વદેસી''તિ? ''આમ નત્થી''તિ વદામિ. પુન તથેવ યાવતતિયં પતિટ્ઠાપેત્વા પઞ્હો પુચ્છિતબ્બો – ''નિબ્બાનં નામ ઇટ્ઠં ઉદાહુ અનિટ્ઠ''ન્તિ? જાનમાનો ''ઇટ્ઠ''ન્તિ વક્ખતિ. સચેપિ ન વદેય્ય, મા વદતુ. નિબ્બાનં પન એકન્તઇટ્ઠમેવ. ''નનુ એકો નિબ્બાનસ્સ વણ્ણે કથિયમાને કુજ્ઝિત્વા – 'ત્વં નિબ્બાનસ્સ વણ્ણં કથેસિ, કિં તત્થ અન્નપાનમાલાગન્ધવિલેપનસયનચ્છાદનસમિદ્ધા પઞ્ચ કામગુણા અત્થી'તિ વત્વા 'નત્થી'તિ વુત્તે 'અલં તવ નિબ્બાનેના'તિ નિબ્બાનસ્સ વણ્ણે કથિયમાને કુજ્ઝિત્વા ઉભો કણ્ણે થકેતીતિ ઇટ્ઠેતં. એતસ્સ પન વસેન તવ વાદે નિબ્બાનં અનિટ્ઠં નામ હોતિ . ન પનેતં એવં ગહેતબ્બં. એસો હિ વિપરીતસઞ્ઞાય કથેતિ. સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન ચ તદેવ આરમ્મણં એકસ્સ ઇટ્ઠં હોતિ, એકસ્સ અનિટ્ઠં''.

ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણં પન પાટિયેક્કં વિભત્તં અત્થીતિ. કસ્સ વસેન વિભત્તન્તિ? મજ્ઝિમકસત્તસ્સ. ઇદઞ્હિ ન અતિઇસ્સરાનં મહાસમ્મતમહાસુદસ્સનધમ્માસોકાદીનં વસેન વિભત્તં. તેસઞ્હિ દિબ્બકપ્પમ્પિ આરમ્મણં અમનાપં ઉપટ્ઠાતિ. ન અતિદુગ્ગતાનં દુલ્લભન્નપાનાનં વસેન વિભત્તં. તેસઞ્હિ કણાજકભત્તસિત્થાનિપિ પૂતિમંસરસોપિ અતિમધુરો અમતસદિસો ચ હોતિ. મજ્ઝિમકાનં પન ગણકમહામત્તસેટ્ઠિકુટુમ્બિકવાણિજાદીનં કાલેન ઇટ્ઠં કાલેન અનિટ્ઠં લભમાનાનં વસેન વિભત્તં. એવરૂપા હિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠં પરિચ્છિન્દિતું સક્કોન્તીતિ.

તિપિટકચૂળનાગત્થેરો પનાહ – ''ઇટ્ઠાનિટ્ઠં નામ વિપાકવસેનેવ પરિચ્છિન્નં, ન જવનવસેન. જવનં પન સઞ્ઞાવિપલ્લાસવસેન ઇટ્ઠસ્મિંયેવ રજ્જતિ, ઇટ્ઠસ્મિંયેવ દુસ્સતિ; અનિટ્ઠસ્મિંયેવ રજ્જતિ, અનિટ્ઠસ્મિંયેવ દુસ્સતી''તિ. વિપાકવસેનેવ પનેતં એકન્તતો પરિચ્છિજ્જતિ. ન હિ સક્કા વિપાકચિત્તં વઞ્ચેતું. સચે આરમ્મણં ઇટ્ઠં હોતિ, કુસલવિપાકં ઉપ્પજ્જતિ. સચે અનિટ્ઠં, અકુસલવિપાકં ઉપ્પજ્જતિ. કિઞ્ચાપિ હિ મિચ્છાદિટ્ઠિકા બુદ્ધં વા સઙ્ઘં વા મહાચેતિયાદીનિ વા ઉળારાનિ આરમ્મણાનિ દિસ્વા અક્ખીનિ પિદહન્તિ, દોમનસ્સં આપજ્જન્તિ, ધમ્મસદ્દં સુત્વા કણ્ણે થકેન્તિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસોતવિઞ્ઞાણાનિ પન નેસં કુસલવિપાકાનેવ હોન્તિ.

કિઞ્ચાપિ ગૂથસૂકરાદયો ગૂથગન્ધં ઘાયિત્વા 'ખાદિતું લભિસ્સામા'તિ સોમનસ્સજાતા હોન્તિ, ગૂથદસ્સને પન તેસં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં, તસ્સ ગન્ધઘાયને ઘાનવિઞ્ઞાણં, રસસાયને જિવ્હાવિઞ્ઞાણઞ્ચ અકુસલવિપાકમેવ હોતિ. બન્ધિત્વા વરસયને સયાપિતસૂકરો ચ કિઞ્ચાપિ વિરવતિ, સઞ્ઞાવિપલ્લાસેન પનસ્સ જવનસ્મિંયેવ દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, કાયવિઞ્ઞાણં કુસલવિપાકમેવ. કસ્મા? આરમ્મણસ્સ ઇટ્ઠતાય.

અપિચ દ્વારવસેનાપિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતા વેદિતબ્બા. સુખસમ્ફસ્સઞ્હિ ગૂથકલલં ચક્ખુદ્વારઘાનદ્વારેસુ અનિટ્ઠં, કાયદ્વારે ઇટ્ઠં હોતિ. ચક્કવત્તિનો મણિરતનેન પોથિયમાનસ્સ, સુવણ્ણસૂલે ઉત્તાસિતસ્સ ચ મણિરતનસુવણ્ણસૂલાનિ ચક્ખુદ્વારે ઇટ્ઠાનિ હોન્તિ, કાયદ્વારે અનિટ્ઠાનિ. કસ્મા? મહાદુક્ખસ્સ ઉપ્પાદનતો. એવં ઇટ્ઠાનિટ્ઠં એકન્તતો વિપાકેનેવ પરિચ્છિજ્જતીતિ વેદિતબ્બં.

તં તં વા પનાતિ એત્થ ન હેટ્ઠિમનયો ઓલોકેતબ્બો. ન હિ ભગવા સમ્મુતિમનાપં ભિન્દતિ, પુગ્ગલમનાપં પન ભિન્દતિ. તસ્મા તંતંવાપનવસેનેવ ઉપાદાયુપાદાય હીનપ્પણીતતા વેદિતબ્બા. નેરયિકાનઞ્હિ રૂપં કોટિપ્પત્તં **હીનં** નામ; તં ઉપાદાય તિરચ્છાનેસુ નાગસુપણ્ણાનં રૂપં **પણીતં** નામ. તેસં રૂપં હીનં; તં ઉપાદાય પેતાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય જાનપદાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય ગામભોજકાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય જનપદસામિકાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય પદેસરાજૂનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય ચક્કવત્તિરઞ્ઞો રૂપં પણીતં નામ. તસ્સાપિ હીનં; તં ઉપાદાય ભુમ્મદેવાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય ચાતુમહારાજિકાનં દેવાનં રૂપં પણીતં નામ. તેસમ્પિ હીનં; તં ઉપાદાય તાવતિંસાનં દેવાનં રૂપં પણીતં નામ...પે॰... અકનિટ્ઠદેવાનં પન રૂપં મત્થકપ્પત્તં પણીતં નામ.

૭. દૂરદુકનિદ્દેસે **ઇત્થિન્દ્રિયા**દીનિ હેટ્ઠા વિભત્તાનેવ. ઇમસ્મિં પન દુકે દુપ્પરિગ્ગહટ્ઠેન લક્ખણદુપ્પટિવિજ્ઝતાય સુખુમરૂપં **દૂરે**તિ કથિતં. સુખપરિગ્ગહટ્ઠેન લક્ખણસુપ્પટિવિજ્ઝતાય ઓળારિકરૂપં **સન્તિકે**તિ. કબળીકારાહારપરિયોસાને ચ નિય્યાતનટ્ઠાનેપિ ‘ઇદં વુચ્ચતિ રૂપં દૂરે’તિ ન નીય્યાતિતં. કસ્મા? દુવિધઞ્હિ દૂરે નામ – લક્ખણતો ચ ઓકાસતો ચાતિ. તત્થ લક્ખણતો દૂરેતિ ન કથિતં, તં ઓકાસતો કથેતબ્બં. તસ્મા દૂરેતિ અકથિતં. ઓળારિકરૂપં ઓકાસતો દૂરેતિ દસ્સેતું અનિય્યાતેત્વાવ **યં વા પનઞ્ઞમ્પી**તિઆદિમાહ. સન્તિકપદનિદ્દેસેપિ એસેવ નયો. તત્થ **અનાસન્ને**તિ ન આસન્ને, **અનુપકટ્ઠે**તિ નિસ્સટે, **દૂરે**તિ દૂરમ્હિ, **અસન્તિકે**તિ ન સન્તિકે. **ઇદં વુચ્ચતિ રૂપં દૂરે**તિ ઇદં પણ્ણરસવિધં સુખુમરૂપં લક્ખણતો દૂરે, દસવિધં પન ઓળારિકરૂપં યેવાપનકવસેન ઓકાસતો દૂરેતિ વુચ્ચતિ. સન્તિકપદનિદ્દેસો ઉત્તાનત્થોયેવ.

ઇદં વુચ્ચતિ રૂપં સન્તિકેતિ ઇદં દસવિધં ઓળારિકરૂપં લક્ખણતો સન્તિકે, પઞ્ચદસવિધં પન સુખુમરૂપં યેવાપનકવસેન ઓકાસતો સન્તિકેતિ વુચ્ચતિ. કિત્તકતો પટ્ઠાય પન રૂપં ઓકાસવસેન સન્તિકે નામ? કિત્તકતો પટ્ઠાય દૂરે નામાતિ? પકતિકથાય કથેન્તાનં દ્વાદસહત્થો સવનૂપચારો નામ હોતિ. તસ્સ ઓરતો રૂપં સન્તિકે, પરતો દૂરે. તત્થ સુખુમરૂપં દૂરે હોન્તં લક્ખણતોપિ ઓકાસતોપિ દૂરે હોતિ; સન્તિકે હોન્તં પન ઓકાસતોવ સન્તિકે હોતિ, ન લક્ખણતો. ઓળારિકરૂપં સન્તિકે હોન્તં લક્ખણતોપિ ઓકાસતોપિ સન્તિકે હોતિ; દૂરે હોન્તં ઓકાસતોવ દૂરે હોતિ, ન લક્ખણતો.

તં તં વા પનાતિ એત્થ ન હેટ્ઠિમનયો ઓલોકેતબ્બો. હેટ્ઠા હિ ભિન્દમાનો ગતો. ઇધ પન ન લક્ખણતો દૂરં ભિન્દતિ, ઓકાસતો દૂરમેવ ભિન્દતિ. ઉપાદાયુપાદાય દૂરસન્તિકઞ્હિ એત્થ દસ્સિતં. અત્તનો હિ રૂપં સન્તિકે નામ; અન્તોકુચ્છિગતસ્સાપિ પરસ્સ દૂરે. અન્તોકુચ્છિગતસ્સ સન્તિકે; બહિઠિતસ્સ દૂરે. એકમઞ્ચે સયિતસ્સ સન્તિકે; બહિપમુખે ઠિતસ્સ દૂરે. અન્તોપરિવેણે રૂપં સન્તિકે; બહિપરિવેણે દૂરે. અન્તોસઙ્ઘારામે રૂપં સન્તિકે; બહિસઙ્ઘારામે દૂરે. અન્તોસીમાય રૂપં સન્તિકે; બહિસીમાય દૂરે. અન્તોગામખેત્તે રૂપં સન્તિકે; બહિગામક્ખેત્તે દૂરે. અન્તોજનપદે

રૂપં સન્તિકે; બહિજનપદે દૂરે. અન્તોરજ્જસીમાય રૂપં સન્તિકે; બહિરજ્જસીમાય દૂરે. અન્તોસમુદ્દે રૂપં સન્તિકે; બહિસમુદ્દેરૂપં દૂરે. અન્તોચક્કવાળે રૂપં સન્તિકે; બહિચક્કવાળે દૂરેતિ.

અયં રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસો.

૨. વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસો

૮. વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસાદીસુ હેટ્ઠા વુત્તસદિસં પહાય અપુબ્બમેવ વણ્ણયિસ્સામ. **યા કાચિ વેદના**તિ ચતુભૂમિકવેદનં પરિયાદિયતિ. **સુખા વેદના**તિઆદીનિ અતીતાદિવસેન નિદ્દિટ્ઠવેદનં સભાવતો દસ્સેતું વુત્તાનિ. તત્થ સુખા વેદના અત્થિ કાયિકા, અત્થિ ચેતસિકા . તથા દુક્ખા વેદના. અદુક્ખમસુખા પન ચક્ખાદયો પસાદકાયે સન્ધાય પરિયાયેન 'અત્થિ કાયિકા, અત્થિ ચેતસિકા'. તત્થ સબ્બાપિ કાયિકા કામાવચરા. તથા ચેતસિકા દુક્ખા વેદના . ચેતસિકા સુખા પન તેભૂમિકા. અદુક્ખમસુખા ચતુભૂમિકા. તસ્સા સબ્બપ્પકારાયપિ સન્તતિવસેન, ખણાદિવસેન ચ અતીતાદિભાવો વેદિતબ્બો.

તત્થ સન્તતિવસેન એકવીથિએકજવનએકસમાપત્તિપરિયાપન્ના, એકવિધવિસયસમાયોગપ્પવત્તા ચ પચ્ચુપ્પન્ના. તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. ખણાદિવસેન ખણત્તયપરિયાપન્ના પુબ્બન્તાપરન્તમજ્ઝગતા સકિચ્ચઞ્ચ કુરુમાના વેદના પચ્ચુપ્પન્ના. તતો પુબ્બે અતીતા, પચ્છા અનાગતા. તત્થ ખણાદિવસેન અતીતાદિભાવં સન્ધાય અયં નિદ્દેસો કતોતિ વેદિતબ્બો.

૧૧. ઓળારિકસુખુમનિદ્દેસે **અકુસલા વેદના**તિઆદીનિ જાતિતો ઓળારિકસુખુમભાવં દસ્સેતું વુત્તાનિ. **દુક્ખા વેદના ઓળારિકા**તિઆદીનિ સભાવતો. **અસમાપન્નસ્સ વેદના**તિઆદીનિ પુગ્ગલતો. **સાસવા**તિઆદીનિ લોકિયલોકુત્તરતો ઓળારિકસુખુમભાવં દસ્સેતું વુત્તાનિ. તત્થ અકુસલા તાવ સદરથટ્ઠેન દુક્ખવિપાકટ્ઠેન ચ ઓળારિકા. કુસલા નિદ્દરથટ્ઠેન સુખવિપાકટ્ઠેન ચ સુખુમા. અબ્યાકતા નિરુસ્સાહટ્ઠેન અવિપાકટ્ઠેન ચ સુખુમા. કુસલાકુસલા સઉસ્સાહટ્ઠેન સવિપાકટ્ઠેન ચ ઓળારિકા. અબ્યાકતા વુત્તનયેનેવ સુખુમા.

દુક્ખા અસાતટ્ઠેન દુક્ખટ્ઠેન ચ ઓળારિકા. સુખા સાતટ્ઠેન સુખટ્ઠેન ચ સુખુમા. અદુક્ખમસુખા સન્તટ્ઠેન પણીતટ્ઠેન ચ સુખુમા. સુખદુક્ખા ખોભનટ્ઠેન ફરણટ્ઠેન ચ ઓળારિકા. સુખવેદનાપિ હિ ખોભેતિ ફરતિ. તથા દુક્ખવેદનાપિ. સુખઞ્હિ ઉપ્પજ્જમાનં સકલસરીરં ખોભેન્તં આલુળેન્તં અભિસન્દયમાનં મદ્દયમાનં છાદયમાનં સીતોદકઘટેન આસિઞ્ચયમાનં વિય ઉપ્પજ્જતિ. દુક્ખં ઉપ્પજ્જમાનં તત્તફાલં અન્તો પવેસન્તં વિય તિણુક્કાય બહિ ઝાપયમાનં વિય ઉપ્પજ્જતિ. અદુક્ખમસુખા પન વુત્તનયેનેવ સુખુમા. અસમાપન્નસ્સ વેદના નાનારમ્મણે વિક્ખિત્તભાવતો ઓળારિકા . સમાપન્નસ્સ વેદના એકત્તનિમિત્તેયેવ ચરતીતિ સુખુમા. સાસવા આસવુપ્પત્તિહેતુતો ઓળારિકા. આસવચારો નામ એકન્તઓળારિકો. અનાસવા વુત્તવિપરિયાયેન સુખુમા.

તત્થ એકો નેવ કુસલત્તિકે કોવિદો હોતિ, ન વેદનાત્તિકે. સો 'કુસલત્તિકં રક્ખામી'તિ વેદનાત્તિકં ભિન્દતિ; 'વેદનાત્તિકં રક્ખામી'તિ કુસલત્તિકં ભિન્દતિ. એકો 'તિકં રક્ખામી'તિ ભૂમન્તરં ભિન્દતિ. એકો ન ભિન્દતિ. કથં? ''સુખદુક્ખા વેદના ઓળારિકા, અદુક્ખમસુખા વેદના સુખુમા''તિ હિ વેદનાત્તિકે વુત્તં. તં એકો પટિક્ખિપતિ – ન સબ્બા અદુક્ખમસુખા સુખુમા. સા હિ કુસલાપિ અત્થિ અકુસલાપિ અબ્યાકતાપિ. તત્થ કુસલાકુસલા ઓળારિકા,

અબ્યાકતા સુખુમા. કસ્મા? કુસલત્તિકે પાળિયં આગતત્તાતિ. એવં કુસલત્તિકો રક્ખિતો હોતિ, વેદનાત્તિકો પન ભિન્નો.

કુસલાકુસલા વેદના ઓળારિકા, અબ્યાકતા વેદના સુખુમા''તિ યં પન કુસલત્તિકે વુત્તં, તં એકો પટિક્ખિપતિ – ન સબ્બા અબ્યાકતા સુખુમા. સા હિ સુખાપિ અત્થિ દુક્ખાપિ અદુક્ખમસુખાપિ. તત્થ સુખદુક્ખા ઓળારિકા, અદુક્ખમસુખા સુખુમા. કસ્મા? વેદનાત્તિકે પાળિયં આગતત્તાતિ. એવં વેદનાત્તિકો રક્ખિતો હોતિ, કુસલત્તિકો પન ભિન્નો. કુસલત્તિકસ્સ પન આગતટ્ઠાને વેદનાત્તિકં અનોલોકેત્વા વેદનાત્તિકસ્સ આગતટ્ઠાને કુસલત્તિકં અનોલોકેત્વા કુસલાદીનં કુસલત્તિકલક્ખણેન, સુખાદીનં વેદનાત્તિકલક્ખણેન ઓળારિકસુખુમતં કથેન્તો ન ભિન્દતિ નામ.

યમ્પિ ''કુસલાકુસલા વેદના ઓળારિકા, અબ્યાકતા વેદના સુખુમા''તિ કુસલત્તિકે વુત્તં, તત્થેકો 'કુસલા લોકુત્તરવેદનાપિ સમાના ઓળારિકા નામ, વિપાકા અન્તમસો દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસહજાતાપિ સમાના સુખુમા નામ હોતી'તિ વદતિ. સો એવરૂપં સન્તં પણીતં લોકુત્તરવેદનં ઓળારિકં નામ કરોન્તો, દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં અહેતુકં હીનં જળં વેદનં સુખુમં નામ કરોન્તો 'તિકં રક્ખિસ્સામી'તિ ભૂમન્તરં ભિન્દતિ નામ. તત્થ તત્થ ભૂમિયં કુસલં પન તંતંભૂમિવિપાકેનેવ સદ્ધિં યોજેત્વા કથેન્તો ન ભિન્દતિ નામ. તત્રાયં નયો – કામાવચરકુસલા હિ ઓળારિકા; કામાવચરવિપાકા સુખુમા . રૂપાવચરારૂપાવચરલોકુત્તરકુસલા ઓળારિકા; રૂપાવચરારૂપાવચરલોકુત્તરવિપાકા સુખુમાતિ. ઇમિના નીહારેન કથેન્તો ન ભિન્દતિ નામ.

તિપિટકચૂળનાગત્થેરો પનાહ – ''અકુસલે ઓળારિકસુખુમતા નામ ન ઉદ્ધરિતબ્બા. તઞ્હિ એકન્તઓળારિકમેવ. લોકુત્તરેપિ ઓળારિકસુખુમતા ન ઉદ્ધરિતબ્બા. તઞ્હિ એકન્તસુખુમ''ન્તિ . ઇમં કથં આહરિત્વા તિપિટકચૂળાભયત્થેરસ્સ કથયિંસુ – એવં થેરેન કથિતન્તિ. તિપિટકચૂળાભયત્થેરો આહ – ''સમ્માસમ્બુદ્ધેન અભિધમ્મં પત્વા એકપદસ્સાપિ દ્વિન્નમ્પિ પદાનં આગતટ્ઠાને નયં દાતું યુત્તટ્ઠાને નયો અદિન્નો નામ નત્થિ, નયં કાતું યુત્તટ્ઠાને નયો અકતો નામ નત્થિ. ઇધ પનેકચ્ચો 'આચરિયો અસ્મી'તિ વિચરન્તો અકુસલે ઓળારિકસુખુમતં ઉદ્ધરમાનો કુક્કુચ્ચાયતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધેન પન લોકુત્તરેપિ ઓળારિકસુખુમતા ઉદ્ધરિતા''તિ. એવઞ્ચ પન વત્વા ઇદં સુત્તં આહરિ – ''તત્ર, ભન્તે, યાયં પટિપદા દુક્ખા દન્ધાભિઞ્ઞા, અયં, ભન્તે, પટિપદા ઉભયેનેવ હીના અક્ખાયતિ – દુક્ખત્તા દન્ધત્તા ચા''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૫૨). એત્થ હિ ચતસ્સો પટિપદા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા.

તં તં વા પનાતિ એત્થ ન હેટ્ઠિમનયો ઓલોકેતબ્બો. તંતંવાપનવસેનેવ કથેતબ્બં. દુવિધા હિ અકુસલા – લોભસહગતા દોસસહગતા ચ. તત્થ દોસસહગતા ઓળારિકા, લોભસહગતા સુખુમા. દોસસહગતાપિ દુવિધા – નિયતા અનિયતા ચ. તત્થ નિયતા ઓળારિકા, અનિયતા સુખુમા. નિયતાપિ કપ્પટ્ઠિતિકા ઓળારિકા, નોકપ્પટ્ઠિતિકા સુખુમા. કપ્પટ્ઠિતિકાપિ અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, સસઙ્ખારિકા સુખુમા. લોભસહગતાપિ દ્વિધા – દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તા ચ. તત્થ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તા ઓળારિકા, દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તા સુખુમા. દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાપિ નિયતા ઓળારિકા, અનિયતા સુખુમા. સાપિ અસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, સસઙ્ખારિકા સુખુમા.

સઙ્ખેપતો અકુસલં પત્વા યા વિપાકં બહું દેતિ સા ઓળારિકા, યા અપ્પં સા સુખુમા. કુસલં પત્વા પન અપ્પવિપાકા ઓળારિકા, બહુવિપાકા સુખુમા. ચતુબ્બિધે કુસલે કામાવચરકુસલા ઓળારિકા, રૂપાવચરકુસલા

સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, અરૂપાવચરકુસલા સુખુમા . સાપિ ઓળારિકા, લોકુત્તરકુસલા સુખુમા. અયં તાવ ભૂમીસુ અભેદતો નયો.

ભેદતો પન કામાવચરા દાનસીલભાવનામયવસેન તિવિધા. તત્થ દાનમયા ઓળારિકા, સીલમયા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, ભાવનામયા સુખુમા. સાપિ દુહેતુકા તિહેતુકાતિ દુવિધા. તત્થ દુહેતુકા ઓળારિકા, તિહેતુકા સુખુમા. તિહેતુકાપિ સસઙ્ખારિકઅસઙ્ખારિકભેદતો દુવિધા. તત્થ સસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, અસઙ્ખારિકા સુખુમા. રૂપાવચરે પઠમજ્ઝાનકુસલવેદના ઓળારિકા, દુતિયજ્ઝાનકુસલવેદના સુખુમા...પે॰... ચતુત્થજ્ઝાનકુસલવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલવેદના સુખુમા આકાસાનઞ્ચાયતનકુસલવેદના ઓળારિકા... પે॰.... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકુસલવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, વિપસ્સનાસહજાતા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, સોતાપત્તિમગ્ગસહજાતા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા...પે॰... અરહત્તમગ્ગસહજાતા સુખુમા.

ચતુબ્બિધે વિપાકે કામાવચરવિપાકવેદના ઓળારિકા, રૂપાવચરવિપાકવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા... પે॰... લોકુત્તરવિપાકવેદના સુખુમા. એવં તાવ અભેદતો.

ભેદતો પન કામાવચરવિપાકા અત્થિ અહેતુકા, અત્થિ સહેતુકા. સહેતુકાપિ અત્થિ દુહેતુકા, અત્થિ તિહેતુકા. તત્થ અહેતુકા ઓળારિકા, સહેતુકા સુખુમા. સાપિ દુહેતુકા ઓળારિકા, તિહેતુકા સુખુમા. તત્થાપિ સસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, અસઙ્ખારિકા સુખુમા. પઠમજ્ઝાનવિપાકા ઓળારિકા, દુતિયજ્ઝાનવિપાકા સુખુમા...પે॰... ચતુત્થજ્ઝાનવિપાકા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, આકાસાનઞ્ચાયતનવિપાકા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનવિપાકા સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, સોતાપત્તિફલવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, સકદાગામિ...પે॰... અરહત્તફલવેદના સુખુમા.

તીસુ કિરિયાસુ કામાવચરકિરિયવેદના ઓળારિકા, રૂપાવચરકિરિયવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, અરૂપાવચરકિરિયવેદના સુખુમા. એવં તાવ અભેદતો. ભેદતો પન અહેતુકાદિવસેન ભિન્નાય કામાવચરકિરિયાય અહેતુકકિરિયવેદના ઓળારિકા, સહેતુકા સુખુમા. સાપિ દુહેતુકા ઓળારિકા, તિહેતુકા સુખુમા. તત્થાપિ સસઙ્ખારિકા ઓળારિકા, અસઙ્ખારિકા સુખુમા. પઠમજ્ઝાને કિરિયવેદના ઓળારિકા, દુતિયજ્ઝાને સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, તતિયે...પે॰... ચતુત્થે સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, આકાસાનઞ્ચાયતનકિરિયવેદના સુખુમા. સાપિ ઓળારિકા, વિઞ્ઞાણઞ્ચા...પે॰... નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનકિરિયવેદના સુખુમા. યા ઓળારિકા સા હીના. યા સુખુમા સા પણીતા.

૧૩. દૂરદુકનિદ્દેસે અકુસલવેદના વિસભાગટ્ઠેન વિસંસટ્ઠેન ચ કુસલાબ્યાકતાહિ દૂરે. ઇમિના નયેન સબ્બપદેસુ દૂરતા વેદિતબ્બા. સચેપિ હિ અકુસલાદિવેદનાસમઙ્ગિનો દુક્ખાદિવેદનાસમઙ્ગિનો ચ તયો તયો જના એકમઞ્ચે નિસિન્ના હોન્તિ, તેસમ્પિ તા વેદના વિસભાગટ્ઠેન વિસંસટ્ઠેન ચ દૂરેયેવ નામ. સમાપન્નવેદનાદિસમઙ્ગીસુપિ એસેવ નયો. અકુસલા પન અકુસલાય સભાગટ્ઠેન સરિક્ખટ્ઠેન ચ સન્તિકે નામ. ઇમિના નયેન સબ્બપદેસુ સન્તિકતા વેદિતબ્બા. સચેપિ હિ અકુસલાદિવેદનાસમઙ્ગીસુ તીસુ જનેસુ એકો કામભવે, એકો રૂપભવે, એકો અરૂપભવે, તેસમ્પિ તા વેદના સભાગટ્ઠેન સરિક્ખટ્ઠેન ચ સન્તિકેયેવ નામ. કુસલાદિવેદનાસમઙ્ગીસુપિ એસેવ નયો.

તં તં વા પનાતિ એત્થ હેટ્ઠિમનયં અનોલોકેત્વા તં તં વાપનવસેનેવ કથેતબ્બં. કથેન્તેન ચ ન દૂરતો સન્તિકં ઉદ્ધરિતબ્બં, સન્તિકતો પન દૂરં ઉદ્ધરિતબ્બં. દુવિધા હિ અકુસલા – લોભસહગતા દોસસહગતા ચ. તત્થ

લોભસહગતા લોભસહગતાય સન્તિકે નામ, દોસસહગતાય દૂરે નામ. દોસસહગતા દોસસહગતાય સન્તિકે નામ, લોભસહગતાય દૂરે નામ. દોસસહગતાપિ નિયતા નિયતાય સન્તિકે નામાતિ. એવં અનિયતા. કપ્પટ્ઠિતિકઅસઙ્ખારિકસસઙ્ખારિકભેદં લોભસહગતાદીસુ ચ દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાદિભેદં સબ્બં ઓળારિકદુકનિદ્દેસે વિત્થારિતવસેન અનુગન્ત્વા એકેકકોટ્ઠાસવેદના તંતંકોટ્ઠાસવેદનાય એવ સન્તિકે, ઇતરા ઇતરાય દૂરેતિ વેદિતબ્બાતિ.

અયં વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસો.

૩. સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસો

૧૪. સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસે **યા કાચિ સઞ્ઞા**તિ ચતુભૂમિકસઞ્ઞં પરિયાદિયતિ. **ચક્ખુસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા**તિઆદીનિ અતીતાદિવસેન નિદ્દિટ્ઠસઞ્ઞં સભાવતો દસ્સેતું વુત્તાનિ. તત્થ ચક્ખુસમ્ફસ્સતો ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્મિં વા જાતા ચક્ખુસમ્ફસ્સજા નામ. સેસાસુપિ એસેવ નયો . એત્થ ચ પુરિમા પઞ્ચ ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકાવ. મનોસમ્ફસ્સજા હદયવત્થુકાપિ અવત્થુકાપિ. સબ્બા ચતુભૂમિકસઞ્ઞા.

૧૭. ઓળારિકદુકનિદ્દેસે **પટિઘસમ્ફસ્સજા**તિ સપ્પટિઘે ચક્ખુપસાદાદયો વત્થું કત્વા સપ્પટિઘે રૂપાદયો આરબ્ભ ઉપ્પન્નો ફસ્સો પટિઘસમ્ફસ્સો નામ. તતો તસ્મિં વા જાતા પટિઘસમ્ફસ્સજા નામ. ચક્ખુસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા…પે॰… કાયસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞાતિપિ તસ્સાયેવ વત્થુતો નામં. રૂપસઞ્ઞા…પે॰… ફોટ્ઠબ્બસઞ્ઞાતિપિ તસ્સાયેવ આરમ્મણતો નામં. ઇદં પન વત્થારમ્મણતો નામં. સપ્પટિઘાનિ હિ વત્થૂનિ નિસ્સાય, સપ્પટિઘાનિ ચ આરમ્મણાનિ આરબ્ભ ઉપ્પત્તિતો એસા પટિઘસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞાતિ વુત્તા. મનોસમ્ફસ્સજાતિપિ પરિયાયેન એતિસ્સા નામં હોતિયેવ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણઞ્હિ મનો નામ. તેન સહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ. તસ્મિં મનોસમ્ફસ્સે, તસ્મા વા મનોસમ્ફસ્સા જાતાતિ મનોસમ્ફસ્સજા. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં મનો નામ. તેન સહજાતો ફસ્સો મનોસમ્ફસ્સો નામ. તસ્મિં મનોસમ્ફસ્સે, તસ્મા વા મનોસમ્ફસ્સા જાતાતિ મનોસમ્ફસ્સજા.

અધિવચનસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞાતિપિ પરિયાયેન એતિસ્સા નામં હોતિયેવ. તયો હિ અરૂપિનો ખન્ધા સયં પિટ્ઠિવટ્ટકા હુત્વા અત્તના સહજાતાય સઞ્ઞાય અધિવચનસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞાતિપિ નામં કરોન્તિ. નિપ્પરિયાયેન પન પટિઘસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા નામ પઞ્ચદ્વારિકસઞ્ઞા , અધિવચનસમ્ફસ્સજા સઞ્ઞા નામ મનોદ્વારિકસઞ્ઞા. તત્થ પઞ્ચદ્વારિકસઞ્ઞા ઓલોકેત્વાપિ જાનિતું સક્કાતિ ઓળારિકા. રજ્જિત્વા ઉપનિજ્ઝાયન્તઞ્હિ ‘રજ્જિત્વા ઉપનિજ્ઝાયતી’તિ, કુજ્ઝિત્વા ઉપનિજ્ઝાયન્તં ‘કુજ્ઝિત્વા ઉપનિજ્ઝાયતી’તિ ઓલોકેત્વાવ જાનન્તિ.

તત્રિદં વત્થુ – દ્વે કિર ઇત્થિયો નિસીદિત્વા સુત્તં કન્તન્તિ. દ્વીસુ દહરેસુ ગામે ચરન્તેસુ એકો પુરતો ગચ્છન્તો એકં ઇત્થિં ઓલોકેસિ. ઇતરા તં પુચ્છિ ‘કસ્મા નુ ખો તં એસો ઓલોકેસી’તિ? ‘ન એસો ભિક્ખુ મં વિસભાગચિત્તેન ઓલોકેસિ, કનિટ્ઠભગિનીસઞ્ઞાય પન ઓલોકેસી’તિ. તેસુપિ ગામે ચરિત્વા આસનસાલાય નિસિન્નેસુ ઇતરો ભિક્ખુ તં ભિક્ખું પુચ્છિ – ‘તયા સા ઇત્થી ઓલોકિતા’તિ? ‘આમ ઓલોકિતા’. ‘કિમત્થાયા’તિ? ‘મય્હં ભગિનીસરિક્ખત્તા તં ઓલોકેસિ’ન્તિ આહ. એવં પઞ્ચદ્વારિકસઞ્ઞા ઓલોકેત્વાપિ જાનિતું સક્કાતિ વેદિતબ્બા. સા પનેસા પસાદવત્થુકા એવ. કેચિ પન જવનપ્પવત્તાતિ દીપેન્તિ. મનોદ્વારિકસઞ્ઞા પન એકમઞ્ચે વા એકપીઠે વા નિસીદિત્વાપિ અઞ્ઞં ચિન્તેન્તં વિતક્કેન્તઞ્ચ ‘કિં ચિન્તેસિ, કિં વિતક્કેસી’તિ પુચ્છિત્વા તસ્સ વચનવસેનેવ જાનિતબ્બતો સુખુમા. સેસં વેદનાક્ખન્ધસદિસમેવાતિ.

અયં સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસો.

૪. સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસો

૨૦. સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસે **યે કેચિ સઙ્ખારા**તિ ચતુભૂમિકસઙ્ખારે પરિયાદિયતિ. **ચક્ખુસમ્ફસ્સજા ચેતના**તિઆદીનિ અતીતાદિવસેન નિદ્દિટ્ઠસઙ્ખારે સભાવતો દસ્સેતું વુત્તાનિ. **ચક્ખુસમ્ફસ્સજા**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **ચેતના**તિ હેટ્ઠિમકોટિયા પધાનસઙ્ખારવસેન વુત્તં. હેટ્ઠિમકોટિયા હિ અન્તમસો ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન સદ્ધિં પાળિયં આગતા ચત્તારો સઙ્ખારા ઉપ્પજ્જન્તિ. તેસુ ચેતના પધાના આયૂહનટ્ઠેન પાકટત્તા. તસ્મા અયમેવ ગહિતા. તંસમ્પયુત્તસઙ્ખારા પન તાય ગહિતાય ગહિતાવ હોન્તિ. ઇધાપિ પુરિમા પઞ્ચ ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકાવ. મનોસમ્ફસ્સજા હદયવત્થુકાપિ અવત્થુકાપિ. સબ્બા ચતુભૂમિકચેતના. સેસં વેદનાક્ખન્ધસદિસમેવાતિ.

અયં સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસો.

૫. વિઞ્ઞાણક્ખન્ધનિદ્દેસો

૨૬. વિઞ્ઞાણક્ખન્ધનિદ્દેસે **યં કિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણ**ન્તિ ચતુભૂમકવિઞ્ઞાણં પરિયાદિયતિ. **ચક્ખુવિઞ્ઞાણ**ન્તિઆદીનિ અતીતાદિવસેન નિદ્દિટ્ઠવિઞ્ઞાણં સભાવતો દસ્સેતું વુત્તાનિ. તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકાનેવ, મનોવિઞ્ઞાણં હદયવત્થુકમ્પિ અવત્થુકમ્પિ. સબ્બં ચતુભૂમકવિઞ્ઞાણં. સેસં વેદનાક્ખન્ધસદિસમેવાતિ.

અયં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધનિદ્દેસો.

પકિણ્ણકકથા

ઇદાનિ પઞ્ચસુપિ ખન્ધેસુ સમુગ્ગમતો, પુબ્બાપરતો, અદ્ધાનપરિચ્છેદતો, એકુપ્પાદનાનાનિરોધતો, નાનુપ્પાદએકનિરોધતો, એકુપ્પાદએકનિરોધતો, નાનુપ્પાદનાનાનિરોધતો, અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નતો, અજ્ઝત્તિકબાહિરતો, ઓળારિકસુખુમતો, હીનપણીતતો, દૂરસન્તિકતો, પચ્ચયતો, સમુટ્ઠાનતો, પરિનિપ્ફન્નતો, સઙ્ખતતોતિ સોળસહાકારેહિ પકિણ્ણકં વેદિતબ્બં.

તત્થ દુવિધો **સમુગ્ગમો** – ગબ્ભસેય્યકસમુગ્ગમો, ઓપપાતિકસમુગ્ગમોતિ. તત્થ **ગબ્ભસેય્યકસમુગ્ગમો** એવં વેદિતબ્બો – ગબ્ભસેય્યકસત્તાનઞ્હિ પટિસન્ધિક્ખણે પઞ્ચક્ખન્ધા અપચ્છાઅપુરે એકતો પાતુભવન્તિ. તસ્મિં ખણે પાતુભૂતા કલલસઙ્ખાતા રૂપસન્તતિ પરિત્તા હોતિ. ખુદ્દકમક્ખિકાય એકવાયામેન પાતબ્બમત્તાતિ વત્વા પુન ‘અતિબહું એતં, સણ્હસૂચિયા તેલે પક્ખિપિત્વા ઉક્ખિત્તાય પગ્ઘરિત્વા અગ્ગે ઠિતબિન્દુમત્ત’ન્તિ વુત્તં. તમ્પિ પટિક્ખિપિત્વા ‘એકકેસે તેલતો ઉદ્ધરિત્વા ગહિતે તસ્સ પગ્ઘરિત્વા અગ્ગે ઠિતબિન્દુમત્ત’ન્તિ વુત્તં. તમ્પિ પટિક્ખિપિત્વા ‘ઇમસ્મિં જનપદે મનુસ્સાનં કેસે અટ્ઠધા ફાલિતે તતો એકકોટ્ઠાસપ્પમાણો ઉત્તરકુરુકાનં કેસો; તસ્સ પસન્નતિલતેલતો ઉદ્ધટસ્સ અગ્ગે ઠિતબિન્દુમત્ત’ન્તિ વુત્તં. તમ્પિ પટિક્ખિપિત્વા ‘એતં બહુ, જાતિઉણ્ણા નામ સુખુમા; તસ્સા એકઅંસુનો પસન્નતિલતેલે પક્ખિપિત્વા ઉદ્ધટસ્સ પગ્ઘરિત્વા અગ્ગે ઠિતબિન્દુમત્ત’ન્તિ વુત્તં. તં પનેતં અચ્છં હોતિ વિપ્પસન્નં અનાવિલં પરિસુદ્ધં પસન્નતિલતેલબિન્દુસમાનવણ્ણં . વુત્તમ્પિ ચેતં –

તિલતેલસ્સ યથા બિન્દુ, સપ્પિમણ્ડો અનાવિલો;
એવં વણ્ણપટિભાગં, કલલન્તિ પવુચ્ચતીતિ.

એવં પરિત્તાય રૂપસન્તતિયા તીણિ સન્તતિસીસાનિ હોન્તિ – વત્થુદસકં, કાયદસકં, ઇત્થિયા ઇત્થિન્દ્રિયવસેન પુરિસસ્સ પુરિસિન્દ્રિયવસેન ભાવદસકન્તિ. તત્થ વત્થુરૂપં, તસ્સ નિસ્સયાનિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, તંનિસ્સિતા વણ્ણગન્ધરસોજા, જીવિતન્તિ – ઇદં વત્થુદસકં નામ. કાયપસાદો, તસ્સ નિસ્સયાનિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, તન્નિસ્સિતા વણ્ણગન્ધરસોજા, જીવિતન્તિ – ઇદં કાયદસકં નામ. ઇત્થિયા ઇત્થિભાવો, પુરિસસ્સ પુરિસભાવો, તસ્સ નિસ્સયાનિ ચત્તારિ મહાભૂતાનિ, તન્નિસ્સિતા વણ્ણગન્ધરસોજા, જીવિતન્તિ – ઇદં ભાવદસકં નામ.

એવં ગબ્ભસેય્યકાનં પટિસન્ધિયં ઉક્કટ્ઠપરિચ્છેદેન સમતિંસ કમ્મજરૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો નામ હોતિ. પટિસન્ધિચિત્તેન પન સહજાતા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, સઙ્ખારા સઙ્ખારક્ખન્ધો, પટિસન્ધિચિત્તં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોતિ. એવં ગબ્ભસેય્યકાનં પટિસન્ધિક્ખણે પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા હોન્તિ. સચે પન નપુંસકપટિસન્ધિ હોતિ, ભાવદસકં હાયતિ. દ્વિન્નં દસકાનં વસેન સમવીસતિ કમ્મજરૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો નામ હોતિ. વેદનાક્ખન્ધાદયો વુત્તપ્પકારા એવાતિ. એવમ્પિ ગબ્ભસેય્યકાનં પટિસન્ધિક્ખણે પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા હોન્તિ.

ઇમસ્મિં ઠાને તિસમુટ્ઠાનિકપ્પવેણી કથેતબ્બા ભવેય્ય. તં પન અકથેત્વા '**ઓપપાતિકસમુગ્ગમો**' નામ દસ્સિતો. ઓપપાતિકાનઞ્હિ પરિપુણ્ણાયતનાનં પટિસન્ધિક્ખણે હેટ્ઠા વુત્તાનિ તીણિ, ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાદસકાનિ ચાતિ સત્ત રૂપસન્તતિસીસાનિ પાતુભવન્તિ. તત્થ ચક્ખુદસકાદીનિ કાયદસકસદિસાનેવ. નપુંસકસ્સ પન ભાવદસકં નત્થિ. એવં પરિપુણ્ણાયતનાનં ઓપપાતિકાનં સમસત્તતિ ચેવ સમસટ્ઠિ ચ કમ્મજરૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો નામ. વેદનાક્ખન્ધાદયો વુત્તપ્પકારા એવાતિ. એવં ઓપપાતિકાનં પટિસન્ધિક્ખણે પઞ્ચક્ખન્ધા પરિપુણ્ણા હોન્તિ. અયં 'ઓપપાતિકસમુગ્ગમો' નામ. એવં તાવ પઞ્ચક્ખન્ધા '**સમુગ્ગમતો**' વેદિતબ્બા.

'**પુબ્બાપરતો**'તિ એવં પન ગબ્ભસેય્યકાનં અપચ્છાઅપુરે ઉપ્પન્નેસુ પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ કિં રૂપં પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ ઉદાહુ અરૂપન્તિ? રૂપં રૂપમેવ સમુટ્ઠાપેતિ, ન અરૂપં. કસ્મા? પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ન રૂપજનકત્તા. સબ્બસત્તાનઞ્હિ પટિસન્ધિચિત્તં, ખીણાસવસ્સ ચુતિચિત્તં, દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, ચત્તારિ અરૂપ્પવિપાકાનીતિ સોળસ ચિત્તાનિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તિ. તત્થ પટિસન્ધિચિત્તં તાવ વત્થુનો દુબ્બલતાય અપ્પતિટ્ઠિતતાય પચ્ચયવેકલ્લતાય આગન્તુકતાય ચ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. તત્થ હિ સહજાતં વત્થુ ઉપ્પાદક્ખણે દુબ્બલં હોતીતિ વત્થુનો દુબ્બલતાય રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. યથા ચ પપાતે પતન્તો પુરિસો અઞ્ઞસ્સ નિસ્સયો ભવિતું ન સક્કોતિ, એવં એતમ્પિ કમ્મવેગક્ખિત્તત્તા પપાતે પતમાનં વિય અપ્પતિટ્ઠિતં. ઇતિ કમ્મવેગક્ખિત્તત્તા, અપ્પતિટ્ઠિતતાયપિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ.

પટિસન્ધિચિત્તઞ્ચ વત્થુના સદ્ધિં અપચ્છાઅપુરે ઉપ્પન્નં. તસ્સ વત્થુ પુરેજાતં હુત્વા પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતિ. સચે સક્કુણેય્ય, રૂપં સમુટ્ઠાપેય્ય. યત્રાપિ વત્થુ પુરેજાતં હુત્વા પચ્ચયો ભવિતું સક્કોતિ, પવેણી ઘટિયતિ, તત્રાપિ ચિત્તં અઙ્ગતો અપરિહીનંયેવ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. યદિ હિ ચિત્તં ઠાનક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા રૂપં સમુટ્ઠાપેય્ય, પટિસન્ધિચિત્તમ્પિ રૂપં સમુટ્ઠાપેય્ય. ન પન ચિત્તં તસ્મિં ખણદ્વયે રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. યથા પન અહિચ્છત્તકમકુલં પથવિતો ઉટ્ઠહન્તં પંસુચુણ્ણં ગહેત્વાવ ઉટ્ઠહતિ, એવં ચિત્તં પુરેજાતં વત્થું નિસ્સાય ઉપ્પાદક્ખણે અટ્ઠ રૂપાનિ

ગહેત્વાવ ઉટ્ઠહતિ. પટિસન્ધિક્ખણે ચ વત્થુ પુરેજાતં હુત્વા પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતીતિ પચ્ચયવેકલ્લતાયપિ પટિસન્ધિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ.

યથા ચ આગન્તુકપુરિસો અગતપુબ્બં પદેસં ગતો અઞ્ઞેસં – 'એથ ભો, અન્તોગામે વો અન્નપાનગન્ધમાલાદીનિ દસ્સામી'તિ વત્તું ન સક્કોતિ, અત્તનો અવિસયતાય અપ્પહુતતાય, એવમેવ પટિસન્ધિચિત્તં આગન્તુકન્તિ અત્તનો આગન્તુકતાયપિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. અપિચ સમતિંસ કમ્મજરૂપાનિ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપાનં ઠાનં ગહેત્વા ઠિતાનીતિપિ પટિસન્ધિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ.

ખીણાસવસ્સ પન ચુતિચિત્તં વટ્ટમૂલસ્સ વૂપસન્તત્તા ન સમુટ્ઠાપેતિ. તસ્સ હિ સબ્બભવેસુ વટ્ટમૂલં વૂપસન્તં અભબ્બુપ્પત્તિકં પુનબ્ભવે પવેણી નામ નત્થિ. સોતાપન્નસ્સ પન સત્ત ભવે ઠપેત્વા અટ્ઠમેવ વટ્ટમૂલં વૂપસન્તં. તસ્મા તસ્સ ચુતિચિત્તં સત્તસુ ભવેસુ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ , સકદાગામિનો દ્વીસુ, અનાગામિનો એકસ્મિં. ખીણાસવસ્સ સબ્બભવેસુ વટ્ટમૂલસ્સ વૂપસન્તત્તા નેવ સમુટ્ઠાપેતિ.

દ્વિપઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ પન ઝાનઙ્ગં નત્થિ, મગ્ગઙ્ગં નત્થિ, હેતુ નત્થીતિ ચિત્તઙ્ગં દુબ્બલં હોતીતિ ચિત્તઙ્ગદુબ્બલતાય તાનિ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તિ. ચત્તારિ અરૂપવિપાકાનિ તસ્મિં ભવે રૂપસ્સ નત્થિતાય રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તિ. ન કેવલઞ્ચ તાનેવ, યાનિ અઞ્ઞાનિપિ તસ્મિં ભવે અટ્ઠ કામાવચરકુસલાનિ, દસ અકુસલાનિ, નવ કિરિયચિત્તાનિ, ચત્તારિ આરુપ્પકુસલાનિ, ચતસ્સો આરુપ્પકિરિયા, તીણિ મગ્ગચિત્તાનિ, ચત્તારિ ફલચિત્તાનીતિ દ્વેચત્તાલીસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તાનિપિ તત્થ રૂપસ્સ નત્થિતાય એવ રૂપં ન સમુટ્ઠાપેન્તિ. એવં પટિસન્ધિચિત્તં રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ.

ઉતુ પન પઠમં રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. કો એસ ઉતુ નામાતિ? પટિસન્ધિક્ખણે ઉપ્પન્નાનં સમતિંસકમ્મજરૂપાનં અબ્ભન્તરા તેજોધાતુ. સા ઠાનં પત્વા અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ. ઉતુ નામ ચેસ દન્ધનિરોધો; ચિત્તં ખિપ્પનિરોધં. તસ્મિં ધરન્તેયેવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝન્તિ. તેસુ પટિસન્ધિઅનન્તરં પઠમભવઙ્ગચિત્તં ઉપ્પાદક્ખણેયેવ અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ. યદા પન સદ્દસ્સ ઉપ્પત્તિકાલો ભવિસ્સતિ, તદા ઉતુચિત્તાનિ સદ્દનવકં નામ સમુટ્ઠાપેસ્સન્તિ. કબળીકારાહારોપિ ઠાનં પત્વા અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ. કુતો પનસ્સ કબળીકારાહારોતિ? માતિતો. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ''યઞ્ચસ્સ ભુઞ્જતી માતા, અન્નં પાનઞ્ચ ભોજનં;
> તેન સો તત્થ યાપેતિ, માતુકુચ્છિગતો નરો''તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫);

એવં કુચ્છિગતો દારકો માતરા અજ્ઝોહટઅન્નપાનઓજાય યાપેતિ. સાવ ઠાનપ્પત્તા અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ. નનુ ચ સા ઓજા ખરા? વત્થુ સુખુમં? કથં તત્થ પતિટ્ઠાતીતિ? પઠમં તાવ ન પતિટ્ઠાતિ; એકસ્સ વા દ્વિન્નં વા સત્તાહાનં ગતકાલે પતિટ્ઠાતિ. તતો પન પુરે વા પતિટ્ઠાતુ પચ્છા વા; યદા માતરા અજ્ઝોહટઅન્નપાનઓજા દારકસ્સ સરીરે પતિટ્ઠાતિ, તદા અટ્ઠ રૂપાનિ સમુટ્ઠાપેતિ.

ઓપપાતિકસ્સાપિ પકતિપટિયત્તાનં ખાદનીયભોજનીયાનં અત્થિટ્ઠાને નિબ્બત્તસ્સ તાનિ ગહેત્વા અજ્ઝોહરતો ઠાનપ્પત્તા ઓજા રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. એકો અન્નપાનરહિતે અરઞ્ઞે નિબ્બત્તતિ, મહાછાતકો હોતિ, અત્તનોવ જિવ્હાય ખેળં પરિવત્તેત્વા ગિલતિ. તત્રાપિસ્સ ઠાનપ્પત્તા ઓજા રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ.

એવં પઞ્ચવીસતિયા કોટ્ઠાસેસુ દ્વેવ રૂપાનિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ – તેજોધાતુ ચ કબળીકારાહારો ચ. અરૂપેપિ દ્વેયેવ ધમ્મા રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ – ચિત્તઞ્ચેવ કમ્મચેતના ચ. તત્થ રૂપં ઉપ્પાદક્ખણે ચ ભઙ્ગક્ખણે ચ દુબ્બલં, ઠાનક્ખણે બલવન્તિ ઠાનક્ખણે રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. ચિત્તં ઠાનક્ખણે ચ ભઙ્ગક્ખણે ચ દુબ્બલં, ઉપ્પાદક્ખણેયેવ બલવન્તિ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. કમ્મચેતના નિરુદ્ધાવ પચ્ચયો હોતિ. અતીતે કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકેપિ હિ આયૂહિતં કમ્મં એતરહિ પચ્ચયો હોતિ. એતરહિ આયૂહિતં અનાગતે કપ્પકોટિસતસહસ્સપરિયોસાનેપિ પચ્ચયો હોતીતિ. એવં '**પુબ્બાપરતો**' વેદિતબ્બા.

'**અદ્ધાનપરિચ્છેદતો**'તિ રૂપં કિત્તકં અદ્ધાનં તિટ્ઠતિ? અરૂપં કિત્તકન્તિ? રૂપં ગરુપરિણામં દન્ધનિરોધં. અરૂપં લહુપરિણામં ખિપ્પનિરોધં. રૂપે ધરન્તેયેવ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝન્તિ. તં પન સત્તરસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ. યથા હિ પુરિસો 'ફલં પાતેસ્સામી'તિ મુગ્ગરેન રુક્ખસાખં પહરેય્ય, ફલાનિ ચ પત્તાનિ ચ એકક્ખણેયેવ વણ્ટતો મુચ્ચેય્યું. તત્થ ફલાનિ અત્તનો ભારિકતાય પઠમતરં પથવિયં પતન્તિ, પત્તાનિ લહુકતાય પચ્છા. એવમેવ મુગ્ગરપ્પહારેન પત્તાનઞ્ચ ફલાનઞ્ચ એકક્ખણે વણ્ટતો મુત્તકાલો વિય પટિસન્ધિક્ખણે રૂપારૂપધમ્માનં એકક્ખણે પાતુભાવો; ફલાનં ભારિકતાય પઠમતરં પથવિયં પતનં વિય રૂપે ધરન્તેયેવ સોળસન્નં ચિત્તાનં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝનં; પત્તાનં લહુકતાય પચ્છા પથવિયં પતનં વિય રૂપસ્સ સત્તરસમેન ચિત્તેન સહ નિરુજ્ઝનં.

તત્થ કિઞ્ચાપિ રૂપં દન્ધનિરોધં ગરુપરિણામં, ચિત્તં ખિપ્પનિરોધં લહુપરિણામં, રૂપં પન અરૂપં અરૂપં વા રૂપં ઓહાય પવત્તિતું ન સક્કોન્તિ. દ્વિન્નમ્પિ એકપ્પમાણાવ પવત્તિ. તત્રાયં ઉપમા – એકો પુરિસો લકુણ્ટકપાદો, એકો દીઘપાદો. તેસુ એકતો મગ્ગં ગચ્છન્તેસુ યાવ દીઘપાદો એકપદવારં અક્કમતિ, તાવ ઇતરો પદે પદં અક્કમિત્વા સોળસપદવારેન ગચ્છતિ. દીઘપાદો લકુણ્ટકપાદસ્સ સોળસ પદવારે અત્તનો પાદં અઞ્છિત્વા આકડ્ઢિત્વા એકમેવ પદવારં કરોતિ. ઇતિ એકોપિ એકં અતિક્કમિતું ન સક્કોતિ. દ્વિન્નમ્પિ ગમનં એકપ્પમાણમેવ હોતિ. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં. લકુણ્ટકપાદપુરિસો વિય અરૂપં; દીઘપાદપુરિસો વિય રૂપં; દીઘપાદસ્સ એકં પદવારં અક્કમણકાલે ઇતરસ્સ સોળસપદવારઅક્કમનં વિય રૂપે ધરન્તેયેવ અરૂપધમ્મેસુ સોળસન્નં ચિત્તાનં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝનં; દ્વિન્નં પુરિસાનં લકુણ્ટકપાદપુરિસસ્સ સોળસ પદવારે ઇતરસ્સ અત્તનો પાદં અઞ્છિત્વા આકડ્ઢિત્વા એકપદવારકરણં વિય રૂપસ્સ સત્તરસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝનં; દ્વિન્નં પુરિસાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અનોહાય એકપ્પમાણેનેવ ગમનં વિય અરૂપસ્સ રૂપં રૂપસ્સ અરૂપં અનોહાય એકપ્પમાણેનેવ પવત્તનન્તિ. એવં '**અદ્ધાનપરિચ્છેદતો**' વેદિતબ્બા.

'**એકુપ્પાદનાનાનિરોધતો**'તિ ઇદં પચ્છિમકમ્મજં ઠપેત્વા દીપેતબ્બં. પઠમસ્મિઞ્હિ પટિસન્ધિચિત્તં, દુતિયં ભવઙ્ગં, તતિયં ભવઙ્ગં...પે॰... સોળસમં ભવઙ્ગં. તેસુ એકેકસ્સ ઉપ્પાદટ્ઠિતિભઙ્ગવસેન તયો તયો ખણા. તત્થ એકેકસ્સ ચિત્તસ્સ તીસુ તીસુ ખણેસુ સમતિંસ સમતિંસ કમ્મજરૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તેસુ પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે સમુટ્ઠિતં કમ્મજરૂપં સત્તરસમસ્સ ભવઙ્ગચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ; ઠિતિક્ખણે સમુટ્ઠિતં ઠિતિક્ખણેયેવ; ભઙ્ગક્ખણે સમુટ્ઠિતં ભઙ્ગક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ. એવં દુતિયભવઙ્ગચિત્તં આદિં કત્વા અત્તનો અત્તનો સત્તરસમેન ચિત્તેન સદ્ધિં યોજેત્વા નયો નેતબ્બો. ઇતિ સોળસ તિકા અટ્ઠચત્તાલીસ હોન્તિ. અયં અટ્ઠચત્તાલીસકમ્મજરૂપપવેણી નામ. સા પનેસા રત્તિઞ્ચ દિવા ચ ખાદન્તાનમ્પિ ભુઞ્જન્તાનમ્પિ સુત્તાનમ્પિ પમત્તાનમ્પિ નદીસોતો વિય એકન્તં પવત્તતિ યેવાતિ. એવં '**એકુપ્પાદનાનાનિરોધતો**' વેદિતબ્બા.

‘**નાનુપ્પાદએકનિરોધતા**’ પચ્છિમકમ્મજેન દીપેતબ્બા. તત્થ આયુસંખારપરિયોસાને સોળસન્નં ચિત્તાનં વારે સતિ હેટ્ઠાસોળસકં ઉપરિસોળસકન્તિ દ્વે એકતો યોજેતબ્બાનિ. હેટ્ઠાસોળસકસ્મિઞ્હિ પઠમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે સમુટ્ઠિતં સમતિંસકમ્મજરૂપં ઉપરિસોળસકસ્મિં પઠમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ; ઠિતિક્ખણે સમુટ્ઠિતં તસ્સ ઠિતિક્ખણેયેવ ભઙ્ગક્ખણે સમુટ્ઠિતં તસ્સ ભઙ્ગક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ. હેટ્ઠિમસોળસકસ્મિં પન દુતિયચિત્તસ્સ... પે॰... સોળસમચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે સમુટ્ઠિતં સમતિંસકમ્મજરૂપં ચુતિચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ; તસ્સ ઠિતિક્ખણે સમુટ્ઠિતં ચુતિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણેયેવ; ભઙ્ગક્ખણે સમુટ્ઠિતં ચુતિચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતિ. તતો પટ્ઠાય કમ્મજરૂપપવેણી ન પવત્તતિ. યદિ પવત્તેય્ય, સત્તા અક્ખયા અવયા અજરા અમરા નામ ભવેય્યું.

એત્થ પન યદેતં ‘સત્તરસમસ્સ ભવઙ્ગચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ નિરુજ્ઝતી’તિઆદિના નયેન ‘એકસ્સ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પન્નં રૂપં અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરુજ્ઝતી’તિ અટ્ઠકથાયં આગતત્તા વુત્તં, તં ‘‘યસ્સ કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચિત્તસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતી’’તિ? ‘‘આમન્તા’’તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૭૯) ઇમાય પાળિયા વિરુજ્ઝતિ. કથં? કાયસઙ્ખારો હિ ચિત્તસમુટ્ઠાનો અસ્સાસપસ્સાસવાતો. ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપઞ્ચ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ઉપ્પજ્જિત્વા યાવ અઞ્ઞાનિ સોળસ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ તાવ તિટ્ઠતિ. તેસં સોળસન્નં સબ્બપચ્છિમેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ. ઇતિ યેન ચિત્તેન સદ્ધિં ઉપ્પજ્જતિ, તતો પટ્ઠાય સત્તરસમેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ; ન કસ્સચિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે વા ઠિતિક્ખણે વા નિરુજ્ઝતિ, નાપિ ઠિતિક્ખણે વા ભઙ્ગક્ખણે વા ઉપ્પજ્જતિ. એસા ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ ધમ્મતાતિ નિયમતો ચિત્તસઙ્ખારેન સદ્ધિં એકક્ખણે નિરુજ્ઝનતો ‘‘આમન્તા’’તિ વુત્તં.

યો ચાયં ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ ખણનિયમો વુત્તો કમ્માદિસમુટ્ઠાનસ્સાપિ અયમેવ ખણનિયમો. તસ્મા પટિસન્ધિચિત્તેન સહુપ્પન્નં કમ્મજરૂપં તતો પટ્ઠાય સત્તરસમેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝતિ. પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે ઉપ્પન્નં અટ્ઠારસમસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે નિરુજ્ઝતિ. પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે ઉપ્પન્નં અટ્ઠારસમસ્સ ઠાનક્ખણે નિરુજ્ઝતીતિ ઇમિના નયેનેત્થ યોજના કાતબ્બા. તતો પરં પન ઉતુસમુટ્ઠાનિકપવેણીયેવ તિટ્ઠતિ. ‘નીહરિત્વા ઝાપેથા’તિ વત્તબ્બં હોતિ. એવં ‘**નાનુપ્પાદએકનિરોધતો**’ વેદિતબ્બા.

‘**એકુપ્પાદએકનિરોધતો**’તિ રૂપં પન રૂપેન સહ એકુપ્પાદં એકનિરોધં. અરૂપં અરૂપેન સહ એકુપ્પાદં એકનિરોધં. એવં ‘**એકુપ્પાદએકનિરોધતો**’ વેદિતબ્બા.

‘**નાનુપ્પાદનાનાનિરોધતા**’ પન ચતુસન્તતિરૂપેન દીપેતબ્બા. ઇમસ્સ હિ ઉદ્ધં પાદતલા અધો કેસમત્થકા તચપરિયન્તસ્સ સરીરસ્સ તત્થ તત્થ ચતુસન્તતિરૂપં ઘનપુઞ્જભાવેન વત્તતિ. એવં વત્તમાનસ્સાપિસ્સ ન એકુપ્પાદાદિતા સલ્લક્ખેતબ્બા. યથા પન ઉપચિકરાજિ વા કિપિલ્લિકરાજિ વા ઓલોકિયમાના એકાબદ્ધા વિય હોતિ, ન પન એકાબદ્ધા. અઞ્ઞિસ્સા હિ સીસસન્તિકે અઞ્ઞિસ્સા સીસમ્પિ ઉદરમ્પિ પાદાપિ, અઞ્ઞિસ્સા ઉદરસન્તિકે અઞ્ઞિસ્સા સીસમ્પિ ઉદરમ્પિ પાદાપિ, અઞ્ઞિસ્સા પાદસન્તિકે અઞ્ઞિસ્સા સીસમ્પિ ઉદરમ્પિ પાદાપિ હોન્તિ. એવમેવ ચતુસન્તતિરૂપાનમ્પિ અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદોપિ હોતિ ઠિતિપિ ભઙ્ગોપિ, અઞ્ઞસ્સ ઠિતિક્ખણે અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદોપિ હોતિ ઠિતિપિ ભઙ્ગોપિ, અઞ્ઞસ્સ ભઙ્ગક્ખણે અઞ્ઞસ્સ ઉપ્પાદોપિ હોતિ ઠિતિપિ ભઙ્ગોપિ. એવમેત્થ ‘**નાનુપ્પાદનાનાનિરોધતા**’ વેદિતબ્બા.

‘**અતીતાદીનિ**’ પન દૂરદુકપરિયોસાનાનિ પાળિયં આગતાનેવ. ‘**પચ્ચયસમુટ્ઠાનાનિ**’પિ ‘‘કમ્મજં, કમ્મપચ્ચયં, કમ્મપચ્ચયઉતુસમુટ્ઠાન’’ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૯૭૫) નયેન હેટ્ઠા કથિતાનિયેવ. પઞ્ચપિ પન ખન્ધા

પરિનિપ્ફન્નાવ હોન્તિ, નો અપરિનિપ્ફન્ના; **સઙ્ખતાવ** નો અસઙ્ખતા; અપિચ નિપ્ફન્નાપિ હોન્તિયેવ. સભાવધમ્મેસુ હિ નિબ્બાનમેવેકં અપરિનિપ્ફન્નં અનિપ્ફન્નઞ્ચ. નિરોધસમાપત્તિ પન નામપઞ્ઞત્તિ ચ કથન્તિ? નિરોધસમાપત્તિ લોકિયલોકુત્તરાતિ વા સઙ્ખતાસઙ્ખતાતિ વા પરિનિપ્ફન્નાપરિનિપ્ફન્નાતિ વા ન વત્તબ્બા. નિપ્ફન્ના પન હોતિ સમાપજ્જન્તેન સમાપજ્જિતબ્બતો. તથા નામપઞ્ઞત્તિ. સાપિ હિ લોકિયાદિભેદં ન લભતિ; નિપ્ફન્ના પન હોતિ નો અનિપ્ફન્ના; નામગ્ગહણઞ્હિ ગણ્હન્તોવ ગણ્હાતીતિ.

કમાદિવિનિચ્છયકથા

એવં પકિણ્ણકતો ખન્ધે વિદિત્વા પુન એતેસુયેવ –

ખન્ધેસુ ઞાણભેદત્થં, કમતોથ વિસેસતો;
અનૂનાધિકતો ચેવ, ઉપમાતો તથેવ ચ.

દટ્ઠબ્બતો દ્વિધા એવં, પસ્સન્તસ્સત્થસિદ્ધિતો;
વિનિચ્છયનયો સમ્મા, વિઞ્ઞાતબ્બો વિભાવિના.

તત્થ '**કમતો**'તિ ઇધ ઉપ્પત્તિક્કમો, પહાનક્કમો, પટિપત્તિક્કમો, ભૂમિક્કમો, દેસનાક્કમોતિ બહુવિધો કમો.

તત્થ ''પઠમં કલલં હોતિ, કલલા હોતિ અબ્બુદ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫) એવમાદિ ઉપ્પત્તિક્કમો. ''દસ્સનેન પહાતબ્બા ધમ્મા, ભાવનાય પહાતબ્બા ધમ્મા''તિ (ધ॰ સ॰ તિકમાતિકા ૮) એવમાદિ પહાનક્કમો. ''સીલવિસુદ્ધિ, ચિત્તવિસુદ્ધી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૯; પટિ॰ મ॰ ૩.૪૧) એવમાદિ પટિપત્તિક્કમો. ''કામાવચરા , રૂપાવચરા''તિ એવમાદિ ભૂમિક્કમો. ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના, ચત્તારો સમ્મપ્પધાના''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૧૪૫) વા ''દાનકથં સીલકથ''ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૬૯; દી॰ નિ॰ ૧.૨૯૮) વા એવમાદિ દેસનાક્કમો. તેસુ ઇધ ઉપ્પત્તિક્કમો તાવ ન યુજ્જતિ, કલલાદીનં વિય ખન્ધાનં પુબ્બાપરિયવવત્થાનેન અનુપ્પત્તિતો; ન પહાનક્કમો કુસલાબ્યાકતાનં અપ્પહાતબ્બતો; ન પટિપત્તિક્કમો અકુસલાનં અપ્પટિપજ્જનીયતો; ન ભૂમિક્કમો વેદનાદીનં ચતુભૂમકપરિયાપન્નત્તા.

દેસનાક્કમો પન યુજ્જતિ. અભેદેન હિ યં પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ અત્તગ્ગાહપતિતં વેનેય્યજનં સમૂહઘનવિનિબ્ભોગદસ્સનેન અત્તગ્ગાહતો મોચેતુકામો ભગવા હિતકામો તસ્સ જનસ્સ સુખગ્ગહણત્થં ચક્ખુઆદીનમ્પિ વિસયભૂતં ઓળારિકં પઠમં રૂપક્ખન્ધં દેસેસિ. તતો ઇટ્ઠાનિટ્ઠરૂપસંવેદિતં વેદનં, યં વેદયતિ તં સઞ્જાનાતીતિ એવં વેદનાવિસયસ્સ આકારગ્ગાહિકં સઞ્ઞં, સઞ્ઞાવસેન અભિસઙ્ખારકે સઙ્ખારે, તેસં વેદનાદીનં નિસ્સયં અધિપતિભૂતઞ્ચ વિઞ્ઞાણન્તિ એવં તાવ 'કમતો' વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

'**વિસેસતો**'તિ ખન્ધાનઞ્ચ ઉપાદાનક્ખન્ધાનઞ્ચ વિસેસતો. કો પન તેસં વિસેસો? ખન્ધા તાવ અવિસેસતો વુત્તા, ઉપાદાનક્ખન્ધા સાસવઉપાદાનીયભાવેન વિસેસેત્વા. યથાહ –

''પઞ્ચ, ભિક્ખવે, ખન્ધે દેસેસ્સામિ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે ચ, તં સુણાથ. કતમે ચ, ભિક્ખવે, પઞ્ચક્ખન્ધા? યં કિઞ્ચિ, ભિક્ખવે, રૂપં અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નં...પે॰... સન્તિકે વા – અયં વુચ્ચતિ, રૂપક્ખન્ધો. યા કાચિ વેદના...પે॰... યા કાચિ સઞ્ઞા...પે॰... યે કેચિ સઙ્ખારા...પે॰... યં કિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં ...પે॰... સન્તિકે વા –

અયં વુચ્ચતિ, વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો. ઇમે વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચક્ખન્ધા. કતમે ચ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા? યં કિઞ્ચિ, ભિક્ખવે, રૂપં…પે॰… સન્તિકે વા સાસવં ઉપાદાનિયં – અયં વુચ્ચતિ, રૂપૂપાદાનક્ખન્ધો. યા કાચિ વેદના…પે॰… યં કિઞ્ચિ વિઞ્ઞાણં…પે॰… સન્તિકે વા સાસવં ઉપાદાનિયં – અયં વુચ્ચતિ, ભિક્ખવે, વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધો. ઇમે વુચ્ચન્તિ, ભિક્ખવે, પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૪૮).

એત્થ ચ યથા વેદનાદયો અનાસવાપિ સાસવાપિ અત્થિ, ન એવં રૂપં. યસ્મા પનસ્સ રાસટ્ઠેન ખન્ધભાવો યુજ્જતિ તસ્મા ખન્ધેસુ વુત્તં. યસ્મા રાસટ્ઠેન ચ સાસવટ્ઠેન ચ ઉપાદાનક્ખન્ધભાવો યુજ્જતિ તસ્મા ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ વુત્તં. વેદનાદયો પન અનાસવાવ ખન્ધેસુ વુત્તા, સાસવા ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ. '**ઉપાદાનક્ખન્ધા**'તિ એત્થ ચ ઉપાદાનગોચરા ખન્ધા ઉપાદાનક્ખન્ધાતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો. ઇધ પન સબ્બેપેતે એકજ્ઝં કત્વા ખન્ધાતિ અધિપ્પેતા.

'**અનૂનાધિકતો**'તિ કસ્મા પન ભગવતા પઞ્ચેવ ખન્ધા વુત્તા અનૂના અનધિકાતિ? સબ્બસઙ્ખતસભાગેકસઙ્ગહતો, અત્તત્તનિયગ્ગાહવત્થુસ્સ એતપ્પરમતો, અઞ્ઞેસઞ્ચ તદવરોધતો. અનેકપ્પભેદેસુ હિ સઙ્ખતધમ્મેસુ સભાગવસેન સઙ્ગય્હમાનેસુ રૂપં રૂપસભાગસઙ્ગહવસેન એકો ખન્ધો હોતિ, વેદના વેદનાસભાગસઙ્ગહવસેન એકો ખન્ધો હોતિ. એસ નયો સઞ્ઞાદીસુપિ. તસ્મા સબ્બસઙ્ખતસભાગસઙ્ગહતો પઞ્ચેવ વુત્તા. એતપરમઞ્ચેતં અત્તત્તનિયગ્ગાહવત્થુ યદિદં રૂપાદયો પઞ્ચ. વુત્તઞ્હેતં – ''રૂપે ખો, ભિક્ખવે, સતિ રૂપં ઉપાદાય રૂપં અભિનિવિસ્સ એવં દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ – 'એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા'તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૨૦૭). વેદનાય… સઞ્ઞાય… સઙ્ખારેસુ…. વિઞ્ઞાણે સતિ વિઞ્ઞાણં ઉપાદાય વિઞ્ઞાણં અભિનિવિસ્સ એવં દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ – 'એતં મમ, એસોહમસ્મિ, એસો મે અત્તા'''તિ. તસ્મા અત્તત્તનિયગ્ગાહવત્થુસ્સ એતપરમતોપિ પઞ્ચેવ વુત્તા. યેપિ ચઞ્ઞે સીલાદયો પઞ્ચ ધમ્મક્ખન્ધા વુત્તા, તેપિ સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નત્તા એત્થેવ અવરોધં ગચ્છન્તિ. તસ્મા અઞ્ઞેસં તદવરોધતોપિ પઞ્ચેવ વુત્તાતિ. એવં 'અનૂનાધિકતો' વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

'**ઉપમાતો**'તિ એત્થ હિ ગિલાનસાલૂપમો રૂપુપાદાનક્ખન્ધો ગિલાનૂપમસ્સ વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધસ્સ વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન નિવાસનટ્ઠાનતો, ગેલઞ્ઞૂપમો વેદનુપાદાનક્ખન્ધો આબાધકત્તા, ગેલઞ્ઞસમુટ્ઠાનૂપમો સઞ્ઞુપાદાનક્ખન્ધો કામસઞ્ઞાદિવસેન રાગાદિસમ્પયુત્તવેદનાસમ્ભવા, અસપ્પાયસેવનૂપમો સઙ્ખારુપાદાનક્ખન્ધો વેદનાગેલઞ્ઞસ્સ નિદાનત્તા. ''વેદનં વેદનત્તાય સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) હિ વુત્તં. તથા ''અકુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ દુક્ખસહગત''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૫૬). ગિલાનૂપમો વિઞ્ઞાણુપાદાનક્ખન્ધો વેદનાગેલઞ્ઞેન અપરિમુત્તત્તા. અપિચ ચારકકારણઅપરાધકારણકારકઅપરાધિકૂપમા એતે ભાજનભોજનબ્યઞ્જનપરિવેસકભુઞ્જકૂપમા ચાતિ, એવં 'ઉપમાતો' વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

'**દટ્ઠબ્બતો દ્વિધા**'તિ સઙ્ખેપતો વિત્થારતો ચાતિ એવં દ્વિધા દટ્ઠબ્બતો પેત્થ વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો. સઙ્ખેપતો હિ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા આસિવિસૂપમે (સં॰ નિ॰ ૪.૨૩૮) વુત્તનયેન ઉક્ખિત્તાસિકપચ્ચત્થિકતો, ભારસુત્તવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૨૨) ભારતો, ખજ્જનીયપરિયાયવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૭૯) ખાદકતો, યમકસુત્તવસેન (સં॰ નિ॰ ૩.૮૫) અનિચ્ચદુક્ખાનત્તસઙ્ખતવધકતો દટ્ઠબ્બા.

વિત્થારતો પનેત્થ ફેણપિણ્ડો વિય રૂપં દટ્ઠબ્બં, ઉદકપુબ્બુળો વિય વેદના, મરીચિકા વિય સઞ્ઞા, કદલિક્ખન્ધો વિય સઙ્ખારા, માયા વિય વિઞ્ઞાણં. વુત્તઞ્હેતં –

''ફેણપિણ્ડૂપમં રૂપં, વેદના પુબ્બુળૂપમા;
મરીચિકૂપમા સઞ્ઞા, સઙ્ખારા કદલૂપમા;
માયૂપમઞ્ચ વિઞ્ઞાણં, દેસિતાદિચ્ચબન્ધુના''તિ. (સં॰ નિ॰ ૩.૯૫);

તત્થ રૂપાદીનં ફેણપિણ્ડાદીહિ એવં સદિસતા વેદિતબ્બા – યથા હિ ફેણપિણ્ડો નિસ્સારોવ એવં રૂપમ્પિ નિચ્ચસારધુવસારઅત્તસારવિરહેન નિસ્સારમેવ. યથા ચ સો 'ઇમિના પત્તં વા થાલકં વા કરિસ્સામી'તિ ગહેતું ન સક્કા, ગહિતોપિ તમત્થં ન સાધેતિ ભિજ્જતેવ; એવં રૂપમ્પિ 'નિચ્ચ'ન્તિ વા 'ધુવ'ન્તિ વા 'અહ'ન્તિ વા 'મમ'ન્તિ વા ગહેતું ન સક્કા, ગહિતમ્પિ ન તથા તિટ્ઠતિ, અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા અસુભઞ્ઞેવ હોતીતિ. એવં '**ફેણપિણ્ડસદિસમેવ**' હોતિ.

યથા વા પન ફેણપિણ્ડો છિદ્દાવછિદ્દો અનેકસન્ધિઘટિતો બહૂન્નં ઉદકસપ્પાદીનં પાણાનં આવાસો, એવં રૂપમ્પિ છિદ્દાવછિદ્દં અનેકસન્ધિઘટિતં. કુલવસેન ચેત્થ અસીતિ કિમિકુલાનિ વસન્તિ. તદેવ તેસં સૂતિઘરમ્પિ વચ્ચકુટિપિ ગિલાનસાલાપિ સુસાનમ્પિ. ન તે અઞ્ઞત્થ ગન્ત્વા ગબ્ભવુટ્ઠાનાદીનિ કરોન્તિ. એવમ્પિ ફેણપિણ્ડસદિસં. યથા ચ ફેણપિણ્ડો આદિતોવ બદરપક્કમત્તો હુત્વા અનુપુબ્બેન પબ્બતકૂટમત્તોપિ હોતિ, એવં રૂપમ્પિ આદિતો કલલમત્તં હુત્વા અનુપુબ્બેન બ્યામમત્તમ્પિ ગોમહિંસહત્થિઆદીનં વસેન પબ્બતકૂટમત્તમ્પિ હોતિ, મચ્છકચ્છપાદીનં વસેન અનેકયોજનસતપ્પમાણમ્પિ. એવમ્પિ ફેણપિણ્ડસદિસં. યથા ચ ફેણપિણ્ડો ઉટ્ઠિતમત્તોપિ ભિજ્જતિ, થોકં ગન્ત્વાપિ, સમુદ્દં પત્વા પન અવસ્સમેવ ભિજ્જતિ; એવમેવ રૂપમ્પિ કલલભાવેપિ ભિજ્જતિ, અબ્બુદાદિભાવે, અન્તરા પન અભેજ્જમાનમ્પિ વસ્સસતાયુકાનં વસ્સસતં પત્વા અવસ્સમેવ ભિજ્જતિ, મરણમુખે ચુણ્ણવિચુણ્ણં હોતિ. એવમ્પિ ફેણપિણ્ડસદિસં.

યથા પન પુબ્બુળો અસારો, એવં વેદનાપિ. યથા ચ સો અબલો, અગય્હુપગો, ન સક્કા તં ગહેત્વા ફલકં વા આસનં વા કાતું, ગહિતગ્ગહિતોપિ ભિજ્જતેવ; એવં વેદનાપિ અબલા, અગય્હુપગા, ન સક્કા 'નિચ્ચા'તિ વા 'ધુવા'તિ વા ગહેતું, ગહિતાપિ ન તથા તિટ્ઠતિ. એવં અગય્હુપગતાયપિ વેદના '**પુબ્બુળસદિસા**'. યથા પન તસ્મિં તસ્મિં ઉદકબિન્દુમ્હિ પુબ્બુળો ઉપ્પજ્જતિ ચેવ નિરુજ્ઝતિ ચ, ન ચિરટ્ઠિતિકો હોતિ; એવં વેદનાપિ ઉપ્પજ્જતિ ચેવ નિરુજ્ઝતિ ચ, ન ચિરટ્ઠિતિકા હોતિ, એકચ્છરક્ખણે કોટિસતસહસ્સસઙ્ખ્યા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝતિ. યથા ચ પુબ્બુળો ઉદકતલં, ઉદકબિન્દું , ઉદકજલ્લકં સઙ્કડ્ઢિત્વા પુટં કત્વા ગહણવાતઞ્ચાતિ ચત્તારિ કારણાનિ પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ; એવં વેદનાપિ વત્થું, આરમ્મણં, કિલેસજાલં, ફસ્સસઙ્ઘટ્ટનઞ્ચાતિ ચત્તારિ કારણાનિ પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ. એવમ્પિ વેદના પુબ્બુળસદિસા.

સઞ્ઞાપિ અસારકટ્ઠેન '**મરીચિસદિસા**'. તથા અગય્હુપગટ્ઠેન; ન હિ સક્કા તં ગહેત્વા પિવિતું વા ન્હાયિતું વા ભાજનં વા પૂરેતું. અપિચ યથા મરીચિ વિપ્ફન્દતિ, સઞ્જાતૂમિવેગો વિય ખાયતિ; એવં નીલસઞ્ઞાદિભેદા સઞ્ઞાપિ નીલાદિઅનુભવનત્થાય ફન્દતિ વિપ્ફન્દતિ. યથા ચ મરીચિ મહાજનં વિપ્પલમ્ભેતિ , 'પરિપુણ્ણવાપી વિય પરિપુણ્ણનદી વિય દિસ્સતી'તિ વદાપેતિ; એવં સઞ્ઞાપિ વિપ્પલમ્ભેતિ, 'ઇદં નીલકં સુભં સુખં નિચ્ચ'ન્તિ વદાપેતિ. પીતકાદીસુપિ એસેવ નયો. એવં વિપ્પલમ્ભનેનાપિ મરીચિસદિસા.

સઙ્ખારાપિ અસારકટ્ઠેન '**કદલિક્ખન્ધસદિસા**'. તથા અગય્હુપગટ્ઠેન. યથેવ હિ કદલિક્ખન્ધતો કિઞ્ચિ ગહેત્વા ન સક્કા ગોપાનસીઆદીનમત્થાય ઉપનેતું, ઉપનીતમ્પિ ન તથા હોતિ; એવં સઙ્ખારાપિ ન સક્કા નિચ્ચાદિવસેન ગહેતું, ગહિતાપિ ન તથા હોન્તિ. યથા ચ કદલિક્ખન્ધો બહુવટ્ટિસમોધાનો હોતિ, એવં સઙ્ખારક્ખન્ધોપિ બહુધમ્મસમોધાનો. યથા ચ કદલિક્ખન્ધો નાનાલક્ખણો, અઞ્ઞોયેવ હિ બાહિરાય પત્તવટ્ટિયા વણ્ણો, અઞ્ઞો તતો અબ્ભન્તરબ્ભન્તરાનં; એવમેવ સઙ્ખારક્ખન્ધોપિ અઞ્ઞદેવ ફસ્સસ્સ લક્ખણં, અઞ્ઞં ચેતનાદીનં. સમોધાનેત્વા પન સઙ્ખારક્ખન્ધોત્વેવ વુચ્ચતીતિ. એવમ્પિ સઙ્ખારક્ખન્ધો કદલિક્ખન્ધસદિસો.

વિઞ્ઞાણમ્પિ અસારકટ્ઠેન '**માયાસદિસં**'. તથા અગય્હુપગટ્ઠેન. યથા ચ માયા ઇત્તરા લહુપચ્ચુપટ્ઠાના, એવં વિઞ્ઞાણં. તઞ્હિ તતોપિ ઇત્તરતરઞ્ચેવ લહુપચ્ચુપટ્ઠાનતરઞ્ચ. તેનેવ હિ ચિત્તેન પુરિસો આગતો વિય, ગતો વિય, ઠિતો વિય, નિસિન્નો વિય હોતિ. અઞ્ઞદેવ ચાગમનકાલે ચિત્તં, અઞ્ઞં ગમનકાલાદીસુ. એવમ્પિ વિઞ્ઞાણં માયાસદિસં. માયા ચ મહાજનં વઞ્ચેતિ, યં કિઞ્ચિદેવ 'ઇદં સુવણ્ણં રજતં મુત્તા'તિપિ ગહાપેતિ. વિઞ્ઞાણમ્પિ મહાજનં વઞ્ચેતિ, તેનેવ ચિત્તેન આગચ્છન્તં વિય, ગચ્છન્તં વિય, ઠિતં વિય, નિસિન્નં વિય કત્વા ગાહાપેતિ. અઞ્ઞદેવ ચ આગમને ચિત્તં, અઞ્ઞં ગમનાદીસુ. એવમ્પિ વિઞ્ઞાણં માયાસદિસં. વિસેસતો ચ સુભારમ્મણમ્પિ ઓળારિકમ્પિ અજ્ઝત્તિકરૂપં અસુભન્તિ દટ્ઠબ્બં. વેદના તીહિ દુક્ખતાહિ અવિનિમુત્તતો દુક્ખાતિ સઞ્ઞાસઙ્ખારા અવિધેય્યતો અનત્તાતિ વિઞ્ઞાણં ઉદયબ્બયધમ્મતો અનિચ્ચન્તિ દટ્ઠબ્બં.

'**એવં પસ્સન્તસ્સત્થસિદ્ધિતો**'તિ એવઞ્ચ સઙ્ખેપવિત્થારવસેન દ્વિધા પસ્સતો યા અત્થસિદ્ધિ હોતિ, તતોપિ વિનિચ્છયનયો વિઞ્ઞાતબ્બો, સેય્યથિદં – સઙ્ખેપતો તાવ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધેસુ ઉક્ખિત્તાસિકપચ્ચત્થિકાદિભાવેન પસ્સન્તો ખન્ધેહિ ન વિહઞ્ઞતિ. વિત્થારતો પન રૂપાદીનિ ફેણપિણ્ડાદિસદિસભાવેન પસ્સન્તો ન અસારેસુ સારદસ્સી હોતિ. વિસેસતો ચ અજ્ઝત્તિકરૂપં અસુભતો પસ્સન્તો કબળીકારાહારં પરિજાનાતિ , અસુભે સુભન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ, કામોઘં ઉત્તરતિ, કામયોગેન વિસંયુજ્જતિ, કામાસવેન અનાસવો હોતિ, અભિજ્ઝાકાયગન્થં ભિન્દતિ, કામુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ. વેદનં દુક્ખતો પસ્સન્તો ફસ્સાહારં પરિજાનાતિ, દુક્ખે સુખન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ, ભવોઘં ઉત્તરતિ, ભવયોગેન વિસંયુજ્જતિ, ભવાસવેન અનાસવો હોતિ, બ્યાપાદકાયગન્થં ભિન્દતિ, સીલબ્બતુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ. સઞ્ઞં સઙ્ખારે ચ અનત્તતો પસ્સન્તો મનોસઞ્ચેતનાહારં પરિજાનાતિ, અનત્તનિ અત્તાતિ વિપલ્લાસં પજહતિ, દિટ્ઠોઘં ઉત્તરતિ, દિટ્ઠિયોગેન વિસંયુજ્જતિ, દિટ્ઠાસવેન અનાસવો હોતિ, ઇદં સચ્ચાભિનિવેસકાયગન્થં ભિન્દતિ, અત્તવાદુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ. વિઞ્ઞાણં અનિચ્ચતો પસ્સન્તો વિઞ્ઞાણાહારં પરિજાનાતિ, અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ વિપલ્લાસં પજહતિ, અવિજ્જોઘં ઉત્તરતિ, અવિજ્જાયોગેન વિસંયુજ્જતિ, અવિજ્જાસવેન અનાસવો હોતિ, સીલબ્બતપરામાસકાયગન્થં ભિન્દતિ, દિટ્ઠુપાદાનં ન ઉપાદિયતિ.

એવં મહાનિસંસં, વધકાદિવસેન દસ્સનં યસ્મા;
તસ્મા ખન્ધે ધીરો, વધકાદિવસેન પસ્સેય્યાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૨. ઇદાનિ અભિધમ્મભાજનીયં હોતિ. તત્થ રૂપક્ખન્ધનિદ્દેસો હેટ્ઠા રૂપકણ્ડે વિત્થારિતનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૩૪. વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસે **એકવિધેના**તિ એકકોટ્ઠાસેન. **ફસ્સસમ્પયુત્તો**તિ ફસ્સેન સમ્પયુત્તો. સબ્બાપિ ચતુભૂમિકવેદના. સહેતુકદુકે સહેતુકા ચતુભૂમિકવેદના, અહેતુકા કામાવચરાવ. ઇમિના ઉપાયેન કુસલપદાદીહિ વુત્તા વેદના જાનિતબ્બા. અપિચાયં વેદનાક્ખન્ધો એકવિધેન ફસ્સસમ્પયુત્તતો દસ્સિતો, દુવિધેન સહેતુકાહેતુકતો, તિવિધેન જાતિતો , ચતુબ્બિધેન ભૂમન્તરતો, પઞ્ચવિધેન ઇન્દ્રિયતો. તત્થ સુખિન્દ્રિયદુક્ખિન્દ્રિયાનિ કાયપ્પસાદવત્થુકાનિ કામાવચરાનેવ. સોમનસ્સિન્દ્રિયં છટ્ઠવત્થુકં વા અવત્થુકં વા તેભૂમકં . દોમનસ્સિન્દ્રિયં છટ્ઠવત્થુકં કામાવચરં. ઉપેક્ખિન્દ્રિયં ચક્ખાદિચતુપ્પસાદવત્થુકં છટ્ઠવત્થુકં અવત્થુકઞ્ચ ચતુભૂમકં. છબ્બિધેન વત્થુતો દસ્સિતો. તત્થ પુરિમા પઞ્ચ વેદના પઞ્ચપ્પસાદવત્થુકા કામાવચરાવ છટ્ઠા અવત્થુકા વા સવત્થુકા વા ચતુભૂમિકા.

સત્તવિધેન તત્થ મનોસમ્ફસ્સજા ભેદતો દસ્સિતા, અટ્ઠવિધેન તત્થ કાયસમ્ફસ્સજા ભેદતો, નવવિધેન સત્તવિધભેદે મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા ભેદતો, દસવિધેન અટ્ઠવિધભેદે મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા ભેદતો. એતેસુ હિ સત્તવિધભેદે મનોસમ્ફસ્સજા મનોધાતુસમ્ફસ્સજા, મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજાતિ દ્વિધા ભિન્ના. અટ્ઠવિધભેદે તાય સદ્ધિં કાયસમ્ફસ્સજાપિ સુખા દુક્ખાતિ દ્વિધા ભિન્ના. નવવિધભેદે સત્તવિધે વુત્તા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા કુસલાદિવસેન તિધા ભિન્ના. દસવિધભેદે અટ્ઠવિધે વુત્તા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજા કુસલાદિવસેનેવ તિધા ભિન્ના.

કુસલત્તિકો ચેત્થ કેવલં પૂરણત્થમેવ વુત્તો. સત્તવિધઅટ્ઠવિધનવવિધભેદેસુ પન નયં દાતું યુત્તટ્ઠાને નયો દિન્નો. અભિધમ્મઞ્હિ પત્વા તથાગતેન નયં દાતું યુત્તટ્ઠાને નયો અદિન્નો નામ નત્થિ. અયં તાવ દુકમૂલકે એકો વારો.

સત્થા હિ ઇમસ્મિં અભિધમ્મભાજનીયે વેદનાક્ખન્ધં ભાજેન્તો તિકે ગહેત્વા દુકેસુ પક્ખિપિ, દુકે ગહેત્વા તિકેસુ પક્ખિપિ, તિકે ચ દુકે ચ ઉભતોવડ્ઢનનીહારેન આહરિ; સત્તવિધેન, ચતુવીસતિવિધેન, તિંસવિધેન, બહુવિધેનાતિ સબ્બથાપિ બહુવિધેન વેદનાક્ખન્ધં દસ્સેસિ. કસ્મા? પુગ્ગલજ્ઝાસયેન ચેવ દેસનાવિલાસેન ચ. ધમ્મં સોતું નિસિન્નદેવપરિસાય હિ યે દેવપુત્તા તિકે આદાય દુકેસુ પક્ખિપિત્વા કથિયમાનં પટિવિજ્ઝિતું સક્કોન્તિ, તેસં સપ્પાયવસેન તથા કત્વા દેસેસિ. યે ઇતરેહિ આકારેહિ કથિયમાનં પટિવિજ્ઝિતું સક્કોન્તિ, તેસં તેહાકારેહિ દેસેસીતિ. અયમેત્થ '**પુગ્ગલજ્ઝાસયો**'. સમ્માસમ્બુદ્ધો પન અત્તનો મહાવિસયતાય તિકે વા દુકેસુ પક્ખિપિત્વા, દુકે વા તિકેસુ ઉભતોવડ્ઢનેન વા, સત્તવિધાદિનયેન વા, યથા યથા ઇચ્છતિ તથા તથા દેસેતું સક્કોતિ. તસ્માપિ ઇમેહાકારેહિ દેસેસીતિ અયમસ્સ '**દેસનાવિલાસો**'.

તત્થ તિકે આદાય દુકેસુ પક્ખિપિત્વા દેસિતવારો દુકમૂલકો નામ. દુકે આદાય તિકેસુ પક્ખિપિત્વા દેસિતવારો તિકમૂલકો નામ. તિકે ચ દુકે ચ ઉભતો વડ્ઢેત્વા દેસિતવારો ઉભતોવડ્ઢિતકો નામ. અવસાને સત્તવિધેનાતિઆદિવારો બહુવિધવારો નામાતિ ઇમે તાવ ચત્તારો મહાવારા.

તત્થ **દુકમૂલકે** દુકેસુ લબ્ભમાનેન એકેકેન દુકેન સદ્ધિં તિકેસુ અલબ્ભમાને વેદનાત્તિકપીતિત્તિકસનિદસ્સનત્તિકે અપનેત્વા, સેસે લબ્ભમાનકે એકૂનવીસતિ તિકે યોજેત્વા, દુતિયદુકપઠમત્તિકયોજનવારાદીનિ નવવારસતાનિ પઞ્ઞાસઞ્ચ વારા હોન્તિ. તે સબ્બેપિ પાળિયં સંખિપિત્વા તત્થ તત્થ દસ્સેતબ્બયુત્તકં દસ્સેત્વા વુત્તા. અસમ્મુય્હન્તેન પન વિત્થારતો વેદિતબ્બા.

તિકમૂલકેપિ તિકેસુ લબ્ભમાનેન એકેકેન તિકેન સદ્ધિં દુકેસુ અલબ્ભમાને પઠમદુકાદયો દુકે અપનેત્વા, સેસે લબ્ભમાનકે સહેતુકદુકાદયો પઞ્ઞાસ દુકે યોજેત્વા, પઠમત્તિકદુતિયદુકયોજનવારાદીનિ નવવારસતાનિ પઞ્ઞાસઞ્ચ વારા હોન્તિ. તેપિ સબ્બે પાળિયં સઙ્ખિપિત્વા તત્થ તત્થ દસ્સેતબ્બયુત્તકં દસ્સેત્વા વુત્તા. અસમ્મુય્હન્તેન પન વિત્થારતો વેદિતબ્બા.

ઉભતોવડ્ઢિતકે દુવિધભેદે દુતિયદુકં તિવિધભેદે ચ પઠમતિકં આદિં કત્વા લબ્ભમાનેહિ એકૂનવીસતિયા દુકેહિ લબ્ભમાને એકૂનવીસતિતિકે યોજેત્વા દુતિયદુકપઠમતિકયોજનવારાદયો એકૂનવીસતિવારા વુત્તા. એસ દુકતિકાનં વસેન ઉભતોવડ્ઢિતત્તા ઉભતોવડ્ઢિતકો નામ તતિયો મહાવારો.

બહુવિધવારસ્સ સત્તવિધનિદ્દેસે આદિતો પટ્ઠાય લબ્ભમાનેસુ એકૂનવીસતિયા તિકેસુ એકેકેન સદ્ધિં ચતસ્સો ભૂમિયો યોજેત્વા એકૂનવીસતિ સત્તવિધવારા વુત્તા. ચતુવીસતિવિધનિદ્દેસેપિ તેસંયેવ તિકાનં વસેન એકૂનવીસતિવારા વુત્તા. તથા બહુવિધવારે ચાતિ . તિંસવિધવારો એકોયેવાતિ સબ્બેપિ અટ્ઠપઞ્ઞાસ વારા હોન્તિ. અયં તાવેત્થ વારપરિચ્છેદવસેન પાળિવણ્ણના.

ઇદાનિ અત્થવણ્ણના હોતિ. તત્થ સત્તવિધનિદ્દેસો તાવ ઉત્તાનત્થોયેવ. ચતુવીસતિવિધનિદ્દેસે **ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા વેદનાક્ખન્ધો અત્થિ કુસલો**તિ કામાવચરઅટ્ઠકુસલચિત્તવસેન વેદિતબ્બો. **અત્થિ અકુસલો**તિ દ્વાદસઅકુસલચિત્તવસેન વેદિતબ્બો. **અત્થિ અબ્યાકતો**તિ તિસ્સો મનોધાતુયો, તિસ્સો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ મહાવિપાકાનિ, દસ કામાવચરકિરિયાતિ ચતુવીસતિયા ચિત્તાનં વસેન વેદિતબ્બો.

તત્થ અટ્ઠ કુસલાનિ દ્વાદસ અકુસલાનિ ચ જવનવસેન લબ્ભન્તિ. કિરિયમનોધાતુ આવજ્જનવસેન લબ્ભતિ. દ્વે વિપાકમનોધાતુયો સમ્પટિચ્છનવસેન, તિસ્સો વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો સન્તીરણતદારમ્મણવસેન, કિરિયાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ વોટ્ઠબ્બનવસેન, અટ્ઠ મહાવિપાકચિત્તાનિ તદારમ્મણવસેન, નવ કિરિયચિત્તાનિ જવનવસેન લબ્ભન્તિ. સોતઘાનજિવ્હાકાયદ્વારેસુપિ એસેવ નયો.

મનોદ્વારે પન **અત્થિ કુસલો**તિ ચતુભૂમકકુસલવસેન કથિતં, **અત્થિ અકુસલો**તિ દ્વાદસઅકુસલવસેન. **અત્થિ અબ્યાકતો**તિ એકાદસન્નં કામાવચરવિપાકાનં, દસન્નં કિરિયાનં , નવન્નં રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયાનં, ચતુન્નં સામઞ્ઞફલાનન્તિ ચતુત્તિંસચિત્તુપ્પાદવસેન કથિતં. તત્થ ચતુભૂમકકુસલઞ્ચેવ અકુસલઞ્ચ જવનવસેન લબ્ભતિ. કિરિયતો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ આવજ્જનવસેન, એકાદસ વિપાકચિત્તાનિ તદારમ્મણવસેન, તેભૂમકકિરિયા ચેવ સામઞ્ઞફલાનિ ચ જવનવસેનેવ લબ્ભન્તિ. તાનિ સત્તવિધાદીસુ યત્થ કત્થચિ ઠત્વા કથેતું વટ્ટન્તિ. તિંસવિધે પન ઠત્વા દીપિયમાનાનિ સુખદીપનાનિ હોન્તીતિ તિંસવિધસ્મિંયેવ ઠત્વા દીપયિંસુ.

એતાનિ હિ સબ્બાનિપિ ચિત્તાનિ ચક્ખુદ્વારે ઉપનિસ્સયકોટિયા, સમતિક્કમવસેન, ભાવનાવસેનાતિ તીહાકારેહિ લબ્ભન્તિ. તથા સોતદ્વારમનોદ્વારેસુપિ. ઘાનજિવ્હાકાયદ્વારેસુ પન સમતિક્કમવસેન, ભાવનાવસેનાતિ દ્વીહેવાકારેહિ લબ્ભન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. કથં? ઇધ ભિક્ખુ વિહારચારિકં ચરમાનો કસિણમણ્ડલં દિસ્વા 'કિં નામેત'ન્તિ પુચ્છિત્વા 'કસિણમણ્ડલ'ન્તિ વુત્તે પુન 'કિં ઇમિના કરોન્તી'તિ પુચ્છતિ. અથસ્સ આચિક્ખન્તિ – 'એવં ભાવેત્વા ઝાનાનિ ઉપ્પાદેત્વા, સમાપત્તિપદટ્ઠાનં વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા, અરહત્તં પાપુણન્તી'તિ. અજ્ઝાસયસમ્પન્નો કુલપુત્તો 'ભારિયં એત'ન્તિ અસલ્લક્ખેત્વા 'મયાપિ એસ ગુણો નિબ્બત્તેતું વટ્ટતિ, ન ખો પન સક્કા એસ

નિપજ્જિત્વા નિદ્ધાયન્તેન નિબ્બત્તેતું, આદિતોવ વીરિયં કાતું સીલં સોધેતું વટ્ટતી’તિ ચિન્તેત્વા સીલં સોધેતિ. તતો સીલે પતિટ્ઠાય દસ પલિબોધે ઉપચ્છિન્દિત્વા, તિચીવરપરમેન સન્તોસેન સન્તુટ્ઠો, આચરિયુપજ્ઝાયાનં વત્તપટિવત્તં કત્વા, કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગણ્હિત્વા, કસિણપરિકમ્મં કત્વા, સમાપત્તિયો ઉપ્પાદેત્વા, સમાપત્તિપદટ્ઠાનં વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા, અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ચતુભૂમિકવેદનાનિબ્બત્તિયા બલવપચ્ચયો હોતીતિ ચતુભૂમિકવેદના ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં તાવ ‘**ઉપનિસ્સયવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

ચક્ખુદ્વારે પન રૂપે આપાથગતે ‘ઇટ્ઠે મે આરમ્મણે રાગો ઉપ્પન્નો, અનિટ્ઠે પટિઘો, અસમપેક્ખનાય મોહો, વિનિબન્ધસ્સ પન મે માનો ઉપ્પન્નો, પરામટ્ઠસ્સ દિટ્ઠિ, વિક્ખેપગતસ્સ ઉદ્ધચ્ચં, અસન્નિટ્ઠાગતસ્સ વિચિકિચ્છા, થામગતસ્સ અનુસયો ઉપ્પન્નો’તિ પરિગ્ગહે ઠિતો કુલપુત્તો અત્તનો કિલેસુપ્પત્તિં ઞત્વા ‘ઇમે મે કિલેસા વડ્ઢમાના અનયબ્યસનાય સંવત્તિસ્સન્તિ, હન્દ ને નિગ્ગણ્હામી’તિ ચિન્તેત્વા ‘ન ખો પન સક્કા નિપજ્જિત્વા નિદ્ધાયન્તેન કિલેસે નિગ્ગણ્હિતું; આદિતોવ વીરિયં કાતું વટ્ટતિ સીલં સોધેતુ’ન્તિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં રૂપારમ્મણે ઉપ્પન્નં કિલેસં સમતિક્કમિત્વા ગતાતિ ચતુભૂમિકવેદના ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**સમતિક્કમવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

ચક્ખુદ્વારે પન રૂપે આપાથગતે એકો એવં પરિગ્ગહં પટ્ઠપેતિ – ‘ઇદં રૂપં કિં નિસ્સિત’ન્તિ? તતો નં ‘ભૂતનિસ્સિત’ન્તિ ઞત્વા ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ઉપાદારૂપઞ્ચ રૂપન્તિ પરિગ્ગણ્હાતિ, તદારમ્મણે ધમ્મે અરૂપન્તિ પરિગ્ગણ્હાતિ. તતો સપ્પચ્ચયં નામરૂપં પરિગણ્હિત્વા તીણિ લક્ખણાનિ આરોપેત્વા વિપસ્સનાપટિપાટિયા સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં રૂપારમ્મણં સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતાતિ અયં વેદના ચક્ખુસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**ભાવનાવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

અપરો ભિક્ખુ સુણાતિ – ‘કસિણપરિકમ્મં કિર કત્વા સમાપત્તિયો ઉપ્પાદેત્વા સમાપત્તિપદટ્ઠાનં વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરહત્તં પાપુણન્તી’તિ. અજ્ઝાસયસમ્પન્નો કુલપુત્તો ‘ભારિયં એત’ન્તિ અસલ્લક્ખેત્વા ‘મયાપિ એસ ગુણો નિબ્બત્તેતું વટ્ટતી’તિ પુરિમનયેનેવ પટિપજ્જિત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં સોતવિઞ્ઞાણં ચતુભૂમિકવેદના નિબ્બત્તિયા બલવપચ્ચયો હોતીતિ ચતુભૂમિકવેદના સોતસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં તાવ ‘**ઉપનિસ્સયવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

સોતદ્વારે પન સદ્દે આપાથગતેતિ સબ્બં ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં સદ્દારમ્મણે ઉપ્પન્નં કિલેસં સમતિક્કમિત્વા ગતાતિ ચતુભૂમિકવેદના સોતસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**સમતિક્કમવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

સોતદ્વારે પન સદ્દે આપાથગતે એકો એવં પરિગ્ગહં પટ્ઠપેતિ – અયં સદ્દો કિં નિસ્સિતોતિ સબ્બં ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં સદ્દારમ્મણં સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતાતિ અયં વેદના સોતસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**ભાવનાવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

ઘાનજિવ્હાકાયદ્વારેસુ પન ગન્ધારમ્મણાદીસુ આપાથગતેસુ ‘ઇટ્ઠે મે આરમ્મણે રાગો ઉપ્પન્નો’તિ સબ્બં ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં ગન્ધારમ્મણાદીસુ ઉપ્પન્નં કિલેસં સમતિક્કમિત્વા ગતાતિ ચતુભૂમિકવેદના ઘાનજિવ્હાકાયસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં તીસુ દ્વારેસુ ‘**સમતિક્કમવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

ઘાનદ્વારાદીસુ પન ગન્ધાદીસુ આપાથગતેસુ એકો એવં પરિગ્ગહં પટ્ઠપેતિ – ‘અયં ગન્ધો, અયં રસો, ઇદં ફોટ્ઠબ્બં કિં નિસ્સિત’ન્તિ સબ્બં ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં ગન્ધારમ્મણાદીનિ સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતાતિ અયં વેદના ઘાનજિવ્હાકાયસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**ભાવનાવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

મનોદ્વારે પન તીહિપિ આકારેહિ લબ્ભન્તિ. એકચ્ચો હિ જાતિં ભયતો પસ્સતિ, જરં બ્યાધિં મરણં ભયતો પસ્સતિ, ભયતો દિસ્વા ‘જાતિજરાબ્યાધિમરણેહિ મુચ્ચિતું વટ્ટતિ, ન ખો પન સક્કા નિપજ્જિત્વા નિદ્દાયન્તેન જાતિઆદીહિ મુચ્ચિતું, આદિતોવ વીરિયં કાતું સીલં સોધેતું વટ્ટતી’તિ ચિન્તેત્વા ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ પટિપજ્જિત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં જાતિજરાબ્યાધિમરણં ચતુભૂમિકવેદનાનિબ્બત્તિયા બલવપચ્ચયો હોતીતિ ચતુભૂમિકવેદના મનોસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં તાવ ‘**ઉપનિસ્સયવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

મનોદ્વારે પન ધમ્મારમ્મણે આપાથગતેતિ સબ્બં ચક્ખુદ્વારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવં ધમ્મારમ્મણે ઉપ્પન્નં કિલેસં સમતિક્કમિત્વા ગતાતિ ચતુભૂમિકવેદના મનોસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**સમતિક્કમવસેન**’ લબ્ભન્તિ.

મનોદ્વારે પન ધમ્મારમ્મણે આપાથગતે એકો એવં પરિગ્ગહં પટ્ઠપેતિ – ‘એતં ધમ્મારમ્મણં કિં નિસ્સિત’ન્તિ? ‘વત્થુનિસ્સિત’ન્તિ. ‘વત્થુ કિં નિસ્સિત’ન્તિ? ‘મહાભૂતાનિ નિસ્સિત’ન્તિ. સો ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ઉપાદારૂપઞ્ચ રૂપન્તિ પરિગ્ગણ્હાતિ, તદારમ્મણે ધમ્મે અરૂપન્તિ પરિગ્ગણ્હાતિ. તતો સપ્પચ્ચયં નામરૂપં પરિગ્ગણ્હિત્વા તીણિ લક્ખણાનિ આરોપેત્વા વિપસ્સનાપટિપાટિયા સઙ્ખારે સમ્મસિત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. તત્થ સબ્બાપિ પરિકમ્મવેદના કામાવચરા, અટ્ઠસમાપત્તિવેદના રૂપાવચરારૂપાવચરા, મગ્ગફલવેદના લોકુત્તરાતિ એવં ધમ્મારમ્મણં સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતાતિ અયં વેદના મનોસમ્ફસ્સપચ્ચયા નામ જાતા. એવં ‘**ભાવનાવસેન**’ લબ્ભન્તિ. યા પનેતા સબ્બેસમ્પિ ચતુવીસતિવિધાદીનં વારાનં પરિયોસાનેસુ ચક્ખુસમ્ફસ્સજા વેદના…પે॰… મનોસમ્ફસ્સજા વેદનાતિ છ છ વેદના વુત્તા, તા સમ્પયુત્તપચ્ચયવસેન વુત્તાતિ.

અયં વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસો.

સઞ્ઞાક્ખન્ધાદયોપિ ઇમિના ઉપાયેન વેદિતબ્બા. કેવલઞ્હિ સઞ્ઞાક્ખન્ધનિદ્દેસે તિકેસુ વેદનાત્તિકપીતિત્તિકાપિ લબ્ભન્તિ, દુકેસુ ચ સુખસહગતદુકાદયોપિ. સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસે ફસ્સસ્સાપિ સઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નત્તા ફસ્સસમ્પયુત્તોતિ અવત્વા ચિત્તસમ્પયુત્તોતિ વુત્તં. દુકેસુ ચેત્થ હેતુદુકાદયોપિ લબ્ભન્તિ. તિકા સઞ્ઞાક્ખન્ધસદિસા એવ . વિઞ્ઞાણક્ખન્ધનિદ્દેસે ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિભાવં અવત્વા ચક્ખુવિઞ્ઞાણન્તિઆદિ વુત્તં. ન હિ સક્કા વિઞ્ઞાણં મનોસમ્ફસ્સજન્તિ નિદ્દિસિતું. સેસમેત્થ સઞ્ઞાક્ખન્ધે વુત્તસદિસમેવ. ઇમેસં પન તિણ્ણમ્પિ ખન્ધાનં નિદ્દેસેયેવ વેદનાક્ખન્ધનિદ્દેસતો અતિરેકતિકદુકા લદ્ધા. તેસં વસેન વારપ્પભેદો વેદિતબ્બોતિ.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૧૫૦. ઇદાનિ પઞ્હાપુચ્છકં હોતિ. તત્થ પઞ્હાપુચ્છને પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં ‘‘કતિકુસલા? કતિઅકુસલા? કતિઅબ્યાકતા’’તિઆદિના નયેન યં લબ્ભતિ, યઞ્ચ ન લબ્ભતિ, તં સબ્બં પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જને ‘‘રૂપક્ખન્ધો અબ્યાકતો’’તિઆદિના નયેન યં લબ્ભતિ તદેવ ઉદ્ધટન્તિ વેદિતબ્બં. યત્થ યત્થ ચ ‘એકો ખન્ધો’તિ વા ‘દ્વે ખન્ધા’તિ વા પરિચ્છેદં અકત્વા ‘‘સિયા ઉપ્પન્ના, સિયા અનુપ્પન્ના’’તિઆદિના નયેન તન્તિ ઠપિતા, તત્થ તત્થ પઞ્ચન્નમ્પિ ખન્ધાનં ગહણં વેદિતબ્બં. સેસો તેસં તેસં ખન્ધાનં કુસલાદિવિભાગો હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૯૮૫) વુત્તોયેવ.

આરમ્મણત્તિકેસુ પન ચત્તારો ખન્ધા પઞ્ચપણ્ણાસ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સ દુસ્સન્તસ્સ મુય્હન્તસ્સ સંવરન્તસ્સ સમ્મસન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ચ પરિત્તારમ્મણા હોન્તિ, સત્તવીસતિ રૂપારૂપાવચરધમ્મે આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સ દુસ્સન્તસ્સ મુય્હન્તસ્સ સંવરન્તસ્સ પરિગ્ગહં પટ્ઠપેન્તસ્સ મહગ્ગતારમ્મણા, મગ્ગફલનિબ્બાનાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અપ્પમાણારમ્મણા, પઞ્ઞત્તિં પચ્ચવેક્ખણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણાતિ.

તેયેવ સેક્ખાસેક્ખાનં મગ્ગપચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણા હોન્તિ, મગ્ગકાલે સહજાતહેતુના મગ્ગહેતુકા, મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલે આરમ્મણાધિપતિના મગ્ગાધિપતિનો , વીરિયજેટ્ઠકં વા વીમંસજેટ્ઠકં વા મગ્ગં ભાવેન્તસ્સ સહજાતાધિપતિના મગ્ગાધિપતિનો, છન્દજેટ્ઠકં પન ચિત્તજેટ્ઠકં વા ભાવેન્તસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણા નામ હોન્તિ.

અતીતાનિ પન ખન્ધધાતુઆયતનાનિ આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સ દુસ્સન્તસ્સ મુય્હન્તસ્સ સંવરન્તસ્સ પરિગ્ગહં પટ્ઠપેન્તસ્સ અતીતારમ્મણા હોન્તિ, અનાગતાનિ આરબ્ભ અનાગતારમ્મણા હોન્તિ, પચ્ચુપ્પન્નાનિ આરબ્ભ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા હોન્તિ, પઞ્ઞત્તિં વા નિબ્બાનં વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણા હોન્તિ.

તથા અત્તનો ખન્ધધાતુઆયતનાનિ આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સ દુસ્સન્તસ્સ મુય્હન્તસ્સ સંવરન્તસ્સ પરિગ્ગહં પટ્ઠપેન્તસ્સ અજ્ઝત્તારમ્મણા હોન્તિ, પરેસં ખન્ધધાતુઆયતનાનિ આરબ્ભ એવં પવત્તેન્તસ્સ બહિદ્ધારમ્મણા, પણ્ણત્તિનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણકાલેપિ બહિદ્ધારમ્મણાયેવ, કાલેન અજ્ઝત્તં કાલેન બહિદ્ધા ધમ્મેસુ એવં પવત્તેન્તસ્સ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકાલે નવત્તબ્બારમ્મણાતિ વેદિતબ્બા.

ઇતિ ભગવા ઇમં ખન્ધવિભઙ્ગં સુત્તન્તભાજનીયાદિવસેન તયો પરિવટ્ટે નીહરિત્વા ભાજેન્તો દસ્સેસિ. તીસુપિ હિ પરિવટ્ટેસુ એકોવ પરિચ્છેદો. રૂપક્ખન્ધો હિ સબ્બત્થ કામાવચરોયેવ. ચત્તારો ખન્ધા ચતુભૂમકા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતાતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ખન્ધવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. આયતનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૫૪. ઇદાનિ તદનન્તરે આયતનવિભઙ્ગનિદ્દેસે સુત્તન્તભાજનીયં તાવ દસ્સેન્તો **દ્વાદસાયતનાનિ ચક્ખાયતનં રૂપાયતનન્**તિઆદિમાહ. તત્થ પાળિમુત્તકેન તાવ નયેન –

અત્થલક્ખણતાવત્વ, કમસઙ્ખેપવિત્થારા;
તથા દટ્ઠબ્બતો ચેવ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ વિસેસતો તાવ ચક્ખતીતિ **ચક્ખુ**; રૂપં અસ્સાદેતિ, વિભાવેતિ ચાતિ અત્થો. રૂપયતીતિ **રૂપં**; વણ્ણવિકારં આપજ્જમાનં હદયઙ્ગતભાવં પકાસેતીતિ અત્થો. સુણાતીતિ **સોતં**. સપ્પતીતિ **સદ્દો**; ઉદાહરિયતીતિ અત્થો. ઘાયતીતિ **ઘાનં**. ગન્ધયતીતિ **ગન્ધો**; અત્તનો વત્થું સૂચયતીતિ અત્થો. જીવિતં અવ્હાયતીતિ **જિવ્હા**. રસન્તિ તં સત્તાતિ **રસો**; અસ્સાદેન્તીતિ અત્થો. કુચ્છિતાનં સાસવધમ્માનં આયોતિ **કાયો**. આયોતિ ઉપ્પત્તિદેસો. ફુસીયતીતિ **ફોટ્ઠબ્બં**. મનતીતિ **મનો**. અત્તનો લક્ખણં ધારયન્તીતિ **ધમ્મા**.

અવિસેસતો પન આયતનતો, આયાનં તનનતો, આયતસ્સ ચ નયનતો આયતનન્તિ વેદિતબ્બં. ચક્ખુરૂપાદીસુ હિ તંતંદ્વારારમ્મણા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા સેન સેન અનુભવનાદિના કિચ્ચેન આયતન્તિ ઉટ્ઠહન્તિ ઘટેન્તિ વાયમન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તે ચ પન આયભૂતે ધમ્મે એતાનિ તનોન્તિ વિત્થારેન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ઇદઞ્ચ અનમતગ્ગે સંસારે પવત્તં અતીવ આયતં સંસારદુક્ખં યાવ ન નિવત્તતિ તાવ નયન્તેવ, પવત્તયન્તીતિ વુત્તં હોતિ. ઇતિ સબ્બેપિ મે ધમ્મા આયતનતો આયાનં તનનતો આયતસ્સ ચ નયનતો 'આયતનં આયતન'ન્તિ વુચ્ચન્તિ.

અપિચ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન, આકરટ્ઠેન, સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન , સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન, કારણટ્ઠેન ચ આયતનં વેદિતબ્બં. તથા હિ લોકે ''ઇસ્સરાયતનં વાસુદેવાયતન''ન્તિઆદીસુ નિવાસટ્ઠાનં આયતનન્તિ વુચ્ચતિ . ''સુવણ્ણાયતનં રજતાયતન''ન્તિઆદીસુ આકરો. સાસને પન ''મનોરમે આયતને સેવન્તિ નં વિહઙ્ગમા''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૩૮) સમોસરણટ્ઠાનં. ''દક્ખિણાપથો ગુન્નં આયતન''ન્તિઆદીસુ સઞ્જાતિદેસો. ''તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૫.૨૩) કારણં.

ચક્ખુરૂપાદીસુ ચાપિ તે તે ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા નિવસન્તિ તદાયત્તવુત્તિતાયાતિ ચક્ખાદયો નેસં નિવાસનટ્ઠાનં. ચક્ખાદીસુ ચ તે આકિણ્ણા તં નિસ્સિતત્તા તદારમ્મણત્તા ચાતિ ચક્ખાદયો નેસં આકરો. ચક્ખાદયો ચ નેસં સમોસરણટ્ઠાનં, તત્થ તત્થ વત્થુદ્વારારમ્મણવસેન સમોસરણતો. ચક્ખાદયો ચ નેસં સઞ્જાતિદેસો; તં નિસ્સયારમ્મણભાવેન તત્થેવ ઉપ્પત્તિતો. ચક્ખાદયો ચ નેસં કારણં, તેસં અભાવે અભાવતોતિ. ઇતિ નિવાસટ્ઠાનટ્ઠેન, આકરટ્ઠેન, સમોસરણટ્ઠાનટ્ઠેન, સઞ્જાતિદેસટ્ઠેન, કારણટ્ઠેનાતિ ઇમેહિ કારણેહિ એતે ધમ્મા 'આયતનં આયતન'ન્તિ વુચ્ચન્તિ. તસ્મા યથાવુત્તેનત્થેન ચક્ખુ ચ તં આયતનઞ્ચાતિ **ચક્ખાયતનં...પે॰...** ધમ્મા ચ તે આયતનઞ્ચાતિ **ધમ્માયતનન્**તિ એવં તાવેત્થ 'અત્થતો' વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**લક્ખણતો**’તિ ચક્ખાદીનં લક્ખણતોપેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો. તાનિ ચ પન નેસં લક્ખણાનિ હેટ્ઠા રૂપકણ્ડનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

‘**તાવત્વતો**’તિ તાવભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – ચક્ખાદયોપિ હિ ધમ્મા એવ. એવં સતિ ધમ્માયતનમિચ્ચેવ અવત્વા કસ્મા દ્વાદસાયતનાનિ વુત્તાનીતિ ચે? છ વિઞ્ઞાણકાયુપ્પત્તિદ્વારારમ્મણવવત્થાનતો. ઇધ છન્નં વિઞ્ઞાણકાયાનં દ્વારભાવેન આરમ્મણભાવેન ચ વવત્થાનતો અયમેવ તેસં ભેદો હોતીતિ દ્વાદસ વુત્તાનિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણવીથિપરિયાપન્નસ્સ હિ વિઞ્ઞાણકાયસ્સ ચક્ખાયતનમેવ ઉપ્પત્તિદ્વારં, રૂપાયતનમેવ ચારમ્મણં . તથા ઇતરાનિ ઇતરેસં. છટ્ઠસ્સ પન ભવઙ્ગમનસઙ્ખાતો મનાયતનેકદેસોવ ઉપ્પત્તિદ્વારં, અસાધારણઞ્ચ ધમ્માયતનં આરમ્મણન્તિ . ઇતિ છન્નં વિઞ્ઞાણકાયાનં ઉપ્પત્તિદ્વારારમ્મણવવત્થાનતો દ્વાદસ વુત્તાનીતિ. એવમેત્થ ‘તાવત્વતો’ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**કમતો**’તિ ઇધાપિ પુબ્બે વુત્તેસુ ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ દેસનાક્કમોવ યુજ્જતિ. અજ્ઝત્તિકેસુ હિ આયતનેસુ સનિદસ્સનસપ્પટિઘવિસયત્તા ચક્ખાયતનં પાકટન્તિ પઠમં દેસિતં. તતો અનિદસ્સનસપ્પટિઘવિસયાનિ સોતાયતનાદીનિ. અથ વા દસ્સનાનુત્તરિયસવનાનુત્તરિયહેતુભાવેન બહૂપકારત્તા અજ્ઝત્તિકેસુ ચક્ખાયતનસોતાયતનાનિ પઠમં દેસિતાનિ. તતો ઘાનાયતનાદીનિ તીણિ. પઞ્ચન્નમ્પિ ગોચરવિસયત્તા અન્તે મનાયતનં. ચક્ખાદીનં પન ગોચરત્તા તસ્સ તસ્સ અનન્તરાનિ બાહિરેસુ રૂપાયતનાદીનિ. અપિચ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિકારણવવત્થાનતોપિ અયમેવ તેસં કમો વેદિતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનઞ્ચ પટિચ્ચ ધમ્મે ચ ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૧) એવં ‘કમતો’પેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**સઙ્ખેપવિત્થારા**’**તિ** સઙ્ખેપતો હિ મનાયતનસ્સ ચેવ ધમ્માયતનેકદેસસ્સ ચ નામેન, તદવસેસાનઞ્ચ આયતનાનં રૂપેન સઙ્ગહિતત્તા દ્વાદસાપિ આયતનાનિ નામરૂપમત્તમેવ હોન્તિ.

વિત્થારતો પન અજ્ઝત્તિકેસુ તાવ ચક્ખાયતનં જાતિવસેન ચક્ખુપસાદમત્તમેવ, પચ્ચયગતિનિકાયપુગ્ગલભેદતો પન અનન્તપ્પભેદં. તથા સોતાયતનાદીનિ ચત્તારિ. મનાયતનં તેભૂમકકુસલાકુસલવિપાકકિરિયવિઞ્ઞાણભેદેન એકાસીતિપ્પભેદં, વત્થુપટિપદાદિભેદતો પન અનન્તપ્પભેદં. રૂપગન્ધરસાયતનાનિ સમુટ્ઠાનભેદતો ચતુપ્પભેદાનિ, સદ્દાયતનં દ્વિપ્પભેદં. સભાગવિસભાગભેદતો પન સબ્બાનિપિ અનન્તપ્પભેદાનિ. ફોટ્ઠબ્બાયતનં પથવીધાતુતેજોધાતુવાયોધાતુવસેન તિપ્પભેદં, સમુટ્ઠાનતો ચતુપ્પભેદં, સભાગવિસભાગતો અનેકપ્પભેદં. ધમ્માયતનં તેભૂમકધમ્મારમ્મણવસેન અનેકપ્પભેદન્તિ. એવં સઙ્ખેપવિત્થારા વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**દટ્ઠબ્બતો**’તિ એત્થ પન સબ્બાનેવેતાનિ આયતનાનિ અનાગમનતો અનિગ્ગમનતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. ન હિ તાનિ પુબ્બે ઉદયા કુતોચિ આગચ્છન્તિ, નાપિ ઉદ્ધં વયા કુહિઞ્ચિ ગચ્છન્તિ; અથ ખો પુબ્બે ઉદયા અપ્પટિલદ્ધસભાવાનિ, ઉદ્ધં વયા પરિભિન્નસભાવાનિ, પુબ્બન્તાપરન્તવેમજ્ઝે પચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય અવસાનિ પવત્તન્તિ. તસ્મા અનાગમનતો અનિગ્ગમનતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. તથા નિરીહતો અબ્યાપારતો ચ. ન હિ ચક્ખુરૂપાદીનં એવં હોતિ – ‘અહો વત અમ્હાકં સામગ્ગિયા વિઞ્ઞાણં નામ ઉપ્પજ્જેય્યા’તિ, ન ચ તાનિ વિઞ્ઞાણુપ્પાદનત્થં દ્વારભાવેન વત્થુભાવેન આરમ્મણભાવેન વા ઈહન્તિ, ન બ્યાપારમાપજ્જન્તિ; અથ ખો

ધમ્મતાવેસા યં ચક્ખુરૂપાદીનં સામગ્ગિયં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ સમ્ભવન્તિ. તસ્મા નિરીહતો અબ્યાપારતો ચ દટ્ઠબ્બાનિ. અપિચ અજ્ઝત્તિકાનિ સુઞ્ઞગામો વિય દટ્ઠબ્બાનિ ધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતત્તા, બાહિરાનિ ગામઘાતકચોરા વિય અજ્ઝત્તિકાનં અભિઘાતકત્તા. વુત્તઞ્હેતં – ''ચક્ખુ, ભિક્ખવે, હઞ્ઞતિ મનાપામનાપેહિ રૂપેહીતિ વિત્થારો. અપિચ અજ્ઝત્તિકાનિ છ પાણકા વિય દટ્ઠબ્બાનિ, બાહિરાનિ તેસં ગોચરા વિયાતિ. એવમ્પેત્થ 'દટ્ઠબ્બતો' વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયોતિ.

ઇદાનિ તેસં વિપસ્સિતબ્બાકારં દસ્સેતું **ચક્ખું અનિચ્ચન્તિ**આદિ આરદ્ધં. તત્થ ચક્ખુ તાવ હુત્વા અભાવટ્ઠેન **અનિચ્ચન્તિ** વેદિતબ્બં. અપરેહિપિ ચતૂહિ કારણેહિ અનિચ્ચં – ઉપ્પાદવયવન્તતો, વિપરિણામતો, તાવકાલિકતો, નિચ્ચપટિક્ખેપતોતિ.

તદેવ પટિપીળનટ્ઠેન **દુક્ખં**. યસ્મા વા એતં ઉપ્પન્નં ઠિતિં પાપુણાતિ, ઠિતિયં જરાય કિલમતિ, જરં પત્વા અવસ્સં ભિજ્જતિ; તસ્મા અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો, દુક્ખમતો, દુક્ખવત્થુતો, સુખપટિક્ખેપતોતિ ઇમેહિ ચતૂહિ કારણેહિ દુક્ખં.

અવસવત્તનટ્ઠેન પન **અનત્તા**. યસ્મા વા એતં ઉપ્પન્નં ઠિતિં મા પાપુણાતુ, ઠાનપ્પત્તં મા જિરતુ, જરપ્પત્તં મા ભિજ્જતૂતિ ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ કસ્સચિ વસવત્તિભાવો નત્થિ, સુઞ્ઞં તેન વસવત્તનાકારેન; તસ્મા સુઞ્ઞતો, અસ્સામિકતો, અકામકારિયતો, અત્તપટિક્ખેપતોતિ ઇમેહિ ચતૂહિ કારણેહિ અનત્તા.

વિભવગતિકતો , પુબ્બાપરવસેન ભવસઙ્કન્તિગમનતો, પકતિભાવવિજહનતો ચ **વિપરિણામધમ્મં**. ઇદં અનિચ્ચવેવચનમેવ. **રૂપા અનિચ્ચા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. અપિચેત્થ ઠપેત્વા ચક્ખું તેભૂમકધમ્મા અનિચ્ચા, નો ચક્ખુ. ચક્ખુ પન ચક્ખુ ચેવ અનિચ્ચઞ્ચ. તથા સેસધમ્મા દુક્ખા, નો ચક્ખુ. ચક્ખુ પન ચક્ખુ ચેવ દુક્ખઞ્ચ. સેસધમ્મા અનત્તા, નો ચક્ખુ. ચક્ખુ પન ચક્ખુ ચેવ અનત્તા ચાતિ. રૂપાદીસુપિ એસેવ નયો.

ઇમસ્મિં પન સુત્તન્તભાજનીયે તથાગતેન કિં દસ્સિતન્તિ? દ્વાદસન્નં આયતનાનં અનત્તલક્ખણં. સમ્માસમ્બુદ્ધો હિ અનત્તલક્ખણં દસ્સેન્તો અનિચ્ચેન વા દસ્સેતિ, દુક્ખેન વા, અનિચ્ચદુક્ખેહિ વા. તત્થ ''ચક્ખુ, અત્તાતિ યો વદેય્ય, તં ન ઉપપજ્જતિ. ચક્ખુસ્સ ઉપ્પાદોપિ વયોપિ પઞ્ઞાયતિ. યસ્સ ખો પન ઉપ્પાદોપિ વયોપિ પઞ્ઞાયતિ 'અત્તા મે ઉપ્પજ્જતિ ચ વેતિ ચા'તિ ઇચ્ચસ્સ એવમાગતં હોતિ. તસ્મા તં ન ઉપપજ્જતિ – ચક્ખુ અત્તાતિ યો વદેય્ય ઇતિ ચક્ખુ અનત્તા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૨૨). ઇમસ્મિં સુત્તે અનિચ્ચેન અનત્તલક્ખણં દસ્સેસિ. ''રૂપં, ભિક્ખવે, અનત્તા. રૂપઞ્ચ હિદં, ભિક્ખવે, અત્તા અભવિસ્સ, ન યિદં રૂપં આબાધાય સંવત્તેય્ય; લબ્ભેથ ચ રૂપે – એવં મે રૂપં હોતુ, એવં મે રૂપં મા અહોસીતિ. યસ્મા ચ ખો, ભિક્ખવે, રૂપં અનત્તા તસ્મા રૂપં આબાધાય સંવત્તતિ; ન ચ લબ્ભતિ રૂપે – એવં મે રૂપં હોતુ, એવં મે રૂપં મા અહોસી''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૫૯; મહાવ॰ ૨૦) ઇમસ્મિં સુત્તે દુક્ખેન અનત્તલક્ખણં દસ્સેસિ. ''રૂપં, ભિક્ખવે, અનિચ્ચં, યદનિચ્ચં તં દુક્ખં, યં દુક્ખં તદનત્તા, યદનત્તા તં નેતં મમ, નેસોહમસ્મિ, ન મેસો અત્તા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) અનિચ્ચદુક્ખેહિ અનત્તલક્ખણં દસ્સેસિ. કસ્મા? અનિચ્ચદુક્ખાનં પાકટત્તા.

હત્થતો હિ તટ્ટકે વા સરકે વા કિસ્મિઞ્ચિદેવ વા પતિત્વા ભિન્ને 'અહો અનિચ્ચ'ન્તિ વદન્તિ. એવં અનિચ્ચં પાકટં નામ. અત્તભાવસ્મિં પન ગણ્ડપિળકાદીસુ વા ઉટ્ઠિતાસુ ખાણુકણ્ટકાદીહિ વા વિદ્ધાસુ 'અહો દુક્ખ'ન્તિ વદન્તિ. એવં દુક્ખં પાકટં નામ. અનત્તલક્ખણં અપાકટં અન્ધકારં અવિભૂતં દુપ્પટિવિજ્ઝં દુદ્દીપનં દુપ્પઞ્ઞાપનં

. અનિચ્ચદુક્ખલક્ખણાનિ ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા પઞ્ઞાયન્તિ. અનત્તલક્ખણં વિના બુદ્ધુપ્પાદા ન પઞ્ઞાયતિ, બુદ્ધુપ્પાદેયેવ પઞ્ઞાયતિ. મહિદ્ધિકા હિ મહાનુભાવા તાપસપરિબ્બાજકા સરભઙ્ગસત્થારાદયોપિ ‘અનિચ્ચં દુક્ખ’ન્તિ વત્તું સક્કોન્તિ, ‘અનત્તા’તિ વત્તું ન સક્કોન્તિ. સચે હિ તે સમ્પત્તપરિસાય અનત્તાતિ વત્તું સક્કુણેય્યું, સમ્પત્તપરિસાય મગ્ગફલપટિવેધો ભવેય્ય. અનત્તલક્ખણપઞ્ઞાપનઞ્હિ અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અવિસયો, સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાનમેવ વિસયો. એવમેતં અનત્તલક્ખણં અપાકટં. તસ્મા સત્થા અનત્તલક્ખણં દસ્સેન્તો અનિચ્ચેન વા દસ્સેસિ, દુક્ખેન વા, અનિચ્ચદુક્ખેહિ વા. ઇધ પન તં અનિચ્ચદુક્ખેહિ દસ્સેસીતિ વેદિતબ્બં.

ઇમાનિ પન લક્ખણાનિ કિસ્સ અમનસિકારા અપ્પટિવેધા, કેન પટિચ્છન્નત્તા, ન ઉપટ્ઠહન્તિ? અનિચ્ચલક્ખણં તાવ ઉદયબ્બયાનં અમનસિકારા અપ્પટિવેધા, સન્તતિયા પટિચ્છન્નત્તા, ન ઉપટ્ઠાતિ. દુક્ખલક્ખણં અભિણ્હસમ્પટિપીળનસ્સ અમનસિકારા અપ્પટિવેધા, ઇરિયાપથેહિ પટિચ્છન્નત્તા, ન ઉપટ્ઠાતિ. અનત્તલક્ખણં નાનાધાતુવિનિબ્ભોગસ્સ અમનસિકારા અપ્પટિવેધા, ઘનેન પટિચ્છન્નત્તા, ન ઉપટ્ઠાતિ. ઉદયબ્બયં પન પરિગ્ગહેત્વા સન્તતિયા વિકોપિતાય અનિચ્ચલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ. અભિણ્હસમ્પટિપીળનં મનસિકત્વા ઇરિયાપથે ઉગ્ઘાટિતે દુક્ખલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ. નાનાધાતુયો વિનિબ્ભુજિત્વા ઘનવિનિબ્ભોગે કતે અનત્તલક્ખણં યાથાવસરસતો ઉપટ્ઠાતિ.

એત્થ ચ અનિચ્ચં અનિચ્ચલક્ખણં, દુક્ખં દુક્ખલક્ખણં, અનત્તા અનત્તલક્ખણન્તિ અયં વિભાગો વેદિતબ્બો. તત્થ **અનિચ્ચ**ન્તિ ખન્ધપઞ્ચકં. કસ્મા? ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તભાવા, હુત્વા અભાવતો વા; ઉપ્પાદવયઞ્ઞથત્તં **અનિચ્ચલક્ખણં**, હુત્વા અભાવસઙ્ખાતો આકારવિકારો વા. ‘‘યદનિચ્ચં તં દુક્ખ’’ન્તિ વચનતો પન તદેવ ખન્ધપઞ્ચકં **દુક્ખં**. કસ્મા? અભિણ્હસમ્પટિપીળનતો; અભિણ્હસમ્પટિપીળનાકારો **દુક્ખલક્ખણં**. ‘‘યં દુક્ખં તં અનત્તા’’તિ પન વચનતો તદેવ ખન્ધપઞ્ચકં **અનત્તા**. કસ્મા? અવસવત્તનતો; અવસવત્તનાકારો **અનત્તલક્ખણં**. ઇતિ અઞ્ઞદેવ અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા, અઞ્ઞાનિ અનિચ્ચદુક્ખાનત્તલક્ખણાનિ. પઞ્ચક્ખન્ધા, દ્વાદસાયતનાનિ, અટ્ઠારસ ધાતુયોતિ ઇદઞ્હિ સબ્બમ્પિ અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા નામ. વુત્તપ્પકારાકારવિકારા અનિચ્ચદુક્ખાનત્તલક્ખણાનીતિ.

સઙ્ખેપતો પનેત્થ દસાયતનાનિ કામાવચરાનિ, દ્વે તેભૂમકાનિ. સબ્બેસુપિ સમ્મસનચારો કથિતોતિ વેદિતબ્બો.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૫૫. અભિધમ્મભાજનીયે યથા હેટ્ઠા વિપસ્સકાનં ઉપકારત્થાય ‘‘ચક્ખાયતનં રૂપાયતન’’ન્તિ યુગલતો આયતનાનિ વુત્તાનિ, તથા અવત્વા અજ્ઝત્તિકબાહિરાનં સબ્બાકારતો સભાવદસ્સનત્થં ‘‘ચક્ખાયતનં સોતાયતન’’ન્તિ એવં અજ્ઝત્તિકબાહિરવવત્થાનનયેન વુત્તાનિ.

૧૫૬. તેસં નિદ્દેસવારે **તત્થ કતમં ચક્ખાયતનન**ન્તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

૧૬૭. યં પનેતં ધમ્માયતનનિદ્દેસે ‘‘તત્થ કતમા અસઙ્ખતા ધાતુ? રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો’’તિ વુત્તં, તત્રાયમત્થો – **અસઙ્ખતા ધાતૂ**તિ અસઙ્ખતસભાવં નિબ્બાનં. યસ્મા પનેતં આગમ્મ રાગાદયો ખીયન્તિ, તસ્મા

રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુત્તં. અયમેત્થ આચરિયાનં સમાનત્થકથા.

વિતણ્ડવાદી પનાહ – ‘પાટિયેક્કં નિબ્બાનં નામ નત્થિ, કિલેસક્ખયોવ નિબ્બાન’ન્તિ. ‘સુત્તં આહરા’તિ ચ વુત્તે ‘‘નિબ્બાનં નિબ્બાનન્તિ ખો, આવુસો સારિપુત્ત, વુચ્ચતિ; કતમં નુ ખો, આવુસો, નિબ્બાનન્તિ? યો ખો, આવુસો, રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો – ઇદં વુચ્ચતિ નિબ્બાન’’ન્તિ એતં જમ્બુખાદકસુત્તં આહરિત્વા ‘ઇમિના સુત્તેન વેદિતબ્બં પાટિયેક્કં નિબ્બાનં નામ નત્થિ, કિલેસક્ખયોવ નિબ્બાન’ન્તિ આહ. સો વત્તબ્બો – ‘કિં પન યથા ચેતં સુત્તં તથા અત્થો’તિ? અદ્ધા વક્ખતિ – ‘આમ , નત્થિ સુત્તતો મુઞ્ચિત્વા અત્થો’તિ. તતો વત્તબ્બો – ‘ઇદં તાવ તે સુત્તં આભતં; અનન્તરસુત્તં આહરા’તિ. અનન્તરસુત્તં નામ – ‘‘અરહત્તં અરહત્તન્તિ, આવુસો સારિપુત્ત, વુચ્ચતિ; કતમં નુ ખો, આવુસો, અરહત્તન્તિ? યો ખો, આવુસો, રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો – ઇદં વુચ્ચતિ અરહત્ત’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૩૧૫) ઇદં તસ્સેવાનન્તરં આભતસુત્તં.

ઇમસ્મિં પન નં આભતે આહંસુ – ‘નિબ્બાનં નામ ધમ્માયતનપરિયાપન્નો ધમ્મો, અરહત્તં ચત્તારો ખન્ધા. નિબ્બાનં સચ્છિકત્વા વિહરન્તો ધમ્મસેનાપતિ નિબ્બાનં પુચ્છિતોપિ અરહત્તં પુચ્છિતોપિ કિલેસક્ખયમેવ આહ. કિં પન નિબ્બાનઞ્ચ અરહત્તઞ્ચ એકં ઉદાહુ નાન’ન્તિ? ‘એકં વા હોતુ નાનં વા. કો એત્થ તયા અતિબહું ચુણ્ણીકરણં કરોન્તેન અત્થો’? ‘ન ત્વં એકં નાનં જાનાસીતિ. નનુ ઞાતે સાધુ હોતી’તિ એવં પુનપ્પુનં પુચ્છિતો વઞ્ચેતું અસક્કોન્તો આહ – ‘રાગાદીનં ખીણન્તે ઉપ્પન્નત્તા અરહત્તં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયો’તિ વુચ્ચતીતિ. તતો નં આહંસુ – ‘મહાકમ્મં તે કતં. લઞ્જં દત્વાપિ તં વદાપેન્તો એતદેવ વદાપેય્ય. યથેવ ચ તે એતં વિભજિત્વા કથિતં, એવં ઇદમ્પિ સલ્લક્ખેહિ – નિબ્બાનઞ્હિ આગમ્મ રાગાદયો ખીણાતિ નિબ્બાનં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુત્તં. તીણિપિ હિ એતાનિ નિબ્બાનસ્સેવ અધિવચનાની’તિ.

સચે એવં વુત્તે સઞ્ઞત્તિં ગચ્છતિ ઇચ્ચેતં કુસલં; નો ચે, બહુનિબ્બાનતાય કારેતબ્બો. કથં? એવં તાવ પુચ્છિતબ્બો – ‘રાગક્ખયો નામ રાગસ્સેવ ખયો ઉદાહુ દોસમોહાનમ્પિ? દોસક્ખયો નામ દોસસ્સેવ ખયો ઉદાહુ રાગમોહાનમ્પિ? મોહક્ખયો નામ મોહસ્સેવ ખયો ઉદાહુ રાગદોસાનમ્પી’તિ? અદ્ધા વક્ખતિ – ‘રાગક્ખયો નામ રાગસ્સેવ ખયો, દોસક્ખયો નામ દોસસ્સેવ ખયો, મોહક્ખયો નામ મોહસ્સેવ ખયો’તિ.

તતો વત્તબ્બો – ‘તવ વાદે રાગક્ખયો એકં નિબ્બાનં હોતિ, દોસક્ખયો એકં, મોહક્ખયો એકં; તિણ્ણં અકુસલમૂલાનં ખયે તીણિ નિબ્બાનાનિ હોન્તિ, ચતુન્નં ઉપાદાનાનં ખયે ચત્તારિ, પઞ્ચન્નં નીવરણાનં ખયે પઞ્ચ, છન્નં તણ્હાકાયાનં ખયે છ, સત્તન્નં અનુસયાનં ખયે સત્ત, અટ્ઠન્નં મિચ્છત્તાનં ખયે અટ્ઠ, નવન્નં તણ્હામૂલકધમ્માનં ખયે નવ, દસન્નં સંયોજનાનં ખયે દસ, દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સસ્સ ખયે પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં નિબ્બાનન્તિ બહૂનિ નિબ્બાનાનિ હોન્તિ. નત્થિ પન તે નિબ્બાનાનં પમાણન્તિ. એવં પન અગ્ગહેત્વા નિબ્બાનં આગમ્મ રાગાદયો ખીણાતિ એકમેવ નિબ્બાનં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુચ્ચતિ. તીણિપિ હેતાનિ નિબ્બાનસ્સેવ અધિવચનાનીતિ ગણ્હ’.

સચે પન એવં વુત્તેપિ ન સલ્લક્ખેતિ, ઓળારિકતાય કારેતબ્બો. કથં? ‘અન્ધબાલા હિ અચ્છદીપિમિગમક્કટાદયોપિ કિલેસપરિયુટ્ઠિતા વત્થું પટિસેવન્તિ. અથ નેસં પટિસેવનપરિયન્તે કિલેસો વૂપસમ્મતિ. તવ વાદે અચ્છદીપિમિગમક્કટાદયો નિબ્બાનપ્પત્તા નામ હોન્તિ. ઓળારિકં વત તે નિબ્બાનં થૂલં,

કણ્ણેહિ પિળન્ધિતું ન સક્કાતિ. એવં પન અગ્ગહેત્વા નિબ્બાનં આગમ્મ રાગાદયો ખીણાતિ એકમેવ નિબ્બાનં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુચ્ચતિ. તીણિપિ હેતાનિ નિબ્બાનસ્સેવ અધિવચનાનીતિ ગણ્હ'.

સચે પન એવં વુત્તેપિ ન સલ્લક્ખેતિ, ગોત્રભુનાપિ કારેતબ્બો. કથં? એવં તાવ પુચ્છિતબ્બો – 'ત્વં ગોત્રભુ નામ અત્થીતિ વદેસી'તિ? 'આમ વદામી'તિ. 'ગોત્રભુક્ખણે કિલેસા ખીણા, ખીયન્તિ, ખીયિસ્સન્તી'તિ? ન ખીણા, ન ખીયન્તિ; અપિચ ખો ખીયિસ્સન્તીતિ. 'ગોત્રભુ પન કિં આરમ્મણં કરોતી'તિ? 'નિબ્બાનં'. 'તવ ગોત્રભુક્ખણે કિલેસા ન ખીણા, ન ખીયન્તિ; અથ ખો ખીયિસ્સન્તિ. ત્વં અખીણેસુયેવ કિલેસેસુ કિલેસક્ખયં નિબ્બાનં પઞ્ઞપેસિ, અપ્પહીનેસુ અનુસયેસુ અનુસયપ્પહાનં નિબ્બાનં પઞ્ઞપેસિ. તં તે ન સમેતિ. એવં પન અગ્ગહેત્વા નિબ્બાનં આગમ્મ રાગાદયો ખીણાતિ એકમેવ નિબ્બાનં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુચ્ચતિ. તીણિપિ હેતાનિ નિબ્બાનસ્સેવ અધિવચનાનીતિ ગણ્હ'.

સચે પન એવં વુત્તેપિ ન સલ્લક્ખેતિ, મગ્ગેન કારેતબ્બો. કથં? એવં તાવ પુચ્છિતબ્બો – 'ત્વં મગ્ગં નામ વદેસી'તિ? 'આમ વદેમી'તિ. 'મગ્ગક્ખણે કિલેસા ખીણા, ખીયન્તિ, ખિયિસ્સન્તી'તિ? જાનમાનો વક્ખતિ – 'ખીણાતિ વા ખીયિસ્સન્તીતિ વા વત્તું ન વટ્ટતિ, ખીયન્તીતિ વત્તું વટ્ટતી'તિ. 'યદિ એવં, મગ્ગસ્સ કિલેસક્ખયં નિબ્બાનં કતમં? મગ્ગેન ખીયનકકિલેસા કતમે? મગ્ગો કતમં કિલેસક્ખયં નિબ્બાનં આરમ્મણં કત્વા કતમે કિલેસે ખેપેતિ? તસ્મા મા એવં ગણ્હ. નિબ્બાનં પન આગમ્મ રાગાદયો ખીણાતિ એકમેવ નિબ્બાનં રાગક્ખયો દોસક્ખયો મોહક્ખયોતિ વુચ્ચતિ. તીણિપિ હેતાનિ નિબ્બાનસ્સેવ અધિવચનાની'તિ.

એવં વુત્તે એવમાહ – 'ત્વં આગમ્મ આગમ્માતિ વદેસી'તિ? 'આમ વદેમી'તિ. 'આગમ્મ નામાતિ ઇદં તે કુતો લદ્ધ'ન્તિ? 'સુત્તતો લદ્ધ'ન્તિ . 'આહર સુત્ત'ન્તિ. ''એવં અવિજ્જા ચ તણ્હા ચ તં આગમ્મ, તમ્હિ ખીણા, તમ્હિ ભગ્ગા, ન ચ કિઞ્ચિ કદાચી''તિ. એવં વુત્તે પરવાદી તુણ્હીભાવં આપન્નોતિ.

ઇધાપિ દસાયતનાનિ કામાવચરાનિ, દ્વે પન ચતુભૂમકાનિ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૧૬૮. ઇધાપિ પઞ્હાપુચ્છકે યં લબ્ભતિ યઞ્ચ ન લબ્ભતિ, તં સબ્બં પુચ્છિત્વા લબ્ભમાનવસેનેવ વિસ્સજ્જનં વુત્તં; ન કેવલઞ્ચ ઇધ, સબ્બેસુપિ પઞ્હાપુચ્છકેસુ એસેવ નયો. ઇધ પન દસન્નં આયતનાનં રૂપભાવેન અબ્યાકતતા વેદિતબ્બા. દ્વિન્નં આયતનાનં ખન્ધવિભઙ્ગે ચતુન્નં ખન્ધાનં વિય કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. કેવલઞ્હિ ચત્તારો ખન્ધા સપ્પચ્ચયાવ સઙ્ખતાવ ધમ્માયતનં પન ''સિયા અપ્પચ્ચયં, સિયા અસઙ્ખત''ન્તિ આગતં. આરમ્મણત્તિકેસુ ચ અનારમ્મણં સુખુમરૂપસઙ્ખાતં ધમ્માયતનં ન-વત્તબ્બકોટ્ઠાસં ભજતિ. તઞ્ચ ખો અનારમ્મણત્તા ન પરિત્તાદિભાવેન નવત્તબ્બધમ્મારમ્મણત્તાતિ અયમેત્થ વિસેસો. સેસં તાદિસમેવ. ઇધાપિ હિ ચત્તારો ખન્ધા વિય દ્વાયતના પઞ્ચપણ્ણાસ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ રજ્જન્તસ્સ દુસ્સન્તસ્સ મુય્હન્તસ્સ સંવરન્તસ્સ સમ્મસન્તસ્સ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ ચ પરિત્તારમ્મણાતિ સબ્બં ખન્ધેસુ વુત્તસદિસમેવાતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

આયતનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. ધાતુવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૭૨. ઇદાનિ તદનન્તરે ધાતુવિભઙ્ગે સબ્બા ધાતુયો છહિ છહિ ધાતૂહિ સઙ્ખિપિત્વા તીહિ છક્કેહિ સુત્તન્તભાજનીયં દસ્સેન્તો **છ ધાતુયો**તિઆદિમાહ. તત્થ **છા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ધાતુયો**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. **પથવીધાતૂ**તિઆદીસુ ધાત્વટ્ઠો નામ સભાવટ્ઠો, સભાવટ્ઠો નામ સુઞ્ઞતટ્ઠો, સુઞ્ઞતટ્ઠો નામ નિસ્સત્તટ્ઠોતિ એવં સભાવસુઞ્ઞતનિસ્સત્તટ્ઠેન પથવીયેવ ધાતુ **પથવીધાતુ.** આપોધાતુઆદીસુપિ એસેવ નયો. એવમેત્થ પદસમાસં વિદિત્વા એવમત્થો વેદિતબ્બો – **પથવીધાતૂ**તિ પતિટ્ઠાનધાતુ. **આપોધાતૂ**તિ આબન્ધનધાતુ. **તેજોધાતૂ**તિ પરિપાચનધાતુ. **વાયોધાતૂ**તિ વિત્થમ્ભનધાતુ. **આકાસધાતૂ**તિ અસમ્ફુટ્ઠધાતુ. **વિઞ્ઞાણધાતૂ**તિ વિજાનનધાતુ.

૧૭૩. પથવીધાતુદ્વયન્તિ પથવીધાતુ દ્વે અયં. અયં પથવીધાતુ નામ ન એકા એવ અજ્ઝત્તિકબાહિરભેદેન પન દ્વે ધાતુયો એવાતિ અત્થો. તેનેવાહ – ‘‘અત્થિ અજ્ઝત્તિકા અત્થિ બાહિરા’’તિ. તત્થ **અજ્ઝત્તિકા**તિ સત્તસન્તાનપરિયાપન્ના નિયકજ્ઝત્તા. **બાહિરા**તિ સઙ્ખારસન્તાનપરિયાપન્ના અનિન્દ્રિયબદ્ધા. **અજ્ઝત્તં પચ્ચત્તન્તિ** ઉભયમ્પેતં નિયકજ્ઝત્તાધિવચનમેવ. ઇદાનિ તં સભાવાકારતો દસ્સેતું **કક્ખળન્તિ**આદિ વુત્તં. તત્થ **કક્ખળન્તિ** થદ્ધં. **ખરિગતન્તિ** ફરુસં. **કક્ખળત્તન્તિ** કક્ખળભાવો. **કક્ખળભાવો**તિ કક્ખળસભાવો. **અજ્ઝત્તં ઉપાદિન્નન્તિ** નિયકજ્ઝત્તસઙ્ખાતં ઉપાદિન્નં. ઉપાદિન્નં નામ સરીરટ્ઠકં. સરીરટ્ઠકઞ્હિ કમ્મસમુટ્ઠાનં વા હોતુ મા વા, તં સન્ધાય ઉપાદિન્નમ્પિ અત્થિ અનુપાદિન્નમ્પિ; આદિન્નગ્ગહિતપરામટ્ઠવસેન પન સબ્બમ્પેતં ઉપાદિન્નમેવાતિ દસ્સેતું ‘‘અજ્ઝત્તં ઉપાદિન્ન’’ન્તિ આહ.

ઇદાનિ તમેવ પથવીધાતું વત્થુવસેન દસ્સેતું **સેય્યથિદં કેસા લોમા**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સેય્યથિદન્તિ** નિપાતો. તસ્સત્થો – યા સા અજ્ઝત્તિકા પથવીધાતુ સા કતમા? યં વા અજ્ઝત્તં પચ્ચત્તં કક્ખળં નામ તં કતમન્તિ? **કેસા લોમા**તિઆદિ તસ્સા અજ્ઝત્તિકાય પથવીધાતુયા વત્થુવસેન પભેદદસ્સનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – કેસા નામ અજ્ઝત્તા ઉપાદિન્ના સરીરટ્ઠકા કક્ખળત્તલક્ખણા ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો. લોમા નામ…પે॰… કરીસં નામ. ઇધ પન અવુત્તમ્પિ પટિસમ્ભિદામગ્ગે (પટિ॰ મ॰ ૧.૪) પાળિઆરુળ્હં **મત્થલુઙ્ગં** આહરિત્વા મત્થલુઙ્ગં નામ અજ્ઝત્તં ઉપાદિન્નં સરીરટ્ઠકં કક્ખળત્તલક્ખણં ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો. પરતો આપોધાતુઆદીનં નિદ્દેસે પિત્તાદીસુપિ એસેવ નયો.

ઇમિના કિં દસ્સિતં હોતિ? ધાતુમનસિકારો. ઇમસ્મિં પન ધાતુમનસિકારે કમ્મં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા ઉત્તમત્થં અરહત્તં પાપુણિતુકામેન કિં કત્તબ્બં? ચતુપારિસુદ્ધિસીલં સોધેતબ્બં. સીલવતો હિ કમ્મટ્ઠાનભાવના ઇજ્ઝતિ. તસ્સ સોધનવિધાનં વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. વિસુદ્ધસીલેન પન સીલે પતિટ્ઠાય દસ પુબ્બપલિબોધા છિન્દિતબ્બા. તેસમ્પિ છિન્દનવિધાનં વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. છિન્નપલિબોધેન ધાતુમનસિકારકમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગણ્હિતબ્બં. આચરિયેનાપિ ધાતુમનસિકારકમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગણ્હાપેન્તેન સત્તવિધં ઉગ્ગહકોસલ્લં દસવિધઞ્ચ મનસિકારકોસલ્લં આચિક્ખિતબ્બં. અન્તેવાસિકેનાપિ આચરિયસ્સ સન્તિકે બહુવારે

સજ્ઝાયં કત્વા નિજ્જટં પગુણં કમ્મટ્ઠાનં કાતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં અટ્ઠકથાયં – ‘‘આદિકમ્મિકેન ભિક્ખુના જરામરણા મુચ્ચિતુકામેન સત્તહાકારેહિ ઉગ્ગહકોસલ્લં ઇચ્છિતબ્બં, દસહાકારેહિ મનસિકારકોસલ્લં ઇચ્છિતબ્બ’’ન્તિ.

તત્થ વચસા, મનસા, વણ્ણતો, સણ્ઠાનતો, દિસતો, ઓકાસતો, પરિચ્છેદતોતિ ઇમેહિ સત્તહાકારેહિ ઇમસ્મિં ધાતુમનસિકારકમ્મટ્ઠાને ‘**ઉગ્ગહકોસલ્લં**’ ઇચ્છિતબ્બં. અનુપુબ્બતો, નાતિસીઘતો, નાતિસણિકતો, વિક્ખેપપટિબાહનતો , પણ્ણત્તિસમતિક્કમતો, અનુપુબ્બમુઞ્ચનતો, લક્ખણતો, તયો ચ સુત્તન્તાતિ ઇમેહિ દસહાકારેહિ ‘**મનસિકારકોસલ્લં**’ ઇચ્છિતબ્બં. તદુભયમ્પિ પરતો સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે આવિ ભવિસ્સતિ.

એવં ઉગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનેન પન વિસુદ્ધિમગ્ગે વુત્તે અટ્ઠારસ સેનાસનદોસે વજ્જેત્વા પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતે સેનાસને વસન્તેન અત્તનાપિ પઞ્ચહિ પધાનિયઙ્ગેહિ સમન્નાગતેન પચ્છાભત્તં પિણ્ડપાતપટિક્કન્તેન વિવિત્તોકાસગતેન કમ્મટ્ઠાનં મનસિકાતબ્બં. મનસિકરોન્તેન ચ વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન કેસાદીસુ એકેકકોટ્ઠાસં મનસિકરિત્વા અવસાને એવં મનસિકારો પવત્તેતબ્બો – ઇમે **કેસા** નામ સીસકટાહપલિવેઠનચમ્મે જાતા. તત્થ યથા વમ્મિકમત્થકે જાતેસુ કુણ્ઠતિણેસુ ન વમ્મિકમત્થકો જાનાતિ ‘મયિ કુણ્ઠતિણાનિ જાતાની’તિ, નાપિ કુણ્ઠતિણાનિ જાનન્તિ ‘મયં વમ્મિકમત્થકે જાતાની’તિ, એવમેવ ન સીસકટાહપલિવેઠનચમ્મં જાનાતિ ‘મયિ કેસા જાતા’તિ, નાપિ કેસા જાનન્તિ ‘મયં સીસકટાહપલિવેઠનચમ્મે જાતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ કેસા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

લોમા સરીરવેઠનચમ્મે જાતા. તત્થ યથા સુઞ્ઞગામટ્ઠાને જાતેસુ દબ્બતિણેસુ ન સુઞ્ઞગામટ્ઠાનં જાનાતિ ‘મયિ દબ્બતિણાનિ જાતાની’તિ, નાપિ દબ્બતિણાનિ જાનન્તિ ‘મયં સુઞ્ઞગામટ્ઠાને જાતાની’તિ, એવમેવ ન સરીરવેઠનચમ્મં જાનાતિ ‘મયિ લોમા જાતા’તિ, નાપિ લોમા જાનન્તિ ‘મયં સરીરવેઠનચમ્મે જાતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ લોમા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

નખા અઙ્ગુલીનં અગ્ગેસુ જાતા. તત્થ યથા કુમારકેસુ દણ્ડકેહિ મધુકટ્ઠિકે વિજ્ઝિત્વા કીળન્તેસુ ન દણ્ડકા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ મધુકટ્ઠિકા ઠપિતા’તિ, નાપિ મધુકટ્ઠિકા જાનન્તિ ‘મયં દણ્ડકેસુ ઠપિતા’તિ, એવમેવ ન અઙ્ગુલિયો જાનન્તિ ‘અમ્હાકં અગ્ગેસુ નખા જાતા’તિ, નાપિ નખા જાનન્તિ ‘મયં અઙ્ગુલીનં અગ્ગેસુ જાતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ નખા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

દન્તા હનુકટ્ઠિકેસુ જાતા. તત્થ યથા વડ્ઢકીહિ પાસાણઉદુક્ખલેસુ કેનચિદેવ સિલેસજાતેન બન્ધિત્વા ઠપિતથમ્ભેસુ ન ઉદુક્ખલાનિ જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ થમ્ભા ઠિતા’તિ, નાપિ થમ્ભા જાનન્તિ ‘મયં ઉદુક્ખલેસુ ઠિતા’તિ, એવમેવ ન હનુકટ્ઠિકા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ દન્તા જાતા’તિ , નાપિ દન્તા જાનન્તિ ‘મયં હનુકટ્ઠિકેસુ જાતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ દન્તા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

તચો સકલસરીરં પરિયોનન્ધિત્વા ઠિતો. તત્થ યથા અલ્લગોચમ્મપરિયોનદ્ધાય મહાવીણાય ન મહાવીણા જાનાતિ ‘અહં અલ્લગોચમ્મેન પરિયોનદ્ધા’તિ, નાપિ અલ્લગોચમ્મં જાનાતિ ‘મયા મહાવીણા પરિયોદ્ધા’તિ,

એવમેવ ન સરીરં જાનાતિ ‘અહં તચેન પરિયોનદ્ધ’ન્તિ, નાપિ તચો જાનાતિ ‘મયા સરીરં પરિયોનદ્ધન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ તચો નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

મંસં અટ્ઠિસઙ્ઘાટં અનુલિમ્પિત્વા ઠિતં. તત્થ યથા મહામત્તિકાય લિત્તાય ભિત્તિયા ન ભિત્તિ જાનાતિ ‘અહં મહામત્તિકાય લિત્તા’તિ, નાપિ મહામત્તિકા જાનાતિ ‘મયા મહાભિત્તિ લિત્તા’તિ, એવમેવ ન અટ્ઠિસઙ્ઘાટો જાનાતિ ‘અહં નવમંસપેસિસતપ્પભેદેન મંસેન લિત્તો’તિ, નાપિ મંસં જાનાતિ ‘મયા અટ્ઠિસઙ્ઘાટો લિત્તો’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ મંસં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

ન્હારુ સરીરબ્ભન્તરે અટ્ઠીનિ આબન્ધમાના ઠિતા. તત્થ યથા વલ્લીહિ વિનદ્ધેસુ કુટ્ટદારૂસુ ન કુટ્ટદારૂનિ જાનન્તિ ‘મયં વલ્લીહિ વિનદ્ધાની’તિ, નાપિ વલ્લિયો જાનન્તિ ‘અમ્હેહિ કુટ્ટદારૂનિ વિનદ્ધાની’તિ, એવમેવ ન અટ્ઠીનિ જાનન્તિ ‘મયં ન્હારૂહિ આબદ્ધાની’તિ, નાપિ ન્હારૂ જાનન્તિ ‘અમ્હેહિ અટ્ઠીનિ આબદ્ધાની’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ ન્હારુ નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

અટ્ઠીસુ પણ્હિકટ્ઠિ ગોપ્ફકટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં. ગોપ્ફકટ્ઠિ જઙ્ઘટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં. જઙ્ઘટ્ઠિ ઊરુટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં. ઊરુટ્ઠિ કટિટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં . કટિટ્ઠિ પિટ્ઠિકણ્ટકં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં. પિટ્ઠિકણ્ટકો ગીવટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતો. ગીવટ્ઠિ સીસટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતં. સીસટ્ઠિ ગીવટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતં. ગીવટ્ઠિ પિટ્ઠિકણ્ટકે પતિટ્ઠિતં. પિટ્ઠિકણ્ટકો કટિટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિતો. કટિટ્ઠિ ઊરુટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતં. ઊરુટ્ઠિ જઙ્ઘટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતં. જઙ્ઘટ્ઠિ ગોપ્ફકટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતં. ગોપ્ફકટ્ઠિ પણ્હિકટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતં.

તત્થ યથા ઇટ્ઠકદારુગોમયાદિસઞ્ચયેસુ ન હેટ્ઠિમા હેટ્ઠિમા જાનન્તિ ‘મયં ઉપરિમે ઉપરિમે ઉક્ખિપિત્વા ઠિતા’તિ, નાપિ ઉપરિમા ઉપરિમા જાનન્તિ ‘મયં હેટ્ઠિમેસુ હેટ્ઠિમેસુ પતિટ્ઠિતા’તિ, એવમેવ ન પણ્હિકટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં ગોપ્ફકટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન ગોપ્ફકટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં જઙ્ઘટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન જઙ્ઘટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં ઊરુટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન ઊરુટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં કટિટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન કટિટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં પિટ્ઠિકણ્ટકં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન પિટ્ઠિકણ્ટકો જાનાતિ ‘અહં ગીવટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિતો’તિ, ન ગીવટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં સીસટ્ઠિં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ, ન સીસટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં ગીવટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિત’ન્તિ, ન ગીવટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં પિટ્ઠિકણ્ટકે પતિટ્ઠિત’ન્તિ, ન પિટ્ઠિકણ્ટકો જાનાતિ ‘અહં કટિટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિતો’તિ, ન કટિટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં ઊરુટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિત’ન્તિ, ન ઊરુટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં જઙ્ઘટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિત’ન્તિ, ન જઙ્ઘટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં ગોપ્ફકટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિત’ન્તિ, ન ગોપ્ફકટ્ઠિ જાનાતિ ‘અહં પણ્હિકટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ અટ્ઠિ નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

અટ્ઠિમિઞ્જં તેસં તેસં અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરે ઠિતં. તત્થ યથા વેળુપબ્બાદીનં અન્તો પક્ખિત્તેસુ સિન્નવેત્તગ્ગાદીસુ ન વેળુપબ્બાદીનિ જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ વેત્તગ્ગાદીનિ પક્ખિત્તાની’તિ, નાપિ વેત્તગ્ગાદીનિ જાનન્તિ ‘મયં વેળુપબ્બાદીસુ ઠિતાનીતિ, એવમેવ ન અટ્ઠીનિ જાનન્તિ ‘અમ્હાકં અન્તો અટ્ઠિમિઞ્જં ઠિત’ન્તિ, નાપિ અટ્ઠિમિઞ્જં જાનાતિ ‘અહં અટ્ઠીનં

અન્તો ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ અટ્ઠિમિઞ્જં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

વક્કં ગલવાટકતો નિક્ખન્તેન એકમૂલેન થોકં ગન્ત્વા દ્વિધા ભિન્નેન થૂલન્હારુના વિનિબદ્ધં હુત્વા હદયમંસં પરિક્ખિપિત્વા ઠિતં. તત્થ યથા વણ્ટુપનિબદ્ધે અમ્બફલદ્વયે ન વણ્ટં જાનાતિ ‘મયા અમ્બફલદ્વયં ઉપનિબદ્ધ’ન્તિ, નાપિ અમ્બફલદ્વયં જાનાતિ ‘અહં વણ્ટેન ઉપનિબદ્ધ’ન્તિ, એવમેવ ન થૂલન્હારુ જાનાતિ ‘મયા વક્કં ઉપનિબદ્ધ’ન્તિ, નાપિ વક્કં જાનાતિ ‘અહં થૂલન્હારુના ઉપનિબદ્ધ’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ વક્કં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

હદયં સરીરબ્ભન્તરે ઉરટ્ઠિપઞ્જરમજ્ઝં નિસ્સાય ઠિતં. તત્થ યથા જિણ્ણસન્દમાનિકપઞ્જરબ્ભન્તરં નિસ્સાય ઠપિતાય મંસપેસિયા ન જિણ્ણસન્દમાનિકપઞ્જરબ્ભન્તરં જાનાતિ ‘મં નિસ્સાય મંસપેસિ ઠપિતા’તિ, નાપિ મંસપેસિ જાનાતિ ‘અહં જિણ્ણસન્દમાનિકપઞ્જરબ્ભન્તરં નિસ્સાય ઠિતા’તિ, એવમેવ ન ઉરટ્ઠિપઞ્જરબ્ભન્તરં જાનાતિ ‘મં નિસ્સાય હદયં ઠિત’ન્તિ, નાપિ હદયં જાનાતિ ‘અહં ઉરટ્ઠિપઞ્જરબ્ભન્તરં નિસ્સાય ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ હદયં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

યકનં અન્તોસરીરે દ્વિન્નં થનાનં અબ્ભન્તરે દક્ખિણપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં. તત્થ યથા ઉક્ખલિકપાલપસ્સમ્હિ લગ્ગે યમકમંસપિણ્ડે ન ઉક્ખલિકપાલપસ્સં જાનાતિ ‘મયિ યમકમંસપિણ્ડો લગ્ગો’તિ, નાપિ યમકમંસપિણ્ડો જાનાતિ ‘અહં ઉક્ખલિકપાલપસ્સે લગ્ગો’તિ, એવમેવ ન થનાનં અબ્ભન્તરે દક્ખિણપસ્સં જાનાતિ ‘મં નિસ્સાય યકનં ઠિત’ન્તિ, નાપિ યકનં જાનાતિ ‘અહં થનાનં અબ્ભન્તરે દક્ખિણપસ્સં નિસ્સાય ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ યકનં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

કિલોમકેસુ પટિચ્છન્નકિલોમકં હદયઞ્ચ વક્કઞ્ચ પરિવારેત્વા ઠિતં, અપટિચ્છન્નકિલોમકં સકલસરીરે ચમ્મસ્સ હેટ્ઠતો મંસં પરિયોનન્ધિત્વા ઠિતં. તત્થ યથા પિલોતિકપલિવેઠિતે મંસે ન મંસં જાનાતિ ‘અહં પિલોતિકાય પલિવેઠિત’ન્તિ, નાપિ પિલોતિકા જાનાતિ ‘મયા મંસં પલિવેઠિત’ન્તિ, એવમેવ ન વક્કહદયાનિ સકલસરીરે મંસઞ્ચ જાનાતિ ‘અહં કિલોમકેન પટિચ્છન્ન’ન્તિ, નાપિ કિલોમકં જાનાતિ ‘મયા વક્કહદયાનિ સકલસરીરે મંસઞ્ચ પટિચ્છન્ન’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ કિલોમકં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

પિહકં હદયસ્સ વામપસ્સે ઉદરપટલસ્સ મત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં. તત્થ યથા કોટ્ઠકમત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિતાય ગોમયપિણ્ડિયા ન કોટ્ઠકમત્થકપસ્સં જાનાતિ ‘ગોમયપિણ્ડિ મં નિસ્સાય ઠિતા’તિ, નાપિ ગોમયપિણ્ડિ જાનાતિ ‘અહં કોટ્ઠકમત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિતા’તિ, એવમેવ ન ઉદરપટલસ્સ મત્થકપસ્સં જાનાતિ ‘પિહકં મં નિસ્સાય ઠિત’ન્તિ, નાપિ પિહકં જાનાતિ ‘અહં ઉદરપટલસ્સ મત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ પિહકં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

પપ્ફાસં સરીરબ્ભન્તરે દ્વિન્નં થનાનં અબ્ભન્તરે હદયઞ્ચ યકનઞ્ચ ઉપરિછાદેત્વા ઓલમ્બન્તં ઠિતં. તત્થ યથા જિણ્ણકોટ્ઠબ્ભન્તરે ઓલમ્બમાને સકુણકુલાવકે ન જિણ્ણકોટ્ઠબ્ભન્તરં જાનાતિ 'મયિ સકુણકુલાવકો ઓલમ્બમાનો ઠિતો'તિ, નાપિ સકુણકુલાવકો જાનાતિ 'અહં જિણ્ણકોટ્ઠબ્ભન્તરે ઓલમ્બમાનો ઠિતો'તિ , એવમેવ ન સરીરબ્ભન્તરં જાનાતિ 'મયિ પપ્ફાસં ઓલમ્બમાનં ઠિત'ન્તિ, નાપિ પપ્ફાસં જાનાતિ 'અહં એવરૂપે સરીરબ્ભન્તરે ઓલમ્બમાનં ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ પપ્ફાસં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

અન્તં ગલવાટકતો કરીસમગ્ગપરિયન્તે સરીરબ્ભન્તરે ઠિતં. તત્થ યથા લોહિતદોણિકાય ઓભુજિત્વા ઠપિતે છિન્નસીસધમનિકળેવરે ન લોહિતદોણિ જાનાતિ 'મયિ ધમનિકળેવરં ઠિત'ન્તિ, નાપિ ધમનિકળેવરં જાનાતિ 'અહં લોહિતદોણિકાયં ઠિત'ન્તિ, એવમેવ ન સરીરબ્ભન્તરં જાનાતિ 'મયિ અન્તં ઠિત'ન્તિ, નાપિ અન્તં જાનાતિ 'અહં સરીરબ્ભન્તરે ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ અન્તં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

અન્તગુણં અન્તન્તરે એકવીસતિ અન્તભોગે બન્ધિત્વા ઠિતં. તત્થ યથા પાદપુઞ્છનરજ્જુમણ્ડલકં સિબ્બેત્વા ઠિતેસુ રજ્જુકેસુ ન પાદપુઞ્છનરજ્જુમણ્ડલકં જાનાતિ 'રજ્જુકા મં સિબ્બેત્વા ઠિતા'તિ, નાપિ રજ્જુકા જાનન્તિ 'મયં પાદપુઞ્છનરજ્જુમણ્ડલકં સિબ્બેત્વા ઠિતા'તિ, એવમેવ ન અન્તં જાનાતિ 'અન્તગુણં મં આબન્ધિત્વા ઠિત'ન્તિ, નાપિ અન્તગુણં જાનાતિ 'અહં અન્તં બન્ધિત્વા ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ અન્તગુણં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

ઉદરિયં ઉદરે ઠિતં અસિતપીતખાયિતસાયિતં. તત્થ યથા સુવાનદોણિયં ઠિતે સુવાનવમથુમ્હિ ન સુવાનદોણિ જાનાતિ 'મયિ સુવાનવમથુ ઠિતો'તિ, નાપિ સુવાનવમથુ જાનાતિ 'અહં સુવાનદોણિયં ઠિતો'તિ, એવમેવ ન ઉદરં જાનાતિ 'મયિ ઉદરિયં ઠિત'ન્તિ, નાપિ ઉદરિયં જાનાતિ 'અહં ઉદરે ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ ઉદરિયં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

કરીસં પક્કાસયસઙ્ખાતે અટ્ઠઙ્ગુલવેળુપબ્બસદિસે અન્તપરિયોસાને ઠિતં. તત્થ યથા વેળુપબ્બે ઓમદ્દિત્વા પક્ખિત્તાય સણ્હપણ્ડુમત્તિકાય ન વેળુપબ્બં જાનાતિ 'મયિ પણ્ડુમત્તિકા ઠિતા'તિ, નાપિ પણ્ડુમત્તિકા જાનાતિ 'અહં વેળુપબ્બે ઠિતા'તિ, એવમેવ ન પક્કાસયો જાનાતિ 'મયિ કરીસં ઠિત'ન્તિ, નાપિ કરીસં જાનાતિ 'અહં પક્કાસયે ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ કરીસં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

મત્થલુઙ્ગં સીસકટાહબ્ભન્તરે ઠિતં. તત્થ યથા પુરાણલાબુકટાહે પક્ખિત્તાય પિટ્ઠપિણ્ડિયા ન લાબુકટાહં જાનાતિ 'મયિ પિટ્ઠપિણ્ડિ ઠિતા'તિ, નાપિ પિટ્ઠપિણ્ડિ જાનાતિ 'અહં લાબુકટાહે ઠિતા'તિ, એવમેવ ન સીસકટાહબ્ભન્તરં જાનાતિ 'મયિ મત્થલુઙ્ગં ઠિત'ન્તિ, નાપિ મત્થલુઙ્ગં જાનાતિ 'અહં સીસકટાહબ્ભન્તરે ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ મત્થલુઙ્ગં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો થદ્ધો પથવીધાતૂતિ.

યં વા પનઞ્ઞમ્પીતિ ઇમિના આપોકોટ્ઠાસાદીસુ તીસુ અનુગતં પથવીધાતું લક્ખણવસેન યેવાપનકં પથવિં કત્વા દસ્સેતિ.

બાહિરપથવીધાતુનિદ્દેસે **અયો**તિ કાળલોહં. **લોહ**ન્તિ જાતિલોહં, વિજાતિલોહં, કિત્તિમલોહં, પિસાચલોહન્તિ ચતુબ્બિધં. તત્થ અયો, સજ્ઝુ, સુવણ્ણં, તિપુ, સીસં, તમ્બલોહં, વેકન્તકન્તિ ઇમાનિ સત્ત જાતિલોહાનિ નામ. નાગનાસિકલોહં વિજાતિલોહં નામ. કંસલોહં, વટ્ટલોહં, આરકૂટન્તિ તીણિ કિત્તિમલોહાનિ નામ. મોરક્ખકં, પુથુકં, મલિનકં, ચપલકં, સેલકં, આટકં, ભલ્લકં, દૂસિલોહન્તિ અટ્ઠ પિસાચલોહાનિ નામ. તેસુ પઞ્ચ જાતિલોહાનિ પાળિયં વિસું વુત્તાનેવ. તમ્બલોહં, વેકન્તકલોહન્તિ ઇમેહિ પન દ્વીહિ જાતિલોહેહિ સદ્ધિં સેસં સબ્બમ્પિ ઇધ લોહન્તિ વેદિતબ્બં.

તિપૂતિ સેતતિપુ. **સીસ**ન્તિ કાળતિપુ. **સજ્ઝૂ**તિ રજતં. **મુત્તા**તિ સામુદ્દિકમુત્તા. **મણી**તિ ઠપેત્વા પાળિઆગતે વેળુરિયાદયો સેસો જોતિરસાદિભેદો સબ્બોપિ મણિ. **વેળુરિયો**તિ વંસવણ્ણમણિ. **સઙ્ખો**તિ સામુદ્દિકસઙ્ખો. **સિલા**તિ કાળસિલા, પણ્ડુસિલા, સેતસિલાતિઆદિભેદા સબ્બાપિ સિલા. **પવાળ**ન્તિ પવાળમેવ. **રજત**ન્તિ કહાપણો. **જાતરૂપ**ન્તિ સુવણ્ણં. **લોહિતઙ્કો**તિ રત્તમણિ. **મસારગલ્લ**ન્તિ કબરમણિ. તિણાદીસુ બહિસારા અન્તમસો નાળિકેરાદયોપિ **તિણં** નામ. અન્તોસારં અન્તમસો દારુખણ્ડમ્પિ **કટ્ઠં** નામ. **સક્ખરા**તિ મુગ્ગમત્તતો યાવ મુટ્ઠિપ્પમાણા મરુમ્બા સક્ખરા નામ. મુગ્ગમત્તતો પન હેટ્ઠા **વાલિકા**તિ વુચ્ચતિ. **કઠલ**ન્તિ યં કિઞ્ચિ કપાલં. **ભૂમી**તિ પથવી. **પાસાણો**તિ અન્તોમુટ્ઠિયં અસણ્ઠહનતો પટ્ઠાય હત્થિપ્પમાણં અસમ્પત્તો પાસાણો નામ. હત્થિપ્પમાણતો પટ્ઠાય પન ઉપરિ **પબ્બતો** નામ. **યં વા પના**તિ ઇમિના તાલટ્ઠિ-નાળિકેર-ફલાદિભેદં સેસપથવિં ગણ્હાતિ. **યા ચ અજ્ઝત્તિકા પથવીધાતુ યા ચ બાહિરા**તિ ઇમિના દ્વેપિ પથવીધાતુયો કક્ખળટ્ઠેન લક્ખણતો એકા પથવીધાતુ એવાતિ દસ્સેતિ.

૧૭૪. આપોધાતુનિદ્દેસાદીસુ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **આપો આપોગત**ન્તિઆદીસુ આબન્ધનવસેન આપો. તદેવ આપોસભાવં ગતત્તા આપોગતં નામ. સ્નેહવસેન **સ્નેહો**. સોયેવ સ્નેહસભાવં ગતત્તા **સ્નેહગતં** નામ. **બન્ધનત્તં રૂપસ્સા**તિ અવિનિબ્ભોગરૂપસ્સ બન્ધનભાવો. **પિત્તં સેમ્હ**ન્તિઆદીનિપિ વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન પરિગ્ગહેત્વા ધાતુવસેનેવ મનસિકાતબ્બાનિ.

તત્રાયં નયો – **પિત્તેસુ** હિ અબદ્ધપિત્તં જીવિતિન્દ્રિયપટિબદ્ધં સકલસરીરં બ્યાપેત્વા ઠિતં, બદ્ધપિત્તં પિત્તકોસકે ઠિતં. તત્થ યથા પૂવં બ્યાપેત્વા ઠિતે તેલે ન પૂવં જાનાતિ 'તેલં મં બ્યાપેત્વા ઠિત'ન્તિ, નાપિ તેલં જાનાતિ 'અહં પૂવં બ્યાપેત્વા ઠિત'ન્તિ, એવમેવ ન સરીરં જાનાતિ 'અબદ્ધપિત્તં મં બ્યાપેત્વા ઠિત'ન્તિ, નાપિ અબદ્ધપિત્તં જાનાતિ 'અહં સરીરં બ્યાપેત્વા ઠિત'ન્તિ. યથા ચ વસ્સોદકેન પુણ્ણે કોસાતકીકોસકે ન કોસાતકીકોસકો જાનાતિ 'મયિ વસ્સોદકં ઠિત'ન્તિ, નાપિ વસ્સોદકં જાનાતિ 'અહં કોસાતકીકોસકે ઠિત'ન્તિ, એવમેવ ન પિત્તકોસકો જાનાતિ મયિ બદ્ધપિત્તં ઠિતન્તિ, નાપિ બદ્ધપિત્તં જાનાતિ 'અહં પિત્તકોસકે ઠિત'ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ પિત્તં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

સેમ્હં એકપત્થપૂરપ્પમાણં ઉદરપટલે ઠિતં. તત્થ યથા ઉપરિ સઞ્જાતફેણપટલાય ચન્દનિકાય ન ચન્દનિકા જાનાતિ 'મયિ ફેણપટલં ઠિત'ન્તિ, નાપિ ફેણપટલં જાનાતિ 'અહં ચન્દનિકાય ઠિત'ન્તિ, એવમેવ ન ઉદરપટલં

જાનાતિ ‘મયિ સેમ્હં ઠિત’ન્તિ, નાપિ સેમ્હં જાનાતિ ‘અહં ઉદરપટલે ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ સેમ્હં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

પુબ્બો અનિબદ્ધોકાસો, યત્થ યત્થેવ ખાણુકણ્ટકપ્પહરણઅગ્ગિજાલાદીહિ અભિહટે સરીરપ્પદેસે લોહિતં સણ્ઠહિત્વા પચ્ચતિ, ગણ્ડપીળકાદયો વા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ તત્થેવ તિટ્ઠતિ. તત્થ યથા ફરસુપ્પહારાદિવસેન પગ્ઘરિતનિયાસે રુક્ખે ન રુક્ખસ્સ ફરસુપ્પહારાદિપ્પદેસા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ નિય્યાસો ઠિતો’તિ, નાપિ નિય્યાસો જાનાતિ ‘અહં રુક્ખસ્સ ફરસુપ્પહારાદિપ્પદેસેસુ ઠિતો’તિ, એવમેવ ન સરીરસ્સ ખાણુકણ્ટકાદીહિ અભિહટપ્પદેસા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ પુબ્બો ઠિતો’તિ, નાપિ પુબ્બો જાનાતિ ‘અહં તેસુ પદેસેસુ ઠિતો’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ પુબ્બો નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

લોહિતેસુ સંસરણલોહિતં અબદ્ધપિત્તં વિય સકલસરીરં બ્યાપેત્વા ઠિતં. સન્નિચિતલોહિતં યકનટ્ઠાનસ્સ હેટ્ઠાભાગં પૂરેત્વા એકપત્તપૂરણપ્પમાણં વક્કહદયયકનપપ્ફાસાનિ તેમેન્તં ઠિતં. તત્થ સંસરણલોહિતે અબદ્ધપિત્તસદિસોવ વિનિચ્છયો. ઇતરં પન યથા જજ્જરકપાલટ્ઠે ઉદકે હેટ્ઠા લેડ્ડુખણ્ડાનિ તેમયમાને ન લેડ્ડુખણ્ડાનિ જાનન્તિ ‘મયં ઉદકેન તેમિયમાના ઠિતા’તિ, નાપિ ઉદકં જાનાતિ ‘અહં લેડ્ડુખણ્ડાનિ તેમેમી’તિ, એવમેવ ન યકનસ્સ હેટ્ઠાભાગટ્ઠાનં વક્કાદીનિ વા જાનન્તિ ‘મયિ લોહિતં ઠિતં, અમ્હે વા તેમયમાનં ઠિત’ન્તિ, નાપિ લોહિતં જાનાતિ ‘અહં યકનસ્સ હેટ્ઠાભાગં પૂરેત્વા વક્કાદીનિ તેમયમાનં ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ લોહિતં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

સેદો અગ્ગિસન્તાપાદિકાલેસુ કેસલોમકૂપવિવરાનિ પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ ચેવ પગ્ઘરતિ ચ. તત્થ યથા ઉદકા અબ્બૂળ્હમત્તેસુ ભિસમુળાલકુમુદનાળકલાપેસુ ન ભિસાદિકલાપવિવરાનિ જાનન્તિ ‘અમ્હેહિ ઉદકં પગ્ઘરતી’તિ, નાપિ ભિસાદિકલાપવિવરેહિ પગ્ઘરન્તં ઉદકં જાનાતિ ‘અહં ભિસાદિકલાપવિવરેહિ પગ્ઘરામી’તિ, એવમેવ ન કેસલોમકૂપવિવરાનિ જાનન્તિ ‘અમ્હેહિ સેદો પગ્ઘરતી’તિ, નાપિ સેદો જાનાતિ ‘અહં કેસલોમકૂપવિવરેહિ પગ્ઘરામી’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ સેદો નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

મેદો થૂલસ્સ સકલસરીરં ફરિત્વા કિસસ્સ જઙ્ઘમંસાદીનિ નિસ્સાય ઠિતો પત્થિન્નસ્નેહો. તત્થ યથા હલિદ્દિપિલોતિકપટિચ્છન્ને મંસપુઞ્જે ન મંસપુઞ્જો જાનાતિ ‘મં નિસ્સાય હલિદ્દિપિલોતિકા ઠિતા’તિ, નાપિ હલિદ્દિપિલોતિકા જાનાતિ ‘અહં મંસપુઞ્જં નિસ્સાય ઠિતા’તિ, એવમેવ ન સકલસરીરે જઙ્ઘાદીસુ વા મંસં જાનાતિ ‘મં નિસ્સાય મેદો ઠિતો’તિ, નાપિ મેદો જાનાતિ ‘અહં સકલસરીરે જઙ્ઘાદીસુ વા મંસં નિસ્સાય ઠિતો’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ મેદો નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો પત્થિન્નસ્નેહો પત્થિન્નયૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

અસ્સુ યદા સઞ્જાયતિ તદા અક્ખિકૂપકે પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ વા પગ્ઘરતિ વા. તત્થ યથા ઉદકપુણ્ણેસુ તરુણતાલટ્ઠિકૂપકેસુ ન તરુણતાલટ્ઠિકૂપકા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ ઉદકં ઠિત’ન્તિ, નાપિ ઉદકં જાનાતિ ‘અહં

તરુણતાલટ્ઠિકૂપકેસુ ઠિત’ન્તિ, એવમેવ ન અક્ખિકૂપકા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ અસ્સુ ઠિત’ન્તિ, નાપિ અસ્સુ જાનાતિ ‘અહં અક્ખિકૂપકેસુ ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ અસ્સુ નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

વસા અગ્ગિસન્તાપાદિકાલે હત્થતલહત્થપિટ્ઠિપાદતલપાદપિટ્ઠિનાસપુટનલાટઅંસકૂટેસુ ઠિતવિલીનસ્નેહો. તત્થ યથા પક્ખિત્તતેલે આચામે ન આચામો જાનાતિ ‘મં તેલં અજ્ઝોત્થરિત્વા ઠિત’ન્તિ, નાપિ તેલં જાનાતિ ‘અહં આચામં અજ્ઝોત્થરિત્વા ઠિત’ન્તિ, એવમેવ ન હત્થતલાદિપ્પદેસો જાનાતિ ‘મં વસા અજ્ઝોત્થરિત્વા ઠિતા’તિ, નાપિ વસા જાનાતિ ‘અહં હત્થતલાદિપ્પદેસે અજ્ઝોત્થરિત્વા ઠિતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ વસા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

ખેળો તથારૂપે ખેળુપ્પત્તિપચ્ચયે સતિ ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરોહિત્વા જિવ્હાય તિટ્ઠતિ. તત્થ યથા અબ્બોચ્છિન્નઉદકનિસ્સન્દે નદીતીરકૂપકે ન કૂપતલં જાનાતિ ‘મયિ ઉદકં સન્તિટ્ઠતી’તિ, નાપિ ઉદકં જાનાતિ ‘અહં કૂપતલે સન્તિટ્ઠામી’તિ , એવમેવ ન જિવ્હાતલં જાનાતિ ‘મયિ ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરોહિત્વા ખેળો ઠિતો’તિ, નાપિ ખેળો જાનાતિ ‘અહં ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરોહિત્વા જિવ્હાતલે ઠિતો’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ ખેળો નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

સિઙ્ઘાણિકા યદા સઞ્જાયતિ તદા નાસાપુટે પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ વા પગ્ઘરતિ વા. તત્થ યથા પૂતિદધિભરિતાય સિપ્પિકાય ન સિપ્પિકા જાનાતિ ‘મયિ પૂતિદધિ ઠિત’ન્તિ, નાપિ પૂતિદધિ જાનાતિ ‘અહં સિપ્પિકાય ઠિત’ન્તિ, એવમેવ ન નાસાપુટા જાનન્તિ ‘અમ્હેસુ સિઙ્ઘાણિકા ઠિતા’તિ, નાપિ સિઙ્ઘાણિકા જાનાતિ ‘અહં નાસાપુટેસુ ઠિતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ સિઙ્ઘાણિકા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

લસિકા અટ્ઠિકસન્ધીનં અબ્ભઞ્જનકિચ્ચં સાધયમાના અસીતિસતસન્ધીસુ ઠિતા. તત્થ યથા તેલબ્ભઞ્જિતે અક્ખે ન અક્ખો જાનાતિ ‘મં તેલં અબ્ભઞ્જિત્વા ઠિત’ન્તિ, નાપિ તેલં જાનાતિ ‘અહં અક્ખં અબ્ભઞ્જિત્વા ઠિત’ન્તિ, એવમેવ ન અસીતિસતસન્ધયો જાનન્તિ ‘લસિકા અમ્હે અબ્ભઞ્જિત્વા ઠિતા’તિ, નાપિ લસિકા જાનાતિ ‘અહં અસીતિસતસન્ધયો અબ્ભઞ્જિત્વા ઠિતા’તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ લસિકા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ.

મુત્તં વત્થિસ્સ અબ્ભન્તરે ઠિતં. તત્થ યથા ચન્દનિકાય પક્ખિત્તે અધોમુખે રવણઘટે ન રવણઘટો જાનાતિ ‘મયિ ચન્દનિકારસો ઠિતો’તિ, નાપિ ચન્દનિકારસો જાનાતિ ‘અહં રવણઘટે ઠિતો’તિ, એવમેવ ન વત્થિ જાનાતિ ‘મયિ મુત્તં ઠિત’ન્તિ, નાપિ મુત્તં જાનાતિ ‘અહં વત્થિમ્હિ ઠિત’ન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞં આભોગપચ્ચવેક્ખણરહિતા એતે ધમ્મા. ઇતિ મુત્તં નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો યૂસભૂતો આબન્ધનાકારો આપોધાતૂતિ. **યં વા પના**તિ અવસેસેસુ તીસુ કોટ્ઠાસેસુ આપોધાતું સન્ધાય વુત્તં.

બાહિરઆપોધાતુનિદ્દેસે મૂલં પટિચ્ચ નિબ્બત્તો રસો **મૂલરસો** નામ. **ખન્ધરસા**દીસુપિ એસેવ નયો. ખીરાદીનિ પાકટાનેવ. યથા પન ભેસજ્જસિક્ખાપદે એવમિધ નિયમો નત્થિ. યં કિઞ્ચિ ખીરં ખીરમેવ. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

ભુમ્માનીતિ આવાટાદીસુ ઠિતઉદકાનિ. **અન્તલિક્ખાની**તિ પથવિં અપ્પત્તાનિ વસ્સોદકાનિ. **યં વા પના**તિ હિમોદકકપ્પવિનાસકઉદકપથવીસન્ધારકઉદકાદીનિ ઇધ યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠાનિ.

૧૭૫. તેજોધાતુનિદ્દેસે તેજનવસેન **તેજો**. તેજોવ તેજોભાવં ગતત્તા **તેજોગતં. ઉસ્મા**તિ ઉણ્હાકારો. ઉસ્માવ ઉસ્માભાવં ગતત્તા **ઉસ્માગતં. ઉસુમ**ન્તિ ચણ્ડઉસુમં. તદેવ ઉસુમભાવં ગતત્તા **ઉસુમગતં. યેન ચા**તિ યેન તેજોગતેન કુપ્પિતેન. **સન્તપ્પતી**તિ અયં કાયો સન્તપ્પતિ, એકાહિકજરાદિભાવેન ઉસુમજાતો હોતિ. **યેન ચ જીરીયતી**તિ યેન અયં કાયો જીરીયતિ, ઇન્દ્રિયવેકલ્લતં બલપરિક્ખયં વલિપલિતાદિભાવઞ્ચ પાપુણાતિ. **યેન ચ પરિડય્હતી**તિ યેન કુપ્પિતેન અયં કાયો ડય્હતિ, સો ચ પુગ્ગલો 'ડય્હામિ ડય્હામી'તિ કન્દન્તો સતધોતસપ્પિગોસીતચન્દનાદિલેપનઞ્ચેવ તાલવણ્ટવાતઞ્ચ પચ્ચાસીસતિ. **યેન ચ અસિતપીતખાયિતસાયિતં સમ્મા પરિણામં ગચ્છતી**તિ યેનેતં અસિતં વા ઓદનાદિ, પીતં વા પાનકાદિ, ખાયિતં વા પિટ્ઠખજ્જકાદિ, સાયિતં વા અમ્બપક્કમધુફાણિતાદિ સમ્મા પરિપાકં ગચ્છતિ, રસાદિભાવેન વિવેકં ગચ્છતીતિ અત્થો. એત્થ ચ પુરિમા તયો તેજોધાતૂ ચતુસમુટ્ઠાના, પચ્છિમો કમ્મસમુટ્ઠાનોવ. અયં તાવેત્થ પદસંવણ્ણના.

ઇદં પન મનસિકારવિધાનં – ઇધ ભિક્ખુ 'યેન સન્તપ્પતિ, અયં ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો પરિપાચનાકારો તેજોધાતૂ'તિ મનસિ કરોતિ; 'યેન જીરીયતિ, યેન પરિડય્હતિ, યેન અસિતપીતખાયિતસાયિતં સમ્મા પરિણામં ગચ્છતિ, અયં ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો પરિપાચનાકારો તેજોધાતૂ'તિ મનસિ કરોતિ. **યં વા પના**તિ ઇમસ્મિં સરીરે પાકતિકો એકો ઉતુ અત્થિ, સો યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠો.

બાહિરતેજોધાતુનિદ્દેસે કટ્ઠં પટિચ્ચ પજ્જલિતો કટ્ઠુપાદાનો અગ્ગિ **કટ્ઠગ્ગિ** નામ. સકલિકગ્ગિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **સઙ્કારગ્ગી**તિ કચવરં સંકડ્ઢિત્વા જાલાપિતો કચવરગ્ગિ. **ઇન્દગ્ગી**તિ અસનિઅગ્ગિ. **અગ્ગિસન્તાપો**તિ જાલાય વા વીતચ્ચિકઙ્ગારાનં વા સન્તાપો. **સૂરિયસન્તાપો**તિ આતપો. **કટ્ઠસન્નિચયસન્તાપો**તિ કટ્ઠરાસિટ્ઠાને સન્તાપો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **યં વા પના**તિ પેતગ્ગિ કપ્પવિનાસગ્ગિ નિરયગ્ગિઆદયો ઇધ યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા.

૧૭૬. વાયોધાતુનિદ્દેસે વાયનવસેન **વાયો**. વાયોવ વાયોભાવં ગતત્તા **વાયોગતં. થમ્ભિતત્તં રૂપસ્સા**તિ અવિનિબ્ભોગરૂપસ્સ થમ્ભિતભાવો. **ઉદ્ધઙ્ગમા વાતા**તિ ઉગ્ગારહિક્કાદિ પવત્તકા ઉદ્ધં આરોહનવાતા . **અધોગમા વાતા**તિ ઉચ્ચારપસ્સાવાદિનીહરણકા અધો ઓરોહનવાતા. **કુચ્છિસયા વાતા**તિ અન્તાનં બહિવાતા. **કોટ્ઠાસયા વાતા**તિ અન્તાનં અન્તોવાતા. **અઙ્ગમઙ્ગાનુસારિનો વાતા**તિ ધમનિજાલાનુસારેન સકલસરીરે અઙ્ગમઙ્ગાનિ અનુસટા સમિઞ્જનપસારણાદિનિબ્બત્તકા વાતા. **સત્થકવાતા**તિ સન્ધિબન્ધનાનિ કત્તરિયા છિન્દન્તા વિય પવત્તવાતા. **ખુરકવાતા**તિ ખુરેન વિય હદયં ફાલનવાતા. **ઉપ્પલકવાતા**તિ હદયમંસમેવ ઉપ્પાટનકવાતા. **અસ્સાસો**તિ અન્તોપવિસનનાસિકાવતો. **પસ્સાસો**તિ બહિનિક્ખમનનાસિકાવતો. એત્થ ચ પુરિમા સબ્બે ચતુસમુટ્ઠાના, અસ્સાસપસ્સાસા ચિત્તસમુટ્ઠાનાવ. અયમેત્થ પદવણ્ણના.

ઇદં પન મનસિકારવિધાનં – ઇધ ભિક્ખુ ઉદ્ધઙ્ગમાદિભેદે વાતે ઉદ્ધઙ્ગમાદિવસેન પરિગ્ગહેત્વા 'ઉદ્ધઙ્ગમા વાતા નામ ઇમસ્મિં સરીરે પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસો અચેતનો અબ્યાકતો સુઞ્ઞો નિસ્સત્તો વિત્થમ્ભનાકારો વાયોધાતૂ'તિ મનસિ કરોતિ. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **યં વા પના**તિ સેસે વાયોકોટ્ઠાસે અનુગતા વાતા ઇધ યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા.

બાહિરવાયોધાતુનિદ્દેસે **પુરત્થિમા વાતા**તિ પુરત્થિમદિસતો આગતા વાતા. **પચ્છિમુત્તરદક્ખિણેસુ**પિ એસેવ નયો. **સરજા વાતા**તિ સહ રજેન સરજા. **અરજા વાતા**તિ રજવિરહિતા સુદ્ધા અરજા નામ. **સીતા**તિ સીતઉતુસમુટ્ઠાના સીતવલાહકન્તરે સમુટ્ઠિતા. **ઉણ્હા**તિ ઉણ્હઉતુસમુટ્ઠાના ઉણ્હવલાહકન્તરે સમુટ્ઠિતા. **પરિત્તા**તિ મન્દા તનુકવાતા. **અધિમત્તા**તિ બલવવાતા. **કાળા**તિ કાળવલાહકન્તરે સમુટ્ઠિતા, યેહિ અબ્ભાહતો છવિવણ્ણો કાળકો હોતિ. તેસં એતં અધિવચનન્તિપિ એકે. **વેરમ્ભવાતા**તિ યોજનતો ઉપરિ વાયનવાતા. **પક્ખવાતા**તિ અન્તમસો મક્ખિકાયપિ પક્ખાયૂહનસમુટ્ઠિતા વાતા. **સુપણ્ણવાતા**તિ ગરુળવાતા. કામઞ્ચ ઇમેપિ પક્ખવાતાવ ઉસ્સદવસેન પન વિસું ગહિતા. **તાલવણ્ટવાતા**તિ તાલપણ્ણેહિ વા અઞ્ઞેન વા કેનચિ મણ્ડલસણ્ઠાનેન સમુટ્ઠાપિતા વાતા. **વિધૂપનવાતા**તિ બીજનપત્તકેન સમુટ્ઠાપિતા વાતા. ઇમાનિ ચ તાલવણ્ટવિધૂપનાનિ અનુપ્પન્નમ્પિ વાતં ઉપ્પાદેન્તિ, ઉપ્પન્નમ્પિ પરિવત્તેન્તિ. **યં વા પના**તિ ઇધ પાળિઆગતે ઠપેત્વા સેસવાતા યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા.

૧૭૭. **આકાસધાતુ**નિદ્દેસે અપ્પટિઘટ્ટનટ્ઠેન ન કસ્સતીતિ **આકાસો**. આકાસોવ આકાસભાવં ગતત્તા **આકાસગતં**. અઘટ્ટનીયતાય **અઘં**. અઘમેવ અઘભાવં ગતત્તા **અઘગતં** . **વિવરો**તિ અન્તરં. તદેવ વિવરભાવં ગતત્તા **વિવરગતં**. **અસમ્ફુટ્ઠં મંસલોહિતેહી**તિ મંસલોહિતેહિ નિસ્સટં. કણ્ણચ્છિદ્દન્તિઆદિ પન તસ્સેવ પભેદદસ્સનં. તત્થ **કણ્ણચ્છિદ્દ**ન્તિ કણ્ણસ્મિં છિદ્દં વિવરં મંસલોહિતેહિ અસમ્ફુટ્ઠોકાસો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. **યેના**તિ યેન વિવરેન એતં અસિતાદિભેદં અજ્ઝોહરણીયં અજ્ઝોહરતિ, અન્તો પવેસેતિ. **યત્થા**તિ યસ્મિં અન્તોઉદરપટલસઙ્ખાતે ઓકાસે એતદેવ ચતુબ્બિધં અજ્ઝોહરણીયં તિટ્ઠતિ. **યેના**તિ યેન વિવરેન સબ્બમ્પેતં વિપક્કં કસટભાવં આપન્નં નિક્ખમતિ, તં ઉદરપટલતો યાવ કરીસમગ્ગા વિદત્થિચતુરઙ્ગુલમત્તં છિદ્દં મંસલોહિતેહિ અસમ્ફુટ્ઠં નિસ્સટં આકાસધાતૂતિ વેદિતબ્બં. **યં વા પના**તિ એત્થ ચમ્મન્તરં મંસન્તરં ન્હારુન્તરં અટ્ઠિન્તરં લોમન્તરન્તિ ઇદં સબ્બં યેવાપનકટ્ઠાનં પવિટ્ઠં.

બાહિરકઆકાસધાતુનિદ્દેસે **અસમ્ફુટ્ઠં ચતૂહિ મહાભૂતેહી**તિ ચતૂહિ મહાભૂતેહિ નિસ્સટં ભિત્તિછિદ્દકવાટછિદ્દાદિકં વેદિતબ્બં. ઇમિના યસ્મિં આકાસે પરિકમ્મં કરોન્તસ્સ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ તં કથિતં.

૧૭૮. **વિઞ્ઞાણધાતુ**નિદ્દેસે ચક્ખુવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતા ધાતુ **ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ**. સેસાસુપિ એસેવ નયો. ઇતિ ઇમાસુ છસુ ધાતૂસુ પરિગ્ગહિતાસુ અટ્ઠારસ ધાતુયો પરિગ્ગહિતાવ હોન્તિ. કથં? પથવીતેજોવાયોધાતુગ્ગહણેન તાવ ફોટ્ઠબ્બધાતુ ગહિતાવ હોતિ, આપોધાતુઆકાસધાતુગ્ગહણેન ધમ્મધાતુ, વિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન તસ્સા પુરેચારિકપચ્છાચારિકત્તા મનોધાતુ ગહિતાવ હોતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદયો સુત્તે આગતા એવ. સેસા નવ આહરિત્વા દસ્સેતબ્બા . ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુગ્ગહણેન હિ તસ્સા નિસ્સયભૂતા ચક્ખુધાતુ, આરમ્મણભૂતા રૂપધાતુ ચ ગહિતાવ હોન્તિ. એવં સોતવિઞ્ઞાણધાતુઆદિગ્ગહણેન સોતધાતુઆદયોતિ અટ્ઠારસાપિ ગહિતાવ હોન્તિ. તાસુ દસહિ ધાતૂહિ રૂપપરિગ્ગહો કથિતો હોતિ. સત્તહિ અરૂપપરિગ્ગહો. ધમ્મધાતુયા સિયા રૂપપરિગ્ગહો, સિયા અરૂપપરિગ્ગહો. ઇતિ અડ્ઢેકાદસહિ ધાતૂહિ રૂપપરિગ્ગહો, અડ્ઢટ્ઠધાતૂહિ અરૂપપરિગ્ગહોતિ રૂપારૂપપરિગ્ગહો કથિતો હોતિ. રૂપારૂપં પઞ્ચક્ખન્ધા. તં હોતિ દુક્ખસચ્ચં. તંસમુટ્ઠાપિકા પુરિમતણ્હા સમુદયસચ્ચં . ઉભિન્નં અપ્પવત્તિ નિરોધસચ્ચં. તંપજાનનો મગ્ગો મગ્ગસચ્ચન્તિ ઇદં ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં અટ્ઠારસધાતુવસેન અભિનિવિટ્ઠસ્સ ભિક્ખુનો યાવ અરહત્તા મત્થકં પાપેત્વા નિગમનં કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

૧૭૯. ઇદાનિ દુતિયછક્કં દસ્સેન્તો **અપરાપિ છ ધાતુયો**તિઆદિમાહ. તત્થ **સુખધાતુ દુક્ખધાતૂ**તિ કાયપ્પસાદવત્થુકાનિ સુખદુક્ખાનિ સપ્પટિપક્ખવસેન યુગળકતો દસ્સિતાનિ. સુખઞ્હિ દુક્ખસ્સ પટિપક્ખો, દુક્ખં સુખસ્સ. યત્તકં સુખેન ફરિતટ્ઠાનં તત્તકં દુક્ખં ફરતિ. યત્તકં દુક્ખેન ફરિતટ્ઠાનં તત્તકં સુખં ફરતિ. **સોમનસ્સધાતુ દોમનસ્સધાતૂ**તિ ઇદમ્પિ તથેવ યુગળકં કતં. સોમનસ્સઞ્હિ દોમનસ્સસ્સ પટિપક્ખો, દોમનસ્સં સોમનસ્સસ્સ. યત્તકં સોમનસ્સેન ફરિતટ્ઠાનં તત્તકં દોમનસ્સં ફરતિ. યત્તકં દોમનસ્સેન ફરિતટ્ઠાનં તત્તકં સોમનસ્સં ફરતિ.

ઉપેક્ખાધાતુ અવિજ્જાધાતૂતિ ઇદં પન દ્વયં સરિક્ખકવસેન યુગળકં કતં. ઉભયમ્પિ હેતં અવિભૂતત્તા સરિક્ખકં હોતિ. તત્થ સુખદુક્ખધાતુગ્ગહણેન તં સમ્પયુત્તા કાયવિઞ્ઞાણધાતુ, વત્થુભૂતા કાયધાતુ, આરમ્મણભૂતા ફોટ્ઠબ્બધાતુ ચ ગહિતાવ હોન્તિ. સોમનસ્સદોમનસ્સધાતુગ્ગહણેન તં સમ્પયુત્તા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ગહિતા હોતિ. અવિજ્જાધાતુગ્ગહણેન ધમ્મધાતુ ગહિતા. ઉપેક્ખાધાતુગ્ગહણેન ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાવિઞ્ઞાણધાતુમનોધાતુયો , તાસંયેવ વત્થારમ્મણભૂતા ચક્ખુધાતુરૂપધાતુઆદયો ચ ગહિતાતિ એવં અટ્ઠારસપિ ધાતુયો ગહિતાવ હોન્તિ. ઇદાનિ તાસુ દસહિ ધાતૂહિ રૂપપરિગ્ગહોતિઆદિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવમ્પિ એકસ્સ ભિક્ખુનો યાવ અરહત્તા મત્થકં પાપેત્વા નિગમનં કથિતં હોતીતિ વેદિતબ્બં. તત્થ **કતમા સુખધાતુ યં કાયિકં સાત**ન્તિ આદીનિ હેટ્ઠા વુત્તનયાનેવ.

૧૮૧. તતિયછક્કે **કામો**તિ દ્વે કામા – વત્થુકામો ચ કિલેસકામો ચ. તત્થ કિલેસકામં સન્ધાય કામપટિસંયુત્તા ધાતુ **કામધાતુ**, કામવિતક્કસ્સેતં નામં. વત્થુકામં સન્ધાય કામોયેવ ધાતુ **કામધાતુ**, કામાવચરધમ્માનમેતં નામં. બ્યાપાદપટિસંયુત્તા ધાતુ **બ્યાપાદધાતુ**, બ્યાપાદવિતક્કસ્સેતં નામં. બ્યાપાદોવ ધાતુ બ્યાપાદધાતુ, દસઆઘાતવત્થુકસ્સ પટિઘસ્સેતં નામં. વિહિંસા પટિસંયુત્તા ધાતુ **વિહિંસાધાતુ**, વિહિંસાવિતક્કસ્સેતં નામં. વિહિંસાયેવ ધાતુ વિહિંસાધાતુ, પરસત્તવિહેસનસ્સેતં નામં. અયં પન હેટ્ઠા અનાગતત્તા એવં અત્થાદિવિભાગતો વેદિતબ્બા – વિહિંસન્તિ એતાય સત્તે, વિહિંસનં વા એતં સત્તાનન્તિ વિહિંસા. સા વિહેઠનલક્ખણા, કરુણાપટિપક્ખલક્ખણા વા; પરસન્તાને ઉબ્બેગજનનરસા, સકસન્તાને કરુણાવિદ્ધંસનરસા વા; દુક્ખાયતનપચ્ચુપટ્ઠાના; પટિઘપદટ્ઠાનાતિ વેદિતબ્બા. નેક્ખમ્મં વુચ્ચતિ લોભા નિક્ખન્તત્તા અલોભો, નીવરણેહિ નિક્ખન્તત્તા પઠમજ્ઝાનં, સબ્બાકુસલેહિ નિક્ખન્તત્તા સબ્બકુસલં. નેક્ખમ્મપટિસંયુત્તા ધાતુ **નેક્ખમ્મધાતુ**, નેક્ખમ્મવિતક્કસ્સેતં નામં. નેક્ખમ્મમેવ ધાતુ નેક્ખમ્મધાતુ, સબ્બસ્સાપિ કુસલસ્સેતં નામં. અબ્યાપાદપટિસંયુત્તા ધાતુ **અબ્યાપાદધાતુ**, અબ્યાપાદવિતક્કસ્સેતં નામં. અબ્યાપાદોવ ધાતુ અબ્યાપાદધાતુ, મેત્તાયેતં નામં. અવિહિંસાપટિસંયુત્તા ધાતુ **અવિહિંસાધાતુ**, અવિહિંસા વિતક્કસ્સેતં નામં. અવિહિંસાવ ધાતુ અવિહિંસાધાતુ, કરુણાયેતં નામં.

૧૮૨. ઇદાનિ તમેવત્થં દસ્સેતું **તત્થ કતમા કામધાતૂ**તિ પદભાજનં આરદ્ધં. તત્થ **પટિસંયુત્તો**તિ સંપયોગવસેન પટિસંયુત્તો. **તક્કો વિતક્કો**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. **વિહેઠેતી**તિ બાધેતિ, દુક્ખાપેતિ. **હેઠના**તિ પાણિપ્પહારાદીહિ બાધના, દુક્ખુપ્પાદના. બલવહેઠના **વિહેઠના**. હિંસન્તિ એતાયાતિ **હિંસના**. બલવહિંસના **વિહિંસના**. **રોસના**તિ ઘટ્ટના. **વિરોસના**તિ બલવઘટ્ટના. સબ્બત્થ વા 'વિ' ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. ઉપહનન્તિ એતેનાતિ ઉપઘાતો, પરેસં ઉપઘાતો **પરૂપઘાતો**.

મેત્તાયન્તિ એતાયાતિ **મેત્તિ**. મેત્તાયનાકારો **મેત્તાયના**. મેત્તાય અયિતસ્સ મેત્તાસમઙ્ગિનો ભાવો **મેત્તાયિતત્તં**. બ્યાપાદેન વિમુત્તસ્સ ચેતસો વિમુત્તિ **ચેતોવિમુત્તિ**. એત્થ ચ પુરિમેહિ તીહિ ઉપચારપ્પત્તાપિ અપ્પનાપત્તાપિ મેત્તા

કથિતા, પચ્છિમેન અપ્પનાપત્તાવ.

કરુણાયન્તિ એતાયાતિ **કરુણા**. કરુણાયનાકારો **કરુણાયના**. કરુણાય અયિતસ્સ કરુણાસમઙ્ગિનો ભાવો **કરુણાયિતત્તં**. વિહિંસાય વિમુત્તસ્સ ચેતસો વિમુત્તિ **ચેતોવિમુત્તિ**. ઇધાપિ પુરિમનયેનેવ ઉપચારપ્પનાભેદો વેદિતબ્બો. ઉભયત્થાપિ ચ પરિયોસાનપદે મેત્તાકરુણાતિ ચેતોવિમુત્તિવિસેસનત્થં વુત્તં.

એત્થ ચ કામવિતક્કો સત્તેસુપિ ઉપ્પજ્જતિ સઙ્ખારેસુપિ. ઉભયત્થ ઉપ્પન્નોપિ કમ્મપથભેદોવ. બ્યાપાદો પન સત્તેસુ ઉપ્પન્નોયેવ કમ્મપથં ભિન્દતિ, ન ઇતરો. વિહિંસાયપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ દુવિધા કથા – સબ્બસઙ્ગાહિકા ચેવ અસમ્ભિન્ના ચ. કામધાતુગ્ગહણેન હિ બ્યાપાદવિહિંસાધાતુયોપિ ગહિતા. કામધાતુયાયેવ પન નીહરિત્વા નીહરિત્વા દ્વેપિ એતા દસ્સિતાતિ. અયં તાવેત્થ સબ્બસઙ્ગાહિકકથા . ઠપેત્વા પન બ્યાપાદવિહિંસાધાતુયો સેસા સબ્બાપિ કામધાતુ એવાતિ. અયં અસમ્ભિન્નકથા નામ. નેક્ખમ્મધાતુગ્ગહણેનાપિ અબ્યાપાદઅવિહિંસાધાતુયો ગહિતાયેવ. નેક્ખમ્મધાતુતો પન નીહરિત્વા નીહરિત્વા તદુભયમ્પિ દસ્સિતન્તિ અયમેત્થાપિ સબ્બસઙ્ગાહિકકથા. ઠપેત્વા અબ્યાપાદઅવિહિંસાધાતુયો અવસેસા નેક્ખમ્મધાતૂતિ અયં અસમ્ભિન્નકથા નામ.

ઇમાહિ ચ છહિ ધાતૂહિ પરિગ્ગહિતા હિ અટ્ઠારસ ધાતુયો પરિગ્ગહિતાવ હોન્તિ. સબ્બાપિ હિ તા કામધાતુતોવ નીહરિત્વા નીહરિત્વા લભાપેતબ્બા અટ્ઠારસ ધાતુયોવ હોન્તીતિ તિણ્ણં છક્કાનં વસેન અટ્ઠારસ હોન્તિ. એવં પન અગ્ગહેત્વા એકેકસ્મિં છક્કે વુત્તનયેન અટ્ઠારસ અટ્ઠારસ કત્વા સબ્બાનિપિ તાનિ અટ્ઠારસકાનિ એકજ્ઝં અભિસઙ્ખિપિત્વા અટ્ઠારસેવ હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તન્તભાજનીયે સોળસ ધાતુયો કામાવચરા, દ્વે તેભૂમિકાતિ એવમેત્થ સમ્મસનચારોવ કથિતોતિ વેદિતબ્બો.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૧૮૩. અભિધમ્મભાજનીયે સરૂપેનેવ સબ્બાપિ ધાતુયો દસ્સેન્તો **અટ્ઠારસ ધાતુયો – ચક્ખુધાતુ રૂપધાતૂ**તિઆદિમાહ. તત્થ ઉદ્દેસવારે તાવ –

> અત્થતો લક્ખણાદિતો, કમતાવત્વસઙ્ખતો;
> પચ્ચયા અથ દટ્ઠબ્બા, વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ '**અત્થતો**'તિ ચક્ખતીતિ **ચક્ખુ**. રૂપયતીતિ **રૂપં**. ચક્ખુસ્સ વિઞ્ઞાણં **ચક્ખુવિઞ્ઞાણ**ન્તિ એવમાદિના તાવ નયેન ચક્ખાદીનં વિસેસત્થતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો. અવિસેસેન પન વિદહતિ, ધીયતે, વિધાનં, વિધીયતે એતાય, એત્થ વા ધીયતીતિ **ધાતુ**. લોકિયા હિ ધાતુયો કારણભાવેન વવત્થિતા હુત્વા સુવણ્ણરજતાદિધાતુયો વિય સુવણ્ણરજતાદિં અનેકપ્પકારં સંસારદુક્ખં વિદહન્તિ ; ભારહારેહિ ચ ભારો વિય સત્તેહિ ધીયન્તે ધારીયન્તેતિ અત્થો. દુક્ખવિધાનમત્તમેવ ચેતા અવસવત્તનતો. એતાહિ ચ કરણભૂતાહિ સંસારદુક્ખં સત્તેહિ અનુવિધીયતિ; તથાવિહિતઞ્ચેતં એતાસ્વેવ ધીયતિ ઠપીયતીતિ અત્થો. ઇતિ ચક્ખાદીસુ એકેકો ધમ્મો યથાસમ્ભવં વિદહતિ ધીયતેતિઆદિઅત્થવસેન ધાતૂતિ વુચ્ચતિ.

અપિચ યથા તિત્થિયાનં અત્તા નામ સભાવતો નત્થિ, ન એવમેતા. એતા પન અત્તનો સભાવં ધારેન્તીતિ ધાતુયો. યથા ચ લોકે વિચિત્તા હરિતાલમનોસિલાદયો સિલાવયવા ધાતુયોતિ વુચ્ચન્તિ, એવમેતાપિ ધાતુયો વિય ધાતુયો. વિચિત્તા હેતા ઞાણઞેય્યાવયવાતિ. યથા વા સરીરસઙ્ખાતસ્સ સમુદાયસ્સ અવયવભૂતેસુ રસસોણિતાદીસુ અઞ્ઞમઞ્ઞં વિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્નેસુ ધાતુસમઞ્ઞા, એવમેતેસુપિ પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ખાતસ્સ અત્તભાવસ્સ અવયવેસુ ધાતુસમઞ્ઞા વેદિતબ્બા. અઞ્ઞમઞ્ઞવિસભાગલક્ખણપરિચ્છિન્ના હેતે ચક્ખાદયોતિ. અપિચ ધાતૂતિ નિજ્જીવમત્તસ્સેતં અધિવચનં. તથા હિ ભગવા – ‘‘છ ધાતુરો અયં, ભિક્ખુ, પુરિસો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૩-૩૪૪) જીવસઞ્ઞાસમૂહનત્થં ધાતુદેસનં અકાસીતિ. તસ્મા યથાવુત્તેનત્થેન ચક્ખુ ચ તં ધાતુ ચાતિ ચક્ખુધાતુ ...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણઞ્ચ તં ધાતુ ચાતિ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ એવં તાવેત્થ અત્થતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**લક્ખણાદિતો**’તિ ચક્ખાદીનં લક્ખણાદિતો પેત્થ વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો. તાનિ ચ પન તેસં લક્ખણાદીનિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ.

‘**કમતો**’તિ ઇધાપિ પુબ્બે વુત્તેસુ ઉપ્પત્તિક્કમાદીસુ દેસનાક્કમોવ યુજ્જતિ. સો ચ પનાયં હેતુફલાનુપુબ્બવવત્થાનવસેન વુત્તો. ચક્ખુધાતુ રૂપધાતૂતિ ઇદઞ્હિ દ્વયં હેતુ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ફલં. એવં સબ્બત્થ કમતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**તાવત્વતો**’તિ તાવભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – તેસુ તેસુ હિ સુત્તાભિધમ્મપદેસેસુ આભાધાતુ, સુભધાતુ, આકાસાનઞ્ચાયતનધાતુ, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનધાતુ, આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનધાતુ , નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનધાતુ, સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધધાતુ, કામધાતુ, બ્યાપાદધાતુ, વિહિંસાધાતુ, નેક્ખમ્મધાતુ, અબ્યાપાદધાતુ, અવિહિંસાધાતુ, સુખધાતુ, દુક્ખધાતુ, સોમનસ્સધાતુ, દોમનસ્સધાતુ, ઉપેક્ખાધાતુ , અવિજ્જાધાતુ, આરમ્ભધાતુ, નિક્કમધાતુ, પરક્કમધાતુ, હીનધાતુ, મજ્ઝિમધાતુ, પણીતધાતુ, પથવીધાતુ, આપોધાતુ, તેજોધાતુ, વાયોધાતુ, આકાસધાતુ, વિઞ્ઞાણધાતુ, સઙ્ખતધાતુ, અસઙ્ખતધાતુ, અનેકધાતુનાનાધાતુલોકોતિ એવમાદયો અઞ્ઞાપિ ધાતુયો દિસ્સન્તિ.

એવં સતિ સબ્બાસં વસેન પરિચ્છેદં અકત્વા કસ્મા અટ્ઠારસાતિ અયમેવ પરિચ્છેદો કતોતિ ચે? સભાવતો વિજ્જમાનાનં સબ્બધાતૂનં તદન્તોગધત્તા. રૂપધાતુયેવ હિ આભાધાતુ. સુભધાતુ પન રૂપાદિપ્પટિબદ્ધા. કસ્મા? સુભનિમિત્તત્તા. સુભનિમિત્તઞ્હિ સુભધાતુ. તઞ્ચ રૂપાદિવિનિમુત્તં ન વિજ્જતિ, કુસલવિપાકારમ્મણા વા રૂપાદયો એવ સુભધાતૂતિ રૂપાદિમત્તમેવેસા. આકાસાનઞ્ચાયતનધાતુઆદીસુ ચિત્તં મનોવિઞ્ઞાણધાતુ. સેસા ધમ્મા ધમ્મધાતુ. સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધધાતુ પન સભાવતો નત્થિ; ધાતુદ્વયનિરોધમત્તમેવ હિ સા. કામધાતુ ધમ્મધાતુમત્તં વા હોતિ, યથાહ ‘‘તત્થ કતમા કામધાતુ? કામપટિસંયુત્તો તક્કો ...પે॰... મિચ્છાસઙ્કપ્પો’’તિ; અટ્ઠારસપિ ધાતુયો વા, યથાહ ‘‘હેટ્ઠતો અવીચિનિરયં પરિયન્તં કત્વા ઉપરિતો પરનિમ્મિતવસવત્તિદેવે અન્તોકરિત્વા યં એતસ્મિં અન્તરે એત્થાવચરા એત્થ પરિયાપન્ના ખન્ધધાતુઆયતના, રૂપા, વેદના, સઞ્ઞા, સઙ્ખારા, વિઞ્ઞાણં – અયં વુચ્ચતિ કામધાતૂ’’તિ. નેક્ખમ્મધાતુ ધમ્મધાતુ એવ; ‘‘સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા નેક્ખમ્મધાતૂ’’તિ વા વચનતો મનોવિઞ્ઞાણધાતુપિ હોતિયેવ.
બ્યાપાદવિહિંસાઅબ્યાપાદઅવિહિંસાસુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સુપેક્ખાઅવિજ્જાઆરમ્ભનિક્કમપરક્કમધાતુયો ધમ્મધાતુયેવ.

હીનમજ્ઝિમપણીતધાતુયો અટ્ઠારસધાતુમત્તમેવ. હીના હિ ચક્ખાદયો હીનધાતુ. મજ્ઝિમપણીતા ચક્ખાદયો મજ્ઝિમા ચેવ પણીતા ચ ધાતૂ. નિપ્પરિયાયેન પન અકુસલા ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો હીનધાતુ. લોકિયા કુસલાબ્યાકતા ઉભોપિ ચક્ખુધાતુઆદયો ચ મજ્ઝિમધાતુ. લોકુત્તરા પન ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો પણીતધાતુ. પથવીતેજોવાયોધાતુયો ફોટ્ઠબ્બધાતુયેવ. આપોધાતુ આકાસધાતુ ચ ધમ્મધાતુયેવ. વિઞ્ઞાણધાતુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિસત્તવિઞ્ઞાણધાતુસઙ્ખેપોયેવ. સત્તરસ ધાતુયો ધમ્મધાતુએકદેસો ચ સઙ્ખતધાતુ. અસઙ્ખતધાતુ પન ધમ્મધાતુએકદેસોવ. અનેકધાતુનાનાધાતુલોકો પન અટ્ઠારસધાતુપ્પભેદમત્તમેવાતિ. ઇતિ સભાવતો વિજ્જમાનાનં સબ્બધાતૂનં તદન્તોગધત્તા અટ્ઠારસેવ વુત્તાતિ.

અપિચ વિજાનનસભાવે વિઞ્ઞાણે જીવસઞ્ઞીનં જીવસઞ્ઞાસમૂહનત્થમ્પિ અટ્ઠારસેવ વુત્તા . સન્તિ હિ સત્તા વિજાનનસભાવે વિઞ્ઞાણે જીવસઞ્ઞિનો. તેસં ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણમનોવિઞ્ઞાણધાતુભેદેન તસ્સા અનેકત્તં, ચક્ખુરૂપાદિપચ્ચયાયત્તવુત્તિતાય અનિચ્ચતઞ્ચ પકાસેત્વા દીઘરત્તાનુસયિતં જીવસઞ્ઞં સમૂહનિતુકામેન ભગવતા અટ્ઠારસ ધાતુયો પકાસિતા. કિઞ્ચ ભિય્યો? તથા વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન; યે ચ ઇમાય નાતિસઙ્ખેપવિત્થારાય દેસનાય વેનેય્યા સત્તા, તદજ્ઝાસયવસેન ચ અટ્ઠારસેવ પકાસિતા.

સઙ્ખેપવિત્થારનયેન તથા તથા હિ,
ધમ્મં પકાસયતિ એસ યથા યથાસ્સ;
સદ્ધમ્મતેજવિહતં વિલયં ખણેન,
વેનેય્યસત્તહદયેસુ તમો પયાતીતિ.

એવમેત્થ 'તાવત્વતો' વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**સઙ્ખતો**'તિ ચક્ખુધાતુ તાવ જાતિતો એકો ધમ્મોત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ ચક્ખુપસાદવસેન. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયરૂપસદ્દગન્ધરસધાતુયો સોતપસાદાદિવસેન. ફોટ્ઠબ્બધાતુ પન પથવીતેજોવાયોવસેન તયો ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ કુસલાકુસલવિપાકવસેન દ્વે ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણધાતુયો. મનોધાતુ પન પઞ્ચદ્વારાવજ્જનકુસલાકુસલવિપાકસમ્પટિચ્છનવસેન તયો ધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. ધમ્મધાતુ તિણ્ણં અરૂપક્ખન્ધાનં, સોળસન્નં સુખુમરૂપાનં, અસઙ્ખતાય ચ ધાતુયા વસેન વીસતિધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતિ. મનોવિઞ્ઞાણધાતુ સેસકુસલાકુસલાબ્યાકતવિઞ્ઞાણવસેન છસત્તતિધમ્માતિ સઙ્ખં ગચ્છતીતિ એવમેત્થ 'સઙ્ખતો' વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**પચ્ચયા**'તિ ચક્ખુધાતુઆદીનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીસુ પચ્ચયતો વેદિતબ્બો વિનિચ્છયો. સો પનેતેસં પચ્ચયભાવો નિદ્દેસવારે આવિ ભવિસ્સતિ.

'**દટ્ઠબ્બા**'તિ દટ્ઠબ્બતોપેત્થ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બોતિ અત્થો. સબ્બા એવ હિ સઙ્ખતા ધાતુયો પુબ્બન્તાપરન્તવિવિત્તતો, ધુવસુભસુખત્તભાવસુઞ્ઞતો, પચ્ચયાયત્તવુત્તિતો ચ દટ્ઠબ્બા. વિસેસતો પનેત્થ ભેરિતલં વિય ચક્ખુધાતુ દટ્ઠબ્બા, દણ્ડો વિય રૂપધાતુ, સદ્દો વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ . તથા આદાસતલં વિય ચક્ખુધાતુ, મુખં વિય રૂપધાતુ, મુખનિમિત્તં વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. અથ વા ઉચ્છુતિલાનિ વિય ચક્ખુધાતુ, યન્તચક્કયટ્ઠિ વિય રૂપધાતુ, ઉચ્છુરસતેલાનિ વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. તથા અધરારણી વિય ચક્ખુધાતુ, ઉત્તરારણી વિય રૂપધાતુ, અગ્ગિ વિય ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ. એસ નયો સોતધાતુઆદીસુપિ.

મનોધાતુ પન યથાસમ્ભવતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનં પુરેચરાનુચરા વિય દટ્ઠબ્બા. ધમ્મધાતુયા વેદનાક્ખન્ધો સલ્લમિવ સૂલમિવ ચ દટ્ઠબ્બો ; સઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધા વેદનાસલ્લસૂલયોગા આતુરા વિય; પુથુજ્જનાનં વા સઞ્ઞા આસાદુક્ખજનનતો રિત્તમુટ્ઠિ વિય, અયથાભુચ્ચનિમિત્તગ્ગાહકતો વનમિગો વિય; સઙ્ખારા પટિસન્ધિયં પક્ખિપનતો અઙ્ગારકાસુયં ખિપનકપુરિસો વિય, જાતિદુક્ખાનુબન્ધનતો રાજપુરિસાનુબન્ધચોરા વિય, સબ્બાનત્થાવહસ્સ ખન્ધસન્તાનસ્સ હેતુતો વિસરુક્ખબીજાનિ વિય; રૂપં નાનાવિધૂપદ્દવનિમિત્તતો ખુરચક્કં વિય દટ્ઠબ્બં.

અસઙ્ખતા પન ધાતુ અમતતો સન્તતો ખેમતો ચ દટ્ઠબ્બા. કસ્મા? સબ્બાનત્થપટિપક્ખભૂતત્તા. મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ગહિતારમ્મણં મુઞ્ચિત્વાપિ અઞ્ઞં ગહેત્વાવ પવત્તનતો વનમક્કટો વિય, દુદ્દમનતો અસ્સખળુઙ્કો વિય, યત્થકામનિપાતિતો વેહાસં ખિત્તદણ્ડો વિય, લોભદોસાદિનાનપ્પકારકિલેસયોગતો રઙ્ગનટો વિય દટ્ઠબ્બોતિ.

૧૮૪. નિદ્દેસવારે **ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચા**તિ ઇદઞ્ચ દ્વયં પટિચ્ચ અઞ્ઞઞ્ચ કિરિયામનોધાતુઞ્ચેવ સમ્પયુત્તખન્ધત્તયઞ્ચાતિ અત્થો. ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા હિ ચક્ખુ નિસ્સયપચ્ચયો હોતિ, રૂપં આરમ્મણપચ્ચયો, કિરિયમનોધાતુ વિગતપચ્ચયો, તયો અરૂપક્ખન્ધા સહજાતપચ્ચયો. તસ્મા એસા ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ ઇમે ચત્તારો પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ નામ. **સોતઞ્ચ પટિચ્ચા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

નિરુદ્ધસમનન્તરાતિ નિરુદ્ધાય સમનન્તરા. **તજ્જા મનોધાતૂ**તિ તસ્મિં આરમ્મણે જાતા કુસલાકુસલવિપાકતો દુવિધા મનોધાતુ સમ્પટિચ્છનકિચ્ચા. **સબ્બધમ્મેસુ વા પન પઠમસમન્નાહારો**તિ એતેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ સબ્બધમ્મેસુ ઉપ્પજ્જમાનેસુ પઠમસમન્નાહારો; ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુઆદીનં વા આરમ્મણસઙ્ખાતેસુ સબ્બધમ્મેસુ પઠમસમન્નાહારોતિ અયમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. એતેન પઞ્ચદ્વારાવજ્જનકિચ્ચા કિરિયમનોધાતુ ગહિતાતિ વેદિતબ્બા.

મનોધાતુયાપિ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધસમનન્તરાતિ એત્થ **પિ**-કારો સમ્પિણ્ડનત્થો. તસ્મા મનોધાતુયાપિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયાપીતિ અયમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. તેન યા ચ વિપાકમનોધાતુયા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધાય સમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ સન્તીરણકિચ્ચા વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ, યા ચ તસ્સા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધાય સમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચા કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ, યા ચ તસ્સા ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધાય સમનન્તરા ઉપ્પજ્જતિ જવનકિચ્ચા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ – તા સબ્બાપિ કથિતા હોતીતિ વેદિતબ્બા. **મનઞ્ચ પટિચ્ચા**તિ ભવઙ્ગમનં. **ધમ્મે ચા**તિ ચતુભૂમિકધમ્મારમ્મણં. **ઉપ્પજ્જતિ મનોવિઞ્ઞાણ**ન્તિ સહાવજ્જનકં જવનં નિબ્બત્તતિ.

ઇમસ્મિં પન ઠાને હત્થે ગહિતપઞ્હં નામ ગણ્હિંસુ. મહાધમ્મરક્ખિતત્થેરો કિર નામ દીઘભાણકાભયત્થેરં હત્થે ગહેત્વા આહ – 'પટિચ્ચાતિ નામ આગતટ્ઠાને આવજ્જનં વિસું ન કાતબ્બં, ભવઙ્ગનિસ્સિતકમેવ કાતબ્બ'ન્તિ. તસ્મા ઇધ **મનો**તિ સહાવજ્જનકં ભવઙ્ગં. **મનોવિઞ્ઞાણ**ન્તિ જવનમનોવિઞ્ઞાણં. ઇમસ્મિં પન અભિધમ્મભાજનીયે સોળસ ધાતુયો કામાવચરા, દ્વે ચતુભૂમિકા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૧૮૫. પઞ્હાપુચ્છકે અટ્ઠારસન્નં ધાતૂનં હેટ્ઠા વુત્તનયાનુસારેનેવ કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન **છ ધાતુયો પરિત્તારમ્મણા**તિ ઇદં પન પઞ્ચન્નં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં મનોધાતુયા ચ એકન્તેન પઞ્ચસુ રૂપારમ્મણાદીસુ પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં. **દ્વે ધાતુયો**તિ વુત્તાનં પન ધમ્મધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં મનાયતનધમ્માયતનેસુ વુત્તનયેનેવ પરિત્તારમ્મણાદિતા વેદિતબ્બા. ઇતિ ઇમસ્મિમ્પિ પઞ્હાપુચ્છકે સોળસ ધાતુયો કામાવચરા, દ્વે ચતુભૂમિકા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા. એવમયં ધાતુવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દેસિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ધાતુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. સચ્ચવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૧૮૯. ઇદાનિ તદનન્તરે સચ્ચવિભઙ્ગે **ચત્તારી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **અરિયસચ્ચાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. **દુક્ખં અરિયસચ્ચ**ન્તિઆદિમ્હિ પન ઉદ્દેસવારે –

વિભાગતો નિબ્બચન-લક્ખણાદિપ્પભેદતો;
અત્થત્થુદ્ધારતો ચેવ, અનૂનાધિકતો તથા.

કમતો અરિયસચ્ચેસુ, યં ઞાણં તસ્સ કિચ્ચતો;
અન્તોગધાનં પભેદો, ઉપમાતો ચતુક્કતો.

સુઞ્ઞતેકવિધાદીહિ, સભાગવિસભાગતો;
વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો, વિઞ્ઞુના સાસનક્કમે.

તત્થ '**વિભાગતો**'તિ દુક્ખાદીનઞ્હિ ચત્તારો ચત્તારો અત્થા વિભત્તા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા, યે દુક્ખાદીનિ અભિસમેન્તેહિ અભિસમેતબ્બા. યથાહ, ''દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો, સઙ્ખતટ્ઠો, સન્તાપટ્ઠો, વિપરિણામટ્ઠો – ઇમે ચત્તારો દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા. સમુદયસ્સ આયૂહનટ્ઠો, નિદાનટ્ઠો, સંયોગટ્ઠો, પલિબોધટ્ઠો...પે૰... નિરોધસ્સ નિસ્સરણટ્ઠો, વિવેકટ્ઠો, અસઙ્ખતટ્ઠો, અમતટ્ઠો...પે૰... મગ્ગસ્સ નિય્યાનટ્ઠો, હેત્વટ્ઠો, દસ્સનટ્ઠો, આધિપતેય્યટ્ઠો – ઇમે ચત્તારો મગ્ગસ્સ મગ્ગટ્ઠા તથા અવિતથા અનઞ્ઞથા''તિ (પટિ૰ મ૰ ૨.૮). તથા ''દુક્ખસ્સ પીળનટ્ઠો, સઙ્ખતટ્ઠો, સન્તાપટ્ઠો, વિપરિનામટ્ઠો, અભિસમયટ્ઠો''તિ (પટિ૰ મ૰ ૨.૧૧) એવમાદિ. ઇતિ એવં વિભત્તાનં ચતુન્નં ચતુન્નં અત્થાનં વસેન દુક્ખાદીનિ વેદિતબ્બાનીતિ. અયં તાવેત્થ વિભાગતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

'**નિબ્બચનલક્ખણાદિપ્પભેદતો**'તિ એત્થ પન 'નિબ્બચનતો' તાવ ઇધ '**દુ**'ઇતિ અયં સદ્દો કુચ્છિતે દિસ્સતિ; કુચ્છિતઞ્હિ પુત્તં દુપુત્તોતિ વદન્તિ. '**ખં**'સદ્દો પન તુચ્છે; તુચ્છઞ્હિ આકાસં **ખ**ન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદઞ્ચ પઠમસચ્ચં કુચ્છિતં અનેકઉપદ્દવાધિટ્ઠાનતો, તુચ્છં બાલજનપરિકપ્પિતધુવસુભસુખત્તભાવવિરહિતતો. તસ્મા કુચ્છિતત્તા તુચ્છત્તા ચ **દુક્ખ**ન્તિ વુચ્ચતિ. '**સં**'ઇતિ ચ અયં સદ્દો ''સમાગમો સમેત''ન્તિઆદીસુ (વિભ૰ ૧૯૯; દી૰ નિ૰ ૨.૩૯૬) સંયોગં દીપેતિ; '**ઉ**'ઇતિ અયં સદ્દો ''ઉપ્પન્નં ઉદિત''ન્તિઆદીસુ (પારા૰ ૧૭૨; ચૂળનિ૰ ખગ્ગવિસાણસુત્તનિદ્દેસ ૧૪૧) ઉપ્પત્તિં. '**અય**'સદ્દો પન કારણં દીપેતિ. ઇદઞ્ચાપિ દુતિયસચ્ચં અવસેસપચ્ચયસમાયોગે સતિ દુક્ખસ્સુપ્પત્તિકારણં. ઇતિ દુક્ખસ્સ સંયોગે ઉપ્પત્તિકારણત્તા **દુક્ખસમુદય**ન્તિ વુચ્ચતિ.

તતિયસચ્ચં પન યસ્મા 'નિ'સદ્દો અભાવં '**રોધ**'સદ્દો ચ ચારકં દીપેતિ, તસ્મા અભાવો એત્થ સંસારચારકસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખરોધસ્સ સબ્બગતિસુઞ્ઞત્તા, સમધિગતે વા તસ્મિં સંસારચારકસઙ્ખાતસ્સ દુક્ખરોધસ્સ અભાવો હોતિ તપ્પટિપક્ખત્તાતિપિ **દુક્ખનિરોધ**ન્તિ વુચ્ચતિ, દુક્ખસ્સ વા અનુપ્પાદનિરોધપચ્ચયત્તા દુક્ખનિરોધન્તિ. ચતુત્થસચ્ચં પન યસ્મા એતં દુક્ખનિરોધં ગચ્છતિ આરમ્મણવસેન તદભિમુખીભૂતત્તા, પટિપદા ચ હોતિ દુક્ખનિરોધપ્પત્તિયા, તસ્મા દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદાતિ વુચ્ચતિ.

યસ્મા પનેતાનિ બુદ્ધાદયો અરિયા પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા **અરિયસચ્ચાની**તિ વુચ્ચન્તિ. યથાહ – ''ચતારિમાનિ, ભિક્ખવે, અરિયસચ્ચાનિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૭). કતમાનિ...પે॰... ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ. અરિયા ઇમાનિ પટિવિજ્ઝન્તિ, તસ્મા **અરિયસચ્ચાની**તિ વુચ્ચન્તી''તિ. અપિચ અરિયસ્સ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ – ''સદેવકે, ભિક્ખવે, લોકે...પે॰... સદેવમનુસ્સાય તથાગતો અરિયો, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ. અથ વા એતેસં અભિસમ્બુદ્ધત્તા અરિયભાવસિદ્ધિતોપિ અરિયસચ્ચાનિ. યથાહ – ''ઇમેસં ખો, ભિક્ખવે, ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં યથાભૂતં અભિસમ્બુદ્ધત્તા તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો 'અરિયો'તિ વુચ્ચતી''તિ. અપિચ ખો પન અરિયાનિ સચ્ચાનીતિપિ અરિયસચ્ચાનિ; અરિયાનીતિ તથાનિ અવિતથાનિ અવિસંવાદકાનીતિ અત્થો. યથાહ – ''ઇમાનિ ખો, ભિક્ખવે, ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ તથાનિ અવિતથાનિ અનઞ્ઞથાનિ, તસ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ વુચ્ચન્તી''તિ. એવમેત્થ નિબ્બચનતો વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

કથં '**લક્ખણાદિપ્પભેદતો**'? એત્થ હિ બાધનલક્ખણં દુક્ખસચ્ચં, સન્તાપનરસં, પવત્તિપચ્ચુપટ્ઠાનં. પભવલક્ખણં સમુદયસચ્ચં, અનુપચ્છેદકરણરસં, પલિબોધપચ્ચુપટ્ઠાનં. સન્તિલક્ખણં નિરોધસચ્ચં, અચ્ચુતિરસં, અનિમિત્તપચ્ચુપટ્ઠાનં . નિય્યાનલક્ખણં મગ્ગસચ્ચં, કિલેસપ્પહાનકરણરસં, વુટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાનં. અપિચ પવત્તિપવત્તકનિવત્તિનિવત્તકલક્ખણાનિ પટિપાટિયા. તથા સઙ્ખતતણ્હાઅસઙ્ખતદસ્સનલક્ખણાનિ ચાતિ એવમેત્થ 'લક્ખણાદિપ્પભેદતો' વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

'**અત્થત્થુદ્ધારતો ચેવા**'તિ એત્થ પન **અત્થતો** તાવ કો સચ્ચટ્ઠોતિ ચે? યો પઞ્ઞાચક્ખુના ઉપપરિક્ખમાનાનં માયાવ વિપરીતકો, મરીચીવ વિસંવાદકો, તિત્થિયાનં અત્તાવ અનુપલબ્ભસભાવો ચ ન હોતિ; અથ ખો બાધનપભવસન્તિનિય્યાનપ્પકારેન તચ્છાવિપરીતભૂતભાવેન અરિયઞાણસ્સ ગોચરો હોતિયેવ; એસ અગ્ગિલક્ખણં વિય, લોકપકતિ વિય ચ તચ્છાવિપરીતભૂતભાવો સચ્ચટ્ઠોતિ વેદિતબ્બો. યથાહ – ''ઇદં દુક્ખન્તિ ખો, ભિક્ખવે, તથમેતં અવિતથમેતં અનઞ્ઞથમેત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૯૦) વિત્થારો. અપિચ –

નાબાધકં યતો દુક્ખં, દુક્ખા અઞ્ઞં ન બાધકં;
બાધકત્તનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.

તં વિના નાઞ્ઞતો દુક્ખં, ન હોતિ ન ચ તં તતો;
દુક્ખહેતુનિયામેન, ઇતિ સચ્ચં વિસત્તિકા.

નાઞ્ઞા નિબ્બાનતો સન્તિ, સન્તં ન ચ ન તં યતો;
સન્તભાવનિયામેન, તતો સચ્ચમિદં મતં.

મગ્ગા અઞ્ઞં ન નિય્યાનં, અનિય્યાનો ન ચાપિ સો;
તચ્છનિય્યાનભાવત્તા, ઇતિ સો સચ્ચસમ્મતો.

ઇતિ તચ્છાવિપલ્લાસ-ભૂતભાવં ચતૂસુપિ;
દુક્ખાદીસ્વવિસેસેન, સચ્ચટ્ઠં આહુ પણ્ડિતાતિ.

એવં ‘અત્થતો’ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

કથં ‘**અત્થુદ્ધારતો**’? ઇધાયં ‘સચ્ચ’સદ્દો અનેકેસુ અત્થેસુ દિસ્સતિ, સેય્યથિદં – ‘‘સચ્ચં ભણે, ન કુજ્ઝેય્યા’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૨૪) વાચાસચ્ચે. ‘‘સચ્ચે ઠિતા સમણબ્રાહ્મણા ચા’’તિઆદીસુ (જા॰ ૨.૨૧.૪૩૩) વિરતિસચ્ચે. ‘‘કસ્મા નુ સચ્ચાનિ વદન્તિ નાના, પવાદિયાસે કુસલાવદાના’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૧) દિટ્ઠિસચ્ચે. ‘‘એકઞ્હિ સચ્ચં ન દુતિયમત્થી’’તિઆદીસુ (સુ॰ નિ॰ ૮૯૦) પરમત્થસચ્ચે નિબ્બાને ચેવ મગ્ગે ચ. ‘‘ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં કતિ કુસલા’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૨૧૬) અરિયસચ્ચે. સ્વાયમિધાપિ અરિયસચ્ચે વત્તતીતિ એવમેત્થ ‘અત્થુદ્ધારતો’પિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**અનૂનાધિકતો**’તિ કસ્મા પન ચત્તારેવ અરિયસચ્ચાનિ વુત્તાનિ, અનૂનાનિ અનધિકાનીતિ ચે? અઞ્ઞસ્સાસમ્ભવતો, અઞ્ઞતરસ્સ ચ અનપનેય્યભાવતો; ન હિ એતેહિ અઞ્ઞં અધિકં વા એતેસં વા એકમ્પિ અપનેતબ્બં સમ્ભોતિ. યથાહ – ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, આગચ્છેય્ય સમણો વા બ્રાહ્મણો વા ‘નેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં, અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં યં સમણેન ગોતમેન દેસિતં. અહમેતં દુક્ખં અરિયસચ્ચં ઠપેત્વા અઞ્ઞં દુક્ખં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ. યથા ચાહ – ‘‘યો હિ કોચિ, ભિક્ખવે, સમણો વા બ્રાહ્મણો વા એવં વદેય્ય ‘નેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં, યં સમણેન ગોતમેન દેસિતં. અહમેતં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પચ્ચક્ખાય અઞ્ઞં દુક્ખં પઠમં અરિયસચ્ચં પઞ્ઞપેસ્સામી’તિ નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૦૮૬).

અપિચ પવત્તિમાચિક્ખન્તો ભગવા સહેતુકં આચિક્ખિ, નિવત્તિઞ્ચ સઉપાયં. ઇતિ પવત્તિનિવત્તિતદુભયહેતૂનં એતપ્પરમતો ચત્તારેવ વુત્તાનિ. તથા પરિઞ્ઞેય્ય પહાતબ્બ સચ્છિકાતબ્બ ભાવેતબ્બાનં, તણ્હાવત્થુતણ્હાતણ્હાનિરોધતણ્હાનિરોધુપાયાનં, આલયાલયરામતાઆલયસમુગ્ઘાતઆલયસમુગ્ઘાતૂપાયાનઞ્ચ વસેનાપિ ચત્તારેવ વુત્તાનીતિ. એવમેત્થ ‘અનૂનાધિકતો’ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**કમતો**’તિ અયમ્પિ દેસનાક્કમોવ. એત્થ ચ ઓળારિકત્તા સબ્બસત્તસાધારણત્તા ચ સુવિઞ્ઞેય્યન્તિ દુક્ખસચ્ચં પઠમં વુત્તં, તસ્સેવ હેતુદસ્સનત્થં તદનન્તરં સમુદયસચ્ચં, હેતુનિરોધા ફલનિરોધોતિ ઞાપનત્થં તતો નિરોધસચ્ચં, તદધિગમુપાયદસ્સનત્થં અન્તે મગ્ગસચ્ચં. ભવસુખસ્સાદગધિતાનં વા સત્તાનં સંવેગજનનત્થં પઠમં દુક્ખમાહ. તં નેવ અકતં આગચ્છતિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદિતો હોતિ, ઇતો પન હોતીતિ ઞાપનત્થં તદનન્તરં સમુદયં. તતો સહેતુકેન દુક્ખેન અભિભૂતત્તા સંવિગ્ગમાનસાનં દુક્ખનિસ્સરણગવેસીનં નિસ્સરણદસ્સનેન અસ્સાસજનનત્થં નિરોધં. તતો નિરોધાધિગમત્થં નિરોધસમ્પાપકં મગ્ગન્તિ એવમેત્થ ‘કમતો’ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**અરિયસચ્ચેસુ યં ઞાણં તસ્સ કિચ્ચતો**’તિ સચ્ચઞાણકિચ્ચતોપિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બોતિ અત્થો. દુવિધઞ્હિ સચ્ચઞાણં – અનુબોધઞાણઞ્ચ પટિવેધઞાણઞ્ચ. તત્થ અનુબોધઞાણં લોકિયં અનુસ્સવાદિવસેન નિરોધે મગ્ગે ચ પવત્તતિ. પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં નિરોધારમ્મણં કત્વા કિચ્ચતો ચત્તારિપિ સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ. યથાહ – ‘‘યો, ભિક્ખવે, દુક્ખં પસ્સતિ દુક્ખસમુદયમ્પિ સો પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધમ્પિ પસ્સતિ, દુક્ખનિરોધગામિનિં પટિપદમ્પિ પસ્સતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૦૦) સબ્બં વત્તબ્બં. યં પનેતં લોકિયં, તત્થ દુક્ખઞાણં પરિયુટ્ઠાનાભિભવનવસેન પવત્તમાનં સક્કાયદિટ્ઠિં નિવત્તેતિ, સમુદયઞાણં ઉચ્છેદદિટ્ઠિં, નિરોધઞાણં સસ્સતદિટ્ઠિં, મગ્ગઞાણં અકિરિયદિટ્ઠિં;

દુક્ખઞાણં વા ધુવસુભસુખત્તભાવરહિતેસુ ખન્ધેસુ ધુવસુભસુખત્તભાવસઞ્ઞાસઙ્ખાતં ફલે વિપ્પટિપત્તિં, સમુદયઞાણં ઇસ્સરપ્પધાનકાલસભાવાદીહિ લોકો પવત્તતીતિ અકારણે કારણાભિમાનપ્પવત્તં હેતુમ્હિ વિપ્પટિપત્તિં, નિરોધઞાણં અરૂપલોકલોકથૂપિકાદીસુ અપવગ્ગગ્ગાહભૂતં નિરોધે વિપ્પટિપત્તિં, મગ્ગઞાણં કામસુખલ્લિકઅત્તકિલમથાનુયોગપ્પભેદે અવિસુદ્ધિમગ્ગે વિસુદ્ધિમગ્ગગ્ગાહવસેન પવત્તં ઉપાયે વિપ્પટિપત્તિં નિવત્તેતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> લોકે લોકપ્પભવે, લોકત્થગમે સિવે ચ તદુપાયે;
> સમ્મુય્હતિ તાવ નરો, ન વિજાનાતિ યાવ સચ્ચાનીતિ.

એવમેત્થ 'ઞાણકિચ્ચતો'પિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

'**અન્તોગધાનં પભેદા**'તિ દુક્ખસચ્ચસ્મિઞ્હિ, ઠપેત્વા તણ્હઞ્ચેવ અનાસવધમ્મે ચ, સેસા સબ્બધમ્મા અન્તોગધા; સમુદયસચ્ચે છત્તિંસ તણ્હાવિચરિતાનિ; નિરોધસચ્ચં અસમ્મિસ્સં; મગ્ગસચ્ચે સમ્માદિટ્ઠિમુખેન વીમંસિદ્ધિપાદપઞ્ઞિન્દ્રિયપઞ્ઞાબલધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ. સમ્માસઙ્કપ્પાપદેસેન તયો નેક્ખમ્મવિતક્કાદયો, સમ્માવાચાપદેસેન ચત્તારિ વચીસુચરિતાનિ, સમ્માકમ્મન્તાપદેસેન તીણિ કાયસુચરિતાનિ, સમ્માઆજીવમુખેન અપ્પિચ્છતા સન્તુટ્ઠિતા ચ, સબ્બેસંયેવ વા એતેસં સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવાનં અરિયકન્તસીલત્તા સીલસ્સ ચ સદ્ધાહત્થેન પટિગ્ગહેતબ્બત્તા તેસં અત્થિતાય ચ અત્થિભાવતો સદ્ધિન્દ્રિયસદ્ધાબલછન્દિદ્ધિપાદા, સમ્માવાયામાપદેસેન ચતુબ્બિધસમ્મપ્પધાનવીરિયિન્દ્રિયવીરિયબલવીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ, સમ્માસતિઅપદેસેન ચતુબ્બિધસતિપટ્ઠાનસતિન્દ્રિયસતિબલસતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ, સમ્માસમાધિઅપદેસેન સવિતક્કસવિચારાદયો તયો તયો સમાધી, ચિત્તસમાધિસમાધિન્દ્રિયસમાધિબલપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગાનિ અન્તોગધાનીતિ. એવમેત્થ 'અન્તોગધાનં પભેદા'પિ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

'**ઉપમાતો**'તિ ભારો વિય હિ દુક્ખસચ્ચં દટ્ઠબ્બં, ભારાદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનમિવ નિરોધસચ્ચં, ભારનિક્ખેપનૂપાયો વિય મગ્ગસચ્ચં; રોગો વિય ચ દુક્ખસચ્ચં, રોગનિદાનમિવ સમુદયસચ્ચં, રોગવૂપસમો વિય નિરોધસચ્ચં, ભેસજ્જમિવ મગ્ગસચ્ચં; દુબ્ભિક્ખમિવ વા દુક્ખસચ્ચં, દુબ્બુટ્ઠિ વિય સમુદયસચ્ચં, સુભિક્ખમિવ નિરોધસચ્ચં , સુવુટ્ઠિ વિય મગ્ગસચ્ચં. અપિચ વેરીવેરમૂલવેરસમુગ્ઘાતવેરસમુગ્ઘાતુપાયેહિ, વિસરુક્ખરુક્ખમૂલમૂલુપચ્છેદતદુપચ્છેદુપાયેહિ, ભયભયમૂલનિબ્ભયતદધિગમુપાયેહિ, ઓરિમતીરમહોઘપારિમતીરતંસમ્પાપકવાયામેહિ ચ યોજેત્વાપેતાનિ ઉપમાતો વેદિતબ્બાનીતિ. એવમેત્થ 'ઉપમાતો' વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

'**ચતુક્કતો**'તિ અત્થિ ચેત્થ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં, અત્થિ અરિયસચ્ચં ન દુક્ખં, અત્થિ દુક્ખઞ્ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ, અત્થિ નેવ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં. એસ નયો સમુદયાદીસુ. તત્થ મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા સામઞ્ઞફલાનિ ચ ''યદનિચ્ચં તં દુક્ખ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧૫) વચનતો સઙ્ખારદુક્ખતાય દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં. નિરોધો અરિયસચ્ચં ન દુક્ખં. ઇતરં પન અરિયસચ્ચદ્વયં સિયા દુક્ખં અનિચ્ચતો, ન પન યસ્સ પરિઞ્ઞાય ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન. સબ્બાકારેન પન ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકં દુક્ખઞ્ચેવ અરિયસચ્ચઞ્ચ અઞ્ઞત્ર તણ્હાય. મગ્ગસમ્પયુત્તા ધમ્મા સામઞ્ઞફલાનિ ચ યસ્સ પરિઞ્ઞત્થં ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ તથત્થેન નેવ દુક્ખં ન અરિયસચ્ચં. એવં સમુદયાદીસુપિ યથાયોગં યોજેત્વા 'ચતુક્કતો'પેત્થ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**સુઞ્ઞતેકવિધાદીહી**’તિ એત્થ સુઞ્ઞતો તાવ પરમત્થેન હિ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ વેદકકારકનિબ્બુતગમકાભાવતો સુઞ્ઞાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> દુક્ખમેવ હિ ન કોચિ દુક્ખિતો, કારકો ન કિરિયાવ વિજ્જતિ;
> અત્થિ નિબ્બુતિ ન નિબ્બુતો પુમા, મગ્ગમત્થિ ગમકો ન વિજ્જતીતિ.

અથ વા –

> ધુવસુભસુખત્તસુઞ્ઞં, પુરિમદ્વયમત્તસુઞ્ઞમમતપદં;
> ધુવસુખઅત્તવિરહિતો, મગ્ગો ઇતિ સુઞ્ઞતો તેસુ.

નિરોધસુઞ્ઞાનિ વા તીણિ, નિરોધો ચ સેસત્તયસુઞ્ઞો. ફલસુઞ્ઞો વા એત્થ હેતુ સમુદયે દુક્ખસ્સાભાવતો મગ્ગે ચ નિરોધસ્સ, ન ફલેન સગબ્ભો પકતિવાદીનં પકતિ વિય. હેતુસુઞ્ઞઞ્ચ ફલં દુક્ખસમુદયાનં નિરોધમગ્ગાનઞ્ચ અસમવાયા, ન હેતુસમવેતં હેતુફલં હેતુફલસમવાયવાદીનં દ્વિઅણુકાદીનિ વિય. તેનેતં વુચ્ચતિ –

> તયમિધ નિરોધસુઞ્ઞં, તયેન તેનાપિ નિબ્બુતિ સુઞ્ઞા;
> સુઞ્ઞો ફલેન હેતુ, ફલમ્પિ તં હેતુના સુઞ્ઞન્તિ.

એવં તાવ ‘સુઞ્ઞતો’ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**એકવિધાદીહી**’તિ સબ્બમેવ ચેત્થ દુક્ખં એકવિધં પવત્તિભાવતો, દુવિધં નામરૂપતો, તિવિધં કામરૂપારૂપૂપપત્તિભવભેદતો, ચતુબ્બિધં ચતુઆહારભેદતો, પઞ્ચવિધં પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધભેદતો. સમુદયોપિ એકવિધો પવત્તકભાવતો, દુવિધો દિટ્ઠિસમ્પયુત્તાસમ્પયુત્તતો, તિવિધો કામભવવિભવતણ્હાભેદતો, ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગપ્પહેય્યતો, પઞ્ચવિધો રૂપાભિનન્દનાદિભેદતો, છબ્બિધો છતણ્હાકાયભેદતો. નિરોધોપિ એકવિધો અસઙ્ખતધાતુભાવતો, પરિયાયેન પન દુવિધો સઉપાદિસેસઅનુપાદિસેસતો, તિવિધો ભવત્તયવૂપસમતો, ચતુબ્બિધો ચતુમગ્ગાધિગમનીયતો, પઞ્ચવિધો પઞ્ચાભિનન્દનવૂપસમતો, છબ્બિધો છતણ્હાકાયક્ખયભેદતો. મગ્ગોપિ એકવિધો ભાવેતબ્બતો, દુવિધો સમથવિપસ્સનાભેદતો દસ્સનભાવનાભેદતો વા , તિવિધો ખન્ધત્તયભેદતો. અયઞ્હિ સપ્પદેસત્તા નગરં વિય રજ્જેન નિપ્પદેસેહિ તીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતો. યથાહ –

> ‘‘ન ખો, આવુસો વિસાખ, અરિયેન અટ્ઠઙ્ગિકેન મગ્ગેન તયો ખન્ધા સઙ્ગહિતા. તીહિ ચ ખો, આવુસો વિસાખ, ખન્ધેહિ અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો સઙ્ગહિતો. યા ચાવુસો વિસાખ, સમ્માવાચા, યો ચ સમ્માકમ્મન્તો, યો ચ સમ્માઆજીવો – ઇમે ધમ્મા સીલક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા; યો ચ સમ્માવાયામો, યા ચ સમ્માસતિ, યો ચ સમ્માસમાધિ – ઇમે ધમ્મા સમાધિક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા; યા ચ સમ્માદિટ્ઠિ, યો ચ સમ્માસઙ્કપ્પો – ઇમે ધમ્મા પઞ્ઞાક્ખન્ધે સઙ્ગહિતા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૨).

એત્થ હિ સમ્માવાચાદયો તયો સીલમેવ. તસ્મા તે સજાતિતો સીલક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતા. કિઞ્ચાપિ હિ પાળિયં સીલક્ખન્ધેતિ ભુમ્મેન નિદ્દેસો કતો, અત્થો પન કરણવસેનેવ વેદિતબ્બો. સમ્માવાયામાદીસુ પન તીસુ સમાધિ

અત્તનો ધમ્મતાય આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું ન સક્કોતિ, વીરિયે પન પગ્ગહકિચ્ચં સાધેન્તે સતિયા ચ અપિલાપનકિચ્ચં સાધેન્તિયા લદ્ધૂપકારો હુત્વા સક્કોતિ.

તત્રાયં ઉપમા – યથા હિ નક્ખત્તં કીળિસ્સામાતિ ઉય્યાનં પવિટ્ઠેસુ તીસુ સહાયેસુ એકો સુપુપ્ફિતં ચમ્પકરુક્ખં દિસ્વા હત્થં ઉક્ખિપિત્વાપિ ગહેતું ન સક્કુણેય્ય. અથસ્સ દુતિયો ઓનમિત્વા પિટ્ઠિં દદેય્ય. સો તસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વાપિ કમ્પમાનો ગહેતું ન સક્કુણેય્ય. અથસ્સ ઇતરો અંસકૂટં ઉપનામેય્ય. સો એકસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વા એકસ્સ અંસકૂટં ઓલુબ્ભ યથારુચિ પુપ્ફાનિ ઓચિનિત્વા પિળન્ધિત્વા નક્ખત્તં કીળેય્ય. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

એકતો ઉય્યાનં પવિટ્ઠા તયો સહાયા વિય હિ એકતો જાતા સમ્માવાયામાદયો તયો ધમ્મા, સુપુપ્ફિતચમ્પકરુક્ખો વિય આરમ્મણં, હત્થં ઉક્ખિપિત્વાપિ ગહેતું અસક્કોન્તો વિય અત્તનો ધમ્મતાય આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું અસક્કોન્તો સમાધિ, પિટ્ઠિં દત્વા ઓનતસહાયો વિય વાયામો, અંસકૂટં દત્વા ઠિતસહાયો વિય સતિ. યથા તેસુ એકસ્સ પિટ્ઠિયં ઠત્વા એકસ્સ અંસકૂટં ઓલુબ્ભ ઇતરો યથારુચિ પુપ્ફં ગહેતું સક્કોતિ, એવમેવ વીરિયે પગ્ગહકિચ્ચં સાધેન્તે સતિયા ચ અપિલાપનકિચ્ચં સાધેન્તિયા લદ્ધૂપકારો સમાધિ સક્કોતિ આરમ્મણે એકગ્ગભાવેન અપ્પેતું. તસ્મા સમાધિયેવેત્થ સજાતિતો સમાધિક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતો. વાયામસતિયો પન કિરિયતો સઙ્ગહિતા હોન્તિ.

સમ્માદિટ્ઠિસમ્માસઙ્કપ્પેસુપિ પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય ‘અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા’તિ આરમ્મણં નિચ્છેતું ન સક્કોતિ, વિતક્કે પન આકોટેત્વા આકોટેત્વા દેન્તે સક્કોતિ. કથં? યથા હિ હેરઞ્ઞિકો કહાપણં હત્થે ઠપેત્વા સબ્બભાગેસુ ઓલોકેતુકામો સમાનોપિ ન ચક્ખુતલેનેવ પરિવત્તેતું સક્કોતિ, અઙ્ગુલિપબ્બેહિ પન પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેતું સક્કોતિ; એવમેવ ન પઞ્ઞા અત્તનો ધમ્મતાય અનિચ્ચાદિવસેન આરમ્મણં નિચ્છેતું સક્કોતિ, અભિનિરોપનલક્ખણેન પન આહનનપરિયાહનનરસેન વિતક્કેન આકોટેન્તેન વિય પરિવત્તેન્તેન વિય ચ આદાય આદાય દિન્નમેવ નિચ્છેતું સક્કોતિ. તસ્મા ઇધાપિ સમ્માદિટ્ઠિયેવ સજાતિતો પઞ્ઞાક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતા, સમ્માસઙ્કપ્પો પન કિરિયતો સઙ્ગહિતો હોતિ. ઇતિ ઇમેહિ તીહિ ખન્ધેહિ મગ્ગો સઙ્ગહં ગચ્છતિ. તેન વુત્તં – ‘‘તિવિધો ખન્ધત્તયભેદતો’’તિ. ચતુબ્બિધો સોતાપત્તિમગ્ગાદિવસેન.

અપિચ સબ્બાનેવ સચ્ચાનિ એકવિધાનિ અવિતથત્તા અભિઞ્ઞેય્યત્તા વા, દુવિધાનિ લોકિયલોકુત્તરતો સઙ્ખતાસઙ્ખતતો ચ, તિવિધાનિ દસ્સનભાવનાહિ પહાતબ્બતો અપ્પહાતબ્બતો નેવપહાતબ્બનાપહાતબ્બતો ચ, ચતુબ્બિધાનિ પરિઞ્ઞેય્યાદિભેદતોતિ. એવમેત્થ ‘એકવિધાદીહિ’ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

‘**સભાગવિસભાગતો**’તિ સબ્બાનેવ ચ સચ્ચાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સભાગાનિ અવિતથતો અત્તસુઞ્ઞતો દુક્કરપટિવેધતો ચ. યથાહ –

> ‘‘તં કિં મઞ્ઞસિ, આનન્દ, કતમં નુ ખો દુક્કરતરં વા દુરભિસમ્ભવતરં વા – યો દૂરતોવ સુખુમેન તાલચ્છિગ્ગળેન અસનં અતિપાતેય્ય પોઙ્ખાનુપોઙ્ખં અવિરાધિતં, યો વા સત્તધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યા’’તિ? ‘‘એતદેવ, ભન્તે, દુક્કરતરઞ્ચેવ દુરભિસમ્ભવતરઞ્ચ – યો સત્તધા ભિન્નસ્સ વાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિવિજ્ઝેય્યા’’તિ. ‘‘તતો ખો તે, આનન્દ, દુપ્પટિવિજ્ઝતરં પટિવિજ્ઝન્તિ યે ઇદં દુક્ખન્તિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તિ…પે॰… અયં દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદાતિ યથાભૂતં પટિવિજ્ઝન્તી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧૧૫).

વિસભાગાનિ સલક્ખણવવત્થાનતો. પુરિમાનિ ચ દ્વે સભાગાનિ દુરવગાહત્થેન ગમ્ભીરત્તા લોકિયત્તા સાસવત્તા ચ, વિસભાગાનિ ફલહેતુભેદતો પરિઞ્ઞેય્યપ્પહાતબ્બતો ચ. પચ્છિમાનિપિ દ્વે સભાગાનિ ગમ્ભીરત્થેન દુરવગાહત્તા લોકુત્તરત્તા અનાસવત્તા ચ, વિસભાગાનિ વિસયવિસયીભેદતો સચ્છિકાતબ્બભાવેતબ્બતો ચ. પઠમતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ ફલાપદેસતો, વિસભાગાનિ સઙ્ખતાસઙ્ખતતો. દુતિયચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ હેતુઅપદેસતો, વિસભાગાનિ એકન્તકુસલાકુસલતો. પઠમચતુત્થાનિ ચાપિ સભાગાનિ સઙ્ખતતો, વિસભાગાનિ લોકિયલોકુત્તરતો. દુતિયતતિયાનિ ચાપિ સભાગાનિ નેવસેક્ખાનાસેક્ખભાવતો, વિસભાગાનિ સારમ્મણાનારમ્મણતો.

ઇતિ એવં પકારેહિ, નયેહિ ચ વિચક્ખણો;
વિજઞ્ઞા અરિયસચ્ચાનં, સભાગવિસભાગતન્તિ.

સુત્તન્તભાજનીયઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

જાતિનિદ્દેસો

૧૯૦. ઇદાનિ સઙ્ખેપતો ઉદ્દિટ્ઠાનિ દુક્ખાદીનિ વિભજિત્વા દસ્સેતું અયં **તત્થ કતમં દુક્ખં અરિયસચ્ચં જાતિપિ દુક્ખા**તિ નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. તત્થ જાતિ વેદિતબ્બા, જાતિયા દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો; જરા, મરણં, સોકો , પરિદેવો, દુક્ખં, દોમનસ્સં, ઉપાયાસો, અપ્પિયસમ્પયોગો, પિયવિપ્પયોગો વેદિતબ્બો; અપ્પિયસમ્પયોગસ્સ પિયવિપ્પયોગસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો; ઇચ્છા વેદિતબ્બા, ઇચ્છાય દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો; ખન્ધા વેદિતબ્બા, ખન્ધાનં દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો.

તત્થ દુક્ખસ્સ અરિયસચ્ચસ્સ કથનત્થાય અયં માતિકા – ઇદઞ્હિ દુક્ખં નામ અનેકં નાનપ્પકારં, સેય્યથિદં – દુક્ખદુક્ખં, વિપરિણામદુક્ખં, સઙ્ખારદુક્ખં, પટિચ્છન્નદુક્ખં, અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં, પરિયાયદુક્ખં, નિપ્પરિયાયદુક્ખન્તિ.

તત્થ કાયિકચેતસિકા દુક્ખવેદના સભાવતો ચ નામતો ચ દુક્ખત્તા '**દુક્ખદુક્ખં**' નામ. સુખવેદના વિપરિણામેન દુક્ખુપ્પત્તિહેતુતો '**વિપરિણામદુક્ખં**' નામ. ઉપેક્ખાવેદના ચેવ અવસેસા ચ તેભૂમકા સઙ્ખારા ઉદયબ્બયપીળિતત્તા '**સઙ્ખારદુક્ખં**' નામ. તથા પીળનં પન મગ્ગફલાનમ્પિ અત્થિ. તસ્મા એતે ધમ્મા દુક્ખસચ્ચપરિયાપન્નત્તેન સઙ્ખારદુક્ખં નામાતિ વેદિતબ્બા. કણ્ણસૂલદન્તસૂલરાગજપરિળાહદોસજપરિળાહાદિ કાયિકચેતસિકો આબાધો પુચ્છિત્વા જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ અપાકટભાવતો '**પટિચ્છન્નદુક્ખં**' નામ, અપાકટદુક્ખન્તિપિ વુચ્ચતિ. દ્વત્તિંસકમ્મકારણાદિસમુટ્ઠાનો આબાધો અપુચ્છિત્વાવ જાનિતબ્બતો ઉપક્કમસ્સ ચ પાકટભાવતો '**અપ્પટિચ્છન્નદુક્ખં**' નામ, પાકટદુક્ખન્તિપિ વુચ્ચતિ. ઠપેત્વા દુક્ખદુક્ખં સેસં દુક્ખસચ્ચવિભઙ્ગે આગતં જાતિઆદિ સબ્બમ્પિ તસ્સ તસ્સ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો '**પરિયાયદુક્ખં**' નામ. દુક્ખદુક્ખં '**નિપ્પરિયાયદુક્ખં**' નામ.

તત્થ પરિયાયદુક્ખં નિપ્પરિયાયદુક્ખન્તિ ઇમસ્મિં પદદ્વયે ઠત્વા દુક્ખં અરિયસચ્ચં કથેતબ્બં. અરિયસચ્ચઞ્ચ નામેતં પાળિયં સઙ્ખેપતોપિ આગચ્છતિ વિત્થારતોપિ. સઙ્ખેપતો આગતટ્ઠાને સઙ્ખેપેનપિ વિત્થારેનપિ કથેતું વટ્ટતિ . વિત્થારતો આગતટ્ઠાને પન વિત્થારેનેવ કથેતું વટ્ટતિ, ન સઙ્ખેપેન. તં ઇદં ઇમસ્મિં ઠાને વિત્થારેન આગતન્તિ વિત્થારેનેવ કથેતબ્બં. તસ્મા યં તં નિદ્દેસવારે ''તત્થ કતમં દુક્ખં અરિયસચ્ચં? જાતિપિ દુક્ખા''તિઆદીનિ પદાનિ ગહેત્વા ''જાતિ વેદિતબ્બા, જાતિયા દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ જાતિઆદીનિ તાવ ''તત્થ કતમા જાતિ? યા તેસં તેસં સત્તાનં તમ્હિ તમ્હિ સત્તનિકાયે જાતિ સઞ્જાતી''તિ ઇમસ્સ પન પદભાજનીયસ્સ વસેન વેદિતબ્બાનિ.

૧૯૧. તત્રાયં અત્થવણ્ણના – **તેસં તેસં સત્તાનન્તિ** અયં સઙ્ખેપતો અનેકેસં સત્તાનં સાધારણનિદ્દેસો. યા દેવદત્તસ્સ જાતિ, યા સોમદત્તસ્સ જાતીતિ એવઞ્હિ દિવસમ્પિ કથિયમાને નેવ સત્તા પરિયાદાનં ગચ્છન્તિ, ન સબ્બં અપરત્થદીપનં સિજ્ઝતિ. ઇમેહિ પન દ્વીહિ પદેહિ ન કોચિ સત્તો અપરિયાદિન્નો હોતિ, ન કિઞ્ચિ અપરત્થદીપનં ન સિજ્ઝતિ. તેન વુત્તં – ''યા તેસં તેસં સત્તાન''ન્તિ. **તમ્હિ તમ્હી**તિ અયં જાતિગતિવસેન અનેકેસં સત્તનિકાયાનં સાધારણનિદ્દેસો. **સત્તનિકાયે**તિ સત્તાનં નિકાયે, સત્તઘટાયં સત્તસમૂહેતિ અત્થો.

જાતીતિ અયં જાતિસદ્દો અનેકત્થો. તથા હેસ ''એકમ્પિ જાતિં, દ્વેપિ જાતિયો''તિ (પારા॰ ૧૨; મ॰ નિ॰ ૨.૨૫૭) એત્થ ભવે આગતો. ''અત્થિ વિસાખે , નિગણ્ઠા નામ સમણજાતિકા''તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૭૧) એત્થ નિકાયે. ''તિરિયા નામ તિણજાતિ નાભિયા ઉગ્ગન્ત્વા નભં આહચ્ચ ઠિતા અહોસી''તિ (અ॰ નિ॰ ૫.૧૯૬) એત્થ પઞ્ઞત્તિયં. ''જાતિ દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતા''તિ (ધાતુ॰ ૭૧) એત્થ સઙ્ખતલક્ખણે. ''યં, ભિક્ખવે, માતુકુચ્છિમ્હિ પઠમં ચિત્તં ઉપ્પન્નં, પઠમં વિઞ્ઞાણં પાતુભૂતં, તદુપાદાય સાવસ્સ જાતી''તિ (મહાવ॰ ૧૨૪) એત્થ પટિસન્ધિયં. ''સમ્પતિજાતો, આનન્દ, બોધિસત્તો''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૦૭) એત્થ પસૂતિયં. ''અનુપક્કુટ્ઠો જાતિવાદેના''તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૩૩૧) એત્થ કુલે. ''યતોહં, ભગિનિ, અરિયાય જાતિયા જાતો''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૧) એત્થ અરિયસીલે. ઇધ પનાયં સવિકારેસુ પઠમાભિનિબ્બત્તક્ખન્ધેસુ વત્તતિ. તસ્મા જાયમાનકવસેન જાતીતિ ઇદમેત્થ સભાવપચ્ચત્તં. સઞ્જાયનવસેન **સઞ્જાતી**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. ઓક્કમનવસેન **ઓક્કન્તિ**. જાયનટ્ઠેન વા **જાતિ**, સા અપરિપુણ્ણાયતનવસેન યુત્તા. સઞ્જાયનટ્ઠેન **સઞ્જાતિ**, સા પરિપુણ્ણાયતનવસેન યુત્તા. ઓક્કમનટ્ઠેન **ઓક્કન્તિ**, સા અણ્ડજજલાબુજવસેન યુત્તા. તે હિ અણ્ડકોસઞ્ચ વત્થિકોસઞ્ચ ઓક્કમન્તિ, ઓક્કમન્તાપિ પવિસન્તા વિય પટિસન્ધિં ગણ્હન્તિ. અભિનિબ્બત્તનટ્ઠેન **અભિનિબ્બત્તિ**. સા સંસેદજઓપપાતિકવસેન યુત્તા. તે હિ પાકટા એવ હુત્વા નિબ્બત્તન્તિ. અયં તાવ સમ્મુતિકથા.

ઇદાનિ પરમત્થકથા હોતિ. ખન્ધા એવ હિ પરમત્થતો પાતુભવન્તિ, ન સત્તા. તત્થ ચ **ખન્ધાનન્તિ** એકવોકારભવે એકસ્સ, ચતુવોકારભવે ચતુન્નં, પઞ્ચવોકારભવે પઞ્ચન્નં ગહણં વેદિતબ્બં. **પાતુભાવો**તિ ઉપ્પત્તિ. **આયતનાનન્તિ** એત્થ તત્ર તત્ર ઉપ્પજ્જમાનાયતનવસેન સઙ્ગહો વેદિતબ્બો. **પટિલાભો**તિ સન્તતિયં પાતુભાવોયેવ; પાતુભવન્તાનેવ હિ તાનિ પટિલદ્ધાનિ નામ હોન્તિ. **અયં વુચ્ચતિ જાતી**તિ અયં જાતિ નામ કથિયતિ. સા પનેસા તત્થ તત્થ ભવે પઠમાભિનિબ્બત્તિલક્ખણા, નીય્યાતનરસા, અતીતભવતો ઇધ ઉમ્મુજ્જનપચ્ચુપટ્ઠાના, ફલવસેન દુક્ખવિચિત્તતાપચ્ચુપટ્ઠાના વા.

ઇદાનિ '**જાતિયા દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**'તિ અયઞ્હિ જાતિ સયં ન દુક્ખા, દુક્ખુપ્પત્તિયા પન વત્થુભાવેન દુક્ખાતિ વુત્તા. કતરદુક્ખસ્સ પનાયં વત્થૂતિ? યં તં બાલપણ્ડિતસુત્તાદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬ આદયો) ભગવતાપિ

ઉપમાવસેન પકાસિતં આપાયિકંદુક્ખં, યઞ્ચ સુગતિયં મનુસ્સલોકે ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ સબ્બસ્સાપિ એસા વત્થુ. તત્રિદં ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકાદિભેદં દુક્ખં – અયઞ્હિ સત્તો માતુકુચ્છિમ્હિ નિબ્બત્તમાનો ન ઉપ્પલપદુમપુણ્ડરીકાદીસુ નિબ્બત્તતિ. અથ ખો હેટ્ઠા આમાસયસ્સ ઉપરિ પક્કાસયસ્સ ઉદરપટલપિટ્ઠિકણ્ડકાનં વેમજ્ઝે પરમસમ્બાધે તિબ્બન્ધકારે નાનાકુણપગન્ધપરિભાવિતે અસુચિપરમદુગ્ગન્ધપવનવિચરિતે અધિમત્તજેગુચ્છે કુચ્છિપ્પદેસે પૂતિમચ્છપૂતિકુમ્માસચન્દનિકાદીસુ કિમિ વિય નિબ્બત્તતિ. સો તત્થ નિબ્બત્તો દસ માસે માતુકુચ્છિસમ્ભવેન ઉસ્મના પુટપાકં વિય પચ્ચમાનો પિટ્ઠપિણ્ડિ વિય સેદિયમાનો સમિઞ્જનપસારણાદિરહિતો અધિમત્તં દુક્ખં પચ્ચનુભોતીતિ. ઇદં તાવ ‘**ગબ્ભોક્કન્તિમૂલકં**’ દુક્ખં.

યં પન સો માતુ સહસા ઉપક્ખલનગમનનિસીદનઉટ્ઠાનપરિવત્તનાદીસુ સુરાધુત્તહત્થગતો એળકો વિય અહિગુણ્ઠિકહત્થગતો સપ્પપોતકો વિય ચ આકડ્ઢનપરિકડ્ઢનઓધુનનનિદ્ધુનનાદિના ઉપક્કમેન અધિમત્તં દુક્ખમનુભવતિ, યઞ્ચ માતુ સીતુદકપાનકાલે સીતનરકૂપપન્નો વિય, ઉણ્હયાગુભત્તાદિઅજ્ઝોહરણકાલે અઙ્ગારવુટ્ઠિસમ્પરિકિણ્ણો વિય, લોણમ્બિલાદિઅજ્ઝોહરણકાલે ખારાપટિચ્છકાદિકમ્મકારણપ્પત્તો વિય તિબ્બં દુક્ખમનુભોતિ – ઇદં ‘**ગબ્ભપરિહરણમૂલકં**’ દુક્ખં.

યં પનસ્સ મૂળ્હગબ્ભાય માતુયા મિત્તામચ્ચસુહજ્જાદીહિપિ અદસ્સનારહે દુક્ખુપ્પત્તિટ્ઠાને છેદનફાલનાદીહિ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ – ઇદં ‘**ગબ્ભવિપત્તિમૂલકં**’ દુક્ખં. યં વિજાયમાનાય માતુયા કમ્મજેહિ વાતેહિ પરિવત્તેત્વા નરકપપાતં વિય અતિભયાનકં યોનિમગ્ગં પટિપાતિયમાનસ્સ પરમસમ્બાધેન યોનિમુખેન તાળચ્છિગ્ગળેન વિય નિક્કડ્ઢિયમાનસ્સ મહાનાગસ્સ નરકસત્તસ્સ વિય ચ સઙ્ઘાટપબ્બતેહિ વિચુણ્ણિયમાનસ્સ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ – ઇદં ‘**વિજાયનમૂલકં**’ દુક્ખં. યં પન જાતસ્સ તરુણવણસદિસસ્સ સુકુમારસરીરસ્સ હત્થગ્ગહણન્હાપનધોવનચોળપરિમજ્જનાદિકાલે સૂચિમુખખુરધારવિજ્ઝનફાલનસદિસં દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ – ઇદં માતુકુચ્છિતો ‘**બહિ નિક્ખમનમૂલકં**’ દુક્ખં. યં તતો પરં પવત્તિયં અત્તનાવ અત્તાનં વધન્તસ્સ, અચેલકવતાદિવસેન આતાપનપરિતાપનાનુયોગમનુયુત્તસ્સ, કોધવસેન અભુઞ્જન્તસ્સ, ઉબ્બન્ધન્તસ્સ ચ દુક્ખં હોતિ – ઇદં ‘**અત્તૂપક્કમમૂલકં**’ દુક્ખં.

યં પન પરતો વધબન્ધનાદીનિ અનુભવન્તસ્સ દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ – ઇદં ‘**પરૂપક્કમમૂલકં**’ દુક્ખન્તિ. ઇતિ ઇમસ્સ સબ્બસ્સાપિ દુક્ખસ્સ અયં જાતિ વત્થુમેવ હોતીતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

જાયેથ નો ચે નરકેસુ સત્તો,
તત્થગ્ગિદાહાદિકમપ્પસય્હં;
લભેથ દુક્ખં નુ કુહિં પતિટ્ઠં,
ઇચ્ચાહ દુક્ખાતિ મુનીધ જાતિ.

દુક્ખં તિરચ્છેસુ કસાપતોદ-
દણ્ડાભિઘાતાદિભવં અનેકં;
યં તં કથં તત્થ ભવેય્ય જાતિં,
વિના તહિં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

પેતેસુ દુક્ખં પન ખુપ્પિપાસા-

વાતાતપાદિપ્પભવં વિચિત્તં;
યસ્મા અજાતસ્સ ન તત્થ અત્થિ,
તસ્માપિ દુક્ખં મુનિ જાતિમાહ.

તિબ્બન્ધકારે ચ અસય્હસીતે,
લોકન્તરે યં અસુરેસુ દુક્ખં;
ન તં ભવે તત્થ ન ચસ્સ જાતિ,
યતો અયં જાતિ તતોપિ દુક્ખા.

યઞ્ચાપિ ગૂથનરકે વિય માતુગબ્ભે,
સત્તો વસં ચિરમતો બહિ નિક્ખમનઞ્ચ;
પપ્પોતિ દુક્ખમતિઘોરમિદમ્પિ નત્થિ,
જાતિં વિના ઇતિપિ જાતિરયઞ્હિ દુક્ખા.

કિં ભાસિતેન બહુના નનુ યં કુહિઞ્ચિ,
અત્થીધ કિઞ્ચિદપિ દુક્ખમિદં કદાચિ;
નેવત્થિ જાતિવિરહે યદતો મહેસી,
દુક્ખાતિ સબ્બપઠમં ઇમમાહ જાતિન્તિ.

જરાનિદ્દેસો

૧૯૨. જરાનિદ્દેસે **જરા**તિ સભાવપચ્ચત્તં. **જીરણતા**તિ આકારનિદ્દેસો. **ખણ્ડિચ્ચન્તિ**આદયો તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા. પચ્છિમા દ્વે પકતિનિદ્દેસા. અયઞ્હિ જરાતિ ઇમિના પદેન સભાવતો દીપિતા, તેનસ્સા ઇદં સભાવપચ્ચત્તં. જીરણતાતિ ઇમિના આકારતો , તેનસ્સાયં આકારનિદ્દેસો. ખણ્ડિચ્ચન્તિ ઇમિના કાલાતિક્કમે દન્તનખાનં ખણ્ડિતભાવકરણકિચ્ચતો. **પાલિચ્ચન્તિ** ઇમિના કેસલોમાનં પલિતભાવકરણકિચ્ચતો. **વલિત્તચતા**તિ ઇમિના મંસં મિલાપેત્વા તચે વલિત્તભાવકરણકિચ્ચતો દીપિતા. તેનસ્સા ઇમે ખણ્ડિચ્ચન્તિ આદયો તયો કાલાતિક્કમે કિચ્ચનિદ્દેસા. તેહિ ઇમેસં વિકારાનં દસ્સનવસેન પાકટીભૂતાતિ પાકટજરા દસ્સિતા. યથેવ હિ ઉદકસ્સ વા વાતસ્સ વા અગ્ગિનો વા તિણરુક્ખાદીનં સંસગ્ગપલિભગ્ગતાય વા ઝામતાય વા ગતમગ્ગો પાકટો હોતિ, ન ચ સો ગતમગ્ગો તાનેવ ઉદકાદીનિ, એવમેવ જરાય દન્તાદીસુ ખણ્ડિચ્ચાદિવસેન ગતમગ્ગો પાકટો, ચક્ખું ઉમ્મીલેત્વાપિ ગય્હતિ. ન ચ ખણ્ડિચ્ચાદીનેવ જરા; ન હિ જરા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા હોતિ.

આયુનો સંહાનિ ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકોતિ ઇમેહિ પન પદેહિ કાલાતિક્કમેયેવ અભિબ્યત્તાય આયુક્ખયચક્ખાદિઇન્દ્રિયપરિપાકસઞ્ઞિતાય પકતિયા દીપિતા. તેનસ્સિમે પચ્છિમા દ્વે પકતિનિદ્દેસાતિ વેદિતબ્બા. તત્થ યસ્મા જરં પત્તસ્સ આયુ હાયતિ તસ્મા જરા ''આયુનો સંહાની''તિ ફલૂપચારેન વુત્તા. યસ્મા દહરકાલે સુપ્પસન્નાનિ સુખુમમ્પિ અત્તનો વિસયં સુખેનેવ ગણ્હનસમત્થાનિ ચક્ખાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ જરં પત્તસ્સ પરિપક્કાનિ આલુળિતાનિ અવિસદાનિ ઓળારિકમ્પિ અત્તનો વિસયં ગહેતું અસમત્થાનિ હોન્તિ, તસ્મા ''ઇન્દ્રિયાનં પરિપાકો''તિ ફલૂપચારેનેવ વુત્તા.

સા પનેસા એવં નિદ્દિટ્ઠા સબ્બાપિ જરા પાકટા પટિચ્છન્નાતિ દુવિધા હોતિ. તત્થ દન્તાદીસુ ખણ્ડાદિભાવદસ્સનતો રૂપધમ્મેસુ જરા '**પાકટજરા**' નામ. અરૂપધમ્મેસુ પન જરા તાદિસસ્સ વિકારસ્સ અદસ્સનતો '**પટિચ્છન્નજરા**' નામ. તત્થ ય્વાયં ખણ્ડાદિભાવો દિસ્સતિ, સો તાદિસાનં દન્તાદીનં સુવિઞ્ઞેય્યત્તા વણ્ણોયેવ. તં ચક્ખુના દિસ્વા મનોદ્વારેન ચિન્તેત્વા ''ઇમે દન્તા જરાય પહટા''તિ જરં જાનાતિ, ઉદકટ્ઠાને બદ્ધાનિ ગોસિઙ્ગાદીનિ ઓલોકેત્વા હેટ્ઠા ઉદકસ્સ અત્થિભાવં જાનનં વિય. પુન અવીચિ સવીચીતિ એવમ્પિ અયં જરા દુવિધા હોતિ. તત્થ મણિકનકરજતપવાળચન્દસૂરિયાદીનં મન્દદસકાદીસુ પાણીનં વિય ચ પુપ્ફફલપલ્લવાદીસુ અપાણીનં વિય ચ અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં દુબ્બિઞ્ઞેય્યત્તા જરા '**અવીચિજરા**' નામ, નિરન્તરજરાતિ અત્થો. તતો અઞ્ઞેસુ પન યથાવુત્તેસુ અન્તરન્તરા વણ્ણવિસેસાદીનં સુવિઞ્ઞેય્યત્તા જરા '**સવીચિજરા**' નામ.

તત્થ સવીચિજરા ઉપાદિન્નાનુપાદિન્નકવસેન એવં દીપેતબ્બા – દહરકુમારકાનઞ્હિ પઠમમેવ ખીરદન્તા નામ ઉટ્ઠહન્તિ, ન તે થિરા. તેસુ પન પતિતેસુ પુન દન્તા ઉટ્ઠહન્તિ. તે પઠમમેવ સેતા હોન્તિ, જરાવાતેન પન પહટકાલે કાળકા હોન્તિ. કેસા પન પઠમમેવ તમ્બાપિ હોન્તિ કાળકાપિ સેતાપિ. છવિ પન સલોહિતિકા હોતિ. વટ્ટન્તાનં વટ્ટન્તાનં ઓદાતાનં ઓદાતભાવો, કાળકાનં કાળકભાવો પઞ્ઞાયતિ, જરાવાતેન પન પહટકાલે વળિં ગણ્હાતિ. સબ્બમ્પિ સસ્સં વપિતકાલે સેતં હોતિ, પચ્છા નીલં, જરાવાતેન પન પહટકાલે પણ્ડુકં હોતિ. અમ્બઙ્કુરેનાપિ દીપેતું વટ્ટતિ એવ. **અયં વુચ્ચતિ જરા**તિ અયં જરા નામ કથિયતિ. સા પનેસા ખન્ધપરિપાકલક્ખણા, મરણૂપનયનરસા, યોબ્બનવિનાસપચ્ચુપટ્ઠાના.

'**જરાય દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**'તિ એત્થ પન અયમ્પિ સયં ન દુક્ખા, દુક્ખસ્સ પન વત્થુભાવેન દુક્ખાતિ વુત્તા. કતરસ્સ દુક્ખસ્સ? કાયદુક્ખસ્સ ચેવ દોમનસ્સદુક્ખસ્સ ચ. જિણ્ણસ્સ હિ અત્તભાવો જરસકટં વિય દુબ્બલો હોતિ, ઠાતું વા ગન્તું વા નિસીદિતું વા વાયમન્તસ્સ બલવં કાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ; પુત્તદારે યથાપુરે અસલ્લક્ખેન્તે દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખાતિ વેદિતબ્બા. અપિચ –

અઙ્ગાનં સિથિલભાવા, ઇન્દ્રિયાનં વિકારતો;
યોબ્બનસ્સ વિનાસેન, બલસ્સ ઉપઘાતતો.

વિપ્પવાસા સતાદીનં, પુત્તદારેહિ અત્તનો;
અપસાદનીયતો ચેવ, ભીય્યો બાલત્તપત્તિયા.

પપ્પોતિ દુક્ખં યં મચ્ચો, કાયિકં માનસં તથા;
સબ્બમેતં જરાહેતુ, યસ્મા તસ્મા જરા દુખાતિ.

મરણનિદ્દેસો

૧૯૩. મરણનિદ્દેસે ચવનકવસેન **ચુતિ**; એકચતુપઞ્ચક્ખન્ધાય ચુતિયા સામઞ્ઞવચનમેતં. **ચવનતા**તિ ભાવવચનેન લક્ખણનિદસ્સનં. **ભેદો**તિ ચુતિખન્ધાનં ભઙ્ગુપ્પત્તિપરિદીપનં . **અન્તરધાન**ન્તિ ઘટસ્સ વિય ભિન્નસ્સ ભિન્નાનં ચુતિખન્ધાનં યેન કેનચિ પરિયાયેન ઠાનાભાવપરિદીપનં. **મચ્ચુ મરણ**ન્તિ મચ્ચુસઙ્ખાતં મરણં. કાલો નામ અન્તકો, તસ્સ કિરિયા **કાલકિરિયા**. એત્તાવતા સમ્મુતિયા મરણં દીપિતં હોતિ.

ઇદાનિ પરમત્થેન દીપેતું **ખન્ધાનં ભેદો**તિઆદિમાહ. પરમત્થેન હિ ખન્ધાયેવ ભિજ્જન્તિ, ન સત્તો નામ કોચિ મરતિ. ખન્ધેસુ પન ભિજ્જમાનેસુ સત્તો મરતિ ભિન્નેસુ મતોતિ વોહારો હોતિ. એત્થ ચ ચતુપઞ્ચવોકારવસેન ખન્ધાનં ભેદો, એકવોકારવસેન કળેવરસ્સ નિક્ખેપો; ચતુવોકારવસેન વા ખન્ધાનં ભેદો, સેસદ્વયવસેન કળેવરસ્સ નિક્ખેપો વેદિતબ્બો. કસ્મા? ભવદ્વયેપિ રૂપકાયસઙ્ખાતસ્સ કળેવરસ્સ સમ્ભવતો. યસ્મા વા ચાતુમહારાજિકાદીસુ ખન્ધા ભિજ્જન્તેવ, ન કિઞ્ચિ નિક્ખિપતિ, તસ્મા તેસં વસેન ખન્ધાનં ભેદો. મનુસ્સાદીસુ કળેવરસ્સ નિક્ખેપો. એત્થ ચ કળેવરસ્સ નિક્ખેપકરણતો મરણં ''કળેવરસ્સ નિક્ખેપો''તિ વુત્તં.

જીવિતિન્દ્રિયસ્સ ઉપચ્છેદોતિ ઇમિના ઇન્દ્રિયબદ્ધસ્સેવ મરણં નામ હોતિ, અનિન્દ્રિયબદ્ધસ્સ મરણં નામ નત્થીતિ દસ્સેતિ. 'સસ્સં મતં, રુક્ખો મતો'તિ ઇદં પન વોહારમત્તમેવ. અત્થતો પન એવરૂપાનિ વચનાનિ સસ્સાદીનં ખયવયભાવમેવ દીપેન્તિ. **ઇદં વુચ્ચતિ મરણ**ન્તિ ઇદં સબ્બમ્પિ મરણં નામ કથિયતિ.

અપિચેત્થ ખણિકમરણં, સમ્મુતિમરણં, સમુચ્છેદમરણન્તિ અયમ્પિ ભેદો વેદિતબ્બો. તત્થ '**ખણિકમરણં**' નામ પવત્તે રૂપારૂપધમ્માનં ભેદો. 'તિસ્સો મતો, ફુસ્સો મતો'તિ ઇદં '**સમ્મુતિમરણં**' નામ. ખીણાસવસ્સ અપ્પટિસન્ધિકા કાલકિરિયા '**સમુચ્છેદમરણં**' નામ. ઇમસ્મિં પનત્થે સમ્મુતિમરણં અધિપ્પેતં. જાતિક્ખયમરણં, ઉપક્કમમરણં, સરસમરણં, આયુક્ખયમરણં, પુઞ્ઞક્ખયમરણન્તિપિ તસ્સેવ નામં. તયિદં ચુતિલક્ખણં, વિયોગરસં, વિપ્પવાસપચ્ચુપટ્ઠાનં.

'**મરણસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**'તિ એત્થ પન ઇદમ્પિ સયં ન દુક્ખં, દુક્ખસ્સ પન વત્થુભાવેન દુક્ખન્તિ વુત્તં. મરણન્તિકાપિ હિ સારીરિકા વેદના, પટિવાતે ગહિતા આદિત્તતિણુક્કા વિય, સરીરં નિદહન્તિ. નરકનિમિત્તાદીનં ઉપટ્ઠાનકાલે બલવદોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખન્તિ વેદિતબ્બં. અપિ ચ –

પાપસ્સ પાપકમ્માદિ, નિમિત્તમનુપસ્સતો;
ભદ્દસ્સાપસહન્તસ્સ, વિયોગં પિયવત્થુકં.

મીયમાનસ્સ યં દુક્ખં, માનસં અવિસેસતો;
સબ્બેસઞ્ચાપિ યં સન્ધિ-બન્ધનચ્છેદનાદિકં.

વિતુજ્જમાનમમ્માનં, હોતિ દુક્ખં સરીરજં;
અસય્હમપ્પટિકારં, દુક્ખસ્સેતસ્સિદં યતો;
મરણં વત્થુ તેનેતં, દુક્ખમિચ્ચેવ ભાસિતન્તિ.

અપિચ ઇમાનિ જાતિજરામરણાનિ નામ ઇમેસં સત્તાનં વધકપચ્ચામિત્તા વિય ઓતારં ગવેસન્તાનિ વિચરન્તિ. યથા હિ પુરિસસ્સ તીસુ પચ્ચામિત્તેસુ ઓતારાપેક્ખેસુ વિચરન્તેસુ એકો વદેય્ય – ''અહં અસુકઅરઞ્ઞસ્સ નામ વણ્ણં કથેત્વા એતં આદાય તત્થ ગમિસ્સામિ, એત્થ મય્હં દુક્કરં નત્થી''તિ. દુતિયો વદેય્ય ''અહં તવ એતં ગહેત્વા ગતકાલે પોથેત્વા દુબ્બલં કરિસ્સામિ, એત્થ મય્હં દુક્કરં નત્થી''તિ. તતિયો વદેય્ય – ''તયા એતસ્મિં પોથેત્વા દુબ્બલે કતે તિણ્હેન અસિના સીસચ્છેદનં નામ મય્હં ભારો હોતૂ''તિ. તે એવં વત્વા તથા કરેય્યું.

તત્થ પઠમપચ્ચામિત્તસ્સ અરઞ્ઞસ્સ વણ્ણં કથેત્વા તં આદાય તત્થ ગતકાલો વિય સુહજ્જઞાતિમણ્ડલતો નિક્કડ્ઢિત્વા યત્થ કત્થચિ નિબ્બત્તાપનં નામ જાતિયા કિચ્ચં. દુતિયસ્સ પોથેત્વા દુબ્બલકરણં વિય નિબ્બત્તક્ખન્ધેસુ નિપતિત્વા પરાધીનમઞ્ચપરાયણભાવકરણં જરાય કિચ્ચં. તતિયસ્સ તિણ્હેન અસિના સીસચ્છેદનં વિય જીવિતક્ખયપાપનં મરણસ્સ કિચ્ચન્તિ વેદિતબ્બં.

અપિચેત્થ જાતિદુક્ખં સાદીનવમહાકન્તારપ્પવેસો વિય દટ્ઠબ્બં. જરાદુક્ખં તત્થ અન્નપાનરહિતસ્સ દુબ્બલ્યં વિય દટ્ઠબ્બં. મરણદુક્ખં દુબ્બલસ્સ ઇરિયાપથપવત્તને વિહતપરક્કમસ્સ વાળાદીહિ અનયબ્યસનાપાદનં વિય દટ્ઠબ્બન્તિ.

સોકનિદ્દેસો

૧૯૪. સોકનિદ્દેસે બ્યસતીતિ બ્યસનં; હિતસુખં ખિપતિ વિદ્ધંસેતીતિ અત્થો. ઞાતીનં બ્યસનં ઞાતિબ્યસનં; ચોરરોગભયાદીહિ ઞાતિક્ખયો ઞાતિવિનાસોતિ અત્થો. તેન **ઞાતિબ્યસનેન ફુટ્ઠસ્સા**તિ અજ્ઝોત્થટસ્સ અભિભૂતસ્સ સમન્નાગતસ્સાતિ અત્થો. સેસેસુપિ એસેવ નયો. અયં પન વિસેસો – ભોગાનં બ્યસનં **ભોગબ્યસનં**; રાજચોરાદિવસેન ભોગક્ખયો ભોગવિનાસોતિ અત્થો. રોગોયેવ બ્યસનં **રોગબ્યસનં**; રોગો હિ આરોગ્યં બ્યસતિ વિનાસેતીતિ બ્યસનં. સીલસ્સ બ્યસનં **સીલબ્યસનં**; દુસ્સીલ્યસ્સેતં નામં. સમ્માદિટ્ઠિં વિનાસયમાના ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિયેવ બ્યસનં **દિટ્ઠિબ્યસનં**. એત્થ ચ પુરિમાનિ દ્વે અનિપ્ફન્નાનિ, પચ્છિમાનિ તીણિ નિપ્ફન્નાનિ તિલક્ખણબ્ભાહતાનિ. પુરિમાનિ ચ તીણિ નેવ કુસલાનિ ન અકુસલાનિ. સીલદિટ્ઠિબ્યસનદ્વયં અકુસલં.

અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેનાતિ ગહિતેસુ વા યેન કેનચિ અગ્ગહિતેસુ વા મિત્તામચ્ચબ્યસનાદીસુ યેન કેનચિ. **સમન્નાગતસ્સા**તિ સમનુબન્ધસ્સ અપરિમુચ્ચમાનસ્સ. **અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેન દુક્ખધમ્મેના**તિ યેન કેનચિ સોકદુક્ખસ્સ ઉપ્પત્તિહેતુના. **સોકો**તિ સોચનકવસેન સોકો; ઇદં તેહિ કારણેહિ ઉપજ્જનકસોકસ્સ સભાવપચ્ચત્તં. **સોચના**તિ સોચનાકરો. **સોચિતત્ત**ન્તિ સોચિતભાવો. **અન્તોસોકો**તિ અબ્ભન્તરે સોકો. દુતિયપદં ઉપસગ્ગવસેન વડ્ઢિતં. સો હિ અબ્ભન્તરે સુક્ખાપેન્તો વિય પરિસુક્ખાપેન્તો વિય ઉપ્પજ્જતીતિ ''અન્તોસોકો અન્તોપરિસોકો''તિ વુચ્ચતિ.

ચેતસો પરિજ્ઝાયનાતિ ચિત્તસ્સ ઝાયનાકારો. સોકો હિ ઉપ્પજ્જમાનો અગ્ગિ વિય ચિત્તં ઝાપેતિ પરિદહતિ, ''ચિત્તં મે ઝામં, ન મે કિઞ્ચિ પટિભાતી''તિ વદાપેતિ. દુક્ખિતો મનો દુમ્મનો, તસ્સ ભાવો **દોમનસ્સં**. અનુપવિટ્ઠટ્ઠેન સોકોવ સલ્લન્તિ **સોકસલ્લં**. **અયં વુચ્ચતિ સોકો**તિ અયં સોકો નામ કથિયતિ. સો પનાયં કિઞ્ચાપિ અત્થતો દોમનસ્સવેદનાવ હોતિ, એવં સન્તેપિ અન્તોનિજ્ઝાનલક્ખણો, ચેતસો પરિનિજ્ઝાયનરસો, અનુસોચનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

'**સોકસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**'તિ એત્થ પન અયં સભાવદુક્ખત્તા ચેવ દુક્ખસ્સ ચ વત્થુભાવેન દુક્ખોતિ વુત્તો. કતરદુક્ખસ્સાતિ? કાયિકદુક્ખસ્સ ચેવ જવનક્ખણે ચ દોમનસ્સદુક્ખસ્સ. સોકવેગેન હિ હદયે મહાગણ્ડો ઉટ્ઠહિત્વા પરિપચ્ચિત્વા ભિજ્જતિ, મુખતો વા કાળલોહિતં નિક્ખમતિ, બલવં કાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ. ''એત્તકા મે ઞાતયો ખયં ગતા, એત્તકા મે ભોગા''તિ ચિન્તેન્તસ્સ ચ બલવં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમેસં દ્વિન્નં દુક્ખાનં વત્થુભાવેનપેસ દુક્ખોતિ વેદિતબ્બો. અપિચ –

સત્તાનં હદયં સોકો, સલ્લં વિય વિતુજ્જતિ;

અગ્ગિતત્તોવ નારાચો, ભુસઞ્ચ ડહતે પુન.

સમાવહતિ ચ બ્યાધિ-જરામરણભેદનં;
દુક્ખમ્પિ વિવિધં યસ્મા, તસ્મા દુક્ખોતિ વુચ્ચતીતિ.

પરિદેવનિદ્દેસો

૧૯૫. પરિદેવનિદ્દેસે ‘મય્હં ધીતા, મય્હં પુત્તો’તિ એવં આદિસ્સ આદિસ્સ દેવન્તિ રોદન્તિ એતેનાતિ **આદેવો**. તં તં વણ્ણં પરિકિત્તેત્વા પરિકિત્તેત્વા દેવન્તિ એતેનાતિ **પરિદેવો**. તતો પરાનિ દ્વે દ્વે પદાનિ પુરિમદ્વયસ્સેવ આકારભાવનિદ્દેસવસેન વુત્તાનિ. **વાચા**તિ વચનં. **પલાપો**તિ તુચ્છં નિરત્થકવચનં. ઉપડ્ઢભણિતઅઞ્ઞભણિતાદિવસેન વિરૂપો પલાપો **વિપ્પલાપો**. **લાલપ્પો**તિ પુનપ્પુનં લપનં. લાલપ્પનાકારો **લાલપ્પના**. લાલપ્પિતસ્સ ભાવો **લાલપ્પિતત્તં**. **અયં વુચ્ચતિ પરિદેવો**તિ અયં પરિદેવો નામ કથિયતિ. સો લાલપ્પનલક્ખણો, ગુણદોસપરિકિત્તનરસો, સમ્ભમપચ્ચુપટ્ઠાનો.

‘**પરિદેવસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**’તિ એત્થ પન અયમ્પિ સયં ન દુક્ખો, કાયદુક્ખદોમનસ્સદુક્ખાનં પન વત્થુભાવેન દુક્ખોતિ વુત્તો. પરિદેવન્તો હિ અત્તનો ખન્ધં મુટ્ઠીહિ પોથેતિ, ઉભોહિ હત્થેહિ ઉરં પહરતિ પિંસતિ, સીસેન ભિત્તિયા સદ્ધિં યુજ્ઝતિ. તેનસ્સ બલવં કાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ. ‘એત્તકા મે ઞાતયો ખયં વયં અબ્ભત્થં ગતા’તિઆદીનિ ચિન્તેતિ. તેનસ્સ બલવં દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખોતિ વેદિતબ્બો. અપિચ –

યં સોકસલ્લવિહતો પરિદેવમાનો,
કણ્ઠોટ્ઠતાલુતલસોસજમપ્પસય્હં;
ભિય્યોધિમત્તમધિગચ્છતિયેવ દુક્ખં,
દુક્ખોતિ તેન ભગવા પરિદેવમાહાતિ.

દુક્ખદોમનસ્સનિદ્દેસો

૧૯૬-૭. દુક્ખદોમનસ્સનિદ્દેસા હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં વણ્ણિતત્તા પાકટા એવ. લક્ખણાદીનિ પન તેસં તત્થ વુત્તાનેવ.

‘દુક્ખસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો, દોમનસ્સસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો’તિ એત્થ પન ઉભયમ્પેતં સયઞ્ચ દુક્ખત્તા કાયિકચેતસિકદુક્ખાનઞ્ચ વત્થુભાવેન દુક્ખન્તિ વુત્તં. હત્થપાદાનઞ્હિ કણ્ણનાસિકાનઞ્ચ છેદનદુક્ખેન દુક્ખિતસ્સ , અનાથસાલાયં ઉચ્છિટ્ઠકપાલં પુરતો કત્વા નિપન્નસ્સ, વણમુખેહિ પુળવકેસુ નિક્ખમન્તેસુ બલવં કાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ; નાનારઙ્ગરત્તવત્થમનુઞ્ઞાલઙ્કારં નક્ખત્તં કીળન્તં મહાજનં દિસ્વા બલવદોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. એવં તાવ દુક્ખસ્સ દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવો વેદિતબ્બો. અપિચ –

પીળેતિ કાયિકમિદં, દુક્ખં દુક્ખઞ્ચ માનસં ભિય્યો;
જનયતિ યસ્મા તસ્મા, દુક્ખન્તિ વિસેસતો વુત્તન્તિ.

ચેતોદુક્ખસમપ્પિતા પન કેસે પકિરિય ઉરાનિ પતિપિસેન્તિ, આવટ્ટન્તિ, વિવટ્ટન્તિ, છિન્નપપાતં પપતન્તિ, સત્થં આહરન્તિ, વિસં ખાદન્તિ, રજ્જુયા ઉબ્બન્ધન્તિ, અગ્ગિં પવિસન્તિ . તં તં વિપરીતં વત્થું તથા તથા વિપ્પટિસારિનો પરિડય્હમાનચિત્તા ચિન્તેન્તિ. એવં દોમનસ્સસ્સ ઉભિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવો વેદિતબ્બો. અપિચ –

પીળેતિ યતો ચિત્તં, કાયસ્સ ચ પીળનં સમાવહતિ;
દુક્ખન્તિ દોમનસ્સમ્પિ, દોમનસ્સં તતો અહૂતિ.

ઉપાયાસનિદ્દેસો

૧૯૮. **ઉપાયાસ**નિદ્દેસે આયાસનટ્ઠેન **આયાસો**; સંસીદનવિસીદનાકારપ્પવત્તસ્સ ચિત્તકિલમથસ્સેતં નામં. બલવં આયાસો **ઉપાયાસો**. આયાસિતભાવો **આયાસિતત્તં**. ઉપાયાસિતભાવો **ઉપાયાસિતત્તં. અયં વુચ્ચતિ ઉપાયાસો**તિ અયં ઉપાયાસો નામ કથિયતિ. સો પનેસ બ્યાસત્તિલક્ખણો, નિત્થુનનરસો, વિસાદપચ્ચુપટ્ઠાનો.

‘**ઉપાયાસસ્સ દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**’તિ એત્થ પન અયમ્પિ સયં ન દુક્ખો, ઉભિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખોતિ વુત્તો. કુપિતેન હિ રઞ્ઞા ઇસ્સરિયં અચ્છિન્દિત્વા હતપુત્તભાતિકાનં આણત્તવધાનં ભયેન અટવિં પવિસિત્વા નિલીનાનં મહાવિસાદપ્પત્તાનં દુક્ખટ્ઠાનેન દુક્ખસેય્યાય દુક્ખનિસજ્જાય બલવં કાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ. ‘એત્તકા નો ઞાતકા, એત્તકા ભોગા નટ્ઠા’તિ ચિન્તેન્તાનં બલવદોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખોતિ વેદિતબ્બોતિ. અપિચ –

ચિત્તસ્સ પરિદહના, કાયસ્સ વિસાદના ચ અધિમત્તં;
યં દુક્ખમુપાયાસો, જનેતિ દુક્ખો તતો વુત્તો.

એત્થ ચ મન્દગ્ગિના અન્તોભાજનેયેવ તેલાદીનં પાકો વિય સોકો. તિક્ખગ્ગિના પચ્ચમાનસ્સ ભાજનતો બહિનિક્ખમનં વિય પરિદેવો. બહિનિક્ખન્તાવસેસસ્સ નિક્ખમિતુમ્પિ અપ્પહોન્તસ્સ અન્તોભાજનેયેવ યાવ પરિક્ખયા પાકો વિય ઉપાયાસો દટ્ઠબ્બો.

અપ્પિયસમ્પયોગનિદ્દેસો

૧૯૯. **અપ્પિયસમ્પયોગ**નિદ્દેસે **યસ્સા**તિ યે અસ્સ. **અનિટ્ઠા**તિ અપરિયેસિતા. પરિયેસિતા વા હોન્તુ અપરિયેસિતા વા, નામમેવેતં અમનાપારમ્મણાનં. મનસ્મિં ન કમન્તિ, ન પવિસન્તીતિ **અકન્તા**. મનસ્મિં ન અપ્પિયન્તિ, ન વા મનં વડ્ઢેન્તીતિ **અમનાપા**. **રૂપા**તિઆદિ તેસં સભાવનિદસ્સનં. અનત્થં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અનત્થકામા**. અહિતં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અહિતકામા**. અફાસુકં દુક્ખવિહારં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **અફાસુકકામા**. ચતૂહિ યોગેહિ ખેમં નિબ્ભયં વિવટ્ટં ન ઇચ્છન્તિ, સભયં વટ્ટમેવ નેસં કામેન્તિ ઇચ્છન્તીતિ **આયોગક્ખેમકામા**.

અપિચ સદ્ધાદીનં વુદ્ધિસઙ્ખાતસ્સ અત્થસ્સ અકામનતો તેસંયેવ હાનિસઙ્ખાતસ્સ અનત્થસ્સ ચ કામનતો **અનત્થકામા**. સદ્ધાદીનંયેવ ઉપાયભૂતસ્સ હિતસ્સ અકામનતો સદ્ધાહાનિઆદીનં ઉપાયભૂતસ્સ અહિતસ્સ ચ કામનતો **અહિતકામા**. ફાસુકવિહારસ્સ અકામનતો અફાસુકવિહારસ્સ ચ કામનતો **અફાસુકકામા**. યસ્સ કસ્સચિ નિબ્ભયસ્સ અકામનતો ભયસ્સ ચ કામનતો **અયોગક્ખેમકામા**તિ એવમ્પેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

સઙ્ગતીતિ ગન્ત્વા સંયોગો. **સમાગમો**તિ આગતેહિ સંયોગો. **સમોધાન**ન્તિ ઠાનનિસજ્જાદીસુ સહભાવો. **મિસ્સીભાવો**તિ સબ્બકિચ્ચાનં સહકરણં. અયં સત્તવસેન યોજના. સઙ્ખારવસેન પન યં લબ્ભતિ તં ગહેતબ્બં. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અપ્પિયસમ્પયોગો નામ કથિયતિ. સો અનિટ્ઠસમોધાનલક્ખણો, ચિત્તવિઘાતકરણરસો, અનત્થભાવપચ્ચુપટ્ઠાનો.

સો અત્થતો એકો ધમ્મો નામ નત્થિ. કેવલં અપ્પિયસમ્પયુત્તાનં દુવિધસ્સાપિ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખોતિ વુત્તો. અનિટ્ઠાનિ હિ વત્થૂનિ સમોધાનગતાનિ વિજ્ઝનછેદનફાલનાદીહિ કાયિકમ્પિ દુક્ખં ઉપ્પાદેન્તિ, ઉબ્બેગજનનતો માનસમ્પિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

દિસ્વાવ અપ્પિયે દુક્ખં, પઠમં હોતિ ચેતસિ;
તદુપક્કમસમ્ભૂત-મથ કાયે યતો ઇધ.

તતો દુક્ખદ્વયસ્સાપિ, વત્થુતો સો મહેસિના;
દુક્ખો વુત્તોતિ વિઞ્ઞેય્યો, અપ્પિયેહિ સમાગમોતિ.

પિયવિપ્પયોગનિદ્દેસો

૨૦૦. **પિયવિપ્પયોગ**નિદ્દેસો વુત્તપટિપક્ખનયેન વેદિતબ્બો. **માતા વા**તિઆદિ પનેત્થ અત્થકામે સરૂપેન દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ મમાયતીતિ **માતા**. પિયાયતીતિ **પિતા**. ભજતીતિ **ભાતા**. તથા **ભગિની**. મેત્તાયન્તીતિ મિત્તા, મિનન્તીતિ વા **મિત્તા**; સબ્બગુય્હેસુ અન્તો પક્ખિપન્તીતિ અત્થો. કિચ્ચકરણીયેસુ સહભાવટ્ઠેન અમા હોન્તીતિ **અમચ્ચા**. અયં અમ્હાકં અજ્ઝત્તિકોતિ એવં જાનન્તિ ઞાયન્તીતિ વા **ઞાતી**. લોહિતેન સમ્બન્ધાતિ **સાલોહિતા**. એવમેતાનિ પદાનિ અત્થતો વેદિતબ્બાનિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં પિયેહિ વિપ્પયોગો નામ કથિયતિ. સો ઇટ્ઠવત્થુવિયોગલક્ખણો, સોકુપ્પાદનરસો, બ્યસનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

સો અત્થતો એકો ધમ્મો નામ નત્થિ. કેવલં પિયવિપ્પયુત્તાનં દુવિધસ્સાપિ દુક્ખસ્સ વત્થુભાવતો દુક્ખોતિ વુત્તો. ઇટ્ઠાનિ હિ વત્થૂનિ વિયુજ્જમાનાનિ સરીરસ્સ સોસનમિલાપનાદિભાવેન કાયિકમ્પિ દુક્ખં ઉપ્પાદેન્તિ, ‘યમ્પિ નો અહોસિ, તમ્પિ નો નત્થી’તિ અનુસોચાપનતો માનસમ્પિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

ઞાતિધનાદિવિયોગા, સોકસરસમપ્પિતા વિતુજ્જન્તિ;
બાલા યતો તતો યં, દુક્ખોતિ મતો પિયવિયોગોતિ.

ઇચ્છાનિદ્દેસો

૨૦૧. **ઇચ્છા**નિદ્દેસે **જાતિધમ્માન**ન્તિ જાતિસભાવાનં જાતિપકતિકાનં. **ઇચ્છા ઉપ્પજ્જતી**તિ તણ્હા ઉપ્પજ્જતિ. **અહો વતા**તિ પત્થના. **ન ખો પનેતં ઇચ્છાય પત્તબ્બ**ન્તિ યં એતં ‘‘અહો વત મયં ન જાતિધમ્મા અસ્સામ, ન ચ વત નો જાતિ આગચ્છેય્યા’’તિ એવં પહીનસમુદયેસુ સાધૂસુ વિજ્જમાનં અજાતિધમ્મત્તં, પરિનિબ્બુતેસુ ચ વિજ્જમાનં જાતિયા અનાગમનં ઇચ્છિતં, તં ઇચ્છન્તસ્સાપિ મગ્ગભાવનાય વિના અપત્તબ્બતો અનિચ્છન્તસ્સ ચ ભાવનાય પત્તબ્બતો ન ઇચ્છાય પત્તબ્બં નામ હોતિ. **ઇદમ્પી**તિ એતમ્પિ; ઉપરિ સેસાનિ ઉપાદાય પિકારો. **યમ્પિચ્છ**ન્તિ યેનપિ ધમ્મેન અલબ્ભનેય્યં વત્થું ઇચ્છન્તો ન લભતિ, તં અલબ્ભનેય્યવત્થુઇચ્છનં દુક્ખન્તિ

વેદિતબ્બં. **જરાધમ્માનન્તિ**આદીસુપિ એસેવ નયો. એવમેત્થ અલબ્ભનેય્યવત્થૂસુ ઇચ્છાવ ‘‘યમ્પિચ્છં ન લભતિ તમ્પિ દુક્ખ’’ન્તિ વુત્તા. સા અલબ્ભનેય્યવત્થુઇચ્છનલક્ખણા, તપ્પરિયેસનરસા, તેસં અપ્પત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના.

દ્વિન્નં પન દુક્ખાનં વત્થુભાવતો દુક્ખાતિ વુત્તા. એકચ્ચો હિ રાજા ભવિસ્સતીતિ સમ્ભાવિતો હોતિ. સો છિન્નભિન્નગણેન પરિવારિતો પબ્બતવિસમં વા વનગહનં વા પવિસતિ. અથ રાજા તં પવત્તિં ઞત્વા બલકાયં પેસેતિ. સો રાજપુરિસેહિ નિહતપરિવારો સયમ્પિ લદ્ધપ્પહારો પલાયમાનો રુક્ખન્તરં વા પાસાણન્તરં વા પવિસતિ. તસ્મિં સમયે મહામેઘો ઉટ્ઠહતિ, તિબ્બન્ધકારા કાળવદ્દલિકા હોતિ. અથ નં સમન્તતો કાળકિપિલ્લિકાદયો પાણા પરિવારેત્વા ગણ્હન્તિ. તેનસ્સ બલવકાયદુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ. ‘મં એકં નિસ્સાય એત્તકા ઞાતી ચ ભોગા ચ વિનટ્ઠા’તિ ચિન્તેન્તસ્સ બલવદોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ અયં ઇચ્છા ઇમેસં દ્વિન્નમ્પિ દુક્ખાનં વત્થુભાવેન દુક્ખાતિ વેદિતબ્બા. અપિચ –

તં તં પત્થયમાનાનં, તસ્સ તસ્સ અલાભતો;
યં વિઘાતમયં દુક્ખં, સત્તાનં ઇધ જાયતિ.

અલબ્ભનેય્યવત્થૂનં, પત્થના તસ્સ કારણં;
યસ્મા તસ્મા જિનો દુક્ખં, ઇચ્છિતાલાભમબ્રવીતિ.

ઉપાદાનક્ખન્ધનિદ્દેસો

૨૦૨. **ઉપાદાનક્ખન્ધ**નિદ્દેસે **સંખિત્તેના**તિ દેસનં સન્ધાય વુત્તં. દુક્ખઞ્હિ એત્તકાનિ દુક્ખસતાનીતિ વા એત્તકાનિ દુક્ખસહસ્સાનીતિ વા એત્તકાનિ દુક્ખસતસહસ્સાનીતિ વા સંખિપિતું ન સક્કા, દેસના પન સક્કા, તસ્મા ‘‘દુક્ખં નામ અઞ્ઞં કિઞ્ચિ નત્થિ, સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા’’તિ દેસનં સઙ્ખિપેન્તો એવમાહ. **સેય્યથિદ**ન્તિ નિપાતો; તસ્સ તે કતમેતિ ચેતિ અત્થો. **રૂપૂપાદાનક્ખન્ધો**તિઆદીનં અત્થો ખન્ધવિભઙ્ગે વણ્ણિતોયેવ.

‘**ખન્ધાનં દુક્ખટ્ઠો વેદિતબ્બો**’તિ એત્થ પન –

જાતિપ્પભુતિકં દુક્ખં, યં વુત્તં ઇધ તાદિના;
અવુત્તં યઞ્ચ તં સબ્બં, વિના એતે ન વિજ્જતિ.

યસ્મા તસ્મા ઉપાદાન-ક્ખન્ધા સઙ્ખેપતો ઇમે;
દુક્ખાતિ વુત્તા દુક્ખન્ત-દેસકેન મહેસિના.

તથા હિ ઇન્ધનમિવ પાવકો, લક્ખમિવ પહરણાનિ, ગોરૂપમિવ ડંસમકસાદયો, ખેત્તમિવ લાવકા, ગામં વિય ગામઘાતકા, ઉપાદાનક્ખન્ધપઞ્ચકમેવ જાતિઆદયો નાનપ્પકારેહિ બાધયમાના, તિણલતાદીનિ વિય ભૂમિયં, પુપ્ફફલપલ્લવાદીનિ વિય રુક્ખેસુ, ઉપાદાનક્ખન્ધેસુયેવ નિબ્બત્તન્તિ. ઉપાદાનક્ખન્ધાનઞ્ચ આદિદુક્ખં જાતિ, મજ્ઝેદુક્ખં જરા, પરિયોસાનદુક્ખં મરણં. મારણન્તિકદુક્ખાભિઘાતેન પરિડય્હમાનદુક્ખં સોકો, તદસહનતો લાલપ્પનદુક્ખં પરિદેવો. તતો ધાતુક્ખોભસઙ્ખાતઅનિટ્ઠફોટ્ઠબ્બસમાયોગતો કાયસ્સ આબાધનદુક્ખં દુક્ખં. તેન બાધિયમાનાનં પુથુજ્જનાનં તત્થ પટિઘુપ્પત્તિતો ચેતોબાધનદુક્ખં દોમનસ્સં. સોકાદિવુડ્ઢિયા જનિતવિસાદાનં અનુત્થુનનદુક્ખં ઉપાયાસો. મનોરથવિઘાતપ્પત્તાનં ઇચ્છાવિઘાતદુક્ખં ઇચ્છિતાલાભોતિ એવં નાનપ્પકારતો

ઉપપરિક્ખિયમાના ઉપાદાનક્ખન્ધાવ દુક્ખાતિ યદેતં એકમેકં દસ્સેત્વા વુચ્ચમાનં અનેકેહિ કપ્પેહિ ન સક્કા અસેસતો વત્તું, તં સબ્બમ્પિ દુક્ખં એકજલબિન્દુમ્હિ સકલસમુદ્દજલરસં વિય યેસુ કેસુચિ પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ સઙ્ખિપિત્વા દસ્સેતું ''સંખિત્તેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા દુક્ખા''તિ ભગવા અવોચાતિ.

દુક્ખસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૩. **સમુદયસચ્ચ**નિદ્દેસે **યાયં તણ્હા**તિ યા અયં તણ્હા. **પોનોબ્ભવિકા**તિ પુનબ્ભવકરણં પુનોબ્ભવો, પુનોબ્ભવો સીલમસ્સાતિ પોનોબ્ભવિકા. અપિચ પુનબ્ભવં દેતિ, પુનબ્ભવાય સંવત્તતિ, પુનપ્પુનં ભવે નિબ્બત્તેતીતિ પોનોબ્ભવિકા. સા પનેસા પુનબ્ભવસ્સ દાયિકાપિ અત્થિ અદાયિકાપિ, પુનબ્ભવાય સંવત્તનિકાપિ અત્થિ અસંવત્તનિકાપિ, દિન્નાય પટિસન્ધિયા ઉપધિવેપક્કમત્તાપિ. સા પુનબ્ભવં દદમાનાપિ અદદમાનાપિ, પુનબ્ભવાય સંવત્તમાનાપિ અસંવત્તમાનાપિ, દિન્નાય પટિસન્ધિયા ઉપધિવેપક્કમત્તાપિ પોનોબ્ભવિકા એવાતિ નામં લભતિ. અભિનન્દનસઙ્ખાતેન નન્દિરાગેન સહગતાતિ **નન્દિરાગસહગતા**, નન્દિરાગેન સદ્ધિં અત્થતો એકત્તમેવ ગતાતિ વુત્તં હોતિ. **તત્રતત્રાભિનન્દિની**તિ યત્ર યત્ર અત્તભાવો તત્રતત્રાભિનન્દિની, રૂપાદીસુ વા આરમ્મણેસુ તત્રતત્રાભિનન્દિની; રૂપાભિનન્દિની સદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બધમ્માભિનન્દિનીતિ અત્થો. **સેય્યથિદ**ન્તિ નિપાતો; તસ્સ સા કતમાતિ ચેતિ અત્થો. **કામતણ્હા**તિ કામે તણ્હા કામતણ્હા; પઞ્ચકામગુણિકરાગસ્સેતં અધિવચનં. ભવે તણ્હા **ભવતણ્હા**; ભવપત્થનાવસેન ઉપ્પન્નસ્સ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતસ્સ રૂપારૂપભવરાગસ્સ ચ ઝાનનિકન્તિયા ચેતં અધિવચનં. વિભવે તણ્હા **વિભવતણ્હા**; ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતસ્સ રાગસ્સેતં અધિવચનં.

ઇદાનિ તસ્સા તણ્હાય વત્થું વિત્થારતો દસ્સેતું **સા ખો પનેસા**તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પજ્જતી**તિ જાયતિ. **નિવિસતી**તિ પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન પતિટ્ઠહતિ. **યં લોકે પિયરૂપં સાતરૂપ**ન્તિ યં લોકસ્મિં પિયસભાવઞ્ચેવ મધુરસભાવઞ્ચ. **ચક્ખું લોકે**તિઆદીસુ લોકસ્મિઞ્હિ ચક્ખાદીસુ મમત્તેન અભિનિવિટ્ઠા સત્તા સમ્પત્તિયં પતિટ્ઠિતા અત્તનો ચક્ખું આદાસાદીસુ નિમિત્તગ્ગહણાનુસારેન વિપ્પસન્નપઞ્ચપસાદં સુવણ્ણવિમાને ઉગ્ઘાટિતમણિસીહપઞ્જરં વિય મઞ્ઞન્તિ, સોતં રજતપનાળિકં વિય પામઙ્ગસુત્તકં વિય ચ મઞ્ઞન્તિ, તુઙ્ગનાસાતિ લદ્ધવોહારં ઘાનં વટ્ટેત્વા ઠપિતહરિતાલવટ્ટિં વિય મઞ્ઞન્તિ, જિવ્હં રત્તકમ્બલપટલં વિય મુદુસિનિદ્ધમધુરરસદં મઞ્ઞન્તિ, કાયં સાલલટ્ઠિં વિય સુવણ્ણતોરણં વિય ચ મઞ્ઞન્તિ, મનં અઞ્ઞેસં મનેન અસદિસં ઉળારં મઞ્ઞન્તિ, રૂપં સુવણ્ણકણિકારપુપ્ફાદિવણ્ણં વિય , સદ્દં મત્તકરવીકકોકિલમન્દધમિતમણિવંસનિગ્ઘોસં વિય, અત્તના પટિલદ્ધાનિ ચતુસમુટ્ઠાનિકગન્ધારમ્મણાદીનિ 'કસ્સ અઞ્ઞસ્સ એવરૂપાનિ અત્થી'તિ મઞ્ઞન્તિ. તેસં એવં મઞ્ઞમાનાનં તાનિ ચક્ખાદીનિ પિયરૂપાનિ ચેવ હોન્તિ સાતરૂપાનિ ચ. અથ નેસં તત્થ અનુપ્પન્ના ચેવ તણ્હા ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્ના ચ પુનપ્પુનં પવત્તિવસેન નિવિસતિ. તસ્મા ભગવા – ''ચક્ખું લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં. એત્થેસા તણ્હા ઉપ્પજ્જમાના ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પજ્જમાના**તિ યદા ઉપ્પજ્જતિ તદા એત્થ ઉપ્પજ્જતીતિ અત્થો. એસ નયો સબ્બત્થાપીતિ.

સમુદયસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૪. **નિરોધસચ્ચનિદ્દેસે યો તસ્સાયેવ તણ્હાયા**તિ એત્થ 'યો તસ્સેવ દુક્ખસ્સા'તિ વત્તબ્બે યસ્મા સમુદયનિરોધેનેવ દુક્ખં નિરુજ્ઝતિ નો અઞ્ઞથા, યથાહ –

''યથાપિ મૂલે અનુપદ્દવે દળ્હે,
છિન્નોપિ રુક્ખો પુનરેવ રૂહતિ;
એવમ્પિ તણ્હાનુસયે અનૂહતે,
નિબ્બત્તતિ દુક્ખમિદં પુનપ્પુન''ન્તિ. (ધ॰ પ॰ ૩૩૮);

તસ્મા તં દુક્ખનિરોધં દસ્સેન્તો સમુદયનિરોધેન દસ્સેતું એવમાહ. સીહસમાનવુત્તિનો હિ તથાગતા. તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દસ્સેન્તા હેતુમ્હિ પટિપજ્જન્તિ, ન ફલે. સુવાનવુત્તિનો પન અઞ્ઞતિત્થિયા. તે દુક્ખં નિરોધેન્તા દુક્ખનિરોધઞ્ચ દસ્સેન્તા અત્તકિલમથાનુયોગેન ચેવ તસ્સેવ ચ દેસનાય ફલે પટિપજ્જન્તિ, ન હેતુમ્હીતિ. સીહસમાનવુત્તિતાય સત્થા હેતુમ્હિ પટિપજ્જન્તો **યો તસ્સાયેવા**તિઆદિમાહ.

તત્થ **તસ્સાયેવા**તિ યા સા ઉપ્પત્તિ નિવેસવસેન હેટ્ઠા પકાસિતા તસ્સાયેવ. **અસેસવિરાગનિરોધો**તિઆદીનિ સબ્બાનિ નિબ્બાનવેવચનાનેવ . નિબ્બાનઞ્હિ આગમ્મ તણ્હા અસેસા વિરજ્જતિ નિરુજ્ઝતિ. તસ્મા તં ''તસ્સાયેવ તણ્હાય અસેસવિરાગનિરોધો''તિ વુચ્ચતિ. નિબ્બાનઞ્ચ આગમ્મ તણ્હા ચજિયતિ, પટિનિસ્સજ્જિયતિ, મુચ્ચતિ, ન અલ્લિયતિ. તસ્મા નિબ્બાનં ''ચાગો પટિનિસ્સગ્ગો મુત્તિ અનાલયો''તિ વુચ્ચતિ. એકમેવ હિ નિબ્બાનં. નામાનિ પનસ્સ સબ્બસઙ્ખતાનં નામપટિપક્ખવસેન અનેકાનિ નિબ્બાનવેવચનાનેવ હોન્તિ, સેય્યથિદં – અસેસવિરાગનિરોધો, ચાગો, પટિનિસ્સગ્ગો, મુત્તિ, અનાલયો, રાગક્ખયો, દોસક્ખયો, મોહક્ખયો, તણ્હાક્ખયો, અનુપ્પાદો, અપ્પવત્તં, અનિમિત્તં, અપ્પણિહિતં, અનાયૂહનં, અપ્પટિસન્ધિ, અનુપપત્તિ, અગતિ, અજાતં, અજરં, અબ્યાધિ, અમતં, અસોકં, અપરિદેવં, અનુપાયાસં, અસંકિલિટ્ઠન્તિઆદીનિ.

ઇદાનિ મગ્ગેન છિન્નાય નિબ્બાનં આગમ્મ અપ્પવત્તિપત્તાયપિ ચ તણ્હાય યેસુ વત્થૂસુ તસ્સા ઉપ્પત્તિ દસ્સિતા, તત્થેવ અભાવં દસ્સેતું **સા ખો પનેસા**તિઆદિમાહ. તત્થ યથા પુરિસો ખેત્તે જાતં તિત્તઅલાબુવલ્લિં દિસ્વા અગ્ગતો પટ્ઠાય મૂલં પરિયેસિત્વા છિન્દેય્ય, સા અનુપુબ્બેન મિલાયિત્વા અપ્પવત્તિં ગચ્છેય્ય. તતો તસ્મિં ખેત્તે તિત્તઅલાબુ નિરુદ્ધા પહીનાતિ વુચ્ચેય્ય. એવમેવ ખેત્તે તિત્તઅલાબુ વિય ચક્ખાદીસુ તણ્હા. સા અરિયમગ્ગેન મૂલચ્છિન્ના નિબ્બાનં આગમ્મ અપ્પવત્તિં ગચ્છતિ. એવં ગતા પન તેસુ વત્થૂસુ ખેત્તે તિત્તઅલાબુ વિય ન પઞ્ઞાયતિ. યથા ચ અટવિતો ચોરે આનેત્વા નગરસ્સ દક્ખિણદ્વારે ઘાતેય્યું, તતો અટવિયં ચોરા મતાતિ વા મારિતાતિ વા વુચ્ચેય્યું; એવમેવ અટવિયં ચોરા વિય યા ચક્ખાદીસુ તણ્હા, સા દક્ખિણદ્વારે ચોરા વિય નિબ્બાનં આગમ્મ નિરુદ્ધત્તા નિબ્બાને નિરુદ્ધા. એવં નિરુદ્ધા પન તેસુ વત્થૂસુ અટવિયં ચોરા વિય ન પઞ્ઞાયતિ. તેનસ્સા તત્થેવ નિરોધં દસ્સેન્તો ''ચક્ખું લોકે પિયરૂપં સાતરૂપં, એત્થેસા તણ્હા પહીયમાના પહીયતિ, એત્થ નિરુજ્ઝમાના નિરુજ્ઝતી''તિઆદિમાહ. સેસમેત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

નિરોધસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસવણ્ણના

૨૦૫. **મગ્ગસચ્ચનિદ્દેસે** **અયમેવા**તિ અઞ્ઞમગ્ગપટિક્ખેપનત્થં નિયમનં. **અરિયો**તિ તંતંમગ્ગવજ્ઝેહિ કિલેસેહિ આરકત્તા અરિયભાવકરત્તા અરિયફલપટિલાભકરત્તા ચ અરિયો. અટ્ઠઙ્ગાનિ અસ્સાતિ **અટ્ઠઙ્ગિકો**. સ્વાયં ચતુરઙ્ગિકા વિય સેના, પઞ્ચઙ્ગિકં વિય તૂરિયં અઙ્ગમત્તમેવ હોતિ, અઙ્ગવિનિમુત્તો નત્થિ. નિબ્બાનત્થિકેહિ મગ્ગીયતિ, નિબ્બાનં વા મગ્ગતિ, કિલેસે વા મારેન્તો ગચ્છતીતિ **મગ્ગો**. **સેય્યથિદ**ન્તિ સો કતમોતિ ચેતિ અત્થો.

ઇદાનિ અઙ્ગમત્તમેવ મગ્ગો હોતિ, અઙ્ગવિનિમ્મુત્તો નત્થીતિ દસ્સેન્તો **સમ્માદિટ્ઠિ...પે॰... સમ્માસમાધી**તિ આહ. તત્થ સમ્મા દસ્સનલક્ખણા **સમ્માદિટ્ઠિ**. સમ્મા અભિનિરોપનલક્ખણો **સમ્માસઙ્કપ્પો**. સમ્મા પરિગ્ગહલક્ખણા **સમ્માવાચા**. સમ્મા સમુટ્ઠાપનલક્ખણો **સમ્માકમ્મન્તો**. સમ્મા વોદાનલક્ખણો **સમ્માઆજીવો**. સમ્મા પગ્ગહલક્ખણો **સમ્માવાયામો**. સમ્મા ઉપટ્ઠાનલક્ખણા **સમ્માસતિ**. સમ્મા સમાધાનલક્ખણો **સમ્માસમાધિ**.

તેસુ ચ એકેકસ્સ તીણિ તીણિ કિચ્ચાનિ હોન્તિ, સેય્યથિદં – સમ્માદિટ્ઠિ તાવ અઞ્ઞેહિપિ અત્તનો પચ્ચનીકકિલેસેહિ સદ્ધિં મિચ્છાદિટ્ઠિં પજહતિ, નિરોધં આરમ્મણં કરોતિ, સમ્પયુત્તધમ્મે ચ પસ્સતિ તપ્પટિચ્છાદકમોહવિધમનવસેન અસમ્મોહતો. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ તથેવ મિચ્છાસઙ્કપ્પાદીનિ ચ પજહન્તિ, નિરોધઞ્ચ આરમ્મણં કરોન્તિ. વિસેસતો પનેત્થ સમ્માસઙ્કપ્પો સહજાતધમ્મે અભિનિરોપેતિ, સમ્માવાચા સમ્મા પરિગ્ગણ્હાતિ, સમ્માકમ્મન્તો સમ્મા સમુટ્ઠાપેતિ, સમ્માઆજીવો સમ્મા વોદાપેતિ, સમ્માવાયામો સમ્મા પગ્ગણ્હાતિ, સમ્માસતિ સમ્મા ઉપટ્ઠાતિ, સમ્માસમાધિ સમ્મા પદહતિ.

અપિચેસા સમ્માદિટ્ઠિ નામ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા હોતિ, મગ્ગકાલે એકક્ખણા એકારમ્મણા, કિચ્ચતો પન દુક્ખે ઞાણન્તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. સમ્માસઙ્કપ્પાદયોપિ પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા હોન્તિ, મગ્ગકાલે એકક્ખણા એકારમ્મણા. તેસુ સમ્માસઙ્કપ્પો કિચ્ચતો નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પોતિઆદીનિ તીણિ નામાનિ લભતિ. સમ્માવાચાદયો તયો પુબ્બભાગે નાનાક્ખણા નાનારમ્મણા વિરતિયોપિ હોન્તિ ચેતનાયોપિ, મગ્ગક્ખણે પન વિરતિયોવ. સમ્માવાયામો સમ્માસતીતિ ઇદમ્પિ દ્વયં કિચ્ચતો સમ્મપ્પધાનસતિપટ્ઠાનવસેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. સમ્માસમાધિ પન પુબ્બભાગેપિ મગ્ગક્ખણેપિ સમ્માસમાધિયેવ.

ઇતિ ઇમેસુ અટ્ઠસુ ધમ્મેસુ ભગવતા નિબ્બાનાધિગમાય પટિપન્નસ્સ યોગિનો બહૂપકારત્તા પઠમં સમ્માદિટ્ઠિ દેસિતા. અયઞ્હિ ''પઞ્ઞાપજ્જોતો પઞ્ઞાસત્થ''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬, ૨૦, ૨૯, ૩૪) ચ વુત્તા. તસ્મા એતાય પુબ્બભાગે વિપસ્સનાઞાણસઙ્ખાતાય સમ્માદિટ્ઠિયા અવિજ્જન્ધકારં વિદ્ધંસેત્વા કિલેસચોરે ઘાતેન્તો ખેમેન યોગાવચરો નિબ્બાનં પાપુણાતિ. તેન વુત્તં ''નિબ્બાનાધિગમાય પટિપન્નસ્સ યોગિનો બહૂપકારત્તા પઠમં સમ્માદિટ્ઠિ દેસિતા''તિ.

સમ્માસઙ્કપ્પો પન તસ્સા બહૂપકારો, તસ્મા તદનન્તરં વુત્તો. યથા હિ હેરઞ્ઞિકો હત્થેન પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા ચક્ખુના કહાપણં ઓલોકેન્તો 'અયં કૂટો, અયં છેકો'તિ જાનાતિ, એવં યોગાવચરોપિ પુબ્બભાગે વિતક્કેન વિતક્કેત્વા વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ઓલોકયમાનો 'ઇમે ધમ્મા કામાવચરા, ઇમે ધમ્મા રૂપાવચરાદયો'તિ જાનાતિ. યથા વા પન પુરિસેન કોટિયં ગહેત્વા પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા દિન્નં મહારુક્ખં તચ્છકો વાસિયા તચ્છેત્વા કમ્મે ઉપનેતિ, એવં વિતક્કેન વિતક્કેત્વા વિતક્કત્વા દિન્નધમ્મે યોગાવચરો પઞ્ઞાય 'ઇમે ધમ્મા

કામાવચરા, ઇમે ધમ્મા રૂપાવચરા’તિઆદિના નયેન પરિચ્છિન્દિત્વા કમ્મે ઉપનેતિ. તેન વુત્તં ‘સમ્માસઙ્કપ્પો પન તસ્સા બહૂપકારો, તસ્મા તદનન્તરં વુત્તો’’તિ.

સ્વાયં યથા સમ્માદિટ્ઠિયા, એવં સમ્માવાચાયપિ ઉપકારકો. યથાહ – ‘‘પુબ્બે ખો, ગહપતિ, વિતક્કેત્વા વિચારેત્વા પચ્છા વાચં ભિન્દતી’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૩). તસ્મા તદનન્તરં સમ્માવાચા વુત્તા.

યસ્મા પન ‘ઇદઞ્ચિદઞ્ચ કરિસ્સામા’તિ પઠમં વાચાય સંવિદહિત્વા લોકે કમ્મન્તે પયોજેન્તિ, તસ્મા વાચા કાયકમ્મસ્સ ઉપકારિકાતિ સમ્માવાચાય અનન્તરં સમ્માકમ્મન્તો વુત્તો.

ચતુબ્બિધં પન વચીદુચ્ચરિતં, તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં પહાય ઉભયં સુચરિતં પૂરેન્તસ્સેવ યસ્મા આજીવટ્ઠમકસીલં પૂરતિ, ન ઇતરસ્સ, તસ્મા તદુભયાનન્તરં સમ્માઆજીવો વુત્તો.

એવં સુદ્ધાજીવેન ‘પરિસુદ્ધો મે આજીવો’તિ એત્તાવતા પરિતોસં અકત્વા સુત્તપ્પમત્તેન વિહરિતું ન યુત્તં, અથ ખો સબ્બઇરિયાપથેસુ ઇદં વીરિયમારભિતબ્બન્તિ દસ્સેતું તદનન્તરં સમ્માવાયામો વુત્તો.

તતો આરદ્ધવીરિયેનાપિ કાયાદીસુ ચતૂસુ વત્થૂસુ સતિ સુપ્પતિટ્ઠિતા કાતબ્બાતિ દસ્સનત્થં તદનન્તરં સમ્માસતિ દેસિતા.

યસ્મા પન એવં સુપ્પતિટ્ઠિતા સતિ સમાધિસ્સ ઉપકારાનુપકારાનં ધમ્માનં ગતિયો સમન્વેસિત્વા પહોતિ એકત્તારમ્મણે ચિત્તં સમાધાતું, તસ્મા સમ્માસતિઅનન્તરં સમ્માસમાધિ દેસિતોતિ વેદિતબ્બો.

સમ્માદિટ્ઠિનિદ્દેસે ‘‘દુક્ખે ઞાણ’’ન્તિઆદિના ચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનં દસ્સિતં. તત્થ પુરિમાનિ દ્વે સચ્ચાનિ વટ્ટં, પચ્છિમાનિ વિવટ્ટં. તેસુ ભિક્ખુનો વટ્ટે કમ્મટ્ઠાનાભિનિવેસો હોતિ, વિવટ્ટે નત્થિ અભિનિવેસો. પુરિમાનિ હિ દ્વે સચ્ચાનિ ‘‘પઞ્ચક્ખન્ધા દુક્ખં, તણ્હા સમુદયો’’તિ એવં સઙ્ખેપેન ચ ‘‘કતમે પઞ્ચક્ખન્ધા? રૂપક્ખન્ધો’’તિઆદિના નયેન વિત્થારેન ચ આચરિયસ્સ સન્તિકે ઉગ્ગણ્હિત્વા વાચાય પુનપ્પુનં પરિવત્તેન્તો યોગાવચરો કમ્મં કરોતિ; ઇતરેસુ પન દ્વીસુ સચ્ચેસુ ‘‘નિરોધસચ્ચં ઇટ્ઠં કન્તં મનાપં, મગ્ગસચ્ચં ઇટ્ઠં કન્તં મનાપ’’ન્તિ એવં સવનેનેવ કમ્મં કરોતિ. સો એવં કમ્મં કરોન્તો ચત્તારિ સચ્ચાનિ એકેન પટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, એકાભિસમયેન અભિસમેતિ; દુક્ખં પરિઞ્ઞાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ, સમુદયં પહાનપટિવેધેન, નિરોધં સચ્છિકિરિયપટિવેધેન, મગ્ગં ભાવનાપટિવેધેન પટિવિજ્ઝતિ; દુક્ખં પરિઞ્ઞાભિસમયેન...પે॰... મગ્ગં ભાવનાભિસમયેન અભિસમેતિ.

એવમસ્સ પુબ્બભાગે દ્વીસુ સચ્ચેસુ ઉગ્ગહપરિપુચ્છાસવનધારણસમ્મસનપટિવેધો હોતિ, દ્વીસુ સવનપટિવેધોયેવ; અપરભાગે તીસુ કિચ્ચતો પટિવેધો હોતિ, નિરોધે આરમ્મણપટિવેધો. તત્થ સબ્બમ્પિ પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં, સવનધારણસમ્મસનઞાણં લોકિયં કામાવચરં, પચ્ચવેક્ખણા પન પત્તસચ્ચસ્સ હોતિ. અયઞ્ચ આદિકમ્મિકો. તસ્મા સા ઇધ ન વુત્તા. ઇમસ્સ ચ ભિક્ખુનો પુબ્બે પરિગ્ગહતો ‘દુક્ખં પરિજાનામિ , સમુદયં પજહામિ, નિરોધં સચ્છિકરોમિ, મગ્ગં ભાવેમી’તિ આભોગસમન્નાહારમનસિકારપચ્ચવેક્ખણા નત્થિ, પરિગ્ગહતો પટ્ઠાય હોતિ; અપરભાગે પન દુક્ખં પરિઞ્ઞાતમેવ હોતિ...પે॰... મગ્ગો ભાવિતોવ હોતિ.

તત્થ દ્વે સચ્ચાનિ દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરાનિ, દ્વે ગમ્ભીરત્તા દુદ્દસાનિ. દુક્ખસચ્ચઞ્હિ ઉપ્પત્તિતો પાકટં; ખાણુકણ્ટકપ્પહારાદીસુ ‘અહો દુક્ખ’ન્તિ વત્તબ્બતમ્પિ આપજ્જતિ. સમુદયમ્પિ ખાદિતુકામતાભુઞ્જિતુકામતાદિવસેન

ઉપ્પત્તિતો પાકટં. લક્ખણપટિવેધતો પન ઉભયમ્પિ ગમ્ભીરં. ઇતિ તાનિ દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરાનિ. ઇતરેસં પન દ્વિન્નં દસ્સનત્થાય પયોગો ભવગ્ગગહણત્થં હત્થપ્પસારણં વિય, અવીચિફુસનત્થં પાદપ્પસારણં વિય, સતધા ભિન્નવાલસ્સ કોટિયા કોટિં પટિપાદનં વિય ચ હોતિ. ઇતિ તાનિ ગમ્ભીરત્તા દુદ્દસાનિ. એવં દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરેસુ ગમ્ભીરત્તા ચ દુદ્દસેસુ ચતૂસુ સચ્ચેસુ ઉગ્ગહાદિવસેન પુબ્બભાગઞાણુપ્પત્તિં સન્ધાય ઇદં ''દુક્ખે ઞાણ''ન્તિઆદિ વુત્તં. પટિવેધક્ખણે પન એકમેવ ઞાણં હોતિ.

સમ્માસઙ્કપ્પનિદ્દેસે કામતો નિસ્સટોતિ **નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પો**. બ્યાપાદતો નિસ્સટોતિ **અબ્યાપાદસઙ્કપ્પો**. વિહિંસાય નિસ્સટોતિ **અવિહિંસાસઙ્કપ્પો**. તત્થ નેક્ખમ્મવિતક્કો કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ, અબ્યાપાદવિતક્કો બ્યાપાદવિતક્કસ્સ, અવિહિંસાવિતક્કો વિહિંસાવિતક્કસ્સ. નેક્ખમ્મવિતક્કો ચ કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ, અબ્યાપાદઅવિહિંસાવિતક્કા બ્યાપાદવિહિંસાવિતક્કાનં.

તત્થ યોગાવચરો કામવિતક્કસ્સ પદઘાતનત્થં કામવિતક્કં વા સમ્મસતિ અઞ્ઞં વા પન કિઞ્ચિ સઙ્ખારં. અથસ્સ વિપસ્સનાક્ખણે વિપસ્સનાસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો તદઙ્ગવસેન કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ, વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા મગ્ગં પાપેતિ. અથસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો સમુચ્છેદવસેન કામવિતક્કસ્સ પદઘાતં પદચ્છેદં કરોન્તો ઉપ્પજ્જતિ; બ્યાપાદવિતક્કસ્સાપિ પદઘાતનત્થં બ્યાપાદવિતક્કં વા અઞ્ઞં વા સઙ્ખારં સમ્મસતિ; વિહિંસાવિતક્કસ્સ પદઘાતનત્થં વિહિંસાવિતક્કં વા અઞ્ઞં વા સઙ્ખારં સમ્મસતિ. અથસ્સ વિપસ્સનાક્ખણેતિ સબ્બં પુરિમનયેનેવ યોજેતબ્બં.

કામવિતક્કાદીનં પન તિણ્ણં પાળિયં વિભત્તેસુ અટ્ઠતિંસારમ્મણેસુ એકકમ્મટ્ઠાનમ્પિ અપચ્ચનીકં નામ નત્થિ. એકન્તતો પન કામવિતક્કસ્સ તાવ અસુભેસુ પઠમજ્ઝાનમેવ પચ્ચનીકં, બ્યાપાદવિતક્કસ્સ મેત્તાય તિકચતુક્કજ્ઝાનાનિ, વિહિંસાવિતક્કસ્સ કરુણાય તિકચતુક્કજ્ઝાનાનિ. તસ્મા અસુભે પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં સમાપન્નસ્સ સમાપત્તિક્ખણે ઝાનસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો વિક્ખમ્ભનવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેન્તસ્સ વિપસ્સનાક્ખણે વિપસ્સનાસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો તદઙ્ગવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા મગ્ગં પાપેન્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તો સઙ્કપ્પો સમુચ્છેદવસેન કામવિતક્કસ્સ પચ્ચનીકો હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નો નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પોતિ વુચ્ચતીતિ વેદિતબ્બો.

મેત્તાય પન પરિકમ્મં કત્વા, કરુણાય પરિકમ્મં કત્વા ઝાનં સમાપજ્જતીતિ સબ્બં પુરિમનયેનેવ યોજેતબ્બં. એવં ઉપ્પન્નો અબ્યાપાદસઙ્કપ્પોતિ વુચ્ચતિ, અવિહિંસાસઙ્કપ્પોતિ ચ વુચ્ચતીતિ વેદિતબ્બો. એવમેતે નેક્ખમ્મસઙ્કપ્પાદયો વિપસ્સનાઝાનવસેન ઉપ્પત્તીનં નાનત્તા પુબ્બભાગે નાના; મગ્ગક્ખણે પન ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ ઉપ્પન્નસ્સ અકુસલસઙ્કપ્પસ્સ પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાનો એકોવ કુસલસઙ્કપ્પો ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માસઙ્કપ્પો નામ.

સમ્માવાચાનિદ્દેસેપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન મુસાવાદા વિરમતિ, અઞ્ઞેનઞ્ઞેન પિસુણવાચાદીહિ, તસ્મા ચતસ્સોપેતા વેરમણિયો પુબ્બભાગે નાના; મગ્ગક્ખણે પન મિચ્છાવાચાસઙ્ખાતાય ચતુબ્બિધાય અકુસલદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માવાચાસઙ્ખાતા કુસલવેરમણી ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માવાચા નામ.

સમ્માકમ્મન્તનિદ્દેસેપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન પાણાતિપાતા વિરમતિ, અઞ્ઞેન અદિન્નાદાના, અઞ્ઞેન કામેસુમિચ્છાચારા, તસ્મા તિસ્સોપેતા વેરમણિયો પુબ્બભાગે નાના; મગ્ગક્ખણે પન મિચ્છાકમ્મન્તસઙ્ખાતાય તિવિધાય અકુસલદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માકમ્મન્તસઙ્ખાતા અકુસલવેરમણી ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માકમ્મન્તો નામ.

સમ્માઆજીવનિદ્દેસે **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં સાસને. **અરિયસાવકો**તિ અરિયસ્સ બુદ્ધસ્સ સાવકો. **મિચ્છાઆજીવં પહાયા**તિ પાપકં આજીવં પજહિત્વા. **સમ્માઆજીવેના**તિ બુદ્ધપસત્થેન કુસલઆજીવેન. **જીવિકં કપ્પેતી**તિ જીવિતપ્પવત્તિં પવત્તેતિ. ઇધાપિ યસ્મા અઞ્ઞેનેવ ચિત્તેન કાયદ્વારવીતિક્કમા વિરમતિ; અઞ્ઞેન વચીદ્વારવીતિક્કમા, તસ્મા પુબ્બભાગે નાનાક્ખણેસુ ઉપ્પજ્જતિ; મગ્ગક્ખણે પન દ્વીસુ દ્વારેસુ સત્તન્નં કમ્મપથાનં વસેન ઉપ્પન્નાય મિચ્છાઆજીવદુસ્સીલ્યચેતનાય પદચ્છેદતો અનુપ્પત્તિસાધનવસેન મગ્ગઙ્ગં પૂરયમાના એકાવ સમ્માઆજીવસઙ્ખાતા કુસલવેરમણી ઉપ્પજ્જતિ. અયં સમ્માઆજીવો નામ.

સમ્માવાયામનિદ્દેસો સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગે અનુપદવણ્ણનાવસેન આવિભવિસ્સતિ. અયં પન પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લભતિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાય વાયામં કરોતિ, અઞ્ઞેન ઉપ્પન્નાનં પહાનાય; અઞ્ઞેનેવ ચ અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનં ઉપ્પાદાય, અઞ્ઞેન ઉપ્પન્નાનં ઠિતિયા; મગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભતિ. એકમેવ હિ મગ્ગસમ્પયુત્તં વીરિયં ચતુકિચ્ચસાધનટ્ઠેન ચત્તારિ નામાનિ લબ્ભતિ.

સમ્માસતિનિદ્દેસોપિ સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે અનુપદવણ્ણનાવસેન આવિભવિસ્સતિ. અયમ્પિ ચ પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભતિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન કાયં પરિગ્ગણ્હાતિ, અઞ્ઞેનઞ્ઞેન વેદનાદીનિ; મગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભતિ. એકાયેવ હિ મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ ચતુકિચ્ચસાધનટ્ઠેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ.

સમ્માસમાધિનિદ્દેસે ચત્તારિ ઝાનાનિ પુબ્બભાગેપિ નાના, મગ્ગક્ખણેપિ. પુબ્બભાગે સમાપત્તિવસેન નાના, મગ્ગક્ખણે નાનામગ્ગવસેન. એકસ્સ હિ પઠમમગ્ગો પઠમજ્ઝાનિકો હોતિ, દુતિયમગ્ગાદયોપિ પઠમજ્ઝાનિકા, દુતિયાદીસુ અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકા વા. એકસ્સ પઠમમગ્ગો દુતિયાદીનં અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકો હોતિ, દુતિયાદયોપિ દુતિયાદીનં અઞ્ઞતરજ્ઝાનિકા વા પઠમજ્ઝાનિકા વા. એવં ચત્તારોપિ મગ્ગા ઝાનવસેન સદિસા વા અસદિસા વા એકચ્ચસદિસા વા હોન્તિ.

અયં પનસ્સ વિસેસો પાદકજ્ઝાનનિયામેન હોતિ. પાદકજ્ઝાનનિયામેન તાવ પઠમજ્ઝાનલાભિનો પઠમજ્ઝાના વુટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નમગ્ગો પઠમજ્ઝાનિકો હોતિ; મગ્ગઙ્ગબોજ્ઝઙ્ગાનિ પનેત્થ પરિપુણ્ણાનેવ હોન્તિ. દુતિયજ્ઝાનતો ઉટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નો મગ્ગો દુતિયજ્ઝાનિકો હોતિ; મગ્ગઙ્ગાનિ પનેત્થ સત્ત હોન્તિ. તતિયજ્ઝાનતો ઉટ્ઠાય વિપસ્સન્તસ્સ ઉપ્પન્નો મગ્ગો તતિયજ્ઝાનિકો હોતિ; મગ્ગઙ્ગાનિ પનેત્થ સત્ત, બોજ્ઝઙ્ગાનિ છ હોન્તિ. એસ નયો ચતુત્થજ્ઝાનતો પટ્ઠાય યાવ નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતના.

આરુપ્પે ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનં ઉપ્પજ્જતિ. તઞ્ચ ખો લોકુત્તરં નો લોકિયન્તિ વુત્તં. એત્થ કથન્તિ? એત્થાપિ પઠમજ્ઝાનાદીસુ યતો ઉટ્ઠાય સોતાપત્તિમગ્ગં પટિલભિત્વા આરુપ્પસમાપત્તિં ભાવેત્વા યો આરુપ્પે ઉપ્પન્નો, તંઝાનિકાવ તસ્સ તત્થ તયો મગ્ગા ઉપ્પજ્જન્તિ . એવં પાદકજ્ઝાનમેવ નિયામેતિ. કેચિ પન થેરા ''વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયામેન્તી''તિ વદન્તિ. કેચિ ''પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયામેતી''તિ વદન્તિ. કેચિ

''વુટ્ઠાનગામિનીવિપસ્સના નિયામેતી''તિ વદન્તિ. તેસં વાદવિનિચ્છયો હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે લોકુત્તરપદભાજનીયવણ્ણનાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **અયં વુચ્ચતિ સમ્માસમાધી**તિ યા ઇમેસુ ચતૂસુ ઝાનેસુ એકગ્ગતા, અયં પુબ્બભાગે લોકિયો, અપરભાગે લોકુત્તરો સમ્માસમાધિ નામ વુચ્ચતીતિ. એવં લોકિયલોકુત્તરવસેન ભગવા મગ્ગસચ્ચં દેસેસિ.

તત્થ લોકિયમગ્ગે સબ્બાનેવ મગ્ગઙ્ગાનિ યથાનુરૂપં છસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાનિ હોન્તિ. લોકુત્તરમગ્ગે પન ચતુસચ્ચપટિવેધાય પવત્તસ્સ અરિયસ્સ નિબ્બાનારમ્મણં અવિજ્જાનુસયસમુગ્ઘાતકં પઞ્ઞાચક્ખુ સમ્માદિટ્ઠિ. તથા સમ્પન્નદિટ્ઠિસ્સ તંસમ્પયુત્તં તિવિધમિચ્છાસઙ્કપ્પસમુગ્ઘાતકં ચેતસો નિબ્બાનપદાભિનિરોપનં સમ્માસઙ્કપ્પો. તથા પસ્સન્તસ્સ વિતક્કેન્તસ્સ ચ તંસમ્પયુત્તાવ ચતુબ્બિધવચીદુચ્ચરિતસમુગ્ઘાતિકાય મિચ્છાવાચાય વિરતિ સમ્માવાચા. તથા વિરમન્તસ્સ તંસમ્પયુત્તાવ મિચ્છાકમ્મન્તસમુચ્છેદિકા તિવિધકાયદુચ્ચરિતવિરતિ સમ્માકમ્મન્તો. તેસંયેવ સમ્માવાચાકમ્મન્તાનં વોદાનભૂતા તંસમ્પયુત્તાવ કુહનાદિસમુચ્છેદિકા મિચ્છાઆજીવવિરતિ સમ્માઆજીવો. ઇમિસ્સા સમ્માવાચાકમ્મન્તાજીવસંખાતાય સીલભૂમિયં પતિટ્ઠમાનસ્સ તદનુરૂપો તંસમ્પયુત્તોવ કોસજ્જસમુચ્છેદકો અનુપ્પન્નુપ્પન્નાનં અકુસલકુસલાનં અનુપ્પાદપહાનુપ્પાદટ્ઠિતિસાધકો ચ વીરિયારમ્ભો સમ્માવાયામો. એવં વાયમન્તસ્સ તંસમ્પયુત્તોવ મિચ્છાસતિવિનિદ્ધુનનકો કાયાદીસુ કાયાનુપસ્સનાદિસાધકો ચ ચેતસો અસમ્મોસો સમ્માસતિ. ઇતિ અનુત્તરાય સતિયા સુવિહિતચિત્તારક્ખસ્સ તંસમ્પયુત્તાવ મિચ્છાસમાધિસમુગ્ઘાતિકા ચિત્તેકગ્ગતા સમ્માસમાધીતિ. એસ લોકુત્તરો અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો યો સહ લોકિયેન મગ્ગેન દુક્ખનિરોધગામિની પટિપદાતિ સઙ્ખં ગતો.

સો ખો પનેસ મગ્ગો સમ્માદિટ્ઠિસઙ્કપ્પાનં વિજ્જાય, સેસધમ્માનં ચરણેન સઙ્ગહિતત્તા **વિજ્જા ચેવ ચરણઞ્ચ**. તથા તેસં દ્વિન્નં વિપસ્સનાયાનેન, ઇતરેસં સમથયાનેન સઙ્ગહિતત્તા **સમથો ચેવ વિપસ્સના ચ**. તેસં વા દ્વિન્નં પઞ્ઞાક્ખન્ધેન, તદનન્તરાનં તિણ્ણં સીલક્ખન્ધેન, અવસેસાનં સમાધિક્ખન્ધેન અધિપઞ્ઞાઅધિસીલઅધિચિત્તસિક્ખાહિ ચ સઙ્ગહિતત્તા **ખન્ધત્તયઞ્ચેવ સિક્ખાત્તયઞ્ચ** હોતિ; યેન સમન્નાગતો અરિયસાવકો દસ્સનસમત્થેહિ ચક્ખૂહિ ગમનસમત્થેહિ ચ પાદેહિ સમન્નાગતો અદ્ધિકો વિય વિજ્જાચરણસમ્પન્નો હુત્વા વિપસ્સનાયાનેન કામસુખલ્લિકાનુયોગં, સમથયાનેન અત્તકિલમથાનુયોગન્તિ અન્તદ્વયં પરિવજ્જેત્વા મજ્ઝિમપટિપદં પટિપન્નો પઞ્ઞાક્ખન્ધેન મોહક્ખન્ધં, સીલક્ખન્ધેન દોસક્ખન્ધં, સમાધિક્ખન્ધેન ચ લોભક્ખન્ધં પદાલેન્તો અધિપઞ્ઞાસિક્ખાય પઞ્ઞાસમ્પદં, અધિસીલસિક્ખાય સીલસમ્પદં, અધિચિત્તસિક્ખાય સમાધિસમ્પદન્તિ તિસ્સો સમ્પત્તિયો પત્વા અમતં નિબ્બાનં સચ્છિકરોતિ, આદિમજ્ઝપરિયોસાનકલ્યાણં સત્તતિંસબોધિપક્ખિયધમ્મરતનવિચિત્તં સમ્મત્તનિયામસઙ્ખાતં અરિયભૂમિઞ્ચ ઓક્કન્તો હોતીતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૦૬-૨૧૪. ઇદાનિ અભિધમ્મભાજનીયં હોતિ. તત્થ ''અરિયસચ્ચાની''તિ અવત્વા નિપ્પદેસતો પચ્ચયસઙ્ખાતં સમુદયં દસ્સેતું ''ચત્તારિ સચ્ચાની''તિ વુત્તં . અરિયસચ્ચાનીતિ હિ વુત્તે અવસેસા ચ કિલેસા, અવસેસા ચ અકુસલા ધમ્મા, તીણિ ચ કુસલમૂલાનિ સાસવાનિ, અવસેસા ચ સાસવા કુસલા ધમ્મા ન સઙ્ગય્હન્તિ.

ન ચ કેવલં તણ્હાવ દુક્ખં સમુદાનેતિ, ઇમેપિ અવસેસા ચ કિલેસાદયો પચ્ચયા સમુદાનેન્તિયેવ. ઇતિ ઇમેપિ પચ્ચયા દુક્ખં સમુદાનેન્તિયેવાતિ નિપ્પદેસતો પચ્ચયસઙ્ખાતં સમુદયં દસ્સેતું ''અરિયસચ્ચાની''તિ અવત્વા ''ચત્તારિ સચ્ચાની''તિ વુત્તં.

નિદ્દેસવારે ચ નેસં પઠમં દુક્ખં અનિદ્દિસિત્વા તસ્સેવ દુક્ખસ્સ સુખનિદ્દેસત્થં દુક્ખસમુદયો નિદ્દિટ્ઠો. તસ્મિઞ્હિ નિદ્દિટ્ઠે ''અવસેસા ચ કિલેસા''તિઆદિના નયેન દુક્ખસચ્ચં સુખનિદ્દેસં હોતિ. નિરોધસચ્ચમ્પેત્થ તણ્હાય પહાનં ''તણ્હાય ચ અવસેસાનઞ્ચ કિલેસાનં પહાન''ન્તિ એવં યથાવુત્તસ્સ સમુદયસ્સ પહાનવસેન પઞ્ચહાકારેહિ નિદ્દિટ્ઠં. મગ્ગસચ્ચં પનેત્થ પઠમજ્ઝાનિકસોતાપત્તિમગ્ગવસેન ધમ્મસઙ્ગણિયં વિભત્તસ્સ દેસનાનયસ્સ મુખમત્તમેવ દસ્સેન્તેન નિદ્દિટ્ઠં. તત્થ નયભેદો વેદિતબ્બો. તં ઉપરિ પકાસયિસ્સામ.

યસ્મા પન ન કેવલં અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગોવ પટિપદા ''પુબ્બેવ ખો પનસ્સ કાયકમ્મં વચીકમ્મં આજીવો સુપરિસુદ્ધો હોતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૩) વચનતો પન પુગ્ગલજ્ઝાસયવસેન પઞ્ચઙ્ગિકોપિ મગ્ગો પટિપદા એવાતિ દેસિતો, તસ્મા તં નયં દસ્સેતું પઞ્ચઙ્ગિકવારોપિ નિદ્દિટ્ઠો. યસ્મા ચ ન કેવલં અટ્ઠઙ્ગિકપઞ્ચઙ્ગિકમગ્ગાવ પટિપદા, સમ્પયુત્તકા પન અતિરેકપઞ્ઞાસધમ્માપિ પટિપદા એવ, તસ્મા તં નયં દસ્સેતું તતિયો સબ્બસઙ્ગાહિકવારોપિ નિદ્દિટ્ઠો. તત્થ ''અવસેસા ધમ્મા દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય સમ્પયુત્તા''તિ ઇદં પરિહાયતિ. સેસં સબ્બત્થ સદિસમેવ.

તત્થ અટ્ઠઙ્ગિકવારસ્સ ''તણ્હાય અવસેસાનઞ્ચ કિલેસાનં પહાન''ન્તિઆદીસુ પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ પઠમકોટ્ઠાસે તાવ સોતાપત્તિમગ્ગે ઝાનાભિનિવેસે સુદ્ધિકપટિપદા, સુદ્ધિકસુઞ્ઞતા, સુઞ્ઞતપટિપદા, સુદ્ધિકઅપ્પણિહિતં, અપ્પણિહિતપટિપદાતિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ વારેસુ દ્વિન્નં દ્વિન્નં ચતુક્કપઞ્ચકનયાનં વસેન **દસ નયા** હોન્તિ. એવં સેસેસુપીતિ વીસતિયા અભિનિવેસેસુ **દ્વે નયસતાનિ**. તાનિ ચતૂહિ અધિપતીહિ ચતુગ્ગુણિતાનિ અટ્ઠ . ઇતિ સુદ્ધિકાનિ દ્વે સાધિપતી અટ્ઠાતિ સબ્બમ્પિ **નયસહસ્સં** હોતિ. યથા ચ સોતાપત્તિમગ્ગે, એવં સેસમગ્ગેસુપીતિ **ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ** હોન્તિ. યથા ચ પઠમકોટ્ઠાસે ચત્તારિ, એવં સેસેસુપીતિ અટ્ઠઙ્ગિકવારે પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ **વીસતિ નયસહસ્સાનિ** હોન્તિ. તથા પઞ્ચઙ્ગિકવારે સબ્બસઙ્ગાહિકવારે ચાતિ સબ્બાનિપિ **સટ્ઠિ નયસહસ્સાનિ** સત્થારા વિભત્તાનિ. પાળિ પન સઙ્ખેપેન આગતા. એવમિદં તિવિધમહાવારં પઞ્ચદસકોટ્ઠાસં સટ્ઠિનયસહસ્સપટિમણ્ડિતં અભિધમ્મભાજનીયં નામ નિદ્દિટ્ઠન્તિ વેદિતબ્બં.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૨૧૫. પઞ્હાપુચ્છકે ચતુન્નમ્પિ સચ્ચાનં ખન્ધવિભઙ્ગે વુત્તનયાનુસારેનેવ કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સમુદયસચ્ચં કામાવચરધમ્મે અસ્સાદેન્તસ્સ પરિત્તારમ્મણં હોતિ, મહગ્ગતધમ્મે અસ્સાદેન્તસ્સ મહગ્ગતારમ્મણં, પઞ્ઞત્તિં અસ્સાદેન્તસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણં. દુક્ખસચ્ચં કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ ઉપ્પન્નં પરિત્તારમ્મણં, રૂપારૂપાવચરધમ્મે આરબ્ભ ઉપ્પત્તિકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, નવ લોકુત્તરધમ્મે પચ્ચવેક્ખણકાલે અપ્પમાણારમ્મણં, પણ્ણત્તિં પચ્ચવેક્ખણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં. મગ્ગસચ્ચં સહજાતહેતુવસેન સબ્બદાપિ મગ્ગહેતુકં વીરિયં વા વીમંસં વા જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે મગ્ગાધિપતિ, છન્દચિત્તેસુ

અઞ્ઞતરાધિપતિકાલે નવત્તબ્બં નામ હોતિ. દુક્ખસચ્ચં અરિયાનં મગ્ગપચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણં, તેસંયેવ મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગાધિપતિ, સેસધમ્મપચ્ચવેક્ખણકાલે નવત્તબ્બં હોતિ.

દ્વે સચ્ચાનીતિ દુક્ખસમુદયસચ્ચાનિ. એતાનિ હિ અતીતાદિભેદે ધમ્મે આરબ્ભ ઉપ્પત્તિકાલે અતીતાદિઆરમ્મણાનિ હોન્તિ. સમુદયસચ્ચં અજ્ઝત્તાદિભેદે ધમ્મે અસ્સાદેન્તસ્સ અજ્ઝત્તાદિઆરમ્મણં હોતિ, દુક્ખસચ્ચં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકાલે નવત્તબ્બારમ્મણમ્પીતિ વેદિતબ્બં. ઇતિ ઇમસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકે દ્વે સચ્ચાનિ લોકિયાનિ હોન્તિ, દ્વે લોકુત્તરાનિ. યથા ચ ઇમસ્મિં, એવં પુરિમેસુપિ દ્વીસુ. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ તીસુપિ સુત્તન્તભાજનીયાદીસુ લોકિયલોકુત્તરાનેવ સચ્ચાનિ કથિતાનિ. એવમયં સચ્ચવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનીયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

સચ્ચવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૫. ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૧૯. ઇદાનિ તદનન્તરે ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે **બાવીસતી**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇન્દ્રિયાની**તિ પરિચ્છિન્નધમ્મનિદસ્સનં. ઇદાનિ તાનિ સરૂપતો દસ્સેન્તો **ચક્ખુન્દ્રિયન્તિ**આદિમાહ. તત્થ ચક્ખુદ્વારે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ચક્ખુન્દ્રિયં**. સોતઘાનજિવ્હાકાયદ્વારે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **કાયિન્દ્રિયં**. વિજાનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **મનિન્દ્રિયં**. ઇત્થિભાવે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ઇત્થિન્દ્રિયં**. પુરિસભાવે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **પુરિસિન્દ્રિયં**. અનુપાલનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **જીવિતિન્દ્રિયં**. સુખલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સુખિન્દ્રિયં**. દુક્ખસોમનસ્સ દોમનસ્સ ઉપેક્ખાલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **ઉપેક્ખિન્દ્રિયં**. અધિમોક્ખલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સદ્ધિન્દ્રિયં**. પગ્ગહલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **વીરિયિન્દ્રિયં**. ઉપટ્ઠાનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સતિન્દ્રિયં**. અવિક્ખેપલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **સમાધિન્દ્રિયં**. દસ્સનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **પઞ્ઞિન્દ્રિયં**. અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિ પવત્તે જાનનલક્ખણે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં**. ઞાતાનંયેવ ધમ્માનં પુન આજાનને ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **અઞ્ઞિન્દ્રિયં**. અઞ્ઞાતાવીભાવે ઇન્દટ્ઠં કારેતીતિ **અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં**.

ઇધ સુત્તન્તભાજનીયં નામ ન ગહિતં. કસ્મા? સુત્તન્તે ઇમાય પટિપાટિયા બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયાનં અનાગતત્તા. સુત્તન્તસ્મિઞ્હિ કત્થચિ દ્વે ઇન્દ્રિયાનિ કથિતાનિ, કત્થચિ તીણિ, કત્થચિ પઞ્ચ. એવં પન નિરન્તરં દ્વાવીસતિ આગતાનિ નામ નત્થિ. અયં તાવેત્થ અટ્ઠકથાનયો. અયં પન અપરો નયો – એતેસુ હિ

અત્થતો લક્ખણાદીહિ, કમતો ચ વિજાનિયા;
ભેદાભેદા તથા કિચ્ચા, ભૂમિતો ચ વિનિચ્છયં.

તત્થ ચક્ખાદીનં તાવ ''ચક્ખતીતિ ચક્ખૂ''તિઆદિના નયેન **અત્થો** પકાસિતો. પચ્છિમેસુ પન તીસુ પઠમં 'પુબ્બભાગે અનઞ્ઞાતં અમતં પદં ચતુસચ્ચધમ્મં વા જાનિસ્સામી'તિ એવં પટિપન્નસ્સ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયન્તિ વુત્તં. દુતિયં આજાનનતો ચ ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અઞ્ઞિન્દ્રિયં. તતિયં અઞ્ઞાતાવિનો ચતૂસુ સચ્ચેસુ નિટ્ઠિતઞાણકિચ્ચસ્સ ખીણાસવસ્સેવ ઉપ્પજ્જનતો ઇન્દ્રિયટ્ઠસમ્ભવતો ચ અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં.

કો પનેસ ઇન્દ્રિયટ્ઠો નામાતિ? ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો, ઇન્દદેસિતટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો, ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો, ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો, ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠો ઇન્દ્રિયટ્ઠો. સો સબ્બોપિ ઇધ યથાયોગં યુજ્જતિ. ભગવા હિ સમ્માસમ્બુદ્ધો પરમિસ્સરિયભાવતો ઇન્દો. કુસલાકુસલઞ્ચ કમ્મં કમ્મેસુ કસ્સચિ ઇસ્સરિયાભાવતો. તેનેવેત્થ કમ્મસઞ્જનિતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ કુસલાકુસલકમ્મં ઉલ્લિઙ્ગેન્તિ. તેન ચ સિટ્ઠાનીતિ ઇન્દલિઙ્ગટ્ઠેન ઇન્દસિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. સબ્બાનેવ પનેતાનિ ભગવતા યથાભૂતતો પકાસિતાનિ ચ અભિસમ્બુદ્ધાનિ ચાતિ ઇન્દદેસિતટ્ઠેન ઇન્દદિટ્ઠટ્ઠેન ચ ઇન્દ્રિયાનિ. તેનેવ ભગવતા મુનિન્દેન કાનિચિ ગોચરાસેવનાય, કાનિચિ ભાવનાસેવનાય સેવિતાનીતિ ઇન્દજુટ્ઠટ્ઠેનપિ ઇન્દ્રિયાનિ. અપિચ આધિપચ્ચસઙ્ખાતેન ઇસ્સરિયટ્ઠેનાપિ એતાનિ ઇન્દ્રિયાનિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિપ્પવત્તિયઞ્હિ ચક્ખાદીનં સિદ્ધમાધિપચ્ચં; તસ્મિં તિક્ખે તિક્ખત્તા મન્દે ચ મન્દત્તાતિ. અયં તાવેત્થ '**અત્થતો**' વિનિચ્છયો.

‘**લક્ખણાદીહી**’તિ લક્ખણરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનેહિપિ ચક્ખાદીનં વિનિચ્છયં વિજાનિયાતિ અત્થો. તાનિ નેસં લક્ખણાદીનિ હેટ્ઠા વુત્તનયાનેવ. પઞ્ઞિન્દ્રિયાદીનિ હિ ચત્તારિ અત્થતો અમોહોયેવ. સેસાનિ તત્થ સરૂપેનેવાગતાનિ.

‘**કમતો**’તિ અયમ્પિ દેસનાક્કમોવ. તત્થ અજ્ઝત્તધમ્મં પરિઞ્ઞાય અરિયભૂમિપટિલાભો હોતીતિ અત્તભાવપરિયાપન્નાનિ ચક્ખુન્દ્રિયાદીનિ પઠમં દેસિતાનિ. સો પનત્તભાવો યં ધમ્મં ઉપાદાય ઇત્થીતિ વા પુરિસોતિ વા સઙ્ખં ગચ્છતિ, અયં સોતિ નિદસ્સનત્થં તતો ઇત્થિન્દ્રિયં પુરિસિન્દ્રિયઞ્ચ . સો દુવિધોપિ જીવિતિન્દ્રિયપટિબદ્ધવુત્તીતિ ઞાપનત્થં તતો જીવિતિન્દ્રિયં. યાવ તસ્સ પવત્તિ તાવ એતેસં વેદયિતાનં અનિવત્તિ. યં કિઞ્ચિ વેદયિતં સબ્બં તં સુખદુક્ખન્તિ ઞાપનત્થં તતો સુખિન્દ્રિયાદીનિ. તંનિરોધત્થં પન એતે ધમ્મા ભાવેતબ્બાતિ પટિપત્તિદસ્સનત્થં તતો સદ્ધાદીનિ. ઇમાય પટિપત્તિયા એસ ધમ્મો પઠમં અત્તનિ પાતુભવતીતિ પટિપત્તિયા અમોઘભાવદસ્સનત્થં તતો અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયં. તસ્સેવ ફલત્તા તતો અનન્તરં ભાવેતબ્બત્તા ચ તતો અઞ્ઞિન્દ્રિયં. ઇતો પરં ભાવનાય ઇમસ્સ અધિગમો, અધિગતે ચ પનિમસ્મિં નત્થિ કિઞ્ચિ ઉત્તરિ કરણીયન્તિ ઞાપનત્થં અન્તે પરમસ્સાસભૂતં અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયં દેસિતન્તિ અયમેત્થ કમો.

‘**ભેદાભેદા**’તિ જીવિતિન્દ્રિયસ્સેવ ચેત્થ ભેદો. તઞ્હિ રૂપજીવિતિન્દ્રિયં અરૂપજીવિતિન્દ્રિયન્તિ દુવિધં હોતિ. સેસાનં અભેદોતિ એવમેત્થ ભેદાભેદતો વિનિચ્છયં વિજાનિયા.

‘**કિચ્ચા**’તિ કિં ઇન્દ્રિયાનં કિચ્ચન્તિ ચે? ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ તાવ ‘‘ચક્ખાયતનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુયા તંસમ્પયુત્તકાનઞ્ચ ધમ્માનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ વચનતો યં તં ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન સાધેતબ્બં અત્તનો તિક્ખમન્દાદિભાવેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિધમ્માનં તિક્ખમન્દાદિસઙ્ખાતં અત્તાકારાનુવત્તાપનં ઇદં ‘કિચ્ચં’. એવં સોતઘાનજિવ્હાકાયાનં. મનિન્દ્રિયસ્સ પન સહજાતધમ્માનં અત્તનો વસવત્તાપનં, જીવિતિન્દ્રિયસ્સ સહજાતધમ્માનુપાલનં, ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયાનં ઇત્થિપુરિસનિમિત્તકુત્તાકપ્પાકારાનુવિધાનં, સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સિન્દ્રિયાનં સહજાતધમ્મે અભિભવિત્વા યથાસકં ઓળારિકાકારાનુપાપનં, ઉપેક્ખિન્દ્રિયસ્સ સન્તપણીતમજ્ઝત્તાકારાનુપાપનં, સદ્ધાદીનં પટિપક્ખાભિભવનં સમ્પયુત્તધમ્માનઞ્ચ પસન્નાકારાદિભાવસમ્પાપનં, અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયસ્સ સંયોજનત્તયપ્પહાનઞ્ચેવ સમ્પયુત્તકાનઞ્ચ તપ્પહાનાભિમુખભાવકરણં, અઞ્ઞિન્દ્રિયસ્સ કામરાગબ્યાપાદાદિતનુકરણપહાનઞ્ચેવ સહજાતાનઞ્ચ અત્તનો વસાનુવત્તાપનં, અઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયસ્સ સબ્બકિચ્ચેસુ ઉસ્સુક્કપ્પહાનઞ્ચેવ અમતાભિમુખભાવપચ્ચયતા ચ સમ્પયુત્તાનન્તિ એવમેત્થ કિચ્ચતો વિનિચ્છયં વિજાનિયા.

‘**ભૂમિતો**’તિ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયઇત્થિપુરિસસુખદુક્ખદોમનસ્સિન્દ્રિયાનિ ચેત્થ કામાવચરાનેવ . મનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયઉપેક્ખિન્દ્રિયાનિ, સદ્ધાવીરિયસતિસમાધિપઞ્ઞિન્દ્રિયાનિ ચ ચતુભૂમિપરિયાપન્નાનિ. સોમનસ્સિન્દ્રિયં કામાવચર-રૂપાવચર-લોકુત્તરવસેન ભૂમિત્તયપરિયાપન્નં. અવસાને તીણિ લોકુત્તરાનેવાતિ એવં ભૂમિતો વિનિચ્છયં વિજાનિયા. એવઞ્હિ વિજાનન્તો –

> સંવેગબહુલો ભિક્ખુ, ઠિતો ઇન્દ્રિયસંવરે;
> ઇન્દ્રિયાનિ પરિઞ્ઞાય, દુક્ખસ્સન્તં નિગચ્છતીતિ.

૨૨૦. નિદ્દેસવારે ''યં ચક્ખુ ચતુન્નં મહાભૂતાન''ન્તિઆદિ સબ્બં ધમ્મસઙ્ગણિયં પદભાજને (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૯૫ આદયો) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. વીરિયિન્દ્રિયસમાધિન્દ્રિયનિદ્દેસાદીસુ ચ સમ્માવાયામો મિચ્છાવાયામો સમ્માસમાધિ મિચ્છાસમાધીતિઆદીનિ ન વુત્તાનિ. કસ્મા? સબ્બસઙ્ગાહકત્તા. સબ્બસઙ્ગાહકાનિ હિ ઇધ ઇન્દ્રિયાનિ કથિતાનિ. એવં સન્તેપેત્થ દસ ઇન્દ્રિયાનિ લોકિયાનિ કામાવચરાનેવ, તીણિ લોકુત્તરાનિ, નવ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાનીતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૨. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૨૨૧. પઞ્હાપુચ્છકે સબ્બેસમ્પિ ઇન્દ્રિયાનં કુસલાદિવિભાગો પાળિનયાનુસારેનેવ વેદિતબ્બો.

૨૨૩. આરમ્મણત્તિકેસુ પન **સત્તિન્દ્રિયા અનારમ્મણા**તિ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયઇત્થિપુરિસિન્દ્રિયાનિ સન્ધાય વુત્તં. જીવિતિન્દ્રિયં પન અરૂપમિસ્સકત્તા ઇધ અનાભટ્ઠં. **દ્વિન્દ્રિયા**તિ દ્વે ઇન્દ્રિયા; સુખદુક્ખદ્વયં સન્ધાયેતં વુત્તં. તઞ્હિ એકન્તપરિત્તારમ્મણં. **દોમનસ્સિન્દ્રિયં સિયા પરિત્તારમ્મણં, સિયા મહગ્ગતારમ્મણ**ન્તિ કામાવચરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તિકાલે પરિત્તારમ્મણં હોતિ , રૂપાવચરારૂપાવચરે પન આરબ્ભ પવત્તિકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, પણ્ણત્તિં આરબ્ભ પવત્તિકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં. **નવિન્દ્રિયા સિયા પરિત્તારમ્મણા**તિ મનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયસોમનસ્સિન્દ્રિયઉપેક્ખિન્દ્રિયાનિ ચેવ સદ્ધાદિપઞ્ચકઞ્ચ સન્ધાય ઇદં વુત્તં. જીવિતિન્દ્રિયઞ્હિ રૂપમિસ્સકત્તા અનારમ્મણેસુ રૂપધમ્મેસુ સઙ્ગહિતમ્પિ અરૂપકોટ્ઠાસેન સિયાપક્ખે સઙ્ગહિતં.

ચત્તારિ ઇન્દ્રિયાનીતિ સુખદુક્ખદોમનસ્સઅઞ્ઞાતાવિન્દ્રિયાનિ. તાનિ હિ મગ્ગારમ્મણત્તિકે ન ભજન્તિ. **મગ્ગહેતુક**ન્તિ સહજાતહેતું સન્ધાય વુત્તં. વીરિયવીમંસાજેટ્ઠકકાલે સિયા મગ્ગાધિપતિ, છન્દચિત્તજેટ્ઠકકાલે સિયા નવત્તબ્બા.

દસિન્દ્રિયા સિયા ઉપ્પન્ના, સિયા ઉપ્પાદિનોતિ સત્ત રૂપિન્દ્રિયાનિ તીણિ ચ વિપાકિન્દ્રિયાનિ સન્ધાયેતં વુત્તં. દસિન્દ્રિયાનિ દોમનસ્સેન સદ્ધિં હેટ્ઠા વુત્તાનેવ. તત્થ દોમનસ્સિન્દ્રિયં પણ્ણત્તિં આરબ્ભ પવત્તિકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં, સેસાનિ નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણકાલેપિ. **તીણિન્દ્રિયાનિ બહિદ્ધારમ્મણાની**તિ તીણિ લોકુત્તરિન્દ્રિયાનિ. **ચત્તારી**તિ સુખદુક્ખસોમનસ્સદોમનસ્સાનિ. તાનિ હિ અજ્ઝત્તધમ્મેપિ બહિદ્ધાધમ્મેપિ આરબ્ભ પવત્તન્તિ. **અટ્ઠિન્દ્રિયા**તિ મનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયઉપેક્ખિન્દ્રિયાનિ ચેવ સદ્ધાદિપઞ્ચકઞ્ચ. તત્થ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનકાલે નવત્તબ્બારમ્મણતા વેદિતબ્બા.

ઇતિ ઇમસ્મિમ્પિ પઞ્હાપુચ્છકે દસિન્દ્રિયાનિ કામાવચરાનિ, તીણિ લોકુત્તરાનિ, નવ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાનેવ કથિતાનીતિ. અયમ્પિ અભિધમ્મભાજનીયેન સદ્ધિં એકપરિચ્છેદોવ હોતિ. અયં પન ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગો દ્વેપરિવટ્ટં નીહરિત્વા ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૬. પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૨૨૫. ઇદાનિ તદનન્તરે પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે યા ''અયં અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિના નયેન તન્તિ નિક્ખિત્તા, તસ્સા અત્થસંવણ્ણનં કરોન્તેન વિભજ્જવાદિમણ્ડલં ઓતરિત્વા આચરિયે અનબ્ભાચિક્ખન્તેન સકસમયં અવોક્કમન્તેન પરસમયં અનાયૂહન્તેન સુત્તં અપ્પટિબાહન્તેન વિનયં અનુલોમેન્તેન મહાપદેસે ઓલોકેન્તેન ધમ્મં દીપેન્તેન અત્થં સઙ્ગહન્તેન તમેવત્થં પુન આવત્તેત્વા અપરેહિપિ પરિયાયેહિ નિદ્દિસન્તેન ચ યસ્મા અત્થસંવણ્ણના કાતબ્બા હોતિ, પકતિયાપિ ચ દુક્કરાવ પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ અત્થસંવણ્ણના, યથાહુ પોરાણા –

''સચ્ચં સત્તો પટિસન્ધિ, પચ્ચયાકારમેવ ચ;
દુદ્દસા ચતુરો ધમ્મા, દેસેતુઞ્ચ સુદુક્કરા''તિ.

તસ્મા ''અઞ્ઞત્ર આગમાધિગમપ્પત્તેહિ ન સુકરા પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ અત્થવણ્ણના''તિ પરિતુલયિત્વા –

વત્તુકામો અહં અજ્જ, પચ્ચયાકારવણ્ણનં;
પતિટ્ઠં નાધિગચ્છામિ, અજ્ઝોગાળ્હોવ સાગરં.

સાસનં પનિદં નાના-દેસનાનયમણ્ડિતં;
પુબ્બાચરિયમગ્ગો ચ, અબ્બોચ્છિન્નો પવત્તતિ.

યસ્મા તસ્મા તદુભયં, સન્નિસ્સાયત્થવણ્ણનં;
આરભિસ્સામિ એતસ્સ, તં સુણાથ સમાહિતા.

વુત્તઞ્હેતં પુબ્બાચરિયેહિ –

''યો કોચિમં અટ્ઠિં કત્વા સુણેય્ય,
લભેથ પુબ્બાપરિયં વિસેસં;
લદ્ધાન પુબ્બાપરિયં વિસેસં,
અદસ્સનં મચ્ચુરાજસ્સ ગચ્છે''તિ.

અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિઆદીસુ હિ આદિતોયેવ તાવ –

દેસનાભેદતો અત્થ-લક્ખણેકવિધાદિતો;
અઙ્ગાનઞ્ચ વવત્થાના, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ '**દેસનાભેદતો**'તિ ભગવતો હિ વલ્લિહારકાનં ચતુન્નં પુરિસાનં વલ્લિગ્ગહણં વિય આદિતો વા મજ્ઝતો વા પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનં, તથા પરિયોસાનતો વા મજ્ઝતો વા પટ્ઠાય યાવ આદીતિ ચતુબ્બિધા

પટિચ્ચસમુપ્પાદદેસના. યથા હિ વલ્લિહારકેસુ ચતૂસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મૂલમેવ પઠમં પસ્સતિ, સો તં મૂલે છેત્વા સબ્બં આકડ્ઢિત્વા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ''ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા...પે॰... જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ આદિતો (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૨) પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનાપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેતિ.

યથા પન તેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મજ્ઝં પઠમં પસ્સતિ, સો મજ્ઝે છિન્દિત્વા ઉપરિભાગંયેવ આકડ્ઢિત્વા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ''તસ્સ તં વેદનં અભિનન્દતો અભિવદતો અજ્ઝોસાય તિટ્ઠતો ઉપ્પજ્જતિ નન્દી; યા વેદનાસુ નન્દી, તદુપાદાનં, તસ્સુપાદાનપચ્ચયા ભવો, ભવપચ્ચયા જાતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૦૯; સં॰ નિ॰ ૩.૫) મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાનાપિ દેસેતિ.

યથા ચ તેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા અગ્ગં પઠમં પસ્સતિ, સો અગ્ગે ગહેત્વા અગ્ગાનુસારેન યાવ મૂલા સબ્બં આદાય કમ્મે ઉપનેતિ, એવં ભગવા ''જાતિપચ્ચયા જરામરણન્તિ ઇતિ ખો પનેતં વુત્તં, જાતિપચ્ચયા નુ ખો, ભિક્ખવે, જરામરણં નો વા કથં વા એત્થ હોતી''તિ? ''જાતિપચ્ચયા, ભન્તે, જરામરણં; એવં નો એત્થ હોતિ – જાતિપચ્ચયા જરામરણ''ન્તિ. ''ભવપચ્ચયા જાતિ...પે॰... અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ ઇતિ ખો પનેતં વુત્તં, અવિજ્જાપચ્ચયા નુ ખો, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા નો વા કથં વા એત્થ હોતી''તિ? ''અવિજ્જાપચ્ચયા, ભન્તે, સઙ્ખારા; એવં નો એત્થ હોતિ – અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ પરિયોસાનતો પટ્ઠાય યાવ આદિતોપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદં દેસેતિ.

યથા પન તેસુ પુરિસેસુ એકો વલ્લિયા મજ્ઝમેવ પઠમં પસ્સતિ, સો મજ્ઝે છિન્દિત્વા હેટ્ઠા ઓતરન્તો યાવ મૂલા આદાય કમ્મે ઉપનેતિ , એવં ભગવા ''ઇમે, ભિક્ખવે, ચત્તારો આહારા કિં નિદાના, કિં સમુદયા, કિં જાતિકા, કિં પભવા? ઇમે ચત્તારો આહારા તણ્હાનિદાના, તણ્હાસમુદયા, તણ્હાજાતિકા, તણ્હાપભવા. તણ્હા ચાયં, ભિક્ખવે, કિં નિદાના? વેદના, ફસ્સો, સળાયતનં, નામરૂપં, વિઞ્ઞાણં. સઙ્ખારા કિં નિદાના...પે॰... સઙ્ખારા અવિજ્જાનિદાના, અવિજ્જાસમુદયા, અવિજ્જાજાતિકા, અવિજ્જાપભવા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૧) મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ આદિતો દેસેતિ.

કસ્મા પનેવં દેસેતીતિ? પટિચ્ચસમુપ્પાદસ્સ સમન્તભદ્દકત્તા, સયઞ્ચ દેસનાવિલાસપ્પત્તત્તા. સમન્તભદ્દકો હિ પટિચ્ચસમુપ્પાદો તતો તતો ઞાયપ્પટિવેધાય સંવત્તતિયેવ. દેસનાવિલાસપ્પત્તો ચ ભગવા ચતુવેસારજ્જપ્પટિસમ્ભિદાયોગેન ચતુબ્બિધગમ્ભીરભાવપ્પત્તિયા ચ. સો દેસનાવિલાસપ્પત્તત્તા નાનાનયેહેવ ધમ્મં દેસેતિ. વિસેસતો પનસ્સ યા આદિતો પટ્ઠાય અનુલોમદેસના, સા પવત્તિકારણવિભાગસમ્મૂળ્હં વેનેય્યજનં સમનુપસ્સતો યથાસકેહિ કારણેહિ પવત્તિસન્દસ્સનત્થં ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થઞ્ચ પવત્તિતાતિ ઞાતબ્બા.

યા પરિયોસાનતો પટ્ઠાય પટિલોમદેસના, સા ''કિચ્છં વતાયં લોકો આપન્નો જાયતિ ચ જીયતિ ચ મીયતિ ચા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૫૭) આદિના નયેન કિચ્છાપન્નં લોકમનુવિલોકયતો પુબ્બભાગપ્પટિવેધાનુસારેન તસ્સ તસ્સ જરામરણાદિકસ્સ દુક્ખસ્સ અત્તનાધિગતકારણસન્દસ્સનત્થં. યા પન મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ આદિ, સા આહારનિદાનવવત્થાપનાનુસારેન યાવ અતીતં અદ્ધાનં અતિહરિત્વા પુન અતીતદ્ધતો પભુતિ હેતુફલપટિપાટિસન્દસ્સનત્થં. યા પન મજ્ઝતો પટ્ઠાય યાવ પરિયોસાના પવત્તા, સા પચ્ચુપ્પન્ને અદ્ધાને અનાગતદ્ધહેતુસમુટ્ઠાનતો પભુતિ અનાગતદ્ધસન્દસ્સનત્થં. તાસુ યા સા પવત્તિકારણસમ્મૂળ્હસ્સ વેનેય્યજનસ્સ યથાસકેહિ કારણેહિ પવત્તિસન્દસ્સનત્થં ઉપ્પત્તિક્કમસન્દસ્સનત્થઞ્ચ આદિતો પટ્ઠાય અનુલોમદેસના વુત્તા, સા ઇધ નિક્ખિત્તાતિ વેદિતબ્બા.

કસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા આદિતો વુત્તા? કિં પકતિવાદીનં પકતિ વિય અવિજ્જાપિ અકારણં મૂલકારણં લોકસ્સાતિ? ન અકારણં. ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ હિ અવિજ્જાય કારણં વુત્તં. અત્થિ પન પરિયાયો યેન મૂલકારણં સિયા. કો પન સોતિ? વટ્ટકથાય સીસભાવો. ભગવા હિ વટ્ટકથં કથેન્તો દ્વે ધમ્મે સીસં કત્વા કથેસિ – અવિજ્જં વા ભવતણ્હં વા. યથાહ – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ અવિજ્જાય 'ઇતો પુબ્બે અવિજ્જા નાહોસિ, અથ પચ્છા સમભવી'તિ. એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ, અથ ચ પન પઞ્ઞાયતિ 'ઇદપ્પચ્ચયા અવિજ્જા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૧); ભવતણ્હં વા, યથાહ – ''પુરિમા, ભિક્ખવે, કોટિ ન પઞ્ઞાયતિ ભવતણ્હાય 'ઇતો પુબ્બે ભવતણ્હા નાહોસિ, અથ પચ્છા સમભવી'તિ. એવઞ્ચેતં, ભિક્ખવે, વુચ્ચતિ, અથ ચ પન પઞ્ઞાયતિ 'ઇદપ્પચ્ચયા ભવતણ્હા''તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૬૨).

કસ્મા પન ભગવા વટ્ટકથં કથેન્તો ઇમે દ્વેવ ધમ્મે સીસં કત્વા કથેસીતિ? સુગતિદુગ્ગતિગામિનો કમ્મસ્સ વિસેસહેતુભૂતત્તા. દુગ્ગતિગામિનો હિ કમ્મસ્સ વિસેસહેતુ અવિજ્જા. કસ્મા? યસ્મા અવિજ્જાભિભૂતો પુથુજ્જનો, અગ્ગિસન્તાપલગુળાભિઘાતપરિસ્સમાભિભૂતા વજ્ઝગાવી તાય પરિસ્સમાતુરતાય નિરસ્સાદમ્પિ અત્તનો અનત્થાવહમ્પિ ચ ઉણ્હોદકપાનં વિય, કિલેસસન્તાપતો નિરસ્સાદમ્પિ દુગ્ગતિવિનિપાતતો ચ અત્તનો અનત્થાવહમ્પિ પાણાતિપાતાદિમનેકપ્પકારં દુગ્ગતિગામિકમ્મં આરભતિ. સુગતિગામિનો પન કમ્મસ્સ વિસેસહેતુ ભવતણ્હા. કસ્મા? યસ્મા ભવતણ્હાભિભૂતો પુથુજ્જનો, યથા વુત્તપ્પકારા ગાવી સીતુદકતણ્હાય સઅસ્સાદં અત્તનો પરિસ્સમવિનોદનઞ્ચ સીતુદકપાનં વિય, કિલેસસન્તાપવિરહતો સઅસ્સાદં સુગતિસમ્પાપનેન અત્તનો દુગ્ગતિદુક્ખપરિસ્સમવિનોદનઞ્ચ પાણાતિપાતાવેરમણીઆદિમનેકપ્પકારં સુગતિગામિકમ્મં આરભતિ.

એતેસુ પન વટ્ટકથાય સીસભૂતેસુ ધમ્મેસુ કત્થચિ ભગવા એકધમ્મમૂલિકં દેસનં દેસેતિ, સેય્યથિદં – ''ઇતિ ખો, ભિક્ખવે, અવિજ્જૂપનિસા સઙ્ખારા, સઙ્ખારૂપનિસં વિઞ્ઞાણ''ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૩). તથા ''ઉપાદાનીયેસુ, ભિક્ખવે, ધમ્મેસુ અસ્સાદાનુપસ્સિનો વિહરતો તણ્હા પવડ્ઢતિ, તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાન''ન્તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨). કત્થચિ ઉભયમૂલિકમ્પિ, સેય્યથિદં – ''અવિજ્જાનીવરણસ્સ, ભિક્ખવે, બાલસ્સ તણ્હાય સમ્પયુત્તસ્સ એવમયં કાયો સમુદાગતો. ઇતિ અયઞ્ચેવ કાયો બહિદ્ધા ચ નામરૂપં ઇત્થેતં દ્વયં, દ્વયં પટિચ્ચ ફસ્સો, સળેવાયતનાનિ યેહિ ફુટ્ઠો બાલો સુખદુક્ખં પટિસંવેદેતી''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૯). તાસુ તાસુ દેસનાસુ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ અયમિધ અવિજ્જાવસેન એકધમ્મમૂલિકા દેસનાતિ વેદિતબ્બા. એવં તાવેત્થ દેસનાભેદતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**અત્થતો**'તિ અવિજ્જાદીનં પદાનં અત્થતો, સેય્યથિદં – પૂરેતું અયુત્તટ્ઠેન કાયદુચ્ચરિતાદિ અવિન્દિયં નામ; અલદ્ધબ્બન્તિ અત્થો. તં અવિન્દિયં વિન્દતીતિ અવિજ્જા. તબ્બિપરીતતો કાયસુચરિતાદિ વિન્દિયં નામ. તં વિન્દિયં ન વિન્દતીતિ અવિજ્જા. ખન્ધાનં રાસટ્ઠં, આયતનાનં આયતનટ્ઠં, ધાતૂનં સુઞ્ઞટ્ઠં, સચ્ચાનં તથટ્ઠં, ઇન્દ્રિયાનં આધિપતેય્યટ્ઠં અવિદિતં કરોતીતિ અવિજ્જા. દુક્ખાદીનં પીળનાદિવસેન વુત્તં ચતુબ્બિધં ચતુબ્બિધં અત્થં અવિદિતં કરોતીતિપિ અવિજ્જા. અન્તવિરહિતે સંસારે સબ્બયોનિગતિભવવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ સત્તે જવાપેતીતિ અવિજ્જા. પરમત્થતો અવિજ્જમાનેસુ ઇત્થિપુરિસાદીસુ જવતિ, વિજ્જમાનેસુપિ ખન્ધાદીસુ ન જવતીતિ અવિજ્જા. અપિચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વત્થારમ્મણાનં પટિચ્ચસમુપ્પાદપટિચ્ચસમુપ્પન્નાનઞ્ચ ધમ્માનં છાદનતોપિ અવિજ્જા.

યં પટિચ્ચ ફલમેતિ સો પચ્ચયો. **પટિચ્ચાતિ** ન વિના તેન; તં અપચ્ચક્ખિત્વાતિ અત્થો. **એતીતિ** ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચાતિ અત્થો. અપિ ચ ઉપકારકટ્ઠો પચ્ચયટ્ઠો. અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો. તસ્મા **અવિજ્જાપચ્ચયા**.

સઙ્ખતમભિસઙ્ખરોન્તીતિ સઙ્ખારા. અપિચ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા ચાતિ દુવિધા સઙ્ખારા. તત્થ પુઞ્ઞાપુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારા તયો, કાયવચીચિત્તસઙ્ખારા તયોતિ ઇમે છ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા . તે સબ્બેપિ લોકિયકુસલાકુસલચેતનામત્તમેવ હોન્તિ.

સઙ્ખતસઙ્ખારો, અભિસઙ્ખતસઙ્ખારો, અભિસઙ્ખરણસઙ્ખારો, પયોગાભિસઙ્ખારોતિ ઇમે પન ચત્તારો સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારા. તત્થ ''અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧, ૨૭૨; સં॰ નિ॰ ૧.૧૮૬; ૨.૧૪૩) વુત્તા સબ્બેપિ સપ્પચ્ચયા ધમ્મા '**સઙ્ખતસઙ્ખારા**' નામ. કમ્મનિબ્બત્તા તેભૂમકા રૂપારૂપધમ્મા '**અભિસઙ્ખતસઙ્ખારા**'તિ અટ્ઠકથાસુ વુત્તા. તેપિ ''અનિચ્ચા વત સઙ્ખારા''તિ એત્થેવ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. વિસું પન નેસં આગતટ્ઠાનં ન પઞ્ઞાયતિ. તેભૂમકકુસલાકુસલચેતના પન '**અભિસઙ્ખરણકસઙ્ખારો**'તિ વુચ્ચતિ. તસ્સ ''અવિજ્જાગતોયં, ભિક્ખવે, પુરિસપુગ્ગલો પુઞ્ઞઞ્ચે અભિસઙ્ખરોતી''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) આગતટ્ઠાનં પઞ્ઞાયતિ. કાયિકચેતસિકં પન વીરિયં '**પયોગાભિસઙ્ખારો**'તિ વુચ્ચતિ. સો ''યાવતિકા અભિસઙ્ખારસ્સ ગતિ, તાવતિકં ગન્ત્વા અક્ખાહતં મઞ્ઞે અટ્ઠાસી''તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૫) આગતો.

ન કેવલઞ્ચ એતેયેવ, અઞ્ઞેપિ ''સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધં સમાપજ્જન્તસ્સ ખો, આવુસો વિસાખ, ભિક્ખુનો પઠમં નિરુજ્ઝતિ વચીસઙ્ખારો, તતો કાયસઙ્ખારો, તતો ચિત્તસઙ્ખારો''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૪) નયેન સઙ્ખારસદ્દેન આગતા અનેકસઙ્ખારા. તેસુ નત્થિ સો સઙ્ખારો, યો સઙ્ખતસઙ્ખારે સઙ્ગહં ન ગચ્છેય્ય. ઇતો પરં **સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ**આદીસુ યં વુત્તં તં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

અવુત્તે પન વિજાનાતીતિ **વિઞ્ઞાણં**. નમતીતિ **નામં**. રુપ્પતીતિ **રૂપં**. આયે તનોતિ, આયતઞ્ચ નયતીતિ **આયતનં**. ફુસતીતિ **ફસ્સો**. વેદયતીતિ **વેદના**. પરિતસ્સતીતિ **તણ્હા**. ઉપાદિયતીતિ **ઉપાદાનં**. ભવતિ ભાવયતિ ચાતિ **ભવો**. જનનં **જાતિ**. જીરણં **જરા**. મરન્તિ એતેનાતિ **મરણં**. સોચનં **સોકો**. પરિદેવનં **પરિદેવો**. દુક્ખયતીતિ **દુક્ખં**; ઉપ્પાદટ્ઠિતિવસેન વા દ્વેધા ખણતીતિ **દુક્ખં**. દુમ્મનસ્સ ભાવો **દોમનસ્સં**. ભુસો આયાસો **ઉપાયાસો**.

સમ્ભવન્તીતિ નિબ્બત્તન્તિ. ન કેવલઞ્ચ સોકાદીહેવ, અથ ખો સબ્બપદેહિ 'સમ્ભવન્તી'તિ સદ્દસ્સ યોજના કાતબ્બા. ઇતરથા હિ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ વુત્તે કિં કરોન્તીતિ ન પઞ્ઞાયેય્યું. ''સમ્ભવન્તી''તિ પન યોજનાય સતિ ''અવિજ્જા ચ સા પચ્ચયો ચાતિ અવિજ્જાપચ્ચયો; તસ્મા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તી''તિ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નવવત્થાનં કતં હોતિ. એસ નયો સબ્બત્થ.

એવન્તિ નિદ્દિટ્ઠનયનિદસ્સનં. તેન અવિજ્જાદીહેવ કારણેહિ, ન ઇસ્સરનિમ્માનાદીહીતિ દસ્સેતિ. **એતસ્સાતિ** યથાવુત્તસ્સ. **કેવલસ્સાતિ** અસમ્મિસ્સસ્સ સકલસ્સ વા. **દુક્ખક્ખન્ધસ્સાતિ** દુક્ખસમૂહસ્સ, ન સત્તસ્સ, ન સુખસુભાદીનં. **સમુદયોતિ** નિબ્બત્તિ. **હોતીતિ** સમ્ભવતિ. એવમેત્થ અત્થતો વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**લક્ખણાદિતો**'તિ અવિજ્જાદીનં લક્ખણાદિતો, સેય્યથિદં – અઞ્ઞાણલક્ખણા અવિજ્જા, સમ્મોહનરસા, છાદનપચ્ચુપટ્ઠાના, આસવપદટ્ઠાના. અભિસઙ્ખરણલક્ખણા સઙ્ખારા, આયૂહનરસા, ચેતનાપચ્ચુપટ્ઠાના,

અવિજ્જાપદટ્ઠાના. વિજાનનલક્ખણં વિઞ્ઞાણં, પુબ્બઙ્ગમરસં, પટિસન્ધિપચ્ચુપટ્ઠાનં, સઙ્ખારપદટ્ઠાનં, વત્થારમ્મણપદટ્ઠાનં વા. નમનલક્ખણં નામં, સમ્પયોગરસં, અવિનિબ્ભોગપચ્ચુપટ્ઠાનં, વિઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં. રુપ્પનલક્ખણં રૂપં, વિકિરણરસં, અબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાનં, વિઞ્ઞાણપદટ્ઠાનં. આયતનલક્ખણં સળાયતનં, દસ્સનાદિરસં, વત્થુદ્વારભાવપચ્ચુપટ્ઠાનં , નામરૂપપદટ્ઠાનં. ફુસનલક્ખણો ફસ્સો, સઙ્ઘટ્ટનરસો, સઙ્ગતિપચ્ચુપટ્ઠાનો, સળાયતનપદટ્ઠાનો. અનુભવનલક્ખણા વેદના, વિસયરસસમ્ભોગરસા, સુખદુક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના, ફસ્સપદટ્ઠાના. હેતુલક્ખણા તણ્હા, અભિનન્દનરસા, અતિત્તિભાવપચ્ચુપટ્ઠાના, વેદનાપદટ્ઠાના. ગહણલક્ખણં ઉપાદાનં, અમુઞ્ચનરસં, તણ્હાદળ્હત્તદિટ્ઠિપચ્ચુપટ્ઠાનં, તણ્હાપદટ્ઠાનં. કમ્મકમ્મફલલક્ખણો ભવો, ભાવનભવનરસો, કુસલાકુસલાબ્યાકતપચ્ચુપટ્ઠાનો, ઉપાદાનપદટ્ઠાનો. જાતિઆદીનં લક્ખણાદીનિ સચ્ચવિભઙ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. એવમેત્થ લક્ખણાદિતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**એકવિધાદિતો**’તિ એત્થ અવિજ્જા અઞ્ઞાણાદસ્સનમોહાદિભાવતો એકવિધા, અપ્પટિપત્તિમિચ્છાપટિપત્તિતો દુવિધા તથા સઙ્ખારાસઙ્ખારતો, વેદનાત્તયસમ્પયોગતો તિવિધા, ચતુસચ્ચઅપ્પટિવેધતો ચતુબ્બિધા, ગતિપઞ્ચકાદીનવચ્છાદનતો પઞ્ચવિધા, દ્વારારમ્મણતો પન સબ્બેસુપિ અરૂપધમ્મેસુ છબ્બિધતા વેદિતબ્બા.

સઙ્ખારા સાસવવિપાકધમ્મધમ્માદિભાવતો એકવિધા, કુસલાકુસલતો દુવિધા તથા પરિત્તમહગ્ગતહીનમજ્ઝિમમિચ્છત્તનિયતાનિયતતો, તિવિધા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદિભાવતો, ચતુબ્બિધા ચતુયોનિસંવત્તનતો, પઞ્ચવિધા પઞ્ચગતિગામિતો.

વિઞ્ઞાણં લોકિયવિપાકાદિભાવતો એકવિધં, સહેતુકાહેતુકાદિતો દુવિધં, ભવત્તયપરિયાપન્નતો વેદનાત્તયસમ્પયોગતો અહેતુકદુહેતુકતિહેતુકતો ચ તિવિધં, યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધં પઞ્ચવિધઞ્ચ.

નામરૂપં વિઞ્ઞાણસન્નિસ્સયતો કમ્મપચ્ચયતો ચ એકવિધં, સારમ્મણાનારમ્મણતો દુવિધં, અતીતાદિતો તિવિધં, યોનિગતિવસેન ચતુબ્બિધં પઞ્ચવિધઞ્ચ.

સળાયતનં સઞ્જાતિસમોસરણટ્ઠાનતો એકવિધં, ભૂતપ્પસાદવિઞ્ઞાણાદિતો દુવિધં, સમ્પત્તાસમ્પત્તનોભયગોચરતો તિવિધં, યોનિગતિપરિયાપન્નતો ચતુબ્બિધં પઞ્ચવિધઞ્ચાતિ ઇમિના નયેન ફસ્સાદીનમ્પિ એકવિધાદિભાવો વેદિતબ્બોતિ. એવમેત્થ એકવિધાદિતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**અઙ્ગાનઞ્ચ વવત્થાના**’તિ સોકાદયો ચેત્થ ભવચક્કસ્સ અવિચ્છેદદસ્સનત્થં વુત્તા. જરામરણબ્ભાહતસ્સ હિ બાલસ્સ તે સમ્ભવન્તિ. યથાહ – ‘‘અસ્સુતવા, ભિક્ખવે, પુથુજ્જનો સારીરિકાય દુક્ખાય વેદનાય ફુટ્ઠો સમાનો સોચતિ કિલમતિ પરિદેવતિ ઉરત્તાળિં કન્દતિ સમ્મોહમાપજ્જતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૨). યાવ ચ તેસં પવત્તિ તાવ અવિજ્જાયાતિ પુનપિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ સમ્બન્ધમેવ હોતિ ભવચક્કં. તસ્મા તેસમ્પિ જરામરણેનેવ એકસઙ્ખેપં કત્વા દ્વાદસેવ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. એવમેત્થ અઙ્ગાનં વવત્થાનતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો. અયં તાવેત્થ ઉદ્દેસવારવસેન સઙ્ખેપકથા.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસો

૨૨૬. ઇદાનિ નિદ્દેસવારવસેન વિત્થારકથા હોતિ. ''અવિજ્જા પચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ હિ વુત્તં. તત્થ અવિજ્જાપચ્ચયેસુ સઙ્ખારેસુ દસ્સેતબ્બેસુ યસ્મા પુત્તે કથેતબ્બે પઠમં પિતા કથીયતિ. એવઞ્હિ સતિ 'મિત્તસ્સ પુત્તો, દત્તસ્સ પુત્તો'તિ પુત્તો સુકથિતો હોતિ. તસ્મા દેસનાકુસલો સત્થા સઙ્ખારાનં જનકત્થેન પિતુસદિસં અવિજ્જં તાવ દસ્સેતું **તત્થ કતમા અવિજ્જા? દુક્ખે અઞ્ઞાણ**ન્તિઆદિમાહ.

તત્થ યસ્મા અયં અવિજ્જા દુક્ખસચ્ચસ્સ યાથાવસરસલક્ખણં જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા ગન્થેત્વા તિટ્ઠતિ, તસ્મા ''દુક્ખે અઞ્ઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. તથા યસ્મા દુક્ખસમુદયસ્સ દુક્ખનિરોધસ્સ દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય યાથાવસરસલક્ખણં જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા ગન્થેત્વા તિટ્ઠતિ, તસ્મા દુક્ખનિરોધગામિનિયા પટિપદાય અઞ્ઞાણન્તિ વુચ્ચતિ. ઇમેસુ ચતૂસુ ઠાનેસુ સુત્તન્તિકપરિયાયેન અઞ્ઞાણં અવિજ્જાતિ કથિતં.

નિક્ખેપકણ્ડે (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૭) પન અભિધમ્મપરિયાયેન ''પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણ''ન્તિ અપરેસુપિ ચતૂસુ ઠાનેસુ અઞ્ઞાણં ગહિતં. તત્થ **પુબ્બન્તે**તિ અતીતો અદ્ધા, અતીતાનિ ખન્ધધાતુઆયતનાનિ. **અપરન્તે**તિ અનાગતો અદ્ધા, અનાગતાનિ ખન્ધધાતુઆયતનાનિ. **પુબ્બન્તાપરન્તે**તિ તદુભયં. **ઇદપ્પચ્ચયતા**તિ સઙ્ખારાદીનં કારણાનિ અવિજ્જાદીનિ અઙ્ગાનિ. **પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મા**તિ અવિજ્જાદીહિ નિબ્બત્તા સઙ્ખારાદયો ધમ્મા. તત્રાયં અવિજ્જા યસ્મા અતીતાનં ખન્ધાદીનં યાથાવસરસલક્ખણં જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા ગન્થેત્વા તિટ્ઠતિ, તસ્મા ''પુબ્બન્તે અઞ્ઞાણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. તથા યસ્મા અનાગતાનં ખન્ધાદીનં, અતીતાનાગતાનં ખન્ધાદીનં ઇદપ્પચ્ચયતાય ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્માનઞ્ચ યાથાવસરસલક્ખણં જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતિ, છાદેત્વા પરિયોનન્ધિત્વા ગન્થેત્વા તિટ્ઠતિ, તસ્મા ઇદપ્પચ્ચયતાપટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ અઞ્ઞાણન્તિ વુચ્ચતિ. ઇમેસુ અટ્ઠસુ ઠાનેસુ અભિધમ્મપરિયાયેન અઞ્ઞાણં અવિજ્જાતિ કથિતં.

એવં કિં કથિતં હોતિ? કિચ્ચતો ચેવ જાતિતો ચ અવિજ્જા કથિતા નામ હોતિ. કથં ? અયઞ્હિ અવિજ્જા ઇમાનિ અટ્ઠ ઠાનાનિ જાનિતું પસ્સિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતીતિ કિચ્ચતો કથિતા; ઉપ્પજ્જમાનાપિ ઇમેસુ અટ્ઠસુ ઠાનેસુ ઉપ્પજ્જતીતિ જાતિતોપિ કથિતા. એવં કથેત્વા પુન ''યં એવરૂપં અઞ્ઞાણં અદસ્સન''ન્તિઆદીનિ પઞ્ચવીસતિ પદાનિ અવિજ્જાય લક્ખણં દસ્સેતું ગહિતાનિ.

તત્થ યસ્મા અયં અવિજ્જા ઇમેહિ અટ્ઠહિ પદેહિ કથિતાપિ પુન પઞ્ચવીસતિયા પદેહિ લક્ખણે અકથિતે સુકથિતા નામ ન હોતિ, લક્ખણે પન કથિતેયેવ સુકથિતા નામ હોતિ. યથા પુરિસો નટ્ઠં ગોણં પરિયેસમાનો મનુસ્સે પુચ્છેય્ય – ''અપિ, અય્યા, સેતં ગોણં પસ્સથ, રત્તં ગોણં પસ્સથા''તિ? તે એવં વદેય્યું – ''ઇમસ્મિં રટ્ઠે સેતરત્તાનં ગોણાનં અન્તો નત્થિ, કિં તે ગોણસ્સ લક્ખણ''ન્તિ? અથ તેન 'સઙ્ખાટિ' વા 'નઙ્ગલં' વાતિ વુત્તે ગોણો સુકથિતો નામ ભવેય્ય; એવમેવ યસ્મા અયં અવિજ્જા અટ્ઠહિ પદેહિ કથિતાપિ પુન પઞ્ચવીસતિયા પદેહિ લક્ખણે અકથિતે સુકથિતા નામ ન હોતિ, લક્ખણે પન કથિતેયેવ સુકથિતા નામ હોતિ. તસ્મા યાનસ્સા લક્ખણદસ્સનત્થં પઞ્ચવીસતિ પદાનિ કથિતાનિ, તેસમ્પિ વસેન વેદિતબ્બા.

સેય્યથિદં – ઞાણં નામ પઞ્ઞા. સા અત્થત્થં કારણકારણં ચતુસચ્ચધમ્મં વિદિતં પાકટં કરોતિ. અયં પન અવિજ્જા ઉપ્પજ્જિત્વા તં વિદિતં પાકટં કાતું ન દેતીતિ ઞાણપચ્ચનીકતો **અઞ્ઞાણં**. દસ્સનન્તિપિ પઞ્ઞા. સાપિ તં આકારં પસ્સતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં પસ્સિતું ન દેતીતિ **અદસ્સનં**. અભિસમયોતિપિ પઞ્ઞા. સા તં

આકારં અભિસમેતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં અભિસમેતું ન દેતીતિ **અનભિસમયો**. અનુબોધો સમ્બોધો પટિવેધોતિપિ પઞ્ઞા. સા તં આકારં અનુબુજ્ઝતિ સમ્બુજ્ઝતિ પટિવિજ્ઝતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં અનુબુજ્ઝિતું સંબુજ્ઝિતું પટિવિજ્ઝિતું ન દેતીતિ **અનનુબોધો અસમ્બોધો અપ્પટિવેધો**. સઙ્ગાહનાતિપિ પઞ્ઞા. સા તં આકારં ગહેત્વા ઘંસિત્વા ગણ્હાતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં ગહેત્વા ઘંસિત્વા ગણ્હિતું ન દેતીતિ **અસઙ્ગાહના**. પરિયોગાહનાતિપિ પઞ્ઞા. સા તં આકારં ઓગાહિત્વા અનુપવિસિત્વા ગણ્હાતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં ઓગાહિત્વા અનુપવિસિત્વા ગણ્હિતું ન દેતીતિ **અપરિયોગાહના**. સમપેક્ખનાતિપિ પઞ્ઞા . સા તં આકારં સમં સમ્મા ચ પેક્ખતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં સમં સમ્મા ચ પેક્ખિતું ન દેતીતિ **અસમપેક્ખના**. પચ્ચવેક્ખણાતિપિ પઞ્ઞા. સા તં આકારં પચ્ચવેક્ખતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં પચ્ચવેક્ખિતું ન દેતીતિ **અપચ્ચવેક્ખણા**. નાસ્સા કિઞ્ચિ કમ્મં પચ્ચક્ખં અત્થિ, સયઞ્ચ અપચ્ચવેક્ખિત્વા કતં કમ્મન્તિ **અપચ્ચક્ખકમ્મં**. દુમ્મેધભાવતાય **દુમ્મેજ્ઝં**. બાલભાવતાય **બાલ્યં**.

સમ્પજઞ્ઞન્તિપિ પઞ્ઞા. સા અત્થત્થં કારણકારણં ચતુસચ્ચધમ્મં સમ્મા પજાનાતિ. અવિજ્જા પન ઉપ્પજ્જિત્વા તં આકારં પજાનિતું ન દેતીતિ **અસમ્પજઞ્ઞં**. મોહનવસેન **મોહો**. પમોહનવસેન **પમોહો**. સમ્મોહનવસેન **સમ્મોહો**. અવિન્દિયં વિન્દતીતિઆદિવસેન **અવિજ્જા**. વટ્ટસ્મિં ઓહનતિ ઓસીદાપેતીતિ **અવિજ્જોઘો**. વટ્ટસ્મિં યોજેતીતિ **અવિજ્જાયોગો**. અપ્પહીનવસેન પુનપ્પુનં ઉપ્પજ્જનતો ચ **અવિજ્જાનુસયો**. મગ્ગે પરિયુટ્ઠિતચોરા અદ્ધિકે વિય કુસલચિત્તં પરિયુટ્ઠાતિ ગણ્હાતિ વિલુમ્પતીતિ **અવિજ્જાપરિયુટ્ઠાનં**. યથા નગરદ્વારે પલિઘસઙ્ખાતાય લઙ્ગિયા પતિતાય અન્તોનગરે મનુસ્સાનં બહિનગરગમનમ્પિ બહિનગરે મનુસ્સાનં અન્તોનગરપવેસનમ્પિ પચ્છિજ્જતિ, એવમેવ યસ્સ સક્કાયનગરે અયં પતિતા તસ્સ નિબ્બાનસમ્પાપકં ઞાણગમનં પચ્છિજ્જતીતિ **અવિજ્જાલઙ્ગી** નામ હોતિ. અકુસલઞ્ચ તં મૂલઞ્ચ, અકુસલાનં વા મૂલન્તિ **અકુસલમૂલં**. તં પન ન અઞ્ઞં, ઇધાધિપ્પેતો મોહોતિ મોહો અકુસલમૂલં. **અયં વુચ્ચતિ અવિજ્જા**તિ અયં એવંલક્ખણા અવિજ્જા નામાતિ વુચ્ચતિ. એવં પઞ્ચવીસતિપદવસેન અવિજ્જાય લક્ખણં વેદિતબ્બં.

એવંલક્ખણા પનાયં અવિજ્જા દુક્ખાદીસુ અઞ્ઞાણન્તિ વુત્તાપિ દુક્ખસચ્ચસ્સ એકદેસો હોતિ, સહજાતા હોતિ, તં આરમ્મણં કરોતિ, છાદેતિ; સમુદયસચ્ચસ્સ ન એકદેસો હોતિ, સહજાતા હોતિ, તં આરમ્મણં કરોતિ, છાદેતિ; નિરોધસચ્ચસ્સ નેવ એકદેસો હોતિ, ન સહજાતા, ન તં આરમ્મણં કરોતિ, કેવલં છાદેતિ; મગ્ગસચ્ચસ્સાપિ ન એકદેસો, ન સહજાતા, ન તં આરમ્મણં કરોતિ, કેવલં છાદેતિ. દુક્ખારમ્મણતા અવિજ્જા ઉપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ છાદેતિ. સમુદયારમ્મણતા અવિજ્જા ઉપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ છાદેતિ. નિરોધારમ્મણતા અવિજ્જા નુપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ છાદેતિ. મગ્ગારમ્મણતા અવિજ્જા નૂપ્પજ્જતિ, તઞ્ચ છાદેતિ.

દ્વે સચ્ચા દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરા. દ્વે સચ્ચા ગમ્ભીરત્તા દુદ્દસા. અપિચ ખો પન દુક્ખનિરોધં અરિયસચ્ચં ગમ્ભીરઞ્ચેવ દુદ્દસઞ્ચ. તત્થ દુક્ખં નામ પાકટં, લક્ખણસ્સ પન દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરં નામ જાતં. સમુદયેપિ એસેવ નયો. યથા પન મહાસમુદ્દં મન્થેત્વા ઓજાય નીહરણં નામ ભારો, સિનેરુપાદતો વાલિકાય ઉદ્ધરણં નામ ભારો, પબ્બતં પીળેત્વા રસસ્સ નીહરણં નામ ભારો; એવમેવ દ્વે સચ્ચાનિ ગમ્ભીરતાય એવ દુદ્દસાનિ, નિરોધસચ્ચં પન અતિગમ્ભીરઞ્ચ અતિદુદ્દસઞ્ચાતિ. એવં દુદ્દસત્તા ગમ્ભીરાનં ગમ્ભીરત્તા ચ દુદ્દસાનં ચતુન્નં અરિયસચ્ચાનં પટિચ્છાદકં મોહન્ધકારં અયં વુચ્ચતિ અવિજ્જાતિ.

અવિજ્જાપદનિદ્દેસો.

સઙ્ખારપદનિદ્દેસો

સઙ્ખારપદે હેટ્ઠા વુત્તસઙ્ખારેસુ સઙ્ખારસદ્દેન આગતસઙ્ખારે અનામસિત્વા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારેયેવ દસ્સેન્તો **તત્થ કતમે અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા? પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિઆદિમાહ. તત્થ પુનાતિ અત્તનો કારકં, પૂરેતિ ચસ્સ અજ્ઝાસયં, પુજ્જઞ્ચ ભવં નિબ્બત્તેતીતિ પુઞ્ઞો. અભિસઙ્ખરોતિ વિપાકં કટત્તારૂપઞ્ચાતિ અભિસઙ્ખારો. પુઞ્ઞોવ અભિસઙ્ખારો **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. પુઞ્ઞપટિપક્ખતો અપુઞ્ઞો. અપુઞ્ઞોવ અભિસઙ્ખારો **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**. ન ઇઞ્જતીતિ આનેઞ્જં. આનેઞ્જમેવ અભિસઙ્ખારો, આનેઞ્જઞ્ચ ભવં અભિસઙ્ખરોતીતિ **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. કાયેન પવત્તિતો, કાયતો વા પવત્તો, કાયસ્સ વા સઙ્ખારોતિ **કાયસઙ્ખારો**. વચીસઙ્ખારચિત્તસઙ્ખારેસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ પઠમત્તિકો પરિવીમંસનસુત્તવસેન ગહિતો. તત્થ હિ ''પુઞ્ઞઞ્ચે સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતિ, પુઞ્ઞૂપગં હોતિ વિઞ્ઞાણં. અપુઞ્ઞઞ્ચે સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતિ, અપુઞ્ઞુપગં હોતિ વિઞ્ઞાણં. આનેઞ્જઞ્ચે સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતિ, આનેઞ્જુપગં હોતિ વિઞ્ઞાણ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૧) વુત્તં. દુતિયત્તિકો તદનન્તરસ્સ વિભઙ્ગસુત્તસ્સ વસેન ગહિતો, સમ્માદિટ્ઠિસુત્તપરિયાયેન (મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૨) ગહિતોતિપિ વત્તું વટ્ટતિયેવ. તત્થ હિ ''તયોમે, ભિક્ખવે, સઙ્ખારા. કતમે તયો? કાયસઙ્ખારો, વચીસઙ્ખારો, ચિત્તસઙ્ખારો''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨) વુત્તં. કસ્મા પનેતેસં સુત્તાનં વસેન તે ગહિતાતિ? અયં અભિધમ્મો નામ ન અધુનાકતો, નાપિ બાહિરકઇસીહિ વા સાવકેહિ વા દેવતાહિ વા ભાસિતો. સબ્બઞ્ઞુજિનભાસિતો પન અયં. અભિધમ્મેપિ હિ સુત્તેપિ એકસદિસાવ તન્તિ નિદ્દિટ્ઠાતિ ઇમસ્સત્થસ્સ દીપનત્થં.

ઇદાનિ તે સઙ્ખારે પભેદતો દસ્સેતું **તત્થ કતમો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**તિઆદિમાહ. તત્થ **કુસલા ચેતના**તિ અનિયમતો ચતુભૂમિકચેતનાપિ વુત્તા. **કામાવચરા રૂપાવચરા**તિ નિયમિતત્તા પન અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના, પઞ્ચ રૂપાવચરકુસલચેતનાતિ તેરસ ચેતના પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો નામ. **દાનમયા**તિઆદીહિ તાસંયેવ ચેતનાનં પુઞ્ઞકિરિયવત્થુવસેન પવત્તિ દસ્સિતા. તત્થ અટ્ઠ કામાવચરાવ દાનસીલમયા હોન્તિ. ભાવનામયા પન તેરસપિ. યથા હિ પગુણં ધમ્મં સજ્ઝાયમાનો એકં દ્વે અનુસન્ધિગતેપિ ન જાનાતિ, પચ્છા આવજ્જન્તો જાનાતિ; એવમેવ કસિણપરિકમ્મં કરોન્તસ્સ પગુણજ્ઝાનં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પગુણકમ્મટ્ઠાનઞ્ચ મનસિકરોન્તસ્સ ઞાણવિપ્પયુત્તાપિ ભાવના હોતિ. તેન વુત્તં ''ભાવનામયા પન તેરસપી''તિ.

તત્થ દાનમયાદીસુ ''દાનં આરબ્ભ દાનમધિકિચ્ચ યા ઉપ્પજ્જતિ ચેતના સઞ્ચેતના ચેતયિતત્તં – અયં વુચ્ચતિ દાનમયો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારોતિ. સીલં આરબ્ભ...પે॰... ભાવનં આરબ્ભ ભાવનમધિકિચ્ચ યા ઉપ્પજ્જતિ ચેતના સઞ્ચેતના ચેતયિતત્તં – અયં વુચ્ચતિ ભાવનામયો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો''તિ (વિભ॰ ૭૬૯) અયં સઙ્ખેપદેસના.

ચીવરાદીસુ પન ચતૂસુ પચ્ચયેસુ રૂપાદીસુ વા છસુ આરમ્મણેસુ અન્નાદીસુ વા દસસુ દાનવત્થૂસુ તં તં દેન્તસ્સ તેસં ઉપ્પાદનતો પટ્ઠાય પુબ્બભાગે પરિચ્ચાગકાલે પચ્છા સોમનસ્સચિત્તેન અનુસ્સરણે ચાતિ તીસુ કાલેસુ પવત્તા ચેતના **દાનમયા** નામ. સીલં પરિપૂરણત્થાય પન 'પબ્બજિસ્સામી'તિ વિહારં ગચ્છન્તસ્સ પબ્બજન્તસ્સ મનોરથં મત્થકં પાપેત્વા 'પબ્બજિતો વતમ્હિ, સાધુ સુટ્ઠૂ'તિ આવજ્જન્તસ્સ પાતિમોક્ખં સંવરન્તસ્સ ચીવરાદયો પચ્ચયે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ આપાથગતેસુ રૂપાદીસુ ચક્ખુદ્વારાદીનિ સંવરન્તસ્સ આજીવં સોધેન્તસ્સ ચ પવત્તા ચેતના **સીલમયા** નામ. પટિસમ્ભિદાયં વુત્તેન વિપસ્સનામગ્ગેન ચક્ખું અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ભાવેન્તસ્સ રૂપે...પે॰... ધમ્મે, ચક્ખુવિઞ્ઞાણં...પે॰... મનોવિઞ્ઞાણં, ચક્ખુસમ્ફસ્સં...પે॰... મનોસમ્ફસ્સં,

ચક્ખુસમ્ફસ્સજં વેદનં…પે॰… મનોસમ્ફસ્સજં વેદનં, રૂપસઞ્ઞં …પે॰… ધમ્મસઞ્ઞં જરામરણં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો ભાવેન્તસ્સ પવત્તા ચેતના **ભાવનામયા** નામાતિ અયં વિત્થારકથા.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારનિદ્દેસે **અકુસલા ચેતના**તિ દ્વાદસઅકુસલચિત્તસમ્પયુત્તા ચેતના. **કામાવચરા**તિ કિઞ્ચાપિ તત્થ ઠપેત્વા દ્વે દોમનસ્સસહગતચેતના સેસા રૂપારૂપભવેપિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થ પન પટિસન્ધિં ન આકડ્ઢન્તિ, કામાવચરેયેવ પટિસન્ધિવસેન વિપાકં અવચારેન્તીતિ કામાવચરાત્વેવ વુત્તા.

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારનિદ્દેસે **કુસલા ચેતના અરૂપાવચરા**તિ ચતસ્સો અરૂપાવચરકુસલચેતના. એતા હિ ચતસ્સો અનિઞ્જનટ્ઠેન અનિઞ્જનસ્સ ચ અભિસઙ્ખરણટ્ઠેન **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**તિ વુચ્ચન્તિ. રૂપાવચરચતુત્થજ્ઝાનતો હિ તિસ્સો કુસલવિપાકકિરિયાચેતના દ્વાદસ અરૂપાવચરચેતનાતિ પઞ્ચદસ ધમ્મા અનિચ્ચલટ્ઠેન અફન્દનટ્ઠેન આનેઞ્જા નામ. તત્થ રૂપાવચરા કુસલા ચેતના અનિઞ્જા સમાનાપિ અત્તના સરિક્ખકમ્પિ અસરિક્ખકમ્પિ સઇઞ્જનમ્પિ અનિઞ્જનમ્પિ રૂપારૂપં જનેતીતિ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો નામ ન હોતિ. વિપાકકિરિયચેતના પન અવિપાકત્તા વિપાકં ન અભિસઙ્ખરોન્તિ, તથા અરૂપાવચરા વિપાકકિરિયચેતનાપીતિ એકાદસાપિ એતા ચેતના આનેઞ્જાવ ન અભિસઙ્ખારા. ચતુબ્બિધા પન અરૂપાવચરકુસલચેતના યથા હત્થિઅસ્સાદીનં સદિસાવ છાયા હોન્તિ, એવં અત્તના સદિસં નિચ્ચલં અરૂપમેવ જનેતીતિ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારોતિ વુચ્ચતીતિ.

એવં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારવસેન તેરસ, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારવસેન દ્વાદસ, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારવસેન ચતસ્સોતિ સબ્બાપેતા પરિપિણ્ડિતા એકૂનતિંસ ચેતના હોન્તિ. ઇતિ ભગવા અપરિમાણેસુ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણાનં સત્તાનં ઉપ્પજ્જનકકુસલાકુસલચેતના મહાતુલાય ધારયમાનો વિય, નાળિયં પક્ખિપિત્વા મિનમાનો વિય ચ સબ્બઞ્ઞુતઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા એકૂનતિંસમેવ દસ્સેસિ.

ઇદાનિ અપરિમાણેસુ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણા સત્તા કુસલાકુસલકમ્મં આયૂહમાના યેહિ દ્વારેહિ આયૂહન્તિ, તાનિ તીણિ કમ્મદ્વારાનિ દસ્સેન્તો **તત્થ કતમો કાયસઙ્ખારો? કાયસઞ્ચેતના**તિઆદિમાહ. તત્થ **કાયસઞ્ચેતના**તિ કાયવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા કાયદ્વારતો પવત્તા અટ્ઠ કામાવચરકુસલચેતના દ્વાદસ અકુસલચેતનાતિ સમવીસતિ ચેતના; કાયદ્વારે આદાનગ્ગહણચોપનં પાપયમાના ઉપ્પન્ના વીસતિ કુસલાકુસલચેતનાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ.

વચીસઞ્ચેતનાતિ વચીવિઞ્ઞત્તિં સમુટ્ઠાપેત્વા વચીદ્વારતો પવત્તા તાયેવ વીસતિ ચેતના; વચીદ્વારે હનુસઞ્ચોપનં વાક્યભેદં પાપયમાના ઉપ્પન્ના વીસતિ ચેતનાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. અભિઞ્ઞાચેતના પનેત્થ પરતો વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયો ન હોતીતિ ન ગહિતા. યથા ચ અભિઞ્ઞાચેતના, એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતિ. તસ્મા સાપિ વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવે અપનેતબ્બા. અવિજ્જાપચ્ચયા પન સબ્બાપેતા હોન્તિ.

મનોસઞ્ચેતનાતિ ઉભોપિ વિઞ્ઞત્તિયો અસમુટ્ઠાપેત્વા મનોદ્વારે ઉપ્પન્ના સબ્બાપિ એકૂનતિંસ ચેતના. ઇતિ ભગવા અપરિમાણેસુ ચક્કવાળેસુ અપરિમાણા સત્તા કુસલાકુસલકમ્મં આયૂહમાના ઇમેહિ તીહિ દ્વારેહિ આયૂહન્તીતિ આયૂહનકમ્મદ્વારં દસ્સેસિ.

ઇમેસં પન દ્વિન્નમ્પિ તિકાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં સમ્પયોગો વેદિતબ્બો. કથં? પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો હિ કાયદુચ્ચરિતા વિરમન્તસ્સ સિયા કાયસઙ્ખારો, વચીદુચ્ચરિતા વિરમન્તસ્સ સિયા વચીસઙ્ખારો. એવં અટ્ઠ કુસલચેતના કામાવચરા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચ હોતિ કાયસઙ્ખારો ચ વચીસઙ્ખારો ચ. મનોદ્વારે ઉપ્પન્ના પન તેરસ ચેતના પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ચ

હોતિ ચિત્તસઙ્ખારો ચ. અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારોપિ કાયદુચ્ચરિતવસેન પવત્તિયં સિયા કાયસઙ્ખારો, વચીદુચ્ચરિતવસેન પવત્તિયં સિયા વચીસઙ્ખારો, દ્વે દ્વારાનિ મુઞ્ચિત્વા મનોદ્વારે પવત્તિયં સિયા ચિત્તસઙ્ખારોતિ. એવં અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો કાયસઙ્ખારોપિ હોતિ વચીસઙ્ખારોપિ ચિત્તસઙ્ખારોપિ.

કાયસઙ્ખારો પન સિયા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, સિયા અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, ન આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો. તથા વચીસઙ્ખારો. ચિત્તસઙ્ખારો પન સિયા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો , સિયા અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો, સિયા આનેઞ્જાભિસઙ્ખારોતિ. ઇમે અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા નામ.

કથં પનેતં જાનિતબ્બં – ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જાપચ્ચયા હોન્તીતિ? અવિજ્જાભાવે ભાવતો. યસ્સ હિ દુક્ખાદીસુ અવિજ્જાસઙ્ખાતં અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતિ, સો દુક્ખે તાવ પુબ્બન્તાદીસુ ચ અઞ્ઞાણેન સંસારદુક્ખં સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા તસ્સ હેતુભૂતે તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ , સમુદયે અઞ્ઞાણેન દુક્ખહેતુભૂતેપિ તણ્હાપરિક્ખારે સઙ્ખારે સુખહેતુતો મઞ્ઞમાનો આરભતિ, નિરોધે પન મગ્ગે ચ અઞ્ઞાણેન દુક્ખસ્સ અનિરોધભૂતેપિ ગતિવિસેસે દુક્ખનિરોધસઞ્ઞી હુત્વા નિરોધસ્સ ચ અમગ્ગભૂતેસુપિ યઞ્ઞામરતપાદીસુ નિરોધમગ્ગસઞ્ઞી હુત્વા દુક્ખનિરોધં પત્થયમાનો યઞ્ઞામરતપાદિમુખેન તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતિ.

અપિચ સો તાય ચતૂસુ સચ્ચેસુ અપ્પહીનાવિજ્જતાય વિસેસતો જાતિજરારોગમરણાદિઅનેકાદીનવવોકિણ્ણં પુઞ્ઞફલસઙ્ખાતં દુક્ખં દુક્ખતો અજાનન્તો તસ્સ અધિગમાય કાયવચીચિત્તસઙ્ખારભેદં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ દેવચ્છરકામકો વિય મરુપપાતં; સુખસમ્મતસ્સાપિ ચ તસ્સ પુઞ્ઞફલસ્સ અન્તે મહાપરિળાહજનકં વિપરિણામદુક્ખતં અપ્પસ્સાદતઞ્ચ અપસ્સન્તોપિ તપ્પચ્ચયં વુત્તપ્પકારમેવ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ સલભો વિય દીપસિખાભિનિપાતં, મધુબિન્દુગિદ્ધો વિય ચ મધુલિત્તસત્થધારાલેહનં.

કામૂપસેવનાદીસુ ચ સવિપાકેસુ આદીનવં અપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞાય ચેવ કિલેસાભિભૂતતાય ચ દ્વારત્તયપ્પવત્તમ્પિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં આરભતિ બાલો વિય ગૂથકીળનં, મરિતુકામો વિય ચ વિસખાદનં. આરુપ્પવિપાકેસુ ચાપિ સઙ્ખારવિપરિણામદુક્ખતં અનવબુજ્ઝમાનો સસ્સતાદિવિપલ્લાસેન ચિત્તસઙ્ખારભૂતં આનેઞ્જાભિસઙ્ખારં આરભતિ દિસામૂળ્હો વિય પિસાચનગરાભિમુખમગ્ગગમનં.

એવં યસ્મા અવિજ્જાભાવતોવ સઙ્ખારભાવો, ન અભાવતો; તસ્મા જાનિતબ્બમેતં – ઇમે સઙ્ખારા અવિજ્જાપચ્ચયા હોન્તીતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં – ''અવિદ્વા, ભિક્ખવે, અવિજ્જાગતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતિ. યતો ખો, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો અવિજ્જા પહીના, વિજ્જા ઉપ્પન્ના, સો અવિજ્જાવિરાગા વિજ્જુપ્પાદા નેવ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતી''તિ.

એત્થાહ – ગણ્હામ તાવ એતં 'અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો'તિ. ઇદં પન વત્તબ્બં – 'કતમેસં સઙ્ખારાનં કથં પચ્ચયો હોતી'તિ? તત્રિદં વુચ્ચતિ –

પચ્ચયો હોતિ પુઞ્ઞાનં, દુવિધાનેકધા પન;
પરેસં પચ્છિમાનં સા, એકધા પચ્ચયો મતા.

તત્થ '**પુઞ્ઞાનં દુવિધા**'તિ આરમ્મણપચ્ચયેન ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચાતિ દ્વેધા પચ્ચયો હોતિ. સા હિ અવિજ્જં ખયતો વયતો સમ્મસનકાલે કામાવચરાનં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, અભિઞ્ઞાચિત્તેન સમોહચિત્તજાનનકાલે રૂપાવચરાનં, અવિજ્જાસમતિક્કમનત્થાય પન દાનાદીનિ ચેવ કામાવચરપુઞ્ઞકિરિયવત્થૂનિ પૂરેન્તસ્સ રૂપાવચરજ્ઝાનાનિ ચ ઉપ્પાદેન્તસ્સ દ્વિન્નમ્પિ તેસં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ; તથા અવિજ્જાસમ્મૂળ્હત્તા કામભવરૂપભવસમ્પત્તિયો પત્થેત્વા તાનેવ પુઞ્ઞાનિ કરોન્તસ્સ.

'**અનેકધા પન પરેસ**'ન્તિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાનં અનેકધા પચ્ચયો હોતિ. કથં? એસા હિ અવિજ્જં આરબ્ભ રાગાદીનં ઉપ્પજ્જનકાલે આરમ્મણપચ્ચયેન, ગરું કત્વા અસ્સાદનકાલે આરમ્મણાધિપતિઆરમ્મણૂપનિસ્સયેહિ, અવિજ્જાસમ્મૂળ્હસ્સ અનાદીનવદસ્સાવિનો પાણાતિપાતાદીનિ કરોન્તસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન, દુતિયજવનાદીનં અનન્તરસમનન્તરાનન્તરૂપનિસ્સયાસેવનનત્થિવિગતપચ્ચયેહિ, યં કિઞ્ચિ અકુસલં કરોન્તસ્સ હેતુસહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહીતિ અનેકધા પચ્ચયો હોતિ.

'**પચ્છિમાનં સા એકધા પચ્ચયો મતા**'તિ આનેઞ્જાભિસઙ્ખારાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ એકધા પચ્ચયો મતા. સો પનસ્સા ઉપનિસ્સયભાવો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બોતિ.

એત્થાહ – 'કિં પનાયમેકાવ અવિજ્જા સઙ્ખારાનં પચ્ચયો ઉદાહુ અઞ્ઞેપિ પચ્ચયા હોન્તી'તિ? કિઞ્ચેત્થ યદિ તાવ એકાવ એકકારણવાદો આપજ્જતિ. અથ 'અઞ્ઞેપિ સન્તિ અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા'તિ એકકારણનિદ્દેસો નુપપજ્જતીતિ? ન નુપપજ્જતિ. કસ્મા? યસ્મા –

> એકં ન એકતો ઇધ, નાનેકમનેકતોપિ નો એકં;
> ફલમત્થિ અત્થિ પન એક-હેતુફલદીપને અત્થો.

એકતો હિ કારણતો ન ઇધ કિઞ્ચિ એકં ફલમત્થિ, ન અનેકં. નાપિ અનેકેહિ કારણેહિ એકં. અનેકેહિ પન કારણેહિ અનેકમેવ હોતિ. તથા હિ અનેકેહિ ઉતુપથવીબીજસલિલસઙ્ખાતેહિ કારણેહિ અનેકમેવ રૂપગન્ધરસાદિઅઙ્કુરસઙ્ખાતં ફલમુપ્પજ્જમાનં દિસ્સતિ. યં પનેતં ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ એકેકહેતુફલદીપનં કતં, તત્થ અત્થો અત્થિ, પયોજનં વિજ્જતિ.

ભગવા હિ કત્થચિ પધાનત્તા, કત્થચિ પાકટત્તા, કત્થચિ અસાધારણત્તા, દેસનાવિલાસસ્સ ચ વેનેય્યાનઞ્ચ અનુરૂપતો એકમેવહેતું વા ફલં વા દીપેતિ; ''ફસ્સપચ્ચયા વેદના''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૭) હિ એકમેવ હેતું ફલઞ્ચાહ. ફસ્સો હિ વેદનાય પધાનહેતુ યથાફસ્સં વેદનાવવત્થાનતો. વેદના ચ ફસ્સસ્સ પધાનફલં યથાવેદનં ફસ્સવવત્થાનતો.

''સેમ્હસમુટ્ઠાના આબાધા''તિ (મહાનિ॰ ૫) પાકટત્તા એકં હેતુમાહ. પાકટો હેત્થ સેમ્હો, ન કમ્માદયો. ''યે કેચિ, ભિક્ખવે, અકુસલા ધમ્મા, સબ્બેતે અયોનિસોમનસિકારમૂલકા''તિ અસાધારણત્તા એકં હેતુમાહ; અસાધારણો હિ અયોનિસોમનસિકારો અકુસલાનં, સાધારણાનિ વત્થારમ્મણાદીનીતિ.

તસ્મા અયમિધ અવિજ્જા વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ વત્થારમ્મણસહજાતધમ્માદીસુ સઙ્ખારકારણેસુ ''અસ્સાદાનુપસ્સિનો તણ્હા પવડ્ઢતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૫૨) ચ ''અવિજ્જાસમુદયા આસવસમુદયો''તિ (મ॰ નિ॰

૧.૧૦૪) ચ વચનતો અઞ્ઞેસમ્પિ તણ્હાદીનં સઙ્ખારહેતૂનં હેતૂતિ પધાનત્તા, ‘‘અવિદ્વા, ભિક્ખવે, અવિજ્જાગતો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારમ્પિ અભિસઙ્ખરોતી’’તિ પાકટત્તા અસાધારણત્તા ચ સઙ્ખારાનં હેતુભાવેન દીપિતાતિ વેદિતબ્બા. એતેનેવ ચ એકેકહેતુફલદીપનપરિહારવચનેન સબ્બત્થ એકેકહેતુફલદીપને પયોજનં વેદિતબ્બન્તિ.

એત્થાહ – એવં સન્તેપિ એકન્તાનિટ્ઠફલાય સાવજ્જાય અવિજ્જાય કથં પુઞ્ઞાનેઞ્જાભિસઙ્ખારપચ્ચયત્તં યુજ્જતિ? ન હિ નિમ્બબીજતો ઉચ્છુ ઉપ્પજ્જતીતિ. કથં ન યુજ્જિસ્સતિ? લોકસ્મિઞ્હિ –

વિરુદ્ધો ચાવિરુદ્ધો ચ, સદિસાસદિસો તથા;
ધમ્માનં પચ્ચયો સિદ્ધો, વિપાકા એવ તે ચ ન.

ધમ્માનઞ્હિ ઠાનસભાવકિચ્ચાદિવિરુદ્ધો ચ અવિરુદ્ધો ચ પચ્ચયો લોકે સિદ્ધો. પુરિમચિત્તઞ્હિ અપરચિત્તસ્સ ઠાનવિરુદ્ધો પચ્ચયો, પુરિમસિપ્પાદિસિક્ખા ચ પચ્છાપવત્તમાનાનં સિપ્પાદિકિરિયાનં. કમ્મં રૂપસ્સ સભાવવિરુદ્ધો પચ્ચયો, ખીરાદીનિ ચ દધિઆદીનં. આલોકો ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ કિચ્ચવિરુદ્ધો, ગુળાદયો ચ આસવાદીનં. ચક્ખુરૂપાદયો પન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં ઠાનાવિરુદ્ધા પચ્ચયા . પુરિમજવનાદયો પચ્છિમજવનાદીનં સભાવાવિરુદ્ધા કિચ્ચાવિરુદ્ધા ચ.

યથા ચ વિરુદ્ધાવિરુદ્ધા પચ્ચયા સિદ્ધા, એવં સદિસાસદિસાપિ. સદિસમેવ હિ ઉતુઆહારસમુટ્ઠાનં રૂપં રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ, સાલિબીજાદીનિ ચ સાલિફલાદીનં. અસદિસમ્પિ રૂપં અરૂપસ્સ, અરૂપઞ્ચ રૂપસ્સ પચ્ચયો હોતિ; ગોલોમાવિલોમવિસાણદધિતિલપિટ્ઠાદીનિ ચ દબ્બભૂતિણકાદીનં. યેસઞ્ચ ધમ્માનં યે વિરુદ્ધાવિરુદ્ધા સદિસાસદિસા પચ્ચયા, ન તે ધમ્મા તેસં ધમ્માનં વિપાકાયેવ. ઇતિ અયં અવિજ્જા વિપાકવસેન એકન્તાનિટ્ઠફલસભાવવસેન ચ સાવજ્જાપિ સમાના સબ્બેસમ્પિ એતેસં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદીનં યથાનુરૂપં ઠાનકિચ્ચસભાવવિરુદ્ધાવિરુદ્ધપચ્ચયવસેન સદિસાસદિસપચ્ચયવસેન ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા.

સો ચસ્સા પચ્ચયભાવો ‘‘યસ્સ હિ દુક્ખાદીસુ અવિજ્જાસઙ્ખાતં અઞ્ઞાણં અપ્પહીનં હોતિ, સો દુક્ખે તાવ પુબ્બન્તાદીસુ ચ અઞ્ઞાણેન સંસારદુક્ખં સુખસઞ્ઞાય ગહેત્વા તસ્સ હેતુભૂતે તિવિધેપિ સઙ્ખારે આરભતી’’તિઆદિના નયેન વુત્તો એવ.

અપિચ અયં અઞ્ઞોપિ પરિયાયો –

ચુતૂપપાતે સંસારે, સઙ્ખારાનઞ્ચ લક્ખણે;
યો પટિચ્ચસમુપ્પન્ન-ધમ્મેસુ ચ વિમુય્હતિ.

અભિસઙ્ખરોતિ સો એતે, સઙ્ખારે તિવિધે યતો;
અવિજ્જા પચ્ચયો તેસં, તિવિધાનમ્પિ યં તતોતિ.

કથં પન યો એતેસુ વિમુય્હતિ, સો તિવિધેપેતે સઙ્ખારે કરોતીતિ ચે? ચુતિયા તાવ વિમૂળ્હો સબ્બત્થ ‘‘ખન્ધાનં ભેદો મરણ’’ન્તિ ચુતિં અગણ્હન્તો ‘સત્તો મરતિ, સત્તસ્સ દેસન્તરસઙ્કમન’ન્તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ. ઉપપાતે વિમૂળ્હો સબ્બત્થ ‘‘ખન્ધાનં પાતુભાવો જાતી’’તિ ઉપપાતં અગણ્હન્તો ‘સત્તો ઉપપજ્જતિ, સત્તસ્સ નવસરીરપાતુભાવો’તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ. સંસારે વિમૂળ્હો યો એસ –

‘‘ખન્ધાનઞ્ચ પટિપાટિ, ધાતુઆયતનાન ચ;
અબ્બોચ્છિન્નં વત્તમાના, સંસારોતિ પવુચ્ચતી’’તિ.

એવં વણ્ણિતો સંસારો. તં એવં અગણ્હન્તો ‘અયં સત્તો અસ્મા લોકા પરં લોકં ગચ્છતિ, પરસ્મા લોકા ઇમં લોકં આગચ્છતી’તિઆદીનિ વિકપ્પેતિ. સઙ્ખારાનં લક્ખણે વિમૂળ્હો સઙ્ખારાનં સભાવલક્ખણં સામઞ્ઞલક્ખણઞ્ચ અગણ્હન્તો સઙ્ખારે અત્તતો અત્તનિયતો ધુવતો સુભતો સુખતો ચ વિકપ્પેતિ. પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ વિમૂળ્હો અવિજ્જાદીહિ સઙ્ખારાદીનં પવત્તિં અગણ્હન્તો ‘‘અત્તા જાનાતિ વા ન જાનાતિ વા, સો એવ કરોતિ ચ કારેતિ ચ સો પટિસન્ધિયં ઉપપજ્જતિ, તસ્સ અણુઇસ્સરાદયો કલલાદિભાવેન સરીરં સણ્ઠપેત્વા ઇન્દ્રિયાનિ સમ્પાદેન્તિ, સો ઇન્દ્રિયસમ્પન્નો ફુસતિ વેદિયતિ તણ્હિયતિ ઉપાદિયતિ ઘટિયતિ, સો પુન ભવન્તરે ભવતી’’તિ વા ‘‘સબ્બે સત્તા નિયતિસઙ્ગતિભાવપરિણતા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૮) વા વિકપ્પેતિ. સો એવં અવિજ્જાય અન્ધીકતો એવં વિકપ્પેન્તો યથા નામ અન્ધો પથવિયં વિચરન્તો મગ્ગમ્પિ અમગ્ગમ્પિ થલમ્પિ નિન્નમ્પિ સમમ્પિ વિસમમ્પિ પટિપજ્જતિ, એવં પુઞ્ઞમ્પિ અપુઞ્ઞમ્પિ આનેઞ્જમ્પિ સઙ્ખારં અભિસઙ્ખરોતીતિ. તેનેતં વુચ્ચતિ –

યથાપિ નામ જચ્ચન્ધો, નરો અપરિનાયકો;
એકદા યાતિ મગ્ગેન, કુમ્મગ્ગેનાપિ એકદા.

સંસારે સંસરં બાલો, તથા અપરિનાયકો;
કરોતિ એકદા પુઞ્ઞં, અપુઞ્ઞમપિ એકદા.

યદા ઞત્વા ચ સો ધમ્મં, સચ્ચાનિ અભિસમેસ્સતિ;
તદા અવિજ્જૂપસમા, ઉપસન્તો ચરિસ્સતીતિ.

અયં **અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા**તિ પદસ્મિં વિત્થારકથા.

અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારપદનિદ્દેસો.

વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસો

૨૨૭. સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસે **ચક્ખુવિઞ્ઞાણન્તિ**આદીસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં કુસલવિપાકં અકુસલવિપાકન્તિ દુવિધં હોતિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાનિ. મનોવિઞ્ઞાણં પન કુસલાકુસલવિપાકા દ્વે મનોધાતુયો, તિસ્સો અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ સહેતુકાનિ કામાવચરવિપાકચિત્તાનિ, પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ, ચત્તારિ અરૂપાવચરાનીતિ બાવીસતિવિધં હોતિ. ઇતિ ઇમેહિ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ સબ્બાનિપિ બાત્તિંસ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણાનિ સઙ્ગહિતાનિ હોન્તિ. લોકુત્તરાનિ પન વટ્ટકથાયં ન યુજ્જન્તીતિ ન ગહિતાનિ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘ઇદં વુત્તપ્પકારં વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારપચ્ચયા હોતી’તિ? ઉપચિતકમ્માભાવે વિપાકાભાવતો. વિપાકઞ્હેતં, વિપાકઞ્ચ ન ઉપચિતકમ્માભાવે ઉપ્પજ્જતિ. યદિ ઉપ્પજ્જેય્ય, સબ્બેસં સબ્બવિપાકાનિ ઉપ્પજ્જેય્યું; ન ચ ઉપ્પજ્જન્તીતિ જાનિતબ્બમેતં – ‘સઙ્ખારપચ્ચયા ઇદં વિઞ્ઞાણં હોતી’તિ.

કતરસઙ્ખારપચ્ચયા કતરવિઞ્ઞાણન્તિ ચે? **કામાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા** તાવ કુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ, મનોવિઞ્ઞાણે એકા મનોધાતુ, દ્વે મનોવિઞ્ઞાણધાતુયો, અટ્ઠ કામાવચરમહાવિપાકાનીતિ સોળસ. યથાહ –

> ‘‘કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ, વિપાકા મનોધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ, મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ સોમનસ્સસહગતા, મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ ઉપેક્ખાસહગતા, મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ સોમનસ્સસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા, સોમનસ્સસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન, સોમનસ્સસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા, સોમનસ્સસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન, ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા, ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણસમ્પયુત્તા સસઙ્ખારેન, ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા, ઉપેક્ખાસહગતા ઞાણવિપ્પયુત્તા સસઙ્ખારેના’’તિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧, ૪૯૮).

રૂપાવચરપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન પઞ્ચ રૂપાવચરવિપાકાનિ. યથાહ –

> ‘‘તસ્સેવ રૂપાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં વિવિચ્ચેવ કામેહિ…પે॰… પઠમં ઝાનં…પે॰… પઞ્ચમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૪૯૯).

એવં પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા એકવીસતિવિધં વિઞ્ઞાણં હોતિ.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન અકુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ, એકા મનોધાતુ, એકા મનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ એવં સત્તવિધં વિઞ્ઞાણં હોતિ. યથાહ –

> ‘‘અકુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતિ. તથા સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણં , વિપાકા મનોધાતુ, વિપાકા મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫૫૬).

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારપચ્ચયા પન ચત્તારિ અરૂપવિપાકાનીતિ એવં ચતુબ્બિધં વિઞ્ઞાણં હોતીતિ. યથાહ –

> ‘‘તસ્સેવ અરૂપાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં સબ્બસો રૂપસઞ્ઞાનં સમતિક્કમા આકાસાનઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં…પે॰… વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનસઞ્ઞાસહગતં…પે॰… આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં…પે॰… નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસઞ્ઞાસહગતં સુખસ્સ ચ પહાના…પે॰… ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫૦૧).

એવં યં સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં હોતિ, તં ઞત્વા ઇદાનિસ્સ એવં પવત્તિ વેદિતબ્બા – સબ્બમેવ હિ ઇદં પવત્તિપટિસન્ધિવસેન દ્વિધા પવત્તતિ. તત્થ દ્વે પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ, દ્વે મનોધાતુયો, સોમનસ્સસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતૂતિ ઇમાનિ તેરસ પઞ્ચવોકારભવે પવત્તિયંયેવ પવત્તન્તિ. સેસાનિ એકૂનવીસતિ તીસુ ભવેસુ યથાનુરૂપં પવત્તિયમ્પિ પટિસન્ધિયમ્પિ પવત્તન્તિ.

કથં? કુસલવિપાકાનિ તાવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ કુસલવિપાકેન વા અકુસલવિપાકેન વા નિબ્બત્તસ્સ યથાક્કમં પરિપાકમુપગતિન્દ્રિયસ્સ ચક્ખાદીનં આપાથગતં ઇટ્ઠં વા ઇટ્ઠમજ્ઝત્તં વા રૂપાદિઆરમ્મણં આરબ્ભ ચક્ખાદિપસાદં નિસ્સાય દસ્સનસવનઘાયનસાયનફુસનકિચ્ચં સાધયમાનાનિ પવત્તન્તિ. તથા અકુસલવિપાકાનિ પઞ્ચ. કેવલઞ્હિ તેસં અનિટ્ઠં અનિટ્ઠમજ્ઝત્તં વા રૂપાદિઆરમ્મણં હોતિ, અયમેવ વિસેસો. દસાપિ ચેતાનિ નિયતદ્વારારમ્મણવત્થુટ્ઠાનાનિ નિયતકિચ્ચાનેવ ચ ભવન્તિ.

તતો કુસલવિપાકાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અનન્તરં કુસલવિપાકમનોધાતુ તેસઞ્ઞેવ આરમ્મણમારબ્ભ હદયવત્થું નિસ્સાય સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં સાધયમાના પવત્તતિ. તથા અકુસલવિપાકાનં અનન્તરં અકુસલવિપાકા . ઇદઞ્ચ પન દ્વયં અનિયતદ્વારારમ્મણં નિયતવત્થુટ્ઠાનં નિયતકિચ્ચઞ્ચ હોતિ.

સોમનસ્સસહગતા પન અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ કુસલવિપાકમનોધાતુયા અનન્તરં તસ્સા એવ આરમ્મણં આરબ્ભ હદયવત્થું નિસ્સાય સન્તીરણકિચ્ચં સાધયમાના ચ છસુ દ્વારેસુ બલવારમ્મણે કામાવચરસત્તાનં યેભુય્યેન લોભસમ્પયુત્તજવનાવસાને ભવઙ્ગવીથિં પચ્છિન્દિત્વા જવનેન ગહિતારમ્મણે તદારમ્મણવસેન ચ સકિં વા દ્વિક્ખત્તું વા પવત્તતિ. ચિત્તપ્પવત્તિગણનાયં પન સબ્બદ્વારેસુ તદારમ્મણે દ્વે એવ ચિત્તવારા આગતા. ઇદં પન ચિત્તં તદારમ્મણન્તિ ચ પિટ્ઠિભવઙ્ગન્તિ ચાતિ દ્વે નામાનિ લભતિ, અનિયતદ્વારારમ્મણં નિયતવત્થુકં અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચઞ્ચ હોતીતિ. એવં તાવ તેરસ પઞ્ચવોકારભવે પવત્તિયંયેવ પવત્તન્તીતિ વેદિતબ્બાનિ. સેસેસુ એકૂનવીસતિયા ચિત્તેસુ ન કિઞ્ચિ અત્તનો અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા ન પવત્તતિ.

પવત્તિયં પન કુસલાકુસલવિપાકા તાવ દ્વે અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયો પઞ્ચદ્વારે કુસલાકુસલવિપાકમનોધાતૂનં અનન્તરં સન્તીરણકિચ્ચં , છસુ દ્વારેસુ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ તદારમ્મણકિચ્ચં, અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ ચત્તારિ કિચ્ચાનિ સાધયમાના નિયતવત્થુકા અનિયતદ્વારારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચા હુત્વા પવત્તન્તિ.

અટ્ઠ કામાવચરસહેતુકચિત્તાનિ પવત્તિયં વુત્તનયેનેવ છસુ દ્વારેસુ તદારમ્મણકિચ્ચં, અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ તીણિ કિચ્ચાનિ સાધયમાનાનિ નિયતવત્થુકાનિ અનિયતદ્વારારમ્મણટ્ઠાનકિચ્ચાનિ હુત્વા પવત્તન્તિ.

પઞ્ચ રૂપાવચરાનિ ચત્તારિ ચ અરૂપાવચરાનિ અત્તના દિન્નપટિસન્ધિતો ઉદ્ધં અસતિ ભવઙ્ગુપચ્છેદકે ચિત્તુપ્પાદે ભવઙ્ગકિચ્ચં, અન્તે ચુતિકિચ્ચઞ્ચાતિ કિચ્ચદ્વયં સાધયમાનાનિ પવત્તન્તિ. તેસુ રૂપાવચરાનિ નિયતવત્થારમ્મણાનિ અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચાનિ, ઇતરાનિ અવત્થુકાનિ નિયતારમ્મણાનિ અનિયતટ્ઠાનકિચ્ચાનિ હુત્વા પવત્તન્તીતિ. એવં તાવ બાત્તિંસવિધમ્પિ વિઞ્ઞાણં પવત્તિયં સઙ્ખારપચ્ચયા પવત્તતિ. તત્રસ્સ તે તે સઙ્ખારા કમ્મપચ્ચયેન ચ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચ પચ્ચયા હોન્તિ.

તત્થ યાનેતાનિ એકાદસ તદારમ્મણચિત્તાનિ વુત્તાનિ, તેસુ એકમ્પિ રૂપારૂપભવે તદારમ્મણં હુત્વા ન પવત્તતિ. કસ્મા? બીજાભાવા. તત્થ હિ કામાવચરવિપાકસઙ્ખાતં પટિસન્ધિબીજં નત્થિ, યં રૂપાદીસુ આરમ્મણેસુ પવત્તિયં તસ્સ જનકં ભવેય્ય. ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનમ્પિ રૂપભવે અભાવો આપજ્જતીતિ ચે? ન; ઇન્દ્રિયપ્પવત્તિઆનુભાવતો દ્વારવીથિભેદે ચિત્તનિયમતો ચ.

યથા ચેતં તદારમ્મણં એકન્તેન રૂપારૂપભવે નપ્પવત્તતિ તથા સબ્બેપિ અકામાવચરે ધમ્મે નાનુબન્ધતિ. કસ્મા? અજનકત્તા ચેવ જનકસ્સ ચ અસદિસત્તા. તઞ્હિ યથા નામ ગેહા નિક્ખમિત્વા બહિ ગન્તુકામો તરુણદારકો અત્તનો જનકં પિતરં વા અઞ્ઞં વા પિતુસદિસં હિતકામં ઞાતિં અઙ્ગુલિયં ગહેત્વા અનુબન્ધતિ, ન અઞ્ઞં રાજપુરિસાદિં, તથા એતમ્પિ ભવઙ્ગારમ્મણતો બહિ નિક્ખમિતુકામં સભાગતાય અત્તનો જનકં પિતરં વા પિતુસદિસં વા કામાવચરજવનમેવ અનુબન્ધતિ, ન અઞ્ઞં મહગ્ગતં અનુત્તરં વા.

યથા ચેતં મહગ્ગતલોકુત્તરે ધમ્મે નાનુબન્ધતિ, તથા યદા એતે કામાવચરધમ્માપિ મહગ્ગતારમ્મણા હુત્વા પવત્તન્તિ તદા તેપિ નાનુબન્ધતિ. કસ્મા? અપરિચિતદેસત્તા અચ્ચન્તપરિત્તારમ્મણત્તા ચ. તઞ્હિ યથા પિતરં વા પિતુસદિસં વા ઞાતિં અનુબન્ધન્તોપિ તરુણદારકો ઘરદ્વારઅન્તરવીથિચતુક્કાદિમ્હિ પરિચિતેયેવ દેસે અનુબન્ધતિ, ન અરઞ્ઞં વા યુદ્ધભૂમિં વા ગચ્છન્તં; એવં કામાવચરધમ્મે અનુબન્ધન્તમ્પિ અમહગ્ગતાદિમ્હિ પરિચિતેયેવ દેસે પવત્તમાને ધમ્મે અનુબન્ધતિ, ન મહગ્ગતલોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ પવત્તમાનેતિ.

યસ્મા ચસ્સ ‘‘સબ્બો કામાવચરવિપાકો કિરિયમનોધાતુ કિરિયઅહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સોમનસ્સસહગતા ઇમે ધમ્મા પરિત્તારમ્મણા’’તિ એવં અચ્ચન્તપરિત્તમેવ આરમ્મણં વુત્તં, તસ્માપેતં મહગ્ગતલોકુત્તરારમ્મણે કામાવચરધમ્મેપિ નાનુબન્ધતીતિ વેદિતબ્બં.

કિં વા ઇમાય યુત્તિકથાય? અટ્ઠકથાયઞ્હિ એકન્તેનેવ વુત્તં – એકાદસ તદારમ્મણચિત્તાનિ નામગોત્તં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન ગણ્હન્તિ. પણ્ણત્તિં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. તિલક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાય તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. વુટ્ઠાનગામિનિયા બલવવિપસ્સનાય તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. રૂપારૂપધમ્મે આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. મિચ્છત્તનિયતધમ્મેસુ તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. સમ્મત્તનિયતધમ્મેસુ તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. લોકુત્તરધમ્મે આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. અભિઞ્ઞાઞાણં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. પટિસમ્ભિદાઞાણં આરબ્ભ જવને જવિતે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ. કામાવચરે દુબ્બલારમ્મણે તદારમ્મણં ન લબ્ભતિ, છસુ દ્વારેસુ બલવારમ્મણે આપાથગતેયેવ લબ્ભતિ, લબ્ભમાનઞ્ચ કામાવચરેયેવ લબ્ભતિ. રૂપારૂપભવે તદારમ્મણં નામ નત્થીતિ.

યં પન વુત્તં ‘‘સેસેસુ એકૂનવીસતિયા ચિત્તેસુ ન કિઞ્ચિ અત્તનો અનુરૂપાય પટિસન્ધિયા ન પવત્તતી’’તિ, તં અતિસંખિત્તત્તા દુબ્બિજાનં. તેનસ્સ વિત્થારનયદસ્સનત્થં વુચ્ચતિ – ‘‘કતિ પટિસન્ધિયો? કતિ પટિસન્ધિચિત્તાનિ? કેન કત્થ પટિસન્ધિ હોતિ? કિં પટિસન્ધિયા આરમ્મણ’’ન્તિ?

અસઞ્ઞપટિસન્ધિયા સદ્ધિં વીસતિ પટિસન્ધિયો. વુત્તપ્પકારાનેવ એકૂનવીસતિ પટિસન્ધિચિત્તાનિ. તત્થ અકુસલવિપાકાય અહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા અપાયેસુ પટિસન્ધિ હોતિ, કુસલવિપાકાય મનુસ્સલોકે જચ્ચન્ધજાતિબધિરજાતિઉમ્મત્તકએળમૂગનપુંસકાદીનં. અટ્ઠહિ સહેતુકમહાવિપાકેહિ કામાવચરદેવેસુ ચેવ મનુસ્સેસુ ચ પુઞ્ઞવન્તાનં પટિસન્ધિ હોતિ, પઞ્ચહિ રૂપાવચરવિપાકેહિ રૂપીબ્રહ્મલોકે, ચતૂહિ અરૂપાવચરવિપાકેહિ અરૂપલોકેતિ. યેન ચ યત્થ પટિસન્ધિ હોતિ, સા એવ તસ્સા અનુરૂપપટિસન્ધિ નામ.

સઙ્ખેપતો પટિસન્ધિયા તીણિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ – કમ્મં, કમ્મનિમિત્તં , ગતિનિમિત્તન્તિ. તત્થ **કમ્મં** નામ આયૂહિતા કુસલાકુસલચેતના. **કમ્મનિમિત્તં** નામ યં વત્થું આરમ્મણં કત્વા કમ્મં આયૂહતિ. તત્થ અતીતે કપ્પકોટિસતસહસ્સમત્થકસ્મિમ્પિ કમ્મે કતે તસ્મિં ખણે કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આગન્ત્વા ઉપટ્ઠાતિ.

તત્રિદં કમ્મનિમિત્તસ્સ ઉપટ્ઠાને વત્થુ – ગોપકસીવલી કિર નામ તાલપિટ્ઠિકવિહારે ચેતિયં કારેસિ. તસ્સ મરણમઞ્ચે નિપન્નસ્સ ચેતિયં ઉપટ્ઠાસિ. સો તદેવ નિમિત્તં ગણ્હિત્વા કાલંકત્વા દેવલોકે નિબ્બત્તિ. અઞ્ઞા સમ્મૂળ્હકાલકિરિયા નામ હોતિ. પરમ્મુખં ગચ્છન્તસ્સ હિ પચ્છતો તિખિણેન અસિના સીસં છિન્દન્તિ. નિપજ્જિત્વા નિદ્દાયન્તસ્સાપિ તિખિણેન અસિના સીસં છિન્દન્તિ. ઉદકે ઓસીદાપેત્વા મારેન્તિ. એવરૂપેપિ કાલે અઞ્ઞતરં કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા ઉપટ્ઠાતિ. અઞ્ઞં લહુકમરણં નામ અત્થિ. નિખાદનદણ્ડકમત્થકસ્મિઞ્હિ નિલીનમક્ખિકં મુગ્ગરેન પહરિત્વા પિસન્તિ. એવરૂપેપિ કાલે કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા ઉપટ્ઠાતિ. એવં પિસિયમાનાય પન મક્ખિકાય પઠમં કાયદ્વારાવજ્જનં ભવઙ્ગં નાવટ્ટેતિ, મનોદ્વારાવજ્જનમેવ આવટ્ટેતિ. અથ જવનં જવિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. દુતિયવારે કાયદ્વારાવજ્જનં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ. તતો કાયવિઞ્ઞાણં, સમ્પટિચ્છનં, સન્તીરણં, વોટ્ઠપનન્તિ વીથિચિત્તાનિ પવત્તન્તિ. જવનં જવિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. તતિયવારે મનોદ્વારાવજ્જનં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ. અથ જવનં જવિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. એતસ્મિં ઠાને કાલકિરિયં કરોતિ. ઇદં કિમત્થં આભતં? અરૂપધમ્માનં વિસયો નામ એવં લહુકોતિ દીપનત્થં.

ગતિનિમિત્તં નામ નિબ્બત્તનકઓકાસે એકો વણ્ણો ઉપટ્ઠાતિ. તત્થ નિરયે ઉપટ્ઠહન્તે લોહકુમ્ભિસદિસો હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. મનુસ્સલોકે ઉપટ્ઠહન્તે માતુકુચ્છિકમ્બલયાનસદિસા હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ. દેવલોકે ઉપટ્ઠહન્તે કપ્પરુક્ખવિમાનસયનાદીનિ ઉપટ્ઠહન્તિ. એવં કમ્મં, કમ્મનિમિત્તં, ગતિનિમિત્તન્તિ સઙ્ખેપતો પટિસન્ધિયા તીણિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ.

અપરો નયો – પટિસન્ધિયા તીણિ આરમ્મણાનિ હોન્તિ? અતીતં, પચ્ચુપ્પન્નં , નવત્તબ્બઞ્ચ. અસઞ્ઞીપટિસન્ધિ અનારમ્મણાતિ. તત્થ વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનપટિસન્ધીનં અતીતમેવ આરમ્મણં. દસન્નં કામાવચરાનં અતીતં વા પચ્ચુપ્પન્નં વા. સેસાનં નવત્તબ્બં. એવં તીસુ આરમ્મણેસુ પવત્તમાના પન પટિસન્ધિ યસ્મા અતીતારમ્મણસ્સ વા નવત્તબ્બારમ્મણસ્સ વા ચુતિચિત્તસ્સ અનન્તરમેવ હોતિ. પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં પન ચુતિચિત્તં નામ નત્થિ. તસ્મા દ્વીસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરં તીસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણાય પટિસન્ધિયા સુગતિદુગ્ગતિવસેન પવત્તનાકારો વેદિતબ્બો.

સેય્યથિદં – કામાવચરસુગતિયં તાવ ઠિતસ્સ પાપકમ્મિનો પુગ્ગલસ્સ ''તાનિસ્સ તમ્હિ સમયે ઓલમ્બન્તી''તિઆદિવચનતો (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૮) મરણમઞ્ચે નિપન્નસ્સ યથૂપચિતં પાપકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાય તદારમ્મણપરિયોસાનાય સુદ્ધાય વા જવનવીથિયા અનન્તરં ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. તસ્મિં નિરુદ્ધે તદેવ આપાથગતં કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિતં દુગ્ગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા અતીતારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે વુત્તપ્પકારકમ્મવસેન નરકાદીસુ અગ્ગિજાલવણ્ણાદિકં દુગ્ગતિનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તસ્સ દ્વિક્ખત્તું ભવઙ્ગે ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધે તં આરમ્મણં આરબ્ભ એકં આવજ્જનં, મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનીતિ તીણિ વીથિચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં. એત્તાવતા એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ. અથાવસેસપઞ્ચચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિંયેવ આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે પઞ્ચન્નં દ્વારાનં અઞ્ઞતરસ્મિં દ્વારે રાગાદિહેતુભૂતં હીનારમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ. તસ્સ યથાક્કમેન ઉપ્પન્નવોટ્ઠબ્બનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ દ્વે તદારમ્મણાનિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયમારમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં. એત્તાવતા દ્વે ભવઙ્ગાનિ, આવજ્જનં, દસ્સનં, સમ્પટિચ્છનં, સન્તીરણં, વોટ્ઠબ્બનં, પઞ્ચ જવનાનિ, દ્વે તદારમ્મણાનિ, એકં ચુતિચિત્તન્તિ પઞ્ચદસ ચિત્તક્ખણા અતીતા હોન્તિ. અથાવસેસએકચિત્તક્ખણાયુકે તસ્મિં યેવ આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયમ્પિ અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ. એસ તાવ અતીતારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય દુગ્ગતિપટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પન ઉપચિતાનવજ્જકમ્મસ્સ વુત્તનયેનેવ તં અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતીતિ કણ્હપક્ખે સુક્કપક્ખં ઠપેત્વા સબ્બં પુરિમનયેનેવ વેદિતબ્બં. અયં અતીતારમ્મણાય દુગ્ગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય સુગતિપટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

સુગતિયં ઠિતસ્સ પન ઉપચિતાનવજ્જકમ્મસ્સ ''તાનિસ્સ તમ્હિ સમયે ઓલમ્બન્તી''તિઆદિવચનતો મરણમઞ્ચે નિપન્નસ્સ યથૂપચિતં અનવજ્જકમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તઞ્ચ ખો ઉપચિતકામાવચરાનવજ્જકમ્મસ્સેવ. ઉપચિતમહગ્ગતકમ્મસ્સ પન કમ્મનિમિત્તમેવ આપાથમાગચ્છતિ. તં આરબ્ભ ઉપ્પન્નાય તદારમ્મણપરિયોસાનાય સુદ્ધાય વા જવનવીથિયા અનન્તરં ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા ચુતિચિત્તમુપ્પજ્જતિ. તસ્મિં નિરુદ્ધે તદેવ આપાથગતં કમ્મં વા કમ્મનિમિત્તં વા આરબ્ભ અનુપચ્છિન્નકિલેસબલવિનામિતં સુગતિપરિયાપન્નં પટિસન્ધિચિત્તમુપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા અતીતારમ્મણા નવત્તબ્બારમ્મણા વા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે કામાવચરાનવજ્જકમ્મવસેન મનુસ્સલોકે માતુકુચ્છિવણ્ણસઙ્ખાતં વા દેવલોકે ઉય્યાનકપ્પરુક્ખાદિવણ્ણસઙ્ખાતં વા સુગતિનિમિત્તં મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. તસ્સ દુગ્ગતિનિમિત્તે દસ્સિતાનુક્કમેનેવ ચુતિચિત્તાનન્તરં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ મરણસમયે ઞાતકા 'અયં, તાત, તવત્થાય બુદ્ધપૂજા કરીયતિ, ચિત્તં પસાદેહી'તિ વત્વા પુપ્ફદામધજપટાકાદિવસેન રૂપારમ્મણં વા ધમ્મસ્સવનતૂરિયપૂજાદિવસેન સદ્દારમ્મણં વા ધૂમવાસગન્ધાદિવસેન ગન્ધારમ્મણં વા 'ઇદં, તાત, સાયસ્સુ, તવત્થાય દાતબ્બં દેય્યધમ્મ'ન્તિ વત્વા મધુફાણિતાદિવસેન રસારમ્મણં વા 'ઇદં, તાત, ફુસસ્સુ, તવત્થાય દાતબ્બં દેય્યધમ્મ'ન્તિ વત્વા ચીનપટસોમારપટાદિવસેન ફોટ્ઠબ્બારમ્મણં વા પઞ્ચદ્વારે ઉપસંહરન્તિ. તસ્સ તસ્મિં આપાથગતે રૂપાદિઆરમ્મણે યથાક્કમેન ઉપ્પન્નવોટ્ઠપનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ દ્વે તદારમ્મણાનિ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. તતો ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં, તદવસાને તસ્મિઞ્ઞેવ એકચિત્તક્ખણટ્ઠિતિકે આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયમ્પિ અતીતારમ્મણાય ચુતિયા અનન્તરા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ.

અપરસ્સ પન પથવીકસિણજ્ઝાનાદિવસેન પટિલદ્ધમહગ્ગતસ્સ સુગતિયં ઠિતસ્સ મરણસમયે કામાવચરકુસલકમ્મ-કમ્મનિમિત્ત-ગતિનિમિત્તાનં અઞ્ઞતરં પથવીકસિણાદિકં વા નિમિત્તં મહગ્ગતચિત્તં વા મનોદ્વારે આપાથમાગચ્છતિ. ચક્ખુસોતાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં કુસલુપ્પત્તિહેતુભૂતં પણીતમારમ્મણં

આપાથમાગચ્છતિ. તસ્સ યથાક્કમેન ઉપ્પન્નવોઠબ્બનાવસાને મરણસ્સ આસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. મહગ્ગતગતિકાનં પન તદારમ્મણં નત્થિ. તસ્મા જવનાનન્તરંયેવ ભવઙ્ગવિસયં આરમ્મણં કત્વા એકં ચુતિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ . તસ્સાવસાને કામાવચરમહગ્ગતસુગતીનં અઞ્ઞતરસુગતિપરિયાપન્નં યથૂપટ્ઠિતેસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં નવત્તબ્બારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નનવત્તબ્બાનં અઞ્ઞતરારમ્મણા પટિસન્ધિ.

એતેનાનુસારેન આરુપ્પચુતિયાપિ અનન્તરા પટિસન્ધિ વેદિતબ્બા. અયં અતીતનવત્તબ્બારમ્મણાય સુગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતનવત્તબ્બપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય પટિસન્ધિયા પવત્તનાકારો.

દુગ્ગતિયં ઠિતસ્સ પન પાપકમ્મિનો વુત્તનયેનેવ તં કમ્મં કમ્મનિમિત્તં ગતિનિમિત્તં વા મનોદ્વારે, પઞ્ચદ્વારે પન અકુસલુપ્પત્તિહેતુભૂતં આરમ્મણં આપાથમાગચ્છતિ. અથસ્સ યથાક્કમેન ચુતિચિત્તાવસાને દુગ્ગતિપરિયાપન્નં તેસુ આરમ્મણેસુ અઞ્ઞતરારમ્મણં પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતિ. અયં અતીતારમ્મણાય દુગ્ગતિચુતિયા અનન્તરા અતીતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાય પટિસન્ધિયા પવત્તનાકારોતિ. એત્તાવતા એકૂનવીસતિવિધસ્સાપિ વિઞ્ઞાણસ્સ પટિસન્ધિવસેન પવત્તિ દીપિતા હોતિ.

તયિદં સબ્બમ્પિ એવં –

પવત્તમાનં સન્ધિમ્હિ, દ્વિધા કમ્મેન વત્તતિ;
મિસ્સાદીહિ ચ ભેદેહિ, ભેદસ્સ દુવિધાદિકો.

ઇદઞ્હિ એકૂનવીસતિવિધમ્પિ વિપાકવિઞ્ઞાણં પટિસન્ધિમ્હિ પવત્તમાનં દ્વિધા કમ્મેન વત્તતિ. યથાસકઞ્હિ એતસ્સ જનકં કમ્મં નાનાક્ખણિકકમ્મપ્પચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચ પચ્ચયો હોતિ. વુત્તઞ્હેતં ''કુસલાકુસલં કમ્મં વિપાકસ્સ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૩). એવં વત્તમાનસ્સ પનસ્સ મિસ્સાદીહિ ભેદેહિ દુવિધાદિકોપિ ભેદો વેદિતબ્બો, સેય્યથિદં – ઇદઞ્હિ પટિસન્ધિવસેન એકધા વત્તમાનમ્પિ રૂપેન સહ મિસ્સામિસ્સભેદતો દુવિધં, કામરૂપારૂપભવભેદતો તિવિધં, અણ્ડજજલાબુજસંસેદજઓપપાતિકયોનિવસેન ચતુબ્બિધં, ગતિવસેન પઞ્ચવિધં, વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિવસેન સત્તવિધં, સત્તાવાસવસેન અટ્ઠવિધં હોતિ. તત્થ –

મિસ્સં દ્વિધા ભાવભેદા, સભાવં તત્થ ચ દ્વિધા;
દ્વે વા તયો વા દસકા, ઓમતો આદિના સહ.

‘**મિસ્સં દ્વિધા ભાવભેદા**’તિ યઞ્હેતમેત્થ અઞ્ઞત્ર અરૂપભવા રૂપમિસ્સં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તં રૂપભવે ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયસઙ્ખાતેન ભાવેન વિના ઉપ્પત્તિતો કામભવે અઞ્ઞત્ર જાતિપણ્ડકપટિસન્ધિયા ભાવેન સહ ઉપ્પત્તિતો સભાવં અભાવન્તિ દુવિધં હોતિ.

‘**સભાવં તત્થ ચ દ્વિધા**’તિ તત્થાપિ ચ યં સભાવં તં ઇત્થિપુરિસભાવાનં અઞ્ઞતરેન સહ ઉપ્પત્તિતો દુવિધમેવ હોતિ.

‘**દ્વે વા તયો વા દસકા, ઓમતો આદિના સહા**’તિ યઞ્હેતમેત્થ મિસ્સં અમિસ્સન્તિ દ્વયે આદિભૂતં રૂપમિસ્સં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણં, તેન સહ વત્થુકાયદસકવસેન દ્વે વા વત્થુકાયભાવદસકવસેન તયો વા દસકા ઓમતો

ઉપ્પજ્જન્તિ, નત્થિ ઇતો પરં રૂપપરિહાનીતિ. તં પનેતં એવં ઓમકપરિમાણં ઉપ્પજ્જમાનં અણ્ડજજલાબુજનામિકાસુ દ્વીસુ યોનીસુ જાતિઉણ્ણાય એકેન અંસુના ઉદ્ધતતેલસપ્પિમણ્ડપ્પમાણં કલલન્તિ લદ્ધસઙ્ખં હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ યોનીનં ગતિવસેન સમ્ભવભેદો વેદિતબ્બો. એતાસુ હિ –

નિરયે ભુમ્મવજ્જેસુ, દેવેસુ ચ ન યોનિયો;
તિસ્સો પુરિમિકા હોન્તિ, ચતસ્સોપિ ગતિત્તયે.

તત્થ **દેવેસુ ચા**તિ ચસદ્દેન યથા નિરયે ચ ભુમ્મવજ્જેસુ ચ દેવેસુ, એવં નિજ્ઝામતણ્હિકપેતેસુ ચ પુરિમિકા તિસ્સો યોનિયો ન સન્તીતિ વેદિતબ્બા. ઓપપાતિકા એવ હિ તે હોન્તિ. સેસે પન તિરચ્છાનપેત્તિવિસયમનુસ્સસઙ્ખાતે ગતિત્તયે પુબ્બે વજ્જિતભુમ્મદેવેસુ ચ ચતસ્સો યોનિયો હોન્તિ. તત્થ –

તિંસ નવ ચેવ રૂપીસુ, સત્તતિ ઉક્કંસતોવ રૂપાનિ;
સંસેદજોપપાતીસુ, અથ વા અવકંસતો તિંસ.

રૂપીબ્રહ્મેસુ તાવ ઓપપાતિકયોનિકેસુ ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં જીવિતનવકસ્સ ચાતિ ચતુન્નં કલાપાનં વસેન તિંસ ચ નવ ચ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન સહ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. રૂપીબ્રહ્મે પન ઠપેત્વા અઞ્ઞેસુ સંસેદજઓપપાતિકેસુ ઉક્કંસતો ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયભાવવત્થુદસકાનં વસેન સત્તતિ. તાનિ ચ નિચ્ચં દેવેસુ. તત્થ વણ્ણો ગન્ધો રસો ઓજા ચતસ્સો ચાપિ ધાતુયો ચક્ખુપસાદો જીવિતિન્દ્રિયન્તિ અયં દસરૂપપરિમાણો રૂપપુઞ્જો ચક્ખુદસકો નામ. એવં સેસા વેદિતબ્બા. અવકંસતો પન જચ્ચન્ધબધિરઅઘાનકનપુંસકસ્સ જિવ્હાકાયવત્થુદસકાનં વસેન તિંસ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. ઉક્કંસાવકંસાનં પન અન્તરે અનુરૂપતો વિકપ્પો વેદિતબ્બો.

એવં વિદિત્વા પુન –

ખન્ધારમ્મણગતિહેતુ-વેદનાપીતિવિતક્કવિચારેહિ;
ભેદાભેદવિસેસો, ચુતિસન્ધીનં પરિઞ્ઞેય્યો.

યાહેસા મિસ્સામિસ્સતો દુવિધા પટિસન્ધિ, યા ચસ્સા અતીતાનન્તરા ચુતિ, તાસં ઇમેહિ ખન્ધાદીહિ ભેદાભેદવિસેસો ઞાતબ્બોતિ અત્થો.

કથં? કદાચિ ચતુક્ખન્ધાય આરુપ્પચુતિયા અનન્તરા ચતુક્ખન્ધાવ આરમ્મણતોપિ અભિન્ના પટિસન્ધિ હોતિ, કદાચિ અમહગ્ગતબહિદ્ધારમ્મણાય મહગ્ગતઅજ્ઝત્તારમ્મણા. અયં તાવ અરૂપભૂમીસુયેવ નયો. કદાચિ પન ચતુક્ખન્ધાય આરુપ્પચુતિયા અનન્તરા પઞ્ચક્ખન્ધા કામાવચરા પટિસન્ધિ. કદાચિ પઞ્ચક્ખન્ધાય કામાવચરચુતિયા રૂપાવચરચુતિયા વા અનન્તરા ચતુક્ખન્ધા આરુપ્પપટિસન્ધિ. એવં અતીતારમ્મણચુતિયા અતીતનવત્તબ્બપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા પટિસન્ધિ, એકચ્ચસુગતિચુતિયા એકચ્ચદુગ્ગતિપટિસન્ધિ, અહેતુકચુતિયા સહેતુકપટિસન્ધિ, દુહેતુકચુતિયા તિહેતુકપટિસન્ધિ, ઉપેક્ખાસહગતચુતિયા સોમનસ્સસહગતપટિસન્ધિ, અપ્પીતિકચુતિયા સપ્પીતિકપટિસન્ધિ, અવિતક્કચુતિયા સવિતક્કપટિસન્ધિ, અવિચારચુતિયા સવિચારપટિસન્ધિ, અવિતક્કઅવિચારચુતિયા સવિતક્કસવિચારપટિસન્ધીતિ તસ્સ તસ્સ વિપરીતતો ચ યથાયોગં યોજેતબ્બં.

લદ્ધપ્પચ્ચયમિતિધમ્મ-મત્તમેતં ભવન્તરમુપેતિ;
નાસ્સ તતો સઙ્કન્તિ, ન તતો હેતું વિના હોતિ.

ઇતિ હેતં લદ્ધપચ્ચયં રૂપારૂપધમ્મમત્તં ઉપ્પજ્જમાનં ભવન્તરં ઉપેતીતિ વુચ્ચતિ, ન સત્તો, ન જીવો. તસ્સ નાપિ અતીતભવતો ઇધ સઙ્કન્તિ અત્થિ, નાપિ તતો હેતું વિના ઇધ પાતુભાવો. તયિદં પાકટેન મનુસ્સચુતિપટિસન્ધિક્કમેન પકાસયિસ્સામ –

અતીતભવસ્મિઞ્હિ સરસેન ઉપક્કમેન વા સમાસન્નમરણસ્સ અસય્હાનં સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગસન્ધિબન્ધનચ્છેદકાનં મારણન્તિકવેદનાસત્તાનં સન્નિપાતં અસહન્તસ્સ આતપે પક્ખિત્તહરિતતાલપણ્ણમિવ કમેન ઉપસુસ્સમાને સરીરે નિરુદ્ધેસુ ચક્ખાદીસુ ઇન્દ્રિયેસુ હદયવત્થુમત્તે પતિટ્ઠિતેસુ કાયિન્દ્રિયમનિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયેસુ તઙ્ખણાવસેસં હદયવત્થુસન્નિસ્સિતં વિઞ્ઞાણં ગરુસમાસેવિતાસન્નપુબ્બકતાનં અઞ્ઞતરં લદ્ધાવસેસપચ્ચયસઙ્ખારસઙ્ખાતં કમ્મં વા તદુપટ્ઠાપિતં વા કમ્મનિમિત્તગતિનિમિત્તસઙ્ખાતં વિસયમારબ્ભ પવત્તતિ. તદેવં પવત્તમાનં તણ્હાઅવિજ્જાનં અપ્પહીનત્તા અવિજ્જાપટિચ્છાદિતાદીનવે તસ્મિં વિસયે તણ્હા નામેતિ , સહજાતસઙ્ખારા ખિપન્તિ. તં સન્તતિવસેન તણ્હાય નામિયમાનં સઙ્ખારેહિ ખિપ્પમાનં ઓરિમતીરરુક્ખવિનિબદ્ધરજ્જુમાલમ્બિત્વા માતિકાતિક્કમકો વિય પુરિમઞ્ચ નિસ્સયં જહતિ, અપરઞ્ચ કમ્મસમુટ્ઠાપિતં નિસ્સયં અસ્સાદયમાનં વા અનસ્સાદયમાનં વા આરમ્મણાદીહિયેવ પચ્ચયેહિ પવત્તતિ.

એત્થ ચ પુરિમં ચવનતો ચુતિ, પચ્છિમં ભવન્તરાદિપટિસન્ધાનતો પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ. તદેતં નાપિ પુરિમભવા ઇધ આગતં, નાપિ તતો કમ્મસઙ્ખારનતિવિસયાદિહેતું વિના પાતુભૂતન્તિ વેદિતબ્બં.

સિયું નિદસ્સનાનેત્થ, પટિઘોસાદિકા અથ;
સન્તાનબન્ધતો નત્થિ, એકતા નાપિ નાનતા.

એત્થ ચેતસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ પુરિમભવતો ઇધ અનાગમને અતીતભવપરિયાપન્નહેતૂહિ ચ ઉપ્પાદે પટિઘોસપદીપમુદ્દાપટિબિમ્બપ્પકારા ધમ્મા નિદસ્સનાનિ સિયું. યથા હિ પટિઘોસપદીપમુદ્દચ્છાયા સદ્દાદિહેતુકા અઞ્ઞત્ર અગન્ત્વા હોન્તિ, એવમેવ ઇદં ચિત્તં. એત્થ ચ ‘**સન્તાનબન્ધતો નત્થિ એકતા નાપિ નાનતા**’. યદિ હિ સન્તાનબન્ધે સતિ એકન્તમેકતા ભવેય્ય, ન ખીરતો દધિ સમ્ભૂતં સિયા. અથાપિ એકન્તનાનતા ભવેય્ય, ન ખીરસ્સાધીનો દધિ સિયા. એસ નયો સબ્બહેતુહેતુસમુપ્પન્નેસુ. એવઞ્ચ સતિ સબ્બલોકવોહારલોપો સિયા. સો ચ અનિટ્ઠો. તસ્મા એત્થ ન એકન્તમેકતા વા નાનતા વા ઉપગન્તબ્બાતિ.

એત્થાહ – નનુ એવં અસઙ્કન્તિપાતુભાવે સતિ યે ઇમસ્મિં મનુસ્સત્તભાવે ખન્ધા, તેસં નિરુદ્ધત્તા ફલપચ્ચયસ્સ ચ કમ્મસ્સ તત્થ અગમનતો અઞ્ઞસ્સ અઞ્ઞતો ચ તં ફલં સિયા? ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા? તસ્મા ન સુન્દરમિદં વિધાનન્તિ. તત્રિદં વુચ્ચતિ –

સન્તાને યં ફલં એતં, નાઞ્ઞસ્સ ન ચ અઞ્ઞતો;
બીજાનં અભિસઙ્ખારો, એતસ્સત્થસ્સ સાધકો.

એકસન્તાનસ્મિઞ્હિ ફલમુપ્પજ્જમાનં તત્થ એકન્તં એકત્તનાનત્તાનં પટિસિદ્ધત્તા અઞ્ઞસ્સાતિ વા અઞ્ઞતોતિ વા ન હોતિ. એતસ્સ ચ પનત્થસ્સ બીજાનં અભિસઙ્ખારો સાધકો. અમ્બબીજાદીનઞ્હિ અભિસઙ્ખારેસુ કતેસુ તસ્સ બીજસ્સ સન્તાને લદ્ધપચ્ચયો કાલન્તરે ફલવિસેસો ઉપ્પજ્જમાનો ન અઞ્ઞબીજાનં નાપિ અઞ્ઞાભિસઙ્ખારપચ્ચયા ઉપ્પજ્જતિ, ન ચ તાનિ બીજાનિ તે અભિસઙ્ખારા વા ફલટ્ઠાનં પાપુણન્તિ. એવં સમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. વિજ્જાસિપ્પોસધાદીહિ ચાપિ બાલસરીરે ઉપયુત્તેહિ કાલન્તરે વુદ્ધસરીરાદીસુ ફલદેહિ અયમત્થો વેદિતબ્બો.

યમ્પિ વુત્તં 'ઉપભુઞ્જકે ચ અસતિ કસ્સ તં ફલં સિયા'તિ? તત્થ –

ફલસ્સુપ્પત્તિયા એવ, સિદ્ધા ભુઞ્જકસમ્મુતિ;
ફલુપ્પાદેન રુક્ખસ્સ, યથા ફલતિ સમ્મુતિ.

યથા હિ રુક્ખસઙ્ખાતાનં ધમ્માનં એકદેસભૂતસ્સ રુક્ખફલસ્સ ઉપ્પત્તિયા એવ રુક્ખો ફલતીતિ વા ફલિતોતિ વા વુચ્ચતિ, તથા દેવમનુસ્સસઙ્ખાતાનં ખન્ધાનં એકદેસભૂતસ્સ ઉપભોગસઙ્ખાતસ્સ સુખદુક્ખફલસ્સ ઉપ્પાદેનેવ દેવો વા મનુસ્સો વા ઉપભુઞ્જતીતિ વા સુખિતોતિ વા દુક્ખિતોતિ વા વુચ્ચતિ. તસ્મા ન એત્થ અઞ્ઞેન ઉપભુઞ્જકેન નામ કોચિ અત્થો અત્થીતિ.

યોપિ વદેય્ય – 'એવં સન્તેપિ એતે સઙ્ખારા વિજ્જમાના વા ફલસ્સ પચ્ચયા સિયું, અવિજ્જમાના વા. યદિ ચ વિજ્જમાના પવત્તિક્ખણેયેવ નેસં વિપાકેન ભવિતબ્બં. અથ અવિજ્જમાના, પવત્તિતો પુબ્બે ચ પચ્છા ચ નિચ્ચં ફલાવહા સિયુ'ન્તિ. સો એવં વત્તબ્બો –

કતત્તા પચ્ચયા એતે, ન ચ નિચ્ચં ફલાવહા;
પાટિભોગાદિકં તત્થ, વેદિતબ્બં નિદસ્સનં.

કતત્તા એવ હિ સઙ્ખારા અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, ન વિજ્જમાનત્તા વા અવિજ્જમાનત્તા વા. યથાહ ''કામાવચરસ્સ કુસલસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા ઉપચિતત્તા વિપાકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં ઉપ્પન્નં હોતી''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ ૪૩૧). યથારહસ્સ અત્તનો ફલસ્સ ચ પચ્ચયા હુત્વા ન પુન ફલાવહા હોન્તિ વિપક્કવિપાકત્તા. એતસ્સ ચત્થસ્સ વિભાવને ઇદં પાટિભોગાદિકં નિદસ્સનં વેદિતબ્બં.

યથા હિ લોકે યો કસ્સચિ અત્થસ્સ નિય્યાતનત્થં પાટિભોગો હોતિ, ભણ્ડં વા કિણાતિ, ઇણં વા ગણ્હાતિ. તસ્સ તં કિરિયાકરણમત્તમેવ તદત્થનિય્યાતનાદિમ્હિ પચ્ચયો હોતિ, ન કિરિયાય વિજ્જમાનતા વા અવિજ્જમાનતા વા. ન ચ તદત્થનિય્યાતનાદિતો પરમ્પિ ધારકોવ હોતિ. કસ્મા? નિય્યાતનાદીનં કતત્તા. એવં કતત્તાવ સઙ્ખારાપિ અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયા હોન્તિ, ન ચ યથારહં ફલદાનતો પરમ્પિ ફલાવહા હોન્તીતિ. એત્તાવતા મિસ્સામિસ્સવસેન દ્વિધાપિ પવત્તમાનસ્સ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ સઙ્ખારપચ્ચયા પવત્તિ દીપિતા હોતિ.

ઇદાનિ સબ્બેસ્વેતેસુ બત્તિંસવિઞ્ઞાણેસુ સમ્મોહવિઘાતત્થં –

પટિસન્ધિપ્પવત્તીનં , વસેનેતે ભવાદિસુ;
વિજાનિતબ્બા સઙ્ખારા, યથા યેસઞ્ચ પચ્ચયા.

તત્થ તયો ભવા, ચતસ્સો યોનિયો, પઞ્ચ ગતિયો, સત્ત વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયો, નવ સત્તાવાસાતિ એતે ભવાદયો નામ. એતેસુ ભવાદીસુ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ એતે યેસં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પચ્ચયા યથા ચ પચ્ચયા હોન્તિ તથા વિજાનિતબ્બાતિ અત્થો.

તત્થ – પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારે તાવ કામાવચરઅટ્ઠચેતનાભેદો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અવિસેસેન કામભવે સુગતિયં નવન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પટિસન્ધિયં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચાતિ દ્વિધા પચ્ચયો. રૂપાવચરપઞ્ચકુસલચેતનાભેદો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો રૂપભવે પટિસન્ધિયં એવ પઞ્ચન્નં. વુત્તપ્પભેદકામાવચરો પન કામભવે સુગતિયં ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકમનોવિઞ્ઞાણધાતુવજ્જાનં સત્તન્નં પરિત્તવિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ દ્વિધા પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સ્વેવ રૂપભવે પઞ્ચન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. કામભવે પન દુગ્ગતિયં અટ્ઠન્નમ્પિ પરિત્તવિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં.

તત્થ નિરયે મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ નરકચારિકાદીસુ ઇટ્ઠારમ્મણસમાયોગે સો પચ્ચયો હોતિ. તિરચ્છાનેસુ પન નાગસુપણ્ણપેતમહિદ્ધિકેસુ ચ ઇટ્ઠારમ્મણં લબ્ભતિયેવ. સ્વેવ કામભવે સુગતિયં સોળસન્નમ્પિ કુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ. અવિસેસેન પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો રૂપભવે દસન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ.

દ્વાદસાકુસલચેતનાભેદો અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો કામભવે દુગ્ગતિયં એકસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે; છન્નં પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં; સત્તન્નમ્પિ અકુસલવિપાકવિઞ્ઞાણાનં પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ . કામભવે પન સુગતિયં તેસંયેવ સત્તન્નં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં; રૂપભવે ચતુન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સો ચ ખો કામાવચરે અનિટ્ઠરૂપદસ્સનસદ્દસવનવસેન . બ્રહ્મલોકે પન અનિટ્ઠા રૂપાદયો નામ નત્થિ, તથા કામાવચરદેવલોકેપિ.

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો અરૂપભવે ચતુન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ.

કામાવચરકુસલાકુસલતો પન સબ્બસઙ્ગાહિકનયેન વીસતિચેતનાભેદોપિ કાયસઙ્ખારો કામભવે દસન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં પટિસન્ધિયં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચેવ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચાતિ દ્વિધા પચ્ચયો. સ્વેવ કામભવે તેરસન્નં, રૂપભવે નવન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. સ્વેવ કામભવે તેવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચ પટિસન્ધિયઞ્ચ. વચીસઙ્ખારેપિ એસેવ નયો.

અટ્ઠવીસતિએકૂનતિંસચેતનાભેદોપિ પન ચિત્તસઙ્ખારો તીસુ ભવેસુ એકૂનવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં, નો પવત્તે. સ્વેવ દ્વીસુ ભવેસુ હેટ્ઠાવુત્તાનં તેરસન્નઞ્ચ નવન્નઞ્ચાતિ દ્વાવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. તીસુ પન ભવેસુ દ્વત્તિંસાયપિ વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પવત્તે ચેવ પટિસન્ધિયઞ્ચ. એવં તાવ ભવેસુ પટિસન્ધિપવત્તીનં વસેન તે સઙ્ખારા યેસં પચ્ચયા, યથા ચ પચ્ચયા હોન્તિ તથા વિજાનિતબ્બા. એતેનેવ નયેન યોનિઆદીસુપિ વેદિતબ્બા.

તત્રિદં આદિતો પટ્ઠાય મુખમત્તપ્પકાસનં – ઇમેસુ હિ સઙ્ખારેસુ યસ્મા પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો તાવ દ્વીસુ ભવેસુ પટિસન્ધિં દત્વા સબ્બં અત્તનો વિપાકં જનેતિ, તથા અણ્ડજાદીસુ ચતૂસુ યોનીસુ, દેવમનુસ્સસઙ્ખાતાસુ દ્વીસુ ગતીસુ, નાનત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીનાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીએકત્તકાયનાનત્તસઞ્ઞીએકત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતાસુ

મનુસ્સાનઞ્ચેવ પઠમદુતિયતતિયજ્ઝાનભૂમીનઞ્ચ વસેન ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ. અસઞ્ઞસત્તાવાસે પનેસ રૂપમત્તમેવાભિસઙ્ખરોતીતિ ચતૂસુયેવ સત્તાવાસેસુ ચ પટિસન્ધિં દત્વા સબ્બં અત્તનો વિપાકં જનેતિ. તસ્મા એસ એતેસુ દ્વીસુ ભવેસુ, ચતૂસુ યોનીસુ, દ્વીસુ ગતીસુ, ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ ચ એકવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ યથાસમ્ભવં પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ.

અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો પન યસ્મા એકસ્મિઞ્ઞેવ કામભવે, ચતૂસુ યોનીસુ, અવસેસાસુ તીસુ ગતીસુ, નાનત્તકાયએકત્તસઞ્ઞીસઙ્ખાતાય એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા, તાદિસેયેવ ચ એકસ્મિં સત્તાવાસે પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ, તસ્મા એસ એકસ્મિં ભવે ચતૂસુ યોનીસુ, તીસુ ગતીસુ, એકિસ્સા વિઞ્ઞાણટ્ઠિતિયા, એકમ્હિ ચ સત્તાવાસે સત્તન્નં વિપાકવિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ.

આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો પન યસ્મા એકસ્મિં અરૂપભવે, એકિસ્સા ઓપપાતિકયોનિયા, એકિસ્સા દેવગતિયા, આકાસાનઞ્ચાયતનાદીસુ તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, આકાસાનઞ્ચાયતનાદીસુ ચ ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ, તસ્મા એસ એકસ્મિંયેવ ભવે, એકિસ્સા યોનિયા, એકિસ્સા દેવગતિયા, તીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ ચતૂસુ સત્તાવાસેસુ, ચતુન્નં વિઞ્ઞાણાનં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ.

કાયસઙ્ખારોપિ યસ્મા એકસ્મિં કામભવે, ચતૂસુ યોનીસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, દ્વીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, દ્વીસુ ચ સત્તાવાસેસુ પટિસન્ધિં દત્વા સબ્બં અત્તનો વિપાકં જનેતિ, તસ્મા એસ એકસ્મિં ભવે, ચતૂસુ યોનીસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, દ્વીસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, દ્વીસુ ચ સત્તાવાસેસુ તેવીસતિયા વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ. વચીસઙ્ખારેપિ એસેવ નયો.

ચિત્તસઙ્ખારો પન યસ્મા એકં સત્તાવાસં ઠપેત્વા ન કત્થચિ ન વિપચ્ચતિ, તસ્મા એસ તીસુ ભવેસુ, ચતૂસુ યોનીસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, સત્તસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, અટ્ઠસુ સત્તાવાસેસુ યથાયોગં દ્વત્તિંસાય વિપાકવિઞ્ઞાણાનં તથેવ પચ્ચયો પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ. અવિઞ્ઞાણકે પન સત્તાવાસે સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં નત્થિ.

અપિચ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો અસઞ્ઞસત્તેસુ કટત્તારૂપાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયોતિ. એવં –

પટિસન્ધિપવત્તીનં , વસેનેતે ભવાદિસુ;
વિજાનિતબ્બા સઙ્ખારા, યથા યેસઞ્ચ પચ્ચયાતિ.

સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણપદનિદ્દેસો.

નામરૂપપદનિદ્દેસો

૨૨૮. વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપનિદ્દેસે –

દેસનાભેદતો સબ્બ-ભવાદીસુ પવત્તિતો;
સઙ્ગહા પચ્ચયનયા, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**દેસનાભેદતો**’તિ ‘‘તત્થ કતમં રૂપં? ચત્તારો ચ મહાભૂતા ચતુન્નઞ્ચ મહાભૂતાનં ઉપાદાય રૂપ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૦) એવં તાવ સુત્તન્તે ચ ઇધ રૂપપદસ્સ અભેદતો એકસદિસા દેસના કતા; નામપદસ્સ પન ભેદતો.

સુત્તન્તસ્મિઞ્હિ ‘‘તત્થ કતમં નામં? વેદના સઞ્ઞા ચેતના ફસ્સો મનસિકારો’’તિ વુત્તં. ઇધ ‘‘વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો’’તિ. તત્થ હિ યમ્પિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામં ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્નઞ્ચ ચિત્તસ્સ ઠિતિ અરૂપીનં ધમ્માનં આયૂતિ એવં અઞ્ઞધમ્મસન્નિસ્સયેન અગ્ગહેતબ્બતો પાકટં, તં દસ્સેન્તો ચેતનાફસ્સમનસિકારવસેન સઙ્ખારક્ખન્ધં તિધા ભિન્દિત્વા દ્વીહિ ખન્ધેહિ સદ્ધિં દેસેસિ. ઇધ પન તત્થ વુત્તઞ્ચ અવુત્તઞ્ચ સબ્બં નામં સઙ્ગણ્હન્તો ‘‘તયો ખન્ધા – વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો’’તિ આહ.

કિં પન ઇમે તયો ખન્ધાવ નામં, વિઞ્ઞાણં નામં નામ ન હોતીતિ? નો ન હોતિ. તસ્મિં પન વિઞ્ઞાણે ગય્હમાને નામવિઞ્ઞાણસ્સ ચ પચ્ચયવિઞ્ઞાણસ્સ ચાતિ દ્વિન્નં વિઞ્ઞાણાનં સહભાવો આપજ્જતિ. તસ્મા વિઞ્ઞાણં પચ્ચયટ્ઠાને ઠપેત્વા પચ્ચયનિબ્બત્તં નામં દસ્સેતું તયોવ ખન્ધા વુત્તાતિ. એવં તાવ ‘દેસનાભેદતો’ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**સબ્બભવાદીસુ પવત્તિતો**’તિ એત્થ પન નામં એકં સત્તાવાસં ઠપેત્વા સબ્બભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસેસસત્તાવાસેસુ પવત્તતિ. રૂપં દ્વીસુ ભવેસુ, ચતૂસુ યોનીસુ, પઞ્ચસુ ગતીસુ, પુરિમાસુ ચતૂસુ વિઞ્ઞાણટ્ઠિતીસુ, પઞ્ચસુ ચ સત્તાવાસેસુ પવત્તતિ. એવં પવત્તમાને ચેતસ્મિં નામરૂપે યસ્મા અભાવકગબ્ભસેય્યકાનં અણ્ડજાનઞ્ચ પટિસન્ધિક્ખણે વત્થુકાયવસેન રૂપતો દ્વે સન્તતિસીસાનિ તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો વીસતિ ધમ્મા તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેવીસતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન એકસન્તતિસીસતો નવ રૂપધમ્મે અપનેત્વા ચુદ્દસ, સભાવકાનં ભાવદસકં પક્ખિપિત્વા તેત્તિંસ. તેસમ્પિ અગહિતગ્ગહણેન સન્તતિસીસદ્વયતો અટ્ઠારસ રૂપધમ્મે અપનેત્વા પન્નરસ.

યસ્મા ચ ઓપપાતિકસત્તેસુ બ્રહ્મકાયિકાદીનં પટિસન્ધિક્ખણે ચક્ખુસોતવત્થુદસકાનં જીવિતિન્દ્રિયનવકસ્સ ચ વસેન રૂપરૂપતો ચત્તારિ સન્તતિસીસાનિ તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો એકૂનચત્તાલીસ ધમ્મા તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે દ્વાચત્તાલીસ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગહિતગ્ગહણેન પન સન્તતિસીસત્તયતો સત્તવીસતિ ધમ્મે અપનેત્વા પન્નરસ.

કામભવે પન યસ્મા સેસઓપપાતિકાનં વા સંસેદજાનં વા સભાવકપરિપુણ્ણાયતનાનં પટિસન્ધિક્ખણે રૂપરૂપતો સત્ત સન્તતિસીસાનિ તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધા પાતુભવન્તિ, તસ્મા તેસં વિત્થારેન રૂપરૂપતો સત્તતિ ધમ્મા તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ એતે તેસત્તતિ ધમ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. અગ્ગહિતગ્ગહણેન પન સન્તતિસીસછક્કતો ચતુપઞ્ઞાસ ધમ્મે અપનેત્વા એકૂનવીસતિ. એસ ઉક્કંસતો. અવકંસેન પન તંતંરૂપસન્તતિસીસવિકલાનં તસ્સ તસ્સ વસેન હાપેત્વા હાપેત્વા સઙ્ખેપતો ચ વિત્થારતો ચ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપસઙ્ખાતા વેદિતબ્બા. અરૂપીનં પન તયોવ અરૂપિનો ખન્ધા. અસઞ્ઞીનં રૂપતો જીવિતિન્દ્રિયનવકમેવાતિ. એસ તાવ પટિસન્ધિયં નયો.

પવત્તે પન સબ્બત્થ રૂપપ્પવત્તિદેસે પટિસન્ધિચિત્તસ્સ ઠિતિક્ખણે પટિસન્ધિચિત્તેન સહ પવત્તઉતુતો ઉતુસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકં પાતુભવતિ. પટિસન્ધિચિત્તં પન રૂપં ન સમુટ્ઠાપેતિ. તઞ્હિ યથા પપાતે પતિતપુરિસો પરસ્સ પચ્ચયો હોતું ન સક્કોતિ, એવં વત્થુદુબ્બલતાય દુબ્બલત્તા રૂપં સમુટ્ઠાપેતું ન સક્કોતિ. પટિસન્ધિચિત્તતો પન ઉદ્ધં પઠમભવઙ્ગતો પભુતિ ચિત્તસમુટ્ઠાનકં સુદ્ધટ્ઠકં. સદ્દપાતુભાવકાલે પટિસન્ધિક્ખણતો ઉદ્ધં પવત્તઉતુતો ચેવ ચિત્તતો ચ સદ્દનવકં. યે પન કબળિકારાહારૂપજીવિનો ગબ્ભસેય્યકસત્તા તેસં –

> ‘‘યઞ્ચસ્સ ભુઞ્જતી માતા, અન્નં પાનઞ્ચ ભોજનં;
> તેન સો તત્થ યાપેતિ, માતુકુચ્છિગતો નરો’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩૫);

વચનતો માતરા અજ્ઝોહરિતાહારેન અનુગતે સરીરે, ઓપપાતિકાનં સબ્બપઠમં અત્તનો મુખગતં ખેળં અજ્ઝોહરણકાલે આહારસમુટ્ઠાનં સુદ્ધટ્ઠકન્તિ ઇદં આહારસમુટ્ઠાનસ્સ સુદ્ધટ્ઠકસ્સ ઉતુચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ ઉક્કંસતો દ્વિન્નં નવકાનં વસેન છબ્બીસતિવિધં, પુબ્બે એકેકચિત્તક્ખણે તિક્ખત્તું ઉપ્પજ્જમાનં વુત્તં કમ્મસમુટ્ઠાનં સત્તતિવિધન્તિ છન્નવુતિવિધં રૂપં તયો ચ અરૂપિનો ખન્ધાતિ સમાસતો નવનવુતિ ધમ્મા. યસ્મા વાસદ્દો અનિયતો કદાચિદેવ પાતુભાવતો, તસ્મા દુવિધમ્પિ તં અપનેત્વા ઇમે સત્તનવુતિ ધમ્મા યથાસમ્ભવં સબ્બસત્તાનં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બા. તેસઞ્હિ સુત્તાનમ્પિ પમત્તાનમ્પિ ચરન્તાનમ્પિ ખાદન્તાનમ્પિ પિવન્તાનમ્પિ દિવા ચ રત્તિઞ્ચ એતે વિઞ્ઞાણપચ્ચયા પવત્તન્તિ. તઞ્ચ તેસં વિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવં પરતો વણ્ણયિસ્સામ.

યં પનેતમેત્થ કમ્મજરૂપં તં ભવયોનિગતિવિઞ્ઞાણટ્ઠિતિસત્તાવાસેસુ સબ્બપઠમં પતિટ્ઠહન્તમ્પિ તિસમુટ્ઠાનિકરૂપેન અનુપત્થદ્ધં ન સક્કોતિ સણ્ઠાતું, નાપિ તિસમુટ્ઠાનિકં તેન અનુપત્થદ્ધં. અથ ખો વાતબ્ભાહતાપિ ચતુદ્દિસવવત્થાપિતા નળકલાપિયો વિય, ઊમિવેગબ્ભાહતાપિ મહાસમુદ્દે કત્થચિ લદ્ધપતિટ્ઠા ભિન્નવાહનિકા વિય ચ અઞ્ઞમઞ્ઞૂપત્થદ્ધાનેવેતાનિ અપતમાનાનિ સણ્ઠહિત્વા એકમ્પિ વસ્સં દ્વેપિ વસ્સાનિ...પે॰... વસ્સસતમ્પિ યાવ તેસં સત્તાનં આયુક્ખયો વા પુઞ્ઞક્ખયો વા તાવ પવત્તન્તીતિ. એવં ‘સબ્બભવાદીસુ પવત્તિતો’પેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**સઙ્ગહા**’તિ એત્થ ચ યં આરુપ્પે પવત્તિપટિસન્ધીસુ પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામમેવ, યઞ્ચ અસઞ્ઞીસુ સબ્બત્થ પઞ્ચવોકારભવે ચ પવત્તિયા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા રૂપમેવ, યઞ્ચ પઞ્ચવોકારભવે સબ્બત્થ વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, તં સબ્બં નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપન્તિ એવં એકદેસસરૂપેકસેસનયેન સઙ્ગહેત્વા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિ વેદિતબ્બં. અસઞ્ઞીસુ વિઞ્ઞાણાભાવા અયુત્તન્તિ ચે નાયુત્તં. ઇદઞ્હિ –

> નામરૂપસ્સ યં હેતુ, વિઞ્ઞાણં તં દ્વિધા મતં;
> વિપાકમવિપાકઞ્ચ, યુત્તમેવ યતો ઇદં.

યઞ્હિ નામરૂપસ્સ હેતુ વિઞ્ઞાણં તં વિપાકાવિપાકભેદતો દ્વિધા મતં. ઇદઞ્ચ અસઞ્ઞસત્તેસુ કમ્મસમુટ્ઠાનત્તા પઞ્ચવોકારભવે પવત્તઅભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણપચ્ચયા રૂપં, તથા પઞ્ચવોકારે પવત્તિયં કુસલાદિચિત્તક્ખણે કમ્મસમુટ્ઠાનન્તિ યુત્તમેવ ઇદં. એવં ‘સઙ્ગહતો’પેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**પચ્ચયનયા**’તિ એત્થ હિ –

નામસ્સ પાકવિઞ્ઞાણં, નવધા હોતિ પચ્ચયો;
વત્થુરૂપસ્સ નવધા, સેસરૂપસ્સ અટ્ઠધા.

અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં, હોતિ રૂપસ્સ એકધા;
તદઞ્ઞં પન વિઞ્ઞાણં, તસ્સ તસ્સ યથારહં.

યઞ્હેતં પટિસન્ધિયં પવત્તિયં વા વિપાકસઙ્ખાતં નામં, તસ્સ રૂપમિસ્સસ્સ વા રૂપઅમિસ્સસ્સ વા પટિસન્ધિકં વા અઞ્ઞં વા વિપાકવિઞ્ઞાણં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તવિપાકઆહારઇન્દ્રિયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ નવધા પચ્ચયો હોતિ. વત્થુરૂપસ્સ પટિસન્ધિયં સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકઆહારઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ નવધા પચ્ચયો હોતિ. ઠપેત્વા પન વત્થુરૂપં સેસરૂપસ્સ ઇમેસુ નવસુ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયં અપનેત્વા સેસેહિ અટ્ઠહિ પચ્ચયેહિ પચ્ચયો હોતિ. અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં પન અસઞ્ઞસત્તરૂપસ્સ વા પઞ્ચવોકારે વા કમ્મજસ્સ સુત્તન્તિકપરિયાયેન ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ. અવસેસં પઠમભવઙ્ગતો પભુતિ સબ્બમ્પિ વિઞ્ઞાણં તસ્સ તસ્સ નામરૂપસ્સ યથારહં પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. વિત્થારતો પન તસ્સ પચ્ચયનયે દસ્સિયમાને સબ્બાપિ પટ્ઠાનકથા વિત્થારેતબ્બા હોતીતિ ન તં આરભામ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ''પટિસન્ધિનામરૂપં વિઞ્ઞાણપચ્ચયા હોતી''તિ? સુત્તતો યુત્તિતો ચ. સુત્તે હિ ''ચિત્તાનુપરિવત્તિનો ધમ્મા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૬૨) નયેન બહુધા વેદનાદીનં વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા સિદ્ધા. યુત્તિતો પન –

ચિત્તજેન હિ રૂપેન, ઇધ દિટ્ઠેન સિજ્ઝતિ;
અદિટ્ઠસ્સાપિ રૂપસ્સ, વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો ઇતિ.

ચિત્તે હિ પસન્ને અપ્પસન્ને વા તદનુરૂપાનિ રૂપાનિ ઉપ્પજ્જમાનાનિ દિટ્ઠાનિ. દિટ્ઠેન ચ અદિટ્ઠસ્સ અનુમાનં હોતીતિ ઇમિના ઇધ દિટ્ઠેન ચિત્તજરૂપેન અદિટ્ઠસ્સાપિ પટિસન્ધિરૂપસ્સ વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો હોતીતિ જાનિતબ્બમેતં. કમ્મસમુટ્ઠાનસ્સાપિ હિ તસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સેવ વિઞ્ઞાણપચ્ચયતા પટ્ઠાને (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૩, ૪૧૯) આગતાતિ. એવં પચ્ચયનયતો પેત્થ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

એત્થ ચ ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ ભાસમાનેન ભગવતા યસ્મા ઉપપરિક્ખમાનાનં પણ્ડિતાનં પરમત્થતો નામરૂપમત્તમેવ પવત્તમાનં દિસ્સતિ, ન સત્તો, ન પોસો; તસ્મા અપ્પટિવત્તિયં સમણેન વા બ્રાહ્મણેન વા દેવેન વા મારેન વા બ્રહ્મુના વા કેનચિ વા લોકસ્મિં અનુત્તરં ધમ્મચક્કં પવત્તિતં હોતીતિ.

વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપપદનિદ્દેસો.

સળાયતનપદનિદ્દેસો

૨૨૯. નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનનિદ્દેસે –

નામં ખન્ધત્તયં રૂપં, ભૂતવત્થાદિકં મતં;

કતેકસેસં તં તસ્સ, તાદિસસ્સેવ પચ્ચયો.

યઞ્હેતં સળાયતનસ્સ પચ્ચયભૂતં નામરૂપં, તત્થ નામન્તિ વેદનાદિક્ખન્ધત્તયં, રૂપં પન સકસન્તતિપરિયાપન્નં નિયમતો ચત્તારિ ભૂતાનિ છ વત્થૂનિ જીવિતિન્દ્રિયન્તિ એવં ભૂતવત્થાદિકં મતન્તિ વેદિતબ્બં. તં પન ''નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ નામરૂપઞ્ચ નામરૂપ''ન્તિ એવં કતેકસેસં ''છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતન''ન્તિ એવં કતેકસેસસ્સેવ સળાયતનસ્સ પચ્ચયોતિ વેદિતબ્બં. કસ્મા? યસ્મા આરુપ્પે નામમેવ પચ્ચયો. તઞ્ચ છટ્ઠાયતનસ્સેવ, ન અઞ્ઞસ્સ. ''નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન''ન્તિ હિ અબ્યાકતવારે વક્ખતિ. ઇધ સઙ્ગહિતમેવ હિ તત્થ વિભત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ''નામરૂપં સળાયતનસ્સ પચ્ચયો''તિ? નામરૂપભાવે ભાવતો. તસ્સ તસ્સ હિ નામસ્સ રૂપસ્સ ચ ભાવે તં તં આયતનં હોતિ, ન અઞ્ઞથા. સા પનસ્સ તબ્ભાવભાવીભાવતા પચ્ચયનયસ્મિઞ્ઞેવ આવિભવિસ્સતિ. તસ્મા –

પટિસન્ધિયં પવત્તે વા, હોતિ યં યસ્સ પચ્ચયો;
યથા ચ પચ્ચયો હોતિ, તથા નેય્યં વિભાવિના.

તત્રાયં અત્થદીપના –

નામમેવ હિ આરુપ્પે, પટિસન્ધિપવત્તિસુ;
પચ્ચયો સત્તધા છટ્ઠા, હોતિ તં અવકંસતો.

કથં? '**પટિસન્ધિયં**' તાવ અવકંસતો સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તવિપાકઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ સત્તધા નામં છટ્ઠાયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ. તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

'**પવત્તે**'પિ વિપાકં વુત્તનયેનેવ પચ્ચયો હોતિ. ઇતરં પન અવકંસતો વુત્તપ્પકારેસુ પચ્ચયેસુ વિપાકપચ્ચયવજ્જેહિ છહિ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ. તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

અઞ્ઞસ્મિમ્પિ ભવે નામં, તથેવ પટિસન્ધિયં;
છટ્ઠસ્સ ઇતરેસં તં, છહાકારેહિ પચ્ચયો.

આરુપ્પતો હિ અઞ્ઞસ્મિમ્પિ પઞ્ચવોકારભવે તં વિપાકનામં હદયવત્થુનો સહાયં હુત્વા છટ્ઠસ્સ મનાયતનસ્સ યથા આરુપ્પે વુત્તં તથેવ અવકંસતો સત્તધા પચ્ચયો હોતિ. ઇતરેસં પનેતં પઞ્ચન્નં ચક્ખાયતનાદીનં ચતુમહાભૂતસહાયં હુત્વા સહજાત નિસ્સયવિપાકવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છહાકારેહિ પચ્ચયો હોતિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ હેતુપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયેનાતિ એવં અઞ્ઞથાપિ પચ્ચયો હોતિ. તસ્સ વસેન ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

પવત્તેપિ તથા હોતિ, પાકં પાકસ્સ પચ્ચયો;

અપાકં અવિપાકસ્સ, છધા છટ્ઠસ્સ પચ્ચયો.

પવત્તેપિ હિ પઞ્ચવોકારભવે યથા પટિસન્ધિયં, તથેવ વિપાકનામં વિપાકસ્સ છટ્ઠાયતનસ્સ અવકંસતો સત્તધા પચ્ચયો હોતિ. અવિપાકં પન અવિપાકસ્સ છટ્ઠસ્સ અવકંસતોવ તતો વિપાકપચ્ચયં અપનેત્વા છધાવ પચ્ચયો હોતિ. વુત્તનયેનેવ પનેત્થ ઉક્કંસાવકંસો વેદિતબ્બો.

તત્થેવ સેસપઞ્ચન્નં, વિપાકં પચ્ચયો ભવે;
ચતુધા અવિપાકમ્પિ, એવમેવ પકાસિતં.

તત્થેવ હિ પવત્તે સેસાનં ચક્ખાયતનાદીનં પઞ્ચન્નં ચક્ખુપ્પસાદાદિવત્થુકમ્પિ ઇતરમ્પિ વિપાકનામં પચ્છાજાતવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ ચતુધા પચ્ચયો હોતિ. યથા ચ વિપાકં, અવિપાકમ્પિ એવમેવ પકાસિતં. તસ્મા કુસલાદિભેદમ્પિ તેસં ચતુધા પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બં. એવં તાવ નામમેવ પટિસન્ધિયં પવત્તે વા યસ્સ યસ્સ આયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ, યથા ચ હોતિ, તથા વેદિતબ્બં.

રૂપં પનેત્થ આરુપ્પ-ભવે ભવતિ પચ્ચયો;
ન એકાયતનસ્સાપિ, પઞ્ચક્ખન્ધભવે પન.

રૂપતો સન્ધિયં વત્થુ, છધા છટ્ઠસ્સ પચ્ચયો;
ભૂતાનિ ચતુધા હોન્તિ, પઞ્ચન્નં અવિસેસતો.

રૂપતો હિ પટિસન્ધિયં વત્થુરૂપં છટ્ઠસ્સ મનાયતનસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ છધા પચ્ચયો હોતિ. ચત્તારિ પન ભૂતાનિ અવિસેસતો પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ યં યં આયતનં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન પઞ્ચન્નમ્પિ ચક્ખાયતનાદીનં સહજાતનિસ્સયઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ ચતુધા પચ્ચયા હોન્તિ.

તિધા જીવિતમેતેસં, આહારો ચ પવત્તિયં;
તાનેવ છધા છટ્ઠસ્સ, વત્થુ તસ્સેવ પઞ્ચધા.

એતેસં પન ચક્ખાદીનં પઞ્ચન્નં પટિસન્ધિયં પવત્તે ચ અત્થિઅવિગતઇન્દ્રિયવસેન રૂપજીવિતં તિધા પચ્ચયો હોતિ.

'આહારો ચા'તિ આહારો ચ અત્થિઅવિગતઆહારવસેન તિધા પચ્ચયો હોતિ. સો ચ ખો યે સત્તા આહારૂપજીવિનો, તેસં આહારાનુગતે કાયે પવત્તિયંયેવ, નો પટિસન્ધિયં. તાનિ પન પઞ્ચ ચક્ખાયતનાદીનિ છટ્ઠસ્સ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતસ્સ મનાયતનસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છહાકારેહિ પચ્ચયા હોન્તિ પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. ઠપેત્વા પન પઞ્ચ વિઞ્ઞાણાનિ તસ્સેવ અવસેસમનાયતનસ્સ વત્થુરૂપં નિસ્સયપુરેજાતવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન પઞ્ચધા પચ્ચયો હોતિ પવત્તે, નો પટિસન્ધિયં. એવં રૂપમેવ પટિસન્ધિયં પવત્તે વા યસ્સ યસ્સ આયતનસ્સ પચ્ચયો હોતિ યથા ચ હોતિ તથા વેદિતબ્બં.

નામરૂપં પનુભયં, હોતિ યં યસ્સ પચ્ચયો;
યથા ચ તમ્પિ સબ્બત્થ, વિઞ્ઞાતબ્બં વિભાવિના.

સેય્યથિદં – પટિસન્ધિયં તાવ પઞ્ચવોકારભવે ખન્ધત્તયવત્થુરૂપસઙ્ખાતં નામરૂપં છટ્ઠાયતનસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકસમ્પયુત્તવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયાદીહિ પચ્ચયો હોતીતિ ઇદમેત્થ મુખમત્તં. વુત્તનયાનુસારેન પન સક્કા સબ્બં યોજેતુન્તિ ન એત્થ વિત્થારો દસ્સિતોતિ.

નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનપદનિદ્દેસો.

ફસ્સપદનિદ્દેસો

૨૩૦. સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સનિદ્દેસે –

છળેવ ફસ્સા સઙ્ખેપા, ચક્ખુસમ્ફસ્સઆદયો;
વિઞ્ઞાણમિવ બત્તિંસ, વિત્થારેન ભવન્તિ તે.

‘**સઙ્ખેપતો**’ હિ પાળિયં ચક્ખુસમ્ફસ્સોતિ આદયો છળેવ ફસ્સા આગતા. વિત્થારેન પન ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયો પઞ્ચ કુસલવિપાકા પઞ્ચ અકુસલવિપાકાતિ દસ, સેસા બાવીસતિ લોકિયવિપાકવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા ચ બાવીસતીતિ એવં સબ્બેપિ સઙ્ખારપચ્ચયા વુત્તવિઞ્ઞાણમિવ બાત્તિંસ હોન્તિ. યં પનેતસ્સ બાત્તિંસવિધસ્સાપિ ફસ્સસ્સ પચ્ચયો સળાયતનં. તત્થ –

છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં, ચક્ખાદિં બાહિરેહિપિ;
સળાયતનમિચ્છન્તિ, છહિ સદ્ધિં વિચક્ખણા.

તત્થ યે તાવ ‘‘ઉપાદિન્નકપવત્તિકથા અય’’ન્તિ એકસન્તતિપરિયાપન્નમેવ પચ્ચયં પચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ દીપેન્તિ, તે છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ પાળિઅનુસારતો આરુપ્પે છટ્ઠાયતનઞ્ચ અઞ્ઞત્થ સબ્બસઙ્ગહતો સળાયતનઞ્ચ ફસ્સસ્સ પચ્ચયોતિ એકદેસસરૂપેકસેસં કત્વા છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં ચક્ખાદિં સળાયતનન્તિ ઇચ્છન્તિ. તઞ્હિ છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ. યે પન પચ્ચયુપ્પન્નમેવ એકસન્તતિપરિયાપન્નં દીપેન્તિ, પચ્ચયં પન ભિન્નસન્તાનમ્પિ, તે યં યં આયતનં ફસ્સસ્સ પચ્ચયો હોતિ તં સબ્બં દીપેન્તા બાહિરમ્પિ પરિગ્ગહેત્વા તદેવ છટ્ઠેન સહ અજ્ઝત્તં બાહિરેહિપિ રૂપાયતનાદીહિ સદ્ધિં સળાયતનન્તિ ઇચ્છન્તિ. તમ્પિ હિ છટ્ઠાયતનઞ્ચ સળાયતનઞ્ચ સળાયતનન્તિ એતેસં એકસેસે કતે સળાયતનન્ત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ.

એત્થાહ – ન સબ્બાયતનેહિ એકો ફસ્સો સમ્ભોતિ, નાપિ એકમ્હા આયતના સબ્બે ફસ્સા, અયઞ્ચ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ એકોવ વુત્તો, સો કસ્માતિ? તત્રિદં વિસ્સજ્જનં – સચ્ચમેતં. સબ્બેહિ એકો એકમ્હા વા સબ્બે ન સમ્ભોન્તિ, સમ્ભોતિ પન અનેકેહિ એકો; યથા ચક્ખુસમ્ફસ્સો ચક્ખાયતના રૂપાયતના ચક્ખુવિઞ્ઞાણસઙ્ખાતા મનાયતના અવસેસા સમ્પયુત્તધમ્માયતના ચાતિ એવં સબ્બત્થ યથાનુરૂપં યોજેતબ્બં. તસ્મા એવ હિ –

એકો પનેકાયતન-પ્પભવો ઇતિ દીપિતો;

ફસ્સોયં એકવચન-નિદ્દેસેનિધ તાદિના.

‘**એકવચનનિદ્દેસેના**’તિ સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ ઇમિના હિ એકવચનનિદ્દેસેન અનેકેહિ આયતનેહિ એકો ફસ્સો હોતીતિ તાદિના દીપિતોતિ અત્થો. આયતનેસુ પન –

છધા પઞ્ચ તતો એકં, નવધા બાહિરાનિ છ;
યથાસમ્ભવમેતસ્સ, પચ્ચયત્તે વિભાવયે.

તત્રાયં વિભાવના – ચક્ખાયતનાદીનિ તાવ પઞ્ચ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિભેદતો પઞ્ચવિધસ્સ ફસ્સસ્સ નિસ્સયપુરેજાતઇન્દ્રિયવિપ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન છધા પચ્ચયા હોન્તિ. તતો પરં એકં વિપાકમનાયતનં અનેકભેદસ્સ વિપાકમનોસમ્ફસ્સસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકઆહારઇન્દ્રિયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન નવધા પચ્ચયો હોતિ. બાહિરેસુ પન રૂપાયતનં ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ આરમ્મણપુરેજાતઅત્થિઅવિગતવસેન ચતુધા પચ્ચયો હોતિ. તથા સદ્દાયતનાદીનિ સોતસમ્ફસ્સાદીનં. મનોસમ્ફસ્સસ્સ પન તાનિ ધમ્માયતનઞ્ચ તથા ચ આરમ્મણપચ્ચયમત્તેનેવ ચાતિ એવં બાહિરાનિ છ યથાસમ્ભવમેતસ્સ પચ્ચયત્તે વિભાવયેતિ.

સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સપદનિદ્દેસો.

વેદનાપદનિદ્દેસો

૨૩૧. ફસ્સપચ્ચયા વેદનાનિદ્દેસે –

દ્વારતો વેદના વુત્તા, ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિકા;
છળેવ તા પભેદેન, એકૂનનવુતી મતા.

ચક્ખુસમ્ફસ્સજાવેદનાતિઆદિના હિ નયેન પાળિયં ઇમા ચક્ખુસમ્ફસ્સજાદિકા દ્વારતો છળેવ વેદના વુત્તા. તા પન પભેદેન એકૂનનવુતિયા ચિત્તેહિ સમ્પયુત્તત્તા એકૂનનવુતીતિ મતા.

વેદનાસુ પનેતાસુ, ઇધ બાત્તિંસ વેદના;
વિપાકચિત્તયુત્તાવ, અધિપ્પેતાતિ ભાસિતા.

અટ્ઠધા તત્થ પઞ્ચન્નં, પઞ્ચદ્વારમ્હિ પચ્ચયો;
સેસાનં એકધા ફસ્સો, મનોદ્વારેપિ સો તથા.

તત્થ હિ પઞ્ચદ્વારે ચક્ખુપસાદાદિવત્થુકાનં પઞ્ચન્નં વેદનાનં ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિકો ફસ્સો સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયવિપાકઆહારસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતવસેન અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ. સેસાનં પન એકેકસ્મિં દ્વારે સમ્પટિચ્છનસન્તીરણતદારમ્મણવસેન પવત્તાનં કામાવચરવિપાકવેદનાનં ચક્ખુસમ્ફસ્સાદિકો ફસ્સો ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ.

‘**મનોદ્વારેપિ સો તથા**’તિ મનોદ્વારેપિ હિ તદારમ્મણવસેન પવત્તાનં કામાવચરવિપાકવેદનાનં સો સહજાતમનોસમ્ફસ્સસઙ્ખાતો ફસ્સો તથેવ અટ્ઠધા પચ્ચયો હોતિ, પટિસન્ધિભવઙ્ગચુતિવસેન ચ પવત્તાનં

તેભૂમકવિપાકવેદનાનમ્પિ. યા પનેતા મનોદ્વારે તદારમ્મણવસેન પવત્તા કામાવચરવેદના, તાસં મનોદ્વારે આવજ્જનસમ્પયુત્તો મનોસમ્ફસ્સો ઉપનિસ્સયવસેન એકધા પચ્ચયો હોતીતિ.

ફસ્સપચ્ચયા વેદનાપદનિદ્દેસો.

તણ્હાપદનિદ્દેસો

૨૩૨. વેદનાપચ્ચયા તણ્હાનિદ્દેસે –

રૂપતણ્હાદિભેદેન, છ તણ્હા ઇધ દીપિતા;
એકેકા તિવિધા તત્થ, પવત્તાકારતો મતા.

ઇમસ્મિઞ્હિ વેદનાપચ્ચયા તણ્હાનિદ્દેસે 'સેટ્ઠિપુત્તો બ્રાહ્મણપુત્તો'તિ પિતિતો નામવસેન પુત્તો વિય ઇમા રૂપતણ્હા…પે॰… ધમ્મતણ્હાતિ આરમ્મણતો નામવસેન છ તણ્હા દીપિતા પકાસિતા કથિતાતિ અત્થો. તત્થ રૂપે તણ્હા રૂપતણ્હાતિ ઇમિના નયેન પદત્થો વેદિતબ્બો.

તાસુ ચ પન તણ્હાસુ એકેકા તણ્હા પવત્તિઆકારતો કામતણ્હા, ભવતણ્હા, વિભવતણ્હાતિ એવં તિવિધા મતા. રૂપતણ્હા એવ હિ યદા ચક્ખુસ્સ આપાથગતં રૂપારમ્મણં કામસ્સાદવસેન અસ્સાદયમાના પવત્તતિ, તદા કામતણ્હા નામ હોતિ. યદા તદેવારમ્મણં ધુવં સસ્સતન્તિ પવત્તાય સસ્સતદિટ્ઠિયા સદ્ધિં પવત્તતિ, તદા ભવતણ્હા નામ હોતિ. સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો હિ રાગો ભવતણ્હાતિ વુચ્ચતિ. યદા પન તદેવારમ્મણં ''ઉચ્છિજ્જતિ વિનસ્સતી''તિ પવત્તાય ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા સદ્ધિં પવત્તતિ, તદા વિભવતણ્હા નામ હોતિ. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો હિ રાગો વિભવતણ્હાતિ વુચ્ચતિ. એસેવ નયો સદ્દતણ્હાદીસુપીતિ એતા અટ્ઠારસ તણ્હા હોન્તિ.

તા અજ્ઝત્તરૂપાદીસુ અટ્ઠારસ, બહિદ્ધા અટ્ઠારસાતિ છત્તિંસ. ઇતિ અતીતા છત્તિંસ, અનાગતા છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્ના છત્તિંસાતિ અટ્ઠસતં તણ્હા હોન્તિ. તા પન સંખિપ્પમાના રૂપાદિઆરમ્મણવસેન છ, કામતણ્હાદિવસેન વા તિસ્સોવ તણ્હા હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. યસ્મા પનિમે સત્તા પુત્તં અસ્સાદેત્વા પુત્તે મમત્તેન ધાતિયા વિય રૂપાદિઆરમ્મણવસેન ઉપ્પજ્જમાનં વેદનં અસ્સાદેત્વા વેદનાય મમત્તેન રૂપાદિઆરમ્મણદાયકાનં ચિત્તકારગન્ધબ્બગન્ધિકસૂદતન્તવાયરસાયનવિધાયકવેજ્જાદીનં મહાસક્કારં કરોન્તિ, તસ્મા સબ્બાપેસા વેદનાપચ્ચયા તણ્હા હોતીતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા ચેત્થ અધિપ્પેતા, વિપાકસુખવેદના;
એકાવ એકધા ચેસા, તસ્મા તણ્હાય પચ્ચયો.

'**એકધા**'તિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ. યસ્મા વા –

દુક્ખી સુખં પત્થયતિ, સુખી ભિય્યોપિ ઇચ્છતિ;
ઉપેક્ખા પન સન્તત્તા, સુખમિચ્ચેવ ભાસિતા.

તણ્હાય પચ્ચયા તસ્મા, હોન્તિ તિસ્સોપિ વેદના;

વેદનાપચ્ચયા તણ્હા, ઇતિ વુત્તા મહેસિના.

વેદના પચ્ચયા ચાપિ, યસ્મા નાનુસયં વિના;
હોતિ તસ્મા ન સા હોતિ, બ્રાહ્મણસ્સ વુસીમતોતિ.

વેદનાપચ્ચયા તણ્હાપદનિદ્દેસો.

ઉપાદાનપદનિદ્દેસો

૨૩૩. તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનનિદ્દેસે –

ઉપાદાનાનિ ચત્તારિ, તાનિ અત્થવિભાગતો;
ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારા, કમતો ચ વિભાવયે.

પાળિયઞ્હિ ઉપાદાનન્તિ કામુપાદાનં…પે॰… અત્તવાદુપાદાનન્તિ ઇમાનિ ચત્તારિ ઉપાદાનાનિ આગતાનિ. તેસં અયં **અત્થવિભાગો** – વત્થુસઙ્ખાતં કામં ઉપાદિયતીતિ **કામુપાદાનં**. કામો ચ સો ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ **કામુપાદાનં**. **ઉપાદાન**ન્તિ દળ્હગ્ગહણં. દળ્હત્થો હેત્થ ઉપસદ્દો ઉપાયાસ-ઉપકટ્ઠાદીસુ વિય. તથા દિટ્ઠિ ચ સા ઉપાદાનઞ્ચાતિ **દિટ્ઠુપાદાનં**. દિટ્ઠિં ઉપાદિયતીતિ વા **દિટ્ઠુપાદાનં** . સસ્સતો અત્તા ચ લોકો ચાતિઆદીસુ હિ પુરિમદિટ્ઠિં ઉત્તરદિટ્ઠિ ઉપાદિયતિ. તથા સીલબ્બતં ઉપાદિયતીતિ **સીલબ્બતુપાદાનં**. સીલબ્બતઞ્ચ તં ઉપાદાનઞ્ચાતિપિ **સીલબ્બતુપાદાનં**. ગોસીલગોવતાદીનિ હિ એવં સુદ્ધીતિ અભિનિવેસતો સયમેવ ઉપાદાનાનીતિ. તથા વદન્તિ એતેનાતિ વાદો, ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ ઉપાદાનં. કિં વદન્તિ ઉપાદિયન્તિ વા? અત્તાનં. અત્તનો વાદુપાદાનં **અત્તવાદુપાદાનં**. અત્તવાદમત્તમેવ વા અત્તાતિ ઉપાદિયન્તિ એતેનાતિ **અત્તવાદુપાદાનં**. અયં તાવ તેસં અત્થવિભાગો.

‘**ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારે**’ પન કામુપાદાનં તાવ ‘‘તત્થ કતમં કામુપાદાનં? યો કામેસુ કામચ્છન્દો કામરાગો કામનન્દી કામતણ્હા કામસ્નેહો કામપરિળાહો કામમુચ્છા કામજ્ઝોસાનં – ઇદં વુચ્ચતિ કામુપાદાન’’ન્તિ આગતત્તા સઙ્ખેપતો તણ્હાદળ્હત્તં વુત્તં. તણ્હાદળ્હત્તં નામ પુરિમતણ્હાઉપનિસ્સયપચ્ચયેન દળ્હસમ્ભૂતા ઉત્તરતણ્હા એવ. કેચિ પનાહુ – અપ્પત્તવિસયપત્થના તણ્હા, અન્ધકારે ચોરસ્સ હત્થપ્પસારણં વિય. સમ્પત્તવિસયગ્ગહણં ઉપાદાનં, તસ્સેવ ભણ્ડગ્ગહણં વિય. અપ્પિચ્છતાસન્તુટ્ઠિતાપટિપક્ખા ચ તે ધમ્મા. તથા પરિયેસનારક્ખદુક્ખમૂલાતિ. સેસુપાદાનત્તયં પન સઙ્ખેપતો દિટ્ઠિમત્તમેવ.

વિત્થારતો પન પુબ્બે રૂપાદીસુ વુત્તાય અટ્ઠસતપ્પભેદાયપિ તણ્હાય દળ્હભાવો કામુપાદાનં. દસવત્થુકા મિચ્છાદિટ્ઠિ દિટ્ઠુપાદાનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમં દિટ્ઠુપાદાનં? નત્થિ દિન્નં, નત્થિ યિટ્ઠં…પે॰… સચ્છિકત્વા પવેદેન્તીતિ યા એવરૂપા દિટ્ઠિ…પે॰… વિપરિયેસગ્ગાહો – ઇદં વુચ્ચતિ દિટ્ઠુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૧; વિભ॰ ૯૩૮) સીલવતેહિ સુદ્ધિપરામસનં પન સીલબ્બતુપાદાનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમં સીલબ્બતુપાદાનં? ઇતો બહિદ્ધા સમણબ્રાહ્મણાનં સીલેન સુદ્ધિ, વતેન સુદ્ધિ, સીલબ્બતેન સુદ્ધીતિ યા એવરૂપા દિટ્ઠિ…પે॰… વિપરિયેસગ્ગાહો – ઇદં વુચ્ચતિ સીલબ્બતુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૨; વિભ॰ ૯૩૮). વીસતિવત્થુકા સક્કાયદિટ્ઠિ અત્તવાદુપાદાનં. યથાહ – ‘‘તત્થ કતમં અત્તવાદુપાદાનં? ઇધ અસ્સુતવા પુથુજ્જનો…પે॰… સપ્પુરિસધમ્મે અવિનીતો રૂપં અત્તતો

સમનુપસ્સતિ…પે॰… વિપરિયેસગ્ગાહો – ઇદં વુચ્ચતિ અત્તવાદુપાદાન’’ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૧૨૨૩; વિભ॰ ૯૩૮). અયમેત્થ ધમ્મસઙ્ખેપવિત્થારો.

‘**કમતો**’તિ એત્થ પન તિવિધો કમો – ઉપ્પત્તિક્કમો, પહાનક્કમો, દેસનાક્કમો ચ. તત્થ અનમતગ્ગે સંસારે ઇમસ્સ પઠમં ઉપ્પત્તીતિ અભાવતો કિલેસાનં નિપ્પરિયાયેન ઉપ્પત્તિક્કમો ન વુચ્ચતિ. પરિયાયેન પન યેભુય્યેન એકસ્મિં ભવે અત્તગ્ગાહપુબ્બઙ્ગમો સસ્સતુચ્છેદાભિનિવેસો. તતો ‘‘સસ્સતો અયં અત્તા’’તિ ગણ્હતો અત્તવિસુદ્ધત્થં સીલબ્બતુપાદાનં, ઉચ્છિજ્જતીતિ ગણ્હતો પરલોકનિરપેક્ખસ્સ કામુપાદાનન્તિ એવં પઠમં અત્તવાદુપાદાનં, તતો દિટ્ઠિસીલબ્બતકામુપાદાનાનીતિ અયમેતેસં એકસ્મિં ભવે ઉપ્પત્તિક્કમો.

દિટ્ઠુપાદાનાદીનિ ચેત્થ પઠમં પહીયન્તિ સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝત્તા. કામુપાદાનં પચ્છા અરહત્તમગ્ગવજ્ઝત્તાતિ. અયમેતેસં પહાનક્કમો.

મહાવિસયત્તા પન પાકટત્તા ચ એતેસુ કામુપાદાનં પઠમં દેસિતં. મહાવિસયઞ્હિ તં અટ્ઠચિત્તસમ્પયોગા. અપ્પવિસયાનિ ઇતરાનિ ચતુચિત્તસમ્પયોગા. યેભુય્યેન ચ આલયરામતાય પજાય પાકટં કામુપાદાનં, ન ઇતરાનિ. કામુપાદાનવા વત્થુકામાનં સમધિગમત્થં કોતૂહલમઙ્ગલાદિબહુલો હોતિ, ન સસ્સતદિટ્ઠીતિ તદનન્તરં દિટ્ઠુપાદાનં. તં પભિજ્જમાનં સીલબ્બતઅત્તવાદુપાદાનવસેન દુવિધં હોતિ. તસ્મિં દ્વયે ગોકિરિયં વા કુક્કુરકિરિયં વા દિસ્વાપિ વેદિતબ્બતો ઓળારિકન્તિ સીલબ્બતુપાદાનં પઠમં દેસિતં, સુખુમત્તા અન્તે અત્તવાદુપાદાનન્તિ અયમેતેસં દેસનાક્કમો.

તણ્હા ચ પુરિમસ્સેત્થ, એકધા હોતિ પચ્ચયો;
સત્તધા અટ્ઠધા વાપિ, હોતિ સેસત્તયસ્સ સા.

એત્થ ચ એવં દેસિતે ઉપાદાનચતુક્કે પુરિમસ્સ કામુપાદાનસ્સ કામતણ્હા ઉપનિસ્સયવસેન એકધાવ પચ્ચયો હોતિ તણ્હાભિનન્દિતેસુ વિસયેસુ ઉપ્પત્તિતો. સેસત્તયસ્સ પન સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતહેતુવસેન સત્તધા વા ઉપનિસ્સયેન સહ અટ્ઠધા વાપિ પચ્ચયો હોતિ. યદા ચ સા ઉપનિસ્સયવસેન પચ્ચયો હોતિ તદા અસહજાતાવ હોતીતિ.

તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનપદનિદ્દેસો.

ભવપદનિદ્દેસો

૨૩૪. ઉપાદાનપચ્ચયા ભવનિદ્દેસે –

અત્થતો ધમ્મતો ચેવ, સાત્થતો ભેદસઙ્ગહા;
યં યસ્સ પચ્ચયો ચેવ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ ભવતીતિ **ભવો**. **દુવિધેના**તિ દ્વીહિ આકારેહિ પવત્તિતોતિ અત્થો. અથવા દુવિધેનાતિ પચ્ચત્તે કરણવચનં, દુવિધોતિ વુત્તં હોતિ. **અત્થી**તિ સંવિજ્જતિ. કમ્મમેવ ભવો **કમ્મભવો**. ઉપપત્તિયેવ ભવો **ઉપપત્તિભવો**. એત્થ ચ ઉપપત્તિ ભવતીતિ ભવો. કમ્મં પન યથા સુખકારણત્તા ‘‘સુખો બુદ્ધાનમુપ્પાદો’’તિ (ધ॰ પ॰

૧૯૪) વુત્તો, એવં ભવકારણત્તા ફલવોહારેન ભવોતિ વેદિતબ્બં. **તત્થ કતમો કમ્મભવો**તિ તેસુ દ્વીસુ ભવેસુ યો કમ્મભવોતિ વુત્તો, સો કતમોતિ અત્થો. પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયો વુત્તત્થા એવ. **સબ્બન્તિ** અનવસેસં. ભવં ગચ્છતિ ગમેતિ ચાતિ **ભવગામિ**. ઇમિના લોકુત્તરં પટિક્ખિપતિ. અયઞ્હિ વટ્ટકથા, તઞ્ચ વિવટ્ટનિસ્સિતન્તિ. કરીયતીતિ કમ્મં.

કામભવાદીસુ કામસઙ્ખાતો ભવો **કામભવો**. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. સઞ્ઞાવતં ભવો, સઞ્ઞા વા એત્થ ભવે અત્થીતિ **સઞ્ઞાભવો**. વિપરિયાયેન **અસઞ્ઞાભવો**. ઓળારિકસઞ્ઞાય અભાવા સુખુમાય ચ ભાવા નેવ સઞ્ઞા નાસઞ્ઞા અસ્મિં ભવેતિ **નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો**. એકેન રૂપક્ખન્ધેન વોકિણ્ણો ભવો **એકવોકારભવો**. એકો વા વોકારો અસ્સ ભવસ્સાતિ એકવોકારભવો. એસેવ નયો ચતુવોકારપઞ્ચવોકારભવેસુ. **અયં વુચ્ચતિ ઉપપત્તિભવો**તિ એસ નવવિધોપિ ઉપપત્તિભવો નામ વુચ્ચતીતિ. એવં તાવેત્થ 'અત્થતો' વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**ધમ્મતો**' પન એત્થ હિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો ધમ્મતો તેરસ ચેતના, અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો દ્વાદસ, આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો ચતસ્સો. ''સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મ''ન્તિ એતેન સબ્બેપેતે ધમ્મા ચેતના સમ્પયુત્તા વા કમ્મસઙ્ખાતા આચયગામિનો ધમ્મા સઙ્ગહિતા. કામભવો પઞ્ચ ઉપાદિન્નક્ખન્ધા, તથા રૂપભવો, અરૂપભવો ચત્તારો, સઞ્ઞાભવો ચતુપઞ્ચ, અસઞ્ઞાભવો એકો ઉપાદિન્નક્ખન્ધો, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવો ચત્તારો. એકવોકારભવાદયો એકચતુપઞ્ચક્ખન્ધા ઉપાદિન્નક્ખન્ધેહીતિ એવમેત્થ 'ધમ્મતો'પિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**સાત્થતો**'તિ યથા ચ ભવનિદ્દેસે તથેવ કામઞ્ચ સઙ્ખારનિદ્દેસેપિ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયોવ વુત્તા, એવં સન્તેપિ પુરિમા અતીતકમ્મવસેન ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયત્તા વુત્તા. ઇમે પચ્ચુપ્પન્નકમ્મવસેન આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયત્તાતિ પુનવચનં સાત્થકમેવ. પુબ્બે વા ''તત્થ કતમો પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો? કુસલચેતના કામાવચરા''તિ એવમાદિના નયેન ચેતનાવ સઙ્ખારાતિ વુત્તા. ઇધ પન ''સબ્બમ્પિ ભવગામિકમ્મ''ન્તિ વચનતો ચેતનાસમ્પયુત્તાપિ. પુબ્બે ચ વિઞ્ઞાણપચ્ચયમેવ કમ્મં સઙ્ખારાતિ વુત્તં, ઇદાનિ અસઞ્ઞાભવનિબ્બત્તકમ્પિ. કિં વા બહુના? ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એત્થ પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારાદયોવ કુસલાકુસલધમ્મા વુત્તા. ''ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ ઇધ પન ઉપપત્તિભવસ્સાપિ સઙ્ગહિતત્તા કુસલાકુસલાબ્યાકતા ધમ્મા વુત્તા. તસ્મા સબ્બથાપિ સાત્થકમેવિદં પુનવચનન્તિ. એવમેત્થ 'સાત્થતો'પિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**ભેદસઙ્ગહા**'તિ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવસ્સ ભેદતો ચેવ સઙ્ગહતો ચ. યઞ્હિ કામુપાદાનપચ્ચયા કામભવનિબ્બત્તકં કમ્મં કરિયતિ, સો કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. એવં કામુપાદાનપચ્ચયા દ્વે કામભવા, તદન્તોગધાવ સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા; દ્વે રૂપભવા, તદન્તોગધાવ સઞ્ઞાભવઅસઞ્ઞાભવએકવોકારભવપઞ્ચવોકારભવા; દ્વે અરૂપભવા, તદન્તોગધાવ સઞ્ઞાભવનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાભવચતુવોકારભવાતિ સદ્ધિં અન્તોગધેહિ છ ભવા. યથા ચ કામુપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ છ ભવા તથા સેસુપાદાનપચ્ચયાપીતિ એવં ઉપાદાનપચ્ચયા ભેદતો સદ્ધિં અન્તોગધેહિ ચતુવીસતિ ભવા.

સઙ્ગહતો પન કમ્મભવં ઉપપત્તિભવઞ્ચ એકતો કત્વા કામુપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ એકો કામભવો, તથા રૂપારૂપભવાતિ તયો ભવા. તથા સેસુપાદાનપચ્ચયાપીતિ એવં ઉપાદાનપચ્ચયા સઙ્ગહતો સદ્ધિં અન્તોગધેહિ દ્વાદસ ભવા. અપિચ અવિસેસેન ઉપાદાનપચ્ચયા કામભવૂપગં કમ્મં કમ્મભવો. તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા

ઉપપત્તિભવો. એસ નયો રૂપારૂપભવેસુ. એવં ઉપાદાનપચ્ચયા સદ્ધિં અન્તોગધેહિ દ્વે કામભવા, દ્વે રૂપભવા, દ્વે અરૂપભવાતિ અપરેનપિ પરિયાયેન સઙ્ગહતો છ ભવા. કમ્મભવઉપપત્તિભવભેદં વા અનુપગમ્મ સદ્ધિં અન્તોગધેહિ કામભવાદિવસેન તયો ભવા હોન્તિ. કામભવાદિભેદઞ્ચાપિ અનુપગમ્મ કમ્મભવઉપપત્તિભવવસેન દ્વે ભવા હોન્તિ. કમ્મુપપત્તિભેદઞ્ચ અનુપગમ્મ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવોતિ ભવવસેન એકો ભવો હોતીતિ. એવમેત્થ ઉપાદાનપચ્ચયસ્સ ભવસ્સ ભેદસઙ્ગહાપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

'**યં યસ્સ પચ્ચયો ચેવા**'તિ યઞ્ચેત્થ ઉપાદાનં યસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયોતિ અત્થો. કિં પનેત્થ કસ્સ પચ્ચયો હોતિ? યં કિઞ્ચિ યસ્સ કસ્સચિ પચ્ચયો હોતિયેવ. ઉમ્મત્તકો વિય હિ પુથુજ્જનો. સો 'ઇદં યુત્તં, ઇદં અયુત્ત'ન્તિ અવિચારેત્વા યસ્સ કસ્સચિ ઉપાદાનસ્સ વસેન યં કિઞ્ચિ ભવં પત્થેત્વા યં કિઞ્ચિ કમ્મં કરોતિયેવ. તસ્મા યદેકચ્ચે ''સીલબ્બતુપાદાનેન રૂપારૂપભવા ન હોન્તી''તિ વદન્તિ, તં ન ગહેતબ્બં. સબ્બેન પન સબ્બો હોતીતિ ગહેતબ્બં, સેય્યથિદં – ઇધેકચ્ચો અનુસ્સવવસેન વા દિટ્ઠાનુસારેન વા ''કામા નામેતે મનુસ્સલોકે ચેવ ખત્તિયમહાસાલકુલાદીસુ છકામાવચરદેવલોકે ચ સમિદ્ધા''તિ ચિન્તેત્વા તેસં અધિગમત્થં અસદ્ધમ્મસવનાદીહિ વઞ્ચિતો 'ઇમિના કમ્મેન કામા સમ્પજ્જન્તી'તિ મઞ્ઞમાનો કામુપાદાનવસેન કાયદુચ્ચરિતાદીનિપિ કરોતિ. સો દુચ્ચરિતપારિપૂરિયા અપાયે ઉપ્પજ્જતિ; સન્દિટ્ઠિકે વા પન કામે પત્થયમાનો પટિલદ્ધે વા ગોપયમાનો કામુપાદાનવસેન કાયદુચ્ચરિતાદીનિપિ કરોતિ. સો દુચ્ચરિતપારિપૂરિયા અપાયે ઉપ્પજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો, કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ.

અપરો પન સદ્ધમ્મસવનાદીહિ ઉપબ્રૂહિતઞાણો ''ઇમિના કમ્મેન કામા સમ્પજ્જન્તી''તિ મઞ્ઞમાનો કામુપાદાનવસેન કાયસુચરિતાદીનિ કરોતિ. સો સુચરિતપારિપૂરિયા દેવેસુ વા મનુસ્સેસુ વા ઉપ્પજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો, કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવપઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ કામુપાદાનં સપ્પભેદસ્સ સાન્તોગધસ્સ કામભવસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ''રૂપારૂપભવેસુ તતો સમિદ્ધતરા કામા''તિ સુત્વા વા પરિકપ્પેત્વા વા કામુપાદાનવસેનેવ રૂપારૂપસમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા સમાપત્તિબલેન રૂપારૂપબ્રહ્મલોકે ઉપ્પજ્જતિ. તત્રાસ્સ ઉપપત્તિહેતુભૂતં કમ્મં કમ્મભવો, કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાઅસઞ્ઞા નેવસઞ્ઞા નાસઞ્ઞાએકવોકારચતુવોકારપઞ્ચવોકારભવા પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ કામુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં રૂપારૂપભવાનમ્પિ પચ્ચયો હોતિ .

અપરો ''અયં અત્તા નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં ઉચ્છિન્નો સુઉચ્છિન્નો હોતી''તિ ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ઉપાદાય તદુપગં કમ્મં કરોતિ. તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો, કમ્માભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ દિટ્ઠુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણમ્પિ કામરૂપારૂપભવાનં પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ''અયં અત્તા નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં સુખી હોતિ, વિગતપરિળાહો હોતી''તિ અત્તવાદુપાદાનેન તદુપગં કમ્મં કરોતિ. તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો, તદભિનિબ્બત્તા

ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ . ઇતિ અત્તવાદુપાદાનં સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણં ભવાનં પચ્ચયો હોતિ.

અપરો ‘‘ઇદં સીલબ્બતં નામ કામાવચરસમ્પત્તિભવે વા રૂપારૂપભવાનં વા અઞ્ઞતરસ્મિં પરિપૂરેન્તસ્સ સુખં પારિપૂરિં ગચ્છતી’’તિ સીલબ્બતુપાદાનવસેન તદુપગં કમ્મં કરોતિ. તસ્સ તં કમ્મં કમ્મભવો, તદભિનિબ્બત્તા ખન્ધા ઉપપત્તિભવો. સઞ્ઞાભવાદયો પન તદન્તોગધા એવ. ઇતિ સીલબ્બતુપાદાનમ્પિ સપ્પભેદાનં સાન્તોગધાનં તિણ્ણં ભવાનં પચ્ચયો હોતીતિ એવમેત્થ યં યસ્સ પચ્ચયો હોતિ તતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

કિં પનેત્થ કસ્સ ભવસ્સ કથં પચ્ચયો હોતીતિ ચે?

રૂપારૂપભવાનં, ઉપનિસ્સયપચ્ચયો ઉપાદાનં;
સહજાતાદીહિપિ તં, કામભવસ્સાતિ વિઞ્ઞેય્યં.

રૂપારૂપભવાનઞ્હિ કામભવપરિયાપન્નસ્સ ચ કામભવે કુસલકમ્મસ્સેવ ઉપપત્તિભવસ્સ ચેતં ચતુબ્બિધમ્પિ ઉપાદાનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન એકધા પચ્ચયો હોતિ. કામભવે અત્તના સમ્પયુત્તઅકુસલકમ્મભવસ્સ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતહેતુપચ્ચયપ્પભેદેહિ સહજાતાદીહિ પચ્ચયો હોતિ. વિપ્પયુત્તસ્સ પન ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવાતિ.

ઉપાદાનપચ્ચયા ભવપદનિદ્દેસો.

જાતિજરામરણાદિપદનિદ્દેસો

૨૩૫. ભવપચ્ચયા જાતિનિદ્દેસાદીસુ જાતિઆદીનં વિનિચ્છયો સચ્ચવિભઙ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **ભવો**તિ પનેત્થ કમ્મભવોવ અધિપ્પેતો. સો હિ જાતિયા પચ્ચયો, ન ઉપપત્તિભવો. સો પન કમ્મપચ્ચયઉપનિસ્સયપચ્ચયવસેન દ્વિધાવ પચ્ચયો હોતીતિ.

તત્થ સિયા – કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘ભવો જાતિયા પચ્ચયો’’તિ ચે? બાહિરપચ્ચયસમત્તેપિ હીનપણીततાદિવિસેસદસ્સનતો. બાહિરાનઞ્હિ જનકજનેત્તિસુક્કસોણિતાહારાદીનં પચ્ચયાનં સમત્તેપિ સત્તાનં યમકાનમ્પિ સતં હીનપણીततાદિવિસેસો દિસ્સતિ. સો ચ ન અહેતુકો , સબ્બદા ચ સબ્બેસઞ્ચ અભાવતો; ન કમ્મભવતો અઞ્ઞહેતુકો, તદભિનિબ્બત્તકસત્તાનં અજ્ઝત્તસન્તાને અઞ્ઞસ્સ કારણસ્સ અભાવતોતિ કમ્મભવહેતુકોવ. કમ્મઞ્હિ સત્તાનં હીનપણીતાદિવિસેસહેતુ. તેનાહ ભગવા – ‘‘કમ્મં સત્તે વિભજતિ યદિદં હીનપ્પણીततાયા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯). તસ્મા જાનિતબ્બમેતં – ‘‘ભવો જાતિયા પચ્ચયો’’તિ.

યસ્મા ચ અસતિ જાતિયા જરામરણં નામ ન હોતિ, સોકાદયો ચ ધમ્મા ન હોન્તિ, જાતિયા પન સતિ જરામરણઞ્ચેવ જરામરણસઙ્ખાતદુક્ખધમ્મફુટ્ઠસ્સ ચ બાલસ્સ જરામરણાભિસમ્બન્ધા વા તેન તેન દુક્ખધમ્મેન ફુટ્ઠસ્સ અનભિસમ્બન્ધા વા સોકાદયો ચ ધમ્મા હોન્તિ, તસ્મા અયં જાતિજરામરણસ્સ ચેવ સોકાદીનઞ્ચ પચ્ચયો હોતીતિ વેદિતબ્બા. સા પન ઉપનિસ્સયકોટિયા એકધાવ પચ્ચયો હોતીતિ.

ભવપચ્ચયા જાતિઆદિપદનિદ્દેસો.

૨૪૨. **એવમેતસ્સા**તિઆદીનં અત્થો ઉદ્દેસવારે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **સઙ્ગતિ**આદીનિ સમુદયવેવચનાનેવ.

યસ્મા પનેત્થ સોકાદયો અવસાને વુત્તા, તસ્મા યા સા અવિજ્જા ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ એવમેતસ્સ ભવચક્કસ્સ આદિમ્હિ વુત્તા, સા –

> સોકાદીહિ અવિજ્જા, સિદ્ધા ભવચક્કમવિદિતાદિમિદં;
> કારકવેદકરહિતં, દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞં.

સતતં સમિતં પવત્તતીતિ વેદિતબ્બં. કથં પનેત્થ સોકાદીહિ અવિજ્જા સિદ્ધા? કથમિદં ભવચક્કં અવિદિતાદિ? કથં કારકવેદકરહિતં? કથં દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞન્તિ ચે? એત્થ હિ સોકદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા અવિજ્જાય અવિયોગિનો, પરિદેવો ચ નામ મૂળ્હસ્સાતિ તેસુ તાવ સિદ્ધેસુ સિદ્ધાવ હોતિ અવિજ્જા. અપિચ ''આસવસમુદયા અવિજ્જાસમુદયો''તિ હિ વુત્તં. આસવસમુદયા ચેતે સોકાદયો હોન્તિ. કથં? વત્થુકામવિયોગે તાવ સોકો કામાસવસમુદયો હોતિ? યથાહ –

> ''તસ્સ ચે કામયાનસ્સ, છન્દજાતસ્સ જન્તુનો;
> તે કામા પરિહાયન્તિ, સલ્લવિદ્ધોવ રુપ્પતી''તિ. (સુ॰ નિ॰ ૭૭૩);

યથા ચાહ – ''કામતો જાયતી સોકો''તિ (ધ॰ પ॰ ૨૧૫). સબ્બેપિ ચેતે દિટ્ઠાસવસમુદયા હોન્તિ, યથાહ – ''તસ્સ અહં રૂપં, મમ રૂપન્તિ પરિયુટ્ઠટ્ઠાયિનો તં રૂપં વિપરિણમતિ અઞ્ઞથા હોતિ. તસ્સ રૂપવિપરિણામઞ્ઞથાભાવા ઉપ્પજ્જન્તિ સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા''તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૧). યથા ચ દિટ્ઠાસવસમુદયા એવં ભવાસવસમુદયાપિ, યથાહ – ''યેપિ તે દેવા દીઘાયુકા વણ્ણવન્તો સુખબહુલા ઉચ્ચેસુ વિમાનેસુ ચિરટ્ઠિતિકા તેપિ તથાગતસ્સ ધમ્મદેસનં સુત્વા યેભુય્યેન ભયં સંવેગં સન્તાસં આપજ્જ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૭૮; અ॰ નિ॰ ૪.૩૩) પઞ્ચ પુબ્બનિમિત્તાનિ દિસ્વા મરણભયેન સન્તજ્જિતાનં દેવાનં વિયાતિ. યથા ચ ભવાસવસમુદયા એવં અવિજ્જાસવસમુદયાપિ , યથાહ – ''સ ખો સો, ભિક્ખવે, બાલો દિટ્ઠેવ ધમ્મે તિવિધં દુક્ખદોમનસ્સં પટિસંવેદેતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૪૬).

ઇતિ યસ્મા આસવસમુદયા એતે હોન્તિ, તસ્મા એતે સિજ્ઝમાના અવિજ્જાય હેતુભૂતે આસવે સાધેન્તિ. આસવેસુ ચ સિદ્ધેસુ પચ્ચયભાવે ભાવતો અવિજ્જાપિ સિદ્ધાવ હોતીતિ. એવં તાવેત્થ '**સોકાદીહિ અવિજ્જા સિદ્ધા**' હોતીતિ વેદિતબ્બા.

યસ્મા પન એવં પચ્ચયભાવે ભાવતો અવિજ્જાય સિદ્ધાય પુન ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ એવં હેતુફલપરમ્પરાય પરિયોસાનં નત્થિ, તસ્મા તં હેતુફલસમ્બન્ધવસેન પવત્તં દ્વાદસઙ્ગં '**ભવચક્કં અવિદિતાદી**'તિ સિદ્ધં હોતિ.

એવં સતિ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિ ઇદં આદિમત્તકથનં વિરુજ્ઝતીતિ ચે? નયિદં આદિમત્તકથનં, પધાનધમ્મકથનં પનેતં. તિણ્ણઞ્હિ વટ્ટાનં અવિજ્જા પધાના. અવિજ્જાગ્ગહણેન હિ અવસેસં કિલેસવટ્ટઞ્ચ કમ્માદીનિ ચ બાલં પલિવેઠેન્તિ, સપ્પસિરગ્ગહણેન સેસં સપ્પસરીરં વિય બાહં. અવિજ્જાસમુચ્છેદે પન કતે તેહિ વિમોક્ખો હોતિ, સપ્પસિરચ્છેદે કતે પલિવેઠિતબાહાવિમોક્ખો વિય. યથાહ – ''અવિજ્જાયત્વેવ

અસેસવિરાગનિરોધા સઙ્ખારનિરોધો''તિઆદિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧; મહાવ॰ ૧). ઇતિ યં ગણ્હતો બન્ધો મુઞ્ચતો ચ મોક્ખો હોતિ, તસ્સ પધાનધમ્મસ્સ કથનમિદં, ન આદિમત્તકથનન્તિ એવમિદં ભવચક્કં અવિદિતાદીતિ વેદિતબ્બં. તયિદં યસ્મા અવિજ્જાદીહિ કારણેહિ સઙ્ખારાદીનં પવત્તિ, તસ્મા તતો અઞ્ઞેન ''બ્રહ્મા મહાબ્રહ્મા સેટ્ઠો સજિતા''તિ એવં પરિકપ્પિતેન બ્રહ્માદિના વા સંસારસ્સ કારકેન ''સો ખો પન મે અયં અત્તા વદો વેદેય્યો''તિ એવં પરિકપ્પિતેન અત્તના વા સુખદુક્ખાનં વેદકેન રહિતં. ઇતિ '**કારકવેદકરહિત**'ન્તિ વેદિતબ્બં.

યસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા ઉદયબ્બયધમ્મકત્તા ધુવભાવેન, સંકિલિટ્ઠત્તા સંકિલેસિકત્તા ચ સુભભાવેન, ઉદયબ્બયપટિપીળિતત્તા સુખભાવેન, પચ્ચયાયત્તવુત્તિત્તા વસવત્તનભૂતેન અત્તભાવેન ચ સુઞ્ઞા, તથા સઙ્ખારાદીનિપિ અઙ્ગાનિ; યસ્મા વા અવિજ્જા ન અત્તા, ન અત્તનો , ન અત્તનિ, ન અત્તવતી, તથા સઙ્ખારાદીનિપિ અઙ્ગાનિ; તસ્મા '**દ્વાદસવિધસુઞ્ઞતાસુઞ્ઞમિદં**' ભવચક્કન્તિ વેદિતબ્બં.

એવઞ્ચ વિદિત્વા પુન –

તસ્સ અવિજ્જાતણ્હા, મૂલમતીતાદયો તયો કાલા;
દ્વે અટ્ઠ દ્વે એવ ચ, સરૂપતો તેસુ અઙ્ગાનિ.

તસ્સ ખો પનેતસ્સ ભવચક્કસ્સ અવિજ્જા તણ્હા ચાતિ દ્વે ધમ્મા મૂલન્તિ વેદિતબ્બા. તદેતં પુબ્બન્તાહરણતો અવિજ્જામૂલં વેદનાવસાનં, અપરન્તસન્તાનતો તણ્હામૂલં જરામરણાવસાનન્તિ દુવિધં હોતિ. તત્થ પુરિમં દિટ્ઠિચરિતવસેન વુત્તં, પચ્છિમં તણ્હાચરિતવસેન. દિટ્ઠિચરિતાનઞ્હિ અવિજ્જા, તણ્હાચરિતાનં તણ્હા સંસારનાયિકા. ઉચ્છેદદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતાય વા પઠમં, ફલુપ્પત્તિયા હેતૂનં અનુપચ્છેદપકાસનતો; સસ્સતદિટ્ઠિસમુગ્ઘાતાય દુતિયં, ઉપ્પન્નાનં જરામરણપકાસનતો; ગબ્ભસેય્યકવસેન વા પુરિમં, અનુપુબ્બપવત્તિદીપનતો; ઓપપાતિકવસેન પચ્છિમં સહુપ્પત્તિદીપનતો.

અતીતપચ્ચુપ્પન્નાનાગતા ચસ્સ તયો કાલા. તેસુ પાળિયં સરૂપતો આગતવસેન અવિજ્જા સઙ્ખારા ચાતિ દ્વે અઙ્ગાનિ અતીતકાલાનિ , વિઞ્ઞાણાદીનિ ભવાવસાનાનિ અટ્ઠ પચ્ચુપ્પન્નકાલાનિ, જાતિ ચેવ જરામરણઞ્ચ દ્વે અનાગતકાલાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. પુન –

હેતુફલહેતુપુબ્બક-તિસન્ધિચતુભેદસઙ્ગહઞ્ચેતં;
વીસતિઆકારારં, તિવટ્ટમનવટ્ઠિતં ભમતિ.

ઇતિપિ વેદિતબ્બં. તત્થ સઙ્ખારાનઞ્ચ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણસ્સ ચ અન્તરા એકો હેતુફલસન્ધિ નામ. વેદનાય ચ તણ્હાય ચ અન્તરા એકો ફલહેતુસન્ધિ નામ. ભવસ્સ ચ જાતિયા ચ અન્તરા એકો હેતુફલસન્ધીતિ. એવમિદં હેતુફલહેતુપુબ્બકતિસન્ધીતિ વેદિતબ્બં. સન્ધીનં આદિપરિયોસાનવવત્થિતા પનસ્સ ચત્તારો સઙ્ગહા હોન્તિ, સેય્યથિદં – અવિજ્જાસઙ્ખારા એકો સઙ્ગહો, વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના દુતિયો, તણ્હુપાદાનભવા તતિયો, જાતિજરામરણં ચતુત્થોતિ. એવમિદં ચતુભેદસઙ્ગહન્તિ વેદિતબ્બં.

અતીતે હેતવો પઞ્ચ, ઇદાનિ ફલપઞ્ચકં;
ઇદાનિ હેતવો પઞ્ચ, આયતિં ફલપઞ્ચકન્તિ.

એતેહિ પન વીસતિયા આકારેહિ અરેહિ વીસતિઆકારારન્તિ વેદિતબ્બં. તત્થ ‘**અતીતે હેતવો પઞ્ચા**’તિ અવિજ્જા સઙ્ખારા ચાતિ ઇમે તાવ દ્વે વુત્તા એવ. યસ્મા પન અવિદ્વા પરિતસ્સતિ, પરિતસિતો ઉપાદિયતિ, તસ્સ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, તસ્મા તણ્હુપાદાનભવાપિ ગહિતા હોન્તિ. તેનાહ ‘‘પુરિમકમ્મભવસ્મિં મોહો અવિજ્જા, આયૂહના સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવો, ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા પુરિમકમ્મભવસ્મિં ઇધ પટિસન્ધિયા પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭).

તત્થ **પુરિમકમ્મભવસ્મિ**ન્તિ પુરિમે કમ્મભવે, અતીતજાતિયં કમ્મભવે કરિયમાનેતિ અત્થો. **મોહો અવિજ્જા**તિ યો તદા દુક્ખાદીસુ મોહો, યેન મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ, સા અવિજ્જા. **આયૂહના સઙ્ખારા**તિ તં કમ્મં કરોતો પુરિમચેતનાયો, યથા ‘દાનં દસ્સામી’તિ ચિત્તં ઉપ્પાદેત્વા માસમ્પિ સંવચ્છરમ્પિ દાનૂપકરણાનિ સજ્જેન્તસ્સ ઉપ્પન્ના પુરિમચેતનાયો. પટિગ્ગાહકાનં પન હત્થે દક્ખિણં પતિટ્ઠાપયતો ચેતના ભવોતિ વુચ્ચતિ. એકાવજ્જનેસુ વા છસુ જવનેસુ ચેતના આયૂહનસઙ્ખારા નામ. સત્તમા ચેતના ભવો. યા કાચિ વા પન ચેતના ભવો, તંસમ્પયુત્તા આયૂહનસઙ્ખારા નામ. **નિકન્તિ તણ્હા**તિ યા કમ્મં કરોન્તસ્સ તસ્સ ફલે ઉપ્પત્તિભવે નિકામના પત્થના સા તણ્હા નામ. **ઉપગમનં ઉપાદાન**ન્તિ યં કમ્મં ભવસ્સ પચ્ચયભૂતં; ‘ઇદં કત્વા અસુકસ્મિં નામ ઠાને કામે સેવિસ્સામિ ઉચ્છિજ્જિસ્સામી’તિઆદિના નયેન પવત્તં ઉપગમનં ગહણં પરામસનં – ઇદં ઉપાદાનં નામ. **ચેતના ભવો**તિ આયૂહનાવસાને વુત્તચેતના ભવોતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

‘**ઇદાનિ ફલપઞ્ચક**’ન્તિ વિઞ્ઞાણાદિ વેદનાવસાનં પાળિયં આગતમેવ. યથાહ ‘‘ઇધ પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં, ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદના ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધૂપપત્તિભવસ્મિં પુરેકતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭). તત્થ **પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણ**ન્તિ યં ભવન્તરપટિસન્ધાનવસેન ઉપ્પન્નત્તા પટિસન્ધીતિ વુચ્ચતિ, તં વિઞ્ઞાણં. **ઓક્કન્તિ નામરૂપ**ન્તિ યા ગબ્ભે રૂપારૂપધમ્માનં ઓક્કન્તિ, આગન્ત્વા પવિસનં વિય – ઇદં નામરૂપં. **પસાદો આયતન**ન્તિ ઇદં ચક્ખાદિપઞ્ચાયતનવસેન વુત્તં. **ફુટ્ઠો ફસ્સો**તિ યો આરમ્મણં ફુટ્ઠો ફુસન્તો ઉપ્પન્નો – અયં ફસ્સો. **વેદયિતં વેદના**તિ યં પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણેન વા સળાયતનપચ્ચયેન વા ફસ્સેન સહુપ્પન્નં વિપાકવેદયિતં, સા વેદનાતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

‘**ઇદાનિ હેતવો પઞ્ચા**’તિ તણ્હાદયો પાળિયં આગતાવ તણ્હુપાદાનભવા. ભવે પન ગહિતે તસ્સ પુબ્બભાગા તંસમ્પયુત્તા વા સઙ્ખારા ગહિતાવ હોન્તિ, તણ્હુપાદાનગ્ગહણેન ચ તંસમ્પયુત્તા, યાય વા મૂળ્હો કમ્મં કરોતિ સા અવિજ્જા ગહિતાવ હોતીતિ એવં પઞ્ચ. તેનાહ ‘‘ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાનં મોહો અવિજ્જા, આયૂહના સઙ્ખારા, નિકન્તિ તણ્હા, ઉપગમનં ઉપાદાનં, ચેતના ભવો. ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ઇધ કમ્મભવસ્મિં આયતિં પટિસન્ધિયા પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭). તત્થ **ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાન**ન્તિ પરિપક્કાયતનસ્સ કમ્મકરણકાલે સમ્મોહો દસ્સિતો. સેસં ઉત્તાનમેવ.

‘**આયતિં ફલપઞ્ચક**’ન્તિ વિઞ્ઞાણાદીનિ પઞ્ચ. તાનિ જાતિગ્ગહણેન વુત્તાનિ. જરામરણં પન તેસંયેવ જરામરણં. તેનાહ ‘‘આયતિં પટિસન્ધિ વિઞ્ઞાણં, ઓક્કન્તિ નામરૂપં, પસાદો આયતનં, ફુટ્ઠો ફસ્સો, વેદયિતં વેદના. ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા આયતિં ઉપપત્તિભવસ્મિં ઇધ કતસ્સ કમ્મસ્સ પચ્ચયા’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૪૭). એવમિદં વીસતિઆકારારં હોતિ.

તત્થ પુરિમભવસ્મિં પઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા, એતરહિ પઞ્ચ વિપાકસમ્ભારા, એતરહિ પઞ્ચ કમ્મસમ્ભારા, અનાગતે પઞ્ચ વિપાકધમ્માતિ દસ ધમ્મા કમ્મં, દસ વિપાકોતિ. દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મં નામ, દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો વિપાકો નામાતિ સબ્બમ્પેતં ભવચક્કં પચ્ચયાકારવટ્ટં કમ્મઞ્ચેવ કમ્મવિપાકો ચ. તથા દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મસઙ્ખેપો, દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો વિપાકસઙ્ખેપોતિ સબ્બમ્પેતં કમ્મસઙ્ખેપો ચેવ વિપાકસઙ્ખેપો ચ. દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મવટ્ટં, દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો વિપાકવટ્ટન્તિ સબ્બમ્પેતં કમ્મવટ્ટઞ્ચેવ વિપાકવટ્ટઞ્ચ. તથા દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મભવો, દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો વિપાકભવોતિ સબ્બમ્પેતં કમ્મભવો ચેવ વિપાકભવો ચ. દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મપવત્તં , દ્વીસુ ઠાનેસુ વિપાકો વિપાકપવત્તન્તિ સબ્બમ્પેતં કમ્મપવત્તઞ્ચેવ વિપાકપવત્તઞ્ચ. તથા દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કમ્મસન્તતિ, દ્વીસુ વિપાકો વિપાકસન્તતીતિ સબ્બમ્પેતં કમ્મસન્તતિ ચેવ વિપાકસન્તતિ ચ. દ્વીસુ ઠાનેસુ કમ્મં કિરિયા નામ, દ્વીસુ વિપાકો કિરિયાફલં નામાતિ સબ્બમ્પેતં કિરિયા ચેવ કિરિયાફલઞ્ચાતિ.

એવં સમુપ્પન્નમિદં સહેતુકં,
દુક્ખં અનિચ્ચં ચલમિત્તરદ્ધુવં;
ધમ્મેહિ ધમ્મા પભવન્તિ હેતુસો,
ન હેત્થ અત્તાવ પરોવ વિજ્જતિ.

ધમ્મા ધમ્મે સઞ્જનેન્તિ, હેતુસમ્ભારપચ્ચયા;
હેતૂનઞ્ચ નિરોધાય, ધમ્મો બુદ્ધેન દેસિતો;
હેતૂસુ ઉપરુદ્ધેસુ, છિન્નં વટ્ટં ન વટ્ટતિ.

એવં દુક્ખન્તકિરિયાય, બ્રહ્મચરિયીધ વિજ્જતિ;
સત્તે ચ નૂપલબ્ભન્તે, નેવુચ્છેદો ન સસ્સતં.

તિવટ્ટમનવટ્ઠિતં ભમતીતિ એત્થ પન સઙ્ખારભવા કમ્મવટ્ટં, અવિજ્જાતણ્હૂપાદાનાનિ કિલેસવટ્ટં, વિઞ્ઞાણનામરૂપસળાયતનફસ્સવેદના વિપાકવટ્ટન્તિ ઇમેહિ તીહિ વટ્ટેહિ તિવટ્ટમિદં ભવચક્કં યાવ કિલેસવટ્ટં ન ઉપચ્છિજ્જતિ તાવ અનુપચ્છિન્નપચ્ચયત્તા અનવટ્ઠિતં પુનપ્પુનં પરિવટ્ટનતો ભમતિયેવાતિ વેદિતબ્બં.

તયિદમેવં ભમમાનં –

સચ્ચપ્પભવતો કિચ્ચા, વારણા ઉપમાહિ ચ;
ગમ્ભીરનયભેદા ચ, વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

તત્થ યસ્મા કુસલાકુસલકમ્મં અવિસેસેન સમુદયસચ્ચન્તિ સચ્ચવિભઙ્ગે વુત્તં, તસ્મા અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારાતિ અવિજ્જાય સઙ્ખારા દુતિયસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં, સઙ્ખારેહિ વિઞ્ઞાણં દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં, વિઞ્ઞાણાદીહિ નામરૂપાદીનિ વિપાકવેદનાપરિયોસાનાનિ પઠમસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં, વેદનાય તણ્હા પઠમસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં, તણ્હાય ઉપાદાનં દુતિયસચ્ચપ્પભવં દુતિયસચ્ચં, ઉપાદાનતો ભવો દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમદુતિયસચ્ચદ્વયં, ભવતો જાતિ દુતિયસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચં, જાતિયા જરામરણં પઠમસચ્ચપ્પભવં પઠમસચ્ચન્તિ. એવં તાવિદં '**સચ્ચપ્પભવતો**' વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

યસ્મા પનેત્થ અવિજ્જા વત્થૂસુ ચ સત્તે સમ્મોહેતિ પચ્ચયો ચ હોતિ સઙ્ખારાનં પાતુભાવાય, તથા સઙ્ખારા સઙ્ખતઞ્ચ અભિસઙ્ખરોન્તિ પચ્ચયા ચ હોન્તિ વિઞ્ઞાણસ્સ, વિઞ્ઞાણમ્પિ વત્થુઞ્ચ પટિજાનાતિ પચ્ચયો ચ હોતિ નામરૂપસ્સ, નામરૂપમ્પિ અઞ્ઞમઞ્ઞઞ્ચ ઉપત્થમ્ભેતિ પચ્ચયો ચ હોતિ સળાયતનસ્સ, સળાયતનમ્પિ સવિસયે ચ વત્તતિ પચ્ચયો ચ હોતિ ફસ્સસ્સ, ફસ્સોપિ આરમ્મણઞ્ચ ફુસતિ પચ્ચયો ચ હોતિ વેદનાય, વેદનાપિ આરમ્મણરસઞ્ચ અનુભવતિ પચ્ચયો ચ હોતિ તણ્હાય, તણ્હાપિ રજ્જનીયે ચ ધમ્મે રજ્જતિ પચ્ચયો ચ હોતિ ઉપાદાનસ્સ, ઉપાદાનમ્પિ ઉપાદાનીયે ચ ધમ્મે ઉપાદિયતિ પચ્ચયો ચ હોતિ ભવસ્સ, ભવોપિ નાનાગતીસુ ચ વિક્ખિપતિ પચ્ચયો ચ હોતિ જાતિયા, જાતિપિ ખન્ધે ચ જનેતિ તેસં અભિનિબ્બત્તિભાવેન પવત્તતા પચ્ચયો ચ હોતિ જરામરણસ્સ, જરામરણમ્પિ ખન્ધાનં પાકભેદભાવઞ્ચ અધિતિટ્ઠતિ પચ્ચયો ચ હોતિ ભવન્તરપાતુભાવાય સોકાદીનં અધિટ્ઠાનત્તા, તસ્મા સબ્બપદેસુ દ્વિધા પવત્ત**‘કિચ્ચતો’**પિ ઇદં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

યસ્મા ચેત્થ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિ ઇદં કારકદસ્સનનિવારણં, ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ અત્તસઙ્કન્તિદસ્સનનિવારણં, ‘‘વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ’’ન્તિ અત્તાતિપરિકપ્પિતવત્થુભેદદસ્સનતો ઘનસઞ્ઞાનિવારણં, ‘‘નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન’’ન્તિઆદીસુ ‘‘અત્તા પસ્સતિ…પે॰… વિજાનાતિ ફુસતિ વેદયતિ તણ્હિયતિ ઉપાદિયતિ ભવતિ જાયતિ જીયતિ મીયતી’’તિ એવમાદિદસ્સનનિવારણં, તસ્મા મિચ્છાદસ્સન**નિવારણતો**પેતં ભવચક્કં ‘નિવારણતો’ વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

યસ્મા પનેત્થ સલક્ખણસામઞ્ઞલક્ખણવસેન ધમ્માનં અદસ્સનતો અન્ધો વિય અવિજ્જા , અન્ધસ્સ ઉપક્ખલનં વિય અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, ઉપક્ખલિતસ્સ પતનં વિય સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં, પતિતસ્સ ગણ્ડપાતુભાવો વિય વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં, ગણ્ડભેદપીળકા વિય નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનં, ગણ્ડપીળકાઘટ્ટનં વિય સળાયતનપચ્ચયા ફસ્સો, ઘટ્ટનદુક્ખં વિય ફસ્સપચ્ચયા વેદના, દુક્ખસ્સ પટિકારાભિલાસો વિય વેદનાપચ્ચયા તણ્હા, પટિકારાભિલાસેન અસપ્પાયગ્ગહણં વિય તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં, ઉપાદિન્નઅસપ્પાયાલેપનં વિય ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો, અસપ્પાયાલેપનેન ગણ્ડવિકારપાતુભાવો વિય ભવપચ્ચયા જાતિ, ગણ્ડવિકારતો ગણ્ડભેદો વિય જાતિપચ્ચયા જરામરણં.

યસ્મા વા પનેત્થ અવિજ્જા અપ્પટિપત્તિમિચ્છાપટિપત્તિભાવેન સત્તે અભિભવતિ પટલં વિય અક્ખીનિ, તદભિભૂતો ચ બાલો પોનોબ્ભવિકેહિ સઙ્ખારેહિ અત્તાનં વેઠેતિ કોસકારકિમિ વિય કોસપ્પદેસેહિ, સઙ્ખારપરિગ્ગહિતં વિઞ્ઞાણં ગતીસુ પતિટ્ઠં લભતિ પરિણાયકપરિગ્ગહિતો વિય રાજકુમારો રજ્જે, ઉપપત્તિનિમિત્તં પરિકપ્પનતો વિઞ્ઞાણં પટિસન્ધિયં અનેકપ્પકારં નામરૂપં અભિનિબ્બત્તેતિ માયાકારો વિય માયં, નામરૂપે પતિટ્ઠિતં સળાયતનં વુદ્ધિં વિરૂળ્હિં વેપુલ્લં પાપુણાતિ સુભૂમિયં પતિટ્ઠિતો વનપ્પગુમ્બો વિય, આયતનઘટ્ટનતો ફસ્સો જાયતિ અરણીસહિતાભિમદ્દનતો અગ્ગિ વિય, ફસ્સેન ફુટ્ઠસ્સ વેદના પાતુભવતિ અગ્ગિના ફુટ્ઠસ્સ ડાહો વિય, વેદયમાનસ્સ તણ્હા વડ્ઢતિ લોણૂદકં પિવતો પિપાસા વિય, તસિતો ભવેસુ અભિલાસં કરોતિ પિપાસિતો વિય પાનીયે, તદસ્સુપાદાનં ઉપાદાનેન ભવં ઉપાદિયતિ આમિસલોભેન મચ્છો બળિસં વિય, ભવે સતિ જાતિ હોતિ બીજે સતિ અઙ્કુરો વિય, જાતસ્સ અવસ્સં જરામરણં ઉપ્પન્નસ્સ રુક્ખસ્સ પતનં વિય, તસ્મા એવં ‘**ઉપમાહિ**’ પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

યસ્મા ચ ભગવતા અત્થતોપિ ધમ્મતોપિ દેસનાતોપિ પટિવેધતોપિ ગમ્ભીરભાવં સન્ધાય ‘‘ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો ગમ્ભીરાવભાસો ચા’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦) વુત્તં, તસ્મા

‘**ગમ્ભીરભેદતો**’પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

તત્થ યસ્મા ન જાતિતો જરામરણં ન હોતિ, ન ચ જાતિં વિના અઞ્ઞતો હોતિ, ઇત્થઞ્ચ જાતિતો સમુદાગચ્છતીતિ એવં જાતિપચ્ચયસમુદાગતટ્ઠસ્સ દુરવબોધનીયતો જરામરણસ્સ જાતિપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો ગમ્ભીરો, તથા જાતિયા ભવપચ્ચય...પે॰... સઙ્ખારાનં અવિજ્જાપચ્ચયસમ્ભૂતસમુદાગતટ્ઠો ગમ્ભીરો, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં અત્થગમ્ભીરન્તિ. અયં તાવેત્થ ‘**અત્થગમ્ભીરતા**’ હેતુફલઞ્હિ અત્થોતિ વુચ્ચતિ, યથાહ ‘‘હેતુફલે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિ (વિભ॰ ૭૨૦).

યસ્મા પન યેનાકારેન યદવત્થા ચ અવિજ્જા તેસં તેસં સઙ્ખારાનં પચ્ચયો હોતિ, તસ્સ દુરવબોધનીયતો અવિજ્જાય સઙ્ખારાનં પચ્ચયટ્ઠો ગમ્ભીરો, તથા સઙ્ખારાનં...પે॰... જાતિયા જરામરણસ્સ પચ્ચયટ્ઠો ગમ્ભીરો, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં ધમ્મગમ્ભીરન્તિ અયમેત્થ ‘**ધમ્મગમ્ભીરતા**’ હેતુનો હિ ધમ્મોતિ નામં, યથાહ ‘‘હેતુમ્હિ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા’’તિ.

યસ્મા ચસ્સ તેન તેન કારણેન તથા તથા પવત્તેતબ્બત્તા દેસનાપિ ગમ્ભીરા, ન તત્થ સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણતો અઞ્ઞં ઞાણં પતિટ્ઠં લભતિ, તથા હેતં કત્થચિ સુત્તે અનુલોમતો, કત્થચિ પટિલોમતો; કત્થચિ અનુલોમપટિલોમતો, કત્થચિ વેમજ્ઝતો પટ્ઠાય અનુલોમતો વા પટિલોમતો વા, કત્થચિ તિસન્ધિચતુસઙ્ખેપં, કત્થચિ દ્વિસન્ધિતિસઙ્ખેપં, કત્થચિ એકસન્ધિદ્વિસઙ્ખેપં દેસિતં, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં દેસનાગમ્ભીરન્તિ અયં **દેસનાગમ્ભીરતા**.

યસ્મા પનેત્થ યો અવિજ્જાદીનં સભાવો, યેન પટિવિદ્ધેન અવિજ્જાદયો ધમ્મા સલક્ખણતો પટિવિદ્ધા હોન્તિ, સો દુપ્પરિયોગાહત્તા ગમ્ભીરો, તસ્મા ઇદં ભવચક્કં પટિવેધગમ્ભીરં. તથા હેત્થ અવિજ્જાય અઞ્ઞાણાદસ્સનસચ્ચાસમ્પટિવેધટ્ઠો ગમ્ભીરો, સઙ્ખારાનં અભિસઙ્ખરણાયૂહનસરાગવિરાગટ્ઠો, વિઞ્ઞાણસ્સ સુઞ્ઞતઅબ્યાપારઅસઙ્કન્તિપટિસન્ધિપાતુભાવટ્ઠો , નામરૂપસ્સ એકુપ્પાદવિનિબ્ભોગાવિનિબ્ભોગનમનરુપ્પનટ્ઠો, સળાયતનસ્સ અધિપતિલોકદ્વારખેત્તવિસયવિસયીભાવટ્ઠો, ફસ્સસ્સ ફુસનસઙ્ઘટ્ટનસઙ્ગતિસન્નિપાતટ્ઠો, વેદનાય આરમ્મણરસાનુભવનસુખદુક્ખમજ્ઝત્તભાવનિજ્જીવવેદયિતટ્ઠો, તણ્હાય અભિનન્દિતજ્ઝોસાનસરિતાલતાનદીતણ્હાસમુદ્દદુપ્પૂરણટ્ઠો, ઉપાદાનસ્સ આદાનગ્ગહણાભિનિવેસપરામાસદુરતિક્કમનટ્ઠો, ભવસ્સ આયૂહનાભિસઙ્ખરણયોનિગતિઠિતિનિવાસેસુ ખિપનટ્ઠો, જાતિયા જાતિસઞ્જાતિઓક્કન્તિનિબ્બત્તિપાતુભાવટ્ઠો, જરામરણસ્સ ખયવયભેદવિપરિણામટ્ઠો ગમ્ભીરોતિ અયમેત્થ **પટિવેધગમ્ભીરતા**.

યસ્મા પનેત્થ એકત્તનયો, નાનત્તનયો, અબ્યાપારનયો, એવંધમ્મતાનયોતિ ચત્તારો અત્થનયા હોન્તિ , તસ્મા ‘**નયભેદતો**’પેતં ભવચક્કં વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં. તત્થ ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા, સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ’’ન્તિ એવં બીજસ્સ અઙ્કુરાદિભાવેન રુક્ખભાવપ્પત્તિ વિય સન્તાનાનુપચ્છેદો ‘**એકત્તનયો**’ નામ; યં સમ્મા પસ્સન્તો હેતુફલસમ્બન્ધેન પવત્તમાનસ્સ સન્તાનસ્સ અનુપચ્છેદાવબોધતો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં પજહતિ, મિચ્છા પસ્સન્તો હેતુફલસમ્બન્ધેન પવત્તમાનસ્સ સન્તાનાનુપચ્છેદસ્સ એકત્તગ્ગહણતો સસ્સતદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાદીનં પન યથાસકલક્ખણવવત્થાનં ‘**નાનત્તનયો**’ નામ; યં સમ્મા પસ્સન્તો નવનવાનં ઉપ્પાદદસ્સનતો સસ્સતદિટ્ઠિં પજહતિ, મિચ્છા પસ્સન્તો એકસન્તાનપતિતસ્સ ભિન્નસન્તાનસ્સેવ નાનત્તગ્ગહણતો

ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાય 'સઙ્ખારા મયા ઉપ્પાદેતબ્બા', સઙ્ખારાનં વા 'વિઞ્ઞાણં અમ્હેહી'તિ એવમાદિબ્યાપારાભાવો **'અબ્યાપારનયો'** નામ; યં સમ્મા પસ્સન્તો કારકસ્સ અભાવાવબોધતો અત્તદિટ્ઠિં પજહતિ, મિચ્છા પસ્સન્તો યો અસતિપિ બ્યાપારે અવિજ્જાદીનં સભાવનિયમસિદ્ધો હેતુભાવો તસ્સ અગ્ગહણતો અકિરિયદિટ્ઠિં ઉપાદિયતિ.

અવિજ્જાદીહિ પન કારણેહિ સઙ્ખારાદીનંયેવ સમ્ભવો ખીરાદીહિ દધિઆદીનં વિય, ન અઞ્ઞેસન્તિ અયં **'એવંધમ્મતાનયો'** નામ; યં સમ્મા પસ્સન્તો પચ્ચયાનુરૂપતો ફલાવબોધતો અહેતુકદિટ્ઠિઞ્ચ અકિરિયદિટ્ઠિઞ્ચ પજહતિ, મિચ્છા પસ્સન્તો પચ્ચયાનુરૂપં ફલપ્પવત્તિં અગ્ગહેત્વા યતો કુતોચિ યસ્સ કસ્સચિ અસમ્ભવગ્ગહણતો અહેતુકદિટ્ઠિઞ્ચેવ નિયતવાદઞ્ચ ઉપાદિયતીતિ એવમિદં ભવચક્કં –

સચ્ચપ્પભવતો કિચ્ચા, વારણા ઉપમાહિ ચ;
ગમ્ભીરનયભેદા ચ, વિઞ્ઞાતબ્બં યથારહં.

ઇદઞ્હિ ગમ્ભીરતો અગાધં નાનાનયગ્ગહણતો દુરભિયાનં ઞાણાસિના સમાધિપવરસિલાયં સુનિસિતેન –

ભવચક્કમપદાલેત્વા ,
અસનિવિચક્કમિવ નિચ્ચનિમ્મથનં;
સંસારભયમતીતો,
ન કોચિ સુપિનન્તરેપ્યત્થિ.

વુત્તમ્પિ ચેતં ભગવતા – ''ગમ્ભીરો ચાયં, આનન્દ, પટિચ્ચસમુપ્પાદો ગમ્ભીરાવભાસો ચ. એતસ્સ, આનન્દ, ધમ્મસ્સ અનનુબોધા અપ્પટિવેધા એવમયં પજા તન્તાકુલકજાતા કુલગણ્ઠિકજાતા મુઞ્જપબ્બજભૂતા અપાયં દુગ્ગતિં વિનિપાતં સંસારં નાતિવત્તતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫; સં॰ નિ॰ ૨.૬૦). તસ્મા અત્તનો વા પરેસં વા હિતાય સુખાય પટિપન્નો અવસેસકિચ્ચાનિ પહાય –

ગમ્ભીરે પચ્ચયાકાર-પ્પભેદે ઇધ પણ્ડિતો;
યથા ગાધં લભેથેવ-મનુયુઞ્જે સદા સતોતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૨૪૩. એવં મહાપથવિં પત્થરન્તો વિય આકાસં વિત્થારયન્તો વિય ચ સબ્બધમ્મેસુ અપ્પટિહતઞાણો સત્થા સુત્તન્તભાજનીયે નિગ્ગણ્ઠિં નિજ્જટં પચ્ચયાકારં નાનાચિત્તવસેન દસ્સેત્વા ઇદાનિ યસ્મા ન કેવલં અયં પચ્ચયાકારો નાનાચિત્તેસુયેવ હોતિ, એકચિત્તેપિ હોતિયેવ, તસ્મા અભિધમ્મભાજનીયવસેન એકચિત્તક્ખણિકં પચ્ચયાકારં નાનપ્પકારતો દસ્સેતું **અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો**તિઆદિના નયેન માતિકં તાવ ઠપેસિ. એવં ઠપિતાય પન માતિકાય –

અવિજ્જાદીહિ મૂલેહિ, નવ મૂલપદા નવ;
નયા તત્થ ચતુક્કાનિ, વારભેદઞ્ચ દીપયે.

તત્રાયં દીપના – એત્થ હિ અવિજ્જાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણનામછટ્ઠાયતનફસ્સવેદનાતણ્હાઉપાદાનપ્પભેદેહિ અવિજ્જાદીહિ નવહિ મૂલપદેહિ અવિજ્જાદિકો, સઙ્ખારાદિકો, વિઞ્ઞાણાદિકો, નામાદિકો, છટ્ઠાયતનાદિકો, ફસ્સાદિકો, વેદનાદિકો, તણ્હાદિકો, ઉપાદાનાદિકોતિ ઇમે નવ મૂલપદા નવ નયા હોન્તિ.

તેસુ યો તાવ અયં અવિજ્જાદિકો નયો, તત્થ પચ્ચયચતુક્કં, હેતુચતુક્કં, સમ્પયુત્તચતુક્કં, અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કન્તિ ચત્તારિ ચતુક્કાનિ હોન્તિ. યથા ચેત્થ એવં સેસેસુપીતિ એકેકસ્મિં નયે ચતુન્નં ચતુન્નં ચતુક્કાનં વસેન છત્તિંસ ચતુક્કાનિ. તત્થ એકેકેન ચતુક્કેન ચતુન્નં ચતુન્નં વારાનં સઙ્ગહિતત્તા ચતુન્નમ્પિ ચતુક્કાનં વસેન એકેકસ્મિં નયે સોળસ સોળસ વારાતિ ચતુચત્તાલીસાધિકં વારસતં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

૧. પચ્ચયચતુક્કં

તત્થ યદેતં સબ્બપઠમે અવિજ્જામૂલકે નયે પચ્ચયચતુક્કં, તસ્મિં પઠમો નામરૂપટ્ઠાને નામસ્સ, સળાયતનટ્ઠાને છટ્ઠાયતનસ્સ ચ વુત્તત્તા અપરિપુણ્ણઅઙ્ગદ્વયયુત્તો દ્વાદસઙ્ગિકવારો નામ. દુતિયો નામરૂપટ્ઠાને નામસ્સેવ, સળાયતનટ્ઠાને ચ ન કસ્સચિ વુત્તત્તા અપરિપુણ્ણએકઙ્ગયુત્તો એકાદસઙ્ગિકવારો નામ. તતિયો સળાયતનટ્ઠાને છટ્ઠાયતનસ્સ વુત્તત્તા પરિપુણ્ણએકઙ્ગયુત્તો દ્વાદસઙ્ગિકવારો નામ. ચતુત્થો પન પરિપુણ્ણદ્વાદસઙ્ગિકોયેવ.

તત્થ સિયા – અયમ્પિ છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સોતિ વુત્તત્તા અપરિપુણ્ણેકઙ્ગયુત્તોયેવાતિ? ન, તસ્સ અનઙ્ગત્તા. ફસ્સોયેવ હેત્થ અઙ્ગં, ન છટ્ઠાયતનં. તસ્મા તસ્સ અનઙ્ગત્તા નાયં અપરિપુણ્ણેકઙ્ગયુત્તોતિ. અટ્ઠકથાયં પન વુત્તં – ‘‘પઠમો સબ્બસઙ્ગાહિકટ્ઠેન , દુતિયો પચ્ચયવિસેસટ્ઠેન, તતિયો ગબ્ભસેય્યકસત્તાનં વસેન, ચતુત્થો ઓપપાતિકસત્તાનં વસેન ગહિતો. તથા પઠમો સબ્બસઙ્ગાહિકટ્ઠેન, દુતિયો પચ્ચયવિસેસટ્ઠેન, તતિયો અપરિપુણ્ણાયતનવસેન, ચતુત્થો પરિપુણ્ણાયતનવસેન ગહિતો. તથા પઠમો સબ્બસઙ્ગાહિકટ્ઠેન, દુતિયો મહાનિદાનસુત્તન્તવસેન (દી॰ નિ॰ ૨.૯૫ આદયો), તતિયો રૂપભવવસેન, ચતુત્થો કામભવવસેન ગહિતો’’તિ.

તત્થ પઠમો ઇમેસુ દુતિયાદીસુ તીસુ વારેસુ ન કત્થચિ ન પવિસતીતિ સબ્બસઙ્ગાહિકોતિ વુત્તો. સેસાનં વિસેસો પરતો આવિભવિસ્સતિ. તસ્સાવિભાવત્થં –

યં યત્થ અઞ્ઞથા વુત્તં, અવુત્તઞ્ચાપિ યં યહિં;
યં યથા પચ્ચયો યસ્સ, તં સબ્બમુપલક્ખયે.

તત્રાયં નયો – અવિસેસેન તાવ ચતૂસુપિ એતેસુ સુત્તન્તભાજનિયે વિય સઙ્ખારાતિ અવત્વા સઙ્ખારોતિ વુત્તં, તં કસ્માતિ? એકચિત્તક્ખણિકત્તા. તત્ર હિ નાનાચિત્તક્ખણિકો પચ્ચયાકારો વિભત્તો. ઇધ એકચિત્તક્ખણિકો આરદ્ધો. એકચિત્તક્ખણે ચ બહૂ ચેતના ન સન્તીતિ સઙ્ખારાતિ અવત્વા સઙ્ખારોતિ વુત્તં.

પઠમવારે પનેત્થ એકચિત્તક્ખણપરિયાપન્નધમ્મસઙ્ગહણતો સબ્બટ્ઠાનસાધારણતો ચ રૂપં છડ્ડેત્વા ‘‘વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામ’’ન્ત્વેવ વુત્તં. તઞ્હિ એકચિત્તક્ખણપરિયાપન્નં સબ્બટ્ઠાનસાધારણઞ્ચ, ન કત્થચિ

વિઞ્ઞાણપ્પવત્તિટ્ઠાને ન પવત્તતિ. યસ્મા ચ એકચિત્તક્ખણપરિયાપન્નો એકોવેત્થ ફસ્સો, તસ્મા તસ્સાનુરૂપં પચ્ચયભૂતં આયતનં ગણ્હન્તો સળાયતનટ્ઠાને ''નામપચ્ચયા છટ્ઠાયતન''ન્તિ એકં મનાયતનંયેવ આહ. તઞ્હિ એકસ્સ અકુસલફસ્સસ્સ અનુરૂપં પચ્ચયભૂતં. કામઞ્ચેતં સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણન્તિ એત્થાપિ વુત્તં, હેતુફલવિસેસદસ્સનત્થં પન અઙ્ગપુણ્ણત્થઞ્ચ પુન ઇધ ગહિતં. તત્ર હિ એતસ્સ વિસેસેન સઙ્ખારો હેતુ, અવિસેસેન નામં ફલં. ઇધ પનસ્સ અવિસેસેન નામં હેતુ, વિસેસેન ફસ્સો ફલન્તિ. સોકાદયો પન યસ્મા સબ્બે એકચિત્તક્ખણે ન સમ્ભવન્તિ, સબ્બસ્મિઞ્ચ ચિત્તપ્પવત્તિટ્ઠાને ચેવ ચિત્તે ચ ન પવત્તન્તિ, તસ્મા ન ગહિતા. જાતિજરામરણાનિ પન અચિત્તક્ખણમત્તાનિપિ સમાનાનિ ચિત્તક્ખણે અન્તોગધત્તા અઙ્ગપરિપૂરણત્થં ગહિતાનિ. એવં તાવેત્થ '**યં અઞ્ઞથા વુત્તં. યઞ્ચ અવુત્તં**' તં વેદિતબ્બં.

યં પનેત્થ ઇતો પરેસુ વારેસુ વુત્તં, તસ્સત્થો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. યસ્મિં યસ્મિં પન વારે યો યો વિસેસો આગતો, તં તં તત્થ તત્થેવ પકાસયિસ્સામ.

'**યં યથા પચ્ચયો યસ્સા**'તિ એત્થ પન સઙ્ખારસ્સ અવિજ્જા સમ્પયુત્તધમ્મસાધારણેહિ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયેહિ છહિ હેતુપચ્ચયેન ચાતિ સત્તધા પચ્ચયો. તત્થ યસ્મા પરતો હેતુચતુક્કાદીનિ તીણિ ચતુક્કાનિ અવિગતસમ્પયુત્તઅઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયવસેન વુત્તાનિ, તસ્મા ઇધ તાનિ અપનેત્વા અવસેસાનં વસેન અવિજ્જા સઙ્ખારસ્સ ચતુધા પચ્ચયોતિ વેદિતબ્બો.

સઙ્ખારો વિઞ્ઞાણસ્સ સાધારણેહિ છહિ, કમ્માહારપચ્ચયેહિ ચાતિ અટ્ઠધા પચ્ચયો. ઇધ પન તેયેવ તયો અપનેત્વા પઞ્ચધા. વિઞ્ઞાણં નામસ્સ સાધારણેહિ છહિ, ઇન્દ્રિયાહારાધિપતીહિ ચાતિ નવધા. ઇધ પન તયો અપનેત્વા છધા. નામં છટ્ઠાયતનસ્સ સાધારણેહિ છહિ. કિઞ્ચિ પનેત્થ અધિપતિપચ્ચયેન, કિઞ્ચિ આહારપચ્ચયાદીહીતિ અનેકધા. ઇધ પન તેયેવ તયો અપનેત્વા તિધા ચતુધા પઞ્ચધા વા. છટ્ઠાયતનં ફસ્સસ્સ યથા વિઞ્ઞાણં નામસ્સ. એવં ફસ્સો વેદનાય સાધારણેહિ છહિ આહારપચ્ચયેન ચાતિ સત્તધા. ઇધ પન તેયેવ તયો અપનેત્વા ચતુધા. વેદના તણ્હાય સાધારણેહિ છહિ ઝાનિન્દ્રિયપચ્ચયેહિ ચાતિ અટ્ઠધા. ઇધ પન તેયેવ તયો અપનેત્વા પઞ્ચધા. તણ્હા ઉપાદાનસ્સ, યથા અવિજ્જા સઙ્ખારસ્સ. એવં ઉપાદાનં ભવસ્સ સાધારણેહિ છહિ મગ્ગપચ્ચયેન ચાતિ સત્તધા. ઇધ પન તેયેવ તયો અપનેત્વા ચતુધા. ભવો જાતિયા, યસ્મા જાતીતિ ઇધ સઙ્ખતલક્ખણં અધિપ્પેતં, તસ્મા પરિયાયેન ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ પચ્ચયો. તથા જાતિ જરામરણસ્સાતિ.

યે પન એવં વદન્તિ – ''ઇમસ્મિં ચતુક્કે સબ્બેસમ્પિ સઙ્ખારાદીનં અવિજ્જાદયો સહજાતપચ્ચયેન પચ્ચયા હોન્તિ. સહજાતપચ્ચયવસેનેવ હિ પઠમવારો આરદ્ધો''તિ, તે ભવાદીનં તથા અભાવં સેસપચ્ચયાનઞ્ચ સમ્ભવં દસ્સેત્વા પટિક્ખિપિતબ્બા. ન હિ ભવો જાતિયા સહજાતપચ્ચયો હોતિ, ન જાતિ જરામરણસ્સ. યે ચેતેસં સઙ્ખારાદીનં અવસેસા પચ્ચયા વુત્તા, તેપિ સમ્ભવન્તિયેવ. તસ્મા ન સક્કા છડ્ડેતુન્તિ. એવં તાવ પઠમવારે યં યત્થ અઞ્ઞથા વુત્તં, અવુત્તઞ્ચાપિ યં યહિં, યઞ્ચ યથા યસ્સ પચ્ચયો હોતિ, તં વેદિતબ્બં. દુતિયવારાદીસુપિ એસેવ નયો.

અયં પન વિસેસો – દુતિયવારે ''નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વત્વા સળાયતનટ્ઠાને ન કિઞ્ચિ વુત્તં, તં કિમત્થન્તિ? પચ્ચયવિસેસદસ્સનત્થઞ્ચેવ મહાનિદાનદેસનાસઙ્ગહત્થઞ્ચ. ફસ્સસ્સ હિ ન કેવલઞ્ચ છટ્ઠાયતનમેવ પચ્ચયો, વેદનાક્ખન્ધાદયો પન તયો ખન્ધાપિ પચ્ચયાયેવ. મહાનિદાનસુત્તન્તે ચસ્સ ''અત્થિ ઇદપ્પચ્ચયા ફસ્સોતિ ઇતિ પુટ્ઠેન સતા, આનન્દ, અત્થીતિસ્સ વચનીયં. કિં પચ્ચયા ફસ્સોતિ? ઇતિ ચે વદેય્ય, નામપચ્ચયા ફસ્સોતિ

ઇચ્ચસ્સ વચનીય''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૯૬). એવં સળાયતનં છડ્ડેત્વા એકાદસઙ્ગિકો પટિચ્ચસમુપ્પાદો વુત્તો. તસ્મા ઇમસ્સ પચ્ચયવિસેસસ્સ દસ્સનત્થં ઇમિસ્સા ચ મહાનિદાનસુત્તન્તદેસનાય પરિગ્ગહત્થં દુતિયવારે ''નામપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વત્વા સળાયતનટ્ઠાને ન કિઞ્ચિ વુત્તન્તિ. એસ તાવ દુતિયવારે વિસેસો.

તતિયવારે પન ''વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ''ન્તિ સુત્તન્તભાજનીયે આગતમેવ ચતુત્થમઙ્ગં વુત્તં, તં એકચિત્તક્ખણિકત્તા પચ્ચયાકારસ્સ ઇધ અયુત્તન્તિ ચે? તં નાયુત્તં. કસ્મા? સકક્ખણે પચ્ચયભાવતો. સચેપિ હિ તત્થ રૂપં ચિત્તક્ખણતો ઉદ્ધં તિટ્ઠતિ, તથાપિસ્સ તં વિઞ્ઞાણં સકક્ખણે પચ્ચયો હોતિ. કથં? પુરેજાતસ્સ તાવ ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ અઞ્ઞસ્સ વા પચ્છાજાતપચ્ચયેન. વુત્તઞ્ચેતં ''પચ્છાજાતા ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા પુરેજાતસ્સ ઇમસ્સ કાયસ્સ પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧૧). સહજાતસ્સ પન ચિત્તસમુટ્ઠાનસ્સ નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો. યથાહ ''ચિત્તચેતસિકા ધમ્મા ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં નિસ્સયપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮).

યદિ એવં, પુરિમવારેસુ કસ્મા એવં ન વુત્તન્તિ ? રૂપપ્પવત્તિદેસં સન્ધાય દેસિતત્તા. અયઞ્હિ પચ્ચયાકારો રૂપપ્પવત્તિદેસે કામભવે ગબ્ભસેય્યકાનઞ્ચેવ અપરિપુણ્ણાયતનઓપપાતિકાનઞ્ચ રૂપાવચરદેવાનઞ્ચ વસેન દેસિતો. તેનેવેત્થ ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન''ન્તિ અવત્વા છટ્ઠાયતનન્તિ વુત્તં. તત્થ નામં હેટ્ઠા વુત્તનયમેવ. રૂપં પન હદયરૂપં વેદિતબ્બં. તં પનેતસ્સ છટ્ઠાયતનસ્સ નિસ્સયપચ્ચયેન ચેવ પુરેજાતપચ્ચયેન ચાતિ દ્વિધા પચ્ચયો હોતીતિ એસ તતિયવારે વિસેસો.

ચતુત્થવારો પન યોનિવસેન ઓપપાતિકાનં, આયતનવસેન પરિપુણ્ણાયતનાનં, ભવવસેન કામાવચરસત્તાનં વસેન વુત્તો. તેનેવેત્થ ''નામરૂપપચ્ચયા સળાયતન''ન્તિ વુત્તં. તત્થ નામં છટ્ઠાયતનસ્સ સહજાતાદીહિ, ચક્ખાયતનાદીનં પચ્છાજાતપચ્ચયેન. રૂપે હદયરૂપં છટ્ઠાયતનસ્સ નિસ્સયપચ્ચયપુરેજાતપચ્ચયેહિ, ચત્તારિ મહાભૂતાનિ ચક્ખાયતનાદીનં સહજાતનિસ્સયઅત્થિઅવિગતેહિ. યસ્મા પનેસ એકચિત્તક્ખણિકો પચ્ચયાકારો, તસ્મા એત્થ સળાયતનપચ્ચયાતિ અવત્વા ''છટ્ઠાયતનપચ્ચયા ફસ્સો''તિ વુત્તોતિ અયં ચતુત્થવારે વિસેસો.

એવમેતેસં નાનાકરણં ઞત્વા પુન સબ્બેસ્વેવ તેસુ વિસેસેન પઠમકા દ્વે વારા અરૂપભવે પચ્ચયાકારદસ્સનત્થં વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અરૂપભવસ્મિઞ્હિ રૂપેન અસમ્મિસ્સાનિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ પવત્તન્તિ. તતિયો રૂપભવે પચ્ચયાકારદસ્સનત્થં વુત્તો. રૂપભવસ્મિઞ્હિ સતિપિ રૂપસમ્મિસ્સત્તે સળાયતનં ન પવત્તતિ. ચતુત્થો કામભવે પચ્ચયાકારદસ્સનત્થં વુત્તો. કામભવસ્મિઞ્હિ સકલં સળાયતનં પવત્તતિ. તતિયો વા રૂપભવે ચેવ કામભવે ચ અપરિપુણ્ણાયતનાનં અકુસલપ્પવત્તિક્ખણં સન્ધાય વુત્તો. ચતુત્થો વા કામભવે પરિપુણ્ણાયતનાનં. પઠમો વા સબ્બત્થગામિતં સન્ધાય વુત્તો. સો હિ ન કત્થચિ ચિત્તપ્પવત્તિદેસે ન પવત્તતિ. દુતિયો પચ્ચયવિસેસં સન્ધાય વુત્તો. એકાદસઙ્ગિકત્તઞ્હેત્થ ફસ્સસ્સ ચ નામપચ્ચયત્તં પચ્ચયવિસેસો. તતિયો પુરિમયોનિદ્વયં સન્ધાય વુત્તો. પુરિમાસુ હિ દ્વીસુ યોનીસુ સો સમ્ભવતિ, તત્થ સદા સળાયતનસ્સ અસમ્ભવતો. ચતુત્થો પચ્છિમયોનિદ્વયં સન્ધાય વુત્તો. પચ્છિમાસુ હિ સો દ્વીસુ યોનીસુ સમ્ભવતિ, તત્થ સદા સળાયતનસ્સ સમ્ભવતોતિ.

એત્તાવતા ચ યં વુત્તં ચતૂસુપિ વારેસુ –

યં યત્થ અઞ્ઞથા વુત્તં, અવુત્તઞ્ચાપિ યં યહિં;
યં યથા પચ્ચયો યસ્સ, તં સબ્બમુપલક્ખયેતિ.

ગાથાય અત્થદીપના કતા હોતિ.

એતેનેવાનુસારેન, સબ્બમેતં નયં ઇતો;
વિસેસો યો ચ તં ઞત્વા, ચતુક્કેસુ પરેસુપિ.

૨. હેતુચતુક્કં

૨૪૪. તત્થ યો તાવ ઇધ વુત્તો નયો, સો સબ્બત્થ પાકટોયેવ. વિસેસો પન એવં વેદિતબ્બો – હેતુચતુક્કે તાવ અવિજ્જા હેતુ અસ્સાતિ **અવિજ્જાહેતુકો**. અવિજ્જા અસ્સ સહવત્તનતો યાવભઙ્ગા પવત્તિકા ગમિકાતિ વુત્તં હોતિ. ''અવિજ્જાપચ્ચયા''તિ ચ એત્તાવતા સહજાતાદિપચ્ચયવસેન સાધારણતો સઙ્ખારસ્સ અવિજ્જા પચ્ચયોતિ દસ્સેત્વા, પુન ''અવિજ્જાહેતુકો''તિ એતેનેવ વિસેસતો અવિગતપચ્ચયતા દસ્સિતા. **સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણં સઙ્ખારહેતુક**ન્તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

કસ્મા પન ભવાદીસુ હેતુકગ્ગહણં ન કતન્તિ? અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવતો અભાવતો ચ અવિગતપચ્ચયસ્સ. ''તત્થ કતમો ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો? ઠપેત્વા ઉપાદાનં વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો – અયં વુચ્ચતિ ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ વચનતો ઉપાદાનપચ્ચયા ચતુન્નં ખન્ધાનં ઇધ ભવોતિ નામં. સઙ્ખારક્ખન્ધે ચ ''જાતિ દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિતા''તિઆદિવચનતો (ધાતુ॰ ૭૧) જાતિજરામરણાનિ અન્તોગધાનિ.

તત્થ યાવ ઉપાદાનં તાવ જાતિજરામરણાનં અનુપલબ્ભનતો ઉપાદાનં ભવસ્સ ન નિયમતો અવિગતપચ્ચયો હોતિ. ''યા તેસં તેસં ધમ્માનં જાતી''તિ આદિવચનતો સઙ્ખતલક્ખણેસુ જાતિયા જરામરણસઙ્ખાતસ્સ ભવસ્સ જાતિક્ખણમત્તેયેવ અભાવતો અવિગતપચ્ચયભાવો ન સમ્ભવતિ. તથા જાતિયા જરામરણક્ખણે અભાવતો . ઉપનિસ્સયપચ્ચયેનેવ પન ભવો જાતિયા. જાતિ જરામરણસ્સ પચ્ચયોતિ સબ્બથાપિ અવિગતપચ્ચયનિયમાભાવતો અભાવતો ચ અવિગતપચ્ચયસ્સ ભવાદીસુ હેતુકગ્ગહણં ન કતન્તિ વેદિતબ્બં.

કેચિ પનાહુ – ''ભવો દુવિધેના''તિ વચનતો ઉપપત્તિમિસ્સકો ભવો, ન ચ ઉપપત્તિભવસ્સ ઉપાદાનં અવિગતપચ્ચયો હોતીતિ ''ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો ઉપાદાનહેતુકો''તિ અવત્વા ''ઉપાદાનપચ્ચયા ભવો''તિ વુત્તો. ઇધ પચ્છિન્નત્તા પરતોપિ ન વુત્તન્તિ. તં ઇધ ઉપપત્તિમિસ્સકસ્સ ભવસ્સ અનધિપ્પેતત્તા અયુત્તં. અરૂપક્ખન્ધા હિ ઇધ ભવોતિ આગતા.

ભવપચ્ચયા જાતીતિ એત્થ ચ ઠપેત્વા જાતિજરામરણાનિ અવસેસો ભવો જાતિયા પચ્ચયોતિ વેદિતબ્બો. કસ્મા? જાતિઆદીનં જાતિયા અપ્પચ્ચયત્તા. યદિ એવં, ઠપેત્વા જાતિજરામરણાનિ ભવો જાતિયા પચ્ચયોતિ વત્તબ્બોતિ? આમ વત્તબ્બો, વત્તબ્બપદેસાભાવતો પન ન વુત્તો. દસમઙ્ગનિદ્દેસે હિ ઉપાદાનપચ્ચયસમ્ભૂતો ભવો વત્તબ્બો. એકાદસમઙ્ગનિદ્દેસે જાતિ વત્તબ્બા. યો પન ભવો જાતિયા પચ્ચયો, તસ્સ વત્તબ્બપદેસો નત્થીતિ વત્તબ્બપદેસાભાવતો ન વુત્તો. અવુત્તોપિ પન યુત્તિતો ગહેતબ્બોતિ. **વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપ**ન્તિઆદીસુ ચ વિઞ્ઞાણાદીનં અવિગતપચ્ચયભાવસમ્ભવતો વિઞ્ઞાણહેતુકાદિવચનં કતન્તિ એસ હેતુચતુક્કે વિસેસો.

૩. સમ્પયુત્તચતુક્કં

૨૪૫. સમ્પયુત્તચતુક્કેપિ અવિજ્જાપચ્ચયાતિ એત્તાવતા સહજાતાદિપચ્ચયવસેન સઙ્ખારસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયતં દસ્સેત્વા પુન ‘‘અવિજ્જાસમ્પયુત્તો’’તિ સમ્પયુત્તપચ્ચયતા દસ્સિતા. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. યસ્મા પન અરૂપીનં ધમ્માનં રૂપધમ્મેહિ સમ્પયોગો નત્થિ, તસ્મા વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપન્તિઆદીસુ તતિયચતુત્થવારપદેસુ ‘‘વિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં નામ’’ન્તિઆદિના નયેન યં લબ્ભતિ, તદેવ ગહિતન્તિ એસ સમ્પયુત્તચતુક્કે વિસેસો.

૪. અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કં

૨૪૬. અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કેપિ અવિજ્જાપચ્ચયાતિ સહજાતાદિપચ્ચયવસેન સઙ્ખારસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયતં દસ્સેત્વા ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયાપિ અવિજ્જા’’તિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયતા દસ્સિતા. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. યસ્મા પન ભવો નિપ્પદેસો, ઉપાદાનં સપ્પદેસં, સપ્પદેસધમ્મો ચ નિપ્પદેસધમ્મસ્સ પચ્ચયો હોતિ, ન નિપ્પદેસધમ્મો સપ્પદેસધમ્મસ્સ, તસ્મા એત્થ ‘‘ભવપચ્ચયાપિ ઉપાદાન’’ન્તિ ન વુત્તં; હેટ્ઠા વા દેસનાય પચ્છિન્નત્તા એવં ન વુત્તં . યસ્મા ચ નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનં અત્થિ, સળાયતનપચ્ચયા એકચિત્તક્ખણે નામરૂપં નત્થિ, યસ્સ સળાયતનં અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયો ભવેય્ય, તસ્મા ચતુત્થવારે ‘‘છટ્ઠાયતનપચ્ચયાપિ નામરૂપ’’ન્તિ યં લબ્ભતિ તદેવ ગહિતન્તિ એસ અઞ્ઞમઞ્ઞચતુક્કે વિસેસો.

અવિજ્જામૂલકનયમાતિકા.

સઙ્ખારાદિમૂલકનયમાતિકા

૨૪૭. ઇદાનિ **સઙ્ખારપચ્ચયા અવિજ્જા**તિ સઙ્ખારમૂલકનયો આરદ્ધો. તત્થાપિ યથા અવિજ્જામૂલકે એવં ચત્તારિ ચતુક્કાનિ સોળસ ચ વારા વેદિતબ્બા. પઠમચતુક્કે પન પઠમવારમેવ દસ્સેત્વા દેસના સંખિત્તા. યથા ચેત્થ એવં વિઞ્ઞાણમૂલકાદીસુપિ. તત્થ સબ્બેસ્વેવ તેસુ સઙ્ખારમૂલકાદીસુ અટ્ઠસુ નયેસુ ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિઆદિના નયેન સહજાતાદિપચ્ચયવસેન અવિજ્જાય સઙ્ખારાદિપચ્ચયતં દસ્સેત્વા પુન ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા’’તિઆદિના નયેન એકચિત્તક્ખણેપિ પચ્ચયાકારચક્કસ્સ પવત્તિ દસ્સિતા.

કસ્મા પન ભવમૂલકા જાતિજરામરણમૂલકા વા નયા ન વુત્તા? કિં ભવપચ્ચયા અવિજ્જા ન હોતીતિ? નો ન હોતિ. ‘‘સઙ્ખારપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિ એવમાદીસુ પન વુચ્ચમાનેસુ ન કોચિ ભવપરિયાપન્નો ધમ્મો અવિજ્જાય પચ્ચયો ન વુત્તો. તસ્મા અપુબ્બસ્સ અઞ્ઞસ્સ અવિજ્જાપચ્ચયસ્સ વત્તબ્બસ્સ અભાવતો ભવમૂલકો નયો ન વુત્તો. ભવગ્ગહણેન ચ અવિજ્જાપિ સઙ્ગહં ગચ્છતિ. તસ્મા ‘‘ભવપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિ વુચ્ચમાને ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા અવિજ્જા’’તિપિ વુત્તં સિયા. ન ચ એકચિત્તક્ખણે અવિજ્જા અવિજ્જાય પચ્ચયો નામ હોતિ. તત્થ પચ્છિન્નત્તાવ જાતિજરામરણમૂલકાપિ નયા ન ગહિતા. અપિચ ભવે જાતિજરામરણાનિપિ અન્તોગધાનિ. ન ચેતાનિ એકચિત્તક્ખણે અવિજ્જાય પચ્ચયા હોન્તીતિ ભવમૂલકા જાતિજરામરણમૂલકા વા નયા ન વુત્તાતિ.

માતિકાવણ્ણના.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૨૪૮-૨૪૯. ઇદાનિ યથા હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે કુસલત્તિકં આદિં કત્વા નિક્ખિત્તમાતિકાય પટિપાટિયા પઠમં કુસલં ભાજિતં, તથા ઇધ માતિકાય અનિક્ખિત્તત્તા પઠમં કુસલં અનામસિત્વા ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો''તિ અકુસલધમ્મવસેન માતિકાય નિક્ખિત્તત્તા નિક્ખેપપટિપાટિયાવ અવિજ્જાદીનિ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગાનિ ભાજેત્વા દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા અકુસલા**તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૬૫) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. યસ્મા પન એકચિત્તક્ખણે તણ્હાય ચ કામુપાદાનસ્સ ચ સમ્ભવો નત્થિ, તસ્મા યં એત્થ તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં લબ્ભતિ, તદેવ દસ્સેતું **દિટ્ઠિ દિટ્ઠિગતન્તિ**આદિ વુત્તં.

ભવનિદ્દેસે ચ યસ્મા ઉપાદાનં સઙ્ખારક્ખન્ધે સઙ્ગહં ગચ્છતિ, તસ્મા ''ઠપેત્વા ઉપાદાનં વેદનાક્ખન્ધો સઞ્ઞાક્ખન્ધો સઙ્ખારક્ખન્ધો વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ વુત્તં. એવઞ્હિ વુચ્ચમાને ઉપાદાનસ્સ ઉપાદાનપચ્ચયત્તં આપજ્જેય્ય. ન ચ તદેવ તસ્સ પચ્ચયો હોતિ. જાતિઆદિનિદ્દેસેસુ યસ્મા એતે અરૂપધમ્માનં જાતિઆદયો, તસ્મા ''ખણ્ડિચ્ચં, પાલિચ્ચં, વલિત્તચતા, ચુતિ, ચવનતા''તિ ન વુત્તં.

૨૫૦. એવં પઠમવારં નિદ્દિસિત્વા પુન દુતિયવારે યસ્મિં સમયે પઠમવારેન પચ્ચયાકારો દસ્સિતો, તસ્મિંયેવ સમયે અપરેનપિ નયેન પચ્ચયાકારં દસ્સેતું વિસું સમયવવત્થાનવારં અવત્વા **તસ્મિં સમયે અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો**તિઆદિનાવ નયેન દેસના કતા. તત્થ **ઠપેત્વા ફસ્સન્તિ** ઇદં યસ્મા ફસ્સોપિ નામપરિયાપન્નો, તસ્મા ફસ્સસ્સ નામતો નીહરણત્થં વુત્તં.

૨૫૨. તતિયવારે યસ્સ ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો, તસ્મિં પવત્તમાને યસ્મા તેનુપત્થદ્ધાનં ચક્ખાયતનાદીનં ઉપચિતત્તં પઞ્ઞાયતિ, તસ્મા **ચક્ખાયતનસ્સ ઉપચયો**તિઆદિ વુત્તં. યસ્મા ચ કમ્મજરૂપસ્સપિ તસ્મિં સમયે વત્તમાનસ્સ વિઞ્ઞાણં પચ્છાજાતપચ્ચયેન પચ્ચયો હોતિ, તસ્માપિ એવં વુત્તં. તત્થ કિઞ્ચાપિ કમ્મજં ચિત્તસમુટ્ઠાનન્તિ દ્વેવ સન્તતિયો ગહિતા, ઇતરાપિ પન દ્વે સન્તતિયો ગહેતબ્બા. તાસમ્પિ હિ વિઞ્ઞાણં પચ્ચયો હોતિયેવ.

૨૫૪. ચતુત્થવારે પન યસ્મા એકચિત્તક્ખણેપિ મહાભૂતરૂપપચ્ચયા ચક્ખાયતનાદીનિ, હદયરૂપપચ્ચયા છટ્ઠાયતનં, નામપચ્ચયા ચ પચ્છાજાતસહજાતાદિવસેન યથાનુરૂપં સબ્બાનિપિ પવત્તન્તિ, તસ્મા **તત્થ કતમં નામરૂપપચ્ચયા સળાયતનં? ચક્ખાયતનન્તિ**આદિ વુત્તં.

૨૫૬. દુતિયચતુક્કે સબ્બં ઉત્તાનમેવ.

૨૬૪. તતિયચતુક્કે યસ્સ સમ્પયુત્તપચ્ચયભાવો ન હોતિ, યસ્સ ચ હોતિ, તં વિસું વિસું દસ્સેતું **ઇદં વુચ્ચતિ વિઞ્ઞાણપચ્ચયા નામરૂપં વિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તં નામન્તિ**આદિ વુત્તં.

૨૭૨. ચતુત્થચતુક્કે ફસ્સપચ્ચયા નામનિદ્દેસે કિઞ્ચાપિ ''ઠપેત્વા ફસ્સં વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો – ઇદં વુચ્ચતિ ફસ્સપચ્ચયા નામ''ન્તિ ન વુત્તં, તથાપિ અનન્તરાતીતપદનિદ્દેસે ''ઠપેત્વા ફસ્સં વેદનાક્ખન્ધો... પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ વુત્તત્તા અવુત્તમ્પિ તં વુત્તમેવ હોતિ. યદેવ હિ નામં ફસ્સસ્સ પચ્ચયો, ફસ્સોપિ તસ્સેવ પચ્ચયોતિ.

યથા ચાયં ચતુચતુક્કો સોળસવારપ્પભેદો અવિજ્જામૂલકો પઠમનયો એતસ્મિં પઠમાકુસલચિત્તે પકાસિતો, એવં સઙ્ખારમૂલકાદયો અટ્ઠ નયાપિ વેદિતબ્બા. પાળિ પન સંખિત્તા. એવમેવ તસ્મિં પઠમાકુસલચિત્તેયેવ નવ નયા, છત્તિંસ ચતુક્કાનિ, ચતુચત્તાલીસાધિકઞ્ચ વારસતં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

૨૮૦. ઇદાનિ ઇમિનાવ નયેન સેસાકુસલચિત્તેસુપિ પચ્ચયાકારં દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા અકુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યસ્મા દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તેસુ તણ્હાપચ્ચયા ઉપાદાનં નત્થિ, તસ્મા ઉપાદાનટ્ઠાને ઉપાદાનં વિય દળ્હનિપાતિના અધિમોક્ખેન પદં પૂરિતં. દોમનસ્સસહગતેસુ ચ યસ્મા વેદનાપચ્ચયા તણ્હાપિ નત્થિ, તસ્મા તણ્હાટ્ઠાને તણ્હા વિય બલવકિલેસેન પટિઘેન પદં પૂરિતં. ઉપાદાનટ્ઠાને અધિમોક્ખેનેવ. વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તે પન યસ્મા સન્નિટ્ઠાનાભાવતો અધિમોક્ખોપિ નત્થિ, તસ્મા તણ્હાટ્ઠાને બલવકિલેસભૂતાય વિચિકિચ્છાય પદં પૂરિતં. ઉપાદાનટ્ઠાનં પરિહીનમેવ. ઉદ્ધચ્ચસમ્પયુત્તે પન યસ્મા અધિમોક્ખો અત્થિ, તસ્મા તણ્હાટ્ઠાને બલવકિલેસેન ઉદ્ધચ્ચેન પદં પૂરિતં. ઉપાદાનટ્ઠાને અધિમોક્ખેનેવ. સબ્બત્થેવ ચ વિસેસમત્તં દસ્સેત્વા પાળિ સંખિત્તા. યો ચાયં વિસેસો દસ્સિતો, તત્થ કેવલં અધિમોક્ખનિદ્દેસોવ અપુબ્બો. સેસં હેટ્ઠા આગતમેવ.

અધિમોક્ખનિદ્દેસે પન અધિમુચ્ચનવસેન **અધિમોક્ખો**. અધિમુચ્ચતિ વા તેન આરમ્મણે ચિત્તં નિબ્બિચિકિચ્છતાય સન્નિટ્ઠાનં ગચ્છતીતિ **અધિમોક્ખો**. અધિમુચ્ચનાકારો **અધિમુચ્ચના**. તસ્સ ચિત્તસ્સ, તસ્મિં વા આરમ્મણે અધિમુત્તત્તાતિ **તદધિમુત્તતા**. સબ્બચિત્તેસુ ચ પઠમચિત્તે વુત્તનયેનેવ નયચતુક્કવારપ્પભેદો વેદિતબ્બો. કેવલઞ્હિ વિચિકિચ્છાસમ્પયુત્તે ઉપાદાનમૂલકસ્સ નયસ્સ અભાવા અટ્ઠ નયા, દ્વત્તિંસ ચતુક્કાનિ, અટ્ઠવીસાધિકઞ્ચ વારસતં હોતીતિ.

અકુસલનિદ્દેસવણ્ણના.

કુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૨૯૨. ઇદાનિ ઇમિનાવ નયેન કુસલચિત્તાદીસુપિ પચ્ચયાકારં દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. યથા પન અકુસલે પઠમં માતિકં નિક્ખિપિત્વા પચ્છા નિદ્દેસો કતો, ન તથા ઇધ. કસ્મા? અપ્પનાવારે નાનત્તસમ્ભવતો. લોકિયકુસલાદીસુ હિ તેસં ધમ્માનં દુક્ખસચ્ચપરિયાપન્નત્તા ''એવમેતસ્સ કેવલસ્સ દુક્ખક્ખન્ધસ્સા''તિ અપ્પના હોતિ, લોકુત્તરકુસલાદીસુ ''એવમેતેસં ધમ્માન''ન્તિ. તસ્મા એત્થ સાધારણતો માતિકં ઠપેતું ન સક્કાતિ પાટિયેક્કં તેસં તેસં કુસલાદીનં માતિકં ઉદ્દિસિત્વાવ નિદ્દેસો કતોતિ.

તત્થ યસ્મા એકચિત્તક્ખણે કુસલસઙ્ખારેન સદ્ધિં અવિજ્જા નત્થિ, તસ્મા તં અવત્વા, અવિજ્જા વિય અકુસલાનં, કુસલાનં મૂલતો કુસલમૂલં, તણ્હુપાદાનાનઞ્ચ અભાવતો તણ્હાટ્ઠાને તણ્હા વિય આરમ્મણે અજ્ઝોગાળ્હો પસાદો, ઉપાદાનટ્ઠાને ઉપાદાનં વિય દળ્હનિપાતી નામ અધિમોક્ખો વુત્તો. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બન્તિ.

કુસલનિદ્દેસવણ્ણના.

અબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના

૩૦૬. અબ્યાકતં હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે આગતપટિપાટિયાવ વિભત્તં. સબ્બવારેસુ ચ અવિજ્જામૂલકા નયા પરિહીના. કસ્મા? અવિજ્જાટ્ઠાને ઠપેતબ્બસ્સ અભાવતો. કુસલચિત્તેસુ હિ અવિજ્જાટ્ઠાને ઠપેતબ્બં કુસલમૂલં અત્થિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ નત્થિ. સહેતુકેસુ પન કિઞ્ચાપિ અત્થિ, એવં સન્તેપિ ઇધ પચ્છિન્નત્તા તત્થ ન ગહિતં. પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતે સોતપતિતાવ હુત્વા દેસના કતાતિ વેદિતબ્બા.

વિસેસતો પનેત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ તણ્હાટ્ઠાનં ઉપાદાનટ્ઠાનઞ્ચ પરિહીનં. કસ્મા? તણ્હાટ્ઠાનારહસ્સ બલવધમ્મસ્સ અભાવા અધિમોક્ખરહિતત્તા ચ. સેસાહેતુકેસુ તણ્હાટ્ઠાનમેવ પરિહીનં. સહેતુકેસુ પસાદસબ્ભાવતો તણ્હાટ્ઠાને પસાદેન પદં પૂરિતં. એવમેત્થ કુસલાકુસલવિપાકેસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુ સઙ્ખારવિઞ્ઞાણનામછટ્ઠાયતનફસ્સવેદનામૂલકા છ છ, સેસાહેતુકેસુ અધિમોક્ખમૂલકેન સદ્ધિં સત્ત સત્ત, સહેતુકેસુ પસાદમૂલકેન સદ્ધિં અટ્ઠ અટ્ઠ નયા વેદિતબ્બા.

તત્થ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીસુપિ ચતુન્નમ્પિ ચતુક્કાનં આદિવારોવ વુત્તો. દુતિયવારો પચ્ચયવિસેસટ્ઠેન લબ્ભમાનોપિ ન વુત્તો. તતિયચતુત્થવારા અસમ્ભવતોયેવ. રૂપમિસ્સકા હિ તે, ન ચ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ રૂપં સમુટ્ઠાપેન્તિ. યથા ચ પઠમચતુક્કે દ્વે વારા લબ્ભન્તિ, એવં સેસચતુક્કેસુપિ. તસ્મા પઠમચતુક્કે દુતિયવારો, સેસચતુક્કેસુ ચ દ્વે દ્વે વારા અવુત્તાપિ વુત્તાવ હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. સેસાહેતુકાબ્યાકતે સબ્બચતુક્કેસુ સબ્બેપિ વારા લબ્ભન્તિ. ઇધ પચ્છિન્નત્તા પન પરતો ન ગહિતા. સોતપતિતાવ હુત્વા દેસના કતાતિ. સેસસહેતુકવિપાકેસુપિ એસેવ નયો અઞ્ઞત્ર અરૂપાવચરવિપાકા. અરૂપાવચરવિપાકસ્મિઞ્હિ વારદ્વયમેવ લબ્ભતીતિ.

અબ્યાકતનિદ્દેસવણ્ણના.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના

૩૩૪. ઇદાનિ અપરેન પરિયાયેન એકચિત્તક્ખણે પચ્ચયાકારં દસ્સેતું પુન **કતમે ધમ્મા કુસલા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અવિજ્જાપચ્ચયા**તિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયતં સન્ધાય વુત્તં. તેનેવ નિદ્દેસવારે ‘‘તત્થ કતમા અવિજ્જા’’તિ અવિભજિત્વા ‘‘તત્થ કતમો અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારો’’તિ વિભત્તં. કુસલચેતનાસઙ્ખાતો હિ સઙ્ખારોયેવ તસ્મિં સમયે ચિત્તેન સહજાતો હોતિ, ન અવિજ્જા.

તત્થ લોકિયકુસલસ્સ હેટ્ઠા સુત્તન્તભાજનીયે વુત્તનયેનેવ અવિજ્જા પચ્ચયો હોતિ. યસ્મા પન અપ્પહીનાવિજ્જો અવિજ્જાય પહાનત્થં લોકુત્તરં ભાવેતિ, તસ્મા તસ્સાપિ સમતિક્કમવસેન પચ્ચયો હોતિ. અવિજ્જાવતોયેવ હિ કુસલાયૂહનં હોતિ, ન ઇતરસ્સ. તત્થ તેભૂમકકુસલે સમ્મોહવસેનપિ સમતિક્કમભાવનાવસેનપિ આયૂહનં લબ્ભતિ; લોકુત્તરે સમુચ્છેદભાવનાવસેનાતિ. સેસં વુત્તનયમેવ.

અયં પન વિસેસો – યથા હેટ્ઠા એકેકકુસલે ચતુન્નં ચતુક્કાનં વસેન નવ સોળસકા લદ્ધા, તથા ઇધ ન લબ્ભન્તિ. કસ્મા? અવિજ્જાય અવિગતસમ્પયુત્તઅઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયાભાવતો. ઉપનિસ્સયવસેન પનેત્થ પઠમચતુક્કમેવ લબ્ભતિ. તમ્પિ પઠમવારમેવ દસ્સેત્વા સંખિત્તં. નીહરિત્વા પન દસ્સેતબ્બન્તિ.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસવણ્ણના.

કુસલમૂલકવિપાકનિદ્દેસવણ્ણના

૩૪૩. ઇદાનિ અબ્યાકતેસુપિ અપરેનેવ નયેન પચ્ચયાકારં દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા અબ્યાકતા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **કુસલમૂલપચ્ચયા**તિ ઇદમ્પિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયતં સન્ધાય વુત્તં. કુસલવિપાકસ્સ હિ કુસલમૂલં , અકુસલવિપાકસ્સ ચ અકુસલમૂલં ઉપનિસ્સયપચ્ચયો હોતિ; નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયે પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. તસ્મા એસ ઉપનિસ્સયપચ્ચયેન ચેવ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયેન ચ પચ્ચયો હોતિ. તેનેવ નિદ્દેસવારે ''તત્થ કતમં કુસલમૂલ''ન્તિ અવિભજિત્વા ''તત્થ કતમો કુસલમૂલપચ્ચયા સઙ્ખારો''તિ વિભત્તં. અકુસલવિપાકેપિ એસેવ નયો.

અવિજ્જામૂલકકુસલનિદ્દેસે વિય ચ ઇમસ્મિમ્પિ વિપાકનિદ્દેસે પઠમં પચ્ચયચતુક્કમેવ લબ્ભતિ. તમ્પિ પઠમવારં દસ્સેત્વા સંખિત્તં. તસ્મા એકેકસ્મિં વિપાકચિત્તે એકમેકસ્સેવ ચતુક્કસ્સ વસેન કુસલમૂલમૂલકે અકુસલમૂલમૂલકે ચ નયે વારપ્પભેદો વેદિતબ્બો. કિરિયાધમ્માનં પન યસ્મા નેવ અવિજ્જા ન કુસલાકુસલમૂલાનિ ઉપનિસ્સયપચ્ચયતં લભન્તિ, તસ્મા કિરિયવસેન પચ્ચયાકારો ન વુત્તોતિ.

એવમેસ –

અકુસલકુસલાબ્યાકત-ધમ્મેસુ અનેકભેદતો વત્વા;
કુસલાકુસલાનં પન, વિપાકે ચ ઉપનિસ્સયવસેન.

પુન એકધાવ વુત્તો, વાદિપ્પવરેન પચ્ચયાકારો;
ધમ્મપ્પચ્ચયભેદે, ઞાણસ્સ પભેદજનનત્થં.

પરિયત્તિસવનચિન્તન-પટિપત્તિક્કમવિવજ્જિતાનઞ્ચ;
યસ્મા ઞાણપભેદો, ન કદાચિપિ હોતિ એતસ્મિં.

પરિયત્તિસવનચિન્તન-પટિપત્તિક્કમતો સદા ધીરો;
તત્થ કયિરા ન હઞ્ઞં, કરણીયતરં તતો અત્થીતિ.

અયં પન પચ્ચયાકારો સુત્તન્તઅભિધમ્મભાજનીયવસેન દ્વેપરિવટ્ટમેવ નીહરિત્વા ભાજેત્વા દસ્સિતો હોતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૭. સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં ઉદ્દેસવારવણ્ણના

૩૫૫. ઇદાનિ તદનન્તરે સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. તેન ન તતો હેટ્ઠા ન ઉદ્ધન્તિ સતિપટ્ઠાનપરિચ્છેદં દીપેતિ. **સતિપટ્ઠાના**તિ તયો સતિપટ્ઠાના – સતિગોચરોપિ, તિધા પટિપન્નેસુ સાવકેસુ સત્થુનો પટિઘાનુનયવીતિવત્તતાપિ, સતિપિ. ''ચતુન્નં, ભિક્ખવે, સતિપટ્ઠાનાનં સમુદયઞ્ચ અત્થઙ્ગમઞ્ચ દેસેસ્સામિ. તં સુણાથ...પે॰... કો ચ, ભિક્ખવે, કાયસ્સ સમુદયો? આહારસમુદયા કાયસ્સ સમુદયો''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૫.૪૦૮) હિ સતિગોચરો સતિપટ્ઠાનન્તિ વુચ્ચતિ. તથા ''કાયો ઉપટ્ઠાનં, નો સતિ. સતિ ઉપટ્ઠાનઞ્ચેવ સતિ ચા''તિઆદીસુ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫). તસ્સત્થો – પતિટ્ઠાતિ અસ્મિન્તિ પટ્ઠાનં. કા પતિટ્ઠાતિ? સતિ. સતિયા પટ્ઠાનં **સતિપટ્ઠાનં**, પધાનં ઠાનન્તિ વા પટ્ઠાનં; સતિયા પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનં હત્થિટ્ઠાનઅસ્સટ્ઠાનાદીનિ વિય.

''તયો સતિપટ્ઠાના યદરિયો સેવતિ, યદરિયો સેવમાનો સત્થા ગણં અનુસાસિતુમરહતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૪, ૩૧૧) એત્થ તિધા પટિપન્નેસુ સાવકેસુ સત્થુનો પટિઘાનુનયવીતિવત્તતા સતિપટ્ઠાનન્તિ વુત્તા. તસ્સત્થો – પટ્ઠપેતબ્બતો પટ્ઠાનં, પવત્તયિતબ્બતોતિ અત્થો. કેન પટ્ઠપેતબ્બતોતિ? સતિયા; સતિયા પટ્ઠાનં સતિપટ્ઠાનં. ''ચત્તારો સતિપટ્ઠાના ભાવિતા બહુલીકતા સત્ત બોજ્ઝઙ્ગે પરિપૂરેન્તી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૪૭) પન સતિયેવ સતિપટ્ઠાનન્તિ વુચ્ચતિ. તસ્સત્થો – પતિટ્ઠાતીતિ પટ્ઠાનં, ઉપટ્ઠાતિ ઓક્કન્દિત્વા પક્ખન્દિત્વા પવત્તતીતિ અત્થો; સતિયેવ પટ્ઠાનટ્ઠેન સતિપટ્ઠાનં; અથવા સરણટ્ઠેન સતિ, ઉપટ્ઠાનટ્ઠેન પટ્ઠાનં. ઇતિ સતિ ચ સા પટ્ઠાનઞ્ચાતિપિ સતિપટ્ઠાનં. ઇદમિધ અધિપ્પેતં. યદિ એવં, કસ્મા સતિપટ્ઠાનાતિ બહુવચનં કતન્તિ? સતિયા બહુત્તા; આરમ્મણભેદેન હિ બહુકા તા સતિયોતિ.

કસ્મા પન ભગવતા ચત્તારોવ સતિપટ્ઠાના વુત્તા, અનૂના અનધિકાતિ? વેનેય્યહિતત્તા. તણ્હાચરિતદિટ્ઠિચરિતસમથયાનિકવિપસ્સનાયાનિકેસુ હિ મન્દતિક્ખવસેન દ્વિધા પવત્તેસુ મન્દસ્સ તણ્હાચરિતસ્સ ઓળારિકં કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ સુખુમં વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. દિટ્ઠિચરિતસ્સપિ મન્દસ્સ નાતિપ્પભેદગતં ચિત્તાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ અતિપ્પભેદગતં ધમ્માનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં. સમથયાનિકસ્સ ચ મન્દસ્સ અકિચ્છેન અધિગન્તબ્બનિમિત્તં પઠમં સતિપટ્ઠાનં વિસુદ્ધિમગ્ગો, તિક્ખસ્સ ઓળારિકારમ્મણે અસણ્ઠહનતો દુતિયં. વિપસ્સનાયાનિકસ્સાપિ મન્દસ્સ નાતિપ્પભેદગતારમ્મણં તતિયં, તિક્ખસ્સ અતિપ્પભેદગતારમ્મણં ચતુત્થં. ઇતિ ચત્તારોવ વુત્તા, અનૂના અનધિકાતિ.

સુભસુખનિચ્ચઅત્તભાવવિપલ્લાસપ્પહાનત્થં વા. કાયો હિ અસુભો. તત્થ સુભવિપલ્લાસવિપલ્લત્થા સત્તા. તેસં તત્થ અસુભભાવદસ્સનેન તસ્સ વિપલ્લાસસ્સ પહાનત્થં પઠમં સતિપટ્ઠાનં વુત્તં. સુખં, નિચ્ચં, અત્તાતિ ગહિતેસુપિ ચ વેદનાદીસુ વેદના દુક્ખા, ચિત્તં અનિચ્ચં, ધમ્મા અનત્તા. એતેસુ ચ સુખનિચ્ચઅત્તભાવવિપલ્લાસવિપલ્લત્થા સત્તા. તેસં તત્થ દુક્ખાદિભાવદસ્સનેન તેસં વિપલ્લાસાનં પહાનત્થં સેસાનિ તીણિ વુત્તાનીતિ. એવં સુભસુખનિચ્ચઅત્તભાવવિપલ્લાસપ્પહાનત્થં વા ચત્તારોવ વુત્તા અનૂના અનધિકાતિ વેદિતબ્બા. ન કેવલઞ્ચ વિપલ્લાસપહાનત્થમેવ, અથ ખો

ચતુરોઘયોગાસવગન્થઉપાદાનઅગતિપ્પહાનત્થમ્પિ ચતુબ્બિધાહારપરિઞ્ઞત્થઞ્ચ ચત્તારોવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા. અયં તાવ પકરણનયો.

અટ્ઠકથાયં પન ''સરણવસેન ચેવ એકત્તસમોસરણવસેન ચ એકમેવ સતિપટ્ઠાનં આરમ્મણવસેન ચત્તારોતિ એતદેવ વુત્તં. યથા હિ ચતુદ્વારે નગરે પાચીનતો આગચ્છન્તા પાચીનદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા પાચીનદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, દક્ખિણતો, પચ્છિમતો, ઉત્તરતો આગચ્છન્તા ઉત્તરદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા ઉત્તરદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, એવં સમ્પદમિદં વેદિતબ્બં. નગરં વિય હિ નિબ્બાનમહાનગરં, દ્વારં વિય અટ્ઠઙ્ગિકો લોકુત્તરમગ્ગો. પાચીનદિસાદયો વિય કાયાદયો.

યથા પાચીનતો આગચ્છન્તા પાચીનદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા પાચીનદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, એવં કાયાનુપસ્સનામુખેન આગચ્છન્તા ચુદ્દસવિધેન કાયાનુપસ્સનં ભાવેત્વા કાયાનુપસ્સનાભાવનાનુભાવનિબ્બત્તેન અરિયમગ્ગેન એકં નિબ્બાનમેવ ઓસરન્તિ. યથા દક્ખિણતો આગચ્છન્તા દક્ખિણદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા દક્ખિણદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, એવં વેદનાનુપસ્સનામુખેન આગચ્છન્તા નવવિધેન વેદનાનુપસ્સનં ભાવેત્વા વેદનાનુપસ્સનાભાવનાનુભાવનિબ્બત્તેન અરિયમગ્ગેન એકં નિબ્બાનમેવ ઓસરન્તિ. યથા પચ્છિમતો આગચ્છન્તા પચ્છિમદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા પચ્છિમદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, એવં ચિત્તાનુપસ્સનામુખેન આગચ્છન્તા સોળસવિધેન ચિત્તાનુપસ્સનં ભાવેત્વા ચિત્તાનુપસ્સનાભાવનાનુભાવનિબ્બત્તેન અરિયમગ્ગેન એકં નિબ્બાનમેવ ઓસરન્તિ. યથા ઉત્તરતો આગચ્છન્તા ઉત્તરદિસાય ઉટ્ઠાનકં ભણ્ડં ગહેત્વા ઉત્તરદ્વારેન નગરમેવ પવિસન્તિ, એવં ધમ્માનુપસ્સનામુખેન આગચ્છન્તા પઞ્ચવિધેન ધમ્માનુપસ્સનં ભાવેત્વા ધમ્માનુપસ્સનાભાવનાનુભાવનિબ્બત્તેન અરિયમગ્ગેન એકં નિબ્બાનમેવ ઓસરન્તીતિ. એવં સરણવસેન ચેવ એકત્તસમોસરણવસેન ચ એકમેવ સતિપટ્ઠાનં આરમ્મણવસેન ચત્તારોતિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

ઇધ ભિક્ખૂતિ એત્થ કિઞ્ચાપિ ભગવતા દેવલોકે નિસીદિત્વા અયં સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગો કથિતો, એકભિક્ખુપિ તત્થ ભગવતો સન્તિકે નિસિન્નકો નામ નત્થિ. એવં સન્તેપિ યસ્મા ઇમે ચત્તારો સતિપટ્ઠાને ભિક્ખૂ ભાવેન્તિ, ભિક્ખુગોચરા હિ એતે, તસ્મા ઇધ ભિક્ખૂતિ આલપતિ. કિં પનેતે સતિપટ્ઠાને ભિક્ખૂયેવ ભાવેન્તિ, ન ભિક્ખુનીઆદયોતિ? ભિક્ખુનીઆદયોપિ ભાવેન્તિ. ભિક્ખૂ પન અગ્ગપરિસા. ઇતિ અગ્ગપરિસત્તા ઇધ ભિક્ખૂતિ આલપતિ. પટિપત્તિયા વા ભિક્ખુભાવદસ્સનતો એવમાહ. યો હિ ઇમં પટિપત્તિં પટિપજ્જતિ, સો ભિક્ખુ નામ હોતિ. પટિપન્નકો હિ દેવો વા હોતુ મનુસ્સો વા, ભિક્ખૂતિ સઙ્ખં ગચ્છતિયેવ. યથાહ –

> ''અલઙ્કતો ચેપિ સમઞ્ચરેય્ય,
> સન્તો દન્તો નિયતો બ્રહ્મચારી;
> સબ્બેસુ ભૂતેસુ નિધાય દણ્ડં,
> સો બ્રાહ્મણો સો સમણો સ ભિક્ખૂ''તિ. (ધ॰ પ॰ ૧૪૨);

કાયાનુપસ્સનાઉદ્દેસવણ્ણના

અજ્ઝત્તન્તિ નિયકજ્ઝત્તં અધિપ્પેતં. તસ્મા **અજ્ઝત્તં કાયે**તિ અત્તનો કાયેતિ અત્થો. તત્થ **કાયે**તિ રૂપકાયે. રૂપકાયો હિ ઇધ અઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનં કેસાદીનઞ્ચ ધમ્માનં સમૂહટ્ઠેન, હત્થિકાયઅસ્સકાયરથકાયાદયો વિય, કાયોતિ અધિપ્પેતો. યથા ચ સમૂહટ્ઠેન એવં કુચ્છિતાનં આયટ્ઠેન. કુચ્છિતાનઞ્હિ પરમજેગુચ્છાનં સો આયોતિપિ **કાયો**.

આયોતિ ઉપ્પત્તિદેસો. તત્રાયં વચનત્થો – આયન્તિ તતોતિ આયો. કે આયન્તિ? કુચ્છિતા કેસાદયો. ઇતિ કુચ્છિતાનં કેસાદીનં આયોતિ કાયો.

કાયાનુપસ્સીતિ કાયં અનુપસ્સનસીલો, કાયં વા અનુપસ્સમાનો **કાયે**તિ ચ વત્વાપિ પુન **કાયાનુપસ્સી**તિ દુતિયં કાયગ્ગહણં અસમ્મિસ્સતો વવત્થાનઘનવિનિબ્ભોગાદિદસ્સનત્થં કતન્તિ વેદિતબ્બં. તેન ન કાયે વેદનાનુપસ્સી ચિત્તધમ્માનુપસ્સી વા; અથ ખો કાયે કાયાનુપસ્સી યેવાતિ કાયસઙ્ખાતે વત્થુસ્મિં કાયાનુપસ્સનાકારસ્સેવ દસ્સનેન અસમ્મિસ્સતો વવત્થાનં દસ્સિતં હોતિ. તથા ન કાયે અઙ્ગપચ્ચઙ્ગવિનિમુત્તએકધમ્માનુપસ્સી, નાપિ કેસલોમાદિવિનિમુત્તઇત્થિપુરિસાનુપસ્સી. યોપિ ચેત્થ કેસલોમાદિકો ભૂતુપાદાયસમૂહસઙ્ખાતો કાયો, તત્થાપિ ન ભૂતુપાદાયવિનિમુત્તએકધમ્માનુપસ્સી; અથ ખો રથસમ્ભારાનુપસ્સકો વિય અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમૂહાનુપસ્સી, નગરાવયવાનુપસ્સકો વિય કેસલોમાદિસમૂહાનુપસ્સી, કદલિક્ખન્ધપત્તવટ્ટિવિનિભુઞ્જકો વિય રિત્તમુટ્ઠિવિનિવેઠકો વિય ચ ભૂતુપાદાયસમૂહાનુપસ્સીયેવાતિ નાનપ્પકારતો સમૂહવસેન કાયસઙ્ખાતસ્સ વત્થુનો દસ્સનેન ઘનવિનિબ્ભોગો દસ્સિતો હોતિ. ન હેત્થ યથાવુત્તસમૂહવિનિમુત્તો કાયો વા ઇત્થી વા પુરિસો વા અઞ્ઞો વા કોચિ ધમ્મો દિસ્સતિ. યથાવુત્તધમ્મસમૂહમત્તેયેવ પન તથા તથા સત્તા મિચ્છાભિનિવેસં કરોન્તિ. તેનાહુ પોરાણા –

‘‘યં પસ્સતિ ન તં દિટ્ઠં, યં દિટ્ઠં તં ન પસ્સતિ;
અપસ્સં બજ્ઝતે મૂળ્હો, બજ્ઝમાનો ન મુચ્ચતી’’તિ.

ઘનવિનિબ્ભોગાદિદસ્સનત્થન્તિ વુત્તં. આદિસદ્દેન ચેત્થ અયમ્પિ અત્થો વેદિતબ્બો – અયઞ્હિ એતસ્મિં કાયે કાયાનુપસ્સીયેવ, ન અઞ્ઞધમ્માનુપસ્સી. કિં વુત્તં હોતિ? યથા અનુદકભૂતાયપિ મરીચિયા ઉદકાનુપસ્સિનો હોન્તિ, ન એવં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તઅસુભભૂતેયેવ ઇમસ્મિં કાયે નિચ્ચસુખઅત્તસુભભાવાનુપસ્સી; અથ ખો કાયાનુપસ્સી અનિચ્ચદુક્ખાનત્તઅસુભાકારસમૂહાનુપસ્સીયેવાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા ય્વાયં મહાસતિપટ્ઠાને ‘‘ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ અરઞ્ઞગતો વા…પે॰… સો સતોવ અસ્સસતી’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૪; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૭) નયેન અસ્સાસપસ્સાસાદિચુણ્ણકજાતઅટ્ઠિકપરિયોસાનો કાયો વુત્તો, યો ચ ‘‘ઇધેકચ્ચો પથવીકાયં અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, તથા આપોકાયં, તેજોકાયં, વાયોકાયં, કેસકાયં, લોમકાયં, છવિકાયં, ચમ્મકાયં, મંસકાયં, રુધિરકાયં, ન્હારુકાયં, અટ્ઠિકાયં, અટ્ઠિમિઞ્જકાય’’ન્તિ પટિસમ્ભિદાયં કાયો વુત્તો, તસ્સ સબ્બસ્સ ઇમસ્મિંયેવ કાયે અનુપસ્સનતો કાયે કાયાનુપસ્સીતિ એવમ્પિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

અથ વા કાયે અહન્તિ વા મમન્તિ વા એવં ગહેતબ્બસ્સ કસ્સચિ અનનુપસ્સનતો, તસ્સ તસ્સેવ પન કેસલોમાદિકસ્સ નાનાધમ્મસમૂહસ્સ અનુપસ્સનતો કાયે કેસાદિધમ્મસમૂહસઙ્ખાતે કાયાનુપસ્સીતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો. અપિચ ‘‘ઇમસ્મિં કાયે અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ, નો નિચ્ચતો’’તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) અનુક્કમેન પટિસમ્ભિદાયં આગતનયસ્સ સબ્બસ્સેવ અનિચ્ચલક્ખણાદિનો આકારસમૂહસઙ્ખાતસ્સ કાયસ્સ અનુપસ્સનતોપિ કાયે કાયાનુપસ્સીતિ એવમ્પિ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

તથા હિ અયં કાયે કાયાનુપસ્સનાપટિપદં પટિપન્નો ભિક્ખુ ઇમં કાયં અનિચ્ચાનુપસ્સનાદીનં સત્તન્નં અનુપસ્સનાનં વસેન અનિચ્ચતો અનુપસ્સતિ નો નિચ્ચતો, દુક્ખતો અનુપસ્સતિ નો સુખતો, અનત્તતો અનુપસ્સતિ નો અત્તતો, નિબ્બિન્દતિ નો નન્દતિ, વિરજ્જતિ નો રજ્જતિ, નિરોધેતિ નો સમુદેતિ, પટિનિસ્સજ્જતિ

નો આદિયતિ. સો તં અનિચ્ચતો અનુપસ્સન્તો નિચ્ચસઞ્ઞં પજહતિ, દુક્ખતો અનુપસ્સન્તો સુખસઞ્ઞં પજહતિ, અનત્તતો અનુપસ્સન્તો અત્તસઞ્ઞં પજહતિ , નિબ્બિન્દન્તો નન્દિં પજહતિ, વિરજ્જન્તો રાગં પજહતિ, નિરોધેન્તો સમુદયં પજહતિ, પટિનિસ્સજ્જન્તો આદાનં પજહતીતિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) વેદિતબ્બો.

વિહરતીતિ ચતૂસુ ઇરિયાપથવિહારેસુ અઞ્ઞતરવિહારસમાયોગપરિદીપનમેતં, એકં ઇરિયાપથબાધનં અપરેન ઇરિયાપથેન વિચ્છિન્દિત્વા અપતમાનં અત્તભાવં હરતિ પવત્તેતીતિ અત્થો.

બહિદ્ધા કાયેતિ પરસ્સ કાયે. **અજ્ઝત્તબહિદ્ધા કાયે**તિ કાલેન અત્તનો કાયે, કાલેન પરસ્સ કાયે. પઠમનયેન હિ અત્તનો કાયે કાયપરિગ્ગહો વુત્તો, દુતિયનયેન પરસ્સ કાયે, તતિયનયેન કાલેન અત્તનો કાલેન પરસ્સ કાયે. અજ્ઝત્તબહિદ્ધા પન ઘટિતારમ્મણં નામ નત્થિ. પગુણકમ્મટ્ઠાનસ્સ પન અપરાપરં સઞ્ચરણકાલો એત્થ કથિતો. **આતાપી**તિ કાયપરિગ્ગાહકવીરિયસમાયોગપરિદીપનમેતં. સો હિ યસ્મા તસ્મિં સમયે યં તં વીરિયં તીસુ ભવેસુ કિલેસાનં આતાપનતો આતાપોતિ વુચ્ચતિ, તેન સમન્નાગતો હોતિ, તસ્મા **આતાપી**તિ વુચ્ચતિ.

સમ્પજાનોતિ કાયપરિગ્ગાહકેન સમ્પજઞ્ઞસઙ્ખાતેન ઞાણેન સમન્નાગતો. **સતિમા**તિ કાયપરિગ્ગાહિકાય સતિયા સમન્નાગતો. અયં પન યસ્મા સતિયા આરમ્મણં પરિગ્ગહેત્વા પઞ્ઞાય અનુપસ્સતિ, ન હિ સતિવિરહિતસ્સ અનુપસ્સના નામ અત્થિ, તેનેવાહ – ''સતિઞ્ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪), તસ્મા એત્થ ''કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતી''તિ એત્તાવતા કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનકમ્મટ્ઠાનં વુત્તં હોતિ. અથ વા યસ્મા અનાતાપિનો અન્તોસઙ્ખેપો અન્તરાયકરો હોતિ, અસમ્પજાનો ઉપાયપરિગ્ગહે અનુપાયપરિવજ્જને ચ સમ્મુય્હતિ, મુટ્ઠસ્સતી ઉપાયાપરિચ્ચાગે અનુપાયાપરિગ્ગહે ચ અસમત્થોવ હોતિ, તેનસ્સ તં કમ્મટ્ઠાનં ન સમ્પજ્જતિ; તસ્મા યેસં ધમ્માનં આનુભાવેન તં સમ્પજ્જતિ તેસં દસ્સનત્થં ''આતાપી સમ્પજાનો સતિમા''તિ ઇદં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

ઇતિ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનં સમ્પયોગઙ્ગઞ્ચ દસ્સેત્વા ઇદાનિ પહાનઙ્ગં દસ્સેતું **વિનેય્ય લોકે અભિજ્ઝાદોમનસ્સ**ન્તિ વુત્તં. તત્થ **વિનેય્યા**તિ તદઙ્ગવિનયેન વા વિક્ખમ્ભનવિનયેન વા વિનયિત્વા. **લોકે**તિ એત્થ ય્વાયં અજ્ઝત્તાદિભેદો કાયો પરિગ્ગહિતો સ્વેવ ઇધ લોકો નામ. તસ્મિં લોકે અભિજ્ઝાદોમનસ્સં વિનયિત્વાતિ અત્થો. યસ્મા પનેત્થ અભિજ્ઝાગહણેન કામચ્છન્દો, દોમનસ્સગ્ગહણેન બ્યાપાદો સઙ્ગહં ગચ્છતિ, તસ્મા નીવરણપરિયાપન્નબલવધમ્મદ્વયદસ્સનેન નીવરણપ્પહાનં વુત્તં હોતીતિ વેદિતબ્બં.

વિસેસેન ચેત્થ અભિજ્ઝાવિનયેન કાયસમ્પત્તિમૂલકસ્સ અનુરોધસ્સ, દોમનસ્સવિનયેન કાયવિપત્તિમૂલકસ્સ વિરોધસ્સ, અભિજ્ઝાવિનયેન ચ કાયે અભિરતિયા, દોમનસ્સવિનયેન કાયભાવનાય અનભિરતિયા, અભિજ્ઝાવિનયેન કાયે અભૂતાનં સુભસુખભાવાદીનં પક્ખેપસ્સ, દોમનસ્સવિનયેન કાયે ભૂતાનં અસુભાસુખભાવાદીનં અપનયનસ્સ ચ પહાનં વુત્તં. તેન યોગાવચરસ્સ યોગાનુભાવો યોગસમત્થતા ચ દીપિતા હોતિ. યોગાનુભાવો હિ એસ યદિદં અનુરોધવિરોધવિપ્પમુત્તો, અરતિરતિસહો, અભૂતપક્ખેપભૂતાપનયનવિરહિતો ચ હોતિ. અનુરોધવિરોધવિપ્પમુત્તો ચેસ અરતિરતિસહો અભૂતં અપક્ખિપન્તો ભૂતઞ્ચ અનપનેન્તો યોગસમત્થો હોતીતિ.

અપરો નયો – ''કાયે કાયાનુપસ્સી''તિ એત્થ અનુપસ્સનાય કમ્મટ્ઠાનં વુત્તં. વિહરતીતિ એત્થ વુત્તવિહારેન કમ્મટ્ઠાનિકસ્સ કાયપરિહરણં. આતાપીતિઆદીસુ આતાપેન સમ્મપ્પધાનં, સતિસમ્પજઞ્ઞેન સબ્બત્થિકકમ્મટ્ઠાનં,

કમ્મટ્ઠાનપરિહરણૂપાયો વા; સતિયા વા કાયાનુપસ્સનાવસેન પટિલદ્ધસમથો, સમ્પજઞ્ઞેન વિપસ્સના , અભિજ્ઝાદોમનસ્સવિનયેન ભાવનાફલં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં. અયં તાવ કાયાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનુદ્દેસસ્સ અત્થવણ્ણના.

વેદનાનુપસ્સનાદિઉદ્દેસવણ્ણના

વેદનાનુપસ્સનાસતિપટ્ઠાનુદ્દેસાદીસુપિ **અજ્ઝત્તા**દીનિ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. એતેસુપિ હિ અત્તનો વેદનાદીસુ, પરસ્સ વેદનાદીસુ, કાલેન અત્તનો કાલેન પરસ્સ વેદનાદીસૂતિ તિવિધો પરિગ્ગહો વુત્તો. **વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સી**તિઆદીસુ ચ વેદનાદીનં પુનવચને પયોજનં કાયાનુપસ્સનાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સી, ચિત્તે ચિત્તાનુપસ્સી, ધમ્મેસુ ધમ્માનુપસ્સીતિ એત્થ પન **વેદના**તિ તિસ્સો વેદના. તા ચ લોકિયા એવ; ચિત્તમ્પિ લોકિયં, તથા ધમ્મા. તેસં વિભાગો નિદ્દેસવારે પાકટો ભવિસ્સતિ. કેવલં પનિધ યથા વેદના અનુપસ્સિતબ્બા તથા અનુપસ્સન્તો ‘‘વેદનાસુ વેદનાનુપસ્સી’’તિ વેદિતબ્બો. એસ નયો ચિત્તધમ્મેસુ. કથઞ્ચ વેદના અનુપસ્સિતબ્બાતિ? સુખા તાવ વેદના દુક્ખતો, દુક્ખા સલ્લતો, અદુક્ખમસુખા અનિચ્ચતો. યથાહ –

‘‘યો સુખં દુક્ખતો અદ્દ, દુક્ખમદ્દક્ખિ સલ્લતો;
અદુક્ખમસુખં સન્તં, અદ્દક્ખિ નં અનિચ્ચતો;
સ વે સમ્મદસો ભિક્ખુ, ઉપસન્તો ચરિસ્સતી’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૩);

સબ્બા એવ ચેતા દુક્ખાતિપિ અનુપસ્સિતબ્બા. વુત્તઞ્ચેતં – ‘‘યં કિઞ્ચિ વેદયિતં તં દુક્ખસ્મિન્તિ વદામી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૨૫૯). સુખદુક્ખતોપિ ચ અનુપસ્સિતબ્બા, યથાહ – ‘‘સુખા ખો, આવુસો વિસાખ, વેદના ઠિતિસુખા, વિપરિણામદુક્ખા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૪૬૫) સબ્બં વિત્થારેતબ્બં. અપિચ અનિચ્ચાદિસત્તાનુપસ્સનાવસેનપિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૩૫) અનુપસ્સિતબ્બા. સેસં નિદ્દેસવારેયેવ પાકટં ભવિસ્સતિ.

ચિત્તધમ્મેસુપિ ચિત્તં તાવ આરમ્મણાધિપતિસહજાતભૂમિકમ્મવિપાકકિરિયાદિનાનત્તભેદાનં અનિચ્ચાદિનુપસ્સનાનં નિદ્દેસવારે આગતસરાગાદિભેદાનઞ્ચ વસેન અનુપસ્સિતબ્બં. ધમ્મા સલક્ખણસામઞ્ઞલક્ખણાનં સુઞ્ઞતાધમ્મસ્સ અનિચ્ચાદિસત્તાનુપસ્સનાનં નિદ્દેસવારે આગતસન્તાસન્તાદિભેદાનઞ્ચ વસેન અનુપસ્સિતબ્બા. સેસં વુત્તનયમેવ. કામઞ્ચેત્થ યસ્સ કાયસઙ્ખાતે લોકે અભિજ્ઝાદોમનસ્સં પહીનં, તસ્સ વેદનાદિલોકેસુપિ તં પહીનમેવ. નાનાપુગ્ગલવસેન પન નાનાચિત્તક્ખણિકસતિપટ્ઠાનભાવનાવસેન ચ સબ્બત્થ વુત્તં. યતો વા એકત્થ પહીનં, સેસેસુપિ પહીનં હોતિ. તેનેવસ્સ તત્થ પહાનદસ્સનત્થમ્પિ એવં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બન્તિ.

ઉદ્દેસવારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૫૬. ઇદાનિ સેય્યથાપિ નામ છેકો વિલીવકારકો થૂલકિલઞ્જસણ્હકિલઞ્જચઙ્કોટકપેળાપુટાદીનિ ઉપકરણાનિ કત્તુકામો એકં મહાવેળું લભિત્વા ચતુધા છિન્દિત્વા તતો એકેકં વેળુખણ્ડં ગહેત્વા ફાલેત્વા તં તં ઉપકરણં કરેય્ય, યથા વા પન છેકો સુવણ્ણકારો નાનાવિહિતં પિળન્ધનવિકતિં કત્તુકામો સુપરિસુદ્ધં સુવણ્ણઘટિકં લભિત્વા ચતુધા

ભિન્દિત્વા તતો એકેકં કોટ્ઠાસં ગહેત્વા તં તં પિળન્ધનં કરેય્ય, એવમેવ ભગવા સતિપટ્ઠાનદેસનાય સત્તાનં અનેકપ્પકારં વિસેસાધિગમં કત્તુકામો એકમેવ સમ્માસતિં "ચત્તારો સતિપટ્ઠાના – ઇધ ભિક્ખુ અજ્ઝત્તં કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતી"તિઆદિના નયેન આરમ્મણવસેન ચતુધા ભિન્દિત્વા તતો એકેકં સતિપટ્ઠાનં ગહેત્વા વિભજન્તો **કથઞ્ચ ભિક્ખુ અજ્ઝત્તં કાયે**તિઆદિના નયેન નિદ્દેસવારં વત્તુમારદ્ધો.

તત્થ **કથઞ્ચા**તિઆદિ વિત્થારેતું કથેતુકમ્યતાપુચ્છા. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપત્થો – કેન ચ આકારેન કેન પકારેન ભિક્ખુ અજ્ઝત્તં કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતીતિ? સેસપુચ્છાવારેસુપિ એસેવ નયો. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. અયઞ્હેત્થ ઇધ-સદ્દો અજ્ઝત્તાદિવસેન સબ્બપ્પકારકાયાનુપસ્સનાનિબ્બત્તકસ્સ પુગ્ગલસ્સ સન્નિસ્સયભૂતસાસનપરિદીપનો અઞ્ઞસાસનસ્સ તથાભાવપટિસેધનો ચ. વુત્તઞ્હેતં – "ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો... પે॰... સુઞ્ઞા પરપ્પવાદા સમણેભિ અઞ્ઞેહી"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૩૯; અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧). તેન વુત્તં "ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખૂ"તિ.

અજ્ઝત્તં કાયન્તિ અત્તનો કાયં. **ઉદ્ધં પાદતલા**તિ પાદતલતો ઉપરિ. **અધો કેસમત્થકા**તિ કેસગ્ગતો હેટ્ઠા. **તચપરિયન્ત**ન્તિ તિરિયં તચપરિચ્છિન્નં. **પૂરં નાનપ્પકારસ્સ અસુચિનો પચ્ચવેક્ખતી**તિ નાનપ્પકારકેસાદિઅસુચિભરિતો અયં કાયોતિ પસ્સતિ. કથં? **અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે કેસા**...પે॰... **મુત્ત**ન્તિ. તત્થ **અત્થી**તિ સંવિજ્જન્તિ. **ઇમસ્મિ**ન્તિ ય્વાયં ઉદ્ધં પાદતલા અધો કેસમત્થકા તિરિયં તચપરિયન્તો પૂરો નાનપ્પકારસ્સ અસુચિનોતિ વુચ્ચતિ તસ્મિં. **કાયે**તિ સરીરે. સરીરઞ્હિ અસુચિસઞ્ચયતો કુચ્છિતાનં કેસાદીનઞ્ચેવ ચક્ખુરોગાદીનઞ્ચ રોગસતાનં આયભૂતતો કાયોતિ વુચ્ચતિ.

કેસા લોમાતિ એતે કેસાદયો દ્વત્તિંસાકારા. તત્થ અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે કેસા, અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે લોમાતિ એવં સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો. ઇમસ્મિઞ્હિ પાદતલતો પટ્ઠાય ઉપરિ, કેસમત્થકા પટ્ઠાય હેટ્ઠા, તચતો પટ્ઠાય તિરિયન્તતોતિ એત્તકે બ્યામમત્તે કળેવરે સબ્બાકારેનપિ વિચિનન્તો ન કોચિ કિઞ્ચિ મુત્તં વા મણિં વા વેળુરિયં વા અગરું વા કુઙ્કુમં વા કપ્પૂરં વા વાસચુણ્ણાદિં વા અણુમત્તમ્પિ સુચિભાવં પસ્સતિ, અથ ખો પરમદુગ્ગન્ધજેગુચ્છં અસ્સિરીકદસ્સનં નાનપ્પકારં કેસલોમાદિભેદં અસુચિંયેવ પસ્સતિ. તેન વુત્તં – **અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે કેસા લોમા**...પે॰... **મુત્ત**ન્તિ. અયમેત્થ પદસમ્બન્ધતો વણ્ણના.

ઇમં પન કમ્મટ્ઠાનં ભાવેત્વા અરહત્તં પાપુણિતુકામેન કુલપુત્તેન આદિતોવ ચતુબ્બિધં સીલં સોધેત્વા સુપરિસુદ્ધસીલે પતિટ્ઠિતેન, ય્વાયં દસસુ પલિબોધેસુ પલિબોધો અત્થિ તં ઉપચ્છિન્દિત્વા, પટિક્કૂલમનસિકારકમ્મટ્ઠાનભાવનાય પઠમજ્ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા, ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા, અરહત્તં અનાગામિફલાદીસુ વા અઞ્ઞતરં પત્તસ્સ સબ્બન્તિમેન પરિચ્છેદેન સાટ્ઠકથાય પાળિયા કતપરિચયસ્સ તન્તિઆચરિયસ્સાપિ કલ્યાણમિત્તસ્સ સન્તિકે ઉગ્ગહેતબ્બં. વિસુદ્ધં તથારૂપં કલ્યાણમિત્તં એકવિહારે અલભન્તેન તસ્સ વસનટ્ઠાનં ગન્ત્વા ઉગ્ગહેતબ્બં. તત્થ ચતુબ્બિધસીલવિસોધનઞ્ચેવ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૯) પલિબોધો (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૪૧) ચ પલિબોધુપચ્છેદો ચ આચરિયસ્સ સન્તિકં ઉપસઙ્કમનવિધાનઞ્ચ સબ્બમ્પિ વિસુદ્ધિમગ્ગે વિત્થારતો કથિતં. તસ્મા તં તત્થ કથિતનયેનેવ વેદિતબ્બં.

આચરિયેન પન કમ્મટ્ઠાનં કથેન્તેન તિવિધેન કથેતબ્બં. એકો ભિક્ખુ પકતિયા ઉગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનો હોતિ. તસ્સ એકં દ્વે નિસજ્જવારે સજ્ઝાયં કારેત્વા કથેતબ્બં. એકો સન્તિકે વસિત્વા ઉગ્ગણ્હિતુકામો હોતિ. તસ્સ

આગતાગતવેલાય કથેતબ્બં. એકો ઉગ્ગણ્હિત્વા અઞ્ઞત્થ ગન્તુકામો હોતિ. તસ્સ નાતિપપઞ્ચં નાતિસઙ્ખેપં કત્વા નિજ્જટં નિગ્ગણ્ઠિકં કમ્મટ્ઠાનં કથેતબ્બં. કથેન્તેન કિં આચિક્ખિતબ્બન્તિ? સત્તધા ઉગ્ગહકોસલ્લં દસધા ચ મનસિકારકોસલ્લં આચિક્ખિતબ્બં.

તત્થ વચસા મનસા વણ્ણતો સણ્ઠાનતો દિસતો ઓકાસતો પરિચ્છેદતોતિ એવં સત્તધા ઉગ્ગહકોસલ્લં આચિક્ખિતબ્બં. ઇમસ્મિઞ્હિ પટિક્કૂલમનસિકારકમ્મટ્ઠાને યોપિ તિપિટકો હોતિ, તેનપિ મનસિકારકાલે પઠમં વાચાય સજ્ઝાયો કાતબ્બો. એકચ્ચસ્સ હિ સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સેવ કમ્મટ્ઠાનં પાકટં હોતિ, મલયવાસીમહાદેવત્થેરસ્સ સન્તિકે ઉગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનાનં દ્વિન્નં થેરાનં વિય. થેરો કિર તેહિ કમ્મટ્ઠાનં યાચિતો ‘ચત્તારો માસે ઇમં એવં સજ્ઝાયં કરોથા’તિ દ્વત્તિંસાકારપાળિં અદાસિ. તે, કિઞ્ચાપિ તેસં દ્વે તયો નિકાયા પગુણા, પદક્ખિણગ્ગાહિતાય પન ચત્તારો માસે દ્વત્તિંસાકારં સજ્ઝાયન્તાવ સોતાપન્ના અહેસું.

તસ્મા કમ્મટ્ઠાનં કથેન્તેન આચરિયેન અન્તેવાસિકો વત્તબ્બો – ‘પઠમં તાવ વાચાય સજ્ઝાયં કરોહી’તિ. કરોન્તેન ચ તચપઞ્ચકાદીનિ પરિચ્છિન્દિત્વા અનુલોમપટિલોમવસેન સજ્ઝાયો કાતબ્બો. ‘‘કેસા લોમા નખા દન્તા તચો’’તિ હિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ વત્તબ્બં. તદનન્તરં વક્કપઞ્ચકે ‘‘મંસં ન્હારુ અટ્ઠિ અટ્ઠિમિઞ્જં વક્ક’’ન્તિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘વક્કં અટ્ઠિમિઞ્જં અટ્ઠિ ન્હારુ મંસં તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ વત્તબ્બં. તતો પપ્ફાસપઞ્ચકે ‘‘હદયં યકનં કિલોમકં પિહકં પપ્ફાસ’’ન્તિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘પપ્ફાસં પિહકં કિલોમકં યકનં હદયં વક્કં અટ્ઠિમિઞ્જં અટ્ઠિ ન્હારુ મંસં તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ વત્તબ્બં.

તતો ઇમં તન્તિં અનારુળ્હમ્પિ પટિસમ્ભિદામગ્ગે (પટિ॰ મ॰ ૧.૪) આગતં મત્થલુઙ્ગં કરીસાવસાને તન્તિં આરોપેત્વા ઇમસ્મિં મત્થલુઙ્ગપઞ્ચકે ‘‘અન્તં અન્તગુણં ઉદરિયં કરીસં મત્થલુઙ્ગ’’ન્તિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘મત્થલુઙ્ગં કરીસં ઉદરિયં અન્તગુણં અન્તં પપ્ફાસં પિહકં કિલોમકં યકનં હદયં વક્કં અટ્ઠિમિઞ્જં અટ્ઠિ ન્હારુ મંસં તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ વત્તબ્બં.

તતો મેદછક્કે ‘‘પિત્તં સેમ્હં પુબ્બો લોહિતં સેદો મેદો’’તિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘મેદો સેદો લોહિતં પુબ્બો સેમ્હં પિત્તં મત્થલુઙ્ગં કરીસં ઉદરિયં અન્તગુણં અન્તં પપ્ફાસં પિહકં કિલોમકં યકનં હદયં વક્કં અટ્ઠિમિઞ્જં અટ્ઠિ ન્હારુ મંસં તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ વત્તબ્બં.

તતો મુત્તછક્કે ‘‘અસ્સુ વસા ખેળો સિઙ્ઘાણિકા લસિકા મુત્ત’’ન્તિ વત્વા પુન પટિલોમતો ‘‘મુત્તં લસિકા સિઙ્ઘાણિકા ખેળો વસા અસ્સુ મેદો સેદો લોહિતં પુબ્બો સેમ્હં પિત્તં મત્થલુઙ્ગં કરીસં ઉદરિયં અન્તગુણં અન્તં પપ્ફાસં પિહકં કિલોમકં યકનં હદયં વક્કં અટ્ઠિમિઞ્જં અટ્ઠિ ન્હારુ મંસં તચો દન્તા નખા લોમા કેસા’’તિ એવં કાલસતમ્પિ કાલસહસ્સમ્પિ કાલસતસહસ્સમ્પિ વાચાય સજ્ઝાયો કાતબ્બો. વચસા સજ્ઝાયેન હિ કમ્મટ્ઠાનતન્તિ પગુણા હોતિ; ન ઇતો ચિતો ચ ચિત્તં વિધાવતિ; કોટ્ઠાસા પાકટા હોન્તિ, હત્થસઙ્ખલિકા વિય ખાયન્તિ, વતિપાદપન્તિ વિય ચ ખાયન્તિ. યથા ચ પન વચસા, તથેવ મનસાપિ સજ્ઝાયો કાતબ્બો. વચસા સજ્ઝાયો હિ મનસા સજ્ઝાયસ્સ પચ્ચયો હોતિ. મનસા સજ્ઝાયો લક્ખણપટિવેધસ્સ પચ્ચયો હોતિ. લક્ખણપટિવેધો મગ્ગફલપટિવેધસ્સ પચ્ચયો હોતિ.

‘**વણ્ણતો**’તિ કેસાદીનં વણ્ણો વવત્થપેતબ્બો. ‘**સણ્ઠાનતો**’તિ તેસંયેવ સણ્ઠાનં વવત્થપેતબ્બં . ‘**દિસતો**’તિ ઇમસ્મિં સરીરે નાભિતો ઉદ્ધં ઉપરિમા દિસા, અધો હેટ્ઠિમા દિસા. તસ્મા ‘‘અયં કોટ્ઠાસો ઇમિસ્સા નામ દિસાયા’’તિ

દિસા વવત્થપેતબ્બા. '**ઓકાસતો**'તિ ''અયં કોટ્ઠાસો ઇમસ્મિં નામ ઓકાસે પતિટ્ઠિતો''તિ એવં તસ્સ તસ્સ ઓકાસો વવત્થપેતબ્બો. '**પરિચ્છેદતો**'તિ સભાગપરિચ્છેદો વિસભાગપરિચ્છેદોતિ દ્વે પરિચ્છેદા. તત્થ ''અયં કોટ્ઠાસો હેટ્ઠા ચ ઉપરિ ચ તિરિયઞ્ચ ઇમિના નામ પરિચ્છિન્નો''તિ એવં સભાગપરિચ્છેદો વેદિતબ્બો. ''કેસા ન લોમા, લોમાપિ ન કેસા''તિ એવં અમિસ્સીકતવસેન વિસભાગપરિચ્છેદો વેદિતબ્બો.

એવં સત્તધા ઉગ્ગહકોસલ્લં આચિક્ખન્તેન પન ''ઇદં કમ્મટ્ઠાનં અસુકસ્મિં સુત્તે પટિક્કૂલવસેન કથિતં, અસુકસ્મિં ધાતુવસેના''તિ ઞત્વા આચિક્ખિતબ્બં. ઇદઞ્હિ મહાસતિપટ્ઠાને (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૦૫ આદયો) પટિક્કૂલવસેનેવ કથિતં, મહાહત્થિપદોપમ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૦૦ આદયો) -મહારાહુલોવાદ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૧૩ આદયો) -ધાતુવિભઙ્ગેસુ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૪૨ આદયો) ધાતુવસેન કથિતં. કાયગતાસતિસુત્તે (મ॰ નિ॰ ૩.૧૫૩ આદયો) પન યસ્સ વણ્ણતો ઉપટ્ઠાતિ, તં સન્ધાય ચત્તારિ ઝાનાનિ વિભત્તાનિ. તત્થ ધાતુવસેન કથિતં વિપસ્સનાકમ્મટ્ઠાનં હોતિ, પટિક્કૂલવસેન કથિતં સમથકમ્મટ્ઠાનં. તદેતં ઇધ સમથકમ્મટ્ઠાનં અવિસેસતો સબ્બસાધારણવસેન કથિતન્તિ વદન્તિયેવાતિ.

એવં સત્તધા ઉગ્ગહકોસલ્લં આચિક્ખિત્વા ''અનુપુબ્બતો, નાતિસીઘતો, નાતિસણિકતો, વિક્ખેપપટિબાહનતો, પણ્ણત્તિસમતિક્કમનતો, અનુપુબ્બમુઞ્ચનતો, અપ્પનાતો, તયો ચ સુત્તન્તા''તિ એવં દસધા મનસિકારકોસલ્લં આચિક્ખિતબ્બં. તત્થ '**અનુપુબ્બતો**'તિ ઇદઞ્હિ સજ્ઝાયકરણતો પટ્ઠાય અનુપટિપાટિયા મનસિકાતબ્બં, ન એકન્તરિકાય. એકન્તરિકાય હિ મનસિકરોન્તો યથા નામ અકુસલો પુરિસો દ્વત્તિંસપદં નિસ્સેણિં એકન્તરિકાય આરોહન્તો કિલન્તકાયો પતતિ, ન આરોહનં સમ્પાદેતિ; એવમેવ ભાવનાસમ્પત્તિવસેન અધિગન્તબ્બસ્સ અસ્સાદસ્સ અનધિગમા કિલન્તચિત્તો પતતિ, ન ભાવનં સમ્પાદેતિ.

અનુપુબ્બતો મનસિકરોન્તેનાપિ ચ '**નાતિસીઘતો**' મનસિકાતબ્બં. અતિસીઘતો મનસિકરોતો હિ યથા નામ તિયોજનં મગ્ગં પટિપજ્જિત્વા ઓક્કમનવિસ્સજ્જનં અસલ્લક્ખેત્વા સીઘેન જવેન સત્તક્ખત્તુમ્પિ ગમનાગમનં કરોતો પુરિસસ્સ કિઞ્ચાપિ અદ્ધાનં પરિક્ખયં ગચ્છતિ, અથ ખો પુચ્છિત્વાવ ગન્તબ્બં હોતિ; એવમેવ કેવલં કમ્મટ્ઠાનં પરિયોસાનં પાપુણાતિ, અવિભૂતં પન હોતિ, ન વિસેસં આવહતિ. તસ્મા નાતિસીઘતો મનસિકાતબ્બં.

યથા ચ નાતિસીઘતો એવં '**નાતિસણિકતો**'પિ. અતિસણિકતો મનસિકરોતો હિ યથા નામ તદહેવ તિયોજનં મગ્ગં ગન્તુકામસ્સ પુરિસસ્સ અન્તરામગ્ગે રુક્ખપબ્બતગહનાદીસુ વિલમ્બમાનસ્સ મગ્ગો પરિક્ખયં ન ગચ્છતિ, દ્વીહતીહેન પરિયોસાપેતબ્બો હોતિ; એવમેવ કમ્મટ્ઠાનં પરિયોસાનં ન ગચ્છતિ, વિસેસાધિગમસ્સ પચ્ચયો ન હોતિ.

'**વિક્ખેપપટિબાહનતો**'તિ કમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા બહિદ્ધા પુથુત્તારમ્મણે ચેતસો વિક્ખેપો પટિબાહિતબ્બો. અપ્પટિબાહતો હિ યથા નામ એકપદિકં પપાતમગ્ગં પટિપન્નસ્સ પુરિસસ્સ અક્કમનપદં અસલ્લક્ખેત્વા ઇતો ચિતો ચ વિલોકયતો પદવારો વિરજ્ઝતિ, તતો સતપોરિસે પપાતે પતિતબ્બં હોતિ; એવમેવ બહિદ્ધા વિક્ખેપે સતિ કમ્મટ્ઠાનં પરિહાયતિ, પરિધંસતિ. તસ્મા વિક્ખેપપટિબાહનતો મનસિકાતબ્બં.

'**પણ્ણત્તિસમતિક્કમનતો**'તિ યા અયં ''કેસા લોમા''તિ આદિકા પણ્ણત્તિ તં અતિક્કમિત્વા પટિક્કૂલન્તિ ચિત્તં ઠપેતબ્બં. યથા હિ ઉદકદુલ્લભકાલે મનુસ્સા અરઞ્ઞે ઉદપાનં દિસ્વા તત્થ તાલપણ્ણાદિકં કિઞ્ચિદેવ સઞ્ઞાણં બન્ધિત્વા તેન સઞ્ઞાણેન આગન્ત્વા ન્હાયન્તિ ચેવ પિવન્તિ ચ, યદા પન તેસં અભિણ્હસઞ્ચારેન આગતાગતપદં

પાકટં હોતિ, તદા સઞ્ઞાણેન કિચ્ચં ન હોતિ, ઇચ્છિતિચ્છિતક્ખણે ગન્ત્વા ન્હાયન્તિ ચેવ પિવન્તિ ચ; એવમેવ પુબ્બભાગે 'કેસા લોમા'તિ પણ્ણત્તિવસેન મનસિકરોતો પટિક્કૂલભાવો પાકટો હોતિ. અથ 'કેસા લોમા'તિ પણ્ણત્તિં સમતિક્કમિત્વા પટિક્કૂલભાવેયેવ ચિત્તં ઠપેતબ્બં.

'**અનુપુબ્બમુઞ્ચનતો**'તિ યો યો કોટ્ઠાસો ન ઉપટ્ઠાતિ, તં તં મુઞ્ચન્તેન અનુપુબ્બમુઞ્ચનતો મનસિકાતબ્બં. આદિકમ્મિકસ્સ હિ 'કેસા'તિ મનસિકરોતો મનસિકારો ગન્ત્વા 'મુત્ત'ન્તિ ઇમં પરિયોસાનકોટ્ઠાસમેવ આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. 'મુત્ત'ન્તિ ચ મનસિકરોતો મનસિકારો ગન્ત્વા 'કેસા'તિ ઇમં આદિકોટ્ઠાસમેવ આહચ્ચ તિટ્ઠતિ. અથસ્સ મનસિકરોતો કેચિ કોટ્ઠાસા ઉપટ્ઠહન્તિ, કેચિ ન ઉપટ્ઠહન્તિ. તેન યે યે ઉપટ્ઠહન્તિ તેસુ તેસુ તાવ કમ્મં કાતબ્બં, યાવ દ્વીસુ ઉપટ્ઠિતેસુ તેસમ્પિ એકો સુટ્ઠુતરં ઉપટ્ઠહતિ. એવં ઉપટ્ઠિતં પન તમેવ પુનપ્પુનં મનસિકરોન્તેન અપ્પના ઉપ્પાદેતબ્બા.

તત્રાયં ઉપમા – યથા હિ દ્વત્તિંસતાલકે તાલવને વસન્તં મક્કટં ગહેતુકામો લુદ્દો આદિમ્હિ ઠિતતાલસ્સ પણ્ણં સરેન વિજ્ઝિત્વા ઉક્કુટ્ઠિં કરેય્ય; અથ સો મક્કટો પટિપાટિયા તસ્મિં તસ્મિં તાલે પતિત્વા પરિયન્તતાલમેવ ગચ્છેય્ય; તત્થપિ ગન્ત્વા લુદ્દેન તથેવ કતે પુન તેનેવ નયેન આદિતાલં આગચ્છેય્ય; સો એવં પુનપ્પુનં પટિપાટિયા ગચ્છન્તો ઉક્કુટ્ઠુક્કુટ્ઠિટ્ઠાનેયેવ ઉટ્ઠહિત્વા પુન અનુક્કમેન એકસ્મિં તાલે નિપતિત્વા તસ્સ વેમજ્ઝે મકુળતાલપણ્ણસૂચિં દળ્હં ગહેત્વા વિજ્ઝિયમાનોપિ ન ઉટ્ઠહેય્ય, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

તત્રિદં ઓપમ્મસંસન્દનં – યથા હિ તાલવને દ્વત્તિંસતાલા, એવં ઇમસ્મિં કાયે દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસા; મક્કટો વિય ચિત્તં; લુદ્દો વિય યોગાવચરો; મક્કટસ્સ દ્વત્તિંસતાલકે તાલવને નિવાસો વિય યોગિનો ચિત્તસ્સ દ્વત્તિંસકોટ્ઠાસકે કાયે આરમ્મણવસેન અનુસંચરણં; લુદ્દેન આદિમ્હિ ઠિતતાલસ્સ પણ્ણં સરેન વિજ્ઝિત્વા ઉક્કુટ્ઠિયા કતાય મક્કટસ્સ તસ્મિં તસ્મિં તાલે પતિત્વા પરિયન્તતાલગમનં વિય યોગિનો 'કેસા'તિ મનસિકારે આરદ્ધે પટિપાટિયા ગન્ત્વા પરિયોસાનકોટ્ઠાસે એવ ચિત્તસ્સ સણ્ઠાનં; પુન પચ્ચાગમનેપિ એસેવ નયો; પુનપ્પુનં પટિપાટિયા ગચ્છમાનસ્સ મક્કટસ્સ ઉક્કુટ્ઠુક્કુટ્ઠિટ્ઠાને ઉટ્ઠાનં વિય પુનપ્પુનં મનસિકરોતો કેસુચિ કેસુચિ ઉપટ્ઠિતેસુ અનુપટ્ઠહન્તે વિસ્સજ્જેત્વા ઉપટ્ઠિતેસુ પરિકમ્મકરણં; અનુક્કમેન એકસ્મિં તાલે નિપતિત્વા તસ્સ વેમજ્ઝે મકુળતાલપણ્ણસૂચિં દળ્હં ગહેત્વા વિજ્ઝિયમાનસ્સાપિ અનુટ્ઠાનં વિય અવસાને દ્વીસુ ઉપટ્ઠિતેસુ યો સુટ્ઠુતરં ઉપટ્ઠાતિ તમેવ પુનપ્પુનં મનસિકરિત્વા અપ્પનાય ઉપ્પાદનં.

અપરાપિ ઉપમા – યથા નામ પિણ્ડપાતિકો ભિક્ખુ દ્વત્તિંસકુલં ગામં ઉપનિસ્સાય વસન્તો પઠમગેહે એવ દ્વે ભિક્ખા લભિત્વા પરતો એકં વિસ્સજ્જેય્ય; પુનદિવસે તિસ્સો લભિત્વા પરતો દ્વે વિસ્સજ્જેય્ય; તતિયદિવસે આદિમ્હિયેવ પત્તપૂરં લભિત્વા આસનસાલં ગન્ત્વા પરિભુઞ્જેય્ય, એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં. દ્વત્તિંસકુલગામો વિય હિ દ્વત્તિંસાકારો; પિણ્ડપાતિકો વિય યોગાવચરો; તસ્સ તં ગામં ઉપનિસ્સાય વાસો વિય યોગિનો દ્વત્તિંસાકારે પરિકમ્મકરણં; પઠમગેહે દ્વે ભિક્ખા લભિત્વા પરતો એકિસ્સા વિસ્સજ્જનં વિય દુતિયદિવસે તિસ્સો લભિત્વા પરતો દ્વિન્નં વિસ્સજ્જનં વિય ચ મનસિકરોતો મનસિકરોતો અનુપટ્ઠહન્તે અનુપટ્ઠહન્તે વિસ્સજ્જેત્વા ઉપટ્ઠિતેસુ ઉપટ્ઠિતેસુ યાવ કોટ્ઠાસદ્વયે પરિકમ્મકરણં; તતિયદિવસે આદિમ્હિયેવ પત્તપૂરં લભિત્વા આસનસાલાયં નિસીદિત્વા પરિભોગો વિય દ્વીસુ યો સુટ્ઠુતરં ઉપટ્ઠહતિ તમેવ પુનપ્પુનં મનસિકરિત્વા અપ્પનાય ઉપ્પાદનં.

‘**અપ્પનાતો**’તિ અપ્પનાકોટ્ઠાસતો. કેસાદીસુ એકેકસ્મિં કોટ્ઠાસે અપ્પના હોતીતિ વેદિતબ્બાતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો.

‘**તયો ચ સુત્તન્તા**’તિ અધિચિત્તં, સીતિભાવો, બોજ્ઝઙ્ગકોસલ્લન્તિ ઇમે તયો સુત્તન્તા વીરિયસમાધિયોજનત્થં વેદિતબ્બાતિ અયમેત્થ અધિપ્પાયો. તત્થ –

“અધિચિત્તમનુયુત્તેન, ભિક્ખવે, ભિક્ખુના તીણિ નિમિત્તાનિ કાલેન કાલં મનસિકાતબ્બાનિ…કાલેન કાલં સમાધિનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં, કાલેન કાલં પગ્ગહનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં, કાલેન કાલં ઉપેક્ખાનિમિત્તં મનસિકાતબ્બં. સચે, ભિક્ખવે, અધિચિત્તમનુયુત્તો ભિક્ખુ એકન્તં સમાધિનિમિત્તંયેવ મનસિકરેય્ય, ઠાનં તં ચિત્તં કોસજ્જાય સંવત્તેય્ય. સચે, ભિક્ખવે, અધિચિત્તમનુયુત્તો ભિક્ખુ એકન્તં પગ્ગહનિમિત્તંયેવ મનસિકરેય્ય, ઠાનં તં ચિત્તં ઉદ્ધચ્ચાય સંવત્તેય્ય. સચે, ભિક્ખવે, અધિચિત્તમનુયુત્તો ભિક્ખુ એકન્તં ઉપેક્ખાનિમિત્તંયેવ મનસિકરેય્ય, ઠાનં તં ચિત્તં ન સમ્માસમાધિયેય્ય આસવાનં ખયાય. યતો ચ ખો, ભિક્ખવે, અધિચિત્તમનુયુત્તો ભિક્ખુ કાલેન કાલં સમાધિનિમિત્તં, પગ્ગહનિમિત્તં, ઉપેક્ખાનિમિત્તં મનસિકરોતિ, તં હોતિ ચિત્તં મુદુ ચ કમ્મનિયઞ્ચ પભસ્સરઞ્ચ, ન ચ પભઙ્ગુ, સમ્મા સમાધિયતિ આસવાનં ખયાય.

“સેય્યથાપિ, ભિક્ખવે, સુવણ્ણકારો વા સુવણ્ણકારન્તેવાસી વા ઉક્કં બન્ધતિ, ઉક્કં બન્ધિત્વા ઉક્કામુખં આલિમ્પેતિ, ઉક્કામુખં આલિમ્પેત્વા સણ્ડાસેન જાતરૂપં ગહેત્વા ઉક્કામુખે પક્ખિપેય્ય, ઉક્કામુખે પક્ખિપિત્વા કાલેન કાલં અભિધમતિ, કાલેન કાલં ઉદકેન પરિપ્ફોસેતિ, કાલેન કાલં અજ્ઝુપેક્ખતિ . સચે, ભિક્ખવે, સુવણ્ણકારો વા સુવણ્ણકારન્તેવાસી વા તં જાતરૂપં એકન્તં અભિધમેય્ય, ઠાનં તં જાતરૂપં ડહેય્ય. સચે, ભિક્ખવે, સુવણ્ણકારો વા સુવણ્ણકારન્તેવાસી વા તં જાતરૂપં એકન્તં ઉદકેન પરિપ્ફોસેય્ય, ઠાનં તં જાતરૂપં નિબ્બાયેય્ય. સચે, ભિક્ખવે, સુવણ્ણકારો વા સુવણ્ણકારન્તેવાસી વા તં જાતરૂપં એકન્તં અજ્ઝુપેક્ખેય્ય, ઠાનં તં જાતરૂપં ન સમ્મા પરિપાકં ગચ્છેય્ય.

“યતો ચ ખો, ભિક્ખવે, સુવણ્ણકારો વા સુવણ્ણકારન્તેવાસી વા તં જાતરૂપં કાલેન કાલં અભિધમતિ, કાલેન કાલં ઉદકેન પરિપ્ફોસેતિ, કાલેન કાલં અજ્ઝુપેક્ખતિ, તં હોતિ જાતરૂપં મુદુ ચ કમ્મનિયઞ્ચ પભસ્સરઞ્ચ, ન ચ પભઙ્ગુ, સમ્મા ઉપેતિ કમ્માય; યસ્સા યસ્સા ચ પિળન્ધનવિકતિયા આકઙ્ખતિ – યદિ પટ્ટિકાય યદિ કુણ્ડલાય યદિ ગીવેય્યકાય યદિ સુવણ્ણમાલાય, તઞ્ચસ્સ અત્થં અનુભોતિ.

“એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, અધિચિત્તમનુયુત્તેન…પે॰… સમ્મા સમાધિયતિ આસવાનં ખયાય; યસ્સ યસ્સ ચ અભિઞ્ઞાસચ્છિકરણીયસ્સ ધમ્મસ્સ ચિત્તં અભિનિન્નામેતિ અભિઞ્ઞા સચ્છિકિરિયાય, તત્ર તત્રેવ સક્ખિભબ્બતં પાપુણાતિ સતિ સતિઆયતને”તિ (અ॰ નિ॰ ૩.૧૦૩) ઇદં સુત્તં અધિચિત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

“છહિ, ભિક્ખવે, ધમ્મેહિ સમન્નાગતો ભિક્ખુ ભબ્બો અનુત્તરં સીતિભાવં સચ્છિકાતું. કતમેહિ છહિ? ઇધ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુ યસ્મિં સમયે ચિત્તં નિગ્ગહેતબ્બં તસ્મિં સમયે ચિત્તં નિગ્ગણ્હાતિ, યસ્મિં સમયે ચિત્તં પગ્ગહેતબ્બં તસ્મિં સમયે ચિત્તં પગ્ગણ્હાતિ, યસ્મિં સમયે ચિત્તં સમ્પહંસિતબ્બં તસ્મિં સમયે ચિત્તં સમ્પહંસેતિ, યસ્મિં સમયે ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખિતબ્બં તસ્મિં સમયે ચિત્તં અજ્ઝુપેક્ખતિ, પણીતાધિમુત્તિકો ચ

હોતિ નિબ્બાનાભિરતો ચ. ઇમેહિ ખો, ભિક્ખવે, છહિ ધમ્મેહિ સમન્નાગતો ભિક્ખુ ભબ્બો અનુત્તરં સીતિભાવં સચ્છિકાતુ''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૮૫) ઇદં સુત્તં સીતિભાવોતિ વેદિતબ્બં.

બોજ્ઝઙ્ગકોસલ્લં પન ''એવમેવ ખો, ભિક્ખવે, યસ્મિં સમયે લીનં ચિત્તં હોતિ, અકાલો તસ્મિં સમયે પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪) સંયુત્તમહાવગ્ગે બોજ્ઝઙ્ગસંયુત્તે આગતમેવ.

ઇતિ ઇદં સત્તવિધં ઉગ્ગહકોસલ્લં સુગ્ગહિતં કત્વા ઇમઞ્ચ દસવિધં મનસિકારકોસલ્લં સુટ્ઠુ વવત્થપેત્વા તેન યોગિના ઉભયકોસલ્લવસેન કમ્મટ્ઠાનં સાધુકં ઉગ્ગહેતબ્બં. સચે પનસ્સ આચરિયેન સદ્ધિં એકવિહારેયેવ ફાસુ હોતિ, એવં વિત્થારેન અકથાપેત્વા કમ્મટ્ઠાનમનુયુઞ્જન્તેન વિસેસં લભિત્વા ઉપરૂપરિ કથાપેતબ્બં. અઞ્ઞત્થ વસિતુકામેન યથાવુત્તેન વિધિના વિત્થારતો કથાપેત્વા પુનપ્પુનં પરિવત્તેત્વા સબ્બં ગણ્ઠિટ્ઠાનં છિન્દિત્વા કમ્મટ્ઠાનભાવનાય અનનુરૂપં સેનાસનં પહાય મહાવાસતાદિઅટ્ઠારસદોસવજ્જિતે અનુરૂપે વિહારે વિહરન્તેન ખુદ્દકપલિબોધુપચ્છેદં કત્વા યો તાવ રાગચરિતો હોતિ, તેન યસ્મા રાગો પહાતબ્બો, તસ્મા પટિક્કૂલમનસિકારે પરિકમ્મં કાતબ્બં.

કરોન્તેન પન કેસેસુ તાવ નિમિત્તં ગહેતબ્બં. કથં? એકં વા દ્વે વા કેસે લુઞ્ચિત્વા હત્થતલે ઠપેત્વા વણ્ણો તાવ વવત્થપેતબ્બો. છિન્નટ્ઠાનેપિ કેસે ઓલોકેતું વટ્ટતિ; ઉદકપત્તે વા યાગુપત્તે વા ઓલોકેતુમ્પિ વટ્ટતિયેવ. કાળકકાલે દિસ્વા કાળકાતિ મનસિકાતબ્બા; સેતકાલે સેતાતિ. મિસ્સકકાલે પન ઉસ્સદવસેન મનસિકાતબ્બા હોન્તિ. યથા ચ કેસેસુ, એવં સકલેપિ તચપઞ્ચકે દિસ્વાવ નિમિત્તં ગહેતબ્બં. એવં નિમિત્તં ગહેત્વા સબ્બકોટ્ઠાસેસુ વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન વવત્થપેત્વા વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધઆસયોકાસવસેન પઞ્ચધા પટિક્કૂલતો વવત્થપેતબ્બા.

તત્રાયં સબ્બકોટ્ઠાસેસુ અનુપુબ્બકથા – **કેસા** તાવ પકતિવણ્ણેન કાળકા અદ્દારિટ્ઠકવણ્ણા, સણ્ઠાનતો દીઘવટ્ટલિકા તુલાદણ્ડસણ્ઠાના, દિસતો ઉપરિમદિસાય જાતા, ઓકાસતો ઉભોસુ પસ્સેસુ કણ્ણચૂળિકાહિ, પુરતો નલાટન્તેન, પચ્છતો ગલવાટકેન પરિચ્છિન્ના. સીસકટાહવેઠનં અલ્લચમ્મં કેસાનં ઓકાસો. પરિચ્છેદતો કેસા સીસવેઠનચમ્મે વીહગ્ગમત્તં પવિસિત્વા પતિટ્ઠિતેન હેટ્ઠા અત્તનો મૂલતલેન, ઉપરિ આકાસેન, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના. દ્વે કેસા એકતો નત્થીતિ અયં સભાગપરિચ્છેદો.

'કેસા ન લોમા, લોમા ન કેસા'તિ એવં અવસેસેહિ એકતિંસકોટ્ઠાસેહિ અમિસ્સીકતા કેસા નામ પાટિયેક્કો કોટ્ઠાસોતિ અયં વિસભાગપરિચ્છેદો. ઇદં કેસાનં વણ્ણાદિતો વવત્થાપનં.

ઇદં પન તેસં વણ્ણાદિવસેન પઞ્ચધા પટિક્કૂલતો વવત્થાપનં – કેસા ચ નામેતે વણ્ણતોપિ પટિક્કૂલા, સણ્ઠાનતોપિ ગન્ધતોપિ આસયતોપિ ઓકાસતોપિ પટિક્કૂલા. મનુઞ્ઞેપિ હિ યાગુપત્તે વા ભત્તપત્તે વા કેસવણ્ણં કિઞ્ચિ દિસ્વા 'કેસમિસ્સકમિદં, હરથ ન'ન્તિ જિગુચ્છન્તિ. એવં કેસા **વણ્ણતો** પટિક્કૂલા. રત્તિં ભુઞ્જન્તાપિ કેસસણ્ઠાનં અક્કવાકં વા મકચિવાકં વા છુપિત્વાપિ તથેવ જિગુચ્છન્તિ. એવં **સણ્ઠાનતો** પટિક્કૂલા.

તેલમક્ખનપુપ્ફધૂમાદિસઙ્ખારવિરહિતાનઞ્ચ કેસાનં ગન્ધો પરમજેગુચ્છો હોતિ, તતો જેગુચ્છતરો અગ્ગિમ્હિ પક્ખિત્તાનં. કેસા હિ વણ્ણસણ્ઠાનતો અપ્પટિક્કૂલાપિ સિયું, ગન્ધેન પન પટિક્કૂલાયેવ. યથા હિ દહરસ્સ કુમારસ્સ વચ્ચં વણ્ણતો હળિદ્દિવણ્ણં, સણ્ઠાનતોપિ હલિદ્દિપિણ્ડસણ્ઠાનં; સઙ્કારટ્ઠાને છડ્ડિતઞ્ચ ઉદ્ધુમાતકકાળસુનખસરીરં

વણ્ણતો તાલપક્કવણ્ણં, સણ્ઠાનતો વટ્ટેત્વા વિસ્સટ્ઠમુદિઙ્ગસણ્ઠાનં, દાઠાપિસ્સ સુમનમકુળસદિસાતિ ઉભયમ્પિ વણ્ણસણ્ઠાનતો સિયા અપ્પટિક્કૂલં, ગન્ધેન પન પટિક્કૂલમેવ; એવં કેસાપિ સિયું વણ્ણસણ્ઠાનતો અપ્પટિક્કૂલા, ગન્ધેન પન પટિક્કૂલા એવાતિ.

યથા પન અસુચિટ્ઠાને ગામનિસ્સન્દેન જાતાનિ સૂપેય્યપણ્ણાનિ નાગરિકમનુસ્સાનં જેગુચ્છાનિ હોન્તિ અપરિભોગાનિ, એવં કેસાપિ પુબ્બલોહિતમુત્તકરીસપિત્તસેમ્હાદિનિસ્સન્દેન જાતત્તા અતિજેગુચ્છાતિ ઇદં નેસં '**આસયતો**' પાટિકુલ્યં. ઇમે ચ કેસા નામ ગૂથરાસિમ્હિ ઉટ્ઠિતકણ્ણિકં વિય એકત્તિંસકોટ્ઠાસરાસિમ્હિ જાતા. તે સુસાનસઙ્કારટ્ઠાનાદીસુ જાતસાકં વિય, પરિખાદીસુ જાતકમલકુવલયાદિપુપ્ફં વિય ચ અસુચિટ્ઠાને જાતત્તા પરમજેગુચ્છાતિ ઇદં તેસં '**ઓકાસતો**' પાટિક્કૂલ્યં.

યથા ચ કેસાનં, એવં સબ્બકોટ્ઠાસાનં વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધાસયોકાસવસેન પઞ્ચધા પટિક્કૂલતા વવત્થપેતબ્બા. વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન પન સબ્બેપિ વિસું વિસું વવત્થપેતબ્બા.

તત્થ **લોમા** તાવ પકતિવણ્ણતો ન કેસા વિય અસમ્ભિન્નકાળકા, કાળપિઙ્ગલા પન હોન્તિ; સણ્ઠાનતો ઓનતગ્ગતાલમૂલસણ્ઠાના; દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતા; ઓકાસતો ઠપેત્વા કેસાનં પતિટ્ઠિતોકાસઞ્ચ હત્થપાદતલાનિ ચ યેભુય્યેન અવસેસસરીરવેઠનચમ્મે જાતા; પરિચ્છેદતો સરીરવેઠનચમ્મે લિક્ખામત્તં પવિસિત્વા પતિટ્ઠિતેન હેટ્ઠા અત્તનો મૂલતલેન, ઉપરિ આકાસેન, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના. દ્વે લોમા એકતો નત્થિ. અયં તેસં સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોયેવ.

નખાતિ વીસતિયા નખપટ્ટાનં નામં. તે સબ્બેપિ વણ્ણતો સેતા; સણ્ઠાનતો મચ્છસકલિકસણ્ઠાના; દિસતો પાદનખા હેટ્ઠિમદિસાય જાતા, હત્થનખા ઉપરિમદિસાયાતિ દ્વીસુ દિસાસુ જાતા; ઓકાસતો અઙ્ગુલીનં અગ્ગપિટ્ઠેસુ પતિટ્ઠિતા; પરિચ્છેદતો દ્વીસુ દિસાસુ અઙ્ગુલિકોટિમંસેહિ, અન્તો અઙ્ગુલિપિટ્ઠિમંસેન, બહિ ચેવ અગ્ગે ચ આકાસેન, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના. દ્વે નખા એકતો નત્થિ. અયં નેસં સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોયેવ.

દન્તાતિ પરિપુણ્ણદન્તસ્સ દ્વત્તિંસ દન્તટ્ઠિકાનિ. તેપિ વણ્ણતો સેતા; સણ્ઠાનતો અનેકસણ્ઠાના. તેસઞ્હિ હેટ્ઠિમાય તાવ દન્તપાળિયા મજ્ઝે ચત્તારો દન્તા મત્તિકાપિણ્ડે પટિપાટિયા ઠપિતઅલાબુબીજસણ્ઠાના. તેસં ઉભોસુ પસ્સેસુ એકેકો એકમૂલકો એકકોટિકો મલ્લિકમકુળસણ્ઠાનો. તતો એકેકો દ્વિમૂલકો દ્વિકોટિકો યાનકઉપત્થમ્ભનિકસણ્ઠાનો. તતો દ્વે દ્વે તિમૂલા તિકોટિકા. તતો દ્વે દ્વે ચતુમૂલા ચતુકોટિકાતિ. ઉપરિમપાળિયાપિ એસેવ નયો . દિસતો ઉપરિમદિસાય જાતા. ઓકાસતો દ્વીસુ હનુકટ્ઠિકેસુ પતિટ્ઠિતા. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા હનુકટ્ઠિકે પતિટ્ઠિતેન અત્તનો મૂલતલેન, ઉપરિ આકાસેન, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના. દ્વે દન્તા એકતો નત્થિ. અયં નેસં સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોયેવ.

તચોતિ સકલસરીરં વેઠેત્વા ઠિતચમ્મં. તસ્સ ઉપરિ કાળસામપીતાદિવણ્ણા છવિ નામ, યા સકલસરીરતોપિ સઙ્કડ્ઢિયમાના બદરટ્ઠિમત્તા હોતિ. તચો પન વણ્ણતો સેતોયેવ. સો ચસ્સ સેતભાવો અગ્ગિજાલાભિઘાતપહરણપહારાદીહિ વિદ્ધંસિતાય છવિયા પાકટો હોતિ. સણ્ઠાનતો સરીરસણ્ઠાનોવ હોતિ. અયમેત્થ સઙ્ખેપો.

વિત્થારતો પન પાદઙ્ગુલિત્તચો કોસકારકકોસસણ્ઠાનો. પિટ્ઠિપાદત્તચો પુટબન્ધઉપાહનસણ્ઠાનો. જઙ્ઘત્તચો ભત્તપુટકતાલપણ્ણસણ્ઠાનો. ઊરુત્તચો તણ્ડુલભરિતદીઘત્થવિકસણ્ઠાનો. આનિસદત્તચો ઉદકપૂરિતપટપરિસ્સાવનસણ્ઠાનો. પિટ્ઠિત્તચો ફલકોનદ્ધચમ્મસણ્ઠાનો. કુચ્છિત્તચો વીણાદોણિકોનદ્ધચમ્મસણ્ઠાનો. ઉરત્તચો યેભુય્યેન ચતુરસ્સસણ્ઠાનો. ઉભયબાહુત્તચો તૂણીરોનદ્ધચમ્મસણ્ઠાનો. પિટ્ઠિહત્થત્તચો ખુરકોસકસણ્ઠાનો, ફણકત્થવિકસણ્ઠાનો વા. હત્થઙ્ગુલિત્તચો કુઞ્ચિકાકોસકસણ્ઠાનો. ગીવત્તચો ગલકઞ્ચુકસણ્ઠાનો. મુખત્તચો છિદ્દાવચ્છિદ્દો કીટકુલાવકસણ્ઠાનો. સીસત્તચો પત્તત્થવિકસણ્ઠાનોતિ.

તચપરિગ્ગણ્હકેન ચ યોગાવચરેન ઉત્તરોટ્ઠતો પટ્ઠાય ઉપરિ મુખં ઞાણં પેસેત્વા પઠમં તાવ મુખં પરિયોનન્ધિત્વા ઠિતચમ્મં વવત્થપેતબ્બં. તતો નલાટટ્ઠિચમ્મં. તતો થવિકાય પક્ખિત્તપત્તસ્સ ચ થવિકાય ચ અન્તરેન હત્થમિવ સીસટ્ઠિકસ્સ ચ સીસચમ્મસ્સ ચ અન્તરેન ઞાણં પેસેત્વા અટ્ઠિકેન સદ્ધિં ચમ્મસ્સ એકાબદ્ધભાવં વિયોજેન્તેન સીસચમ્મં વવત્થપેતબ્બં. તતો ખન્ધચમ્મં. તતો અનુલોમેન પટિલોમેન ચ દક્ખિણહત્થચમ્મં. અથ તેનેવ નયેન વામહત્થચમ્મં. તતો પિટ્ઠિચમ્મં. તં તં વવત્થપેત્વા અનુલોમેન ચ પટિલોમેન ચ દક્ખિણપાદચમ્મં. અથ તેનેવ નયેન વામપાદચમ્મં. તતો અનુક્કમેનેવ વત્થિઉદરહદયગીવચમ્માનિ વવત્થપેતબ્બાનિ. અથ ગીવાચમ્માનન્તરં હેટ્ઠિમહનુચમ્મં વવત્થપેત્વા અધરોટ્ઠપરિયોસાનં પાપેત્વા નિટ્ઠપેતબ્બં. એવં ઓળારિકોળારિકં પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ સુખુમમ્પિ પાકટં હોતિ.

દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતો. ઓકાસતો સકલસરીરં પરિયોનન્ધિત્વા ઠિતો. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા પતિટ્ઠિતતલેન, ઉપરિ આકાસેન પરિચ્છિન્નો. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોયેવ.

મંસન્તિ નવ મંસપેસિસતાનિ. તં સબ્બમ્પિ વણ્ણતો રત્તં કિંસુકપુપ્ફસદિસં; સણ્ઠાનતો જઙ્ઘપિણ્ડિકમંસં તાલપણ્ણપુટભત્તસણ્ઠાનં, ઊરુમંસં નિસદપોતકસણ્ઠાનં, આનિસદમંસં ઉદ્ધનકોટિસણ્ઠાનં, પિટ્ઠિમંસં તાલગુળપટલસણ્ઠાનં, ફાસુકદ્વયમંસં પોત્થલિકાય કુચ્છિયં તનુમત્તિકાલેપનસણ્ઠાનં, થનમંસં વટ્ટેત્વા અવક્ખિત્તમત્તિકાપિણ્ડસણ્ઠાનં, બાહુદ્વયમંસં દિગુણં કત્વા ઠપિતનિચ્ચમ્મમહામૂસિકસણ્ઠાનં. એવં ઓળારિકોળારિકં મંસં પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ સુખુમમ્પિ પાકટં હોતિ. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો સાધિકાનિ તીણિ અટ્ઠિસતાનિ અનુલિમ્પેત્વા ઠિતં. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા અટ્ઠિસઙ્ઘાતે પતિટ્ઠિતતલેન, ઉપરિ તચેન, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

‘**ન્હારૂ**’તિ નવ ન્હારુસતાનિ. વણ્ણતો સબ્બેપિ ન્હારૂ સેતા; સણ્ઠાનતો નાનાસણ્ઠાના. એતેસુ હિ ગીવાય ઉપરિભાગતો પટ્ઠાય પઞ્ચ મહાન્હારૂ સરીરં વિનદ્ધમાના હદયસ્સ પુરિમપસ્સેન ઓતિણ્ણા, પઞ્ચ પચ્છિમપસ્સેન, પઞ્ચ દક્ખિણપસ્સેન, પઞ્ચ વામપસ્સેન, દક્ખિણહત્થં વિનદ્ધમાનાપિ હત્થસ્સ પુરિમપસ્સેન પઞ્ચ, પચ્છિમપસ્સેન પઞ્ચ, તથા વામહત્થં વિનદ્ધમાનાપિ. દક્ખિણપાદં વિનદ્ધમાનાપિ પાદસ્સ પુરિમપસ્સેન પઞ્ચ, પચ્છિમપસ્સેન પઞ્ચ, તથા વામપાદં વિનદ્ધમાનાપીતિ. એવં સરીરધારકા નામ સટ્ઠિ મહાન્હારૂ કાયં વિનદ્ધમાના ઓતિણ્ણા, યે કણ્ડરાતિપિ વુચ્ચન્તિ. તે સબ્બેપિ કન્દલમકુળસણ્ઠાના.

અઞ્ઞે પન તં તં પદેસં અજ્ઝોત્થરિત્વા ઠિતા તતો સુખુમતરા સુત્તરજ્જુકસણ્ઠાના. અઞ્ઞે તતો સુખુમતરા પૂતિલતાસણ્ઠાના. અઞ્ઞે તતો સુખુમતરા મહાવીણાતન્તિસણ્ઠાના. અઞ્ઞે થૂલસુત્તકસણ્ઠાના. હત્થપાદપિટ્ઠિયં ન્હારૂ સકુણપાદસણ્ઠાના. સીસન્હારૂ દારકાનં સીસજાલકસણ્ઠાના. પિટ્ઠિન્હારૂ આતપે પસારિતઅલ્લજાલસણ્ઠાના.

અવસેસા તંતંઅઙ્ગપચ્ચઙ્ગાનુગતા ન્હારૂ સરીરે પટિમુક્કજાલકઞ્ચુકસણ્ઠાના. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતા. ઓકાસતો સકલસરીરે અટ્ઠીનિ આબન્ધિત્વા ઠિતા. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા તિણ્ણં અટ્ઠિસતાનં ઉપરિ પતિટ્ઠિતતલેહિ, ઉપરિ મંસચમ્માનિ આહચ્ચ ઠિતપદેસેહિ, તિરિયં અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્ના. અયં નેસં સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોયેવ.

અટ્ઠીતિ ઠપેત્વા દ્વત્તિંસ દન્તટ્ઠીનિ અવસેસાનિ ચતુસટ્ઠિ હત્થટ્ઠીનિ, ચતુસટ્ઠિ પાદટ્ઠીનિ, ચતુસટ્ઠિ મંસનિસ્સિતાનિ મુદુઅટ્ઠીનિ, દ્વે પણ્હિકટ્ઠીનિ, એકેકસ્મિં પાદે દ્વે ગોપ્ફકટ્ઠીનિ, દ્વે જઙ્ઘટ્ઠીનિ, દ્વે જણ્ણુકટ્ઠીનિ, દ્વે ઊરુટ્ઠીનિ, દ્વે કટિટ્ઠીનિ, અટ્ઠારસ પિટ્ઠિકણ્ટકટ્ઠીનિ, ચતુવીસતિ ફાસુકટ્ઠીનિ, ચુદ્દસ ઉરટ્ઠીનિ, એકં હદયટ્ઠિ, દ્વે અક્ખકટ્ઠીનિ, દ્વે કોટ્ઠટ્ઠીનિ, દ્વે બાહટ્ઠીનિ, દ્વે દ્વે અગ્ગબાહટ્ઠીનિ, સત્ત ગીવટ્ઠીનિ, દ્વે હનુકટ્ઠીનિ, એકં નાસિકટ્ઠિ, દ્વે અક્ખિટ્ઠીનિ, દ્વે કણ્ણટ્ઠીનિ, એકં નલાટટ્ઠિ, એકં મુદ્ધટ્ઠિ, નવ સીસકપાલટ્ઠીનીતિ એવં તિમત્તાનિ અટ્ઠિસતાનિ.

તાનિ સબ્બાનિપિ વણ્ણતો સેતાનિ, સણ્ઠાનતો નાનાસણ્ઠાનાનિ. તત્થ હિ અગ્ગપાદઙ્ગુલિટ્ઠીનિ કતકબીજસણ્ઠાનાનિ. તદનન્તરાનિ મજ્ઝપબ્બટ્ઠીનિ પનસટ્ઠિસણ્ઠાનાનિ. મૂલપબ્બટ્ઠીનિ પણવસણ્ઠાનાનિ. પિટ્ઠિપાદટ્ઠીનિ કોટ્ટિતકન્દલકન્દરાસિસણ્ઠાનાનિ. પણ્હિકટ્ઠિ એકટ્ઠિતાલફલબીજસણ્ઠાનં. ગોપ્ફકટ્ઠીનિ બન્ધકીળાગોળકસણ્ઠાનાનિ. જઙ્ઘટ્ઠીનં ગોપ્ફકટ્ઠીસુ પતિટ્ઠિતટ્ઠાનં અનપનીતતચસિન્દિકળીરસણ્ઠાનં. ખુદ્દકજઙ્ઘટ્ઠિકં ધનુકદણ્ડસણ્ઠાનં, મહન્તં મિલાતસપ્પપિટ્ઠિસણ્ઠાનં. જણ્ણુકટ્ઠિ એકતો પરિક્ખીણફેણકસણ્ઠાનં.

તત્થ જઙ્ઘટ્ઠિકસ્સ પતિટ્ઠિતટ્ઠાનં અતિખિણગ્ગગોસિઙ્ગસણ્ઠાનં. ઊરુટ્ઠિ દુત્તચ્છિતવાસિફરસુદણ્ડકસણ્ઠાનં. તસ્સ કટિટ્ઠિમ્હિ પતિટ્ઠિતટ્ઠાનં કીળાગોળકસણ્ઠાનં. તેન કટિટ્ઠિનો પતિટ્ઠિતટ્ઠાનં અગ્ગચ્છિન્નમહાપુન્નાગફલસણ્ઠાનં. કટિટ્ઠીનિ દ્વેપિ એકાબદ્ધાનિ હુત્વા કુમ્ભકારકઉદ્ધનસણ્ઠાનાનિ, પાટિયેક્કં કમ્મારકૂટયોત્તકસણ્ઠાનાનિ. કોટિયં ઠિતઆનિસદટ્ઠિ અધોમુખં કત્વા ગહિતસપ્પફણસણ્ઠાનં સત્તસુ ઠાનેસુ છિદ્દાવછિદ્દં. પિટ્ઠિકણ્ટકટ્ઠીનિ અબ્ભન્તરતો ઉપરૂપરિ ઠપિતસીસકપટ્ટવેઠકસણ્ઠાનાનિ, બાહિરતો વટ્ટનાવળિસણ્ઠાનાનિ. તેસં અન્તરન્તરા કકચદન્તસદિસા દ્વે તયો કણ્ટકા હોન્તિ. ચતુવીસતિયા ફાસુકટ્ઠીસુ અપરિપુણ્ણાનિ અપરિપુણ્ણાસિતસણ્ઠાનાનિ, પરિપુણ્ણાનિ પરિપુણ્ણાસિતસણ્ઠાનાનિ. સબ્બાનિપિ ઓદાતકુક્કુટસ્સ પસારિતપક્ખસણ્ઠાનાનિ.

ચુદ્દસ ઉરટ્ઠીનિ જિણ્ણસન્દમાનિકપઞ્જરસણ્ઠાનાનિ. હદયટ્ઠિ દબ્બિફણસણ્ઠાનં. અક્ખકટ્ઠીનિ ખુદ્દકલોહવાસિદણ્ડસણ્ઠાનાનિ. કોટ્ઠટ્ઠીનિ એકતો પરિક્ખીણસીહળકુદાલસણ્ઠાનાનિ. બાહુટ્ઠીનિ આદાસદણ્ડકસણ્ઠાનાનિ. અગ્ગબાહુટ્ઠીનિ યમકતાલકન્દસણ્ઠાનાનિ. મણિબન્ધટ્ઠીનિ એકતો અલ્લીયાપેત્વા ઠપિતસીસકપટ્ટવેઠકસણ્ઠાનાનિ. પિટ્ઠિહત્થટ્ઠીનિ કોટ્ટિતકન્દલકન્દરાસિસણ્ઠાનાનિ. હત્થઙ્ગુલીસુ મૂલપબ્બટ્ઠીનિ પણવસણ્ઠાનાનિ; મજ્ઝપબ્બટ્ઠીનિ અપરિપુણ્ણપનસટ્ઠિસણ્ઠાનાનિ; અગ્ગપબ્બટ્ઠીનિ કતકબીજસણ્ઠાનાનિ. સત્ત ગીવટ્ઠીનિ દણ્ડેન વિજ્ઝિત્વા પટિપાટિયા ઠપિતવંસકળીરચક્કલિકસણ્ઠાનાનિ. હેટ્ઠિમહનુકટ્ઠિ કમ્મારાનં અયોકૂટયોત્તકસણ્ઠાનં, ઉપરિમં અવલેખનસત્થકસણ્ઠાનં.

અક્ખિકૂપનાસાકૂપટ્ઠીનિ અપનીતમિઞ્જતરુણતાલટ્ઠિસણ્ઠાનાનિ. નલાટટ્ઠિ અધોમુખઠપિતસઙ્ખથાલકકપાલસણ્ઠાનં. કણ્ણચૂળિકટ્ઠીનિ ન્હાપિતખુરકોસકસણ્ઠાનાનિ. નલાટકણ્ણચૂળિકાનં ઉપરિ પટ્ટબન્ધનોકાસે અટ્ઠિ સઙ્કુટિતઘટપુણ્ણપટલખણ્ડસણ્ઠાનં. મુદ્ધટ્ઠિ મુખચ્છિન્નવઙ્કનાળિકેરસણ્ઠાનં. સીસટ્ઠીનિ સિબ્બેત્વા ઠપિતજજ્જરલાબુકટાહસણ્ઠાનાનિ.

દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતાનિ. ઓકાસતો અવિસેસેન સકલસરીરે ઠિતાનિ. વિસેસેન પનેત્થ સીસટ્ઠીનિ ગીવટ્ઠીસુ પતિટ્ઠિતાનિ, ગીવટ્ઠીનિ પિટ્ઠિકણ્ટકટ્ઠીસુ, પિટ્ઠિકણ્ટકટ્ઠીનિ કટિટ્ઠીસુ, કટિટ્ઠીનિ ઊરુટ્ઠીસુ, ઊરુટ્ઠીનિ જણ્ણુકટ્ઠીસુ, જણ્ણુકટ્ઠીનિ જઙ્ઘટ્ઠીસુ, જઙ્ઘટ્ઠીનિ ગોપ્ફકટ્ઠીસુ, ગોપ્ફકટ્ઠીનિ પિટ્ઠિપાદટ્ઠીસુ પતિટ્ઠિતાનિ. પરિચ્છેદતો અન્તો અટ્ઠિમિઞ્જેન, ઉપરિ મંસેન, અગ્ગે મૂલે ચ અઞ્ઞમઞ્ઞેન પરિચ્છિન્નાનિ. અયં નેસં સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

અટ્ઠિમિઞ્જન્તિ તેસં તેસં અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરગતં મિઞ્જં. તં વણ્ણતો સેતં. સણ્ઠાનતો મહન્તમહન્તાનં અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરગતં વેળુનાળિયં પક્ખિત્તસેદિતમહાવેત્તગ્ગસણ્ઠાનં, ખુદ્દાનુખુદ્દકાનં અબ્ભન્તરગતં વેળુયટ્ઠિપબ્બેસુ પક્ખિત્તસેદિતતનુવેત્તગ્ગસણ્ઠાનં. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરે પતિટ્ઠિતં. પરિચ્છેદતો અટ્ઠીનં અબ્ભન્તરતલેહિ પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

વક્કન્તિ એકબન્ધના દ્વે મંસપિણ્ડા. તં વણ્ણતો મન્દરત્તં પાળિભદ્દકટ્ઠિવણ્ણં. સણ્ઠાનતો દારકાનં યમકકીળાગોળકસણ્ઠાનં, એકવણ્ટપટિબદ્ધઅમ્બફલદ્વયસણ્ઠાનં વા. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો ગલવાટકા નિક્ખન્તેન એકમૂલેન થોકં ગન્ત્વા દ્વિધા ભિન્નેન થૂલન્હારુના વિનિબદ્ધં હુત્વા હદયમંસં પરિક્ખિપિત્વા ઠિતં. પરિચ્છેદતો વક્કં વક્કભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

હદયન્તિ હદયમંસં. તં વણ્ણતો રત્તં પદુમપત્તપિટ્ઠિવણ્ણં. સણ્ઠાનતો બાહિરપત્તાનિ અપનેત્વા અધોમુખઠપિતપદુમમકુળસણ્ઠાનં. બહિ મટ્ઠં; અન્તો કોસાતકીફલસ્સ અબ્ભન્તરસદિસં. પઞ્ઞવન્તાનં થોકં વિકસિતં, મન્દપઞ્ઞાનં મકુળિતમેવ. અન્તો ચસ્સ પુન્નાગટ્ઠિપતિટ્ઠાનમત્તો આવાટકો હોતિ, યત્થ અડ્ઢપસતમત્તં લોહિતં સણ્ઠાતિ; યં નિસ્સાય મનોધાતુ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ વત્તન્તિ. તં પનેતં રાગચરિતસ્સ રત્તં હોતિ, દોસચરિતસ્સ કાળકં, મોહચરિતસ્સ મંસધોવનુદકસદિસં, વિતક્કચરિતસ્સ કુલત્થયૂસવણ્ણં, સદ્ધાચરિતસ્સ કણિકારપુપ્ફવણ્ણં, પઞ્ઞાચરિતસ્સ અચ્છં વિપ્પસન્નં અનાવિલં પણ્ડરં પરિસુદ્ધં નિદ્ધોતજાતિમણિ વિય જુતિમન્તં ખાયતિ. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો સરીરબ્ભન્તરે દ્વિન્નં થનાનં મજ્ઝે પતિટ્ઠિતં. પરિચ્છેદતો હદયં હદયભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

યકનન્તિ યમકમંસપટલં. તં વણ્ણતો રત્તપણ્ડુકધાતુકં, નાતિરત્તકુમુદસ્સ પત્તપિટ્ઠિવણ્ણં. સણ્ઠાનતો મૂલે એકં, અગ્ગે યમકં કોવિળારપત્તસણ્ઠાનં . તઞ્ચ દન્ધાનં એકમેવ હોતિ મહન્તં, પઞ્ઞવન્તાનં દ્વે વા તીણિ વા ખુદ્દકાનિ. દિસતો ઉપરિમદિસાય જાતં. ઓકાસતો દ્વિન્નં થનાનં અબ્ભન્તરે દક્ખિણપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં. પરિચ્છેદતો યકનં યકનભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

કિલોમકન્તિ પટિચ્છન્નાપટિચ્છન્નભેદતો દુવિધં પરિયોનહનમંસં. તં દુવિધમ્પિ વણ્ણતો સેતં, દુકૂલપિલોતિકવણ્ણં. સણ્ઠાનતો અત્તનો ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો પટિચ્છન્નકિલોમકં ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઇતરં દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો પટિચ્છન્નકિલોમકં હદયઞ્ચ વક્કઞ્ચ પટિચ્છાદેત્વા ઠિતં. અપટિચ્છન્નકિલોમકં સકલસરીરે ચમ્મસ્સ હેટ્ઠતો મંસં પરિયોનદ્ધિત્વા ઠિતં. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા મંસેન, ઉપરિ ચમ્મેન, તિરિયં કિલોમકભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

પિહકન્તિ ઉદરજિવ્હામંસં. તં વણ્ણતો નીલં નિગ્ગુણ્ડિકપુપ્ફવણ્ણં. સણ્ઠાનતો સત્તઙ્ગુલપ્પમાણં અબન્ધનં કાળવચ્છકજિવ્હાસણ્ઠાનં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો હદયસ્સ વામપસ્સે ઉદરપટલસ્સ મત્થકપસ્સં નિસ્સાય ઠિતં, યસ્મિં પહરણપ્પહારેન બહિ નિક્ખન્તે સત્તાનં જીવિતક્ખયો હોતિ. પરિચ્છેદતો પિહકભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

પપ્ફાસન્તિ દ્વત્તિંસમંસખણ્ડપ્પભેદં પપ્ફાસમંસં. તં વણ્ણતો રત્તં નાતિપક્કઉદુમ્બરફલવણ્ણં. સણ્ઠાનતો વિસમચ્છિન્નબહલપૂવખણ્ડસણ્ઠાનં. અબ્ભન્તરે અસિતપીતાનં અભાવે ઉગ્ગતેન કમ્મજતેજુસ્મના અબ્ભાહતત્તા સઙ્ખાદિતપલાલપિણ્ડમિવ નિરસં નિરોજં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો સરીરબ્ભન્તરે દ્વિન્નં થનાનમન્તરે હદયઞ્ચ યકનઞ્ચ પટિચ્છાદેત્વા ઓલમ્બન્તં ઠિતં. પરિચ્છેદતો ફપ્ફાસભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

અન્તન્તિ પુરિસસ્સ દ્વત્તિંસ હત્થા, ઇત્થિયા અટ્ઠવીસતિહત્થા એકવીસતિયા ઠાનેસુ ઓભગ્ગા અન્તવટ્ટિ. તદેતં વણ્ણતો સેતં સક્ખરસુધાવણ્ણં . સણ્ઠાનતો લોહિતદોણિયં આભુજિત્વા ઠપિતસીસચ્છિન્નસપ્પસણ્ઠાનં. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો ઉપરિ ગલવાટકે હેટ્ઠા ચ કરીસમગ્ગે વિનિબન્ધત્તા ગલવાટકકરીસમગ્ગપરિયન્તે સરીરબ્ભન્તરે ઠિતં. પરિચ્છેદતો અન્તભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

અન્તગુણન્તિ અન્તભોગટ્ઠાનેસુ બન્ધનં. તં વણ્ણતો સેતં દકસીતલિકમૂલવણ્ણં. સણ્ઠાનતો દકસીતલિકમૂલસણ્ઠાનમેવ. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો કુદાળફરસુકમ્માદીનિ કરોન્તાનં યન્તાકડ્ઢનકાલે યન્તસુત્તમિવ, યન્તફલકાનિ અન્તભોગે એકતો અગળન્તે આબન્ધિત્વા પાદપુઞ્છનરજ્જુમણ્ડલકસ્સ અન્તરા તં સિબ્બેત્વા ઠિતરજ્જુકા વિય એકવીસતિયા ઠાનેસુ અન્તભોગાનં અન્તરા ઠિતં. પરિચ્છેદતો અન્તગુણભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

ઉદરિયન્તિ ઉદરે ભવં અસિતપિતખાયિતસાયિતં. તં વણ્ણતો અજ્ઝોહટાહારવણ્ણં. સણ્ઠાનતો પરિસ્સાવને સિથિલબન્ધતણ્ડુલસણ્ઠાનં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો ઉદરે ઠિતં. ઉદરં નામ ઉભતો નિપ્પીળિયમાનસ્સ અલ્લસાટકસ્સ મજ્ઝે સઞ્જાતફોટકસદિસં અન્તપટલં; બહિ મટ્ઠં, અન્તો મંસકસમ્બુકપલિવેઠનકિલિટ્ઠપાવારકપુપ્ફકસદિસં, કુથિતપનસતચસ્સ અબ્ભન્તરસદિસન્તિપિ વત્તું વટ્ટતિ; યત્થ તક્કોટકા, ગણ્ડુપ્પાદકા, તાલહીરકા, સૂચિમુખકા, પટતન્તસુત્તકા ઇચ્ચેવમાદિદ્વત્તિંસકુલપ્પભેદા કિમયો આકુલબ્યાકુલા સણ્ડસણ્ડચારિનો હુત્વા નિવસન્તિ; યે પાનભોજનાદિમ્હિ અવિજ્જમાને ઉલ્લઙ્ઘિત્વા વિરવન્તા હદયમંસં અભિહનન્તિ, પાનભોજનાદિઅજ્ઝોહરણવેલાય ચ ઉદ્ધંમુખા હુત્વા પઠમજ્ઝોહટે દ્વે તયો આલોપે તુરિતતુરિતા વિલુમ્પન્તિ; યં તેસં કિમીનં સૂતિઘરં, વચ્ચકુટિ, ગિલાનસાલા, સુસાનઞ્ચ હોતિ.

યત્થ સેય્યથાપિ નામ ચણ્ડાલગામદ્વારે ચન્દનિકાય નિદાઘસમયે થૂલફુસિતકે દેવે વસ્સન્તે ઉદકેન વુય્હમાનં મુત્તકરીસચમ્મઅટ્ઠિન્હારુખણ્ડખેળસિઙ્ઘાણિકલોહિતપ્પભુતિ નાનાકુણપજાતં નિપતિત્વા કદ્દમોદકાલુળિતં દ્વીહતીહચ્ચયેન સઞ્જાતકિમિકુલં સૂરિયાતપવેગસન્તાપકુથિતં ઉપરિ ફેણપુબ્બુલકે મુઞ્ચન્તં અભિનીલવણ્ણં પરમદુગ્ગન્ધજેગુચ્છં નેવ ઉપગન્તું ન દટ્ઠું અરહરૂપતં આપજ્જિત્વા તિટ્ઠતિ, પગેવ ઘાયિતું વા સાયિતું વા; એવમેવ નાનપ્પકારપાનભોજનાદિદન્તમુસલસઞ્ચુણ્ણિતં જિવ્હાહત્થપરિવત્તિતખેળલાલાપલિબુદ્ધં

તક્ખણવિગતવણ્ણગન્ધરસાદિસમ્પદં તન્તવાયખલિસુવાનવમથુસદિસં નિપતિત્વા પિત્તસેમ્હવાતપલિવેઠિતં હુત્વા ઉદરગ્ગિસન્તાપવેગકુથિતં કિમિકુલાકુલં ઉપરૂપરિ ફેણપુબ્બુલકાનિ મુઞ્ચન્તં પરમકસમ્બુદુગ્ગન્ધજેગુચ્છભાવં આપજ્જિત્વા તિટ્ઠતિ; યં સુત્વાપિ પાનભોજનાદીસુ અમનુઞ્ઞતા સણ્ઠાતિ, પગેવ પઞ્ઞાચક્ખુના અવલોકેત્વા, યત્થ ચ પતિતં પાનભોજનાદિ પઞ્ચધા વિભાગં ગચ્છતિ – એકં ભાગં પાણકા ખાદન્તિ, એકં ભાગં ઉદરગ્ગિ ઝાપેતિ, એકો ભાગો મુત્તં હોતિ, એકો કરીસં, એકો રસભાવં આપજ્જિત્વા સોણિતમંસાદીનિ ઉપબ્રૂહયતિ. પરિચ્છેદતો ઉદરપટલેન ચેવ ઉદરિયભાગેન ચ પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

કરીસન્તિ વચ્ચં. તં વણ્ણતો યેભુય્યેન અજ્ઝોહટાહારવણ્ણમેવ હોતિ. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો હેટ્ઠિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો પક્કાસયે ઠિતં. પક્કાસયો નામ હેટ્ઠા નાભિપિટ્ઠિકણ્ટકમૂલાનમન્તરે અન્તાવસાને ઉબ્બેધેન અટ્ઠઙ્ગુલમત્તો વેળુનાળિકસદિસો, યત્થ સેય્યથાપિ નામ ઉપરૂપરિ ભૂમિભાગે પતિતં વસ્સોદકં ઓગળિત્વા હેટ્ઠા ભૂમિભાગં પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ; એવમેવ યં કિઞ્ચિ આમાસયે પતિતં પાનભોજનાદિકં ઉદરગ્ગિના ફેણુદ્દેહકં પક્કં પક્કં નિસદાય પિસિતમિવ સણ્હભાવં આપજ્જિત્વા અન્તબિલેન ઓગળિત્વા ઓગળિત્વા મદ્દિત્વા વેળુપબ્બે પક્ખિપમાનપણ્ડુમત્તિકા વિય સન્નિચિતં હુત્વા તિટ્ઠતિ. પરિચ્છેદતો પક્કાસયપટલેન ચેવ કરીસભાગેન ચ પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

મત્થલુઙ્ગન્તિ સીસકટાહબ્ભન્તરે ઠિતમિઞ્જરાસિ. તં વણ્ણતો સેતં અહિચ્છત્તકપિણ્ડિકવણ્ણં, દધિભાવં અસમ્પત્તદુટ્ઠખીરવણ્ણન્તિપિ વત્તું વટ્ટતિ. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો સીસકટાહબ્ભન્તરે ચત્તારો સિબ્બિનિમગ્ગે નિસ્સાય સમોધાનેત્વા ઠપિતા ચત્તારો પિટ્ઠપિણ્ડા વિય સમોહિતં તિટ્ઠતિ. પરિચ્છેદતો સીસકટાહસ્સ અબ્ભન્તરતલેહિ ચેવ મત્થલુઙ્ગભાગેન ચ પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

પિત્તન્તિ દ્વે પિત્તાનિ – બદ્ધપિત્તઞ્ચ અબદ્ધપિત્તઞ્ચ. તત્થ બદ્ધપિત્તં વણ્ણતો બહલમધુકતેલવણ્ણં, અબદ્ધપિત્તં મિલાતઆકુલિતપુપ્ફવણ્ણં. તં સણ્ઠાનતો ઉભયમ્પિ ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો બદ્ધપિત્તં ઉપરિમાય દિસાય જાતં, ઇતરં દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો અબદ્ધપિત્તં ઠપેત્વા કેસલોમદન્તનખાનં મંસવિનિમુત્તટ્ઠાનઞ્ચેવ થદ્ધસુક્ખચમ્મઞ્ચ ઉદકમિવ તેલબિન્દું અવસેસસરીરં બ્યાપેત્વા ઠિતં, યમ્હિ કુપિતે અક્ખીનિ પીતકાનિ હોન્તિ ભમન્તિ, ગત્તં કમ્પતિ કણ્ડુયતિ. બદ્ધપિત્તં હદયપપ્ફાસાનમન્તરે યકનમંસં નિસ્સાય પતિટ્ઠિતે મહાકોસાતકીકોસકસદિસે પિત્તકોસકે ઠિતં, યમ્હિ કુપિતે સત્તા ઉમ્મત્તકા હોન્તિ, વિપલ્લત્થચિત્તા હિરોત્તપ્પં છડ્ડેત્વા અકત્તબ્બં કરોન્તિ, અભાસિતબ્બં ભાસન્તિ, અચિન્તેતબ્બં ચિન્તેન્તિ. પરિચ્છેદતો પિત્તભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

સેમ્હન્તિ સરીરબ્ભન્તરે એકપત્તપૂરપ્પમાણં સેમ્હં. તં વણ્ણતો સેતં નાગબલપણ્ણરસવણ્ણં. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો ઉદરપટલે ઠિતં, યં પાનભોજનાદીનિ અજ્ઝોહરણકાલે સેય્યથાપિ નામ ઉદકે સેવાલપણકં કટ્ઠે વા કપાલે વા પતન્તે છિજ્જિત્વા દ્વિધા હુત્વા પુન અજ્ઝોત્થરિત્વા તિટ્ઠતિ, એવમેવ પાનભોજનાદિમ્હિ નિપતન્તે છિજ્જિત્વા દ્વિધા હુત્વા પુન અજ્ઝોત્થરિત્વા તિટ્ઠતિ; યમ્હિ ચ મન્દીભૂતે પક્કગણ્ડો વિય પૂતિકુક્કુટણ્ડમિવ ચ ઉદરં પરમજેગુચ્છં કુણપગન્ધં હોતિ; તતો ઉગ્ગતેન ચ ગન્ધેન ઉદ્દેકોપિ મુખમ્પિ દુગ્ગન્ધં પૂતિકુણપસદિસં હોતિ; સો ચ પુરિસો ‘અપેહિ, દુગ્ગન્ધં વાયસી’તિ વત્તબ્બતં

આપજ્જતિ; યઞ્ચ વટ્ટિત્વા બહલત્તમાપન્નં પિધાનફલકમિવ વચ્ચકુટિયા ઉદરપટલસ્સ અબ્ભન્તરેયેવ કુણપગન્ધં સન્નિરુજ્ઝિત્વા તિટ્ઠતિ. પરિચ્છેદતો સેમ્હભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

પુબ્બોતિ પૂતિલોહિતવસેન પવત્તપુબ્બો. સો વણ્ણતો પણ્ડુપલાસવણ્ણો, મતકસરીરે પન પૂતિબહલાચામવણ્ણો હોતિ. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનો. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતો. ઓકાસતો પન પુબ્બસ્સ ઓકાસો નામ નિબદ્ધો નત્થિ યત્થ સો સન્નિચિતો તિટ્ઠેય્ય; યત્ર યત્ર પન ખાણુકણ્ટકપ્પહરણગ્ગિજાલાદીહિ અભિહતે સરીરપ્પદેસે લોહિતં સણ્ઠહિત્વા પચ્ચતિ, ગણ્ડપિળકાદયો વા ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્ર તત્રેવ તિટ્ઠતિ. પરિચ્છેદતો પુબ્બભાગેન પરિચ્છિન્નો . અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

લોહિતન્તિ દ્વે લોહિતાનિ – સન્નિચિતલોહિતઞ્ચ સંસરણલોહિતઞ્ચ. તત્થ સન્નિચિતલોહિતં વણ્ણતો નિપક્કબહલલાખારસવણ્ણં, સંસરણલોહિતં અચ્છલાખારસવણ્ણં. સણ્ઠાનતો ઉભયમ્પિ ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો સન્નિચિતલોહિતં ઉપરિમાય દિસાય જાતં, ઇતરં દ્વીસુ દિસાસુ જાતં. ઓકાસતો સંસરણલોહિતં, ઠપેત્વા કેસલોમદન્તનખાનં મંસવિનિમ્મુત્તટ્ઠાનઞ્ચેવ થદ્ધસુક્ખચમ્મઞ્ચ, ધમનિજાલાનુસારેન સબ્બં ઉપાદિન્નકસરીરં ફરિત્વા ઠિતં; સન્નિચિતલોહિતં યકનટ્ઠાનસ્સ હેટ્ઠાભાગં પૂરેત્વા એકપત્તપૂરમત્તં હદયવક્કપપ્ફાસાનં ઉપરિ થોકં થોકં પગ્ઘરન્તં વક્કહદયયકનપપ્ફાસે તેમયમાનં ઠિતં. તસ્મિઞ્હિ વક્કહદયાદીનિ અતેમેન્તે સત્તા પિપાસિતા હોન્તિ. પરિચ્છેદતો લોહિતભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

સેદોતિ લોમકૂપાદીહિ પગ્ઘરણકઆપોધાતુ. સો વણ્ણતો વિપ્પસન્નતિલતેલવણ્ણો. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનો. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતો. ઓકાસતો સેદસ્સોકાસો નામ નિબદ્ધો નત્થિ, યત્થ સો લોહિતં વિય સદા તિટ્ઠેય્ય; યદા પન અગ્ગિસન્તાપસૂરિયસન્તાપઉતુવિકારાદીહિ સરીરં સન્તપ્પતિ તદા ઉદકતો અબ્બુળ્હમત્તવિસમચ્છિન્નભિસમૂળાલકુમુદનાળકલાપો વિય સબ્બકેસલોમકૂપવિવરેહિ પગ્ઘરતિ. તસ્મા તસ્સ સણ્ઠાનમ્પિ કેસલોમકૂપવિવરાનંયેવ વસેન વેદિતબ્બં. સેદપરિગ્ગણ્હકેન ચ યોગિના કેસલોમકૂપવિવરે પૂરેત્વા ઠિતવસેનેવ સેદો મનસિકાતબ્બો. પરિચ્છેદતો સેદભાગેન પરિચ્છિન્નો. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

મેદોતિ થિનસિનેહો. સો વણ્ણતો ફાલિતહલિદ્દિવણ્ણો. સણ્ઠાનતો થૂલસરીરસ્સ તાવ ચમ્મમંસન્તરે ઠપિતહલિદ્દિવણ્ણદુકૂલપિલોતિકસણ્ઠાનો હોતિ, કિસસરીરસ્સ જઙ્ઘમંસં ઊરુમંસં પિટ્ઠિકણ્ટકનિસ્સિતં પિટ્ઠમંસં ઉદરવટ્ટિમંસન્તિ એતાનિ નિસ્સાય દિગુણં તિગુણં કત્વા ઠપિતહલિદ્દિવણ્ણદુકૂલપિલોતિકસણ્ઠાનો. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતો. ઓકાસતો થૂલસ્સ સકલસરીરં ફરિત્વા, કિસસ્સ જઙ્ઘમંસાદીનિ નિસ્સાય ઠિતો, યં સિનેહસઙ્ખં ગતમ્પિ પરમજેગુચ્છત્તા નેવ મુદ્ધનિ તેલત્થાય, ન નાસાતેલાદીનં અત્થાય ગણ્હન્તિ. પરિચ્છેદતો હેટ્ઠા મંસેન, ઉપરિ ચમ્મેન, તિરિયં મેદભાગેન પરિચ્છિન્નો. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

અસ્સૂતિ અક્ખીહિ પગ્ઘરણકઆપોધાતુ. તં વણ્ણતો વિપ્પસન્નતિલતેલવણ્ણં. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનં. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો અક્ખિકૂપકેસુ ઠિતં. ન ચેતં પિત્તકોસકે પિત્તમિવ અક્ખિકૂપકેસુ સદા સન્નિચિતં તિટ્ઠતિ; યદા પન સત્તા સોમનસ્સજાતા મહાહસિતં હસન્તિ, દોમનસ્સજાતા રોદન્તિ પરિદેવન્તિ તથારૂપં વિસભાગાહારં આહરન્તિ, યદા ચ નેસં અક્ખીનિ ધૂમરજપંસુકાદીહિ અભિહઞ્ઞન્તિ, તદા એતેહિ

સોમનસ્સદોમનસ્સવિસભાગાહારઉતૂહિ સમુટ્ઠહિત્વા અક્ખિકૂપકે પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ વા પગ્ઘરતિ વા. અસ્સુપરિગ્ગાહકેન પન યોગિના અક્ખિકૂપકે પૂરેત્વા ઠિતવસેનેવ પરિગ્ગણ્હિતબ્બં. પરિચ્છેદતો અસ્સુભાગેન પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

વસાતિ વિલીનસ્નેહો. સા વણ્ણતો નાળિકેરતેલવણ્ણા, આચામે આસિત્તતેલવણ્ણાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. સણ્ઠાનતો ન્હાનકાલે પસન્નઉદકસ્સ ઉપરિ પરિબ્ભમન્તસિનેહબિન્દુવિસટસણ્ઠાના. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતા. ઓકાસતો યેભુય્યેન હત્થતલહત્થપિટ્ઠિપાદતલપાદપિટ્ઠિનાસાપુટનલાટઅંસકૂટેસુ ઠિતા. ન ચેસા એતેસુ ઓકાસેસુ સદા વિલીનાવ હુત્વા તિટ્ઠતિ; યદા પન અગ્ગિસન્તાપસૂરિયસન્તાપઉતુવિસભાગધાતુવિસભાગેહિ તે પદેસા ઉસ્મા જાતા હોન્તિ, તદા તત્થ ન્હાનકાલે પસન્નઉદકૂપરિ સિનેહબિન્દુવિસટો વિય ઇતો ચિતો ચ સંસરતિ. પરિચ્છેદતો વસાભાગેન પરિચ્છિન્ના . અયમસ્સા સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

ખેળોતિ અન્તોમુખે ફેણમિસ્સા આપોધાતુ. સો વણ્ણતો સેતો ફેણવણ્ણો. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાનો, ફેણસણ્ઠાનતોતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતો. ઓકાસતો ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરુય્હ જિવ્હાય ઠિતો. ન ચેસ એત્થ સદા સન્નિચિતો હુત્વા તિટ્ઠતિ. યદા પન સત્તા તથારૂપં આહારં પસ્સન્તિ વા સરન્તિ વા ઉણ્હતિત્તકટુકલોણમ્બિલાનં વા કિઞ્ચિ મુખે ઠપેન્તિ, યદા વા નેસં હદયં આકિલાયતિ, કિસ્મિઞ્ચિદેવ વા જિગુચ્છા ઉપ્પજ્જતિ, તદા ખેળો ઉપ્પજ્જિત્વા ઉભોહિ કપોલપસ્સેહિ ઓરુય્હ જિવ્હાય સણ્ઠાતિ. અગ્ગજિવ્હાય ચેસ તનુકો હોતિ, મૂલજિવ્હાય બહલો; મુખે પક્ખિત્તઞ્ચ પુથુકં વા તણ્ડુલં વા અઞ્ઞં વા કિઞ્ચિ ખાદનીયં, નદીપુળિને ખતકૂપકસલિલં વિય, પરિક્ખયં અગચ્છન્તોવ તેમેતું સમત્થો હોતિ. પરિચ્છેદતો ખેળભાગેન પરિચ્છિન્નો. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

સિઙ્ઘાણિકાતિ મત્થલુઙ્ગતો પગ્ઘરણકઅસુચિ. સા વણ્ણતો તરુણતાલટ્ઠિમિઞ્જવણ્ણા. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાના. દિસતો ઉપરિમાય દિસાય જાતા. ઓકાસતો નાસાપુટે પૂરેત્વા ઠિતા. ન ચેસા એત્થ સદા સન્નિચિતા હુત્વા તિટ્ઠતિ; અથ ખો યથા નામ પુરિસો પદુમિનીપત્તેન દધિં બન્ધિત્વા હેટ્ઠા કણ્ટકેન વિજ્ઝેય્ય, અથ તેન છિદ્દેન દધિમત્થુ ગળિત્વા બહિ પતેય્ય, એવમેવ યદા સત્તા રોદન્તિ વા વિસભાગાહારઉતુવસેન વા સઞ્જાતધાતુક્ખોભા હોન્તિ, તદા અન્તોસીસતો પૂતિસેમ્હભાવં આપન્નં મત્થલુઙ્ગં ગળિત્વા તાલુમત્થકવિવરેન ઓતરિત્વા નાસાપુટે પૂરેત્વા તિટ્ઠતિ વા પગ્ઘરતિ વા. સિઙ્ઘાણિકા પરિગ્ગાહકેન પન યોગિના નાસાપુટે પૂરેત્વા ઠિતવસેનેવ પરિગ્ગણ્હિતબ્બા. પરિચ્છેદતો સિઙ્ઘાણિકાભાગેન પરિચ્છિન્ના. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

લસિકાતિ સરીરસન્ધીનં અબ્ભન્તરે પિચ્છિલકુણપં. સા વણ્ણતો કણિકારનિય્યાસવણ્ણા. સણ્ઠાનતો ઓકાસસણ્ઠાના. દિસતો દ્વીસુ દિસાસુ જાતા. ઓકાસતો અટ્ઠિસન્ધીનં અબ્ભઞ્જનકિચ્ચં સાધયમાના અસીતિસતસન્ધીનં અબ્ભન્તરે ઠિતા. યસ્સ ચેસા મન્દા હોતિ, તસ્સ ઉટ્ઠહન્તસ્સ નિસીદન્તસ્સ અભિક્કમન્તસ્સ પટિક્કમન્તસ્સ સમ્મિઞ્જન્તસ્સ પસારેન્તસ્સ અટ્ઠિકાનિ કટકટાયન્તિ, અચ્છરાસદ્દં કરોન્તો વિય વિચરતિ, એકયોજનદ્વિયોજનમત્તમ્પિ અદ્ધાનં ગતસ્સ વાયોધાતુ કુપ્પતિ, ગત્તાનિ દુક્ખન્તિ. યસ્સ પન બહુકા હોતિ તસ્સ ઉટ્ઠાનનિસજ્જાદીસુ ન અટ્ઠીનિ કટકટાયન્તિ, દીઘમ્પિ અદ્ધાનં ગતસ્સ ન વાયોધાતુ કુપ્પતિ, ન ગત્તાનિ દુક્ખન્તિ. પરિચ્છેદતો લસિકાભાગેન પરિચ્છિન્ના. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

મુત્તન્તિ વણ્ણતો માસખારોદકવણ્ણં. સણ્ઠાનતો અધોમુખઠપિતઉદકકુમ્ભન્તરગતઉદકસણ્ઠાનં. દિસતો હેટ્ઠિમાય દિસાય જાતં. ઓકાસતો વત્થિસ્સ અબ્ભન્તરે ઠિતં. વત્થિ નામ વત્થિપુટો વુચ્ચતિ, યત્થ સેય્યથાપિ નામ ચન્દનિકાય પક્ખિત્તે અમુખે રવણઘટે ચન્દનિકરસો પવિસતિ, ન ચસ્સ પવિસનમગ્ગો પઞ્ઞાયતિ; એવમેવ સરીરતો મુત્તં પવિસતિ, ન ચસ્સ પવિસનમગ્ગો પઞ્ઞાયતિ, નિક્ખમનમગ્ગો પન પાકટો હોતિ; યમ્હિ ચ મુત્તસ્સ ભરિતે 'પસ્સાવં કરોમા'તિ સત્તાનં આયૂહનં હોતિ. પરિચ્છેદતો વત્થિઅબ્ભન્તરેન ચેવ મુત્તભાગેન ચ પરિચ્છિન્નં. અયમસ્સ સભાગપરિચ્છેદો. વિસભાગપરિચ્છેદો પન કેસસદિસોવ.

એવઞ્હિ કેસાદિકે કોટ્ઠાસે વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન વવત્થપેત્વા અનુપુબ્બતો નાતિસીઘતો નાતિસણિકતોતિઆદિના નયેન વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધાસયોકાસવસેન પઞ્ચધા 'પટિક્કૂલા પટિક્કૂલા'તિ મનસિકરોતો પણ્ણત્તિસમતિક્કમવસેન, સેય્યથાપિ ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ દ્વત્તિંસવણ્ણાનં કુસુમાનં એકસુત્તગણ્ઠિતં માલં ઓલોકેન્તસ્સ સબ્બપુપ્ફાનિ અપુબ્બાપરિયમિવ પાકટાનિ હોન્તિ, એવમેવ ''અત્થિ ઇમસ્મિં કાયે કેસા''તિ ઇમં કાયં ઓલોકેન્તસ્સ સબ્બે તે ધમ્મા અપુબ્બાપરિયમિવ પાકટા હોન્તિ. તેન વુત્તં મનસિકારકોસલ્લકથાયં ''આદિકમ્મિકસ્સ હિ 'કેસા'તિ મનસિકરોતો મનસિકારો ગન્ત્વા 'મુત્ત'ન્તિ ઇમં પરિયોસાનકોટ્ઠાસમેવ આહચ્ચ તિટ્ઠતી''તિ.

સચે પન બહિદ્ધાપિ મનસિકારં ઉપસંહરતિ, અથસ્સ એવં સબ્બકોટ્ઠાસેસુ પાકટીભૂતેસુ આહિણ્ડન્તા મનુસ્સતિરચ્છાનાદયો સત્તાકારં વિજહિત્વા કોટ્ઠાસરાસિવસેનેવ ઉપટ્ઠહન્તિ; તેહિ ચ અજ્ઝોહરિયમાનં પાનભોજનાદિ કોટ્ઠાસરાસિમ્હિ પક્ખિપિયમાનમિવ ઉપટ્ઠાતિ. અથસ્સ અનુપુબ્બમુઞ્ચનાદિવસેન 'પટિકૂલા પટિકૂલા'તિ પુનપ્પુનં મનસિકરોતો અનુક્કમેન અપ્પના ઉપ્પજ્જતિ.

તત્થ કેસાદીનં વણ્ણસણ્ઠાનદિસોકાસપરિચ્છેદવસેન ઉપટ્ઠાનં ઉગ્ગહનિમિત્તં, સબ્બાકારતો પટિકૂલવસેન ઉપટ્ઠાનં પટિભાગનિમિત્તં. તં પુનપ્પુનં આવજ્જેન્તસ્સ મનસિકરોન્તસ્સ તક્કાહતં વિતક્કાહતં કરોન્તસ્સ ચત્તારો ખન્ધા પટિકૂલારમ્મણા હોન્તિ, પઠમજ્ઝાનવસેન અપ્પના પવત્તતિ. પુબ્બભાગે પરિકમ્મઉપચારચિત્તાનિ સવિતક્કસવિચારાનિ સપ્પીતિકાનિ સોમનસ્સસહગતાનિ પટિકૂલનિમિત્તારમ્મણાનિ; અપ્પનાપિ સવિતક્કસવિચારા સપ્પીતિકા સોમનસ્સસહગતાવ. ભૂમન્તરેન પન મહગ્ગતા રૂપાવચરા હોન્તિ. પટિક્કૂલેપિ ચ એતસ્મિં આરમ્મણે આનિસંસદસ્સાવિતાય સોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, એકત્તારમ્મણબલેનેવ વા તં ઉપ્પજ્જતિ. દુતિયજ્ઝાનાદીનિ પનેત્થ ન નિબ્બત્તન્તિ. કસ્મા? ઓળારિકત્તા. ઇદઞ્હિ આરમ્મણં ઓળારિકં. વિતક્કબલેનેવેત્થ ચિત્તેકગ્ગતા જાયતિ, ન વિતક્કસમતિક્કમેનાતિ. અયં તાવ સમથવસેન કમ્મટ્ઠાનકથા.

અવિસેસતો પન સાધારણવસેન એવં વેદિતબ્બં – ઇદઞ્હિ કમ્મટ્ઠાનં ભાવેતુકામેન કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગહેત્વા સજ્ઝાયકાલે એવ કેસાદીનં વણ્ણનિમિત્તસણ્ઠાનનિમિત્તદિસાનિમિત્તઓકાસનિમિત્તપરિચ્છેદનિમિત્તાનિ વાચાય પોથેત્વા પોથેત્વા એકેકકોટ્ઠાસે 'અયં એતંસરિક્ખકો'તિ તિવિધેન સજ્ઝાયો કાતબ્બો. કથં? તચપઞ્ચકે તાવ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અનુલોમતો પઞ્ચાહં, પટિલોમતો પઞ્ચાહં, અનુલોમપટિલોમતો પઞ્ચાહન્તિ અદ્ધમાસં સજ્ઝાયો કાતબ્બો. તતો આચરિયસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા વક્કપઞ્ચકં ઉગ્ગણ્હિત્વા તથેવ અદ્ધમાસં સજ્ઝાયો કાતબ્બો. તતો તે દસપિ કોટ્ઠાસે એકતો કત્વા અદ્ધમાસં. પુન પપ્ફાસપઞ્ચકાદીસુપિ એકેકં ઉગ્ગણ્હિત્વા અદ્ધમાસં. તતો તે પઞ્ચદસપિ કોટ્ઠાસે અદ્ધમાસં. મત્થલુઙ્ગપઞ્ચકં અદ્ધમાસં. તતો તેવીસતિ કોટ્ઠાસે અદ્ધમાસં. મેદછક્કં અદ્ધમાસં. તતો તે

છબ્બીસતિપિ કોટ્ઠાસે એકતો કત્વા અડ્ઢમાસં. મુત્તછક્કં અડ્ઢમાસં. તતો સબ્બેપિ દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસે એકતો કત્વા અડ્ઢમાસન્તિ એવં છ માસે સજ્ઝાયો કાતબ્બો.

તત્થ – ઉપનિસ્સયસમ્પન્નસ્સ સપ્પઞ્ઞસ્સ ભિક્ખુનો કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સેવ કોટ્ઠાસા ઉપટ્ઠહન્તિ, એકચ્ચસ્સ ન ઉપટ્ઠહન્તિ. તેન 'ન ઉપટ્ઠહન્તી'તિ વીરિયં ન વિસ્સજ્જેતબ્બં. યત્તકા કોટ્ઠાસા ઉપટ્ઠહન્તિ તત્તકે ગહેત્વા સજ્ઝાયો કાતબ્બો. એવં કમ્મટ્ઠાનં કથેન્તેન પન નેવ પઞ્ઞવતો ન મન્દપઞ્ઞસ્સ વસેન કથેતબ્બં, મજ્ઝિમપઞ્ઞસ્સ વસેન કથેતબ્બં. મજ્ઝિમપઞ્ઞસ્સ હિ વસેન આચરિયા છહિ માસેહિ પરિચ્છિન્દિત્વા તન્તિં ઠપયિંસુ. યસ્સ પન એત્તાવતાપિ કોટ્ઠાસા પાકટા ન હોન્તિ, તેન તતો પરમ્પિ સજ્ઝાયો કાતબ્બો એવ; નો ચ ખો અપરિચ્છિન્દિત્વા, છ છ માસે પરિચ્છિન્દિત્વાવ કાતબ્બો.

સજ્ઝાયં કરોન્તેન વણ્ણો ન પચ્ચવેક્ખિતબ્બો, ન લક્ખણં મનસિકાતબ્બં, કોટ્ઠાસવસેનેવ સજ્ઝાયો કાતબ્બો. આચરિયેનાપિ 'વણ્ણવસેન સજ્ઝાયં કરોહી'તિ નિયમેત્વા ન કથેતબ્બં. નિયમેત્વા કથિતે કો દોસોતિ? સમ્પત્તિયમ્પિ વિપત્તિસઞ્ઞાઆપજ્જનં. સચે હિ આચરિયેન 'વણ્ણવસેન સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વુત્તે ઇમસ્સ ભિક્ખુનો તથા કરોન્તસ્સ કમ્મટ્ઠાનં વણ્ણતો ન ઉપટ્ઠાતિ, પટિકૂલવસેન વા ધાતુવસેન વા ઉપટ્ઠાતિ, અથેસ 'ન ઇદં કમ્મટ્ઠાનં વિલક્ખણ'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ, આચરિયેન કથિતમેવ કપ્પેત્વા ગણ્હાતિ. 'પટિકૂલવસેન સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વુત્તેપિ સચે તસ્સ તથા કરોન્તસ્સ પટિક્કૂલતો ન ઉપટ્ઠાતિ, વણ્ણવસેન વા ધાતુવસેન વા ઉપટ્ઠાતિ, અથેસ 'નયિદં કમ્મટ્ઠાનં વિલક્ખણ'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ, આચરિયેન કથિતમેવ કપ્પેત્વા ગણ્હાતિ. 'ધાતુવસેન તં સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વુત્તેપિ સચે તસ્સ તથા કરોન્તસ્સ ધાતુતો ન ઉપટ્ઠાતિ, વણ્ણવસેન વા પટિકૂલવસેન વા ઉપટ્ઠાતિ, અથેસ 'નયિદં કમ્મટ્ઠાનં વિલક્ખણ'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ, આચરિયેન કથિતમેવ કપ્પેત્વા ગણ્હાતિ. અયં આચરિયેન નિયમેત્વા કથિતે દોસો.

કિન્તિ પન વત્તબ્બો હોતીતિ? 'કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વત્તબ્બો. કથં? 'કેસકોટ્ઠાસો લોમકોટ્ઠાસોતિ સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વત્તબ્બો. સચે પનસ્સ એવં કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સ વણ્ણતો ઉપટ્ઠાતિ, અથાનેન ઓવાદાચરિયસ્સ આચિક્ખિતબ્બં – 'અહં દ્વત્તિંસાકારં કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોમિ; મય્હં પન વણ્ણતો ઉપટ્ઠાતી'તિ. આચરિયેન 'કમ્મટ્ઠાનં વિય અકમ્મટ્ઠાનં, વિલક્ખણં એત'ન્તિ ન વિસંવાદેતબ્બં. 'સાધુ, સપ્પુરિસ, પુબ્બે તયા વણ્ણકસિણે પરિકમ્મં કતપુબ્બં ભવિસ્સતિ. એતદેવ કમ્મટ્ઠાનં તુય્હં સપ્પાયં. વણ્ણવસેનેવ સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વત્તબ્બો. તેનપિ વણ્ણવસેનેવ સજ્ઝાયો કાતબ્બો.

સો એવં કરોન્તો અજ્ઝત્તં નીલકં પીતકં લોહિતકં ઓદાતકન્તિ ચત્તારિ વણ્ણકસિણાનિ લભતિ. કથં? તસ્સ હિ કેસલોમપિત્તેસુ ચેવ અક્ખીનઞ્ચ કાળકટ્ઠાને વણ્ણં 'નીલં નીલ'ન્તિ મનસિકરોન્તસ્સ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ; ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. મેદસ્મિં પન અક્ખીનઞ્ચ પીતકટ્ઠાને વણ્ણં 'પીતકં પીતક'ન્તિ મનસિકરોન્તસ્સ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ; ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. મંસલોહિતેસુ પન અક્ખીનઞ્ચ રત્તટ્ઠાને વણ્ણં 'લોહિતકં લોહિતક'ન્તિ મનસિકરોન્તસ્સ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ; ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. નખદન્તચમ્મઅટ્ઠીસુ પન અક્ખીનઞ્ચ પણ્ડરટ્ઠાને વણ્ણં 'ઓદાતં ઓદાત'ન્તિ મનસિકરોન્તસ્સ ચતુક્કપઞ્ચકજ્ઝાનાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. ઇદં વણ્ણવસેન અભિનિવિટ્ઠસ્સ ભિક્ખુનો યાવ અરહત્તા નિગમનં.

અપરસ્સ કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સ પટિકૂલતો ઉપટ્ઠાતિ. અથાનેન ઓવાદાચરિયસ્સ આચિક્ખિતબ્બં. આચરિયેન 'કમ્મટ્ઠાનં વિય અકમ્મટ્ઠાનં, વિલક્ખણં એત'ન્તિ ન વિસંવાદેતબ્બં. 'સાધુ, સપ્પુરિસ, પુબ્બે તયા પટિકૂલમનસિકારે યોગો કતો ભવિસ્સતિ. એતદેવ કમ્મટ્ઠાનં તુય્હં સપ્પાયં. પટિકૂલવસેનેવ સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વત્તબ્બો. તેનપિ પટિકૂલવસેન સજ્ઝાયો કાતબ્બો. તસ્સ કેસા નામ 'અજઞ્ઞા દુગ્ગન્ધા જેગુચ્છા પટિકૂલા'તિ એવં પટિકૂલવસેન સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સ પટિકૂલારમ્મણે પઠમજ્ઝાનં નિબ્બત્તતિ. સો ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ. ઇદં પટિકૂલવસેન અભિનિવિટ્ઠસ્સ ભિક્ખુનો યાવ અરહત્તા નિગમનં.

અપરસ્સ કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સ ધાતુતો ઉપટ્ઠાતિ. ધાતુતો ઉપટ્ઠહન્તં કીદિસં હુત્વા ઉપટ્ઠાતીતિ? કેસા તાવ વમ્મિકમત્થકે જાતકુન્થતિણકાનિ વિય હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. લોમા પુરાણગામટ્ઠાને જાતદબ્બતિણકાનિ વિય. નખા દણ્ડકેસુ ઠપિતમધુકફલટ્ઠિકોસકા વિય. દન્તા મત્તિકાપિણ્ડે પવેસેત્વા ઠપિતઅલાબુબીજાનિ વિય. તચો વીણાપબ્બકે પરિયોનદ્ધઅલ્લગોચમ્મં વિય, મંસં ભિત્તિયં અનુલિત્તમત્તિકા વિય. ન્હારુ દબ્બસમ્ભારબદ્ધવલ્લી વિય. અટ્ઠિ ઉસ્સાપેત્વા ઠપિતભિત્તિદબ્બસમ્ભારો વિય. અટ્ઠિમિઞ્જં મહાવેળુમ્હિ પક્ખિત્તસેદિતવેત્તગ્ગં વિય. વક્કં, હદયં, યકનં, કિલોમકં, પિહકં, પપ્ફાસન્તિ ઇમે છ કોટ્ઠાસા સૂનકારઘરં વિય હુત્વા ઉપટ્ઠહન્તિ. દ્વત્તિંસહત્થં અન્તં લોહિતદોણિયં સંવેલ્લિત્વા ઠપિતઘરસપ્પો વિય. અન્તગુણં પાદપુઞ્છનકે સિબ્બિતરજ્જુકા વિય. ઉદરિયં પરિસ્સાવને સિથિલબન્ધતણ્ડુલં વિય. કરીસં વેણુપબ્બે પક્ખિત્તપણ્ડુમત્તિકા વિય. મત્થલુઙ્ગં ઓમદ્દિત્વા ઠપિતા ચત્તારો તણ્ડુલપિટ્ઠપિણ્ડા વિય. દ્વાદસવિધા આપોધાતુ પટિપાટિયા ઠપિતેસુ દ્વાદસસુ ઉદકસરાવકેસુ પૂરિતઉદકં વિય હુત્વા ઉપટ્ઠાતિ.

અથાનેન ઓવાદાચરિયસ્સ આચિક્ખિતબ્બં. આચરિયેન 'કમ્મટ્ઠાનં વિય અકમ્મટ્ઠાનં, વિલક્ખણં એત'ન્તિ ન વિસંવાદેતબ્બં. 'સાધુ, સપ્પુરિસ, પુબ્બે તયા ધાતુમનસિકારે યોગો કતો ભવિસ્સતિ. એતદેવ કમ્મટ્ઠાનં તુય્હં સપ્પાયં. ધાતુવસેનેવ સજ્ઝાયં કરોહી'તિ વત્તબ્બો. તેનપિ ધાતુવસેન સજ્ઝાયો કાતબ્બો.

તત્રિદં મનસિકારમુખેનેવ સજ્ઝાયવિધાનં – ઇધ ભિક્ખુ 'કેસા સીસં પરિયોનદ્ધિત્વા ઠિતચમ્મે જાતા. તે ન જાનન્તિ 'મયં સીસં પરિયોનદ્ધિત્વા ઠિતચમ્મે જાતા'તિ; સીસં પરિયોનદ્ધિત્વા ઠિતચમ્મમ્પિ ન જાનાતિ 'કેસા મયિ જાતા'તિ; અચેતના એતે અબ્યાકતા સુઞ્ઞા થદ્ધા પત્થિન્ના પથવીધાતુ એસા'તિ મનસિકરોતિ. 'લોમા સરીરં પરિયોનહનચમ્મે જાતા. તે ન જાનન્તિ 'મયં સરીરં પરિયોનહનચમ્મે જાતા'તિ. સરીરં પરિયોનહનચમ્મમ્પિ ન જાનાતિ 'લોમા મયિ જાતા'તિ એતેપિ અચેતના. નખા અઙ્ગુલીનં અગ્ગેસુ જાતા. તે ન જાનન્તિ 'મયં અઙ્ગુલીનં અગ્ગેસુ જાતા'તિ. અઙ્ગુલીનં અગ્ગાનિપિ ન જાનન્તિ 'નખા અમ્હેસુ જાતા'તિ. એતેપિ અચેતના. દન્તા હનુકટ્ઠિકે જાતા. તે ન જાનન્તિ 'મયં હનુકટ્ઠિકે જાતા'તિ. હનુકટ્ઠિકમ્પિ ન જાનાતિ 'દન્તા મયિ જાતા'તિ. એતેપિ અચેતના. તચો ન જાનાતિ 'સરીરં મયા પરિયોનદ્ધ'ન્તિ. સરીરમ્પિ ન જાનાતિ 'અહં તચેન પરિયોનદ્ધ'ન્તિ. અયમ્પિ અચેતનો. મંસં ન જાનાતિ 'મયા સરીરં અનુલિત્ત'ન્તિ. સરીરમ્પિ ન જાનાતિ 'અહં મંસેન અનુલિત્ત'ન્તિ. ઇદમ્પિ અચેતનં. ન્હારુ ન જાનાતિ 'અહં અટ્ઠિપુઞ્જં આબન્ધિત્વા ઠિત'ન્તિ. અટ્ઠિપુઞ્જોપિ ન જાનાતિ 'ન્હારુજાલેનાહં આબદ્ધો'તિ. ઇદમ્પિ અચેતનં.

સીસટ્ઠિ ન જાનાતિ 'અહં ગીવટ્ઠિકે પતિટ્ઠિત'ન્તિ. ગીવટ્ઠિકમ્પિ ન જાનાતિ 'મયિ સીસટ્ઠિકં પતિટ્ઠિત'ન્તિ. ગીવટ્ઠિ ન જાનાતિ 'અહં પિટ્ઠિકણ્ટકે ઠિત'ન્તિ. પિટ્ઠિકણ્ટટ્ઠિકોપિ કટિટ્ઠિકં ઊરુટ્ઠિકં જઙ્ઘટ્ઠિકં ગોપ્ફકટ્ઠિકં ન જાનાતિ 'અહં

પણ્હિકટ્ઠિકે પતિટ્ઠિત’ન્તિ. પણ્હિકટ્ઠિકમ્પિ ન જાનાતિ ‘અહં ગોપ્ફકટ્ઠિકં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ…પે॰… ગીવટ્ઠિકં ન જાનાતિ ‘અહં સીસટ્ઠિકં ઉક્ખિપિત્વા ઠિત’ન્તિ.

પટિપાટિયા અટ્ઠીનિ ઠિતાનિ કોટિયા,
અનેકસન્ધિયમિતો ન કેહિચિ;
બદ્ધો નહારૂહિ જરાય ચોદિતો,
અચેતનો કટ્ઠકલિઙ્ગરૂપમો.

‘ઇદમ્પિ અચેતનં. અટ્ઠિમિઞ્જં; વક્કં…પે॰… મત્થલુઙ્ગં અચેતનં અબ્યાકતં સુઞ્ઞં થદ્ધં પત્થિન્નં પથવીધાતૂ’તિ મનસિકરોતિ. ‘પિત્તં સેમ્હં…પે॰… મુત્તં અચેતનં અબ્યાકતં સુઞ્ઞં યૂસગતં આપોધાતૂ’તિ મનસિકરોતિ.

ઇમે દ્વે મહાભૂતે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ઉદરે ઉસ્સદા તેજોધાતુ પાકટા હોતિ, નાસાય ઉસ્સદા વાયોધાતુ પાકટા હોતિ. ઇમે ચત્તારો મહાભૂતે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ઉપાદારૂપં પાકટં હોતિ. મહાભૂતં નામ ઉપાદારૂપેન પરિચ્છિન્નં, ઉપાદારૂપં મહાભૂતેન. યથા આતપો નામ છાયાય પરિચ્છિન્નો, છાયા આતપેન; એવમેવ મહાભૂતં ઉપાદારૂપેન પરિચ્છિન્નં , ઉપાદારૂપં મહાભૂતેન. અથસ્સ એવં ‘‘ચત્તારિ મહાભૂતાનિ તેવીસતિ ઉપાદારૂપાનિ રૂપક્ખન્ધો’’તિ રૂપક્ખન્ધં પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ આયતનદ્વારવસેન અરૂપિનો ખન્ધા પાકટા હોન્તિ. ઇતિ રૂપારૂપપરિગ્ગહો પઞ્ચક્ખન્ધા હોન્તિ, પઞ્ચક્ખન્ધા દ્વાદસાયતનાનિ હોન્તિ, દ્વાદસાયતનાનિ અટ્ઠારસ ધાતુયો હોન્તીતિ ખન્ધાયતનધાતુવસેન યમકતાલકન્દં ફાલેન્તો વિય દ્વે કોટ્ઠાસે કત્વા નામરૂપં વવત્થપેતિ.

સો ‘‘ઇદં નામરૂપં ન અહેતુ ન અપ્પચ્ચયા નિબ્બત્તં, સહેતુ સપ્પચ્ચયા નિબ્બત્તં. કો પનસ્સ હેતુ? કો પન પચ્ચયો’’તિ ઉપપરિક્ખન્તો ‘‘અવિજ્જાપચ્ચયા તણ્હાપચ્ચયા કમ્મપચ્ચયા આહારપચ્ચયા ચા’’તિ તસ્સ પચ્ચયં વવત્થપેત્વા ‘‘અતીતેપિ પચ્ચયા ચેવ પચ્ચયસમુપ્પન્નધમ્મા ચ અનાગતેપિ એતરહિપિ પચ્ચયા ચેવ પચ્ચયસમુપ્પન્નધમ્મા ચ, તતો ઉદ્ધં સત્તો વા પુગ્ગલો વા નત્થિ, સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જો એવા’’તિ – એવં તીસુ અદ્ધાસુ કઙ્ખં વિતરતિ. અયં પન વિપસ્સનાસઙ્ખારસલ્લક્ખણા **ઞાતપરિઞ્ઞા** નામ.

એવં સઙ્ખારે સલ્લક્ખેત્વા ઠિતસ્સ પન ભિક્ખુસ્સ દસબલસ્સ સાસને મૂલં ઓતિણ્ણં નામ હોતિ, પતિટ્ઠા લદ્ધા નામ, ચૂળસોતાપન્નો નામ હોતિ નિયતગતિકો. તથારૂપં પન ઉતુસપ્પાયં, પુગ્ગલસપ્પાયં, ભોજનસપ્પાયં, ધમ્મસવણસપ્પાયં લભિત્વા એકાસને એકપલ્લઙ્કવરગતો તીણિ લક્ખણાનિ આરોપેત્વા વિપસ્સનાપટિપાટિયા સઙ્ખારે સમ્મસન્તો અરહત્તં ગણ્હાતીતિ ઇદં ધાતુવસેન અભિનિવિટ્ઠસ્સ ભિક્ખુનો યાવ અરહત્તા નિગમનં.

યસ્સ પન નેવ વણ્ણતો ઉપટ્ઠાતિ ન પટિકૂલતો ન સુઞ્ઞતો તેન ‘ન મે ઉપટ્ઠાતી’તિ ન કમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા નિસીદિતબ્બં, કોટ્ઠાસમનસિકારેયેવ પન યોગો કાતબ્બો. પોરાણકત્થેરા કિર ‘કોટ્ઠાસમનસિકારોવ પમાણ’ન્તિ આહંસુ. ઇચ્ચસ્સ પુનપ્પુનં કોટ્ઠાસવસેન સજ્ઝાયં કરોન્તસ્સ કોટ્ઠાસા પગુણા હોન્તિ. કદા પન પગુણા નામ હોન્તીતિ? યદા ‘કેસા’તિ આવજ્જિતમત્તે મનસિકારો ગન્ત્વા ‘મત્થલુઙ્ગ’ન્તિ અન્તિમકોટ્ઠાસે પતિટ્ઠાતિ, ‘મત્થલુઙ્ગ’ન્તિ આવજ્જિતમત્તે મનસિકારો આગન્ત્વા ‘કેસા’તિ આદિકોટ્ઠાસે પતિટ્ઠાતિ.

અથસ્સ યથા નામ ચક્ખુમતો પુરિસસ્સ દ્વત્તિંસવણ્ણાનં પુપ્ફાનં એકસુત્તગન્થિતં માલં ઓલોકેન્તસ્સ પટિપાટિયા વા પન નિખાતે દ્વત્તિંસવતિપાદે પટિક્કમિત્વા ઓલોકેન્તસ્સ પટિપાટિયાવ દ્વત્તિંસવણ્ણાનિ પુપ્ફાનિ

વતિપાદા વા પાકટા હોન્તિ, એવમેવ દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસા ઉપટ્ઠહન્તિ, વિચરન્તા તિરચ્છાનગતાપિ મનુસ્સાપિ સત્તાતિ ન ઉપટ્ઠહન્તિ, કોટ્ઠાસાતિ ઉપટ્ઠહન્તિ, ખાદનીયભોજનીયં કોટ્ઠાસન્તરે પક્ખિપ્પમાનં વિય હોતિ.

કોટ્ઠાસાનં પગુણકાલતો પટ્ઠાય તીસુ મુખેસુ એકેન મુખેન વિમુચ્ચિસ્સતિ. કમ્મટ્ઠાનં વણ્ણતો વા પટિક્કૂલતો વા સુઞ્ઞતો વા ઉપટ્ઠાતિ . યથા નામ પૂવે પચિતુકામા ઇત્થી મદ્દિત્વા ઠપિતપિટ્ઠતો યં યં ઇચ્છતિ તં તં પચતિ, યથા વા પન સમે ભૂમિપ્પદેસે ઠપિતં ઉદકપૂરં કુમ્ભં યતો યતો આવિજ્ઝન્તિ તતો તતોવ ઉદકં નિક્ખમતિ; એવમેવ કોટ્ઠાસાનં પગુણકાલતો પટ્ઠાય તીસુ મુખેસુ એકેન મુખેન વિમુચ્ચિસ્સતિ. આકઙ્ખમાનસ્સ વણ્ણતો, આકઙ્ખમાનસ્સ પટિક્કૂલતો, આકઙ્ખમાનસ્સ સુઞ્ઞતો કમ્મટ્ઠાનં ઉપટ્ઠહિસ્સતિયેવ. અયં એત્તકો ઉગ્ગહસન્ધિ નામ. ઇમસ્મિં ઉગ્ગહસન્ધિસ્મિં ઠત્વા અરહત્તં પત્તા ભિક્ખુ ગણનપથં વીતિવત્તા.

યસ્સ પન ઉગ્ગહસન્ધિસ્મિં કમ્મટ્ઠાનં ન ઉપટ્ઠાતિ, તેન કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગહેત્વા, સચે યત્થ આચરિયો વસતિ, સો આવાસો સપ્પાયો હોતિ, ઇચ્ચેતં કુસલં; નો ચે, સપ્પાયટ્ઠાને વસિતબ્બં. વસન્તેન અટ્ઠારસ વિહારદોસે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૫૨) વજ્જેત્વા પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતે સેનાસને વસિતબ્બં, સયમ્પિ પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતેન ભવિતબ્બં. તતો પચ્છાભત્તં પિણ્ડપાતપટિક્કન્તેન રત્તિટ્ઠાનં વા દિવાટ્ઠાનં વા પવિસિત્વા કમ્મટ્ઠાનં મનસિકાતબ્બં.

કથં? આદિતો તાવ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ અનુપુબ્બતો મનસિકાતબ્બં, ન એકન્તરિકા. અનુપુબ્બતો મનસિકરોન્તો હિ દ્વત્તિંસપદં નિસ્સેણિં પદપટિપાટિયા અક્કમન્તો પાસાદં આરુય્હ પાસાદાનિસંસં અનુભવનકપુરિસો વિય ‘કેસા લોમા’તિ પટિપાટિયા કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તો કમ્મટ્ઠાનતો ચ ન પરિહાયતિ, પાસાદાનિસંસસદિસે ચ નવ લોકુત્તરધમ્મે અનુભવતિ. અનુપુબ્બતો મનસિકરોન્તેનાપિ ચ નાતિસીઘતો નાતિસણિકતો મનસિકાતબ્બં. અતિસીઘતો મનસિકરોન્તસ્સ હિ કિઞ્ચાપિ કમ્મટ્ઠાનં પગુણં હોતિ, અવિભૂતં પન હોતિ. તત્થ ઓપમ્મં હેટ્ઠા વુત્તમેવ.

અતિસણિકતો મનસિકરોન્તસ્સ કમ્મટ્ઠાનં પરિયોસાનં ન ગચ્છતિ, અન્તરાવ ઓસક્કિતબ્બં હોતિ. યથા હિ પુરિસો તિયોજનં મગ્ગં સાયં કચ્છં બન્ધિત્વા પટિપન્નો નિક્ખન્તટ્ઠાનતો પટ્ઠાય સીતલચ્છાયં દિસ્વા વિસ્સમતિ, રમણીયં વાલિકતલં દિસ્વા પિટ્ઠિં પસારેતિ, વનપોક્ખરણિં દિસ્વા પાનીયં પિવતિ ન્હાયતિ, પબ્બતં દિસ્વા આરુય્હ પબ્બતરામણેય્યકં પસ્સતિ, તં અન્તરાયેવ સીહો વા બ્યગ્ઘો વા દીપિ વા હનતિ, ચોરા વા પન વિલુપ્પન્તિ ચેવ હનન્તિ ચ; એવમેવ અતિસણિકં મનસિકરોન્તસ્સ કમ્મટ્ઠાનં પરિયોસાનં ન ગચ્છતિ, અન્તરાવ ઓસક્કિતબ્બં હોતિ.

તસ્મા નાતિસીઘં નાતિસણિકં એકદિવસં તિંસવારે મનસિકાતબ્બં; પાતોવ દસ વારે, મજ્ઝન્હિકે દસવારે, સાયન્હે દસ વારે સજ્ઝાયો કાતબ્બો, નો કાતું ન વટ્ટતિ. યથા હિ પાતોવ ઉટ્ઠાય મુખં નો ધોવિતું ન વટ્ટતિ, ખાદનીયં ભોજનીયં નો ખાદિતું નો ભુઞ્જિતું ન વટ્ટતિ; એતં પન વટ્ટેય્ય; ઇદમેવ એકન્તેન નો કાતું ન વટ્ટતિ; કરોન્તો મહન્તં અત્થં ગહેત્વા તિટ્ઠતિ. યથા હિ એકસ્સ પુરિસસ્સ તીણિ ખેત્તાનિ; એકં ખેત્તં અટ્ઠકુમ્ભં દેતિ, એકં સોળસ, એકં દ્વત્તિંસ; તેન તીણિપિ ખેત્તાનિ પટિજગ્ગિતું અસક્કોન્તેન દ્વે છડ્ડેત્વા એકં દ્વત્તિંસકુમ્ભદાયકમેવ પટિજગ્ગિતબ્બં; તત્થેવ કસનવપનનિદ્દાનાદીનિ કાતબ્બાનિ; તદેવસ્સ ઇતરેસુ દ્વીસુ ઉટ્ઠાનકદાયં દસ્સતિ; એવમેવ સેસં મુખધોવનાદિકમ્મં છડ્ડેત્વાપિ એત્થેવ કમ્મં કાતબ્બં, નો કાતું ન વટ્ટતિ. કરોન્તો મહન્તં અત્થં ગણ્હિત્વા તિટ્ઠતીતિ એત્તાવતા મજ્ઝિમા પટિપદા નામ કથિતા.

એવં પટિપન્નેનાપિ વિક્ખેપો પટિબાહિતબ્બો. કમ્મટ્ઠાનઞ્હિ વિસ્સજ્જેત્વા ચિત્તે બહિદ્ધા વિક્ખેપં ગચ્છન્તે કમ્મટ્ઠાનતો પરિહાયતિ, વટ્ટભયં સમતિક્કમિતું ન સક્કોતિ. યથા હિ એકો પુરિસો સહસ્સુદ્ધારં સાધેત્વા વડ્ઢિં લભિત્વા અદ્ધાનં પટિપન્નો અન્તરામગ્ગે કુમ્ભીલમકરગાહરક્ખસસમુટ્ઠિતાય ગમ્ભીરગિરિકન્દરાય ઉપરિ અત્થતં એકપદિકં દણ્ડકસેતું આરુય્હ ગચ્છન્તો અક્કમનપદં વિસ્સજ્જેત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેન્તો પરિપતિત્વા કુમ્ભીલાદિભત્તં હોતિ, એવમેવ અયમ્પિ કમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા સચિત્તે બહિદ્ધા વિક્ખેપં ગચ્છન્તે કમ્મટ્ઠાનતો પરિહાયતિ, વટ્ટભયં સમતિક્કમિતું ન સક્કોતિ.

તત્રિદં ઓપમ્મસંસન્દનં – પુરિસસ્સ સહસ્સુદ્ધારં સાધેત્વા વડ્ઢિં લદ્ધકાલો વિય હિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો આચરિયસન્તિકે કમ્મટ્ઠાનસ્સ ઉગ્ગહિતકાલો; અન્તરા ગમ્ભીરગિરિકન્દરા વિય સંસારો; તસ્સ કુમ્ભીલાદીહિ દટ્ઠકાલો વિય વટ્ટમૂલકાનિ મહાદુક્ખાનિ; એકપદિકદણ્ડકસેતુ વિય ઇમસ્સ ભિક્ખુનો સજ્ઝાયવીથિ; તસ્સ પુરિસસ્સ એકપદિકં દણ્ડકસેતું આરુય્હ અક્કમનપદં વિસ્સજ્જેત્વા ઇતો ચિતો ચ ઓલોકેન્તસ્સ પરિપતિત્વા કુમ્ભીલાદીનં ભત્તભાવં આપન્નકાલો વિય ઇમસ્સ ભિક્ખુનો કમ્મટ્ઠાનં વિસ્સજ્જેત્વા બહિદ્ધા વિક્ખિત્તચિત્તસ્સ કમ્મટ્ઠાનતો પરિહાયિત્વા વટ્ટભયં સમતિક્કમિતું અસમત્થભાવો વેદિતબ્બો.

તસ્મા કેસા મનસિકાતબ્બા. કેસે મનસિકરિત્વા ચિત્તુપ્પાદસ્સ બહિદ્ધા વિક્ખેપં પટિબાહિત્વા સુદ્ધચિત્તેનેવ ‘લોમા નખા દન્તા તચો’તિ મનસિકાતબ્બં. એવં મનસિકરોન્તો કમ્મટ્ઠાનતો ન પરિહાયતિ, વટ્ટભયં સમતિક્કમતિ. ઓપમ્મં પનેત્થ તદેવ પરિવત્તેત્વા વેદિતબ્બં. સહસ્સુદ્ધારં સાધેત્વા વડ્ઢિં લભિત્વા છેકસ્સ પુરિસસ્સ દણ્ડકસેતું આરુય્હ નિવાસનપારુપનં સંવિધાય ધાતુપત્થદ્ધકાયં કત્વા સોત્થિના પરતીરગમનં વિય છેકસ્સ ભિક્ખુનો કેસે મનસિકરિત્વા ચિત્તુપ્પાદસ્સ બહિદ્ધા વિક્ખેપં પટિબાહિત્વા સુદ્ધચિત્તેનેવ ‘લોમા નખા દન્તા તચો’તિ મનસિકરોન્તસ્સ કમ્મટ્ઠાનતો અપરિહાયિત્વા વટ્ટભયં સમતિક્કમનં વેદિતબ્બં.

એવં બહિદ્ધા વિક્ખેપં પટિબાહન્તેનાપિ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ પણ્ણત્તિં સમતિક્કમનતો મનસિકાતબ્બં. ‘કેસા લોમા’તિ પણ્ણત્તિં વિસ્સજ્જેત્વા ‘પટિકૂલં પટિકૂલ’ન્તિ સતિ ઠપેતબ્બા. પઠમંયેવ પન પટિકૂલતો ન ઉપટ્ઠાતિ . યાવ ન ઉપટ્ઠાતિ તાવ પણ્ણત્તિ ન વિસ્સજ્જેતબ્બા. યદા ઉપટ્ઠાતિ તદા પણ્ણત્તિં વિસ્સજ્જેત્વા ‘પટિકૂલ’ન્તિ મનસિકાતબ્બં. કરોન્તેન ચ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ પઞ્ચહાકારેહિ પટિકૂલતો મનસિકાતબ્બા. તચપઞ્ચકસ્મિઞ્હિ વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધાસયોકાસવસેનેવ પઞ્ચવિધમ્પિ પાટિકૂલ્યં લબ્ભતિ. સેસેસુપિ યં યં લબ્ભતિ, તસ્સ તસ્સ વસેન મનસિકારો પવત્તેતબ્બો.

તત્થ કેસાદયો પઞ્ચ કોટ્ઠાસા સુભનિમિત્તં રાગટ્ઠાનિયં ઇટ્ઠારમ્મણન્તિ સઙ્ખં ગતા. યે કેચિ રજ્જનકસત્તા નામ, સબ્બે તે ઇમેસુ પઞ્ચસુ કોટ્ઠાસેસુ રજ્જન્તિ. અયં પન ભિક્ખુ મહાજનસ્સ રજ્જનટ્ઠાને ‘પટિકૂલ’ન્તિ અપ્પનં પાપેતિ. તત્થ અપ્પનાપ્પત્તિતો પટ્ઠાય પરતો અકિલમન્તોવ અપ્પનં પાપુણાતિ.

તત્રિદં ઓપમ્મં – યથા હિ છેકો ધનુગ્ગહો રાજાનં આરાધેત્વા સતસહસ્સુટ્ઠાનકં ગામવરં લભિત્વા સન્નદ્ધપઞ્ચાવુધો તત્થ ગચ્છન્તો અન્તરામગ્ગે દ્વત્તિંસ ચોરે દિસ્વા તેસુ પઞ્ચચોરજેટ્ઠકે ઘાતેય્ય; તેસં ઘાતિતકાલતો પટ્ઠાય તેસુ દ્વે એકમગ્ગં પટિપજ્જમાના નામ ન હોન્તિ; એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં. ધનુગ્ગહસ્સ રાજાનં આરાધેત્વા ગામવરં લદ્ધકાલો વિય હિ ઇમસ્સ ભિક્ખુનો આચરિયસન્તિકે કમ્મટ્ઠાનં ઉગ્ગહેત્વા ઠિતકાલો; દ્વત્તિંસ ચોરા વિય દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસા; પઞ્ચ ચોરજેટ્ઠકા વિય કેસાદયો પઞ્ચ; ચોરજેટ્ઠકાનં ઘાતિતકાલો વિય ઇમસ્સ ભિક્ખુનો સબ્બસત્તાનં

રજ્જનટ્ઠાને તચપઞ્ચકે ‘પટિકૂલ’ન્તિ અપ્પનાય પાપિતકાલો; સેસચોરાનં પાણિપ્પહારેનેવ પલાયિતકાલો વિય સેસકોટ્ઠાસેસુ અકિલમન્તસ્સેવ અપ્પનાપ્પત્તિ વેદિતબ્બા.

એવં પણ્ણત્તિં સમતિક્કમન્તેન ચ અનુપુબ્બમુઞ્ચનતો મનસિકારો પવત્તેતબ્બો – કેસે મનસિકરોન્તેન મનસિકરોન્તેનેવ કેસેસુ સાપેક્ખેન હુત્વા લોમેસુ સતિ પેસેતબ્બા. યાવ લોમા ન ઉપટ્ઠહન્તિ તાવ ‘કેસા કેસા’તિ મનસિકાતબ્બા. યદા પન લોમા ઉપટ્ઠહન્તિ તદા કેસે વિસ્સજ્જેત્વા લોમેસુ સતિ ઉપટ્ઠપેતબ્બા. એવં નખાદીસુપિ મનસિકારો પવત્તેતબ્બો.

તત્રિદં ઓપમ્મં – યથા હિ જલૂકા ગચ્છમાના યાવ પુરતો પતિટ્ઠં ન લભતિ તાવ પચ્છતો નઙ્ગુટ્ઠેન ગહિતટ્ઠાનં ન મુઞ્ચતિ; યદા પન પુરતો પતિટ્ઠં લભતિ તદા નઙ્ગુટ્ઠં ઉક્ખિપિત્વા મુખેન ગહિતટ્ઠાને ઠપેતિ; એવમેવ કેસે મનસિકરોન્તેન મનસિકરોન્તેનેવ કેસેસુ સાપેક્ખેન હુત્વા લોમેસુ સતિ પેસેતબ્બા. યાવ લોમા ન ઉપટ્ઠહન્તિ તાવ ‘કેસા કેસા’તિ મનસિકાતબ્બા. યદા લોમા ઉપટ્ઠહન્તિ તદા કેસે વિસ્સજ્જેત્વા લોમેસુ સતિ ઉપટ્ઠપેતબ્બા. એવં નખાદીસુપિ મનસિકારો પવત્તેતબ્બો.

એવં પવત્તેન્તેન અપ્પના હોતીતિ વુત્તમનસિકારકોસલ્લં સમ્પાદેતબ્બં. કથં? ઇદઞ્હિ અપ્પનાકમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તસ્સ અપ્પનં પાપુણાતિ; પઠમંયેવ તાવ ન ઉપટ્ઠાતિ; અનમતગ્ગસ્મિઞ્હિ સંસારવટ્ટે ચ નાનારમ્મણેસુ વટ્ટિતં ચિત્તં ‘કેસા’તિ આવજ્જિતમત્તે સજ્ઝાયસોતાનુસારેન ગન્ત્વા મત્થલુઙ્ગે પતિટ્ઠાતિ. ‘મત્થલુઙ્ગ’ન્તિ આવજ્જિતમત્તે સજ્ઝાયસોતાનુસારેન આગન્ત્વા કેસેસુ પતિટ્ઠાતિ. મનસિકરોન્તસ્સ મનસિકરોન્તસ્સ પન સો સો કોટ્ઠાસો ઉપટ્ઠાતિ. સતિ સમાધિનાપિ તિટ્ઠમાના પવત્તતિ. તેન યો યો કોટ્ઠાસો અધિકતરં ઉપટ્ઠાતિ તત્થ તત્થ દ્વિગુણેન યોગં કત્વા અપ્પના પાપેતબ્બા. એવં અપ્પનાય પાપિતકાલતો પટ્ઠાય સેસકોટ્ઠાસેસુ અકિલમન્તો અપ્પનં પાપેતિ. તત્થ તાલવનમક્કટોવ ઓપમ્મં.

અપિચેત્થ એવમ્પિ યોજના વેદિતબ્બા – દ્વત્તિંસતાલકસ્મિઞ્હિ તાલવને મક્કટો પટિવસતિ. તં ગહેતુકામો લુદ્દો કોટિયં ઠિતતાલમૂલે ઠત્વા ઉક્કુટ્ઠિમકાસિ. માનજાતિકો મક્કટો તં તં તાલં લઙ્ઘિત્વા પરિયન્તતાલે અટ્ઠાસિ. લુદ્દો તત્થપિ ગન્ત્વા ઉક્કુટ્ઠિમકાસિ. મક્કટો પુન તથેવ પુરિમતાલે પતિટ્ઠાસિ. સો અપરાપરં અનુબન્ધિયમાનો કિલમન્તો તસ્સ તસ્સેવ તાલસ્સ મૂલે ઠત્વા ઉક્કુટ્ઠુક્કુટ્ઠિકાલે ઉટ્ઠહિત્વા ગચ્છન્તો ગચ્છન્તો અતિકિલમન્તો એકસ્સ તાલસ્સ મકુળપણ્ણસૂચિં દળ્હં ગહેત્વા ધનુકોટિયા વિજ્ઝિત્વા ગણ્હન્તોપિ ન પલાયતિ.

તત્થ દ્વત્તિંસ તાલા વિય દ્વત્તિંસ કોટ્ઠાસા; મક્કટો વિય ચિત્તં; લુદ્દો વિય યોગાવચરો; લુદ્દેન તાલમૂલે ઠત્વા ઉક્કુટ્ઠિકાલે માનજાતિકસ્સ મક્કટસ્સ પલાયિત્વા પરિયન્તકોટિયં ઠિતકાલો વિય અનમતગ્ગે સંસારવટ્ટે ચ નાનારમ્મણેસુ વટ્ટિતચિત્તસ્સ ‘કેસા’તિ આવજ્જિતમત્તે સજ્ઝાયસોતાનુસારેન ગન્ત્વા મત્થલુઙ્ગે પતિટ્ઠાનં; પરિયન્તકોટિયં ઠત્વા ઉક્કુટ્ઠે ઓરિમકોટિં આગમનકાલો વિય ‘મત્થલુઙ્ગ’ન્તિ આવજ્જિતમત્તે સજ્ઝાયસોતાનુસારેન ગન્ત્વા કેસેસુ પતિટ્ઠાનં; અપરાપરં અનુબન્ધિયમાનસ્સ કિલમન્તસ્સ ઉક્કુટ્ઠુક્કુટ્ઠિટ્ઠાને ઉટ્ઠાનકાલો વિય મનસિકરોન્તસ્સ મનસિકરોન્તસ્સ તસ્મિં તસ્મિં કોટ્ઠાસે ઉપટ્ઠહન્તે સતિયા પતિટ્ઠાય પતિટ્ઠાય ગમનં; ધનુકોટિયા વિજ્ઝિત્વા ગણ્હન્તસ્સાપિ અપલાયનકાલો વિય યો કોટ્ઠાસો અધિકતરં ઉપટ્ઠાતિ, તસ્મિં દ્વિગુણં મનસિકારં કત્વા અપ્પનાય પાપનં.

તત્થ અપ્પનાય પાપિતકાલતો પટ્ઠાય સેસકોટ્ઠાસેસુ અકિલમન્તોવ અપ્પનં પાપેસ્સતિ. તસ્મા ‘પટિકૂલં પટિકૂલ’ન્તિ પુનપ્પુનં આવજ્જિતબ્બં સમન્નાહરિતબ્બં, તક્કાહતં વિતક્કાહતં કાતબ્બં. એવં કરોન્તસ્સ ચત્તારો ખન્ધા પટિકૂલારમ્મણા હોન્તિ, અપ્પનં પાપુણાતિ. પુબ્બભાગચિત્તાનિ પરિકમ્મઉપચારસઞ્ઞાતાનિ સવિતક્કસવિચારાનીતિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તસદિસમેવ. એકં પન કોટ્ઠાસં મનસિકરોન્તસ્સ એકમેવ પઠમજ્ઝાનં નિબ્બત્તતિ. પાટિયેક્કં મનસિકરોન્તસ્સ દ્વત્તિંસ પઠમજ્ઝાનાનિ નિબ્બત્તન્તિ. હત્થે ગહિતપઞ્હાવત્થુ પાકતિકમેવ.

સો તં નિમિત્તન્તિ સો ભિક્ખુ તં કમ્મટ્ઠાનનિમિત્તં. **આસેવતી**તિ સેવતિ ભજતિ. **ભાવેતી**તિ વડ્ઢેતિ. **બહુલીકરોતી**તિ પુનપ્પુનં કરોતિ. **સ્વાવત્થિતં વવત્થપેતી**તિ સુવવત્થિતં કરોતિ. **બહિદ્ધા કાયે ચિત્તં ઉપસંહરતી**તિ એવં કત્વા બહિદ્ધા પરસ્સ કાયે અત્તનો ચિત્તં ઉપસંહરતિ ઠપેતિ પેસેતિ.

અત્થિસ્સ કાયેતિ અત્થિ અસ્સ કાયે. **અજ્ઝત્તબહિદ્ધાકાયે ચિત્તં ઉપસંહરતી**તિ કાલેન અત્તનો કાલેન પરેસં કાયે ચિત્તં ઉપનામેતિ. **અત્થિ કાયે**તિ ઇદં યસ્મા ન એકન્તેન અત્તનો કાયો નાપિ પરસ્સેવ કાયો અધિપ્પેતો, તસ્મા વુત્તં. એત્થ પન અત્તનો જીવમાનકસરીરે ‘પટિકૂલ’ન્તિ પરિકમ્મં કરોન્તસ્સ અપ્પનાપિ ઉપચારમ્પિ જાયતિ. પરસ્સ જીવમાનકસરીરે ‘પટિકૂલ’ન્તિ મનસિકરોન્તસ્સ નેવ અપ્પના જાયતિ, ન ઉપચારં. નનુ ચ દસસુ અસુભેસુ ઉભયમ્પેતં જાયતીતિ? આમ, જાયતિ. તાનિ હિ અનુપાદિન્નકપક્ખે ઠિતાનિ. તસ્મા તત્થ અપ્પનાપિ ઉપચારમ્પિ જાયતિ. ઇદં પન ઉપાદિન્નકપક્ખે ઠિતં. તેનેવેત્થ ઉભયમ્પેતં ન જાયતિ. અસુભાનુપસ્સનાસઞ્ઞાતા પન વિપસ્સનાભાવના હોતીતિ વેદિતબ્બા. ઇમસ્મિં પબ્બે કિં કથિતન્તિ? સમથવિપસ્સના કથિતા.

ઇદાનેત્થ એવં સબ્બં મનસિકારસાધારણં પકિણ્ણકં વેદિતબ્બં. એતેસઞ્હિ –

નિમિત્તતો લક્ખણતો, ધાતુતો અથ સુઞ્ઞતો;
ખન્ધાદિતો ચ વિઞ્ઞેય્યો, કેસાદીનં વિનિચ્છયો.

તત્થ ‘**નિમિત્તતો**’તિ દ્વત્તિંસાકારે સટ્ઠિસતં નિમિત્તાનિ, યેસં વસેન યોગાવચરો દ્વત્તિંસાકારં કોટ્ઠાસતો પરિગ્ગણ્હાતિ, સેય્યથિદં – કેસસ્સ વણ્ણનિમિત્તં, સણ્ઠાનનિમિત્તં, દિસાનિમિત્તં, ઓકાસનિમિત્તં, પરિચ્છેદનિમિત્તન્તિ પઞ્ચ નિમિત્તાનિ હોન્તિ. લોમાદીસુપિ એસેવ નયો.

‘**લક્ખણતો**’તિ દ્વત્તિંસાકારે અટ્ઠવીસતિસતં લક્ખણાનિ હોન્તિ, યેસં વસેન યોગાવચરો દ્વત્તિંસાકારં લક્ખણતો મનસિકરોતિ, સેય્યથિદં – કેસે થદ્ધત્તલક્ખણં, આબન્ધત્તલક્ખણં, ઉણ્હત્તલક્ખણં, વિત્થમ્ભનલક્ખણન્તિ ચત્તારિ લક્ખણાનિ હોન્તિ. લોમાદીસુપિ એસેવ નયો.

‘**ધાતુતો**’તિ દ્વત્તિંસાકારે ‘‘ચતુધાતુરો અયં, ભિક્ખુ, પુરિસો’’તિ વુત્તાસુ ધાતૂસુ અટ્ઠવીસતિસતં ધાતુયો હોન્તિ, યાસં વસેન યોગાવચરો દ્વત્તિંસાકારં ધાતુતો પરિગ્ગણ્હાતિ, સેય્યથિદં – કેસે કક્ખળતા પથવીધાતુ, આબન્ધનતા આપોધાતુ, ઉણ્હતા તેજોધાતુ, વિત્થમ્ભનતા વાયોધાતૂતિ ચતસ્સો ધાતુયો હોન્તિ. લોમાદીસુપિ એસેવ નયો.

‘**સુઞ્ઞતો**’તિ દ્વત્તિંસાકારે છન્નવુતિ સુઞ્ઞતા હોન્તિ, યાસં વસેન યોગાવચરો દ્વત્તિંસાકારં સુઞ્ઞતો વિપસ્સતિ, સેય્યથિદં – કેસા સુઞ્ઞા અત્તેન વા અત્તનિયેન વા નિચ્ચેન વા ધુવેન વા સસ્સતેન વા અવિપરિણામધમ્મેન

વાતિ. કેસે તાવ અત્તસુઞ્ઞતા, અત્તનિયસુઞ્ઞતા, નિચ્ચભાવસુઞ્ઞતાતિ તિસ્સો સુઞ્ઞતા હોન્તિ. લોમાદીસુપિ એસેવ નયો.

'**ખન્ધાદિતો**'તિ દ્વત્તિંસાકારે કેસાદીસુ ખન્ધાદિવસેન પરિગ્ગય્હમાનેસુ કેસા કતિ ખન્ધા હોન્તિ, કતિ આયતનાનિ, કતિ ધાતુયો, કતિ સચ્ચાનિ, કતિ સતિપટ્ઠાનાનીતિઆદિના નયેન પેત્થ વિનિચ્છયો વિઞ્ઞાતબ્બો.

૩૫૭. એવં અજ્ઝત્તાદિભેદતો તિવિધેન કાયાનુપસ્સનં વિત્થારતો દસ્સેત્વા ઇદાનિ ''કાયાનુપસ્સી વિહરતિ આતાપી સમ્પજાનો''તિઆદીનિ પદાનિ ભાજેત્વા દસ્સેતું **અનુપસ્સી**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ યાય અનુપસ્સનાય કાયાનુપસ્સી નામ હોતિ, તં દસ્સેતું **તત્થ કતમા અનુપસ્સના? યા પઞ્ઞા પજાનના**તિઆદિ વુત્તં. **આતાપી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

તત્થ **પઞ્ઞા પજાનના**તિઆદીનિ હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડવણ્ણનાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૬) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. **ઉપેતો**તિઆદીનિ સબ્બાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ. અપિચ આસેવનવસેન **ઉપેતો**, ભાવનાવસેન સુટ્ઠુ ઉપેતોતિ **સમુપેતો** . **ઉપાગતો સમુપાગતો, ઉપપન્નો સમ્પન્નો**તિ ઇમેસુપિ દ્વીસુ દુકેસુ અયમેવ નયો. બહુલીકારવસેન પન **સમન્નાગતો**તિ એવમેત્થ યોજના વેદિતબ્બા. **ઇમિના આતાપેન ઉપેતો**તિ આદીસુપિ એસેવ નયો.

વિહરતીતિ પદે 'તત્થ કતમો વિહારો'તિ પુચ્છં અકત્વા પુગ્ગલાધિટ્ઠાનાય દેસનાય દેસેન્તો **ઇરિયતી**તિઆદિમાહ. તસ્સત્થો – ચતુન્નં ઇરિયાપથાનં અઞ્ઞતરસમઙ્ગીભાવતો **ઇરિયતિ**. તેહિ ઇરિયાપથચતુક્કેહિ કાયસકટવત્તનેન **વત્તતિ**. એકં ઇરિયાપથદુક્ખં અપરેન ઇરિયાપથેન બાધિત્વા ચિરટ્ઠિતિકભાવેન સરીરક્ખનતો **પાલેતિ**. એકસ્મિં ઇરિયાપથે અસણ્ઠહિત્વા સબ્બિરિયાપથવતનતો **યપેતિ**. તેન તેન ઇરિયાપથેન તથા તથા કાયસ્સ યાપનતો **યાપેતિ**. ચિરકાલવત્તાપનતો **ચરતિ**. ઇરિયાપથેન ઇરિયાપથં વિચ્છિન્દિત્વા જીવિતહરણતો **વિહરતિ**.

૩૬૨. સ્વેવ કાયો લોકોતિ યસ્મિં કાયે કાયાનુપસ્સી વિહરતિ, સ્વેવ કાયો લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન લોકો. યસ્મા પનસ્સ કાયે પહીયમાનં અભિજ્ઝાદોમનસ્સં વેદનાદીસુપિ પહીયતિ એવ, તસ્મા **પઞ્ચપિ ઉપાદાનક્ખન્ધા લોકો**તિ વુત્તં.

સન્તાતિઆદીસુપિ નિરોધવસેન સન્તતાય **સન્તા**. ભાવનાય સમિતત્તા **સમિતા**. વત્થુપરિઞ્ઞાય અપ્પવત્તિવૂપસમવસેન **વૂપસન્તા**. નિરોધસઙ્ખાતં અત્થં ગતાતિ **અત્થઙ્ગતા**. પુનપ્પુનં નિબ્બત્તિયા પટિબાહિતત્તા અતિવિય અત્થં ગતાતિ **અબ્ભત્થઙ્ગતા. અપ્પિતા**તિ વિનાસિતા, અપ્પવત્તિયં ઠપિતાતિપિ અત્થો. **બ્યપ્પિતા**તિ સુવિનાસિતા, અતિવિય અપ્પવત્તિયં ઠપિતાતિપિ અત્થો. યથા પુન ન અન્વસ્સવન્તિ એવં સોસિતત્તા **સોસિતા**. સુટ્ઠુ સોસિતાતિ **વિસોસિતા** , સુક્ખાપિતાતિ અત્થો. વિગતન્તા કતાતિ **બ્યન્તી કતા**. એત્થ ચ અનુપસ્સનાય કમ્મટ્ઠાનવિહારેન કમ્મટ્ઠાનિકસ્સ કાયપરિહરણં, આતાપેન સમ્મપ્પધાનં, સતિસમ્પજઞ્ઞેન કમ્મટ્ઠાનપરિહરણૂપાયો; સતિયા વા કાયાનુપસ્સનાવસેન પટિલદ્ધો સમથો, સમ્પજઞ્ઞેન વિપસ્સના, અભિજ્ઝાદોમનસ્સવિનયેન ભાવનાફલં વુત્તન્તિ વેદિતબ્બં.

કાયાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૩. વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસેપિ હેટ્ઠા વુત્તસદિસં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **સુખં વેદનં વેદયમાનો**તિઆદીસુ પન **સુખં વેદનન્તિ** કાયિકં વા ચેતસિકં વા સુખં વેદનં વેદયમાનો ‘અહં સુખં વેદનં વેદયામી’તિ પજાનાતીતિ અત્થો. તત્થ કામં ઉત્તાનસેય્યકાપિ દારકા થઞ્ઞપિવનાદિકાલે સુખં વેદયમાના ‘સુખં વેદનં વેદયામા’તિ પજાનન્તિ, ન પનેતં એવરૂપં જાનનં સન્ધાય વુત્તં. એવરૂપઞ્હિ જાનનં સત્તૂપલદ્ધિં નપ્પજહતિ, સત્તસઞ્ઞં ન ઉગ્ઘાટેતિ, કમ્મટ્ઠાનં વા સતિપટ્ઠાનભાવના વા ન હોતિ. ઇમસ્સ પન ભિક્ખુનો જાનનં સત્તૂપલદ્ધિં પજહતિ, સત્તસઞ્ઞં ઉગ્ઘાટેતિ, કમ્મટ્ઠાનઞ્ચેવ સતિપટ્ઠાનભાવના ચ હોતિ. ‘ઇદઞ્હિ કો વેદયતિ, કસ્સ વેદના, કિં કારણા વેદના’તિ એવં સમ્પજાનવેદિયનં સન્ધાય વુત્તં.

તત્થ **કો વેદયતી**તિ? ન કોચિ સત્તો વા પુગ્ગલો વા વેદયતિ. **કસ્સ વેદના**તિ? ન કસ્સચિ સત્તસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ વા વેદના. **કિં કારણા વેદના**તિ? વત્થુઆરમ્મણા ચ પનેસા વેદના. તસ્મા એસ એવં પજાનાતિ – ‘તં તં સુખાદીનં વત્થું આરમ્મણં કત્વા વેદનાવ વેદયતિ; તં પન વેદનાપવત્તિં ઉપાદાય ‘અહં વેદયામી’તિ વોહારમત્તં હોતી’તિ. એવં વત્થું આરમ્મણં કત્વા વેદનાવ વેદયતીતિ સલ્લક્ખેન્તો ‘એસ સુખં વેદનં વેદયામી’તિ પજાનાતીતિ વેદિતબ્બો, ચિત્તલપબ્બતે અઞ્ઞતરો થેરો વિય.

થેરો કિર અફાસુકકાલે બલવવેદનાય નિત્થુનન્તો અપરાપરં પરિવત્તતિ. તમેકો દહરો આહ – ‘‘કતરં વો, ભન્તે, ઠાનં રુજતી’’તિ? ‘‘આવુસો, પાટિયેક્કં રુજનટ્ઠાનં નામ નત્થિ; વત્થું આરમ્મણં કત્વા વેદનાવ વેદયતી’’તિ. ‘‘એવં જાનનકાલતો પટ્ઠાય અધિવાસેતું વટ્ટતિ નો, ભન્તે’’તિ. ‘‘અધિવાસેમિ, આવુસો’’તિ. ‘‘અધિવાસના, ભન્તે, સેય્યો’’તિ. થેરો અધિવાસેસિ. વાતો યાવ હદયા ફાલેસિ. મઞ્ચકે અન્તાનિ રાસીકતાનિ અહેસું. થેરો દહરસ્સ દસ્સેસિ – ‘‘વટ્ટતાવુસો, એત્તકા અધિવાસના’’તિ? દહરો તુણ્હી અહોસિ. થેરો વીરિયસમાધિં યોજેત્વા સહપટિસમ્ભિદાહિ અરહત્તં પાપુણિત્વા **સમસીસી** હુત્વા પરિનિબ્બાયિ.

યથા ચ સુખં, એવં દુક્ખં…પે॰… નિરામિસં અદુક્ખમસુખં વેદનં વેદયમાનો ‘નિરામિસં અદુક્ખમસુખં વેદનં વેદયામી’’તિ પજાનાતિ. ઇતિ ભગવા રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેત્વા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો વેદનાવસેન કથેસિ. દુવિધઞ્હિ કમ્મટ્ઠાનં – રૂપકમ્મટ્ઠાનં અરૂપકમ્મટ્ઠાનઞ્ચ; રૂપપરિગ્ગહો અરૂપપરિગ્ગહોતિપિ એતદેવ વુચ્ચતિ. તત્થ ભગવા રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો સઙ્ખેપમનસિકારવસેન વા વિત્થારમનસિકારવસેન વા ચતુધાતુવવત્થાનં કથેસિ. તદુભયમ્પિ વિસુદ્ધિમગ્ગે સબ્બાકારતો દસ્સિતમેવ.

અરૂપકમ્મટ્ઠાનં પન કથેન્તો યેભુય્યેન વેદનાવસેન કથેસિ. તિવિધો હિ અરૂપકમ્મટ્ઠાને અભિનિવેસો – ફસ્સવસેન, વેદનાવસેન, ચિત્તવસેનાતિ. કથં? એકચ્ચસ્સ હિ સંખિત્તેન વા વિત્થારેન વા પરિગ્ગહિતે રૂપકમ્મટ્ઠાને તસ્મિં આરમ્મણે ચિત્તચેતસિકાનં પઠમાભિનિપાતો તં આરમ્મણં ફુસન્તો ઉપ્પજ્જમાનો ફસ્સો પાકટો હોતિ. એકચ્ચસ્સ તં આરમ્મણં અનુભવન્તી ઉપ્પજ્જમાના વેદના પાકટા હોતિ. એકચ્ચસ્સ તં આરમ્મણં પરિગ્ગહેત્વા વિજાનન્તં ઉપ્પજ્જમાનં વિઞ્ઞાણં પાકટં હોતિ.

તત્થ યસ્સ ફસ્સો પાકટો હોતિ, સોપિ ‘ન કેવલં ફસ્સોવ ઉપ્પજ્જતિ; તેન સદ્ધિં તદેવારમ્મણં અનુભવમાના વેદનાપિ ઉપ્પજ્જતિ, સઞ્જાનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ, વિજાનનમાનં વિઞ્ઞાણમ્પિ ઉપ્પજ્જતી’તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ. યસ્સ વેદના પાકટા હોતિ, સોપિ ‘ન કેવલં વેદનાવ ઉપ્પજ્જતિ; તાય સદ્ધિં

તદેવારમ્મણં ફુસમાનો ફસ્સોપિ ઉપ્પજ્જતિ, સઞ્જાનનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ, વિજાનનમાનં વિઞ્ઞાણમ્પિ ઉપ્પજ્જતી'તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ. યસ્સ વિઞ્ઞાણં પાકટં હોતિ, સોપિ 'ન કેવલં વિઞ્ઞાણમેવ ઉપ્પજ્જતિ; તેન સદ્ધિં તદેવારમ્મણં ફુસમાનો ફસ્સોપિ ઉપ્પજ્જતિ, અનુભવમાના વેદનાપિ, સઞ્જાનનમાના સઞ્ઞાપિ, ચેતયમાના ચેતનાપિ ઉપ્પજ્જતી'તિ ફસ્સપઞ્ચમકેયેવ પરિગ્ગણ્હાતિ.

સો 'ઇમે ફસ્સપઞ્ચમકા ધમ્મા કિંનિસ્સિતા'તિ ઉપધારેન્તો 'વત્થુનિસ્સિતા'તિ પજાનાતિ. વત્થુ નામ કરજકાયો; યં સન્ધાય વુત્તં ''ઇદઞ્ચ પન મે વિઞ્ઞાણં એત્થસિતં, એત્થપટિબદ્ધ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૩૫). સો અત્થતો ભૂતાનિ ચેવ ઉપાદારૂપાનિ ચ. એવમેત્થ વત્થુ રૂપં, ફસ્સપઞ્ચમકા નામન્તિ નામરૂપમેવ પસ્સતિ. રૂપઞ્ચેત્થ રૂપક્ખન્ધો, નામં ચત્તારો અરૂપિનો ખન્ધાતિ પઞ્ચક્ખન્ધમત્તં હોતિ. નામરૂપવિનિમુત્તા હિ પઞ્ચક્ખન્ધા પઞ્ચક્ખન્ધવિનિમુત્તં વા નામરૂપં નત્થિ.

સો 'ઇમે પઞ્ચક્ખન્ધા કિંહેતુકા'તિ ઉપપરિક્ખન્તો 'અવિજ્જાદિહેતુકા'તિ પસ્સતિ; તતો પચ્ચયો ચેવ પચ્ચયુપ્પન્નઞ્ચ ઇદં; અઞ્ઞો સત્તો વા પુગ્ગલો વા નત્થિ; સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જમત્તમેવાતિ સપ્પચ્ચયનામરૂપવસેનવ તિલક્ખણં આરોપેત્વા વિપસ્સનાપટિપાટિયા 'અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા'તિ સમ્મસન્તો વિચરતિ. સો 'અજ્જ અજ્જા'તિ પટિવેધં આકઙ્ખમાનો તથારૂપે દિવસે ઉતુસપ્પાયં, પુગ્ગલસપ્પાયં, ભોજનસપ્પાયં, ધમ્મસવનસપ્પાયં વા લભિત્વા એકપલ્લઙ્કેન નિસિન્નોવ વિપસ્સનં મત્થકં પાપેત્વા અરહત્તે પતિટ્ઠાતિ. એવં ઇમેસં તિણ્ણમ્પિ જનાનં યાવ અરહત્તા કમ્મટ્ઠાનં કથિતં હોતિ.

ઇધ પન ભગવા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો વેદનાવસેન કથેસિ. ફસ્સવસેન વા હિ વિઞ્ઞાણવસેન વા કથિયમાનં ન પાકટં હોતિ, અન્ધકારં વિય ખાયતિ. વેદનાવસેન પન પાકટં હોતિ. કસ્મા? વેદનાનં ઉપ્પત્તિપાકટતાય. સુખદુક્ખવેદનાનઞ્હિ ઉપ્પત્તિ પાકટા. યદા સુખં ઉપ્પજ્જતિ, સકલસરીરં ખોભેન્તં મદ્દન્તં ફરમાનં અભિસન્દયમાનં સતધોતસપ્પિં ખાદાપયન્તં વિય, સતપાકતેલં મક્ખાપયમાનં વિય, ઉદકઘટસહસ્સેન પરિળાહં નિબ્બાપયમાનં વિય, 'અહો સુખં! અહો સુખન્તિ'! વાચં નિચ્છારયમાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. યદા દુક્ખં ઉપ્પજ્જતિ, સકલસરીરં ખોભેન્તં મદ્દન્તં ફરમાનં અભિસન્દયમાનં તત્તફાલં પવેસેન્તં વિય, વિલીનતમ્બલોહેન આસિઞ્ચન્તં વિય, સુક્ખતિણવનપ્પતિમ્હિ અરઞ્ઞે દારુઉક્કાકલાપં પક્ખિપમાનં વિય 'અહો દુક્ખં! અહો દુક્ખન્તિ!' વિપ્પલાપયમાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ સુખદુક્ખવેદનાનં ઉપ્પત્તિ પાકટા હોતિ.

અદુક્ખમસુખા પન દુદ્દીપના અન્ધકારા અવિભૂતા. સા સુખદુક્ખાનં અપગમે સાતાસાતપટિક્ખેપવસેન મજ્ઝત્તાકારભૂતા અદુક્ખમસુખા વેદનાતિ નયતો ગણ્હન્તસ્સ પાકટા હોતિ. યથા કિં? અન્તરા પિટ્ઠિપાસાણં આરુહિત્વા પલાયન્તસ્સ મિગસ્સ અનુપથં ગચ્છન્તો મિગલુદ્દકો પિટ્ઠિપાસાણસ્સ ઓરભાગે અપરભાગેપિ પદં દિસ્વા મજ્ઝે અપસ્સન્તોપિ 'ઇતો આરુળ્હો, ઇતો ઓરુળ્હો, મજ્ઝે પિટ્ઠિપાસાણે ઇમિના પદેસેન ગતો ભવિસ્સતી'તિ નયતો જાનાતિ. એવં આરુળ્હટ્ઠાને પદં વિય હિ સુખાય વેદનાય ઉપ્પત્તિ પાકટા હોતિ; ઓરુળ્હટ્ઠાને પદં વિય દુક્ખાય વેદનાય ઉપ્પત્તિ પાકટા હોતિ. 'ઇતો આરુળ્હો, ઇતો ઓરુળ્હો, મજ્ઝે એવં ગતો'તિ નયતો ગહણં વિય સુખદુક્ખાનં અપગમે સાતાસાતપટિક્ખેપવસેન મજ્ઝત્તાકારભૂતા અદુક્ખમસુખા વેદનાતિ નયતો ગણ્હન્તસ્સ પાકટા હોતિ.

એવં ભગવા પઠમં રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેત્વા પચ્છા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેન્તો વેદનાવસેન વિનિવત્તેત્વા દસ્સેસિ; ન કેવલઞ્ચ ઇધેવ એવં દસ્સેતિ, દીઘનિકાયમ્હિ મહાનિદાને, સક્કપઞ્હે, મહાસતિપટ્ઠાને , મજ્ઝિમનિકાયમ્હિ સતિપટ્ઠાને ચ ચૂળતણ્હાસઙ્ખયે, મહાતણ્હાસઙ્ખયે, ચૂળવેદલ્લે, મહાવેદલ્લે, રટ્ઠપાલસુત્તે, માગણ્ડિયસુત્તે, ધાતુવિભઙ્ગે, આનેઞ્જસપ્પાયે, સંયુત્તનિકાયમ્હિ ચૂળનિદાનસુત્તે, રુક્ખોપમે, પરિવીમંસનસુત્તે, સકલે વેદનાસંયુત્તેતિ એવં અનેકેસુ સુત્તેસુ પઠમં રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેત્વા પચ્છા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં વેદનાવસેન વિનિવત્તેત્વા દસ્સેસિ. યથા ચ તેસુ તેસુ, એવં ઇમસ્મિમ્પિ સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે પઠમં રૂપકમ્મટ્ઠાનં કથેત્વા પચ્છા અરૂપકમ્મટ્ઠાનં વેદનાવસેન વિનિવત્તેત્વા દસ્સેસિ.

તત્થ **સુખં વેદનન્તિ**આદીસુ અયં અપરોપિ પજાનનપરિયાયો – **સુખં વેદનં વેદયામીતિ પજાનાતી**તિ સુખવેદનાક્ખણે દુક્ખાય વેદનાય અભાવતો સુખં વેદનં વેદયમાનો 'સુખં વેદનં વેદયામી'તિ પજાનાતિ. તેન યા પુબ્બે ભૂતપુબ્બા દુક્ખા વેદના, તસ્સા ઇદાનિ અભાવતો ઇમિસ્સા ચ સુખાય ઇતો પઠમં અભાવતો વેદના નામ અનિચ્ચા અદ્ધુવા વિપરિણામધમ્માતિ ઇતિહ તત્થ સમ્પજાનો હોતિ. વુત્તમ્પિ ચેતં ભગવતા –

> ''યસ્મિં, અગ્ગિવેસ્સન, સમયે સુખં વેદનં વેદેતિ, નેવ તસ્મિં સમયે દુક્ખં વેદનં વેદેતિ, ન અદુક્ખમસુખં વેદનં વેદેતિ, સુખંયેવ તસ્મિં સમયે વેદનં વેદેતિ. યસ્મિં , અગ્ગિવેસ્સન, સમયે દુક્ખં... પે॰... અદુક્ખમસુખં વેદનં વેદેતિ, નેવ તસ્મિં સમયે સુખં વેદનં વેદેતિ, ન દુક્ખં વેદનં વેદેતિ, અદુક્ખમસુખંયેવ તસ્મિં સમયે વેદનં વેદેતિ. સુખાપિ ખો, અગ્ગિવેસ્સન , વેદના અનિચ્ચા સઙ્ખતા પટિચ્ચસમુપ્પન્ના ખયધમ્મા વયધમ્મા વિરાગધમ્મા નિરોધધમ્મા. દુક્ખાપિ ખો...પે॰... અદુક્ખમસુખાપિ ખો, અગ્ગિવેસ્સન, વેદના અનિચ્ચા સઙ્ખતા...પે॰... નિરોધધમ્મા. એવં પસ્સં, અગ્ગિવેસ્સન, સુતવા અરિયસાવકો સુખાયપિ વેદનાય નિબ્બિન્દતિ, દુક્ખાયપિ વેદનાય નિબ્બિન્દતિ, અદુક્ખમસુખાયપિ વેદનાય નિબ્બિન્દતિ, નિબ્બિન્દં વિરજ્જતિ, વિરાગા વિમુચ્ચતિ, વિમુત્તસ્મિં વિમુત્તમિતિ ઞાણં હોતિ; 'ખીણા જાતિ, વુસિતં બ્રહ્મચરિયં, કતં કરણીયં, નાપરં ઇત્થત્તાયા'તિ પજાનાતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૦૫).

સામિસં વા સુખન્તિઆદીસુ **સામિસા સુખા** નામ પઞ્ચકામગુણામિસનિસ્સિતા છ ગેહસ્સિતસોમનસ્સવેદના; **નિરામિસા સુખા** નામ છ નેક્ખમ્મસ્સિતસોમનસ્સવેદના; **સામિસા દુક્ખા** નામ છ ગેહસ્સિતદોમનસ્સવેદના; **નિરામિસા દુક્ખા** નામ છ નેક્ખમ્મસ્સિતદોમનસ્સવેદના; **સામિસા અદુક્ખમસુખા** નામ છ ગેહસિતઉપેક્ખાવેદના; **નિરામિસા અદુક્ખમસુખા** નામ છ નેક્ખમ્મસ્સિતઉપેક્ખાવેદના. તાસં વિભાગો ઉપરિપણ્ણાસે પાળિયં (મ॰ નિ॰ ૩.૩૦૪ આદયો) આગતોયેવ. **સો તં નિમિત્તન્તિ** સો તં વેદનાનિમિત્તં. **બહિદ્ધા વેદનાસૂ**તિ પરપુગ્ગલસ્સ વેદનાસુ. **સુખં વેદનં વેદયમાનન્તિ** પરપુગ્ગલં સુખવેદનં વેદયમાનં. **અજ્ઝત્તબહિદ્ધા**તિ કાલેન અત્તનો કાલેન પરસ્સ વેદનાસુ ચિત્તં ઉપસંહરતિ. ઇમસ્મિં વારે યસ્મા નેવ અત્તા, ન પરો નિયમિતો; તસ્મા વેદનાપરિગ્ગહમત્તમેવ દસ્સેતું ''ઇધ ભિક્ખુ સુખં વેદનં સુખા વેદના''તિઆદિ વુત્તં. સેસમેત્થ ઉત્તાનમેવ. ઇમસ્મિં પન પબ્બે સુદ્ધવિપસ્સનાવ કથિતાતિ.

વેદનાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

૩૬૫. ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસેપિ હેટ્ઠા વુત્તસદિસં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. **સરાગં વા ચિત્ત**ન્તિઆદીસુ પન **સરાગ**ન્તિ અટ્ઠવિધં લોભસહગતં. **વીતરાગ**ન્તિ લોકિયકુસલાબ્યાકતં. ઇદં પન યસ્મા સમ્મસનં ન ધમ્મસમોધાનં, તસ્મા ઇધ એકપદેપિ લોકુત્તરં ન લબ્ભતિ. યસ્મા પહાનેકટ્ઠવસેન રાગાદીહિ સહ વત્તન્તિ પહીયન્તિ, તસ્મા દ્વીસુ પદેસુ નિપ્પરિયાયેન ન લબ્ભન્તીતિ ન ગહિતાનિ. સેસાનિ ચત્તારિ અકુસલચિત્તાનિ નેવ પુરિમપદં, ન પચ્છિમપદં ભજન્તિ. **સદોસ**ન્તિ દુવિધં દોમનસ્સસહગતં. **વીતદોસ**ન્તિ લોકિયકુસલાબ્યાકતં. સેસાનિ દસ અકુસલચિત્તાનિ નેવ પુરિમપદં, ન પચ્છિમપદં ભજન્તિ. **સમોહ**ન્તિ વિચિકિચ્છાસહગતઞ્ચેવ ઉદ્ધચ્ચસહગતઞ્ચાતિ દુવિધં. યસ્મા પન મોહો સબ્બાકુસલેસુ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા સેસાનિપિ ઇધ વટ્ટન્તિ એવ. ઇમસ્મિં યેવ હિ દુકે દ્વાદસાકુસલચિત્તાનિ પરિયાદિણ્ણાનીતિ. **વીતમોહ**ન્તિ લોકિયકુસલાબ્યાકતં. **સંખિત્ત**ન્તિ થિનમિદ્ધાનુપતિતં. એતઞ્હિ સઙ્કુટિતચિત્તં નામ. **વિક્ખિત્ત**ન્તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં. એતઞ્હિ પસટચિત્તં નામ.

મહગ્ગતન્તિ રૂપાવચરં અરૂપાવચરઞ્ચ. **અમહગ્ગત**ન્તિ કામાવચરં. **સઉત્તર**ન્તિ કામાવચરં. **અનુત્તર**ન્તિ રૂપાવચરઞ્ચ અરૂપાવચરઞ્ચ. તત્રાપિ સઉત્તરં રૂપાવચરં, અનુત્તરં અરૂપાવચરમેવ. **સમાહિત**ન્તિ યસ્સ અપ્પનાસમાધિ ઉપચારસમાધિ વા અત્થિ. **અસમાહિત**ન્તિ ઉભયસમાધિવિરહિતં. **વિમુત્ત**ન્તિ તદઙ્ગવિક્ખમ્ભનવિમુત્તીહિ વિનિમુત્તં. **અવિમુત્ત**ન્તિ ઉભયવિમુત્તિરહિતં; સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિમુત્તીનં પન ઇધ ઓકાસોવ નત્થિ. **સરાગમસ્સ ચિત્ત**ન્તિ સરાગં અસ્સ ચિત્તં. સેસં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનત્થમેવ. ઇમસ્મિમ્પિ પબ્બે સુદ્ધવિપસ્સનાવ કથિતાતિ.

ચિત્તાનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ધમ્માનુપસ્સનાનિદ્દેસવણ્ણના

નીવરણપબ્બવણ્ણના

૩૬૭. એત્તાવતા યસ્મા કાયાનુપસ્સનાય રૂપક્ખન્ધપરિગ્ગહોવ કથિતો, વેદનાનુપસ્સનાય વેદનાક્ખન્ધપરિગ્ગહોવ ચિત્તાનુપસ્સનાય વિઞ્ઞાણક્ખન્ધપરિગ્ગહોવ તસ્મા ઇદાનિ સમ્પયુત્તધમ્મસીસેન સઞ્ઞાસઙ્ખારક્ખન્ધપરિગ્ગહમ્પિ કથેતું ધમ્માનુપસ્સનં દસ્સેન્તો **કથઞ્ચ ભિક્ખૂ**તિઆદિમાહ. તત્થ **સન્ત**ન્તિ અભિણ્હસમુદાચારવસેન સંવિજ્જમાનં. **અસન્ત**ન્તિ અસમુદાચારવસેન વા પહીનત્તા વા અવિજ્જમાનં. **યથા ચા**તિ યેન કારણેન કામચ્છન્દસ્સ ઉપ્પાદો હોતિ. **તઞ્ચ પજાનાતી**તિ તઞ્ચ કારણં પજાનાતિ. ઇમિના નયેન સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો.

તત્થ સુભનિમિત્તે અયોનિસોમનસિકારેન કામચ્છન્દસ્સ ઉપ્પાદો હોતિ. **સુભનિમિત્તં** નામ સુભમ્પિ સુભનિમિત્તં, સુભારમ્મણમ્પિ સુભનિમિત્તં. **અયોનિસોમનસિકારો** નામ અનુપાયમનસિકારો ઉપ્પથમનસિકારો, અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ વા દુક્ખે સુખન્તિ વા અનત્તનિ અત્તાતિ વા અસુભે સુભન્તિ વા મનસિકારો. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો કામચ્છન્દો ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, સુભનિમિત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અસુભનિમિત્તે પન યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. **અસુભનિમિત્તં** નામ અસુભમ્પિ અસુભનિમિત્તં, અસુભારમ્મણમ્પિ અસુભનિમિત્તં. **યોનિસોમનસિકારો** નામ ઉપાયમનસિકારો પથમનસિકારો, અનિચ્ચે અનિચ્ચન્તિ વા દુક્ખે દુક્ખન્તિ વા અનત્તનિ અનત્તાતિ વા અસુભે અસુભન્તિ વા મનસિકારો. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો કામચ્છન્દો પહીયતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અસુભનિમિત્તં. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો અયમનાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા કામચ્છન્દસ્સ ભિય્યોભાવાય, વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – અસુભનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહો, અસુભભાવનાનુયોગો, ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારતા, ભોજને મત્તઞ્ઞુતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. દસવિધઞ્હિ અસુભનિમિત્તં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સાપિ કામચ્છન્દો પહીયતિ, ભાવેન્તસ્સાપિ; ઇન્દ્રિયેસુ પિહિતદ્વારસ્સાપિ ; ચતુન્નં પઞ્ચન્નં આલોપાનં ઓકાસે સતિ ઉદકં પિવિત્વા યાપનસીલતાય ભોજને મત્તઞ્ઞુનોપિ. તેન વુત્તં –

> ‘‘ચત્તારો પઞ્ચ આલોપે, અભુત્વા ઉદકં પિવે;
> અલં ફાસુવિહારાય, પહિતત્તસ્સ ભિક્ખુનો’’તિ. (થેરગા॰ ૯૮૩);

અસુભકમ્મિકતિસ્સત્થેરસદિસે અસુભભાવનારતે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ કામચ્છન્દો પહીયતિ; ઠાનનિસજ્જાદીસુ દસઅસુભનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ‘‘છ ધમ્મા કામચ્છન્દસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી’’તિ. ઇમેહિ પન છહિ ધમ્મેહિ પહીનસ્સ કામચ્છન્દસ્સ અરહત્તમગ્ગેન આયતિં અનુપ્પાદો હોતીતિ પજાનાતિ.

પટિઘનિમિત્તે અયોનિસોમનસિકારેન પન બ્યાપાદસ્સ ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ પટિઘમ્પિ પટિઘનિમિત્તં નામ; પટિઘારમ્મણમ્પિ પટિઘનિમિત્તં. અયોનિસોમનસિકારો સબ્બત્થ એકલક્ખણોવ. તં તસ્મિં નિમિત્તે બહુલં પવત્તયતો બ્યાપાદો ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, પટિઘનિમિત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

મેત્તાય પન ચેતોવિમુત્તિયા યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. તત્થ મેત્તાતિ વુત્તે અપ્પનાપિ ઉપચારોપિ વટ્ટતિ; ચેતોવિમુત્તીતિ અપ્પનાવ. યોનિસોમનસિકારો વુત્તલક્ખણોવ. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો બ્યાપાદો પહીયતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ , ભિક્ખવે, મેત્તાચેતોવિમુત્તિ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા બ્યાપાદસ્સ ભિય્યોભાવાય, વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨ થોકં વિસદિસં).

અપિચ છ ધમ્મા બ્યાપાદસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – મેત્તાનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહો, મેત્તાભાવનાનુયોગો, કમ્મસ્સકતાપચ્ચવેક્ખણા, પટિસઙ્ખાનબહુલીકતા , કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. ઓદિસ્સકાનોદિસ્સકદિસાફરણાનઞ્હિ અઞ્ઞતરવસેન મેત્તં ઉગ્ગણ્હન્તસ્સાપિ બ્યાપાદો પહીયતિ. ઓધિસો

અનોધિસો દિસાફરણવસેન મેત્તં ભાવેન્તસ્સાપિ. ‘ત્વં એતસ્સ કુદ્ધો કિં કરિસ્સસિ, કિમસ્સ સીલાદીનિ વિનાસેતું સક્ખિસ્સસિ? નનુ ત્વં અત્તનો કમ્મેન આગન્ત્વા અત્તનો કમ્મેનેવ ગમિસ્સસિ? પરસ્સ કુજ્ઝનં નામ વીતચ્ચિતઙ્ગારતત્તઅયોસલાકગૂથાદીનિ ગહેત્વા પરસ્સ પહરિતુકામતાસદિસં હોતિ. એસોપિ તવ કુદ્ધો કિં કરિસ્સતિ? કિં તે સીલાદીનિ વિનાસેતું સક્ખિસ્સતિ? એસ અત્તનો કમ્મેનાગન્ત્વા અત્તનો કમ્મેનેવ ગમિસ્સતિ; અપ્પટિચ્છિતપહેણકં વિય પટિવાતખિત્તરજોમુટ્ઠિ વિય ચ એતસ્સેવેસ કોધો મત્થકે પતિસ્સતી’તિ. એવં અત્તનો ચ પરસ્સ ચ કમ્મસ્સકતં પચ્ચવેક્ખતોપિ, ઉભયકમ્મસ્સકતં પચ્ચવેક્ખિત્વા પટિસઙ્ખાને ઠિતસ્સાપિ, અસ્સગુત્તત્થેરસદિસે મેત્તાભાવનારતે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ બ્યાપાદો પહીયતિ; ઠાનનિસજ્જાદીસુ મેત્તાનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ‘‘છ ધમ્મા બ્યાપાદસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી’’તિ. ઇમેહિ પન છહિ ધમ્મેહિ પહીનસ્સ બ્યાપાદસ્સ અનાગામિમગ્ગેન આયતિં અનુપ્પાદો હોતીતિ પજાનાતિ.

અરતીતિઆદીસુ અયોનિસોમનસિકારેન થિનમિદ્ધસ્સ ઉપ્પાદો હોતિ. **અરતિ** નામ ઉક્કણ્ઠિતતા. **તન્દી** નામ કાયાલસિયતા. **વિજમ્ભિકા** નામ કાયવિનામના. **ભત્તસમ્મદો** નામ ભત્તમુચ્છા ભત્તપરિળાહો. **ચેતસો લીનત્તં** નામ ચિત્તસ્સ લીનાકારો. ઇમેસુ અરતિઆદીસુ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો થિનમિદ્ધં ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, અરતિ તન્દી વિજમ્ભિકા ભત્તસમ્મદો ચેતસો ચ લીનત્તં. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ઉપ્પાદાય , ઉપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

આરમ્ભધાતુઆદીસુ પન યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. **આરમ્ભધાતુ** નામ પઠમારમ્ભવીરિયં. **નિક્કમધાતુ** નામ કોસજ્જતો નિક્ખન્તત્તા તતો બલવતરં. **પરક્કમધાતુ** નામ પરં પરં ઠાનં અક્કમનતો તતોપિ બલવતરં. ઇમસ્મિં તિપ્પભેદે વીરિયે યોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો થિનમિદ્ધં પહીયતિ. તેનાહ ભગવા –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, આરમ્ભધાતુ, નિક્કમધાતુ, પરક્કમધાતુ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમનાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા થિનમિદ્ધસ્સ ભિય્યોભાવાય, વેપુલ્લાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા થિનમિદ્ધસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – અતિભોજને નિમિત્તગ્ગાહો, ઇરિયાપથસમ્પરિવત્તનતા, આલોકસઞ્ઞામનસિકારો, અબ્ભોકાસવાસો, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. આહરહત્થક ભુત્તવમિતક તત્રવટ્ટક અલંસાટક કાકમાસકભોજનં ભુઞ્જિત્વા રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાને નિસિન્નસ્સ હિ સમણધમ્મં કરોતો થિનમિદ્ધં મહાહત્થી વિય ઓત્થરન્તં આગચ્છતિ. ચતુપઞ્ચઆલોપઓકાસં પન ઠપેત્વા પાનીયં પિવિત્વા યાપનસીલસ્સ ભિક્ખુનો તં ન હોતીતિ અતિભોજને નિમિત્તં ગણ્હન્તસ્સાપિ થિનમિદ્ધં પહીયતિ. યસ્મિં ઇરિયાપથે થિનમિદ્ધં ઓક્કમતિ તતો અઞ્ઞં પરિવત્તેન્તસ્સાપિ, રત્તિં ચન્દાલોકદીપાલોકઉક્કાલોકે દિવા સૂરિયાલોકં મનસિકરોન્તસ્સાપિ, અબ્ભોકાસે વસન્તસ્સાપિ, મહાકસ્સપત્થેરસદિસે પહીનથિનમિદ્ધે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ થિનમિદ્ધં પહીયતિ; ઠાનનિસજ્જાદીસુ ધુતઙ્ગનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ‘‘છ ધમ્મા થિનમિદ્ધસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી’’તિ. ઇમેહિ પન છહિ ધમ્મેહિ પહીનસ્સ થિનમિદ્ધસ્સ અરહત્તમગ્ગેન આયતિં અનુપ્પાદો હોતીતિ પજાનાતિ.

ચેતસો અવૂપસમે અયોનિસોમનસિકારેન ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ઉપ્પાદો હોતિ. **અવૂપસમો** નામ અવૂપસન્તાકારો; ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચમેવેતં અત્થતો. તત્થ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''અત્થિ , ભિક્ખવે, ચેતસો અવૂપસમો. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

સમાધિસઙ્ખાતે પન ચેતસો વૂપસમે યોનિસોમનસિકારેનસ્સ પહાનં હોતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, ચેતસો વૂપસમો. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમનાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ ભિય્યોભાવાય, વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તિ – બહુસ્સુતતા, પરિપુચ્છકતા, વિનયે પકતઞ્ઞુતા, વુડ્ઢસેવિતા , કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. બાહુસચ્ચેનપિ હિ એકં વા દ્વે વા તયો વા ચત્તારો વા પઞ્ચ વા નિકાયે પાળિવસેન ચ અત્થવસેન ચ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સાપિ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં પહીયતિ. કપ્પિયાકપ્પિયપરિપુચ્છાબહુલસ્સાપિ, વિનયપઞ્ઞત્તિયં ચિણ્ણવસીભાવતાય પકતઞ્ઞુનોપિ, વુડ્ઢે મહલ્લકત્થેરે ઉપસઙ્કમન્તસ્સાપિ, ઉપાલિત્થેરસદિસે વિનયધરે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સપિ ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચં પહીયતિ; ઠાનનિસજ્જાદીસુ કપ્પિયાકપ્પિયનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચસ્સ પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ. ઇમેહિ પન છહિ ધમ્મેહિ પહીને ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચે ઉદ્ધચ્ચસ્સ અરહત્તમગ્ગેન કુક્કુચ્ચસ્સ અનાગામિમગ્ગેન આયતિં અનુપ્પાદો હોતીતિ પજાનાતિ.

વિચિકિચ્છાઠાનીયેસુ ધમ્મેસુ અયોનિસોમનસિકારેન વિચિકિચ્છાય ઉપ્પાદો હોતિ. **વિચિકિચ્છાઠાનીયા ધમ્મા** નામ પુનપ્પુનં વિચિકિચ્છાય કારણત્તા વિચિકિચ્છાવ. તત્થ અયોનિસોમનસિકારં બહુલં પવત્તયતો વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, વિચિકિચ્છાઠાનીયા ધમ્મા. તત્થ અયોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

કુસલાદિધમ્મેસુ યોનિસોમનસિકારેન પનસ્સા પહાનં હોતિ. તેનાહ ભગવા –

> ''અત્થિ, ભિક્ખવે, કુસલાકુસલા ધમ્મા, સાવજ્જાનવજ્જા ધમ્મા, હીનપ્પણીતા ધમ્મા, કણ્હસુક્કસપ્પટિભાગા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમનાહારો અનુપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નાય વા વિચિકિચ્છાય ભિય્યોભાવાય, વેપુલ્લાયા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨).

અપિચ છ ધમ્મા વિચિકિચ્છાય પહાનાય સંવત્તન્તિ – બહુસ્સુતતા, પરિપુચ્છકતા, વિનયે પકતઞ્ઞુતા, અધિમોક્ખબહુલતા, કલ્યાણમિત્તતા, સપ્પાયકથાતિ. બાહુસચ્ચેનપિ હિ એકં વા...પે॰... પઞ્ચ વા નિકાયે

પાળિવસેન ચ અત્થવસેન ચ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સાપિ વિચિકિચ્છા પહીયતિ. તીણિ રતનાનિ આરબ્ભ પરિપુચ્છાબહુલસ્સાપિ, વિનયે ચિણ્ણવસીભાવસ્સાપિ, તીસુ રતનેસુ ઓકપ્પનિયસદ્ધાસઙ્ખાતઅધિમોક્ખબહુલસ્સાપિ, સદ્ધાધિમુત્તે વક્કલિત્થેરસદિસે કલ્યાણમિત્તે સેવન્તસ્સાપિ વિચિકિચ્છા પહીયતિ. ઠાનનિસ્સજ્જાદીસુ તિણ્ણં રતનાનં ગુણનિસ્સિતસપ્પાયકથાયપિ પહીયતિ. તેન વુત્તં ''છ ધમ્મા વિચિકિચ્છાય પહાનાય સંવત્તન્તી''તિ. ઇમેહિ પન છહિ ધમ્મેહિ પહીનાય વિચિકિચ્છાય સોતાપત્તિમગ્ગેન આયતિં અનુપ્પાદો હોતીતિ પજાનાતિ.

નીવરણપબ્બવણ્ણના.

બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના

બોજ્ઝઙ્ગપબ્બે **સન્ત**ન્તિ પટિલાભવસેન વિજ્જમાનં. **અસન્ત**ન્તિ અપ્પટિલાભવસેન અવિજ્જમાનં. **યથા ચ અનુપ્પન્નસ્સા**તિઆદીસુ પન સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ તાવ –

''અત્થિ , ભિક્ખવે, સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૮૩) – એવં ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ સતિયેવ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા. યોનિસોમનસિકારો વુત્તલક્ખણોયેવ. તં તત્થ બહુલં પવત્તયતો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઉપ્પજ્જતિ.

અપિચ ચત્તારો ધમ્મા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – સતિસમ્પજઞ્ઞં, મુટ્ઠસ્સતિપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, ઉપટ્ઠિતસ્સતિપુગ્ગલસેવનતા, તદધિમુત્તતાતિ. અભિક્કન્તાદીસુ હિ સત્તસુ ઠાનેસુ સતિસમ્પજઞ્ઞેન, ભત્તનિક્ખિત્તકાકસદિસે મુટ્ઠસ્સતિપુગ્ગલે પરિવજ્જનેન, તિસ્સદત્તત્થેરઅભયત્થેરસદિસે ઉપટ્ઠિતસ્સતિપુગ્ગલે સેવનેન, ઠાનનિસજ્જાદીસુ સતિસમુટ્ઠાપનત્થં નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તતાય ચ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઉપ્પજ્જતિ. એવં ચતૂહિ કારણેહિ ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ પન –

''અત્થિ, ભિક્ખવે, કુસલાકુસલા ધમ્મા…પે॰… કણ્હસુક્કસપ્પટિભાગા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ.

અપિચ સત્ત ધમ્મા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – પરિપુચ્છકતા, વત્થુવિસદકિરિયા, ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદના, દુપ્પઞ્ઞપુગ્ગલપરિવજ્જના, પઞ્ઞવન્તપુગ્ગલસેવના, ગમ્ભીરઞાણચરિયપચ્ચવેક્ખણા, તદધિમુત્તતાતિ. તત્થ **પરિપુચ્છકતા**તિ ખન્ધધાતુઆયતનઇન્દ્રિયબલબોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનસમથવિપસ્સનાનં અત્થસન્નિસ્સિતપરિપુચ્છાબહુલતા. **વત્થુવિસદકિરિયા**તિ અજ્ઝત્તિકબાહિરાનં વત્થૂનં વિસદભાવકરણં. યદા હિસ્સ કેસનખલોમાનિ દીઘાનિ હોન્તિ, સરીરં વા ઉસ્સન્નદોસઞ્ચેવ સેદમલમક્ખિતઞ્ચ, તદા અજ્ઝત્તિકં વત્થુ અવિસદં

હોતિ અપરિસુદ્ધં. યદા પન ચીવરં જિણ્ણં કિલિટ્ઠં દુગ્ગન્ધં હોતિ, સેનાસનં વા ઉક્લાપં, તદા બાહિરં વત્થુ અવિસદં હોતિ અપરિસુદ્ધં. તસ્મા કેસાદિછેદનેન ઉદ્ધંવિરેચનઅધોવિરેચનાદીહિ સરીરસલ્લહુકભાવકરણેન, ઉચ્છાદનન્હાપનેન ચ અજ્ઝત્તિકવત્થુ વિસદં કાતબ્બં. સૂચિકમ્મધોવનરજનપરિભણ્ડકરણાદીહિ બાહિરવત્થુ વિસદં કાતબ્બં. એતસ્મિઞ્હિ અજ્ઝત્તિકબાહિરવત્થુમ્હિ અવિસદે ઉપ્પન્નેસુ ચિત્તચેતસિકેસુ ञાણમ્પિ અવિસદં હોતિ અપરિસુદ્ધં; અપરિસુદ્ધાનિ દીપકપલ્લકવટ્ટિતેલાનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નદીપસિખાય ઓભાસો વિય. વિસદે પન અજ્ઝત્તિકબાહિરવત્થુમ્હિ ઉપ્પન્નેસુ ચિત્તચેતસિકેસુ ञાણમ્પિ વિસદં હોતિ પરિસુદ્ધાનિ દીપકપલ્લકવટ્ટિતેલાનિ નિસ્સાય ઉપ્પન્નદીપસિખાય ઓભાસો વિય. તેન વુત્તં ''વત્થુવિસદકિરિયા ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તતી''તિ.

ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદના નામ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં સમભાવકરણં. સચે હિસ્સ સદ્ધિન્દ્રિયં બલવં હોતિ, ઇતરાનિ મન્દાનિ, તતો વીરિયિન્દ્રિયં પગ્ગહકિચ્ચં, સતિન્દ્રિયં ઉપટ્ઠાનકિચ્ચં, સમાધિન્દ્રિયં અવિક્ખેપકિચ્ચં, પઞ્ઞિન્દ્રિયં દસ્સનકિચ્ચં કાતું ન સક્કોતિ. તસ્મા તં ધમ્મસભાવપચ્ચવેક્ખણેન વા યથા વા મનસિકરોતો બલવં જાતં, તથા અમનસિકારેન હાપેતબ્બં. વક્કલિત્થેરવત્થુ ચેત્થ નિદસ્સનં. સચે પન વીરિયિન્દ્રિયં બલવં હોતિ, અથ નેવ સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમોક્ખકિચ્ચં કાતું સક્કોતિ, ન ઇતરાનિ ઇતરકિચ્ચભેદં. તસ્મા તં પસ્સદ્ધાદિભાવનાય હાપેતબ્બં. તત્રાપિ સોણત્થેરવત્થુ દસ્સેતબ્બં. એવં સેસેસુપિ એકસ્સ બલવભાવે સતિ ઇતરેસં અત્તનો કિચ્ચેસુ અસમત્થતા વેદિતબ્બા.

વિસેસતો પનેત્થ સદ્ધાપઞ્ઞાનં સમાધિવીરિયાનઞ્ચ સમતં પસંસન્તિ. બલવસદ્ધો હિ મન્દપઞ્ઞો મુદ્ધપ્પસન્નો હોતિ, અવત્થુસ્મિં પસીદતિ. બલવપઞ્ઞો મન્દસદ્ધો કેરાટિકપક્ખં ભજતિ, ભેસજ્જસમુટ્ઠિતો વિય રોગો અતેકિચ્છો હોતિ 'ચિત્તુપ્પાદમત્તેનેવ કુસલં હોતી'તિ અતિધાવિત્વા દાનાદીનિ પુઞ્ઞાનિ અકરોન્તો નિરયે ઉપ્પજ્જતિ. ઉભિન્નં પન સમતાય વત્થુસ્મિંયેવ પસીદતિ. બલવસમાધિં પન મન્દવીરિયં, સમાધિસ્સ કોસજ્જપક્ખત્તા, કોસજ્જં અધિભવતિ. બલવવીરિયં મન્દસમાધિં, વીરિયસ્સ ઉદ્ધચ્ચપક્ખત્તા, ઉદ્ધચ્ચં અધિભવતિ. સમાધિ પન વીરિયેન સંયોજિતો કોસજ્જે પતિતું ન લભતિ. વીરિયં સમાધિના સંયોજિતં ઉદ્ધચ્ચે પતિતું ન લભતિ. તસ્મા તદુભયમ્પિ સમં કાતબ્બં. ઉભયસમતાય હિ અપ્પના હોતિ . અપિચ સમાધિકમ્મિકસ્સ બલવતીપિ સદ્ધા વટ્ટતિ. એવં સો સદ્દહન્તો ઓકપ્પેન્તો અપ્પનં પાપુણિસ્સતિ.

સમાધિપઞ્ઞાસુ પન સમાધિકમ્મિકસ્સ એકગ્ગતા બલવતી વટ્ટતિ. એવઞ્હિ સો અપ્પનં પાપુણાતિ. વિપસ્સનાકમ્મિકસ્સ પઞ્ઞા બલવતી વટ્ટતિ. એવઞ્હિ સો લક્ખણપટિવેધં પાપુણાતિ. ઉભિન્નં પન સમતાય અપ્પના હોતિયેવ. સતિ પન સબ્બત્થ બલવતી વટ્ટતિ. સતિ હિ ચિત્તં ઉદ્ધચ્ચપક્ખિકાનં સદ્ધાવીરિયપઞ્ઞાનં વસેન ઉદ્ધચ્ચપાતતો, કોસજ્જપક્ખિકેન ચ સમાધિના કોસજ્જપાતતો રક્ખતિ. તસ્મા સા, લોણધૂપનં વિય સબ્બબ્યઞ્જનેસુ, સબ્બકમ્મિકઅમચ્ચો વિય ચ સબ્બરાજકિચ્ચેસુ, સબ્બત્થ ઇચ્છિતબ્બા. તેનાહ ''સતિ ચ પન સબ્બત્થિકા વુત્તા ભગવતા. કિં કારણા? ચિત્તઞ્હિ સતિપટિસરણં, આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના ચ સતિ; ન વિના સતિયા ચિત્તસ્સ પગ્ગહનિગ્ગહો હોતી''તિ.

દુપ્પઞ્ઞપુગ્ગલપરિવજ્જના નામ ખન્ધાદિભેદે અનોગાળ્હપઞ્ઞાનં દુમ્મેધપુગ્ગલાનં આરકા પરિવજ્જનં. **પઞ્ઞવન્તપુગ્ગલસેવના** નામ સમપઞ્ઞાસલક્ખણપરિગ્ગાહિકાય ઉદયબ્બયપઞ્ઞાય સમન્નાગતપુગ્ગલસેવના. **ગમ્ભીરઞાણચરિયપચ્ચવેક્ખણા** નામ ગમ્ભીરેસુ ખન્ધાદીસુ પવત્તાય ગમ્ભીરપઞ્ઞાય પભેદપચ્ચવેક્ખણા.

તદધિમુત્તતા નામ ઠાનનિસજ્જાદીસુ ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપનત્થં નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તતા. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, આરમ્ભધાતુ નિક્કમધાતુ પરક્કમધાતુ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ.

અપિચ એકાદસ ધમ્મા વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – અપાયભયપચ્ચવેક્ખણતા, આનિસંસદસ્સાવિતા, ગમનવીથિપચ્ચવેક્ખણતા, પિણ્ડપાતાપચાયનતા , દાયજ્જમહત્તપચ્ચવેક્ખણતા, સત્થુમહત્તપચ્ચવેક્ખણતા, જાતિમહત્તપચ્ચવેક્ખણતા, સબ્રહ્મચારિમહત્તપચ્ચવેક્ખણતા, કુસીતપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, આરદ્ધવીરિયપુગ્ગલસેવનતા, તદધિમુત્તતાતિ.

તત્થ નિરયેસુ પઞ્ચવિધબન્ધનકમ્મકારણતો પટ્ઠાય મહાદુક્ખં અનુભવનકાલેપિ, તિરચ્છાનયોનિયં જાલક્ખિપકુમીનાદીહિ ગહિતકાલેપિ, પાચનકણ્ટકાદિપ્પહારાવિતુન્નસ્સ પન સકટવહનાદિકાલેપિ, પેત્તિવિસયે અનેકાનિપિ વસ્સસહસ્સાનિ એકં બુદ્ધન્તરમ્પિ ખુપ્પિપાસાહિ આતુરીભૂતકાલેપિ, કાલકઞ્જિકઅસુરેસુ સટ્ઠિહત્થઅસીતિહત્થપ્પમાણેન અટ્ઠિચમ્મમત્તેનેવ અત્તભાવેન વાતાતપાદિદુક્ખાનુભવનકાલેપિ ન સક્કા વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ઉપ્પાદેતું. ‘અયમેવ તે, ભિક્ખુ, કાલો વીરિયકરણાયા’તિ એવં અપાયભયં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઉપ્પજ્જતિ. ‘ન સક્કા કુસીતેન નવ લોકુત્તરધમ્મા લદ્ધું; આરદ્ધવીરિયેનેવ સક્કા; અયમાનિસંસો વીરિયસ્સા’તિ એવં આનિસંસદસ્સાવિનોપિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘સબ્બબુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધમહાસાવકેહેવ તે ગતમગ્ગો ગન્તબ્બો; સો ચ ન સક્કા કુસીતેન ગન્તુ’ન્તિ એવં ગમનવીથિં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘યે તં પિણ્ડપાતાદીહિ ઉપટ્ઠહન્તિ, ઇમે તે મનુસ્સા નેવ ઞાતકા, ન દાસકમ્મકરા, નાપિ તં નિસ્સાય ‘જીવિસ્સામા’તિ તે પણીતાનિ પિણ્ડપાતાદીનિ દેન્તિ; અથ ખો અત્તનો કારાનં મહપ્ફલતં પચ્ચાસિંસમાના દેન્તિ. સત્થારાપિ ‘અયં ઇમે પચ્ચયે પરિભુઞ્જિત્વા કાયદળ્હીબહુલો સુખં વિહરિસ્સતી’તિ ન એવઞ્ચ સમ્પસ્સતા તુય્હં પચ્ચયા અનુઞ્ઞતા; અથ ખો ‘અયં ઇમે પરિભુઞ્જમાનો સમણધમ્મં કત્વા વટ્ટદુક્ખતો મુચ્ચિસ્સતી’તિ તે પચ્ચયા અનુઞ્ઞાતા. સો દાનિ ત્વં કુસીતો વિહરન્તો ન તં પિણ્ડપાતં અપચાયિસ્સસિ. આરદ્ધવીરિયસ્સેવ હિ પિણ્ડપાતાપચાયનં નામ હોતી’તિ એવં પિણ્ડપાતાપચાયનં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ, મહામિત્તત્થેરસ્સ વિય.

થેરો કિર કસ્સકલેણે નામ પટિવસતિ. તસ્સ ચ ગોચરગામે એકા મહાઉપાસિકા થેરં પુત્તં કત્વા પટિજગ્ગતિ. સા એકદિવસં અરઞ્ઞં ગચ્છન્તી ધીતરં આહ – ‘‘અમ્મ, અસુકસ્મિં ઠાને પુરાણતણ્ડુલા, અસુકસ્મિં ખીરં, અસુકસ્મિં સપ્પિ, અસુકસ્મિં ફાણિતં. તવ ભાતિકસ્સ અય્યમિત્તસ્સ આગતકાલે ભત્તં પચિત્વા ખીરસપ્પિફાણિતેહિ સદ્ધિં દેહિ , ત્વઞ્ચ ભુઞ્જેય્યાસી’’તિ. ‘‘ત્વં પન કિં ભુઞ્જિસ્સસિ, અમ્મા’’તિ? ‘‘અહં પન હિય્યો પક્કં પારિવાસિકભત્તં કઞ્જિયેન ભુત્તમ્હી’’તિ. ‘‘દિવા કિં ભુઞ્જિસ્સસિ, અમ્મા’’તિ? ‘‘સાકપણ્ણં પક્ખિપિત્વા કણતણ્ડુલેહિ અમ્બિલયાગું પચિત્વા ઠપેહિ, અમ્મા’’તિ.

થેરો ચીવરં પારુપિત્વા પત્તં નીહરન્તોવ તં સદ્દં સુત્વા અત્તાનં ઓવદિ – ‘મહાઉપાસિકા કિર કઞ્ચિયેન પારિવાસિકભત્તં ભુઞ્જિ; દિવાપિ કણપણ્ણમ્બિલયાગું ભુઞ્જિસ્સતિ; તુય્હં અત્થાય પન પુરાણતણ્ડુલાદીનિ આચિક્ખતિ. તં નિસ્સાય ખો પનેસા નેવ ખેત્તં, ન વત્થું, ન ભત્તં, ન વત્થં પચ્ચાસીસતિ; તિસ્સો પન સમ્પત્તિયો પત્થયમાના દેતિ. ત્વં એતિસ્સા તા સમ્પત્તિયો દાતું સક્ખિસ્સસિ, ન સક્ખિસ્સસીતિ? અયં ખો પન પિણ્ડપાતો તયા સરાગેન સદોસેન સમોહેન ન સક્કા ભુઞ્જિતુ’ન્તિ પત્તં થવિકાય પક્ખિપિત્વા ગણ્ઠિકં મુઞ્ચિત્વા નિવત્તિત્વા કસ્સકલેણમેવ ગન્ત્વા પત્તં હેટ્ઠામઞ્ચે ચીવરં ચીવરવંસે ઠપેત્વા ‘અરહત્તં અપાપુણિત્વા ન નિક્ખમિસ્સામી’તિ વીરિયં અધિટ્ઠહિત્વા નિસીદિ. દીઘરત્તં અપ્પમત્તો હુત્વા નિવુત્થભિક્ખુ વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા પુરેભત્તમેવ અરહત્તં પત્વા વિકસમાનમિવ પદુમં મહાખીણાસવો સિતં કરોન્તોવ નિસીદિ. લેણદ્વારે રુક્ખમ્હિ અધિવત્થા દેવતા –

‘‘નમો તે પુરિસાજઞ્ઞ, નમો તે પુરિસુત્તમ;
યસ્સ તે આસવા ખીણા, દક્ખિણેય્યોસિ મારિસા’’તિ.

ઉદાનં ઉદાનેત્વા – ‘ભન્તે, પિણ્ડાય પવિટ્ઠાનં તુમ્હાદિસાનં અરહન્તાનં ભિક્ખં દત્વા મહલ્લકિત્થિયો દુક્ખા મુચ્ચિસ્સન્તી’તિ આહ.

થેરો ઉટ્ઠહિત્વા દ્વારં વિવરિત્વા કાલં ઓલોકેન્તો ‘પાતોયેવા’તિ ઞત્વા પત્તચીવરમાદાય ગામં પાવિસિ. દારિકાપિ ભત્તં સમ્પાદેત્વા ‘ઇદાનિ મે ભાતા આગમિસ્સતિ, ઇદાનિ મે ભાતા આગમિસ્સતીતિ દ્વારં વિવરિત્વા ઓલોકયમાના નિસીદિ. સા, થેરે ઘરદ્વારં સમ્પત્તે, પત્તં ગહેત્વા સપ્પિફાણિતયોજિતસ્સ ખીરપિણ્ડપાતસ્સ પૂરેત્વા હત્થે ઠપેસિ. થેરો ‘સુખં હોતૂ’તિ અનુમોદનં કત્વા પક્કામિ. સાપિ તં ઓલોકયમાના અટ્ઠાસિ.

થેરસ્સ હિ તદા અતિવિય પરિસુદ્ધો છવિવણ્ણો અહોસિ, વિપ્પસન્નાનિ ઇન્દ્રિયાનિ, મુખં બન્ધના મુત્તતાલપક્કં વિય અતિવિય વિરોચિત્થ. મહાઉપાસિકા અરઞ્ઞા આગન્ત્વા – ‘‘કિં, અમ્મ, ભાતિકો તે આગતો’’તિ પુચ્છિ. સા સબ્બં તં પવત્તિં આરોચેસિ. ઉપાસિકા ‘અજ્જ મે પુત્તસ્સ પબ્બજિતકિચ્ચં મત્થકં પત્ત’ન્તિ ઞત્વા ‘‘અભિરમતિ તે, અમ્મ, ભાતા બુદ્ધસાસને, ન ઉક્કણ્ઠતી’’તિ આહ.

મહન્તં ખો પનેતં સત્થુ દાયજ્જં યદિદં સત્ત અરિયધનાનિ નામ. તં ન સક્કા કુસીતેન ગહેતું. યથા હિ વિપ્પટિપન્નં પુત્તં માતાપિતરો ‘અયં અમ્હાકં અપુત્તો’તિ પરિબાહિરં કરોન્તિ; સો તેસં અચ્ચયેન દાયજ્જં ન લભતિ; એવં કુસીતોપિ ઇદં અરિયધનદાયજ્જં ન લભતિ, આરદ્ધવીરિયોવ લભતીતિ **દાયજ્જમહત્તં** પચ્ચવેક્ખતોપિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘મહા ખો પન તે સત્થા. સત્થુનો હિ તે માતુકુચ્છિસ્મિં પટિસન્ધિગણ્હનકાલેપિ અભિનિક્ખમનેપિ અભિસમ્બોધિયમ્પિ ધમ્મચક્કપવત્તનયમકપાટિહારિયદેવોરોહનઆયુસઙ્ખારવોસ્સજ્જનેસુપિ પરિનિબ્બાનકાલેપિ દસસહસ્સિલોકધાતુ કમ્પિત્થ. યુત્તં નુ તે એવરૂપસ્સ સત્થુનો સાસને પબ્બજિત્વા કુસીતેન ભવિતુ’ન્તિ એવં **સત્થુમહત્તં** પચ્ચવેક્ખતોપિ ઉપ્પજ્જતિ.

‘જાતિયાપિ ત્વં ઇદાનિ ન લામકજાતિકોસિ; અસમ્ભિન્નાય મહાસમ્મતપવેણિયા આગતે ઓક્કાકરાજવંસે જાતો; સિરિસુદ્ધોદનમહારાજસ્સ ચ મહામાયાદેવિયા ચ નત્તા; રાહુલભદ્દસ્સ કનિટ્ઠો. તયા નામ એવરૂપેન જિનપુત્તેન હુત્વા ન યુત્તં કુસીતેન વિહરિતુ’ન્તિ એવં **જાતિમહત્તં** પચ્ચવેક્ખતોપિ ઉપ્પજ્જતિ. ‘સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાના ચેવ અસીતિમહાસાવકા ચ વીરિયેનેવ લોકુત્તરધમ્મં પટિવિજ્ઝિંસુ. ત્વં એતેસં સબ્રહ્મચારીનં મગ્ગં પટિપજ્જસિ, નપ્પટિપજ્જસી’તિ એવં **સબ્રહ્મચારિમહત્તં** પચ્ચવેક્ખતોપિ ઉપ્પજ્જતિ.

કુચ્છિં પૂરેત્વા ઠિતઅજગરસદિસે વિસ્સટ્ઠકાયિકચેતસિકવીરિયે કુસીતપુગ્ગલે પરિવજ્જેન્તસ્સાપિ આરદ્ધવીરિયે પહિતત્તે પુગ્ગલે સેવન્તસ્સાપિ ઠાનનિસજ્જાદીસુ વિરિયુપ્પાદનત્થં નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ –

> ''અત્થિ , ભિક્ખવે, પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ પીતિયેવ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા નામ. તસ્સા ઉપ્પાદકમનસિકારો યોનિસોમનસિકારો નામ.

અપિચ એકાદસ ધમ્મા પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – બુદ્ધાનુસ્સતિ, ધમ્મસઙ્ઘસીલચાગદેવતાનુસ્સતિ, ઉપસમાનુસ્સતિ, લૂખપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, સિનિદ્ધપુગ્ગલસેવનતા, પસાદનીયસુત્તન્તપચ્ચવેક્ખણતા, તદધિમુત્તતાતિ.

બુદ્ધગુણે અનુસ્સરન્તસ્સાપિ હિ યાવ ઉપચારા સકલસરીરં ફરમાનો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો ઉપ્પજ્જતિ; ધમ્મસઙ્ઘગુણે અનુસ્સરન્તસ્સાપિ, દીઘરત્તં અક્ખણ્ડં કત્વા રક્ખિતં ચતુપારિસુદ્ધિસીલં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, ગિહિનો દસસીલં પઞ્ચસીલં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, દુબ્ભિક્ખભયાદીસુ પણીતં ભોજનં સબ્રહ્મચારીનં દત્વા 'એવં નામ અદમ્હા'તિ ચાગં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, ગિહિનોપિ એવરૂપે કાલે સીલવન્તાનં દિન્નદાનં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, યેહિ ગુણેહિ સમન્નાગતા દેવતા દેવત્તં પત્તા તથારૂપાનં ગુણાનં અત્તનિ અત્થિતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, સમાપત્તિયા વિક્ખમ્ભિતે કિલેસે સટ્ઠિપિ સત્તતિપિ વસ્સાનિ ન સમુદાચરન્તીતિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, ચેતિયદસ્સનબોધિદસ્સનથેરદસ્સનેસુ અસક્કચ્ચકિરિયાય સંસૂચિતલૂખભાવે બુદ્ધાદીસુ પસાદસિનેહાભાવેન ગદ્રભપિટ્ઠે રજસદિસે લૂખપુગ્ગલે પરિવજ્જેન્તસ્સાપિ, બુદ્ધાદીસુ પસાદબહુલે મુદુચિત્તે સિનિદ્ધપુગ્ગલે સેવન્તસ્સાપિ, રતનત્તયગુણપરિદીપકે પસાદનીયસુત્તન્તે પચ્ચવેક્ખન્તસ્સાપિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ પીતિઉપ્પાદનત્થં નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ –

> ''અત્થિ , ભિક્ખવે, કાયપસ્સદ્ધિ ચિત્તપસ્સદ્ધિ. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ. અપિચ સત્ત ધમ્મા પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – પણીતભોજનસેવનતા, ઉતુસુખસેવનતા , ઇરિયાપથસુખસેવનતા, મજ્ઝત્તપયોગતા, સારદ્ધકાયપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, પસ્સદ્ધિકાયપુગ્ગલસેવનતા, તદધિમુત્તતાતિ. પણીતઞ્હિ સિનિદ્ધં સપ્પાયભોજનં

ભુઞ્જન્તસ્સાપિ, સીતુણ્હેસુ ઉતૂસુ ઠાનાદીસુ ચ ઇરિયાપથેસુ સપ્પાયં ઉતુઞ્ચ ઇરિયાપથઞ્ચ સેવન્તસ્સાપિ પસ્સદ્ધિ ઉપ્પજ્જતિ. યો પન મહાપુરિસજાતિકો સબ્બઉતુઇરિયાપથક્ખમોવ હોતિ, ન તં સન્ધાયેતં વુત્તં. યસ્સ સભાગવિસભાગતા અત્થિ, તસ્સેવ વિસભાગે ઉતુઇરિયાપથે વજ્જેત્વા સભાગે સેવન્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. મજ્ઝત્તપયોગો વુચ્ચતિ અત્તનો ચ પરસ્સ ચ કમ્મસ્સકતપચ્ચવેક્ખણા; ઇમિના મજ્ઝત્તપયોગેન ઉપ્પજ્જતિ. યો લેડ્ડુદણ્ડાદીહિ પરં વિહેઠયમાનોવ વિચરતિ, એવરૂપં સારદ્ધકાયં પુગ્ગલં પરિવજ્જેન્તસ્સાપિ, સંયતપાદપાણિં પસ્સદ્ધકાયં પુગ્ગલં સેવન્તસ્સાપિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ પસ્સદ્ધિઉપ્પાદનત્થાય નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, સમથનિમિત્તં અબ્યગ્ગનિમિત્તં. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ સમથોવ સમથનિમિત્તં, અવિક્ખેપટ્ઠેન ચ અબ્યગ્ગનિમિત્તન્તિ.

અપિચ એકાદસ ધમ્મા સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – વત્થુવિસદકિરિયતા , ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદનતા, નિમિત્તકુસલતા, સમયે ચિત્તસ્સ પગ્ગણ્હનતા, સમયે ચિત્તસ્સ નિગ્ગહણતા, સમયે સમ્પહંસનતા, સમયે અજ્ઝુપેક્ખણતા, અસમાહિતપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, સમાહિતપુગ્ગલસેવનતા, ઝાનવિમોક્ખપચ્ચવેક્ખણતા, તદધિમુત્તતાતિ. તત્થ **વત્થુવિસદકિરિયતા** ચ **ઇન્દ્રિયસમત્તપટિપાદનતા** ચ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

નિમિત્તકુસલતા નામ કસિણનિમિત્તસ્સ ઉગ્ગહણકુસલતા. **સમયે ચિત્તસ્સ પગ્ગહણનતા**તિ યસ્મિં સમયે અતિસિથિલવીરિયતાદીહિ લીનં ચિત્તં હોતિ, તસ્મિં સમયે ધમ્મવિચયવીરિયપીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપનેન તસ્સ પગ્ગણ્હનં. **સમયે ચિત્તસ્સ નિગ્ગહણનતા**તિ યસ્મિં સમયે અચ્ચારદ્ધવીરિયતાદીહિ ઉદ્ધટં ચિત્તં હોતિ, તસ્મિં સમયે પસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપનેન તસ્સ નિગ્ગણ્હનં. **સમયે સમ્પહંસનતા**તિ યસ્મિં સમયે ચિત્તં પઞ્ઞાપયોગમન્દતાય વા ઉપસમસુખાનધિગમેન વા નિરસ્સાદં હોતિ, તસ્મિં સમયે અટ્ઠસંવેગવત્થુપચ્ચવેક્ખણેન સંવેજેતિ. **અટ્ઠ સંવેગવત્થૂનિ** નામ જાતિજરાબ્યાધિમરણાનિ ચત્તારિ, અપાયદુક્ખં પઞ્ચમં, અતીતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં, અનાગતે વટ્ટમૂલકં દુક્ખં, પચ્ચુપ્પન્ને આહારપરિયેટ્ઠિમૂલકં દુક્ખન્તિ. રતનત્તયગુણાનુસ્સરણેન ચ પસાદં જનેતિ. અયં વુચ્ચતિ સમયે સમ્પહંસનતાતિ.

સમયે અજ્ઝુપેક્ખનતા નામ યસ્મિં સમયે સમ્માપટિપત્તિં આગમ્મ અલીનં અનુદ્ધટં અનિરસ્સાદં આરમ્મણે સમપ્પવત્તં સમથવીથિપટિપન્નં ચિત્તં હોતિ, તદાયં પગ્ગહનિગ્ગહસમ્પહંસનેસુ ન બ્યાપારં આપજ્જતિ સારથી વિય સમપ્પવત્તેસુ અસ્સેસુ. અયં વુચ્ચતિ સમયે અજ્ઝુપેક્ખનતાતિ. **અસમાહિતપુગ્ગલપરિવજ્જનતા** નામ ઉપચારં વા અપ્પનં વા અપ્પત્તાનં વિક્ખિત્તચિત્તાનં પુગ્ગલાનં આરકા પરિવજ્જનં. **સમાહિતપુગ્ગલસેવનતા** નામ ઉપચારેન વા અપ્પનાય વા સમાહિતચિત્તાનં સેવના ભજના પયિરુપાસના. **તદધિમુત્તતા** નામ ઠાનનિસજ્જાદીસુ સમાધિઉપ્પાદનત્થંયેવ નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તતા. એવઞ્હિ પટિપજ્જતો એસ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ.

ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ –

> ‘‘અત્થિ, ભિક્ખવે, ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા. તત્થ યોનિસોમનસિકારબહુલીકારો – અયમાહારો અનુપ્પન્નસ્સ વા ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય, ઉપ્પન્નસ્સ વા ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભિય્યોભાવાય વેપુલ્લાય ભાવનાય પારિપૂરિયા સંવત્તતી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૨) –

એવં ઉપ્પાદો હોતિ. તત્થ ઉપેક્ખાવ ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગટ્ઠાનીયા ધમ્મા નામ. અપિચ પઞ્ચ ધમ્મા ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ઉપ્પાદાય સંવત્તન્તિ – સત્તમજ્ઝત્તતા, સઙ્ખારમજ્ઝત્તતા, સત્તસઙ્ખારકેલાયનપુગ્ગલપરિવજ્જનતા, સત્તસઙ્ખારમજ્ઝત્તપુગ્ગલસેવનતા, તદધિમુત્તતાતિ.

તત્થ દ્વીહાકારેહિ **સત્તમજ્ઝત્તતં** સમુટ્ઠાપેતિ – ‘ત્વં અત્તનો કમ્મેન આગન્ત્વા અત્તનોવ કમ્મેન ગમિસ્સસિ. એસોપિ અત્તનો કમ્મેન આગન્ત્વા અત્તનોવ કમ્મેન ગમિસ્સતિ. ત્વં કં કેલાયસી’તિ એવં કમ્મસ્સકતપચ્ચવેક્ખણેન ચ ‘પરમત્થતો સત્તોયેવ નત્થિ. સો ત્વં કં કેલાયસી’તિ એવં નિસ્સત્તપચ્ચવેક્ખણેન ચ. દ્વીહેવાકારેહિ **સઙ્ખારમજ્ઝત્તતં** સમુટ્ઠાપેતિ – ‘ઇદં ચીવરં અનુપુબ્બેન વણ્ણવિકારઞ્ચેવ જિણ્ણભાવઞ્ચ ઉપગન્ત્વા પાદપુઞ્છનચોળકં હુત્વા યટ્ઠિકોટિયા છડ્ડનીયં ભવિસ્સતિ. સચે પનસ્સ સામિકો ભવેય્ય, નાસ્સ એવં વિનસ્સિતું દદેય્યા’તિ એવં અસ્સામિકભાવપચ્ચવેક્ખણેન ચ. ‘અનદ્ધનિયં ઇદં તાવકાલિક’ન્તિ એવં તાવકાલિકભાવપચ્ચવેક્ખણેન ચ. યથા ચ ચીવરે, એવં પત્તાદીસુપિ યોજના કાતબ્બા.

સત્તસઙ્ખારકેલાયનપુગ્ગલપરિવજ્જનતાતિ એત્થ યો પુગ્ગલો ગિહી વા અત્તનો પુત્તધીતાદિકે, પબ્બજિતો વા અત્તનો અન્તેવાસિકસમાનુપજ્ઝાયકાદિકે મમાયતિ, સહત્થેનેવ નેસં કેસચ્છેદનસૂચિકમ્મચીવરધોવનરજનપત્તપચનાદીનિ કરોતિ, મુહુત્તમ્પિ અપસ્સન્તો ‘અસુકો સામણેરો કુહિં? અસુકો દહરો કુહિ’ન્તિ? ભન્તમિગો વિય ઇતો ચિતો ચ આલોકેતિ; અઞ્ઞેન કેસચ્છેદનાદીનં અત્થાય ‘મુહુત્તં તાવ અસુકં પેસેથા’તિ યાચિયમાનોપિ ‘અમ્હેપિ તં અત્તનો કમ્મં ન કારેમ, તુમ્હે નં ગહેત્વા કિલમેસ્સથા’તિ ન દેતિ – અયં **સત્તકેલાયનો** નામ.

યો પન ચીવરપત્તથાલકકત્તરયટ્ઠિઆદીનિ મમાયતિ, અઞ્ઞસ્સ હત્થેન પરામસિતુમ્પિ ન દેતિ, તાવકાલિકં યાચિતોપિ ‘મયમ્પિ ઇમં મમાયન્તા ન પરિભુઞ્જામ, તુમ્હાકં કિં દસ્સામા’તિ વદતિ – અયં **સઙ્ખારકેલાયનો** નામ. યો પન તેસુ દ્વીસુપિ વત્થૂસુ મજ્ઝત્તો ઉદાસીનો – અયં **સત્તસઙ્ખારમજ્ઝત્તો** નામ. ઇતિ અયં ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો એવરૂપે સત્તસઙ્ખારકેલાયનપુગ્ગલે આરકા પરિવજ્જેન્તસ્સાપિ, સત્તસઙ્ખારમજ્ઝત્તપુગ્ગલે સેવન્તસ્સાપિ, ઠાનનિસજ્જાદીસુ તદુપ્પાદનત્થં નિન્નપોણપબ્ભારચિત્તસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. એવં ઉપ્પન્નસ્સ પનસ્સ અરહત્તમગ્ગેન ભાવનાપારિપૂરિ હોતીતિ પજાનાતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

બોજ્ઝઙ્ગપબ્બવણ્ણના.

ઇમેસુપિ દ્વીસુ પબ્બેસુ સુદ્ધવિપસ્સનાવ કથિતા. ઇતિ ઇમે ચત્તારો સતિપટ્ઠાના પુબ્બભાગે નાનાચિત્તેસુ લબ્ભન્તિ. અઞ્ઞેનેવ હિ ચિત્તેન કાયં પરિગ્ગણ્હાતિ, અઞ્ઞેન વેદનં, અઞ્ઞેન ચિત્તં, અઞ્ઞેન ધમ્મે પરિગ્ગણ્હાતિ; લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભન્તિ. આદિતો હિ કાયં પરિગ્ગણ્હિત્વા આગતસ્સ વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ **કાયાનુપસ્સના** નામ. તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો **કાયાનુપસ્સી** નામ. વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા

અરિયમગ્ગં પત્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ કાયનુપસ્સના નામ. તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો કાયાનુપસ્સી નામ. વેદનં પરિગ્ગણ્હિત્વા.... ચિત્તં પરિગ્ગણ્હિત્વા.... ધમ્મે પરિગ્ગણ્હિત્વા આગતસ્સ વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ **ધમ્માનુપસ્સના** નામ. તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો **ધમ્માનુપસ્સી** નામ. વિપસ્સનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા અરિયમગ્ગં પત્તસ્સ મગ્ગક્ખણે મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ ધમ્માનુપસ્સના નામ. તાય સતિયા સમન્નાગતો પુગ્ગલો ધમ્માનુપસ્સી નામ. એવં તાવ દેસના પુગ્ગલે તિટ્ઠતિ. કાયે પન 'સુભ'ન્તિ વિપલ્લાસપ્પહાના કાયપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ કાયાનુપસ્સના નામ. વેદનાય 'સુખ'ન્તિ વિપલ્લાસપ્પહાના વેદનાપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ વેદનાનુપસ્સના નામ. ચિત્તે 'નિચ્ચ'ન્તિ વિપલ્લાસપ્પહાના ચિત્તપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ ચિત્તાનુપસ્સના નામ. ધમ્મેસુ 'અત્તા'તિ વિપલ્લાસપ્પહાના ધમ્મપરિગ્ગાહિકા સતિ મગ્ગેન સમિજ્ઝતીતિ ધમ્માનુપસ્સના નામ. ઇતિ એકાવ મગ્ગસમ્પયુત્તા સતિ ચતુકિચ્ચસાધનટ્ઠેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. તેન વુત્તં – 'લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકચિત્તેયેવ લબ્ભન્તી'તિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૩૭૪. અભિધમ્મભાજનીયે લોકુત્તરસતિપટ્ઠાનવસેન દેસનાય આરદ્ધત્તા યથા કાયાદિઆરમ્મણેસુ લોકિયસતિપટ્ઠાનેસુ તન્તિ ઠપિતા, એવં અટ્ઠપેત્વા સબ્બાનિપિ કાયાનુપસ્સાદીનિ સતિપટ્ઠાનાનિ ધમ્મસઙ્ગણિયં (ધ॰ સ॰ ૩૫૫ આદયો) વિભત્તસ્સ દેસનાનયસ્સ મુખમત્તમેવ દસ્સેન્તેન નિદ્દિટ્ઠાનિ.

તત્થ નયભેદો વેદિતબ્બો. કથં? કાયાનુપસ્સનાય તાવ સોતાપત્તિમગ્ગે ઝાનાભિનિવેસે સુદ્ધિકપટિપદા, સુદ્ધિકસુઞ્ઞતા, સુઞ્ઞતપટિપદા, સુદ્ધિકઅપ્પણિહિતં, અપ્પણિહિતપટિપદાતિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ દ્વિન્નં દ્વિન્નં ચતુક્કપઞ્ચકનયાનં વસેન દસ નયા હોન્તિ. એવં સેસેસુપીતિ વીસતિયા અભિનિવેસેસુ દ્વે નયસતાનિ. તાનિ ચતૂહિ અધિપતીહિ ચતુગુણિતાનિ અટ્ઠ. ઇતિ સુદ્ધિકાનિ દ્વે સાધિપતીનિ અટ્ઠાતિ સબ્બમ્પિ નયસહસ્સં હોતિ. તથા વેદનાનુપસ્સનાદીસુ સુદ્ધિકસતિપટ્ઠાને ચાતિ સોતાપત્તિમગ્ગે પઞ્ચ નયસહસ્સાનિ. યથા ચ સોતાપત્તિમગ્ગે, એવં સેસમગ્ગેસુપીતિ કુસલે વીસતિ નયસહસ્સાનિ; સુઞ્ઞતાપણિહિતાનિમિત્તાદિભેદેસુ પન તતો તિગુણે વિપાકે સટ્ઠિ નયસહસ્સાનીતિ. એવમેવ સકિચ્ચસાધકાનઞ્ચેવ સંસિદ્ધિકકિચ્ચાનઞ્ચ કુસલવિપાકસતિપટ્ઠાનાનં નિદ્દેસવસેન દુવિધો કાયાનુપસ્સનાદિવસેન ચ સુદ્ધિકવસેન ચ કુસલે પઞ્ચન્નં વિપાકે પઞ્ચન્નન્તિ દસન્નં નિદ્દેસવારાનં વસેન દસપ્પભેદો અસીતિનયસહસ્સપતિમણ્ડિતો અભિધમ્મભાજનીયનિદ્દેસો.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૩૮૬. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ સતિપટ્ઠાનાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બાનિપિ એતાનિ અપ્પમાણં નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તનતો અપ્પમાણારમ્મણાનેવ, ન મગ્ગારમ્મણાનિ; સહજાતહેતુવસેન પન મગ્ગહેતુકાનિ; વીરિયં વા વીમંસં વા જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે મગ્ગાધિપતીનિ; છન્દચિત્તજેટ્ઠકાય મગ્ગભાવનાય નવત્તબ્બાનિ મગ્ગાધિપતીનીતિ ફલકાલેપિ નવત્તબ્બાનેવ; અતીતાદીસુ એકારમ્મણભાવેનપિ નવત્તબ્બાનિ; નિબ્બાનસ્સ પન બહિદ્ધાધમ્મત્તા બહિદ્ધારમ્મણાનિ નામ હોન્તીતિ. એવમેતસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકે નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનેવ સતિપટ્ઠાનાનિ કથિતાનિ. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સુત્તન્તભાજનીયસ્મિંયેવ

લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા સતિપટ્ઠાના કથિતા; અભિધમ્મભાજનીયપઞ્હાપુચ્છકેસુ પન લોકુત્તરાયેવાતિ. એવમયં સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વા ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૮. સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૩૯૦. ઇદાનિ તદનન્તરે સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગે **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. તેન ન તતો હેટ્ઠા ન ઉદ્ધન્તિ સમ્મપ્પધાનપરિચ્છેદં દીપેતિ. **સમ્મપ્પધાના**તિ કારણપ્પધાના ઉપાયપ્પધાના યોનિસોપધાના. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને પટિપન્નકો ભિક્ખુ. **અનુપ્પન્નાનન્તિ** અનિબ્બત્તાનં. **પાપકાનન્તિ** લામકાનં. **અકુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અકોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **અનુપ્પાદાયા**તિ ન ઉપ્પાદનત્થાય. **છન્દં જનેતી**તિ કત્તુકમ્યતાસઙ્ખાતં કુસલચ્છન્દં જનેતિ ઉપ્પાદેતિ. **વાયમતી**તિ પયોગં પરક્કમં કરોતિ. **વીરિયં આરભતી**તિ કાયિકચેતસિકં વીરિયં કરોતિ. **ચિત્તં પગ્ગણ્હાતી**તિ તેનેવ સહજાતવીરિયેન ચિત્તં ઉક્ખિપતિ. **પદહતી**તિ પધાનવીરિયં કરોતિ. પટિપાટિયા પનેતાનિ ચત્તારિપિ પદાનિ આસેવનાભાવનાબહુલીકમ્મસાતચ્ચકિરિયાહિ યોજેતબ્બાનિ.

ઉપ્પન્નાનં પાપકાનન્તિ અનુપ્પન્નન્તિ અવત્તબ્બતં આપન્નાનં પાપધમ્માનં. **પહાનાયા**તિ પજહનત્થાય. **અનુપ્પન્નાનં કુસલાનં ધમ્માનન્તિ** અનિબ્બત્તાનં કોસલ્લસમ્ભૂતાનં ધમ્માનં. **ઉપ્પાદાયા**તિ ઉપ્પાદનત્થાય. **ઉપ્પન્નાનન્તિ** નિબ્બત્તાનં. **ઠિતિયા**તિ ઠિતત્થાય. **અસમ્મોસાયા**તિ અનસ્સનત્થં. **ભિય્યોભાવાયા**તિ પુનપ્પુનં ભાવાય. **વેપુલ્લાયા**તિ વિપુલભાવાય. **ભાવનાયા**તિ વડ્ઢિયા. **પારિપૂરિયા**તિ પરિપૂરણત્થાય. અયં તાવ ચતુન્નં સમ્મપ્પધાનાનં ઉદ્દેસવારવસેન એકપદિકો અત્થુદ્ધારો.

૩૯૧. ઇદાનિ પટિપાટિયા તાનિ પદાનિ ભાજેત્વા દસ્સેતું **કથઞ્ચ ભિક્ખુ અનુપ્પન્નાનન્તિ**આદિના નયેન નિદ્દેસવારો આરદ્ધો. તત્થ યં હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહે આગતસદિસં, તં તસ્સ વણ્ણનાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. યં પન તસ્મિં અનાગતં, તત્થ છન્દનિદ્દેસે તાવ **યો છન્દો**તિ યો છન્દનિયવસેન છન્દો. **છન્દિકતા**તિ છન્દિકભાવો, છન્દકરણાકારો વા. **કત્તુકમ્યતા**તિ કત્તુકામતા. **કુસલો**તિ છેકો. **ધમ્મચ્છન્દો**તિ સભાવચ્છન્દો. અયઞ્હિ છન્દો નામ તણ્હાછન્દો, દિટ્ઠિછન્દો, વીરિયછન્દો, ધમ્મચ્છન્દોતિ બહુવિધો નાનપ્પકારકો. તેસુ ધમ્મચ્છન્દોતિ ઇમસ્મિં ઠાને કત્તુકમ્યતાકુસલધમ્મચ્છન્દો અધિપ્પેતો.

ઇમં છન્દં જનેતીતિ છન્દં કુરુમાનોવ છન્દં જનેતિ નામ. **સઞ્જનેતી**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. **ઉટ્ઠપેતી**તિ છન્દં કુરુમાનોવ તં ઉટ્ઠપેતિ નામ. **સમુટ્ઠપેતી**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. **નિબ્બત્તેતી**તિ છન્દં કુરુમાનોવ તં નિબ્બત્તેતિ નામ. **અભિનિબ્બત્તેતી**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. અપિચ છન્દં કરોન્તોવ છન્દં **જનેતિ** નામ. તમેવ સતતં કરોન્તો **સઞ્જનેતિ** નામ. કેનચિદેવ અન્તરાયેન પતિતં પુન ઉક્ખિપન્તો **ઉટ્ઠપેતિ** નામ. પબન્ધટ્ઠિતિં પાપેન્તો **સમુટ્ઠપેતિ** નામ. તં પાકટં કરોન્તો **નિબ્બત્તેતિ** નામ. અનોસક્કનતાય અલીનવુત્તિતાય અનોલીનવુત્તિતાય અભિમુખભાવેન નિબ્બત્તેન્તો **અભિનિબ્બત્તેતિ** નામ.

૩૯૪. વીરિયનિદ્દેસે વીરિયં કરોન્તોવ વીરિયં **આરભતિ** નામ. દુતિયપદં ઉપસગ્ગેન વડ્ઢિતં. વીરિયં કરોન્તોયેવ ચ **આસેવતિ ભાવેતિ** નામ. પુનપ્પુનં કરોન્તો **વહુલીકરોતિ**. આદિતોવ કરોન્તો **આરભતિ**. પુનપ્પુનં કરોન્તો **સમારભતિ**. ભાવનાવસેન ભજન્તો **આસેવતિ**. વડ્ઢેન્તો **ભાવેતિ**. સબ્બકિચ્ચેસુ તદેવ બહુલીકરોન્તો **બહુલીકરોતી**તિ વેદિતબ્બો.

૩૯૫. ચિત્તપગ્ગહનિદ્દેસે વીરિયપગ્ગહેન યોજેન્તો ચિત્તં **પગ્ગણ્હાતિ**, ઉક્ખિપતીતિ અત્થો. પુનપ્પુનં પગ્ગણ્હન્તો **સમ્પગ્ગણ્હાતિ**. એવં સમ્પગ્ગહિતં યથા ન પતતિ તથા નં વીરિયુપત્થમ્ભેન ઉપત્થમ્ભેન્તો **ઉપત્થમ્ભેતિ**. ઉપત્થમ્ભિતમ્પિ થિરભાવત્થાય પુનપ્પુનં ઉપત્થમ્ભેન્તો **પચ્ચુપત્થમ્ભેતિ** નામ.

૪૦૬. **ઠિતિયા**તિપદસ્સ નિદ્દેસે સબ્બેસમ્પિ અસમ્મોસાદીનં ઠિતિવેવચનભાવં દસ્સેતું **યા ઠિતિ સો અસમ્મોસો**તિઆદિ વુત્તં. એત્થ હિ હેટ્ઠિમં હેટ્ઠિમં પદં ઉપરિમસ્સ ઉપરિમસ્સ પદસ્સ અત્થો, ઉપરિમં ઉપરિમં પદં હેટ્ઠિમસ્સ હેટ્ઠિમસ્સ અત્થોતિપિ વત્તું વટ્ટતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ. અયં તાવ પાળિવણ્ણના.

અયં પનેત્થ વિનિચ્છયકથા. અયઞ્હિ સમ્મપ્પધાનકથા નામ દુવિધા – લોકિયા લોકુત્તરા ચ. તત્થ લોકિયા સબ્બપુબ્બભાગે હોતિ. સા કસ્સપસંયુત્તપરિયાયેન લોકિયમગ્ગક્ખણે વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હિ તત્થ –

''ચત્તારો મે, આવુસો, સમ્મપ્પધાના. કતમે ચત્તારો?

ઇધાવુસો, ભિક્ખુ 'અનુપ્પન્ના મે પાપકા અકુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ; 'ઉપ્પન્ના મે પાપકા અકુસલા ધમ્મા અપ્પહીયમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ; 'અનુપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા અનુપ્પજ્જમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતિ. 'ઉપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા નિરુજ્ઝમાના અનત્થાય સંવત્તેય્યુ'ન્તિ આતપ્પં કરોતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૪૫).

એત્થ ચ '**અનુપ્પન્ના મે કુસલા ધમ્મા**'તિ સમથવિપસ્સના ચેવ મગ્ગો ચ. **ઉપ્પન્ના કુસલા** નામ સમથવિપસ્સનાવ. મગ્ગો પન સકિં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુજ્ઝમાનો અનત્થાય સંવત્તનકો નામ નત્થિ. સો હિ ફલસ્સ પચ્ચયં દત્વાવ નિરુજ્ઝતિ. પુરિમસ્મિં વા સમથવિપસ્સનાવ ગહેતબ્બાતિ વુત્તં, તં પન ન યુત્તં.

તત્થ ''ઉપ્પન્ના સમથવિપસ્સના નિરુજ્ઝમાના અનત્થાય સંવત્તન્તી''તિ અત્થસ્સ આવિભાવત્થં ઇદં વત્થુ – એકો કિર ખીણાસવત્થેરો 'મહાચેતિયઞ્ચ મહાબોધિઞ્ચ વન્દિસ્સામી'તિ સમાપત્તિલાભિના ભણ્ડગાહકસામણેરેન સદ્ધિં જનપદતો મહાવિહારં આગન્ત્વા વિહારપરિવેણં પાવિસિ; સાયન્હસમયે મહાભિક્ખુસઙ્ઘે ચેતિયં વન્દમાને ચેતિયં વન્દનત્થાય ન નિક્ખમિ. કસ્મા? ખીણાસવાનઞ્હિ તીસુ રતનેસુ મહન્તં ગારવં હોતિ. તસ્મા ભિક્ખુસઙ્ઘે વન્દિત્વા પટિક્કન્તે મનુસ્સાનં સાયમાસભુત્તવેલાય સામણેરમ્પિ અજાનાપેત્વા 'ચેતિયં વન્દિસ્સામી'તિ એકકોવ નિક્ખમિ. સામણેરો 'કિં નુ ખો થેરો અવેલાય એકકોવ ગચ્છતિ, જાનિસ્સામી'તિ ઉપજ્ઝાયસ્સ પદાનુપદિકોવ નિક્ખમિ. થેરો અનાવજ્જનેન તસ્સ આગમનં અજાનન્તો દક્ખિણદ્વારેન મહાચેતિયઙ્ગણં આરુળ્હો. સામણેરોપિ અનુપદંયેવ આરુળ્હો.

મહાથેરો મહાચેતિયં ઉલ્લોકેત્વા બુદ્ધારમ્મણં પીતિં ગહેત્વા સબ્બં ચેતસો સમન્નાહરિત્વા હટ્ઠપહટ્ઠો મહાચેતિયં વન્દતિ. સામણેરો થેરસ્સ વન્દનાકારં દિસ્વા 'ઉપજ્ઝાયો મે અતિવિય પસન્નચિત્તો વન્દતિ; કિં નુ ખો પુપ્ફાનિ લભિત્વા પૂજં કરેય્યા'તિ ચિન્તેસિ. થેરે વન્દિત્વા ઉટ્ઠાય સિરસિ અઞ્જલિં ઠપેત્વા મહાચેતિયં ઉલ્લોકેત્વા ઠિતે સામણેરો ઉક્કાસિત્વા અત્તનો આગતભાવં જાનાપેસિ. થેરો પરિવત્તેત્વા ઓલોકેન્તો ''કદા આગતોસી''તિ પુચ્છિ. ''તુમ્હાકં ચેતિયં વન્દનકાલે, ભન્તે; અતિવિય પસન્ના ચેતિયં વન્દિત્થ; કિન્નુ ખો પુપ્ફાનિ લભિત્વા પૂજેય્યાથા''તિ? ''આમ, સામણેર, ઇમસ્મિં ચેતિયે વિય અઞ્ઞત્ર એત્તકં ધાતુનિધાનં નામ નત્થિ. એવરૂપં અસદિસં મહાથૂપં પુપ્ફાનિ લભિત્વા કો ન પૂજેય્યા''તિ? ''તેન હિ, ભન્તે, અધિવાસેથ, આહરિસ્સામી''તિ તાવદેવ ઝાનં

સમાપજ્જિત્વા ઇદ્ધિયા હિમવન્તં ગન્ત્વા વણ્ણગન્ધસમ્પન્નાનિ પુપ્ફાનિ ગહેત્વા પરિસ્સાવનં પૂરેત્વા મહાથેરે દક્ખિણમુખતો પચ્છિમમુખે અસમ્પત્તેયેવ આગન્ત્વા પુપ્ફપરિસ્સાવનં હત્થે ઠપેત્વા ''પૂજેથ ભન્તે''તિ આહ. થેરો ''અતિમન્દાનિ નો, સામણેર, પુપ્ફાની''તિ આહ. ''ગચ્છથ, ભન્તે, ભગવતો ગુણે આવજ્જેત્વા પૂજેથા''તિ.

થેરો પચ્છિમમુખનિસ્સિતેન સોપાનેન આરુય્હ કુચ્છિવેદિકાભૂમિયં પુપ્ફપૂજં કાતું આરદ્ધો. વેદિકાભૂમિ પરિપુણ્ણા; પુપ્ફાનિ પતિત્વા દુતિયભૂમિયં જણ્ણુપ્પમાણેન ઓધિના પૂરયિંસુ. તતો ઓતરિત્વા પાદપિટ્ઠિકપન્તિં પૂજેસિ; સાપિ પરિપૂરિ; પરિપુણ્ણભાવં ઞત્વા હેટ્ઠિમતલે વિકિરન્તો અગમાસિ; સબ્બં ચેતિયઙ્ગણં પરિપૂરિ; તસ્મિં પરિપુણ્ણે ''સામણેર, પુપ્ફાનિ ન ખીયન્તી''તિ આહ. ''પરિસ્સાવનં, ભન્તે, અધોમુખં કરોથા''તિ. અધોમુખં કત્વા ચાલેસિ. તદા પુપ્ફાનિ ખીણાનિ. થેરો પરિસ્સાવનં સામણેરસ્સ દત્વા સદ્ધિં હત્થિપાકારેન ચેતિયં તિક્ખત્તું પદક્ખિણં કત્વા ચતૂસુ ઠાનેસુ વન્દિત્વા પરિવેણં ગચ્છન્તો ચિન્તેસિ – 'યાવ મહિદ્ધિકો વતાયં સામણેરો; સક્ખિસ્સતિ નુ ખો ઇમં ઇદ્ધાનુભાવં રક્ખિતુન્તિ? તતો 'ન સક્ખિસ્સતી'તિ દિસ્વા સામણેરં આહ – ''સામણેર, ત્વં ઇદાનિ મહિદ્ધિકો; એવરૂપં પન ઇદ્ધિં નાસેત્વા પચ્છિમકાલે કાણપેસકારિયા હત્થેન મદ્દિતંકઞ્જિયં પિવિસ્સસી''તિ. દહરકભાવસ્સ નામેસ દોસો યં સો ઉપજ્ઝાયસ્સ કથાય સંવેજેત્વા 'કમ્મટ્ઠાનં મે, ભન્તે, આચિક્ખથા'તિ ન યાચિ; 'અમ્હાકં ઉપજ્ઝાયો કિં વદતી'તિ તં પન અસુણન્તો વિય અગમાસિ.

થેરો મહાચેતિયઞ્ચ મહાબોધિઞ્ચ વન્દિત્વા સામણેરં પત્તચીવરં ગાહાપેત્વા અનુપુબ્બેન કુટેળિતિસ્સમહાવિહારં અગમાસિ. સામણેરો ઉપજ્ઝાયસ્સ પદાનુપદિકો હુત્વા ભિક્ખાચારં ન ગચ્છતિ. ''કતરં ગામં પવિસથ, ભન્તે''તિ પુચ્છિત્વા પન 'ઇદાનિ મે ઉપજ્ઝાયો ગામદ્વારં સમ્પત્તો ભવિસ્સતી'તિ ઞત્વા અત્તનો ચ ઉપજ્ઝાયસ્સ ચ પત્તચીવરં ગહેત્વા આકાસેનાગન્ત્વા થેરસ્સ પત્તચીવરં દત્વા પિણ્ડાય પવિસતિ. થેરો સબ્બકાલં ઓવદતિ – ''સામણેર, મા એવમકાસિ; પુથુજ્જનિદ્ધિ નામ ચલા અનિબદ્ધા; અસપ્પાયં રૂપાદિઆરમ્મણં લભિત્વા અપ્પમત્તકેનેવ ભિજ્જતિ; સન્તાય સમાપત્તિયા પરિહીના બ્રહ્મચરિયવાસે સન્થમ્ભિતું ન સક્કોન્તી''તિ. સામણેરો 'કિં કથેતિ મય્હં ઉપજ્ઝાયો'તિ સોતું ન ઇચ્છતિ, તથેવ કરોતિ. થેરો અનુપુબ્બેન ચેતિયવન્દનં કરોન્તો કમ્મુપેન્દવિહારં નામ ગતો. તત્થ વસન્તેપિ થેરે સામણેરો તથેવ કરોતિ.

અથેકદિવસં એકા પેસકારધીતા અભિરૂપા પઠમવયે ઠિતા કમ્મુપેન્દગામતો નિક્ખમિત્વા પદુમસ્સરં ઓરુય્હ ગાયમાના પુપ્ફાનિ ભઞ્જતિ. તસ્મિં સમયે સામણેરો પદુમસ્સરમત્થકેન ગચ્છતિ ગચ્છન્તો પન, સક્કરલસિકાય કાણમક્ખિકા વિય, તસ્સા ગીતસદ્દે બજ્ઝિ; તાવદેવ ઇદ્ધિ અન્તરહિતા, છિન્નપક્ખો કાકો વિય અહોસિ. સન્તસમાપત્તિબલેન પન તત્થેવ ઉદકપિટ્ઠે અપતિત્વા સિમ્બલિતૂલં વિય પતમાનં અનુપુબ્બેન પદુમસ્સરતીરે અટ્ઠાસિ. સો વેગેન ગન્ત્વા ઉપજ્ઝાયસ્સ પત્તચીવરં દત્વા નિવત્તિ. મહાથેરો 'પગેવેતં મયા દિટ્ઠં, નિવારિયમાનોપિ ન નિવત્તિસ્સતી'તિ કિઞ્ચિ અવત્વા પિણ્ડાય પાવિસિ.

સામણેરો ગન્ત્વા પદુમસ્સરતીરે અટ્ઠાસિ તસ્સા પચ્ચુત્તરણં આગમયમાનો. સાપિ સામણેરં આકાસેન ગચ્છન્તઞ્ચ પુનાગન્ત્વા ઠિતઞ્ચ દિસ્વા 'અદ્ધા એસ મં નિસ્સાય ઉક્કણ્ઠિતો'તિ ઞત્વા 'પટિક્કમ સામણેરા'તિ આહ. સોપિ પટિપક્કમિ. ઇતરા પચ્ચુત્તરિત્વા સાટકં નિવાસેત્વા તં ઉપસઙ્કમિત્વા 'કિં, ભન્તે'તિ પુચ્છિ. સો તમત્થં આરોચેસિ. સા બહૂહિ કારણેહિ ઘરાવાસે આદીનવં બ્રહ્મચરિયવાસે આનિસંસઞ્ચ દસ્સેત્વા ઓવદમાનાપિ તસ્સ ઉક્કણ્ઠં વિનોદેતું અસક્કોન્તી 'અયં મમ કારણા એવરૂપાય ઇદ્ધિયા પરિહીનો; ન દાનિ યુત્તં પરિચ્ચજિતુ'ન્તિ. 'ઇધેવ તિટ્ઠા'તિ વત્વા ઘરં ગન્ત્વા માતાપિતૂનં તં પવત્તિં આરોચેસિ. તેપિ આગન્ત્વા નાનપ્પકારં ઓવદમાના

વચનં અગ્ગણ્હન્તં આહંસુ – ''ત્વં અમ્હે ઉચ્ચાકુલાતિ મા સલ્લક્ખેસિ. મયં પેસકારા. સક્ખિસ્સસિ પેસકારકમ્મં કાતુ''ન્તિ? સામણેરો આહ – ''ઉપાસક, ગિહીભૂતો નામ પેસકારકમ્મં વા કરેય્ય નળકારકમ્મં વા, કિં ઇમિના, મા સાટકમત્તે લોભં કરોથા''તિ . પેસકારકો ઉદરે બદ્ધસાટકં દત્વા ઘરં નેત્વા ધીતરં અદાસિ.

સો પેસકારકમ્મં ઉગ્ગણ્હિત્વા પેસકારેહિ સદ્ધિં સાલાય કમ્મં કરોતિ. અઞ્ઞેસં ઇત્થિયો પાતોવ ભત્તં સમ્પાદેત્વા આહરિંસુ. તસ્સ ભરિયા ન તાવ આગચ્છતિ. સો ઇતરેસુ કમ્મં વિસ્સજ્જેત્વા ભુઞ્જમાનેસુ તસરં વટ્ટેન્તો નિસીદિ. સા પચ્છા આગમાસિ. અથ નં સો 'અતિચિરેન આગતાસી'તિ તજ્જેસિ. માતુગામો ચ નામ અપિ ચક્કવત્તિરાજાનં અત્તનિ પટિબદ્ધચિત્તં ઞત્વા દાસં વિય સલ્લક્ખેતિ. તસ્મા સા એવમાહ – ''અઞ્ઞેસં ઘરે દારુપણ્ણલોણાદીનિ સન્નિહિતાનિ; બાહિરતો આહરિત્વા દાયકા પેસકારકાપિ અત્થિ. અહં પન એકિકા; ત્વમ્પિ 'મય્હં ઘરે ઇદં અત્થિ, ઇદં નત્થી'તિ ન જાનાસિ. સચે ઇચ્છસિ ભુઞ્જ, નો ચે ઇચ્છસિ મા ભુઞ્જા''તિ. સો 'ન કેવલં ઉસ્સૂરે ભત્તં આહરસિ, વાચાયપિ મં ઘટ્ટેસી'તિ કુજ્ઝિત્વા અઞ્ઞં પહરણં અપસ્સન્તો તમેવ તસરદણ્ડકં તસરતો લુઞ્ચિત્વા ખિપિ. સા તં આગચ્છન્તં દિસ્વા ઈસકં પરિવત્તિ. તસરદણ્ડકસ્સ ચ કોટિ નામ તિખિણા હોતિ. સા તસ્સા પરિવત્તમાનાય અક્ખિકોટિયં પવિસિત્વા અટ્ઠાસિ. સા ઉભોહિ હત્થેહિ વેગેન અક્ખિં અગ્ગહેસિ. ભિન્નટ્ઠાનતો લોહિતં પગ્ઘરતિ.

સો તસ્મિં કાલે ઉપજ્ઝાયસ્સ વચનં અનુસ્સરિ 'ઇદં સન્ધાય મં ઉપજ્ઝાયો ''અનાગતે કાલે કાણપેસકારિયા હત્થેન મદ્દિતં કઞ્જિયં પિવિસ્સસી''તિ આહ. ઇદં થેરેન દિટ્ઠં ભવિસ્સતિ. અહો દીઘદસ્સી અય્યો'તિ મહાસદ્દેન રોદિતું આરભિ. તમેનં અઞ્ઞે ''અલં, આવુસો, મા રોદિ; અક્ખિ નામ ભિન્નં ન સક્કા રોદનેન પટિપાકતિકં કાતુ''ન્તિ આહંસુ. સો ''નાહં એતમત્થં રોદામિ; અપિચ ખો ઇદં સન્ધાય રોદામી''તિ સબ્બં પવત્તિં પટિપાટિયા કથેસિ. એવં ઉપ્પન્ના સમથવિપસ્સના નિરુજ્ઝમાના અનત્થાય સંવત્તન્તિ.

અપરમ્પિ વત્થુ – તિંસમત્તા ભિક્ખૂ કલ્યાણિયં મહાચેતિયં વન્દિત્વા અટવિમગ્ગેન મહામગ્ગં ઓતરમાના અન્તરામગ્ગે ઝામક્ખેત્તે કમ્મં કત્વા આગચ્છન્તં એકં મનુસ્સં અદ્દસંસુ. તસ્સ સરીરં મસિમક્ખિતં હોતિ, મસિમક્ખિતમેવ ચ એકં કાસાવં કચ્છં પીળેત્વા નિવત્થં. ઓલોકિયમાનો ઝામખાણુકો વિય ખાયતિ. સો દિવસભાગે કમ્મં કત્વા ઉપડ્ઢઝાયમાનાનં દારૂનં કલાપં ઉક્ખિપિત્વા પિટ્ઠિયં વિપ્પકિણ્ણેહિ કેસેહિ કુમ્મગ્ગેન આગન્ત્વા ભિક્ખૂનં સમ્મુખે અટ્ઠાસિ. સામણેરા દિસ્વા અઞ્ઞમઞ્ઞં ઓલોકયમાના ''આવુસો, તુય્હં પિતા, તુય્હં મહાપિતા, તુય્હં માતુલો''તિ હસમાના ગન્ત્વા ''કો નામોસિ ત્વં, ઉપાસકા''તિ નામં પુચ્છિંસુ. સો નામં પુચ્છિતો વિપ્પટિસારી હુત્વા દારુકલાપં છડ્ડેત્વા વત્થં સંવિધાય નિવાસેત્વા મહાથેરે વન્દિત્વા ''તિટ્ઠથ તાવ, ભન્તે''તિ આહ. મહાથેરા અટ્ઠંસુ.

દહરસામણેરા આગન્ત્વા મહાથેરાનં સમ્મુખાપિ પરિહાસં કરોન્તિ. ઉપાસકો આહ – ''ભન્તે, તુમ્હે મં પસ્સિત્વા પરિહસથ; એત્તકેનેવ મત્થકં પત્તમ્હાતિ સલ્લક્ખેથ. અહમ્પિ પુબ્બે તુમ્હાદિસોવ સમણો અહોસિં. તુમ્હાકં પન ચિત્તેકગ્ગતામત્તમ્પિ નત્થિ. અહં ઇમસ્મિં સાસને મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો અહોસિં; આકાસં ગહેત્વા પથવિં કરોમિ, પથવિં આકાસં; દૂરં ગણ્હિત્વા સન્તિકં કરોમિ, સન્તિકં દૂરં; ચક્કવાળસહસ્સં ખણેન વિનિવિજ્ઝામિ. હત્થે મે પસ્સથ; ઇદાનિ પન મક્કટહત્થસદિસા. અહં ઇમેહેવ હત્થેહિ ઇધ નિસિન્નોવ ચન્દિમસૂરિયે પરામસિં. ઇમેસંયેવ પાદાનં ચન્દિમસૂરિયે પાદકથલિકં કત્વા નિસીદિં. એવરૂપા મે ઇદ્ધિ પમાદેન અન્તરહિતા. તુમ્હે મા પમજ્જિત્થ. પમાદેન હિ એવરૂપં બ્યસનં પાપુણન્તિ. અપ્પમત્તા વિહરન્તા જાતિજરામરણસ્સ અન્તં કરોન્તિ. તસ્મા તુમ્હે

મઞ્ઞેવ આરમ્મણં કરિત્વા અપ્પમત્તા હોથ, ભન્તે’’તિ તજ્જેત્વા ઓવાદમદાસિ. તે તસ્સ કથેન્તસ્સેવ સંવેગં આપજ્જિત્વા વિપસ્સમાના તિંસ જના તત્થેવ અરહત્તં પાપુણિંસૂતિ. એવમ્પિ ઉપ્પન્ના સમથવિપસ્સના નિરુજ્ઝમાના અનત્થાય સંવત્તન્તીતિ વેદિતબ્બા. અયં તાવ લોકિયસમ્મપ્પધાનકથાય વિનિચ્છયો.

લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પનેતં એકમેવ વીરિયં ચતુકિચ્ચસાધનવસેન ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. તત્થ **અનુપ્પન્નાન**ન્તિ અસમુદાચારવસેન વા અનનુભૂતારમ્મણવસેન વા અનુપ્પન્નાનં; અઞ્ઞથા હિ અનમતગ્ગે સંસારે અનુપ્પન્ના પાપકા અકુસલા ધમ્મા નામ નત્થિ. અનુપ્પન્ના પન ઉપ્પજ્જમાનાપિ એતેયેવ ઉપ્પજ્જન્તિ , પહીયમાનાપિ એતેયેવ પહીયન્તિ.

તત્થ એકચ્ચસ્સ વત્તવસેન કિલેસા ન સમુદાચરન્તિ. એકચ્ચસ્સ ગન્થધુતઙ્ગસમાધિવિપસ્સના નવકમ્મિકાનં અઞ્ઞતરવસેન. કથં? એકચ્ચો હિ વત્તસમ્પન્નો હોતિ. તસ્સ દ્વાસીતિખુદ્દકવત્તાનિ (ચૂળવ॰ ૨૪૩ આદયો), ચુદ્દસ મહાવત્તાનિ (ચૂળવ॰ ૩૫૬ આદયો), ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણપાનીયમાળઉપોસથાગારઆગન્તુકગમિકવત્તાનિ ચ કરોન્તસ્સેવ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ વત્તં વિસ્સજ્જેત્વા ભિન્નવત્તસ્સ વિચરતો અયોનિસોમનસિકારઞ્ચેવ સતિવોસ્સગ્ગઞ્ચ આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવં અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો ગન્થયુત્તો હોતિ; એકમ્પિ નિકાયં ગણ્હાતિ, દ્વેપિ, તયોપિ, ચત્તારોપિ, પઞ્ચપિ. તસ્સેવ તેપિટકં બુદ્ધવચનં અત્થવસેન પાળિવસેન અનુસન્ધિવસેન પુબ્બાપરવસેન ગણ્હન્તસ્સ સજ્ઝાયન્તસ્સ ચિન્તેન્તસ્સ વાચેન્તસ્સ દેસેન્તસ્સ પકાસેન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ ગન્થકમ્મં પહાય કુસીતસ્સ વિચરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન ધુતઙ્ગધરો હોતિ, તેરસ ધુતઙ્ગગુણે સમાદાય વત્તતિ. તસ્સ ધુતઙ્ગગુણે પરિહરન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ ધુતઙ્ગાનિ વિસ્સજ્જેત્વા બાહુલ્લાય આવટ્ટસ્સ વિચરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ ચિણ્ણવસી હોતિ. તસ્સ પઠમજ્ઝાનાદીસુ આવજ્જનવસીઆદીનં વસેન વિહરન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ પરિહીનજ્ઝાનસ્સ વા વિસ્સટ્ઠજ્ઝાનસ્સ વા ભસ્સાદીસુ અનુયુત્તસ્સ વિહરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન વિપસ્સકો હોતિ; સત્તસુ વા વિપસ્સનાસુ અટ્ઠારસસુ વા મહાવિપસ્સનાસુ કમ્મં કરોન્તો વિહરતિ. તસ્સેવં વિહરતો કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ વિપસ્સનાકમ્મં પહાય કાયદળ્હીબહુલસ્સ વિહરતો અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન નવકમ્મિકો હોતિ, ઉપોસથાગારભોજનસાલાદીનિ કરોતિ. તસ્સ તેસં ઉપકરણાનિ ચિન્તેન્તસ્સ કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ નવકમ્મે નિટ્ઠિતે વા વિસ્સટ્ઠે વા અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ નામ.

એકચ્ચો પન બ્રહ્મલોકા આગતો સુદ્ધસત્તો હોતિ. તસ્સ અનાસેવનાય કિલેસા ઓકાસં ન લભન્તિ; અપરભાગે પનસ્સ લદ્ધાસેવનસ્સ અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ ઉપ્પજ્જન્તિ. એવમ્પિ અસમુદાચારવસેન અનુપ્પન્ના કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ નામ. એવં તાવ અસમુચારવસેન અનુપ્પન્નતા વેદિતબ્બા.

કથં અનનુભૂતારમ્મણવસેન? ઇધેકચ્ચો અનનુભૂતપુબ્બં મનાપિયાદિભેદં આરમ્મણં લભતિ. તસ્સ તત્થ અયોનિસોમનસિકારસતિવોસ્સગ્ગે આગમ્મ રાગાદયો કિલેસા ઉપ્પજ્જન્તિ. એવં અનનુભૂતારમ્મણવસેન અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જન્તિ નામ. લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પન એકમેવ વીરિયં.

યે ચ એવં અનુપ્પન્ના ઉપ્પજ્જેય્યું, તે યથા નેવ ઉપ્પજ્જન્તિ, એવં નેસં અનુપ્પાદકિચ્ચં ઉપ્પન્નાનઞ્ચ પહાનકિચ્ચં સાધેતિ. તસ્મા **ઉપ્પન્નાનં પાપકાનન્તિ** એત્થ પન ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં – વત્તમાનુપ્પન્નં, ભુત્વા વિગતુપ્પન્નં, ઓકાસકતુપ્પન્નં, ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નન્તિ. તત્થ યે કિલેસા વિજ્જમાના ઉપ્પાદાદિસમઙ્ગિનો – ઇદં **વત્તમાનુપ્પન્નં** નામ. કમ્મે પન જવિતે આરમ્મણરસં અનુભવિત્વા નિરુદ્ધવિપાકો ભુત્વા વિગતં નામ. કમ્મં ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધં ભુત્વા વિગતં નામ. તદુભયમ્પિ **ભુત્વા વિગતુપ્પન્નન્તિ** સઙ્ખં ગચ્છતિ. કુસલાકુસલકમ્મં અઞ્ઞસ્સ કમ્મસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા અત્તનો વિપાકસ્સ ઓકાસં કરોતિ. એવં કતે ઓકાસે વિપાકો ઉપ્પજ્જમાનો ઓકાસકરણતો પટ્ઠાય ઉપ્પન્નોતિ વુચ્ચતિ. ઇદં **ઓકાસકતુપ્પન્નં** નામ.

પઞ્ચક્ખન્ધા પન વિપસ્સનાય ભૂમિ નામ. તે અતીતાદિભેદા હોન્તિ. તેસુ અનુસયિતકિલેસા પન અતીતા વા અનાગતા વા પચ્ચુપ્પન્ના વાતિ ન વત્તબ્બા. અતીતક્ખન્ધેસુ અનુસયિતાપિ હિ અપ્પહીનાવ હોન્તિ. અનાગતક્ખન્ધેસુ, પચ્ચુપ્પન્નક્ખન્ધેસુ અનુસયિતાપિ અપ્પહીનાવ હોન્તિ. ઇદં **ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં** નામ. તેનાહુ પોરાણા – ''તાસુ તાસુ ભૂમીસુ અસમુગ્ઘાતિતા કિલેસા ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નાતિ સઙ્ખં ગચ્છન્તી''તિ.

અપરમ્પિ ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં – સમુદાચારુપ્પન્નં, આરમ્મણાધિગહિતુપ્પન્નં, અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં, અસમુગ્ઘાતિતુપ્પન્નન્તિ. તત્થ સમ્પતિ વત્તમાનંયેવ '**સમુદાચારુપ્પન્નં**' નામ. સકિં ચક્ખૂનિ ઉમ્મીલેત્વા આરમ્મણે નિમિત્તે ગહિતે અનુસ્સરિતાનુસ્સરિતક્ખણે કિલેસા નુપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ ન વત્તબ્બા. કસ્મા? આરમ્મણસ્સ અધિગહિતત્તા. યથા કિં? યથા ખીરરુક્ખસ્સ કુઠારિયા આહતાહતટ્ઠાને ખીરં ન નિક્ખમિસ્સતીતિ ન વત્તબ્બં, એવં. ઇદં '**આરમ્મણાધિગહિતુપ્પન્નં**' નામ. સમાપત્તિયા અવિક્ખમ્ભિતકિલેસા પન ઇમસ્મિં નામ ઠાને નુપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ ન વત્તબ્બા. કસ્મા? અવિક્ખમ્ભિતત્તા. યથા કિં? યથા સચે ખીરરુક્ખં કુઠારિયા આહનેય્યું, 'ઇમસ્મિં નામ ઠાને ખીરં ન નિક્ખમેય્યા'તિ ન વત્તબ્બં, એવં. ઇદં '**અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં**' નામ. મગ્ગેન અસમુગ્ઘાતિતકિલેસા પન ભવગ્ગે નિબ્બત્તસ્સાપિ નુપ્પજ્જિસ્સન્તીતિ પુરિમનયેનેવ વિત્થારેતબ્બં. ઇદં '**અસમુગ્ઘાતિતુપ્પન્નં**' નામ.

ઇમેસુ ઉપ્પન્નેસુ વત્તમાનુપ્પન્નં, ભુત્વાવિગતુપ્પન્નં, ઓકાસકતુપ્પન્નં, સમુદાચારુપ્પન્નન્તિ ચતુબ્બિધં ઉપ્પન્નં ન મગ્ગવજ્ઝં; ભૂમિલદ્ધુપ્પન્નં, આરમ્મણાધિગ્ગહિતુપ્પન્નં, અવિક્ખમ્ભિતુપ્પન્નં, અસમુગ્ઘાતિતુપ્પન્નન્તિ ચતુબ્બિધં મગ્ગવજ્ઝં. મગ્ગો હિ ઉપ્પજ્જમાનો એતે કિલેસે પજહતિ. સો યે કિલેસે પજહતિ, તે અતીતા વા અનાગતા વા પચ્ચુપ્પન્ના વાતિ ન વત્તબ્બા. વુત્તમ્પિ ચેતં –

‘‘હઞ્ચિ અતીતે કિલેસે પજહતિ, તેન હિ ખીણં ખેપેતિ, નિરુદ્ધં નિરોધેતિ, વિગતં વિગમેતિ, અત્થઙ્ગતં અત્થં ગમેતિ, અતીતં યં નત્થિ તં પજહતિ. હઞ્ચિ અનાગતે કિલેસે પજહતિ, તેન હિ અજાતં પજહતિ, અનિબ્બત્તં અનુપ્પન્નં અપાતુભૂતં પજહતિ, અનાગતં યં નત્થિ તં પજહતિ. હઞ્ચિ પચ્ચુપ્પન્ને કિલેસે પજહતિ, તેન હિ રત્તો રાગં પજહતિ, દુટ્ઠો દોસં, મૂળ્હો મોહં, વિનિબદ્ધો માનં, પરામટ્ઠો દિટ્ઠિં, વિક્ખેપગતો ઉદ્ધચ્ચં, અનિટ્ઠઙ્ગતો વિચિકિચ્છં, થામગતો અનુસયં પજહતિ; કણ્હસુક્કધમ્મા યુગનદ્ધા સમમેવ વત્તન્તિ; સંકિલેસિકા મગ્ગભાવના હોતિ…પે॰… તેન હિ નત્થિ મગ્ગભાવના, નત્થિ ફલસચ્છિકિરિયા, નત્થિ કિલેસપ્પહાનં, નત્થિ ધમ્માભિસમયો’તિ. ‘અત્થિ મગ્ગભાવના…પે॰… અત્થિ ધમ્માભિસમયો’તિ. યથા કથં વિય? સેય્યથાપિ તરુણો રુક્ખો…પે॰… અપાતુભૂતાનેવ ન પાતુભવન્તિ’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૨૧).

ઇતિ પાળિયં અજાતફલરુક્ખો આગતો; જાતફલરુક્ખેન પન દીપેતબ્બં. યથા હિ સફલો તરુણઅમ્બરુક્ખો. તસ્સ ફલાનિ મનુસ્સા પરિભુઞ્જેય્યું, સેસાનિ પાતેત્વા પચ્છિયો પૂરેય્યું. અથઞ્ઞો પુરિસો તં ફરસુના છિન્દેય્ય. તેનસ્સ નેવ અતીતાનિ ફલાનિ નાસિતાનિ હોન્તિ, ન અનાગતપચ્ચુપ્પન્નાનિ ચ નાસિતાનિ; અતીતાનિ હિ મનુસ્સેહિ પરિભુત્તાનિ, અનાગતાનિ અનિબ્બત્તાનિ ન સક્કા નાસેતું . યસ્મિં પન સમયે સો છિન્નો તદા ફલાનિયેવ નત્થીતિ પચ્ચુપ્પન્નાનિપિ અનાસિતાનિ. સચે પન રુક્ખો અચ્છિન્નો અસ્સ, અથસ્સ પથવીરસઞ્ચ આપોરસઞ્ચ આગમ્મ યાનિ ફલાનિ નિબ્બત્તેય્યું, તાનિ નાસિતાનિ હોન્તિ. તાનિ હિ અજાતાનેવ ન જાયન્તિ, અનિબ્બત્તાનેવ ન નિબ્બત્તન્તિ, અપાતુભૂતાનેવ ન પાતુભવન્તિ. એવમેવ મગ્ગો નાપિ અતીતાદિભેદે કિલેસે પજહતિ, નાપિ ન પજહતિ. યેસઞ્હિ કિલેસાનં મગ્ગેન ખન્ધેસુ અપરિઞ્ઞાતેસુ ઉપ્પત્તિ સિયા, મગ્ગેન ઉપ્પજ્જિત્વા ખન્ધાનં પરિઞ્ઞાતત્તા તે કિલેસા અજાતાવ ન જાયન્તિ, અનિબ્બત્તાવ ન નિબ્બત્તન્તિ, અપાતુભૂતાવ ન પાતુભવન્તિ. તરુણપુત્તાય ઇત્થિયા પુન અવિજાયનત્થં બ્યાધિતાનં રોગવૂપસમત્થં પીતભેસજ્જેહિ ચાપિ અયમત્થો વિભાવેતબ્બો. એવં મગ્ગો યે કિલેસે પજહતિ, તે અતીતા વા અનાગતા વા પચ્ચુપ્પન્ના વાતિ ન વત્તબ્બા. ન ચ મગ્ગો કિલેસે ન પજહતિ. યે પન મગ્ગો કિલેસે પજહતિ, તે સન્ધાય ‘ઉપ્પન્નાનં પાપકાન’ન્તિઆદિ વુત્તં.

ન કેવલઞ્ચ મગ્ગો કિલેસેયેવ પજહતિ, કિલેસાનં પન અપ્પહીનત્તા યે ઉપ્પજ્જેય્યું ઉપાદિન્નક્ખન્ધા, તેપિ પજહતિયેવ. વુત્તમ્પિ ચેતં ‘‘સોતાપત્તિમગ્ગઞાણેન અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણસ્સ નિરોધેન સત્ત ભવે ઠપેત્વા અનમતગ્ગે સંસારે યે ઉપ્પજ્જેય્યું નામઞ્ચ રૂપઞ્ચ એત્થેતે નિરુજ્ઝન્તી’’તિ (ચૂળનિ॰ અજિતમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૬) વિત્થારો. ઇતિ મગ્ગો ઉપાદિન્નતો અનુપાદિન્નતો ચ વુટ્ઠાતિ. ભવવસેન પન સોતાપત્તિમગ્ગો અપાયભવતો વુટ્ઠાતિ . સકદાગામિમગ્ગો સુગતિભવેકદેસતો; અનાગામિમગ્ગો સુગતિકામભવતો; વુટ્ઠાતિ અરહત્તમગ્ગો રૂપારૂપભવતો વુટ્ઠાતિ, સબ્બભવેહિ વુટ્ઠાતિયેવાતિપિ વદન્તિ.

અથ મગ્ગક્ખણે કથં અનુપ્પન્નાનં ઉપ્પાદાય ભાવના હોતિ? કથં વા ઉપ્પન્નાનં ઠિતિયાતિ? મગ્ગપ્પવત્તિયા એવ. મગ્ગો હિ પવત્તમાનો પુબ્બે અનુપ્પન્નપુબ્બત્તા અનુપ્પન્નો નામ વુચ્ચતિ. અનાગતપુબ્બઞ્હિ ઠાનં ગન્ત્વા અનનુભૂતપુબ્બં વા આરમ્મણં અનુભવિત્વા વત્તારો ભવન્તિ – ‘અનાગતટ્ઠાનં આગતમ્હ, અનનુભૂતં આરમ્મણં અનુભવામા’તિ. યા ચસ્સ પવત્તિ, અયમેવ ઠિતિ નામાતિ ઠિતિયા ભાવેતીતિ વત્તું વટ્ટતિ. એવમેતસ્સ ભિક્ખુનો ઇદં લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે વીરિયં ‘‘અનુપ્પન્નાનં પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં અનુપ્પાદાયા’’તિઆદીનિ ચત્તારિ નામાનિ લભતિ. અયં લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે સમ્મપ્પધાનકથા. એવમેત્થ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા સમ્મપ્પધાના નિદ્દિટ્ઠાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૦૮. અભિધમ્મભાજનીયે સબ્બાનિપિ સમ્મપ્પધાનાનિ ધમ્મસઙ્ગણિયં વિભત્તસ્સ દેસનાનયસ્સ મુખમત્તમેવ દસ્સેન્તેન નિદ્દિટ્ઠાનિ. તત્થ નયભેદો વેદિતબ્બો. કથં? પઠમસમ્મપ્પધાને તાવ સોતાપત્તિમગ્ગે ઝાનાભિનિવેસે સુદ્ધિકપટિપદા, સુદ્ધિકસુઞ્ઞતા, સુઞ્ઞતપટિપદા, સુદ્ધિકઅપ્પણિહિતા, અપ્પણિહિતપટિપદાતિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ દ્વિન્નં દ્વિન્નં ચતુક્કપઞ્ચકનયાનં વસેન દસ નયા હોન્તિ. એવં સેસેસુપીતિ વીસતિયા અભિનિવેસેસુ દ્વે નયસતાનિ. તાનિ ચતૂહિ અધિપતીહિ ચતુગ્ગુણિતાનિ અટ્ઠ. ઇતિ સુદ્ધિકાનિ દ્વે સાધિપતીનિ અટ્ઠાતિ સબ્બમ્પિ નયસહસ્સં હોતિ. તથાદુતિયસમ્મપ્પધાનાદીસુ સુદ્ધિકસમ્મપ્પધાને ચાતિ સોતાપત્તિમગ્ગે પઞ્ચનયસહસ્સાનિ. યથા ચ સોતાપત્તિમગ્ગે, એવં સેસમગ્ગેસુપીતિ કુસલવસેનેવ વીસતિ નયસહસ્સાનિ. વિપાકે પન સમ્મપ્પધાનેહિ કત્તબ્બકિચ્ચં નત્થીતિ વિપાકવારો ન ગહિતોતિ. સમ્મપ્પધાનાનિ પનેત્થ નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનેવ કથિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૪૨૭. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ સમ્મપ્પધાનાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બાનિપિ એતાનિ અપ્પમાણં નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તિતો અપ્પમાણારમ્મણાનેવ, ન મગ્ગારમ્મણાનિ; સહજાતહેતુવસેન પન મગ્ગહેતુકાનિ; વીમંસં જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે મગ્ગાધિપતીનિ; છન્દચિત્તજેટ્ઠિકાય મગ્ગભાવનાય ન વત્તબ્બાનિ મગ્ગાધિપતીનીતિ; વીરિયજેટ્ઠિકાય પન અઞ્ઞસ્સ વીરિયસ્સ અભાવા ન વત્તબ્બાનિ મગ્ગાધિપતીનીતિ વા ન મગ્ગાધિપતીનીતિ વા; અતીતાદીસુ એકારમ્મણભાવેનપિ ન વત્તબ્બાનિ; નિબ્બાનસ્સ પન બહિદ્ધાધમ્મત્તા બહિદ્ધારમ્મણાનિ નામ હોન્તીતિ. એવમેતસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકે નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનેવ સમ્મપ્પધાનાનિ કથિતાનિ. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સુત્તન્તભાજનીયસ્મિંયેવ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા સમ્મપ્પધાના કથિતા; અભિધમ્મભાજનીયપઞ્હાપુચ્છકેસુ પન લોકુત્તરાયેવાતિ. એવમયં સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

સમ્મપ્પધાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૯. ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૪૩૧. ઇદાનિ તદનન્તરે ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગે **ચત્તારો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **ઇદ્ધિપાદા**તિ એત્થ ઇજ્ઝતીતિ ઇદ્ધિ, સમિજ્ઝતિ નિપ્ફજ્જતીતિ અત્થો. ઇજ્ઝન્તિ વા એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિપિ ઇદ્ધિ. પઠમેનત્થેન ઇદ્ધિ એવ પાદો ઇદ્ધિપાદો, ઇદ્ધિકોટ્ઠાસોતિ અત્થો. દુતિયેનત્થેન ઇદ્ધિયા પાદોતિ ઇદ્ધિપાદો; પાદોતિ પતિટ્ઠા, અધિગમુપાયોતિ અત્થો. તેન હિ યસ્મા ઉપરૂપરિવિસેસસઙ્ખાતં ઇદ્ધિં પજ્જન્તિ પાપુણન્તિ, તસ્મા પાદોતિ વુચ્ચતિ. એવં તાવ ''ચત્તારો ઇદ્ધિપાદા''તિ એત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

ઇદાનિ તે ભાજેત્વા દસ્સેતું **ઇધ ભિક્ખૂ**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. **છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગત**ન્તિ એત્થ છન્દહેતુકો છન્દાધિકો વા સમાધિ **છન્દસમાધિ**. કત્તુકમ્યતાછન્દં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિસ્સેતં અધિવચનં. પધાનભૂતા સઙ્ખારા **પધાનસઙ્ખારા**. ચતુકિચ્ચસાધકસ્સ સમ્મપ્પધાનવીરિયસ્સેતં અધિવચનં. **સમન્નાગત**ન્તિ છન્દસમાધિના ચ પધાનસઙ્ખારેહિ ચ ઉપેતં. **ઇદ્ધિપાદ**ન્તિ નિપ્ફત્તિપરિયાયેન વા ઇજ્ઝનકટ્ઠેન ઇજ્ઝન્તિ એતાય સત્તા ઇદ્ધા વુદ્ધા ઉક્કંસગતા હોન્તીતિ ઇમિના વા પરિયાયેન ઇદ્ધીતિ સઙ્ખં ગતાનં ઉપચારજ્ઝાનાદિકુસલચિત્તસમ્પયુત્તાનં છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારાનં અધિટ્ઠાનટ્ઠેન પાદભૂતં સેસચિત્તચેતસિકરાસિન્તિ અત્થો. યઞ્હિ પરતો ''ઇદ્ધિપાદોતિ તથાભૂતસ્સ વેદનાક્ખન્ધો...પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો''તિ વુત્તં, તં ઇમિના અત્થેન યુજ્જતિ. ઇમિના નયેન સેસેસુપિ અત્થો વેદિતબ્બો. યથેવ હિ છન્દં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિ છન્દસમાધીતિ વુત્તો, એવં વીરિયં...પે॰... ચિત્તં. વીમંસં અધિપતિં કરિત્વા પટિલદ્ધસમાધિ વીમંસસમાધીતિ વુચ્ચતિ.

ઇદાનિ છન્દસમાધિઆદીનિ પદાનિ ભાજેત્વા દસ્સેતું **કથઞ્ચ ભિક્ખૂ**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **છન્દઞ્ચે ભિક્ખુ અધિપતિં કરિત્વા**તિ યદિ ભિક્ખુ છન્દં અધિપતિં છન્દં જેટ્ઠકં છન્દં ધુરં છન્દં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા સમાધિં પટિલભતિ નિબ્બત્તેતિ, એવં નિબ્બત્તિતો અયં સમાધિ છન્દસમાધિ નામ વુચ્ચતીતિ અત્થો. **વીરિયઞ્ચે**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **ઇમે વુચ્ચન્તિ પધાનસઙ્ખારા**તિ એત્તાવતા છન્દિદ્ધિપાદં ભાવયમાનસ્સ ભિક્ખુનો પધાનાભિસઙ્ખારસઙ્ખાતચતુકિચ્ચસાધકં વીરિયં કથિતં. **તદેકજ્ઝં અભિસઞ્ઞૂહિત્વા**તિ તં સબ્બં એકતો રાસિં કત્વાતિ અત્થો. **સઙ્ખ્યં ગચ્છતી**તિ એતં વોહારં ગચ્છતીતિ વેદિતબ્બન્તિ અત્થો.

૪૩૩. ઇદાનિ ''છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારો''તિ એતસ્મિં પદસમૂહે છન્દાદિધમ્મે ભાજેત્વા દસ્સેતું **તત્થ કતમો છન્દો**તિઆદિ આરદ્ધં. તં ઉત્તાનત્થમેવ.

ઉપેતો હોતીતિ ઇદ્ધિપાદસઙ્ખાતો ધમ્મરાસિ ઉપેતો હોતિ. **તેસં ધમ્માન**ન્તિ તેસં સમ્પયુત્તાનં છન્દાદિધમ્માનં. **ઇદ્ધિ સમિદ્ધી**તિઆદીનિ સબ્બાનિ નિપ્ફત્તિવેવચનાનેવ. એવં સન્તેપિ ઇજ્ઝનકટ્ઠેન **ઇદ્ધિ**. સમ્પુણ્ણા ઇદ્ધિ **સમિદ્ધિ**; ઉપસગ્ગેન વા પદં વડ્ઢિતં. ઇજ્ઝનાકારો **ઇજ્ઝના**. **સમિજ્ઝના**તિ ઉપસગ્ગેન પદં વડ્ઢિતં. અત્તનો સન્તાને પાતુભાવવસેન લભનં **લાભો**. પરિહીનાનમ્પિ વીરિયારમ્ભવસેન પુન લાભો **પટિલાભો**; ઉપસગ્ગેન વા પદં વડ્ઢિતં. **પત્તી**તિ અધિગમો. અપરિહાનવસેન સમ્મા પત્તીતિ **સમ્પત્તિ**. **ફુસના**તિ પટિલાભફુસના. **સચ્છિકિરિયા**તિ પટિલાભસચ્છિકિરિયાવ. **ઉપસમ્પદા**તિ પટિલાભઉપસમ્પદા એવાતિ વેદિતબ્બા.

તયાભૂતસ્સાતિ તેન આકારેન ભૂતસ્સ; તે છન્દાદિધમ્મે પટિલભિત્વા ઠિતસ્સાતિ અત્થો. **વેદનાક્ખન્ધો**તિઆદીહિ છન્દાદયો અન્તો કત્વા ચત્તારોપિ ખન્ધા કથિતા. **તે ધમ્મે**તિ તે ચત્તારો અરૂપક્ખન્ધે; છન્દાદયો વા તયો ધમ્મેતિપિ વુત્તં. **આસેવતી**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ. સેસઇદ્ધિપાદનિદ્દેસેસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

એત્તાવતા કિં કથિતન્તિ? ચતુન્નં ભિક્ખૂનં મત્થકપ્પત્તં કમ્મટ્ઠાનં કથિતં. એકો હિ ભિક્ખુ છન્દં અવસ્સયતિ; કત્તુકમ્યતાકુસલધમ્મચ્છન્દેન અત્થનિપ્ફત્તિયં સતિ 'અહં લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસ્સામિ, નત્થિ મય્હં એતસ્સ નિબ્બત્તને ભારો'તિ છન્દં જેટ્ઠકં છન્દં ધુરં છન્દં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેતિ. એકો વીરિયં અવસ્સયતિ. એકો ચિત્તં, એકો પઞ્ઞં અવસ્સયતિ. પઞ્ઞાય અત્થનિપ્ફત્તિયં સતિ 'અહં લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસ્સામિ , નત્થિ મય્હં એતસ્સ નિબ્બત્તને ભારો'તિ પઞ્ઞં જેટ્ઠકં પઞ્ઞં ધુરં પઞ્ઞં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેતિ.

કથં? યથા હિ ચતૂસુ અમચ્ચપુત્તેસુ ઠાનન્તરં પત્થેત્વા વિચરન્તેસુ એકો ઉપટ્ઠાનં અવસ્સયિ, એકો સૂરભાવં, એકો જાતિં, એકો મન્તં. કથં? તેસુ હિ પઠમો 'ઉપટ્ઠાને અપ્પમાદકારિતાય અત્થનિપ્ફત્તિયા સતિ લબ્ભમાનં લચ્છામેતં ઠાનન્તર'ન્તિ ઉપટ્ઠાનં અવસ્સયિ. દુતિયો 'ઉપટ્ઠાને અપ્પમત્તોપિ એકચ્ચો સઙ્ગામે પચ્ચુપટ્ઠિતે સણ્ઠાતું ન સક્કોતિ; અવસ્સં ખો પન રઞ્ઞો પચ્ચન્તો કુપ્પિસ્સતિ; તસ્મિં કુપ્પિતે રથધુરે કમ્મં કત્વા રાજાનં આરાધેત્વા આહરાપેસ્સામેતં ઠાનન્તર'ન્તિ સૂરભાવં અવસ્સયિ. તતિયો 'સૂરભાવેપિ સતિ એકચ્ચો હીનજાતિકો હોતિ; જાતિં સોધેત્વા ઠાનન્તરં દદન્તા મય્હં દસ્સન્તી'તિ જાતિં અવસ્સયિ. ચતુત્થો 'જાતિમાપિ એકો અમન્તનીયો હોતિ; મન્તેન કત્તબ્બકિચ્ચે ઉપ્પન્ને આહરાપેસ્સામેતં ઠાનન્તર'ન્તિ મન્તં અવસ્સયિ. તે સબ્બેપિ અત્તનો અત્તનો અવસ્સયબલેન ઠાનન્તરાનિ પાપુણિંસુ.

તત્થ ઉપટ્ઠાને અપ્પમત્તો હુત્વા ઠાનન્તરં પત્તો વિય છન્દં અવસ્સાય કત્તુકમ્યતાકુસલધમ્મચ્છન્દેન અત્થનિબ્બત્તિયં સતિ 'અહં લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસ્સામિ, નત્થિ મય્હં એતસ્સ નિબ્બત્તને ભારો'તિ છન્દં જેટ્ઠકં છન્દં ધુરં છન્દં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મનિબ્બત્તકો દટ્ઠબ્બો, રટ્ઠપાલત્થેરો (મ॰ નિ॰ ૨.૨૯૩ આદયો) વિય. સો હિ આયસ્મા છન્દં ધુરં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસિ. સૂરભાવેન રાજાનં આરાધેત્વા ઠાનન્તરં પત્તો વિય વીરિયં જેટ્ઠકં વીરિયં ધુરં વીરિયં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મનિબ્બત્તકો દટ્ઠબ્બો, સોણત્થેરો (મહાવ॰ ૨૪૩) વિય. સો હિ આયસ્મા વીરિયં ધુરં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસિ.

જાતિસમ્પત્તિયા ઠાનન્તરં પત્તો વિય ચિત્તં જેટ્ઠકં ચિત્તં ધુરં ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મનિબ્બત્તકો દટ્ઠબ્બો, સમ્ભૂતત્થેરો વિય. સો હિ આયસ્મા ચિત્તં ધુરં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસિ. મન્તં અવસ્સાય ઠાનન્તરપ્પત્તો વિય વીમંસં જેટ્ઠકં વીમંસં ધુરં વીમંસં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા લોકુત્તરધમ્મનિબ્બત્તકો દટ્ઠબ્બો, થેરો મોઘરાજા વિય. સો હિ આયસ્મા વીમંસં ધુરં કત્વા લોકુત્તરધમ્મં નિબ્બત્તેસિ.

એત્થ ચ તયો છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસઙ્ખાતા ધમ્મા ઇદ્ધીપિ હોન્તિ ઇદ્ધિપાદાપિ. સેસા પન સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિપાદાયેવ. વીરિયચિત્તવીમંસસમાધિપધાનસઙ્ખારસઙ્ખાતાપિ તયો ધમ્મા ઇદ્ધીપિ હોન્તિ ઇદ્ધિપાદાપિ. સેસા પન સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિપાદાયેવ. અયં તાવ અભેદતો કથા.

ભેદતો પન ‘છન્દો’ ઇદ્ધિ નામ. છન્દધુરેન ભાવિતા ચત્તારો ખન્ધા છન્દિદ્ધિપાદો નામ. સમાધિ પધાનસઙ્ખારોતિ દ્વે ધમ્મા સઙ્ખારક્ખન્ધવસેન છન્દિદ્ધિપાદે પવિસન્તિ; પાદે પવિટ્ઠાતિપિ વત્તું વટ્ટતિયેવ. તત્થેવ ‘સમાધિ’ ઇદ્ધિ નામ. સમાધિધુરેન ભાવિતા ચત્તારો ખન્ધા સમાધિદ્ધિપાદો નામ. છન્દો પધાનસઙ્ખારોતિ દ્વે ધમ્મા સઙ્ખારક્ખન્ધવસેન સમાધિદ્ધિપાદે પવિસન્તિ; પાદે પવિટ્ઠાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ એવ. તત્થેવ ‘પધાનસઙ્ખારો’ ઇદ્ધિ નામ. પધાનસઙ્ખારભાવિતા ચત્તારો ખન્ધા પધાનસઙ્ખારિદ્ધિપાદો નામ. છન્દો સમાધીતિ દ્વે ધમ્મા સઙ્ખારક્ખન્ધવસેન પધાનસઙ્ખારિદ્ધિપાદે પવિસન્તિ; પાદે પવિટ્ઠાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ એવ. તત્થેવ ‘વીરિયં’ ઇદ્ધિ નામ, ‘ચિત્તં’ ઇદ્ધિ નામ, ‘વીમંસા’ ઇદ્ધિ નામ...પે॰... પાદે પવિટ્ઠાતિપિ વત્તું વટ્ટતિ એવ. અયં ભેદતો કથા નામ.

એત્થ પન અભિનવં નત્થિ; ગહિતમેવ વિભૂતધાતુકં કતં. કથં? છન્દો, સમાધિ, પધાનસઙ્ખારોતિ ઇમે તયો ધમ્મા ઇદ્ધીપિ હોન્તિ ઇદ્ધિપાદાપિ. સેસા સમ્પયુત્તકા ચત્તારો ખન્ધા ઇદ્ધિપાદાયેવ. ઇમે હિ તયો ધમ્મા ઇજ્ઝમાના સમ્પયુત્તકેહિ ચતૂહિ ખન્ધેહિ સદ્ધિંયેવ ઇજ્ઝન્તિ, ન વિના. સમ્પયુત્તકા પન ચત્તારો ખન્ધા ઇજ્ઝનકટ્ઠેન ઇદ્ધિ નામ હોન્તિ, પતિટ્ઠાનટ્ઠેન પાદો નામ. ‘ઇદ્ધી’તિ વા ‘ઇદ્ધિપાદો’તિ વા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અધિવચનં, સમ્પયુત્તકાનં ચતુન્નં ખન્ધાનંયેવ અધિવચનં. વીરિયં, ચિત્તં, વીમંસાસમાધિપધાનસઙ્ખારોતિ તયો ધમ્મા...પે॰... ચતુન્નં ખન્ધાનંયેવ અધિવચનં.

અપિચ પુબ્બભાગો પુબ્બભાગો ઇદ્ધિપાદો નામ; પટિલાભો પટિલાભો ઇદ્ધિ નામાતિ વેદિતબ્બો. અયમત્થો ઉપચારેન વા વિપસ્સનાય વા દીપેતબ્બો. પઠમજ્ઝાનપરિકમ્મઞ્હિ ઇદ્ધિપાદો નામ, પઠમજ્ઝાનં ઇદ્ધિ નામ. દુતિયતતિયચતુત્થઆકાસાનઞ્ચાયતન, વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનપરિકમ્મં ઇદ્ધિપાદો નામ, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં ઇદ્ધિ નામ. સોતાપત્તિમગ્ગસ્સ વિપસ્સના ઇદ્ધિપાદો નામ, સોતાપત્તિમગ્ગો ઇદ્ધિ નામ. સકદાગામિ, અનાગામિ, અરહત્તમગ્ગસ્સ વિપસ્સના ઇદ્ધિપાદો નામ, અરહત્તમગ્ગો ઇદ્ધિ નામ. પટિલાભેનાપિ દીપેતું વટ્ટતિયેવ. પઠમજ્ઝાનઞ્હિ ઇદ્ધિપાદો નામ, દુતિયજ્ઝાનં ઇદ્ધિ નામ; દુતિયજ્ઝાનં ઇદ્ધિપાદો નામ, તતિયજ્ઝાનં ઇદ્ધિ નામ...પે॰... અનાગામિમગ્ગો ઇદ્ધિપાદો નામ, અરહત્તમગ્ગો ઇદ્ધિ નામ.

કેનટ્ઠેન ઇદ્ધિ? કેનટ્ઠેન પાદોતિ? ઇજ્ઝનકટ્ઠેનેવ ઇદ્ધિ. પતિટ્ઠાનટ્ઠેનેવ પાદો. એવમિધાપિ ઇદ્ધીતિ વા પાદોતિ વા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ અધિવચનં, સમ્પયુત્તકાનં ચતુન્નં ખન્ધાનંયેવ અધિવચનન્તિ. એવં વુત્તે પન ઇદમાહંસુ – ચતુન્નં ખન્ધાનમેવ અધિવચનં ભવેય્ય, યદિ સત્થા પરતો ઉત્તરચૂળભાજનીયં નામ ન આહરેય્ય. ઉત્તરચૂળભાજનીયે પન ‘‘છન્દોયેવ છન્દિદ્ધિપાદો, વીરિયમેવ, ચિત્તમેવ, વીમંસાવ વીમંસિદ્ધિપાદો’’તિ કથિતં. કેચિ પન ‘‘ઇદ્ધિ નામ અનિપ્ફન્ના, ઇદ્ધિપાદો નિપ્ફન્નો’’તિ વદિંસુ. તેસં વચનં પટિક્ખિપિત્વા ઇદ્ધીપિ ઇદ્ધિપાદોપિ ‘નિપ્ફન્નો તિલક્ખણબ્ભાહતો’તિ સન્નિટ્ઠાનં કતં. ઇતિ ઇમસ્મિં સુત્તન્તભાજનીયે લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા ઇદ્ધિપાદા કથિતાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૪૪. અભિધમ્મભાજનીયં ઉત્તાનત્થમેવ. નયા પનેત્થ ગણેતબ્બા. ‘‘છન્દસમાધિપધાનસઙ્ખારસમન્નાગતં ઇદ્ધિપાદં ભાવેતી’’તિ વુત્તટ્ઠાનસ્મિઞ્હિ લોકુત્તરાનિ ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ. વીરિયસમાધિઆદીસુપિ

એસેવ નયો. તથા ઉત્તરચૂળભાજનીયે છન્દિદ્ધિપાદે ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ, વીરિયચિત્તવીમંસિદ્ધિપાદે ચત્તારિ ચત્તારીતિ સબ્બાનિપિ અટ્ઠન્નં ચતુક્કાનં વસેન દ્વત્તિંસ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ. એવમેતં નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનંયેવ ઇદ્ધિપાદાનં વસેન દ્વત્તિંસનયસહસ્સપ્પટિમણ્ડિતં અભિધમ્મભાજનીયં કથિતન્તિ વેદિતબ્બં.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૪૬૨. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ ઇદ્ધિપાદાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બેપેતે અપ્પમાણં નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તિતો અપ્પમાણારમ્મણા એવ, ન મગ્ગારમ્મણા; સહજાતહેતુવસેન પન મગ્ગહેતુકા, ન મગ્ગાધિપતિનો. ચત્તારો હિ અધિપતયો અઞ્ઞમઞ્ઞં ગરું ન કરોન્તિ. કસ્મા? સયં જેટ્ઠકત્તા. યથા હિ સમજાતિકા સમવયા સમથામા સમસિપ્પા ચત્તારો રાજપુત્તા અત્તનો અત્તનો જેટ્ઠકતાય અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ અપચિતિં ન કરોન્તિ, એવમિમેપિ ચત્તારો અધિપતયો પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં જેટ્ઠકધમ્મતાય અઞ્ઞમઞ્ઞં ગરું ન કરોન્તીતિ એકન્તેનેવ ન મગ્ગાધિપતિનો. અતીતાદીસુ એકારમ્મણભાવેપિ ન વત્તબ્બા. નિબ્બાનસ્સ પન બહિદ્ધાધમ્મત્તા બહિદ્ધારમ્મણા નામ હોન્તીતિ. એવમેતસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકે નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાવ ઇદ્ધિપાદા કથિતા. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સુત્તન્તભાજનીયસ્મિંયેવ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા ઇદ્ધિપાદા કથિતા, અભિધમ્મભાજનીયપઞ્હાપુચ્છકેસુ પન લોકુત્તરાયેવાતિ. એવમયં ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ઇદ્ધિપાદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૦. બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૪૬૬. ઇદાનિ તદનન્તરે બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે **સત્તા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **બોજ્ઝઙ્ગા**તિ બોધિયા બોધિસ્સ વા અઙ્ગાતિ **બોજ્ઝઙ્ગા**. ઇદં વુત્તં હોતિ – યા એસા ધમ્મસામગ્ગી યાય લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે ઉપ્પજ્જમાનાય લીનુદ્ધચ્ચપતિટ્ઠાનાયૂહનકામસુખત્તકિલમથાનુયોગઉચ્છેદસસ્સતાભિનિવેસાદીનં અનેકેસં ઉપદ્દવાનં પટિપક્ખભૂતાય સતિધમ્મવિચયવીરિયપીતિપસ્સદ્ધિસમાધિઉપેક્ખાસઙ્ખાતાય ધમ્મસામગ્ગિયા અરિયસાવકો બુજ્ઝતીતિ કત્વા બોધીતિ વુચ્ચતિ, બુજ્ઝતિ કિલેસસન્તાનનિદ્દાય ઉટ્ઠહતિ, ચત્તારિ વા અરિયસચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ, નિબ્બાનમેવ વા સચ્છિકરોતિ, તસ્સા ધમ્મસામગ્ગીસઙ્ખાતાય બોધિયા અઙ્ગાતિપિ **બોજ્ઝઙ્ગા**, ઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાદીનિ વિય. યો પનેસ યથાવુત્તપ્પકારાય એતાય ધમ્મસામગ્ગિયા બુજ્ઝતીતિ કત્વા અરિયસાવકો બોધીતિ વુચ્ચતિ, તસ્સ બોધિસ્સ અઙ્ગાતિપિ **બોજ્ઝઙ્ગા**, સેનઙ્ગરથઙ્ગાદયો વિય. તેનાહુ અટ્ઠકથાચરિયા – ‘‘બુજ્ઝનકસ્સ પુગ્ગલસ્સ અઙ્ગાતિ વા બોજ્ઝઙ્ગા’’તિ.

અપિચ ‘‘બોજ્ઝઙ્ગાતિ કેનટ્ઠેન બોજ્ઝઙ્ગા? બોધાય સંવત્તન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, બુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, અનુબુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, પટિબુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા, સમ્બુજ્ઝન્તીતિ બોજ્ઝઙ્ગા’’તિ ઇમિના પટિસમ્ભિદાનયેનાપિ બોજ્ઝઙ્ગત્થો વેદિતબ્બો.

સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગોતિઆદીસુ પસત્થો સુન્દરો ચ બોજ્ઝઙ્ગો સમ્બોજ્ઝઙ્ગો, સતિયેવ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો **સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**. તત્થ ઉપટ્ઠાનલક્ખણો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પવિચયલક્ખણો ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પગ્ગહલક્ખણો વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ફરણલક્ખણો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, ઉપસમલક્ખણો પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, અવિક્ખેપલક્ખણો સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો, પટિસઙ્ખાનલક્ખણો ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો. તેસુ ‘‘સતિઞ્ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪) વચનતો સબ્બેસં બોજ્ઝઙ્ગાનં ઉપકારકત્તા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો પઠમં વુત્તો. તતો પરં ‘‘સો તથા સતો વિહરન્તો તં ધમ્મં પઞ્ઞાય પવિચિનતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧૫૦) નયેન એવં અનુક્કમેનેવ નિક્ખેપપયોજનં પાળિયં આગતમેવ.

કસ્મા પનેતે સત્તેવ વુત્તા, અનૂના અનધિકાતિ? લીનુદ્ધચ્ચપટિપક્ખતો સબ્બત્થિકતો ચ. એત્થ હિ તયો બોજ્ઝઙ્ગા લીનસ્સ પટિપક્ખા, યથાહ – ‘‘યસ્મિઞ્ચ ખો, ભિક્ખવે, સમયે લીનં ચિત્તં હોતિ, કાલો તસ્મિં સમયે ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાય, કાલો વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાય, કાલો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪). તયો ઉદ્ધચ્ચસ્સ પટિપક્ખા, યથાહ – ‘‘યસ્મિઞ્ચ ખો, ભિક્ખવે, સમયે ઉદ્ધતં ચિત્તં હોતિ, કાલો તસ્મિં સમયે પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાય, કાલો સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાય, કાલો ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગસ્સ ભાવનાયા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૨૩૪). એકો પનેત્થ લોણધૂપનં વિય સબ્બબ્યઞ્જનેસુ, સબ્બકમ્મિકઅમચ્ચો વિય ચ સબ્બેસુ રાજકિચ્ચેસુ, સબ્બબોજ્ઝઙ્ગેસુ ઇચ્છિતબ્બતો સબ્બત્થિકો, યથાહ – ‘‘સતિઞ્ચ ખ્વાહં, ભિક્ખવે, સબ્બત્થિકં વદામી’’તિ. ‘‘સબ્બત્થક’’ન્તિપિ પાળિ. દ્વિન્નમ્પિ સબ્બત્થ ઇચ્છિતબ્બન્તિ અત્થો. એવં લીનુદ્ધચ્ચપટિપક્ખતો સબ્બત્થિકતો ચ સત્તેવ વુત્તાતિ વેદિતબ્બા.

૪૬૭. ઇદાનિ નેસં એકસ્મિંયેવારમ્મણે અત્તનો અત્તનો કિચ્ચવસેન નાનાકરણં દસ્સેતું **તત્થ કતમો સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. **સતિમા હોતી**તિ પઞ્ઞાય પઞ્ઞવા, યસેન યસવા, ધનેન ધનવા વિય સતિયા સતિમા હોતિ, સતિસમ્પન્નોતિ અત્થો. **પરમેના**તિ ઉત્તમેન; તઞ્હિ પરમત્થસચ્ચસ્સ નિબ્બાનસ્સ ચેવ મગ્ગસ્સ ચ અનુલોમતો પરમં નામ હોતિ ઉત્તમં સેટ્ઠં. **સતિનેપક્કેના**તિ નેપક્કં વુચ્ચતિ પઞ્ઞા; સતિયા ચેવ નેપક્કેન ચાતિ અત્થો.

કસ્મા પન ઇમસ્મિં સતિભાજનીયે પઞ્ઞા સઙ્ગહિતાતિ? સતિયા બલવભાવદીપનત્થં. સતિ હિ પઞ્ઞાય સદ્ધિમ્પિ ઉપ્પજ્જતિ વિનાપિ, પઞ્ઞાય સદ્ધિં ઉપ્પજ્જમાના બલવતી હોતિ, વિના ઉપ્પજ્જમાના દુબ્બલા. તેનસ્સા બલવભાવદીપનત્થં પઞ્ઞા સઙ્ગહિતા. યથા હિ દ્વીસુ દિસાસુ દ્વે રાજમહામત્તા તિટ્ઠેય્યું; તેસુ એકો રાજપુત્તં ગહેત્વા તિટ્ઠેય્ય, એકો અત્તનો ધમ્મતાય એકકોવ તેસુ રાજપુત્તં ગહેત્વા ઠિતો અત્તનોપિ તેજેન રાજપુત્તસ્સપિ તેજેન તેજવા હોતિ; અત્તનો ધમ્મતાય ઠિતો ન તેન સમતેજો હોતિ; એવમેવ રાજપુત્તં ગહેત્વા ઠિતમહામત્તો વિય પઞ્ઞાય સદ્ધિં ઉપ્પન્ના સતિ, અત્તનો ધમ્મતાય ઠિતો વિય વિના પઞ્ઞાય ઉપ્પન્ના. તત્થ યથા રાજપુત્તં ગહેત્વા ઠિતો અત્તનોપિ તેજેન રાજપુત્તસ્સપિ તેજેન તેજવા હોતિ, એવં પઞ્ઞાય સદ્ધિં ઉપ્પન્ના સતિ બલવતી હોતિ; યથા અત્તનો ધમ્મતાય ઠિતો ન તેન સમતેજો હોતિ, એવં વિના પઞ્ઞાય ઉપ્પન્ના દુબ્બલા હોતીતિ બલવભાવદીપનત્થં પઞ્ઞા ગહિતાતિ.

ચિરકતમ્પીતિ અત્તનો વા પરસ્સ વા કાયેન ચિરકતં વત્તં વા કસિણમણ્ડલં વા કસિણપરિકમ્મં વા. **ચિરભાસિતમ્પી**તિ અત્તના વા પરેન વા વાચાય ચિરભાસિતં બહુકમ્પિ, વત્તસીસે ઠત્વા ધમ્મકથં વા કમ્મટ્ઠાનવિનિચ્છયં વા, વિમુત્તાયતનસીસે વા ઠત્વા ધમ્મકથમેવ. **સરિતા હોતી**તિ તં કાયવિઞ્ઞત્તિં વચીવિઞ્ઞત્તિઞ્ચ સમુટ્ઠાપેત્વા પવત્તં અરૂપધમ્મકોટ્ઠાસં ‘એવં ઉપ્પજ્જિત્વા એવં નિરુદ્ધો’તિ સરિતા હોતિ. **અનુસ્સરિતા**તિ પુનપ્પુનં સરિતા. **અયં વુચ્ચતિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો**તિ અયં એવં ઉપ્પન્ના સેસબોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપિકા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા સતિ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ કથીયતિ.

સો તથા સતો વિહરન્તોતિ સો ભિક્ખુ તેનાકારેન ઉપ્પન્નાય સતિયા સતો હુત્વા વિહરન્તો. **તં ધમ્મ**ન્તિ તં ચિરકતં ચિરભાસિતં હેટ્ઠા વુત્તપ્પકારં ધમ્મં. **પઞ્ઞાય પવિચિનતી**તિ પઞ્ઞાય ‘અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા’તિ પવિચિનતિ. **પવિચરતી**તિ ‘અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તા’તિ તત્થ પઞ્ઞં ચરાપેન્તો પવિચરતિ. **પરિવીમંસં આપજ્જતી**તિ ઓલોકનં ગવેસનં આપજ્જતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ ઇદં વુત્તપ્પકારં બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપકં વિપસ્સનાઞાણં ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

તસ્સ તં ધમ્મન્તિ તસ્સ ભિક્ખુનો તં હેટ્ઠા વુત્તપ્પકારં ધમ્મં. **આરદ્ધં હોતી**તિ પરિપુણ્ણં હોતિ પગ્ગહિતં. **અસલ્લીન**ન્તિ આરદ્ધત્તાયેવ અસલ્લીનં. **અયં વુચ્ચતી**તિ ઇદં બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપકં વિપસ્સનાસમ્પયુત્તં વીરિયં વીરિયસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

નિરામિસાતિ કામામિસલોકામિસવટ્ટામિસાનં અભાવેન નિરામિસા પરિસુદ્ધા. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપિકા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા પીતિ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

પીતિમનસ્સાતિ પીતિસમ્પયુત્તચિત્તસ્સ. **કાયોપિ પસ્સમ્ભતી**તિ ખન્ધત્તયસઙ્ખાતો નામકાયો કિલેસદરથપટિપ્પસ્સદ્ધિયા પસ્સમ્ભતિ. **ચિત્તમ્પી**તિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધોપિ તથેવ પસ્સમ્ભતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં

બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપિકા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા પસ્સદ્ધિ પસ્સદ્ધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

પસ્સદ્ધકાયસ્સ સુખિનોતિ પસ્સદ્ધકાયતાય ઉપ્પન્નસુખેન સુખિતસ્સ. **સમાધિયતી**તિ સમ્મા આધિયતિ, નિચ્ચલં હુત્વા આરમ્મણે ઠપીયતિ, અપ્પનાપ્પત્તં વિય હોતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં બોજ્ઝઙ્ગસમુટ્ઠાપિકા વિપસ્સનાસમ્પયુત્તા ચિત્તેકગ્ગતા સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

તથા સમાહિતન્તિ તેન અપ્પનાપ્પત્તેન વિય સમાધિના સમાહિતં. **સાધુકં અજ્ઝુપેક્ખિતા હોતી**તિ સુટ્ઠુ અજ્ઝુપેક્ખિતા હોતિ; તેસં ધમ્માનં પહ્રાનવટ્ઠને અબ્યાવટો હુત્વા અજ્ઝુપેક્ખતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં છન્નં બોજ્ઝઙ્ગાનં અનોસક્કનઅનતિવત્તનભાવસાધકો મજ્ઝત્તાકારો ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગો નામ વુચ્ચતિ.

એત્તાવતા કિં કથિતં નામ હોતિ? અપુબ્બં અચરિમં એકચિત્તક્ખણે નાનારસલક્ખણા પુબ્બભાગવિપસ્સના બોજ્ઝઙ્ગા કથિતા હોન્તીતિ.

પઠમો નયો.

૪૬૮-૪૬૯. ઇદાનિ યેન પરિયાયેન સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા ચુદ્દસ હોન્તિ, તસ્સ પકાસનત્થં દુતિયનયં દસ્સેન્તો પુન **સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા**તિઆદિમાહ. તત્રાયં અનુપુબ્બપદવણ્ણના – **અજ્ઝત્તં ધમ્મેસુ સતી**તિ અજ્ઝત્તિકસઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ઉપ્પન્ના સતિ. **બહિદ્ધા ધમ્મેસુ સતી**તિ બહિદ્ધાસઙ્ખારે પરિગ્ગણ્હન્તસ્સ ઉપ્પન્ના સતિ. **યદપી**તિ યાપિ. **તદપી**તિ સાપિ. **અભિઞ્ઞાયા**તિ અભિઞ્ઞેય્યધમ્મે અભિજાનનત્થાય. **સમ્બોધાયા**તિ સમ્બોધિ વુચ્ચતિ મગ્ગો, મગ્ગત્થાયાતિ અત્થો. **નિબ્બાનાયા**તિ વાનં વુચ્ચતિ તણ્હા; સા તત્થ નત્થીતિ નિબ્બાનં, તદત્થાય, અસઙ્ખતાય અમતધાતુયા સચ્છિકિરિયત્થાય સંવત્તતીતિ અત્થો. **ધમ્મવિચયસમ્બોજ્ઝઙ્ગેપિ** એસેવ નયો.

કાયિકં વીરિયન્તિ ચઙ્કમં અધિટ્ઠહન્તસ્સ ઉપ્પન્નવીરિયં. **ચેતસિકં વીરિયન્તિ** ''ન તાવાહં ઇમં પલ્લઙ્કં ભિન્દિસ્સામિ યાવ મે ન અનુપાદાય આસવેહિ ચિત્તં વિમુચ્ચિસ્સતી''તિ એવં કાયપયોગં વિના ઉપ્પન્નવીરિયં. **કાયપસ્સદ્ધી**તિ તિણ્ણં ખન્ધાનં દરથપસ્સદ્ધિ. **ચિત્તપસ્સદ્ધી**તિ વિઞ્ઞાણક્ખન્ધસ્સ દરથપસ્સદ્ધિ. ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગે સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગસદિસોવ વિનિચ્છયો. ઇમસ્મિં નયે સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા.

પોરાણકત્થેરા પન 'એત્તકેન પાકટં ન હોતી'તિ વિભજિત્વા દસ્સેસું. એતેસુ હિ અજ્ઝત્તધમ્મેસુ સતિ પવિચયો ઉપેક્ખાતિ ઇમે તયો અત્તનો ખન્ધારમ્મણત્તા લોકિયાવ હોન્તિ. તથા મગ્ગં અપ્પત્તં કાયિકવીરિયં. અવિતક્કઅવિચારા પન પીતિસમાધિયો લોકુત્તરા હોન્તિ. સેસા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાતિ.

તત્થ અજ્ઝત્તં તાવ ધમ્મેસુ સતિપવિચયઉપેક્ખા અજ્ઝત્તારમ્મણા, લોકુત્તરા પન બહિદ્ધારમ્મણાતિ તેસં લોકુત્તરભાવો મા યુજ્જિત્થ. ચઙ્કમપ્પયોગેન નિબ્બત્તવીરિયમ્પિ લોકિયન્તિ વદન્તો ન કિલમતિ. અવિતક્કઅવિચારા પન પીતિસમાધિયો કદા લોકુત્તરા હોન્તીતિ? કામાવચરે તાવ પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો લબ્ભતિ, અવિતક્કઅવિચારા પીતિ ન લબ્ભતિ. રૂપાવચરે અવિતક્કઅવિચારા પીતિ લબ્ભતિ, પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો પન ન લબ્ભતિ. અરૂપાવચરે સબ્બેન સબ્બં ન લબ્ભતિ. એત્થ પન અલબ્ભમાનકં ઉપાદાય લબ્ભમાનકાપિ પટિક્ખિત્તા. એવમયં અવિતક્કઅવિચારો પીતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો કામાવચરતોપિ નિક્ખન્તો રૂપાવચરતોપિ અરૂપાવચરતોપીતિ નિબ્બત્તિતલોકુત્તરો યેવાતિ કથિતો.

તથા કામાવચરે સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો લબ્ભતિ, અવિતક્કઅવિચારો પન સમાધિ ન લબ્ભતિ. રૂપાવચરઅરૂપાવચરેસુ અવિતક્કઅવિચારો સમાધિ લબ્ભતિ, સમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો પન ન લબ્ભતિ. એત્થ પન અલબ્ભમાનકં ઉપાદાય લબ્ભમાનકોપિ પટિક્ખિત્તો. એવમયં અવિતક્કઅવિચારો સમાધિ કામાવચરતોપિ નિક્ખન્તો રૂપાવચરતોપિ અરૂપાવચરતોપીતિ નિબ્બત્તિતલોકુત્તરો યેવાતિ કથિતો.

અપિચ લોકિયં ગહેત્વા લોકુત્તરો કાતબ્બો; લોકુત્તરં ગહેત્વા લોકિયો કાતબ્બો. અજ્ઝત્તધમ્મેસુ હિ સતિપવિચયઉપેક્ખાનં લોકુત્તરભાવનાકાલોપિ અત્થિ. તત્રિદં સુત્તં – ''અજ્ઝત્તવિમોક્ખં ખ્વાહં, આવુસો, સબ્બુપાદાનક્ખયં વદામિ; એવમસ્સિમે આસવા નાનુસેન્તી''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૩૨ થોકં વિસદિસં) ઇમિના સુત્તેન લોકુત્તરા હોન્તિ. યદા પન ચઙ્કમપયોગેન નિબ્બત્તે કાયિકવીરિયે અનુપસન્તેયેવ વિપસ્સના મગ્ગેન ઘટીયતિ, તદા તં લોકુત્તરં હોતિ. યે પન થેરા ''કસિણજ્ઝાને, આનાપાનજ્ઝાને, બ્રહ્મવિહારજ્ઝાને ચ બોજ્ઝઙ્ગો ઉદ્ધરન્તો ન વારેતબ્બો''તિ વદન્તિ, તેસં વાદે અવિતક્કઅવિચારા પીતિસમાધિસમ્બોજ્ઝઙ્ગા લોકિયા હોન્તીતિ.

દુતિયો નયો.

૪૭૦-૪૭૧. ઇદાનિ બોજ્ઝઙ્ગાનં ભાવનાવસેન પવત્તં તતિયનયં દસ્સેન્તો પુન **સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા**તિઆદિમાહ. તત્થાપિ અયં અનુપુબ્બપદવણ્ણના – **ભાવેતી**તિ વડ્ઢેતિ; અત્તનો સન્તાને પુનપ્પુનં જનેતિ અભિનિબ્બત્તેતિ. **વિવેકનિસ્સિત**ન્તિ વિવેકે નિસ્સિતં. **વિવેકો**તિ વિવિત્તતા. સો ચાયં તદઙ્ગવિવેકો, વિક્ખમ્ભનસમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિનિસ્સરણવિવેકોતિ પઞ્ચવિધો. તત્થ તદઙ્ગવિવેકો નામ વિપસ્સના. વિક્ખમ્ભનવિવેકો નામ અટ્ઠ સમાપત્તિયો. સમુચ્છેદવિવેકો નામ મગ્ગો. પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકો નામ ફલં. નિસ્સરણવિવેકો નામ સબ્બનિમિત્તનિસ્સટં નિબ્બાનં. એવમેતસ્મિં પઞ્ચવિધે વિવેકે નિસ્સિતં વિવેકનિસ્સિતન્તિ તદઙ્ગવિવેકનિસ્સિતં સમુચ્છેદવિવેકનિસ્સિતં નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતઞ્ચ સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતીતિ અયમત્થો વેદિતબ્બો.

તથા હિ અયં સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગભાવનાનુયોગમનુયુત્તો યોગી વિપસ્સનાક્ખણે કિચ્ચતો તદઙ્ગવિવેકનિસ્સિતં, અજ્ઝાસયતો નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતં, મગ્ગકાલે પન કિચ્ચતો સમુચ્છેદવિવેકનિસ્સિતં, આરમ્મણતો નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિતં, સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગં ભાવેતિ. પઞ્ચવિવેકનિસ્સિતમ્પીતિ એકે. તે હિ ન કેવલં બલવવિપસ્સનામગ્ગફલક્ખણેસુ એવ બોજ્ઝઙ્ગં ઉદ્ધરન્તિ, વિપસ્સનાપાદકકસિણજ્ઝાનઆનાપાનાસુભબ્રહ્મવિહારજ્ઝાનેસુપિ ઉદ્ધરન્તિ, ન ચ પટિસિદ્ધા અટ્ઠકથાચરિયેહિ . તસ્મા તેસં મતેન એતેસં ઝાનાનં પવત્તિક્ખણે કિચ્ચતો એવ વિક્ખમ્ભનવિવેકનિસ્સિતં. યથા ચ વિપસ્સનાક્ખણે ''અજ્ઝાસયતો નિસ્સરણવિવેકનિસ્સિત''ન્તિ વુત્તં, એવં ''પટિપ્પસ્સદ્ધિવિવેકનિસ્સિતમ્પિ ભાવેતી''તિ વત્તું વટ્ટતિ. એસ નયો વિરાગનિસ્સિતાદીસુ. વિવેકત્થા એવ હિ વિરાગાદયો.

કેવલઞ્ચેત્થ વોસ્સગ્ગો દુવિધો – પરિચ્ચાગવોસ્સગ્ગો ચ પક્ખન્દનવોસ્સગ્ગો ચાતિ. તત્થ '**પરિચ્ચાગવોસ્સગ્ગો**'તિ વિપસ્સનાક્ખણે ચ તદઙ્ગવસેન મગ્ગક્ખણે ચ સમુચ્છેદવસેન કિલેસપ્પહાનં. '**પક્ખન્દનવોસ્સગ્ગો**'તિ વિપસ્સનાક્ખણે તન્નિન્નભાવેન, મગ્ગક્ખણે પન આરમ્મણકરણેન નિબ્બાનપક્ખન્દનં. તદુભયમ્પિ ઇમસ્મિં લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકે અત્થવણ્ણનાનયે વટ્ટતિ. તથા હિ અયં સતિ સમ્બોજ્ઝઙ્ગો યથાવુત્તેન પકારેન કિલેસે પરિચ્ચજતિ, નિબ્બાનઞ્ચ પક્ખન્દતિ.

વોસ્સગ્ગપરિણામિન્તિ ઇમિના પન સકલેન વચનેન વોસ્સગ્ગત્થં પરિણમન્તં પરિણતઞ્ચ, પરિપચ્ચન્તં પરિપક્કઞ્ચાતિ ઇદં વુત્તં હોતિ. અયઞ્હિ બોજ્ઝઙ્ગભાવનમનુયુત્તો ભિક્ખુ યથા સતિસમ્બોજ્ઝઙ્ગો કિલેસપરિચ્ચાગવોસ્સગ્ગત્થં નિબ્બાનપક્ખન્દનવોસ્સગ્ગત્થઞ્ચ પરિપચ્ચતિ, યથા ચ પરિપક્કો હોતિ, તથા નં ભાવેતીતિ. એસ નયો સેસબોજ્ઝઙ્ગેસુપિ. ઇમસ્મિમ્પિ નયે લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા બોજ્ઝઙ્ગા કથિતાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૭૨. અભિધમ્મભાજનીયે સત્તપિ બોજ્ઝઙ્ગે એકતો પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનસ્સ ચ પાટિયેક્કં પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનસ્સ ચ વસેન દ્વે નયા. તેસં અત્થવણ્ણના હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

ઉપેક્ખાસમ્બોજ્ઝઙ્ગનિદ્દેસે પન ઉપેક્ખનવસેન **ઉપેક્ખા**. ઉપેક્ખનાકારો **ઉપેક્ખના**. ઉપેક્ખિતબ્બયુત્તે સમપ્પવત્તે ધમ્મે ઇક્ખતિ, ન ચોદેતીતિ **ઉપેક્ખા**. પુગ્ગલં ઉપેક્ખાપેતીતિ ઉપેક્ખના . બોજ્ઝઙ્ગભાવપ્પત્તિયા લોકિયઉપેક્ખનાય અધિકા ઉપેક્ખના **અજ્ઝુપેક્ખના**. અબ્યાપારાપજ્જનેન મજ્ઝત્તભાવો મજ્ઝત્તતા. સા પન ચિત્તસ્સ, ન સત્તસ્સાતિ દીપેતું **મજ્ઝત્તતા ચિત્તસ્સા**તિ વુત્તન્તિ. અયમેત્થ અનુપુબ્બપદવણ્ણના.

નયા પનેત્થ ગણેતબ્બા – સત્તન્નમ્પિ હિ બોજ્ઝઙ્ગાનં એકતો પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જને એકેકમગ્ગે નયસહસ્સં નયસહસ્સન્તિ ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ. પાટિયેક્કં પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જને એકેકબોજ્ઝઙ્ગવસેન ચત્તારિ ચત્તારીતિ સત્ત ચતુક્કા અટ્ઠવીસતિ. તાનિ પુરિમેહિ ચતૂહિ સદ્ધિં દ્વત્તિંસાતિ સબ્બાનિપિ અભિધમ્મભાજનીયે દ્વત્તિંસ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ કુસલાનેવ. યસ્મા પન ફલક્ખણેપિ બોજ્ઝઙ્ગા લબ્ભન્તિ, કુસલહેતુકાનિ ચ સામઞ્ઞફલાનિ, તસ્મા તેસુપિ બોજ્ઝઙ્ગદસ્સનત્થં કુસલનિદ્દેસપુબ્બઙ્ગમાય એવ તન્તિયા વિપાકનયો આરદ્ધો. સોપિ એકતો પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનસ્સ ચ, પાટિયેક્કં પુચ્છિત્વા વિસ્સજ્જનસ્સ ચ વસેન દુવિધો હોતિ. સેસમેત્થ હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. વિપાકે પન કુસલતો તિગુણા નયા કાતબ્બાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૪૮૨. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ બોજ્ઝઙ્ગાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બેપેતે અપ્પમાણં નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તિતો અપ્પમાણારમ્મણા એવ, ન મગ્ગારમ્મણા. સહજાતહેતુવસેન પનેત્થ કુસલા મગ્ગહેતુકા, વીરિયં વા વીમંસં વા જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે મગ્ગાધિપતિનો, છન્દચિત્તજેટ્ઠિકાય મગ્ગભાવનાય ન વત્તબ્બા મગ્ગાધિપતિનોતિ, ફલકાલેપિ ન વત્તબ્બા એવ.

અતીતાદીસુ એકારમ્મણભાવેનપિ ન વત્તબ્બા, નિબ્બાનસ્સ પન બહિદ્ધાધમ્મત્તા બહિદ્ધારમ્મણા નામ હોન્તીતિ. એવમેતસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકેપિ નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાવ બોજ્ઝઙ્ગા કથિતા . સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સુત્તન્તભાજનીયસ્સેવ પઠમનયસ્મિં લોકિયા, દુતિયતતિયેસુ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા બોજ્ઝઙ્ગા કથિતા. અભિધમ્મભાજનીયસ્સ પન ચતૂસુપિ નયેસુ ઇમસ્મિઞ્ચ પઞ્હાપુચ્છકે લોકુત્તરાયેવાતિ એવમયં બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૧. મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૪૮૬. ઇદાનિ તદનન્તરે મગ્ગવિભઙ્ગે **અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**તિઆદિ સબ્બં સચ્ચવિભઙ્ગે દુક્ખનિરોધગામિનીપટિપદાનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ભાવનાવસેન પાટિયેક્કં દસ્સિતે દુતિયનયેપિ **સમ્માદિટ્ઠિં ભાવેતિ વિવેકનિસ્સિત**ન્તિઆદિ સબ્બં બોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. એવમિદં દ્વિન્નમ્પિ નયાનં વસેન સુત્તન્તભાજનીયં લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકમેવ કથિતં.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૪૯૦. અભિધમ્મભાજનીયે 'અરિયો'તિ અવત્વા **અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો**તિ વુત્તં. એવં અવુત્તેપિ અયં અરિયો એવ. યથા હિ મુદ્ધાભિસિત્તસ્સ રઞ્ઞો મુદ્ધાભિસિત્તાય દેવિયા કુચ્છિસ્મિં જાતો પુત્તો રાજપુત્તોતિ અવુત્તેપિ રાજપુત્તોયેવ હોતિ, એવમયમ્પિ અરિયોતિ અવુત્તેપિ અરિયો એવાતિ વેદિતબ્બો. સેસમિધાપિ સચ્ચવિભઙ્ગે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૪૯૩. પઞ્ચઙ્ગિકવારેપિ અટ્ઠઙ્ગિકોતિ અવુત્તેપિ અટ્ઠઙ્ગિકો એવ વેદિતબ્બો. લોકુત્તરમગ્ગો હિ પઞ્ચઙ્ગિકો નામ નત્થિ. અયમેત્થ આચરિયાનં સમાનત્થકથા. વિતણ્ડવાદી પનાહ – ''લોકુત્તરમગ્ગો અટ્ઠઙ્ગિકો નામ નત્થિ, પઞ્ચઙ્ગિકોયેવ હોતી''તિ. સો ''સુત્તં આહરાહી''તિ વુત્તો અદ્ધા અઞ્ઞં અપસ્સન્તો ઇમં મહાસળાયતનતો સુત્તપ્પદેસં આહરિસ્સતિ ''યા તથાભૂતસ્સ દિટ્ઠિ, સાસ્સ હોતિ સમ્માદિટ્ઠિ. યો તથાભૂતસ્સ સઙ્કપ્પો, વાયામો, સતિ, યો તથાભૂતસ્સ સમાધિ, સ્વાસ્સ હોતિ સમ્માસમાધિ. પુબ્બેવ ખો પનસ્સ કાયકમ્મં વચીકમ્મં આજીવો સુપરિસુદ્ધો હોતી''તિ.

તતો ''એતસ્સ અનન્તરં સુત્તપદં આહરા''તિ વત્તબ્બો. સચે આહરતિ ઇચ્ચેતં કુસલં, નો ચે આહરતિ સયં આહરિત્વા ''એવમસ્સાયં અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ભાવનાપારિપૂરિં ગચ્છતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૪૩૧) ''ઇમિના તે સત્થુસાસનેન વાદો ભિન્નો; લોકુત્તરમગ્ગો પઞ્ચઙ્ગિકો નામ નત્થિ, અટ્ઠઙ્ગિકોવ હોતી''તિ વત્તબ્બો.

ઇમાનિ પન તીણિ અઙ્ગાનિ પુબ્બે પરિસુદ્ધાનિ વત્તન્તિ, લોકુત્તરમગ્ગક્ખણે પરિસુદ્ધતરાનિ હોન્તિ. અથ 'પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો'તિ ઇદં કિમત્થં ગહિતન્તિ? અતિરેકકિચ્ચદસ્સનત્થં. યસ્મિઞ્હિ સમયે મિચ્છાવાચં પજહતિ, સમ્માવાચં પૂરેતિ, તસ્મિં સમયે સમ્માકમ્મન્તસમ્માઆજીવા નત્થિ. ઇમાનિ પઞ્ચકારાપકઙ્ગાનેવ મિચ્છાવાચં પજહન્તિ; સમ્માવાચા પન સયં વિરતિવસેન પૂરેતિ. યસ્મિં સમયે મિચ્છાકમ્મન્તં પજહતિ, સમ્માકમ્મન્તં પૂરેતિ, તસ્મિં સમયે સમ્માવાચાસમ્માઆજીવા નત્થિ. ઇમાનિ પઞ્ચ કારાપકઙ્ગાનેવ મિચ્છાકમ્મન્તં પજહન્તિ; સમ્માકમ્મન્તો પન સયં વિરતિવસેન પૂરેતિ. યસ્મિં સમયે મિચ્છાઆજીવં પજહતિ, સમ્માઆજીવં પૂરેતિ, તસ્મિં સમયે સમ્માવાચાસમ્માકમ્મન્તા નત્થિ. ઇમાનિ પઞ્ચ કારાપકઙ્ગાનેવ મિચ્છાઆજીવં પજહન્તિ; સમ્માઆજીવો પન સયં વિરતિવસેન પૂરેતિ. ઇમં એતેસં પઞ્ચન્નં કારાપકઙ્ગાનં કિચ્ચાતિરેકતં દસ્સેતું પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગોતિ ગહિતં. લોકુત્તરમગ્ગો પન અટ્ઠઙ્ગિકોવ હોતિ, પઞ્ચઙ્ગિકો નામ નત્થિ.

''યદિ સમ્માવાચાદીહિ સદ્ધિં અટ્ઠઙ્ગિકોતિ વદથ, ચતસ્સો સમ્માવાચાચેતના, તિસ્સો સમ્માકમ્મન્તચેતના, સત્ત સમ્માઆજીવચેતનાતિ ઇમમ્હા ચેતનાબહુત્તા કથં મુચ્ચિસ્સથ? તસ્મા પઞ્ચઙ્ગિકોવ લોકુત્તરમગ્ગો''તિ.

‘‘ચેતનાબહુત્તા ચ પમુચ્ચિસ્સામ; અટ્ઠઙ્ગિકોવ લોકુત્તરમગ્ગોતિ ચ વક્ખામ’’. ‘‘ત્વં તાવ મહાચત્તારીસકભાણકો હોસિ, ન હોસી’’તિ પુચ્છિતબ્બો. સચે ‘‘ન હોમી’’તિ વદતિ, ‘‘ત્વં અભાણકત્તા ન જાનાસી’’તિ વત્તબ્બો. સચે ‘‘ભાણકોસ્મી’’તિ વદતિ, ‘‘સુત્તં આહરા’’તિ વત્તબ્બો. સચે સુત્તં આહરતિ ઇચ્ચેતં કુસલં, નો ચે આહરતિ સયં ઉપરિપણ્ણાસતો આહરિતબ્બં –

‘‘કતમા ચ, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા? સમ્માવાચંપહં, ભિક્ખવે, દ્વાયં વદામિ – અત્થિ, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા સાસવા પુઞ્ઞભાગિયા ઉપધિવેપક્કા; અત્થિ, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા અરિયા અનાસવા લોકુત્તરા મગ્ગઙ્ગા.

‘‘કતમા ચ, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા સાસવા પુઞ્ઞભાગિયા ઉપધિવેપક્કા? મુસાવાદા વેરમણી, પિસુણાય વાચાય વેરમણી, ફરુસાય વાચાય વેરમણી, સમ્ફપ્પલાપા વેરમણી – અયં, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા સાસવા પુઞ્ઞભાગિયા ઉપધિવેપક્કા.

‘‘કતમા ચ, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા અરિયા અનાસવા લોકુત્તરા મગ્ગઙ્ગા? યા ખો, ભિક્ખવે, અરિયચિત્તસ્સ અનાસવચિત્તસ્સ અરિયમગ્ગસમઙ્ગિનો અરિયમગ્ગં ભાવયતો ચતૂહિ વચીદુચ્ચરિતેહિ આરતિ વિરતિ પટિવિરતિ વેરમણી – અયં, ભિક્ખવે, સમ્માવાચા અરિયા અનાસવા લોકુત્તરા મગ્ગઙ્ગા... પે॰....

‘‘કતમો ચ, ભિક્ખવે, સમ્માકમ્મન્તો? સમ્માકમ્મન્તંપહં, ભિક્ખવે, દ્વયં વદામિ...પે॰... ઉપધિવેપક્કો.

‘‘કતમો ચ, ભિક્ખવે, સમ્માકમ્મન્તો અરિયો અનાસવો લોકુત્તરો...પે॰....

‘‘કતમો ચ, ભિક્ખવે, સમ્માઆજીવો? સમ્માઆજીવંપહં, ભિક્ખવે, દ્વાયં વદામિ...પે॰... ઉપધિવેપક્કો.

‘‘કતમો ચ, ભિક્ખવે, સમ્માઆજીવો અરિયો અનાસવો લોકુત્તરો મગ્ગઙ્ગો? યા ખો, ભિક્ખવે, અરિયચિત્તસ્સ અનાસવચિત્તસ્સ અરિયમગ્ગસમઙ્ગિનો અરિયમગ્ગં ભાવયતો મિચ્છાઆજીવા આરતિ વિરતિ પટિવિરતિ વેરમણી – અયં, ભિક્ખવે, સમ્માઆજીવો અરિયો અનાસવો લોકુત્તરો મગ્ગઙ્ગો’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૮ આદયો).

એવમેત્થ ચતૂહિ વચીદુચ્ચરિતેહિ, તીહિ કાયદુચ્ચરિતેહિ, મિચ્છાજીવતો ચાતિ એકેકાવ વિરતિ અરિયા અનાસવા લોકુત્તરા મગ્ગઙ્ગાતિ વુત્તા. ‘‘કુતો એત્થ ચેતનાબહુત્તં? કુતો પઞ્ચઙ્ગિકો મગ્ગો? ઇદં તે સુત્તં અકામકસ્સ લોકુત્તરમગ્ગો અટ્ઠઙ્ગિકોતિ દીપેતિ’’. સચે એત્તકેન સલ્લક્ખેતિ ઇચ્ચેતં કુસલં, નો ચે સલ્લક્ખેતિ અઞ્ઞાનિપિ કારણાનિ આહરિત્વા સઞ્ઞાપેતબ્બો. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

‘‘યસ્મિં ખો, સુભદ્દ, ધમ્મવિનયે અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ન ઉપલબ્ભતિ, સમણોપિ તત્થ ન ઉપલબ્ભતિ...પે॰... ઇમસ્મિં ખો, સુભદ્દ, ધમ્મવિનયે અરિયો અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો ઉપલબ્ભતિ; ઇધેવ , સુભદ્દ, સમણો...પે॰... સુઞ્ઞા પરપ્પવાદા સમણેહિ અઞ્ઞેહીતિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૪).

અઞ્ઞેસુપિ અનેકેસુ સુત્તસતેસુ અટ્ઠઙ્ગિકોવ મગ્ગો આગતો. કથાવત્થુપ્પકરણેપિ વુત્તં –

‘‘મગ્ગાનં અટ્ઠઙ્ગિકો સેટ્ઠો, સચ્ચાનં ચતુરો પદા;
વિરાગો સેટ્ઠો ધમ્માનં, દ્વિપદાનઞ્ચ ચક્ખુમા’’તિ (કથા૰ ૮૭૨) –

‘‘અત્થેવ સુત્તન્તોતિ’’? ‘‘આમન્તા’’‘‘તેન હિ અટ્ઠઙ્ગિકો મગ્ગો’’તિ. સચે પન એત્તકેનાપિ સઞ્ઞત્તિં ન ગચ્છતિ, ‘‘ગચ્છ, વિહારં પવિસિત્વા યાગું પિવાહી’’તિ ઉય્યોજેતબ્બો. ઉત્તરિમ્પન કારણં વક્ખતીતિ અટ્ઠાનમેતં. સેસમેત્થ ઉત્તાનત્થમેવ.

નયા પનેત્થ ગણેતબ્બા. અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગસ્મિઞ્હિ એકતો પુચ્છિત્વા એકતો વિસ્સજ્જને ચતૂસુ મગ્ગેસુ ચત્તારિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ. પઞ્ચઙ્ગિકમગ્ગે એકતો પુચ્છિત્વા એકતો વિસ્સજ્જને ચત્તારિ; પાટિયેક્કં પુચ્છિત્વા પાટિયેક્કં વિસ્સજ્જને ચત્તારિ ચત્તારીતિ પઞ્ચસુ અઙ્ગેસુ વીસતિ. ઇતિ પુરિમાનિ અટ્ઠ ઇમાનિ ચ વીસતીતિ સબ્બાનિપિ મગ્ગવિભઙ્ગે અટ્ઠવીસતિ નયસહસ્સાનિ વિભત્તાનિ. તાનિ ચ ખો નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનિ કુસલાનેવ. વિપાકે પન કુસલતો તિગુણા નયા કાતબ્બાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૫૦૪. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ મગ્ગઙ્ગાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બાનિપેતાનિ અપ્પમાણં નિબ્બાનં આરબ્ભ પવત્તિતો અપ્પમાણારમ્મણાનેવ, ન મગ્ગારમ્મણાનિ. નેવ હિ મગ્ગો ન ફલં મગ્ગં આરમ્મણં કરોતિ. સહજાતહેતુવસેન પનેત્થ કુસલાનિ મગ્ગહેતુકાનિ; વીરિયં વા વીમંસં વા જેટ્ઠકં કત્વા મગ્ગભાવનાકાલે મગ્ગાધિપતીનિ; છન્દચિત્તજેટ્ઠિકાય મગ્ગભાવનાય ન વત્તબ્બાનિ મગ્ગાધિપતીનીતિ; ફલકાલેપિ ન વત્તબ્બાનેવ.

અતીતાદીસુ એકારમ્મણભાવેનપિ ન વત્તબ્બાનિ; નિબ્બાનસ્સ પન બહિદ્ધાધમ્મત્તા બહિદ્ધારમ્મણાનિ નામ હોન્તીતિ એવમેતસ્મિં પઞ્હાપુચ્છકેપિ નિબ્બત્તિતલોકુત્તરાનેવ મગ્ગઙ્ગાનિ કથિતાનિ. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ સુત્તન્તભાજનીયસ્મિંયેવ લોકિયલોકુત્તરાનિ મગ્ગઙ્ગાનિ કથિતાનિ; અભિધમ્મભાજનીયે પન પઞ્હાપુચ્છકે ચ લોકુત્તરાનેવાતિ એવમયં મગ્ગવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

મગ્ગઙ્ગવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૨. ઝાનવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

માતિકાવણ્ણના

૫૦૮. ઇદાનિ તદનન્તરે ઝાનવિભઙ્ગે યા તાવ અયં સકલસ્સાપિ સુત્તન્તભાજનીયસ્સ પઠમં માતિકા ઠપિતા, તત્થ **ઇધા**તિ વચનં પુબ્બભાગકરણીયસમ્પદાય સમ્પન્નસ્સ સબ્બપ્પકારજ્ઝાનનિબ્બત્તકસ્સ પુગ્ગલસ્સ સન્નિસ્સયભૂતસાસનપરિદીપનં, અઞ્ઞસાસનસ્સ ચ તથાભાવપટિસેધનં. વુત્તઞ્હેતં – ''ઇધેવ, ભિક્ખવે, સમણો... પે॰... સુઞ્ઞા પરપ્પવાદા સમણેહિ અઞ્ઞેહી''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૧). **ભિક્ખૂ**તિ તેસં ઝાનાનં નિબ્બત્તકપુગ્ગલપરિદીપનં. **પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**તિ ઇદમસ્સ પાતિમોક્ખસંવરે પતિટ્ઠિતભાવપરિદીપનં. **વિહરતી**તિ ઇદમસ્સ તદનુરૂપવિહારસમઙ્ગીભાવપરિદીપનં. **આચારગોચરસમ્પન્નો**તિ ઇદમસ્સ હેટ્ઠા પાતિમોક્ખસંવરસ્સ ઉપરિ ઝાનાનુયોગસ્સ ચ ઉપકારધમ્મપરિદીપનં. **અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવી**તિ ઇદમસ્સ પાતિમોક્ખતો અચવનધમ્મતાપરિદીપનં. **સમાદાયા**તિ ઇદમસ્સ સિક્ખાપદાનં અનવસેસતો આદાનપરિદીપનં. **સિક્ખતી**તિ ઇદમસ્સ સિક્ખાય સમઙ્ગીભાવપરિદીપનં. **સિક્ખાપદેસૂ**તિ ઇદમસ્સ સિક્ખિતબ્બધમ્મપરિદીપનં.

ઇન્દ્રિયેસૂતિ ઇદમસ્સ ગુત્તદ્વારતાય ભૂમિપરિદીપનં; રક્ખિતબ્બોકાસપરિદીપનન્તિપિ વદન્તિ એવ. **ગુત્તદ્વારો**તિ ઇદમસ્સ છસુ દ્વારેસુ સંવિહિતારક્ખભાવપરિદીપનં. **ભોજને મત્તઞ્ઞૂ**તિ ઇદમસ્સ સન્તોસાદિગુણપરિદીપનં. **પુબ્બરત્તાપરરત્તં જાગરિયાનુયોગમનુયુત્તો**તિ ઇદમસ્સ કારણભાવપરિદીપનં. **સાતચ્ચં નેપક્ક**ન્તિ ઇદમસ્સ પઞ્ઞાપરિગ્ગહિતેન વીરિયેન સાતચ્ચકારિતાપરિદીપનં . **બોધિપક્ખિકાનં ધમ્માનં ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો**તિ ઇદમસ્સ પટિપત્તિયા નિબ્બેધભાગિયત્તપરિદીપનં.

સો અભિક્કન્તે...પે॰... **તુણ્હીભાવે સમ્પજાનકારી હોતી**તિ ઇદમસ્સ સબ્બત્થ સતિસમ્પજઞ્ઞસમન્નાગતત્તપરિદીપનં. **સો વિવિત્તં સેનાસનં ભજતી**તિ ઇદમસ્સ અનુરૂપસેનાસનપરિગ્ગહપરિદીપનં. **અરઞ્ઞં**...પે॰... **પટિસલ્લાનસારુપ્પ**ન્તિ ઇદમસ્સ સેનાસનપ્પભેદનિરાદીનવતાનિસંસપરિદીપનં. **સો અરઞ્ઞગતો વા**તિ ઇદમસ્સ વુત્તપ્પકારેન સેનાસનેન યુત્તભાવપરિદીપનં. **નિસીદતી**તિ ઇદમસ્સ યોગાનુરૂપઇરિયાપથપરિદીપનં. **પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વા**તિ ઇદમસ્સ યોગારમ્ભપરિદીપનં. **સો અભિજ્ઝં લોકે પહાયા**તિઆદિ પનસ્સ કમ્મટ્ઠાનાનુયોગેન નીવરણપ્પહાનપરિદીપનં. તસ્સેવ પહીનનીવરણસ્સ **વિવિચ્ચેવ કામેહી**તિઆદિ પટિપાટિયા ઝાનુપ્પત્તિપરિદીપનં.

અપિ ચ **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ઝાનુપ્પાદકો ભિક્ખુ. ઇદાનિ યસ્મા ઝાનુપ્પાદકેન ભિક્ખુના ચત્તારિ સીલાનિ સોધેતબ્બાનિ, તસ્માસ્સ **પાતિમોક્ખસંવરસંવુતો**તિ ઇમિના પાતિમોક્ખસંવરસીલવિસુદ્ધિં ઉપદિસતિ. **આચારગોચરસમ્પન્નો**તિઆદિના આજીવપારિસુદ્ધિસીલં. **સમાદાય સિક્ખતિ સિક્ખાપદેસૂ**તિ ઇમિના તેસં દ્વિન્નં સીલાનં અનવસેસતો આદાનં. **ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો**તિ ઇમિના ઇન્દ્રિયસંવરસીલં. **ભોજને મત્તઞ્ઞૂ**તિ ઇમિના પચ્ચયસન્નિસ્સિતસીલં. **પુબ્બરત્તાપરરત્ત**ન્તિઆદિના સીલે પતિટ્ઠિતસ્સ ઝાનભાવનાય ઉપકારકે ધમ્મે. **સો અભિક્કન્તે**તિઆદિના તેસં ધમ્માનં અપરિહાનાય કમ્મટ્ઠાનસ્સ ચ અસમ્મોસાય સતિસમ્પજઞ્ઞસમાયોગં. **સો**

વિવિત્તન્તિઆદિના ભાવનાનુરૂપસેનાસનપરિગ્ગહં. **સો અરઞ્ઞગતો વા**તિઆદિના તં સેનાસનં ઉપગતસ્સ ઝાનાનુરૂપઇરિયાપથઞ્ચેવ ઝાનભાવનારમ્ભઞ્ચ. **સો અભિજ્ઝન્તિ**આદિના ઝાનભાવનારમ્ભેન ઝાનપચ્ચનીકધમ્મપ્પહાનં. **સો ઇમે પઞ્ચ નીવરણે પહાયા**તિઆદિના એવં પહીનજ્ઝાનપચ્ચનીકધમ્મસ્સ સબ્બજ્ઝાનાનં ઉપ્પત્તિક્કમં ઉપદિસતીતિ.

માતિકાવણ્ણના.

નિદ્દેસવણ્ણના

૫૦૯. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તં માતિકં પટિપાટિયા ભાજેત્વા દસ્સેતું **ઇધાતિ ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા**તિઆદીહિ દસહિ પદેહિ સિક્ખત્તયસઙ્ખાતં સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધસાસનમેવ કથિતં. તઞ્હિ બુદ્ધેન ભગવતા દિટ્ઠત્તા **દિટ્ઠી**તિ વુચ્ચતિ. તસ્સેવ ખમનવસેન **ખન્તિ**, રુચ્ચનવસેન **રુચિ**, ગહણવસેન **આદાયો**, સભાવટ્ઠેન **ધમ્મો**, સિક્ખિતબ્બટ્ઠેન **વિનયો**, તદુભયેનાપિ **ધમ્મવિનયો**, પવુત્તવસેન **પાવચનં**, સેટ્ઠચરિયટ્ઠેન **બ્રહ્મચરિયં**, અનુસિટ્ઠિદાનવસેન **સત્થુસાસનન્તિ** વુચ્ચતિ. તસ્મા **ઇમિસ્સા દિટ્ઠિયા**તિઆદીસુ ઇમિસ્સા બુદ્ધદિટ્ઠિયા, ઇમિસ્સા બુદ્ધખન્તિયા, ઇમિસ્સા બુદ્ધરુચિયા, ઇમસ્મિં બુદ્ધઆદાયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધધમ્મે, ઇમસ્મિં બુદ્ધવિનયે.

> ‘‘યે ચ ખો ત્વં, ગોતમિ, ધમ્મે જાનેય્યાસિ – ‘ઇમે ધમ્મા સરાગાય સંવત્તન્તિ નો વિરાગાય, સંયોગાય સંવત્તન્તિ નો વિસંયોગાય, આચયાય સંવત્તન્તિ નો અપચયાય, ઉપાદાય સંવત્તન્તિ નો પટિનિસ્સગ્ગિયા, મહિચ્છતાય સંવત્તન્તિ નો અપ્પિચ્છતાય, અસન્તુટ્ઠિયા સંવત્તન્તિ નો સન્તુટ્ઠિયા, સઙ્ગણિકાય સંવત્તન્તિ નો પવિવેકાય, કોસજ્જાય સંવત્તન્તિ નો વીરિયારમ્ભાય, દુબ્ભરતાય સંવત્તન્તિ નો સુભરતાયા’તિ એકંસેન હિ, ગોતમિ, ધારેય્યાસિ – ‘નેસો ધમ્મો, નેસો વિનયો, નેતં સત્થુસાસન’ન્તિ. યે ચ ખો ત્વં, ગોતમિ, ધમ્મે જાનેય્યાસિ – ‘ઇમે ધમ્મા વિરાગાય સંવત્તન્તિ નો સરાગાય…પે॰… સુભરતાય સંવત્તન્તિ નો દુબ્ભરતાયા’તિ. એકંસેન હિ, ગોતમિ, ધારેય્યાસિ – ‘એસો ધમ્મો, એસો વિનયો, એતં સત્થુસાસન’’ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૫૩; ચૂળવ॰ ૪૦૬).

એવં વુત્તે ઇમસ્મિં બુદ્ધધમ્મવિનયે , ઇમસ્મિં બુદ્ધપાવચને, ઇમસ્મિં બુદ્ધબ્રહ્મચરિયે, ઇમસ્મિં બુદ્ધસત્થુસાસનેતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

અપિચેતં સિક્ખાત્તયસઙ્ખાતં સકલં સાસનં ભગવતા દિટ્ઠત્તા સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયત્તા સમ્માદિટ્ઠિપુબ્બઙ્ગમત્તા ચ દિટ્ઠિ, ભગવતો ખમનવસેન ખન્તિ, રુચ્ચનવસેન રુચિ, ગહણવસેન આદાયો. અત્તનો કારકં અપાયેસુ અપતમાનં ધારેતીતિ ધમ્મો. સોવ સંકિલેસપક્ખં વિનતીતિ વિનયો. ધમ્મો ચ સો વિનયો ચાતિ ધમ્મવિનયો. કુસલધમ્મેહિ વા અકુસલધમ્માનં એસ વિનયોતિ ધમ્મવિનયો. તેનેવ વુત્તં – ‘‘યે ચ ખો ત્વં, ગોતમિ, ધમ્મે જાનેય્યાસિ – ‘ઇમે ધમ્મા વિરાગાય સંવત્તન્તિ નો સરાગાય…પે॰… એકંસેન, ગોતમિ, ધારેય્યાસિ ‘એસો ધમ્મો, એસો વિનયો, એતં સત્થુસાસન’ન્તિ.

ધમ્મેન વા વિનયો, ન દણ્ડાદીહીતિ ધમ્મવિનયો, વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘દણ્ડેનેકે દમયન્તિ, અઙ્કુસેહિ કસાહિ ચ;

અદણ્ડેન અસત્થેન, નાગો દન્તો મહેસિના''તિ. (ચૂળવ॰ ૩૪૨; મ॰ નિ॰ ૨.૩૫૨);

તથા –

''ધમ્મેન નીયમાનાનં, કા ઉસૂયા વિજાનત''ન્તિ; (મહાવ॰ ૬૩);

ધમ્માય વા વિનયો ધમ્મવિનયો. અનવજ્જધમ્મત્થઞ્હેસ વિનયો, ન ભવભોગામિસત્થં. તેનાહ ભગવા – ''નયિદં, ભિક્ખવે, બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતિ જનકુહનત્થ''ન્તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૫) વિત્થારો. પુણ્ણત્થેરોપિ આહ – ''અનુપાદાપરિનિબ્બાનત્થં ખો, આવુસો, ભગવતિ બ્રહ્મચરિયં વુસ્સતી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૫૯). વિસિટ્ઠં વા નયતીતિ વિનયો. ધમ્મતો વિનયો ધમ્મવિનયો. સંસારધમ્મતો હિ સોકાદિધમ્મતો વા એસ વિસિટ્ઠં નિબ્બાનં નયતિ. ધમ્મસ્સ વા વિનયો, ન તિત્થકરાનન્તિ ધમ્મવિનયો; ધમ્મભૂતો હિ ભગવા, તસ્સેવ વિનયો. યસ્મા વા ધમ્માયેવ અભિઞ્ઞેય્યા પરિઞ્ઞેય્યા પહાતબ્બા ભાવેતબ્બા સચ્છિકાતબ્બા ચ, તસ્મા એસ ધમ્મેસુ વિનયો, ન સત્તેસુ, ન જીવેસુ ચાતિ ધમ્મવિનયો. સાત્થસબ્યઞ્જનતાદીહિ અઞ્ઞેસં વચનતો પધાનં વચનન્તિ પવચનં; પવચનમેવ પાવચનં. સબ્બચરિયાહિ વિસિટ્ઠચરિયાભાવેન બ્રહ્મચરિયં. દેવમનુસ્સાનં સત્થુભૂતસ્સ ભગવતો સાસનન્તિ સત્થુસાસનં; સત્થુભૂતં વા સાસનન્તિપિ સત્થુસાસનં. ''સો વો મમચ્ચયેન સત્થા''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૧૬) હિ ધમ્મવિનયોવ સત્થાતિ વુત્તોતિ એવમેતેસં પદાનં અત્થો વેદિતબ્બો.

યસ્મા પન ઇમસ્મિંયેવ સાસને સબ્બપકારઞ્ઞાનનિબ્બત્તકો ભિક્ખુ દિસ્સતિ, ન અઞ્ઞત્ર, તસ્મા તત્થ તત્થ 'ઇમિસ્સા'તિ ચ 'ઇમસ્મિ'ન્તિ ચ અયં નિયમો કતોતિ વેદિતબ્બોતિ. અયં 'ઇધા'તિ માતિકાપદનિદ્દેસસ્સ અત્થો.

૫૧૦. ભિક્ખુનિદ્દેસે **સમઞ્ઞાયા**તિ પઞ્ઞત્તિયા, વોહારેનાતિ અત્થો. સમઞ્ઞાય એવ હિ એકચ્ચો ભિક્ખૂતિ પઞ્ઞાયતિ. તથા હિ નિમન્તનાદિમ્હિ ભિક્ખૂસુ ગણીયમાનેસુ સામણેરેપિ ગહેત્વા 'સતં ભિક્ખૂ, સહસ્સં ભિક્ખૂ'તિ વદન્તિ. **પટિઞ્ઞાયા**તિ અત્તનો પટિજાનનેન. પટિઞ્ઞાયપિ હિ એકચ્ચો ભિક્ખૂતિ પઞ્ઞાયતિ. તસ્સ ''કો એત્થ આવુસો''તિ? ''અહં, આવુસો, ભિક્ખૂ''તિ એવમાદીસુ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૯૬) સમ્ભવો દટ્ઠબ્બો. અયં પન આનન્દત્થેરેન વુત્તત્તા ધમ્મિકા પટિઞ્ઞા. રત્તિભાગે પન દુસ્સીલાપિ પટિપથં આગચ્છન્તા ''કો એત્થા''તિ વુત્તે અધમ્મિકાય પટિઞ્ઞાય અભૂતત્થાય ''મયં ભિક્ખૂ''તિ વદન્તિ.

ભિક્ખતીતિ યાચતિ. યો હિ કોચિ ભિક્ખતિ, ભિક્ખં એસતિ ગવેસતિ, સો તં લભતુ વા મા વા, અથ ખો ભિક્ખતીતિ ભિક્ખુ. **ભિક્ખકો**તિ બ્યઞ્જનેન પદં વડ્ઢિતં; ભિક્ખનધમ્મતાય ભિક્ખૂતિ અત્થો. **ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતો**તિ બુદ્ધાદીહિ અજ્ઝુપગતં ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતત્તા ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતો નામ. યો હિ કોચિ અપ્પં વા મહન્તં વા ભોગક્ખન્ધં પહાય અગારસ્મા અનગારિયં પબ્બજિતો, કસિગોરક્ખાદીહિ જીવિતકપ્પનં હિત્વા લિઙ્ગસમ્પટિચ્છનેનેવ ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતોતિ ભિક્ખુ. પરપ્પટિબદ્ધજીવિકત્તા વા વિહારમજ્ઝે કાજભત્તં ભુઞ્જમાનોપિ ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતોતિ ભિક્ખુ. પિણ્ડિયાલોપભોજનં નિસ્સાય પબ્બજ્જાય ઉસ્સાહજાતત્તા વા ભિક્ખાચરિયં અજ્ઝુપગતોતિ ભિક્ખુ.

અગ્ઘફસ્સવણ્ણભેદેન ભિન્નં પટં ધારેતીતિ **ભિન્નપટધરો**. તત્થ સત્થકચ્છેદનેન અગ્ઘભેદો વેદિતબ્બો. સહસ્સગ્ઘનકોપિ હિ પટો સત્થકેન ખણ્ડાખણ્ડિકં છિન્નો ભિન્નગ્ઘો હોતિ, પુરિમગ્ઘતો ઉપડ્ઢમ્પિ ન અગ્ઘતિ. સુત્તસંસિબ્બનેન ફસ્સભેદો વેદિતબ્બો. સુખસમ્ફસ્સોપિ હિ પટો સુત્તેહિ સંસિબ્બિતો ભિન્નફસ્સો હોતિ, ખરસમ્ફસ્સતં

પાપુણાતિ. સૂચિમલાદીહિ વણ્ણભેદો વેદિતબ્બો. સુપરિસુદ્ધોપિ હિ પટો સૂચિકમ્મતો પટ્ઠાય સૂચિમલેન, હત્થસેદમલજલ્લિકાદીહિ , અવસાને રજનકપ્પકરણેહિ ચ ભિન્નવણ્ણો હોતિ, પકતિવણ્ણં વિજહતિ. એવં તીહાકારેહિ ભિન્નપટધારણતો ભિન્નપટધરોતિ ભિક્ખુ. ગિહીવત્થવિસભાગાનં વા કાસાવાનં ધારણમત્તેનેવ ભિન્નપટધરોતિ ભિક્ખુ.

ભિન્દતિ પાપકે અકુસલે ધમ્મેતિ ભિક્ખુ. સોતાપત્તિમગ્ગેન પઞ્ચ કિલેસે ભિન્દતીતિ ભિક્ખુ. સકદાગામિમગ્ગેન ચત્તારો, અનાગામિમગ્ગેન ચત્તારો, અરહત્તમગ્ગેન અટ્ઠ કિલેસે ભિન્દતીતિ ભિક્ખુ. એત્તાવતા ચત્તારો મગ્ગટ્ઠા દસ્સિતા. **ભિન્નત્તા**તિ ઇમિના પન ચત્તારો ફલટ્ઠા. સોતાપન્નો હિ સોતાપત્તિમગ્ગેન પઞ્ચ કિલેસે ભિન્દિત્વા ઠિતો. સકદાગામી સકદાગામિમગ્ગેન ચત્તારો, અનાગામી અનાગામિમગ્ગેન ચત્તારો, અરહા અરહત્તમગ્ગેન અટ્ઠ કિલેસે ભિન્દિત્વા ઠિતો. એવમયં ચતુબ્બિધો ફલટ્ઠો ભિન્નત્તા પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનં ભિક્ખુ નામ.

ઓધિસો કિલેસાનં પહાનાતિ એત્થ દ્વે ઓધી – મગ્ગોધિ ચ કિલેસોધિ ચ. ઓધિ નામ સીમા, મરિયાદા. તત્થ સોતાપન્નો મગ્ગોધિના ઓધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ. તસ્સ હિ ચતૂસુ મગ્ગેસુ એકેનેવ ઓધિના કિલેસા પહીના, ન સકલેન મગ્ગચતુક્કેન. સકદાગામીઅનાગામીસુપિ એસેવ નયો. સોતાપન્નો ચ કિલેસોધિનાપિ ઓધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ. તસ્સ હિ પહાતબ્બકિલેસેસુ ઓધિનાવ કિલેસા પહીના, ન સબ્બેન સબ્બં. અરહા પન અનોધિસોવ કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ. તસ્સ હિ મગ્ગચતુક્કેન અનોધિનાવ કિલેસા પહીના, ન એકાય મગ્ગસીમાય. પહાતબ્બકિલેસેસુ ચ અનોધિસોવ કિલેસા પહીના. એકાપિ હિ કિલેસસીમા ઠિતા નામ નત્થિ. એવં સો ઉભયથાપિ અનોધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ.

સેક્ખોતિ પુથુજ્જનકલ્યાણકેન સદ્ધિં સત્ત અરિયા. તિસ્સો સિક્ખા સિક્ખન્તીતિ સેક્ખા. તેસુ યો કોચિ સેક્ખો ભિક્ખુતિ વેદિતબ્બો. ન સિક્ખતીતિ **અસેક્ખો**. સેક્ખધમ્મે અતિક્કમ્મ અગ્ગફલે ઠિતો તતો ઉત્તરિ સિક્ખિતબ્બાભાવતો ખીણાસવો અસેક્ખોતિ વુચ્ચતિ. અવસેસો પુથુજ્જનભિક્ખુ તિસ્સો સિક્ખા નેવ સિક્ખતિ, ન સિક્ખિત્વા ઠિતોતિ **નેવસેક્ખનાસેક્ખો**તિ વેદિતબ્બો.

સીલગ્ગં સમાધિગ્ગં પઞ્ઞગ્ગં વિમુત્તગ્ગન્તિ ઇદં અગ્ગં પત્વા ઠિતત્તા **અગ્ગો ભિક્ખુ** નામ. **ભદ્રો**તિ અપાપકો. કલ્યાણપુથુજ્જનાદયો હિ યાવ અરહા તાવ ભદ્રેન સીલેન સમાધિના પઞ્ઞાય વિમુત્તિયા વિમુત્તિઞાણદસ્સનેન ચ સમન્નાગતત્તા ભદ્રો ભિક્ખૂતિ સઙ્ખ્યં ગચ્છન્તિ. **મણ્ડો ભિક્ખૂ**તિ પસન્નો ભિક્ખુ; સપ્પિમણ્ડો વિય અનાવિલો વિપ્પસન્નોતિ અત્થો. **સારો**તિ તેહિયેવ સીલસારાદીહિ સમન્નાગતત્તા, નીલસમન્નાગમેન નીલો પટો વિય, સારો ભિક્ખૂતિ વેદિતબ્બો. વિગતકિલેસફેગ્ગુભાવતો વા ખીણાસવોવ સારોતિ વેદિતબ્બો.

તત્થ ચ ''ભિન્દતિ પાપકે અકુસલે ધમ્મેતિ ભિક્ખુ, ઓધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ, સેક્ખો ભિક્ખૂ''તિ ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ સત્ત સેક્ખા કથિતા. ''ભિન્નત્તા પાપકાનં અકુસલાનં ધમ્માનન્તિ ભિક્ખુ, અનોધિસો કિલેસાનં પહાના ભિક્ખુ, અસેક્ખો ભિક્ખુ, અગ્ગો ભિક્ખુ, મણ્ડો ભિક્ખૂ''તિ ઇમેસુ પઞ્ચસુ ઠાનેસુ ખીણાસવોવ કથિતો. ''નેવસેક્ખનાસેક્ખો''તિ એત્થ પુથુજ્જનોવ કથિતો. સેસટ્ઠાનેસુ પુથુજ્જનકલ્યાણકો, સત્ત સેક્ખા, ખીણાસવોતિ ઇમે સબ્બેપિ કથિતા.

એવં સમઞ્ઞાદીહિ ભિક્ખું દસ્સેત્વા ઇદાનિ ઉપસમ્પદાવસેન દસ્સેતું **સમગ્ગેન સઙ્ઘેના**તિઆદિમાહ. તત્થ **સમગ્ગેન સઙ્ઘેના**તિ સબ્બન્તિમેન પરિચ્છેદેન પઞ્ચવગ્ગકરણીયે કમ્મે યાવતિકા ભિક્ખૂ કમ્મપ્પત્તા, તેસં આગતત્તા

છન્દારહાનં છન્દસ્સ આહટત્તા સમ્મુખીભૂતાનઞ્ચ અપ્પટિક્કોસનતો એકસ્મિં કમ્મે સમગ્ગભાવં ઉપગતેન. **ઞત્તિચતુત્થેના**તિ તીહિ અનુસ્સાવનાહિ એકાય ચ ઞત્તિયા કાતબ્બેન. **કમ્મેના**તિ ધમ્મિકેન વિનયકમ્મેન. **અકુપ્પેના**તિ વત્થુઞત્તિઅનુસ્સાવનસીમાપરિસસમ્પત્તિસમ્પન્નત્તા અકોપેતબ્બતં અપ્પટિક્કોસિતબ્બતં ઉપગતેન. **ઠાનારહેના**તિ કારણારહેન સત્થુસાસનારહેન.

ઉપસમ્પન્નો નામ ઉપરિભાવં સમાપન્નો, પત્તોતિ અત્થો. ભિક્ખુભાવો હિ ઉપરિભાવો. તઞ્ચેસ યથાવુત્તેન કમ્મેન સમાપન્નત્તા ઉપસમ્પન્નોતિ વુચ્ચતિ. એતેન યા ઇમા એહિભિક્ખૂપસમ્પદા, સરણાગમનૂપસમ્પદા, ઓવાદપટિગ્ગહણૂપસમ્પદા, પઞ્હબ્યાકરણૂપસમ્પદા, ગરુધમ્મપટિગ્ગહણૂપસમ્પદા, દૂતેનૂપસમ્પદા, અટ્ઠવાચિકૂપસમ્પદા, ઞત્તિચતુત્થકમ્મૂપસમ્પદાતિ અટ્ઠ ઉપસમ્પદા વુત્તા, તાસં ઞત્તિચતુત્થકમ્મૂપસમ્પદા, દૂતેનૂપસમ્પદા, અટ્ઠવાચિકૂપસમ્પદાતિ ઇમા તિસ્સોવ થાવરા. સેસા બુદ્ધે ધરમાનેયેવ અહેસું. તાસુ ઉપસમ્પદાસુ ઇમસ્મિં ઠાને અયં ઞત્તિચતુત્થકમ્મૂપસમ્પદાવ અધિપ્પેતા.

૫૧૧. પાતિમોક્ખસંવરનિદ્દેસે **પાતિમોક્ખન્તિ** સિક્ખાપદસીલં. તઞ્હિ, યો નં પાતિ રક્ખતિ, તં મોક્ખેતિ મોચયતિ આપાયિકાદીહિ દુક્ખેહિ, તસ્મા પાતિમોક્ખન્તિ વુત્તં. **સીલં પતિટ્ઠા**તિઆદીનિ તસ્સેવ વેવચનાનિ. તત્થ સીલન્તિ કામઞ્ચેતં સહ કમ્મવાચાપરિયોસાનેન ઇજ્ઝનકસ્સ પાતિમોક્ખસ્સ વેવચનં, એવં સન્તેપિ ધમ્મતો એતં સીલં નામ પાણાતિપાતાદીહિ વા વિરમન્તસ્સ વત્તપ્પટિપત્તિં વા પૂરેન્તસ્સ ચેતનાદયો ધમ્મા વેદિતબ્બા. વુત્તઞ્હેતં પટિસમ્ભિદાયં ''કિં સીલ''ન્તિ? ચેતના સીલં, ચેતસિકં સીલં, સંવરો સીલં, અવીતિક્કમો સીલ''ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૩૯).

તત્થ **ચેતના સીલં** નામ પાણાતિપાતાદીહિ વા વિરમન્તસ્સ વત્તપટિપત્તિં વા પૂરેન્તસ્સ ચેતના. **ચેતસિકં સીલં** નામ પાણાતિપાતાદીહિ વિરમન્તસ્સ વિરતિ. અપિચ ચેતના સીલં નામ પાણાતિપાતાદીનિ પજહન્તસ્સ સત્ત કમ્મપથચેતના. ચેતસિકં સીલં નામ ''અભિજ્ઝં પહાય વિગતાભિજ્ઝેન ચેતસા વિહરતી''તિઆદિના નયેન સંયુત્તમહાવગ્ગે વુત્તા અનભિજ્ઝાઅબ્યાપાદસમ્માદિટ્ઠિધમ્મા. **સંવરો સીલ**ન્તિ એત્થ પઞ્ચવિધેન સંવરો વેદિતબ્બો – પાતિમોક્ખસંવરો, સતિસંવરો, ઞાણસંવરો , ખન્તિસંવરો, વીરિયસંવરોતિ. તસ્સ નાનાકરણં વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૬) વુત્તં. **અવીતિક્કમો સીલ**ન્તિ સમાદિણ્ણસીલસ્સ કાયિકવાચસિકો અવીતિક્કમો. એત્થ ચ સંવરસીલં અવીતિક્કમસીલન્તિ ઇદમેવ નિપ્પરિયાયતો સીલં; ચેતના સીલં ચેતસિકં સીલન્તિ પરિયાયતો સીલન્તિ વેદિતબ્બં.

યસ્મા પન પાતિમોક્ખસંવરસીલેન ભિક્ખુ સાસને પતિટ્ઠાતિ નામ, તસ્મા તં '**પતિટ્ઠા**'તિ વુત્તં; પતિટ્ઠહતિ વા એત્થ ભિક્ખુ, કુસલધમ્મા એવ વા એત્થ પતિટ્ઠહન્તીતિ પતિટ્ઠા. અયમત્થો –

> ''સીલે પતિટ્ઠાય નરો સપઞ્ઞો, ચિત્તં પઞ્ઞઞ્ચ ભાવયં;
> આતાપી નિપકો ભિક્ખુ, સો ઇમં વિજટયે જટ''ન્તિ ચ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૩);

''પતિટ્ઠા , મહારાજ, સીલં સબ્બેસં કુસલધમ્માન''ન્તિ ચ ''સીલે પતિટ્ઠિતસ્સ ખો, મહારાજ, સબ્બે કુસલા ધમ્મા ન પરિહાયન્તી''તિ (મિ॰ પ॰ ૨.૧.૯) ચ આદિસુત્તવસેન વેદિતબ્બો.

તદેતં પુબ્બુપ્પત્તિઅત્થેન **આદિ**. વુત્તમ્પિ ચેતં –

“તસ્માતિહ ત્વં, ઉત્તિય, આદિમેવ વિસોધેહિ કુસલેસુ ધમ્મેસુ. કો ચાદિ કુસલાનં ધમ્માનં? સીલઞ્ચ સુવિસુદ્ધં દિટ્ઠિ ચ ઉજુકા”તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૮૨).

યથા હિ નગરવડ્ઢકી નગરં માપેતુકામો પઠમં નગરટ્ઠાનં સોધેતિ, તતો અપરભાગે વીથિચતુક્કસિઙ્ઘાટકાદિપરિચ્છેદેન વિભજિત્વા નગરં માપેતિ; એવમેવ યોગાવચરો આદિતોવ સીલં વિસોધેતિ, તતો અપરભાગે સમથવિપસ્સનામગ્ગફલનિબ્બાનાનિ સચ્છિકરોતિ. યથા વા પન રજકો પઠમં તીહિ ખારેહિ વત્થં ધોવિત્વા પરિસુદ્ધે વત્થે યદિચ્છકં રઙ્ગજાતં ઉપનેતિ; યથા વા પન છેકો ચિત્તકારો રૂપં લિખિતુકામો આદિતોવ ભિત્તિપરિકમ્મં કરોતિ, તતો અપરભાગે રૂપં સમુટ્ઠાપેતિ; એવમેવ યોગાવચરો આદિતોવ સીલં વિસોધેત્વા અપરભાગે સમથવિપસ્સનાદયો ધમ્મે સચ્છિકરોતિ. તસ્મા સીલં “આદી”તિ વુત્તં.

તદેતં ચરણસરિક્ખતાય **ચરણં**. ચરણાતિ હિ પાદા વુચ્ચન્તિ. યથા હિ છિન્નચરણસ્સ પુરિસસ્સ દિસંગમનાભિસઙ્ખારો ન જાયતિ, પરિપુણ્ણપાદસ્સેવ જાયતિ; એવમેવ યસ્સ સીલં ભિન્નં હોતિ ખણ્ડં અપરિપુણ્ણં, તસ્સ નિબ્બાનગમનાય ઞાણગમનં ન સમ્પજ્જતિ. યસ્સ પન તં અભિન્નં હોતિ અક્ખણ્ડં પરિપુણ્ણં તસ્સ નિબ્બાનગમનાય ઞાણગમનં સમ્પજ્જતિ. તસ્મા સીલં “ચરણ”ન્તિ વુત્તં.

તદેતં સંયમનવસેન **સંયમો**, સંવરણવસેન **સંવરો**. ઉભયેનાપિ સીલસંયમો ચેવ સીલસંવરો ચ કથિતો. વચનત્થો પનેત્થ સંયમેતિ વીતિક્કમવિપ્ફન્દનં, પુગ્ગલં વા સંયમેતિ, વીતિક્કમવસેન તસ્સ વિપ્ફન્દિતું ન દેતીતિ સંયમો. વીતિક્કમસ્સ પવેસનદ્વારં સંવરતિ પિદહતીતિપિ સંવરો. **મોક્ખન્તિ** ઉત્તમં મુખભૂતં વા. યથા હિ સત્તાનં ચતુબ્બિધો આહારો મુખેન પવિસિત્વા અઙ્ગમઙ્ગાનિ ફરતિ, એવં યોગિનોપિ ચતુભૂમકકુસલં સીલમુખેન પવિસિત્વા અત્થસિદ્ધિં સમ્પાદેતિ. તેન વુત્તં “મોક્ખ”ન્તિ. પમુખે સાધૂતિ **પામોક્ખં**; પુબ્બઙ્ગમં સેટ્ઠં પધાનન્તિ અત્થો. **કુસલાનં ધમ્માનં સમાપત્તિયા**તિ ચતુભૂમકકુસલાનં પટિલાભત્થાય પામોક્ખં પુબ્બઙ્ગમં સેટ્ઠં પધાનન્તિ વેદિતબ્બં.

કાયિકો અવીતિક્કમોતિ તિવિધં કાયસુચરિતં. **વાચસિકો**તિ ચતુબ્બિધં વચીસુચરિતં. **કાયિકવાચસિકો**તિ તદુભયં. ઇમિના આજીવટ્ઠમકસીલં પરિયાદાય દસ્સેતિ. **સંવુતો**તિ પિહિતો; સંવુતિન્દ્રિયો પિહિતિન્દ્રિયોતિ અત્થો. યથા હિ સંવુતદ્વારં ગેહં “સંવુતગેહં પિહિતગેહ”ન્તિ વુચ્ચતિ, એવમિધ સંવુતિન્દ્રિયો “સંવુતો”તિ વુત્તો. **પાતિમોક્ખસંવરેના**તિ પાતિમોક્ખેન ચ સંવરેન ચ, પાતિમોક્ખસઙ્ખાતેન વા સંવરેન. **ઉપેતો**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ.

૫૧૨. **ઇરિયતી**તિઆદીહિ સત્તહિપિ પદેહિ પાતિમોક્ખસંવરસીલે ઠિતસ્સ ભિક્ખુનો ઇરિયાપથવિહારો કથિતો.

૫૧૩. આચારગોચરનિદ્દેસે કિઞ્ચાપિ ભગવા સમણાચરં સમણગોચરં કથેતુકામો “આચારગોચરસમ્પન્નોતિ અત્થિ આચારો, અત્થિ અનાચારો”તિ પદં ઉદ્ધરિ. યથા પન મગ્ગકુસલો પુરિસો મગ્ગં અચિક્ખન્તો ‘વામં મુઞ્ચ દક્ખિણં ગણ્હા’તિ પઠમં મુઞ્ચિતબ્બં સભયમગ્ગં ઉપ્પથમગ્ગં આચિક્ખતિ , પચ્છા ગહેતબ્બં ખેમમગ્ગં ઉજુમગ્ગં; એવમેવ મગ્ગકુસલપુરિસસદિસો ધમ્મરાજા પઠમં પહાતબ્બં બુદ્ધપ્પટિકુટ્ઠં અનાચારં આચિક્ખિત્વા પચ્છા આચારં આચિક્ખિતુકામો “તત્થ કતમો અનાચારો”તિઆદિમાહ. પુરિસેન હિ આચિક્ખિતમગ્ગો સમ્પજ્જેય્ય વા ન વા, તથાગતેન આચિક્ખિતમગ્ગો અપણ્ણકો, ઇન્દેન વિસ્સટ્ઠં વજિરં વિય, અવિરજ્ઝનકો નિબ્બાનનગરંયેવ

સમોસરતિ. તેન વુત્તં – ‘‘પુરિસો મગ્ગકુસલોતિ ખો, તિસ્સ, તથાગતસ્સેતં અધિવચનં અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૩.૮૪).

યસ્મા વા સસીસં નહાનેન પહીનસેદમલજલ્લિકસ્સ પુરિસસ્સ માલાગન્ધવિલેપનાદિવિભૂસનવિધાનં વિય પહીનપાપધમ્મસ્સ કલ્યાણધમ્મસમાયોગો સમ્પન્નરૂપો હોતિ, તસ્મા સેદમલજલ્લિકં વિય પહાતબ્બં પઠમં અનાચારં આચિક્ખિત્વા, પહીનસેદમલજલ્લિકસ્સ માલાગન્ધવિલેપનાદિવિભૂસનવિધાનં વિય પચ્છા આચારં આચિક્ખિતુકામોપિ **તત્થ કતમો અનાચારો**તિઆદિમાહ. તત્થ **કાયિકો વીતિક્કમો**તિ તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં; **વાચસિકો વીતિક્કમો**તિ ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં; **કાયિકવાચસિકો વીતિક્કમો**તિ તદુભયં. એવં આજીવટ્ઠમકસીલસ્સેવ વીતિક્કમં દસ્સેસિ.

યસ્મા પન ન કેવલં કાયવાચાહિ એવ અનાચારં આચરતિ, મનસાપિ આચરતિ એવ, તસ્મા તં દસ્સેતું ‘‘સબ્બમ્પિ દુસ્સીલ્યં અનાચારો’’તિ વુત્તં. તત્થ એકચ્ચિયં અનાચારં વિભજિત્વા દસ્સેન્તો **ઇધેકચ્ચો વેળુદાનેના**તિઆદિમાહ. તત્થ **વેળુદાનેના**તિ પચ્ચયહેતુકેન વેળુદાનેન. વિહારે ઉટ્ઠિતઞ્હિ અરઞ્ઞતો વા આહરિત્વા રક્ખિતગોપિતં વેળું ‘એવં મે પચ્ચયં દસ્સન્તી’તિ ઉપટ્ઠાકાનં દાતું ન વટ્ટતિ. એવઞ્હિ જીવિતં કપ્પેન્તો અનેસનાય મિચ્છાજીવેન જીવતિ. સો દિટ્ઠેવ ધમ્મે ગરહં પાપુણાતિ, સમ્પરાયે ચ અપાયપરિપૂરકો હોતિ. અત્તનો પુગ્ગલિકવેળું કુલસઙ્ગહત્થાય દદન્તો કુલદૂસકદુક્કટમાપજ્જતિ; પરપુગ્ગલિકં થેય્યચિત્તેન દદમાનો ભણ્ડગ્ઘેન કારેતબ્બો. સઙ્ઘિકેપિ એસેવ નયો. સચે પન તં ઇસ્સરવતાય દેતિ ગરુભણ્ડવિસ્સજ્જનમાપજ્જતિ .

કતરો પન વેળુ ગરુભણ્ડં હોતિ, કતરો ન હોતીતિ? યો તાવ અરોપિમો સયંજાતકો, સો સઙ્ઘેન પરિચ્છિન્નટ્ઠાનેયેવ ગરુભણ્ડં, તતો પરં ન ગરુભણ્ડં; રોપિતટ્ઠાને સબ્બેન સબ્બં ગરુભણ્ડં. સો પન પમાણેન પરિચ્છિન્નો તેલનાળિપ્પમાણોપિ ગરુભણ્ડં, ન તતો હેટ્ઠા. યસ્સ પન ભિક્ખુનો તેલનાળિયા વા કત્તરદણ્ડેન વા અત્થો, તેન ફાતિકમ્મં કત્વા ગહેતબ્બો. ફાતિકમ્મં તદગ્ઘનકં વા અતિરેકં વા વટ્ટતિ, ઊનકં ન વટ્ટતિ. હત્થકમ્મમ્પિ ઉદકાહરણમત્તં વા અપ્પહરિતકરણમત્તં વા ન વટ્ટતિ, તં થાવરં કાતું વટ્ટતિ. તસ્મા પોક્ખરણિતો વા પંસું ઉદ્ધરિત્વા સોપાનં વા અત્થરાપેત્વા વિસમટ્ઠાનં વા સમં કત્વા ગહેતું વટ્ટતિ. ફાતિકમ્મં અકત્વા ગહિતો તત્થ વસન્તેનેવ પરિભુઞ્જિતબ્બો; પક્કમન્તેન સઙ્ઘિકં કત્વા ઠપેત્વા ગન્તબ્બં. અસતિયા ગહેત્વા ગતેન યત્થ ગતો સરતિ, તતો પચ્ચાહરિતબ્બો. સચે અન્તરા ભયં હોતિ, સમ્પત્તવિહરે ઠપેત્વા ગન્તબ્બં.

મનુસ્સા વિહારં ગન્ત્વા વેળું યાચન્તિ. ભિક્ખૂ ‘સઙ્ઘિકો’તિ દાતું ન વિસહન્તિ. મનુસ્સા પુનપ્પુનં યાચન્તિ વા તજ્જેન્તિ વા. તદા ભિક્ખૂહિ ‘દણ્ડકમ્મં કત્વા ગણ્હથા’તિ વત્તું વટ્ટતિ; વેળુદાનં નામ ન હોતિ. સચે તે દણ્ડકમ્મત્થાય વાસિફરસુઆદીનિ વા ખાદનીયભોજનીયં વા દેન્તિ, ગહેતું ન વટ્ટતિ. વિનયટ્ઠકથાયં પન ‘‘દટ્ઠગેહા મનુસ્સા ગણ્હિત્વા ગચ્છન્તા ન વારેતબ્બા’’તિ વુત્તં.

સચે સઙ્ઘસ્સ વેળુગુમ્બે વેળુદૂસિકા ઉપ્પજ્જન્તિ, તં અકોટ્ટાપેન્તાનં વેળુ નસ્સતિ, કિં કાતબ્બન્તિ? ભિક્ખાચારે મનુસ્સાનં આચિક્ખિતબ્બં. સચે કોટ્ટેતું ન ઇચ્છન્તિ ‘સમભાગં લભિસ્સથા’તિ વત્તબ્બા; ન ઇચ્છન્તિયેવ ‘દ્વે કોટ્ઠાસે લભિસ્સથા’તિ વત્તબ્બા. એવમ્પિ અનિચ્છન્તેસુ ‘નટ્ઠેન અત્થો નત્થિ, તુમ્હાકં ખણે સતિ દણ્ડકમ્મં કરિસ્સથ, કોટ્ટેત્વા ગણ્હથા’તિ વત્તબ્બા; વેળુદાનં નામ ન હોતિ. વેળુગુમ્બે અગ્ગિમ્હિ ઉટ્ઠિતેપિ, ઉદકેન વુય્હમાનવેળૂસુપિ એસેવ

નયો. રુક્ખેસુપિ અયમેવ કથામગ્ગો. રુક્ખો પન સૂચિદણ્ડકપ્પમાણો ગરુભણ્ડં હોતિ. સઙ્ઘિકે રુક્ખે કોટ્ટાપેત્વા સઙ્ઘં અનાપુચ્છિત્વાપિ સઙ્ઘિકં આવાસં કાતું લબ્ભતિ. વચનપથચ્છેદનત્થં પન આપુચ્છિત્વાવ કાતબ્બો.

પુગ્ગલિકં કાતું લબ્ભતિ, ન લબ્ભતીતિ? ન લબ્ભતિ. હત્થકમ્મસીસેન પન એકસ્મિં ગેહે મઞ્ચટ્ઠાનમત્તં લબ્ભતિ, તીસુ ગેહેસુ એકં ગેહં લભતિ. સચે દબ્ભસમ્ભારા પુગ્ગલિકા હોન્તિ, ભૂમિ સઙ્ઘિકા, એકં ગેહં કત્વા સમભાગં લભતિ, દ્વીસુ ગેહેસુ એકં ગેહં લભતિ. સઙ્ઘિકરુક્ખે સઙ્ઘિકં આવાસં બાધેન્તે સઙ્ઘં અનાપુચ્છા હારેતું વટ્ટતિ, ન વટ્ટતીતિ? વટ્ટતિ. વચનપથચ્છેદનત્થં પન આપુચ્છિત્વાવ હારેતબ્બો. સચે રુક્ખં નિસ્સાય સઙ્ઘસ્સ મહન્તો લાભો હોતિ, ન હારેતબ્બો. પુગ્ગલિકરુક્ખે સઙ્ઘિકં આવાસં બાધેન્તે રુક્ખસામિકસ્સ આચિક્ખિતબ્બં. સચે હરિતું ન ઇચ્છતિ, છેદાપેત્વા હારેતબ્બો. 'રુક્ખં મે દેથા'તિ ચોદેન્તસ્સ રુક્ખં અગ્ઘાપેત્વા મૂલં દાતબ્બં. સઙ્ઘિકે રુક્ખે પુગ્ગલિકાવાસં, પુગ્ગલિકે ચ પુગ્ગલિકાવાસં બાધેન્તેપિ એસેવ નયો. વલ્લિયમ્પિ અયમેવ કથામગ્ગો. વલ્લિ પન યત્થ વિક્કાયતિ, દુલ્લભા હોતિ, તત્થ ગરુભણ્ડં. સા ચ ખો ઉપડ્ઢબાહુપ્પમાણતો પટ્ઠાય; તતો હેટ્ઠા વલ્લિખણ્ડં ગરુભણ્ડં ન હોતિ.

પત્તદાનાદીસુપિ **પત્તદાનેના**તિ પચ્ચયહેતુકેન પત્તદાનેનાતિઆદિ સબ્બં વેળુદાને વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. ગરુભણ્ડતાય પનેત્થ અયં વિનિચ્છયો. પત્તમ્પિ હિ યત્થ વિક્કાયતિ, ગન્ધિકાદયો ગન્ધપલિવેઠનાદીનં અત્થાય ગણ્હન્તિ, તાદિસે દુલ્લભટ્ઠાનેયેવ ગરુભણ્ડં હોતિ. એસ તાવ કિંસુકપત્તકણ્ણપિળન્ધનતાલપત્તાદીસુ વિનિચ્છયો.

તાલપણ્ણમ્પિ ઇમસ્મિંયેવ ઠાને કથેતબ્બં. તાલપણ્ણમ્પિ હિ સયંજાતે તાલવને સઙ્ઘેન પરિચ્છિન્નટ્ઠાનેયેવ ગરુભણ્ડં, ન તતો પરં. રોપિમતાલેસુ સબ્બમ્પિ ગરુભણ્ડં. તસ્સ પમાણં હેટ્ઠિમકોટિયા અટ્ઠઙ્ગુલપ્પમાણોપિ રિત્તપોત્થકો. તિણમ્પિ એત્થેવ પક્ખિપિત્વા કથેતબ્બં. યત્થ પન તિણં નત્થિ તત્થ મુઞ્જપલાલનાળિકેરપણ્ણાદીહિપિ છાદેન્તિ. તસ્મા તાનિપિ તિણેનેવ સઙ્ગહિતાનિ. ઇતિ મુઞ્જપલાલાદીસુ યંકિઞ્ચિ મુટ્ઠિપ્પમાણં તિણં, નાળિકેરપણ્ણાદીસુ ચ એકપણ્ણમ્પિ સઙ્ઘસ્સ દિન્નં વા તત્થજાતકં વા બહિઆરામે સઙ્ઘસ્સ તિણવત્થુમ્હિ જાતતિણં વા રક્ખિતગોપિતં ગરુભણ્ડં હોતિ. તં પન સઙ્ઘકમ્મે ચ ચેતિયકમ્મે ચ કતે અતિરેકં પુગ્ગલિકકમ્મે દાતું વટ્ટતિ. હેટ્ઠા વુત્તવેળુમ્હિપિ એસેવ નયો.

પુપ્ફદાને ''એત્તકેસુ રુક્ખેસુ પુપ્ફાનિ વિસ્સજ્જેત્વા યાગુભત્તવત્થે ઉપનેન્તુ, એત્તકેસુ સેનાસનપટિસઙ્ખરણે ઉપનેન્તૂ''તિ એવં નિયમિતટ્ઠાને એવ પુપ્ફાનિ ગરુભણ્ડાનિ હોન્તિ. પરતીરે સામણેરા પુપ્ફાનિ ઓચિનિત્વા રાસિં કરોન્તિ, પઞ્ચઙ્ગસમન્નાગતો પુપ્ફભાજકો ભિક્ખુસઙ્ઘં ગણેત્વા કોટ્ઠાસે કરોતિ, સો સમ્પત્તપરિસાય સઙ્ઘં અનાપુચ્છિત્વાવ દાતું લભતિ; અસમ્મતેન પન આપુચ્છિત્વાવ દાતબ્બં. ભિક્ખુ પન કસ્સ પુપ્ફાનિ દાતું લભતિ, કસ્સ ન લભતીતિ? માતાપિતૂનં ગેહં હરિત્વાપિ ગેહતો પક્કોસાપેત્વાપિ 'વત્થુપૂજં કરોથા'તિ દાતું લભતિ, પિળન્ધનત્થાય દાતું ન લભતિ; સેસઞાતીનં પન હરિત્વા ન દાતબ્બં, પક્કોસાપેત્વા 'પૂજં કરોથા'તિ દાતબ્બં; સેસજનસ્સ પૂજનટ્ઠાનં સમ્પત્તસ્સ અપચ્ચાસીસન્તેન દાતબ્બં; પુપ્ફદાનં નામ ન હોતિ. વિહારે બહૂનિ પુપ્ફાનિ પુપ્ફન્તિ. ભિક્ખુના પિણ્ડાય ચરન્તેન મનુસ્સે દિસ્વા 'વિહારે બહૂનિ પુપ્ફાનિ, પૂજેથા'તિ વત્તબ્બં. વચનમત્તે દોસો નત્થિ. 'મનુસ્સા ખાદનીયભોજનીયં આદાય આગમિસ્સન્તી'તિ ચિત્તેન પન ન વત્તબ્બં. સચે વદતિ, ખાદનીયભોજનીયં ન પરિભુઞ્જિતબ્બં. મનુસ્સા અત્તનો ધમ્મતાય 'વિહારે પુપ્ફાનિ અત્થી'તિ પુચ્છિત્વા 'અસુકદિવસે વિહારં આગમિસ્સામ, સામણેરાનં પુપ્ફાનિ ઓચિનિતું મા દેથા'તિ વદન્તિ. ભિક્ખૂ સામણેરાનં કથેતું પમુટ્ઠા. સામણેરેહિ પુપ્ફાનિ ઓચિનિત્વા ઠપિતાનિ. મનુસ્સા ભિક્ખૂ ઉપસઙ્કમિત્વા ''ભન્તે, મયં તુમ્હાકં

અસુકદિવસેયેવ આરોચયિમ્હ – ‘સામણેરાનં પુપ્ફાનિ ઓચિનિતું મા દેથા’તિ. કસ્મા ન વારયિત્થા’’તિ? ‘‘સતિ મે પમુટ્ઠા, પુપ્ફાનિ ઓચિનિતમત્તાનેવ, તાવ ન પૂજા કતા’’તિ વત્તબ્બં. ‘‘ગણ્હથ પૂજેથા’’તિ ન વત્તબ્બં. સચે વદતિ, આમિસં ન પરિભુઞ્જિતબ્બં.

અપરો ભિક્ખુ સામણેરાનં આચિક્ખતિ ‘‘અસુકગામવાસિનો પુપ્ફાનિ મા ઓચિનિત્થા’’તિ આહંસૂતિ. મનુસ્સાપિ આમિસં આહરિત્વા દાનં દત્વા વદન્તિ – ‘‘અમ્હાકં મનુસ્સા ન બહુકા, સામણેરે અમ્હેહિ સહ પુપ્ફાનિ ઓચિનિતું આણાપેથા’’તિ. ‘‘સામણેરેહિ ભિક્ખા લદ્ધા; યે ભિક્ખાચારં ન ગચ્છન્તિ, તે સયમેવ જાનિસ્સન્તિ, ઉપાસકા’’તિ વત્તબ્બં. એત્તકં નયં લભિત્વા સામણેરે પુત્તે વા ભાતિકે વા કત્વા પુપ્ફાનિ ઓચિનાપેતું દોસો નત્થિ; પુપ્ફદાનં નામ ન હોતિ.

ફલદાને ફલમ્પિ પુપ્ફં વિય નિયમિતમેવ ગરુભણ્ડં હોતિ. વિહારે બહુકમ્હિ ફલાફલે સતિ અફાસુકમનુસ્સા આગન્ત્વા યાચન્તિ. ભિક્ખૂ ‘સઙ્ઘિક’ન્તિ દાતું ન ઉસ્સહન્તિ. મનુસ્સા વિપ્પટિસારિનો અક્કોસન્તિ પરિભાસન્તિ. તત્થ કિં કાતબ્બન્તિ? ફલેહિ વા રુક્ખેહિ વા પરિચ્છિન્દિત્વા કતિકા કાતબ્બા – ‘અસુકેસુ ચ રુક્ખેસુ એત્તકાનિ ફલાનિ ગણ્હન્તા, એત્તકેસુ વા રુક્ખેસુ ફલાનિ ગણ્હન્તા ન વારેતબ્બા’તિ. ચોરા પન ઇસ્સરા વા બલક્કારેન ગણ્હન્તા ન વારેતબ્બા; કુદ્ધા તે સકલવિહારમ્પિ નાસેય્યું. આદીનવો પન કથેતબ્બોતિ.

સિનાનદાને સિનાનચુણ્ણાનિ કોટ્ટિતાનિ ન ગરુભણ્ડાનિ. અકોટ્ટિતો રુક્ખત્તચોવ ગરુભણ્ડં. ચુણ્ણં પન અગિલાનસ્સ રજનનિપક્કં વટ્ટતિ. ગિલાનસ્સ યંકિઞ્ચિ ચુણ્ણં વટ્ટતિયેવ. મત્તિકાપિ એત્થેવ પક્ખિપિત્વા કથેતબ્બા. મત્તિકાપિ યત્થ દુલ્લભા હોતિ, તત્થેવ ગરુભણ્ડં. સાપિ હેટ્ઠિમકોટિયા તિંસપલગુળપિણ્ડપ્પમાણાવ તતો હેટ્ઠા ન ગરુભણ્ડન્તિ.

દન્તકટ્ઠદાને દન્તકટ્ઠં અચ્છિન્નકમેવ ગરુભણ્ડં. યેસં સામણેરાનં સઙ્ઘતો દન્તકટ્ઠવારો પાપુણાતિ, તે અત્તનો આચરિયુપજ્ઝાયાનં પાટિયેક્કં દાતું ન લભન્તિ. યેહિ પન ‘એત્તકાનિ દન્તકટ્ઠાનિ આહરિતબ્બાની’તિ પરિચ્છિન્દિત્વા વારં ગહિતાનિ, તે અતિરેકાનિ આચરિયુપજ્ઝાયાનં દાતું લભન્તિ. એકેન ભિક્ખુના દન્તકટ્ઠમાળકતો બહૂનિ દન્તકટ્ઠાનિ ન ગહેતબ્બાનિ, દેવસિકં એકેકમેવ ગહેતબ્બં. પાટિયેક્કં વસન્તેનાપિ ભિક્ખુસઙ્ઘં ગણયિત્વા યત્તકાનિ અત્તનો પાપુણન્તિ તત્તકાનેવ ગહેત્વા ગન્તબ્બં; અન્તરા આગન્તુકેસુ વા આગતેસુ દિસં વા પક્કમન્તેન આહરિત્વા ગહિતટ્ઠાનેયેવ ઠપેતબ્બાનિ.

ચાટુકમ્યતાયાતિઆદીસુ ચાટુકમ્યતા વુચ્ચતિ અત્તાનં દાસં વિય નીચટ્ઠાને ઠપેત્વા પરસ્સ ખલિતવચનમ્પિ સણ્ઠપેત્વા પિયકામતાય પગ્ગય્હવચનં. **મુગ્ગસૂપ્યતાયા**તિ મુગ્ગસૂપસમાનાય સચ્ચાલિકેન જીવિતકપ્પનતાયેતં અધિવચનં. યથા હિ મુગ્ગસૂપે પચ્ચન્તે બહૂ મુગ્ગા પાકં ગચ્છન્તિ, થોકા ન ગચ્છન્તિ; એવમેવ સચ્ચાલિકેન જીવિતકપ્પકે પુગ્ગલે બહુ અલિકં હોતિ, અપ્પકં સચ્ચં. યથા વા મુગ્ગસૂપસ્સ અપ્પવિસનટ્ઠાનં નામ નત્થિ, એવમેવ સચ્ચાલિકવુત્તિનો પુગ્ગલસ્સ અપ્પવિટ્ઠવાચા નામ નત્થિ; સિઙ્ઘાટકં વિય ઇચ્છિતિચ્છિતધારાય પતિટ્ઠાતિ. તેનસ્સ સા મુસાવાદિતા મુગ્ગસૂપ્યતાતિ વુત્તા. **પારિભટયતા**તિ પરિભટકમ્મભાવો. પરિભટસ્સ હિ કમ્મં પારિભટયં, તસ્સ ભાવો પારિભટયતા; અલઙ્કારકરણાદીહિ દારકકીળાપનસ્સેતં અધિવચનં.

જઙ્ઘપેસનિકન્તિ ગામન્તરદેસન્તરાદીસુ તેસં તેસં ગિહીનં સાસનપટિસાસનહરણં. ઇદઞ્હિ જઙ્ઘપેસનિકં નામ અત્તનો માતાપિતૂનં, યે ચસ્સ માતાપિતરો ઉપટ્ઠહન્તિ, તેસં સાસનં ગહેત્વા કત્થચિ ગમનવસેન વટ્ટતિ. ચેતિયસ્સ

વા સઙ્ઘસ્સ વા અત્તનો વા કમ્મં કરોન્તાનં વડ્ઢકીનમ્પિ સાસનં હરિતું વટ્ટતિ. મનુસ્સા ‘‘દાનં દસ્સામ, પૂજં કરિસ્સામ, ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ આચિક્ખથા’’તિ વદન્તિ; ‘‘અસુકત્થેરસ્સ નામ દેથા’’તિ પિણ્ડપાતં વા ભેસજ્જં વા ચીવરં વા દેન્તિ; ‘‘વિહારે પૂજં કરોથા’’તિ માલાગન્ધવિલેપનાદીનિ વા ધજપતાકાદીનિ વા નીય્યાદેન્તિ, સબ્બં હરિતું વટ્ટતિ; જઙ્ઘપેસનિકં નામ ન હોતિ. સેસાનં સાસનં ગહેત્વા ગચ્છન્તસ્સ પદવારે પદવારે દોસો.

અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેનાતિ એતેસં વા વેળુદાનાદીનં અઞ્ઞતરઞ્ઞતરેન વેજ્જકમ્મભણ્ડાગારિકકમ્મં પિણ્ડપટિપિણ્ડકમ્મં સઙ્ઘુપ્પાદચેતિયુપ્પાદઉપટ્ઠાપનકમ્મન્તિ એવરૂપાનં વા મિચ્છાજીવેન જીવિતકપ્પનકકમ્માનં યેન કેનચિ. **બુદ્ધપટિકુટ્ઠેના**તિ બુદ્ધેહિ ગરહિતેન પટિસિદ્ધેન. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં સબ્બોપિ અનાચારો નામ કથીયતિ. આચારનિદ્દેસો વુત્તપટિપક્ખનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૫૧૪. ગોચરનિદ્દેસેપિ પઠમં અગોચરસ્સ વચને કારણં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. તત્થ ચ **ગોચરો**તિ પિણ્ડપાતાદીનં અત્થાય ઉપસઙ્કમિતું યુત્તટ્ઠાનં **ગોચરો**, અયુત્તટ્ઠાનં **અગોચરો**. વેસિયા ગોચરો અસ્સાતિ **વેસિયગોચરો**; મિત્તસન્થવવસેન ઉપસઙ્કમિતટ્ઠાનન્તિ અત્થો. તત્થ વેસિયા નામ રૂપૂપજીવિનિયો યેન કેનચિદેવ સુલભજ્ઝાચારતામિત્તસત્થવસિનેહવસેન ઉપસઙ્કમન્તો વેસિયાગોચરો નામ હોતિ. તસ્મા એવં ઉપસઙ્કમિતું ન વટ્ટતિ. કિં કારણા? આરક્ખવિપત્તિતો. એવં ઉપસઙ્કમન્તસ્સ હિ ચિરં રક્ખિતગોપિતોપિ સમણધમ્મો કતિપાહેનેવ નસ્સતિ; સચેપિ ન નસ્સતિ ગરહં લભતિ. દક્ખિણાવસેન પન ઉપસઙ્કમન્તેન સતિં ઉપટ્ઠાપેત્વા ઉપસઙ્કમિતબ્બં. **વિધવા** વુચ્ચન્તિ મતપતિકા વા પવુત્થપતિકા વા. **થુલ્લકુમારિયો**તિ મહલ્લિકા અનિવિટ્ઠકુમારિયો. **પણ્ડકા**તિ લોકામિસનિસ્સિતકથાબહુલા ઉસ્સન્નકિલેસા અવૂપસન્તપરિળાહા નપુંસકા. તેસં સબ્બેસમ્પિ ઉપસઙ્કમને આદીનવો વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. **ભિક્ખુનીસુ**પિ એસેવ નયો. અપિચ ભિક્ખૂ નામ ઉસ્સન્નબ્રહ્મચરિયા હોન્તિ, તથા ભિક્ખુનિયો. તે અઞ્ઞમઞ્ઞં સન્થવવસેન કતિપાહેનેવ રક્ખિતગોપિતસમણધમ્મં નાસેન્તિ. ગિલાનપુચ્છકેન પન ગન્તું વટ્ટતિ. ભિક્ખુના પુપ્ફાનિ લભિત્વા પૂજનત્થાયપિ ઓવાદદાનત્થાયપિ ગન્તું વટ્ટતિયેવ.

પાનાગારન્તિ સુરાપાનઘરં. તં બ્રહ્મચરિયન્તરાયકરેહિ સુરાસોણ્ડેહિ અવિવિત્તં હોતિ. તત્થ તેહિ સદ્ધિં સહ સોણ્ડવસેન ઉપસઙ્કમિતું ન વટ્ટતિ; બ્રહ્મચરિયન્તરાયો હોતિ. **સંસટ્ઠો વિહરતિ રાજૂહી**તિઆદીસુ **રાજાનો**તિ અભિસિત્તા વા હોન્તુ અનભિસિત્તા વા યે રજ્જં અનુસાસન્તિ. **રાજમહામત્તા**તિ રાજૂનં ઇસ્સરિયસદિસાય મહતિયા ઇસ્સરિયમત્તાય સમન્નાગતા. **તિત્થિયા**તિ વિપરીતદસ્સના બાહિરપરિબ્બાજકા. **તિત્થિયસાવકા**તિ ભત્તિવસેન તેસં પચ્ચયદાયકા. એતેહિ સદ્ધિં સંસગ્ગજાતો હોતીતિ અત્થો.

અનનુલોમિકેન સંસગ્ગેનાતિ અનનુલોમિકસંસગ્ગો નામ તિસ્સન્નં સિક્ખાનં અનનુલોમો પચ્ચનીકસંસગ્ગો, યેન બ્રહ્મચરિયન્તરાયં પઞ્ઞત્તિવીતિક્કમં સલ્લેખપરિહાનિઞ્ચ પાપુણાતિ, સેય્યથિદં – રાજરાજમહામત્તેહિ સદ્ધિં સહસોકિતા, સહનન્દિતા, સમસુખદુક્ખતા, ઉપ્પન્નેસુ કિચ્ચકરણીયેસુ અત્તનાવ યોગં આપજ્જનતા, તિત્થિયતિત્થિયસાવકેહિ સદ્ધિં એકચ્છન્દરુચિસમાચારતા એકચ્છન્દરુચિસમાચારભાવાવહો વા સિનેહબહુમાનસન્થવો. તત્થ રાજરાજમહામત્તેહિ સદ્ધિં સંસગ્ગો બ્રહ્મચરિયન્તરાયં કરોતિ. ઇતરેહિ તિત્થિયસાવકેહિ તેસં લદ્ધિગહણં. તેસં પન વાદં ભિન્દિત્વા અત્તનો લદ્ધિં ગણ્હાપેતું સમત્થેન ઉપસઙ્કમિતું વટ્ટતિ.

ઇદાનિ અપરેનપિ પરિયાયેન અગોચરં દસ્સેતું **યાનિ વા પન તાનિ કુલાની**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અસ્સદ્ધાની**તિ બુદ્ધાદીસુ સદ્ધાવિરહિતાનિ; બુદ્ધો સબ્બઞ્ઞૂ, ધમ્મો નિય્યાનિકો, સઙ્ઘો સુપ્પટિપન્નોતિ ન સદ્દહન્તિ.

અપ્પસન્નાનીતિ ચિત્તં પસન્નં અનાવિલં કાતું ન સક્કોન્તિ. **અક્કોસકપરિભાસકાની**તિ અક્કોસકાનિ ચેવ પરિભાસકાનિ ચ; 'ચોરોસિ, બાલોસિ, મૂળ્હોસિ, ઓટ્ઠોસિ, ગોણોસિ, ગદ્રભોસિ, આપાયિકોસિ, નેરયિકોસિ, તિરચ્છાનગતોસિ, નત્થિ તુય્હં સુગતિ, દુગ્ગતિયેવ પાટિકઙ્ખા'તિ એવં દસહિ અક્કોસવત્થૂહિ અક્કોસન્તિ; 'હોતુ, ઇદાનિ તં પહરિસ્સામ, બન્ધિસ્સામ , વધિસ્સામા'તિ એવં ભયદસ્સનેન પરિભાસન્તિ ચાતિ અત્થો. **અનત્થકામાની**તિ અત્થં ન ઇચ્છન્તિ, અનત્થમેવ ઇચ્છન્તિ. **અહિતકામાની**તિ અહિતમેવ ઇચ્છન્તિ, હિતં ન ઇચ્છન્તિ. **અફાસુકકામાની**તિ ફાસુકં ન ઇચ્છન્તિ, અફાસુકમેવ ઇચ્છન્તિ. **અયોગક્ખેમકામાની**તિ ચતૂહિ યોગેહિ ખેમં નિબ્ભયં ન ઇચ્છન્તિ, સભયમેવ ઇચ્છન્તિ. **ભિક્ખૂનન્તિ** એત્થ સામણેરાપિ સઙ્ગહં ગચ્છન્તિ. **ભિક્ખુનીનન્તિ** એત્થ સિક્ખમાનસામણેરિયોપિ. સબ્બેસમ્પિ હિ ભગવન્તં ઉદ્દિસ્સ પબ્બજિતાનઞ્ચેવ સરણગતાનઞ્ચ ચતુન્નમ્પિ પરિસાનં તાનિ અનત્થકામાનિયેવ. **તથારૂપાનિ કુલાની**તિ એવરૂપાનિ ખત્તિયકુલાદીનિ કુલાનિ. **સેવતી**તિ નિસ્સાય જીવતિ. **ભજતી**તિ ઉપસઙ્કમતિ. **પયિરુપાસતી**તિ પુનપ્પુનં ઉપસઙ્કમતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં વેસિયાદિગોચરસ્સ વેસિયાદિકો, રાજાદિસંસટ્ઠસ્સ રાજાદિકો, અસ્સદ્ધકુલાદિસેવકસ્સ અસ્સદ્ધકુલાદિકો ચાતિ તિપ્પકારોપિ અયુત્તગોચરો અગોચરોતિ વેદિતબ્બો.

તસ્સ ઇમિના પરિયાયેન અગોચરતા વેદિતબ્બા. વેસિયાદિકો તાવ પઞ્ચકામગુણનિસ્સયતો અગોચરોતિ વેદિતબ્બો, યથાહ – ''કો ચ, ભિક્ખવે, ભિક્ખુનો અગોચરો પરવિસયો? યદિદં પઞ્ચ કામગુણા''તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૩૭૨) રાજાદિકો ઝાનાનુયોગસ્સ અનુપનિસ્સયતો લાભસક્કારાસનિચક્કનિપ્ફાદનતો દિટ્ઠિવિપત્તિહેતુતો ચ, અસ્સદ્ધકુલાદિકો સદ્ધાહાનિચિત્તસન્તાસાવહનતો અગોચરોતિ.

ગોચરનિદ્દેસે **ન વેસિયગોચરો**તિઆદીનિ વુત્તપટિપક્ખવસેન વેદિતબ્બાનિ. **ઓપાનભૂતાની**તિઆદીસુ પન **ઓપાનભૂતાની**તિ ઉદપાનભૂતાનિ; ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ, ચાતુમહાપથે ખતપોક્ખરણી વિય, યથાસુખં ઓગાહનક્ખમાનિ ચિત્તમહામત્તસ્સ ગેહસદિસાનિ. તસ્સ કિર ગેહે કાલત્થમ્ભો યુત્તોયેવ . ઘરદ્વારં સમ્પત્તાનં ભિક્ખૂનં પચ્ચયવેકલ્લં નામ નત્થિ. એકદિવસં ભેસજ્જવત્તમેવ સટ્ઠિ કહાપણાનિ નિક્ખમન્તિ. **કાસાવપજ્જોતાની**તિ ભિક્ખુભિક્ખુનીહિ નિવત્થપારુતાનં કાસાવાનંયેવ પભાય એકોભાસાનિ ભૂતપાલસેટ્ઠિકુલસદિસાનિ. **ઇસિવાતપટિવાતાની**તિ ગેહં પવિસન્તાનં નિક્ખમન્તાનઞ્ચ ભિક્ખુભિક્ખુનીસઙ્ખાતાનં ઇસીનં ચીવરવાતેન ચેવ સમિઞ્જનપસારણાદિજનિતસરીરવાતેન ચ પટિવાતાનિ પવાયિતાનિ વિનિદ્ધુતકિબ્બિસાનિ વા.

૫૧૫. અણુમત્તેસુ વજ્જેસુ ભયદસ્સાવિતાનિદ્દેસે **અણુમત્તાની**તિ અણુપ્પમાણા. **વજ્જા**તિ દોસા. **યાનિ તાનિ વજ્જાની**તિ યાનિ તાનિ ગરહિતબ્બટ્ઠેન વજ્જાનિ. **અપ્પમત્તકાની**તિ પરિત્તમત્તકાનિ ખુદ્દકપ્પમાણાનિ. **ઓરમત્તકાની**તિ પરિત્તતોપિ ઓરિમપ્પમાણત્તા ઓરમત્તકાનિ. **લહુસાની**તિ લહુકાનિ. **લહુસમ્મતાની**તિ લહૂતિ સમ્મતાનિ. **સંયમકરણીયાની**તિ સંયમેન કત્તબ્બપટિકમ્માનિ. **સંવરકરણીયાની**તિ સંવરેન કાતબ્બાનિ સંવરેન કત્તબ્બપટિકમ્માનિ. **ચિત્તુપ્પાદકરણીયાની**તિ ચિત્તુપ્પાદમત્તેન કત્તબ્બપટિકમ્માનિ. **મનસિકારપટિબદ્ધાની**તિ મનસા આવજ્જિતમત્તેનેવ કત્તબ્બપટિકમ્માનિ. કાનિ પન તાનીતિ? દિવાવિહારવાસી સુમત્થેરો તાવ આહ – ''અનાપત્તિગમનીયાનિ ચિત્તુપ્પાદમત્તકાનિ યાનિ 'ન પુન એવરૂપં કરિસ્સામી'તિ મનસા આવજ્જિતમત્તેનેવ સુજ્ઝન્તિ. અધિટ્ઠાનાવિકમ્મં નામેતં કથિત''ન્તિ. અન્તેવાસિકો પનસ્સ તિપિટકચૂળનાગત્થેરો પનાહ – ''ઇદં પાતિમોક્ખસંવરસીલસ્સેવ ભાજનીયં. તસ્મા સબ્બલહુકં દુક્કટદુબ્ભાસિતં ઇધ વજ્જન્તિ વેદિતબ્બં. વુટ્ઠાનાવિકમ્મં નામેતં કથિત''ન્તિ. **ઇતિઇમેસૂ**તિ એવંપકારેસુ ઇમેસુ. **વજ્જદસ્સાવી**તિ વજ્જતો દોસતો દસ્સનસીલો. **ભયદસ્સાવી**તિ ચતુબ્બિધસ્સ ભયસ્સ કારણત્તા ભયતો દસ્સનસીલો. **આદીનવદસ્સાવી**તિ ઇધ નિન્દાવહનતો,

આયતિં દુક્ખવિપાકતો, ઉપરિગુણાનં અન્તરાયકરણતો, વિપ્પટિસારજનનતો ચ એતેન નાનપ્પકારેન આદીનવતો દસ્સનસીલો.

નિસ્સરણદસ્સાવીતિ યં તત્થ નિસ્સરણં તસ્સ દસ્સનસીલો. કિં પનેત્થ નિસ્સરણન્તિ? આચરિયત્થેરવાદે તાવ ''અનાપત્તિગમનીયતાય સતિ અધિટ્ઠાનાવિકમ્મં નિસ્સરણ''ન્તિ કથિતં. અન્તેવાસિકત્થેરવાદે તાવ ''આપત્તિગમનીયતાય સતિ વુટ્ઠાનાવિકમ્મં નિસ્સરણ''ન્તિ કથિતં.

તત્થ તથારૂપો ભિક્ખુ અણુમત્તાનિ વજ્જાનિ વજ્જતો ભયતો પસ્સતિ નામ. તં દસ્સેતું અયં નયો કથિતો – પરમાણુ નામ, અણુ નામ, તજ્જારી નામ, રથરેણુ નામ, લિક્ખા નામ, ઊકા નામ, ધઞ્ઞમાસો નામ, અઙ્ગુલં નામ, વિદત્થિ નામ, રતનં નામ, યટ્ઠિ નામ, ઉસભં નામ, ગાવુતં નામ, યોજનં નામ. તત્થ '**પરમાણુ**' નામ આકાસકોટ્ઠાસિકો મંસચક્ખુસ્સ આપાથં નાગચ્છતિ, દિબ્બચક્ખુસ્સેવ આગચ્છતિ. '**અણુ**' નામ ભિત્તિચ્છિદ્દતાલચ્છિદ્દેહિ પવિટ્ઠસૂરિયરસ્મીસુ વટ્ટિ વટ્ટિ હુત્વા પરિબ્ભમન્તો પઞ્ઞાયતિ. '**તજ્જારી**' નામ ગોપથમનુસ્સપથચક્કપથેસુ છિજ્જિત્વા ઉભોસુ પસ્સેસુ ઉગ્ગન્ત્વા તિટ્ઠતિ. '**રથરેણુ**' નામ તત્થ તત્થેવ અલ્લીયતિ. **લિક્ખા**દયો પાકટા એવ. એતેસુ પન છત્તિંસ પરમાણવો એકસ્સ અણુનો પમાણં. છત્તિંસ અણૂ એકાય તજ્જારિયા પમાણં. છત્તિંસ તજ્જારિયો એકો રથરેણુ. છત્તિંસ રથરેણૂ એકા લિક્ખા. સત્ત લિક્ખા એકા ઊકા. સત્ત ઊકા એકો ધઞ્ઞમાસો. સત્તધઞ્ઞમાસપ્પમાણં એકં અઙ્ગુલં. તેનઙ્ગુલેન દ્વાદસઙ્ગુલાનિ વિદત્થિ. દ્વે વિદત્થિયો રતનં. સત્ત રતનાનિ યટ્ઠિ. તાય યટ્ઠિયા વીસતિ યટ્ઠિયો ઉસભં. અસીતિ ઉસભાનિ ગાવુતં. ચત્તારિ ગાવુતાનિ યોજનં. તેન યોજનેન અટ્ઠસટ્ઠિયોજનસતસહસ્સુબ્બેધો સિનેરુપબ્બતરાજા. યો ભિક્ખુ અણુમત્તં વજ્જં અટ્ઠસટ્ઠિયોજનસતસહસ્સુબ્બેધસિનેરુપબ્બતસદિસં કત્વા દટ્ઠું સક્કોતિ – અયં ભિક્ખુ અણુમત્તાનિ વજ્જાનિ ભયતો પસ્સતિ નામ. યોપિ ભિક્ખુ સબ્બલહુકં દુક્કટદુબ્ભાસિતમત્તં પઠમપારાજિકસદિસં કત્વા દટ્ઠું સક્કોતિ – અયં અણુમત્તાનિ વજ્જાનિ વજ્જતો ભયતો પસ્સતિ નામાતિ વેદિતબ્બો.

૫૧૬. સમાદાય સિક્ખતિ સિક્ખાપદેસૂતિપદનિદ્દેસે **ભિક્ખુસિક્ખા**તિ ભિક્ખૂહિ સિક્ખિતબ્બસિક્ખા. સા ભિક્ખુનીહિ સાધારણાપિ અસાધારણાપિ ભિક્ખુસિક્ખા એવ નામ. **ભિક્ખુનીસિક્ખા**તિ ભિક્ખુનીહિ સિક્ખિતબ્બસિક્ખા. સાપિ ભિક્ખૂહિ સાધારણાપિ અસાધારણાપિ ભિક્ખુનીસિક્ખા એવ નામ. સામણેરસિક્ખમાનસામણેરીનં સિક્ખાપિ એત્થેવ પવિટ્ઠા. **ઉપાસકસિક્ખા**તિ ઉપાસકેહિ સિક્ખિતબ્બસિક્ખા. સા પઞ્ચસીલદસસીલવસેન વટ્ટતિ. **ઉપાસિકાસિક્ખા**તિ ઉપાસિકાહિ સિક્ખિતબ્બસિક્ખા. સાપિ પઞ્ચસીલદસસીલવસેન વટ્ટતિ. તત્થ ભિક્ખુભિક્ખુનીનં સિક્ખા યાવ અરહત્તમગ્ગા વટ્ટતિ. ઉપાસકઉપાસિકાનં સિક્ખા યાવ અનાગામિમગ્ગા. તત્રાયં ભિક્ખુ અત્તના સિક્ખિતબ્બસિક્ખાપદેસુ એવ સિક્ખતિ. સેસસિક્ખા પન અત્થુદ્ધારવસેન સિક્ખાપદસ્સ અત્થદસ્સ દસ્સનત્થં વુત્તા. **ઇતિ ઇમાસુ સિક્ખાસૂ**તિ એવંપકારાસુ એતાસુ સિક્ખાસુ. **સબ્બેન સબ્બ**ન્તિ સબ્બેન સિક્ખાસમાદાનેન સબ્બં સિક્ખં. **સબ્બથા સબ્બ**ન્તિ સબ્બેન સિક્ખિતબ્બાકારેન સબ્બં સિક્ખં. **અસેસં નિસ્સેસ**ન્તિ સેસાભાવતો અસેસં; સતિસમ્મોસેન ભિન્નસ્સાપિ સિક્ખાપદસ્સ પુન પાકતિકકરણતો નિસ્સેસં. **સમાદાય વત્તતી**તિ સમાદિયિત્વા ગહેત્વા વત્તતિ. **તેન વુચ્ચતી**તિ યેન કારણેન એતં સબ્બં સિક્ખાપદં સબ્બેન સિક્ખિતબ્બાકારેન સમાદિયિત્વા સિક્ખતિ પૂરેતિ, તેન વુચ્ચતિ ''સમાદાય સિક્ખતિ સિક્ખાપદેસૂ''તિ.

૫૧૭-૮. ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો ભોજને મત્તઞ્ઞૂતિપદદ્વયસ્સ નિદ્દેસે કણ્હપક્ખસ્સ પઠમવચને પયોજનં આચારનિદ્દેસે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં. તત્થ **કતમા ઇન્દ્રિયેસુ અગુત્તદ્વારતા**તિઆદીસુ પન યં વત્તબ્બં, તં સબ્બં

નિક્ખેપકણ્ડવણ્ણનાયં વુત્તમેવ.

૫૧૯. **જાગરિયાનુયોગનિદ્દેસે** **પુબ્બરત્તાપરરત્તન્તિ** એત્થ અડ્ઢરત્તસઙ્ખાતાય રત્તિયા પુબ્બે પુબ્બરત્તં; ઇમિના પઠમયામઞ્ચેવ પચ્છાભત્તઞ્ચ ગણ્હાતિ . રત્તિયા પચ્છા અપરરત્તં; ઇમિના પચ્છિમયામઞ્ચેવ પુરેભત્તઞ્ચ ગણ્હાતિ. મજ્ઝિમયામો પનસ્સ ભિક્ખુનો નિદ્દાકિલમથવિનોદનોકાસોતિ ન ગહિતો. **જાગરિયાનુયોગન્તિ** જાગરિયસ્સ અસુપનભાવસ્સ અનુયોગં. **અનુયુત્તો હોતીતિ** તં અનુયોગસઙ્ખાતં આસેવનં ભાવનં અનુયુત્તો હોતિ સમ્પયુત્તો. નિદ્દેસે પનસ્સ ઇધ ભિક્ખુ દિવસન્તિ પુબ્બણ્હો, મજ્ઝન્હો, સાયન્હોતિ તયોપિ દિવસકોટ્ઠાસા ગહિતા. **ચઙ્કમેન નિસજ્જાયાતિ** સકલમ્પિ દિવસં ઇમિના ઇરિયાપથદ્વયેનેવ વિહરન્તો. ચિત્તસ્સ આવરણતો આવરણીયેહિ ધમ્મેહિ પઞ્ચહિપિ નીવરણેહિ સબ્બાકુસલધમ્મેહિ વા ચિત્તં પરિસોધેતિ. તેહિ ધમ્મેહિ વિસોધેતિ પરિમોચેતિ. ઠાનં પનેત્થ કિઞ્ચાપિ ન ગહિતં, ચઙ્કમનિસજ્જાસન્નિસ્સિતં પન કત્વા ગહેતબ્બમેવ. **પઠમયામન્તિ** સકલસ્મિમ્પિ પઠમયામે. **મજ્ઝિમયામન્તિ** રત્તિન્દિવસ્સ છટ્ઠકોટ્ઠાસસઙ્ખાતે મજ્ઝિમયામે.

સીહસેય્યન્તિ એત્થ કામભોગીસેય્યા, પેતસેય્યા, સીહસેય્યા, તથાગતસેય્યાતિ ચતસ્સો સેય્યા. તત્થ ‘‘યેભુય્યેન, ભિક્ખવે, કામભોગી વામેન પસ્સેન સેન્તી’’તિ અયં **કામભોગીસેય્યા**. તેસુ હિ યેભુય્યેન દક્ખિણપસ્સેન સયાનો નામ નત્થિ. ‘‘યેભુય્યેન, ભિક્ખવે , પેતા ઉત્તાના સેન્તી’’તિ અયં **પેતસેય્યા**; અપ્પમંસલોહિતત્તા હિ અટ્ઠિસઙ્ઘાટજટિતા એકેન પસ્સેન સયિતું ન સક્કોન્તિ, ઉત્તાનાવ સેન્તિ. સીહો, ભિક્ખવે, મિગરાજા દક્ખિણેન પસ્સેન સેય્યં કપ્પેતિ...પે॰... અત્તમનો હોતી’’તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૨૪૬) અયં **સીહસેય્યા**; તેજુસ્સદત્તા હિ સીહો મિગરાજા દ્વે પુરિમપાદે એકસ્મિં ઠાને દ્વે પચ્છિમપાદે એકસ્મિં ઠાને ઠપેત્વા નઙ્ગુટ્ઠં અન્તરસત્થિમ્હિ પક્ખિપિત્વા પુરિમપાદપચ્છિમપાદનઙ્ગુટ્ઠાનં ઠિતોકાસં સલ્લક્ખેત્વા દ્વિન્નં પુરિમપાદાનં મત્થકે સીસં ઠપેત્વા સયતિ; દિવસમ્પિ સયિત્વા પબુજ્ઝમાનો ન ઉત્તસન્તો પબુજ્ઝતિ, સીસં પન ઉક્ખિપિત્વા પુરિમપાદાદીનં ઠિતોકાસં સલ્લક્ખેતિ; સચે કિઞ્ચિ ઠાનં વિજહિત્વા ઠિતં હોતિ ‘નયિદં તુય્હં જાતિયા ન સૂરભાવસ્સ અનુરૂપ’ન્તિ અનત્તમનો હુત્વા તત્થેવ સયતિ, ન ગોચરાય પક્કમતિ; અવિજહિત્વા ઠિતે પન ‘તુય્હં જાતિયા ચ સૂરભાવસ્સ ચ અનુરૂપમિદ’ન્તિ હટ્ઠતુટ્ઠો ઉટ્ઠાય સીહવિજમ્ભિતં વિજમ્ભિત્વા કેસરભારં વિધુનિત્વા તિક્ખત્તું સીહનાદં નદિત્વા ગોચરાય પક્કમતિ. ચતુત્થજ્ઝાનસેય્યા પન **તથાગતસેય્યાતિ** વુચ્ચતિ. તાસુ ઇધ સીહસેય્યા આગતા. અયઞ્હિ તેજુસ્સદઇરિયાપથત્તા ઉત્તમસેય્યા નામ.

પાદે પાદન્તિ દક્ખિણપાદે વામપાદં. **અચ્ચાધાયાતિ** અતિઆધાય ઈસકં અતિક્કમ્મ ઠપેત્વા ગોપ્ફકેન હિ ગોપ્ફકે જાણુના વા જાણુમ્હિ સઙ્ઘટ્ટિયમાને અભિણ્હં વેદના ઉપ્પજ્જતિ, ચિત્તં એકગ્ગં ન હોતિ, સેય્યા અફાસુકા હોતિ; યથા પન ન સઙ્ઘટ્ટેતિ, એવં અતિક્કમ્મ ઠપિતે વેદના નુપ્પજ્જતિ, ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, સેય્યા ફાસુકા હોતિ. તેન વુત્તં ‘‘પાદે પાદં અચ્ચાધાયા’’તિ. **સતો સમ્પજાનોતિ** સતિયા ચેવ સમ્પજાનપઞ્ઞાય ચ સમન્નાગતો હુત્વા. ઇમિના સુપરિગ્ગાહકં સતિસમ્પજઞ્ઞં કથિતં. **ઉટ્ઠાનસઞ્ઞં મનસિકરિત્વાતિ** અસુકવેલાય નામ ઉટ્ઠહિસ્સામી’તિ એવં ઉટ્ઠાનવેલાપરિચ્છેદકં ઉટ્ઠાનસઞ્ઞં ચિત્તે ઉપેત્વા. એવં કત્વા નિપન્નો હિ યથાપરિચ્છિન્નકાલેયેવ ઉટ્ઠાતું યુત્તો.

૫૨૦-૫૨૧. **સાતચ્ચં નેપક્કન્તિ** સતતં પવત્તયિતબ્બતો સાતચ્ચસઙ્ખાતં વીરિયઞ્ચેવ પરિપાકગતત્તા નેપક્કસઙ્ખાતં પઞ્ઞઞ્ચ યુત્તો અનુયુત્તો પવત્તયમાનોયેવ જાગરિયાનુયોગં અનુયુત્તો વિહરતીતિ અત્થો. એત્થ ચ વીરિયં લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકં કથિતં, પઞ્ઞાપિ વીરિયગતિકા એવ; વીરિયે લોકિયમ્હિ લોકિયા, લોકુત્તરે લોકુત્તરાતિ અત્થો.

૫૨૨. બોધિપક્ખિયાનં ધમ્માનન્તિ ચતુસચ્ચબોધિસઙ્ખાતસ્સ મગ્ગઞાણસ્સ પક્ખે ભવાનં ધમ્માનં. એત્તાવતા સબ્બેપિ સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મે સમૂહતો ગહેત્વા લોકિયાયપિ ભાવનાય એકારમ્મણે એકતો પવત્તનસમત્થે બોજ્ઝઙ્ગેયેવ દસ્સેન્તો **સત્ત બોજ્ઝઙ્ગા**તિઆદિમાહ. તે લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાવ કથિતાતિ વેદિતબ્બા. સેસમેત્થ હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનત્થમેવ.

૫૨૩. અભિક્કન્તેતિઆદિનિદ્દેસે **અભિક્કન્તે પટિક્કન્તે**તિ એત્થ તાવ અભિક્કન્તં વુચ્ચતિ પુરતો ગમનં. **પટિક્કન્ત**ન્તિ નિવત્તનં. તદુભયમ્પિ ચતૂસુ ઇરિયાપથેસુ લબ્ભતિ. ગમને તાવ પુરતો કાયં અભિહરન્તો અભિક્કમતિ નામ, પટિનિવત્તન્તો પટિક્કમતિ નામ. ઠાનેપિ ઠિતકોવ કાયં પુરતો ઓનામેન્તો અભિક્કમતિ નામ, પચ્છતો અપનામેન્તો પટિક્કમતિ નામ. નિસજ્જાયપિ નિસિન્નકોવ આસનસ્સ પુરિમઅઙ્ગાભિમુખો સંસરન્તો અભિક્કમતિ નામ, પચ્છિમઅઙ્ગપ્પદેસં પચ્ચાસંસરન્તો પટિક્કમતિ નામ. નિપજ્જાયપિ એસેવ નયો.

સમ્પજાનકારી હોતીતિ સમ્પજઞ્ઞેન સબ્બકિચ્ચકારી, સમ્પજઞ્ઞસ્સેવ વા કારી. સો હિ અભિક્કન્તાદીસુ સમ્પજઞ્ઞં કરોતેવ, ન કત્થચિ સમ્પજઞ્ઞવિરહિતો હોતિ. તં પન સમ્પજઞ્ઞં યસ્મા સતિસમ્પયુત્તમેવ હોતિ, તેનસ્સ નિદ્દેસે ''સતો સમ્પજાનો અભિક્કમતિ, સતો સમ્પજાનો પટિક્કમતી''તિ વુત્તં.

અયઞ્હિ અભિક્કમન્તો વા પટિક્કમન્તો વા ન મુટ્ઠસ્સતી અસમ્પજાનો હોતિ; સતિયા પન સમન્નાગતો પઞ્ઞાય ચ સમ્પજાનોયેવ અભિક્કમતિ ચેવ પટિક્કમતિ ચ; સબ્બેસુ અભિક્કમાદીસુ ચતુબ્બિધં સમ્પજઞ્ઞં ઓતારેતિ. ચતુબ્બિધઞ્હિ સમ્પજઞ્ઞં – સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં, સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં, ગોચરસમ્પજઞ્ઞં, અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞન્તિ. તત્થ અભિક્કમનચિત્તે ઉપ્પન્ને ચિત્તવસેનેવ અગન્ત્વા 'કિન્નુ મે એત્થ ગતેન અત્થો અત્થિ, નત્થી'તિ અત્થાનત્થં પરિગ્ગહેત્વા અત્થપરિગ્ગણ્હનં '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**'. તત્થ ચ 'અત્થો'તિ ચેતિયદસ્સનબોધિદસ્સનસઙ્ઘદસ્સનથેરદસ્સનઅસુભદસ્સનાદિવસેન ધમ્મતો વુડ્ઢિ. ચેતિયં વા બોધિં વા દિસ્વાપિ હિ બુદ્ધારમ્મણં પીતિં, સઙ્ઘદસ્સનેન સઙ્ઘારમ્મણં પીતિં ઉપ્પાદેત્વા તદેવ ખયવયતો સમ્મસન્તો અરહત્તં પાપુણાતિ. થેરે દિસ્વા તેસં ઓવાદે પતિટ્ઠાય, અસુભં દિસ્વા તત્થ પઠમજ્ઝાનં ઉપ્પાદેત્વા તદેવ ખયવયતો સમ્મસન્તો અરહત્તં પાપુણાતિ. તસ્મા એતેસં દસ્સનં સાત્થં. કેચિ પન ''આમિસતોપિ વુડ્ઢિ અત્થોયેવ; તં નિસ્સાય બ્રહ્મચરિયાનુગ્ગહાય પટિપન્નત્તા''તિ વદન્તિ.

તસ્મિં પન ગમને સપ્પાયાસપ્પાયં પરિગ્ગહેત્વા સપ્પાયપરિગ્ગણ્હનં '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**', સેય્યથિદં – ચેતિયદસ્સનં તાવ સાત્થં. સચે પન ચેતિયસ્સ મહતિયા પૂજાય દસદ્વાદસયોજનન્તરે પરિસા સન્નિપતન્તિ , અત્તનો વિભવાનુરૂપં ઇત્થિયોપિ પુરિસાપિ અલઙ્કતપટિયત્તા ચિત્તકમ્મરૂપકાનિ વિય સઞ્ચરન્તિ, તત્ર ચસ્સ ઇટ્ઠે આરમ્મણે લોભો, અનિટ્ઠે પટિઘો, અસમપેક્ખને મોહો ઉપ્પજ્જતિ, કાયસંસગ્ગાપત્તિં વા આપજ્જતિ, જીવિતબ્રહ્મચરિયાનં વા અન્તરાયો હોતિ. એવં તં ઠાનં અસપ્પાયં હોતિ. વુત્તપ્પકારઅન્તરાયાભાવે સપ્પાયં. બોધિદસ્સનેપિ એસેવ નયો. સઙ્ઘદસ્સનમ્પિ સાત્થં. સચે પન અન્તોગામે મહામણ્ડપં કારેત્વા સબ્બરત્તિં ધમ્મસ્સવનં કરોન્તેસુ મનુસ્સેસુ વુત્તપ્પકારેનેવ જનસન્નિપાતો ચેવ અન્તરાયો ચ હોતિ. એવં તં ઠાનં અસપ્પાયં હોતિ; અન્તરાયાભાવે સપ્પાયં હોતિ. મહાપરિસપરિવારાનં થેરાનં દસ્સનેપિ એસેવ નયો.

અસુભદસ્સનમ્પિ સાત્થં. તદત્થદીપનત્થઞ્ચ ઇદં વત્થુ – એકો કિર દહરભિક્ખુ સામણેરં ગહેત્વા દન્તકટ્ઠત્થાય ગતો. સામણેરો મગ્ગા ઓક્કમિત્વા પુરતો ગચ્છન્તો અસુભં દિસ્વા પઠમજ્ઝાનં નિબ્બત્તેત્વા તદેવ પાદકં કત્વા

સઙ્ખારે સમ્મસન્તો તીણિ ફલાનિ સચ્છિકત્વા ઉપરિમગ્ગત્થાય કમ્મટ્ઠાનં પરિગ્ગહેત્વા અટ્ઠાસિ. દહરો તં અપસ્સન્તો ‘‘સામણેરા’’તિ પક્કોસિ. સો ‘મયા પબ્બજિતદિવસતો પટ્ઠાય ભિક્ખુના સદ્ધિં દ્વે કથા નામ ન કથિતપુબ્બા, અઞ્ઞસ્મિં દિવસે ઉપરિવિસેસં નિબ્બત્તેસ્સામી’તિ ચિન્તેત્વા ‘‘કિં, ભન્તે’’તિ પટિવચનં અદાસિ. ‘‘એહી’’તિ ચ વુત્તો એકવચનેનેવ આગન્ત્વા ‘‘ભન્તે, ઇમિના તાવ મગ્ગેન ગન્ત્વા મયા ઠિતોકાસે મુહુત્તં પુરત્થાભિમુખો ઠત્વા ઓલોકેથા’’તિ આહ. સો તથા કત્વા તેન પત્તવિસેસમેવ પાપુણિ. એવં એકં અસુભં દ્વિન્નં જનાનં અત્થાય જાતં. એવં સાત્થમ્પિ પનેતં પુરિસસ્સ માતુગામાસુભં અસપ્પાયં, માતુગામસ્સ ચ પુરિસાસુભં, સભાગમેવ સપ્પાયન્તિ. એવં સપ્પાયપરિગ્ગણ્હનં સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં નામ.

એવં પરિગ્ગહિતસાત્થસપ્પાયસ્સ પન અટ્ઠતિંસાય કમ્મટ્ઠાનેસુ અત્તનો ચિત્તરુચિયં કમ્મટ્ઠાનસઙ્ખાતં ગોચરં ઉગ્ગહેત્વા ભિક્ખાચારગોચરે તં ગહેત્વાવ ગમનં ‘**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**’ નામ. તસ્સાવિભાવનત્થં ઇદં ચતુક્કં વેદિતબ્બં –

ઇધેકચ્ચો ભિક્ખુ હરતિ ન પચ્ચાહરતિ, એકચ્ચો ન હરતિ પચ્ચાહરતિ, એકચ્ચો પન નેવ હરતિ ન પચ્ચાહરતિ, એકચ્ચો હરતિ ચ પચ્ચાહરતિ ચ. તત્થ યો ભિક્ખુ દિવસં ચઙ્કમેન નિસજ્જાય આવરણીયેહિ ધમ્મેહિ ચિત્તં પરિસોધેત્વા, તથા રત્તિયા પઠમયામે મજ્ઝિમયામે સેય્યં કપ્પેત્વા પચ્છિમયામેપિ નિસજ્જાચઙ્કમેહિ વીતિનામેત્વા પગેવ ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણવત્તં કત્વા બોધિરુક્ખે ઉદકં આસિઞ્ચિત્વા પાનીયં પરિભોજનીયં પચ્ચુપટ્ઠાપેત્વા આચરિયુપજ્ઝાયવત્તાદીનિ સબ્બાનિ ખન્ધકવત્તાનિ સમાદાય વત્તતિ, સો સરીરપરિકમ્મં કત્વા સેનાસનં પવિસિત્વા દ્વે તયો પલ્લઙ્કે ઉસુમં ગાહાપેન્તો કમ્મટ્ઠાનં અનુયુઞ્જિત્વા, ભિક્ખાચારવેલાય ઉટ્ઠહિત્વા કમ્મટ્ઠાનસીસેનેવ પત્તચીવરમાદાય સેનાસનતો નિક્ખમિત્વા કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તોવ ચેતિયઙ્ગણં ગન્ત્વા, સચે બુદ્ધાનુસ્સતિકમ્મટ્ઠાનં હોતિ તં અવિસ્સજ્જેત્વાવ ચેતિયઙ્ગણં પવિસતિ, અઞ્ઞં ચે કમ્મટ્ઠાનં હોતિ સોપાનમૂલે ઠત્વા હત્થેન ગહિતભણ્ડં વિય તં ઠપેત્વા બુદ્ધારમ્મણં પીતિં ગહેત્વા ચેતિયઙ્ગણં આરુય્હ મહન્તં ચેતિયં ચે, તિક્ખત્તું પદક્ખિણં કત્વા ચતૂસુ ઠાનેસુ વન્દિતબ્બં, ખુદ્દકં ચે, તથેવ પદક્ખિણં કત્વા અટ્ઠસુ ઠાનેસુ વન્દિતબ્બં. ચેતિયં વન્દિત્વા બોધિયઙ્ગણં પત્તેનાપિ બુદ્ધસ્સ ભગવતો સમ્મુખા વિય નિપચ્ચાકારં દસ્સેત્વા બોધિ વન્દિતબ્બા.

સો એવં ચેતિયઞ્ચ બોધિઞ્ચ વન્દિત્વા પટિસામિતટ્ઠાનં ગન્ત્વા, પટિસામિતં ભણ્ડકં હત્થેન ગણ્હન્તો વિય, નિક્ખિત્તકમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા ગામસમીપે કમ્મટ્ઠાનસીસેનેવ ચીવરં પારુપિત્વા ગામં પિણ્ડાય પવિસતિ. અથ નં મનુસ્સા દિસ્વા ‘અય્યો નો આગતો’તિ પચ્ચુગ્ગન્ત્વા પત્તં ગહેત્વા આસનસાલાય વા ગેહે વા નિસીદાપેત્વા યાગું દત્વા યાવ ભત્તં ન નિટ્ઠાતિ તાવ પાદે ધોવિત્વા તેલેન મક્ખેત્વા પુરતો નિસીદિત્વા પઞ્હં વા પુચ્છન્તિ ધમ્મં વા સોતુકામા હોન્તિ. સચેપિ ન કથાપેન્તિ ‘‘જનસઙ્ગહત્થં ધમ્મકથા નામ કાતબ્બાયેવા’’તિ અટ્ઠકથાચરિયા વદન્તિ. ધમ્મકથા હિ કમ્મટ્ઠાનવિનિમુત્તા નામ નત્થિ. તસ્મા કમ્મટ્ઠાનસીસેનેવ આહારં પરિભુઞ્જિત્વા અનુમોદનં વત્વા નિવત્તિયમાનેહિપિ મનુસ્સેહિ અનુગતોવ ગામતો નિક્ખમિત્વા તત્થ તે નિવત્તેત્વા મગ્ગં પટિપજ્જતિ.

અથ નં પુરેતરં નિક્ખમિત્વા બહિગામે કતભત્તકિચ્ચા સામણેરદહરભિક્ખૂ દિસ્વા પચ્ચુગ્ગન્ત્વા પત્તચીવરમસ્સ ગણ્હન્તિ. પોરાણકભિક્ખૂ કિર ‘અમ્હાકં ઉપજ્ઝાયો, અમ્હાકં આચરિયો’તિ ન મુખં ઓલોકેત્વા વત્તં કરોન્તિ, સમ્પત્તપરિચ્છેદેનેવ કરોન્તિ. તે તં પુચ્છન્તિ ‘‘ભન્તે, એતે મનુસ્સા તુમ્હાકં કિં હોન્તિ? માતિપક્ખતો સમ્બન્ધા પિતિપક્ખતો’’તિ? ‘‘કિં દિસ્વા પુચ્છથા’’તિ? ‘‘તુમ્હેસુ એતેસં પેમં બહુમાન’’ન્તિ. ‘‘આવુસો, યં માતાપિતૂહિપિ દુક્કરં તં એતે મનુસ્સા અમ્હાકં કરોન્તિ. પત્તચીવરમ્પિ નો એતેસં સન્તકમેવ, એતેસં આનુભાવેન

નેવ ભયે ભયં, ન છાતકે છાતકં જાનામ. એદિસા નામ અમ્હાકં ઉપકારિનો નત્થી''તિ તેસં ગુણે કથેન્તો ગચ્છતિ. અયં વુચ્ચતિ '**હરતિ ન પચ્ચાહરતી**'તિ.

યસ્સ પન પગેવ વુત્તપ્પકારં વત્તપટિપત્તિં કરોન્તસ્સ કમ્મજતેજો પજ્જલતિ, અનુપાદિન્નકં મુઞ્ચિત્વા ઉપાદિન્નકં ગણ્હાતિ, સરીરતો સેદા મુચ્ચન્તિ, કમ્મટ્ઠાનં વીથિં નારોહતિ, સો પગેવ પત્તચીવરમાદાય વેગસાવ ચેતિયં વન્દિત્વા ગોરૂપાનં નિક્ખમનવેલાયમેવ ગામં યાગુભિક્ખાય પવિસિત્વા યાગું લભિત્વા આસનસાલં ગન્ત્વા પિવતિ. અથસ્સ દ્વત્તિક્ખત્તું અજ્ઝોહરણમત્તેનેવ કમ્મજતેજોધાતુ ઉપાદિન્નકં મુઞ્ચિત્વા અનુપાદિન્નકં ગણ્હાતિ, ઘટસતેન ન્હાતો વિય તેજોધાતુપરિળાહનિબ્બાનં પત્વા કમ્મટ્ઠાનસીસેન યાગું પરિભુઞ્જિત્વા પત્તઞ્ચ મુખઞ્ચ ધોવિત્વા અન્તરાભત્તે કમ્મટ્ઠાનં મનસિકત્વા અવસેસટ્ઠાને પિણ્ડાય ચરિત્વા કમ્મટ્ઠાનસીસેન આહારં પરિભુઞ્જિત્વા તતો પટ્ઠાય પોઙ્ખાનુપોઙ્ખં ઉપટ્ઠહમાનં કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વાવ આગચ્છતિ. અયં વુચ્ચતિ '**ન હરતિ પચ્ચાહરતી**'તિ. એદિસા ચ ભિક્ખૂ યાગું પિવિત્વા વિપસ્સનં આરભિત્વા બુદ્ધસાસને અરહત્તં પત્તા નામ ગણનપથં વીતિવત્તા. સીહળદીપેયેવ તેસુ તેસુ ગામેસુ આસનસાલાય ન તં આસનં અત્થિ, યત્થ યાગું પિવિત્વા અરહત્તં પત્તા ભિક્ખૂ નત્થીતિ.

યો પમાદવિહારી હોતિ નિક્ખિત્તધુરો સબ્બવત્તાનિ ભિન્દિત્વા પઞ્ચવિધચેતોખીલવિનિબન્ધબદ્ધચિત્તો વિહરન્તો 'કમ્મટ્ઠાનં નામ અત્થી'તિપિ સઞ્ઞં અકત્વા ગામં પિણ્ડાય પવિસિત્વા અનનુલોમિકેન ગિહીસંસગ્ગેન સંસટ્ઠો ચરિત્વા ચ ભુઞ્જિત્વા ચ તુચ્છો નિક્ખમતિ – અયં વુચ્ચતિ '**નેવ હરતિ ન પચ્ચાહરતી**'તિ.

યો પનાયં ''હરતિ ચ પચ્ચાહરતિ ચા''તિ વુત્તો, સો ગતપચ્ચાગતિકવત્તવસેન વેદિતબ્બો – અત્થકામા હિ કુલપુત્તા સાસને પબ્બજિત્વા દસમ્પિ વીસમ્પિ તિંસમ્પિ ચત્તારીસમ્પિ પઞ્ઞાસમ્પિ સતમ્પિ એકતો વસન્તા કતિકવત્તં કત્વા વિહરન્તિ – ''આવુસો, તુમ્હે ન ઇણટ્ટા, ન ભયટ્ટા, ન આજીવિકાપકતા પબ્બજિતા; દુક્ખા મુઞ્ચિતુકામા પનેત્થ પબ્બજિતા. તસ્મા ગમને ઉપ્પન્નકિલેસં ગમનેયેવ નિગ્ગણ્હથ. ઠાને, નિસજ્જાય, સયને ઉપ્પન્નકિલેસં સયનેયેવ નિગ્ગણ્હથા''તિ.

તે એવં કતિકવત્તં કત્વા ભિક્ખાચારં ગચ્છન્તા, અડ્ઢઉસભઉસભઅડ્ઢગાવુતગાવુતન્તરેસુ પાસાણા હોન્તિ, તાય સઞ્ઞાય કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તાવ ગચ્છન્તિ. સચે કસ્સચિ ગમને કિલેસો ઉપ્પજ્જતિ, તત્થેવ નં નિગ્ગણ્હાતિ. તથા અસક્કોન્તો તિટ્ઠતિ. અથસ્સ પચ્છતો આગચ્છન્તોપિ તિટ્ઠતિ. સો 'અયં ભિક્ખુ તુય્હં ઉપ્પન્નં વિતક્કં જાનાતિ, અનનુચ્છવિકં તે એત'ન્તિ અત્તાનં પટિચોદેત્વા વિપસ્સનં વડ્ઢેત્વા અરિયભૂમિં ઓક્કમતિ. તથા અસક્કોન્તો નિસીદતિ. અથસ્સ પચ્છતો આગચ્છન્તોપિ નિસીદતીતિ સો એવ નયો. અરિયભૂમિં ઓક્કમિતું અસક્કોન્તોપિ તં કિલેસં વિક્ખમ્ભેત્વા કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તોવ ગચ્છતિ, ન કમ્મટ્ઠાનવિપ્પયુત્તેન ચિત્તેન પાદં ઉદ્ધરતિ, ઉદ્ધરતિ ચે પટિનિવત્તિત્વા પુરિમપદેસઞ્ઞેવ એતિ, આલિન્દકવાસી મહાફુસ્સદેવત્થેરો વિય. સો કિર એકૂનવીસતિ વસ્સાનિ ગતપચ્ચાગતવત્તં પૂરેન્તો એવ વિહાસિ. મનુસ્સાપિ અન્તરામગ્ગે કસન્તા ચ વપન્તા ચ મદ્દન્તા ચ કમ્માનિ ચ કરોન્તા થેરં તથાગચ્છન્તં દિસ્વા ''અયં થેરો પુનપ્પુનં નિવત્તિત્વા ગચ્છતિ, કિં નુ ખો મગ્ગમૂળ્હો ઉદાહુ કિઞ્ચિ પમુટ્ઠો''તિ સમુલ્લપન્તિ. સો તં અનાદિયિત્વા કમ્મટ્ઠાનયુત્તચિત્તેનેવ સમણધમ્મં કરોન્તો વીસતિવસ્સબ્ભન્તરે અરહત્તં પાપુણિ. અરહત્તપત્તદિવસે ચસ્સ ચઙ્કમનકોટિયં અધિવત્થા દેવતા અઙ્ગુલીહિ દીપં ઉજ્જાલેત્વા અટ્ઠાસિ. ચત્તારોપિ મહારાજાનો સક્કો ચ દેવાનમિન્દો બ્રહ્મા ચ સહમ્પતિ ઉપટ્ઠાનં આગમિંસુ. તઞ્ચ ઓભાસં દિસ્વા વનવાસી મહાતિસ્સત્થેરો તં દુતિયદિવસે પુચ્છિ – ''રત્તિભાગે આયસ્મતો સન્તિકે ઓભાસો અહોસિ. કિં સો

ઓભાસો''તિ? થેરો વિક્ખેપં કરોન્તો ''ઓભાસો નામ દીપોભાસોપિ હોતિ, મણિઓભાસોપી''તિ એવમાદિમાહ. તતો ''પટિચ્છાદેથ તુમ્હે''તિ નિબદ્ધો ''આમા''તિ પટિજાનિત્વા આરોચેસિ.

કાળવલ્લિમણ્ડપવાસી મહાનાગત્થેરો વિય ચ. સોપિ કિર ગતપચ્ચાગતવત્તં પૂરેન્તો 'પઠમં તાવ ભગવતો મહાપધાનં પૂજેસ્સામી'તિ સત્ત વસ્સાનિ ઠાનચઙ્કમમેવ અધિટ્ઠાસિ; પુન સોળસ વસ્સાનિ ગતપચ્ચાગતવત્તં પૂરેત્વા અરહત્તં પાપુણિ. સો કમ્મટ્ઠાનયુત્તેનેવ ચિત્તેન પાદં ઉદ્ધરન્તો વિપ્પયુત્તેન ચિત્તેન ઉદ્ધતે પાદે પટિનિવત્તેન્તો ગામસીમં ગન્ત્વા 'ગાવી નુ ખો, પબ્બજિતો નુ ખો'તિ આસઙ્કનીયપ્પદેસે ઠત્વા ચીવરં પારુપિત્વા કચ્છકન્તરતો ઉદકેન પત્તં ધોવિત્વા ઉદકગણ્ડૂસં કરોતિ. કિં કારણા? 'મા મે ભિક્ખં દાતું વા વન્દિતું વા આગતે મનુસ્સે 'દીઘાયુકા હોથા'તિ વચનમત્તેનાપિ કમ્મટ્ઠાનવિક્ખેપો અહોસી'તિ. 'અજ્જ, ભન્તે, કતિમી'તિ દિવસં વા ભિક્ખુગણનં વા પઞ્હં વા પુચ્છિતો પન ઉદકં ગિલિત્વા આરોચેતિ; સચે દિવસાદિપુચ્છકા ન હોન્તિ, નિક્ખમનવેલાયં ગામદ્વારે નિટ્ઠુભિત્વાવ યાતિ.

કલમ્બતિત્થવિહારે વસ્સૂપગતા પઞ્ઞાસ ભિક્ખૂ વિય ચ. તે કિર આસાળ્હિપુણ્ણમાયં કતિકવત્તં અકંસુ – ''અરહત્તં અપ્પત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞં નાલપિસ્સામા''તિ. ગામઞ્ચ પિણ્ડાય પવિસન્તા ઉદકગણ્ડૂસં કત્વા પવિસિંસુ, દિવસાદીસુ પુચ્છિતેસુ વુત્તનયેન પટિપજ્જિંસુ. તત્થ મનુસ્સા નિટ્ઠુભનટ્ઠાનં દિસ્વા જાનિંસુ – 'અજ્જ એકો આગતો, અજ્જ દ્વે'તિ; એવઞ્ચ ચિન્તેસું – 'કિન્નુ ખો એતે અમ્હેહેવ સદ્ધિં ન સલ્લપન્તિ ઉદાહુ અઞ્ઞમઞ્ઞમ્પિ? યદિ અઞ્ઞમઞ્ઞમ્પિ ન સલ્લપન્તિ, અદ્ધા વિવાદજાતા ભવિસ્સન્તિ; એથ ને અઞ્ઞમઞ્ઞં ખમાપેસ્સામા'તિ સબ્બે વિહારં ગન્ત્વા પઞ્ઞાસાય ભિક્ખૂસુ દ્વેપિ ભિક્ખૂ એકોકાસે નાદ્દસંસુ. તતો યો તેસુ ચક્ખુમા પુરિસો સો આહ – ''ન, ભો, કલહકારકાનં વસનોકાસો ઈદિસો હોતિ. સુસમ્મટ્ઠં ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણં, સુનિક્ખિત્તા સમ્મજ્જનિયો, સૂપટ્ઠિતં પાનીયપરિભોજનીય''ન્તિ. તે તતોવ નિવત્તા. તેપિ ભિક્ખૂ અન્તોતેમાસેયેવ અરહત્તં પત્વા મહાપવારણાય વિસુદ્ધિપવારણં પવારેસું.

એવં કાળવલ્લિમણ્ડપવાસી મહાનાગત્થેરો વિય, કલમ્બુતિત્થવિહારે વસ્સૂપગતભિક્ખૂ વિય ચ કમ્મટ્ઠાનયુત્તેનેવ ચિત્તેન પાદં ઉદ્ધરન્તો ગામસમીપં ગન્ત્વા ઉદકગણ્ડૂસં કત્વા વીથિયો સલ્લક્ખેત્વા યત્થ સુરાસોણ્ડધુત્તાદયો કલહકારકા ચણ્ડહત્થિઅસ્સાદયો વા નત્થિ, તં વીથિં પટિપજ્જતિ. તત્થ પિણ્ડાય ચરમાનો ન તુરિતતુરિતો વિય જવેન ગચ્છતિ, ન હિ જવનપિણ્ડપાતિકધુતઙ્ગં નામ કિઞ્ચિ અત્થિ, વિસમભૂમિભાગપ્પત્તં પન ઉદકસકટં વિય નિચ્ચલો હુત્વા ગચ્છતિ, અનુઘરં પવિટ્ઠો ચ દાતુકામં વા અદાતુકામં વા સલ્લક્ખેતું તદનુરૂપં કાલં આગમેન્તો ભિક્ખં ગહેત્વા અન્તોગામે વા બહિગામે વા વિહારમેવ વા આગન્ત્વા , યથાફાસુકે પતિરૂપે ઓકાસે નિસીદિત્વા, કમ્મટ્ઠાનં મનસિકરોન્તો આહારે પટિકૂલસઞ્ઞં ઉપટ્ઠપેત્વા, અક્ખબ્ભઞ્જનવણાલેપનપુત્તમંસૂપમવસેન પચ્ચવેક્ખન્તો અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં આહારં આહારેતિ નેવ દવાય, ન મદાય, ન મણ્ડનાય, ન વિભૂસનાય...પે॰... ફાસુવિહારો ચાતિ. ભુત્તાવી ચ ઉદકકિચ્ચં કત્વા મુહુત્તં ભત્તકિલમથં પટિપ્પસ્સમ્ભેત્વા યથા પુરેભત્તં, એવં પચ્છાભત્તં પુરિમયામં પચ્છિમયામઞ્ચ કમ્મટ્ઠાનમેવ મનસિકરોતિ. અયં વુચ્ચતિ '**હરતિ ચ પચ્ચાહરતિ ચા**'તિ.

ઇમં પન હરણપચ્ચાહરણસઙ્ખાતં ગતપચ્ચાગતવત્તં પૂરેન્તો, યદિ ઉપનિસ્સયસમ્પન્નો હોતિ, પઠમવયે એવ અરહત્તં પાપુણાતિ, નો ચે પઠમવયે પાપુણાતિ અથ મજ્ઝિમવયે, નો ચે મજ્ઝિમવયે પાપુણાતિ અથ પચ્છિમવયે, નો ચે પચ્છિમવયે પાપુણાતિ અથ મરણસમયે, નો ચે મરણસમયે પાપુણાતિ અથ દેવપુત્તો હુત્વા,

નો ચે દેવપુત્તો હુત્વા પાપુણાતિ અનુપ્પન્ને બુદ્ધે નિબ્બત્તો પચ્ચેકબોધિં સચ્છિકરોતિ, નો ચે પચ્ચેકબોધિં સચ્છિકરોતિ અથ બુદ્ધાનં સમ્મુખીભાવે ખિપ્પાભિઞ્ઞો વા હોતિ – સેય્યથાપિ થેરો બાહિયો દારુચીરિયો, મહાપઞ્ઞો વા – સેય્યથાપિ થેરો સારિપુત્તો, મહિદ્ધિકો વા – સેય્યથાપિ થેરો મહામોગ્ગલ્લાનો, ધુતઙ્ગધરો વા – સેય્યથાપિ થેરો મહાકસ્સપો, દિબ્બચક્ખુકો વા – સેય્યથાપિ થેરો અનુરુદ્ધો, વિનયધરો વા – સેય્યથાપિ થેરો ઉપાલિ, ધમ્મકથિકો વા – સેય્યથાપિ થેરો પુણ્ણો મન્તાણિપુત્તો, આરઞ્ઞિકો વા – સેય્યથાપિ થેરો રેવતો, બહુસ્સુતો વા – સેય્યથાપિ થેરો આનન્દો, સિક્ખાકામો વા – સેય્યથાપિ થેરો રાહુલો બુદ્ધપુત્તોતિ. ઇતિ ઇમસ્મિં ચતુક્કે ય્વાયં હરતિ ચ પચ્ચાહરતિ ચ, તસ્સ ગોચરસમ્પજઞ્ઞં સિખાપ્પત્તં હોતિ.

અભિક્કમાદીસુ પન અસમ્મુય્હનં **અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**. તં એવં વેદિતબ્બં – ઇધ ભિક્ખુ અભિક્કમન્તો વા પટિક્કમન્તો વા યથા અન્ધબાલપુથુજ્જના અભિક્કમાદીસુ 'અત્તા અભિક્કમતિ, અત્તના અભિક્કમો નિબ્બત્તિતો'તિ વા 'અહં અભિક્કમામિ, મયા અભિક્કમો નિબ્બત્તિતો'તિ વા સમ્મુય્હન્તિ, તથા અસમ્મુય્હન્તો 'અભિક્કમામી'તિ ચિત્તે ઉપ્પજ્જમાને તેનેવ ચિત્તેન સદ્ધિં ચિત્તસમુટ્ઠાનવાયોધાતુ વિઞ્ઞત્તિં જનયમાના ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારવસેન અયં કાયસમ્મતો અટ્ઠિસઙ્ઘાતો અભિક્કમતિ. તસ્સેવં અભિક્કમતો એકેકપાદુદ્ધરણે પથવીધાતુ આપોધાતૂતિ દ્વે ધાતુયો ઓમત્તા હોન્તિ મન્દા, ઇતરા દ્વે અધિમત્તા હોન્તિ બલવતિયો; તથા અતિહરણવીતિહરણેસુ. વોસ્સજ્જને તેજોધાતુ વાયોધાતૂતિ દ્વે ધાતુયો ઓમત્તા હોન્તિ મન્દા, ઇતરા દ્વે અધિમત્તા હોન્તિ બલવતિયો; તથા સન્નિક્ખેપનસન્નિરુજ્ઝનેસુ તત્થ ઉદ્ધરણે પવત્તા રૂપારૂપધમ્મા અતિહરણં ન પાપુણન્તિ; તથા અતિહરણે પવત્તા વીતિહરણં, વીતિહરણે પવત્તા વોસ્સજ્જનં, વોસ્સજ્જને પવત્તા સન્નિક્ખેપનં, સન્નિક્ખેપને પવત્તા સન્નિરુજ્ઝનં ન પાપુણન્તિ; તત્થ તત્થેવ પબ્બં પબ્બં સન્ધિ સન્ધિ ઓધિ ઓધિ હુત્વા તત્તકપાલે પક્ખિત્તતિલં વિય પટપટાયન્તા ભિજ્જન્તિ. તત્થ કો એકો અભિક્કમતિ? કસ્સ વા એકસ્સ અભિક્કમનં? પરમત્થતો હિ ધાતૂનંયેવ ગમનં, ધાતૂનં ઠાનં, ધાતૂનં નિસજ્જા, ધાતૂનં સયનં, તસ્મિં તસ્મિઞ્હિ કોટ્ઠાસે સદ્ધિં રૂપેહિ –

અઞ્ઞં ઉપ્પજ્જતે ચિત્તં, અઞ્ઞં ચિત્તં નિરુજ્ઝતિ;
અવીચિમનુસમ્બન્ધો, નદીસોતોવ વત્તતીતિ.

એવં અભિક્કમાદીસુ અસમ્મુય્હનં અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં નામાતિ.

નિટ્ઠિતો **અભિક્કન્તે પટિક્કન્તે સમ્પજાનકારી હોતી**તિપદસ્સ અત્થો.

આલોકિતે વિલોકિતેતિ એત્થ પન **આલોકિતં** નામ પુરતો પેક્ખનં, **વિલોકિતં** નામ અનુદિસાપેક્ખનં. અઞ્ઞાનિપિ હેટ્ઠા ઉપરિ પચ્છતો પેક્ખનવસેન ઓલોકિતઉલ્લોકિતાપલોકિતાનિ નામ હોન્તિ. તાનિ ઇધ ન ગહિતાનિ. સારુપ્પવસેન પન ઇમાનેવ દ્વે ગહિતાનિ. ઇમિના વા મુખેન સબ્બાનિપિ તાનિ ગહિતાનેવાતિ.

તત્થ 'આલોકેસ્સામી'તિ ચિત્તે ઉપ્પન્ને ચિત્તવસેનેવ અનોલોકેત્વા અત્થપરિગ્ગણ્હનં '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**'. તં આયસ્મન્તં નન્દં કાયસક્ખિં કત્વા વેદિતબ્બં. વુત્તઞ્હેતં ભગવતા –

''સચે, ભિક્ખવે, નન્દસ્સ પુરત્થિમા દિસા આલોકેતબ્બા હોતિ, સબ્બં ચેતસા સમન્નાહરિત્વા નન્દો પુરત્થિમં દિસં આલોકેતિ – 'એવં મે પુરત્થિમં દિસં આલોકયતો ન અભિજ્ઝાદોમનસ્સા પાપકા અકુસલા

ધમ્મા અન્વાસ્સવિસ્સન્તી'તિ. ઇતિહ સાત્થકસમ્પજાનો હોતિ. ''સચે, ભિક્ખવે, નન્દસ્સ પચ્છિમા દિસા, ઉત્તરા દિસા, દક્ખિણા દિસા, ઉદ્ધં, અધો, અનુદિસા અનુવિલોકેતબ્બા હોતિ, સબ્બં ચેતસા સમન્નાહરિત્વા નન્દો અનુદિસં અનુવિલોકેતિ – એવં મે અનુદિસં અનુવિલોકયતો…પે॰… સમ્પજાનો હોતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૯).

અપિચ ઇધાપિ પુબ્બે વુત્તચેતિયદસ્સનાદિવસેનેવ સાત્થકતા ચ સપ્પાયતા ચ વેદિતબ્બા.

કમ્મટ્ઠાનસ્સ પન અવિજહનમેવ '**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**'. તસ્મા ખન્ધધાતુઆયતનકમ્મટ્ઠાનિકેહિ અત્તનો કમ્મટ્ઠાનવસેનેવ, કસિણાદિકમ્મટ્ઠાનિકેહિ વા પન કમ્મટ્ઠાનસીસેનેવ આલોકનવિલોકનં કાતબ્બં.

અબ્ભન્તરે અત્તા નામ આલોકેતા વા વિલોકેતા વા નત્થિ. 'આલોકેસ્સામી'તિ પન ચિત્તે ઉપ્પજ્જમાને તેનેવ ચિત્તેન સદ્ધિં ચિત્તસમુટ્ઠાના વાયોધાતુ વિઞ્ઞત્તિં જનયમાના ઉપ્પજ્જતિ. ઇતિ ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારવસેન હેટ્ઠિમં અક્ખિદલં અધો સીદતિ, ઉપરિમં ઉદ્ધં લઙ્ઘેતિ. કોચિ યન્તકેન વિવરન્તો નામ નત્થિ. તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચં સાધેન્તં ઉપ્પજ્જતી'તિ એવં પજાનનં પનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**' નામ.

અપિચ મૂલપરિઞ્ઞાઆગન્તુકતાવકાલિકભાવવસેન પનેત્થ અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં વેદિતબ્બં. મૂલપરિઞ્ઞાવસેન તાવ –

ભવઙ્ગાવજ્જનઞ્ચેવ, દસ્સનં સમ્પટિચ્છનં;
સન્તીરણં વોટ્ઠબ્બનં, જવનં ભવતિ સત્તમં.

તત્થ ભવઙ્ગં ઉપપત્તિભવસ્સ અઙ્ગકિચ્ચં સાધયમાનં પવત્તતિ; તં આવટ્ટેત્વા કિરિયમનોધાતુ આવજ્જનકિચ્ચં સાધયમાના; તન્નિરોધા ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચં સાધયમાનં; તન્નિરોધા વિપાકમનોધાતુ સમ્પટિચ્છનકિચ્ચં સાધયમાના; તન્નિરોધા વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુ સન્તીરણકિચ્ચં સાધયમાના; તન્નિરોધા કિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુ વોટ્ઠબ્બનકિચ્ચં સાધયમાના; તન્નિરોધા સત્તક્ખત્તું જવનં જવતિ. તત્થ પઠમજવનેપિ 'અયં ઇત્થી, અયં પુરિસો'તિ રજ્જનદુસ્સનમુય્હનવસેન આલોકિતવિલોકિતં ન હોતિ; દુતિયજવનેપિ…પે॰… સત્તમજવનેપિ. એતેસુ પન, યુદ્ધમણ્ડલે યોધેસુ વિય, હેટ્ઠુપરિયવસેન ભિજ્જિત્વા પતિતેસુ 'અયં ઇત્થી, અયં પુરિસો'તિ રજ્જનાદિવસેન આલોકિતવિલોકિતં હોતિ. એવં તાવેત્થ '**મૂલપરિઞ્ઞાવસેન**' અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં વેદિતબ્બં.

ચક્ખુદ્વારે પન રૂપે આપાથગતે ભવઙ્ગચલનતો ઉદ્ધં સકસકકિચ્ચનિપ્ફાદનવસેન આવજ્જનાદીસુ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધેસુ અવસાને જવનં ઉપ્પજ્જતિ. તં પુબ્બે ઉપ્પન્નાનં આવજ્જનાદીનં ગેહભૂતે ચક્ખુદ્વારે આગન્તુકપુરિસો વિય હોતિ. તસ્સ યથા પરગેહે કિઞ્ચિ યાચિતું પવિટ્ઠસ્સ આગન્તુકપુરિસસ્સ ગેહસામિકેસુપિ તુણ્હીમાસિનેસુ આણાકરણં ન યુત્તં, એવં આવજ્જનાદીનં ગેહભૂતે ચક્ખુદ્વારે આવજ્જનાદીસુપિ અરજ્જન્તેસુ અદુસ્સન્તેસુ અમુય્હન્તેસુ ચ રજ્જનદુસ્સનમુય્હનં અયુત્તન્તિ. એવં '**આગન્તુકભાવવસેન**' અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં વેદિતબ્બં.

યાનિ પનેતાનિ ચક્ખુદ્વારે વોટ્ઠબ્બનપરિયોસાનાનિ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ, તાનિ સદ્ધિં સમ્પયુત્તધમ્મેહિ તત્થ તત્થેવ ભિજ્જન્તિ, અઞ્ઞમઞ્ઞં ન પસ્સન્તીતિ ઇત્તરાનિ તાવકાલિકાનિ હોન્તિ. તત્થ યથા એકસ્મિં ઘરે સબ્બેસુ

માનુસકેસુ મતેસુ અવસેસસ્સ એકકસ્સ તઙ્ખણંયેવ મરણધમ્મસ્સ ન યુત્તા નચ્ચગીતાદીસુ અભિરતિ નામ, એવમેવ એકદ્વારે સસમ્પયુત્તેસુ આવજ્જનાદીસુ તત્થ તત્થેવ મતેસુ અવસેસસ્સ તઙ્ખણંઞ્એવ મરણધમ્મસ્સ જવનસ્સાપિ રજ્જનદુસ્સનમુય્હનવસેન અભિરતિ નામ ન યુત્તાતિ. એવં '**તાવકાલિકભાવવસેન**' અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં વેદિતબ્બં.

અપિચ ખન્ધાયતનધાતુપચ્ચયપચ્ચવેક્ખણવસેનપેતં વેદિતબ્બં. એત્થ હિ ચક્ખુ ચેવ રૂપાનિ ચ રૂપક્ખન્ધો, દસ્સનં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો, તંસમ્પયુત્તા વેદના વેદનાક્ખન્ધો, સઞ્ઞા સઞ્ઞાક્ખન્ધો, ફસ્સાદિકા સઙ્ખારક્ખન્ધો. એવમેતેસં પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં સમવાયે આલોકનવિલોકનં પઞ્ઞાયતિ. તત્થ કો એકો આલોકેતિ? કો વિલોકેતિ?

તથા ચક્ખુ ચક્ખાયતનં, રૂપં રૂપાયતનં, દસ્સનં મનાયતનં, વેદનાદયો તંસમ્પયુત્તા ધમ્મા ધમ્માયતનં. એવમેતેસં ચતુન્નં આયતનાનં સમવાયે આલોકનવિલોકનં પઞ્ઞાયતિ. તત્થ કો એકો આલોકેતિ? કો વિલોકેતિ?

તથા ચક્ખુ ચક્ખુધાતુ, રૂપં રૂપધાતુ, દસ્સનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણધાતુ, તંસમ્પયુત્તા વેદનાદયો ધમ્મા ધમ્મધાતુ. એવમેતાસં ચતુન્નં ધાતૂનં સમવાયે આલોકનવિલોકનં પઞ્ઞાયતિ. તત્થ કો એકો આલોકેતિ? કો વિલોકેતિ?

તથા ચક્ખુ નિસ્સયપચ્ચયો, રૂપં આરમ્મણપચ્ચયો, આવજ્જનં અનન્તરસમનન્તરઅનન્તરૂપનિસ્સયનત્થિવિગતપચ્ચયો, આલોકો ઉપનિસ્સયપચ્ચયો, વેદનાદયો સહજાતાદિપચ્ચયા. એવમેતેસં પચ્ચયાનં સમવાયે આલોકનવિલોકનં પઞ્ઞાયતિ. તત્થ કો એકો આલોકેતિ? કો વિલોકેતીતિ? એવમેત્થ ખન્ધાયતનધાતુપચ્ચયપચ્ચવેક્ખણવસેનાપિ અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં વેદિતબ્બં.

સમિઞ્જિતે પસારિતેતિ પબ્બાનં સમિઞ્જનપસારણે. તત્થ ચિત્તવસેનેવ સમિઞ્જનપસારણં અકત્વા હત્થપાદાનં સમિઞ્જનપસારણપચ્ચયા અત્થાનત્થં પરિગ્ગહેત્વા તત્થ અત્થપરિગ્ગણ્હનં '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**'. તત્થ હત્થપાદે અતિચિરં સમિઞ્જિત્વા વા પસારેત્વા એવ વા ઠિતસ્સ ખણે ખણે વેદના ઉપ્પજ્જન્તિ, ચિત્તં એકગ્ગતં ન લભતિ, કમ્મટ્ઠાનં પરિપતતિ, વિસેસં નાધિગચ્છતિ; કાલે સમિઞ્જન્તસ્સ કાલે પસારેન્તસ્સ પન તા વેદના નુપ્પજ્જન્તિ, ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, કમ્મટ્ઠાનં ફાતિં ગચ્છતિ, વિસેસમધિગચ્છતીતિ. એવં 'અત્થાનત્થપરિગ્ગણ્હનં' વેદિતબ્બં.

અત્થે પન સતિપિ સપ્પાયાસપ્પાયં પરિગ્ગહેત્વા સપ્પાયપરિગ્ગણ્હનં '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**'.

તત્રાયં નયો – મહાચેતિયઙ્ગણે કિર દહરભિક્ખૂ સજ્ઝાયં ગણ્હન્તિ. તેસં પિટ્ઠિપસ્સે દહરભિક્ખુનિયો ધમ્મં સુણન્તિ. તત્રેકો દહરો હત્થં પસારેન્તો કાયસંસગ્ગં પત્વા તેનેવ કારણેન ગિહી જાતો. અપરો ભિક્ખુ પાદં પસારેન્તો અગ્ગિમ્હિ પસારેસિ. અટ્ઠિં આહચ્ચ પાદો ઝાયિ. અપરો ભિક્ખુ વમ્મિકે પસારેસિ. સો આસીવિસેન દટ્ઠો. અપરો ભિક્ખુ ચીવરકુટિદણ્ડકે પસારેસિ. તં મણિસપ્પો ડંસિ. તસ્મા એવરૂપે અસપ્પાયે અપસારેત્વા સપ્પાયે પસારેતબ્બં. ઇદમેત્થ સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં.

'**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**' પન મહાથેરવત્થુના દીપેતબ્બં – મહાથેરો કિર દિવાટ્ઠાને નિસિન્નો અન્તેવાસિકેહિ સદ્ધિં કથયમાનો સહસા હત્થં સમિઞ્જિત્વા પુન યથાઠાને ઠપેત્વા સણિકં સમિઞ્જેસિ. તં અન્તેવાસિકા પુચ્છિંસુ – ''કસ્મા, ભન્તે, સહસા હત્થં સમિઞ્જિત્વા પુન યથાઠાને ઠપેત્વા સણિકં સમિઞ્જિત્થા''તિ? ''યતો પટ્ઠાય મયા, આવુસો, કમ્મટ્ઠાનં મનસિકાતું આરદ્ધો, ન મે કમ્મટ્ઠાનં મુઞ્ચિત્વા હત્થો સમિઞ્જિતપુબ્બો. ઇદાનિ પન મે તુમ્હેહિ સદ્ધિં

કથયમાનેન કમ્મટ્ઠાનં મુઞ્ચિત્વા સમિઞ્જિતો. તસ્મા પુન યથાઠાને ઠપેત્વા સમિઞ્જેસિ''ન્તિ. ''સાધુ, ભન્તે, ભિક્ખુના નામ એવરૂપેન ભવિતબ્બ''ન્તિ. એવમેત્થાપિ કમ્મટ્ઠાનાવિજહનમેવ 'ગોચરસમ્પજઞ્ઞ'ન્તિ વેદિતબ્બં.

'અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ સમિઞ્જેન્તો વા પસારેન્તો વા નત્થિ. વુત્તપ્પકારચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેન પન, સુત્તાકડ્ઢનવસેન દારુયન્તસ્સ હત્થપાદચલનં વિય, સમિઞ્જનપસારણં હોતી'તિ પરિજાનનં પનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞ**'ન્તિ વેદિતબ્બં.

સઙ્ઘાટિપત્તચીવરધારણેતિ એત્થ સઙ્ઘાટિચીવરાનં નિવાસનપારુપનવસેન પત્તસ્સ ભિક્ખાપટિગ્ગહણાદિવસેન પરિભોગો '**ધારણં**' નામ. તત્થ સઙ્ઘાટિચીવરધારણે તાવ નિવાસેત્વા પારુપિત્વા ચ પિણ્ડાય ચરતો ''આમિસલાભો સીતસ્સ પટિઘાતાયા''તિઆદિના નયેન ભગવતા વુત્તપ્પકારોયેવ ચ અત્થો 'અત્થો' નામ. તસ્સ વસેન '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

ઉણ્હપકતિકસ્સ પન દુબ્બલસ્સ ચ ચીવરં સુખુમં સપ્પાયં, સીતાલુકસ્સ ઘનં દુપટ્ટં; વિપરીતં અસપ્પાયં. યસ્સ કસ્સચિ જિણ્ણં અસપ્પાયમેવ. અગ્ગળાદિદાનેન હિસ્સ તં પલિબોધકરં હોતિ. તથા પટ્ટુણ્ણદુકૂલાદિભેદં ચોરાનં લોભનીયચીવરં. તાદિસઞ્હિ અરઞ્ઞે એકકસ્સ નિવાસન્તરાયકરં જીવિતન્તરાયકરઞ્ચાપિ હોતિ. નિપ્પરિયાયેન પન યં નિમિત્તકમ્માદિમિચ્છાજીવવસેન ઉપ્પન્નં, યઞ્ચસ્સ સેવમાનસ્સ અકુસલા ધમ્મા અભિવડ્ઢન્તિ, કુસલા ધમ્મા પરિહાયન્તિ, તં અસપ્પાયં ; વિપરીતં સપ્પાયં. તસ્સ વસેનેત્થ '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**' કમ્મટ્ઠાનાવિજહનવસેનેવ ચ '**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ ચીવરં પારુપન્તો નત્થિ. વુત્તપ્પકારચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ પન ચીવરપારુપનં હોતિ. તત્થ ચીવરમ્પિ અચેતનં, કાયોપિ અચેતનો. ચીવરં ન જાનાતિ – 'મયા કાયો પારુપિતો'તિ, કાયોપિ ન જાનાતિ – 'અહં ચીવરેન પારુપિતો'તિ. ધાતુયોવ ધાતુસમૂહં પટિચ્છાદેન્તિ, પટપિલોતિકાય પોત્થકરૂપપટિચ્છાદને વિય. તસ્મા નેવ સુન્દરં ચીવરં લભિત્વા સોમનસ્સં કાતબ્બં , ન અસુન્દરં લભિત્વા દોમનસ્સં. નાગવમ્મિકચેતિયરુક્ખાદીસુ હિ કેચિ માલાગન્ધધૂપવત્થાદીહિ સક્કારં કરોન્તિ, કેચિ ગૂથમુત્તકદ્દમદણ્ડસત્થપ્પહારાદીહિ અસક્કારં. ન તેહિ નાગવમ્મિકરુક્ખાદયો સોમનસ્સં વા દોમનસ્સં વા કરોન્તિ. એવમેવ નેવ સુન્દરં ચીવરં લભિત્વા સોમનસ્સં કાતબ્બં, ન અસુન્દરં લભિત્વા દોમનસ્સન્તિ. એવં પવત્તપટિસઙ્ખાનવસેનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

પત્તધારણેપિ પત્તં સહસાવ અગ્ગહેત્વા 'ઇમં ગહેત્વા પિણ્ડાય ચરમાનો ભિક્ખં લભિસ્સામી'તિ એવં પત્તગ્ગહણપચ્ચયા પટિલભિતબ્બઅત્થવસેન '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં. કિસદુબ્બલસરીરસ્સ પન ગરુપત્તો અસપ્પાયો; યસ્સ કસ્સચિ ચતુપઞ્ચગણ્ઠિકાહતો દુબ્બિસોધનીયો અસપ્પાયોવ. દુદ્ધોતપત્તો હિ ન વટ્ટતિ; તં ધોવન્તસ્સેવ ચસ્સ પલિબોધો હોતિ. મણિવણ્ણપત્તો પન લોભનીયોવ ચીવરે વુત્તનયેનેવ અસપ્પાયો. નિમિત્તકમ્માદિવસેન પન લદ્ધો, યઞ્ચસ્સ સેવમાનસ્સ અકુસલા ધમ્મા અભિવડ્ઢન્તિ, કુસલા ધમ્મા પરિહાયન્તિ, અયં એકન્તાસપ્પાયોવ વિપરીતો સપ્પાયો. તસ્સ વસેનેત્થ '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**' કમ્મટ્ઠાનાવિજહનવસેનેવ '**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ પત્તં ગણ્હન્તો નત્થિ. વુત્તપ્પકારચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારવસેનેવ પન પત્તગ્ગહણં નામ હોતિ. તત્થ પત્તોપિ અચેતનો, હત્થાપિ અચેતના. પત્તો ન જાનાતિ – 'અહં હત્થેહિ ગહિતો'તિ.

હત્થાપિ ન જાનન્તિ – 'પત્તો અમ્હેહિ ગહિતો'તિ. ધાતુયોવ ધાતુસમૂહં ગણ્હન્તિ, સણ્ડાસેન અગ્ગિવણ્ણપત્તગહણે વિયાતિ. એવં પવત્તપટિસઙ્ખાનવસેનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અપિચ યથા છિન્નહત્થપાદે વણમુખેહિ પગ્ઘરિતપુબ્બલોહિતકિમિકુલે નીલમક્ખિકસમ્પરિકિણ્ણે અનાથસાલાયં અનાથમનુસ્સે દિસ્વા દયાલુકા પુરિસા તેસં વણબન્ધપટ્ટચોળકાનિ ચેવ કપાલાદીહિ ચ ભેસજ્જાનિ ઉપનામેન્તિ. તત્થ ચોળકાનિપિ કેસઞ્ચિ સણ્હાનિ કેસઞ્ચિ થૂલાનિ પાપુણન્તિ. ભેસજ્જકપાલકાનિપિ કેસઞ્ચિ સુસણ્ઠાનાનિ કેસઞ્ચિ દુસ્સણ્ઠાનાનિ પાપુણન્તિ. ન તે તત્થ સુમના વા હોન્તિ દુમ્મના વા. વણપટિચ્છાદનમત્તેનેવ હિ ચોળકેન, ભેસજ્જપરિગ્ગહણમત્તેનેવ ચ કપાલકેન તેસં અત્થો. એવમેવ યો ભિક્ખુ વણચોળકં વિય ચીવરં, ભેસજ્જકપાલકં વિય ચ પત્તં, કપાલે ભેસજ્જમિવ ચ પત્તે લદ્ધભિક્ખં સલ્લક્ખેતિ – અયં સઙ્ઘાટિપત્તચીવરધારણે અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞેન ઉત્તમસમ્પજાનકારીતિ વેદિતબ્બો.

અસિતાદીસુ **અસિતે**તિ પિણ્ડપાતાદિભોજને. **પીતે**તિ યાગુઆદિપાને. **ખાયિતે**તિ પિટ્ઠખજ્જકાદિખાદને. **સાયિતે**તિ મધુફાણિતાદિસાયને. તત્થ ''નેવ દવાયા''તિઆદિના નયેન વુત્તો અટ્ઠવિધોપિ અત્થો 'અત્થો' નામ. તસ્સ વસેન '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

લૂખપણીતતિત્તમધુરાદીસુ પન યેન ભોજનેન યસ્સ અફાસુ હોતિ, તં તસ્સ અસપ્પાયં. યં પન નિમિત્તકમ્માદિવસેન પટિલદ્ધં, યઞ્ચસ્સ ભુઞ્જતો અકુસલા ધમ્મા અભિવડ્ઢન્તિ, કુસલા ધમ્મા પરિહાયન્તિ, તં એકન્તં અસપ્પાયમેવ; વિપરીતં સપ્પાયં. તસ્સ વસેનેત્થ '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**' કમ્મટ્ઠાનાવિજહનવસેનેવ ચ '**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ ભુઞ્જકો નત્થિ. વુત્તપ્પકારચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ પન પત્તપટિગ્ગહણં નામ હોતિ. ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ હત્થસ્સ પત્તે ઓતારણં નામ હોતિ. ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ આલોપકરણં, આલોપઉદ્ધરણં, મુખવિવરણઞ્ચ હોતિ. ન કોચિ કુઞ્ચિકાય, ન યન્તકેન હનુકટ્ઠિં વિવરતિ. ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ આલોપસ્સ મુખે ઠપનં, ઉપરિદન્તાનં મુસલકિચ્ચસાધનં, હેટ્ઠાદન્તાનં ઉદુક્ખલકિચ્ચસાધનં, જિવ્હાય હત્થકિચ્ચસાધનઞ્ચ હોતિ. ઇતિ નં તત્થ અગ્ગજિવ્હાય તનુકખેળો મૂલજિવ્હાય બહલખેળો મક્ખેતિ. તં હેટ્ઠાદન્તઉદુક્ખલે જિવ્હાહત્થપરિવત્તિતં ખેળઉદકતેમિતં ઉપરિદન્તમુસલસઞ્ચુણ્ણિતં કોચિ કટચ્છુના વા દબ્બિયા વા અન્તો પવેસેન્તો નામ નત્થિ; વાયોધાતુયાવ પવિસતિ. પવિટ્ઠં પવિટ્ઠં કોચિ પલાલસન્થારં કત્વા ધારેન્તો નામ નત્થિ; વાયોધાતુવસેનેવ તિટ્ઠતિ. ઠિતં ઠિતં કોચિ ઉદ્ધનં કત્વા અગ્ગિં જાલેત્વા પચન્તો નામ નત્થિ; તેજોધાતુયાવ પચ્ચતિ. પક્કં પક્કં કોચિ દણ્ડકેન વા યટ્ઠિયા વા બહિ નીહારકો નામ નત્થિ; વાયોધાતુયેવ નીહરતિ. ઇતિ વાયોધાતુ અતિહરતિ ચ વીતિહરતિ ચ ધારેતિ ચ પરિવત્તેતિ ચ સઞ્ચુણ્ણેતિ ચ વિસોસેતિ ચ નીહરતિ ચ. પથવીધાતુ ધારેતિ ચ પરિવત્તેતિ ચ સઞ્ચુણ્ણેતિ ચ વિસોસેતિ ચ નીહરતિ ચ. આપોધાતુ સિનેહેતિ ચ અલ્લત્તઞ્ચ અનુપાલેતિ. તેજોધાતુ અન્તોપવિટ્ઠં પરિપાચેતિ. આકાસધાતુ અઞ્જસો હોતિ. વિઞ્ઞાણધાતુ તત્થ તત્થ સમ્માપયોગમન્વાય આભુજતીતિ. એવં પવત્તપટિસઙ્ખાનવસેનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અપિચ ગમનતો, પરિયેસનતો, પરિભોગતો, આસયતો, નિધાનતો, અપરિપક્કતો, પરિપક્કતો, ફલતો, નિસ્સન્દનતો, સમ્મક્ખનતોતિ એવં દસવિધપટિક્કૂલભાવપચ્ચવેક્ખણતોપેત્થ 'અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં' વેદિતબ્બં.

વિત્થારકથા પનેત્થ વિસુદ્ધિમગ્ગે આહારપટિક્કૂલસઞ્ઞાનિદ્દેસતો ગહેતબ્બા.

ઉચ્ચારપસ્સાવકમ્મેતિ ઉચ્ચારસ્સ ચ પસ્સાવસ્સ ચ કરણે. તત્થ પક્કકાલે ઉચ્ચારપસ્સાવં અકરોન્તસ્સ સકલસરીરતો સેદા મુચ્ચન્તિ, અક્ખીનિ ભમન્તિ, ચિત્તં ન એકગ્ગં હોતિ, અઞ્ઞે ચ રોગા ઉપ્પજ્જન્તિ; કરોન્તસ્સ પન સબ્બં તં ન હોતીતિ અયમેત્થ અત્થો. તસ્સ વસેન '**સાત્થકસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અટ્ઠાને ઉચ્ચારપસ્સાવં કરોન્તસ્સ પન આપત્તિ હોતિ, અયસો વડ્ઢતિ, જીવિતન્તરાયો હોતિ; પતિરૂપે ઠાને કરોન્તસ્સ સબ્બં તં ન હોતીતિ ઇદમેત્થ સપ્પાયં. તસ્સ વસેન '**સપ્પાયસમ્પજઞ્ઞં**' કમ્મટ્ઠાનાવિજહનવસેનેવ ચ '**ગોચરસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

અબ્ભન્તરે અત્તા નામ કોચિ ઉચ્ચારપસ્સાવકમ્મં કરોન્તો નત્થિ. ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારેનેવ પન ઉચ્ચારપસ્સાવકમ્મં હોતિ. યથા પન પક્કે ગણ્ડે ગણ્ડભેદેન પુબ્બલોહિતં અકામતાય નિક્ખમતિ, યથા ચ અતિભરિતા ઉદકભાજના ઉદકં અકામતાય નિક્ખમતિ, એવં પક્કાસયમુત્તવત્થીસુ સન્નિચિતા ઉચ્ચારપસ્સાવા વાયુવેગસમુપ્પીળિતા અકામતાયપિ નિક્ખમન્તિ. સો પનાયં એવં નિક્ખમન્તો ઉચ્ચારપસ્સાવો નેવ તસ્સ ભિક્ખુનો અત્તનો હોતિ ન પરસ્સ; કેવલં પન સરીરનિસ્સન્દોવ હોતિ. યથા કિં? યથા ઉદકતુમ્ભતો પુરાણઉદકં છડ્ડેન્તસ્સ નેવ તં અત્તનો હોતિ ન પરેસં, કેવલં પટિજગ્ગનમત્તમેવ હોતિ, એવન્તિ. એવં પવત્તપટિસઙ્ખાનવસેનેત્થ '**અસમ્મોહસમ્પજઞ્ઞં**' વેદિતબ્બં.

ગતાદીસુ ગતેતિ ગમને. **ઠિતે**તિ ઠાને. **નિસિન્ને**તિ નિસજ્જાય. **સુત્તે**તિ સયને. તત્થ અભિક્કન્તાદીસુ વુત્તનયેનેવ સમ્પજાનકારિતા વેદિતબ્બા.

અયં પનેત્થ અપરોપિ નયો – એકો હિ ભિક્ખુ ગચ્છન્તો અઞ્ઞં ચિન્તેન્તો અઞ્ઞં વિતક્કેન્તો ગચ્છતિ. એકો કમ્મટ્ઠાનં અવિસ્સજ્જેત્વાવ ગચ્છતિ. તથા એકો ભિક્ખુ તિટ્ઠન્તો, નિસીદન્તો, સયન્તો અઞ્ઞં ચિન્તેન્તો અઞ્ઞં વિતક્કેન્તો સયતિ. એકો કમ્મટ્ઠાનં અવિસ્સજ્જેત્વાવ સયતિ.

એત્તકેન પન ન પાકટં હોતીતિ ચઙ્કમેન દીપયિંસુ. યો હિ ભિક્ખુ ચઙ્કમનં ઓતરિત્વા ચઙ્કમનકોટિયં ઠિતો પરિગ્ગણ્હાતિ; 'પાચીનચઙ્કમનકોટિયં પવત્તા રૂપારૂપધમ્મા પચ્છિમચઙ્કમનકોટિં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુદ્ધા, પચ્છિમચઙ્કમનકોટિયં પવત્તાપિ પાચીનચઙ્કમનકોટિં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુદ્ધા, ચઙ્કમનવેમજ્ઝે પવત્તા ઉભો કોટિયો અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુદ્ધા, ચઙ્કમને પવત્તા રૂપારૂપધમ્મા ઠાનં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુદ્ધા, ઠાને પવત્તા નિસજ્જં, નિસજ્જાય પવત્તા સયનં અપ્પત્વા એત્થેવ નિરુદ્ધા'તિ એવં પરિગ્ગણ્હન્તો પરિગ્ગણ્હન્તોયેવ ભવઙ્ગં ઓતારેતિ; ઉટ્ઠહન્તો કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વાવ ઉટ્ઠાતિ – અયં ભિક્ખુ ગતાદીસુ **સમ્પજાનકારી** નામ હોતીતિ.

એવં પન સુત્તે કમ્મટ્ઠાનં અવિભૂતં હોતિ. કમ્મટ્ઠાનં અવિભૂતં ન કાતબ્બં. તસ્મા યો ભિક્ખુ યાવ સક્કોતિ તાવ ચઙ્કમિત્વા ઠત્વા નિસીદિત્વા સયમાનો એવં પરિગ્ગહેત્વા સયતિ – 'કાયો અચેતનો, મઞ્ચો અચેતનો. કાયો ન જાનાતિ – અહં મઞ્ચે સયિતોતિ. મઞ્ચોપિ ન જાનાતિ – મયિ કાયો સયિતોતિ. અચેતનો કાયો અચેતને મઞ્ચે સયિતો'તિ. એવં પરિગ્ગણ્હન્તો પરિગ્ગણ્હન્તોયેવ ચિત્તં ભવઙ્ગં ઓતારેતિ, પબુજ્ઝમાનો કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વાવ પબુજ્ઝતિ. અયં સુત્તે સમ્પજાનકારી નામ હોતીતિ.

જાગરિતેતિ જાગરણે. તત્થ 'કિરિયામયપવત્તસ્સ અપ્પવત્તિયા સતિ જાગરિતં નામ ન હોતિ; કિરિયામયપવત્તવળઞ્જે પવત્તન્તે જાગરિતં નામ હોતી'તિ પરિગ્ગણ્હન્તો ભિક્ખુ જાગરિતે સમ્પજાનકારી નામ હોતિ. અપિચ રત્તિન્દિવં છ કોટ્ઠાસે કત્વા પઞ્ચ કોટ્ઠાસે જગ્ગન્તોપિ જાગરિતે સમ્પજાનકારી નામ હોતિ.

ભાસિતેતિ કથને. તત્થ 'ઉપાદારૂપસ્સ સદ્દાયતનસ્સ અપ્પવત્તે સતિ ભાસિતં નામ ન હોતિ; તસ્મિં પવત્તન્તે હોતી'તિ પરિગ્ગાહકો ભિક્ખુ ભાસિતે સમ્પજાનકારી નામ હોતિ. વિમુત્તાયતનસીસેન ધમ્મં દેસેન્તોપિ બાત્તિંસ તિરચ્છાનકથા પહાય દસકથાવત્થુનિસ્સિતં કથં કથેન્તોપિ ભાસિતે સમ્પજાનકારી નામ હોતિ.

તુણ્હીભાવેતિ અકથને. તત્થ 'ઉપાદારૂપસ્સ સદ્દાયતનસ્સ પવત્તિયં સતિ તુણ્હીભાવો નામ નત્થિ; અપ્પવત્તિયં હોતી'તિ પરિગ્ગાહકો ભિક્ખુ તુણ્હીભાવે સમ્પજાનકારી નામ હોતિ. અટ્ઠતિંસાય આરમ્મણેસુ ચિત્તરુચિયં કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા નિસિન્નોપિ દુતિયજ્ઝાનં સમાપન્નોપિ તુણ્હીભાવે સમ્પજાનકારીયેવ નામ હોતિ.

એત્થ ચ એકો ઇરિયાપથો દ્વીસુ ઠાનેસુ આગતો. સો હેટ્ઠા **અભિક્કન્તે પટિક્કન્તે**તિ એત્થ ભિક્ખાચારગામં ગચ્છતો ચ આગચ્છતો ચ અદ્ધાનગમનવસેન કથિતો. **ગતે ઠિતે નિસિન્ને**તિ એત્થ વિહારે ચુણ્ણિકપાદુદ્ધારઇરિયાપથવસેન કથિતોતિ વેદિતબ્બો.

૫૨૪. તત્થ કતમા સતીતિઆદિ સબ્બં ઉત્તાનત્થમેવ.

૫૨૬. સો વિવિત્તન્તિ ઇમિના કિં દસ્સેતિ? એતસ્સ ભિક્ખુનો ઉપાસનટ્ઠાનં યોગપથં સપ્પાયસેનાસનં દસ્સેતિ. યસ્સ હિ અબ્ભન્તરે એત્તકા ગુણા અત્થિ, તસ્સ અનુચ્છવિકો અરઞ્ઞવાસો. યસ્સ પનેતે નત્થિ, તસ્સ અનનુચ્છવિકો. એવરૂપસ્સ હિ અરઞ્ઞવાસો કાળમક્કટઅચ્છતરચ્છદીપિમિગાદીનં અટવીવાસસદિસો હોતિ. કસ્મા? ઇચ્છાય ઠત્વા પવિટ્ઠત્તા. તસ્સ હિ અરઞ્ઞવાસમૂલકો કોચિ અત્થો નત્થિ; અરઞ્ઞવાસઞ્ચેવ આરઞ્ઞકે ચ દૂસેતિ; સાસને અપ્પસાદં ઉપ્પાદેતિ. યસ્સ પન અબ્ભન્તરે એત્તકા ગુણા અત્થિ, તસ્સેવ સો અનુચ્છવિકો. સો હિ અરઞ્ઞવાસં નિસ્સાય વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં ગણ્હિત્વા પરિનિબ્બાતિ, સકલઅરઞ્ઞવાસં ઉપસોભેતિ, આરઞ્ઞિકાનં સીસં ધોવતિ, સકલસાસનં પસારેતિ. તસ્મા સત્થા એવરૂપસ્સ ભિક્ખુનો ઉપાસનટ્ઠાનં યોગપથં સપ્પાયસેનાસનં દસ્સેન્તો **સો વિવિત્તં સેનાસનં ભજતી**તિઆદિમાહ. તત્થ **વિવિત્તન્તિ** સુઞ્ઞં અપ્પસદ્દં અપ્પનિગ્ઘોસં. એતમેવ હિ અત્થં દસ્સેતું **તઞ્ચ અનાકિણ્ણન્તિ**આદિ વુત્તં. તત્થ **અનાકિણ્ણન્તિ** અસઙ્કિણ્ણં અસમ્બાધં. તત્થ યસ્સ સેનાસનસ્સ સામન્તા ગાવુતમ્પિ અડ્ઢયોજનમ્પિ પબ્બતગહનં વનગહનં નદીગહનં હોતિ, ન કોચિ અવેલાય ઉપસઙ્કમિતું સક્કોતિ – ઇદં સન્તિકેપિ અનાકિણ્ણં નામ. યં પન અડ્ઢયોજનિકં વા યોજનિકં વા હોતિ – ઇદં દૂરતાય એવ અનાકિણ્ણં નામ હોતિ.

૫૨૭. સેતિ ચેવ આસતિ ચ એત્થાતિ **સેનાસનં**. તસ્સ પભેદં દસ્સેતું **મઞ્ચો પીઠન્તિ**આદિ વુત્તં. તત્થ **મઞ્ચો**તિ ચત્તારો મઞ્ચા – મસારકો, બુન્દિકાબદ્ધો, કુળીરપાદકો, આહચ્ચપાદકોતિ. તથા પીઠં. **ભિસી**તિ પઞ્ચ ભિસિયો – ઉણ્ણાભિસિ, ચોળભિસિ, વાકભિસિ, તિણભિસિ, પણ્ણભિસીતિ. **બિમ્બોહનન્તિ** સીસુપધાનં વુત્તં. તં વિત્થારતો વિદત્થિચતુરઙ્ગુલં વટ્ટતિ, દીઘતો મઞ્ચવિત્થારપ્પમાણં. **વિહારો**તિ સમન્તા પરિહારપથં અન્તોયેવ રત્તિટ્ઠાનદિવાટ્ઠાનાનિ દસ્સેત્વા કતસેનાસનં. **અડ્ઢયોગો**તિ સુપણ્ણવઙ્કગેહં. **પાસાદો**તિ દ્વે કણ્ણિકાનિ ગહેત્વા કતો દીઘપાસાદો. **અટ્ટો**તિ પટિરાજાદિપટિબાહનત્થં ઇટ્ઠકાહિ કતો બહલભિત્તિકો ચતુપઞ્ચભૂમિકો પતિસ્સયવિસેસો. **માળો**તિ ભોજનસાલસદિસો મણ્ડલમાળો; વિનયટ્ઠકથાયં પન એકકૂટસઙ્ગહિતો ચતુરસ્સપાસાદોતિ વુત્તં. **લેણન્તિ**

પબ્બતં ખણિત્વા વા પબ્ભારસ્સ અપ્પહોનકટ્ઠાને કુટ્ટં ઉટ્ઠાપેત્વા વા કતસેનાસનં. **ગુહા**તિ ભૂમિદરિ વા યત્થ રત્તિન્દિવં દીપં લદ્ધું વટ્ટતિ, પબ્બતગુહા વા ભૂમિગુહા વા. **રુક્ખમૂલ**ન્તિ રુક્ખસ્સ હેટ્ઠા પરિક્ખિત્તં વા અપરિક્ખિત્તં વા. **વેળુગુમ્બો**તિ વેળુગચ્છો. **યત્થ વા પન ભિક્ખૂ પટિક્કમન્તી**તિ ઠપેત્વા વા એતાનિ મઞ્ચાદીનિ યત્થ ભિક્ખૂ સન્નિપતન્તિ, યં તેસં સન્નિપાતારહટ્ઠાનં, સબ્બમેતં સેનાસનં.

૫૨૮. **ભજતી**તિ ઉપેતિ. **સમ્ભજતી**તિ તત્થ અભિરતિવસેન અનુક્કણ્ઠિતો સુટ્ઠુ ઉપેતિ. **સેવતી**તિ નિવાસનવસેન સેવતિ **નિસેવતી**તિ અનુક્કણ્ઠમાનો સન્નિસિતો હુત્વા સેવતિ. **સંસેવતી**તિ સેનાસનવત્તં સમ્પાદેન્તો સમ્મા સેવતિ.

૫૨૯. ઇદાનિ યં તં વિવિત્તન્તિ વુત્તં, તસ્સ પભેદં દસ્સેતું **અરઞ્ઞં રુક્ખમૂલ**ન્તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **અરઞ્ઞ**ન્તિ વિનયપરિયાયેન તાવ ''ઠપેત્વા ગામઞ્ચ ગામૂપચારઞ્ચ અવસેસં અરઞ્ઞ''ન્તિ (પારા॰ ૧૨) આગતં. સુત્તન્તપરિયાયેન આરઞ્ઞિકં ભિક્ખું સન્ધાય ''આરઞ્ઞકં નામ સેનાસનં પઞ્ચધનુસતિકપચ્છિમ''ન્તિ (પાચિ॰ ૫૭૩) આગતં. વિનયસુત્તન્તા પન ઉભોપિ પરિયાયદેસના નામ. અભિધમ્મો નિપ્પરિયાયદેસનાતિ અભિધમ્મપરિયાયેન અરઞ્ઞં દસ્સેતું **નિક્ખમિત્વા બહિ ઇન્દખીલા**તિ વુત્તં; ઇન્દખીલતો બહિ નિક્ખમિત્વાતિ અત્થો.

૫૩૦. રુક્ખમૂલાદીનં પકતિયા ચ સુવિઞ્ઞેય્યભાવતો **રુક્ખમૂલંયેવ રુક્ખમૂલ**ન્તિઆદિ વુત્તં. અપિચેત્થ **રુક્ખમૂલ**ન્તિ યંકિઞ્ચિ સીતચ્છાયં વિવિત્તં રુક્ખમૂલં. **પબ્બત**ન્તિ સેલં. તત્થ હિ ઉદકસોણ્ડીસુ ઉદકકિચ્ચં કત્વા સીતાય રુક્ખચ્છાયાય નિસિન્નસ્સ નાનાદિસાસુ ખાયમાનાસુ સીતેન વાતેન બીજિયમાનસ્સ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ. **કન્દર**ન્તિ કં વુચ્ચતિ ઉદકં, તેન દરિતં ઉદકેન ભિન્નં પબ્બતપ્પદેસં; યં નિતુમ્બન્તિપિ નદીકુઞ્જન્તિપિ વદન્તિ. તત્થ હિ રજતપટ્ટસદિસા વાલિકા હોન્તિ, મત્થકે મણિવિતાનં વિય વનગહનં, મણિક્ખન્ધસદિસં ઉદકં સન્દતિ. એવરૂપં કન્દરં ઓરુય્હ પાનીયં પિવિત્વા ગત્તાનિ સીતં કત્વા વાલિકં ઉસ્સાપેત્વા પંસુકૂલચીવરં પઞ્ઞપેત્વા નિસિન્નસ્સ સમણધમ્મં કરોતો ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ. **ગિરિગુહ**ન્તિ દ્વિન્નં પબ્બતાનં અન્તરં, એકસ્મિંયેવ વા ઉમઙ્ગસદિસં મહાવિવરં. સુસાનલક્ખણં વિસુદ્ધિમગ્ગે (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૩૪) વુત્તં.

૫૩૧. **વનપત્થ**ન્તિ ગામન્તં અતિક્કમિત્વા મનુસ્સાનં અનુપચારટ્ઠાનં, યત્થ ન કસન્તિ ન વપન્તિ. તેનેવસ્સ નિદ્દેસે ''વનપત્થન્તિ દૂરાનમેતં સેનાસનાનં અધિવચન''ન્તિઆદિ વુત્તં. યસ્મા વા રુક્ખમૂલાદીસુ ઇદમેવેકં ભાજેત્વા દસ્સિતં, તસ્માસ્સ નિક્ખેપપટિપાટિયા નિદ્દેસં અકત્વા સબ્બપરિયન્તે નિદ્દેસો કતોતિ વેદિતબ્બો. **અબ્ભોકાસ**ન્તિ અચ્છન્નં. આકઙ્ખમાનો પનેત્થ ચીવરકુટિં કત્વા વસતિ. **પલાલપુઞ્જ**ન્તિ પલાલરાસિં. મહાપલાલપુઞ્જતો હિ પલાલં નિક્કડ્ઢિત્વા પબ્ભારલેણસદિસે આલયે કરોન્તિ, ગચ્છગુમ્બાદીનમ્પિ ઉપરિ પલાલં પક્ખિપિત્વા હેટ્ઠા નિસિન્ના સમણધમ્મં કરોન્તિ; તં સન્ધાયેતં વુત્તં. વનપત્થનિદ્દેસે **સલોમહંસાન**ન્તિ યત્થ પવિટ્ઠસ્સ લોમહંસો ઉપ્પજ્જતિ; એવરૂપાનં ભીસનકસેનાસનાનં. **પરિયન્તાન**ન્તિ દૂરભાવેન પરિયન્તે ઠિતાનં. **ન મનુસ્સૂપચારાન**ન્તિ કસનવપનવસેન મનુસ્સેહિ ઉપચરિતબ્બં વનન્તં અતિક્કમિત્વા ઠિતાનં. **દુરભિસમ્ભવાન**ન્તિ અલદ્ધવિવેકસ્સાદેહિ અભિભુય્ય વસિતું નસક્કુણેય્યાનં.

૫૩૨. અપ્પસદ્દાદિનિદ્દેસે **અપ્પસદ્દ**ન્તિ વચનસદ્દેન અપ્પસદ્દં.

૫૩૩. અપ્પનિગ્ઘોસન્તિ નગરનિગ્ઘોસસદ્દેન અપ્પનિગ્ઘોસં. યસ્મા પન ઉભયમ્પેતં સદ્દટ્ઠેન એકં, તસ્માસ્સ નિદ્દેસે ''યદેવ તં અપ્પસદ્દં તદેવ તં અપ્પનિગ્ઘોસ''ન્તિ વુત્તં. **વિજનવાત**ન્તિ અનુસઞ્ચરણજનસ્સ સરીરવાતેન વિરહિતં. **વિજનવાદ**ન્તિપિ પાઠો; અન્તોજનવાદેન વિરહિતન્તિ અત્થો. યસ્મા પન યં અપ્પનિગ્ઘોસં, તદેવ જનસઞ્ચરણેન ચ જનવાદેન ચ વિરહિતં હોતિ, તસ્માસ્સ નિદ્દેસે ''યદેવ તં અપ્પનિગ્ઘોસં તદેવ તં વિજનવાત''ન્તિ વુત્તં. **મનુસ્સરાહસેય્યક**ન્તિ મનુસ્સાનં રહસ્સકિરિયટ્ઠાનિયં. યસ્મા પન તં જનસઞ્ચરણરહિતં હોતિ, તેનસ્સ નિદ્દેસે ''યદેવ તં વિજનવાતં તદેવ તં મનુસ્સરાહસેય્યક''ન્તિ વુત્તં. **પટિસલ્લાનસારુપ્પ**ન્તિ વિવેકાનુરૂપં. યસ્મા પન તં નિયમેનેવ મનુસ્સરાહસેય્યકં હોતિ, તસ્માસ્સ નિદ્દેસે ''યદેવ તં મનુસ્સરાહસેય્યકં તદેવ તં પટિસલ્લાનસારુપ્પ''ન્તિ વુત્તં.

૫૩૪. અરઞ્ઞગતાદિનિદ્દેસે અરઞ્ઞં વુત્તમેવ. તથા રુક્ખમૂલં. અવસેસં પન સબ્બમ્પિ સેનાસનં સુઞ્ઞાગારેન સઙ્ગહિતં.

૫૩૫. પલ્લઙ્કં આભુજિત્વાતિ સમન્તતો ઊરુબદ્ધાસનં બન્ધિત્વા. **ઉજું કાયં પણિધાયા**તિ ઉપરિમં સરીરં ઉજું ઠપેત્વા અટ્ઠારસ પિટ્ઠિકણ્ટકે કોટિયા કોટિં પટિપાદેત્વા. એવઞ્હિ નિસિન્નસ્સ ચમ્મમંસન્હારૂનિ ન પણમન્તિ. અથસ્સ યા તેસં પણમનપચ્ચયા ખણે ખણે વેદના ઉપ્પજ્જેય્યું, તા નુપ્પજ્જન્તિ. તાસુ ન ઉપ્પજ્જમાનાસુ ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, કમ્મટ્ઠાનં ન પરિપતતિ, વુદ્ધિં ફાતિં ઉપગચ્છતિ.

૫૩૬. ઉજુકો હોતિ કાયો ઠિતો પણિહિતોતિ ઇદમ્પિ હિ ઇમમેવત્થં સન્ધાય વુત્તં.

૫૩૭. પરિમુખં સતિં ઉપટ્ઠપેત્વાતિ કમ્મટ્ઠાનાભિમુખં સતિં ઠપયિત્વા, મુખસમીપે વા કત્વાતિ અત્થો. તેનેવ વુત્તં ''અયં સતિ ઉપટ્ઠિતા હોતિ સૂપટ્ઠિતા નાસિકગ્ગે વા મુખનિમિત્તે વા''તિ. **મુખનિમિત્ત**ન્તિ ચેત્થ ઉત્તરોટ્ઠસ્સ વેમજ્ઝપ્પદેસો દટ્ઠબ્બો, યત્થ નાસિકવાતો પટિહઞ્ઞતિ; અથ વા **પરી**તિ પરિગ્ગહટ્ઠો, **મુખ**ન્તિ નિય્યાનટ્ઠો, **સતી**તિ ઉપટ્ઠાનટ્ઠો; તેન વુચ્ચતિ ''પરિમુખં સતિ''ન્તિ એવં પટિસમ્ભિદાયં (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૬૪) વુત્તનયેનપેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. તત્રાયં સઙ્ખેપો ''પરિગ્ગહિતનિય્યાનં સતિં કત્વા''તિ.

૫૩૮. અભિજ્ઝાનિદ્દેસો ઉત્તાનત્થોયેવ. અયં પનેત્થ સઙ્ખેપવણ્ણના – **અભિજ્ઝં લોકે પહાયા**તિ લુજ્જનપલુજ્જનટ્ઠેન પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધા લોકો. તસ્મા પઞ્ચસુ ઉપાદાનક્ખન્ધેસુ રાગં પહાય કામચ્છન્દં વિક્ખમ્ભેત્વાતિ અયમેત્થ અત્થો.

૫૩૯. વિગતાભિજ્ઝેનાતિ વિક્ખમ્ભનવસેન પહીનત્તા વિગતાભિજ્ઝેન, ન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસદિસેનાતિ અત્થો.

૫૪૧. અભિજ્ઝાય ચિત્તં પરિસોધેતીતિ અભિજ્ઝાતો ચિત્તં પરિસોધેતિ; યથા નં સા મુઞ્ચતિ ચેવ, મુઞ્ચિત્વા ચ ન પુન ગણ્હાતિ, એવં કરોતીતિ અત્થો. નિદ્દેસપદેસુ પનસ્સ આસેવન્તો **સોધેતિ**, ભાવેન્તો **વિસોધેતિ**, બહુલીકરોન્તો **પરિસોધેતી**તિ એવમત્થો વેદિતબ્બો. **મોચેતી**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

૫૪૨-૫૪૩. બ્યાપાદદોસં પહાયાતિઆદીનમ્પિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. બ્યાપજ્જતિ ઇમિના ચિત્તં પૂતિકુમ્માસાદયો વિય પકતિં જહતીતિ બ્યાપાદો. વિકારપ્પત્તિયા પદુસ્સતિ, પરં વા પદૂસેતિ વિનાસેતીતિ પદોસો. ઉભયમેતં કોધસ્સેવાધિવચનં. તેનેવ વુત્તં ''યો બ્યાપાદો સો પદોસો; યો પદોસો સો બ્યાપાદો''તિ.

યસ્મા ચેસ સબ્બસઙ્ગાહિકવસેન નિદ્દિટ્ઠો, તસ્મા ‘‘સબ્બપાણભૂતહિતાનુકમ્પી’’તિ અવત્વા ‘‘અબ્યાપન્નચિત્તો’’તિ એત્તકમેવ વુત્તં.

૫૪૬. થિનં ચિત્તગેલઞ્ઞં, મિદ્ધં ચેતસિકગેલઞ્ઞં; થિનઞ્ચ મિદ્ધઞ્ચ **થિનમિદ્ધં**. **સન્તા હોન્તી**તિ ઇમે દ્વેપિ ધમ્મા નિરોધસન્તતાય સન્તા હોન્તીતિ. ઇદં સન્ધાયેત્થ વચનભેદો કતો.

૫૪૯. **આલોકસઞ્ઞી**તિ રત્તિમ્પિ દિવાપિ દિટ્ઠાલોકસઞ્જાનનસમત્થાય વિગતનીવરણાય પરિસુદ્ધાય સઞ્ઞાય સમન્નાગતો.

૫૫૦. **સતો સમ્પજાનો**તિ સતિયા ચ ઞાણેન ચ સમન્નાગતો. ઇદં ઉભયં આલોકસઞ્ઞાય ઉપકારકત્તા વુત્તં.

૫૫૩. વિગતથિનમિદ્ધતાય પન આલોકસઞ્ઞાય નિદ્દેસપદેસુ ચત્તત્તાતિઆદીનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનેવ . તત્થ **ચત્તત્તા**તિ ચત્તકારણા. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. ચત્તત્તાતિ ઇદં પનેત્થ સકભાવપરિચ્ચજનવસેન વુત્તં. **વન્તત્તા**તિ ઇદં પુન અનાદિયનભાવદસ્સનવસેન. **મુત્તત્તા**તિ ઇદં સન્તતિતો વિનિમોચનવસેન. **પહીનત્તા**તિ ઇદં મુત્તસ્સાપિ કત્થચિ ઠાનાભાવવસેન. **પટિનિસ્સટ્ઠત્તા**તિ ઇદં પુબ્બે આદિન્નપુબ્બસ્સ નિસ્સગ્ગદસ્સનવસેન. પટિમુઞ્ચતો વા નિસ્સટ્ઠત્તા ભાવનાબલેન અભિભુય્ય નિસ્સટ્ઠત્તાતિ અત્થો. **પહીનપટિનિસ્સટ્ઠત્તા**તિ યથાવિક્ખમ્ભનવસેનેવ પહાનં હોતિ, પુનપ્પુનં સન્તતિં ન અજ્ઝારુહતિ, તથા પટિનિસ્સટ્ઠત્તાતિ. **આલોકા હોતી**તિ સપ્પભા હોતિ. નિરાવરણટ્ઠેન **વિવટા**. નિરુપક્કિલેસટ્ઠેન **પરિસુદ્ધા**. પભસ્સરટ્ઠેન **પરિયોદાતા**.

૫૫૬. **ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચ**ન્તિ એત્થ ઉદ્ધતાકારો ઉદ્ધચ્ચં, આરમ્મણે અનિચ્છયતાય વત્થુજ્ઝાચારો કુક્કુચ્ચં. ઇધાપિ ‘‘સન્તા હોન્તી’’તિ પુરિમનયેનેવ વચનભેદો વેદિતબ્બો.

૫૫૮. **તિણ્ણવિચિકિચ્છો**તિ વિચિકિચ્છં તરિત્વા અતિક્કમિત્વા ઠિતો. નિદ્દેસેપિસ્સ **તિણ્ણો**તિ ઇદં વિચિકિચ્છાય અનિમુગ્ગભાવદસ્સનવસેન વુત્તં. **ઉત્તિણ્ણો**તિ ઇદં તસ્સા અતિક્કમદસ્સનવસેન. **નિત્તિણ્ણો**તિ ઇદં ભાવનાબલેન અભિભુય્ય ઉપદ્દવે તિણ્ણભાવદસ્સનવસેન. **પારઙ્ગતો**તિ નિબ્બિચિકિચ્છાભાવસઙ્ખાતં વિચિકિચ્છાપારં ગતો. **પારમનુપ્પત્તો**તિ તદેવ પારં ભાવનાનુયોગેન પત્તોતિ. એવમસ્સ પટિપત્તિયા સફલતં દસ્સેતિ.

૫૫૯. **અકથંકથી**તિ ‘કથમિદં કથમિદ’ન્તિ એવં પવત્તાય કથંકથાય વિરહિતો. **કુસલેસુ ધમ્મેસૂ**તિ અનવજ્જધમ્મેસુ. **ન કઙ્ખતી**તિ ‘ઇમે નુ ખો કુસલા’તિ કઙ્ખં ન ઉપ્પાદેતિ. **ન વિચિકિચ્છતી**તિ તે ધમ્મે સભાવતો વિનિચ્છેતું ન કિચ્છતિ, ન કિલમતિ. **અકથંકથી હોતી**તિ ‘કથં નુ ખો ઇમે કુસલા’તિ કથંકથાય રહિતો હોતિ. **નિક્કથંકથી વિગતકથંકથો**તિ તસ્સેવ વેવચનં. વચનત્થો પનેત્થ કથંકથાતો નિક્ખન્તોતિ નિક્કથંકથો. વિગતા કથંકથા અસ્સાતિ **વિગતકથંકથો**.

૫૬૨. **ઉપક્કિલેસે**તિ ઉપક્કિલેસભૂતે. તે હિ ચિત્તં ઉપગન્ત્વા કિલિસ્સન્તિ. તસ્મા ઉપક્કિલેસાતિ વુચ્ચન્તિ.

૫૬૩. **પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણે**તિ યસ્મા ઇમે નીવરણા ઉપ્પજ્જમાના અનુપ્પન્નાય લોકિયલોકુત્તરાય પઞ્ઞાય ઉપ્પજ્જિતું ન દેન્તિ, ઉપ્પન્ના અપિ અટ્ઠ સમાપત્તિયો પઞ્ચ વા અભિઞ્ઞાયો ઉપચ્છિન્દિત્વા પાતેન્તિ, તસ્મા ‘પઞ્ઞાય દુબ્બલીકરણા’તિ વુચ્ચન્તિ. ‘અનુપ્પન્ના ચેવ પઞ્ઞા ન ઉપ્પજ્જતિ, ઉપ્પન્ના ચ પઞ્ઞા નિરુજ્ઝતી’તિ ઇદમ્પિ હિ ઇમમેવત્થં સન્ધાય વુત્તં. સેસમેત્થ સબ્બં હેટ્ઠા તત્થ તત્થ પકાસિતત્તા ઉત્તાનત્થમેવ.

૫૬૪. વિવિચ્ચેવ કામેહીતિઆદીસુપિ નિદ્દેસેસુ યં વત્તબ્બં સિયા, તં હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૬૦) રૂપાવચરનિદ્દેસે ઇધેવ ચ તત્થ તત્થ વુત્તમેવ. કેવલઞ્હિ દુતિયતતિયચતુત્થજ્ઝાનનિદ્દેસેસુપિ યથા તાનિ ઝાનાનિ હેટ્ઠા 'તિવઙ્ગિકં ઝાનં હોતિ, દુવઙ્ગિકં ઝાનં હોતી'તિ વુત્તાનિ, એવં અવત્વા ''અજ્ઝત્તં સમ્પસાદન''ન્તિઆદિવચનતો પરિયાયેન સમ્પસાદાદીહિ સદ્ધિં તાનિ અઙ્ગાનિ ગહેત્વા ''ઝાનન્તિ સમ્પસાદો પીતિસુખં ચિત્તસ્સેકગ્ગતા''તિઆદિના નયેન તં તં ઝાનં નિદ્દિટ્ઠન્તિ અયમેત્થ વિસેસો.

૫૮૮. યં તં અરિયા આચિક્ખન્તીતિપદનિદ્દેસે પન કિઞ્ચાપિ 'આચિક્ખન્તિ દેસેન્તી'તિઆદીનિ સબ્બાનેવ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનિ, એવં સન્તેપિ 'ઉપેક્ખકો સતિમા સુખવિહારી'તિઆદિઉદ્દેસવસેન **આચિક્ખન્તિ**, નિદ્દેસવસેન **દેસેન્તિ**, પટિનિદ્દેસવસેન **પઞ્ઞાપેન્તિ**, તેન તેન પકારેન અત્થં ઠપેત્વા **પટ્ઠપેન્તિ**, તસ્સ તસ્સત્થસ્સ કારણં દસ્સેન્તા **વિવરન્તિ**, બ્યઞ્જનવિભાગં દસ્સેન્તા **વિભજન્તિ**, નિક્કુજ્જિતભાવં ગમ્ભીરભાવઞ્ચ નીહરિત્વા વા સોતૂનં ઞાણસ્સ પતિટ્ઠં જનયન્તા **ઉત્તાનિં કરોન્તિ**, સબ્બેહિપિ ઇમેહિ આકારેહિ સોતૂનં અઞ્ઞાણન્ધકારં વિધમેન્તા **પકાસેન્તી**તિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો.

સમતિક્કમનિદ્દેસેપિ તત્થ તત્થ તેહિ તેહિ ધમ્મેહિ વુટ્ઠિતત્તા **અતિક્કમન્તો**, ઉપરિભૂમિપ્પત્તિયા **વીતિક્કન્તો**, તતો અપરિહાનિભાવેન સમતિક્કન્તોતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૬૨૩. અભિધમ્મભાજનીયે હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે આગતનયેનેવ તન્તિ ઠપિતા. તસ્મા તત્થ સબ્બેસમ્પિ કુસલવિપાકકિરિયવસેન નિદ્દિટ્ઠાનં ઝાનાનં તત્થ વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. સુદ્ધિકનવકાદિભેદોપિ સબ્બો તત્થ વુત્તસદિસોયેવાતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૬૩૮. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ ઝાનાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન તિણ્ણં ઝાનાનં નિમિત્તારમ્મણત્તા પરિત્તારમ્મણાદિભાવેન નવત્તબ્બતા વેદિતબ્બા. લોકુત્તરા પનેત્થ મગ્ગકાલે ફલકાલે વા સિયા અપ્પમાણારમ્મણા. **ચતુત્થં ઝાનં સિયા પરિત્તારમ્મણ**ન્તિ એત્થ કુસલતો તેરસ ચતુત્થજ્ઝાનાનિ સબ્બત્થપાદકચતુત્થં, ઇદ્ધિવિધચતુત્થં, દિબ્બસોતઞાણચતુત્થં, ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં, પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં, દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં, યથાકમ્મૂપગઞાણચતુત્થં, અનાગતંસઞાણચતુત્થં, આકાસાનઞ્ચાયતનાદિચતુત્થં, લોકુત્તરચતુત્થન્તિ.

તત્થ **સબ્બત્થપાદકચતુત્થં** નવત્તબ્બારમ્મણમેવ હોતિ.

ઇદ્ધિવિધચતુત્થં ચિત્તવસેન કાયં પરિણામેન્તસ્સ અદિસ્સમાનેન કાયેન પાટિહારિયકરણે કાયારમ્મણત્તા પરિત્તારમ્મણં, કાયવસેન ચિત્તં પરિણામેન્તસ્સ દિસ્સમાનેન કાયેન પાટિહારિયં કત્વા બ્રહ્મલોકં ગચ્છન્તસ્સ

સમાપત્તિચિત્તારમ્મણત્તા મહગ્ગતારમ્મણં.

દિબ્બસોતઞાણચતુત્થં સદ્દારમ્મણત્તા પરિત્તારમ્મણં.

ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં કામાવચરચિત્તજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં, રૂપાવચરારૂપાવચરચિત્તજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, લોકુત્તરચિત્તજાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં. ચેતોપરિયઞાણલાભી પન પુથુજ્જનો પુથુજ્જનાનંયેવ ચિત્તં જાનાતિ, ન અરિયાનં. સોતાપન્નો સોતાપન્નસ્સ ચેવ પુથુજ્જનસ્સ ચ; સકદાગામી સકદાગામિનો ચેવ હેટ્ઠિમાનઞ્ચ દ્વિન્નં; અનાગામી અનાગામિનો ચેવ હેટ્ઠિમાનઞ્ચ તિણ્ણં; ખીણાસવો સબ્બેસમ્પિ જાનાતિ.

પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં કામાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે પરિત્તારમ્મણં, રૂપાવચરારૂપાવચરક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, ''અતીતે બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધખીણાસવા મગ્ગં ભાવયિંસુ, ફલં સચ્છિકરિંસૂ''તિ અનુસ્સરણકાલે અપ્પમાણારમ્મણં, નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં.

દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં વણ્ણારમ્મણત્તા પરિત્તારમ્મણં.

યથાકમ્મૂપગઞાણચતુત્થં કામાવચરકમ્માનુસ્સરણકાલે પરિત્તારમ્મણં, રૂપાવચરારૂપાવચરકમ્માનુસ્સરણકાલે મહગ્ગતારમ્મણં.

અનાગતંસઞાણચતુત્થં અનાગતે કામધાતુયા નિબ્બત્તિજાનનકાલે પરિત્તારમ્મણં, રૂપારૂપભવેસુ નિબ્બત્તિજાનનકાલે મહગ્ગતારમ્મણં, ''અનાગતે બુદ્ધપચ્ચેકબુદ્ધખીણાસવા મગ્ગં ભાવેસ્સન્તિ, ફલં સચ્છિકરિસ્સન્તી''તિ જાનનકાલે અપ્પમાણારમ્મણં, ''અનાગતે સઙ્ખો નામ રાજા ભવિસ્સતી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૩.૧૦૮) નયેન નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં.

આકાસાનઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનચતુત્થં નવત્તબ્બારમ્મણં. **વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચતુત્થં** મહગ્ગતારમ્મણં.

લોકુત્તરચતુત્થં અપ્પમાણારમ્મણં.

કિરિયતોપિ તેસં દ્વાદસન્નં ઝાનાનં ઇદમેવ આરમ્મણવિધાનં. **તીણિ ઝાનાનિ નમગ્ગારમ્મણા**તિ પચ્ચવેક્ખણઞાણં વા ચેતોપરિયાદિઞાણં વા મગ્ગં આરમ્મણં કરેય્ય, તીણિ ઝાનાનિ તથા અપ્પવત્તિતો નમગ્ગારમ્મણા, સહજાતહેતુવસેન પન સિયા મગ્ગહેતુકા; વીરિયજેટ્ઠિકાય વા વીમંસાજેટ્ઠિકાય વા મગ્ગભાવનાય મગ્ગાધિપતિનો; છન્દચિત્તજેટ્ઠકકાલે ફલકાલે ચ નવત્તબ્બા.

ચતુત્થં ઝાનન્તિ ઇધાપિ કુસલતો તેરસસુ ચતુત્થજ્ઝાનેસુ સબ્બત્થપાદકઇદ્ધિવિધદિબ્બસોતદિબ્બચક્ખુયથાકમ્મૂપગઞાણચતુત્થઞ્ચેવ ચતુબ્બિધઞ્ચ આરુપ્પચતુત્થં મગ્ગારમ્મણાદિભાવેન ન વત્તબ્બં. ચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસઅનાગતંસઞાણચતુત્થં પન મગ્ગારમ્મણં હોતિ. ન વત્તબ્બં મગ્ગહેતુકં મગ્ગાધિપતીતિ વા; લોકુત્તરચતુત્થં મગ્ગારમ્મણં ન હોતિ; મગ્ગકાલે પન સહજાતહેતુવસેન

મગ્ગહેતુકં; વીરિયવીમંસાજેટ્ઠિકાય મગ્ગભાવનાય મગ્ગાધિપતિ; છન્દચિત્તજેટ્ઠિકાય ચેવ મગ્ગભાવનાય ફલકાલે ચ ન વત્તબ્બં. કિરિયતોપિ દ્વાદસસુ ઝાનેસુ અયમેવ નયો.

તીણિ ઝાનાનિ ન વત્તબ્બાતિ અતીતાદીસુ એકધમ્મમ્પિ આરબ્ભ અપ્પવત્તિતો નવત્તબ્બાતિ વેદિતબ્બા.

ચતુત્થં ઝાનન્તિ કુસલતો તેરસસુ ચતુત્થજ્ઝાનેસુ સબ્બત્થપાદકચતુત્થં નવત્તબ્બારમ્મણમેવ. ઇદ્ધિવિધચતુત્થં કાયવસેન ચિત્તપરિણામને સમાપત્તિચિત્તારમ્મણત્તા અતીતારમ્મણં; ''અનાગતે ઇમાનિ પુપ્ફાનિ મા મિલાયિંસુ, દીપા મા નિબ્બાયિંસુ, એકો અગ્ગિક્ખન્ધો સમુટ્ઠાતુ, પબ્બતો સમુટ્ઠાતૂ''તિ અધિટ્ઠાનકાલે અનાગતારમ્મણં; ચિત્તવસેન કાયપરિણામનકાલે કાયારમ્મણત્તા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. દિબ્બસોતઞાણચતુત્થં સદ્દારમ્મણત્તા પચ્ચુપ્પનારમ્મણં. ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં અતીતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધચિત્તજાનનકાલે અતીતારમ્મણં; અનાગતે સત્તદિવસબ્ભન્તરે ઉપ્પજ્જનકચિત્તજાનનકાલે અનાગતારમ્મણં. ''યથા ઇમસ્સ ભોતો મનોસઙ્ખારા પણિહિતા ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા અમું નામ વિતક્કં વિતક્કેસ્સતીતિ. સો બહુઞ્ચેપિ આદિસતિ, તથેવ તં હોતિ નો અઞ્ઞથા''તિ ઇમિના હિ સુત્તેન (અ॰ નિ॰ ૩.૬૧) ચેતોપરિયઞાણસ્સેવ પવત્તિ પકાસિતા. અદ્ધાનપચ્ચુપ્પન્નસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નવસેનેવ પચ્ચુપ્પન્નં આરબ્ભ પવત્તિકાલે પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. વિત્થારકથા પનેત્થ હેટ્ઠાઅટ્ઠકથાકણ્ડવણ્ણનાયં વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા.

પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં અતીતક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે અતીતારમ્મણં, નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં. દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં વણ્ણારમ્મણત્તા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણં. યથાકમ્મૂપગઞાણચતુત્થં અતીતકમ્મમેવ આરમ્મણં કરોતીતિ અતીતારમ્મણં. અનાગતંસઞાણચતુત્થં અનાગતક્ખન્ધાનુસ્સરણકાલે અનાગતારમ્મણં, નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણં. આકાસાનઞ્ચાયતનઆકિઞ્ચઞ્ઞાયતનચતુત્થં નવત્તબ્બારમ્મણમેવ. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચતુત્થં અતીતારમ્મણમેવ. લોકુત્તરચતુત્થં નવત્તબ્બારમ્મણમેવ. કિરિયતોપિ દ્વાદસસુ ચતુત્થજ્ઝાનેસુ એસેવ નયો.

તીણિ ઝાનાનિ બહિદ્ધારમ્મણાતિ અજ્ઝત્તતો બહિદ્ધાભૂતં નિમિત્તં આરબ્ભ પવત્તિતો બહિદ્ધારમ્મણા.

ચતુત્થં ઝાનન્તિ ઇધાપિ કુસલતો તેરસસુ ચતુત્થજ્ઝાનેસુ સબ્બત્થપાદકચતુત્થં બહિદ્ધારમ્મણમેવ.

ઇદ્ધિવિધચતુત્થં કાયવસેન ચિત્તપરિણામનેપિ ચિત્તવસેન કાયપરિણામનેપિ અત્તનોવ કાયચિત્તારમ્મણત્તા અજ્ઝત્તારમ્મણં; ''બહિદ્ધા હત્થિમ્પિ દસ્સેતી''તિઆદિના નયેન પવત્તકાલે બહિદ્ધારમ્મણં.

દિબ્બસોતઞાણચતુત્થં અત્તનો કુચ્છિગતસદ્દારમ્મણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ સદ્દારમ્મણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેનાપિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

ચેતોપરિયઞાણચતુત્થં બહિદ્ધારમ્મણમેવ.

પુબ્બેનિવાસઞાણચતુત્થં અત્તનો ખન્ધાનુસ્સરણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ ખન્ધાનઞ્ચેવ નામગોત્તસ્સ ચ અનુસ્સરણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં.

દિબ્બચક્ખુઞાણચતુત્થં અત્તનો રૂપારમ્મણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ રૂપારમ્મણકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેનાપિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

યથાકમ્મૂપગઞાણચતુત્થં અત્તનો કમ્મજાનનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ કમ્મજાનનકાલે બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેનાપિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

અનાગતંસઞાણચતુત્થં અત્તનો અનાગતે નિબ્બત્તિજાનનકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણં, પરસ્સ ખન્ધાનુસ્સરણકાલે ચેવ નામગોત્તાનુસ્સરણકાલે ચ બહિદ્ધારમ્મણં, ઉભયવસેનાપિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણં.

આકાસાનઞ્ચાયતનચતુત્થં બહિદ્ધારમ્મણં. આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનચતુત્થં નવત્તબ્બારમ્મણં. વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતનનેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનચતુત્થં અજ્ઝત્તારમ્મણં.

લોકુત્તરચતુત્થં બહિદ્ધારમ્મણમેવ. કિરિયતોપિ દ્વાદસસુ ઝાનેસુ અયમેવ નયોતિ.

ઇમસ્મિં પન ઝાનવિભઙ્ગે સમ્માસમ્બુદ્ધેન સુત્તન્તભાજનીયેપિ લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકાનેવ ઝાનાનિ કથિતાનિ; અભિધમ્મભાજનીયેપિ પઞ્હાપુચ્છકેપિ. તયોપિ હિ એતે નયા તેભૂમકધમ્મમિસ્સકત્તા એકપરિચ્છેદા એવ. એવમયં ઝાનવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ઝાનવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૩. અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના

૬૪૨. ઇદાનિ તદનન્તરે અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગે **ચતસ્સો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **અપ્પમઞ્ઞાયો**તિ ફરણઅપ્પમાણવસેન અપ્પમઞ્ઞાયો. એતા હિ આરમ્મણવસેન અપ્પમાણે વા સત્તે ફરન્તિ, એકસત્તમ્પિ વા અનવસેસફરણવસેન ફરન્તીતિ ફરણઅપ્પમાણવસેન અપ્પમઞ્ઞાયોતિ વુચ્ચન્તિ. **ઇધ ભિક્ખૂ**તિ ઇમસ્મિં સાસને ભિક્ખુ. **મેત્તાસહગતેના**તિ મેત્તાય સમન્નાગતેન. **ચેતસા**તિ ચિત્તેન. **એકં દિસ**ન્તિ એકિસ્સા દિસાય. પઠમપરિગ્ગહિતં સત્તં ઉપાદાય એકદિસાપરિયાપન્નસત્તફરણવસેન વુત્તં. **ફરિત્વા**તિ ફુસિત્વા આરમ્મણં કત્વા. **વિહરતી**તિ બ્રહ્મવિહારાધિટ્ઠિતં ઇરિયાપથવિહારં પવત્તેતિ. **તથા દુતિય**ન્તિ યથા પુરત્થિમાદીસુ દિસાસુ યં કિઞ્ચિ એકં દિસં ફરિત્વા વિહરતિ, તથેવ તદનન્તરં દુતિયં તતિયં ચતુત્થઞ્ચાતિ અત્થો.

ઇતિ ઉદ્ધન્તિ તેનેવ ચ નયેન ઉપરિમં દિસન્તિ વુત્તં હોતિ. **અધો તિરિય**ન્તિ અધોદિસમ્પિ તિરિયંદિસમ્પિ એવમેવ. એત્થ ચ **અધો**તિ હેટ્ઠા, **તિરિય**ન્તિ અનુદિસા. એવં સબ્બદિસાસુ અસ્સમણ્ડલે અસ્સમિવ મેત્તાસહગતં ચિત્તં સારેતિપિ પચ્ચાસારેતિપીતિ એત્તાવતા એકમેકં દિસં પરિગ્ગહેત્વા ઓધિસો મેત્તાફરણં દસ્સિતં. **સબ્બધી**તિઆદિ પન અનોધિસો દસ્સનત્થં વુત્તં. તત્થ **સબ્બધી**તિ સબ્બત્થ. **સબ્બત્તતાયા**તિ સબ્બેસુ હીનમજ્ઝિમુક્કટ્ઠમિત્તસપત્તમજ્ઝત્તાદિપ્પભેદેસુ અત્તતાય 'અયં પરસત્તો'તિ વિભાગં અકત્વા અત્તસમતાયાતિ વુત્તં હોતિ; અથ વા **સબ્બત્તતાયા**તિ સબ્બેન ચિત્તભાવેન ઈસકમ્પિ બહિ અવિક્ખિપમાનોતિ વુત્તં હોતિ. **સબ્બાવન્ત**ન્તિ સબ્બસત્તવન્તં, સબ્બસત્તયુત્તન્તિ અત્થો. **લોક**ન્તિ સત્તલોકં.

વિપુલેનાતિએવમાદિપરિયાયદસ્સનતો પનેત્થ પુન ''મેત્તાસહગતેના''તિ વુત્તં. યસ્મા વા એત્થ ઓધિસો ફરણે વિય પુન 'તથા'સદ્દો 'ઇતિ'સદ્દો વા ન વુત્તો, તસ્મા પુન ''મેત્તાસહગતેન ચેતસા''તિ વુત્તં; નિગમનવસેન વા એતં વુત્તં. **વિપુલેના**તિ એત્થ ચ ફરણવસેન વિપુલતા દટ્ઠબ્બા. ભૂમિવસેન પન તં **મહગ્ગતં**, પગુણવસેન **અપ્પમાણં** , સત્તારમ્મણવસેન ચ અપ્પમાણં, બ્યાપાદપચ્ચત્થિકપ્પહાનેન **અવેરં**, દોમનસ્સપ્પહાનતો **અબ્યાપજ્ઝં**, નિદ્દુક્ખન્તિ વુત્તં હોતિ. અયં તાવ ''મેત્તાસહગતેન ચેતસા''તિઆદિના નયેન ઠપિતાય માતિકાય અત્થો.

૬૪૩. ઇદાનિ યદેતં ''કથઞ્ચ, ભિક્ખવે, મેત્તાસહગતેન ચેતસા''તિઆદિના નયેન વુત્તં પદભાજનીયં, તત્થ યસ્મા ઇદં કમ્મટ્ઠાનં દોસચરિતસ્સ સપ્પાયં, તસ્મા યથારૂપે પુગ્ગલે અયં મેત્તા અપ્પનં પાપુણાતિ, તં મેત્તાય વત્થુભૂતં પુગ્ગલં તાવ દસ્સેતું **સેય્યથાપિ નામ એકં પુગ્ગલ**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **સેય્યથાપિ નામા**તિ ઓપમ્મત્થે નિપાતો, યથા એકં પુગ્ગલન્તિ અત્થો. **પિય**ન્તિ પેમનીયં. **મનાપ**ન્તિ હદયવુડ્ઢિકરં. તત્થ પુબ્બેવ સન્નિવાસેન પચ્ચુપ્પન્નહિતેન વા પિયો નામ હોતિ, સીલાદિગુણસમાયોગેન મનાપો નામ; દાનસમાનત્તતાહિ વા પિયતા, પિયવચનઅત્થચરિયતાહિ મનાપતા વેદિતબ્બા. યસ્મા ચેત્થ પિયતાય ઇમસ્સ બ્યાપાદસ્સ પહાનં હોતિ, તતો મેત્તા સુખં ફરતિ, મનાપતાય ઉદાસીનતા ન સણ્ઠાતિ, હિરોત્તપ્પઞ્ચ પચ્ચુપટ્ઠાતિ, તતો હિરોત્તપ્પાનુપાલિતા મેત્તા ન પરિહાયતિ, તસ્મા તં ઉપમં કત્વા ઇદં વુત્તં – **પિયં મનાપન્તિ. મેત્તાયેય્યા**તિ મેત્તાય ફરેય્ય; તસ્મિં પુગ્ગલે મેત્તં કરેય્ય પવત્તેય્યાતિ અત્થો. **એવમેવ સબ્બે સત્તે**તિ યથા પિયં પુગ્ગલં મેત્તાયેય્ય, એવં તસ્મિં પુગ્ગલે

અપ્પનાપ્પત્તાય વસીભાવં ઉપગતાય મેત્તાય મજ્ઝત્તવેરિસઞ્ઞાતેપિ સબ્બે સત્તે અનુક્કમેન ફરતીતિ અત્થો. **મેત્તિ મેત્તાયના**તિઆદીનિ વુત્તત્થાનેવ.

૬૪૪. **વિદિસં વા**તિ પદં તિરિયં વાતિ એતસ્સ અત્થવિભાવનત્થં વુત્તં.

૬૪૫. **ફરિત્વા**તિ આરમ્મણકરણવસેન ફુસિત્વા. **અધિમુચ્ચિત્વા**તિ અધિકભાવેન મુચ્ચિત્વા, યથા મુત્તં સુમુત્તં હોતિ સુપ્પસારિતં સુવિત્થતં તથા મુચ્ચિત્વાતિ અત્થો.

૬૪૮. **સબ્બધિ**આદિનિદ્દેસે યસ્મા તીણિપિ એતાનિ પદાનિ સબ્બસઙ્ગાહિકાનિ, તસ્મા નેસં એકતોવ અત્થં દસ્સેતું **સબ્બેન સબ્બ**ન્તિઆદિ વુત્તં. તસ્સત્થો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ.

૬૫૦. **વિપુલા**દિનિદ્દેસે યસ્મા યં અપ્પનાપ્પત્તં હુત્વા અનન્તસત્તફરણવસેન વિપુલં, તં નિયમતો ભૂમિવસેન **મહગ્ગતં** હોતિ. યઞ્ચ મહગ્ગતં તં અપ્પમાણગોચરવસેન **અપ્પમાણં**. યં અપ્પમાણં તં પચ્ચત્થિકવિઘાતવસેન **અવેરં**. યઞ્ચ અવેરં તં વિહતબ્યાપજ્જતાય **અબ્યાપજ્જં**. તસ્મા ''યં વિપુલં તં મહગ્ગત''ન્તિઆદિ વુત્તં. **અવેરો અબ્યાપજ્જો**તિ ચેત્થ લિઙ્ગવિપરિયાયેન વુત્તં. મનેન વા સદ્ધિં યોજના કાતબ્બા – યં અપ્પમાણં ચિત્તં, સો અવેરો મનો; યો અવેરો સો અબ્યાપજ્જોતિ. અપિચેત્થ હેટ્ઠિમં હેટ્ઠિમં પદં ઉપરિમસ્સ ઉપરિમસ્સ, ઉપરિમં વા ઉપરિમં હેટ્ઠિમસ્સ હેટ્ઠિમસ્સ અત્થોતિપિ વેદિતબ્બો.

૬૫૩. **સેય્યથાપિ નામ એકં પુગ્ગલં દુગ્ગતં દુરુપેત**ન્તિ ઇદમ્પિ કરુણાય વત્થુભૂતં પુગ્ગલં દસ્સેતું વુત્તં. એવરૂપસ્મિઞ્હિ પુગ્ગલે બલવકારુઞ્ઞં ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ **દુગ્ગત**ન્તિ દુક્ખેન સમઙ્ગીભાવં ગતં. **દુરુપેત**ન્તિ કાયદુચ્ચરિતાદીહિ ઉપેતં. ગતિકુલભોગાદિવસેન વા તમભાવે ઠિતો પુગ્ગલો દુગ્ગતો, કાયદુચ્ચરિતાદીહિ ઉપેતત્તા તમપરાયણભાવે ઠિતો દુરુપેતોતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

૬૬૩. **એકં પુગ્ગલં પિયં મનાપ**ન્તિ ઇદમ્પિ મુદિતાય વત્થુભૂતં પુગ્ગલં દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ ગતિકુલભોગાદિવસેન જોતિભાવે ઠિતો **પિયો**, કાયસુચરિતાદીહિ ઉપેતત્તા જોતિપરાયણભાવે ઠિતો **મનાપો**તિ વેદિતબ્બો.

૬૭૩. **નેવ મનાપં ન અમનાપ**ન્તિ ઇદમ્પિ ઉપેક્ખાય વત્થુભૂતં પુગ્ગલં દસ્સેતું વુત્તં. તત્થ મિત્તભાવં અસમ્પત્તતાય **નેવ મનાપો**, અમિત્તભાવં અસમ્પત્તતાય **ન અમનાપો**તિ વેદિતબ્બો. સેસમેત્થ યં વત્તબ્બં સિયા, તં સબ્બં હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે વુત્તમેવ. ભાવનાવિધાનમ્પિ એતેસં કમ્મટ્ઠાનાનં વિસુદ્ધિમગ્ગે વિત્થારતો કથિતમેવાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

અભિધમ્મભાજનીયં કુસલતોપિ વિપાકતોપિ કિરિયતોપિ હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે ભાજિતનયેનેવ ભાજિતં. અત્થોપિસ્સ તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ મેત્તાદીનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન સબ્બાપિ તીસુ તિકેસુ નવત્તબ્બારમ્મણા એવ. અજ્ઝત્તારમ્મણત્તિકે બહિદ્ધારમ્મણાતિ. ઇમસ્મિં પન અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગે સમ્માસમ્બુદ્ધેન સુત્તન્તભાજનીયેપિ લોકિયા એવ અપ્પમઞ્ઞાયો કથિતા, અભિધમ્મભાજનીયેપિ પઞ્હાપુચ્છકેપિ. તયોપિ હિ એતે નયા લોકિયત્તા એકપરિચ્છેદા એવ. એવમયં અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

અપ્પમઞ્ઞાવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૪. સિક્ખાપદવિભઙ્ગો

૧. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૦૩. ઇદાનિ તદનન્તરે સિક્ખાપદવિભઙ્ગે **પઞ્ચા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **સિક્ખાપદાની**તિ સિક્ખિતબ્બપદાનિ; સિક્ખાકોટ્ઠાસાતિ અત્થો. અપિચ ઉપરિ આગતા સબ્બેપિ કુસલા ધમ્મા સિક્ખિતબ્બતો સિક્ખા. પઞ્ચસુ પન સીલઙ્ગેસુ યંકિઞ્ચિ અઙ્ગં તાસં સિક્ખાનં પતિટ્ઠાનટ્ઠેન પદન્તિ સિક્ખાનં પદત્તા **સિક્ખાપદાનિ**. **પાણાતિપાતા**તિ પાણસ્સ અતિપાતા ઘાતના મારણાતિ અત્થો. **વેરમણી**તિ વિરતિ. **અદિન્નાદાના**તિ અદિન્નસ્સ આદાના; પરપરિગ્ગહિતસ્સ હરણાતિ અત્થો. **કામેસૂ**તિ વત્થુકામેસુ. **મિચ્છાચારા**તિ કિલેસકામવસેન લામકાચારા. **મુસાવાદા**તિ અભૂતવાદતો. **સુરામેરયમજ્જપમાદટ્ઠાના**તિ એત્થ **સુરા**તિ પિટ્ઠસુરા, પૂવસુરા, ઓદનસુરા, કિણ્ણપક્ખિત્તા, સમ્ભારસંયુત્તાતિ પઞ્ચ સુરા. **મેરય**ન્તિ પુપ્ફાસવો, ફલાસવો, ગુળાસવો, મધ્વાસવો, સમ્ભારસંયુત્તોતિ પઞ્ચ આસવા. તદુભયમ્પિ મદનીયટ્ઠેન **મજ્જં**. યાય ચેતનાય તં પિવન્તિ, સા પમાદકારણત્તા **પમાદટ્ઠાનં**; તસ્મા સુરામેરયમજ્જપમાદટ્ઠાના. અયં તાવેત્થ માતિકાનિક્ખેપસ્સ અત્થો.

૭૦૪. પદભાજનીયે પન **યસ્મિં સમયે કામાવચર**ન્તિઆદિ સબ્બં હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનત્થમેવ. યસ્મા પન ન કેવલં વિરતિયેવ સિક્ખાપદં, ચેતનાપિ સિક્ખાપદમેવ, તસ્મા તં દસ્સેતું દુતિયનયો દસ્સિતો. યસ્મા ચ ન કેવલં એતેયેવ દ્વે ધમ્મા સિક્ખાપદં, ચેતનાસમ્પયુત્તા પન પરોપણ્ણાસધમ્માપિ સિક્ખિતબ્બકોટ્ઠાસતો સિક્ખાપદમેવ, તસ્મા તતિયનયોપિ દસ્સિતો.

તત્થ દુવિધં સિક્ખાપદં પરિયાયસિક્ખાપદં નિપ્પરિયાયસિક્ખાપદઞ્ચ. તત્થ વિરતિ નિપ્પરિયાયસિક્ખાપદં. સા હિ ''પાણાતિપાતા વેરમણી''તિ પાળિયં આગતા, નો ચેતના. વિરમન્તો ચ તાય એવ તતો તતો વિરમતિ, ન ચેતનાય. ચેતનં પન આહરિત્વા દસ્સેસિ. તથા સેસચેતનાસમ્પયુત્તધમ્મે. વીતિક્કમકાલે હિ વેરચેતના દુસ્સીલ્યં નામ. તસ્મા સા વિરતિકાલેપિ સુસીલ્યવસેન વુત્તા. ફસ્સાદયો તંસમ્પયુત્તત્તા ગહિતાતિ.

ઇદાનિ એતેસુ સિક્ખાપદેસુ ઞાણસમુત્તેજનત્થં ઇમેસં પાણાતિપાતાદીનં ધમ્મતો, કોટ્ઠાસતો, આરમ્મણતો, વેદનાતો, મૂલતો, કમ્મતો, સાવજ્જતો, પયોગતો ચ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

તત્થ '**ધમ્મતો**'તિ પઞ્ચપેતે પાણાતિપાતાદયો ચેતનાધમ્માવ હોન્તિ. '**કોટ્ઠાસતો**' પઞ્ચપિ કમ્મપથા એવ.

'**આરમ્મણતો**' પાણાતિપાતો જીવિતિન્દ્રિયારમ્મણો. અદિન્નાદાનં સત્તારમ્મણં વા સઙ્ખારારમ્મણં વા. મિચ્છાચારો ઇત્થિપુરિસારમ્મણો. મુસાવાદો સત્તારમ્મણો વા સઙ્ખારારમ્મણો વા. સુરાપાનં સઙ્ખારારમ્મણં.

'**વેદનાતો**' પાણાતિપાતો દુક્ખવેદનો. અદિન્નાદાનં તિવેદનં. તઞ્હિ હટ્ઠતુટ્ઠસ્સ અદિન્નં આદિયતો સુખવેદનં હોતિ, ભીતકાલે દુક્ખવેદનં, મજ્ઝત્તસ્સ હુત્વા ગણ્હતો અદુક્ખમસુખવેદનં. મિચ્છાચારો સુખવેદનો વા અદુક્ખમસુખવેદનો વા. મુસાવાદો અદિન્નાદાનં વિય તિવેદનો. સુરાપાનં સુખમજ્ઝત્તવેદનં.

'**મૂલતો**' પાણાતિપાતો દોસમોહમૂલો. અદિન્નાદાનં કિઞ્ચિકાલે લોભમોહમૂલં, કિઞ્ચિકાલે દોસમોહમૂલં. મિચ્છાચારો લોભમોહમૂલો. મુસાવાદો કિઞ્ચિકાલે લોભમોહમૂલો, કિઞ્ચિકાલે દોસમોહમૂલો. સુરાપાનં લોભમોહમૂલં.

‘**કમ્મતો**’ મુસાવાદો ચેત્થ વચીકમ્મં. સેસા કાયકમ્મમેવ.

‘**સાવજ્જતો**’ પાણાતિપાતો અત્થિ અપ્પસાવજ્જો, અત્થિ મહાસાવજ્જો. તથા અદિન્નાદાનાદીનિ. તેસં નાનાકરણં હેટ્ઠા દસ્સિતમેવ.

અયં પન અપરો નયો – કુન્થકિપિલ્લિકસ્સ હિ વધો અપ્પસાવજ્જો, તતો મહન્તતરસ્સ મહાસાવજ્જો; સોપિ અપ્પસાવજ્જો, તતો મહન્તતરાય સકુણિકાય મહાસાવજ્જો; તતો ગોધાય, તતો સસકસ્સ, તતો મિગસ્સ, તતો ગવયસ્સ, તતો અસ્સસ્સ, તતો હત્થિસ્સ વધો મહાસાવજ્જો, તતોપિ દુસ્સીલમનુસ્સસ્સ , તતો ગોરૂપસીલકમનુસ્સસ્સ, તતો સરણગતસ્સ, તતો પઞ્ચસિક્ખાપદિકસ્સ, તતો સામણેરસ્સ, તતો પુથુજ્જનભિક્ખુનો , તતો સોતાપન્નસ્સ, તતો સકદાગામિસ્સ, તતો અનાગામિસ્સ, તતો ખીણાસવસ્સ વધો અતિમહાસાવજ્જોયેવ.

અદિન્નાદાનં દુસ્સીલસ્સ સન્તકે અપ્પસાવજ્જં, તતો ગોરૂપસીલકસ્સ સન્તકે મહાસાવજ્જં; તતો સરણગતસ્સ, તતો પઞ્ચસિક્ખાપદિકસ્સ, તતો સામણેરસ્સ, તતો પુથુજ્જનભિક્ખુનો, તતો સોતાપન્નસ્સ, તતો સકદાગામિસ્સ, તતો અનાગામિસ્સ સન્તકે મહાસાવજ્જં, તતો ખીણાસવસ્સ સન્તકે અતિમહાસાવજ્જંયેવ.

મિચ્છાચારો દુસ્સીલાય ઇત્થિયા વીતિક્કમે અપ્પસાવજ્જો, તતો ગોરૂપસીલકાય મહાસાવજ્જો; તતો સરણગતાય, પઞ્ચસિક્ખાપદિકાય, સામણેરિયા, પુથુજ્જનભિક્ખુનિયા, સોતાપન્નાય, સકદાગામિનિયા, તતો અનાગામિનિયા વીતિક્કમે મહાસાવજ્જો, ખીણાસવાય પન ભિક્ખુનિયા એકન્તમહાસાવજ્જોવ.

મુસાવાદો કાકણિકમત્તસ્સ અત્થાય મુસાકથને અપ્પસાવજ્જો, તતો અડ્ઢમાસકસ્સ, માસકસ્સ, પઞ્ચમાસકસ્સ, અડ્ઢકહાપણસ્સ, કહાપણસ્સ, તતો અનગ્ઘનિયભણ્ડસ્સ અત્થાય મુસાકથને મહાસાવજ્જો, મુસા કથેત્વા પન સઙ્ઘં ભિન્દન્તસ્સ એકન્તમહાસાવજ્જોવ.

સુરાપાનં પસતમત્તસ્સ પાને અપ્પસાવજ્જં, અઞ્જલિમત્તસ્સ પાને મહાસાવજ્જં; કાયચાલનસમત્થં પન બહું પિવિત્વા ગામઘાતનિગમઘાતકમ્મં કરોન્તસ્સ એકન્તમહાસાવજ્જમેવ.

પાણાતિપાતઞ્હિ પત્વા ખીણાસવસ્સ વધો મહાસાવજ્જો; અદિન્નાદાનં પત્વા ખીણાસવસન્તકસ્સ હરણં, મિચ્છાચારં પત્વા ખીણાસવાય ભિક્ખુનિયા વીતિક્કમનં, મુસાવાદં પત્વા મુસાવાદેન સઙ્ઘભેદો, સુરાપાનં પત્વા કાયચાલનસમત્થં બહું પિવિત્વા ગામનિગમઘાતનં મહાસાવજ્જં. સબ્બેહિપિ પનેતેહિ મુસાવાદેન સઙ્ઘભેદનમેવ મહાસાવજ્જં. તઞ્હિ કપ્પં નિરયે પાચનસમત્થં મહાકિબ્બિસં.

‘**પયોગતો**’તિ પાણાતિપાતો સાહત્થિકોપિ હોતિ આણત્તિકોપિ. તથા અદિન્નાદાનં. મિચ્છાચારમુસાવાદસુરાપાનાનિ સાહત્થિકાનેવાતિ.

એવમેત્થ પાણાતિપાતાદીનં ધમ્માદિવસેન વિનિચ્છયં ઞત્વા પાણાતિપાતા વેરમણીતિઆદીનમ્પિ ધમ્મતો, કોટ્ઠાસતો, આરમ્મણતો, વેદનાતો, મૂલતો, કમ્મતો, ખણ્ડતો, સમાદાનતો, પયોગતો ચ વિનિચ્છયો વેદિતબ્બો.

તત્થ ‘**ધમ્મતો**’તિ પરિયાયસીલવસેન પટિપાટિયા પઞ્ચ ચેતનાધમ્માવ. ‘**કોટ્ઠાસતો**’તિ પઞ્ચપિ કમ્મપથા એવ. ‘**આરમ્મણતો**’તિ પાણાતિપાતા વેરમણી પરસ્સ જીવિતિન્દ્રિયં આરમ્મણં કત્વા અત્તનો વેરચેતનાય વિરમતિ.

ઇતરાસુપિ એસેવ નયો. સબ્બાપિ હિ એતા વીતિક્કમિતબ્બવત્થું આરમ્મણં કત્વા વેરચેતનાહિયેવ વિરમન્તિ. ‘**વેદનાતો**’તિ સબ્બાપિ સુખવેદના વા હોન્તિ મજ્ઝત્તવેદના વા. ‘**મૂલતો**’તિ ઞાણસમ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસઅમોહમૂલા હોન્તિ, ઞાણવિપ્પયુત્તચિત્તેન વિરમન્તસ્સ અલોભઅદોસમૂલા હોન્તિ. ‘**કમ્મતો**’તિ મુસાવાદા વેરમણીયેવેત્થ વચીકમ્મં; સેસા કાયકમ્મં. ‘**ખણ્ડતો**’તિ ગહટ્ઠા યં યં વીતિક્કમન્તિ, તં તદેવ ખણ્ડં હોતિ ભિજ્જતિ, અવસેસં ન ભિજ્જતિ. કસ્મા? ગહટ્ઠા હિ અનિબદ્ધસીલા હોન્તિ, યં યં સક્કોન્તિ તં તદેવ ગોપેન્તિ. સામણેરાનં પન એકસ્મિં વીતિક્કમન્તે સબ્બાનિ ભિજ્જન્તિ. ન કેવલઞ્ચ એતાનિ, સેસસીલાનિપિ ભિજ્જન્તિયેવ. તેસં પન વીતિક્કમો દણ્ડકમ્મવત્થુકો. ‘પુન એવરૂપં ન કરિસ્સામી’તિ દણ્ડકમ્મે કતે સીલં પરિપુણ્ણં હોતિ. ‘**સમાદાનતો**’તિ સયમેવ ‘પઞ્ચ સીલાનિ અધિટ્ઠહામી’તિ અધિટ્ઠહન્તેનપિ, પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં સમાદિયન્તેનપિ સમાદિણ્ણાનિ હોન્તિ. અઞ્ઞસ્સ સન્તિકે નિસીદિત્વા ‘પઞ્ચ સીલાનિ સમાદિયામી’તિ સમાદિયન્તેનપિ, પાટિયેક્કં પાટિયેક્કં સમાદિયન્તેનપિ સમાદિન્નાનેવ હોન્તિ. ‘**પયોગતો**’ સબ્બાનિપિ સાહત્થિકપયોગાનેવાતિ વેદિતબ્બાનિ.

૭૧૨. ઇદાનિ યાસં સિક્ખાનં કોટ્ઠાસભાવેન ઇમાનિ પઞ્ચ સિક્ખાપદાનિ વુત્તાનિ, તાનિ દસ્સેતું **કતમે ધમ્મા સિક્ખા**તિ અયં સિક્ખાવારો આરદ્ધો. તત્થ યસ્મા સબ્બેપિ ચતુભૂમકકુસલા ધમ્મા સિક્ખિતબ્બભાવતો સિક્ખા, તસ્મા તે દસ્સેતું **યસ્મિં સમયે કામાવચર**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે (ધ॰ સ॰ ૧) વુત્તનયેનેવ પાળિં વિત્થારેત્વા અત્થો વેદિતબ્બો. ઇધ પન મુખમત્તમેવ દસ્સિતન્તિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૭૧૪. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ સિક્ખાપદાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન યાનિ સિક્ખાપદાનિ એત્થ સત્તારમ્મણાનીતિ વુત્તાનિ, તાનિ યસ્મા સત્તોતિ સઙ્ખં ગતે સઙ્ખારેયેવ આરમ્મણં કરોન્તિ, યસ્મા ચ સબ્બાનિપિ એતાનિ સમ્પત્તવિરતિવસેનેવ નિદ્દિટ્ઠાનિ, તસ્મા ‘‘પરિત્તારમ્મણા’’તિ ચ ‘‘પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા’’તિ ચ વુત્તં. યતો પન વિરમતિ તસ્સ વત્થુનો અચ્ચન્તબહિદ્ધત્તા સબ્બેસમ્પિ બહિદ્ધારમ્મણતા વેદિતબ્બાતિ.

ઇમસ્મિં પન સિક્ખાપદવિભઙ્ગે સમ્માસમ્બુદ્ધેન અભિધમ્મભાજનીયેપિ પઞ્હાપુચ્છકેપિ લોકિયાનેવ સિક્ખાપદાનિ કથિતાનિ. ઉભોપિ હિ એતે નયા લોકિયત્તા એકપરિચ્છેદા એવ. એવમયં સિક્ખાપદવિભઙ્ગો દ્વેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

સિક્ખાપદવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૫. પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગો

૧. સુત્તન્તભાજનીયં

૧. સઙ્ગહવારવણ્ણના

૭૧૮. ઇદાનિ તદનન્તરે પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે **ચતસ્સો**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **પટિસમ્ભિદા**તિ પભેદા. યસ્મા પન પરતો **અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા**તિઆદિમાહ, તસ્મા ન અઞ્ઞસ્સ કસ્સચિ પભેદા, ઞાણસ્સેવ પભેદાતિ વેદિતબ્બા. ઇતિ ‘‘ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા’’તિ પદેન ચત્તારો ઞાણપ્પભેદાતિ અયમત્થો સઙ્ગહિતો. **અત્થપટિસમ્ભિદા**તિ અત્થે પટિસમ્ભિદા; અત્થપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનાવવત્થાનકરણસમત્થં અત્થે પભેદગતં ઞાણન્તિ અત્થો. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. ધમ્મપ્પભેદસ્સ હિ સલ્લક્ખણવિભાવનાવવત્થાનકરણસમત્થં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં **ધમ્મપટિસમ્ભિદા** નામ. નિરુત્તિપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનાવવત્થાનકરણસમત્થં નિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા** નામ. પટિભાનપ્પભેદસ્સ સલ્લક્ખણવિભાવનાવવત્થાનકરણસમત્થં પટિભાને પભેદગતં ઞાણં **પટિભાનપટિસમ્ભિદા** નામ.

ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તા પટિસમ્ભિદા ભાજેત્વા દસ્સેન્તો **અત્થે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા**તિઆદિમાહ. તત્થ **અત્થો**તિ સઙ્ખેપતો હેતુફલં. તઞ્હિ હેતુવસેન અરણીયં ગન્તબ્બં પત્તબ્બં, તસ્મા અત્થોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યંકિઞ્ચિ પચ્ચયસમુપ્પન્નં, નિબ્બાનં, ભાસિતત્થો, વિપાકો, કિરિયાતિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા અત્થોતિ વેદિતબ્બા. તં અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં અત્થે પભેદગતં ઞાણં **અત્થપટિસમ્ભિદા**.

ધમ્મોતિ સઙ્ખેપતો પચ્ચયો. સો હિ યસ્મા તં તં વિદહતિ પવત્તેતિ ચેવ પાપેતિ ચ, તસ્મા ધમ્મોતિ વુચ્ચતિ. પભેદતો પન યો કોચિ ફલનિબ્બત્તકો હેતુ, અરિયમગ્ગો, ભાસિતં , કુસલં, અકુસલન્તિ ઇમે પઞ્ચ ધમ્મા ધમ્મોતિ વેદિતબ્બા. તં ધમ્મં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં ધમ્મે પભેદગતં ઞાણં **ધમ્મપટિસમ્ભિદા**.

તત્ર ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણન્તિ તસ્મિં અત્થે ચ ધમ્મે ચ યા સભાવનિરુત્તિ, તસ્સા અભિલાપે તં સભાવનિરુત્તિં સદ્દં આરમ્મણં કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તસ્મિં સભાવનિરુત્તાભિલાપે પભેદગતં ઞાણં **નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા**. એવમયં નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દારમ્મણા નામ જાતા, ન પઞ્ઞત્તિઆરમ્મણા. કસ્મા? યસ્મા સદ્દં સુત્વા ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનન્તિ. પટિસમ્ભિદાપ્પત્તો હિ ‘‘ફસ્સો’’તિ વુત્તે ‘‘અયં સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ, ‘‘ફસ્સા’’તિ વા ‘‘ફસ્સ’’ન્તિ વા વુત્તે પન ‘‘અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો. અઞ્ઞં પનેસ નામઆખ્યાતઉપસગ્ગબ્યઞ્જનસદ્દં જાનાતિ ન જાનાતીતિ? યદગ્ગેન સદ્દં સુત્વા ‘‘અયં સભાવનિરુત્તિ, અયં ન સભાવનિરુત્તી’’તિ જાનાતિ, તદગ્ગેન તમ્પિ જાનિસ્સતીતિ. તં પન નયિદં પટિસમ્ભિદાકિચ્ચન્તિ પટિક્ખિપિત્વા ઇદં વત્થુ કથિતં –

તિસ્સદત્તત્થેરો કિર બોધિમણ્ડે સુવણ્ણસલાકં ગહેત્વા અટ્ઠારસસુ ભાસાસુ ‘કતરભાસાય કથેમી’તિ પવારેસિ. તં પન તેન અત્તનો ઉગ્ગહે ઠત્વા પવારિતં, ન પટિસમ્ભિદાય ઠિતેન. સો હિ મહાપઞ્ઞતાય તં તં ભાસં કથાપેત્વા કથાપેત્વા ઉગ્ગણ્હિ; તતો ઉગ્ગહે ઠત્વા એવં પવારેસિ.

ભાસં નામ સત્તા ઉગ્ગણ્હન્તીતિ વત્વા ચ પનેત્થ ઇદં કથિતં. માતાપિતરો હિ દહરકાલે કુમારકે મઞ્ચે વા પીઠે વા નિપજ્જાપેત્વા તં તં કથયમાના તાનિ તાનિ કિચ્ચાનિ કરોન્તિ. દારકા તેસં તં તં ભાસં વવત્થાપેન્તિ – ઇમિના ઇદં વુત્તં, ઇમિના ઇદં વુત્તન્તિ. ગચ્છન્તે ગચ્છન્તે કાલે સબ્બમ્પિ ભાસં જાનન્તિ. માતા દમિળી, પિતા અન્ધકો. તેસં જાતો દારકો સચે માતુકથં પઠમં સુણાતિ, દમિળભાસં ભાસિસ્સતિ; સચે પિતુકથં પઠમં સુણાતિ, અન્ધકભાસં ભાસિસ્સતિ. ઉભિન્નમ્પિ પન કથં અસ્સુણન્તો માગધભાસં ભાસિસ્સતિ.

યોપિ અગામકે મહારઞ્ઞે નિબ્બત્તો, તત્થ અઞ્ઞો કથેન્તો નામ નત્થિ, સોપિ અત્તનો ધમ્મતાય વચનં સમુટ્ઠાપેન્તો માગધભાસમેવ ભાસિસ્સતિ. નિરયે, તિરચ્છાનયોનિયં, પેત્તિવિસયે, મનુસ્સલોકે, દેવલોકેતિ સબ્બત્થ માગધભાસાવ ઉસ્સન્ના. તત્થ સેસા ઓટ્ટકિરાતઅન્ધકયોનકદમિળભાસાદિકા અટ્ઠારસ ભાસા પરિવત્તન્તિ . અયમેવેકા યથાભુચ્ચબ્રહ્મવોહારઅરિયવોહારસઙ્ખાતા માગધભાસા ન પરિવત્તતિ. સમ્માસમ્બુદ્ધોપિ તેપિટકં બુદ્ધવચનં તન્તિં આરોપેન્તો માગધભાસાય એવ આરોપેસિ. કસ્મા? એવઞ્હિ અત્થં આહરિતું સુખં હોતિ. માગધભાસાય હિ તન્તિં આરુળ્હસ્સ બુદ્ધવચનસ્સ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તાનં સોતપથાગમનમેવ પપઞ્ચો; સોતે પન સઙ્ઘટ્ટિતમત્તેયેવ નયસતેન નયસહસ્સેન અત્થો ઉપટ્ઠાતિ. અઞ્ઞાય પન ભાસાય તન્તિં આરુળ્હં પોથેત્વા પોથેત્વા ઉગ્ગહેતબ્બં હોતિ. બહુમ્પિ ઉગ્ગહેત્વા પન પુથુજ્જનસ્સ પટિસમ્ભિદાપ્પત્તિ નામ નત્થિ. અરિયસાવકો નો પટિસમ્ભિદાપ્પત્તો નામ નત્થિ.

ઞાણેસુ ઞાણન્તિ સબ્બત્થકઞાણં આરમ્મણં કત્વા ઞાણં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પભેદગતં ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ. ઇમા પન ચતસ્સોપિ પટિસમ્ભિદા દ્વીસુ ઠાનેસુ પભેદં ગચ્છન્તિ, પઞ્ચહિ કારણેહિ વિસદા હોન્તીતિ વેદિતબ્બા. કતમેસુ દ્વીસુ? સેક્ખભૂમિયઞ્ચ અસેક્ખભૂમિયઞ્ચ. તત્થ સારિપુત્તત્થેરસ્સ મહામોગ્ગલ્લાનત્થેરસ્સ મહાકસ્સપત્થેરસ્સ મહાકચ્ચાયનત્થેરસ્સ મહાકોટ્ઠિતત્થેરસ્સાતિ અસીતિયાપિ મહાથેરાનં પટિસમ્ભિદા અસેક્ખભૂમિયં પભેદં ગતા. આનન્દત્થેરસ્સ ચિત્તસ્સ ગહપતિનો ધમ્મિકસ્સ ઉપાસકસ્સ ઉપાલિસ્સ ગહપતિનો ખુજ્જુત્તરાય ઉપાસિકાયાતિ એવમાદીનં પટિસમ્ભિદા સેક્ખભૂમિયં પભેદં ગતાતિ ઇમાસુ દ્વીસુ ભૂમીસુ પભેદં ગચ્છન્તિ.

કતમેહિ પઞ્ચહિ કારણેહિ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તીતિ? અધિગમેન, પરિયત્તિયા, સવનેન, પરિપુચ્છાય, પુબ્બયોગેનાતિ. તત્થ '**અધિગમો**' નામ અરહત્તં. તઞ્હિ પત્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. '**પરિયત્તિ**' નામ બુદ્ધવચનં. તઞ્હિ ઉગ્ગણ્હન્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. '**સવનં**' નામ ધમ્મસ્સવનં. સક્કચ્ચઞ્હિ ધમ્મં સુણન્તસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. '**પરિપુચ્છા**' નામ અટ્ઠકથા. ઉગ્ગહિતપાળિયા અત્થં કથેન્તસ્સ હિ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ. '**પુબ્બયોગો**' નામ પુબ્બયોગાવચરતા, અતીતભવે હરણપચ્ચાહરણનયેન પરિગ્ગહિતકમ્મટ્ઠાનતા; પુબ્બયોગાવચરસ્સ હિ પટિસમ્ભિદા વિસદા હોન્તિ . તત્થ અરહત્તપ્પત્તિયા પુનબ્બસુકુટુમ્બિકપુત્તસ્સ તિસ્સત્થેરસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા અહેસું. સો કિર તમ્બપણ્ણિદીપે બુદ્ધવચનં ઉગ્ગણ્હિત્વા પરતીરં ગન્ત્વા યોનકધમ્મરક્ખિતત્થેરસ્સ સન્તિકે બુદ્ધવચનં ઉગ્ગણ્હિત્વા આગચ્છન્તો નાવં અભિરુહનતિત્થે એકસ્મિં પદે ઉપ્પન્નકઙ્ખો યોજનસતમગ્ગં નિવત્તિત્વા આચરિયસ્સ સન્તિકં ગચ્છન્તો અન્તરામગ્ગે એકસ્સ કુટુમ્બિકસ્સ પઞ્હં કથેસિ. સો પસીદિત્વા સતસહસ્સગ્ઘનિકં કમ્બલં અદાસિ. સોપિ તં આહરિત્વા આચરિયસ્સ અદાસિ. થેરો વાસિયા કોટ્ટેત્વા નિસીદનટ્ઠાને પરિભણ્ડં કારેસિ. કિમત્થાયાતિ? પચ્છિમાય જનતાય અનુગ્ગહત્થાયાતિ. એવં કિરસ્સ અહોસિ – ''અમ્હાકં ગતમગ્ગં આવજ્જેત્વા અનાગતે સબ્રહ્મચારિનો પટિપત્તિં પૂરેતબ્બં મઞ્ઞિસ્સન્તી''તિ. તિસ્સત્થેરોપિ આચરિયસ્સ સન્તિકે કઙ્ખં છિન્દિત્વા જમ્બુકોલપટ્ટને ઓરુય્હ ચેતિયઙ્ગણં

સમ્મજ્જનવેલાય વાલિકવિહારં પત્વા સમ્મજ્જિ. તસ્સ સમ્મજ્જિતટ્ઠાનં દિસ્વા ‘ઇદં વીતરાગસ્સ ભિક્ખુનો સમ્મટ્ઠટ્ઠાન’ન્તિ થેરસ્સ વીમંસનત્થાય પઞ્હં પુચ્છિંસુ. થેરો પટિસમ્ભિદાપ્પત્તતાય પુચ્છિતપુચ્છિતે પઞ્હે કથેસીતિ.

પરિયત્તિયા પન તિસ્સદત્તત્થેરસ્સ ચેવ નાગસેનત્થેરસ્સ ચ પટિસમ્ભિદા વિસદા અહેસું. સક્કચ્ચધમ્મસવનેન સુધમ્મસામણેરસ્સ પટિસમ્ભિદા વિસદા અહેસું. સો કિર તલઙ્ગરવાસી ધમ્મદિન્નત્થેરસ્સ ભાગિનેય્યો ખુરગ્ગેયેવ અરહત્તં પત્તો માતુલત્થેરસ્સ ધમ્મવિનિચ્છયટ્ઠાને નિસીદિત્વા સુણન્તોયેવ તીણિ પિટકાનિ પગુણાનિ અકાસિ. ઉગ્ગહિતપાળિયા અત્થં કથેન્તસ્સ પન તિસ્સદત્તત્થેરસ્સ એવ પટિસમ્ભિદા વિસદા અહેસું. ગતપચ્ચાગતવત્તં પન પૂરેત્વા યાવ અનુલોમં કમ્મટ્ઠાનં ઉસ્સુક્કાપેત્વા આગતાનં વિસદભાવપ્પત્તપટિસમ્ભિદાનં પુબ્બયોગાવચરાનં અન્તો નત્થિ.

એતેસુ પન કારણેસુ પરિયત્તિ, સવનં, પરિપુચ્છાતિ ઇમાનિ તીણિ પભેદસ્સેવ બલવકારણાનિ. પુબ્બયોગો અધિગમસ્સ બલવપચ્ચયો, પભેદસ્સ હોતિ ન હોતીતિ? હોતિ, ન પન તથા. પરિયત્તિસવનપરિપુચ્છા હિ પુબ્બે હોન્તુ વા મા વા, પુબ્બયોગેન પુબ્બે ચેવ એતરહિ ચ સઙ્ખારસમ્મસનં વિના પટિસમ્ભિદા નામ નત્થિ. ઇમે પન દ્વેપિ એકતો હુત્વા પટિસમ્ભિદા ઉપત્થમ્ભેત્વા વિસદા કરોન્તીતિ.

સઙ્ગહવારવણ્ણના.

૨. સચ્ચવારાદિવણ્ણના

૭૧૯. ઇદાનિ યે સઙ્ગહવારે પઞ્ચ અત્થા ચ ધમ્મા ચ સઙ્ગહિતા, તેસં પભેદદસ્સનનયેન પટિસમ્ભિદા વિભજિતું પુન **ચતસ્સો**તિઆદિના નયેન પભેદવારો આરદ્ધો. સો સચ્ચવારહેતુવારધમ્મવારપચ્ચયાકારવારપરિયત્તિવારવસેન પઞ્ચવિધો. તત્થ પચ્ચયસમુપ્પન્નસ્સ દુક્ખસચ્ચસ્સ પચ્ચયેન પત્તબ્બસ્સ નિબ્બાનસ્સ ચ અત્થભાવં, ફલનિબ્બત્તકસ્સ સમુદયસ્સ નિબ્બાનસમ્પાપકસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ ચ ધમ્મભાવઞ્ચ દસ્સેતું ‘**સચ્ચવારો**’ વુત્તો. યસ્સ કસ્સચિ પન હેતુફલનિબ્બત્તકસ્સ હેતુનો ધમ્મભાવં, હેતુફલસ્સ ચ અત્થભાવં દસ્સેતું ‘**હેતુવારો**’ વુત્તો. તત્થ ચ હેતુફલક્કમવસેન ઉપ્પટિપાટિયા પઠમં ધમ્મપટિસમ્ભિદા નિદ્દિટ્ઠા. યે પન ધમ્મા તમ્હા તમ્હા રૂપારૂપપ્પભેદા હેતુતો જાતા, તેસં અત્થભાવં, તસ્સ તસ્સ ચ રૂપારૂપધમ્મપ્પભેદસ્સ હેતુનો ધમ્મભાવં દસ્સેતું ‘**ધમ્મવારો**’ વુત્તો. જરામરણાદીનં પન અત્થભાવં, જરામરણાદિસમુદયસઙ્ખાતાનં જાતિઆદીનઞ્ચ ધમ્મભાવં દસ્સેતું ‘**પચ્ચયાકારવારો**’ વુત્તો. તતો પરિયત્તિસઙ્ખાતસ્સ તસ્સ તસ્સ ભાસિતસ્સ ધમ્મભાવં, ભાસિતસઙ્ખાતેન પચ્ચયેન પત્તબ્બસ્સ ભાસિતત્થસ્સ ચ અત્થભાવં દસ્સેતું ‘**પરિયત્તિવારો**’ વુત્તો.

તત્થ ચ યસ્મા ભાસિતં ઞત્વા તસ્સત્થો ઞાયતિ, તસ્મા ભાસિતભાસિતત્થક્કમેન ઉપ્પટિપાટિયા પઠમં ધમ્મપટિસમ્ભિદા નિદ્દિટ્ઠા. પરિયત્તિધમ્મસ્સ ચ પભેદદસ્સનત્થં ‘‘તત્થ કતમા ધમ્મપટિસમ્ભિદા’’તિ પુચ્છાપુબ્બઙ્ગમો પટિનિદ્દેસવારો વુત્તો. તત્થ સુત્તન્તિઆદીહિ નવહિ અઙ્ગેહિ નિપ્પદેસતો તન્તિ ગહિતા. અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થો, અયં ઇમસ્સ ભાસિતસ્સ અત્થોતિ ઇમસ્મિમ્પિ ઠાને ભાસિતવસેન નિપ્પદેસતો તન્તિ એવ ગહિતાતિ.

સુત્તન્તભાજનીયવણ્ણના.

૨. અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના

૭૨૫. તત્થ તિસ્સો પટિસમ્ભિદા લોકિયા. અત્થપટિસમ્ભિદા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા . સા હિ નિબ્બાનારમ્મણાનં મગ્ગફલઞાણાનં વસેન લોકુત્તરાપિ હોતિ. અભિધમ્મભાજનીયે કુસલાકુસલવિપાકકિરિયાનં વસેન ચતૂહિ વારેહિ વિભત્તં. તત્થ યત્તકાનિ હેટ્ઠા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે (ધ॰ સ॰ ૧ આદયો) કુસલચિત્તાનિ વિભત્તાનિ, તેસં સબ્બેસમ્પિ વસેન એકેકસ્મિં ચિત્તનિદ્દેસે ચતસ્સો ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા વિભત્તાતિ વેદિતબ્બા. અકુસલચિત્તેસુપિ એસેવ નયો. વિપાકકિરિયવારેસુ વિપાકકિરિયાનં અત્થેન સઙ્ગહિતત્તા, ધમ્મપટિસમ્ભિદં છડ્ડેત્વા, એકેકસ્મિં વિપાકચિત્તે ચ કિરિયચિત્તે ચ તિસ્સો તિસ્સોવ પટિસમ્ભિદા વિભત્તા. પાળિ પન મુખમત્તમેવ દસ્સેત્વા સંખિત્તા. સા હેટ્ઠા આગતવિત્થારવસેનેવ વેદિતબ્બા.

કસ્મા પન યથા કુસલાકુસલવારેસુ ‘‘તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિ વુત્તં, એવમિધ ‘‘યેસં ધમ્માનં ઇમે વિપાકા, તેસુ ઞાણં ધમ્મપટિસમ્ભિદા’’તિ એવં ન વુત્તન્તિ? હેટ્ઠા વુત્તત્તા. યદિ એવં, ‘‘તેસં વિપાકે ઞાણં અત્થપટિસમ્ભિદા’’તિ હેટ્ઠા વુત્તત્તા અયં અત્થપટિસમ્ભિદાપિ ઇધ ન વત્તબ્બા સિયાતિ? નો ન વત્તબ્બા. કસ્મા? હેટ્ઠા વિપાકકિરિયચિત્તુપ્પાદવસેન અવુત્તત્તા. કિરિયવારે ચ ‘‘યેસં ધમ્માનં ઇમે કિરિયા’’તિ વચનમેવ ન યુજ્જતીતિ દ્વીસુપિ ઇમેસુ વારેસુ તિસ્સો તિસ્સોવ પટિસમ્ભિદા વિભત્તા.

તત્થ **યાય નિરુત્તિયા તેસં ધમ્માનં પઞ્ઞત્તિ હોતી**તિ યાય નિરુત્તિયા તેસં ફસ્સો હોતીતિઆદિના નયેન વુત્તાનં ધમ્માનં ‘‘અયં ફસ્સો, અયં વેદના’’તિ એવં પઞ્ઞત્તિ હોતિ. તત્થ **ધમ્મનિરુત્તાભિલાપે ઞાણન્તિ** તસ્મિં અત્થે ધમ્મે ચ પવત્તમાનાય તસ્સા ધમ્મનિરુત્તિયા સભાવપઞ્ઞત્તિયા અભિલાપે ઞાણં. અભિલાપસદ્દં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પન્નઞાણમેવ ઇધાપિ કથિતં. **યેન ઞાણેના**તિ યેન પટિભાનપટિસમ્ભિદાઞાણેન. **તાનિ ઞાણાનિ જાનાતી**તિ ઇતરાનિ તીણિ પટિસમ્ભિદાઞાણાનિ જાનાતિ.

ઇદાનિ યથા યં ઞાણં તાનિ ઞાણાનિ જાનાતિ, તથા તસ્સ તેસુ પવત્તિં દસ્સેતું **ઇમાનિ ઞાણાનિ ઇદમત્થજોતકાની**તિ વુત્તં. તત્થ **ઇદમત્થજોતકાની**તિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ જોતકાનિ પકાસકાનિ; ઇમં નામ અત્થં જોતેન્તિ પકાસેન્તિ પરિચ્છિન્દન્તીતિ અત્થો. **ઇતિ ઞાણેસુ ઞાણન્તિ** ઇમિના આકારેન પવત્તં તીસુ ઞાણેસુ ઞાણં પટિભાનપટિસમ્ભિદા નામ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ અયં પટિભાનપટિસમ્ભિદા ‘ઇમિસ્સા ઇદં કિચ્ચં, ઇમિસ્સા ઇદં કિચ્ચ’ન્તિ ઇતરાસં પટિસમ્ભિદાનં કિચ્ચં જાનાતિ, સયં પન તાસં કિચ્ચં કાતું ન સક્કોતિ, બહુસ્સુતધમ્મકથિકો વિય અપ્પસ્સુતધમ્મકથિકસ્સ. દ્વે કિર ભિક્ખૂ. એકો બહુસ્સુતો, એકો અપ્પસ્સુતો. તે એકતોવ એકં ધમ્મકથામગ્ગં ઉગ્ગણ્હિંસુ. તત્થ અપ્પસ્સુતો સરસમ્પન્નો અહોસિ, ઇતરો મન્દસ્સરો. તેસુ અપ્પસ્સુતો ગતગતટ્ઠાને અત્તનો સરસમ્પત્તિયા સકલપરિસં ખોભેત્વા ધમ્મં કથેસિ. ધમ્મં સુણમાના હટ્ઠતુટ્ઠમાનસા હુત્વા – ‘યથા એસ ધમ્મં કથેસિ, એકો તિપિટકધરો મઞ્ઞે ભવિસ્સતી’તિ વદન્તિ. બહુસ્સુતભિક્ખુ પન – ‘ધમ્મસવને જાનિસ્સથ અયં તિપિટકધરો વા નો વા’તિ આહ. સો કિઞ્ચાપિ એવમાહ, યથા પન સકલપરિસં ખોભેત્વા ધમ્મં કથેતું સક્કોતિ, એવમસ્સ કથનસમત્થતા નત્થિ. તત્થ કિઞ્ચાપિ પટિભાનપટિસમ્ભિદા, બહુસ્સુતો વિય અપ્પસ્સુતસ્સ, ઇતરાસં કિચ્ચં જાનાતિ, સયં પન તં કિચ્ચં કાતું ન સક્કોતીતિ વેદિતબ્બં. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ.

૭૪૬. એવં કુસલચિત્તુપ્પાદાદિવસેન પટિસમ્ભિદા વિભજિત્વા ઇદાનિ તાસં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભૂતં ખેત્તં દસ્સેતું પુન **ચતસ્સો પટિસમ્ભિદા**તિઆદિમાહ. તત્થ **તિસ્સો પટિસમ્ભિદા કામાવચરકુસલતો ચતૂસુ ઞાણસમ્પયુત્તેસુ ચિત્તુપ્પાદેસૂ**તિ ઇદં સેક્ખાનં વસેન વુત્તં. તેસઞ્હિપિ ધમ્મપચ્ચવેક્ખણકાલે હેટ્ઠા વુત્તં પઞ્ચપ્પકારં ધમ્મં આરમ્મણં કત્વા ચતૂસુ ઞાણસમ્પયુત્તકુસલચિત્તેસુ ધમ્મપટિસમ્ભિદા ઉપ્પજ્જતિ. તથા નિરુત્તિપચ્ચવેક્ખણકાલે સદ્દં આરમ્મણં કત્વા નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા; ઞાણં પચ્ચવેક્ખણકાલે સબ્બત્થકઞાણં આરમ્મણં કત્વા પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ.

કિરિયતો ચતૂસૂતિ ઇદં પન અસેક્ખાનં વસેન વુત્તં. તેસઞ્હિ ધમ્મં પચ્ચવેક્ખણકાલે હેટ્ઠા વુત્તં પઞ્ચપ્પકારં ધમ્મં આરમ્મણં કત્વા ચતૂસુ ઞાણસમ્પયુત્તકિરિયચિત્તેસુ ધમ્મપટિસમ્ભિદા ઉપ્પજ્જતિ. તથા નિરુત્તિપચ્ચવેક્ખણકાલે સદ્દં આરમ્મણં કત્વા નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા; ઞાણં પચ્ચવેક્ખણકાલે સબ્બત્થકઞાણં આરમ્મણં કત્વા પટિભાનપટિસમ્ભિદાતિ.

અત્થપટિસમ્ભિદા એતેસુ ચેવ ઉપ્પજ્જતીતિ ઇદં પન સેક્ખાસેક્ખાનં વસેન વુત્તં. તથા હિ સેક્ખાનં અત્થપચ્ચવેક્ખણકાલે હેટ્ઠા વુત્તપ્પભેદં અત્થં આરમ્મણં કત્વા ચતૂસુ ઞાણસમ્પયુત્તકુસલચિત્તેસુ અયં ઉપ્પજ્જતિ, મગ્ગફલકાલે ચ મગ્ગફલેસુ. અસેક્ખસ્સ પન અત્થં પચ્ચવેક્ખણકાલે હેટ્ઠા વુત્તપ્પભેદમેવ અત્થં આરમ્મણં કત્વા ચતૂસુ ઞાણસમ્પયુત્તકિરિયચિત્તેસુ ઉપ્પજ્જતિ, ફલકાલે ચ ઉપરિમે સામઞ્ઞફલેતિ. એવમેતા સેક્ખાસેક્ખાનં ઉપ્પજ્જમાના ઇમાસુ ભૂમીસુ ઉપ્પજ્જન્તીતિ ભૂમિદસ્સનત્થં અયં નયો દસ્સિતોતિ.

અભિધમ્મભાજનીયવણ્ણના.

૩. પઞ્હાપુચ્છકવણ્ણના

૭૪૭. પઞ્હાપુચ્છકે પાળિઅનુસારેનેવ ચતુન્નં પટિસમ્ભિદાનં કુસલાદિભાવો વેદિતબ્બો. આરમ્મણત્તિકેસુ પન નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દમેવ આરમ્મણં કરોતીતિ પરિત્તારમ્મણા. અત્થપટિસમ્ભિદા કામાવચરવિપાકકિરિયસઙ્ખાતઞ્ચેવ પચ્ચયસમુપ્પન્નઞ્ચ અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પરિત્તારમ્મણા; વુત્તપ્પભેદમેવ રૂપાવચરારૂપાવચરં અત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ મહગ્ગતારમ્મણા; લોકુત્તરવિપાકત્થઞ્ચેવ પરમત્થઞ્ચ નિબ્બાનં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અપ્પમાણારમ્મણા. ધમ્મપટિસમ્ભિદા કામાવચરં કુસલધમ્મં અકુસલધમ્મં પચ્ચયધમ્મઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પરિત્તારમ્મણા; રૂપાવચરારૂપાવચરં કુસલં ધમ્મં પચ્ચયધમ્મઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ મહગ્ગતારમ્મણા ; લોકુત્તરં કુસલં ધમ્મં પચ્ચયધમ્મઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અપ્પમાણારમ્મણા. પટિભાનપટિસમ્ભિદા કામાવચરકુસલવિપાકકિરિયઞાણાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પરિત્તારમ્મણા; રૂપાવચરારૂપાવચરાનિ કુસલવિપાકકિરિયઞાણાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ તેસં આરમ્મણાનિ વિજાનન્તસ્સ મહગ્ગતારમ્મણા; લોકુત્તરાનિ કુસલવિપાકઞાણાનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અપ્પમાણારમ્મણા.

અત્થપટિસમ્ભિદા સહજાતહેતુવસેન સિયા મગ્ગહેતુકા, વીરિયજેટ્ઠિકાય મગ્ગભાવનાય સિયા મગ્ગાધિપતિ, છન્દચિત્તજેટ્ઠિકાય નવત્તબ્બા, ફલકાલેપિ નવત્તબ્બા એવ. ધમ્મપટિસમ્ભિદા મગ્ગં પચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણા, મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ આરમ્મણાધિપતિવસેન મગ્ગાધિપતિ. પટિભાનપટિસમ્ભિદા મગ્ગઞાણં પચ્ચવેક્ખણકાલે મગ્ગારમ્મણા, મગ્ગં ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ મગ્ગાધિપતિ, સેસઞાણં

પચ્ચવેક્ખણકાલે નવત્તબ્બારમ્મણા . નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નમેવ સદ્દં આરમ્મણં કરોતીતિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા.

અત્થપટિસમ્ભિદા અતીતં વિપાકત્થં કિરિયત્થં પચ્ચયસમુપ્પન્નઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અતીતારમ્મણા, અનાગતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અનાગતારમ્મણા, પચ્ચુપ્પન્નં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા, લોકુત્તરં પરમત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ નવત્તબ્બારમ્મણા. ધમ્મપટિસમ્ભિદા અતીતં કુસલં અકુસલં પચ્ચયધમ્મઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અતીતારમ્મણા, અનાગતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અનાગતારમ્મણા, પચ્ચુપ્પન્નં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા. પટિભાનપટિસમ્ભિદા અતીતં કુસલઞાણં વિપાકઞાણં કિરિયઞાણઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અતીતારમ્મણા, અનાગતં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અનાગતારમ્મણા, પચ્ચુપ્પન્નં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા.

નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા સદ્દારમ્મણત્તા બહિદ્ધારમ્મણા. ઇતરાસુ તીસુ અત્થપટિસમ્ભિદા અજ્ઝત્તં વિપાકત્થં કિરિયત્થં પચ્ચયસમુપ્પન્નઞ્ચ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અજ્ઝત્તારમ્મણા, બહિદ્ધા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ બહિદ્ધારમ્મણા, અજ્ઝત્તબહિદ્ધા પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા , પરમત્થં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ બહિદ્ધારમ્મણા એવ. ધમ્મપટિસમ્ભિદા અજ્ઝત્તં કુસલાકુસલં પચ્ચયધમ્મં પચ્ચવેક્ખણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણા, બહિદ્ધા કુસલાકુસલં પચ્ચયધમ્મં પચ્ચવેક્ખણકાલે બહિદ્ધારમ્મણા, અજ્ઝત્તબહિદ્ધા કુસલાકુસલં પચ્ચયધમ્મં પચ્ચવેક્ખણકાલે અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણા. પટિભાનપટિસમ્ભિદા અજ્ઝત્તં કુસલવિપાકકિરિયઞાણં પચ્ચવેક્ખણકાલે અજ્ઝત્તારમ્મણા, બહિદ્ધા…પે॰… અજ્ઝત્તબહિદ્ધા કુસલવિપાકકિરિયઞાણં પચ્ચવેક્ખણકાલે અજ્ઝત્તબહિદ્ધારમ્મણાતિ.

ઇધાપિ તિસ્સો પટિસમ્ભિદા લોકિયા; અત્થપટિસમ્ભિદા લોકિયલોકુત્તરા. ઇમસ્મિઞ્હિ પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે સમ્માસમ્બુદ્ધેન તયોપિ નયા લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકત્તા એકપરિચ્છેદાવ કથિતા. તીસુપિ હિ એતાસુ તિસ્સો પટિસમ્ભિદા લોકિયા, અત્થપટિસમ્ભિદા લોકિયલોકુત્તરાતિ. એવમયં પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગોપિ તેપરિવટ્ટં નીહરિત્વાવ ભાજેત્વા દસ્સિતોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૬. ञाणविभङ्गो

૧. એકકમાતિકાદિવણ્ણના

૭૫૧. ઇદાનિ તદનન્તરે ञाणविभङ्गे **એકવિધેન ञाणवत्थू**तिઆદિના નયેન પઠમં એકવિધાદીહિ દસવિધપરિયોસાનેહિ દસહિ પરિચ્છેદેહિ માતિકં ઠપેત્વા નિક્ખિત્તપદાનુક્કમેન નિદ્દેસો કતો.

તત્થ **એકવિધેના**તિ એકપ્પકારેન, એકકોટ્ઠાસેન વા. **ञाणवत्थू**તિ એત્થ પન ञाणञ्च तं वत्थु च નાનપ્પકારાનં સમ્પત્તીનન્તિ ञाणवत्थु; ઓકાસટ્ઠેન ञाणस्स वत्थूतिपि ञाणवत्थु. ઇધ પન પુરિમેનેવત્થેન ञाणवत्थु વેદિતબ્બં. તેનેવ એકવિધપરિચ્છેદાવસાને ''યાથાવકવત્થુવિભાવના પञ्ञा – એવં એકવિધેન ञाणवत्थू''તિ વુત્તં. **પञ्च विञ्ञाणा**તિ ચક્ખુવिञ्ञाणादीनि પञ्च. **ન હેતૂ**તિઆદીનિ હેટ્ઠા ધમ્મસङ्गहट्ठकथायं (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૬) વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. સङ्खेपતો પનેત્થ યં વત્તબ્બં તં નિદ્દેસવારે આવિ ભવિસ્સતિ. યથા ચેત્થ, એવં દુકમાતિકાદિપદેસુપિ યં વત્તબ્બં તં તત્થેવ આવિ ભવિસ્સતિ. નિક્ખેપપરિચ્છેદમત્તં પનેત્થ એવં વેદિતબ્બં. એત્થ હિ ''ન હેતુ અહેતુકા''તિઆદીહિ તાવ ધમ્મસङ्गहमातिकावसेन, ''અનિચ્ચા જરાભિભૂતા''તિઆદીહિ અમાતિકાવસેનાતિ સङ्खेपતો દુવિધેહિ પભેદતો અટ્ઠસત્તતિયા પદેહિ **એકકમાતિકા** નિક્ખિત્તા.

દુકાનુરૂપેહિ પન પञ्चतिंसाय દુકેહિ **દુકમાતિકા** નિક્ખિત્તા.

તિકાનુરૂપેહિ ''ચિન્તામયા પञ्ञा''તિઆદીહિ ચતૂહિ બાહિરત્તિકેહિ, ''વિપાકા પञ्ञा''તિઆદીહિ અનિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ ચુદ્દસહિ માતિકાતિકેહિ, વિતક્કત્તિકે પઠમપદેન નિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ તેરસહિ, દુતિયપદેન નિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ સત્તહિ, તતિયપદેન નિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ દ્વાદસહિ, પીતિત્તિકે ચ પઠમપદેન નિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ તેરસહિ, તથા દુતિયપદેન, તતિયપદેન નિયમિતપञ्ञावसेन વુત્તેહિ દ્વાદસહીતિ અટ્ઠાસીતિયા તિકેહિ **તિકમાતિકા** નિક્ખિત્તા.

ચતુક્કમાતિકા પન 'કમ્મસ્સકતञाण'ન્તિઆદીહિ એકવીસતિયા ચતુક્કેહિ, **પञ्चકમાતિકા** દ્વીહિ પञ्चકેહિ, **છક્કમાતિકા** એકેન છક્કેન, **સત્તકમાતિકા** ''સત્તસત્તતિ ञाणवत्थूनी''તિ એવં સङ्खेपતો વુત્તેહિ એકાદસહિ સત્તકેહિ, **અટ્ઠકમાતિકા** એકેન અટ્ઠકેન, **નવકમાતિકા** એકેન નવકેન.

૧૦. દસકમાતિકાવણ્ણના

૭૬૦. દસકમાતિકા ''દસ તથાગતસ્સ તથાગતબલાની''તિઆદિના એકેનેવ દસકેન નિક્ખિત્તા. તત્થ **દસા**તિ ગણનપરિચ્છેદો. **તથાગતસ્સા**તિ યથા વિપસ્સીઆદયો પુબ્બકા ઇસયો આગતા તથા આગતસ્સ; યથા ચ તે ગતા તથા ગતસ્સ. **તથાગતબલાની**તિ અञ्ञेहि અસાધારણાનિ તથાગતસ્સેવ બલાનિ; યથા વા પુબ્બબુદ્ધાનં બલાનિ પुञ्ञुस्सयસમ્પત્તિયા આગતાનિ તથા આગતબલાનીતિપિ અત્થો. તત્થ દુવિધં તથાગતસ્સ બલં – કાયબલञ्च ञाणबलञ्च. તેસુ કાયબલં હત્થિકુલાનુસારેનેવ વેદિતબ્બં. વુત્તञ्हेतं પોરાણેહિ –

> કાળાવકञ्च ગङ्गेय्यं, પણ્ડરં તમ્બપિङ्गलं;
> ગન્ધમङ्गलહેમञ्च, ઉપોસથછદ્દન્તિમે દસાતિ. –

ઇમાનિ હિ દસ હત્થિકુલાનિ.

તત્થ ‘**કાળાવક**’ન્તિ પકતિહત્થિકુલં દટ્ઠબ્બં. યં દસન્નં પુરિસાનં કાયબલં તં એકસ્સ કાળાવકહત્થિનો. યં દસન્નં કાળાવકાનં બલં તં એકસ્સ ગઙ્ગેય્યસ્સ. યં દસન્નં ગઙ્ગેય્યાનં તં એકસ્સ પણ્ડરસ્સ. યં દસન્નં પણ્ડરાનં તં એકસ્સ તમ્બસ્સ. યં દસન્નં તમ્બાનં તં એકસ્સ પિઙ્ગલસ્સ. યં દસન્નં પિઙ્ગલાનં તં એકસ્સ ગન્ધહત્થિનો. યં દસન્નં ગન્ધહત્થીનં તં એકસ્સ મઙ્ગલસ્સ. યં દસન્નં મઙ્ગલાનં તં એકસ્સ હેમવતસ્સ. યં દસન્નં હેમવતાનં તં એકસ્સ ઉપોસથસ્સ. યં દસન્નં ઉપોસથાનં તં એકસ્સ છદ્દન્તસ્સ. યં દસન્નં છદ્દન્તાનં તં એકસ્સ તથાગતસ્સ. નારાયનસઙ્ખાતબલન્તિપિ ઇદમેવ વુચ્ચતિ. તદેતં પકતિહત્થીનં ગણનાય હત્થિકોટિસહસ્સાનં, પુરિસગણનાય દસન્નં પુરિસકોટિસહસ્સાનં બલં હોતિ. ઇદં તાવ તથાગતસ્સ **કાયબલં**.

ઞાણબલં પન ઇધ તાવ પાળિયં આગતમેવ દસબલઞાણં. **મહાસીહનાદે** (મ॰ નિ॰ ૧.૧૪૬ આદયો) દસબલઞાણં, ચતુવેસારજ્જઞાણં, અટ્ઠસુ પરિસાસુ અકમ્પનઞાણં, ચતુયોનિપરિચ્છેદકઞાણં, પઞ્ચગતિપરિચ્છેદકઞાણં, **સંયુત્તકે** (સં॰ નિ॰ ૨.૩૩-૩૪) આગતાનિ તેસત્તતિ ઞાણાનિ, સત્તસત્તતિ ઞાણાનીતિ એવં અઞ્ઞાનિપિ અનેકાનિ ઞાણસહસ્સાનિ – એતં **ઞાણબલં** નામ. ઇધાપિ ઞાણબલમેવ અધિપ્પેતં ઞાણઞ્હિ અકમ્પિયટ્ઠેન ઉપત્થમ્ભકટ્ઠેન ચ બલન્તિ વુત્તં.

યેહિ બલેહિ સમન્નાગતોતિ યેહિ દસહિ ઞાણબલેહિ ઉપેતો સમુપેતો. **આસભં ઠાન**ન્તિ સેટ્ઠટ્ઠાનં ઉત્તમટ્ઠાનં; આસભા વા પુબ્બબુદ્ધા, તેસં ઠાનન્તિ અત્થો. અપિ ચ ગવસતજેટ્ઠકો ઉસભો, ગવસહસ્સજેટ્ઠકો વસભો; વજસતજેટ્ઠકો વા ઉસભો, વજસહસ્સજેટ્ઠકો વસભો; સબ્બગવસેટ્ઠો સબ્બપરિસ્સયસહો સેતો પાસાદિકો મહાભારવહો અસનિસતસદ્દેહિપિ અકમ્પનીયો નિસભો. સો ઇધ **ઉસભો**તિ અધિપ્પેતો. ઇદમ્પિ હિ તસ્સ પરિયાયવચનં. ઉસભસ્સ ઇદન્તિ આસભં. **ઠાન**ન્તિ ચતૂહિ પાદેહિ પથવિં ઉપ્પીળેત્વા અચલટ્ઠાનં. ઇદં પન આસભં વિયાતિ આસભં. યથેવ હિ નિસભસઙ્ખાતો ઉસભો ઉસભબલેન સમન્નાગતો ચતૂહિ પાદેહિ પથવિં ઉપ્પીળેત્વા અચલટ્ઠાનેન તિટ્ઠતિ, એવં તથાગતોપિ દસહિ તથાગતબલેહિ સમન્નાગતો ચતૂહિ વેસારજ્જપાદેહિ અટ્ઠપરિસપથવિં ઉપ્પીળેત્વા સદેવકે લોકે કેનચિ પચ્ચત્થિકેન પચ્ચામિત્તેન અકમ્પિયો અચલટ્ઠાનેન તિટ્ઠતિ. એવં તિટ્ઠમાનો ચ તં આસભં ઠાનં પટિજાનાતિ, ઉપગચ્છતિ, ન પચ્ચક્ખાતિ, અત્તનિ આરોપેતિ. તેન વુત્તં ‘‘આસભં ઠાનં પટિજાનાતી’’તિ.

પરિસાસૂતિ અટ્ઠસુ પરિસાસુ. **સીહનાદં નદતી**તિ સેટ્ઠનાદં અભીતનાદં નદતિ, સીહનાદસદિસં વા નાદં નદતિ. અયમત્થો સીહનાદસુત્તેન દીપેતબ્બો. યથા વા સીહો સહનતો ચ હનનતો ચ સીહોતિ વુચ્ચતિ, એવં તથાગતો લોકધમ્માનં સહનતો પરપ્પવાદાનઞ્ચ હનનતો સીહોતિ વુચ્ચતિ. એવં વુત્તસ્સ સીહસ્સ નાદં સીહનાદં. તત્થ યથા સીહો સીહબલેન સમન્નાગતો સબ્બત્થ વિસારદો વિગતલોમહંસો સીહનાદં નદતિ, એવં તથાગતસીહોપિ તથાગતબલેહિ સમન્નાગતો અટ્ઠસુ પરિસાસુ વિસારદો વિગતલોમહંસો ‘‘ઇતિ રૂપ’’ન્તિઆદિના નયેન નાનાવિધદેસનાવિલાસસમ્પન્નં સીહનાદં નદતિ. તેન વુત્તં ‘‘પરિસાસુ સીહનાદં નદતી’’તિ.

બ્રહ્મચક્કં પવત્તેતીતિ એત્થ **બ્રહ્મ**ન્તિ સેટ્ઠં ઉત્તમં વિસુદ્ધં. ચક્કસદ્દો ચ પનાયં –

> સમ્પત્તિયં લક્ખણે ચ, રથઙ્ગે ઇરિયાપથે;
> દાને રતનધમ્મૂર, ચક્કાદીસુ ચ દિસ્સતિ;

ધમ્મચક્કે ઇધ મતો, તઞ્ચ દ્વેધા વિભાવયે.

‘‘ચત્તારિમાનિ, ભિક્ખવે, ચક્કાનિ યેહિ સમન્નાગતાનં દેવમનુસ્સાન’’ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૪.૩૧) હિ અયં સમ્પત્તિયં દિસ્સતિ. ‘‘હેટ્ઠા પાદતલેસુ ચક્કાનિ જાતાની’’તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૫) એત્થ લક્ખણે. ‘‘ચક્કંવ વહતો પદ’’ન્તિ (ધ॰ પ॰ ૧) એત્થ રથઙ્ગે. ‘‘ચતુચક્કં નવદ્વાર’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૯) એત્થ ઇરિયાપથે. ‘‘દદં ભુઞ્જ મા ચ પમાદો, ચક્કં પવત્તય સબ્બપાણિન’’ન્તિ (જા॰ ૧.૭.૧૪૯) એત્થ દાને. ‘‘દિબ્બં ચક્કરતનં પાતુરહોસી’’તિ એત્થ રતનચક્કે. ‘‘મયા પવત્તિતં ચક્ક’’ન્તિ (સુ॰ નિ॰ ૫૬૨) એત્થ ધમ્મચક્કે. ‘‘ઇચ્છાહતસ્સ પોસસ્સ ચક્કં ભમતિ મત્થકે’’તિ (જા॰ ૧.૧.૧૦૪; ૧.૫.૧૦૩) એત્થ ઉરચક્કે. ‘‘ખુરપરિયન્તેન ચેપિ ચક્કેના’’તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૬) એત્થ પહરણચક્કે. ‘‘અસનિવિચક્ક’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૬૧; સં॰ નિ॰ ૨.૧૬૨) એત્થ અસનિમણ્ડલે. ઇધ પનાયં ધમ્મચક્કે મતો.

તં પન ધમ્મચક્કં દુવિધં હોતિ – પટિવેધઞાણઞ્ચ દેસનાઞાણઞ્ચ. તત્થ પઞ્ઞાપભાવિતં અત્તનો અરિયફલાવહં પટિવેધઞાણં; કરુણાપભાવિતં સાવકાનં અરિયફલાવહં દેસનાઞાણં. તત્થ પટિવેધઞાણં ઉપ્પજ્જમાનં ઉપ્પન્નન્તિ દુવિધં. તઞ્હિ અભિનિક્ખમનતો યાવ અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં , ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ; તુસિતભવનતો વા યાવ મહાબોધિપલ્લઙ્કે અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં, ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ; દીપઙ્કરબ્યાકરણતો પટ્ઠાય વા યાવ અરહત્તમગ્ગા ઉપ્પજ્જમાનં , ફલક્ખણે ઉપ્પન્નં નામ. દેસનાઞાણમ્પિ પવત્તમાનં પવત્તન્તિ દુવિધં. તઞ્હિ યાવ અઞ્ઞાકોણ્ડઞ્ઞસ્સ સોતાપત્તિમગ્ગા પવત્તમાનં, ફલક્ખણે પવત્તં નામ. તેસુ પટિવેધઞાણં લોકુત્તરં, દેસનાઞાણં લોકિયં. ઉભયમ્પિ પનેતં અઞ્ઞેહિ અસાધારણં બુદ્ધાનંયેવ ઓરસઞાણં.

ઇદાનિ યેહિ દસહિ બલેહિ સમન્નાગતો તથાગતો આસભં ઠાનં પટિજાનાતિ, યાનિ આદિતોવ ‘‘દસ તથાગતસ્સ તથાગતબલાની’’તિ નિક્ખિત્તાનિ, તાનિ વિત્થારતો દસ્સેતું **કતમાનિ દસ? ઇધ તથાગતો ઠાનઞ્ચ ઠાનતો**તિઆદિમાહ. તત્થ **ઠાનઞ્ચ ઠાનતો**તિ કારણઞ્ચ કારણતો. કારણઞ્હિ યસ્મા તત્થ ફલં તિટ્ઠતિ તદાયત્તવુત્તિતાય ઉપ્પજ્જતિ ચેવ પવત્તતિ ચ, તસ્મા ઠાનન્તિ વુચ્ચતિ. તં ભગવા ‘‘યે યે ધમ્મા યેસં યેસં ધમ્માનં હેતૂ પચ્ચયા ઉપ્પાદાય તં તં ઠાન’’ન્તિ ચ ‘યે યે ધમ્મા યેસં યેસં ધમ્માનં ન હેતૂ ન પચ્ચયા ઉપ્પાદાય તં તં અટ્ઠાન’ન્તિ ચ પજાનન્તો ઠાનઞ્ચ ઠાનતો અટ્ઠાનઞ્ચ અટ્ઠાનતો યથાભૂતં પજાનાતિ. **યમ્પી**તિ યેન ઞાણેન. **ઇદમ્પિ તથાગતસ્સા**તિ ઇદમ્પિ ઠાનાટ્ઠાનઞાણં તથાગતસ્સ **તથાગતબલં** નામ હોતીતિ અત્થો. એવં સબ્બપદેસુ યોજના વેદિતબ્બા.

કમ્મસમાદાનાનન્તિ સમાદિયિત્વા કતાનં કુસલાકુસલકમ્માનં; કમ્મમેવ વા કમ્મસમાદાનં. **ઠાનસો હેતુસો**તિ પચ્ચયતો ચેવ હેતુતો ચ. તત્થ ગતિઉપધિકાલપયોગા વિપાકસ્સ ઠાનં, કમ્મં હેતુ.

સબ્બત્થ ગામિનિન્તિ સબ્બગતિગામિનિઞ્ચ અગતિગામિનિઞ્ચ. **પટિપદ**ન્તિ મગ્ગં. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ બહૂસુપિ મનુસ્સેસુ એકમેવ પાણં ઘાતેન્તેસુ ‘ઇમસ્સ ચેતના નિરયગામિની ભવિસ્સતિ, ઇમસ્સ તિરચ્છાનયોનિગામિની’તિ ઇમિના નયેન એકવત્થુસ્મિમ્પિ કુસલાકુસલચેતનાસઙ્ખાતાનં પટિપત્તીનં અવિપરીતતો સભાવં પજાનાતિ.

અનેકધાતુન્તિ ચક્ખુધાતુઆદીહિ કામધાતુઆદીહિ વા ધાતૂહિ બહુધાતું. **નાનાધાતુ**ન્તિ તાસંયેવ ધાતૂનં વિલક્ખણતાય નાનપ્પકારધાતું. **લોક**ન્તિ ખન્ધાયતનધાતુલોકં. **યથાભૂતં પજાનાતી**તિ તાસં તાસં ધાતૂનં

અવિપરીતતો સભાવં પટિવિજ્ઝતિ.

નાનાધિમુત્તિકતન્તિ હીનાદીહિ અધિમુત્તીહિ નાનાધિમુત્તિકભાવં.

પરસત્તાનન્તિ પધાનસત્તાનં. **પરપુગ્ગલાન**ન્તિ તતો પરેસં હીનસત્તાનં; એકત્થમેવ વા એતં પદદ્વયં વેનેય્યવસેન પન દ્વેધા વુત્તં. **ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્ત**ન્તિ સદ્ધાદીનં ઇન્દ્રિયાનં પરભાવઞ્ચ અપરભાવઞ્ચ વુદ્ધિઞ્ચ હાનિઞ્ચાતિ અત્થો.

ઝાનવિમોક્ખસમાધિસમાપત્તીનન્તિ પઠમાદીનં ચતુન્નં ઝાનાનં, ‘‘રૂપી રૂપાનિ પસ્સતી’’તિઆદીનં અટ્ઠન્નં વિમોક્ખાનં, સવિતક્કસવિચારાદીનં તિણ્ણં સમાધીનં, પઠમજ્ઝાનસમાપત્તિઆદીનઞ્ચ નવન્નં અનુપુબ્બસમાપત્તીનં. **સંકિલેસ**ન્તિ હાનભાગિયધમ્મં. **વોદાન**ન્તિ વિસેસભાગિયધમ્મં. **વુટ્ઠાન**ન્તિ યેન કારણેન ઝાનાદીહિ વુટ્ઠહન્તિ, તં કારણં.

પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિન્તિ પુબ્બે નિવુત્થક્ખન્ધાનુસ્સરણં.

ચુતૂપપાતન્તિ ચુતિઞ્ચ ઉપપાતઞ્ચ.

આસવાનં ખયન્તિ કામાસવાદીનં ખયસઙ્ખાતં આસવનિરોધં નિબ્બાનં.

ઇમાનીતિ યાનિ હેટ્ઠા ‘‘દસ તથાગતસ્સ તથાગતબલાની’’તિ અવોચ, ઇમાનિ તાનીતિ અપ્પનં કરોતીતિ. એવમેત્થ અનુપુબ્બપદવણ્ણનં ઞત્વા ઇદાનિ યસ્મા તથાગતો પઠમંયેવ ઠાનાટ્ઠાનઞાણેન વેનેય્યસત્તાનં આસવક્ખયાધિગમસ્સ ચેવ અનધિગમસ્સ ચ ઠાનાટ્ઠાનભૂતં કિલેસાવરણાભાવં પસ્સતિ, લોકિયસમ્માદિટ્ઠિઠાનદસ્સનતો નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિઠાનાભાવદસ્સનતો ચ. અથ નેસં કમ્મવિપાકઞાણેન વિપાકાવરણાભાવં પસ્સતિ , તિહેતુકપટિસન્ધિદસ્સનતો. સબ્બત્થગામિનીપટિપદાઞાણેન કમ્માવરણાભાવં પસ્સતિ, આનન્તરિયકમ્માભાવદસ્સનતો. એવં અનાવરણાનં અનેકધાતુનાનાધાતુઞાણેન અનુકૂલધમ્મદેસનત્થં ચરિયાવિસેસં પસ્સતિ, ધાતુવેમત્તદસ્સનતો. અથ નેસં નાનાધિમુત્તિકતાઞાણેન અધિમુત્તિં પસ્સતિ, પયોગં અનાદિયિત્વાપિ અધિમુત્તિવસેન ધમ્મદેસનત્થં. અથેવં દિટ્ઠાધિમુત્તીનં યથાસત્તિ યથાબલં ધમ્મં દેસેતું ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઞાણેન ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તં પસ્સતિ, સદ્ધાદીનં તિક્ખમુદુભાવદસ્સનતો. એવં પરિઞ્ઞાતિન્દ્રિયપરોપરિયત્તાપિ પનેતે સચે દૂરે હોન્તિ, અથ ઝાનાદિપરિઞ્ઞાણેન ઝાનાદીસુ વસીભૂતત્તા ઇદ્ધિવિસેસેન ખિપ્પં ઉપગચ્છતિ. ઉપગન્ત્વા ચ નેસં પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન પુબ્બજાતિભાવનં, દિબ્બચક્ખાનુભાવતો પત્તબ્બેન ચેતોપરિયઞાણેન સમ્પત્તિચિત્તવિસેસં પસ્સન્તો આસવક્ખયઞાણાનુભાવેન આસવક્ખયગામિનિયા પટિપદાય વિગતસમ્મોહત્તા આસવક્ખયાય ધમ્મં દેસેતિ. તસ્મા ઇમિના અનુક્કમેન ઇમાનિ દસબલાનિ વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. અયં તાવ માતિકાય અત્થવણ્ણના.

(૧.) એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૧. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તાય માતિકાય ‘‘પઞ્ચવિઞ્ઞાણા ન હેતુમેવા’’તિઆદિના નયેન આરદ્ધે નિદ્દેસવારે **ન હેતુમેવા**તિ સાધારણહેતુપટિક્ખેપનિદ્દેસો. તત્થ ‘‘હેતુહેતુ, પચ્ચયહેતુ, ઉત્તમહેતુ, સાધારણહેતૂતિ ચતુબ્બિધો હેતૂ’’તિઆદિના નયેન યં વત્તબ્બં સિયા, તં સબ્બં રૂપકણ્ડે ‘‘સબ્બં રૂપં ન હેતુમેવા’’તિઆદીનં અત્થવણ્ણનાયં

(ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૯૪) વુત્તમેવ. **અહેતુકમેવા**તિઆદીસુ બ્યઞ્જનસન્ધિવસેન મકારો વેદિતબ્બો; અહેતુકા એવાતિ અત્થો. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. અપિચ ''હેતૂ ધમ્મા નહેતૂ ધમ્મા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧) ધમ્મકોટ્ઠાસેસુ પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ હેતૂ ધમ્માતિ વા સહેતુકા ધમ્માતિ વા ન હોન્તિ. એકન્તેન પન ન હેતૂયેવ, અહેતુકા યેવાતિ ઇમાનિપિ નયેનેત્થ સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **અબ્યાકતમેવા**તિ પદં વિપાકાબ્યાકતવસેન વુત્તં. **સારમ્મણમેવા**તિ ઓલુબ્ભારમ્મણવસેન. પચ્ચયારમ્મણં ઓલુબ્ભારમ્મણન્તિ હિ દુવિધં આરમ્મણં. ઇમસ્મિં પન ઠાને ઓલુબ્ભારમ્મણમેવ ધુરં, પચ્ચયારમ્મણમ્પિ લબ્ભતિયેવ. **અચેતસિકમેવા**તિ પદં ચિત્તં, રૂપં, નિબ્બાનન્તિ તીસુ અચેતસિકેસુ ચિત્તમેવ સન્ધાય વુત્તં. **નો અપરિયાપન્નમેવા**તિ ગતિપરિયાપન્નચુતિપરિયાપન્નસંસારવટ્ટભવપરિયાપન્નભાવતો પરિયાપન્ના એવ, નો અપરિયાપન્ના. લોકતો વટ્ટતો ન નિય્યન્તીતિ **અનિય્યાનિકા** . **ઉપ્પન્નં મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યમેવા**તિ રૂપકણ્ડે ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં પચ્ચુપ્પન્નાનેવ રૂપાદીનિ આરબ્ભ પવત્તિતો અતીતાદિવિસયં મનોવિઞ્ઞાણમ્પિ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસોતપતિતમેવ કત્વા ''ઉપપન્નં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્ય''ન્તિ (ધ॰ સ॰ ૫૮૪) વુત્તં. પઞ્ચવિઞ્ઞાણા પન યસ્મા પચ્ચુપ્પન્નાપિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં આરમ્મણા ન હોન્તિ, મનોવિઞ્ઞાણસ્સેવ હોન્તિ, તસ્મા ''મનોવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યમેવા''તિ વુત્તં. **અનિચ્ચમેવા**તિ હુત્વા અભાવટ્ઠેન અનિચ્ચાયેવ. **જરાભિભૂતમેવા**તિ જરાય અભિભૂતત્તા જરાભિભૂતા એવ.

૭૬૨. **ઉપ્પન્નવત્થુકા ઉપ્પન્નારમ્મણા**તિ અનાગતપટિક્ખેપો. ન હિ તે અનાગતેસુ વત્થારમ્મણેસુ ઉપ્પજ્જન્તિ.

પુરેજાતવત્થુકા પુરેજાતારમ્મણાતિ સહુપ્પત્તિપટિક્ખેપો. ન હિ તે સહુપ્પન્નં વત્થું વા આરમ્મણં વા પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જન્તિ, સયં પન પચ્છાજાતા હુત્વા પુરેજાતેસુ વત્થારમ્મણેસુ ઉપ્પજ્જન્તિ.

અજ્ઝત્તિકવત્થુકાતિ અજ્ઝત્તજ્ઝત્તવસેન વુત્તં. તાનિ હિ અજ્ઝત્તિકે પઞ્ચ પસાદે વત્થું કત્વા ઉપ્પજ્જન્તિ. **બાહિરારમ્મણા**તિ બાહિરરૂપાદિઆરમ્મણા. તત્થ ચતુક્કં વેદિતબ્બં – પઞ્ચવિઞ્ઞાણા હિ પસાદવત્થુકત્તા અજ્ઝત્તિકા અજ્ઝત્તિકવત્થુકા, મનોવિઞ્ઞાણં હદયરૂપં વત્થું કત્વા ઉપ્પજ્જનકાલે અજ્ઝત્તિકં બાહિરવત્થુકં, પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા તયો ખન્ધા બાહિરા અજ્ઝત્તિકવત્થુકા , મનોવિઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા તયો ખન્ધા હદયરૂપં વત્થું કત્વા ઉપ્પજ્જનકાલે બાહિરા બાહિરવત્થુકા.

અસમ્ભિન્નવત્થુકાતિ અનિરુદ્ધવત્થુકા. ન હિ તે નિરુદ્ધં અતીતં વત્થું પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જન્તિ. **અસમ્ભિન્નારમ્મણતાય**પિ એસેવ નયો.

અઞ્ઞં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થુ ચ આરમ્મણઞ્ચાતિઆદીસુ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ હિ અઞ્ઞં વત્થુ, અઞ્ઞં આરમ્મણં. અઞ્ઞં સોતવિઞ્ઞાણાદીનં. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સોતપસાદાદીસુ અઞ્ઞતરં વત્થું, સદ્દાદીસુ વા અઞ્ઞતરં આરમ્મણં કત્વા કપ્પતો કપ્પં ગન્ત્વાપિ ન ઉપ્પજ્જતિ; ચક્ખુપસાદમેવ પન વત્થું કત્વા રૂપઞ્ચ આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ. એવમસ્સ વત્થુપિ દ્વારમ્પિ આરમ્મણમ્પિ નિબદ્ધં, અઞ્ઞં વત્થું વા દ્વારં વા આરમ્મણં વા ન સઙ્કમતિ, નિબદ્ધવત્થુ નિબદ્ધદ્વારં નિબદ્ધારમ્મણમેવ હુત્વા ઉપ્પજ્જતિ. **સોતવિઞ્ઞાણાદીસુ**પિ એસેવ નયો.

૭૬૩. **ન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોન્તી**તિ એત્થ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ચક્ખુ સોતસ્સ, સોતં વા ચક્ખુસ્સાતિ એવં એકં એકસ્સ ગોચરવિસયં ન પચ્ચનુભોતીતિ અત્થો. સચે હિ નીલાદિભેદં રૂપારમ્મણં સમોધાનેત્વા સોતિન્દ્રિયસ્સ ઉપનેય્ય 'ઇઙ્ઘ તાવ નં વવત્થાપેહિ વિભાવેહિ – કિં નામેતં આરમ્મણ'ન્તિ,

ચક્ખુવિઞ્ઞાણં વિનાપિ મુખેન અત્તનો ધમ્મતાય એવં વદેય્ય – ‘અરે અન્ધબાલ, વસ્સસતમ્પિ વસ્સસહસ્સમ્પિ પરિધાવમાનો અઞ્ઞત્ર મયા કુહિં એતસ્સ જાનનકં લભિસ્સસિ; આહર નં ચક્ખુપસાદે ઉપનેહિ; અહમેતં આરમ્મણં જાનિસ્સામિ – યદિ વા નીલં યદિ વા પીતકં. ન હિ એસો અઞ્ઞસ્સ વિસયો; મય્હમેવેસો વિસયો’તિ. સેસવિઞ્ઞાણેસુપિ એસેવ નયો. એવમેતે અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ ગોચરવિસયં ન પચ્ચનુભોન્તિ નામ.

૭૬૪. **સમન્નાહરન્તસ્સા**તિ આવજ્જનેનેવ સમન્નાહરન્તસ્સ.

મનસિકરોન્તસ્સાતિ આવજ્જનેનેવ મનસિકરોન્તસ્સ. એતાનિ હિ ચિત્તાનિ આવજ્જનેન સમન્નાહટકાલે મનસિકતકાલેયેવ ચ ઉપ્પજ્જન્તિ.

ન અબ્બોકિણ્ણાતિ અઞ્ઞેન વિઞ્ઞાણેન અબ્બોકિણ્ણા નિરન્તરાવ નુપ્પજ્જન્તિ. એતેન તેસં અનન્તરતા પટિક્ખિત્તા.

૭૬૫. **ન અપુબ્બં અચરિમ**ન્તિ એતેન સબ્બેસમ્પિ સહુપ્પત્તિ પટિક્ખિત્તા. **ન અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ સમનન્તરા**તિ એતેન સમનન્તરતા પટિક્ખિત્તા.

૭૬૬. **આવટ્ટના વા**તિઆદીનિ ચત્તારિપિ આવજ્જનસ્સેવ નામાનિ. તઞ્હિ ભવઙ્ગસ્સ આવટ્ટનતો **આવટ્ટના**, તસ્સેવ આભુજનતો **આભોગો**, રૂપાદીનં સમન્નાહરણતો **સમન્નાહારો**, તેસંયેવ મનસિકરણતો **મનસિકારો**તિ વુચ્ચતિ. એવમેત્થ સઙ્ખેપતો પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં આવજ્જનટ્ઠાને ઠત્વા આવજ્જનાદિકિચ્ચં કાતું સમત્થભાવો પટિક્ખિત્તો.

ન કઞ્ચિ ધમ્મં પટિવિજાનાતીતિ ‘‘મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા’’તિ (ધ॰ પ॰ ૧-૨) એવં વુત્તં એકમ્પિ કુસલં વા અકુસલં વા ન પટિવિજાનાતિ.

અઞ્ઞત્ર અભિનિપાતમત્તાતિ ઠપેત્વા રૂપાદીનં અભિનિપાતમત્તં. ઇદં વુત્તં હોતિ – સુપણ્ડિતોપિ પુરિસો, ઠપેત્વા આપાથગતાનિ રૂપાદીનિ, અઞ્ઞં કુસલાકુસલેસુ એકધમ્મમ્પિ પઞ્ચહિ વિઞ્ઞાણેહિ ન પટિવિજાનાતિ. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં પનેત્થ દસ્સનમત્તમેવ હોતિ. સોતવિઞ્ઞાણાદીનિ સવનઘાયનસાયનફુસનમત્તાનેવ. દસ્સનાદિમત્તતો પન મુત્તા અઞ્ઞા એતેસં કુસલાદિપટિવિઞ્ઞત્તિ નામ નત્થિ.

મનોધાતુયાપીતિ સમ્પટિચ્છનમનોધાતુયાપિ. સમ્પિણ્ડનત્થો ચેત્થ પિકારો. તસ્મા મનોધાતુયાપિ તતો પરાહિ મનોવિઞ્ઞાણધાતૂહિપીતિ સબ્બેહિપિ પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણેહિ ન કઞ્ચિ કુસલાકુસલં ધમ્મં પટિવિજાનાતીતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો.

ન કઞ્ચિ ઇરિયાપથં કપ્પેતીતિઆદીસુપિ એસેવ નયો. ન હિ પઞ્ચદ્વારિકવિઞ્ઞાણેહિ ગમનાદીસુ કઞ્ચિ ઇરિયાપથં કપ્પેતિ, ન કાયકમ્મં ન વચીકમ્મં પટ્ઠપેતિ, ન કુસલાકુસલં ધમ્મં સમાદિયતિ, ન સમાધિં સમાપજ્જતિ લોકિયં વા લોકુત્તરં વા, ન સમાધિતો વુટ્ઠાતિ લોકિયા વા લોકુત્તરા વા, ન ભવતો ચવતિ, ન ભવન્તરે ઉપપજ્જતિ. સબ્બમ્પિ હેતં કુસલાકુસલધમ્મપટિવિજાનનાદિવચનપરિયોસાનં કિચ્ચં મનોદ્વારિકચિત્તેનેવ હોતિ, ન પઞ્ચદ્વારિકેનાતિ સબ્બસ્સાપેતસ્સ કિચ્ચસ્સ કરણે સહજવનકાનિ વીથિચિત્તાનિ પટિક્ખિત્તાનિ. યથા ચેતેસં એતાનિ કિચ્ચાનિ નત્થિ, એવં નિયામોક્કમનાદીનિપિ. ન હિ પઞ્ચદ્વારિકજવનેન મિચ્છત્તનિયામં ઓક્કમતિ, ન

સમ્મત્તનિયામં; ન ચેતં જવનં નામગોત્તમારબ્ભ જવતિ, ન કસિણાદિપણ્ણત્તિં; ન લક્ખણારમ્મણિકવિપસ્સનાવસેન પવત્તતિ, ન વુટ્ઠાનગામિનીબલવવિપસ્સનાવસેન; ન રૂપારૂપધમ્મે આરબ્ભ જવતિ, ન નિબ્બાનં; ન ચેતેન સદ્ધિં પટિસમ્ભિદાઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, ન અભિઞ્ઞાઞાણં, ન સાવકપારમીઞાણં, ન પચ્ચેકબોધિઞાણં, ન સબ્બઞ્ઞુતઞાણં. સબ્બોપિ પનેસ પભેદો મનોદ્વારિકજવનેયેવ લબ્ભતિ.

ન સુપતિ ન પટિબુજ્ઝતિ ન સુપિનં પસ્સતીતિ સબ્બેનાપિ ચ પઞ્ચદ્વારિકચિત્તેન નેવ નિદ્દં ઓક્કમતિ, ન નિદ્દાયતિ, ન પટિબુજ્ઝતિ, ન કિઞ્ચિ સુપિનં પસ્સતીતિ ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ સહ જવનેન વીથિચિત્તં પટિક્ખિત્તં.

નિદ્દાયન્તસ્સ હિ મહાવટ્ટિં જાલેત્વા દીપે ચક્ખુસમીપે ઉપનીતે પઠમં ચક્ખુદ્વારિકં આવજ્જનં ભવઙ્ગં ન આવટ્ટેતિ, મનોદ્વારિકમેવ આવટ્ટેતિ. અથ જવનં જવિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. દુતિયવારે ચક્ખુદ્વારિકં આવજ્જનં ભવઙ્ગં આવટ્ટેતિ. તતો ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ જવનપરિયોસાનાનિ પવત્તન્તિ. તદનન્તરં ભવઙ્ગં પવત્તતિ. તતિયવારે મનોદ્વારિકઆવજ્જનેન ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે મનોદ્વારિકજવનં જવતિ. તેન ચિત્તેન ઞત્વા 'કિં અયં ઇમસ્મિં ઠાને આલોકો'તિ જાનાતિ.

તથા નિદ્દાયન્તસ્સ કણ્ણસમીપે તૂરિયેસુ પગ્ગહિતેસુ, ઘાનસમીપે સુગન્ધેસુ વા દુગ્ગન્ધેસુ વા પુપ્ફેસુ ઉપનીતેસુ, મુખે સપ્પિમ્હિ વા ફાણિતે વા પક્ખિત્તે, પિટ્ઠિયં પાણિના પહારે દિન્ને પઠમં સોતદ્વારિકાદીનિ આવજ્જનાનિ ભવઙ્ગં ન આવટ્ટેન્તિ, મનોદ્વારિકમેવ આવટ્ટેતિ. અથ જવનં જવિત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ. દુતિયવારે સોતદ્વારિકાદીનિ આવજ્જનાનિ ભવઙ્ગં આવટ્ટેન્તિ. તતો સોતઘાનજિવ્હાકાયવિઞ્ઞાણાદીનિ જવનપરિયોસાનાનિ પવત્તન્તિ. તદનન્તરં ભવઙ્ગં પવત્તતિ. તતિયવારે મનોદ્વારિકઆવજ્જનેન ભવઙ્ગે આવટ્ટિતે મનોદ્વારિકજવનં જવતિ. તેન ચિત્તેન ઞત્વા 'કિં અયં ઇમસ્મિં ઠાને સદ્દો – સઙ્ખસદ્દો, ભેરિસદ્દો'તિ વા 'કિં અયં ઇમસ્મિં ઠાને ગન્ધો – મૂલગન્ધો, સારગન્ધો'તિ વા 'કિં ઇદં મય્હં મુખે પક્ખિત્તરસં – સપ્પીતિ વા ફાણિત'ન્તિ વા 'કેનમ્હિ પિટ્ઠિયં પહતો, અતિથદ્ધો મે પહારો'તિ વા વત્તારો હોન્તિ. એવં મનોદ્વારિકજવનેનેવ પટિબુજ્ઝતિ, ન પઞ્ચદ્વારિકેન. સુપિનમ્પિ તેનેવ પસ્સતિ, ન પઞ્ચદ્વારિકેન.

તઞ્ચ પનેતં સુપિનં પસ્સન્તો ચતૂહિ કારણેહિ પસ્સતિ – ધાતુક્ખોભતો વા અનુભૂતપુબ્બતો વા દેવતોપસંહારતો વા પુબ્બનિમિત્તતો વાતિ. તત્થ પિત્તાદીનં ખોભકરણપચ્ચયયોગેન ખુભિતધાતુકો '**ધાતુક્ખોભતો**' સુપિનં પસ્સતિ. પસ્સન્તો ચ નાનાવિધં સુપિનં પસ્સતિ – પબ્બતા પતન્તો વિય, આકાસેન ગચ્છન્તો વિય, વાળમિગહત્થિચોરાદીહિ અનુબદ્ધો વિય ચ હોતિ. '**અનુભૂતપુબ્બતો**' પસ્સન્તો પુબ્બે અનુભૂતપુબ્બં આરમ્મણં પસ્સતિ. '**દેવતોપસંહારતો**' પસ્સન્તસ્સ દેવતા અત્થકામતાય વા અનત્થકામતાય વા અત્થાય વા અનત્થાય વા નાનાવિધાનિ આરમ્મણાનિ ઉપસંહરન્તિ. સો તાસં દેવતાનં આનુભાવેન તાનિ આરમ્મણાનિ પસ્સતિ. **પુબ્બનિમિત્તતો** પસ્સન્તો પુઞ્ઞાપુઞ્ઞવસેન ઉપ્પજ્જિતુકામસ્સ અત્થસ્સ વા અનત્થસ્સ વા પુબ્બનિમિત્તભૂતં સુપિનં પસ્સતિ બોધિસત્તમાતા વિય પુત્તપટિલાભનિમિત્તં, બોધિસત્તો વિય પઞ્ચ મહાસુપિને (અ॰ નિ॰ ૫.૧૯૬), કોસલરાજા વિય ચ સોળસ સુપિનેતિ (જા॰ ૧.૧.૪૧).

તત્થ યં ધાતુક્ખોભતો અનુભૂતપુબ્બતો ચ સુપિનં પસ્સતિ, ન તં સચ્ચં હોતિ. યં દેવતોપસંહારતો પસ્સતિ, તં સચ્ચં વા હોતિ અલિકં વા. કુદ્ધા હિ દેવતા ઉપાયેન વિનાસેતુકામા વિપરીતમ્પિ કત્વા દસ્સેન્તિ. તત્રિદં વત્થુ – રોહણે કિર નાગમહાવિહારે મહાથેરો ભિક્ખુસઙ્ઘં અનપલોકેત્વાવ એકં નાગરુક્ખં છિન્દાપેસિ. રુક્ખે અધિવત્થા

દેવતા થેરસ્સ કુદ્ધા પઠમમેવ નં પલોભેત્વા પચ્છા ‘ઇતો તે સત્તદિવસમત્થકે ઉપટ્ઠાકો રાજા મરિસ્સતી’તિ સુપિને આરોચેસિ. થેરો નં કથં આહરિત્વા રાજોરોધાનં આચિક્ખિ. તા એકપ્પહારેનેવ મહાવિરવં વિરવિંસુ. રાજા ‘કિં એત’ન્તિ પુચ્છિ. તા ‘એવં થેરેન વુત્ત’ન્તિ આરોચયિંસુ. રાજા દિવસે ગણાપેત્વા સત્તાહે વીતિવત્તે કુજ્ઝિત્વા થેરસ્સ હત્થપાદે છિન્દાપેસિ.

યં પન પુબ્બનિમિત્તતો પસ્સતિ તં એકન્તસચ્ચમેવ હોતિ. એતેસઞ્ચ ચતુન્નં મૂલકારણાનં સંસગ્ગભેદતોપિ સુપિનભેદો હોતિયેવ. તઞ્ચ પનેતં ચતુબ્બિધં સુપિનં સેક્ખપુથુજ્જનાવ પસ્સન્તિ અપ્પહીનવિપલ્લાસત્તા; અસેક્ખા ન પસ્સન્તિ પહીનવિપલ્લાસત્તા.

કિં પન તં પસ્સન્તો સુત્તો પસ્સતિ, પટિબુદ્ધો? ઉદાહુ નેવ સુત્તો પસ્સતિ ન પટિબુદ્ધોતિ? કિઞ્ચેત્થ યદિ તાવ સુત્તો પસ્સતિ, અભિધમ્મવિરોધો આપજ્જતિ. ભવઙ્ગચિત્તેન હિ સુપતિ. તઞ્ચ રૂપનિમિત્તાદિઆરમ્મણં રાગાદિસમ્પયુત્તં વા ન હોતિ. સુપિનં પસ્સન્તસ્સ ચ ઈદિસાનિ ચિત્તાનિ ઉપ્પજ્જન્તિ. અથ પટિબુદ્ધો પસ્સતિ, વિનયવિરોધો આપજ્જતિ. યઞ્હિ પટિબુદ્ધો પસ્સતિ, તં સબ્બોહારિકચિત્તેન પસ્સતિ. સબ્બોહારિકચિત્તેન ચ કતે વીતિક્કમે અનાપત્તિ નામ નત્થિ. સુપિનં પસ્સન્તેન પન કતે વીતિક્કમે એકન્તં અનાપત્તિ એવ. અથ નેવ સુત્તો ન પટિબુદ્ધો પસ્સતિ, ન સુપિનં નામ પસ્સતિ. એવઞ્હિ સતિ સુપિનસ્સ અભાવોવ આપજ્જતિ? ન અભાવો . કસ્મા? યસ્મા કપિમિદ્ધપરેતો પસ્સતિ. વુત્તં હેતં – ‘‘કપિમિદ્ધપરેતો ખો, મહારાજ, સુપિનં પસ્સતી’’તિ (મિ॰ પ॰ ૫.૩.૫). ‘**કપિમિદ્ધપરેતો**’તિ મક્કટનિદ્દાય યુત્તો. યથા હિ મક્કટસ્સ નિદ્દા લહુપરિવત્તા હોતિ, એવં યા નિદ્દા પુનપ્પુનં કુસલાદિચિત્તવોકિણ્ણત્તા લહુપરિવત્તા; યસ્સા પવત્તિયં પુનપ્પુનં ભવઙ્ગતો ઉત્તરણં હોતિ, તાય યુત્તો સુપિનં પસ્સતિ. તેનાયં સુપિનો કુસલોપિ હોતિ અકુસલોપિ અબ્યાકતોપિ ૩૮૬. તત્થ સુપિનન્તે ચેતિયવન્દનધમ્મસ્સવનધમ્મદેસનાદીનિ કરોન્તસ્સ કુસલો, પાણાતિપાતાદીનિ કરોન્તસ્સ અકુસલો, દ્વીહિ અન્તેહિ મુત્તો આવજ્જનતદારમ્મણક્ખણે અબ્યાકતોતિ વેદિતબ્બો. સુપિનેનેવ ‘દિટ્ઠં વિય મે, સુતં વિય મે’તિ કથનકાલેપિ અબ્યાકતોયેવ.

કિં પન સુપિને કતં કુસલાકુસલં કમ્મં સવિપાકં અવિપાકન્તિ? સવિપાકં; દુબ્બલત્તા પન પટિસન્ધિં આકડ્ઢિતું ન સક્કોતિ, દિન્નાય અઞ્ઞકમ્મેન પટિસન્ધિયા પવત્તે વેદનીયં હોતિ.

એવં યાથાવકવત્થુવિભાવના પઞ્ઞાતિ પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં ન હેત્વટ્ઠો યાથાવટ્ઠો. તં યાથાવકં વત્થું વિભાવેતીતિ યાથાવકવત્થુવિભાવના. તથા પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં અહેતુકટ્ઠો, જરાભિભૂતટ્ઠો, ન સુપિનં પસ્સનટ્ઠો, યાથાવટ્ઠો. તં યાથાવકં વત્થું વિભાવેતીતિ યાથાવકવત્થુવિભાવના. ઇતિ યા હેટ્ઠા ‘‘યાથાવકવત્થુવિભાવના પઞ્ઞા’’તિ માતિકાય નિક્ખિત્તા, સા એવં યાથાવકવત્થુવિભાવના પઞ્ઞાતિ વેદિતબ્બા. તસ્સા એવ ચ વસેન **એવં એકવિધેન ઞાણવત્થૂ**તિ એવં એકેકકોટ્ઠાસેન ઞાણગણના એકેન વા આકારેન ઞાણપરિચ્છેદો હોતિ.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૨.) દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૭. દુવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **ચતૂસુ ભૂમીસુ કુસલે**તિ સેક્ખપુથુજ્જનાનં ચતુભૂમકકુસલપઞ્ઞા. પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે વુત્તેસુ પઞ્ચસુ અત્થેસુ અત્તનો અત્તનો ભૂમિપરિયાપન્નં વિપાકસઙ્ખાતં અત્થં જાપેતિ જનેતિ

પવત્તેતીતિ **અત્થજાપિકા. અરહતો અભિઞ્ઞં ઉપ્પાદેન્તસ્સ સમાપત્તિં ઉપ્પાદેન્તસ્સ કિરિયાબ્યાકતે**તિ અભિઞ્ઞાય ચેવ સમાપત્તિયા ચ પરિકમ્મસમયે કામાવચરકિરિયપઞ્ઞા. સા હિ અભિઞ્ઞાસમાપત્તિપભેદં કિરિયસઙ્ખાતં અત્થં જાપેતિ જનેતિ પવત્તેતીતિ **અત્થજાપિકા પઞ્ઞા**તિ વુત્તા. અયં પન અપરોપિ પાળિમુત્તકો અટ્ઠકથાનયો – યાપિ હિ પુરિમા કામાવચરકિરિયા પચ્છિમાય કામાવચરકિરિયાય અનન્તરાદિવસેન પચ્ચયો હોતિ, સાપિ તં કિરિયત્થં જાપેતીતિ અત્થજાપિકા પઞ્ઞા નામ. રૂપાવચરારૂપાવચરેસુપિ એસેવ નયો.

દુતિયપદનિદ્દેસે **ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકે**તિ કામાવચરવિપાકે પઞ્ઞા સહજાતાદિપચ્ચયવસેન કામાવચરવિપાકત્થં જાપેત્વા ઠિતાતિ **જાપિતત્થા**. રૂપાવચરાદિવિપાકપઞ્ઞાસુપિ એસેવ નયો. સબ્બાપિ વા એસા અત્તનો અત્તનો કારણેહિ જાપિતા જનિતા પવત્તિતા સયમ્પિ અત્થભૂતાતિપિ જાપિતત્થા. **અરહતો ઉપ્પન્નાય અભિઞ્ઞાય ઉપ્પન્નાય સમાપત્તિયા**તિ વુત્તકિરિયપઞ્ઞાયપિ એસેવ નયો. અયં પન અપરોપિ પાળિમુત્તકો અટ્ઠકથાનયો – કામાવચરકિરિયપઞ્ઞાપિ હિ સહજાતાદિવસેન કામાવચરકિરિયસઙ્ખાતં અત્થં જાપેત્વા ઠિતાતિ જાપિતત્થા. રૂપાવચરારૂપાવચરકિરિયપઞ્ઞાસુપિ એસેવ નયો. સબ્બાપિ વા એસા અત્તનો અત્તનો કારણેહિ જાપિતા જનિતા પવત્તિતા સયઞ્ચ અત્થભૂતાતિપિ જાપિતત્થા. સેસમેત્થ સબ્બં ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં વુત્તનયત્તા પાકટમેવાતિ.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૩.) તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૭૬૮. તિવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **યોગવિહિતેસૂ**તિ યોગો વુચ્ચતિ પઞ્ઞા; પઞ્ઞાવિહિતેસુ પઞ્ઞાપરિણામિતેસૂતિ અત્થો. **કમ્માયતનેસૂ**તિ એત્થ કમ્મમેવ **કમ્માયતનં**; અથ વા કમ્મઞ્ચ તં આયતનઞ્ચ આજીવાદીનન્તિપિ **કમ્માયતનં**. **સિપ્પાયતનેસુ**પિ એસેવ નયો. તત્થ દુવિધં કમ્મં – હીનઞ્ચ ઉક્કટ્ઠઞ્ચ. તત્થ હીનં નામ વડ્ઢકીકમ્મં, પુપ્ફછડ્ડકકમ્મન્તિ એવમાદિ. ઉક્કટ્ઠં નામ કસિ, વણિજ્જા, ગોરક્ખન્તિ એવમાદિ. સિપ્પમ્પિ દુવિધં હીનઞ્ચ ઉક્કટ્ઠઞ્ચ. તત્થ હીનં સિપ્પં નામ નળકારસિપ્પં, પેસકારસિપ્પં, કુમ્ભકારસિપ્પં, ચમ્મકારસિપ્પં, ન્હાપિતસિપ્પન્તિ એવમાદિ. ઉક્કટ્ઠં નામ સિપ્પં મુદ્દા, ગણના, લેખઞ્ચાતિ એવમાદિ વિજ્જાવ **વિજ્જાટ્ઠાનં**. તં ધમ્મિકમેવ ગહિતં. નાગમણ્ડલપરિત્તસદિસં, કુધમનકમન્તસદિસં, સાલાકિયં , સલ્લકત્તિયન્તિઆદીનિ પન વેજ્જસત્થાનિ ''ઇચ્છામહં, આચરિય, સિપ્પં સિક્ખિતુ''ન્તિ (મહાવ॰ ૩૨૯) સિપ્પાયતને પવિટ્ઠત્તા ન ગહિતાનિ.

તત્થ એકો પણ્ડિતો મનુસ્સાનં ફાસુવિહારત્થાય અત્તનો ચ ધમ્મતાય ગેહપાસાદયાનનાવાદીનિ ઉપ્પાદેતિ. સો હિ 'ઇમે મનુસ્સા વસનટ્ઠાનેન વિના દુક્ખિતા'તિ હિતકિરિયાય ઠત્વા દીઘચતુરસ્સાદિભેદં ગેહં ઉપ્પાદેતિ, સીતુણ્હપટિઘાતત્થાય એકભૂમિકદ્વિભૂમિકાદિભેદે પાસાદે કરોતિ, 'યાને અસતિ અનુસઞ્ચરણં નામ દુક્ખ'ન્તિ જઙ્ઘાકિલમથપટિવિનોદનત્થાય વય્હસકટસન્દમાનિકાદીનિ ઉપ્પાદેતિ, 'નાવાય અસતિ સમુદ્દાદીસુ સઞ્ચારો નામ નત્થી'તિ નાનપ્પકારં નાવં ઉપ્પાદેતિ. સો સબ્બમ્પેતં નેવ અઞ્ઞેહિ કયિરમાનં પસ્સતિ, ન કતં ઉગ્ગણ્હાતિ, ન કથેન્તાનં સુણાતિ, અત્તનો પન ધમ્મતાય ચિન્તાય કરોતિ. પઞ્ઞવતા હિ અત્તનો ધમ્મતાય કતમ્પિ અઞ્ઞેહિ ઉગ્ગણ્હિત્વા કરોન્તેહિ કતસદિસમેવ હોતિ. અયં તાવ હીનકમ્મે નયો.

ઉક્કટ્ઠકમ્મેપિ 'કસિકમ્મે અસતિ મનુસ્સાનં જીવિતં ન પવત્તતી'તિ એકો પણ્ડિતો મનુસ્સાનં ફાસુવિહારત્થાય યુગનઙ્ગલાદીનિ કસિભણ્ડાનિ ઉપ્પાદેતિ; તથા નાનપ્પકારં વાણિજકમ્મં ગોરક્ખઞ્ચ ઉપ્પાદેતિ. સો સબ્બમ્પેતં નેવ

અઞ્ઞેહિ કરિયમાનં પસ્સતિ…પે॰… કતસદિસમેવ હોતિ. અયં ઉક્કટ્ઠકમ્મે નયો.

દ્વિધેપિ પન સિપ્પાયતને એકો પણ્ડિતો મનુસ્સાનં ફાસુવિહારત્થાય નળકારસિપ્પાદીનિ હીનસિપ્પાનિ, હત્થમુદ્દાય ગણનસઙ્ખાતં મુદ્દં, અચ્છિન્નકસઙ્ખાતં ગણનં, માતિકાપ્પભેદકાદિભેદઞ્ચ લેખં ઉપ્પાદેતિ. સો સબ્બમ્પેતં નેવ અઞ્ઞેહિ કરિયમાનં પસ્સતિ…પે॰… કતસદિસમેવ હોતિ. અયં સિપ્પાયતને નયો.

એકચ્ચો પન પણ્ડિતો અમનુસ્સસરીસપાદીહિ ઉપદ્દુતાનં મનુસ્સાનં તિકિચ્છનત્થાય ધમ્મિકાનિ નાગમણ્ડલમન્તાદીનિ વિજ્જાટ્ઠાનાનિ ઉપ્પાદેતિ, તાનિ નેવ અઞ્ઞેહિ કરિયમાનાનિ પસ્સતિ, ન કતાનિ ઉગ્ગણ્હાતિ, ન કથેન્તાનં સુણાતિ, અત્તનો પન ધમ્મતાય ચિન્તાય કરોતિ. પઞ્ઞવતા હિ અત્તનો ધમ્મતાય કતમ્પિ અઞ્ઞેહિ ઉગ્ગણ્હિત્વા કરોન્તેહિ કતસદિસમેવ હોતિ.

કમ્મસ્સકતં વાતિ ‘‘ઇદં કમ્મં સત્તાનં સકં, ઇદં નો સક’’ન્તિ એવં જાનનઞાણં. **સચ્ચાનુલોમિકં વા**તિ વિપસ્સનાઞાણં. તઞ્હિ ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમનતો સચ્ચાનુલોમિકન્તિ વુચ્ચતિ. ઇદાનિસ્સ પવત્તનાકારં દસ્સેતું **રૂપં અનિચ્ચન્તિ વા**તિઆદિ વુત્તં. એત્થ ચ અનિચ્ચલક્ખણમેવ આગતં, ન દુક્ખલક્ખણઅનત્તલક્ખણાનિ, અત્થવસેન પન આગતાનેવાતિ દટ્ઠબ્બાનિ – યઞ્હિ અનિચ્ચં તં દુક્ખં, યં દુક્ખં તદનત્તાતિ.

યં એવરૂપિન્તિ યં એવં હેટ્ઠા નિદ્દિટ્ઠસભાવં અનુલોમિકં. **ખન્તિ**ન્તિઆદીનિ સબ્બાનિ પઞ્ઞાવેવચનાનેવ. સા હિ હેટ્ઠા વુત્તાનં કમ્માયતનાદીનં પઞ્ચન્નં કારણાનં અપચ્ચનીકદસ્સનેન અનુલોમેતીતિ **અનુલોમિકા**. તથા સત્તાનં હિતચરિયાય અનુલોમેતિ, મગ્ગસચ્ચસ્સ અનુલોમેતિ, પરમત્થસચ્ચસ્સ નિબ્બાનસ્સ અનુલોમનતો અનુલોમેતીતિપિ અનુલોમિકા. સબ્બાનિપિ એતાનિ કારણાનિ ખમતિ સહતિ દટ્ઠું સક્કોતીતિ **ખન્તિ**, પસ્સતીતિ **દિટ્ઠિ**, રોચેતીતિ **રુચિ**, મુદતીતિ **મુદિ**, પેક્ખતીતિ **પેક્ખા**. સબ્બેપિસ્સા તે કમ્માયતનાદયો ધમ્મા નિજ્ઝાનં ખમન્તિ, વિસેસતો ચ પઞ્ચક્ખન્ધસઙ્ખાતા ધમ્મા પુનપ્પુનં અનિચ્ચદુક્ખાનત્તવસેન નિજ્ઝાયમાના તં નિજ્ઝાનં ખમન્તીતિ **ધમ્મનિજ્ઝાનખન્તી**.

પરતો અસ્સુત્વા પટિલભતીતિ અઞ્ઞસ્સ ઉપદેસવચનં અસ્સુત્વા સયમેવ ચિન્તેન્તો પટિલભતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં ચિન્તામયા પઞ્ઞા નામ વુચ્ચતિ. સા પનેસા ન યેસં કેસઞ્ચિ ઉપ્પજ્જતિ, અભિઞ્ઞાતાનં પન મહાસત્તાનમેવ ઉપ્પજ્જતિ. તત્થાપિ સચ્ચાનુલોમિકઞાણં દ્વિન્નંયેવ બોધિસત્તાનં ઉપ્પજ્જતિ. સેસપઞ્ઞા સબ્બેસમ્પિ પૂરિતપારમીનં મહાપઞ્ઞાનં ઉપ્પજ્જતીતિ વેદિતબ્બા.

પરતો સુત્વા પટિલભતીતિ એત્થ કમ્માયતનાદીનિ પરેન કરિયમાનાનિ વા કતાનિ વા દિસ્વાપિ યસ્સ કસ્સચિ કથયમાનસ્સ વચનં સુત્વાપિ આચરિયસ્સ સન્તિકે ઉગ્ગહેત્વાપિ પટિલદ્ધા સબ્બા પરતો સુત્વાયેવ પટિલદ્ધા નામાતિ વેદિતબ્બા.

સમાપન્નસ્સાતિ સમાપત્તિસમઙ્ગિસ્સ; અન્તોસમાપત્તિયં પવત્તા **પઞ્ઞા ભાવનામયા** નામાતિ અત્થો.

૭૬૯. દાનં આરબ્ભાતિ દાનં પટિચ્ચ; દાનચેતનાપચ્ચયાતિ અત્થો. **દાનાધિગચ્છા**તિ દાનં અધિગચ્છન્તસ્સ; પાપુણન્તસ્સાતિ અત્થો. **યા ઉપ્પજ્જતી**તિ યા એવં દાનચેતનાસમ્પયુત્તા પઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ, અયં **દાનમયા**

પઞ્ઞા નામ. સા પનેસા ‘દાનં દસ્સામી’તિ ચિન્તેન્તસ્સ, દાનં દેન્તસ્સ, દાનં દત્વા તં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પુબ્બચેતના, મુઞ્ચચેતના, અપરચેતનાતિ તિવિધેન ઉપ્પજ્જતિ.

સીલં આરબ્ભ સીલાધિગચ્છાતિ ઇધાપિ સીલચેતનાસમ્પયુત્તાવ **સીલમયા પઞ્ઞા**તિ અધિપ્પેતા. અયમ્પિ ‘સીલં પૂરેસ્સામી’તિ ચિન્તેન્તસ્સ, સીલં પૂરેન્તસ્સ, સીલં પૂરેત્વા તં પચ્ચવેક્ખન્તસ્સ પુબ્બચેતના, મુઞ્ચચેતના, અપરચેતનાતિ તિવિધેનેવ ઉપ્પજ્જતિ. ભાવનામયા હેટ્ઠા વુત્તાયેવ.

૭૭૦. અધિસીલપઞ્ઞાદીસુ સીલાદીનિ દુવિધેન વેદિતબ્બાનિ – સીલં, અધિસીલં; ચિત્તં, અધિચિત્તં; પઞ્ઞા, અધિપઞ્ઞાતિ. તત્થ ‘‘ઉપ્પાદા વા તથાગતાનં અનુપ્પાદા વા તથાગતાનં ઠિતાવ સા ધાતુ ધમ્મટ્ઠિતતા ધમ્મનિયામતા’’તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૨૦; અ॰ નિ॰ ૩.૧૩૭) ઇમાય તન્તિયા સઙ્ગહિતવસેન પઞ્ચપિ સીલાનિ દસપિ સીલાનિ સીલં નામ. તઞ્હિ તથાગતે ઉપ્પન્નેપિ અનુપ્પન્નેપિ હોતિ. અનુપ્પન્ને કે પઞ્ઞાપેન્તીતિ? તાપસપરિબ્બાજકા, સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તા, ચક્કવત્તિરાજાનો ચ પઞ્ઞાપેન્તિ. ઉપ્પન્ને સમ્માસમ્બુદ્ધે ભિક્ખુસઙ્ઘો, ભિક્ખુનીસઙ્ઘો, ઉપાસકા, ઉપાસિકાયો ચ પઞ્ઞાપેન્તિ. પાતિમોક્ખસંવરસીલં પન સબ્બસીલેહિ અધિકં ઉપ્પન્નેયેવ તથાગતે ઉપ્પજ્જતિ, નો અનુપ્પન્ને. સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાયેવ ચ નં પઞ્ઞાપેન્તિ. ‘‘ઇમસ્મિં વત્થુસ્મિં વીતિક્કમે ઇદં નામ હોતી’’તિ પઞ્ઞાપનઞ્હિ અઞ્ઞેસં અવિસયો, બુદ્ધાનંયેવ એસ વિસયો, બુદ્ધાનં બલં. ઇતિ યસ્મા પાતિમોક્ખસંવરો અધિસીલં, તસ્મા તં અધિસીલપઞ્ઞં દસ્સેતું **પાતિમોક્ખસંવરં સંવરન્તસ્સા**તિઆદિ વુત્તં.

હેટ્ઠા વુત્તાય એવ પન તન્તિયા સઙ્ગહિતવસેન વટ્ટપાદિકા અટ્ઠ સમાપત્તિયો ચિત્તં નામ. તઞ્હિ તથાગતે ઉપ્પન્નેપિ હોતિ અનુપ્પન્નેપિ. અનુપ્પન્ને કે નિબ્બત્તેન્તીતિ? તાપસપરિબ્બાજકા ચેવ સબ્બઞ્ઞુબોધિસત્તા ચ ચક્કવત્તિરાજાનો ચ. ઉપ્પન્ને ભગવતિ વિસેસટ્ઠિકા ભિક્ખુઆદયોપિ નિબ્બત્તેન્તિયેવ. વિપસ્સનાપાદિકા પન અટ્ઠ સમાપત્તિયો સબ્બચિત્તેહિ અધિકા, ઉપ્પન્નેયેવ તથાગતે ઉપ્પજ્જન્તિ, નો અનુપ્પન્ને. સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધા એવ ચ એતા પઞ્ઞાપેન્તિ . ઇતિ યસ્મા અટ્ઠ સમાપત્તિયો અધિચિત્તં, તસ્મા અધિચિત્તપઞ્ઞં દસ્સેતું **રૂપાવચરારૂપાવચરસમાપત્તિં સમાપજ્જન્તસ્સા**તિઆદિ વુત્તં.

હેટ્ઠા વુત્તાય એવ પન તન્તિયા સઙ્ગહિતવસેન કમ્મસ્સકતઞાણં પઞ્ઞા નામ. તઞ્હિ તથાગતે ઉપ્પન્નેપિ હોતિ અનુપ્પન્નેપિ. અનુપ્પન્ને વેલામદાનવેસ્સન્તરદાનાદિવસેન ઉપ્પજ્જતિ; ઉપ્પન્ને તેન ઞાણેન મહાદાનં પવત્તેન્તાનં પમાણં નત્થિ. મગ્ગફલપઞ્ઞા પન સબ્બપઞ્ઞાહિ અધિકા, ઉપ્પન્નેયેવ તથાગતે વિત્થારિકા હુત્વા પવત્તતિ, નો અનુપ્પન્ને. ઇતિ યસ્મા મગ્ગફલપઞ્ઞા અધિપઞ્ઞા, તસ્મા અતિરેકપઞ્ઞાય પઞ્ઞં દસ્સેતું **ચતૂસુ મગ્ગેસૂ**તિઆદિ વુત્તં.

તત્થ સિયા – સીલં, અધિસીલં; ચિત્તં, અધિચિત્તં; પઞ્ઞા, અધિપઞ્ઞાતિ ઇમેસુ છસુ કોટ્ઠાસેસુ વિપસ્સના પઞ્ઞા કતરસન્નિસ્સિતાતિ? અધિપઞ્ઞાસન્નિસ્સિતા. તસ્મા યથા ઓમકતરપ્પમાણં છત્તં વા ધજં વા ઉપાદાય અતિરેકપ્પમાણં અતિછત્તં અતિધજોતિ વુચ્ચતિ, એવમિદમ્પિ પઞ્ચસીલં દસસીલં ઉપાદાય પાતિમોક્ખસંવરસીલં ‘**અધિસીલં**’ નામ; વટ્ટપાદિકા અટ્ઠ સમાપત્તિયો ઉપાદાય વિપસ્સનાપાદિકા અટ્ઠ સમાપત્તિયો ‘**અધિચિત્તં**’ નામ, કમ્મસ્સકતપઞ્ઞં ઉપાદાય વિપસ્સનાપઞ્ઞા ચ મગ્ગપઞ્ઞા ચ ફલપઞ્ઞા ચ ‘**અધિપઞ્ઞા**’ નામાતિ વેદિતબ્બા.

૭૭૧. આયકોસલ્લાદિનિદ્દેસે યસ્મા **આયો**તિ વુડ્ઢિ, સા અનત્થહાનિતો અત્થુપ્પત્તિતો ચ દુવિધા; **અપાયો**તિ અવુડ્ઢિ, સાપિ અત્થહાનિતો અનત્થુપ્પત્તિતો ચ દુવિધા; તસ્મા તં દસ્સેતું **ઇમે ધમ્મે મનસિકરોતો**તિઆદિ વુત્તં. **ઇદં**

વુચ્ચતીતિ યા ઇમેસં અકુસલધમ્માનં અનુપ્પત્તિપ્પહાનેસુ કુસલધમ્માનઞ્ચ ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીસુ પઞ્ઞા – ઇદં આયકોસલ્લં નામ વુચ્ચતિ. યા પનેસા કુસલધમ્માનં અનુપ્પજ્જનનિરુજ્ઝનેસુ અકુસલધમ્માનઞ્ચ ઉપ્પત્તિટ્ઠિતીસુ પઞ્ઞા – ઇદં અપાયકોસલ્લં નામાતિ અત્થો. આયકોસલ્લં તાવ પઞ્ઞા હોતુ; અપાયકોસલ્લં કથં પઞ્ઞા નામ જાતાતિ? પઞ્ઞવાયેવ હિ 'મય્હં એવં મનસિકરોતો અનુપ્પન્ના કુસલા ધમ્મા નુપ્પજ્જન્તિ ઉપ્પન્ના ચ નિરુજ્ઝન્તિ; અનુપ્પન્ના અકુસલા ધમ્મા ઉપ્પજ્જન્તિ, ઉપ્પન્ના પવડ્ઢન્તી'તિ પજાનાતિ. સો એવં ઞત્વા અનુપ્પન્નાનં અકુસલાનં ધમ્માનં ઉપ્પજ્જિતું ન દેતિ, ઉપ્પન્ને પજહતિ; અનુપ્પન્ને કુસલે ઉપ્પાદેતિ, ઉપ્પન્ને ભાવનાપારિપૂરિં પાપેતિ. એવં અપાયકોસલ્લમ્પિ પઞ્ઞા એવાતિ વેદિતબ્બં. **સબ્બાપિ તત્રૂપાયા પઞ્ઞા ઉપાયકોસલ્લ**ન્તિ ઇદં પન અચ્ચાયિકકિચ્ચે વા ભયે વા ઉપ્પન્ને તસ્સ તિકિચ્છનત્થં ઠાનુપ્પત્તિયકારણજાનનવસેનેવ વેદિતબ્બં. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૪.) ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૭૯૩. ચતુબ્બિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **અત્થિ દિન્ન**ન્તિઆદીસુ દિન્નપચ્ચયા ફલં અત્થીતિ ઇમિના ઉપાયેન અત્થો વેદિતબ્બો. **ઇદં વુચ્ચતી**તિ યં ઞાણં 'ઇદં કમ્મં સકં, ઇદં નો સક'ન્તિ જાનાતિ – ઇદં કમ્મસ્સકતઞાણં નામ વુચ્ચતીતિ અત્થો. તત્થ તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં, ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં, તિવિધં મનોદુચ્ચરિતન્તિ ઇદં ન સકકમ્મં નામ. તીસુ દ્વારેસુ દસવિધમ્પિ સુચરિતં સકકમ્મં નામ. અત્તનો વાપિ હોતુ પરસ્સ વા સબ્બમ્પિ અકુસલં ન સકકમ્મં નામ. કસ્મા? અત્થભઞ્જનતો અનત્થજનનતો ચ. અત્તનો વા હોતુ પરસ્સ વા સબ્બમ્પિ કુસલં સકકમ્મં નામ. કસ્મા? અનત્થભઞ્જનતો અત્થજનનતો ચ. એવં જાનનસમત્થે ઇમસ્મિં કમ્મસ્સકતઞાણે ઠત્વા બહું દાનં દત્વા સીલં પૂરેત્વા ઉપોસથં સમાદિયિત્વા સુખેન સુખં સમ્પત્તિયા સમ્પત્તિં અનુભવિત્વા નિબ્બાનં પત્તાનં ગણનપરિચ્છેદો નત્થિ. યથા હિ સધનો પુરિસો પઞ્ચસુ સકટસતેસુ સપ્પિમધુફાણિતાદીનિ ચેવ લોણતિલતણ્ડુલાદીનિ ચ આરોપેત્વા કન્તારમગ્ગં પટિપન્નો કેનચિદેવ કરણીયેન અત્થે ઉપ્પન્ને સબ્બેસં ઉપકરણાનં ગહિતત્તા ન ચિન્તેતિ, ન પરિતસ્સતિ, સુખેનેવ ખેમન્તં પાપુણાતિ; એવમેવ ઇમસ્મિમ્પિ કમ્મસ્સકતઞાણે ઠત્વા બહું દાનં દત્વા...પે॰... નિબ્બાનં પત્તાનં ગણનપથો નત્થિ. **ઠપેત્વા સચ્ચાનુલોમિકં ઞાણ**ન્તિ મગ્ગસચ્ચસ્સ પરમત્થસચ્ચસ્સ ચ અનુલોમનતો સચ્ચાનુલોમિકન્તિ લદ્ધનામં વિપસ્સનાઞાણં ઠપેત્વા અવસેસા સબ્બાપિ સાસવા કુસલા પઞ્ઞા કમ્મસ્સકતઞાણમેવાતિ અત્થો.

૭૯૪. **મગ્ગસમઙ્ગિસ્સ ઞાણં દુક્ખેપેતં ઞાણ**ન્તિ એત્થ એકમેવ મગ્ગઞાણં ચતૂસુ સચ્ચેસુ એકપટિવેધવસેન ચતૂસુ ઠાનેસુ સઙ્ગહિતં.

૭૯૬. **ધમ્મે ઞાણ**ન્તિ એત્થ મગ્ગપઞ્ઞા તાવ ચતુન્નં સચ્ચાનં એકપટિવેધવસેન ધમ્મે ઞાણં નામ હોતુ; ફલપઞ્ઞા કથં ધમ્મે ઞાણં નામાતિ? નિરોધસચ્ચવસેન. દુવિધાપિ હેસા પઞ્ઞા અપરપ્પચ્ચયે અત્થપચ્ચક્ખે અરિયસચ્ચધમ્મે કિચ્ચતો ચ આરમ્મણતો ચ પવત્તત્તા ધમ્મે ઞાણન્તિ વેદિતબ્બા. **સો ઇમિના ધમ્મેના**તિ એત્થ મગ્ગઞાણં ધમ્મગોચરત્તા ગોચરવોહારેન ધમ્મોતિ વુત્તં, ઉપયોગત્થે વા કરણવચનં; ઇમં ધમ્મં ઞાતેનાતિ અત્થો; ચતુસચ્ચધમ્મં જાનિત્વા ઠિતેન મગ્ગઞાણેનાતિ વુત્તં હોતિ. **દિટ્ઠેના**તિ દસ્સનેન; ધમ્મં પસ્સિત્વા ઠિતેનાતિ અત્થો. **પત્તેના**તિ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ પત્વા ઠિતત્તા ધમ્મં પત્તેન. **વિદિતેના**તિ મગ્ગઞાણેન ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ

વિદિતાનિ પાકટાનિ કતાનિ. તસ્મા તં ધમ્મં વિદિતં નામ હોતિ. તેન વિદિતધમ્મેન. **પરિયોગાળ્હેના**તિ ચતુસચ્ચધમ્મં પરિયોગાહેત્વા ઠિતેન. **નયં નેતી**તિ અતીતે ચ અનાગતે ચ નયં નેતિ હરતિ પેસેતિ. ઇદં પન ન મગ્ગઞાણસ્સ કિચ્ચં, પચ્ચવેક્ખણઞાણસ્સ કિચ્ચં. સત્થારા પન મગ્ગઞાણં અતીતાનાગતે નયં નયનસદિસં કતં. કસ્મા? મગ્ગમૂલકત્તા. ભાવિતમગ્ગસ્સ હિ પચ્ચવેક્ખણા નામ હોતિ. તસ્મા સત્થા મગ્ગઞાણમેવ નયં નયનસદિસં અકાસિ. અપિચ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો – યદેતં ઇમિના ચતુસચ્ચગોચરં મગ્ગઞાણં અધિગતં, તેન ઞાણેન કારણભૂતેન અતીતાનાગતે પચ્ચવેક્ખણઞાણસઙ્ખાતં નયં નેતિ.

ઇદાનિ યથા તેન નયં નેતિ, તં આકારં દસ્સેતું **યે હિ કેચિ અતીતમદ્ધાન**ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **અબ્ભઞ્ઞંસૂ**તિ જાનિંસુ પટિવિજ્ઝિંસુ. **ઇમઞ્ઞેવા**તિ યં દુક્ખં અતીતે અબ્ભઞ્ઞંસુ, યઞ્ચ અનાગતે અભિજાનિસ્સન્તિ, ન તઞ્ઞેવ ઇમં; સરિક્ખટ્ઠેન પન એવં વુત્તં. અતીતેપિ હિ ઠપેત્વા તણ્હં તેભૂમકક્ખન્ધેયેવ દુક્ખસચ્ચન્તિ પટિવિજ્ઝિંસુ, તણ્હંયેવ સમુદયસચ્ચન્તિ નિબ્બાનમેવ નિરોધસચ્ચન્તિ અરિયમગ્ગમેવ મગ્ગસચ્ચન્તિ પટિવિજ્ઝિંસુ, અનાગતેપિ એવમેવ પટિવિજ્ઝિસ્સન્તિ, એતરહિપિ એવમેવ પટિવિજ્ઝન્તીતિ સરિક્ખટ્ઠેન ''ઇમઞ્ઞેવા''તિ વુત્તં. **ઇદં વુચ્ચતિ અન્વયે ઞાણ**ન્તિ ઇદં અનુગમનઞાણં નયનઞાણં કારણઞાણન્તિ વુચ્ચતિ.

પરિયે ઞાણન્તિ ચિત્તપરિચ્છેદઞાણં. **પરસત્તાન**ન્તિ ઠપેત્વા અત્તાનં સેસસત્તાનં. ઇતરં તસ્સેવ વેવચનં. **ચેતસા ચેતો પરિચ્ચ પજાનાતી**તિ અત્તનો ચિત્તેન તેસં ચિત્તં સરાગાદિવસેન પરિચ્છિન્દિત્વા નાનપ્પકારતો જાનાતિ. **સરાગં વા**તિઆદીસુ યં વત્તબ્બં, તં હેટ્ઠા સતિપટ્ઠાનવિભઙ્ગે વુત્તમેવ. અયં પન વિસેસો – ઇધ અનુત્તરં વા ચિત્તં વિમુત્તં વા ચિત્તન્તિ એત્થ લોકુત્તરમ્પિ લબ્ભતિ. અવિપસ્સનૂપગમ્પિ હિ પરચિત્તઞાણસ્સ વિસયો હોતિયેવ.

અવસેસા પઞ્ઞાતિ ધમ્મે ઞાણાદિકા તિસ્સો પઞ્ઞા ઠપેત્વા સેસા સબ્બાપિ પઞ્ઞા ઞાણન્તિ સમ્મતત્તા **સમ્મુતિઞાણં** નામ હોતિ. વચનત્થો પનેત્થ સમ્મુતિમ્હિ ઞાણન્તિ સમ્મુતિઞાણં.

૭૯૭. કામાવચરકુસલે પઞ્ઞાતિ અયઞ્હિ એકન્તેન વટ્ટસ્મિં ચુતિપટિસન્ધિં આચિનતેવ, તસ્મા ''આચયાય નો અપચયાયા''તિ વુત્તા. લોકુત્તરમગ્ગપઞ્ઞા પન યસ્મા ચુતિપટિસન્ધિં અપચિનતેવ, તસ્મા ''અપચયાય નો આચયાયા''તિ વુત્તા. રૂપાવચરારૂપાવચરપઞ્ઞા ચુતિપટિસન્ધિમ્પિ આચિનતિ, વિક્ખમ્ભનવસેન કિલેસે ચેવ કિલેસમૂલકે ચ ધમ્મે અપચિનતિ, તસ્મા ''આચયાય ચેવ અપચયાય ચા''તિ વુત્તા. સેસા નેવ ચુતિપટિસન્ધિં આચિનતિ ન અપચિનતિ, તસ્મા ''નેવ આચયાય નો અપચયાયા''તિ વુત્તા.

૭૯૮. ન ચ અભિઞ્ઞાયો પટિવિજ્ઝતીતિ ઇદં પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞં સન્ધાય વુત્તં. સા હિસ્સ કામવિવેકેન પત્તબ્બત્તા કિલેસનિબ્બિદાય સંવત્તતિ. તાય એસ કામેસુ વીતરાગો હોતિ, અભિઞ્ઞાપાદકભાવં પન અપ્પત્તતાય નેવ પઞ્ચ અભિઞ્ઞાયો પટિવિજ્ઝતિ, નિમિત્તારમ્મણત્તા ન સચ્ચાનિ પટિવિજ્ઝતિ. એવમયં પઞ્ઞા **નિબ્બિદાય હોતિ નો પટિવેધાય**. **સ્વેવા**તિ પઠમજ્ઝાનં પત્વા ઠિતો. **કામેસુ વીતરાગો સમાનો**તિ તથા વિક્ખમ્ભિતાનંયેવ કામાનં વસેન વીતરાગો. **અભિઞ્ઞાયો પટિવિજ્ઝતી**તિ પઞ્ચ અભિઞ્ઞાયો પટિવિજ્ઝતિ. ઇદં ચતુત્થજ્ઝાનપઞ્ઞં સન્ધાય વુત્તં. ચતુત્થજ્ઝાનપઞ્ઞા હિ અભિઞ્ઞાપાદકભાવેનાપિ પઞ્ચ અભિઞ્ઞાયો પટિવિજ્ઝતિ, અભિઞ્ઞાભાવપ્પત્તિયાપિ પટિવિજ્ઝતિ એવ. તસ્મા સા **પટિવેધાય** હોતિ. પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞાય એવ પન કિલેસેસુપિ નિબ્બિન્દત્તા **નો નિબ્બિદાય**. યા પનાયં દુતિયતતિયજ્ઝાનપઞ્ઞા, સા કતરકોટ્ઠાસં ભજતીતિ? સોમનસ્સવસેન પઠમજ્ઝાનમ્પિ ભજતિ, અવિતક્કવસેન ચતુત્થજ્ઝાનમ્પિ. એવમેસા પઠમજ્ઝાનસન્નિસ્સિતા વા

ચતુત્થજ્ઝાનસન્નિસ્સિતા વા કાતબ્બા. **નિબ્બિદાય ચેવ પટિવેધાય ચા**તિ મગ્ગપઞ્ઞા સબ્બસ્મિમ્પિ વટ્ટે નિબ્બિન્દનતો નિબ્બિદાય, છટ્ઠં અભિઞ્ઞં પટિવિજ્ઝનતો પટિવેધાય ચ હોતિ.

૭૯૯. પઠમસ્સ ઝાનસ્સ લાભીતિઆદીસુ વ્વાયં અપ્પગુણસ્સ પઠમજ્ઝાનસ્સ લાભી. તં તતો વુટ્ઠિતં આરમ્મણવસેન કામસહગતા હુત્વા સઞ્ઞામનસિકારા સમુદાચરન્તિ તુદન્તિ ચોદેન્તિ. તસ્સ કામાનુપક્ખન્દાનં સઞ્ઞામનસિકારાનં વસેન સા પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞા હાયતિ પરિહાયતિ; તસ્મા **હાનભાગિની**તિ વુત્તા. **તદનુધમ્મતા**તિ તદનુરૂપસભાવા. **સતિ સન્તિટ્ઠતી**તિ ઇદં મિચ્છાસતિં સન્ધાય વુત્તં, ન સમ્માસતિં. યસ્સ હિ પઠમજ્ઝાનાનુરૂપસભાવા પઠમજ્ઝાનં સન્તતો પણીતતો દિસ્વા અસ્સાદયમાના અભિનન્દમાના નિકન્તિ ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ નિકન્તિવસેન સા પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞા નેવ હાયતિ, ન વડ્ઢતિ, ઠિતિકોટ્ઠાસિકા હોતિ. તેન વુત્તં **ઠિતિભાગિની** પઞ્ઞાતિ. **અવિતક્કસહગતા**તિ અવિતક્કં દુતિયજ્ઝાનં સન્તતો પણીતતો મનસિકરોતો આરમ્મણવસેન અવિતક્કસહગતા. **સમુદાચરન્તી**તિ પગુણતો પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠિતં દુતિયજ્ઝાનાધિગમત્થાય તુદન્તિ ચોદેન્તિ. તસ્સ ઉપરિ દુતિયજ્ઝાનાનુપક્ખન્દાનં સઞ્ઞામનસિકારાનં વસેન સા પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞા વિસેસભૂતસ્સ દુતિયજ્ઝાનસ્સ ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય **વિસેસભાગિની**તિ વુત્તા. **નિબ્બિદાસહગતા**તિ તમેવ પઠમજ્ઝાનતો વુટ્ઠિતં નિબ્બિદાસઙ્ખાતેન વિપસ્સનાઞાણેન સહગતા. વિપસ્સનાઞાણઞ્હિ ઝાનઙ્ગભેદે વત્તન્તે નિબ્બિન્દતિ ઉક્કણ્ઠતિ, તસ્મા નિબ્બિદાતિ વુચ્ચતિ. **સમુદાચરન્તી**તિ નિબ્બાનસચ્છિકિરિયત્થાય તુદન્તિ ચોદેન્તિ. **વિરાગૂપસઞ્હિતા**તિ વિરાગસઙ્ખાતેન નિબ્બાનેન ઉપસંહિતા. વિપસ્સનાઞાણમ્હિ સક્કા ઇમિના મગ્ગેન વિરાગં નિબ્બાનં સચ્છિકાતુન્તિ પવત્તિતો ''વિરાગૂપસઞ્હિત''ન્તિ વુચ્ચતિ. તંસમ્પયુત્તા સઞ્ઞામનસિકારાપિ વિરાગૂપસઞ્હિતા એવ નામ. તસ્સ તેસં સઞ્ઞામનસિકારાનં વસેન સા પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞા અરિયમગ્ગપટિવેધસ્સ પદટ્ઠાનતાય **નિબ્બેધભાગિની**તિ વુત્તા. એવં ચતૂસુ ઠાનેસુ પઠમજ્ઝાનપઞ્ઞાવ કથિતા. દુતિયજ્ઝાનપઞ્ઞાદીસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

૮૦૧. કિચ્છેન કસિરેન સમાધિં ઉપ્પાદેન્તસ્સાતિ લોકુત્તરસમાધિં ઉપ્પાદેન્તસ્સ પુબ્બભાગે આગમનકાલે કિચ્છેન કસિરેન દુક્ખેન સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન કિલમન્તસ્સ કિલેસે વિક્ખમ્ભેત્વા આગતસ્સ. **દન્ધં તઙ્ઠાનં અભિજાનન્તસ્સા**તિ વિક્ખમ્ભિતેસુ કિલેસેસુ વિપસ્સનાપરિવાસે ચિરં વસિત્વા તં લોકુત્તરસમાધિસઙ્ખાતં ઠાનં દન્ધં સણિકં અભિજાનન્તસ્સ પટિવિજ્ઝન્તસ્સ , પાપુણન્તસ્સાતિ અત્થો. **અયં વુચ્ચતી**તિ યા એસા એવં ઉપ્પજ્જતિ, અયં કિલેસવિક્ખમ્ભનપટિપદાય દુક્ખત્તા, વિપસ્સનાપરિવાસપઞ્ઞાય ચ દન્ધત્તા મગ્ગકાલે એકચિત્તક્ખણે ઉપ્પન્નાપિ પઞ્ઞા આગમનવસેન **દુક્ખપટિપદા દન્ધાભિઞ્ઞા** નામાતિ વુચ્ચતિ. ઉપરિ તીસુ પદેસુપિ ઇમિનાવ નયેન અત્થો વેદિતબ્બો.

૮૦૨. સમાધિસ્સ ન નિકામલાભિસ્સાતિ યો સમાધિસ્સ ન નિકામલાભી હોતિ, સો તસ્સ ન નિકામલાભી નામ. યસ્સ સમાધિ ઉપરૂપરિ સમાપજ્જનત્થાય ઉસ્સક્કિતું પચ્ચયો ન હોતિ, તસ્સ અપ્પગુણજ્ઝાનલાભિસ્સાતિ અત્થો. **આરમ્મણં થોકં ફરન્તસ્સા**તિ પરિત્તે સુપ્પમત્તે વા સરાવમત્તે વા આરમ્મણે પરિકમ્મં કત્વા તત્થેવ અપ્પનં પત્વા તં અવડ્ઢિતં થોકમેવ આરમ્મણં ફરન્તસ્સાતિ અત્થો. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. નનિકામલાભીપટિપક્ખતો હિ પગુણજ્ઝાનલાભી એત્થ **નિકામલાભી**તિ વુત્તો. અવડ્ઢિતારમ્મણપટિપક્ખતો ચ વડ્ઢિતારમ્મણં **વિપુલ**ન્તિ વુત્તં. સેસં તાદિસમેવ.

જરામરણેપેતં ઞાણન્તિ નિબ્બાનમેવ આરમ્મણં કત્વા ચતુન્નં સચ્ચાનં એકપટિવેધવસેન એતં વુત્તં.

જરામરણં આરબ્ભાતિઆદીનિ પન એકેકં વત્થું આરબ્ભ પવત્તિકાલે પુબ્બભાગે સચ્ચવવત્થાપનવસેન વુત્તાનિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના.

(૫.) પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૪. પઞ્ચવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **પીતિફરણતા**દીસુ પીતિં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ દ્વીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા **પીતિફરણતા** નામ. સુખં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ તીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા **સુખફરણતા** નામ. પરેસં ચેતોફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ ચેતોપરિયપઞ્ઞા **ચેતોફરણતા** નામ. આલોકં ફરમાના ઉપ્પજ્જતીતિ દિબ્બચક્ખુપઞ્ઞા **આલોકફરણતા** નામ. પચ્ચવેક્ખણઞાણં **પચ્ચવેક્ખણાનિમિત્તં** નામ. તેનેવ વુત્તં ‘‘દ્વીસુ ઝાનેસુ પઞ્ઞા પીતિફરણતા’’તિઆદિ. તત્થ ચ પીતિફરણતા સુખફરણતા દ્વે પાદા વિય, ચેતોફરણતા આલોકફરણતા દ્વે હત્થા વિય, અભિઞ્ઞાપાદકજ્ઝાનં મજ્ઝિમકાયો વિય, પચ્ચવેક્ખણાનિમિત્તં સીસં વિય. ઇતિ ભગવા પઞ્ચઙ્ગિકં સમ્માસમાધિં અઙ્ગપચ્ચઙ્ગસમ્પન્નં પુરિસં વિય કત્વા દસ્સેસિ. **અયં પઞ્ચઙ્ગિકો સમ્માસમાધી**તિ અયં હત્થપાદસીસસદિસેહિ પઞ્ચહિ અઙ્ગેહિ યુત્તો સમ્માસમાધીતિ પાદકજ્ઝાનસમાધિં કથેસિ.

અયં સમાધિ પચ્ચુપ્પન્નસુખો ચેવાતિઆદીસુ અરહત્તફલસમાધિ અધિપ્પેતો. સો હિ અપ્પિતપ્પિતક્ખણે સુખત્તા **પચ્ચુપ્પન્નસુખો**. પુરિમો પુરિમો પચ્છિમસ્સ પચ્છિમસ્સ સમાધિસુખસ્સ પચ્ચયત્તા **આયતિં સુખવિપાકો**. સન્તં સુખુમં ફલચિત્તં પણીતં મધુરરૂપં સમુટ્ઠાપેતિ. ફલસમાપત્તિયા વુટ્ઠિતસ્સ હિ સબ્બકાયાનુગતં સુખસમ્ફસ્સં ફોટ્ઠબ્બં પટિચ્ચ સુખસહગતં કાયવિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ. ઇમિનાપિ પરિયાયેન આયતિં સુખવિપાકો. કિલેસેહિ આરકત્તા **અરિયો**. કામામિસવટ્ટામિસલોકામિસાનં અભાવા **નિરામિસો**. બુદ્ધાદીહિ મહાપુરિસેહિ સેવિતત્તા **અકાપુરિસસેવિતો**. અઙ્ગસન્તતાય આરમ્મણસન્તતાય સબ્બકિલેસદરથસન્તતાય ચ **સન્તો**. અતપ્પનીયટ્ઠેન **પણીતો**. કિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધિયા લદ્ધત્તા કિલેસપટિપ્પસ્સદ્ધિભાવસ્સ વા લદ્ધત્તા **પટિપ્પસ્સદ્ધિલદ્ધો**. પટિપ્પસ્સદ્ધં પટિપ્પસ્સદ્ધીતિ હિ ઇદં અત્થતો એકં. પટિપ્પસ્સદ્ધકિલેસેન વા અરહતા લદ્ધત્તાપિ પટિપ્પસ્સદ્ધિલદ્ધો. એકોદિભાવેન અધિગતત્તા એકોદિભાવમેવ વા અધિગતત્તા **એકોદિભાવાધિગતો**. અપ્પગુણસાસવસમાધિ વિય સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન ચિત્તેન પચ્ચનીકધમ્મે નિગ્ગય્હ કિલેસે વારેત્વા અનધિગતત્તા **ન સસઙ્ખારનિગ્ગય્હવારિતગતો**. તઞ્ચ સમાધિં સમાપજ્જન્તો તતો વા વુટ્ઠહન્તો સતિવેપુલ્લપ્પત્તત્તા સતોવ સમાપજ્જતિ સતોવ વુટ્ઠહતિ. યથાપરિચ્છિન્નકાલવસેન વા સતો સમાપજ્જતિ સતો વુટ્ઠહતિ. તસ્મા યદેત્થ ‘‘અયં સમાધિ પચ્ચુપ્પન્નસુખો ચેવ આયતિઞ્ચ સુખવિપાકો’’તિ એવં પચ્ચવેક્ખમાનસ્સ પચ્ચત્તંયેવ અપરપ્પચ્ચયં ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ – તં એકમઙ્ગં. એસ નયો સેસેસુપિ. એવમિમેહિ પઞ્ચહિ પચ્ચવેક્ખણઞાણેહિ અયં સમાધિ પઞ્ચઞાણિકો સમ્માસમાધિ નામ વુત્તોતિ.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૬.) છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૮૦૫. છબ્બિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **ઇદ્ધિવિધે ઞાણન્તિ** ‘‘એકોપિ હુત્વા બહુધા હોતી’’તિઆદિનયપ્પવત્તે (દી॰ નિ॰ ૧.૪૮૪; પટિ॰ મ॰ ૧.૧૦૨) ઇદ્ધિવિધે ઞાણં. ઇમિના અવિતક્કાવિચારા ઉપેક્ખાસહગતા રૂપાવચરા બહુધાભાવાદિસાધિકા એકચિત્તક્ખણિકા અપ્પનાપઞ્ઞાવ કથિતા. **સોતધાતુવિસુદ્ધિયા ઞાણન્તિ**

દૂરસન્તિકાદિભેદસદ્દારમ્મણાય દિબ્બસોતધાતુયા ઞાણં. ઇમિનાપિ અવિતક્કાવિચારા ઉપેક્ખાસહગતા રૂપાવચરા પકતિસોતવિસયાતીતસદ્દારમ્મણા એકચિત્તક્ખણિકા અપ્પનાપઞ્ઞાવ કથિતા. **પરચિત્તે ઞાણ**ન્તિ પરસત્તાનં ચિત્તપરિચ્છેદે ઞાણં. ઇમિનાપિ યથાવુત્તપ્પકારા પરેસં સરાગાદિચિત્તારમ્મણા એકચિત્તક્ખણિકા અપ્પનાપઞ્ઞાવ કથિતા. **પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિયા ઞાણ**ન્તિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિસમ્પયુત્તં ઞાણં. ઇમિનાપિ યથાવુત્તપ્પકારા પુબ્બે નિવુત્થક્ખન્ધાનુસ્સરણસતિસમ્પયુત્તા એકચિત્તક્ખણિકા અપ્પનાપઞ્ઞાવ કથિતા. **સત્તાનં ચુતૂપપાતે ઞાણ**ન્તિ સત્તાનં ચુતિયઞ્ચ ઉપપાતે ચ ઞાણં. ઇમિનાપિ યથાવુત્તપ્પકારા ચવનકઉપપજ્જનકાનં સત્તાનં વણ્ણધાતુઆરમ્મણા એકચિત્તક્ખણિકા અપ્પનાપઞ્ઞાવ કથિતા. **આસવાનં ખયે ઞાણ**ન્તિ સચ્ચપરિચ્છેદજાનનઞાણં. ઇદં લોકુત્તરમેવ. સેસાનિ લોકિયાનીતિ.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના.

(૭.) સત્તકનિદ્દેસાદિવણ્ણના

૮૦૬. સત્તવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **જાતિપચ્ચયા જરામરણ**ન્તિઆદિના નયેન પવત્તિનિવત્તિવસેન એકાદસસુ પટિચ્ચસમુપ્પાદઙ્ગેસુ એકેકસ્મિં કાલત્તયભેદતો પચ્ચવેક્ખણઞાણં વત્વા પુન ''યમ્પિસ્સ તં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ''ન્તિ એવં તદેવ ઞાણં સઙ્ખેપતો ખયધમ્મતાદીહિ પકારેહિ વુત્તં. તત્થ **જાતિપચ્ચયા જરામરણં, અસતિ જાતિયા નત્થિ જરામરણ**ન્તિ ઞાણદ્વયં પચ્ચુપ્પન્નદ્ધાનવસેન વુત્તં. **અતીતમ્પિ અદ્ધાનં, અનાગતમ્પિ અદ્ધાન**ન્તિ એવં અતીતે ઞાણદ્વયં, અનાગતે ઞાણદ્વયન્તિ છ. તાનિ ધમ્મટ્ઠિતિઞાણેન સદ્ધિં સત્ત. તત્થ **ધમ્મટ્ઠિતિઞાણ**ન્તિ પચ્ચયાકારઞાણં. પચ્ચયાકારો હિ ધમ્માનં પવત્તિટ્ઠિતિકારણત્તા ધમ્મટ્ઠિતીતિ વુચ્ચતિ; તત્થ ઞાણં ધમ્મટ્ઠિતિઞાણં. એતસ્સેવ છબ્બિધસ્સ ઞાણસ્સેતં અધિવચનં. એવં એકેકસ્મિં અઙ્ગે ઇમાનિ સત્ત સત્ત કત્વા એકાદસસુ અઙ્ગેસુ સત્તસત્તતિ હોન્તિ. તત્થ **ખયધમ્મ**ન્તિ ખયગમનસભાવં. **વયધમ્મ**ન્તિ વયગમનસભાવં. **વિરાગધમ્મ**ન્તિ વિરજ્જનસભાવં. **નિરોધધમ્મ**ન્તિ નિરુજ્ઝનસભાવં. ઇમિના કિં કથિતં? અપરવિપસ્સનાય પુરિમવિપસ્સનાસમ્મસનં કથિતં. તેન કિં કથિતં હોતિ? સત્તક્ખત્તું વિપસ્સનાપટિવિપસ્સના કથિતા. પઠમઞાણેન હિ સબ્બસઙ્ખારે અનિચ્ચા દુક્ખા અનત્તાતિ દિસ્વા તં ઞાણં દુતિયેન દટ્ઠું વટ્ટતિ, દુતિયં તતિયેન, તતિયં ચતુત્થેન, ચતુત્થં પઞ્ચમેન, પઞ્ચમં છટ્ઠેન, છટ્ઠં સત્તમેન. એવં સત્ત વિપસ્સનાપટિવિપસ્સના કથિતા હોન્તીતિ.

સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના.

૮૦૭. અટ્ઠવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **સોતાપત્તિમગ્ગે પઞ્ઞા**તિ સોતાપત્તિમગ્ગમ્હિ પઞ્ઞા. ઇમિના સમ્પયુત્તપઞ્ઞાવ કથિતા. સેસપદેસુપિ એસેવ નયોતિ.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના.

૮૦૮. નવવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **અનુપુબ્બવિહારસમાપત્તીસૂ**તિ અનુપુબ્બવિહારસઙ્ખાતાસુ સમાપત્તીસુ. તાસં અનુપુબ્બેન અનુપટિપાટિયા વિહારિતબ્બટ્ઠેન અનુપુબ્બવિહારતા, સમાપજ્જિતબ્બટ્ઠેન સમાપત્તિતા દટ્ઠબ્બા. તત્થ **પઠમજ્ઝાનસમાપત્તિયા પઞ્ઞા**તિઆદયો અટ્ઠ સમ્પયુત્તપઞ્ઞા વેદિતબ્બા . નવમા પચ્ચવેક્ખણપઞ્ઞા. સા હિ નિરોધસમાપત્તિં સન્તતો પણીતતો પચ્ચવેક્ખમાનસ્સ પવત્તતિ. તેન વુત્તં – ''સઞ્ઞાવેદયિતનિરોધસમાપત્તિયા વુટ્ઠિતસ્સ પચ્ચવેક્ખણઞાણ''ન્તિ.

(૧૦.) દસકનિદ્દેસવણ્ણના

પઠમબલનિદ્દેસો

૮૦૯. દસવિધેન ઞાણવત્થુનિદ્દેસે **અટ્ઠાનન્તિ** હેતુપટિક્ખેપો. **અનવકાસો**તિ પચ્ચયપટિક્ખેપો. ઉભયેનાપિ કારણમેવ પટિક્ખિપતિ. કારણઞ્હિ તદાયત્તવુત્તિતાય અત્તનો ફલસ્સ ઠાનન્તિ ચ અવકાસોતિ ચ વુચ્ચતિ. **યન્તિ** યેન કારણેન. **દિટ્ઠિસમ્પન્નો**તિ મગ્ગદિટ્ઠિયા સમ્પન્નો સોતાપન્નો અરિયસાવકો. **કઞ્ચિ સઙ્ખારન્તિ** ચતુભૂમકેસુ સઙ્ખતસઙ્ખારેસુ કઞ્ચિ એકં સઙ્ખારમ્પિ. **નિચ્ચતો ઉપગચ્છેય્યા**તિ નિચ્ચોતિ ગણ્હેય્ય. **નેતં ઠાનં વિજ્જતી**તિ એતં કારણં નત્થિ, ન ઉપલબ્ભતિ. **યં પુથુજ્જનો**તિ યેન કારણેન પુથુજ્જનો. **ઠાનમેતં વિજ્જતી**તિ એતં કારણં અત્થિ; સસ્સતદિટ્ઠિયા હિ સો તેભૂમકેસુ સઙ્ખારેસુ કઞ્ચિ સઙ્ખારં નિચ્ચતો ગણ્હેય્યાતિ અત્થો. ચતુત્થભૂમકસઙ્ખારો પન તેજુસ્સદત્તા દિવસં સન્તત્તો અયોગુળો વિય મક્ખિકાનં દિટ્ઠિયા વા અઞ્ઞેસં વા અકુસલાનં આરમ્મણં ન હોતિ. ઇમિના નયેન **કઞ્ચિ સઙ્ખારં સુખતો**તિઆદીસુપિ અત્થો વેદિતબ્બો. **સુખતો ઉપગચ્છેય્યા**તિ ‘‘એકન્તસુખી અત્તા હોતિ અરોગો પરમ્મરણા’’તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૧) એવં અત્તદિટ્ઠિવસેન સુખતો ગાહં સન્ધાયેતં વુત્તં. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તચિત્તેન પન અરિયસાવકો પરિળાહાભિભૂતો પરિળાહવૂપસમત્થં, મત્તહત્થીપરિતાસિતો વિય, સુચિકામો પોક્ખબ્રાહ્મણો ગૂથં કઞ્ચિ સઙ્ખારં સુખતો ઉપગચ્છતિ. અત્તવાદે કસિણાદિપણ્ણત્તિસઙ્ગહત્થં સઙ્ખારન્તિ અવત્વા **કઞ્ચિ ધમ્મન્તિ** વુત્તં. ઇધાપિ અરિયસાવકસ્સ ચતુભૂમકવસેન પરિચ્છેદો વેદિતબ્બો, પુથુજ્જનસ્સ તેભૂમકવસેન; સબ્બવારેસુ વા અરિયસાવકસ્સાપિ તેભૂમકવસેનેવ પરિચ્છેદો વટ્ટતિ. યં યઞ્હિ પુથુજ્જનો ગણ્હાતિ, તતો તતો અરિયસાવકો ગાહં વિનિવેઠેતિ. પુથુજ્જનો હિ યં યં નિચ્ચં સુખં અત્તાતિ ગણ્હાતિ, તં તં અરિયસાવકો અનિચ્ચં દુક્ખં અનત્તાતિ ગણ્હન્તો ગાહં વિનિવેઠેતિ.

માતરન્તિઆદીસુ જનિકાવ માતા. મનુસ્સભૂતોવ ખીણાસવો અરહાતિ અધિપ્પેતો. કિં પન અરિયસાવકો અઞ્ઞં જીવિતા વોરોપેય્યાતિ? એતમ્પિ અટ્ઠાનં. સચેપિ ભવન્તરગતં અરિયસાવકં અત્તનો અરિયસાવકભાવં અજાનન્તમ્પિ કોચિ એવં વદેય્ય – ‘ઇમં કુન્થકિપિલ્લિકં જીવિતા વોરોપેત્વા સકલચક્કવાળગબ્ભે ચક્કવત્તિરજ્જં પટિપજ્જાહી’તિ, નેવ સો તં જીવિતા વોરોપેય્ય. અથ વાપિ નં એવં વદેય્યું – ‘સચે ઇમં ન ઘાતેસ્સસિ, સીસં તે છિન્દિસ્સામા’તિ, સીસમેવસ્સ છિન્દેય્યું, નેવ સો તં ઘાતેય્ય. પુથુજ્જનભાવસ્સ પન મહાસાવજ્જભાવદસ્સનત્થં અરિયસાવકસ્સ ચ બલદીપનત્થમેતં વુત્તં. અયઞ્હેત્થ અધિપ્પાયો – સાવજ્જો પુથુજ્જનભાવો, યત્ર હિ નામ પુથુજ્જનો માતુઘાતાદીનિપિ આનન્તરિયાનિ કરિસ્સતિ. મહાબલો અરિયસાવકો; સો એતાનિ કમ્માનિ ન કરોતીતિ.

પદુટ્ઠેન ચિત્તેનાતિ દોસસમ્પયુત્તેન વધકચિત્તેન. **લોહિતં ઉપ્પાદેય્યા**તિ જીવમાનકસરીરે ખુદ્દકમક્ખિકાય પિવનમત્તમ્પિ લોહિતં ઉપ્પાદેય્ય. **સઙ્ઘં ભિન્દેય્યા**તિ સમાનસંવાસકં સમાનસીમાયં ઠિતં પઞ્ચહિ કારણેહિ સઙ્ઘં ભિન્દેય્ય, વુત્તઞ્હેતં – ‘‘પઞ્ચહુપાલિ, આકારેહિ સઙ્ઘો ભિજ્જતિ – કમ્મેન, ઉદ્દેસેન, વોહરન્તો, અનુસ્સાવનેન, સલાકગ્ગાહેના’’તિ (પરિ॰ ૪૫૮).

તત્થ ‘**કમ્મેના**’તિ અપલોકનાદીસુ ચતૂસુ કમ્મેસુ અઞ્ઞતરેન કમ્મેન. ‘**ઉદ્દેસેના**’તિ પઞ્ચસુ પાતિમોક્ખુદ્દેસેસુ અઞ્ઞતરેન ઉદ્દેસેન. ‘**વોહરન્તો**’તિ કથયન્તો, તાહિ તાહિ ઉપ્પત્તીહિ ‘અધમ્મં ધમ્મો’તિઆદીનિ અટ્ઠારસ

ભેદકરવત્થૂનિ દીપેન્તો. ‘**અનુસ્સાવનેના**’તિ ‘નનુ તુમ્હે જાનાથ મય્હં ઉચ્ચાકુલા પબ્બજિતભાવં બહુસ્સુતભાવઞ્ચ! માદિસો નામ ઉદ્ધમ્મં ઉબ્બિનયં સત્થુસાસનં ગાહેય્યાતિ ચિત્તમ્પિ ઉપ્પાદેતું તુમ્હાકં ન યુત્તં. કિં મય્હં અવીચિ નીલુપ્પલવનં વિય સીતલો? કિમહં અપાયતો ન ભાયામી’તિઆદિના નયેન કણ્ણમૂલે વચીભેદં કત્વા અનુસ્સાવનેન . ‘**સલાકગ્ગાહેના**’તિ એવં અનુસ્સાવેત્વા તેસં ચિત્તં ઉપત્થમ્ભેત્વા અનિવત્તનધમ્મે કત્વા ‘‘ગણ્હથ ઇમં સલાક’’ન્તિ સલાકગ્ગાહેન. એત્થ ચ કમ્મમેવ ઉદ્દેસો વા પમાણં વોહારાનુસ્સાવનસલાકગ્ગાહા પન પુબ્બભાગા. અટ્ઠારસવત્થુદીપનવસેન હિ વોહરન્તેન તત્થ રુચિજનનત્થં અનુસ્સાવેત્વા સલાકાય ગાહિતાયપિ અભિન્નોવ હોતિ સઙ્ઘો. યદા પન એવં ચત્તારો વા અતિરેકા વા સલાકં ગાહેત્વા આવેણિકં કમ્મં વા ઉદ્દેસં વા કરોન્તિ, તદા સઙ્ઘો ભિન્નો નામ હોતિ.

એવં દિટ્ઠિસમ્પન્નો પુગ્ગલો સઙ્ઘં ભિન્દેય્યાતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. એત્તાવતા માતુઘાતાદીનિ પઞ્ચ આનન્તરિયકમ્માનિ દસ્સિતાનિ હોન્તિ, યાનિ પુથુજ્જનો કરોતિ, ન અરિયસાવકો. તેસં આવિભાવત્થં –

> કમ્મતો દ્વારતો ચેવ, કપ્પટ્ઠિતિયતો તથા;
> પાકસાધારણાદીહિ, વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

તત્થ ‘**કમ્મતો**’ તાવ – એત્થ હિ મનુસ્સભૂતસ્સેવ મનુસ્સભૂતં માતરં વા પિતરં વા અપિ પરિવત્તલિઙ્ગં જીવિતા વોરોપેન્તસ્સ કમ્મં આનન્તરિયં હોતિ. તસ્સ વિપાકં પટિબાહિસ્સામી’તિ સકલચક્કવાળં મહાચેતિયપ્પમાણેહિ કઞ્ચનથૂપેહિ પૂરેત્વાપિ, સકલચક્કવાળં પૂરેત્વા નિસિન્નભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ મહાદાનં દત્વાપિ, બુદ્ધસ્સ ભગવતો સઙ્ઘાટિકણ્ણં અમુઞ્ચિત્વાવ વિચરિત્વાપિ, કાયસ્સ ભેદા નિરયમેવ ઉપપજ્જતિ. યો પન સયં મનુસ્સભૂતો તિરચ્છાનભૂતં માતરં વા પિતરં વા, સયં વા તિરચ્છાનભૂતો મનુસ્સભૂતં, તિરચ્છાનભૂતોયેવ વા તિરચ્છાનભૂતં જીવિતા વોરોપેતિ, તસ્સ કમ્મં આનન્તરિયં ન હોતિ, કમ્મં પન ભારિયં હોતિ, આનન્તરિયં આહચ્ચેવ તિટ્ઠતિ. મનુસ્સજાતિકાનં પન વસેન અયં પઞ્હો કથિતો.

એત્થ એળકચતુક્કં, સઙ્ગામચતુક્કં, ચોરચતુક્કઞ્ચ કથેતબ્બં. ‘એળકં મારેમી’તિ અભિસન્ધિનાપિ હિ એળકટ્ઠાને ઠિતં મનુસ્સો મનુસ્સભૂતં માતરં વા પિતરં વા મારેન્તો આનન્તરિયં ફુસતિ. એળકાભિસન્ધિના પન માતાપિતિઅભિસન્ધિના વા એળકં મારેન્તો આનન્તરિયં ન ફુસતિ. માતાપિતિઅભિસન્ધિના માતાપિતરો મારેન્તો ફુસતેવ. એસ નયો ઇતરસ્મિમ્પિ ચતુક્કદ્વયે. યથા ચ માતાપિતૂસુ, એવં અરહન્તેપિ એતાનિ ચતુક્કાનિ વેદિતબ્બાનિ. મનુસ્સઅરહન્તમેવ ચ મારેત્વા આનન્તરિયં ફુસતિ, ન યક્ખભૂતં; કમ્મં પન ભારિયં આનન્તરિયસદિસમેવ. મનુસ્સઅરહન્તસ્સ ચ પુથુજ્જનકાલેયેવ સત્થપ્પહારે વા વિસે વા દિન્નેપિ યદિ સો અરહત્તં પત્વા તેનેવ મરતિ, અરહન્તઘાતો હોતિયેવ. યં પન પુથુજ્જનકાલે દિન્નં દાનં અરહત્તં પત્વા પરિભુઞ્જતિ, પુથુજ્જનસ્સેવ તં દિન્નં હોતિ. સેસઅરિયપુગ્ગલે મારેન્તસ્સ આનન્તરિયં નત્થિ, કમ્મં પન ભારિયં આનન્તરિયસદિસમેવ.

લોહિતુપ્પાદે તથાગતસ્સ અભેજ્જકાયતાય પરૂપક્કમેન ચમ્મચ્છેદં કત્વા લોહિતપગ્ઘરણં નામ નત્થિ. સરીરસ્સ પન અન્તોયેવ એકસ્મિં ઠાને લોહિતં સમોસરતિ. દેવદત્તેન પટિવિદ્ધસિલાતો ભિજ્જિત્વા ગતા સકલિકાપિ તથાગતસ્સ પાદન્તં પહરિ. ફરસુના પહટો વિય પાદો અન્તોલોહિતોયેવ અહોસિ. તથા કરોન્તસ્સ

આનન્તરિયં હોતિ. જીવકો પન તથાગતસ્સ રુચિયા સત્થકેન ચમ્મં છિન્દિત્વા તમ્હા ઠાના દુટ્ઠલોહિતં નીહરિત્વા ફાસુકમકાસિ. તથા કરોન્તસ્સ પુઞ્ઞકમ્મમેવ હોતિ.

અથ યે ચ પરિનિબ્બુતે તથાગતે ચેતિયં ભિન્દન્તિ, બોધિં છિન્દન્તિ, ધાતુમ્હિ ઉપક્કમન્તિ, તેસં કિં હોતીતિ? ભારિયં કમ્મં હોતિ આનન્તરિયસદિસં. સધાતુકં પન થૂપં વા પટિમં વા બાધયમાનં બોધિસાખઞ્ચ છિન્દિતું વટ્ટતિ. સચેપિ તત્થ નિલીના સકુણા ચેતિયે વચ્ચં પાતેન્તિ, છિન્દિતું વટ્ટતિયેવ. પરિભોગચેતિયતો હિ સરીરચેતિયં મહન્તતરં. ચેતિયવત્થું ભિન્દિત્વા ગચ્છન્તં બોધિમૂલમ્પિ છિન્દિત્વા હરિતું વટ્ટતિ. યા પન બોધિસાખા બોધિઘરં બાધતિ, તં ગેહરક્ખણત્થં છિન્દિતું ન લબ્ભતિ. બોધિઅત્થઞ્હિ ગેહં, ન ગેહત્થાય બોધિ. આસનઘરેપિ એસેવ નયો. યસ્મિં પન આસનઘરે ધાતુ નિહિતા હોતિ, તસ્સ રક્ખણત્થાય બોધિસાખં છિન્દિતું વટ્ટતિ. બોધિજગ્ગનત્થં ઓજોહરણસાખં વા પૂતિટ્ઠાનં વા છિન્દિતું વટ્ટતિયેવ; સરીરપટિજગ્ગને વિય પુઞ્ઞમ્પિ હોતિ.

સઙ્ઘભેદે સીમટ્ઠકસઙ્ઘે અસન્નિપતિતે વિસું પરિસં ગહેત્વા કતવોહારાનુસ્સાવનસલાકગ્ગાહસ્સ કમ્મં વા કરોન્તસ્સ ઉદ્દેસં વા ઉદ્દિસન્તસ્સ ભેદો ચ હોતિ આનન્તરિયકમ્મઞ્ચ. સમગ્ગસઞ્ઞાય પન વટ્ટતિ. સમગ્ગસઞ્ઞાય હિ કરોન્તસ્સ નેવ ભેદો હોતિ ન આનન્તરિયકમ્મં. તથા નવતો ઊનપરિસાયં. સબ્બન્તિમેન પન પરિચ્છેદેન નવન્નં જનાનં યો સઙ્ઘં ભિન્દતિ, તસ્સ આનન્તરિયકમ્મં હોતિ. અનુવત્તકાનં અધમ્મવાદીનં મહાસાવજ્જં કમ્મં; ધમ્મવાદિનો અનવજ્જા. તત્થ નવન્નમેવ સઙ્ઘભેદે ઇદં સુત્તં – ‘‘એકતો, ઉપાલિ, ચત્તારો હોન્તિ, એકતો ચત્તારો, નવમો અનુસ્સાવેતિ સલાકં ગાહેતિ – ‘અયં ધમ્મો, અયં વિનયો, ઇદં સત્થુસાસનં, ઇદં ગણ્હથ, ઇદં રોચેથા’તિ. એવં ખો, ઉપાલિ, સઙ્ઘરાજિ ચેવ હોતિ સઙ્ઘભેદો ચ. નવન્નં વા, ઉપાલિ, અતિરેકનવન્નં વા સઙ્ઘરાજિ ચેવ હોતિ સઙ્ઘભેદો ચા’’તિ (ચૂળવ॰ ૩૫૧).

એતેસુ ચ પન પઞ્ચસુ સઙ્ઘભેદો વચીકમ્મં, સેસાનિ કાયકમ્માનીતિ. એવં કમ્મતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**દ્વારતો**’તિ સબ્બાનેવ ચેતાનિ કાયદ્વારતોપિ વચીદ્વારતોપિ સમુટ્ઠહન્તિ. પુરિમાનિ પનેત્થ ચત્તારિ આણત્તિકવિજ્જામયપયોગવસેન વચીદ્વારતો સમુટ્ઠહિત્વાપિ કાયદ્વારમેવ પૂરેન્તિ. સઙ્ઘભેદો હત્થમુદ્દાય ભેદં કરોન્તસ્સ કાયદ્વારતો સમુટ્ઠહિત્વાપિ વચીદ્વારમેવ પૂરેતીતિ. એવમેત્થ દ્વારતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**કપ્પટ્ઠિતિયતો**’તિ સઙ્ઘભેદોયેવ ચેત્થ કપ્પટ્ઠિતિયો. સણ્ઠહન્તે હિ કપ્પે કપ્પવેમજ્ઝે વા સઙ્ઘભેદં કત્વા કપ્પવિનાસેયેવ મુચ્ચતિ. સચેપિ હિ ‘સ્વે કપ્પો વિનસ્સિસ્સતી’તિ અજ્જ સઙ્ઘભેદં કરોતિ, સ્વેયેવ મુચ્ચતિ, એકદિવસમેવ નિરયે પચ્ચતિ. એવં કરણં પન નત્થિ. સેસાનિ ચત્તારિ કમ્માનિ આનન્તરિયાનેવ હોન્તિ, ન કપ્પટ્ઠિતિયાનીતિ. એવમેત્થ કપ્પટ્ઠિતિયતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**પાકતો**’તિ યેન ચ પઞ્ચપેતાનિ કમ્માનિ કતાનિ હોન્તિ, તસ્સ સઙ્ઘભેદોયેવ પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ. સેસાનિ ‘‘અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો’’તિ એવમાદીસુ સઙ્ખં ગચ્છન્તિ. સઙ્ઘભેદાભાવે લોહિતુપ્પાદો, તદભાવે અરહન્તઘાતો, તદભાવે સચે પિતા સીલવા હોતિ, માતા દુસ્સીલા નો વા તથા સીલવતી, પિતુઘાતો પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ. સચે માતા માતુઘાતો. દ્વીસુપિ સીલેન વા દુસ્સીલેન વા સમાનેસુ માતુઘાતોવ પટિસન્ધિવસેન વિપચ્ચતિ; માતા હિ દુક્કરકારિણી બહૂપકારા ચ પુત્તાનન્તિ. એવમેત્થ પાકતોપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

‘**સાધારણાદીહી**’તિ પુરિમાનિ ચત્તારિ સબ્બેસમ્પિ ગહટ્ઠપબ્બજિતાનં સાધારણાનિ. સઙ્ઘભેદો પન ‘‘ન ખો, ઉપાલિ, ભિક્ખુની સઙ્ઘં ભિન્દતિ, ન સિક્ખમાના, ન સામણેરો, ન સામણેરી, ન ઉપાસકો, ન ઉપાસિકા સઙ્ઘં ભિન્દતિ. ભિક્ખુ ખો, ઉપાલિ, પકતત્તો સમાનસંવાસકો સમાનસીમાયં ઠિતો સઙ્ઘં ભિન્દતી’’તિ (ચૂળવ॰ ૩૫૧) વચનતો વુત્તપ્પકારસ્સ ભિક્ખુનોવ હોતિ, ન અઞ્ઞસ્સ; તસ્મા અસાધારણો. આદિસદ્દેન સબ્બેપેતે દુક્ખવેદનાસહગતા દોસમોહસમ્પયુત્તા ચાતિ એવમેત્થ સાધારણાદીહિપિ વિઞ્ઞાતબ્બો વિનિચ્છયો.

અઞ્ઞં સત્થારન્તિ ‘અયં મે સત્થા સત્થુકિચ્ચં કાતું સમત્થો’તિ ભવન્તરેપિ અઞ્ઞં તિત્થકરં ‘અયં મે સત્થા’તિ એવં ગણ્હેય્ય – નેતં ઠાનં વિજ્જતીતિ અત્થો. **અટ્ઠમં ભવં નિબ્બત્તેય્યા**તિ સબ્બમન્દપઞ્ઞોપિ સત્તમં ભવં અતિક્કમિત્વા અટ્ઠમં નિબ્બત્તેય્ય – નેતં ઠાનં વિજ્જતિ . ઉત્તમકોટિયા હિ સત્તમં ભવં સન્ધાયેવેસ ‘‘નિયતો સમ્બોધિપરાયણો’’તિ વુત્તો. કિં પન તં નિયામેતિ? કિં પુબ્બહેતુ નિયામેતિ ઉદાહુ પટિલદ્ધમગ્ગો ઉદાહુ ઉપરિ તયો મગ્ગાતિ? સમ્માસમ્બુદ્ધેન ગહિતં નામમત્તમેતં. પુગ્ગલો પન નિયતો નામ નત્થિ. ‘‘પુબ્બહેતુ નિયામેતી’’તિ વુત્તે હિ ઉપરિ તિણ્ણં મગ્ગાનં ઉપનિસ્સયો વુત્તો હોતિ, પઠમમગ્ગસ્સ ઉપનિસ્સયાભાવો આપજ્જતિ. ઇચ્ચસ્સ અહેતુ અપ્પચ્ચયા નિબ્બત્તિં પાપુણાતિ. ‘‘પટિલદ્ધમગ્ગો નિયામેતી’’તિ વુત્તે ઉપરિ તયો મગ્ગા અકિચ્ચકા હોન્તિ, પઠમમગ્ગોવ સકિચ્ચકો, પઠમમગ્ગેનેવ કિલેસે ખેપેત્વા પરિનિબ્બાયિતબ્બં હોતિ. ‘‘ઉપરિ તયો મગ્ગા નિયામેન્તી’’તિ વુત્તે પઠમમગ્ગો અકિચ્ચકો હોતિ, ઉપરિ તયો મગ્ગાવ સકિચ્ચકા, પઠમમગ્ગં અનિબ્બત્તેત્વા ઉપરિ તયો મગ્ગા નિબ્બત્તેતબ્બા હોન્તિ, પઠમમગ્ગેન ચ અનુપ્પજ્જિત્વાવ કિલેસા ખેપેતબ્બા હોન્તિ. તસ્મા ન અઞ્ઞો કોચિ નિયામેતિ, ઉપરિ તિણ્ણં મગ્ગાનં વિપસ્સનાવ નિયામેતિ. સચે હિ તેસં વિપસ્સના તિક્ખા સૂરા હુત્વા વહતિ, એકંયેવ ભવં નિબ્બત્તેત્વા અરહત્તં પત્વા પરિનિબ્બાતિ. તતો મન્દતરપઞ્ઞો દુતિયે વા તતિયે વા ચતુત્થે વા પઞ્ચમે વા છટ્ઠે વા ભવે અરહત્તં પત્વા પરિનિબ્બાતિ. સબ્બમન્દપઞ્ઞો સત્તમં ભવં નિબ્બત્તેત્વા અરહત્તં પાપુણાતિ, અટ્ઠમે ભવે પટિસન્ધિ ન હોતિ. ઇતિ સમ્માસમ્બુદ્ધેન ગહિતં નામમત્તમેતં. સત્થા હિ બુદ્ધતુલાય તુલેત્વા સબ્બઞ્ઞુતઞાણેન પરિચ્છિન્દિત્વા ‘અયં પુગ્ગલો સબ્બમહાપઞ્ઞો તિક્ખવિપસ્સકો એકમેવ ભવં નિબ્બત્તેત્વા અરહત્તં ગણ્હિસ્સતી’તિ ‘**એકબીજી**’તિ નામં અકાસિ; ‘અયં પુગ્ગલો દુતિયં, તતિયં, ચતુત્થં, પઞ્ચમં, છટ્ઠં ભવં નિબ્બત્તેત્વા અરહત્તં ગણ્હિસ્સતી’તિ ‘**કોલંકોલો**’તિ નામં અકાસિ; ‘અયં પુગ્ગલો સત્તમં ભવં નિબ્બત્તેત્વા અરહત્તં ગણ્હિસ્સતી’તિ ‘**સત્તક્ખત્તુપરમો**’તિ નામં અકાસિ.

કોચિ પન પુગ્ગલો સત્તન્નં ભવાનં નિયતો નામ નત્થિ. અરિયસાવકો પન યેન કેનચિપિ આકારેન મન્દપઞ્ઞો સમાનો અટ્ઠમં ભવં અપ્પત્વા અન્તરાવ પરિનિબ્બાતિ. સક્કસદિસોપિ વટ્ટાભિરતો સત્તમંયેવ ભવં ગચ્છતિ. સત્તમે ભવે સબ્બકારેન પમાદવિહારિનોપિ વિપસ્સનાઞાણં પરિપાકં ગચ્છતિ. અપ્પમત્તકેપિ આરમ્મણે નિબ્બિન્દિત્વા નિબ્બુતિં પાપુણાતિ. સચેપિ હિસ્સ સત્તમે ભવે નિદ્દં વા ઓક્કમન્તસ્સ, પરમ્મુખં વા ગચ્છન્તસ્સ, પચ્છતો ઠત્વા તિખિણેન અસિના કોચિદેવ સીસં પાતેય્ય, ઉદકે વા ઓસાદેત્વા મારેય્ય, અસનિ વા પનસ્સ સીસે પતેય્ય, એવરૂપેપિ કાલે સપ્પટિસન્ધિકા કાલંકિરિયા નામ ન હોતિ, અરહત્તં પત્વાવ પરિનિબ્બાતિ. તેન વુત્તં – ‘‘અટ્ઠમં ભવં નિબ્બત્તેય્ય – નેતં ઠાનં વિજ્જતી’’તિ.

એકિસ્સા લોકધાતુયાતિ દસસહસ્સિલોકધાતુયા. તીણિ હિ ખેત્તાનિ – જાતિખેત્તં, આણાખેત્તં, વિસયક્ખેત્તન્તિ. તત્થ ‘**જાતિક્ખેત્તં**’ નામ દસસહસ્સિલોકધાતુ. સા હિ તથાગતસ્સ માતુકુચ્છિઓક્કમનકાલે, નિક્ખમનકાલે, સમ્બોધિકાલે, ધમ્મચક્કપવત્તને, આયુસઙ્ખારવોસ્સજ્જને, પરિનિબ્બાને ચ કમ્પતિ. કોટિસતસહસ્સચક્કવાળં પન ‘**આણાખેત્તં**’ નામ. આટાનાટિયમોરપરિત્તધજગ્ગપરિત્તરતનપરિત્તાદીનઞ્હિ એત્થ આણા વત્તતિ. ‘**વિસયખેત્તસ્સ**’

પન પરિમાણં નત્થિ. બુદ્ધાનઞ્હિ ‘‘યાવતકં ઞાણં તાવતકં ઞેય્યં, યાવતકં ઞેય્યં તાવતકં ઞાણં , ઞાણપરિયન્તિકં ઞેય્યં, ઞેય્યપરિયન્તિકં ઞાણ’’ન્તિ (પટિ॰ મ॰ ૩.૫) વચનતો અવિસયો નામ નત્થિ.

ઇમેસુ પન તીસુ ખેત્તેસુ, ઠપેત્વા ઇમં ચક્કવાળં, અઞ્ઞસ્મિં ચક્કવાળે બુદ્ધા ઉપ્પજ્જન્તીતિ સુત્તં નત્થિ, ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ પન અત્થિ. **તીણિ પિટકાનિ** – વિનયપિટકં, સુત્તન્તપિટકં, અભિધમ્મપિટકન્તિ. તિસ્સો સઙ્ગીતિયો – મહાકસ્સપત્થેરસ્સ સઙ્ગીતિ, યસત્થેરસ્સ સઙ્ગીતિ, મોગ્ગલિપુત્તતિસ્સત્થેરસ્સ સઙ્ગીતીતિ. ઇમા તિસ્સો સઙ્ગીતિયો આરુળ્હે તેપિટકે બુદ્ધવચને ઇમં ચક્કવાળં મુઞ્ચિત્વા અઞ્ઞત્થ બુદ્ધા ઉપ્પજ્જન્તીતિ સુત્તં નત્થિ, નુપ્પજ્જન્તીતિ પન અત્થિ.

અપુબ્બં અચરિમન્તિ અપુરે અપચ્છા; એકતો નુપ્પજ્જન્તિ, પુરે વા પચ્છા વા ઉપ્પજ્જન્તીતિ વુત્તં હોતિ. તત્થ બોધિપલ્લઙ્કે ‘‘બોધિં અપ્પત્વા ન ઉટ્ઠહિસ્સામી’’તિ નિસિન્નકાલતો પટ્ઠાય યાવ માતુકુચ્છિસ્મિં પટિસન્ધિગ્ગહણં તાવ પુબ્બેન્તિ ન વેદિતબ્બં. બોધિસત્તસ્સ હિ પટિસન્ધિગ્ગહણે દસસહસ્સચક્કવાળકમ્પનેનેવ જાતિક્ખેત્તપરિગ્ગહો કતો, અઞ્ઞસ્સ બુદ્ધસ્સ ઉપ્પત્તિ નિવારિતા હોતિ. પરિનિબ્બાનતો પટ્ઠાય ચ યાવ સાસપમત્તાપિ ધાતુયો તિટ્ઠન્તિ તાવ પચ્છાતિ ન વેદિતબ્બં. ધાતૂસુ હિ ઠિતાસુ બુદ્ધા ઠિતાવ હોન્તિ. તસ્મા એત્થન્તરે અઞ્ઞસ્સ બુદ્ધસ્સ ઉપ્પત્તિ નિવારિતાવ હોતિ, ધાતુપરિનિબ્બાને પન જાતે અઞ્ઞસ્સ બુદ્ધસ્સ ઉપ્પત્તિ ન નિવારિતા.

તીણિ હિ અન્તરધાનાનિ નામ – પરિયત્તિઅન્તરધાનં, પટિવેધઅન્તરધાનં, પટિપત્તિઅન્તરધાનન્તિ. તત્થ ‘**પરિયત્તી**’તિ તીણિ પિટકાનિ; ‘**પટિવેધો**’તિ સચ્ચપટિવેધો; ‘**પટિપત્તી**’તિ પટિપદા. તત્થ પટિવેધો ચ પટિપત્તિ ચ હોતિપિ ન હોતિપિ. એકસ્મિઞ્હિ કાલે પટિવેધકરા ભિક્ખૂ બહૂ હોન્તિ; ‘એસ ભિક્ખુ પુથુજ્જનો’તિ અઙ્ગુલિં પસારેત્વા દસ્સેતબ્બો હોતિ. ઇમસ્મિંયેવ દીપે એકવારં કિર પુથુજ્જનભિક્ખુ નામ નાહોસિ. પટિપત્તિપૂરકાપિ કદાચિ બહૂ હોન્તિ, કદાચિ અપ્પા. ઇતિ પટિવેધો ચ પટિપત્તિ ચ હોતિપિ ન હોતિપિ.

સાસનટ્ઠિતિયા પન પરિયત્તિયેવ પમાણં. પણ્ડિતો હિ તેપિટકં સુત્વા દ્વેપિ પૂરેતિ. યથા અમ્હાકં બોધિસત્તો આળારસ્સ સન્તિકે પઞ્ચાભિઞ્ઞા સત્ત ચ સમાપત્તિયો નિબ્બત્તેત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિયા પરિકમ્મં પુચ્છિ, સો ‘ન જાનામી’તિ આહ; તતો ઉદકસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા અધિગતવિસેસં સંસન્દેત્વા નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ પરિકમ્મં પુચ્છિ; સો આચિક્ખિ; તસ્સ વચનસમનન્તરમેવ મહાસત્તો તં સમ્પાદેસિ; એવમેવ પઞ્ઞવા ભિક્ખુ પરિયત્તિં સુત્વા દ્વેપિ પૂરેતિ. તસ્મા પરિયત્તિયા ઠિતાય સાસનં ઠિતં હોતિ. યદા પન સા અન્તરધાયતિ તદા પઠમં અભિધમ્મપિટકં નસ્સતિ. તત્થ પટ્ઠાનં સબ્બપઠમં અન્તરધાયતિ. અનુક્કમેન પચ્છા ધમ્મસઙ્ગહો. તસ્મિં અન્તરહિતે ઇતરેસુ દ્વીસુ પિટકેસુ ઠિતેસુ સાસનં ઠિતમેવ હોતિ.

તત્થ સુત્તન્તપિટકે અન્તરધાયમાને પઠમં અઙ્ગુત્તરનિકાયો એકાદસકતો પટ્ઠાય યાવ એકકા અન્તરધાયતિ. તદનન્તરં સંયુત્તનિકાયો ચક્કપેય્યાલતો પટ્ઠાય યાવ ઓઘતરણા અન્તરધાયતિ. તદનન્તરં મજ્ઝિમનિકાયો ઇન્દ્રિયભાવનતો પટ્ઠાય યાવ મૂલપરિયાયા અન્તરધાયતિ. તદનન્તરં દીઘનિકાયો દસુત્તરતો પટ્ઠાય યાવ બ્રહ્મજાલા અન્તરધાયતિ. એકિસ્સાપિ દ્વિન્નમ્પિ ગાથાનં પુચ્છા અદ્ધાનં ગચ્છતિ; સાસનં ધારેતું ન સક્કોતિ સભિયપુચ્છા (સુ॰ નિ॰ ૫૧૫ આદયો) વિય આળવકપુચ્છા (સુ॰ નિ॰ ૧૮૩ આદયો; સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬) વિય ચ. એતા કિર કસ્સપબુદ્ધકાલિકા અન્તરા સાસનં ધારેતું નાસક્ખિંસુ.

દ્વીસુ પન પિટકેસુ અન્તરહિતેસુપિ વિનયપિટકે ઠિતે સાસનં તિટ્ઠતિ. પરિવારખન્ધકેસુ અન્તરહિતેસુ ઉભતોવિભઙ્ગે ઠિતે ઠિતમેવ હોતિ. ઉભતોવિભઙ્ગે અન્તરહિતે માતિકાય ઠિતાયપિ ઠિતમેવ હોતિ. માતિકાય અન્તરહિતાય પાતિમોક્ખપબ્બજ્જાઉપસમ્પદાસુ ઠિતાસુ સાસનં તિટ્ઠતિ. લિઙ્ગં અદ્ધાનં ગચ્છતિ. સેતવત્થસમણવંસો પન કસ્સપબુદ્ધકાલતો પટ્ઠાય સાસનં ધારેતું નાસક્ખિ. પચ્છિમકસ્સ પન સચ્ચપટિવેધતો પચ્છિમકસ્સ સીલભેદતો ચ પટ્ઠાય સાસનં ઓસક્કિતં નામ હોતિ. તતો પટ્ઠાય અઞ્ઞસ્સ બુદ્ધસ્સ ઉપ્પત્તિ ન વારિતા.

તીણિ પરિનિબ્બાનાનિ નામ – કિલેસપરિનિબ્બાનં, ખન્ધપરિનિબ્બાનં, ધાતુપરિનિબ્બાનન્તિ. તત્થ '**કિલેસપરિનિબ્બાનં**' બોધિપલ્લઙ્કે અહોસિ, '**ખન્ધપરિનિબ્બાનં**' કુસિનારાયં, '**ધાતુપરિનિબ્બાનં**' અનાગતે ભવિસ્સતિ. સાસનસ્સ કિર ઓસક્કનકાલે ઇમસ્મિં તમ્બપણ્ણિદીપે ધાતુયો સન્નિપતિત્વા મહાચેતિયં ગમિસ્સન્તિ, મહાચેતિયતો નાગદીપે રાજાયતનચેતિયં, તતો મહાબોધિપલ્લઙ્કં ગમિસ્સન્તિ. નાગભવનતોપિ દેવલોકતોપિ બ્રહ્મલોકતોપિ ધાતુયો મહાબોધિપલ્લઙ્કમેવ ગમિસ્સન્તિ. સાસપમત્તાપિ ધાતુ ન અન્તરા નસ્સિસ્સતિ. સબ્બા ધાતુયો મહાબોધિપલ્લઙ્કે રાસિભૂતા સુવણ્ણક્ખન્ધો વિય એકઘના હુત્વા છબ્બણ્ણરંસિયો વિસ્સજ્જેસ્સન્તિ. તા દસસહસ્સિલોકધાતું ફરિસ્સન્તિ. તતો દસસહસ્સચક્કવાળદેવતા સન્નિપતિત્વા ''અજ્જ સત્થા પરિનિબ્બાતિ, અજ્જ સાસનં ઓસક્કતિ, પચ્છિમદસ્સનં દાનિ ઇદં અમ્હાક''ન્તિ દસબલસ્સ પરિનિબ્બુતદિવસતો મહન્તતરં કારુઞ્ઞં કરિસ્સન્તિ. ઠપેત્વા અનાગામિખીણાસવે અવસેસા સકભાવેન સન્ધારેતું ન સક્ખિસ્સન્તિ. ધાતૂસુ તેજોધાતુ ઉટ્ઠહિત્વા યાવ બ્રહ્મલોકા ઉગ્ગચ્છિસ્સતિ. સાસપમત્તાયપિ ધાતુયા સતિ એકજાલાવ ભવિસ્સતિ; ધાતૂસુ પરિયાદાનં ગતાસુ પચ્છિજ્જિસ્સતિ. એવં મહન્તં આનુભાવં દસ્સેત્વા ધાતૂસુ અન્તરહિતાસુ સાસનં અન્તરહિતં નામ હોતિ. યાવ એવં ન અન્તરધાયતિ તાવ અચરિમં નામ હોતિ. એવં અપુબ્બં અચરિમં ઉપ્પજ્જેય્યું – નેતં ઠાનં વિજ્જતિ.

કસ્મા પન અપુબ્બં અચરિમં ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ? અનચ્છરિયત્તા. બુદ્ધા હિ અચ્છરિયમનુસ્સા, યથાહ – ''એકપુગ્ગલો, ભિક્ખવે, લોકે ઉપજ્જમાનો ઉપ્પજ્જતિ અચ્છરિયમનુસ્સો. કતમો એકપુગ્ગલો? તથાગતો, ભિક્ખવે, અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૧૭૨). યદિ ચ દ્વે વા ચત્તારો વા અટ્ઠ વા સોળસ વા એકતો ઉપ્પજ્જેય્યું, ન અચ્છરિયા ભવેય્યું. એકસ્મિઞ્હિ વિહારે દ્વિન્નં ચેતિયાનમ્પિ લાભસક્કારો ઉળારો ન હોતિ, ભિક્ખૂપિ બહુતાય ન અચ્છરિયા જાતા, એવં બુદ્ધાપિ ભવેય્યું; તસ્મા નુપ્પજ્જન્તિ. દેસનાય ચ વિસેસાભાવતો. યઞ્હિ સતિપટ્ઠાનાદિભેદં ધમ્મં એકો દેસેતિ, અઞ્ઞેન ઉપ્પજ્જિત્વાપિ સોવ દેસેતબ્બો સિયા. તતો અનચ્છરિયો સિયા. એકસ્મિં પન ધમ્મં દેસેન્તે દેસનાપિ અચ્છરિયા હોતિ. વિવાદભાવતો ચ. બહૂસુ ચ બુદ્ધેસુ ઉપ્પન્નેસુ બહૂનં આચરિયાનં અન્તેવાસિકા વિય 'અમ્હાકં બુદ્ધો પાસાદિકો, અમ્હાકં બુદ્ધો મધુરસ્સરો લાભી પુઞ્ઞવા'તિ વિવદેય્યું; તસ્માપિ એવં નુપ્પજ્જન્તિ.

અપિચેતં કારણં મિલિન્દરઞ્ઞા પુટ્ઠેન નાગસેનત્થેરેન વિત્થારિતમેવ. વુત્તઞ્હિ તત્થ (મિ॰ પ॰ ૫.૧.૧) –

> ''ભન્તે નાગસેન, ભાસિતમ્પેતં ભગવતા – ''અટ્ઠાનમેતં, ભિક્ખવે, અનવકાસો યં એકિસ્સા લોકધાતુયા દ્વે અરહન્તો સમ્માસમ્બુદ્ધા અપુબ્બં અચરિમં ઉપ્પજ્જેય્યું – નેતં ઠાનં વિજ્જતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૨૭૭; મ॰ નિ॰ ૩.૧૨૯). દેસેન્તા ચ, ભન્તે નાગસેન, સબ્બેપિ તથાગતા સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મે દેસેન્તિ, કથયમાના ચ ચત્તારિ અરિયસચ્ચાનિ કથેન્તિ, સિક્ખાપેન્તા ચ તીસુ સિક્ખાસુ સિક્ખાપેન્તિ,

અનુસાસમાના ચ અપ્પમાદપટિપત્તિયં અનુસાસન્તિ. યદિ, ભન્તે નાગસેન, સબ્બેસમ્પિ તથાગતાનં એકા દેસના એકા કથા એકા સિક્ખા એકાનુસિટ્ઠિ, કેન કારણેન દ્વે તથાગતા એકક્ખણે નુપ્પજ્જન્તિ? એકેનપિ તાવ બુદ્ધુપ્પાદેન અયં લોકો ઓભાસજાતો. યદિ દુતિયો બુદ્ધો ભવેય્ય, દ્વિન્નં પભાય અયં લોકો ભિય્યોસો મત્તાય ઓભાસજાતો ભવેય્ય. ઓવદન્તા ચ દ્વે તથાગતા સુખં ઓવદેય્યું, અનુસાસમાના ચ સુખં અનુસાસેય્યું. તત્થ મે કારણં દસ્સેહિ યથાહં નિસ્સંસયો ભવેય્ય''ન્તિ.

''અયં, મહારાજ, દસસહસ્સી લોકધાતુ એકબુદ્ધધારણી, એકસ્સેવ તથાગતસ્સ ગુણં ધારેતિ. યદિ દુતિયો બુદ્ધો ઉપ્પજ્જેય્ય, નાયં દસસહસ્સી લોકધાતુ ધારેય્ય, ચલેય્ય કમ્પેય્ય નમેય્ય ઓનમેય્ય વિનમેય્ય વિકિરેય્ય વિધમેય્ય વિદ્ધંસેય્ય, ન ઠાનમુપગચ્છેય્ય.

''યથા, મહારાજ, નાવા એકપુરિસસન્ધારણી ભવેય્ય, એકસ્મિં પુરિસે અભિરૂળ્હે સા નાવા સમુપાદિકા ભવેય્ય. અથ દુતિયો પુરિસો આગચ્છેય્ય તાદિસો આયુના વણ્ણેન વયેન પમાણેન કિસથૂલેન સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગેન. સો તં નાવં અભિરૂહેય્ય. અપિનુ સા, મહારાજ, નાવા દ્વિન્નમ્પિ ધારેય્યા''તિ? ''ન હિ, ભન્તે, ચલેય્ય કમ્પેય્ય નમેય્ય ઓનમેય્ય વિનમેય્ય વિકિરેય્ય વિધમેય્ય વિદ્ધંસેય્ય, ન ઠાનમુપગચ્છેય્ય, ઓસીદેય્ય ઉદકે''તિ . ''એવમેવ ખો, મહારાજ, અયં દસસહસ્સી લોકધાતુ એકબુદ્ધધારણી એકસ્સેવ તથાગતસ્સ ગુણં ધારેતિ. યદિ દુતિયો બુદ્ધો ઉપ્પજ્જેય્ય, નાયં દસસહસ્સી લોકધાતુ ધારેય્ય, ચલેય્ય... પે॰... ન ઠાનમુપગચ્છેય્ય.

''યથા વા પન, મહારાજ, પુરિસો યાવદત્થં ભોજનં ભુઞ્જેય્ય છાદેન્તં યાવકણ્ઠમભિપૂરયિત્વા. સો તતો પીણિતો પરિપુણ્ણો નિરન્તરો તન્દીગતો અનોનમિતદણ્ડજાતો પુનદેવ તત્તકં ભોજનં ભુઞ્જેય્ય. અપિનુ ખો સો, મહારાજ, પુરિસો સુખિતો ભવેય્યા''તિ? ''ન હિ, ભન્તે, સકિં ભુત્તોવ મરેય્યા''તિ. એવમેવ ખો, મહારાજ, અયં દસસહસ્સી લોકધાતુ એકબુદ્ધધારણી...પે॰... ન ઠાનમુપગચ્છેય્યા''તિ.

''કિં નુ ખો, ભન્તે નાગસેન, અતિધમ્મભારેન પથવી ચલતી''તિ? ''ઇધ, મહારાજ, દ્વે સકટા રતનપરિપૂરિતા ભવેય્યું યાવસ્મા મુખસમા. એક સકટતો રતનં ગહેત્વા એકમ્હિ સકટે આકિરેય્યું. અપિનુ તં, મહારાજ, સકટં દ્વિન્નમ્પિ સકટાનં રતનં ધારેય્યા''તિ? ''ન હિ, ભન્તે, નાભિપિ તસ્સ ચલેય્ય, અરાપિ તસ્સ ભિજ્જેય્યું, નેમિપિ તસ્સ ઓપતેય્ય, અક્ખોપિ તસ્સ ભિજ્જેય્યા''તિ. ''કિન્નુ ખો, મહારાજ, અતિરતનભારેન સકટં ભિજ્જતી''તિ? ''આમ, ભન્તે''તિ. ''એવમેવ ખો, મહારાજ, અતિધમ્મભારેન પથવી ચલતીતિ.

''અપિચ, મહારાજ, ઇમં કારણં બુદ્ધબલપરિદીપનાય ઓસારિતં. અઞ્ઞમ્પિ તત્થ પતિરૂપં કારણં સુણોહિ યેન કારણેન દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે નુપ્પજ્જન્તિ. યદિ, મહારાજ, દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે ઉપ્પજ્જેય્યું, પરિસાય વિવાદો ઉપ્પજ્જેય્ય – 'તુમ્હાકં બુદ્ધો, અમ્હાકં બુદ્ધો'તિ ઉભતોપક્ખજાતા ભવેય્યું. યથા, મહારાજ, દ્વિન્નં બલવામચ્ચાનં પરિસાય વિવાદો ઉપ્પજ્જેય્ય – 'તુમ્હાકં અમચ્ચો, અમ્હાકં અમચ્ચો'તિ ઉભતોપક્ખજાતા હોન્તિ; એવમેવ ખો, મહારાજ, યદિ દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે ઉપ્પજ્જેય્યું, તેસં પરિસાય વિવાદો ઉપ્પજ્જેય્ય – 'તુમ્હાકં બુદ્ધો, અમ્હાકં બુદ્ધો'તિ ઉભતોપક્ખજાતા ભવેય્યું. ઇદં તાવ મહારાજ એકં કારણં યેન કારણેન દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે નુપ્પજ્જન્તિ.

‘‘અપરમ્પિ ઉત્તરિં કારણં સુણોહિ યેન કારણેન દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે નુપ્પજ્જન્તિ. યદિ, મહારાજ, દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે ઉપ્પજ્જેય્યું ‘અગ્ગો બુદ્ધો’તિ યં વચનં તં મિચ્છા ભવેય્ય, ‘જેટ્ઠો બુદ્ધો’તિ ‘સેટ્ઠો બુદ્ધો’તિ ‘વિસિટ્ઠો બુદ્ધો’તિ ‘ઉત્તમો બુદ્ધો’તિ ‘પવરો બુદ્ધો’તિ ‘અસમો બુદ્ધો’તિ ‘અસમસમો બુદ્ધો’તિ ‘અપ્પટિસમો બુદ્ધો’તિ ‘અપ્પટિભાગી બુદ્ધો’તિ ‘અપ્પટિપુગ્ગલો બુદ્ધો’તિ યં વચનં તં મિચ્છા ભવેય્ય. ઇદમ્પિ ખો ત્વં, મહારાજ, કારણં તથતો સમ્પટિચ્છ યેન કારણેન દ્વે સમ્માસમ્બુદ્ધા એકક્ખણે નુપ્પજ્જન્તિ.

‘‘અપિચ, મહારાજ, બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સભાવપકતિ એસા યં એકોયેવ બુદ્ધો લોકે ઉપ્પજ્જતિ. કસ્મા કારણા? મહન્તત્તા સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધગુણાનં. અઞ્ઞમ્પિ, મહારાજ, યં લોકે મહન્તં તં એકંયેવ હોતિ. પથવી, મહારાજ, મહન્તા, સા એકાયેવ; સાગરો મહન્તો, સો એકોયેવ; સિનેરુ ગિરિરાજા મહન્તો, સો એકોયેવ; આકાસો મહન્તો, સો એકોયેવ; સક્કો મહન્તો, સો એકોયેવ; મહાબ્રહ્મા મહન્તો, સો એકોયેવ; તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો મહન્તો, સો એકોયેવ લોકસ્મિં. યત્થ તે ઉપ્પજ્જન્તિ તત્થ અઞ્ઞેસં ઓકાસો ન હોતિ. તસ્મા, મહારાજ, તથાગતો અરહં સમ્માસમ્બુદ્ધો એકોયેવ લોકે ઉપ્પજ્જતી’’તિ.

‘‘સુકથિતો, ભન્તે નાગસેન, પઞ્હો ઓપમ્મેહિ કારણેહી’’તિ (મિ॰ પ॰ ૫.૧.૧).

એકિસ્સા લોકધાતુયાતિ એકસ્મિં ચક્કવાળે. હેટ્ઠા ઇમિનાવ પદેન દસ ચક્કવાળસહસ્સાનિ ગહિતાનિ. તાનિપિ એકચક્કવાળેનેવ પરિચ્છિન્દિતું વટ્ટન્તિ. બુદ્ધા હિ ઉપ્પજ્જમાના ઇમસ્મિંયેવ ચક્કવાળે ઉપ્પજ્જન્તિ; ઉપ્પજ્જનટ્ઠાને પન વારિતે ઇતો અઞ્ઞેસુ ચક્કવાળેસુ ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ વારિતમેવ હોતિ. **અપુબ્બં અચરિમ**ન્તિ એત્થ ચક્કરતનપાતુભાવતો પુબ્બે પુબ્બં, તસ્સેવ અન્તરધાનતો પચ્છા ચરિમં. તત્થ દ્વિધા ચક્કરતનસ્સ અન્તરધાનં હોતિ – ચક્કવત્તિનો કાલકિરિયાય વા પબ્બજ્જાય વા. અન્તરધાયમાનઞ્ચ પન તં કાલકિરિયતો વા પબ્બજ્જતો વા સત્તમે દિવસે અન્તરધાયતિ. તતો પરં ચક્કવત્તિનો પાતુભાવો અવારિતો. કસ્મા પન એકચક્કવાળે દ્વે ચક્કવત્તિનો નુપ્પજ્જન્તીતિ? વિવાદુપચ્છેદતો અનચ્છરિયભાવતો ચક્કરતનસ્સ મહાનુભાવતો ચ. દ્વીસુ હિ ઉપ્પજ્જન્તેસુ ‘અમ્હાકં રાજા મહન્તો, અમ્હાકં રાજા મહન્તો’તિ વિવાદો ઉપ્પજ્જેય્ય. ‘એકસ્મિં દીપે ચક્કવત્તી, એકસ્મિં દીપે ચક્કવત્તી’તિ ચ અનચ્છરિયો ભવેય્ય. યો ચાયં ચક્કરતનસ્સ દ્વિસહસ્સદીપપરિવારેસુ ચતૂસુ મહાદીપેસુ ઇસ્સરિયાનુપ્પદાનસમત્થો મહાનુભાવો, સો પરિહાયેય્ય. ઇતિ વિવાદુપચ્છેદતો અનચ્છરિયભાવતો ચક્કરતનસ્સ મહાનુભાવતો ચ ન એકચક્કવાળે દ્વે ઉપ્પજ્જન્તિ.

યં ઇત્થી અરહં અસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધોતિ એત્થ તિટ્ઠતુ તાવ સબ્બઞ્ઞુગુણે નિબ્બત્તેત્વા લોકુત્તારણસમત્થો બુદ્ધભાવો, પણિધાનમત્તમ્પિ ઇત્થિયા ન સમ્પજ્જતિ.

‘‘મનુસ્સત્તં લિઙ્ગસમ્પત્તિ, હેતુ સત્થારદસ્સનં;
પબ્બજ્જા ગુણસમ્પત્તિ, અધિકારો ચ છન્દતા;
અટ્ઠધમ્મસમોધાના, અભિનીહારો સમિજ્ઝતી’’તિ. (બુ॰ વં॰ ૨.૫૯);

ઇમાનિ હિ પણિધાનસમ્પત્તિકારણાનિ. ઇતિ પણિધાનમ્પિ સમ્પાદેતું અસમત્થાય ઇત્થિયા કુતો બુદ્ધભાવોતિ ‘‘અટ્ઠાનમેતં, અનવકાસો યં ઇત્થી અરહં અસ્સ સમ્માસમ્બુદ્ધો’’તિ વુત્તં. સબ્બાકારપરિપૂરો વા પુઞ્ઞુસ્સયો સબ્બાકારપરિપૂરમેવ અત્તભાવં નિબ્બત્તેતીતિ પુરિસોવ અરહં હોતિ સમ્માસમ્બુદ્ધો.

યં ઇત્થી રાજા અસ્સ ચક્કવત્તીતિઆદીસુપિ યસ્મા ઇત્થિયા કોસોહિતવત્થગુય્હાદીનં અભાવેન લક્ખણાનિ ન પરિપૂરેન્તિ, ઇત્થિરતનભાવેન સત્તરતનસમઙ્ગિતા ન સમ્પજ્જતિ, સબ્બમનુસ્સેહિ ચ અધિકો અત્તભાવો ન હોતિ, તસ્મા ''અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો યં ઇત્થી રાજા અસ્સ ચક્કવત્તી''તિ વુત્તં. યસ્મા ચ સક્કત્તાદીનિપિ તીણિ ઠાનાનિ ઉત્તમાનિ, ઇત્થિલિઙ્ગઞ્ચ હીનં , તસ્મા તસ્સા સક્કત્તાદીનિપિ પટિસિદ્ધાનિ. નનુ ચ યથા ઇત્થિલિઙ્ગં એવં પુરિસલિઙ્ગમ્પિ બ્રહ્મલોકે નત્થિ, તસ્મા ''યં પુરિસો બ્રહ્મત્તં કારેય્ય – ઠાનમેતં વિજ્જતી''તિપિ ન વત્તબ્બં સિયાતિ? નો ન વત્તબ્બં. કસ્મા? ઇધ પુરિસસ્સ તત્થ નિબ્બત્તનતો. બ્રહ્મત્તન્તિ હિ મહાબ્રહ્મત્તં અધિપ્પેતં. ઇત્થી ચ ઇધ ઝાનં ભાવેત્વા કાલં કત્વા બ્રહ્મપારિસજ્જાનં સહબ્યતં ઉપપજ્જતિ, ન મહાબ્રહ્માનં. પુરિસો પન તત્થ ન ઉપ્પજ્જતીતિ ન વત્તબ્બો. સમાનેપિ ચેત્થ ઉભયલિઙ્ગાભાવે પુરિસસણ્ઠાનાવ બ્રહ્માનો, ન ઇત્થિસણ્ઠાના. તસ્મા સુવુત્તમેવેતં.

કાયદુચ્ચરિતસ્સાતિઆદીસુ યથા નિમ્બબીજકોસાતકીબીજાદીનિ મધુરં ફલં ન નિબ્બત્તેન્તિ, અસાતં અમધુરમેવ નિબ્બત્તેન્તિ, એવં કાયદુચ્ચરિતાદીનિ મધુરં વિપાકં ન નિબ્બત્તેન્તિ, અમધુરમેવ નિબ્બત્તેન્તિ. યથા ચ ઉચ્છુબીજસાલિબીજાદીનિ મધુરં સાધુરસમેવ ફલં નિબ્બત્તેન્તિ, ન અસાતં કટુકં, એવં કાયસુચરિતાદીનિ મધુરમેવ વિપાકં નિબ્બત્તેન્તિ, ન અમધુરં. વુત્તમ્પિ ચેતં –

''યાદિસં વપતે બીજં, તાદિસં હરતે ફલં;
કલ્યાણકારી કલ્યાણં, પાપકારી ચ પાપકન્તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૨૫૬);

તસ્મા ''અટ્ઠાનમેતં અનવકાસો, યં કાયદુચ્ચરિતસ્સા''તિઆદિ વુત્તં.

કાયદુચ્ચરિતસમઙ્ગીતિઆદીસુ **સમઙ્ગી**તિ પઞ્ચવિધા સમઙ્ગિતા – આયૂહનસમઙ્ગિતા, ચેતનાસમઙ્ગિતા, કમ્મસમઙ્ગિતા, વિપાકસમઙ્ગિતા, ઉપટ્ઠાનસમઙ્ગિતાતિ. તત્થ કુસલાકુસલકમ્માયૂહનક્ખણે '**આયૂહનસમઙ્ગિતા**' વુચ્ચતિ. તથા '**ચેતનાસમઙ્ગિતા**'. યાવ પન અરહત્તં ન પાપુણન્તિ તાવ સબ્બેપિ સત્તા પુબ્બે ઉપચિતં વિપાકારહં કમ્મં સન્ધાય કમ્મસમઙ્ગિનોતિ વુચ્ચન્તિ – એસા '**કમ્મસમઙ્ગિતા**'. '**વિપાકસમઙ્ગિતા**' પન વિપાકક્ખણેયેવ વેદિતબ્બા. યાવ પન સત્તા અરહત્તં ન પાપુણન્તિ તાવ તેસં તતો તતો ચવિત્વા નિરયે તાવ ઉપ્પજ્જમાનાનં અગ્ગિજાલલોહકુમ્ભીઆદીહિ ઉપટ્ઠાનાકારેહિ નિરયો, ગબ્ભસેય્યકત્તં આપજ્જમાનાનં માતુકુચ્છિ, દેવેસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં કપ્પરુક્ખવિમાનાદીહિ ઉપટ્ઠાનાકારેહિ દેવલોકોતિ એવં ઉપપત્તિનિમિત્તં ઉપટ્ઠાતિ. ઇતિ નેસં ઇમિના ઉપ્પત્તિનિમિત્તૂપટ્ઠાનેન અપરિમુત્તત્તા '**ઉપટ્ઠાનસમઙ્ગિતા**' નામ. સાવ ચલતિ, સેસા નિચ્ચલા. નિરયે હિ ઉપટ્ઠિતેપિ દેવલોકો ઉપટ્ઠાતિ; દેવલોકે ઉપટ્ઠિતેપિ નિરયો ઉપટ્ઠાતિ; મનુસ્સલોકે ઉપટ્ઠિતેપિ તિરચ્છાનયોનિ ઉપટ્ઠાતિ; તિરચ્છાનયોનિયા ચ ઉપટ્ઠિતાયપિ મનુસ્સલોકો ઉપટ્ઠાતિયેવ.

તત્રિદં વત્થુ – સોણગિરિપાદે કિર અચેલવિહારે સોણત્થેરો નામ એકો ધમ્મકથિકો. તસ્સ પિતા સુનખવાજિકો નામ લુદ્દકો અહોસિ. થેરો તં પટિબાહન્તોપિ સંવરે ઠપેતું અસક્કોન્તો 'મા નસ્સિ વરાકો'તિ મહલ્લકકાલે અકામકં પબ્બાજેસિ. તસ્સ ગિલાનસેય્યાય નિપન્નસ્સ નિરયો ઉપટ્ઠાસિ. સોણગિરિપાદતો મહન્તા મહન્તા સુનખા આગન્ત્વા ખાદિતુકામા વિય સમ્પરિવારેસું. સો મહાભયભીતો ''વારેહિ, તાત સોણ! વારેહિ, તાત સોણા''તિ આહ. ''કિં મહાથેરા''તિ? ''ન પસ્સસિ, તાતા''તિ તં પવત્તિં આચિક્ખિ. સોણત્થેરો 'કથઞ્હિ નામ માદિસસ્સ પિતા નિરયે નિબ્બત્તિસ્સતિ, પતિટ્ઠાહમસ્સ ભવિસ્સામી'તિ સામણેરેહિ નાનાપુપ્ફાનિ આહરાપેત્વા ચેતિયઙ્ગણબોધિયઙ્ગણેસુ માલાસન્થારપૂજઞ્ચ આસનપૂજઞ્ચ કારેત્વા પિતરં મઞ્ચેન ચેતિયઙ્ગણં હરિત્વા મઞ્ચે નિપજ્જાપેત્વા ''અયં મે, મહાથેર,

પૂજા તુમ્હાકં અત્થાય કતા; ‘અયં મે, ભગવા, દુગ્ગતપણ્ણાકારો’તિ વત્વા ભગવન્તં વન્દિત્વા ચિત્તં પસાદેહી’’તિ આહ. સો મહાથેરો પૂજં દિસ્વા તથાકરોન્તો ચિત્તં પસાદેસિ. તાવદેવસ્સ દેવલોકો ઉપટ્ઠાસિ, નન્દવનચિત્તલતાવનમિસ્સકવનફારુસકવનવિમાનાનિ ચેવ દેવનાટકાનિ ચ પરિવારેત્વા ઠિતાનિ વિય અહેસું. સો ‘‘અપેથ, સોણ! અપેથ, સોણા’’તિ આહ. ‘‘કિમિદં, મહાથેરા’’તિ? ‘‘એતા તે, તાત, માતરો આગચ્છન્તી’’તિ. ‘થેરો સગ્ગો ઉપટ્ઠિતો મહાથેરસ્સા’તિ ચિન્તેસિ . એવં ઉપટ્ઠાનસમઙ્ગિતા ચલતીતિ વેદિતબ્બા. એતાસુ સમઙ્ગિતાસુ ઇધ આયૂહનચેતનાકમ્મસમઙ્ગિતાવસેન ‘‘કાયદુચ્ચરિતસમઙ્ગી’’તિઆદિ વુત્તં. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

પઠમબલનિદ્દેસવણ્ણના.

દુતિયબલનિદ્દેસો

૮૧૦. દુતિયબલનિદ્દેસે **ગતિસમ્પત્તિપટિબાળ્હાની**તિ ગતિસમ્પત્તિયા પટિબાહિતાનિ નિવારિતાનિ પટિસેધિતાનિ. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. એત્થ ચ **ગતિસમ્પત્તી**તિ સમ્પન્ના ગતિ દેવલોકો ચ મનુસ્સલોકો ચ. **ગતિવિપત્તી**તિ વિપન્ના ગતિ ચત્તારો અપાયા. **ઉપધિસમ્પત્તી**તિ અત્તભાવસમિદ્ધિ. **ઉપધિવિપત્તી**તિ હીનઅત્તભાવતા. **કાલસમ્પત્તી**તિ સુરાજસુમનુસ્સકાલસઙ્ખાતો સમ્પન્નકાલો. **કાલવિપત્તી**તિ દુરાજદુમનુસ્સકાલસઙ્ખાતો વિપન્નકાલો. **પયોગસમ્પત્તી**તિ સમ્માપયોગો. **પયોગવિપત્તી**તિ મિચ્છાપયોગો.

તત્થ એકચ્ચસ્સ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ગતિવિપત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન ગતિસમ્પત્તિયં દેવેસુ વા મનુસ્સેસુ વા નિબ્બત્તો. તાદિસે ચ ઠાને અકુસલસ્સ વારો નત્થિ, એકન્તં કુસલસ્સેવ વારોતિ. એવમસ્સ તાનિ કમ્માનિ ગતિસમ્પત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ઉપધિવિપત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન ઉપધિસમ્પત્તિયં ઠિતો સુસણ્ઠિતઙ્ગપચ્ચઙ્ગો અભિરૂપો દસ્સનીયો બ્રહ્મવચ્છસદિસો. સચેપિ દાસિયા કુચ્છિસ્મિં દાસજાતો હોતિ ‘એવરૂપો અત્તભાવો કિલિટ્ઠકમ્મસ્સ નાનુચ્છવિકો’તિ હત્થિમેણ્ડઅસ્સબન્ધકગોપાલકકમ્માદીનિ તં ન કારેન્તિ; સુખુમવત્થાનિ નિવાસાપેત્વા ભણ્ડાગારિકટ્ઠાનાદીસુ ઠપેન્તિ. સચે ઇત્થી હોતિ, હત્થિભત્તપચનાદીનિ ન કારેન્તિ; વત્થાલઙ્કારં દત્વા સયનપાલિકં વા નં કરોન્તિ, સોમદેવિ વિય વલ્લભટ્ઠાને વા ઠપેન્તિ. ભાતિકરાજકાલે કિર ગોમંસખાદકે બહુજને ગહેત્વા રઞ્ઞો દસ્સેસું. તે ‘દણ્ડં દાતું સક્કોથા’તિ પુટ્ઠા ‘ન સક્કોમા’તિ વદિંસુ. અથ ને રાજઙ્ગણે સોધકે અકંસુ. તેસં એકા ધીતા અભિરૂપા દસ્સનીયા પાસાદિકા. તં દિસ્વા રાજા અન્તેપુરં અભિનેત્વા વલ્લભટ્ઠાને ઠપેસિ. સેસઞાતકાપિ તસ્સા આનુભાવેન સુખં જીવિંસુ. તાદિસસ્મિઞ્હિ અત્તભાવે પાપકમ્માનિપિ વિપાકં દાતું ન સક્કોન્તિ. એવં ઉપધિસમ્પત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

એકસ્સ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ કાલવિપત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન પઠમકપ્પિકાનં વા ચક્કવત્તિરઞ્ઞો વા બુદ્ધાનં વા ઉપ્પત્તિસમયે સુરાજસુમનુસ્સકાલે નિબ્બત્તો. તાદિસે ચ કાલે નિબ્બત્તસ્સ અકુસલસ્સ વિપાકં દાતું ઓકાસો નત્થિ, એકન્તં કુસલસ્સેવ ઓકાસોતિ. એવં કાલસમ્પત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ પયોગવિપત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન પયોગસમ્પત્તિયં ઠિતો પાણાતિપાતાદીહિ વિરતો કાયવચીમનોસુચરિતાનિ પૂરેતિ. તાદિસે ઠાને અકુસલસ્સ વિપચ્ચનોકાસો નત્થિ, એકન્તં કુસલસ્સેવ ઓકાસોતિ. એવં પયોગસમ્પત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ગતિસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પનેકેન પાપકમ્મેન ગતિવિપત્તિયંયેવ નિબ્બત્તો. તત્થસ્સ તાનિ કમ્માનિ ઉપગન્ત્વા વારેન વારેન વિપાકં દેન્તિ – કાલેન નિરયે નિબ્બત્તાપેન્તિ, કાલેન તિરચ્છાનયોનિયં, કાલેન પેત્તિવિસયે, કાલેન અસુરકાયે, દીઘેનાપિ અદ્ધુના અપાયતો સીસં ઉક્ખિપિતું ન દેન્તિ. એવં ગતિસમ્પત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ ગતિવિપત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ઉપધિસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું . સો પન એકેન પાપકમ્મેન ઉપધિવિપત્તિયંયેવ પતિટ્ઠિતો દુબ્બણ્ણો દુરૂપો દુસ્સણ્ઠિતો બીભચ્છો પિસાચસદિસો. સો સચે દાસિયા કુચ્છિયં દાસજાતો ‘ઇમાનિ એતસ્સ અનુચ્છવિકાની’તિ સબ્બાનિ નં કિલિટ્ઠકમ્માનિ કારેન્તિ અન્તમસો પુપ્ફછડ્ડકકમ્મં ઉપાદાય. સચે ઇત્થી હોતિ ‘ઇમાનિ એતિસ્સા અનુચ્છવિકાની’તિ સબ્બાનિ નં હત્થિભત્તપચનાદીનિ કિલિટ્ઠકમ્માનિ કારેન્તિ. કુલગેહે જાતમ્પિ બલિં સાધયમાના રાજપુરિસા ‘ગેહદાસી’તિ સઞ્ઞં કત્વા બન્ધિત્વા ગચ્છન્તિ, કોતલવાપીગામે મહાકુટુમ્બિકસ્સ ઘરણી વિય. એવં ઉપધિસમ્પત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ ઉપધિવિપત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ કાલસમ્પત્તિયં નિબ્બાતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન પાપકમ્મેન કાલવિપત્તિયં દુરાજદુમનુસ્સકાલે કસટે નિરોજે દસવસ્સાયુકકાલે નિબ્બત્તો, યદા પઞ્ચ ગોરસા પચ્છિજ્જન્તિ, કુદ્રૂસકં અગ્ગભોજનં હોતિ. કિઞ્ચાપિ મનુસ્સલોકે નિબ્બત્તો, મિગપસુસરિક્ખજીવિકો પન હોતિ. એવરૂપે કાલે કુસલસ્સ વિપચ્ચનોકાસો નત્થિ, એકન્તં અકુસલસ્સેવ હોતિ. એવં કાલસમ્પત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ કાલવિપત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ પાપકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ પયોગસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન પયોગવિપત્તિયં ઠિતો પાણાતિપાતાદીનિ દસ અકુસલકમ્માનિ કરોતિ. તમેનં સહોડ્ઢં ગહેત્વા રઞ્ઞો દસ્સેન્તિ. રાજા બહૂકમ્મકારણાનિ કારેત્વા ઘાતાપેતિ. એવં પયોગસમ્પત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ પયોગવિપત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ. એવં ચતૂહિ સમ્પત્તીહિ પટિબાહિતં પાપકમ્મં વિપાકં અદત્વા ચતસ્સો વિપત્તિયો આગમ્મ દેતિ.

યથા હિ કોચિદેવ પુરિસો કેનચિદેવ કમ્મેન રાજાનં આરાધેય્ય. અથસ્સ રાજા ઠાનન્તરં દત્વા જનપદં દદેય્ય. સો તં સમ્મા પરિભુઞ્જિતું અસક્કોન્તો મક્કટેન ગહિતભત્તપુટં વિય ભિન્દેય્ય; યસ્સ યં યાનં વા વાહનં વા દાસં વા દાસિં વા આરામં વા વત્થું વા સમ્પન્નરૂપં પસ્સતિ, સબ્બં બલક્કારેન ગણ્હેય્ય. મનુસ્સા ‘રાજવલ્લભો’તિ કિઞ્ચિ વત્તું ન સક્કુણેય્યું. સો અઞ્ઞસ્સ વલ્લભતરસ્સ રાજમહામત્તસ્સ વિરુજ્ઝેય્ય. સો તં ગહેત્વા સુપોથિતં પોથાપેત્વા ભૂમિં પિટ્ઠિયા ઘંસાપેન્તો નિક્કડ્ઢાપેત્વા રાજાનં ઉપસઙ્કમિત્વા ‘અસુકો નામ તે , દેવ, જનપદં ભિન્દતી’તિ ગણ્હાપેય્ય. રાજા બન્ધનાગારે બન્ધાપેત્વા ‘અસુકેન નામ કસ્સ કિં અવહટ’ન્તિ નગરે ભેરિં ચરાપેય્ય.

મનુસ્સા આગન્ત્વા ‘મય્હં ઇદં ગહિતં, મય્હં ઇદં ગહિત’ન્તિ વિરવસહસ્સં ઉટ્ઠાપેય્યું. રાજા ભિય્યોસો મત્તાય કુદ્ધો નાનપ્પકારેન તં બન્ધનાગારે કિલમેત્વા ઘાતાપેત્વા ‘ગચ્છથ નં સુસાને છડ્ડેત્વા સઙ્કલિકા આહરથા’તિ વદેય્ય. એવંસમ્પદમિદં દટ્ઠબ્બં.

તસ્સ હિ પુરિસસ્સ હિ કેનચિદેવ કમ્મેન રાજાનં આરાધેત્વા ઠાનન્તરં લદ્ધકાલો વિય પુથુજ્જનસ્સાપિ કેનચિદેવ પુઞ્ઞકમ્મેન સગ્ગે નિબ્બત્તકાલો. તસ્મિં જનપદં ભિન્દિત્વા મનુસ્સાનં સન્તકં ગણ્હન્તે કસ્સચિ કિઞ્ચિ વત્તું અવિસહનકાલો વિય ઇમસ્મિમ્પિ સગ્ગે નિબ્બત્તે અકુસલસ્સ વિપચ્ચનોકાસં અલભનકાલો. તસ્સ એકદિવસં એકસ્મિં રાજવલ્લભતરે વિરજ્ઝિત્વા તેન કુદ્ધેન નં પોથાપેત્વા રઞ્ઞો આરોચેત્વા બન્ધનાગારે બન્ધાપિતકાલો વિય ઇમસ્સ સગ્ગતો ચવિત્વા નિરયે નિબ્બત્તકાલો. મનુસ્સાનં ‘મય્હં ઇદં ગહિતં, મય્હં ઇદં ગહિત’ન્તિ વિરવકાલો વિય તસ્મિં નિરયે નિબ્બત્તે સબ્બાકુસલકમ્માનં સન્નિપતિત્વા ગહણકાલો. સુસાને છડ્ડેત્વા સઙ્કલિકાનં આહરણકાલો વિય એકેકસ્મિં કમ્મે ખીણે ઇતરસ્સ ઇતરસ્સ વિપાકેન નિરયતો સીસં અનુક્ખિપિત્વા સકલકપ્પં નિરયમ્હિ પચ્ચનકાલો. કપ્પટ્ઠિતિકકમ્મઞ્હિ કત્વા એકકપ્પં નિરયમ્હિ પચ્ચનકસત્તા નેવ એકો, ન દ્વે, ન સતં, ન સહસ્સં. એવં પચ્ચનકસત્તા કિર ગણનપથં વીતિવત્તા.

અત્થેકચ્ચાનિ કલ્યાણાનિ કમ્મસમાદાનાનિ ગતિવિપત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિઆદીસુપિ એવં યોજના વેદિતબ્બા. ઇધેકચ્ચસ્સ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ગતિસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેયું. સો પન એકેન પાપકમ્મેન ગતિવિપત્તિયં નિરયે વા અસુરકાયે વા નિબ્બત્તો. તાદિસે ચ ઠાને કુસલં વિપાકં દાતું ન સક્કોતિ, એકન્તં અકુસલમેવ સક્કોતીતિ. એવમસ્સ તાનિ કમ્માનિ ગતિવિપત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ઉપધિસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન પાપકમ્મેન ઉપધિવિપત્તિયં પતિટ્ઠિતો દુબ્બણ્ણો હોતિ પિસાચસદિસો. સો સચેપિ રાજકુલે નિબ્બત્તો પિતુઅચ્ચયેન ‘કિં ઇમસ્સ નિસ્સિરીકસ્સ રજ્જેના’તિ રજ્જં ન લભતિ. સેનાપતિગેહાદીસુ નિબ્બત્તોપિ સેનાપતિટ્ઠાનાદીનિ ન લભતિ.

ઇમસ્સ પનત્થસ્સાવિભાવત્થં દીપરાજવત્થુ કથેતબ્બં – રાજા કિર પુત્તે જાતે દેવિયા પસીદિત્વા વરં અદાસિ. સા વરં ગહેત્વા ઠપેસિ. કુમારો સત્તટ્ઠવસ્સકાલેવ રાજઙ્ગણે કુક્કુટે યુજ્ઝાપેસિ. એકો કુક્કુટો ઉપ્પતિત્વા કુમારસ્સ અક્ખીનિ ભિન્દિ. કુમારમાતા દેવી પુત્તસ્સ પન્નરસસોળસવસ્સકાલે ‘રજ્જં વારેસ્સામી’તિ રાજાનં ઉપસઙ્કમિત્વા આહ – ‘‘દેવ, તુમ્હેહિ કુમારસ્સ જાતકાલે વરો દિન્નો. મયા સો ગહેત્વા ઠપિતો; ઇદાનિ નં ગણ્હામી’’તિ. ‘‘સાધુ, દેવિ, ગણ્હાહી’’તિ. ‘‘મયા, દેવ, તુમ્હાકં સન્તિકા કિઞ્ચિ અલદ્ધં નામ નત્થિ . ઇદાનિ પન મમ પુત્તસ્સ રજ્જં વારેમી’’તિ. ‘‘દેવિ, તવ પુત્તો અઙ્ગવિકલો. ન સક્કા તસ્સ રજ્જં દાતુ’’ન્તિ . ‘‘તુમ્હે મય્હં રુચ્ચનકવરં અદાતું અસક્કોન્તા કસ્મા વરં અદત્થા’’તિ? રાજા અતિવિય નિપ્પીળિયમાનો ‘‘ન સક્કા તુય્હં પુત્તસ્સ સકલલઙ્કાદીપે રજ્જં દાતું; નાગદીપે પન છત્તં અસ્સાપેત્વા વસતૂ’’તિ નાગદીપં પેસેસિ. સો દીપરાજા નામ અહોસિ. સચે ચક્ખુવિકલો નાભવિસ્સા તિયોજનસતિકે સકલતમ્બપણ્ણિદીપે સબ્બસમ્પત્તિપરિવારં રજ્જં અલભિસ્સા. એવં ઉપધિવિપત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ કાલસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન પાપકમ્મેન કાલવિપત્તિયં દુરાજદુમનુસ્સકાલે કસટે નિરોજે અપ્પાયુકે ગતિકોટિકે નિબ્બત્તો. તાદિસે ચ કાલે કલ્યાણકમ્મં વિપાકં દાતું ન સક્કોતીતિ. એવં કાલવિપત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ પયોગસમ્પત્તિયં ઠિતસ્સ વિપચ્ચેય્યું. અયં પન પયોગવિપત્તિયં ઠિતો પાણં હન્તિ...પે॰... સબ્બં દુસ્સીલ્યં પૂરેતિ. તથા તેન સદ્ધિં સમજાતિકાનિપિ કુલાનિ આવાહવિવાહં ન કરોન્તિ; 'ઇત્થિધુત્તો સુરાધુત્તો અક્ખધુત્તો અયં પાપપુરિસો'તિ આરકા પરિવજ્જેન્તિ. કલ્યાણકમ્માનિ વિપચ્ચિતું ન સક્કોન્તિ. એવં પયોગવિપત્તિપટિબાળ્હાનિ ન વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ. એવં ચતસ્સો સમ્પત્તિયો આગમ્મ વિપાકદાયકં કલ્યાણકમ્મં ચતૂહિ વિપત્તીહિ પટિબાહિતત્તા ન વિપચ્ચતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ગતિવિપત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન ગતિસમ્પત્તિયંયેવ નિબ્બત્તો. તત્થસ્સ તાનિ કમ્માનિ ઉપગન્ત્વા વારેન વારેન વિપાકં દેન્તિ – કાલેન મનુસ્સલોકે નિબ્બત્તાપેન્તિ, કાલેન દેવલોકે. એવં ગતિવિપત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ ગતિમ્પત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ ઉપધિવિપત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન ઉપધિસમ્પત્તિયંયેવ પતિટ્ઠિતો અભિરૂપો દસ્સનીયો પાસાદિકો બ્રહ્મવચ્છસદિસો. તસ્સ ઉપધિસમ્પત્તિયં ઠિતત્તા કલ્યાણકમ્માનિ વિપાકં દેન્તિ. સચે રાજકુલે નિબ્બત્તતિ અઞ્ઞેસુ જેટ્ઠકભાતિકેસુ સન્તેસુપિ 'એતસ્સ અત્તભાવો સમિદ્ધો, એતસ્સ છત્તે ઉસ્સાપિતે લોકસ્સ ફાસુ ભવિસ્સતી'તિ તમેવ રજ્જે અભિસિઞ્ચન્તિ. ઉપરાજગેહાદીસુ નિબ્બત્તો પિતુઅચ્ચયેન ઓપરજ્જં, સેનાપતિટ્ઠાનં, ભણ્ડાગારિકટ્ઠાનં, સેટ્ઠિટ્ઠાનં લભતિ. એવં ઉપધિવિપત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ ઉપધિસમ્પત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ કાલવિપત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન કાલસમ્પત્તિયં નિબ્બત્તો સુરાજસુમનુસ્સકાલે. તાદિસાય કાલસમિદ્ધિયા નિબ્બત્તસ્સ કલ્યાણકમ્મં વિપાકં દેતિ.

તત્રિદં **મહાસોણત્થેરસ્સ વત્થુ** કથેતબ્બં – બ્રાહ્મણતિસ્સભયે કિર ચિત્તલપબ્બતે દ્વાદસ ભિક્ખુસહસ્સાનિં પટિવસન્તિ. તથા તિસ્સમહાવિહારે. દ્વીસુપિ મહાવિહારેસુ તિણ્ણં વસ્સાનં વટ્ટં એકરત્તમેવ મહામૂસિકાયો ખાદિત્વા થુસમત્તમેવ ઠપેસું. ચિત્તલપબ્બતે ભિક્ખુસઙ્ઘો 'તિસ્સમહાવિહારે વટ્ટં વત્તિસ્સતિ, તત્થ ગન્ત્વા વસિસ્સામા'તિ વિહારતો નિક્ખમિ. તિસ્સમહાવિહારેપિ ભિક્ખુસઙ્ઘો 'ચિત્તલપબ્બતે વટ્ટં વત્તિસ્સતિ, તત્થ ગન્ત્વા વસિસ્સામા'તિ વિહારતો નિક્ખમિ. ઉભતોપિ એકિસ્સા ગમ્ભીરકન્દરાય તીરે સમાગતા પુચ્છિત્વા વટ્ટસ્સ ખીણભાવં ઞત્વા 'તત્થ ગન્ત્વા કિં કરિસ્સામા'તિ ચતુવીસતિ ભિક્ખુસહસ્સાનિ ગમ્ભીરકન્દરવનં પવિસિત્વા નિસીદિત્વા નિસિન્નનીહારેનેવ અનુપાદિસેસાય નિબ્બાનધાતુયા પરિનિબ્બાયિંસુ. પચ્છા ભયે વૂપસન્તે ભિક્ખુસઙ્ઘો સક્કં દેવરાજાનં ગહેત્વા ધાતુયો સંહરિત્વા ચેતિયં અકાસિ.

બ્રાહ્મણતિસ્સચોરોપિ જનપદં વિદ્ધંસેસિ. સઙ્ઘો સન્નિપતિત્વા મન્તેત્વા ''ચોરં પટિબાહતૂ''તિ સક્કસન્તિકં અટ્ઠ થેરે પેસેસિ. સક્કો દેવરાજા ''મયા, ભન્તે, ઉપ્પન્નો ચોરો ન સક્કા પટિબાહિતું. સઙ્ઘો પરસમુદ્દં ગચ્છતુ. અહં સમુદ્દારક્ખં કરિસ્સામી''તિ. સઙ્ઘો સબ્બદિસાહિ નાગદીપં ગન્ત્વા જમ્બુકોલપટ્ટને તિભૂમિકં મહાઉળુમ્પં બન્ધાપેસિ.

એકા ભૂમિકા ઉદકે ઓસીદિ. એકિસ્સા ભિક્ખુસઙ્ઘો નિસિન્નો. એકિસ્સા પત્તચીવરાનિ ઠપયિંસુ. સંયુત્તભાણકચૂળસીવત્થેરો, ઇસિદત્તત્થેરો, મહાસોણત્થેરોતિ તયો થેરા તાસં પરિસાનં પામોક્ખા. તેસુ દ્વે થેરા મહાસોણત્થેરં આહંસુ – ''આવુસો મહાસોણ, અભિરુહ મહાઉળુમ્પ''ન્તિ. ''તુમ્હે પન, ભન્તે''તિ? ''આવુસો, ઉદકે મરણમ્પિ થલે મરણમ્પિ એકમેવ . ન મયં ગમિસ્સામ. તં નિસ્સાય પન અનાગતે સાસનસ્સ પવેણી ઠસ્સતિ. ગચ્છ ત્વં, આવુસો''તિ. ''નાહં, ભન્તે, તુમ્હેસુ અગચ્છન્તેસુ ગમિસ્સામી''તિ યાવતતિયં કથેત્વાપિ થેરં આરોપેતું અસક્કોન્તા નિવત્તિંસુ.

અથ ચૂળસીવત્થેરો ઇસિદત્તત્થેરં આહ – ''આવુસો ઇસિદત્ત, અનાગતે મહાસોણત્થેરં નિસ્સાય સાસનપવેણી ઠસ્સતિ; મા ખો તં હત્થતો વિસ્સજ્જેહી''તિ. ''તુમ્હે પન, ભન્તે''તિ? ''અહં મહાચેતિયં વન્દિસ્સામી''તિ દ્વે થેરે અનુસાસિત્વા અનુપુબ્બેન ચારિકં ચરન્તો મહાવિહારં સમ્પાપુણિ. તસ્મિં સમયે મહાવિહારો સુઞ્ઞો. ચેતિયઙ્ગણે એરણ્ડા જાતા. ચેતિયં ગચ્છેહિ પરિવારિતં, સેવાલેન પરિયોનદ્ધં. થેરો ધરમાનકબુદ્ધસ્સ નિપચ્ચાકારં દસ્સેન્તો વિય મહાચેતિયં વન્દિત્વા પચ્છિમદિસાય સાલં પવિસિત્વા ઓલોકેન્તો 'એવરૂપસ્સ નામ લાભગ્ગયસગ્ગપ્પત્તસ્સ સરીરધાતુચેતિયટ્ઠાનં અનાથં જાત'ન્તિ ચિન્તયમાનો નિસીદિ.

અથ અવિદૂરે રુક્ખે અધિવત્થા દેવતા અદ્ધિકમનુસ્સરૂપેન તણ્ડુલનાળિઞ્ચ ગુળપિણ્ડઞ્ચ આદાય થેરસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા ''કત્થ ગચ્છથ, ભન્તે''તિ? ''અહં દક્ખિણદિસં, ઉપાસકા''તિ. ''અહમ્પિ તત્થેવ ગન્તુકામો, સહ ગચ્છામ, ભન્તે''તિ. ''અહં દુબ્બલો; તવ ગતિયા ગન્તું ન સક્ખિસ્સામિ; ત્વં પુરતો ગચ્છ, ઉપાસકા''તિ. ''અહમ્પિ તુમ્હાકં ગતિયા ગમિસ્સામી''તિ થેરસ્સ પત્તચીવરં અગ્ગહેસિ. તિસ્સવાપિપાળિં આરુળ્હકાલે ચ પત્તં આહરાપેત્વા પાનકં કત્વા અદાસિ. થેરસ્સ પીતમત્તેયેવ બલમત્તા સણ્ઠાતિ. દેવતા પથવિં સઙ્ખિપિત્વા વેણુનદીસન્તિકે એકં છડ્ડિતવિહારં પત્વા થેરસ્સ વસનટ્ઠાનં પટિજગ્ગિત્વા અદાસિ.

પુનદિવસે થેરેન મુખે ધોવિતમત્તે યાગું પચિત્વા અદાસિ; યાગું પીતસ્સ ભત્તં પચિત્વા ઉપનામેસિ. થેરો ''તુય્હં ઠપેહિ, ઉપાસકા''તિ પત્તં હત્થેન પિદહિ. ''અહં ન દૂરં ગમિસ્સામી''તિ દેવતા થેરસ્સેવ પત્તે ભત્તં પક્ખિપિત્વા કતભત્તકિચ્ચસ્સ થેરસ્સ પત્તચીવરમાદાય મગ્ગં પટિપન્ના પથવિં સઙ્ખિપિત્વા જજ્જરનદીસન્તિકં નેત્વા ''ભન્તે, એતં પણ્ણખાદકમનુસ્સાનં વસનટ્ઠાનં, ધૂમો પઞ્ઞાયતિ. અહં પુરતો ગમિસ્સામી''તિ થેરં વન્દિત્વા અત્તનો ભવનં અગમાસિ. થેરો સબ્બમ્પિ ભયકાલં પણ્ણખાદકમનુસ્સે નિસ્સાય વસિ.

ઇસિદત્તત્થેરોપિ અનુપુબ્બેન ચારિકં ચરન્તો અળજનપદં સમ્પાપુણિ. તત્થ મનુસ્સા નાતિપક્કાનિ મધુકફલાનિ ભિન્દિત્વા અટ્ઠિં આદાય તચં છડ્ડેત્વા અગમંસુ. થેરો ''આવુસો મહાસોણ, ભિક્ખાહારો પઞ્ઞાયતી''તિ વત્વા પત્તચીવરં આહરાપેત્વા ચીવરં પારુપિત્વા પત્તં નીહરિત્વા અટ્ઠાસિ. તરુણદારકા થેરં ઠિતં દિસ્વા 'ઇમિના કોચિ અત્થો ભવિસ્સતી'તિ વાલુકં પુઞ્છિત્વા મધુકફલત્તચં પત્તે પક્ખિપિત્વા અદંસુ; થેરા પરિભુઞ્જિંસુ. સત્તાહમત્તં સોયેવ આહારો અહોસિ.

અનુપુબ્બેન ચોરિયસ્સરં સમ્પાપુણિંસુ. મનુસ્સા કુમુદાનિ ગહેત્વા કુમુદનાલે છડ્ડેત્વા અગમંસુ. થેરો ''આવુસો મહાસોણ, ભિક્ખાહારો પઞ્ઞાયતી''તિ વત્વા પત્તચીવરં આહરાપેત્વા ચીવરં પારુપિત્વા પત્તં નીહરિત્વા અટ્ઠાસિ. ગામદારકા કુમુદનાલે સોધેત્વા પત્તે પક્ખિપિત્વા અદંસુ; થેરા પરિભુઞ્જિંસુ. સત્તાહમત્તં સોવ આહારો અહોસિ.

અનુપુબ્બેન ચરન્તા પણ્ણખાદકમનુસ્સાનં વસનટ્ઠાને એકં ગામદ્વારં સમ્પાપુણિંસુ. તત્થ એકિસ્સા દારિકાય માતાપિતરો અરઞ્ઞં ગચ્છન્તા "સચે કોચિ અય્યો આગચ્છતિ, કત્થચિ ગન્તું મા અદાસિ; અય્યસ્સ વસનટ્ઠાનં આચિક્ખેય્યાસિ, અમ્મા"તિ આહંસુ. સા થેરે દિસ્વા પત્તં ગહેત્વા નિસીદાપેસિ. ગેહે ધઞ્ઞજાતિ નામ નત્થિ. વાસિં પન ગહેત્વા ગુઞ્જચોચરુક્ખત્તચં ગુઞ્જલતાપત્તેહિ સદ્ધિં એકતો કોટ્ટેત્વા તયો પિણ્ડે કત્વા એકં ઇસિદત્તત્થેરસ્સ એકં મહાસોણત્થેરસ્સ પત્તે ઠપેત્વા 'અતિરેકપિણ્ડં ઇસિદત્તત્થેરસ્સ પત્તે ઠપેસ્સામી'તિ હત્થં પસારેસિ. હત્થો પરિવત્તિત્વા મહાસોણત્થેરસ્સ પત્તે પતિટ્ઠાપેસિ. ઇસિદત્તત્થેરો 'બ્રાહ્મણતિસ્સભયે ગુઞ્જચોચપિણ્ડે વિપાકદાયકકમ્મં દેસકાલસમ્પદાય કીવપમાણં વિપાકં દસ્સતી'તિ આહ. તે તં પરિભુઞ્જિત્વા વસનટ્ઠાનં અગમંસુ. સાપિ અરઞ્ઞતો આગતાનં માતાપિતૂનં આચિક્ખિ "દ્વે થેરા આગતા. તેસં મે વસનટ્ઠાનં આચિક્ખિત"ન્તિ. તે ઉભોપિ થેરાનં સન્તિકં ગન્ત્વા વન્દિત્વા "ભન્તે, યં મયં લભામ, તેન તુમ્હે પટિજગ્ગિસ્સામ; ઇધેવ વસથા"તિ પટિઞ્ઞં ગણ્હિંસુ. થેરાપિ સબ્બભયકાલં તે ઉપનિસ્સાય વસિંસુ.

બ્રાહ્મણતિસ્સચોરે મતે પિતુમહારાજા છત્તં ઉસ્સાપેસિ. 'ભયં વૂપસન્તં, જનપદો સમ્પુણ્ણો'તિ સુત્વા પરસમુદ્દતો ભિક્ખુસઙ્ઘો નાવાય મહાતિત્થપટ્ટને ઓરુય્હ 'મહાસોણત્થેરો કહં વસતી'તિ પુચ્છિત્વા થેરસ્સ સન્તિકં અગમાસિ. થેરો પઞ્ચસતભિક્ખુપરિવારો કાલકગામે મણ્ડલારામવિહારં સમ્પાપુણિ. તસ્મિં સમયે કાલકગામે સત્તમત્તાનિ કુલસતાનિ પટિવસન્તિ. રત્તિભાગે દેવતા આહિણ્ડિત્વા "મહાસોણત્થેરો પઞ્ચભિક્ખુસતપરિવારો મણ્ડલારામવિહારં પત્તો. એકેકો નવહત્થસાટકેન સદ્ધિં એકેકકહાપણગ્ઘનકં પિણ્ડપાતં દેતૂ"તિ મનુસ્સે અવોચું. પુનદિવસે ચ થેરા કાલકગામં પિણ્ડાય પવિસિંસુ. મનુસ્સા નિસીદાપેત્વા યાગું અદંસુ. મણ્ડલારામવાસી તિસ્સભૂતિત્થેરો સઙ્ઘત્થેરો હુત્વા નિસીદિ. એકો મહાઉપાસકો તં વન્દિત્વા "ભન્તે, મહાસોણત્થેરો નામ કતરો"તિ પુચ્છિ. તેન સમયેન થેરો નવકો હોતિ પરિયન્તે નિસિન્નો. થેરો હત્થં પસારેત્વા "મહાસોણો નામ એસ, ઉપાસકા"તિ આહ. ઉપાસકો તં વન્દિત્વા પત્તં ગણ્હાતિ. થેરો ન દેતિ. તિસ્સભૂતિત્થેરો "આવુસો સોણ, યથા ત્વં ન જાનાસિ, મયમ્પિ એવમેવ ન જાનામ; પુઞ્ઞવન્તાનં દેવતા પરિપાચેન્તિ; પત્તં દેહિ, સબ્રહ્મચારીનં સઙ્ગહં કરોહી"તિ આહ. થેરો પત્તં અદાસિ. મહાઉપાસકો પત્તં આદાય ગન્ત્વા કહાપણગ્ઘનકસ્સ પિણ્ડપાતસ્સ પૂરેત્વા નવહત્થસાટકં આધારકં કત્વા આહરિત્વા થેરસ્સ હત્થે ઠપેસિ; અપરોપિ ઉપાસકો થેરસ્સાતિ સત્ત સાટકસતાનિ સત્ત ચ પિણ્ડપાતસતાનિ થેરસ્સેવ અદંસુ.

થેરો ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ સંવિભાગં કત્વા અનુપુબ્બેન મહાવિહારં પાપુણિત્વા મુખં ધોવિત્વા મહાબોધિં વન્દિત્વા મહાચેતિયં વન્દિત્વા થૂપારામે ઠિતો ચીવરં પારુપિત્વા ભિક્ખુસઙ્ઘપરિવારો દક્ખિણદ્વારેન નગરં પવિસિત્વા દ્વારતો યાવ વળઞ્જનકસાલા એતસ્મિં અન્તરે સટ્ઠિકહાપણગ્ઘનકં પિણ્ડપાતં લભિ. તતો પટ્ઠાય પન સક્કારસ્સ પમાણં નત્થિ. એવં કાલવિપત્તિયં મધુકફલત્તચોપિ કુમુદનાળિપિ દુલ્લભા જાતા. કાલસમ્પત્તિયં એવરૂપો મહાલાભો ઉદપાદિ.

વત્તબ્બકનિગ્રોધત્થેરસ્સાપિ સામણેરકાલે બ્રાહ્મણતિસ્સભયં ઉદપાદિ. સામણેરો ચ ઉપજ્ઝાયો ચસ્સ પરસમુદ્દં નાગમિંસુ; 'પણ્ણખાદકમનુસ્સે ઉપનિસ્સાય વસિસ્સામા'તિ પચ્ચન્તાભિમુખા અહેસું. સામણેરો સત્તાહમત્તં અનાહારો હુત્વા એકસ્મિં ગામટ્ઠાને તાલરુક્ખે તાલપક્કં દિસ્વા ઉપજ્ઝાયં આહ – "ભન્તે, થોકં આગમેથ; તાલપક્કં પાતેસ્સામી"તિ. "દુબ્બલોસિ ત્વં, સામણેર, મા અભિરુહી"તિ. "અભિરુહિસ્સામિ, ભન્તે"તિ ખુદ્દકવાસિં ગહેત્વા તાલં આરુય્હ તાલપિણ્ડં છિન્દિતું આરભિ. વાસિફલં નિક્ખમિત્વા ભૂમિયં પતિ.

થેરો ચિન્તેસિ ‘‘અયં કિલન્તોવ રુક્ખં આરુળ્હો; કિં નુ ખો ઇદાનિ કરિસ્સતી’’તિ સામણેરો તાલપણ્ણં ફાલેત્વા ફાલેત્વા વાસિદણ્ડકે બન્ધિત્વા ઘટ્ટેન્તો ઘટ્ટેન્તો ભૂમિયં પાતેત્વા ‘‘ભન્તે, સાધુ વતસ્સ સચે વાસિફલં એત્થ પવેસેય્યાથા’’તિ આહ. થેરો ‘ઉપાયસમ્પન્નો સામણેરો’તિ વાસિફલં પવેસેત્વા અદાસિ. સો વાસિં ઉક્ખિપિત્વા તાલફલાનિ પાતેસિ. થેરો વાસિં પાતાપેત્વા પવટ્ટિત્વા ગતં તાલફલં ભિન્દિત્વા સામણેરં ઓતિણ્ણકાલે આહ ‘‘સામણેર, ત્વં દુબ્બલો, ઇદં તાવ ખાદાહી’’તિ. ‘‘નાહં, ભન્તે, તુમ્હેહિ અખાદિતે ખાદિસ્સામી’’તિ વાસિં ગહેત્વા તાલફલાનિ ભિન્દિત્વા પત્તં નીહરિત્વા તાલમિઞ્જં પક્ખિપિત્વા થેરસ્સ દત્વા સયં ખાદિ. યાવ તાલફલાનિ અહેસું, તાવ તત્થેવ વસિત્વા ફલેસુ ખીણેસુ અનુપુબ્બેન પણ્ણખાદકમનુસ્સાનં વસનટ્ઠાને એકં છડ્ડિતવિહારં પવિસિંસુ. સામણેરો થેરસ્સ વસનટ્ઠાનં પટિજગ્ગિ. થેરો સામણેરસ્સ ઓવાદં દત્વા વિહારં પાવિસિ. સામણેરો ‘અનાયતને નટ્ઠાનં અત્તભાવાનં પમાણં નત્થિ, બુદ્ધાનં ઉપટ્ઠાનં કરિસ્સામી’તિ ચેતિયઙ્ગણં ગન્ત્વા અપ્પહરિતં કરોતિ; સત્તાહમત્તં નિરાહારતાય પવેધમાનો પતિત્વા નિપન્નકોવ તિણાનિ ઉદ્ધરતિ. એકચ્ચે ચ મનુસ્સા અરઞ્ઞે ચરન્તા મધું લભિત્વા દારૂનિ ચેવ સાકપણ્ણઞ્ચ ગહેત્વા તિણચલનસઞ્ઞાય ‘મિગો નુ ખો એસો’તિ સામણેરસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા ‘‘કિં કરોસિ, સામણેરા’’તિ આહંસુ. ‘‘તિણગણ્ઠિં ગણ્હામિ, ઉપાસકા’’તિ. ‘‘અઞ્ઞોપિ કોચિ અત્થિ, ભન્તે’’તિ? ‘‘આમ, ઉપાસકા, ઉપજ્ઝાયો મે અન્તોગબ્ભે’’તિ. ‘‘મહાથેરસ્સ દત્વા ખાદેય્યાસિ, ભન્તે’’તિ સામણેરસ્સ મધું દત્વા અત્તનો વસનટ્ઠાનં આચિક્ખિત્વા ‘‘મયં સાખાભઙ્ગં કરોન્તા ગમિસ્સામ. એતાય સઞ્ઞાય થેરં ગહેત્વા આગચ્છેય્યાસિ, અય્યા’’તિ વત્વા અગમંસુ.

સામણેરો મધું ગહેત્વા થેરસ્સ સન્તિકં ગન્ત્વા બહિ ઠત્વા ‘‘વન્દામિ, ભન્તે’’તિ આહ. થેરો ‘સામણેરો જિઘચ્છાય અનુડય્હમાનો આગતો ભવિસ્સતી’તિ તુણ્હી અહોસિ. સો પુનપિ ‘‘વન્દામિ, ભન્તે’’તિ આહ. ‘‘કસ્મા, સામણેર, દુબ્બલભિક્ખૂનં સુખેન નિપજ્જિતું ન દેસી’’તિ? ‘‘દ્વારં વિવરિતું સારુપ્પં, ભન્તે’’તિ? થેરો ઉટ્ઠહિત્વા દ્વારં વિવરિત્વા ‘‘કિં તે, સામણેર, લદ્ધ’’તિ આહ. મનુસ્સેહિ મધુ દિન્નં, ખાદિતું સારુપ્પં, ભન્તે’’તિ? ‘‘સામણેર, એવમેવ ખાદિતું કિલમિસ્સામ, પાનકં કત્વા પિવિસ્સામા’’તિ. સામણેરો પાનકં કત્વા અદાસિ. અથ નં થેરો ‘‘મનુસ્સાનં વસનટ્ઠાનં પુચ્છસિ, સામણેરા’’તિ આહ. સયમેવ આચિક્ખિંસુ, ભન્તે’’તિ. ‘‘સામણેર, પાતોવ ગચ્છન્તા કિલમિસ્સામ; અજ્જેવ ગમિસ્સામા’’તિ પત્તચીવરં ગણ્હાપેત્વા નિક્ખમિ. તે ગન્ત્વા મનુસ્સાનં વસનટ્ઠાનસ્સ અવિદૂરે નિપજ્જિંસુ.

સામણેરો રત્તિભાગે ચિન્તેસિ – ‘મયા પબ્બજિતકાલતો પટ્ઠાય ગામન્તે અરુણં નામ ન ઉટ્ઠાપિતપુબ્બ’ન્તિ. સો પત્તં ગહેત્વા અરુણં ઉટ્ઠાપેતું અરઞ્ઞં અગમાસિ. મહાથેરો સામણેરં નિપન્નટ્ઠાને અપસ્સન્તો ‘મનુસ્સખાદકેહિ ગહિતો ભવિસ્સતી’તિ ચિન્તેસિ. સામણેરો અરઞ્ઞે અરુણં ઉટ્ઠાપેત્વા પત્તેન ઉદકઞ્ચ દન્તકટ્ઠઞ્ચ ગહેત્વા આગમિ. ‘‘સામણેર, કુહિં ગતોસિ? મહલ્લકભિક્ખૂનં તે વિતક્કો ઉપ્પાદિતો; દણ્ડકમ્મં આહરા’’તિ. ‘‘આહરિસ્સામિ, ભન્તે’’તિ. થેરો મુખં ધોવિત્વા ચીવરં પારુપિ. ઉભોપિ મનુસ્સાનં વસનટ્ઠાનં અગમંસુ. મનુસ્સાપિ અત્તનો પરિભોગં કન્દમૂલફલપણ્ણં અદંસુ. થેરોપિ પરિભુઞ્જિત્વા વિહારં અગમાસિ. સામણેરો ઉદકં આહરિત્વા ‘‘પાદે ધોવામિ, ભન્તે’’તિ આહ. ‘‘સામણેર, ત્વં રત્તિં કુહિં ગતો? અમ્હાકં વિતક્કં ઉપ્પાદેસી’’તિ. ‘‘ભન્તે, ગામન્તે મે અરુણં ન ઉટ્ઠાપિતપુબ્બં; અરુણુટ્ઠાપનત્થાય અરઞ્ઞં અગમાસિ’’ન્તિ. ‘‘સામણેર, ન તુય્હં દણ્ડકમ્મં અનુચ્છવિકં અમ્હાકમેવ અનુચ્છવિક’’ન્તિ વત્વા થેરો તસ્મિંયેવ ઠાને વસિ; સામણેરસ્સ ચ સઞ્ઞં અદાસિ ‘‘મયં તાવ મહલ્લકા; ‘ઇદં નામ ભવિસ્સતી’તિ ન સક્કા જાનિતું. તુવં અત્તાનં રક્ખેય્યાસી’’તિ. થેરો કિર અનાગામી. તં અપરભાગે મનુસ્સખાદકા

ખાદિંસુ. સામણેરો અત્તાનં રક્ખિત્વા ભયે વૂપસન્તે તથારૂપે ઠાને ઉપજ્ઝં ગાહાપેત્વા ઉપસમ્પન્નો બુદ્ધવચનં ઉગ્ગહેત્વા તિપિટકધરો હુત્વા વત્તબ્બકનિગ્રોધત્થેરો નામ જાતો.

પિતુમહારાજા રજ્જં પટિપજ્જિ. પરસમુદ્દા આગતાગતા ભિક્ખૂ ''કહં વત્તબ્બકનિગ્રોધત્થેરો, કહં વત્તબ્બકનિગ્રોધત્થેરો''તિ પુચ્છિત્વા તસ્સ સન્તિકં અગમંસુ. મહાભિક્ખુસઙ્ઘો થેરં પરિવારેસિ. સો મહાભિક્ખુસઙ્ઘપરિવુતો અનુપુબ્બેન મહાવિહારં પત્વા મહાબોધિં મહાચેતિયં થૂપારામઞ્ચ વન્દિત્વા નગરં પાયાસિ. યાવ દક્ખિણદ્વારા ગચ્છન્તસ્સેવ નવસુ ઠાનેસુ તિચીવરં ઉપપજ્જિ; અન્તોનગરં પવિટ્ઠકાલતો પટ્ઠાય મહાસક્કારો ઉપ્પજ્જિ. ઇતિ કાલવિપત્તિયં તાલફલકન્દમૂલપણ્ણમ્પિ દુલ્લભં જાતં. કાલસમ્પત્તિયં એવરૂપો મહાલાભો ઉપ્પન્નોતિ. એવં કાલવિપત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ કાલસમ્પત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ.

અપરસ્સાપિ બહૂનિ કલ્યાણકમ્માનિ હોન્તિ. તાનિ પયોગવિપત્તિયં ઠિતસ્સ ન વિપચ્ચેય્યું. સો પન એકેન કલ્યાણકમ્મેન સમ્માપયોગે પતિટ્ઠિતો તીણિ સુચરિતાનિ પૂરેતિ, પઞ્ચસીલં દસસીલં રક્ખતિ. કાલસમ્પત્તિયં નિબ્બત્તસ્સ રાજાનો સબ્બાલઙ્કારપતિમણ્ડિતા રાજકઞ્ઞાયો 'એતસ્સ અનુચ્છવિકા'તિ પેસેન્તિ, યાનવાહનમણિસુવણ્ણરજતાદિભેદં તં તં પણ્ણાકારં 'એતસ્સ અનુચ્છવિક'ન્તિ પેસેન્તિ .

પબ્બજ્જૂપગતોપિ મહાયસો હોતિ મહાનુભાવો. તત્રિદં વત્થુ – કૂટકણ્ણરાજા કિર ગિરિગામકણ્ણવાસિકં ચૂળસુધમ્મત્થેરં મમાયતિ. સો ઉપ્પલવાપિયં વસમાનો થેરં પક્કોસાપેસિ. થેરો આગન્ત્વા માલારામવિહારે વસતિ. રાજા થેરસ્સ માતરં પુચ્છિ – ''કિં થેરો પિયાયતી''તિ? ''કન્દં મહારાજા''તિ. રાજા કન્દં ગાહાપેત્વા વિહારં ગન્ત્વા થેરસ્સ દદમાનો મુખં ઉલ્લોકેતું નાસક્ખિ. સો નિક્ખમિત્વા ચ બહિપરિવેણે દેવિં પુચ્છિ – ''કીદિસો થેરો''તિ? ''ત્વં પુરિસો હુત્વા ઉલ્લોકેતું ન સક્કોસિ; અહં કથં સક્ખિસ્સામિ? નાહં જાનામિ કીદિસો''તિ. રાજા 'મમ રટ્ઠે બલિકારગહપતિપુત્તં ઉલ્લોકેતું ન વિસહામિ. મહન્તં વત ભો બુદ્ધસાસનં નામા'તિ અપ્ફોટેસિ. તિપિટકચૂળનાગત્થેરમ્પિ મમાયતિ. તસ્સ અઙ્ગુલિયં એકા પિળકા ઉટ્ઠહિ. રાજા 'થેરં પસ્સિસ્સામી'તિ વિહારં ગન્ત્વા બલવપેમેન અઙ્ગુલિં મુખેન ગણ્હિ. અન્તોમુખેયેવ પિળકા ભિન્ના, પુબ્બલોહિતં અનુટ્ઠુભિત્વા થેરે સિનેહેન અમતં વિય અજ્ઝોહરિ. સોયેવ થેરો અપરભાગે મરણમઞ્ચે નિપજ્જિ. રાજા ગન્ત્વા અસુચિકપલ્લકં સીસે ઠપેત્વા 'ધમ્મસકટસ્સ અક્ખો ભિજ્જતિ અક્ખો ભિજ્જતી'તિ પરિદેવમાનો વિચરિ. પથવિસ્સરસ્સ અસુચિકપલ્લકં સીસેન ઉક્ખિપિત્વા વિચરણં નામ કસ્સ ગતમગ્ગો? સમ્માપયોગસ્સ ગતમગ્ગોતિ. એવં પયોગવિપત્તિપટિબાહિતત્તા વિપાકં દાતું અસક્કોન્તાનિ પયોગસમ્પત્તિં આગમ્મ વિપચ્ચન્તીતિ પજાનાતિ. એવં ચતૂહિ વિપત્તીહિ પટિબાહિતં કલ્યાણકમ્મં વિપાકં અદત્વા ચતસ્સો સમ્પત્તિયો આગમ્મ દેતિ.

તત્રિદં ભૂતમત્થં કત્વા ઓપમ્મં – એકો કિર મહારાજા એકસ્સ અમચ્ચસ્સ અપ્પમત્તેન કુજ્ઝિત્વા તં બન્ધનાગારે બન્ધાપેસિ. તસ્સ ઞાતકા રઞ્ઞો કુદ્ધભાવં ઞત્વા કિઞ્ચિ અવત્વા ચણ્ડકોપે વિગતે રાજાનં તસ્સ નિરપરાધભાવં જાનાપેસું. રાજા મુઞ્ચિત્વા તસ્સ ઠાનન્તરં પટિપાકતિકં અકાસિ. અથસ્સ તતો તતો આગચ્છન્તાનં પણ્ણાકારાનં પમાણં નાહોસિ. મનુસ્સા સમ્પટિચ્છિતું નાસક્ખિંસુ. તત્થ રઞ્ઞો અપ્પમત્તકેન કુજ્ઝિત્વા તસ્સ બન્ધનાગારે બન્ધાપિતકાલો વિય પુથુજ્જનસ્સ નિરયે નિબ્બત્તકાલો. અથસ્સ ઞાતકેહિ રાજાનં સઞ્ઞાપેત્વા ઠાનન્તરસ્સ પટિપાકતિકકરણકાલો વિય તસ્સ સગ્ગે નિબ્બત્તકાલો. પણ્ણાકારં સમ્પટિચ્છિતું અસમત્થકાલો વિય

ચતસ્સો સમ્પત્તિયો આગમ્મ કલ્યાણકમ્માનં દેવલોકતો મનુસ્સલોકં, મનુસ્સલોકતો દેવલોકન્તિ એવં સુખટ્ઠાનતો સુખટ્ઠાનમેવ નેત્વા કપ્પસતસહસ્સમ્પિ સુખવિપાકં દત્વા નિબ્બાનસમ્પાપનં વેદિતબ્બં.

એવં તાવ પાળિવસેનેવ દુતિયં બલં દીપેત્વા પુન ''અહોસિ કમ્મં અહોસિ કમ્મવિપાકો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૪) ઇમિના પટિસમ્ભિદાનયેનાપિ દીપેતબ્બં. તત્થ '**અહોસિ કમ્મ**'ન્તિ અતીતે આયૂહિતં કમ્મં અતીતેયેવ અહોસિ. યેન પન અતીતે વિપાકો દિન્નો, તં સન્ધાય '**અહોસિ કમ્મવિપાકો**'તિ વુત્તં. દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદીસુ પન બહૂસુપિ આયૂહિતેસુ એકં દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં વિપાકં દેતિ, સેસાનિ અવિપાકાનિ. એકં ઉપપજ્જવેદનીયં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ, સેસાનિ અવિપાકાનિ. એકેનાનન્તરિયેન નિરયે ઉપપજ્જતિ, સેસાનિ અવિપાકાનિ. અટ્ઠસુ સમાપત્તીસુ એકાય બ્રહ્મલોકે નિબ્બત્તતિ, સેસા અવિપાકા. ઇદં સન્ધાય '**નાહોસિ કમ્મવિપાકો**'તિ વુત્તં. યો પન બહુમ્પિ કુસલાકુસલં કમ્મં કત્વા કલ્યાણમિત્તં નિસ્સાય અરહત્તં પાપુણાતિ, એતસ્સ કમ્મવિપાકો 'નાહોસિ' નામ. યં અતીતે આયૂહિતં એતરહિ વિપાકં દેતિ તં '**અહોસિ કમ્મં અત્થિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં પુરિમનયેનેવ અવિપાકતં આપજ્જતિ તં '**અહોસિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં અતીતે આયૂહિતં અનાગતે વિપાકં દસ્સતિ તં '**અહોસિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં પુરિમનયેન અવિપાકતં આપજ્જિસ્સતિ તં '**અહોસિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ.

યં એતરહિ આયૂહિતં એતરહિયેવ વિપાકં દેતિ તં '**અત્થિ કમ્મં અત્થિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં પુરિમનયેનેવ અવિપાકતં આપજ્જતિ તં '**અત્થિ કમ્મં નત્થિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં એતરહિ આયૂહિતં અનાગતે વિપાકં દસ્સતિ તં '**અત્થિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં પુરિમનયેનેવ અવિપાકતં આપજ્જિસ્સતિ તં '**અત્થિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ.

યં સયમ્પિ અનાગતં, વિપાકોપિસ્સ અનાગતો તં '**ભવિસ્સતિ કમ્મં ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ. યં સયં ભવિસ્સતિ, પુરિમનયેનેવ અવિપાકતં આપજ્જિસ્સતિ તં '**ભવિસ્સતિ કમ્મં ન ભવિસ્સતિ કમ્મવિપાકો**' નામ.

ઇદં તથાગતસ્સાતિ ઇદં સબ્બેહિપિ એતેહિ આકારેહિ તથાગતસ્સ કમ્મન્તરવિપાકન્તરજાનનઞાણં અકમ્પિયટ્ઠેન દુતિયબલં વેદિતબ્બન્તિ.

દુતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના.

તતિયબલનિદ્દેસો

૮૧૧. તતિયબલનિદ્દેસે **મગ્ગો**તિ વા **પટિપદા**તિ વા કમ્મસ્સેવેતં નામં. **નિરયગામિની**તિઆદીસુ નિરસ્સાદટ્ઠેન નિરતિઅત્થેન ચ **નિરયો**. ઉદ્ધં અનુગન્ત્વા તિરિયં અઞ્ચિતાતિ તિરચ્છાના; તિરચ્છાનાયેવ **તિરચ્છાનયોનિ**. પેતતાય પેત્તિ; ઇતો પેચ્ચ ગતભાવેનાતિ અત્થો. પેત્તિયેવ **પેત્તિવિસયો**. મનસ્સ ઉસ્સન્નતાય મનુસ્સા; મનુસ્સાવ **મનુસ્સલોકો**. દિબ્બન્તિ પઞ્ચહિ કામગુણેહિ અધિમત્તાય વા ઠાનસમ્પત્તિયાતિ દેવા; દેવાવ **દેવલોકો**. વાનં વુચ્ચતિ તણ્હા; તં તત્થ નત્થીતિ **નિબ્બાનં**. નિરયં ગચ્છતીતિ **નિરયગામી**. ઇદં મગ્ગં સન્ધાય વુત્તં. પટિપદા પન નિરયગામિની નામ હોતિ. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. ઇદં સબ્બમ્પિ પટિપદં તથાગતો પજાનાતિ.

કથં ? સકલગામવાસિકેસુપિ હિ એકતો એકં સૂકરં વા મિગં વા જીવિતા વોરોપેન્તેસુ સબ્બેસમ્પિ ચેતના પરસ્સ જીવિતિન્દ્રિયારમ્મણાવ હોતિ. તં પન કમ્મં તેસં આયૂહનક્ખણેયેવ નાના હોતિ. તેસુ હિ એકો આદરેન છન્દજાતો કરોતિ. એકો 'એહિ ત્વમ્પિ કરોહી'તિ પરેહિ નિપ્પીળિતત્તા કરોતિ. એકો સમાનચ્છન્દો વિય હુત્વા અપ્પટિબાહિયમાનો વિચરતિ. તેસુ એકો તેનેવ કમ્મેન નિરયે નિબ્બત્તતિ, એકો તિરચ્છાનયોનિયં, એકો પેત્તિવિસયે. તં તથાગતો આયૂહનક્ખણેયેવ 'ઇમિના નીહારેન આયૂહિતત્તા એસ નિરયે નિબ્બત્તિસ્સતિ , એસ તિરચ્છાનયોનિયં, એસ પેત્તિવિસયે'તિ પજાનાતિ . નિરયે નિબ્બત્તમાનમ્પિ 'એસ અટ્ઠસુ મહાનિરયેસુ નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ સોળસસુ ઉસ્સદનિરયેસુ નિબ્બત્તિસ્સતી'તિ પજાનાતિ. તિરચ્છાનયોનિયં નિબ્બત્તમાનમ્પિ 'એસ અપાદકો ભવિસ્સતિ, એસ દ્વિપાદકો, એસ ચતુપ્પાદકો, એસ બહુપ્પાદકો'તિ પજાનાતિ. પેત્તિવિસયે નિબ્બત્તમાનમ્પિ 'એસ નિજ્ઝામતણ્હિકો ભવિસ્સતિ, એસ ખુપ્પિપાસિકો, એસ પરદત્તૂપજીવી'તિ પજાનાતિ. તેસુ ચ કમ્મેસુ 'ઇદં કમ્મં પટિસન્ધિં આકડ્ઢિતું ન સક્ખિસ્સતિ, દુબ્બલં દિન્નાય પટિસન્ધિયા ઉપધિવેપક્કં ભવિસ્સતીતિ પજાનાતિ.

તથા સકલગામવાસિકેસુ એકતો પિણ્ડપાતં દદમાનેસુ સબ્બેસમ્પિ ચેતના પિણ્ડપાતારમ્મણાવ હોતિ. તં પન કમ્મં તેસં આયૂહનક્ખણેયેવ પુરિમનયેન નાના હોતિ. તેસુ કેચિ દેવલોકે નિબ્બત્તિસ્સન્તિ, કેચિ મનુસ્સલોકે. તં તથાગતો આયૂહનક્ખણેયેવ 'ઇમિના નીહારેન આયૂહિતત્તા એસ મનુસ્સલોકે નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ દેવલોકે'તિ પજાનાતિ. દેવલોકે નિબ્બત્તમાનાનમ્પિ 'એસ પરનિમ્મિતવસવત્તીસુ નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ નિમ્માનરતીસુ, એસ તુસિતેસુ, એસ યામેસુ, એસ તાવતિંસેસુ, એસ ચાતુમહારાજિકેસુ, એસ ભુમ્મદેવેસુ; એસ પન જેટ્ઠકદેવરાજા હુત્વા નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ એતસ્સ દુતિયં વા તતિયં વા ઠાનન્તરં કરોન્તો પરિચારકો હુત્વા નિબ્બત્તિસ્સતી'તિ પજાનાતિ. મનુસ્સેસુ નિબ્બત્તમાનાનમ્પિ 'એસ ખત્તિયકુલે નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ બ્રાહ્મણકુલે, એસ વેસ્સકુલે, એસ સુદ્દકુલે; એસ પન મનુસ્સેસુ રાજા હુત્વા નિબ્બત્તિસ્સતિ, એસ એતસ્સ દુતિયં વા તતિયં વા ઠાનન્તરં કરોન્તો પરિચારકો હુત્વા નિબ્બત્તિસ્સતી'તિ પજાનાતિ . તેસુ ચ કમ્મેસુ 'ઇદં કમ્મં પટિસન્ધિં આકડ્ઢિતું ન સક્ખિસ્સતિ, દુબ્બલં દિન્નાય પટિસન્ધિયા ઉપધિવેપક્કં ભવિસ્સતી'તિ પજાનાતિ.

તથા વિપસ્સનં પટ્ઠપેન્તેસુયેવ યેન નીહારેન વિપસ્સના આરદ્ધા, 'એસ અરહત્તં પાપુણિસ્સતિ, એસ અરહત્તં પત્તું ન સક્ખિસ્સતિ, એસ અનાગામીયેવ ભવિસ્સતિ, એસ સકદાગામીયેવ, એસ સોતાપન્નોયેવ; એસ પન મગ્ગં વા ફલં વા સચ્છિકાતું ન સક્ખિસ્સતિ, લક્ખણારમ્મણાય વિપસ્સનાયમેવ ઠસ્સતિ; એસ પચ્ચયપરિગ્ગહેયેવ, એસ નામરૂપપરિગ્ગહેયેવ, એસ અરૂપપરિગ્ગહેયેવ, એસ રૂપપરિગ્ગહેયેવ ઠસ્સતિ, એસ મહાભૂતમત્તમેવ વવત્થાપેસ્સતિ, એસ કિઞ્ચિ સલ્લક્ખેતું ન સક્ખિસ્સતી'તિ પજાનાતિ.

કસિણપરિકમ્મં કરોન્તેસુપિ 'એતસ્સ પરિકમ્મમત્તમેવ ભવિસ્સતિ, નિમિત્તં ઉપ્પાદેતું ન સક્ખિસ્સતિ; એસ પન નિમિત્તં ઉપ્પાદેતું સક્ખિસ્સતિ, અપ્પનં પાપેતું ન સક્ખિસ્સતિ; એસ અપ્પનં પાપેત્વા ઝાનં પાદકં કત્વા વિપસ્સનં પટ્ઠપેત્વા અરહત્તં ગણ્હિસ્સતી'તિ પજાનાતીતિ.

તતિયબલનિદ્દેસવણ્ણના.

ચતુત્થબલનિદ્દેસો

૮૧૨. ચતુત્થબલનિદ્દેસે **ખન્ધનાનત્તન્તિ** ‘અયં રૂપક્ખન્ધો નામ…પે॰… અયં વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો નામા’તિ એવં પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં નાનાકરણં પજાનાતિ. તેસુપિ ‘એકવિધેન રૂપક્ખન્ધો…પે॰… એકાદસવિધેન રૂપક્ખન્ધો. એકવિધેન વેદનાક્ખન્ધો…પે॰… બહુવિધેન વેદનાક્ખન્ધો…પે॰… એકવિધેન સઞ્ઞાક્ખન્ધો…પે॰… એકવિધેન સઙ્ખારક્ખન્ધો…પે॰… એકવિધેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો…પે॰… બહુવિધેન વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો’તિ એવં એકેકસ્સ ખન્ધસ્સ નાનત્તં પજાનાતિ. **આયતનનાનત્તન્તિ** ‘ઇદં ચક્ખાયતનં નામ…પે॰… ઇદં ધમ્માયતનં નામ. તત્થ દસાયતના કામાવચરા, દ્વે ચતુભૂમકા’તિ એવં આયતનનાનત્તં પજાનાતિ. **ધાતુનાનત્તન્તિ** ‘અયં ચક્ખુધાતુ નામ…પે॰… અયં મનોવિઞ્ઞાણધાતુ નામ. તત્થ સોળસ ધાતુયો કામાવચરા, દ્વે ચતુભૂમકા’તિ એવં ધાતુનાનત્તં પજાનાતિ.

પુન **અનેકધાતુનાનાધાતુલોકનાનત્તન્તિ** ઇદં ન કેવલં ઉપાદિન્નકસઙ્ખારલોકસ્સેવ નાનત્તં તથાગતો પજાનાતિ, અનુપાદિન્નકસઙ્ખારલોકસ્સાપિ નાનત્તં તથાગતો પજાનાતિયેવાતિ દસ્સેતું ગહિતં. પચ્ચેકબુદ્ધા હિ દ્વે ચ અગ્ગસાવકા ઉપાદિન્નકસઙ્ખારલોકસ્સાપિ નાનત્તં એકદેસતોવ જાનન્તિ નો નિપ્પદેસતો, અનુપાદિન્નકલોકસ્સ પન નાનત્તં ન જાનન્તિ. સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધો પન ‘ઇમાય નામ ધાતુયા ઉસ્સન્નાય ઇમસ્સ નામ રુક્ખસ્સ ખન્ધો સેતો હોતિ, ઇમસ્સ કાળકો, ઇમસ્સ મટ્ઠો; ઇમસ્સ બહલત્તચો, ઇમસ્સ તનુત્તચો; ઇમાય નામ ધાતુયા ઉસ્સન્નાય ઇમસ્સ રુક્ખસ્સ પત્તં વણ્ણસણ્ઠાનાદિવસેન એવરૂપં નામ હોતિ; ઇમાય પન ધાતુયા ઉસ્સન્નાય ઇમસ્સ રુક્ખસ્સ પુપ્ફં નીલકં હોતિ, પીતકં, લોહિતકં, ઓદાતં, સુગન્ધં , દુગ્ગન્ધં હોતિ; ઇમાય નામ ધાતુયા ઉસ્સન્નાય ફલં ખુદ્દકં હોતિ, મહન્તં, દીઘં, રસ્સં, વટ્ટં, સુસણ્ઠાનં, દુસ્સણ્ઠાનં, મટ્ઠં, ફરુસં, સુગન્ધં, દુગ્ગન્ધં, મધુરં, તિત્તકં, અમ્બિલં, કટુકં, કસાવં હોતિ; ઇમાય નામ ધાતુયા ઉસ્સન્નાય ઇમસ્સ રુક્ખસ્સ કણ્ટકો તિખિણો હોતિ, અતિખિણો, ઉજુકો, કુટિલો, તમ્બો, કાળકો, નીલો, ઓદાતો હોતી’તિ એવં અનુપાદિન્નકસઙ્ખારલોકસ્સ નાનત્તં પજાનાતિ. સબ્બઞ્ઞુબુદ્ધાનંયેવ હિ એતં બલં, ન અઞ્ઞેસન્તિ.

ચતુત્થબલનિદ્દેસવણ્ણના.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસો

૮૧૩. પઞ્ચમબલનિદ્દેસે **હીનાધિમુત્તિકા**તિ હીનજ્ઝાસયા. **પણીતાધિમુત્તિકા**તિ કલ્યાણજ્ઝાસયા. **સેવન્તી**તિ નિસ્સયન્તિ અલ્લીયન્તિ. **ભજન્તી**તિ ઉપસઙ્કમન્તિ. **પયિરુપાસન્તી**તિ પુનપ્પુનં ઉપસઙ્કમન્તિ. સચે હિ આચરિયુપજ્ઝાયા ન સીલવન્તો હોન્તિ, સદ્ધિવિહારિકા સીલવન્તો હોન્તિ, તે અત્તનો આચરિયુપજ્ઝાયેપિ ન ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તના સદિસે સારુપ્પભિક્ખૂયેવ ઉપસઙ્કમન્તિ. સચે આચરિયુપજ્ઝાયા સારુપ્પભિક્ખૂ, ઇતરે અસારુપ્પા, તેપિ ન આચરિયુપજ્ઝાયે ઉપસઙ્કમન્તિ, અત્તના સદિસે હીનાધિમુત્તિકે એવ ઉપસઙ્કમન્તિ.

એવં ઉપસઙ્કમનં પન ન કેવલં એતરહેવ, અતીતાનાગતેપીતિ દસ્સેતું **અતીતમ્પિ અદ્ધાનન્તિ**આદિમાહ. તં ઉત્તાનત્થમેવ. ઇદં પન દુસ્સીલાનં દુસ્સીલસેવનમેવ, સીલવન્તાનં સીલવન્તસેવનમેવ, દુપ્પઞ્ઞાનં દુપ્પઞ્ઞસેવનમેવ, પઞ્ઞવન્તાનં પઞ્ઞવન્તસેવનમેવ કો નિયામેતીતિ? અજ્ઝાસયધાતુ નિયામેતિ. સમ્બહુલા કિર ભિક્ખૂ એકં ગામં ગણભિક્ખાચારં ચરન્તિ. મનુસ્સા બહુભત્તં આહરિત્વા પત્તાનિ પૂરેત્વા ‘‘તુમ્હાકં યથાસભાગેન પરિભુઞ્જથા’’તિ દત્વા ઉય્યોજેસું. ભિક્ખૂપિ આહંસુ ‘‘આવુસો, મનુસ્સા ધાતુસંયુત્તકમ્મે પયોજેન્તી’’તિ. તિપિટકચૂળાભયત્થેરોપિ નાગદીપે ચેતિયં વન્દનાય પઞ્ચહિ ભિક્ખુસતેહિ સદ્ધિં ગચ્છન્તો એકસ્મિં ગામે મનુસ્સેહિ નિમન્તિતો. થેરેન ચ સદ્ધિં એકો અસારુપ્પભિક્ખુ અત્થિ. ધુરવિહારેપિ એકો અસારુપ્પભિક્ખુ

અત્થિ. દ્વીસુ ભિક્ખુસહસ્સેસુ ગામં ઓસરન્તેસુ તે ઉભોપિ જના, કિઞ્ચાપિ આગન્તુકેન નેવાસિકો નેવાસિકેન વા આગન્તુકો ન દિટ્ઠપુબ્બો, એવં સન્તેપિ, એકતો હુત્વા હસિત્વા હસિત્વા કથયમાના એકમન્તં અટ્ઠંસુ. થેરો દિસ્વા ''સમ્માસમ્બુદ્ધેન જાનિત્વા ધાતુસંયુત્તં કથિત''ન્તિ આહ.

એવં 'અજ્ઝાસયધાતુ નિયામેતી'તિ વત્વા ધાતુસંયુત્તેન અયમેવત્થો દીપેતબ્બો. ગિજ્ઝકૂટપબ્બતસ્મિઞ્હિ ગિલાનસેય્યાય નિપન્નો ભગવા આરક્ખણત્થાય પરિવારેત્વા વસન્તેસુ સારિપુત્તમોગ્ગલ્લાનાદીસુ એકમેકં અત્તનો અત્તનો પરિસાય સદ્ધિં ચઙ્કમન્તં ઓલોકેત્વા ભિક્ખૂ આમન્તેસિ ''પસ્સથ નો તુમ્હે, ભિક્ખવે, સારિપુત્તં સમ્બહુલેહિ ભિક્ખૂહિ સદ્ધિં ચઙ્કમન્ત''ન્તિ? ''એવં, ભન્તે''તિ. ''સબ્બે ખો એતે, ભિક્ખવે, ભિક્ખૂ મહાપઞ્ઞા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૯૯) સબ્બં વિત્થારેતબ્બન્તિ.

પઞ્ચમબલનિદ્દેસવણ્ણના.

છટ્ઠબલનિદ્દેસો

૮૧૪. છટ્ઠબલનિદ્દેસે **આસય**ન્તિ યત્થ સત્તા આસયન્તિ નિવસન્તિ, તં તેસં નિવાસટ્ઠાનં દિટ્ઠિગતં વા યથાભૂતં ઞાણં વા. **અનુસય**ન્તિ અપ્પહીનાનુસયિતં કિલેસં. **ચરિત**ન્તિ કાયાદીહિ અભિસઙ્ખતં કુસલાકુસલં. **અધિમુત્ત**ન્તિ અજ્ઝાસયં. **અપ્પરજક્ખે**તિઆદીસુ પઞ્ઞામયે અક્ખિમ્હિ અપ્પં પરિત્તં રાગદોસમોહરજં એતેસન્તિ **અપ્પરજક્ખા**. તસ્સેવ મહન્તતાય **મહારજક્ખા**. ઉભયેનાપિ મન્દકિલેસે મહાકિલેસે ચ સત્તે દસ્સેતિ. યેસં સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ તિક્ખાનિ, તે **તિક્ખિન્દ્રિયા**. યેસં તાનિ મુદૂનિ, તે **મુદિન્દ્રિયા**. યેસં આસયાદયો કોટ્ઠાસા સુન્દરા, તે **સ્વાકારા**. વિપરીતા **દ્વાકારા**. યે કથિતકારણં સલ્લક્ખેન્તિ, સુખેન સક્કા હોન્તિ વિઞ્ઞાપેતું, તે **સુવિઞ્ઞાપયા**. વિપરીતા **દુવિઞ્ઞાપયા**. યે અરિયમગ્ગપટિવેધસ્સ અનુચ્છવિકા ઉપનિસ્સયસમ્પન્ના, તે **ભબ્બા**. વિપરીતા **અભબ્બા**.

૮૧૫. એવં છટ્ઠબલસ્સ માતિકં ઠપેત્વા ઇદાનિ યથાપટિપાટિયા ભાજેન્તો **કતમો ચ સત્તાનં આસયો**તિઆદિમાહ. તત્થ **સસ્સતો લોકો**તિઆદીનં અત્થો હેટ્ઠા નિક્ખેપકણ્ડવણ્ણનાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧૦૫) વુત્તોયેવ. **ઇતિ ભવદિટ્ઠિસન્નિસ્સિતા વા**તિ એવં સસ્સતદિટ્ઠિં વા સન્નિસ્સિતા. સસ્સતદિટ્ઠિ હિ એત્થ ભવદિટ્ઠીતિ વુત્તા; ઉચ્છેદદિટ્ઠિ ચ વિભવદિટ્ઠીતિ. સબ્બદિટ્ઠીનઞ્હિ સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠી હિ સઙ્ગહિતત્તા સબ્બેપિ દિટ્ઠિગતિકા સત્તા ઇમાવ દ્વે દિટ્ઠિયો સન્નિસ્સિતા હોન્તિ. વુત્તમ્પિ ચેતં – ''દ્વયસન્નિસ્સિતો ખો પનાયં, કચ્ચાન, લોકો યેભુય્યેન – અત્થિતઞ્ચેવ નત્થિતઞ્ચા''તિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૫). એત્થ હિ **અત્થિતા**તિ સસ્સતં, **નત્થિતા**તિ ઉચ્છેદો. અયં તાવ વટ્ટસન્નિસ્સિતાનં પુથુજ્જનસત્તાનં આસયો.

ઇદાનિ વિવટ્ટસન્નિસ્સિતાનં સુદ્ધસત્તાનં આસયં દસ્સેતું **એતે વા પન ઉભો અન્તે અનુપગમ્મા**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **એતે વા પના**તિ એતેયેવ. **ઉભો અન્તે**તિ સસ્સતુચ્છેદસઙ્ખાતે દ્વે અન્તે. **અનુપગમ્મા**તિ અનલ્લીયિત્વા. **ઇદપ્પચ્ચયતા પટિચ્ચસમુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસૂ**તિ ઇદપ્પચ્ચયતાય ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ ચ. **અનુલોમિકા ખન્તી**તિ વિપસ્સનાઞાણં. **યથાભૂતં વા ઞાણ**ન્તિ મગ્ગઞાણં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યા પટિચ્ચસમુપ્પાદે ચેવ પટિચ્ચસમુપ્પન્નધમ્મેસુ ચ એતે ઉભો સસ્સતુચ્છેદઅન્તે અનુપગન્ત્વા વિપસ્સના પટિલદ્ધા, યઞ્ચ તતો ઉત્તરિમગ્ગઞાણં – અયં સત્તાનં આસયો, અયં વટ્ટસન્નિસ્સિતાનઞ્ચ વિવટ્ટસન્નિસ્સિતાનઞ્ચ સબ્બેસમ્પિ સત્તાનં આસયો, ઇદં વસનટ્ઠાનન્તિ. અયં આચરિયાનં સમાનત્થકથા.

વિતણ્ડવાદી પનાહ – ‘મગ્ગો નામ વાસં વિદ્ધંસેન્તો ગચ્છતિ, નનુ ત્વં મગ્ગો વાસોતિ વદેસી’તિ? સો વત્તબ્બો ‘ત્વં અરિયવાસભાણકો હોસિ ન હોસી’તિ? સચે પન ‘ન હોમી’તિ વદતિ, ‘અભાણકતાય ન જાનાસી’તિ વત્તબ્બો. સચે ‘ભાણકોસ્મી’તિ વદતિ, ‘સુત્તં આહરા’તિ વત્તબ્બો. સચે આહરતિ, ઇચ્ચેતં કુસલં; નો ચે આહરતિ સયં આહરિતબ્બં – ‘‘દસયિમે, ભિક્ખવે, અરિયવાસા, યે અરિયા આવસિંસુ વા આવસન્તિ વા આવસિસ્સન્તિ વા’’તિ (અ॰ નિ॰ ૧૦.૧૯). એતઞ્હિ સુત્તં મગ્ગસ્સ વાસભાવં દીપેતિ. તસ્મા સુકથિતમેવેતન્તિ. ઇદં પન ભગવા સત્તાનં આસયં જાનન્તો ઇમેસઞ્ચ દિટ્ઠિગતાનં વિપસ્સનાઞાણમગ્ગઞાણાનં અપ્પવત્તિક્ખણેપિ જાનાતિ એવ. વુત્તમ્પિ ચેતં –

> ‘‘કામં સેવન્તઞ્ઞેવ જાનાતિ ‘અયં પુગ્ગલો કામગરુકો કામાસયો કામાધિમુત્તો’તિ. નેક્ખમ્મં સેવન્તઞ્ઞેવ જાનાતિ ‘અયં પુગ્ગલો નેક્ખમ્મગરુકો નેક્ખમ્માસયો નેક્ખમ્માધિમુત્તો’તિ. બ્યાપાદં…પે॰… અબ્યાપાદં… થિનમિદ્ધં…પે॰… આલોકસઞ્ઞં નેક્ખમ્મં સેવન્તઞ્ઞેવ જાનાતિ સેવન્તઞ્ઞેવ જાનાતિ ‘અયં પુગ્ગલો આલોકસઞ્ઞાગરુકો આલોકસઞ્ઞાસયો આલોકસઞ્ઞાધિમુત્તો’’તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૩).

૮૧૬. અનુસયનિદ્દેસે કામરાગો ચ સો અપ્પહીનટ્ઠેન અનુસયો ચાતિ **કામરાગાનુસયો**. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. **યં લોકે પિયરૂપ**ન્તિ યં ઇમસ્મિં લોકે પિયજાતિકં. **સાતરૂપ**ન્તિ સાતજાતિકં અસ્સાદપદટ્ઠાનં ઇટ્ઠારમ્મણં. એત્થ **સત્તાનં રાગાનુસયો અનુસેતી**તિ એતસ્મિં ઇટ્ઠારમ્મણે સત્તાનં અપ્પહીનટ્ઠેન રાગાનુસયો અનુસેતિ. યથા નામ ઉદકે નિમુગ્ગસ્સ હેટ્ઠા ચ ઉપરિ ચ સમન્તભાગે ચ ઉદકમેવ હોતિ, એવમેવ ઇટ્ઠારમ્મણે રાગુપ્પત્તિ નામ સત્તાનં આચિણ્ણસમાચિણ્ણા. તથા અનિટ્ઠારમ્મણે પટિઘુપ્પત્તિ. **ઇતિ ઇમેસુ દ્વીસુ ધમ્મેસૂ**તિ એવં ઇમેસુ દ્વીસુ કામરાગપટિઘવન્તેસુ ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણધમ્મેસુ. **અવિજ્જાનુપતિતા**તિ કામરાગપટિઘસમ્પયુત્તા હુત્વા આરમ્મણકરણવસેન અવિજ્જા અનુપતિતા. **તદેકટ્ઠો**તિ તાય અવિજ્જાય સમ્પયુત્તેકટ્ઠવસેન એકટ્ઠો. **માનો ચ દિટ્ઠિ ચ વિચિકિચ્છા ચા**તિ નવવિધો માનો, દ્વાસટ્ઠિવિધા દિટ્ઠિ, અટ્ઠવત્થુકા ચ વિચિકિચ્છા. **ભવરાગાનુસયો** પનેત્થ કામરાગાનુસયેનેવ સઙ્ગહિતોતિ વેદિતબ્બો.

૮૧૭. ચરિતનિદ્દેસે તેરસ ચેતના **પુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**, દ્વાદસ **અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારો**, ચતસ્સો **આનેઞ્જાભિસઙ્ખારો**. તત્થ કામાવચરો **પરિત્તભૂમકો**, ઇતરો **મહાભૂમકો**. તીસુપિ વા એતેસુ યો કોચિ અપ્પવિપાકો પરિત્તભૂમકો, બહુવિપાકો મહાભૂમકોતિ વેદિતબ્બો.

૮૧૮. અધિમુત્તિનિદ્દેસો હેટ્ઠા પકાસિતોવ. કસ્મા પનાયં અધિમુત્તિ હેટ્ઠા વુત્તાપિ પુન ગહિતાતિ? અયઞ્હિ હેટ્ઠા પાટિયેક્કં બલદસ્સનવસેન ગહિતા, ઇધ સત્તાનં તિક્ખિન્દ્રિયમુદિન્દ્રિયભાવદસ્સનત્થં.

૮૧૯. મહારજક્ખનિદ્દેસે **ઉસ્સદગતાની**તિ વેપુલ્લગતાનિ. પહાનક્કમવસેન ચેસ ઉપ્પટિપાટિયા નિદ્દેસો કતો.

૮૨૦. **અનુસ્સદગતાની**તિ અવેપુલ્લગતાનિં. તિક્ખિન્દ્રિયમુદિન્દ્રિયનિદ્દેસે ઉપનિસ્સયઇન્દ્રિયાનિ નામ કથિતાનિ. ઉપ્પટિપાટિયા નિદ્દેસે પનેત્થ પયોજનં હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૮૨૩. તથા દ્વાકારનિદ્દેસાદીસુ **પાપાસયા**તિ અકુસલાસયા. **પાપચરિતા**તિ અપુઞ્ઞાભિસઙ્ખારપરિપૂરકા. **પાપાધિમુત્તિકા**તિ સક્કાયાભિરતા વટ્ટજ્ઝાસયા.

૮૨૪. સ્વાકારનિદ્દેસે યસ્મા કલ્યાણકો નામ અનુસયો નત્થિ, તસ્મા કલ્યાણાનુસયાતિ ન વુત્તં. સેસં વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બં.

૮૨૬. ભબ્બાભબ્બનિદ્દેસે **કમ્માવરણેના**તિ પઞ્ચવિધેન આનન્તરિયકમ્મેન. **કિલેસાવરણેના**તિ નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિયા. **વિપાકાવરણેના**તિ અહેતુકપટિસન્ધિયા. યસ્મા પન દુહેતુકાનમ્પિ અરિયમગ્ગપટિવેધો નત્થિ, તસ્મા દુહેતુકપટિસન્ધિપિ વિપાકાવરણમેવાતિ વેદિતબ્બા. **અસ્સદ્ધા**તિ બુદ્ધાદીસુ સદ્ધારહિતા. **અચ્છન્દિકા**તિ કત્તુકમ્યતાકુસલચ્છન્દરહિતા. ઉત્તરકુરુકા મનુસ્સા અચ્છન્દિકટ્ઠાનં પવિટ્ઠા. **દુપ્પઞ્ઞા**તિ ભવઙ્ગપઞ્ઞાય પરિહીના. ભવઙ્ગપઞ્ઞાય પન પરિપુણ્ણાયપિ યસ્સ ભવઙ્ગં લોકુત્તરસ્સ પાદકં ન હોતિ, સો દુપ્પઞ્ઞોયેવ નામ. **અભબ્બા નિયામં ઓક્કમિતું કુસલેસુ ધમ્મેસુ સમ્મત્ત**ન્તિ કુસલેસુ ધમ્મેસુ સમ્મત્તનિયામસઙ્ખાતં મગ્ગં ઓક્કમિતું અભબ્બા.

૮૨૭. **ન કમ્માવરણેના**તિઆદીનિ વુત્તવિપરિયાયેન વેદિતબ્બાનિ. ઇદં દ્વિન્નં ઞાણાનં ભાજનીયં – ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તિઞાણસ્સ ચ આસયાનુસયઞાણસ્સ ચ. એત્થ હિ આસયાનુસયઞાણેન ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તિઞાણમ્પિ ભાજિતં. ઇતિ ઇમાનિ દ્વે ઞાણાનિ એકતો હુત્વા એકં બલઞાણં નામ જાતન્તિ.

છટ્ઠબલનિદ્દેસવણ્ણના.

સત્તમબલનિદ્દેસો

૮૨૮. સત્તમબલનિદ્દેસે ઝાયતીતિ **ઝાયી. ચત્તારો ઝાયી**તિ ઝાયિનો ચત્તારો જના વુચ્ચન્તિ. તત્થ પઠમચતુક્કે તાવ પઠમો સમાપત્તિલાભી સમાનોયેવ 'ન લાભીમ્હી'તિ, કમ્મટ્ઠાનં સમાનંયેવ 'ન કમ્મટ્ઠાન'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ. અયં અપ્પગુણજ્ઝાનલાભીતિ વેદિતબ્બો. દુતિયો સમાપત્તિયા અલાભીયેવ 'લાભીમ્હી'તિ, અકમ્મટ્ઠાનં સમાનંયેવ 'કમ્મટ્ઠાન'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ. અયં નિદ્દાઝાયી નામ. નિદ્દાયિત્વા પટિબુદ્ધો એવં મઞ્ઞતિ. તતિયો સમાપત્તિલાભી સમાનો 'સમાપત્તિલાભીમ્હી'તિ, કમ્મટ્ઠાનમેવ સમાનં 'કમ્મટ્ઠાન'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ. અયં પગુણજ્ઝાનલાભીતિ વેદિતબ્બો. ચતુત્થો અલાભીયેવ 'અલાભીમ્હી'તિ, અકમ્મટ્ઠાનંયેવ 'અકમ્મટ્ઠાન'ન્તિ સઞ્ઞી હોતિ. એવમેત્થ દ્વે જના અજ્ઝાયિનોવ ઝાયીનં અન્તો પવિટ્ઠત્તા ઝાયીતિ વુત્તા.

દુતિયચતુક્કે સસઙ્ખારેન સપ્પયોગેન સમાધિપારિબન્ધિકધમ્મે વિક્ખમ્ભેન્તો **દન્ધં સમાપજ્જતિ** નામ. એકં દ્વે ચિત્તવારે ઠત્વા સહસા વુટ્ઠહન્તો **ખિપ્પં વુટ્ઠહતિ** નામ. સુખેનેવ પન સમાધિપારિબન્ધિકધમ્મે સોધેન્તો **ખિપ્પં સમાપજ્જતિ** નામ. યથાપરિચ્છેદેન અવુટ્ઠહિત્વા કાલં અતિનામેત્વા વુટ્ઠહન્તો **દન્ધં વુટ્ઠાતિ** નામ. ઇતરે દ્વેપિ ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બા. ઇમે ચત્તારોપિ જના સમાપત્તિલાભિનોવ.

તતિયચતુક્કે 'ઇદં ઝાનં પઞ્ચઙ્ગિકં, ઇદં ચતુરઙ્ગિક'ન્તિ એવં અઙ્ગવવત્થાનપરિચ્છેદે છેકો **સમાધિસ્મિં સમાધિકુસલો** નામ. નીવરણાનિ પન વિક્ખમ્ભેત્વા ચિત્તમઞ્જૂસાય ચિત્તં ઠપેતું અછેકો **નો સમાધિસ્મિં સમાપત્તિકુસલો** નામ. ઇતરેપિ તયો ઇમિનાવ નયેન વેદિતબ્બા. ઇમેપિ ચત્તારો સમાપત્તિલાભિનોયેવ.

ઇદાનિ યાનિ ઝાનાનિ નિસ્સાય ઇમે પુગ્ગલા 'ઝાયી' નામ જાતા, તાનિ દસ્સેતું **ચત્તારિ ઝાનાની**તિઆદિમાહ. તત્થ ચત્તારિ ઝાનાનિ તયો ચ વિમોક્ખા અત્થતો હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયમેવ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૬૦, ૨૪૮) પકાસિતા. સેસાનમ્પિ વિમોક્ખટ્ઠો તત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો. અપિચેત્થ પટિપાટિયા સત્ત અપ્પિતપ્પિતક્ખણે

પચ્ચનીકધમ્મેહિ વિમુચ્ચનતો ચ આરમ્મણે ચ અધિમુચ્ચનતો **વિમોક્ખો** નામ. અટ્ઠમો પન સબ્બસો સઞ્ઞાવેદયિતેહિ વિમુત્તત્તા અપગતવિમોક્ખો નામ. સમાધીસુ ચતુક્કનયપઞ્ચકનયેસુ પઠમજ્ઝાનસમાધિ **સવિતક્કસવિચારો** નામ. પઞ્ચકનયે દુતિયજ્ઝાનસમાધિ **અવિતક્કવિચારમત્તસમાધિ** નામ. ચતુક્કનયેપિ પઞ્ચકનયેપિ ઉપરિ તીસુ ઝાનેસુ સમાધિ **અવિતક્ક અવિચારસમાધિ** નામ. સમાપત્તીસુ હિ પટિપાટિયા અટ્ઠન્નં સમાપત્તીનં 'સમાધી'તિપિ નામં 'સમાપત્તી'તિપિ. કસ્મા? ચિત્તેકગ્ગતાસબ્ભાવતો. નિરોધસમાપત્તિયા તદભાવતો ન સમાધીતિ નામં.

હાનભાગિયો ધમ્મોતિ અપ્પગુણેહિ પઠમજ્ઝાનાદીહિ વુટ્ઠિતસ્સ સઞ્ઞામનસિકારાનં કામાદિઅનુપક્ખન્દનં. **વિસેસભાગિયો ધમ્મો**તિ પગુણેહિ પઠમજ્ઝાનાદીહિ વુટ્ઠિતસ્સ સઞ્ઞામનસિકારાનં દુતિયજ્ઝાનાદિઅનુપક્ખન્દનં. **વોદાનમ્પિ વુટ્ઠાનન્તિ** ઇમિના પગુણવોદાનં વુટ્ઠાનં નામ કથિતં. હેટ્ઠિમં હેટ્ઠિમઞ્હિ પગુણજ્ઝાનં ઉપરિમસ્સ ઉપરિમસ્સ પદટ્ઠાનં હોતિ. તસ્મા વોદાનમ્પિ વુટ્ઠાનન્તિ વુત્તં. **તમ્હા તમ્હા સમાધિમ્હા વુટ્ઠાનમ્પિ વુટ્ઠાનન્તિ** ઇમિના ભવઙ્ગવુટ્ઠાનં નામ કથિતં. ભવઙ્ગેન હિ સબ્બજ્ઝાનેહિ વુટ્ઠાનં હોતિ. નિરોધતો પન ફલસમાપત્તિયાવ વુટ્ઠહન્તિ. ઇદં પાળિમુત્તકવુટ્ઠાનં નામાતિ.

સત્તમબલનિદ્દેસવણ્ણના.

અટ્ઠમબલાદિનિદ્દેસો

૮૨૯. અટ્ઠમબલનિદ્દેસે **અનેકવિહિતં પુબ્બેનિવાસન્તિ**આદિ સબ્બમ્પિ વિસુદ્ધિમગ્ગે વિત્થારિતમેવ. નવમબલનિદ્દેસેપિ **દિબ્બેન ચક્ખુના**તિઆદિ સબ્બં તત્થેવ વિત્થારિતં.

નવમબલનિદ્દેસવણ્ણના.

દસમબલનિદ્દેસો

૮૩૧. દસમબલનિદ્દેસે **ચેતોવિમુત્તિન્તિ** ફલસમાધિં. **પઞ્ઞાવિમુત્તિન્તિ** ફલઞાણં. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવ. અયં તાવેત્થ આચરિયાનં સમાનત્થકથા. પરવાદી પનાહ – ''દસબલઞાણં નામ પાટિયેક્કં નત્થિ, સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સેવાયં પભેદો''તિ. તં ન તથા દટ્ઠબ્બં. અઞ્ઞમેવ હિ દસબલઞાણં, અઞ્ઞં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં. દસબલઞાણઞ્હિ સકસકકિચ્ચમેવ જાનાતિ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પન તમ્પિ તતો અવસેસમ્પિ જાનાતિ. દસબલઞાણેસુપિ હિ પઠમં કારણાકારણમેવ જાનાતિ, દુતિયં કમ્મન્તરવિપાકન્તરમેવ, તતિયં કમ્મપરિચ્છેદમેવ, ચતુત્થં ધાતુનાનત્તકરણમેવ, પઞ્ચમં સત્તાનં અજ્ઝાસયાધિમુત્તિમેવ, છટ્ઠં ઇન્દ્રિયાનં તિક્ખમુદુભાવમેવ, સત્તમં ઝાનાદીહિ સદ્ધિં તેસં સંકિલેસાદિમેવ, અટ્ઠમં પુબ્બેનિવુત્થખન્ધસન્તતિમેવ, નવમં સત્તાનં ચુતિપટિસન્ધિમેવ, દસમં સચ્ચપરિચ્છેદમેવ. સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં પન એતેહિ જાનિતબ્બઞ્ચ તતો ઉત્તરિતરઞ્ચ પજાનાતિ. એતેસં પન કિચ્ચં ન સબ્બં કરોતિ. તઞ્હિ ઝાનં હુત્વા અપ્પેતું ન સક્કોતિ, ઇદ્ધિ હુત્વા વિકુબ્બિતું ન સક્કોતિ, મગ્ગો હુત્વા કિલેસે ખેપેતું ન સક્કોતિ.

અપિચ પરવાદી એવં પુચ્છિતબ્બો – ''દસબલઞાણં નામ એતં સવિતક્કસવિચારં, અવિતક્કવિચારમત્તં, અવિતક્કાવિચારં, કામાવચરં, રૂપાવચરં, અરૂપાવચરં, લોકિયં, લોકુત્તર''ન્તિ? જાનન્તો ''પટિપાટિયા સત્ત

ઞાણાનિ સવિતક્કસવિચારાની’’તિ વક્ખતિ; તતો ‘‘પરાનિ દ્વે ઞાણાનિ અવિતક્કાવિચારાની’’તિ વક્ખતિ; ‘‘આસવક્ખયઞાણં સિયા સવિતક્કસવિચારં, સિયા અવિતક્કવિચારમત્તં, સિયા અવિતક્કવિચાર’’ન્તિ વક્ખતિ. તથા ‘‘પટિપાટિયા સત્ત કામાવચરાનિ, તતો દ્વે રૂપાવચરાનિ, અવસાને એકં લોકુત્તર’’ન્તિ વક્ખતિ; ‘‘સબ્બઞ્ઞુતઞાણં પન સવિતક્કસવિચારમેવ, કામાવચરમેવ, લોકિયમેવા’’તિ વક્ખતિ. ઇતિ અઞ્ઞદેવ દસબલઞાણં, અઞ્ઞં સબ્બઞ્ઞુતઞાણન્તિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ઞાણવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૭. ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગો

૧. એકકમાતિકાદિવણ્ણના

૮૩૨. ઇદાનિ તદનન્તરે ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગેપિ પઠમં માતિકં ઠપેત્વા નિક્ખિત્તપદાનુક્કમેન નિદ્દેસો કતો. તત્રાયં નિક્ખેપપરિચ્છેદો. આદિતો તાવ **જાતિમદો**તિઆદયો તેસત્તતિ એકકા નિક્ખિત્તા, તતો **કોધો ચ ઉપનાહો ચા**તિઆદયો અટ્ઠારસ દુકા, **અકુસલમૂલા**દયો પઞ્ચતિંસ તિકા, **આસવચતુક્કા**દયો ચુદ્દસ ચતુક્કા, **ઓરમ્ભાગિયસંયોજના**દયો પન્નરસ પઞ્ચકા, **વિવાદમૂલા**દયો ચુદ્દસ છક્કા, **અનુસયા**દયો સત્ત સત્તકા, **કિલેસવત્થુ**આદયો અટ્ઠ અટ્ઠકા, **આઘાતવત્થુ**આદયો નવ નવકા, **કિલેસવત્થુ**આદયો સત્ત દસકા, **અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાય અટ્ઠારસ તણ્હાવિચરિતાની**તિઆદયો છ અટ્ઠારસકાતિ સબ્બાનિપિ એતાનિ અટ્ઠ કિલેસસતાનિ નિક્ખિત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. અયં તાવ નિક્ખેપપરિચ્છેદો.

(૧.) એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૪૩-૮૪૪. ઇદાનિ યથાનિક્ખિત્તાય માતિકાય **તત્થ કતમો જાતિમદો**તિઆદિના નયેન આરદ્ધે નિદ્દેસવારે **જાતિં પટિચ્ચા**તિ જાતિં નિસ્સાય. એત્થ ચ અત્થિપટિચ્ચં નામ કથિતં, તસ્મા જાતિયા સતીતિ અયમેત્થ અત્થો. **ગોત્તં પટિચ્ચા**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. મદનવસેન **મદો**. મજ્જનાકારો **મજ્જના**. મજ્જિતભાવો **મજ્જિતત્તં**. **માનો મઞ્ઞના**તિઆદીનિ હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૧૨૧) વુત્તત્થાનેવ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં એવં જાતિયા સતિ તં જાતિં નિસ્સાય ઉપ્પન્નો મજ્જનાકારપ્પવત્તો માનો **જાતિમદો**તિ વુચ્ચતિ. સ્વાયં ખત્તિયાદીનં ચતુન્નમ્પિ વણ્ણાનં ઉપ્પજ્જતિ. જાતિસમ્પન્નો હિ ખત્તિયો 'માદિસો અઞ્ઞો નત્થિ. અવસેસા અન્તરા ઉટ્ઠાય ખત્તિયા જાતા. અહં પન વંસાગતખત્તિયો'તિ માનં કરોતિ. બ્રાહ્મણાદીસુપિ એસેવ નયો. ગોત્તમદનિદ્દેસાદીસુપિ ઇમિનાવુપાયેન અત્થો વેદિતબ્બો. ખત્તિયોપિ હિ 'અહં કોણ્ડઞ્ઞગોત્તો, અહં આદિચ્ચગોત્તો'તિ માનં કરોતિ. બ્રાહ્મણોપિ 'અહં કસ્સપગોત્તો , અહં ભારદ્વાજગોત્તો'તિ માનં કરોતિ. વેસ્સોપિ સુદ્દોપિ અત્તનો અત્તનો કુલગોત્તં નિસ્સાય માનં કરોતિ. અટ્ઠારસાપિ સેણિયો 'એકિસ્સા સેણિયા જાતમ્હા'તિ માનં કરોન્તિયેવ.

આરોગ્યમદાદીસુ 'અહં અરોગો, અવસેસા રોગબહુલા, ગદ્દુહનમત્તમ્પિ મય્હં બ્યાધિ નામ નત્થી'તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **આરોગ્યમદો** નામ.

'અહં તરુણો, અવસેસસત્તાનં અત્તભાવો પપાતે ઠિતરુક્ખસદિસો, અહં પન પઠમવયે ઠિતો'તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **યોબ્બનમદો** નામ.

'અહં ચિરં જીવિં, ચિરં જીવામિ, ચિરં જીવિસ્સામિ; સુખં જીવિં, સુખં જીવામિ, સુખં જીવિસ્સામી'તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **જીવિતમદો** નામ.

'અહં લાભી, અવસેસા સત્તા અપ્પલાભા, મય્હં પન લાભસ્સ પમાણં નામ નત્થી'તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **લાભમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા યં વા તં વા લભન્તિ, અહં પન સુકતં પણીતં ચીવરાદિપચ્ચયં લભામી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **સક્કારમદો** નામ.

‘અવસેસભિક્ખૂનં પાદપિટ્ઠિયં અક્કમિત્વા ગચ્છન્તા મનુસ્સા અયં સમણોતિપિ ન વન્દન્તિ, મં પન દિસ્વાવ વન્દન્તિ, પાસાણચ્છત્તં વિય ગરું કત્વા અગ્ગિક્ખન્ધં વિય ચ દુરાસદં કત્વા મઞ્ઞન્તી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **ગરુકારમદો** નામ.

‘ઉપ્પન્નો પઞ્હો મય્હમેવ મુખેન છિજ્જતિ, ભિક્ખાચારં ગચ્છન્તાપિ મમેવ પુરતો કત્વા પરિવારેત્વા ગચ્છન્તી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પુરેક્ખારમદો** નામ.

અગારિકસ્સ તાવ મહાપરિવારસ્સ ‘પુરિસસતમ્પિ પુરિસસહસ્સમ્પિ મં પરિવારેતિ,’ અનગારિયસ્સ પન ‘સમણસતમ્પિ સમણસહસ્સમ્પિ મં પરિવારેતિ, સેસા અપ્પપરિવારા, અહં મહાપરિવારો ચેવ સુચિપરિવારો ચા’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પરિવારમદો** નામ.

ભોગો પન કિઞ્ચાપિ લાભગ્ગહણેનેવ ગહિતો હોતિ, ઇમસ્મિં પન ઠાને નિક્ખેપરાસિ નામ ગહિતો; તસ્મા ‘અવસેસા સત્તા અત્તનો પરિભોગમત્તમ્પિ ન લભન્તિ, મય્હં પન નિધાનગતસ્સેવ ધનસ્સ પમાણં નત્થી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **ભોગમદો** નામ.

વણ્ણં પટિચ્ચાતિ સરીરવણ્ણમ્પિ ગુણવણ્ણમ્પિ પટિચ્ચ. ‘અવસેસા સત્તા દુબ્બણ્ણા દુરૂપા, અહં પન અભિરૂપો પાસાદિકો; અવસેસા સત્તા નિગ્ગુણા પત્થટઅકિત્તિનો, મય્હં પન કિત્તિસદ્દો દેવમનુસ્સેસુ પાકટો – ઇતિપિ થેરો બહુસ્સુતો, ઇતિપિ સીલવા, ઇતિપિ ધુતગુણયુત્તો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **વણ્ણમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા અપ્પસ્સુતા, અહં પન બહુસ્સુતો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **સુતમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા અપ્પટિભાના, મય્હં પન પટિભાનસ્સ પમાણં નત્થી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પટિભાનમદો** નામ.

‘અહં રત્તઞ્ઞૂ અસુકં બુદ્ધવંસં, રાજવંસં, જનપદવંસં, ગામવંસં, રત્તિન્દિવપરિચ્છેદં, નક્ખત્તમુહુત્તયોગં જાનામી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **રત્તઞ્ઞુમદો** નામ.

‘અવસેસા ભિક્ખૂ અન્તરા પિણ્ડપાતિકા જાતા, અહં પન જાતિપિણ્ડપાતિકો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પિણ્ડપાતિકમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા ઉઞ્ઞાતા અવઞ્ઞાતા, અહં પન અનુઞ્ઞાતો અનવઞ્ઞાતો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **અનવઞ્ઞાતમદો** નામ.

‘અવસેસાનં ઇરિયાપથો અપાસાદિકો, મય્હં પન પાસાદિકો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **ઇરિયાપથમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા છિન્નપક્ખકાકસદિસા, અહં પન મહિદ્ધિકો મહાનુભાવો’તિ વા ‘અહં યં યં કમ્મં કરોમિ, તં તં ઇજ્ઝતી’તિ વા મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **ઇદ્ધિમદો** નામ.

હેટ્ઠા પરિવારગ્ગહણેન યસો ગહિતોવ હોતિ. ઇમસ્મિં પન ઠાને **ઉપટ્ઠાકમદો** નામ ગહિતો. સો અગારિકેનપિ અનગારિકેનપિ દીપેતબ્બો. અગારિકો હિ એકચ્ચો અટ્ઠારસસુ સેણીસુ એકિસ્સા જેટ્ઠકો હોતિ, તસ્સ ‘અવસેસે પુરિસે અહં પટ્ઠપેમિ, અહં વિચારેમી’તિ ; અનગારિકોપિ એકચ્ચો કત્થચિ જેટ્ઠકો હોતિ, તસ્સ ‘અવસેસા ભિક્ખૂ મય્હં ઓવાદે વત્તન્તિ, અહં જેટ્ઠકો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **યસમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા દુસ્સીલા, અહં પન સીલવા’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **સીલમદો** નામ. ‘અવસેસસત્તાનં કુક્કુટસ્સ ઉદકપાનમત્તેપિ કાલે ચિત્તેકગ્ગતા નત્થિ, અહં પન ઉપચારપ્પનાનં લાભી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **ઝાનમદો** નામ.

‘અવસેસા સત્તા નિસ્સિપ્પા, અહં પન સિપ્પવા’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **સિપ્પમદો** નામ. ‘અવસેસા સત્તા રસ્સા, અહં પન દીઘો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **આરોહમદો** નામ. ‘અવસેસા સત્તા રસ્સા વા હોન્તિ દીઘા વા, અહં નિગ્રોધપરિમણ્ડલો’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પરિણાહમદો** નામ. ‘અવસેસસત્તાનં સરીરસણ્ઠાનં વિરૂપં બીભચ્છં, મય્હં પન મનાપં પાસાદિક’ન્તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **સણ્ઠાનમદો** નામ. ‘અવસેસાનં સત્તાનં સરીરે બહૂ દોસા, મય્હં પન સરીરે કેસગ્ગમત્તમ્પિ વજ્જં નત્થી’તિ મજ્જનવસેન ઉપ્પન્નો માનો **પારિપૂરિમદો** નામ.

૮૪૫. ઇમિના એત્તકેન ઠાનેન સવત્થુકં માનં કથેત્વા ઇદાનિ અવત્થુકં નિબ્બત્તિતમાનમેવ દસ્સેન્તો તત્થ **કતમો મદો**તિઆદિમાહ. તં ઉત્તાનત્થમેવ.

૮૪૬. પમાદનિદ્દેસે **ચિત્તસ્સ વોસ્સગ્ગો**તિ ઇમેસુ એત્તકેસુ ઠાનેસુ સતિયા અનિગ્ગણ્હિત્વા ચિત્તસ્સ વોસ્સજ્જનં; સતિવિરહોતિ અત્થો. **વોસ્સગ્ગાનુપ્પદાન**ન્તિ વોસ્સગ્ગસ્સ અનુપ્પદાનં; પુનપ્પુનં વિસ્સજ્જનન્તિ અત્થો. **અસક્કચ્ચકિરિયતા**તિ એતેસં દાનાદીનં કુસલધમ્માનં ભાવનાય પુગ્ગલસ્સ વા દેય્યધમ્મસ્સ વા અસક્કચ્ચકરણવસેન અસક્કચ્ચકિરિયા. સતતભાવો સાતચ્ચં. ન સતતભાવો અસાતચ્ચં. ન સાતચ્ચકિરિયતા **અસાતચ્ચકિરિયતા**. અનટ્ઠિતકરણં **અનટ્ઠિતકિરિયતા**. યથા નામ કકણ્ટકો થોકં ગન્ત્વા થોકં તિટ્ઠતિ, ન નિરન્તરં ગચ્છતિ, એવમેવ યો પુગ્ગલો એકદિવસં દાનં વા દત્વા પૂજં વા કત્વા ધમ્મં વા સુત્વા સમણધમ્મં વા કત્વા પુન ચિરસ્સં કરોતિ, ન નિરન્તરં પવત્તેતિ, તસ્સ સા કિરિયા અનટ્ઠિતકિરિયતાતિ વુચ્ચતિ. **ઓલીનવુત્તિતા**તિ નિરન્તરકરણસઙ્ખાતસ્સ વિપ્ફારસ્સેવ અભાવેન લીનવુત્તિતા. **નિક્ખિત્તછન્દતા**તિ કુસલકિરિયાય વીરિયછન્દસ્સ નિક્ખિત્તભાવો. **નિક્ખિત્તધુરતા**તિ વીરિયધુરસ્સ ઓરોપનં, ઓસક્કિતમાનસતાતિ અત્થો. **અનધિટ્ઠાન**ન્તિ કુસલકરણે પતિટ્ઠાભાવો. **અનનુયોગો**તિ અનનુયુઞ્જનં. **પમાદો**તિ પમજ્જનં. **યો એવરૂપો પમાદો**તિ ઇદં અત્થપરિયાયસ્સ બ્યઞ્જનપરિયાયસ્સ ચ પરિયન્તાભાવતો આકારદસ્સનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – ય્વાયં આદિતો પટ્ઠાય દસ્સિતો પમાદો, યો અઞ્ઞોપિ એવમાકારો એવંજાતિકો પમાદો પમજ્જનાકારવસેન પમજ્જના, પમજ્જિતભાવવસેન પમજ્જિતત્તન્તિ સઙ્ખં ગતો – અયં વુચ્ચતિ પમાદોતિ. લક્ખણતો પનેસ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ સતિવોસ્સગ્ગલક્ખણો, તત્થેવ સતિયા વિસ્સટ્ઠાકારો વેદિતબ્બો.

૮૪૭. થમ્ભનિદ્દેસે થદ્ધટ્ઠેન **થમ્ભો**; ખલિયા થદ્ધસાટકસ્સ વિય ચિત્તસ્સ થદ્ધતા એત્થ કથિતા. થમ્ભનાકારો **થમ્ભના**. થમ્ભિતસ્સ ભાવો **થમ્ભિતત્તં**. કક્ખળસ્સ પુગ્ગલસ્સ ભાવો **કક્ખળિયં**. ફરુસસ્સ પુગ્ગલસ્સ ભાવો **ફારુસિયં**. અભિવાદનાદિસામીચિરહાનં તસ્સા સામીચિયા અકરણવસેન ઉજુમેવ ઠપિતચિત્તભાવો **ઉજુચિત્તતા**. થદ્ધસ્સ અમુદુનો ભાવો **અમુદુતા**. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં થમ્ભો નામ વુચ્ચતિ, યેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો ગિલિતનઙ્ગલસીસો વિય અજગરો, વાતભરિતા વિય ભસ્તા ચેતિયં વા વુડ્ઢતરે વા દિસ્વા ઓનમિતું ન સક્કોતિ, પરિયન્તેનેવ ચરતિ. સ્વાયં ચિત્તસ્સ ઉદ્ધુમાતભાવલક્ખણોતિ વેદિતબ્બો.

૮૪૮. સારમ્ભનિદ્દેસે સારમ્ભનવસેન **સારમ્ભો**. પટિપ્ફરિત્વા સારમ્ભો **પટિસારમ્ભો**. સારમ્ભનાકારો **સારમ્ભના**. પટિપ્ફરિત્વા સારમ્ભના **પટિસારમ્ભના**. પટિસારમ્ભિતસ્સ ભાવો **પટિસારમ્ભિતત્તં**. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં સારમ્ભો નામ વુચ્ચતિ. સ્વાયં લક્ખણતો કરણુત્તરિયલક્ખણો નામ વુચ્ચતિ, યેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો તદ્દિગુણં તદ્દિગુણં કરોતિ. અગારિકો સમાનો એકેનેકસ્મિં ઘરવત્થુસ્મિં સજ્જિતે અપરો દ્વે વત્થૂનિ સજ્જેતિ, અપરો ચત્તારિ, અપરો અટ્ઠ, અપરો સોળસ. અનગારિકો સમાનો એકેનેકસ્મિં નિકાયે ગહિતે, 'નાહં એતસ્સ હેટ્ઠા ભવિસ્સામી'તિ અપરો દ્વે ગણ્હાતિ, અપરો તયો, અપરો ચત્તારો, અપરો પઞ્ચ. સારમ્ભવસેન હિ ગણ્હિતું ન વટ્ટતિ. અકુસલપક્ખો એસ નિરયગામિમગ્ગો. કુસલપક્ખવસેન પન એકસ્મિં એકં સલાકભત્તં દેન્તે દ્વે દાતું, દ્વે દેન્તે ચત્તારિ દાતું વટ્ટતિ. ભિક્ખુનાપિ પરેન એકસ્મિં નિકાયે ગહિતે, 'દ્વે નિકાયે ગહેત્વા સજ્ઝાયન્તસ્સ મે ફાસુ હોતી'તિ વિવટ્ટપક્ખે ઠત્વા તદુત્તરિ ગણ્હિતું વટ્ટતિ.

૮૪૯. અત્રિચ્છતાનિદ્દેસે યથા અરિયવંસસુત્તે (અ॰ નિ॰ ૪.૨૮) 'લામકલામકટ્ઠો ઇતરીતરટ્ઠો' એવં અગ્ગહેત્વા ચીવરાદીસુ યં યં લદ્ધં હોતિ, તેન તેન **અસન્તુટ્ઠસ્સ**; ગિહિનો વા પન રૂપસદ્દગન્ધરસફોટ્ઠબ્બેસુ યં યં લદ્ધં હોતિ, તેન તેન અસન્તુટ્ઠસ્સ. **ભિય્યોકમ્યતા**તિ વિસેસકામતા. ઇચ્છનકવસેન **ઇચ્છા**. ઇચ્છાવ **ઇચ્છાગતા**, ઇચ્છનાકારો વા. અત્તનો લાભં અતિચ્ચ ઇચ્છનભાવો **અતિચ્છતા**. **રાગો**તિઆદીનિ હેટ્ઠા વુત્તત્થાનેવ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અતિચ્છતા નામ વુચ્ચતિ. **અત્રિચ્છતા**તિપિ એતિસ્સા એવ નામં. લક્ખણતો પન સકલાભે અસન્તુટ્ઠિ પરલાભે ચ પત્થના – એતં અત્રિચ્છતાલક્ખણં. અત્રિચ્છપુગ્ગલસ્સ હિ અત્તના લદ્ધં પણીતમ્પિ લામકં વિય ખાયતિ, પરેન લદ્ધં લામકમ્પિ પણીતં વિય ખાયતિ; એકભાજને પક્કયાગુ વા ભત્તં વા પૂવો વા અત્તનો પત્તે પક્ખિત્તો લામકો વિય, પરસ્સ પત્તે પણીતો વિય ખાયતિ. અયં પન અત્રિચ્છતા પબ્બજિતાનમ્પિ હોતિ ગિહીનમ્પિ તિરચ્છાનગતાનમ્પિ.

તત્રિમાનિ વત્થૂનિ – એકો કિર કુટુમ્બિકો તિંસ ભિક્ખુનિયો નિમન્તેત્વા સપૂવં ભત્તં અદાસિ . સઙ્ઘત્થેરી સબ્બભિક્ખૂનીનં પત્તે પૂવં પરિવત્તાપેત્વા પચ્છા અત્તના લદ્ધમેવ ખાદિ. બારાણસિરાજાપિ 'અઙ્ગારપક્કમંસં ખાદિસ્સામી'તિ દેવિં આદાય અરઞ્ઞં પવિટ્ઠો એકં કિન્નરિં દિસ્વા, દેવિં પહાય, તસ્સાનુપદં ગતો. દેવી નિવત્તિત્વા અસ્સમપદં ગન્ત્વા કસિણપરિકમ્મં કત્વા અટ્ઠ સમાપત્તિયો પઞ્ચ ચ અભિઞ્ઞાયો પત્વા નિસિન્ના રાજાનં આગચ્છન્તં દિસ્વા આકાસે ઉપ્પતિત્વા અગમાસિ. રુક્ખે અધિવત્થા દેવતા ઇમં ગાથમાહ –

અત્રિચ્છં અતિલોભેન, અતિલોભમદેન ચ;
એવં હાયતિ અત્થમ્હા, અહંવ અસિતાભુયાતિ. (જા॰ ૧.૨.૧૬૮);

યથા ચન્દકિન્નરિં પત્થયન્તો અસિતાભુયા રાજધીતાય હીનો પરિહીનો, એવં અત્રિચ્છં અતિલોભેન અત્થમ્હ હાયતિ જીયતીતિ દેવતા રઞ્ઞા સદ્ધિં કેળિમકાસિ.

કસ્સપબુદ્ધકાલેપિ મિત્તવિન્દકો નામ સેટ્ઠિપુત્તો અસ્સદ્ધો અપ્પસન્નો માતરા ‘તાત, અજ્જ ઉપોસથિકો હુત્વા વિહારે સબ્બરત્તિં ધમ્મસવનં સુણ, સહસ્સં તે દસ્સામી’તિ વુત્તે ધનલોભેન ઉપોસથઙ્ગાનિ સમાદાય વિહારં ગન્ત્વા ‘ઇદં ઠાનં અકુતોભય’ન્તિ સલ્લક્ખેત્વા ધમ્માસનસ્સ હેટ્ઠા નિપન્નો સબ્બરત્તિં નિદ્દાયિત્વા ઘરં અગમાસિ. માતા પાતોવ યાગું પચિત્વા ઉપનામેસિ. સો સહસ્સં ગહેત્વાવ યાગું પિવિ. અથસ્સ એતદહોસિ – ‘ધનં સંહરિસ્સામી’તિ. સો નાવાય સમુદ્દં પક્ખન્દિતુકામો અહોસિ. અથ નં માતા ‘‘તાત, ઇમસ્મિં કુલે ચત્તાલીસકોટિધનં અત્થિ; અલં ગમનેના’’તિ વારેસિ. સો તસ્સા વચનં અનાદિયિત્વા ગચ્છતિ એવ. સા પુરતો અટ્ઠાસિ. અથ નં કુજ્ઝિત્વા ‘અયં મય્હં પુરતો તિટ્ઠતી’તિ પાદેન પહરિત્વા પતિતં માતરં અન્તરં કત્વા અગમાસિ. માતા ઉટ્ઠહિત્વા ‘‘માદિસાય માતરિ એવરૂપં કમ્મં કત્વા ગતસ્સ મે ગતટ્ઠાને સુખં ભવિસ્સતી’’તિ એવંસઞ્ઞી નામ ત્વં પુત્તાતિ આહ. તસ્સ નાવં આરુય્હ ગચ્છતો સત્તમે દિવસે નાવા અટ્ઠાસિ. અથ તે મનુસ્સા ‘‘અદ્ધા એત્થ પાપપુરિસો અત્થિ; સલાકં દેથા’’તિ સલાકા દીયમાના તસ્સેવ તિક્ખત્તું પાપુણિ. તે તસ્સ ઉળુમ્પં દત્વા તં સમુદ્દે પક્ખિપિંસુ. સો એકં દીપં ગન્ત્વા વિમાનપેતીહિ સદ્ધિં સમ્પત્તિં અનુભવન્તો તાહિ ‘‘પુરતો મા અગમાસી’’તિ વુચ્ચમાનોપિ તદ્દિગુણં સમ્પત્તિં પસ્સન્તો અનુપુબ્બેન ખુરચક્કધરં એકં પુરિસં અદ્દસ. તસ્સ તં ચક્કં પદુમપુપ્ફં વિય ઉપટ્ઠાતિ. સો તં આહ – ‘‘અમ્ભો, ઇદં તયા પિળન્ધપદુમં મય્હં દેહી’’તિ. ‘‘નયિદં, સામિ , પદુમં; ખુરચક્કં એત’’ન્તિ. સો ‘‘વઞ્ચેસિ મં ત્વં. કિં મે પદુમં ન દિટ્ઠપુબ્બ’’ન્તિ વત્વા ‘‘ત્વઞ્હિ લોહિતચન્દનં લિમ્પેત્વા પિળન્ધનં પદુમપુપ્ફં મય્હં ન દાતુકામોસી’’તિ આહ. સો ચિન્તેસિ – ‘અયમ્પિ મયા કતસદિસં કમ્મં કત્વા તસ્સ ફલં અનુભવિતુકામો’તિ. અથ નં ‘‘હન્દ રે’’તિ વત્વા તસ્સ મત્થકે ચક્કં પક્ખિપિત્વા પલાયિ. એતમત્થં વિદિત્વા સત્થા ઇમં ગાથમાહ –

‘‘ચતુબ્ભિ અટ્ઠજ્ઝગમા, અટ્ઠાહિ પિચ સોળસ;
સોળસાહિ ચ બાત્તિંસ, અત્રિચ્છં ચક્કમાસદો;
ઇચ્છાહતસ્સ પોસસ્સ, ચક્કં ભમતિ મત્થકે’’તિ. (જા॰ ૧.૧.૧૦૪);

અઞ્ઞતરોપિ અત્રિચ્છો અમચ્ચો સકવિસયં અતિક્કમિત્વા પરવિસયં પાવિસિ. તત્થ પોથિતો પલાયિત્વા એકસ્સ તાપસસ્સ વસનટ્ઠાનં પવિસિત્વા ઉપોસથઙ્ગાનિ અધિટ્ઠાય નિપજ્જિ. સો તાપસેન ‘કિં તે કત’ન્તિ પુચ્છિતો ઇમા ગાથાયો અભાસિ –

‘‘સકં નિકેતં અતિહીળયાનો,
અત્રિચ્છતા મલ્લગામં અગચ્છિં;
તતો જના નિક્ખમિત્વાન ગામા,
કોદણ્ડકેન પરિપોથયિંસુ મં.

‘‘સો ભિન્નસીસો રુહિરમક્ખિતઙ્ગો,
પચ્ચાગમાસિં સકં નિકેતં;
તસ્મા અહં પોસથં પાલયામિ,
અત્રિચ્છતા મા પુનરાગમાસી’’તિ. (જા॰ ૧.૧૪.૧૩૮-૧૩૯);

૮૫૦. મહિચ્છતાનિદ્દેસે મહન્તાનિ વત્થૂનિ ઇચ્છતિ, મહતી વાસ્સ ઇચ્છાતિ મહિચ્છો, તસ્સ ભાવો **મહિચ્છતા**. લક્ખણતો પન અસન્તગુણસમ્ભાવનતા પટિગ્ગહણે ચ પરિભોગે ચ અમત્તઞ્ઞુતા – એતં મહિચ્છતાલક્ખણં. મહિચ્છો હિ પુગ્ગલો યથા નામ કચ્છપુટવાણિજો પિળન્ધનભણ્ડકં હત્થેન ગહેત્વા ઉચ્છઙ્ગેપિ પક્ખિપિતબ્બયુત્તકં પક્ખિપિત્વા મહાજનસ્સ પસ્સન્તસ્સેવ ''અમ્મા, અસુકં ગણ્હથ, અસુકં ગણ્હથા''તિ મુખેન સંવિદહતિ. એવમેવ સો અપ્પમત્તકમ્પિ અત્તનો સીલં વા ગન્થં વા ધુતગુણં વા અન્તમસો અરઞ્ઞવાસમત્તકમ્પિ મહાજનસ્સ જાનન્તસ્સેવ સમ્ભાવેતુકામો હોતિ, સમ્ભાવેત્વા ચ પન સકટેહિપિ ઉપનીતે પચ્ચયે 'અલ'ન્તિ અવત્વા ગણ્હાતિ. તયો હિ પૂરેતું ન સક્કા – અગ્ગિ ઉપાદાનેન, સમુદ્દો ઉદકેન, મહિચ્છો પચ્ચયેહીતિ.

> અગ્ગિક્ખન્ધો સમુદ્દો ચ, મહિચ્છો ચાપિ પુગ્ગલો;
> બહુકે પચ્ચયે દેન્તે, તયો પેતે ન પૂરયે.

મહિચ્છપુગ્ગલો હિ વિજાતમાતુયાપિ મનં ગણ્હિતું ન સક્કોતિ, પગેવ ઉપટ્ઠાકાનં.

તત્રિમાનિ વત્થૂનિ – એકો કિર દહરભિક્ખુ પિટ્ઠપૂવે પિયાયતિ. અથસ્સ માતા પટિપત્તિં વીમંસમાના 'સચે મે પુત્તો પટિગ્ગહણે મત્તં જાનાતિ, સકલમ્પિ નં તેમાસં પૂવેહેવ ઉપટ્ઠહિસ્સામી'તિ વસ્સૂપનાયિકદિવસે પરિવીમંસમાના પઠમં એકં પૂવં અદાસિ, તસ્મિં નિટ્ઠિતે દુતિયં, તસ્મિમ્પિ નિટ્ઠિતે તતિયં. દહરો 'અલ'ન્તિ અવત્વા ખાદિયેવ. માતા તસ્સ અમત્તઞ્ઞુભાવં ઞત્વા 'અજ્જેવ મે પુત્તેન સકલતેમાસસ્સ પૂવા ખાદિતા'તિ દુતિયદિવસતો પટ્ઠાય એકપૂવમ્પિ ન અદાસિ.

તિસ્સમહારાજાપિ દેવસિકં ચેતિયપબ્બતે ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ દાનં દદમાનો 'મહારાજ, કિં એકમેવ ઠાનં ભજસિ? કિં અઞ્ઞત્થ દાતું ન વટ્ટતી'તિ જાનપદેહિ વુત્તો દુતિયદિવસે અનુરાધપુરે મહાદાનં દાપેસિ. એકભિક્ખુપિ પટિગ્ગહણે મત્તં ન અઞ્ઞાસિ. એકમેકેન પટિગ્ગહિતં ખાદનીયભોજનીયં દ્વે તયો જના ઉક્ખિપિંસુ. રાજા દુતિયદિવસે ચેતિયપબ્બતે ભિક્ખુસઙ્ઘં નિમન્તાપેત્વા રાજન્તેપુરં આગતકાલે ''પત્તં દેથા''તિ આહ. ''અલં, મહારાજ, અત્તનો પમાણેન ભિક્ખં ગણ્હિસ્સતી''તિ એકભિક્ખુપિ પત્તં ન અદાસિ. સબ્બે પમાણયુત્તકમેવ પટિગ્ગહેસું. અથ રાજા આહ – ''પસ્સથ તુમ્હાકં ભિક્ખૂસુ એકોપિ મત્તં ન જાનાતિ. હિય્યો કિઞ્ચિ અવસેસં નાહોસિ. અજ્જ ગહિતં મન્દં, અવસેસમેવ બહૂ''તિ તેસં મત્તઞ્ઞુતાય અત્તમનો ઇતરેસઞ્ચ અમત્તઞ્ઞુતાય અનત્તમનો અહોસિ.

૮૫૧. પાપિચ્છતાનિદ્દેસે **અસ્સદ્ધો સમાનો સદ્ધોતિ મં જનો જાનાતૂ**તિઆદીસુ એવં ઇચ્છન્તો કિં કરોતિ? અસ્સદ્ધો સદ્ધાકારં દસ્સેતિ; દુસ્સીલાદયો સીલવન્તાદીનં આકારં દસ્સેન્તિ. કથં? અસ્સદ્ધો તાવ મહામહદિવસે મનુસ્સાનં વિહારં આગમનવેલાય સમ્મજ્જનિં આદાય વિહારં સમ્મજ્જતિ, કચવરં છડ્ડેતિ, મનુસ્સેહિ દિટ્ઠભાવં ઞત્વા ચેતિયઙ્ગણં ગચ્છતિ, તત્થાપિ સમ્મજ્જિત્વા કચવરં છડ્ડેતિ, વાલિકં સમં કરોતિ, આસનાનિ ધોવતિ, બોધિમ્હિ ઉદકં સિઞ્ચતિ. મનુસ્સા દિસ્વા 'નત્થિ મઞ્ઞે અઞ્ઞો ભિક્ખુ વિહારજગ્ગનકો, અયમેવ ઇમં વિહારં પટિજગ્ગતિ, સદ્ધો થેરો'તિ ગમનકાલે નિમન્તેત્વા ગચ્છન્તિ. દુસ્સીલોપિ ઉપટ્ઠાકાનં સમ્મુખે વિનયધરં ઉપસઙ્કમિત્વા પુચ્છતિ ''ભન્તે, મયિ ગચ્છન્તે ગોણો ઉબ્બિગ્ગો. તેન ધાવતા તિણાનિ છિન્નાનિ. સમ્મજ્જન્તસ્સ મે તિણાનિ છિજ્જન્તિ. ચઙ્કમન્તસ્સ મે પાણકા મીયન્તિ. ખેળં પાતેન્તસ્સ અસતિયા તિણમત્થકે પતતિ; તત્થ તત્થ કિં હોતી''તિ? ''અનાપત્તિ, આવુસો, અસઞ્ચિચ્ચ અસતિયા અજાનન્તસ્સા''તિ ચ વુત્તે ''ભન્તે, મય્હં ગરુકં વિય ઉપટ્ઠાતિ; સુટ્ઠુ વીમંસથા''તિ ભણતિ. તં સુત્વા મનુસ્સા 'અમ્હાકં અય્યો એત્તકેપિ કુક્કુચ્ચાયતિ! અઞ્ઞસ્મિં

ઓળારિકે કિં નામ કરિસ્સતિ; નત્થિ ઇમિના સદિસો સીલવાતિ પસન્ના સક્કારં કરોન્તિ. અપ્પસ્સુતોપિ ઉપટ્ઠાકમજ્ઝે નિસિન્નો ''અસુકો તિપિટકધરો, અસુકો ચતુનિકાયિકો મય્હં અન્તેવાસિકો, મમ સન્તિકે તેહિ ધમ્મો ઉગ્ગહિતો''તિ વદતિ. મનુસ્સા 'અમ્હાકં અય્યેન સદિસો બહુસ્સુતો નત્થિ, એતસ્સ કિર સન્તિકે અસુકેન ચ અસુકેન ચ ધમ્મો ઉગ્ગહિતો'તિ પસન્ના સક્કારં કરોન્તિ.

સઙ્ગણિકારામોપિ મહામહદિવસે દીઘપીઠઞ્ચ અપસ્સયઞ્ચ ગાહાપેત્વા વિહારપચ્ચન્તે રુક્ખમૂલે દિવાવિહારં નિસીદતિ. મનુસ્સા આગન્ત્વા ''થેરો કુહિ''ન્તિ પુચ્છન્તિ. ''ગણ્ઠિકપુત્તા નામ ગણ્ઠિકા એવ હોન્તિ. તેન થેરો એવરૂપે કાલે ઇધ ન નિસીદતિ, વિહારપચ્ચન્તે દિવાટ્ઠાને દીઘચઙ્કમે વિહરતી''તિ વદન્તિ. સોપિ દિવસભાગં વીતિનામેત્વા નલાટે મક્કટસુત્તં અલ્લિયાપેત્વા પીઠં ગાહાપેત્વા આગમ્મ પરિવેણદ્વારે નિસીદતિ. મનુસ્સા ''કહં, ભન્તે, ગતત્થ? આગન્ત્વા ન અદ્દસમ્હા''તિ વદન્તિ. ''ઉપાસકા, અન્તોવિહારો આકિણ્ણો; દહરસામણેરાનં વિચરણટ્ઠાનમેતં સટ્ઠિહત્થચઙ્કમે દિવાટ્ઠાને નિસીદિમ્હા''તિ અત્તનો પવિવિત્તભાવં જાનાપેતિ.

કુસીતોપિ ઉપટ્ઠાકમજ્ઝે નિસિન્નો ''ઉપાસકા, તુમ્હેહિ ઉક્કાપાતો દિટ્ઠો''તિ વદતિ. ''ન પસ્સામ, ભન્તે; કાય વેલાય અહોસી''તિ ચ પુટ્ઠો ''અમ્હાકં ચઙ્કમનવેલાયા''તિ વત્વા ''ભૂમિચાલસદ્દં અસ્સુત્થા''તિ પુચ્છતિ. ''ન સુણામ, ભન્તે; કાય વેલાયા''તિ પુટ્ઠો ''મજ્ઝિમયામે અમ્હાકં આલમ્બનફલકં અપસ્સાય ઠિતકાલે''તિ વત્વા ''મહાઓભાસો અહોસિ; સો વો દિટ્ઠો''તિ પુચ્છતિ. ''કાય વેલાય, ભન્તે''તિ ચ વુત્તે ''મય્હં ચઙ્કમમ્હા ઓતરણકાલે''તિ વદતિ. મનુસ્સા 'અમ્હાકં થેરો તીસુપિ યામેસુ ચઙ્કમેયેવ હોતિ; નત્થિ અય્યેન સદિસો આરદ્ધવીરિયો'તિ પસન્ના સક્કારં કરોન્તિ.

મુટ્ઠસ્સતીપિ ઉપટ્ઠાકમજ્ઝે નિસિન્નો ''મયા અસુકકાલે નામ દીઘનિકાયો ઉગ્ગહિતો, અસુકકાલે મજ્ઝિમો, સંયુત્તકો, અઙ્ગુત્તરિકો; અન્તરા ઓલોકનં નામ નત્થિ, ઇચ્છિતિચ્છતટ્ઠાને મુખારુળ્હોવ તન્તિ આગચ્છતિ; ઇમે પનઞ્ઞે ભિક્ખૂ એળકા વિય મુખં ફન્દાપેન્તા વિહરન્તી''તિ વદતિ. મનુસ્સા 'નત્થિ અય્યેન સદિસો ઉપટ્ઠિતસતી'તિ પસન્ના સક્કારં કરોન્તિ.

અસમાહિતોપિ ઉપટ્ઠાકાનં સમ્મુખે અટ્ઠકથાચરિયે પઞ્હં પુચ્છતિ – 'કસિણં નામ કથં ભાવેતિ? કિત્તકેન નિમિત્તં ઉપ્પન્નં નામ હોતિ? કિત્તકેન ઉપચારો? કિત્તકેન અપ્પના? પઠમસ્સ ઝાનસ્સ કતિ અઙ્ગાનિ? દુતિયસ્સ તતિયસ્સ ચતુત્થસ્સ ઝાનસ્સ કતિ અઙ્ગાનિ''તિ પુચ્છતિ. તેહિ અત્તનો ઉગ્ગહિતાનુરૂપેન કથિતકાલે સિતં કત્વા 'કિં, આવુસો, એવં ન હોસી'તિ વુત્તે 'વટ્ટતિ, ભન્તે'તિ અત્તનો સમાપત્તિલાભિતં સૂચેતિ. મનુસ્સા 'સમાપત્તિલાભી અય્યો'તિ પસન્ના સક્કારં કરોન્તિ.

દુપ્પઞ્ઞોપિ ઉપટ્ઠાકાનં મજ્ઝે નિસિન્નો 'મજ્ઝિમનિકાયે મે પઞ્ચત્તયં ઓલોકેન્તસ્સ સહિદ્ધિયાવ મગ્ગો આગતો. પરિયત્તિ નામ અમ્હાકં ન દુક્કરા. પરિયત્તિવાવટો પન દુક્ખતો ન મુચ્ચતીતિ પરિયત્તિં વિસ્સજ્જયિમ્હા'તિઆદીનિ વદન્તો અત્તનો મહાપઞ્ઞતં દીપેતિ. એવં વદન્તો પનસ્સ સાસને પહારં દેતિ. ઇમિના સદિસો મહાચોરો નામ નત્થિ. ન હિ પરિયત્તિધરો દુક્ખતો ન મુચ્ચતીતિ. અખીણાસવોપિ ગામદારકે દિસ્વા 'તુમ્હાકં માતાપિતરો અમ્હે કિં વદન્તી''તિ? ''અરહાતિ વદન્તિ, ભન્તે''તિ. 'યાવ છેકા ગહપતિકા, ન સક્કા વઞ્ચેતુ'ન્તિ અત્તનો ખીણાસવભાવં દીપેતિ.

અઞ્ઞેપિ ચેત્થ **ચાટિઅરહન્તપારોહઅરહન્તા**દયો વેદિતબ્બા – એકો કિર કુહકો અન્તોગબ્ભે ચાટિં નિખણિત્વા મનુસ્સાનં આગમનકાલે પવિસતિ. મનુસ્સા ‘કહં થેરો’તિ પુચ્છન્તિ. ‘અન્તોગબ્ભે’તિ ચ વુત્તે પવિસિત્વા વિચિનન્તાપિ અદિસ્વા નિક્ખમિત્વા ‘નત્થિ થેરો’તિ વદન્તિ. ‘અન્તોગબ્ભેયેવ થેરો’તિ ચ વુત્તે પુન પવિસન્તિ. થેરો ચાટિતો નિક્ખમિત્વા પીઠે નિસિન્નો હોતિ. તતો તેહિ ‘મયં, ભન્તે, પુબ્બે અદિસ્વા નિક્ખન્તા, કહં તુમ્હે ગતત્થા’’તિ વુત્તે ‘સમણા નામ અત્તનો ઇચ્છિતિચ્છિતટ્ઠાનં ગચ્છન્તી’તિ વચનેન અત્તનો ખીણાસવભાવં દીપેતિ.

અપરોપિ કુહકો એકસ્મિં પબ્બતે પણ્ણસાલાયં વસતિ. પણ્ણસાલાય ચ પચ્છતો પપાતટ્ઠાને એકો કચ્છકરુક્ખો અત્થિ. તસ્સ પારોહો ગન્ત્વા પરભાગે ભૂમિયં પતિટ્ઠિતો. મનુસ્સા મગ્ગેનાગન્ત્વા નિમન્તેન્તિ. સો પત્તચીવરમાદાય પારોહેન ઓતરિત્વા ગામદ્વારે અત્તાનં દસ્સેતિ. તતો મનુસ્સેહિ પચ્છા આગન્ત્વા ‘કતરેન મગ્ગેન આગતત્થ, ભન્તે’તિ પુટ્ઠો ‘સમણાનં આગતમગ્ગો નામ પુચ્છિતું ન વટ્ટતિ, અત્તનો ઇચ્છિતિચ્છિતટ્ઠાનેનેવ આગચ્છન્તી’તિ વચનેન ખીણાસવભાવં દીપેતિ. તં પન કુહકં એકો વિદ્ધકણ્ણો ઞત્વા ‘પરિગ્ગહેસ્સામિ ન’ન્તિ એકદિવસં પારોહેન ઓતરન્તં દિસ્વા પચ્છતો છિન્દિત્વા અપ્પમત્તકેન ઠપેસિ. સો ‘પારોહતો ઓતરિસ્સામી’તિ ‘ઠ’ન્તિ પતિતો, મત્તિકા પત્તો ભિજ્જિ. સો ‘ઞાતોમ્હી’તિ નિક્ખમિત્વા પલાયિ. પાપિચ્છસ્સ ભાવો **પાપિચ્છતા**. લક્ખણતો પન અસન્તગુણસમ્ભાવનતા, પટિગ્ગહણે ચ અમત્તઞ્ઞુતા; એતં પાપિચ્છતાલક્ખણન્તિ વેદિતબ્બં.

૮૫૨. સિઙ્ગનિદ્દેસે વિજ્ઝનટ્ઠેન **સિઙ્ગં**; નાગરિકભાવસઙ્ખાતસ્સ કિલેસસિઙ્ગસ્સેતં નામં. સિઙ્ગારભાવો **સિઙ્ગારતા**, સિઙ્ગારકરણાકારો વા. ચતુરભાવો **ચતુરતા**. તથા **ચાતુરિયં**. પરિક્ખતભાવો **પરિક્ખતતા**; પરિખણિત્વા ઠપિતસ્સેવ દળ્હસિઙ્ગારભાવસ્સેતં નામં . ઇતરં તસ્સેવ વેવચનં. એવં સબ્બેહિપિ પદેહિ કિલેસસિઙ્ગારતાવ કથિતા.

૮૫૩. તિન્તિણનિદ્દેસે **તિન્તિણ**ન્તિ ખીયનં. તિન્તિણાયનાકારો **તિન્તિણાયના**. તિન્તિણેન અયિતસ્સ તિન્તિણસમઙ્ગિનો ભાવો **તિન્તિણાયિતત્તં**. લોલુપભાવો **લોલુપ્પં**. ઇતરે દ્વે આકારભાવનિદ્દેસા. **પુચ્છઞ્જિકતા**તિ લાભલભનકટ્ઠાને વેધનાકમ્પના નીચવુત્તિતા. **સાધુકમ્યતા**તિ પણીતપણીતાનં પત્થના. એવં સબ્બેહિપિ પદેહિ સુવાનદોણિયં કઞ્જિયં પિવનકસુનખસ્સ અઞ્ઞં સુનખં દિસ્વા ભુભુક્કરણં વિય ‘તવ સન્તકં, મમ સન્તક’ન્તિ કિલેસવસેન ખીયનાકારો કથિતો.

૮૫૪. ચાપલ્યનિદ્દેસે આકોટિતપચ્ચાકોટિતભાવાદીહિ ચીવરસ્સ મણ્ડના **ચીવરમણ્ડના**. મણિવણ્ણચ્છવિકરણાદીહિ પત્તસ્સ મણ્ડના **પત્તમણ્ડના**. ચિત્તકમ્માદીહિ પુગ્ગલિકસેનાસનસ્સ મણ્ડના **સેનાસનમણ્ડના**. **ઇમસ્સ વા પૂતિકાયસ્સા**તિ ઇમસ્સ મનુસ્સસરીરસ્સ. યથા હિ તદહુજાતોપિ સિઙ્ગાલો જરસિઙ્ગાલોત્વેવ ઊરુપ્પમાણાપિ ચ ગળોચિલતા પૂતિલતાત્વેવ સઙ્ખં ગચ્છતિ, એવં સુવણ્ણવણ્ણોપિ મનુસ્સકાયો પૂતિકાયોત્વેવ વુચ્ચતિ. તસ્સ અન્તરન્તરા રત્તવણ્ણપણ્ડુવણ્ણાદીહિ નિવાસનપારુપનાદીહિ સજ્જના **મણ્ડના** નામ. **બાહિરાનં વા પરિક્ખારાન**ન્તિ ઠપેત્વા પત્તચીવરં સેસપરિક્ખારાનં; અથવા યા એસા ચીવરમણ્ડના પત્તમણ્ડનાતિ વુત્તા, સા તેહિ વા પરિક્ખારેહિ કાયસ્સ મણ્ડના તેસં વા બાહિરપરિક્ખારાનં મણ્ડેત્વા ઠપનવસેન મણ્ડનાતિ એવમેત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. **મણ્ડના વિભૂસના**તિ એત્થ ઊનટ્ઠાનસ્સ પૂરણવસેન **મણ્ડના**, છવિરાગાદિવસેન **વિભૂસના**તિ વેદિતબ્બા. **કેળના**તિ કીળના. **પરિકેળના**તિ પરિકીળના. **ગિદ્ધિકતા**તિ ગેધયુત્તતા. **ગિદ્ધિકત્ત**ન્તિ તસ્સેવ વેવચનં. ચપલભાવો **ચપલતા**. તથા **ચાપલ્યં**. **ઇદં વુચ્ચતી**તિ ઇદં ચાપલ્યં નામ વુચ્ચતિ, યેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો વસ્સસતિકોપિ સમાનો તદહુજાતદારકો વિય હોતિ.

૮૫૫. અસભાગવુત્તિનિદ્દેસે **વિપ્પટિકૂલગ્ગાહિતા**તિ અનનુલોમગ્ગાહિતા. **વિપચ્ચનીકસાતતા**તિ વિપચ્ચનીકેન પટિવિરુદ્ધકરણેન સુખાયના. અનાદરભાવો **અનાદરિયં**. તથા **અનાદરિયતા**. અગારવસ્સ ભાવો **અગારવતા**. જેટ્ઠકભાવસ્સ અકરણં **અપ્પતિસ્સવતા**. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અસભાગવુત્તિ નામ વુચ્ચતિ; વિસભાગજીવિકતાતિ અત્થો; યાય સમન્નાગતો પુગ્ગલો માતરં પિતરં વા ગિલાનં પટિવત્તિત્વાપિ ન ઓલોકેતિ; પિતુસન્તકસ્સ કારણા માતરા સદ્ધિં, માતુસન્તકસ્સ કારણા પિતરા સદ્ધિં કલહં કરોતિ; વિસભાગજીવિતં જીવતિ, માતાપિતૂનં સન્તકસ્સ કારણા જેટ્ઠેન વા કનિટ્ઠેન વા ભાતરા સદ્ધિં કલહં કરોતિ, નિલ્લજ્જવચનં વદતિ, આચરિયસ્સ વા ઉપજ્ઝાયસ્સ વા વત્તપટિવત્તં ન કરોતિ, ગિલાનં ન ઉપટ્ઠાતિ, બુદ્ધસ્સ ભગવતો ચેતિયદસ્સનટ્ઠાને ઉચ્ચારં વા પસ્સાવં વા કરોતિ, ખેળમ્પિ સિઙ્ઘાણિકમ્પિ છડ્ડેતિ, છત્તં ધારેતિ, ઉપાહના આરુય્હ ગચ્છતિ, બુદ્ધસાવકેસુ ન લજ્જતિ, સઙ્ઘે ચિત્તીકારં ન કરોતિ, માતિમત્તપિતિમત્તાદીસુ ગરુટ્ઠાનીયેસુ હિરોત્તપ્પં ન પચ્ચુપટ્ઠાપેતિ. તસ્સેવં પવત્તમાનસ્સ સબ્બા પેસા કિરિયા માતરીતિઆદીસુપિ વત્થૂસુ અસભાગવુત્તિતા નામ હોતિ.

૮૫૬. અરતિનિદ્દેસે **પન્તેસૂ**તિ દૂરેસુ વિવિત્તેસુ વા. **અધિકુસલેસૂ**તિ સમથવિપસ્સનાધમ્મેસુ. **અરતી**તિ રતિપટિક્ખેપો. **અરતિતા**તિ અરમણાકારો. **અનભિરતી**તિ અનભિરતભાવો. **અનભિરમણા**તિ અનભિરમણાકારો. **ઉક્કણ્ઠિતા**તિ ઉક્કણ્ઠનાકારો. **પરિતસ્સિતા**તિ ઉક્કણ્ઠનવસેનેવ પરિતસ્સના.

૮૫૭. તન્દીનિદ્દેસે **તન્દી**તિ જાતિઆલસિયં. **તન્દિયના**તિ તન્દિયનાકારો. **તન્દિમનકતા**તિ તન્દિયા અભિભૂતચિત્તતા. અલસસ્સ ભાવો **આલસ્યં**. આલસ્યાયનાકારો **આલસ્યાયના**. અલસ્યાયિતસ્સ ભાવો **આલસ્યાયિતત્તં**. ઇતિ સબ્બેહિપિ ઇમેહિ પદેહિ કિલેસવસેન કાયાલસિયં કથિતં.

૮૫૮. વિજમ્ભિતાનિદ્દેસે **જમ્ભના**તિ ફન્દના. પુનપ્પુનં જમ્ભના **વિજમ્ભના**. **આનમના**તિ પુરતો નમના. **વિનમના**તિ પચ્છતો નમના. **સન્નમના**તિ સમન્તતો નમના. **પણમના**તિ યથા હિ તન્તતો ઉટ્ઠિતપેસકારો કિસ્મિઞ્ચિદેવ ગહેત્વા ઉજુકં કાયં ઉસ્સાપેતિ, એવં કાયસ્સ ઉદ્ધં ઠપના. **બ્યાધિયક**ન્તિ ઉપ્પન્નબ્યાધિતા. ઇતિ સબ્બેહિપિ ઇમેહિ પદેહિ કિલેસવસેન કાયફન્દનમેવ કથિતં.

૮૫૯. ભત્તસમ્મદનિદ્દેસે **ભુત્તાવિસ્સા**તિ ભુત્તવતો. **ભત્તમુચ્છા**તિ ભત્તગેલઞ્ઞં; બલવભત્તેન હિ મુચ્છાપત્તો વિય હોતિ. **ભત્તકિલમથો**તિ ભત્તેન કિલન્તભાવો. **ભત્તપરિળાહો**તિ ભત્તદરથો. તસ્મિઞ્હિ સમયે પરિળાહુપ્પત્તિયા ઉપહતિન્દ્રિયો હોતિ, કાયો જીરતિ. **કાયદુટ્ઠુલ્લ**ન્તિ ભત્તં નિસ્સાય કાયસ્સ અકમ્મઞ્ઞતા.

૮૬૦. ચેતસો લીનત્તનિદ્દેસો હેટ્ઠા ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં વુત્તત્થોયેવ. ઇમેહિ પન સબ્બેહિપિ પદેહિ કિલેસવસેન ચિત્તસ્સ ગિલાનાકારો કથિતોતિ વેદિતબ્બો.

૮૬૧. કુહનાનિદ્દેસે **લાભસક્કારસિલોકસન્નિસ્સિતસ્સા**તિ લાભઞ્ચ સક્કારઞ્ચ કિત્તિસદ્દઞ્ચ નિસ્સિતસ્સ, પત્થયન્તસ્સાતિ અત્થો. **પાપિચ્છસ્સા**તિ અસન્તગુણદીપનકામસ્સ. **ઇચ્છાપકતસ્સા**તિ ઇચ્છાય અપકતસ્સ, ઉપદ્દુતસ્સાતિ અત્થો.

ઇતો પરં યસ્મા પચ્ચયપટિસેવન સામન્તજપ્પનઇરિયાપથસન્નિસ્સિતવસેન મહાનિદ્દેસે તિવિધં કુહનવત્થુ આગતં, તસ્મા તિવિધમ્પિ તં દસ્સેતું **પચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતેન વા**તિ એવમાદિ આરદ્ધં. તત્થ ચીવરાદીહિ

નિમન્તિતસ્સ તદત્થિકસ્સેવ સતો પાપિચ્છતં નિસ્સાય પટિક્ખિપનેન, તે ચ ગહપતિકે અત્તનિ સુપ્પતિટ્ઠિતસદ્ધે ઞત્વા પુન તેસં 'અહો અય્યો અપ્પિચ્છો, ન કિઞ્ચિ પટિગ્ગણ્હિતું ઇચ્છતિ, સુલદ્ધં વત નો અસ્સ સચે અપ્પમત્તકં કિઞ્ચિ પટિગ્ગણ્હેય્યા'તિ નાનાવિધેહિ ઉપાયેહિ પણીતાનિ ચીવરાદીનિ ઉપનેન્તાનં તદનુગ્ગહકામતંયેવ આવિકત્વા પટિગ્ગહણેન ચ તતો પભુતિ અસીતિસકટભારેહિ ઉપનામનહેતુભૂતં વિમ્હાપનં પચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતં કુહનવત્થૂતિ વેદિતબ્બં. વુત્તમ્પિ ચેતં મહાનિદ્દેસે (મહાનિ॰ ૮૭) –

''કતમં પચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતં કુહનવત્થુ? ઇધ ગહપતિકા ભિક્ખું નિમન્તેન્તિ ચીવરપિણ્ડપાતસેનાસનગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારેહિ. સો પાપિચ્છો ઇચ્છાપકતો અત્થિકો ચીવર ... પે॰... પરિક્ખારાનં ભિય્યોકમ્યતં ઉપાદાય ચીવરં પચ્ચક્ખાતિ, પિણ્ડપાતં પચ્ચક્ખાતિ, સેનાસનં પચ્ચક્ખાતિ, ગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારં પચ્ચક્ખાતિ. સો એવમાહ – ''કિં સમણસ્સ મહગ્ઘેન ચીવરેન? એતં સારુપ્પં યં સમણો સુસાના વા સઙ્કારકૂટા વા પાપણિકા વા નન્તકાનિ ઉચ્ચિનિત્વા સઙ્ઘાટિં કત્વા ધારેય્ય. કિં સમણસ્સ મહગ્ઘેન પિણ્ડપાતેન? એતં સારુપ્પં યં સમણો ઉઞ્છાચરિયાય પિણ્ડિયાલોપેન જીવિકં કપ્પેય્ય. કિં સમણસ્સ મહગ્ઘેન સેનાસનેન? એતં સારુપ્પં યં સમણો રુક્ખમૂલિકો વા અસ્સ સોસાનિકો વા અબ્ભોકાસિકો વા. કિં સમણસ્સ મહગ્ઘેન ગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારેન? એતં સારુપ્પં યં સમણો પૂતિમુત્તેન વા હરીતકીખણ્ડેન વા ઓસધં કરેય્યાતિ. તદુપાદાય લૂખં ચીવરં ધારેતિ, લૂખં પિણ્ડપાતં પરિભુઞ્જતિ, લૂખં સેનાસનં પટિસેવતિ, લૂખં ગિલાનપચ્ચયભેસજ્જપરિક્ખારં પટિસેવતિ. તમેનં ગહપતિકા એવં જાનન્તિ – 'અયં સમણો અપ્પિચ્છો સન્તુટ્ઠો પવિવિત્તો અસંસટ્ઠો આરદ્ધવીરિયો ધુતવાદો'તિ ભિય્યો ભિય્યો નિમન્તેન્તિ ચીવર...પે॰... પરિક્ખારેહિ. સો એવમાહ – 'તિણ્ણં સમ્મુખીભાવા સદ્ધો કુલપુત્તો બહું પુઞ્ઞં પસવતિ – સદ્ધાય સમ્મુખીભાવા સદ્ધો કુલપુત્તો બહું પુઞ્ઞં પસવતિ, દેય્યધમ્મસ્સ...પે॰... દક્ખિણેય્યાનં સમ્મુખીભાવા સદ્ધો કુલપુત્તો બહું પુઞ્ઞં પસવતિ. તુમ્હાકઞ્ચેવાયં સદ્ધા અત્થિ, દેય્યધમ્મો ચ સંવિજ્જતિ, અહઞ્ચ પટિગ્ગાહકો. સચાહં ન પટિગ્ગહેસ્સામિ, એવં તુમ્હે પુઞ્ઞેન પરિબાહિરા ભવિસ્સથ; ન મય્હં ઇમિના અત્થો, અપિચ તુમ્હાકં એવ અનુકમ્પાય પટિગ્ગણ્હામી'તિ. તદુપાદાય બહુમ્પિ ચીવરં પટિગ્ગણ્હાતિ, બહુમ્પિ પિણ્ડપાતં...પે॰... ભેસજ્જપરિક્ખારં પટિગ્ગણ્હાતિ. યા એવરૂપા ભાકુટિકા ભાકુટિયં કુહના કુહાયના કુહિતત્તં – ઇદં વુચ્ચતિ પચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતં કુહનવત્થૂ''તિ.

પાપિચ્છસ્સેવ પન સતો ઉત્તરિમનુસ્સધમ્માધિગમપરિદીપનવાચાય તથા તથા વિમ્હાપનં સામન્તજપ્પનસઙ્ખાતં કુહનવત્થૂતિ વેદિતબ્બં. યથાહ – ''કતમં સામન્તજપ્પનસઙ્ખાતં કુહનવત્થુ ? ઇધેકચ્ચો પાપિચ્છો ઇચ્છાપકતો સમ્ભાવનાધિપ્પાયો 'એવં મં જનો સમ્ભાવેસ્સતી'તિ અરિયધમ્મસન્નિસ્સિતં વાચં ભાસતિ – 'યો એવરૂપં ચીવરં ધારેતિ, સો સમણો મહેસક્ખો'તિ ભણતિ; 'યો એવરૂપં પત્તં, લોહથાલકં, ધમકરણં, પરિસાવનં, કુઞ્ચિકં, ઉપાહનં, કાયબન્ધનં, આયોગં ધારેતિ, સો સમણો મહેસક્ખો'તિ ભણતિ; 'યસ્સ એવરૂપો ઉપજ્ઝાયો, આચરિયો, સમાનુપજ્ઝાયો, સમાનાચરિયકો, મિત્તો સન્દિટ્ઠો, સમ્ભત્તો, સહાયો; યો એવરૂપે વિહારે વસતિ – અડ્ઢયોગે, પાસાદે, હમ્મિયે, ગુહાયં, લેણે, કુટિયા, કૂટાગારે, અટ્ટે, માળે, ઉદોસિતે, ઉદ્દણ્ડે, ઉપટ્ઠાનસાલાયં, મણ્ડપે, રુક્ખમૂલે વસતિ, સો સમણો મહેસક્ખો'તિ ભણતિ.

‘‘અથ વા કોરજિકકોરજિકો ભાકુટિકભાકુટિકો કુહકકુહકો લપકલપકો મુખસમ્ભાવિતો ‘અયં સમણો ઇમાસં એવરૂપાનં સન્તાનં વિહારસમાપત્તીનં લાભી’તિ તાદિસં ગમ્ભીરં ગૂળ્હં નિપુણં પટિચ્છન્નં લોકુત્તરં સુઞ્ઞતાપટિસંયુત્તં કથં કથેતિ. યા એવરૂપા ભાકુટિકા ભાકુટિયં કુહના કુહાયના કુહિતત્તં – ઇદં વુચ્ચતિ સામન્તજપ્પનસઙ્ખાતં કુહનવત્થૂ’’તિ.

પાપિચ્છસ્સેવ પન સતો સમ્ભાવનાધિપ્પાયકતેન ઇરિયાપથેન વિમ્હાપનં ઇરિયાપથસન્નિસ્સિતં કુહનવત્થૂતિ વેદિતબ્બં. યથાહ – ‘‘કતમં ઇરિયાપથસઙ્ખાતં કુહનવત્થુ? ઇધેકચ્ચો પાપિચ્છો ઇચ્છાપકતો સમ્ભાવનાધિપ્પાયો ‘એવં મં જનો સમ્ભાવેસ્સતી’તિ ગમનં સણ્ઠપેતિ, સયનં સણ્ઠપેતિ, પણિધાય ગચ્છતિ, પણિધાય તિટ્ઠતિ, પણિધાય નિસીદતિ, પણિધાય સેય્યં કપ્પેતિ, સમાહિતો વિય ગચ્છતિ, સમાહિતો વિય તિટ્ઠતિ, નિસીદતિ, સેય્યં કપ્પેતિ, આપાથકજ્ઝાયીવ હોતિ. યા એવરૂપા ઇરિયાપથસ્સ આઠપના ઠપના સણ્ઠપના ભાકુટિકા ભાકુટિયં કુહના કુહાયના કુહિતત્તં – ઇદં વુચ્ચતિ ઇરિયાપથસઙ્ખાતં કુહનવત્થૂ’’તિ.

તત્થ **પચ્ચયપટિસેવનસઙ્ખાતેના**તિ પચ્ચયપટિસેવનન્તિ એવં સઙ્ખાતેન પચ્ચયપટિસેવનેન. **સામન્તજપ્પિતેના**તિ સમીપે ભણિતેન. **ઇરિયાપથસ્સા**તિ ચતુઇરિયાપથસ્સ. **આઠપના**તિ આદિઠપના, આદરેન વા ઠપના. **ઠપના**તિ ઠપનાકારો. **સણ્ઠપના**તિ અભિસઙ્ખરણા, પાસાદિકભાવકરણન્તિ વુત્તં હોતિ. **ભાકુટિકા**તિ પધાનપુરિમટ્ઠિતભાવદસ્સનેન ભાકુટિકરણં, મુખસઙ્કોચોતિ વુત્તં હોતિ. ભાકુટિકરણં સીલમસ્સાતિ ભાકુટિકો; ભાકુટિકસ્સ ભાવો **ભાકુટિયં**. **કુહના**તિ વિમ્હાપનં, કુહસ્સ આયના **કુહાયના**. કુહિતસ્સ ભાવો **કુહિતત્ત**ન્તિ.

૮૬૨. લપનાનિદ્દેસે **આલપના**તિ વિહારં આગતમનુસ્સે દિસ્વા કિમત્થાય ભોન્તો આગતા? કિં ભિક્ખૂ નિમન્તેતું? યદિ એવં ગચ્છથ; અહં પચ્છતો ભિક્ખૂ ગહેત્વા આગચ્છામી’તિ એવં આદિતોવ લપના. અથ વા અત્તાનં ઉપનેત્વા ‘અહં તિસ્સો, મયિ રાજા પસન્નો, મયિ અસુકો ચ અસુકો ચ રાજમહામત્તો પસન્નો’તિ એવં અત્તુપનાયિકા લપના આલપના. **લપના**તિ પુટ્ઠસ્સ સતો વુત્તપ્પકારમેવ લપનં. **સલ્લપના**તિ ગહપતિકાનં ઉક્કણ્ઠને ભીતસ્સ ઓકાસં દત્વા સુટ્ઠુ લપના. **ઉલ્લપના**તિ ‘મહાકુટુમ્બિકો, મહાનાવિકો, મહાદાનપતી’તિ એવં ઉદ્ધં કત્વા લપના. **સમુલ્લપના**તિ સબ્બતોભાગેન ઉદ્ધં કત્વા લપના. **ઉન્નહના**તિ ‘ઉપાસકા, પુબ્બે ઈદિસે કાલે દાનં દેથ; ઇદાનિ કિં ન દેથા’તિ એવં યાવ ‘દસ્સામ, ભન્તે, ઓકાસં ન લભામા’તિઆદીનિ વદન્તિ તાવ ઉદ્ધં નહના, વેઠનાતિ વુત્તં હોતિ. અથ વા ઉચ્છુહત્થં દિસ્વા ‘કુતો આગતા, ઉપાસકા’તિ પુચ્છતિ. ‘ઉચ્છુખેત્તતો, ભન્તે’તિ. ‘કિં તત્થ ઉચ્છુ મધુર’ન્તિ? ‘ખાદિત્વા, ભન્તે, જાનિતબ્બ’ન્તિ. ‘ન, ઉપાસકા, ભિક્ખુસ્સ ‘ઉચ્છું દેથા’તિ વત્તું વટ્ટતી’તિ યા એવરૂપા નિબ્બેઠેન્તસ્સાપિ વેઠનકકથા, સા ઉન્નહના . સબ્બતોભાગેન પુનપ્પુનં ઉન્નહના **સમુન્નહના**. **ઉક્કાચના**તિ ‘એતં કુલં મંયેવ જાનાતિ, સચે એત્થ દેય્યધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ, મય્હમેવ દેતી’તિ એવં ઉક્ખિપિત્વા કાચના ઉક્કાચના; ઉદ્દીપનાતિ વુત્તં હોતિ.

તેલકન્દરિકવત્થુ ચેત્થ વત્તબ્બં. દ્વે કિર ભિક્ખૂ એકં ગામં પવિસિત્વા આસનસાલાય નિસીદિત્વા એકં કુમારિકં દિસ્વા પક્કોસિંસુ. તાય આગતાય તત્રેકો એકં પુચ્છિ – ‘અયં, ભન્તે, કસ્સ કુમારિકા’તિ? ‘અમ્હાકં ઉપટ્ઠાયિકાય તેલકન્દરિકાય ધીતા, આવુસો. ઇમિસ્સા માતા મયિ ગેહં ગતે સપ્પિં દદમાના ઘટેનેવ દેતિ, અયમ્પિ માતા વિય ઘટેનેવ દેતી’તિ ઉક્કાચેતિ.

સબ્બતોભાગેન પુનપ્પુનં ઉક્કાચના **સમુક્કાચના**. **અનુપ્પિયભાણિતા**તિ સચ્ચાનુરૂપં વા ધમ્માનુરૂપં વા અનપલોકેત્વા પુનપ્પુનં પિયભણનમેવ. **ચાટુકમ્યતા**તિ નીચવુત્તિતા; અત્તાનં હેટ્ઠતો ઠપેત્વા વત્તનં. **મુગ્ગસૂપ્યતા**તિ મુગ્ગસૂપસદિસતા. યથા મુગ્ગેસુ પચ્ચમાનેસુ કોચિદેવ ન પચ્ચતિ, અવસેસા પચ્ચન્તિ; એવં યસ્સ પુગ્ગલસ્સ વચને કિઞ્ચિદેવ સચ્ચં હોતિ, સેસં અલિકં – અયં પુગ્ગલો મુગ્ગસૂપ્યોતિ વુચ્ચતિ. તસ્સ ભાવો મુગ્ગસૂપ્યતા. **પારિભટયતા**તિ પારિભટયભાવો. યો હિ કુલદારકે ધાતી વિય અઙ્કેન વા ખન્ધેન વા પરિભટતિ, ધારેતીતિ અત્થો; તસ્સ પરિભટસ્સ કમ્મં પારિભટયં; પારિભટયસ્સ ભાવો પારિભટયતાતિ.

૮૬૩. નેમિત્તિકતાનિદ્દેસે **નિમિત્તન્તિ** યંકિઞ્ચિ પરેસં પચ્ચયદાનસંયોજનકં કાયવચીકમ્મં. **નિમિત્તકમ્મન્તિ** નિમિત્તસ્સ કરણકોસલ્લં.

તત્રિદં વત્થુ – એકો કિર પિણ્ડપાતિકો ઉપટ્ઠાકકમ્મારસ્સ ગેહદ્વારં ગન્ત્વા ‘કિં ભન્તે’તિ પુચ્છિતો ચીવરન્તરેન હત્થં નીહરિત્વા વાસિપહરણાકારં અકાસિ. કમ્મારો ‘સલ્લક્ખિતં મે, ભન્તે’તિ વાસિં કત્વા અદાસિ. **ઓભાસો**તિ પચ્ચયપટિસંયુત્તકથા. **ઓભાસકમ્મન્તિ** વચ્છકપાલકે દિસ્વા ‘કિં ઇમે વચ્છા ખીરગોવચ્છા, તક્કગોવચ્છા’તિ પુચ્છિત્વા ‘ખીરગોવચ્છા, ભન્તે’તિ વુત્તે ‘ન ખીરગોવચ્છા, યદિ ખીરગોવચ્છા સિયું ભિક્ખૂપિ ખીરં લભેય્યુ’ન્તિ એવમાદિના નયેન તેસં દારકાનં માતાપિતૂનં નિવેદેત્વા ખીરદાપનાદિકં ઓભાસકરણં. **સામન્તજપ્પા**તિ સમીપં કત્વા જપ્પનં.

જાતકભાણકવત્થુ ચેત્થ કથેતબ્બં. એકો કિર જાતકભાણકત્થેરો ભુઞ્જિતુકામો ઉપટ્ઠાયિકાય ગેહં પવિસિત્વા નિસીદિ. સા અદાતુકામા ‘તણ્ડુલા નત્થી’તિ ભણન્તી તણ્ડુલે આહરિતુકામા વિય પટિવિસ્સકઘરં ગતા. ભિક્ખુ અન્તોગબ્ભં પવિસિત્વા ઓલોકેન્તો કવાટકોણે ઉચ્છું, ભાજને ગુળં, પિટકે લોણમચ્છફાલં, કુમ્ભિયં તણ્ડુલે, ઘટે ઘતં દિસ્વા નિક્ખમિત્વા નિસીદિ. ઘરણી ‘તણ્ડુલં નાલત્થ’ન્તિ આગતા. થેરો ‘ઉપાસિકે, અજ્જ ભિક્ખા ન સમ્પજ્જિસ્સતી’તિ પટિકચ્ચેવ નિમિત્તં અદ્દસ’ન્તિ આહ. ‘કિં, ભન્તે’તિ? ‘કવાટકોણે નિક્ખિત્તં ઉચ્છું વિય સપ્પં અદ્દસં; ‘તં પહરિસ્સામી’તિ ઓલોકેન્તો ભાજને ઠપિતં ગુળપિણ્ડં વિય પાસાણં લેડ્ડુકેન; પહટેન સપ્પેન કતં, પિટકે નિક્ખિત્તલોણમચ્છફાલસદિસં, ફણં; તસ્સ તં લેડ્ડું ડંસિતુકામસ્સ, કુમ્ભિયા તણ્ડુલસદિસે દન્તે; અથસ્સ કુપિતસ્સ, ઘટે પક્ખિત્તઘતસદિસં, મુખતો નિક્ખમન્તં વિસમિસ્સકં ખેળ’ન્તિ. સા ‘ન સક્કા મુણ્ડકં વઞ્ચેતુ’ન્તિ ઉચ્છું દત્વા ઓદનં પચિત્વા ઘતગુળમચ્છેહિ સદ્ધિં અદાસીતિ. એવં સમીપં કત્વા જપ્પનં સામન્તજપ્પાતિ વેદિતબ્બં. **પરિકથા**તિ યથા તં લભતિ તથા પરિવત્તેત્વા પરિવત્તેત્વા કથનં.

૮૬૪. નિપ્પેસિકતાનિદ્દેસે **અક્કોસના**તિ દસહિ અક્કોસવત્થૂહિ અક્કોસના. **વમ્ભના**તિ પરિભવિત્વા કથનં. **ગરહના**તિ ‘અસ્સદ્ધો અપ્પસન્નો’તિઆદિના નયેન દોસારોપના. **ઉક્ખેપના**તિ ‘મા એતં એત્થ કથેથા’તિ વાચાય ઉક્ખિપનં. સબ્બતોભાગેન સવત્થુકં સહેતુકં કત્વા ઉક્ખેપના **સમુક્ખેપના**. અથવા અદેન્તં ‘અહો દાનપતી’તિ એવં ઉક્ખિપનં **ઉક્ખેપના**. ‘મહાદાનપતી’તિ એવં સુટ્ઠુ ઉક્ખેપના **સમુક્ખેપના**. **ખિપના**તિ ‘કિં ઇમસ્સ જીવિતં બીજભોજિનો’તિ એવં ઉપ્પણ્ડના. **સઙ્ખિપના**તિ ‘કિં ઇમં અદાયકોતિ ભણથ યો નિચ્ચકાલં સબ્બેસમ્પિ નત્થીતિ વચનં દેતી’તિ એવં સુટ્ઠુતરં ઉપ્પણ્ડના. **પાપના**તિ અદાયકત્તસ્સ અવણ્ણસ્સ વા પાપનં. સબ્બતોભાગેન પાપના **સમ્પાપના**. **અવણ્ણહારિકા**તિ ‘એવં મે અવણ્ણભયાપિ દસ્સતી’તિ ગેહતો ગેહં, ગામતો ગામં, જનપદતો જનપદં અવણ્ણહરણં. **પરપિટ્ઠિમંસિકતા**તિ પુરતો મધુરં ભણિત્વા પરમ્મુખે અવણ્ણભાસિતા. એસા હિ અભિમુખં ઓલોકેતું અસક્કોન્તસ્સ પરમ્મુખાનં પિટ્ઠિમંસખાદનં વિય હોતિ. તસ્મા પરપિટ્ઠિમંસિકતાતિ વુત્તા. **અયં વુચ્ચતિ**

નિપ્પેસિકતાતિ અયં યસ્મા વેળુપેસિકા વિય અબ્ભઙ્ગં પરસ્સ ગુણં નિપ્પેસેતિ નિપુઞ્છતિ, યસ્મા વા ગન્ધજાતં નિપિસિત્વા ગન્ધમગ્ગના વિય પરગુણે નિપિસિત્વા વિચુણ્ણેત્વા એસા લાભમગ્ગના હોતિ, તસ્મા નિપ્પેસિકતાતિ વુચ્ચતીતિ.

૮૬૫. લાભેન લાભં નિજિગીસનતાનિદ્દેસે **નિજિગીસનતા**તિ મગ્ગના. **ઇતો લદ્ધ**ન્તિ ઇમમ્હા ગેહા લદ્ધં. **અમુત્રા**તિ અમુકમ્હિ ગેહે. **એટ્ઠી**તિ ઇચ્છના. **ગવેટ્ઠી**તિ મગ્ગના. **પરિયેટ્ઠી**તિ પુનપ્પુનં મગ્ગના. આદિતો પટ્ઠાય લદ્ધં લદ્ધં ભિક્ખં તત્ર તત્ર કુલદારકાનં દત્વા અન્તે ખીરયાગું લભિત્વા ગતભિક્ખુવત્થુ ચેત્થ કથેતબ્બં. **એસના**તિઆદીનિ **એટ્ઠી**તિઆદીનં વેવચનાનિ, તસ્મા **એટ્ઠી**તિ એસના, **ગવેટ્ઠી**તિ ગવેસના, **પરિયેટ્ઠી**તિ પરિયેસના. ઇચ્ચેવમેત્થ યોજના વેદિતબ્બા.

૮૬૬. સેય્યમાનનિદ્દેસે **જાતિયા**તિ ખત્તિયભાવાદિજાતિસમ્પત્તિયા. **ગોત્તેના**તિ ગોતમગોત્તાદિના ઉક્કટ્ઠગોત્તેન. **કોલપુત્તિયેના**તિ મહાકુલભાવેન. **વણ્ણપોક્ખરતાયા**તિ વણ્ણસમ્પન્નસરીરતાય. સરીરઞ્હિ પોક્ખરન્તિ વુચ્ચતિ, તસ્સ વણ્ણસમ્પત્તિયા અભિરૂપભાવેનાતિ અત્થો. **ધનેના**તિઆદીનિ ઉત્તાનત્થાનેવ. **માનં જપ્પેતી**તિ એતેસુ યેન કેનચિ વત્થુના 'સેય્યોહમસ્મી'તિ માનં પવત્તેતિ કરોતિ.

૮૬૭. સદિસમાનનિદ્દેસે **માનં જપ્પેતી**તિ એતેસુ યેન કેનચિ વત્થુના 'સદિસોહમસ્મી'તિ માનં પવત્તેતિ. અયમેત્થ અત્થતો વિસેસો. પાળિયં પન નાનાકરણં નત્થિ.

૮૬૮. હીનમાનનિદ્દેસે **ઓમાનં જપ્પેતી**તિ હેટ્ઠામાનં પવત્તેતિ. **ઓમાનો**તિ લામકો હેટ્ઠામાનો. **ઓમઞ્ઞના ઓમઞ્ઞિતત્ત**ન્તિ આકારભાવનિદ્દેસો. **હીળના**તિ જાતિઆદીહિ અત્તજિગુચ્છના. **ઓહીળના**તિ અતિરેકતો હીળના. **ઓહીળિતત્ત**ન્તિ તસ્સેવ ભાવનિદ્દેસો. **અત્તુઞ્ઞા**તિ અત્તાનં હીનં કત્વા જાનના. **અત્તાવઞ્ઞા**તિ અત્તાનં અવજાનના. **અત્તપરિભવો**તિ જાતિઆદિસમ્પત્તિનામમેવ જાતાતિ અત્તાનં પરિભવિત્વા મઞ્ઞના. એવમિમે તયો માના પુગ્ગલં અનિસ્સાય જાતિઆદિવત્થુવસેનેવ કથિતા. તેસુ એકેકો તિણ્ણમ્પિ સેય્યસદિસહીનાનં ઉપ્પજ્જતિ. તત્થ 'સેય્યોહમસ્મી'તિ માનો સેય્યસ્સેવ યાથાવમાનો, સેસાનં અયાથાવમાનો. 'સદિસોહમસ્મી'તિ માનો સદિસસ્સેવ યાથાવમાનો, સેસાનં અયાથાવમાનો. 'હીનોહમસ્મી'તિ માનો હીનસ્સેવ યાથાવમાનો, સેસાનં અયાથાવમાનો.

૮૬૯. **તત્થ કતમો સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મી**તિઆદયો પન નવ માના પુગ્ગલં નિસ્સાય કથિતા. તેસુ તયો તયો એકેકસ્સ ઉપ્પજ્જન્તિ. તત્થ **દહતી**તિ ઠપેતિ. **તં નિસ્સાયા**તિ તં સેય્યતો દહનં નિસ્સાય. એત્થ પન સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મીતિ માનો રાજૂનઞ્ચેવ પબ્બજિતાનઞ્ચ ઉપ્પજ્જતિ. રાજા હિ 'રટ્ઠેન વા ધનેન વા વાહનેહિ વા કો મયા સદિસો અત્થી'તિ એતં માનં કરોતિ. પબ્બજિતોપિ 'સીલધુતઙ્ગાદીહિ કો મયા સદિસો અત્થી'તિ એતં માનં કરોતિ.

૮૭૦. **સેય્યસ્સ સદિસોહમસ્મી**તિ માનોપિ એતેસંયેવ ઉપ્પજ્જતિ. રાજા હિ 'રટ્ઠેન વા ધનેન વા વાહનેહિ વા અઞ્ઞરાજૂહિ સદ્ધિં મય્હં કિં નાનાકરણ'ન્તિ એતં માનં કરોતિ. પબ્બજિતોપિ 'સીલધુતઙ્ગાદીહિ અઞ્ઞેન ભિક્ખુના સદ્ધિં મય્હં કિં નાનાકરણ'ન્તિ એતં માનં કરોતિ.

૮૭૧. **સેય્યસ્સ હીનોહમસ્મી**તિ માનોપિ એતેસંયેવ ઉપ્પજ્જતિ. યસ્સ હિ રઞ્ઞો રટ્ઠં વા ધનં વા વાહનાનિ વા સમ્પન્નાનિ ન હોન્તિ, સો 'મય્હં રાજાતિ વોહારસુખમત્તમેવ; કિં રાજા નામ અહ'ન્તિ એતં માનં કરોતિ.

પબ્બજિતોપિ ‘અપ્પલાભસક્કારો અહં. ધમ્મકથિકો બહુસ્સુતો મહાથેરોતિ કથામત્તમેવ. કિં ધમ્મકથિકો નામાહં, કિં બહુસ્સુતો નામાહં, કિં મહાથેરો નામાહં યસ્સ મે લાભસક્કારો નત્થી’તિ એતં માનં કરોતિ.

૮૭૨. **સદિસસ્સ સેય્યોહમસ્મી**તિ માનાદયો અમચ્ચાદીનં ઉપ્પજ્જન્તિ. અમચ્ચો હિ રટ્ઠિયો વા ‘ભોગયાનવાહનાદીહિ કો મયા સદિસો અઞ્ઞો રાજપુરિસો અત્થી’તિ વા ‘મય્હં અઞ્ઞેહિ સદ્ધિં કિં નાનાકરણ’ન્તિ વા ‘અમચ્ચોતિ નામમત્તમેવ મય્હં; ઘાસચ્છાદનમત્તમ્પિ મે નત્થિ. કિં અમચ્ચો નામાહ’ન્તિ એતે માને કરોતિ.

૮૭૫. **હીનસ્સ સેય્યોહમસ્મી**તિ માનાદયો દાસાદીનં ઉપ્પજ્જન્તિ. દાસો હિ ‘માતિતો વા પિતિતો વા કો મયા સદિસો અઞ્ઞો દાસો નામ અત્થિ’ અઞ્ઞે જીવિતું અસક્કોન્તા કુચ્છિહેતુ દાસા નામ જાતા. અહં પન પવેણીઆગતત્તા સેય્યો’તિ વા ‘પવેણીઆગતભાવેન ઉભતોસુદ્ધિકદાસત્તેન અસુકદાસેન નામ સદ્ધિં કિં મય્હં નાનાકરણ’ન્તિ વા ‘કુચ્છિવસેનાહં દાસબ્યં ઉપગતો. માતાપિતુકોટિયા પન મે દાસટ્ઠાનં નત્થિ. કિં દાસો નામ અહ’ન્તિ વા એતે માને કરોતિ. યથા ચ દાસો એવં પુક્કુસચણ્ડાલાદયોપિ એતે માને કરોન્તિયેવ.

એત્થ ચ ‘સેય્યસ્સ સેય્યોહમસ્મી’તિ ઉપ્પન્નમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. તથા ‘સદિસસ્સ સદિસોહમસ્મી’તિ ‘હીનસ્સ હીનોહમસ્મી’તિ ઉપ્પન્નમાનોવ યાથાવમાનો, ઇતરે દ્વે અયાથાવમાના. તત્થ યાથાવમાના અરહત્તમગ્ગવજ્ઝા, અયાથાવમાના સોતાપત્તિમગ્ગવજ્ઝા.

૮૭૮. એવં સવત્થુકે માને કથેત્વા ઇદાનિ અવત્થુકં નિબ્બત્તિતમાનમેવ દસ્સેતું **તત્થ કતમો માનો**તિઆદિ વુત્તં.

૮૭૯. અતિમાનનિદ્દેસે સેય્યાદિવસેન પુગ્ગલં અનામસિત્વા જાતિઆદીનં વત્થુવસેનેવ નિદ્દિટ્ઠો. તત્થ **અતિમઞ્ઞતી**તિ ‘જાતિઆદીહિ મયા સદિસો નત્થી’તિ અતિક્કમિત્વા મઞ્ઞતિ.

૮૮૦. માનાતિમાનનિદ્દેસે **યો એવરૂપો**તિ યો એસો ‘અયં પુબ્બે મયા સદિસો, ઇદાનિ અહં સેટ્ઠો, અહં હીનતરો’તિ ઉપ્પન્નો માનો. અયં ભારાતિભારો વિય પુરિમં સદિસમાનં ઉપાદાય માનાતિમાનોતિ દસ્સેતું એવમાહ.

૮૮૧. ઓમાનનિદ્દેસો હીનમાનનિદ્દેસસદિસોયેવ. વેનેય્યવસેન પન સો ‘હીનોહમસ્મી’તિ માનો નામ વુત્તો – અયં ઓમાનો નામ. અપિચેત્થ ‘ત્વં જાતિમા, કાકજાતિ વિય તે જાતિ; ત્વં ગોત્તવા, ચણ્ડાલગોત્તં વિય તે ગોત્તં; તુય્હં સરો અત્થિ, કાકસ્સરો વિય તે સરો’તિ એવં અત્તાનં હેટ્ઠા કત્વા પવત્તનવસેન અયં ઓમાનોતિ વેદિતબ્બો.

૮૮૨. અધિમાનનિદ્દેસે **અપ્પત્તે પત્તસઞ્ઞિતા**તિ ચત્તારિ સચ્ચાનિ અપ્પત્વા પત્તસઞ્ઞિતાય . **અકતે**તિ ચતૂહિ મગ્ગેહિ કત્તબ્બકિચ્ચે અકતેયેવ. **અનધિગતે**તિ ચતુસચ્ચધમ્મે અનધિગતે. **અસચ્છિકતે**તિ અરહત્તેન અપચ્ચક્ખકતે. **અયં વુચ્ચતિ અધિમાનો**તિ અયં અધિગતમાનો નામ વુચ્ચતિ.

અયં પન કસ્સ ઉપ્પજ્જતિ, કસ્સ નુપ્પજ્જતીતિ? અરિયસાવકસ્સ તાવ નુપ્પજ્જતિ. સો હિ મગ્ગફલનિબ્બાનપહીનકિલેસાવસિટ્ઠકિલેસપચ્ચવેક્ખણેન સઞ્જાતસોમનસ્સો અરિયગુણપટિવેધે નિક્કઙ્ખો. તસ્મા સોતાપન્નાદીનં ‘અહં સકદાગામી’તિઆદિવસેન માનો નુપ્પજ્જતિ; દુસ્સીલસ્સાપિ નુપ્પજ્જતિ; સો હિ અરિયગુણાધિગમે નિરાસોવ. સીલવતોપિ પરિચ્ચત્તકમ્મટ્ઠાનસ્સ નિદ્દારામતાદિમનુયુત્તસ્સ નુપ્પજ્જતિ.

પરિસુદ્ધસીલસ્સ પન કમ્મટ્ઠાને અપ્પમત્તસ્સ નામરૂપં વવત્થપેત્વા પચ્ચયપરિગ્ગહેન વિતિણ્ણકઙ્ખસ્સ તિલક્ખણં આરોપેત્વા સઙ્ખારે સમ્મસન્તસ્સ આરદ્ધવિપસ્સકસ્સ ઉપ્પજ્જતિ; ઉપ્પન્ને ચ સુદ્ધસમથલાભી વા સુદ્ધવિપસ્સનાલાભી વા અન્તરા ઠપેતિ. સો હિ દસપિ વીસમ્પિ તિંસમ્પિ વસ્સાનિ કિલેસસમુદાચારં અપસ્સન્તો 'અહં સોતાપન્નો'તિ વા 'સકદાગામી'તિ વા 'અનાગામી'તિ વા મઞ્ઞતિ. સમથવિપસ્સનાલાભી પન અરહત્તેયેવ ઠપેતિ. તસ્સ હિ સમાધિબલેન કિલેસા વિક્ખમ્ભિતા, વિપસ્સનાબલેન સઙ્ખારા સુપરિગ્ગહિતા. તસ્મા સટ્ઠિપિ વસ્સાનિ અસીતિપિ વસ્સાનિ વસ્સસતમ્પિ કિલેસા ન સમુદાચરન્તિ; ખીણાસવસ્સેવ ચિત્તચારો હોતિ. સો એવં દીઘરત્તં કિલેસસમુદાચારં અપસ્સન્તો અન્તરા અટ્ઠત્વાવ 'અરહા અહ'ન્તિ મઞ્ઞતિ, ઉચ્ચમાલઙ્કવાસી મહાનાગત્થેરો વિય, હઙ્કનકવાસી મહાદત્તત્થેરો વિય, ચિત્તલપબ્બતે નિઙ્કપોણ્ણપધાનઘરવાસી ચૂળસુમત્થેરો વિય ચ.

તત્રિદં એકવત્થુપરિદીપનં – તલઙ્ગરવાસી ધમ્મદિન્નત્થેરો કિર નામ એકો પભિન્નપટિસમ્ભિદો મહાખીણાસવો મહતો ભિક્ખુસઙ્ઘસ્સ ઓવાદદાયકો અહોસિ. સો એકદિવસં અત્તનો દિવાટ્ઠાને નિસીદિત્વા 'કિન્નુ ખો અમ્હાકં આચરિયસ્સ ઉચ્ચતલિઙ્કવાસીમહાનાગત્થેરસ્સ સમણકિચ્ચં મત્થકં પત્તો, નો'તિ આવજ્જન્તો પુથુજ્જનભાવમેવસ્સ દિસ્વા 'મયિ અગચ્છન્તે પુથુજ્જનકાલકિરિયમેવ કરિસ્સતી'તિ ચ ઞત્વા ઇદ્ધિયા વેહાસં ઉપ્પતિત્વા દિવાટ્ઠાને નિસિન્નસ્સ થેરસ્સ સમીપે ઓરોહિત્વા વન્દિત્વા વત્તં દસ્સેત્વા એકમન્તં નિસીદિ. 'કિં, આવુસો ધમ્મદિન્ન, અકાલે આગતોસી'તિ ચ વુત્તો 'પઞ્હં, ભન્તે, પુચ્છિતું આગતોમ્હી'તિ આહ.

તતો 'પુચ્છાવુસો, જાનમાનો કથયિસ્સામી'તિ વુત્તો પઞ્હાસહસ્સં પુચ્છિ. થેરો પુચ્છિતપુચ્છિતં પઞ્હં અસજ્જમાનોવ કથેસિ. તતો 'અતિતિક્ખં તે, ભન્તે, ઞાણં. કદા તુમ્હેહિ અયં ધમ્મો અધિગતો'તિ વુત્તો 'ઇતો સટ્ઠિવસ્સકાલે, આવુસો'તિ આહ. 'સમાધિમ્પિ, ભન્તે, વળઞ્જેથા'તિ? 'ન ઇદં, આવુસો, ભારિય'ન્તિ. 'તેન હિ, ભન્તે, એકં હત્થિં માપેથા'તિ. થેરો સબ્બસેતં હત્થિં માપેસિ. 'ઇદાનિ, ભન્તે, યથા અયં હત્થી અઞ્ચિતકણ્ણો પસારિતનઙ્ગુટ્ઠો સોણ્ડં મુખે પક્ખિપિત્વા ભેરવં કોઞ્ચનાદં કરોન્તો તુમ્હાકં અભિમુખો આગચ્છતિ તથા તં કરોથા'તિ. થેરો તથા કત્વા વેગેન આગચ્છતો હત્થિસ્સ ભેરવં આકારં દિસ્વા ઉટ્ઠાય પલાયિતું આરદ્ધો. તમેનં ખીણાસવત્થેરો હત્થં પસારેત્વા ચીવરકણ્ણે ગહેત્વા 'ભન્તે, ખીણાસવસ્સ સારજ્જં નામ હોતી'તિ આહ. સો તમ્હિં કાલે અત્તનો પુથુજ્જનભાવં ઞત્વા 'અવસ્સયો મે, આવુસો ધમ્મદિન્ન, હોહી'તિ વત્વા પાદમૂલે ઉક્કુટિકં નિસીદિ. 'ભન્તે, તુમ્હાકં અવસ્સયો ભવિસ્સામિચ્ચેવાહં આગતો, મા ચિન્તયિત્થા'તિ કમ્મટ્ઠાનં કથેસિ. થેરો કમ્મટ્ઠાનં ગહેત્વા ચઙ્કમં આરુય્હ તતિયે પદવારે અગ્ગફલં અરહત્તં પાપુણિ. થેરો કિર દોસચરિતો અહોસિ.

૮૮૩. અસ્મિમાનનિદ્દેસે **રૂપં અસ્મીતિ માનો**તિ 'અહં રૂપ'ન્તિ ઉપ્પન્નમાનો. **છન્દો**તિ માનં અનુગતચ્છન્દોવ. તથા **અનુસયો**. વેદનાદીસુપિ એસેવ નયો.

૮૮૪. મિચ્છામાનનિદ્દેસે **પાપકેન વા કમ્માયતનેના**તિ આદીસુ **પાપકં કમ્માયતનં** નામ કેવટ્ટમચ્છબન્ધનેસાદાદીનં કમ્મં. **પાપકં સિપ્પાયતનં** નામ મચ્છજાલખિપનકુમિનકરણેસુ ચેવ પાસઓડ્ડનસૂલારોપનાદીસુ ચ છેકતા. **પાપકં વિજ્જાટ્ઠાનં** નામ યા કાચિ પરૂપઘાતવિજ્જા. **પાપકં સુતં** નામ ભારતયુદ્ધસીતાહરણાદિપટિસંયુત્તં. **પાપકં પટિભાનં** નામ દુબ્ભાસિતયુત્તં કપ્પનાટકવિલપ્પનાદિપટિભાનં. **પાપકં સીલં** નામ અજસીલં ગોસીલં. **વતમ્પિ** અજવતગોવતમેવ. **પાપિકા દિટ્ઠિ** પન દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠિગતેસુ યા કાચિ દિટ્ઠિ.

૮૮૫. ઞાતિવિતક્કનિદ્દેસાદીસુ 'મય્હં ઞાતયો સુખજીવિનો સમ્પત્તિયુત્તા'તિ એવં પઞ્ચકામગુણસન્નિસ્સિતેન ગેહસિતપેમેન ઞાતકે આરબ્ભ ઉપ્પન્નવિતક્કોવ **ઞાતિવિતક્કો** નામ. 'ખયં ગતા વયં ગતા સદ્ધા પસન્ના'તિ એવં પવત્તો પન ઞાતિવિતક્કો નામ ન હોતિ.

૮૮૬. 'અમ્હાકં જનપદો સુભિક્ખો સમ્પન્નસસ્સો'તિ તુટ્ઠમાનસ્સ ગેહસિતપેમવસેનેવ ઉપ્પન્નવિતક્કો **જનપદવિતક્કો** નામ. 'અમ્હાકં જનપદે મનુસ્સા સદ્ધા પસન્ના ખયં ગતા વયં ગતા'તિ એવં પવત્તો પન જનપદવિતક્કો નામ ન હોતિ.

૮૮૭. અમરત્થાય વિતક્કો, અમરો વા વિતક્કોતિ **અમરવિતક્કો**. તત્થ 'ઉક્કુટિકપ્પધાનાદીહિ દુક્ખે નિજ્જિણ્ણે સમ્પરાયે અત્તા સુખી હોતિ અમરો'તિ દુક્કરકારિકં કરોન્તસ્સ તાય દુક્કરકારિકાય પટિસંયુત્તો વિતક્કો અમરત્થાય વિતક્કો નામ. દિટ્ઠિગતિકો પન 'સસ્સતં વદેસી'તિઆદીનિ પુટ્ઠો 'એવન્તિપિ મે નો, તથાતિપિ મે નો' અઞ્ઞથાતિપિ મે નો, નોતિપિ મે નો, નો નોતિપિ મે નો'તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૬૨) વિક્ખેપં આપજ્જતિ, તસ્સ સો દિટ્ઠિગતપટિસંયુત્તો વિતક્કો. યથા અમરો નામ મચ્છો ઉદકે ગહેત્વા મારેતું ન સક્કા, ઇતો ચિતો ચ ધાવતિ, ગાહં ન ગચ્છતિ; એવમેવ એકસ્મિં પક્ખે અસણ્ઠહનતો ન મરતીતિ અમરો નામ હોતિ. તં દુવિધમ્પિ એકતો કત્વા **અયં વુચ્ચતિ અમરવિતક્કો**તિ વુત્તં.

૮૮૮. **પરાનુદ્દયતાપટિસંયુત્તો**તિ અનુદ્દયતાપતિરૂપકેન ગેહસિતપેમેન પટિસંયુત્તો. **સહનન્દી**તિઆદીસુ ઉપટ્ઠાકેસુ નન્દન્તેસુ સોચન્તેસુ ચ તેહિ સદ્ધિં દિગુણં નન્દતિ, દિગુણં સોચતિ; તેસુ સુખિતેસુ દિગુણં સુખિતો હોતિ, દુક્ખિતેસુ દિગુણં દુક્ખિતો હોતિ. **ઉપ્પન્નેસુ કિચ્ચકરણીયેસૂ**તિ તેસુ મહન્તેસુ વા ખુદ્દકેસુ વા કમ્મેસુ ઉપ્પન્નેસુ. **અત્તના વા યોગં આપજ્જતી**તિ તાનિ તાનિ કિચ્ચાનિ સાધેન્તો પઞ્ઞત્તિં વીતિક્કમતિ, સલ્લેખં કોપેતિ. **યો તત્થા**તિ યો તસ્મિં સંસટ્ઠવિહારે, તસ્મિં વા યોગાપજ્જને ગેહસિતો વિતક્કો – અયં પરાનુદ્દયતાપટિસંયુત્તો વિતક્કો નામ.

૮૮૯. **લાભસક્કારસિલોકપટિસંયુત્તો**તિ ચીવરાદિલાભેન ચેવ સક્કારેન ચ કિત્તિસદ્દેન ચ સદ્ધિં આરમ્મણકરણવસેન પટિસંયુત્તો.

૮૯૦. **અનવઞ્ઞત્તિપટિસંયુત્તો**તિ 'અહો વત મં પરે ન અવજાનેય્યું, ન પોથેત્વા વિહેઠેત્વા કથેય્યુ'ન્તિ એવં અનવઞ્ઞાતભાવપત્થનાય સદ્ધિં ઉપ્પજ્જનવિતક્કો. **યો તત્થ ગેહસિતો**તિ યો તસ્મિં 'મા મં પરે અવજાનિંસૂ'તિ ઉપ્પન્ને ચિત્તે પઞ્ચકામગુણસઙ્ખાતગેહનિસ્સિતો હુત્વા ઉપ્પન્નવિતક્કો. સેસં સબ્બત્થ પાકટમેવાતિ.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૨.) દુકનિદ્દેસવણ્ણના

૮૯૧. દુકેસુ કોધનિદ્દેસાદયો હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બા. હેટ્ઠા અનાગતેસુ પન ઉપનાહનિદ્દેસાદીસુ પુબ્બકાલં કોધં ઉપનય્હતીતિ અપરકાલકોધો **ઉપનાહો** નામ. ઉપનય્હનાકારો **ઉપનય્હના**. ઉપનય્હિતસ્સ ભાવો **ઉપનય્હિતત્તં**. **અટ્ઠપના**તિ પઠમુપ્પન્નસ્સ અનન્તરટ્ઠપના મરિયાદટ્ઠપના વા. **ઠપના**તિ પકતિઠપના. **સણ્ઠપના**તિ સબ્બતોભાગેન પુનપ્પુનં આઘાતટ્ઠપના. **અનુસંસન્દના**તિ પઠમુપ્પન્નેન કોધેન સદ્ધિં અન્તરં અદસ્સેત્વા

એકીભાવકરણા. **અનુપ્પબન્ધના**તિ પુરિમેન સદ્ધિં પચ્છિમસ્સ ઘટના. **દળ્હીકમ્મ**ન્તિ થિરકરણં. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં ઉપનન્ધનલક્ખણો વેરં અપ્પટિનિસ્સજ્જનરસો ઉપનાહોતિ વુચ્ચતિ; યેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો વેરં નિસ્સજ્જિતું ન સક્કોતિ; 'એવં નામ મં એસ વત્તું અનનુચ્છવિકો'તિ અપરાપરં અનુબન્ધતિ; આદિત્તપૂતિઅલાતં વિય જલતેવ ; ધોવિયમાનં અચ્છચમ્મં વિય, વસાતેલમક્ખિતપિલોતિકા વિય ચ ન પરિસુજ્ઝતિ.

૮૯૨. મક્ખનભાવવસેન **મક્ખો**; પરગુણમક્ખનાય પવત્તેન્તોપિ અત્તનો કારણં, ગૂથપહરણકં ગૂથો વિય, પઠમતરં મક્ખેતીતિ અત્થો. તતો પરા દ્વે આકારભાવનિદ્દેસા. નિટ્ઠુરભાવો **નિટ્ઠુરિયં**; 'તં નિસ્સાય એત્તકમ્પિ નત્થી'તિ ખેળપાતનન્તિ અત્થો. **નિટ્ઠુરિયકમ્મ**ન્તિ નિટ્ઠુરિયકરણં. ગહટ્ઠો વા હિ ગહટ્ઠં, ભિક્ખુ વા ભિક્ખું નિસ્સાય વસન્તો અપ્પમત્તકેનેવ કુજ્ઝિત્વા 'તં નિસ્સાય એત્તકમ્પિ નત્થી'તિ ખેળં પાતેત્વા પાદેન મદ્દન્તો વિય નિટ્ઠુરિયં નામ કરોતિ. તસ્સ તં કમ્મં નિટ્ઠુરિયકમ્મન્તિ વુચ્ચતિ. લક્ખણાદિતો પનેસ પરગુણમક્ખનલક્ખણો મક્ખો, તેસં વિનાસનરસો, પરેન સુકતાનં કિરિયાનં અવચ્છાદનપચ્ચુપટ્ઠાનો.

પળાસતીતિ **પળાસો**; પરસ્સ ગુણે દસ્સેત્વા અત્તનો ગુણેહિ સમં કરોતીતિ અત્થો. પળાસસ્સ આયના **પળાસાયના**. પળાસો ચ સો અત્તનો જયાહરણતો આહારો ચાતિ **પળાસાહારો**. **વિવાદટ્ઠાન**ન્તિ વિવાદકારણં. **યુગગ્ગાહો**તિ સમધુરગ્ગહણં. **અપ્પટિનિસ્સગ્ગો**તિ અત્તના ગહિતસ્સ અપ્પટિનિસ્સજ્જનં. લક્ખણાદિતો પનેસ યુગગ્ગાહલક્ખણો પળાસો, પરગુણેહિ અત્તનો ગુણાનં સમકરણરસો, પરેસં ગુણપ્પમાણેન ઉપટ્ઠાનપચ્ચુપટ્ઠાનો. પળાસી હિ પુગ્ગલો દુતિયસ્સ ધુરં ન દેતિ, સમં પસારેત્વા તિટ્ઠતિ, સાકચ્છમણ્ડલે અઞ્ઞેન ભિક્ખુના બહૂસુ સુત્તેસુ ચ કારણેસુ ચ આભતેસુપિ 'તવ ચ મમ ચ વાદે કિં નામ નાનાકરણં? નનુ મજ્ઝે ભિન્નસુવણ્ણં વિય એકસદિસમેવ અમ્હાકં વચન'ન્તિ વદતિ. ઇસ્સામચ્છરિયનિદ્દેસા વુત્તત્થા એવ.

૮૯૪. માયાનિદ્દેસે **વાચં ભાસતી**તિ જાનંયેવ 'પણ્ણત્તિં વીતિક્કમન્તા ભિક્ખૂ ભારિયં કરોન્તિ, અમ્હાકં પન વીતિક્કમટ્ઠાનં નામ નત્થી'તિ ઉપસન્તો વિય ભાસતિ. **કાયેન પરક્કમતી**તિ 'મયા કતં ઇદં પાપકમ્મં મા કેચિ જાનિંસૂ'તિ કાયેન વત્તં કરોતિ. વિજ્જમાનદોસપટિચ્છાદનતો ચક્ખુમોહનમાયા વિયાતિ **માયા**. માયાવિનો ભાવો **માયાવિતા**. કત્વા પાપં પુન પટિચ્છાદનતો અતિચ્ચ આસરન્તિ એતાય સત્તાતિ **અચ્ચાસરા**. કાયવાચાકિરિયાહિ અઞ્ઞથા દસ્સનતો વઞ્ચેતીતિ **વઞ્ચના**. એતાય સત્તા નિકરોન્તીતિ **નિકતિ**; મિચ્છાકરોન્તીતિ અત્થો. 'નાહં એવં કરોમી'તિ પાપાનં વિક્ખિપનતો **વિકિરણા**. 'નાહં એવં કરોમી'તિ પરિવજ્જનતો **પરિહરણા**. કાયાદીહિ સંવરણતો **ગૂહના**. સબ્બતોભાગેન ગૂહના **પરિગૂહના**. તિણપણ્ણેહિ વિય ગૂથં કાયવચીકમ્મેહિ પાપં છાદેતીતિ **છાદના**. સબ્બતોભાગેન છાદના **પટિચ્છાદના**. ન ઉત્તાનં કત્વા દસ્સેતીતિ **અનુત્તાનીકમ્મં**. ન પાકટં કત્વા દસ્સેતીતિ **અનાવિકમ્મં**. સુટ્ઠુ છાદના **વોચ્છાદના**. કતપટિચ્છાદનવસેન પુનપિ પાપસ્સ કરણતો **પાપકિરિયા**. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં કતપટિચ્છાદનલક્ખણા માયા નામ વુચ્ચતિ; યાય સમન્નાગતો પુગ્ગલો ભસ્માપટિચ્છન્નો વિય અઙ્ગારો, ઉદકપટિચ્છન્નો વિય ખાણુ, પિલોતિકાપલિવેઠિતં વિય ચ સત્થં હોતિ.

સાઠેય્યનિદ્દેસે **સઠો**તિ અસન્તગુણપરિદીપનતો ન સમ્મા ભાસિતા. સબ્બતોભાગેન સઠો **પરિસઠો**. **યં તત્થા**તિ યં તસ્મિં પુગ્ગલે. **સઠ**ન્તિ અસન્તગુણદીપનં કેરાટિયં. **સઠતા**તિ સઠાકારો. **કક્કરતા**તિ પદુમનાલિસ્સ વિય અપરામસનક્ખમો ખરફરુસભાવો. **કક્કરિય**ન્તિપિ તસ્સેવ વેવચનં. **પરિક્ખત્તતા પારિક્ખત્તિય**ન્તિ પદદ્વયેન નિખણિત્વા ઠપિતં વિય દળ્હકેરાટિયં વુત્તં. **ઇદં વુચ્ચતી**તિ ઇદં અત્તનો અવિજ્જમાનગુણપ્પકાસનલક્ખણં સાઠેય્યં નામ વુચ્ચતિ; યેન સમન્નાગતસ્સ પુગ્ગલસ્સ કુચ્છિં વા પિટ્ઠિં વા જાનિતું ન સક્કા.

વામેન સૂકરો હોતિ, દક્ખિણેન અજામિગો;
સરેન નેલકો હોતિ, વિસાણેન જરગ્ગવોતિ.

એવં વુત્તયક્ખસૂકરસદિસો હોતિ. **અવિજ્જાદિનિદ્દેસા** વુત્તત્થા એવ.

૯૦૨. અનજ્જવનિદ્દેસે **અનજ્જવો**તિ અનુજુતાકારો. અનજ્જવભાવો **અનજ્જવતા. જિમ્હતા**તિ ચન્દવઙ્કતા. **વઙ્કતા**તિ ગોમુત્તવઙ્કતા. **કુટિલતા**તિ નઙ્ગલકોટિવઙ્કતા. સબ્બેહિપિ ઇમેહિ પદેહિ કાયવચીચિત્તવઙ્કતાવ કથિતા.

અમદ્દવનિદ્દેસે ન મુદુભાવો **અમુદુતા**. અમદ્દવાકારો **અમદ્દવતા**. કક્ખળભાવો **કક્ખળિયં**. મદ્દવકરસ્સ સિનેહસ્સ અભાવતો ફરુસભાવો **ફારુસિયં**. અનીચવુત્તિતાય ઉજુકમેવ ઠિતચિત્તભાવો **ઉજુચિત્તતા** . પુન અમુદુતાગહણં તસ્સા વિસેસનત્થં 'અમુદુતાસઙ્ખાતા ઉજુચિત્તતા, ન અજ્જવસઙ્ખાતા ઉજુચિત્તતા'તિ.

૯૦૩. અક્ખન્તિનિદ્દેસાદયો ખન્તિનિદ્દેસાદિપટિપક્ખતો વેદિતબ્બા.

૯૦૮. સંયોજનનિદ્દેસે **અજ્ઝત્ત**ન્તિ કામભવો. **બહિદ્ધા**તિ રૂપારૂપભવો. કિઞ્ચાપિ હિ સત્તા કામભવે અપ્પં કાલં વસન્તિ કપ્પસ્સ ચતુત્થમેવ કોટ્ઠાસં, ઇતરેસુ તીસુ કોટ્ઠાસેસુ કામભવો સુઞ્ઞો હોતિ તુચ્છો, રૂપારૂપભવે બહું કાલં વસન્તિ, તથાપિ નેસં યસ્મા કામભવે ચુતિપટિસન્ધિયો બહુકા હોન્તિ, અપ્પા રૂપારૂપભવેસુ, યત્થ ચ ચુતિપટિસન્ધિયો બહુકા તત્થ આલયોપિ પત્થનાપિ અભિલાસોપિ બહુ હોતિ, યત્થ અપ્પા તત્થ અપ્પો, તસ્મા કામભવો અજ્ઝત્તં નામ જાતો, રૂપારૂપભવા બહિદ્ધા નામ. ઇતિ અજ્ઝત્તસઙ્ખાતે કામભવે બન્ધનં **અજ્ઝત્તસંયોજનં** નામ, બહિદ્ધાસઙ્ખાતેસુ રૂપારૂપભવેસુ બન્ધનં **બહિદ્ધાસંયોજનં** નામ. તત્થ એકેકં પઞ્ચપઞ્ચવિધં હોતિ. તેન વુત્તં ''પઞ્ચોરમ્ભાગિયાનિ પઞ્ચુદ્ધમ્ભાગિયાની''તિ. તત્રાયં વચનત્થો – ઓરં વુચ્ચતિ કામધાતુ, તત્થ ઉપપત્તિનિપ્ફાદનતો તં ઓરં ભજન્તીતિ ઓરમ્ભાગિયાનિ. ઉદ્ધં વુચ્ચતિ રૂપારૂપધાતુ, તત્થ ઉપપત્તિનિપ્ફાદનતો તં ઉદ્ધં ભજન્તીતિ ઉદ્ધમ્ભાગિયાનીતિ.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૩.) તિકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૦૯. તિકનિદ્દેસે તીહિ અકુસલમૂલેહિ વટ્ટમૂલસમુદાચારો કથિતો. અકુસલવિતક્કાદીસુ વિતક્કનવસેન **વિતક્કો**, સઞ્જાનનવસેન **સઞ્ઞા**, સભાવટ્ઠેન **ધાતૂ**તિ વેદિતબ્બા. દુચ્ચરિતનિદ્દેસે પઠમનયો કમ્મપથવસેન વિભત્તો, દુતિયો સબ્બસઙ્ગાહિકકમ્મવસેન, તતિયો નિબ્બત્તિતચેતનાવસેનેવ.

૯૧૪. આસવનિદ્દેસે સુત્તન્તપરિયાયેન તયોવ આસવા કથિતા.

૯૧૯. એસનાનિદ્દેસે સઙ્ખેપતો **તત્થ કતમા કામેસના**તિ આદિના નયેન વુત્તો કામગવેસનરાગો **કામેસના. યો ભવેસુ ભવચ્છન્દો**તિઆદિના નયેન વુત્તો ભવગવેસનરાગો **ભવેસના. સસ્સતો લોકો**તિઆદિના નયેન વુત્તા દિટ્ઠિગતિકસમ્મતસ્સ બ્રહ્મચરિયસ્સ ગવેસના દિટ્ઠિ **બ્રહ્મચરિયેસના**તિ વેદિતબ્બા. યસ્મા ચ ન કેવલં રાગદિટ્ઠિયો એવ એસના, તદેકટ્ઠં પન કમ્મમ્પિ એસના એવ, તસ્મા તં દસ્સેતું દુતિયનયો વિભત્તો. તત્થ **તદેકટ્ઠ**ન્તિ સમ્પયુત્તેકટ્ઠં વેદિતબ્બં. તત્થ કામરાગેકટ્ઠં કામાવચરસત્તાનમેવ પવત્તતિ; ભવરાગેકટ્ઠં પન મહાબ્રહ્માનં.

સમાપત્તિતો વુટ્ઠાય ચઙ્કમન્તાનં ઝાનઙ્ગાનં અસ્સાદનકાલે અકુસલકાયકમ્મં હોતિ, ‘અહો સુખં અહો સુખ’ન્તિ વાચં ભિન્દિત્વા અસ્સાદનકાલે વચીકમ્મં, કાયઙ્ગવાચઙ્ગાનિ અચોપેત્વા મનસાવ અસ્સાદનકાલે મનોકમ્મં. અન્તગ્ગાહિકદિટ્ઠિવસેન સબ્બેસમ્પિ દિટ્ઠિગતિકાનં ચઙ્કમનાદિવસેન તાનિ હોન્તિયેવ.

૯૨૦. વિધાનિદ્દેસે ‘‘કથંવિધં સીલવન્તં વદન્તિ, કથંવિધં પઞ્ઞવન્તં વદન્તી’’તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૧.૯૫) આકારસણ્ઠાનં વિધા નામ. ‘‘એકવિધેન ઞાણવત્થૂ’’તિઆદીસુ (વિભ॰ ૭૫૧) કોટ્ઠાસો. ‘‘વિધાસુ ન વિકમ્પતી’’તિઆદીસુ (થેરગા॰ ૧૦૭૯) માનો. ઇધાપિ માનોવ વિધા નામ. સો હિ સેય્યાદિવસેન વિદહનતો વિધાતિ વુચ્ચતિ. ઠપનટ્ઠેન વા વિધા. તસ્મા ‘સેય્યોહમસ્મી’તિ એવં ઉપ્પન્ના માનવિધા માનઠપના **સેય્યોહમસ્મીતિ વિધા**તિ વેદિતબ્બા. સેસપદદ્વયેસુપિ એસેવ નયો.

૯૨૧. ભયનિદ્દેસે **જાતિં પટિચ્ચ ભય**ન્તિ જાતિપચ્ચયા ઉપ્પન્નભયં. **ભયાનક**ન્તિ આકારનિદ્દેસો. **છમ્ભિતત્ત**ન્તિ ભયવસેન ગત્તચલનં. **લોમહંસો**તિ લોમાનં હંસનં, ઉદ્ધગ્ગભાવો. ઇમિના પદદ્વયેન કિચ્ચતો ભયં દસ્સેત્વા પુન **ચેતસો ઉત્રાસો**તિ સભાવતો દસ્સિતં.

૯૨૨. તમનિદ્દેસે વિચિકિચ્છાસીસેન અવિજ્જા કથિતા. ‘‘તમન્ધકારો સમ્મોહો, અવિજ્જોઘો મહબ્ભયો’’તિ વચનતો હિ અવિજ્જા **તમો** નામ. તિણ્ણં પન અદ્ધાનં વસેન દેસનાસુખતાય વિચિકિચ્છાસીસેન દેસના કતા. તત્થ ‘કિં નુ ખો અહં અતીતે ખત્તિયો અહોસિં ઉદાહુ બ્રાહ્મણો વેસ્સો સુદ્દો કાળો ઓદાતો રસ્સો દીઘો’તિ કઙ્ખન્તો **અતીતં અદ્ધાનં આરબ્ભ કઙ્ખતિ** નામ. ‘કિં નુ ખો અહં અનાગતે ખત્તિયો ભવિસ્સામિ ઉદાહુ બ્રાહ્મણો વેસ્સો...પે॰... દીઘો’તિ કઙ્ખન્તો **અનાગતં અદ્ધાનં આરબ્ભ કઙ્ખતિ** નામ. ‘કિં નુ ખો અહં એતરહિ ખત્તિયો ઉદાહુ બ્રાહ્મણો વેસ્સો સુદ્દો; કિં વા અહં રૂપં ઉદાહુ વેદના સઞ્ઞા સઙ્ખારા વિઞ્ઞાણ’ન્તિ કઙ્ખન્તો **પચ્ચુપ્પન્નં અદ્ધાનં આરબ્ભ કઙ્ખતિ** નામ.

તત્થ કિઞ્ચાપિ ખત્તિયો વા અત્તનો ખત્તિયભાવં, બ્રાહ્મણો વા બ્રાહ્મણભાવં, વેસ્સો વા વેસ્સભાવં, સુદ્દો વા સુદ્દભાવં અજાનનકો નામ નત્થિ, જીવલદ્ધિકો પન સત્તો ખત્તિયજીવાદીનં વણ્ણાદિભેદં સુત્વા ‘કીદિસો નુ ખો અમ્હાકં અબ્ભન્તરે જીવો – કિં નુ ખો નીલકો ઉદાહુ પીતકો લોહિતકો ઓદાતો ચતુરંસો છળંસો અટ્ઠંસો’તિ કઙ્ખન્તો એવં કઙ્ખતિ નામ.

૯૨૩. **તિત્થાયતનાની**તિ તિત્થભૂતાનિ આયતનાનિ, તિત્થિયાનં વા આયતનાનિ. તત્થ તિત્થં નામ દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો. તિત્થિયા નામ યેસં તા દિટ્ઠિયો રુચ્ચન્તિ ખમન્તિ. આયતનટ્ઠો હેટ્ઠા વુત્તોયેવ. તત્થ યસ્મા સબ્બેપિ દિટ્ઠિગતિકા સઞ્ઞાયમાના ઇમેસુયેવ તીસુ ઠાનેસુ સઞ્ઞાયન્તિ, સમોસરમાનાપિ એતેસુયેવ સમોસરન્તિ સન્નિપતન્તિ, દિટ્ઠિગતિકભાવે ચ નેસં એતાનિયેવ કારણાનિ, તસ્મા તિત્થાનિ ચ તાનિ સઞ્જાતાનીતિઆદિના અત્થેન આયતનાનિ ચાતિ તિત્થાયતનાનિ; તેનેવત્થેન તિત્થિયાનં આયતનાનીતિપિ તિત્થાયતનાનિ. **પુરિસપુગ્ગલો**તિ સત્તો. કામઞ્ચ પુરિસોતિપિ પુગ્ગલોતિપિ વુત્તે સત્તોયેવ વુત્તો, અયં પન **સમ્મુતિકથા** નામ યો યથા જાનાતિ તસ્સ તથા વુચ્ચતિ. **પટિસંવેદેતી**તિ અત્તનો સન્તાને ઉપ્પન્નં જાનાતિ, પટિસંવિદિતં કરોતિ અનુભવતિ વા. **પુબ્બેકતહેતૂ**તિ પુબ્બે કતકારણા, પુબ્બે કતકમ્મપચ્ચયેનેવ પટિસંવેદેતીતિ અત્થો. અયં નિગણ્ઠસમયો. એવંવાદિનો પન તે કમ્મવેદનઞ્ચ કિરિયવેદનઞ્ચ પટિક્ખિપિત્વા એકં વિપાકવેદનમેવ સમ્પટિચ્છન્તિ. પિત્તસમુટ્ઠાનાદીસુ (મહાનિ॰ ૫) ચ અટ્ઠસુ આબાધેસુ સત્ત પટિક્ખિપિત્વા અટ્ઠમંયેવ સમ્પટિચ્છન્તિ,

દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદીસુ ચ તીસુ કમ્મેસુ દ્વે પટિક્ખિપિત્વા એકં અપરાપરિયવેદનીયમેવ સમ્પટિચ્છન્તિ, કુસલાકુસલવિપાકકિરિયસઞ્ઞાતાસુ ચ ચતૂસુ ચેતનાસુ વિપાકચેતનંયેવ સમ્પટિચ્છન્તિ.

ઇસ્સરનિમ્માનહેતૂતિ ઇસ્સરનિમ્માનકારણા; બ્રહ્મુના વા પજાપતિના વા ઇસ્સરેન નિમ્મિતત્તા પટિસંવેદેતીતિ અત્થો. અયં બ્રાહ્મણસમયો. અયઞ્હિ નેસં અધિપ્પાયો – ઇમા તિસ્સો વેદના પચ્ચુપ્પન્ને અત્તના કતમૂલકેન વા આણત્તિમૂલકેન વા પુબ્બે કતેન વા અહેતુઅપ્પચ્ચયા વા પટિસંવેદેતું નામ ન સક્કા; ઇસ્સરનિમ્માનકારણા એવ પન ઇમા પટિસંવેદેતીતિ. એવંવાદિનો પનેતે હેટ્ઠા વુત્તેસુ અટ્ઠસુ આબાધેસુ એકમ્પિ અસમ્પટિચ્છિત્વા સબ્બં પટિબાહન્તિ. તથા દિટ્ઠધમ્મવેદનીયાદીસુપિ સબ્બકોટ્ઠાસેસુ એકમ્પિ અસમ્પટિચ્છિત્વા સબ્બં પટિબાહન્તિ.

અહેતુ અપ્પચ્ચયાતિ હેતુઞ્ચ પચ્ચયઞ્ચ વિના અકારણેનેવ પટિસંવેદેતીતિ અત્થો. અયં આજીવકસમયો. એવં વાદિનો એતેપિ હેટ્ઠા વુત્તેસુ કારણેસુ ચ બ્યાધીસુ ચ એકમ્પિ અસમ્પટિચ્છિત્વા સબ્બં પટિક્ખિપન્તિ.

૯૨૪. **કિઞ્ચના**તિ પલિબોધા. **રાગો કિઞ્ચન**ન્તિ રાગો ઉપ્પજ્જમાનો સત્તે બન્ધતિ પલિબુન્ધેતિ, તસ્મા કિઞ્ચનન્તિ વુચ્ચતિ. દોસમોહેસુપિ એસેવ નયો. **અઙ્ગણાની**તિ “ઉદઙ્ગણે તત્થ પપં અવિન્દુ”ન્તિ (જા॰ ૧.૧.૨) આગતટ્ઠાને ભૂમિપ્પદેસો અઙ્ગણં. “તસ્સેવ રજસ્સ વા અઙ્ગણસ્સ વા પહાનાય વાયમતી”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૮૪; અ॰ નિ॰ ૧૦.૫૧) આગતટ્ઠાને યં કિઞ્ચિ મલં વા પઙ્કો વા. “સાઙ્ગણોવ સમાનો”તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૫૭) આગતટ્ઠાને નાનપ્પકારો તિબ્બકિલેસો. ઇધાપિ તદેવ કિલેસઙ્ગણં અધિપ્પેતં. તેનેવ **રાગો અઙ્ગણ**ન્તિઆદિમાહ.

મલાનીતિ મલિનભાવકરણાનિ. **રાગો મલ**ન્તિ રાગો ઉપ્પજ્જમાનો ચિત્તં મલિનં કરોતિ, મલં ગાહાપેતિ, તસ્મા મલન્તિ વુચ્ચતિ. ઇતરેસુપિ દ્વીસુ એસેવ નયો.

વિસમનિદ્દેસે યસ્મા રાગાદીસુ ચેવ કાયદુચ્ચરિતાદીસુ ચ સત્તા પક્ખલન્તિ, પક્ખલિતા ચ પન સાસનતોપિ સુગતિતોપિ પતન્તિ, તસ્મા પક્ખલનપાતહેતુતો **રાગો વિસમ**ન્તિઆદિ વુત્તં.

અગ્ગીતિ અનુદહનટ્ઠેન અગ્ગિ. **રાગગ્ગી**તિ રાગો ઉપ્પજ્જમાનો સત્તે અનુદહતિ ઝાપેતિ, તસ્મા અગ્ગીતિ વુચ્ચતિ. દોસમોહેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ વત્થૂનિ – એકા કિર દહરભિક્ખુની ચિત્તલપબ્બતવિહારે ઉપોસથાગારં ગન્ત્વા દ્વારપાલકરૂપં ઓલોકયમાના ઠિતા. અથસ્સા અન્તો રાગો ઉપ્પન્નો. સા તેનેવ ઝાયિત્વા કાલમકાસિ. ભિક્ખુનિયો ગચ્છમાના ‘અયં દહરા ઠિતા, પક્કોસથ ન’ન્તિ આહંસુ. એકા ગન્ત્વા ‘કસ્મા ઠિતાસી’તિ હત્થે ગણ્હિ. ગહિતમત્તા પરિવત્તિત્વા પતિતા. ઇદં તાવ રાગસ્સ અનુદહનતાય વત્થુ. દોસસ્સ પન અનુદહનતાય મનોપદોસિકા દેવા દટ્ઠબ્બા. મોહસ્સ અનુદહનતાય ખિડ્ડાપદોસિકા દેવા દટ્ઠબ્બા. મોહનવસેન હિ તેસં સતિસમ્મોસો હોતિ. તસ્મા ખિડ્ડાવસેન આહારકાલં અતિવત્તિત્વા કાલં કરોન્તિ. **કસાવા**તિ કસટા નિરોજા. રાગાદીસુ ચ કાયદુચ્ચરિતાદીસુ ચ એકમ્પિ પણીતં ઓજવન્તં નત્થિ, તસ્મા **રાગો કસાવો**તિઆદિ વુત્તં.

૯૨૫. **અસ્સાદદિટ્ઠી**તિ અસ્સાદસમ્પયુત્તા દિટ્ઠિ. **નત્થિ કામેસુ દોસો**તિ કિલેસકામેન વત્થુકામપટિસેવનદોસો નત્થીતિ વદતિ. **પાતબ્યત**ન્તિ પાતબ્બભાવં પરિભુઞ્જનં અજ્ઝોહરણં. એવંવાદી હિ સો વત્થુકામેસુ કિલેસકામં પિવન્તો વિય અજ્ઝોહરન્તો વિય પરિભુઞ્જતિ. **અત્તાનુદિટ્ઠી**તિ અત્તાનં અનુગતા દિટ્ઠિ. **મિચ્છાદિટ્ઠી**તિ લામકા દિટ્ઠિ. ઇદાનિ યસ્મા એત્થ પઠમા સસ્સતદિટ્ઠિ હોતિ, દુતિયા સક્કાયદિટ્ઠિ, તતિયા ઉચ્છેદદિટ્ઠિ, તસ્મા તમત્થં દસ્સેતું **સસ્સતદિટ્ઠિ અસ્સાદદિટ્ઠી**તિઆદિમાહ.

૯૨૬. **અરતિ**નિદ્દેસો ચ **વિહેસા**નિદ્દેસો ચ વુત્તત્થોયેવ. અધમ્મસ્સ ચરિયા **અધમ્મચરિયા**, અધમ્મકરણન્તિ અત્થો. વિસમા ચરિયા, વિસમસ્સ વા કમ્મસ્સ ચરિયાતિ **વિસમચરિયા. દોવચસ્સતાપાપમિત્તતા** નિદ્દેસા વુત્તત્થા એવ. પુથુનિમિત્તારમ્મણેસુ પવત્તિતો નાનત્તેસુ સઞ્ઞા **નાનત્તસઞ્ઞા**. યસ્મા વા અઞ્ઞાવ કામસઞ્ઞા, અઞ્ઞા બ્યાપાદાદિસઞ્ઞા, તસ્મા નાનત્તા સઞ્ઞાતિપિ નાનત્તસઞ્ઞા. કોસજ્જપમાદનિદ્દેસેસુ પઞ્ચસુ કામગુણેસુ વિસ્સટ્ઠચિત્તસ્સ કુસલધમ્મભાવનાય અનનુયોગવસેન લીનવુત્તિતા **કોસજ્જં**, પમજ્જનવસેન પમત્તભાવો **પમાદો**તિ વેદિતબ્બો. **અસન્તુટ્ઠિતા**દિનિદ્દેસા વુત્તત્થા એવ.

૯૩૧. અનાદરિયનિદ્દેસે ઓવાદસ્સ અનાદિયનવસેન અનાદરભાવો **અનાદરિયં**. અનાદરિયનાકારો **અનાદરતા**. સગરુવાસં અવસનટ્ઠેન અગારવભાવો **અગારવતા**. સજેટ્ઠકવાસં અવસનટ્ઠેન **અપ્પતિસ્સવતા**. **અનદ્ધા**તિ અનાદિયના. **અનદ્ધાયના**તિ અનાદિયનાકારો. અનદ્ધાય અયિતસ્સ ભાવો **અનદ્ધાયિતત્તં**. અસીલસ્સ ભાવો **અસીલ્યં**. **અચિત્તીકારો**તિ ગરુચિત્તીકારસ્સ અકરણં.

૯૩૨. અસ્સદ્ધભાવો **અસ્સદ્ધિયં**. અસદ્દહનાકારો **અસદ્દહના**. ઓકપ્પેત્વા અનુપવિસિત્વા અગ્ગહણં **અનોકપ્પના**. અપ્પસીદનટ્ઠેન **અનભિપ્પસાદો**.

અવદઞ્ઞુતાતિ થદ્ધમચ્છરિયવસેન 'દેહિ, કરોહી'તિ વચનસ્સ અજાનતા.

૯૩૪. **બુદ્ધા ચ બુદ્ધસાવકા ચા**તિ એત્થ બુદ્ધગ્ગહણેન પચ્ચેકબુદ્ધાપિ ગહિતાવ. **અસમેતુકમ્યતા**તિ તેસં સમીપં અગન્તુકામતા. **સદ્ધમ્મં અસોતુકમ્યતા**તિ સત્તતિંસ બોધિપક્ખિયધમ્મા સદ્ધમ્મો નામ, તં અસુણિતુકામતા. **અનુગ્ગહેતુકમ્યતા**તિ ન ઉગ્ગહેતુકામતા.

ઉપારમ્ભચિત્તતાતિ ઉપારમ્ભચિત્તભાવો. યસ્મા પન સો અત્થતો ઉપારમ્ભોવ હોતિ, તસ્મા તં દસ્સેતું **તત્થ કતમો ઉપારમ્ભો**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ ઉપારમ્ભનવસેન **ઉપારમ્ભો**. પુનપ્પુનં ઉપારમ્ભો **અનુપારમ્ભો** ઉપારમ્ભનાકારો **ઉપારમ્ભના**. પુનપ્પુનં ઉપારમ્ભના **અનુપારમ્ભના**. અનુપારમ્ભિતસ્સ ભાવો **અનુપારમ્ભિતત્તં**. **ઉઞ્ઞા**તિ હેટ્ઠા કત્વા જાનના. **અવઞ્ઞા**તિ અવજાનના. પરિભવનં **પરિભવો**. રન્ધસ્સ ગવેસિતા **રન્ધગવેસિતા**. રન્ધં વા ગવેસતીતિ રન્ધગવેસી, તસ્સ ભાવો રન્ધગવેસિતા. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં પરવજ્જાનુપસ્સનલક્ખણો ઉપારમ્ભો નામ વુચ્ચતિ, યેન સમન્નાગતો પુગ્ગલો, યથા નામ તુન્નકારો સાટકં પસારેત્વા છિદ્દમેવ ઓલોકેતિ, એવમેવ પરસ્સ સબ્બેપિ ગુણે મક્ખેત્વા અગુણેસુયેવ પતિટ્ઠાતિ.

૯૩૬. **અયોનિસો મનસિકારો**તિ અનુપાયમનસિકારો. **અનિચ્ચે નિચ્ચન્તિ** અનિચ્ચેયેવ વત્થુસ્મિં 'ઇદં નિચ્ચ'ન્તિ એવં પવત્તો. **દુક્ખે સુખન્તિ**આદીસુપિ એસેવ નયો. **સચ્ચવિપ્પટિકુલેન ચા**તિ ચતુન્નં સચ્ચાનં અનનુલોમવસેન. **ચિત્તસ્સ આવટ્ટના**તિઆદીનિ સબ્બાનિપિ આવજ્જનસ્સેવ વેવચનાનેવ. આવજ્જનઞ્હિ ભવઙ્ગચિત્તં આવટ્ટેતીતિ ચિત્તસ્સ **આવટ્ટના**. અનુઅનુ આવટ્ટેતીતિ **અનાવટ્ટના**. આભુજતીતિ **આભોગો**. ભવઙ્ગારમ્મણતો અઞ્ઞં આરમ્મણં સમન્નાહરતીતિ **સમન્નાહારો**. તદેવારમ્મણં અત્તાનં અનુબન્ધિત્વા ઉપ્પજ્જમાને મનસિકરોતીતિ **મનસિકારો**. **કરોતી**તિ ઠપેતિ. **અયં વુચ્ચતી**તિ અયં અનુપાયમનસિકારો ઉપ્પથમનસિકારલક્ખણો અયોનિસોમનસિકારો નામ વુચ્ચતિ. તસ્સ વસેન પુગ્ગલો દુક્ખાદીનિ સચ્ચાનિ યાથાવતો આવજ્જિતું ન સક્કોતિ.

કુમ્મગ્ગસેવનાનિદ્દેસે યં કુમ્મગ્ગં સેવતો સેવના કુમ્મગ્ગસેવનાતિ વુચ્ચતિ, તં દસ્સેતું **તત્થ કતમો કુમ્મગ્ગો**તિ દુતિયપુચ્છા કતા. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનમેવાતિ.

તિકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૪.) ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૩૯. ચતુક્કનિદ્દેસે તણ્હુપ્પાદેસુ **ચીવરહેતૂ**તિ 'કત્થ મનાપં ચીવરં લભિસ્સામી'તિ ચીવરકારણા ઉપ્પજ્જતિ. **ઇતિભવાભવહેતૂ**તિ એત્થ **ઇતી**તિ નિદસ્સનત્થે નિપાતો; યથા ચીવરાદિહેતુ એવં ભવાભવહેતૂતિપિ અત્થો. **ભવાભવો**તિ ચેત્થ પણીતપણીતતરાનિ તેલમધુફાણિતાદીનિ અધિપ્પેતાનિ. ઇમેસં પન ચતુન્નં તણ્હુપ્પાદાનં પહાનત્થાય પટિપાટિયાવ ચત્તારો અરિયવંસા દેસિતાતિ વેદિતબ્બા.

અગતિગમનેસુ **છન્દાગતિં ગચ્છતી**તિ છન્દેન પેમેન અગતિં ગચ્છતિ, અકત્તબ્બં કરોતિ. પરપદેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ યો 'અયં મે મિત્તો વા સન્દિટ્ઠો વા સમ્ભત્તો વા ઞાતકો વા લઞ્જં વા પન મે દેતી'તિ છન્દવસેન અસ્સામિકં સામિકં કરોતિ – અયં છન્દાગતિં ગચ્છતિ નામ. યો 'અયં મે વેરી'તિ પકતિવેરવસેન વા તઙ્ખણુપ્પન્નકોધવસેન વા સામિકં અસ્સામિકં કરોતિ – અયં **દોસાગતિં ગચ્છતિ** નામ. યો પન મન્દત્તા મોમૂહત્તા યં વા તં વા વત્વા અસ્સામિકં સામિકં કરોતિ – અયં **મોહાગતિં ગચ્છતિ** નામ. યો પન 'અયં રાજવલ્લભો વા વિસમનિસ્સિતો વા અનત્થમ્પિ મે કરેય્યા'તિ ભીતો અસ્સામિકં સામિકં કરોતિ – અયં **ભયાગતિં ગચ્છતિ** નામ. યો વા પન ભાજિયટ્ઠાને કિઞ્ચિ ભાજેન્તો 'અયં મે મિત્તો વા સન્દિટ્ઠો વા સમ્ભત્તો વા'તિ પેમવસેન અતિરેકં દેતિ, 'અયં મે વેરી'તિ દોસવસેન ઊનકં દેતિ, મોમૂહત્તા દિન્નાદિન્નં અજાનમાનો કસ્સચિ ઊનકં કસ્સચિ અધિકં દેતિ, 'અયં ઇમસ્મિં અદીયમાને મય્હં અનત્થમ્પિ કરેય્યા'તિ ભીતો કસ્સચિ અતિરેકં દેતિ, સો ચતુબ્બિધોપિ યથાનુક્કમેન છન્દાગતિઆદીનિ ગચ્છતિ નામ. અરિયા એતાય ન ગચ્છન્તીતિ **અગતિ**, અનરિયા ઇમિના અગતિં ગચ્છન્તીતિ **અગતિગમનં**. ઇમં દ્વયં ચતુન્નમ્પિ સાધારણવસેન વુત્તં. છન્દેન ગમનં **છન્દગમનં**. ઇદં દોસાદીનં અસાધારણવસેન વુત્તં. સકપક્ખરાગઞ્ચ પરપક્ખદોસઞ્ચ પુરક્ખત્વા અસમગ્ગભાવેન ગમનં **વગ્ગગમનં**. ઇદં છન્દદોસસાધારણવસેન વુત્તં. વારિનો વિય યથાનિન્નં ગમનન્તિ **વારિગમનં**. ઇદં ચતુન્નમ્પિ સાધારણવસેન વુત્તં.

વિપરિયાસેસુ અનિચ્ચાદીનિ વત્થૂનિ નિચ્ચન્તિઆદિના નયેન વિપરીતતો એસન્તીતિ વિપરિયાસા, સઞ્ઞાય વિપરિયાસો **સઞ્ઞાવિપરિયાસો**. ઇતરેસુપિ દ્વીસુ એસેવ નયો. એવમેતે ચતુન્નં વત્થૂનં વસેન ચત્તારો, યેસુ વત્થૂસુ સઞ્ઞાદીનં વસેન દ્વાદસ હોન્તિ. તેસુ અટ્ઠ સોતાપત્તિમગ્ગેન પહીયન્તિ. **અસુભે સુભન્તિ** સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસા સકદાગામિમગ્ગેન તનુકા હોન્તિ, અનાગામિમગ્ગેન પહીયન્તિ. **દુક્ખે સુખન્તિ** સઞ્ઞાચિત્તવિપલ્લાસા અરહત્તમગ્ગેન પહીયન્તીતિ વેદિતબ્બા.

અનરિયવોહારેસુ **અનરિયવોહારા**તિ અનરિયાનં લામકાનં વોહારા. **દિટ્ઠવાદિતા**તિ 'દિટ્ઠં મયા'તિ એવં વાદિતા. એત્થ ચ તં તં સમુટ્ઠાપિકચેતનાવસેન અત્થો વેદિતબ્બો. સહ સદ્દેન ચેતના કથિતાતિપિ વુત્તમેવ. દુતિયચતુક્કેપિ એસેવ નયો. અરિયો હિ અદિસ્વા વા 'દિટ્ઠં મયા'તિ દિસ્વા વા 'ન દિટ્ઠં મયા'તિ વત્તા નામ નત્થિ; અનરિયોવ એવં વદતિ. તસ્મા એવં વદન્તસ્સ એતા સહ સદ્દેન અટ્ઠ ચેતના અનરિયવોહારાતિ વેદિતબ્બા.

દુચ્ચરિતેસુ પઠમચતુક્કં વેરચેતનાવસેન વુત્તં, દુતિયં વચીદુચ્ચરિતવસેન.

ભયેસુ પઠમચતુક્કે જાતિં પટિચ્ચ ઉપ્પન્નં ભયં **જાતિભયં**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. દુતિયચતુક્કે રાજતો ઉપ્પન્નં ભયં **રાજભયં**. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

તતિયચતુક્કે **ચત્તારિ ભયાની**તિ મહાસમુદ્દે ઉદકં ઓરોહન્તસ્સ વુત્તભયાનિ. મહાસમુદ્દે કિર મહિન્દવીચિ નામ સટ્ઠિ યોજનાનિ ઉગ્ગચ્છતિ. ગઙ્ગાવીચિ નામ પણ્ણાસ. રોહણવીચિ નામ ચત્તાલીસ યોજનાનિ ઉગ્ગચ્છતિ. એવરૂપા ઊમિયો પટિચ્ચ ઉપ્પન્નં ભયં **ઊમિભયં** નામ. કુમ્ભીલતો ઉપ્પન્નં ભયં **કુમ્ભીલભયં**. ઉદકાવટ્ટતો ભયં **આવટ્ટભયં**. સુસુકા વુચ્ચતિ ચણ્ડમચ્છો; તતો ભયં **સુસુકાભયં**.

ચતુત્થચતુક્કે **અત્તાનુવાદભયન્તિ** પાપકમ્મિનો અત્તાનં અનુવદન્તસ્સ ઉપ્પજ્જનકભયં. **પરાનુવાદભયન્તિ** પરસ્સ અનુવાદતો ઉપ્પજ્જનકભયં. **દણ્ડભયન્તિ** અગારિકસ્સ રઞ્ઞા પવત્તિતદણ્ડં, અનગારિકસ્સ વિનયદણ્ડં પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જનકભયં. **દુગ્ગતિભયન્તિ** ચત્તારો અપાયે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જનકભયં. ઇતિ ઇમેહિ ચતૂહિ ચતુક્કેહિ સોળસ મહાભયાનિ નામ કથિતાનિ.

દિટ્ઠિચતુક્કે તિમ્બરુકદિટ્ઠિ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૮) નામ કથિતા. તત્થ **સયંકતં સુખદુક્ખન્તિ** વેદનં અત્તતો સમનુપસ્સતો વેદનાય એવ વેદના કતાતિ ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિ. એવઞ્ચ સતિ તસ્સા વેદનાય પુબ્બેપિ અત્થિતા આપજ્જતીતિ અયં સસ્સતદિટ્ઠિ નામ હોતિ. **સચ્ચતો થેતતો**તિ સચ્ચતો થિરતો. **પરંકતન્તિ** પચ્ચુપ્પન્નવેદનતો અઞ્ઞં વેદનાકારણં વેદનત્તાનં સમનુપસ્સતો 'અઞ્ઞાય વેદનાય અયં વેદના કતા'તિ ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિ. એવં સતિ પુરિમાય કારણવેદનાય ઉચ્છેદો આપજ્જતીતિ અયં ઉચ્છેદદિટ્ઠિ નામ હોતિ. **સયંકતઞ્ચ પરંકતઞ્ચાતિ** યથાવુત્તેનેવ અત્થેન 'ઉપડ્ઢં સયંકતં, ઉપડ્ઢં પરેન કત'ન્તિ ગણ્હતો ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિ – અયં સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠિ નામ. ચતુત્થા અકારણા એવ સુખદુક્ખં હોતીતિ ગણ્હતો ઉપ્પન્ના દિટ્ઠિ. એવં સતિ અયં અહેતુકદિટ્ઠિ નામ. સેસમેત્થ હેટ્ઠા વુત્તનયત્તા ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૫.) પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૦. પઞ્ચકનિદ્દેસે યસ્મા યેસં સક્કાયદિટ્ઠિઆદીનિ અપ્પહીનાનિ, તે ભવગ્ગેપિ નિબ્બત્તે એતાનિ આકડ્ઢિત્વા કામભવેયેવ પાતેન્તિ, તસ્મા **ઓરમ્ભાગિયાનિ સંયોજનાની**તિ વુત્તાનિ. ઇતિ એતાનિ પઞ્ચ ગચ્છન્તં ન વારેન્તિ, ગતં પન આનેન્તિ. રૂપરાગાદીનિપિ પઞ્ચ ગચ્છન્તં ન વારેન્તિ, આગન્તું પન ન દેન્તિ. રાગાદયો પઞ્ચ લગ્ગનટ્ઠેન **સઙ્ગા**, અનુપવિટ્ઠટ્ઠેન પન **સલ્લા**તિ વુત્તા.

૯૪૧. **ચેતોખિલા**તિ ચિત્તસ્સ થદ્ધભાવા કચવરભાવા ખાણુકભાવા. **સત્થરિ કઙ્ખતી**તિ સત્થુ સરીરે વા ગુણે વા કઙ્ખતિ. સરીરે કઙ્ખમાનો 'દ્વત્તિંસવરલક્ખણપટિમણ્ડિતં નામ સરીરં અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખતિ. ગુણે કઙ્ખમાનો 'અતીતાનાગતપચ્ચુપ્પન્નજાનનસમત્થં સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણં અત્થિ નુ ખો નત્થી'તિ કઙ્ખતિ. **વિચિકિચ્છતી**તિ વિચિનન્તો કિચ્છતિ, દુક્ખં આપજ્જતિ, વિનિચ્છેતું ન સક્કોતિ. **નાધિમુચ્ચતી**તિ 'એવમેત'ન્તિ અધિમોક્ખં ન પટિલભતિ . **ન સમ્પસીદતી**તિ ગુણેસુ ઓતરિત્વા નિબ્બિચિકિચ્છભાવેન પસીદિતું અનાવિલો ભવિતું ન સક્કોતિ.

ધમ્મેતિ પરિયત્તિધમ્મે ચ પટિવેધધમ્મે ચ. પરિયત્તિધમ્મે કથ્યમાનો ‘તેપિટકં બુદ્ધવચનં ચતુરાસીતિધમ્મક્ખન્ધસહસ્સાનીતિ વદન્તિ, અત્થિ નુ ખો એતં નત્થી’તિ કઙ્ખતિ. પટિવેધધમ્મે કથ્યમાનો ‘વિપસ્સનાનિસ્સન્દો મગ્ગો નામ , મગ્ગનિસ્સન્દો ફલં નામ, સબ્બસઙ્ખારપટિનિસ્સગ્ગો નિબ્બાનં નામાતિ વદન્તિ, તં અત્થિ નુ ખો નત્થીતિ કઙ્ખતિ’.

સઙ્ઘે કઙ્ખતીતિ ‘ઉજુપ્પટિપન્નોતિઆદીનં પદાનં વસેન એવરૂપં પટિપદં પટિપન્ના ચત્તારો મગ્ગટ્ઠા ચત્તારો ફલટ્ઠાતિ અટ્ઠન્નં પુગ્ગલાનં સમૂહભૂતો સઙ્ઘો નામ અત્થિ નુ ખો નત્થી’તિ કઙ્ખતિ. સિક્ખાય કથ્યમાનો ‘અધિસીલસિક્ખા નામ અધિચિત્તસિક્ખા નામ અધિપઞ્ઞા સિક્ખા નામાતિ વદન્તિ, સા અત્થિ નુ ખો નત્થી’તિ કઙ્ખતિ.

ચેતસોવિનિબન્ધાતિ ચિત્તં બન્ધિત્વા મુટ્ઠિયં કત્વા વિય ગણ્હન્તીતિ ચેતસોવિનિબન્ધા. **કામે**તિ વત્થુકામેપિ કિલેસકામેપિ. **કાયે**તિ અત્તનો કાયે. **રૂપે**તિ બહિદ્ધા રૂપે. **યાવદત્થ**ન્તિ યત્તકં ઇચ્છતિ તત્તકં. **ઉદરાવદેહક**ન્તિ ઉદરપૂરં. તઞ્હિ ઉદરં અવદેહનતો ઉદરાવદેહકન્તિ વુચ્ચતિ. **સેય્યસુખ**ન્તિ મઞ્ચપીઠસુખં ઉતુસુખં વા. **પસ્સસુખ**ન્તિ યથા સમ્પરિવત્તકં સયન્તસ્સ દક્ખિણપસ્સવામપસ્સાનં સુખં હોતિ, એવં ઉપ્પન્નસુખં. **મિદ્ધસુખ**ન્તિ નિદ્દાસુખં. **અનુયુત્તો**તિ યુત્તપયુત્તો વિહરતિ. **પણિધાયા**તિ પત્થયિત્વા. **સીલેના**તિઆદીસુ **સીલ**ન્તિ ચતુપારિસુદ્ધિસીલં. **વત**ન્તિ વતસમાદાનં. **તપો**તિ તપચરણં. **બ્રહ્મચરિય**ન્તિ મેથુનવિરતિ. **દેવો વા ભવિસ્સામી**તિ મહેસક્ખદેવો વા ભવિસ્સામિ. **દેવઞ્ઞતરો વા**તિ અપ્પેસક્ખદેવેસુ વા અઞ્ઞતરો. કુસલધમ્મે આવરન્તિ નિવારેન્તીતિ **નીવરણાનિ**.

માતા જીવિતા વોરોપિતા હોતીતિ મનુસ્સેનેવ સકજનિકા મનુસ્સમાતા જીવિતા વોરોપિતા હોતિ. **પિતા**પિ મનુસ્સપિતાવ. **અરહા**પિ મનુસ્સઅરહાવ. **દુટ્ઠેન ચિત્તેના**તિ વધકચિત્તેન.

સઞ્ઞીતિ સઞ્ઞાસમઙ્ગી. **અરોગો**તિ નિચ્ચો. **ઇત્થેકે અભિવદન્તી**તિ ઇત્થં એકે અભિવદન્તિ, એવમેકે અભિવદન્તીતિ અત્થો. એત્તાવતા સોળસ સઞ્ઞીવાદા કથિતા. **અસઞ્ઞી**તિ સઞ્ઞાવિરહિતો. ઇમિના પદેન અટ્ઠ અસઞ્ઞીવાદા કથિતા. તતિયપદેન અટ્ઠ નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞીવાદા કથિતા. **સતો વા પન સત્તસ્સા**તિ અથવા પન વિજ્જમાનસ્સેવ સત્તસ્સ. **ઉચ્છેદ**ન્તિ ઉપચ્છેદં. **વિનાસ**ન્તિ અદસ્સનં. **વિભવ**ન્તિ ભાવવિગમં. સબ્બાનેતાનિ અઞ્ઞમઞ્ઞવેવચનાનેવ. તત્થ દ્વે જના ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હન્તિ – લાભી ચ અલાભી ચ. તત્થ લાભી અરહતો દિબ્બેન ચક્ખુના ચુતિં દિસ્વા ઉપપત્તિં અપસ્સન્તો, યો વા ચુતિમત્તમેવ દટ્ઠું સક્કોતિ ન ઉપપાતં, સો ઉચ્છેદદિટ્ઠિં ગણ્હાતિ. અલાભી ‘કો પરલોકં જાનાતી’તિ કામસુખગિદ્ધતાય વા ‘યથા રુક્ખતો પણ્ણાનિ પતિતાનિ ન પુન વિરુહન્તિ, એવં સત્તા’તિઆદિના વિતક્કેન વા ઉચ્છેદં ગણ્હાતિ. ઇધ પન તણ્હાદિટ્ઠીનં વસેન તથા ચ અઞ્ઞથા ચ વિકપ્પેત્વાવ ઉપ્પન્ના સત્ત ઉચ્છેદવાદા કથિતા. તેસઞ્હિ ઇદં સઙ્ગહવચનં. **દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનં વા પનેકે**તિ એત્થ **દિટ્ઠધમ્મો**તિ પચ્ચક્ખધમ્મો વુચ્ચતિ. તત્થ તત્થ પટિલદ્ધત્તભાવસ્સેતં અધિવચનં. દિટ્ઠધમ્મે નિબ્બાનં **દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનં**; ઇમસ્મિંયેવ અત્તભાવે દુક્ખા વૂપસમ્મન્તિ અત્થો. ઇદં પઞ્ચન્નં દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદાનં સઙ્ગહવચનં.

૯૪૨. **વેરા**તિ વેરચેતના. **બ્યસના**તિ વિનાસા. **અક્ખન્તિયા**તિ અનધિવાસનાય. **અપ્પિયો**તિ દસ્સનસવનપટિકૂલતાય ન પિયાયિતબ્બો. ચિન્તેતુમ્પિ પટિકૂલત્તા મનો એતસ્મિં ન અપ્પેતીતિ **અમનાપો**. **વેરબહુલો**તિ બહુવેરો. **વજ્જબહુલો**તિ બહુદોસો.

આજીવકભયન્તિ આજીવં જીવિતવુત્તિં પટિચ્ચ ઉપ્પન્નં ભયં . તં અગારિકસ્સપિ હોતિ અનગારિકસ્સપિ. તત્થ અગારિકેન તાવ આજીવહેતુ બહું અકુસલં કતં હોતિ. અથસ્સ મરણસમયે નિરયે ઉપટ્ઠહન્તે ભયં ઉપ્પજ્જતિ. અનગારિકેનાપિ બહુ અનેસના કતા હોતિ. અથસ્સ મરણકાલે નિરયે ઉપટ્ઠહન્તે ભયં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં આજીવકભયં નામ. **અસિલોકભયન્તિ** ગરહભયં **પરિસસારજ્જભયન્તિ** કતપાપસ્સ પુગ્ગલસ્સ સન્નિપતિતં પરિસં ઉપસઙ્કમન્તસ્સ સારજ્જસઙ્ખાતં ભયં ઉપ્પજ્જતિ. ઇદં પરિસસારજ્જભયં નામ. ઇતરદ્વયં પાકટમેવ.

૯૪૩. દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવારેસુ **પઞ્ચહિ કામગુણેહી**તિ મનાપિયરૂપાદીહિ પઞ્ચહિ કામકોટ્ઠાસેહિ બન્ધનેહિ વા. **સમપ્પિતો**તિ સુટ્ઠુ અપ્પિતો અલ્લીનો હુત્વા. **સમઙ્ગીભૂતો**તિ સમન્નાગતો. **પરિચારેતી**તિ તેસુ કામગુણેસુ યથાસુખં ઇન્દ્રિયાનિ ચારેતિ સઞ્ચારેતિ ઇતો ચિતો ચ ઉપનેતિ; અથ વા પન લળતિ રમતિ કીળતીતિ. એત્થ ચ દુવિધા કામગુણા – માનુસ્સકા ચેવ દિબ્બા ચ. માનુસ્સકા મન્ધાતુકામગુણસદિસા દટ્ઠબ્બા; દિબ્બા પરનિમ્મિતવસવત્તિદેવરાજસ્સ કામગુણસદિસાતિ. એવરૂપે કામે ઉપગતઞ્હિ તે પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનપ્પત્તો હોતીતિ વદન્તિ. તત્થ **પરમદિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનન્તિ** પરમં દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનં, ઉત્તમન્તિ અત્થો.

દુતિયવારે હુત્વા અભાવટ્ઠેન **અનિચ્ચા**; પટિપીળનટ્ઠેન **દુક્ખા**; પકતિજહનટ્ઠેન **વિપરિણામધમ્મા**તિ વેદિતબ્બા. **તેસં વિપરિણામઞ્ઞથાભાવા**તિ તેસં કામાનં વિપરિણામસઙ્ખાતા અઞ્ઞથાભાવા. ‘યમ્પિ મે અહોસિ તમ્પિ મે નત્થી’તિ વુત્તનયેન ઉપ્પજ્જન્તિ **સોકપરિદેવદુક્ખદોમનસ્સુપાયાસા**. તત્થ અન્તોનિજ્ઝાયનલક્ખણો **સોકો**; તન્નિસ્સિતલાલપ્પલક્ખણો **પરિદેવો**; કાયપટિપીળનલક્ખણં **દુક્ખં**; મનોવિઘાતલક્ખણં **દોમનસ્સં**; વિઘાતલક્ખણો **ઉપાયાસો**.

વિતક્કિતન્તિ અભિનિરોપનવસેન પવત્તો **વિતક્કો**. **વિચારિતન્તિ** અનુમજ્જનવસેન પવત્તો વિચારો. **એતેન એતન્તિ** એતેન વિતક્કેન ચ વિચારેન ચ એતં પઠમજ્ઝાનં ઓળારિકં સકણ્ટકં વિય ખાયતિ.

પીતિગતન્તિ પીતિમેવ. **ચેતસો ઉપ્પિલાવિતન્તિ** ચિત્તસ્સ ઉપ્પિલભાવકરણં. **ચેતસો આભોગો**તિ ઝાના વુટ્ઠાય તસ્મિં સુખે પુનપ્પુનં ચિત્તસ્સ આભોગો મનસિકારોતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

(૬.) છક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૪. છક્કનિદ્દેસે યસ્મા કુદ્ધો વા કોધવસેન, સન્દિટ્ઠિપરામાસી વા સન્દિટ્ઠિપરામાસિતાય કલહં વિગ્ગહં વિવાદં આપજ્જતિ, તસ્મા કોધાદયો ‘વિવાદમૂલાની’તિ વુત્તા.

છન્દરાગનિદ્દેસે કામગેહસિતત્તા **છન્દરાગા ગેહસ્સિતા ધમ્મા**તિ સઙ્ગહતો વત્વા પુન પભેદતો દસ્સેતું **મનાપિયેસુ રૂપેસૂ**તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **મનાપિયેસૂ**તિ મનવડ્ઢનકેસુ ઇટ્ઠેસુ. વિરોધા એવ **વિરોધવત્થૂનિ**. **અમનાપિયેસૂ**તિ અનિટ્ઠેસુ.

૯૪૫. અગારવેસુ **અગારવો**તિ ગારવવિરહિતો. **અપ્પતિસ્સો**તિ અપ્પતિસ્સયો અનીચવુત્તિ. એત્થ પન યો ભિક્ખુ સત્થરિ ધરમાને તીસુ કાલેસુ ઉપટ્ઠાનં ન યાતિ, સત્થરિ અનુપાહને ચઙ્કમન્તે સઉપાહનો ચઙ્કમતિ , નીચે ચઙ્કમે ચઙ્કમન્તે ઉચ્ચે ચઙ્કમે ચઙ્કમતિ, હેટ્ઠા વસન્તે ઉપરિ વસતિ, સત્થુદસ્સનટ્ઠાને ઉભો અંસે પારુપતિ, છત્તં

ધારેતિ, ઉપાહનં ધારેતિ, ન્હાયતિ, ઉચ્ચારં વા પસ્સાવં વા કરોતિ, પરિનિબ્બુતે વા પન ચેતિયં વન્દિતું ન ગચ્છતિ, ચેતિયસ્સ પઞ્ઞાયનટ્ઠાને સત્થુદસ્સનટ્ઠાને વુત્તં સબ્બં કરોતિ – અયં **સત્થરિ અગારવો** નામ. યો પન ધમ્મસવને સઙ્ઘુટ્ઠે સક્કચ્ચં ન ગચ્છતિ, સક્કચ્ચં ધમ્મં ન સુણાતિ, સમુલ્લપન્તો નિસીદતિ, ન સક્કચ્ચં ગણ્હાતિ, ન સક્કચ્ચં વાચેતિ – 'અયં **ધમ્મે અગારવો** નામ. યો પન થેરેન ભિક્ખુના અનજ્ઝિટ્ઠો ધમ્મં દેસેતિ, પઞ્હં કથેતિ, વુડ્ઢે ભિક્ખૂ ઘટ્ટેન્તો ગચ્છતિ, તિટ્ઠતિ, નિસીદતિ, દુસ્સપલ્લત્થિકં વા હત્થપલ્લત્થિકં વા કરોતિ, સઙ્ઘમજ્ઝે ઉભો અંસે પારુપતિ, છત્તુપાહનં ધારેતિ – અયં **સઙ્ઘે અગારવો** નામ. એકભિક્ખુસ્મિમ્પિ હિ અગારવે કતે સઙ્ઘે અગારવો કતોવ હોતિ. તિસ્સો સિક્ખા પન અપૂરયમાનોવ **સિક્ખાય અગારવો** નામ. અપ્પમાદલક્ખણં અનનુબ્રૂહયમાનો **અપ્પમાદે અગારવો** નામ. દુવિધં પટિસન્થારં અકરોન્તો **પટિસન્થારે અગારવો** નામ.

પરિહાનિયા ધમ્માતિ પરિહાનકરા ધમ્મા. **કમ્મારામતા**તિ નવકમ્મે વા ચીવરવિચારણાદીસુ વા કમ્મેસુ અભિરતિ યુત્તપયુત્તતા. **ભસ્સારામતા**તિ તિરચ્છાનકથાવસેન ભસ્સે યુત્તપયુત્તતા. **નિદ્દારામતા**તિ નિદ્દાય યુત્તપયુત્તતા. **સઙ્ગણિકારામતા**તિ સઙ્ગણિકાય યુત્તપયુત્તતા. **સંસગ્ગારામતા**તિ સવનસંસગ્ગે, દસ્સનસંસગ્ગે, સમુલ્લાપસંસગ્ગે, પરિભોગસંસગ્ગે, કાયસંસગ્ગેતિ પઞ્ચવિધે સંસગ્ગે યુત્તપયુત્તતા. **પપઞ્ચારામતા**તિ તણ્હામાનદિટ્ઠિપપઞ્ચેસુ યુત્તપયુત્તતા.

૯૪૬. **સોમનસ્સુપવિચારા**દીસુ સોમનસ્સેન સદ્ધિં ઉપવિચરન્તીતિ **સોમનસ્સુપવિચારા. ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણેન રૂપં પસ્સિત્વા. **સોમનસ્સટ્ઠાનિય**ન્તિ સોમનસ્સસ્સ આરમ્મણવસેન કારણભૂતં. **ઉપવિચરતી**તિ તત્થ વિચારપ્પવત્તનેન ઉપવિચરતિ. વિતક્કો પન તંસમ્પયુત્તો વાતિ ઇમિના નયેન તીસુપિ છક્કેસુ અત્થો વેદિતબ્બો.

૯૪૭. **ગેહસિતાની**તિ કામગુણનિસ્સિતાનિ. **સોમનસ્સાની**તિ ચેતસિકસુખાનિ. **દોમનસ્સાની**તિ ચેતસિકદુક્ખાનિ. **ઉપેક્ખા**તિ અઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા ઉપેક્ખા વેદના, અઞ્ઞાણુપેક્ખાતિપિ એતાસંયેવ નામં.

૯૪૮. **અત્થિ મે અત્તાતિ** વાતિ સબ્બપદેસુ વા-સદ્દો વિકપ્પત્થો; એવં વા દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતીતિ વુત્તં હોતિ. **અત્થિ મે અત્તા**તિ ચેત્થ સસ્સતદિટ્ઠિ સબ્બકાલેસુ અત્તનો અત્થિતં ગણ્હાતિ. **સચ્ચતો થેતતો**તિ ભૂતતો ચ થિરતો ચ; ઇદં સચ્ચન્તિ સુટ્ઠુ દળ્હભાવેનાતિ વુત્તં હોતિ. **નત્થિ મે અત્તા**તિ અયં પન ઉચ્છેદદિટ્ઠિ, સતો સત્તસ્સ તત્થ તત્થ વિભવગ્ગહણતો. અથ વા પુરિમાપિ તીસુ કાલેસુ અત્થીતિ ગહણતો સસ્સતદિટ્ઠિ, પચ્ચુપ્પન્નમેવ અત્થીતિ ગણ્હન્તી ઉચ્છેદદિટ્ઠિ. પચ્છિમાપિ અતીતાનાગતેસુ નત્થીતિ ગહણતો 'ભસ્મન્તા આહુતિયો'તિ ગહિતદિટ્ઠિકાનં વિય ઉચ્છેદદિટ્ઠિ, અતીતેયેવ નત્થીતિ ગણ્હન્તી અધિચ્ચસમુપ્પન્નિકસ્સેવ સસ્સતદિટ્ઠિ. **અત્તના વા અત્તાનં સઞ્જાનામી**તિ સઞ્ઞાક્ખન્ધસીસેન ખન્ધે અત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય અવસેસક્ખન્ધે સઞ્જાનનતો 'ઇમિના અત્તના ઇમં અત્તાનં સઞ્જાનામી'તિ એવં હોતિ. **અત્તના વા અનત્તાન**ન્તિ સઞ્ઞાક્ખન્ધંયેવ અત્તાતિ ગહેત્વા ઇતરે ચત્તારો ખન્ધે અનત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય તેસં જાનનતો એવં હોતિ. **અનત્તના વા અત્તાન**ન્તિ સઞ્ઞાક્ખન્ધં અનત્તાતિ ઇતરે ચ ચત્તારો ખન્ધે અત્તાતિ ગહેત્વા સઞ્ઞાય તેસં જાનનતો એવં હોતિ. સબ્બાપિ સસ્સતુચ્છેદદિટ્ઠિયોવ.

વદો વેદેય્યોતિ આદયો પન સસ્સતદિટ્ઠિયા એવ અભિનિવેસાકારા. તત્થ વદતીતિ **વદો**; વચીકમ્મસ્સ કારકોતિ વુત્તં હોતિ. વેદયતીતિ **વેદેય્યો**; જાનાતિ અનુભવતિ ચાતિ વુત્તં હોતિ. ઇદાનિ યં સો વેદેતિ તં દસ્સેતું **તત્ર તત્ર દીઘરત્તં કલ્યાણપાપકાન**ન્તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **તત્ર તત્રા**તિ તેસુ તેસુ યોનિગતિઠિતિનિવાસનિકાયેસુ

આરમ્મણેસુ વા. **દીઘરત્તન્તિ** ચિરરત્તં. **પચ્ચનુભોતીતિ** પટિસંવેદયતિ. **ન સો જાતો નાહોસીતિ** સો અત્તા અજાતિધમ્મતો ન જાતો નામ; સદા વિજ્જમાનો યેવાતિ અત્થો. તેનેવ અતીતે નાહોસિ, અનાગતેપિ ન ભવિસ્સતિ. યો હિ જાતો સો અહોસિ, યો ચ જાયિસ્સતિ સો ભવિસ્સતીતિ. અથવા 'ન સો જાતો નાહોસી'તિ સો સદા વિજ્જમાનત્તા અતીતેપિ ન જાતુ નાહોસિ , અનાગતેપિ ન જાતુ ન ભવિસ્સતિ. **નિચ્ચોતિ** ઉપ્પાદવયરહિતો. **ધુવોતિ** થિરો સારભૂતો. **સસ્સતોતિ** સબ્બકાલિકો. **અવિપરિણામધમ્મોતિ** અત્તનો પકતિભાવં અવિજહનધમ્મો કકણ્ટકો વિય નાનપ્પકારત્તં નાપજ્જતિ. એવમયં સબ્બાસવદિટ્ઠિ (મ॰ નિ॰ ૧.૧૭ આદયો) નામ કથિતા. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

છક્કનિદ્દેસવણ્ણના.

(૭.) સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૪૯. સત્તકનિદ્દેસે થામગતટ્ઠેન અપ્પહીનટ્ઠેન ચ અનુસેન્તીતિ **અનુસયા**. વટ્ટસ્મિં સત્તે સંયોજેન્તિ ઘટેન્તીતિ **સંયોજનાનિ**. સમુદાચારવસેન પરિયુટ્ઠહન્તીતિ **પરિયુટ્ઠાનાનિ**. કામરાગોવ પરિયુટ્ઠાનં **કામરાગપરિયુટ્ઠાનં**. સેસેસુપિ એસેવ નયો.

૯૫૦. અસતં ધમ્મા, લામકટ્ઠેન વા અસન્તા ધમ્માતિ **અસદ્ધમ્મા**. રાગાદીહિ દોસેહિ દુટ્ઠાનિ ચરિતાનીતિ **દુચ્ચરિતાનિ**. તેન તેનાકારેન મઞ્ઞન્તીતિ **માના**.

૯૫૧. દિટ્ઠિનિદ્દેસે **રૂપીતિ** રૂપવા. **ચાતુમહાભૂતિકોતિ** ચતુમહાભૂતમયો. માતાપિતૂનં એતન્તિ માતાપેત્તિકં. કિન્તં? સુક્કસોણિતં. માતાપેત્તિકે સમ્ભૂતો જાતોતિ **માતાપેત્તિકસમ્ભવો**. ઇધ રૂપકાયસીસેન મનુસ્સત્તભાવં અત્તાતિ વદતિ. દુતિયો તં પટિક્ખિપિત્વા દિબ્બત્તભાવં વદતિ. **દિબ્બોતિ** દેવલોકે સમ્ભૂતો. **કામાવચરોતિ** છકામાવચરદેવપરિયાપન્નો . કબળીકારં ભક્ખયતીતિ **કબળીકારભક્ખો**. **મનોમયોતિ** ઝાનમનેન નિબ્બત્તો. **સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગીતિ** સબ્બઙ્ગપચ્ચઙ્ગયુત્તો. **અહીનિન્દ્રિયોતિ** પરિપુણ્ણિન્દ્રિયો; યાનિ બ્રહ્મલોકે અત્થિ તેસં વસેન, ઇતરેસઞ્ચ સણ્ઠાનવસેનેતં વુત્તં. **આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગોતિ** આકાસાનઞ્ચાયતનભાવં ઉપગતો. ઇતરેસુપિ એસેવ નયો. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

સત્તકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૮.) અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૫૨. અટ્ઠકનિદ્દેસે કિલેસાયેવ **કિલેસવત્થૂનિ**. **કુસીતવત્થૂનીતિ** કુસીતસ્સ અલસસ્સ વત્થૂનિ, પતિટ્ઠા, કોસજ્જકારણાનીતિ અત્થો. **કમ્મં કાતબ્બં હોતીતિ** ચીવરવિચારણાદિકમ્મં કાતબ્બં હોતિ. **ન વીરિયં આરભતીતિ** દુવિધમ્પિ વીરિયં નારભતિ. **અપ્પત્તસ્સાતિ** ઝાનવિપસ્સનામગ્ગફલધમ્મસ્સ અપ્પત્તસ્સ પત્તિયા. **અનધિગતસ્સાતિ** તસ્સેવ અનધિગતસ્સ અધિગમત્થાય. **અસચ્છિકતસ્સાતિ** તસ્સેવ અસચ્છિકતસ્સ સચ્છિકરણત્થાય. **ઇદં પઠમન્તિ** 'ઇદં હન્દાહં નિપજ્જામી'તિ એવં ઓસીદનં પઠમં કુસીતવત્થુ. ઇમિના નયેન સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો.

માસાચિતં મઞ્ઞેતિ એત્થ પન **માસાચિતં** નામ તિન્તમાસો; યથા તિન્તમાસો ગરુકો હોતિ, એવં ગરુકોતિ અધિપ્પાયો. **ગિલાના વુટ્ઠિતો હોતીતિ** ગિલાનો હુત્વા પચ્છા વુટ્ઠિતો હોતિ.

૯૫૪. **અટ્ઠસુ લોકધમ્મેસૂતિ** એત્થ લોકસ્સ ધમ્માતિ **લોકધમ્મા**. એતેહિ વિમુત્તો નામ નત્થિ, બુદ્ધાનમ્પિ હોન્તિ એવ. તસ્મા 'લોકધમ્મા'તિ વુચ્ચન્તિ. **પટિઘાતોતિ** પટિહઞ્ઞનાકારો. **લાભે સારાગોતિ** 'અહં લાભં લભામી'તિ એવં ગેહસિતસોમનસ્સવસેન ઉપ્પન્નો સારાગો; સો ચિત્તં પટિહનતિ. **અલાભે પટિવિરોધોતિ** 'અહં લાભં ન લભામી'તિ દોમનસ્સવસેન ઉપ્પન્નવિરોધો; સોપિ ચિત્તં પટિહનતિ. તસ્મા 'પટિઘાતો'તિ વુત્તો. **યસાદીસુપિ** 'અહં મહાપરિવારો, અહં અપ્પપરિવારો, અહં પસંસપ્પત્તો, અહં ગરહપ્પત્તો, અહં સુખપ્પત્તો, અહં દુક્ખપ્પતો'તિ એવમેતેસં ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. **અનરિયવોહારાતિ** અનરિયાનં વોહારા.

૯૫૭. **પુરિસદોસાતિ** પુરિસાનં દોસા. **ન સરામીતિ** 'મયા એતસ્સ કમ્મસ્સ કતટ્ઠાનં ન સરામિ ન સલ્લક્ખેમી'તિ એવં અસ્સતિભાવેન નિબ્બેઠેતિ મોચેતિ. **ચોદકંયેવ પટિપ્ફરતીતિ** પટિવિરુદ્ધો હુત્વા ફરતિ, પટિભાણિતભાવેન તિટ્ઠતિ. **કિં નુ ખો તુય્હન્તિ** 'તુય્હં બાલસ્સ અબ્યત્તસ્સ ભણિતેન નામ કિં' યો ત્વં નેવ વત્થુના આપત્તિં, ન ચોદનં જાનાસી'તિ દીપેતિ; 'ત્વં પિ નામ એવં કિઞ્ચિ અજાનન્તો ભણિતબ્બં મઞ્ઞિસ્સસી'તિ અજ્ઝોત્થરતિ. **પચ્ચારોપેતીતિ** 'ત્વં પિ ખોસી'તિઆદીનિ વદન્તો પટિઆરોપેતિ. **પટિકરોહીતિ** દેસનાગામિનિં દેસેહિ, વુટ્ઠાનગામિનિતો વુટ્ઠાહિ તતો સુદ્ધન્તે પતિટ્ઠિતો અઞ્ઞં ચોદેસ્સસી'તિ દીપેતિ.

અઞ્ઞેનાઞ્ઞં પટિચરતીતિ અઞ્ઞેન કારણેન વચનેન વા અઞ્ઞં કારણં વચનં વા પટિચ્છાદેતિ. 'આપત્તિં આપન્નોસી'તિ વુત્તો 'કો આપન્નો? કિં આપન્નો? કથં આપન્નો? કિસ્મિં આપન્નો? કં ભણથ? કિં ભણથા'તિ વદતિ. 'એવરૂપં કિઞ્ચિ તયા દિટ્ઠ'ન્તિ વુત્તે 'ન સુણામી'તિ સોતં વા ઉપનેતિ. **બહિદ્ધા કથં અપનામેતીતિ** 'ઇત્થન્નામં આપત્તિં આપન્નોસી'તિ પુટ્ઠો 'પાટલિપુત્તં ગતોમ્હી'તિ વત્વા પુન 'તવ પાટલિપુત્તગમનં ન પુચ્છામા'તિ વુત્તે 'તતો રાજગહં ગતોમ્હી'તિ 'રાજગહં વા યાહિ, બ્રાહ્મણગેહં વા; આપત્તિં આપન્નોસી'તિ? 'તત્થ મે સૂકરમંસં લદ્ધ'ન્તિઆદીનિ વદન્તો કથં બહિદ્ધા વિક્ખિપતિ. **કોપન્તિ** કુપિતભાવં. **દોસન્તિ** દુટ્ઠભાવં. ઉભયમ્પેતં કોધસ્સેવ નામં. **અપ્પચ્ચયન્તિ** અસન્તુટ્ઠાકારં; દોમનસ્સસ્સેતં નામં. **પાતુકરોતીતિ** દસ્સેતિ પકાસેતિ. **બાહાવિક્ખેપકં ભણતીતિ** બાહા વિક્ખિપિત્વા અલજ્જિવચનં વદતિ. **વિહેસેતીતિ** વિહેઠેતિ બાધતિ. **અનાદિયિત્વાતિ** ચિત્તીકારેન અગ્ગહેત્વા અવજાનિત્વા; અનાદરો હુત્વાતિ અત્થો.

અતિબાળ્હન્તિ અતિદળ્હં અતિપ્પમાણં. **મયિ બ્યાવટાતિ** મયિ બ્યાપારં આપન્ના. **હીનાયાવત્તિત્વાતિ** હીનસ્સ ગિહિભાવસ્સ અત્થાય આવત્તિત્વા; ગિહી હુત્વાતિ અત્થો. **અત્તમના હોથાતિ** તુટ્ઠચિત્તા હોથ, 'મયા લભિતબ્બં લભથ, મયા વસિતબ્બટ્ઠાને વસથ, ફાસુવિહારો વો મયા કતો'તિ અધિપ્પાયેન વદતિ.

૯૫૮. અસઞ્ઞીતિ પવત્તો વાદો અસઞ્ઞીવાદો; સો તેસં અત્થીતિ **અસઞ્ઞીવાદા**. **રૂપી અત્તાતિઆદીસુ** લાભિનો કસિણરૂપં **અત્તાતિ** ગહેત્વા **રૂપીતિ** દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ; અલાભિનો તક્કમત્તેનેવ , આજીવકાનં વિય. લાભિનોયેવ ચ પન અરૂપસમાપત્તિનિમિત્તં અત્તાતિ ગહેત્વા **અરૂપીતિ** દિટ્ઠિ ઉપ્પજ્જતિ; અલાભિનો તક્કમત્તેનેવ, નિગણ્ઠાનં વિય. અસઞ્ઞીભાવે પનેત્થ એકન્તેનેવ કારણં ન પરિયેસિતબ્બં. દિટ્ઠિગતિકો હિ ઉમ્મત્તકો વિય યં વા તં વા ગણ્હાતિ. **રૂપી ચ અરૂપી ચાતિ** રૂપારૂપમિસ્સકગાહવસેન વુત્તં. અયં દિટ્ઠિ રૂપાવચરારૂપાવચરસમાપત્તિલાભિનોપિ તક્કિકસ્સાપિ ઉપ્પજ્જતિ. **નેવ રૂપી નારૂપીતિ** પન એકન્તતો

તક્કિકદિટ્ઠિયેવ. **અન્તવા**તિ પરિત્તકસિણં અત્તતો ગણ્હન્તસ્સ દિટ્ઠિ. **અનન્તવા**તિ અપ્પમાણકસિણં. **અન્તવા ચ અનન્તવા ચા**તિ ઉદ્ધમધો સપરિયન્તં તિરિયં અપરિયન્તં કસિણં અત્તાતિ ગહેત્વા ઉપ્પન્નદિટ્ઠિ. **નેવન્તવા નાનન્તવા**તિ તક્કિકદિટ્ઠિયેવ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

અટ્ઠકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૯.) નવકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૦. નવકનિદ્દેસે **નવ આઘાતવત્થૂની**તિ સત્તેસુ ઉપ્પત્તિવસેનેવ કથિતાનિ. પુરિસાનં મલાનીતિ **પુરિસમલાનિ**. **નવવિધા**તિ નવકોટ્ઠાસા નવપ્પભેદા વા.

૯૬૩. **તણ્હં પટિચ્ચા**તિ તણ્હં નિસ્સાય. **પરિયેસના**તિ રૂપાદિઆરમ્મણપરિયેસના. સા હિ તણ્હાય સતિ હોતિ. **લાભો**તિ રૂપાદિઆરમ્મણપટિલાભો. સો હિ પરિયેસનાય સતિ હોતિ. **વિનિચ્છયો** પન ઞાણતણ્હાદિટ્ઠિવિતક્કવસેન ચતુબ્બિધો. તત્થ ''સુખવિનિચ્છયં જઞ્ઞા, સુખવિનિચ્છયં ઞત્વા અજ્ઝત્તં સુખમનુયુઞ્જેય્યા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૩૨૩) અયં **ઞાણવિનિચ્છયો**. ''વિનિચ્છયોતિ દ્વે વિનિચ્છયા – તણ્હાવિનિચ્છયો ચ દિટ્ઠિવિનિચ્છયો ચા''તિ (મહાનિ॰ ૧૦૨) એવં આગતાનિ અટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાનિ **તણ્હાવિનિચ્છયો**. દ્વાસટ્ઠિ દિટ્ઠિયો **દિટ્ઠિવિનિચ્છયો**. ''છન્દો ખો, દેવાનમિન્દ, વિતક્કનિદાનો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૫૮) ઇમસ્મિં પન સુત્તે ઇધ વિનિચ્છયોતિ વુત્તો વિતક્કોયેવ આગતો. લાભં લભિત્વા હિ ઇટ્ઠાનિટ્ઠં સુન્દરાસુન્દરઞ્ચ વિતક્કેનેવ વિનિચ્છિનાતિ – 'એત્તકં મે રૂપારમ્મણત્થાય ભવિસ્સતિ , એત્તકં સદ્દાદિઆરમ્મણત્થાય , એત્તકં મય્હં ભવિસ્સતિ, એત્તકં પરસ્સ, એત્તકં પરિભુઞ્જિસ્સામિ, એત્તકં નિદહિસ્સામી'તિ. તેન વુત્તં ''લાભં પટિચ્ચ વિનિચ્છયો''તિ.

છન્દરાગોતિ એવં અકુસલવિતક્કેન વિતક્કિતે વત્થુસ્મિં દુબ્બલરાગો ચ બલવરાગો ચ ઉપ્પજ્જતિ. ઇદઞ્હિ ઇધ **છન્દો**તિ દુબ્બલરાગસ્સાધિવચનં . **અજ્ઝોસાન**ન્તિ અહં મમન્તિ બલવસન્નિટ્ઠાનં. **પરિગ્ગહો**તિ તણ્હાદિટ્ઠિવસેન પરિગ્ગહકરણં. **મચ્છરિય**ન્તિ પરેહિ સાધારણભાવસ્સ અસહનતા. તેનેવસ્સ પોરાણા એવં વચનત્થં વદન્તિ – ''ઇદં અચ્છરિયં મય્હમેવ હોતુ, મા અઞ્ઞસ્સ અચ્છરિયં હોતૂતિ પવત્તત્તા મચ્છરિયન્તિ વુચ્ચતી''તિ. **આરક્ખો**તિ દ્વારપિદહનમઞ્જુસગોપનાદિવસેન સુટ્ઠુ રક્ખણં. અધિકરોતીતિ અધિકરણં; કારણસ્સેતં નામં. **આરક્ખાધિકરણ**ન્તિ ભાવનપુંસકં; આરક્ખહેતૂતિ અત્થો. દણ્ડાદાનાદીસુ પરનિસેધનત્થં દણ્ડસ્સ આદાનં **દણ્ડાદાનં**. એકતોધારાદિનો સત્થસ્સ આદાનં **સત્થાદાનં**. **કલહો**તિ કાયકલહોપિ વાચાકલહોપિ. પુરિમો પુરિમો વિરોધો **વિગ્ગહો**, પચ્છિમો પચ્છિમો **વિવાદો**. **તુવં તુવ**ન્તિ અગારવવચનં, ત્વં ત્વન્તિ અત્થો.

૯૬૪. **ઇઞ્જિતાની**તિ ઇઞ્જનાનિ ચલનાનિ. **અસ્મીતિ ઇઞ્જિતમેત**ન્તિઆદીહિ સબ્બપદેહિ માનોવ કથિતો. અહન્તિ પવત્તોપિ હિ માનો ઇઞ્જિતમેવ, **અયમહ**ન્તિ પવત્તોપિ, **નેવસઞ્ઞીનાસઞ્ઞી ભવિસ્સ**ન્તિ પવત્તોપિ. સેસનવકેહિપિ માનોવ કથિતો. માનો હિ ઇઞ્જનતો **ઇઞ્જિતં**, મઞ્ઞનતો **મઞ્ઞિતં**, ફન્દનતો **ફન્દિતં**, પપઞ્ચનતો **પપઞ્ચિતં**. તેહિ તેહિ કારણેહિ સઙ્ખતત્તા **સઙ્ખત**ન્તિ ચ વુચ્ચતિ. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

નવકનિદ્દેસવણ્ણના.

(૧૦.) દસકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૬. દસકનિદ્દેસે કિલેસા એવ **કિલેસવત્થૂનિ**. **આઘાતવત્થૂનિ** પનેત્થ ‘‘અનત્થં મે અચરી’’તિઆદીનં વસેન અવિકોપેતબ્બે ખાણુકણ્ટકાદિમ્હિપિ અટ્ઠાને ઉપ્પન્નાઘાતેન સદ્ધિં વુત્તાનિ.

૯૭૦. મિચ્છત્તેસુ **મિચ્છાઞાણન્તિ** પાપકિરિયાસુ ઉપાયચિન્તાવસેન પાપં કત્વા ‘સુકતં મયા’તિ પચ્ચવેક્ખણાકારેન ઉપ્પન્નો મોહો. **મિચ્છાવિમુત્તી**તિ અવિમુત્તસ્સેવ સતો વિમુત્તસઞ્ઞિતા. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

દસકનિદ્દેસવણ્ણના.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૩. તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસે **તણ્હાવિચરિતાની**તિ તણ્હાસમુદાચારા તણ્હાપવત્તિયો. **અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાયા**તિ અજ્ઝત્તિકં ખન્ધપઞ્ચકં ઉપાદાય. ઇદઞ્હિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં. **અસ્મીતિ હોતી**તિ યદેતં અજ્ઝત્તં ખન્ધપઞ્ચકં ઉપાદાય તણ્હામાનદિટ્ઠિવસેન સમૂહગાહતો ‘અસ્મી’તિ હોતિ, તસ્મિં સતીતિ અત્થો. **ઇત્થસ્મીતિ હોતી**તિઆદીસુ પન એવં સમૂહતો ‘અહ’ન્તિ ગહણે સતિ તતો અનુપનિધાય ચ ઉપનિધાય ચાતિ દ્વિધા ગહણં હોતિ. તત્થ **અનુપનિધાયા**તિ અઞ્ઞં આકારં અનુપગમ્મ સકભાવમેવ આરમ્મણં કત્વા ‘ઇત્થસ્મી’તિ હોતિ; ખત્તિયાદીસુ ‘ઇદંપકારો અહ’ન્તિ એવં તણ્હામાનદિટ્ઠિવસેન હોતીતિ અત્થો. ઇદં તાવ અનુપનિધાય ગહણં. **ઉપનિધાય ગહણં** પન દુવિધં હોતિ – સમતો ચ અસમતો ચ. તં દસ્સેતું **એવસ્મીતિ ચ અઞ્ઞથાસ્મી**તિ ચ વુત્તં. તત્થ **એવસ્મી**તિ ઇદં સમતો ઉપનિધાય ગહણં; યથા અયં ખત્તિયો, યથા અયં બ્રાહ્મણો, એવં અહમ્પીતિ અત્થો. **અઞ્ઞથાસ્મી**તિ ઇદં પન અસમતો ગહણં; યથાયં ખત્તિયો, યથાયં બ્રાહ્મણો, તતો અઞ્ઞથા અહં હીનો વા અધિકો વાતિ અત્થો. ઇમાનિ તાવ પચ્ચુપ્પન્નવસેન ચત્તારિ તણ્હાવિચરિતાનિ. **ભવિસ્સન્તિ**આદીનિ પન ચત્તારિ અનાગતવસેન વુત્તાનિ. સેસં પુરિમચતુક્કે વુત્તનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. **અસ્મી**તિ સસ્સતો અસ્મિ. **સાતસ્મી**તિ અસસ્સતો અસ્મિ. અસસ્મીતિ સતસ્મીતિ વા પાઠો. તત્થ અત્થીતિ અસં; નિચ્ચસ્સેતં અધિવચનં. સીદતીતિ સતં; અનિચ્ચસ્સેતં અધિવચનં. ઇતિ ઇમાનિ દ્વે સસ્સતુચ્છેદવસેન વુત્તાનીતિ વેદિતબ્બાનિ. ઇતો પરાનિ **સિયન્તિ**આદીનિ ચત્તારિ સંસયપરિવિતક્કવસેન વુત્તાનિ. તાનિ પુરિમચતુક્કે વુત્તનયેનેવ અત્થતો વેદિતબ્બાનિ. **અપાહં સિયન્તિ**આદીનિ પન ચત્તારિ ‘‘અપિ નામાહં ભવેય્ય’’ન્તિ એવં પત્થનાકપ્પનવસેન વુત્તાનિ. તાનિ પુરિમચતુક્કે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બાનિ. એવમેતેસુ –

> દ્વે દિટ્ઠિસીસા ચત્તારો, સુદ્ધસીસા સીસમૂલકા;
> તયો તયોતિ એતાનિ, અટ્ઠારસ વિભાવયે.

એતેસુ હિ સસ્સતુચ્છેદવસેન વુત્તા દ્વે **દિટ્ઠિસીસા** નામ. અસ્મીતિ, ભવિસ્સન્તિ, સિયન્તિ, અપાહં સિયન્તિ એતે ચત્તારો **સુદ્ધસીસા**એવ. ઇત્થસ્મીતિ આદયો તયો તયોતિ દ્વાદસ **સીસમૂલકા** નામાતિ. એવમેતે દ્વે દિટ્ઠિસીસા, ચત્તારો સુદ્ધસીસા, દ્વાદસ સીસમૂલકાતિ અટ્ઠારસ તણ્હાવિચરિતધમ્મા વેદિતબ્બા.

૯૭૪. ઇદાનિ પટિપાટિયાવ તે ધમ્મે ભાજેત્વા દસ્સેતું **કથઞ્ચ અસ્મીતિ હોતી**તિઆદિ આરદ્ધં. તત્થ **કઞ્ચિ ધમ્મં અનવકારિં કરિત્વા**તિ રૂપવેદનાદીસુ કઞ્ચિ એકધમ્મમ્પિ અવિનિબ્ભોગં કત્વા, એકેકતો અગ્ગહેત્વા, સમૂહતોવ ગહેત્વાતિ અત્થો. **અસ્મીતિ છન્દં પટિલભતી**તિ પઞ્ચક્ખન્ધે નિરવસેસતો ગહેત્વા ‘અહ’ન્તિ તણ્હં પટિલભતિ.

માનદિટ્ઠીસુપિ એસેવ નયો. તત્થ કિઞ્ચાપિ અયં તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસો, માનદિટ્ઠિયો પન ન વિના તણ્હાય, તસ્મા તદેકટ્ઠવસેન ઇધ વુત્તા. તણ્હાસીસેન વા પપઞ્ચત્તયમ્પિ ઉદ્દિટ્ઠં. તં ઉદ્દેસાનુરૂપેનેવ નિદ્દિસિતુમ્પિ માનદિટ્ઠિયો ગહિતા. તણ્હાપપઞ્ચં વા દસ્સેન્તો તેનેવ સદ્ધિં સેસપપઞ્ચેપિ દસ્સેતું એવમાહ.

તસ્મિં સતિ ઇમાનિ પપઞ્ચિતાનીતિ તસ્મિં ''અસ્મીતિ છન્દં પટિલભતી''તિઆદિના નયેન વુત્તે પપઞ્ચત્તયે સતિ પુન ઇમાનિ ''ઇત્થસ્મીતિ વા''તિઆદીનિ પપઞ્ચિતાનિ હોન્તીતિ અત્થો.

ખત્તિયોસ્મીતિઆદીસુ અભિસેકસેનામચ્ચાદિના 'ખત્તિયો અહં', મન્તજ્ઝેન પોરોહિચ્ચાદિના 'બ્રાહ્મણો અહં', કસિગોરક્ખાદિના 'વેસ્સો અહં', અસિતબ્યાભઙ્ગિતાય 'સુદ્દો અહં' , ગિહિબ્યઞ્જનેન 'ગહટ્ઠો અહ'ન્તિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. **એવં ઇત્થસ્મીતિ હોતી**તિ એવં ખત્તિયાદીસુ ખત્તિયાદિપ્પકારં અત્તનિ ઉપ્પાદયિત્વા 'ઇત્થંપકારો અહ'ન્તિ હોતિ.

યથા સો ખત્તિયોતિઆદીસુ 'યથા સો અભિસેકસેનામચ્ચાદિના ખત્તિયો, તથા 'અહમ્પિ ખત્તિયો'તિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. દુતિયનયે 'યથા સો અભિસેકસેનામચ્ચાદિના ખત્તિયો, નાહં તથા ખત્તિયો; અહં પન તતો હીનો વા સેટ્ઠો વા'તિ ઇમિના નયેન અત્થો વેદિતબ્બો. **ભવિસ્સ**ન્તિઆદિનિદ્દેસાદીસુપિ એસેવ નયો.

૯૭૫. એવં અજ્ઝત્તિકસ્સ ઉપાદાય તણ્હાવિચરિતાનિ ભાજેત્વા ઇદાનિ બાહિરસ્સ ઉપાદાય તણ્હાવિચરિતાનિ ભાજેતું **તત્થ કતમાની**તિઆદિમાહ. તત્થ **બાહિરસ્સ ઉપાદાયા**તિ બાહિરં ખન્ધપઞ્ચકં ઉપાદાય. ઇદમ્પિ હિ ઉપયોગત્થે સામિવચનં. **ઇમિના**તિ ઇમિના રૂપેન વા...પે॰... વિઞ્ઞાણેન વા. અવસેસં પન ઉદ્દેસવારે તાવ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

૯૭૬. નિદ્દેસવારે પન **અવકારિં કરિત્વા**તિ વિનિબ્ભોગં કત્વા. **ઇમિના અસ્મીતિ છન્દં પટિલભતી**તિઆદીસુ ઇમિના રૂપેન વા...પે॰... વિઞ્ઞાણેન વાતિ એવં પઞ્ચક્ખન્ધે એકદેસતો ગહેત્વા ઇમિના 'અહ'ન્તિ છન્દાદીનિ પટિલભતીતિ એવમત્થો વેદિતબ્બો.

ઇમિના ખત્તિયોસ્મીતિઆદીસુ 'ઇમિના છત્તેન વા ખગ્ગેન વા અભિસેકસેનામચ્ચાદિના વા ખત્તિયો અહ'ન્તિ એવં પુરિમનયેનેવ અત્થો વેદિતબ્બો. **ઇમિના**તિ પદમત્તમેવ હેત્થ વિસેસો.

યથા સો ખત્તિયોતિઆદીસુપિ **ઇમિના**તિ વુત્તપદમેવ વિસેસો. તસ્મા તસ્સ વસેન યથા ખત્તિયો, એવં અહમ્પિ ઇમિના ખગ્ગેન વા છત્તેન વા અભિસેકસેનામચ્ચાદિના વા ખત્તિયોતિ એવં યોજેત્વા સબ્બપદેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. **ઇમિના નિચ્ચોસ્મી**તિ પઞ્ચક્ખન્ધે અનવકારિં કત્વા રૂપાદીસુ એકમેવ ધમ્મં 'અહ'ન્તિ ગહેત્વા 'ઇમિના ખગ્ગેન વા છત્તેન વા અહં નિચ્ચો ધુવો'તિ મઞ્ઞતિ. ઉચ્છેદદિટ્ઠિયમ્પિ એસેવ નયો. સેસં સબ્બત્થ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

ઇતિ એવરૂપાનિ અતીતાનિ છત્તિંસાતિ એકેકસ્સ પુગ્ગલસ્સ અતીતે છત્તિંસ. **અનાગતાનિ છત્તિંસા**તિ એકેકસ્સેવ અનાગતે છત્તિંસ. **પચ્ચુપ્પન્નાનિ છત્તિંસા**તિ એકેકસ્સ વા પુગ્ગલસ્સ યથાલાભવસેન બહૂનં વા પચ્ચુપ્પન્ને છત્તિંસ. સબ્બસત્તાનં પન એકંસેનેવ અતીતે છત્તિંસ, અનાગતે છત્તિંસ, પચ્ચુપ્પન્ને છત્તિંસાતિ

વેદિતબ્બાનિ. અનન્તા હિ અસદિસતણ્હામાનદિટ્ઠિભેદા સત્તા. **અટ્ઠતણ્હાવિચરિતસતં હોતી**તિ એત્થ પન અટ્ઠસતસઙ્ખાતં તણ્હાવિચરિતં હોતીતિ એવમત્થો દટ્ઠબ્બો. સેસં સબ્બત્થ ઉત્તાનત્થમેવાતિ.

તણ્હાવિચરિતનિદ્દેસવણ્ણના.

દિટ્ઠિગતનિદ્દેસવણ્ણના

૯૭૭. દિટ્ઠિગતનિદ્દેસે **બ્રહ્મજાલે વેય્યાકરણે**તિ બ્રહ્મજાલનામકે વેય્યાકરણે, દીઘનિકાયસ્સ પઠમસુત્તન્તે. **વુત્તાનિ ભગવતા**તિ સત્થારા સયં આહચ્ચ ભાસિતાનિ. **ચત્તારો સસ્સતવાદા**તિઆદીસુ ''તે ચ ભોન્તો સમણબ્રાહ્મણા કિમાગમ્મ કિમારબ્ભ સસ્સતવાદા સસ્સતં અત્તાનઞ્ચ લોકઞ્ચ પઞ્ઞપેન્તિ ચતૂહિ વત્થૂહી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૧.૨૯-૩૦) બ્રહ્મજાલે વુત્તનયેનેવ પભેદો ચ અત્થો ચ વેદિતબ્બોતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ખુદ્દકવત્થુવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧૮. ધમ્મહદયવિભઙ્ગો

૧. સબ્બસઙ્ગાહિકવારવણ્ણના

૯૭૮. ઇદાનિ તદનન્તરે ધમ્મહદયવિભઙ્ગે પાળિપરિચ્છેદો તાવ એવં વેદિતબ્બો – એત્થ હિ આદિતોવ ખન્ધાદીનં દ્વાદસન્નં કોટ્ઠાસાનં વસેન સબ્બસઙ્ગાહિકવારો નામ વુત્તો. દુતિયો તેસંયેવ ધમ્માનં કામધાતુઆદીસુ ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિદસ્સનવારો નામ. તતિયો તત્થેવ પરિયાપન્નાપરિયાપન્નદસ્સનવારો નામ. ચતુત્થો તીસુ ભૂમીસુ ઉપ્પત્તિક્ખણે વિજ્જમાનાવિજ્જમાનધમ્મદસ્સનવારો નામ. પઞ્ચમો તેસં ધમ્માનં ભૂમન્તરવસેન દસ્સનવારો નામ. છટ્ઠો ગતીસુ ઉપ્પાદકકમ્મઆયુપ્પમાણદસ્સનવારો નામ. સત્તમો અભિઞ્ઞેય્યાદિવારો નામ. અટ્ઠમો સારમ્મણાનારમ્મણવારો નામ. નવમો તેસં ખન્ધાદિધમ્માનં દિટ્ઠસુતાદિવસેન સઙ્ગહેત્વા દસ્સનવારો નામ. દસમો કુસલત્તિકાદિવસેન સઙ્ગહેત્વા દસ્સનવારો નામ.

૯૭૯. એવં દસહિ વારેહિ પરિચ્છિન્નાય પાળિયા પઠમે તાવ સબ્બસઙ્ગાહિકવારે ‘‘અવીચિતો યાવ ભવગ્ગં એત્થન્તરે કતિ ખન્ધા’’તિ પુચ્છિતે ‘‘એકોતિ વા...પે॰... ચત્તારોતિ વા છાતિ વા અવત્વા પઞ્ચાતિ વત્તું સમત્થો અઞ્ઞો નત્થી’’તિ અત્તનો ઞાણબલં દીપેન્તો **પઞ્ચક્ખન્ધા**તિ પુચ્છાનુરૂપં વિસ્સજ્જનં આહ. યથાપુચ્છં વિસ્સજ્જનઞ્હિ સબ્બઞ્ઞુબ્યાકરણં નામાતિ વુચ્ચતિ. **દ્વાદસાયતનાની**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. **રૂપક્ખન્ધાદીનં** પભેદો ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો.

૨. ઉપ્પત્તાનુપ્પત્તિવારવણ્ણના

૯૯૧. દુતિયવારે યે ધમ્મા કામભવે કામધાતુસમ્ભૂતાનઞ્ચ સત્તાનં ઉપ્પજ્જન્તિ – કામધાતુયં પરિયાપન્ના વા અપરિયાપન્ના વા – તે સબ્બે સઙ્ગહેત્વા **કામધાતુયા પઞ્ચક્ખન્ધા**તિઆદિ વુત્તં. **રૂપધાતુ**આદીસુપિ એસેવ નયો. યસ્મા પન રૂપધાતુપરિયાપન્નાનં સત્તાનં ઘાનાયતનાદીનં અભાવેન ગન્ધાયતનાદીનિ આયતનાદિકિચ્ચં ન કરોન્તિ, તસ્મા **રૂપધાતુયા છ આયતનાનિ, નવ ધાતુયો**તિઆદિ વુત્તં . યસ્મા ચ ઓકાસવસેન વા સત્તુપ્પત્તિવસેન વા અપરિયાપન્નધાતુ નામ નત્થિ, તસ્મા અપરિયાપન્નધાતુયાતિ અવત્વા યં યં અપરિયાપન્નં તં તદેવ દસ્સેતું **અપરિયાપન્ને કતિ ખન્ધા**તિઆદિ વુત્તં.

૩. પરિયાપન્નાપરિયાપન્નવારવણ્ણના

૯૯૯. તતિયવારે **કામધાતુપરિયાપન્ના**તિ કામધાતુભજનટ્ઠેન પરિયાપન્ના; તંનિસ્સિતા તદન્તોગધા કામધાતુત્વેવ સઙ્ખં ગતાતિ અત્થો. સેસપદેસુપિ એસેવ નયો. **પરિયાપન્ના**તિ ભવવસેન ઓકાસવસેન ચ પરિચ્છિન્ના. **અપરિયાપન્ના**તિ તથા અપરિચ્છિન્ના.

૪. ધમ્મદસ્સનવારવણ્ણના

૧૦૦૭. ચતુત્થવારે **એકાદસાયતનાની**તિ સદ્દાયતનવજ્જાનિ. તઞ્હિ એકન્તેન પટિસન્ધિયં નુપ્પજ્જતિ. ઇમિના નયેન સબ્બત્થ અત્થો વેદિતબ્બો. સત્તકે ‘‘દેવાનં અસુરાન’’ન્તિ ગતિવસેન અવત્વા અવિસેસેન

ગબ્ભસેય્યકાનન્તિ વુત્તં. તસ્મા યત્થ યત્થ ગબ્ભસેય્યકા સમ્ભવન્તિ તત્થ તત્થ તેસં સત્તાયતનાનિ વેદિતબ્બાનિ. તથા ધાતુયો. સેસમેત્થ ઉત્તાનત્થમેવ. પઞ્ચમવારે યં વત્તબ્બં તં ધમ્મસઙ્ગહટ્ઠકથાયં વુત્તમેવ.

૬. ઉપ્પાદકકમ્મઆયુપ્પમાણવારવણ્ણના

(૧.) ઉપ્પાદકકમ્મં

૧૦૨૧. છટ્ઠવારે પઞ્ચહિ કામગુણેહિ નાનપ્પકારેહિ વા ઇદ્ધિવિસેસેહિ દિબ્બન્તીતિ **દેવા. સમ્મુતિદેવા**તિ 'દેવો, દેવી'તિ એવં લોકસમ્મુતિયા દેવા. **ઉપપત્તિદેવા**તિ દેવલોકે ઉપ્પન્નત્તા ઉપપત્તિયા દેવા. **વિસુદ્ધિદેવા**તિ સબ્બેસં દેવાનં પૂજારહા સબ્બકિલેસવિસુદ્ધિયા દેવા. **રાજાનો**તિ મુદ્ધાભિસિત્તખત્તિયા. **દેવિયો**તિ તેસં મહેસિયો. **કુમારા**તિ અભિસિત્તરાજૂનં અભિસિત્તદેવિયા કુચ્છિસ્મિં ઉપ્પન્નકુમારા.

ઉપોસથકમ્મં કત્વાતિ ચાતુદ્દસાદીસુ અટ્ઠઙ્ગસમન્નાગતં ઉપોસથં ઉપવસિત્વા. ઇદાનિ યસ્મા પરિત્તદાનાદિપુઞ્ઞકમ્મં મનુસ્સસોભગ્યતાય પચ્ચયો, મત્તસો કતં મનુસ્સસોભગ્યતાય અધિમત્તં, અધિમત્તભાવેપિ નાનપ્પકારભેદતો નાનપ્પકારસ્સ ખત્તિયમહાસાલાદિભાવસ્સ પચ્ચયો, તસ્મા તસ્સ વસેન ઉપપત્તિભેદં દસ્સેન્તો **અપ્પેકચ્ચે ગહપતિમહાસાલાનન્તિ**આદિમાહ. તત્થ મહાસારો એતેસન્તિ મહાસારા; ર-કારસ્સ પન લ-કારં કત્વા મહાસાલાતિ વુત્તં. ગહપતિયોવ મહાસાલા, ગહપતીસુ વા મહાસાલાતિ **ગહપતિમહાસાલા**. સેસેસુપિ એસેવ નયો. તત્થ યસ્સ ગેહે પચ્છિમન્તેન ચત્તાલીસકોટિધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ પઞ્ચ અમ્બણાનિ દિવસવળઞ્જો નિક્ખમતિ – અયં **ગહપતિમહાસાલો** નામ. યસ્સ પન ગેહે પચ્છિમન્તેન અસીતિકોટિધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ દસઅમ્બણાનિ દિવસવળઞ્જો નિક્ખમતિ – અયં **બ્રાહ્મણમહાસાલો** નામ. યસ્સ પન ગેહે પચ્છિમન્તેન કોટિસતધનં નિધાનગતં હોતિ, કહાપણાનઞ્ચ વીસતિ અમ્બણાનિ દિવસવળઞ્જો નિક્ખમતિ – અયં **ખત્તિયમહાસાલો** નામ.

સહબ્યતન્તિ સહભાવં; સભાગા હુત્વા નિબ્બત્તન્તીતિ અત્થો. **ચાતુમહારાજિકાનન્તિ**આદીસુ ચાતુમહારાજિકા નામ સિનેરુપબ્બતસ્સ વેમજ્ઝે હોન્તિ. તેસુ પબ્બતટ્ઠકાપિ અત્થિ, આકાસટ્ઠાપિ; તેસં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં પત્તા. ખિડ્ડાપદોસિકા, મનોપદોસિકા, સીતવલાહકા, ઉણ્હવલાહકા, ચન્દિમા દેવપુત્તો, સૂરિયો દેવપુત્તોતિ એતે સબ્બેપિ ચાતુમહારાજિકદેવલોકટ્ઠકા એવ.

તેત્તિંસ જના તત્થ ઉપપન્નાતિ **તાવતિંસા**. અપિચ તાવતિંસાતિ તેસં દેવાનં નામમેવાતિ વુત્તં. તેપિ અત્થિ પબ્બતટ્ઠકા, અત્થિ આકાસટ્ઠકા. તેસં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં પત્તા. તથા યામાદીનં. એકદેવલોકેપિ હિ દેવાનં પરમ્પરા ચક્કવાળપબ્બતં અપ્પત્તા નામ નત્થિ. તત્થ દિબ્બં સુખં યાતા પયાતા સમ્પત્તાતિ **યામા**. તુટ્ઠા પહટ્ઠાતિ **તુસિતા**. પકતિપટિયત્તારમ્મણતો અતિરેકેન રમિતુકામકાલે યથારુચિતે ભોગે નિમ્મિનિત્વા રમન્તીતિ **નિમ્માનરતી**. ચિત્તાચારં ઞત્વા પરેહિ નિમ્મિતેસુ ભોગેસુ વસં વત્તેન્તીતિ **પરનિમ્મિતવસવત્તી**.

(૨.) આયુપ્પમાણં

૧૦૨૨. અપ્પં વા ભિય્યોતિ દુતિયં વસ્સસતં અપ્પત્વા વીસાય વા તિંસાય વા ચત્તાલીસાય વા પઞ્ઞાસાય વા સટ્ઠિયા વા વસ્સેહિ અધિકમ્પિ વસ્સસતન્તિ અત્થો. સબ્બમ્પિ હેતં દુતિયં વસ્સસતં અપ્પત્તત્તા અપ્પન્તિ વુત્તં.

૧૦૨૪. બ્રહ્મપારિસજ્જાદીસુ મહાબ્રહ્માનં પારિસજ્જા પરિચારિકાતિ **બ્રહ્મપારિસજ્જા**. તેસં પુરોહિતભાવે ઠિતાતિ **બ્રહ્મપુરોહિતા**. વણ્ણવન્તતાય ચેવ દીઘાયુકતાય ચ મહન્તો બ્રહ્માતિ મહાબ્રહ્મા, તેસં **મહાબ્રહ્માનં**. ઇમે તયોપિ જના પઠમજ્ઝાનભૂમિયં એકતલે વસન્તિ; આયુઅન્તરં પન નેસં નાના.

૧૦૨૫. પરિત્તા આભા એતેસન્તિ **પરિત્તાભા**. અપ્પમાણા આભા એતેસન્તિ **અપ્પમાણાભા**. દણ્ડદીપિકાય અચ્ચિ વિય એતેસં સરીરતો આભા છિજ્જિત્વા છિજ્જિત્વા પતન્તી વિય સરતિ વિસરતીતિ **આભસ્સરા**. ઇમેપિ તયો જના દુતિયજ્ઝાનભૂમિયં એકતલે વસન્તિ; આયુઅન્તરં પન નેસં નાના.

૧૦૨૬. પરિત્તા સુભા એતેસન્તિ **પરિત્તસુભા**. અપ્પમાણા સુભા એતેસન્તિ **અપ્પમાણસુભા**. સુભેન ઓકિણ્ણા વિકિણ્ણા, સુભેન સરીરપ્પભાવણ્ણેન એકગ્ઘના, સુવણ્ણમઞ્જુસાય ઠપિતસમ્પજ્જલિતકઞ્ચનપિણ્ડસસ્સિરીકાતિ **સુભકિણ્હા**. ઇમેપિ તયો જના તતિયજ્ઝાનભૂમિયં એકતલે વસન્તિ; આયુઅન્તરં પન નેસં નાના.

૧૦૨૭. આરમ્મણનાનત્તતાતિ આરમ્મણસ્સ નાનત્તભાવો. **મનસિકારનાનત્તતાદીસુ**પિ એસેવ નયો. એત્થ એકસ્સ પથવીકસિણં આરમ્મણં હોતિ…પે॰… એકસ્સ ઓદાતકસિણન્તિ ઇદં આરમ્મણનાનત્તં. એકો પથવીકસિણં મનસિ કરોતિ…પે॰… એકો ઓદાતકસિણન્તિ ઇદં મનસિકારનાનત્તં. એકસ્સ પથવીકસિણે છન્દો હોતિ…પે॰… એકસ્સ ઓદાતકસિણેતિ ઇદં **છન્દનાનત્તં**. એકો પથવીકસિણે પત્થનં કરોતિ…પે॰… એકો ઓદાતકસિણેતિ ઇદં **પણિધિનાનત્તં**. એકો પથવીકસિણવસેન અધિમુચ્ચતિ…પે॰… એકો ઓદાતકસિણવસેનાતિ ઇદં **અધિમોક્ખનાનત્તં**. એકો પથવીકસિણવસેન ચિત્તં અભિનીહરતિ…પે॰… એકો ઓદાતકસિણવસેનાતિ ઇદં **અભિનીહારનાનત્તં**. એકસ્સ પથવીકસિણપરિચ્છિન્દનકપઞ્ઞા હોતિ…પે॰… એકસ્સ ઓદાતકસિણપરિચ્છિન્દનકપઞ્ઞાતિ ઇદં **પઞ્ઞાનાનત્તં**. તત્થ આરમ્મણમનસિકારા પુબ્બભાગેન કથિતા. છન્દપણિધિઅધિમોક્ખાભિનીહારા અપ્પનાયપિ વત્તન્તિ ઉપચારેપિ. પઞ્ઞા પન લોકિયલોકુત્તરમિસ્સકા કથિતા.

અસઞ્ઞસત્તાનન્તિ સઞ્ઞાવિરહિતાનં સત્તાનં. એકચ્ચે હિ તિત્થાયતને પબ્બજિત્વા ‘ચિત્તં નિસ્સાય રજ્જનદુસ્સનમુય્હનાનિ નામ હોન્તી’તિ ચિત્તે દોસં દિસ્વા ‘અચિત્તકભાવો નામ સોભનો, દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનમેત’ન્તિ સઞ્ઞાવિરાગં જનેત્વા તત્રૂપગં પઞ્ચમં સમાપત્તિં ભાવેત્વા તત્થ નિબ્બત્તન્તિ. તેસં ઉપપત્તિક્ખણે એકો રૂપક્ખન્ધોયેવ નિબ્બત્તતિ. ઠત્વા નિબ્બત્તો ઠિતકો એવ હોતિ, નિસીદિત્વા નિબ્બત્તો નિસિન્નકોવ નિપજ્જિત્વા નિબ્બત્તો નિપન્નોવ. ચિત્તકમ્મરૂપકસદિસા હુત્વા પઞ્ચ કપ્પસતાનિ તિટ્ઠન્તિ. તેસં પરિયોસાને સો રૂપકાયો અન્તરધાયતિ, કામાવચરસઞ્ઞા ઉપ્પજ્જતિ; તેન ઇધ સઞ્ઞુપ્પાદેન તે દેવા તમ્હા કાયા ચુતાતિ પઞ્ઞાયન્તિ.

વિપુલા ફલા એતેસન્તિ **વેહપ્ફલા**. અત્તનો સમ્પત્તિયા ન હાયન્તિ ન વિહાયન્તીતિ **અવિહા**. ન કઞ્ચિ સત્તં તપ્પન્તીતિ **અતપ્પા**. સુન્દરા દસ્સના અભિરૂપા પાસાદિકાતિ **સુદસ્સા**. સુટ્ઠ પસ્સન્તિ, સુન્દરમેતેસં વા દસ્સનન્તિ **સુદસ્સી**. સબ્બેહિ એવ ગુણેહિ ચ ભવસમ્પત્તિયા ચ જેટ્ઠા, નત્થેત્થ કનિટ્ઠાતિ **અકનિટ્ઠા**.

૧૦૨૮. આકાસાનઞ્ચાયતનં ઉપગતાતિ **આકાસાનઞ્ચાયતનૂપગા**. ઇતરેસુપિ એસેવ નયો . ઇતિ છ કામાવચરા, નવ બ્રહ્મલોકા, પઞ્ચ સુદ્ધાવાસા, ચત્તારો અરૂપા અસઞ્ઞસત્તવેહપ્ફલેહિ સદ્ધિં છબ્બીસતિ દેવલોકા; મનુસ્સલોકેન સદ્ધિં સત્તવીસતિ.

તત્થ સમ્માસમ્બુદ્ધેન મનુસ્સાનં દેવાનઞ્ચ આયું પરિચ્છિન્દમાનેન ચતૂસુ અપાયેસુ ભુમ્મદેવેસુ ચ આયુ પરિચ્છિન્નં તં કસ્માતિ? નિરયે તાવ કમ્મમેવ પમાણં. યાવ કમ્મં ન ખીયતિ, ન તાવ ચવન્તિ. તથા સેસઅપાયેસુ. ભુમ્મદેવાનમ્પિ કમ્મમેવ પમાણં. તત્થ નિબ્બત્તા હિ કેચિ સત્તાહમત્તં તિટ્ઠન્તિ, કેચિ અડ્ઢમાસં, કેચિ માસં, કપ્પં તિટ્ઠમાનાપિ અત્થિયેવ.

તત્થ મનુસ્સેસુ ગિહિભાવે ઠિતાયેવ સોતાપન્નાપિ હોન્તિ, સકદાગામિફલમ્પિ અનાગામિફલમ્પિ અરહત્તફલમ્પિ પાપુણન્તિ. તેસુ સોતાપન્નાદયો યાવજીવં તિટ્ઠન્તિ. ખીણાસવા પન પરિનિબ્બાયન્તિ વા પબ્બજન્તિ વા. કસ્મા? અરહત્તં નામ સેટ્ઠગુણો, ગિહિલિઙ્ગં હીનં, તં હીનતાય ઉત્તમં ગુણં ધારેતું ન સક્કોતિ. તસ્મા તે પરિનિબ્બાતુકામા વા પબ્બજિતુકામા વા હોન્તિ.

ભુમ્મદેવા પન અરહત્તં પત્વાપિ યાવજીવં તિટ્ઠન્તિ. છસુ કામાવચરદેવેસુ સોતાપન્નસકદાગામિનો યાવજીવં તિટ્ઠન્તિ; અનાગામિના રૂપભવં ગન્તું વટ્ટતિ, ખીણાસવેન પરિનિબ્બાતું. કસ્મા ? નિલીયનોકાસસ્સ અભાવા. રૂપાવચરારૂપાવચરેસુ સબ્બેપિ યાવજીવં તિટ્ઠન્તિ. તત્થ રૂપાવચરે નિબ્બત્તા સોતાપન્નસકદાગામિનો ન પુન ઇધાગચ્છન્તિ, તત્થેવ પરિનિબ્બાયન્તિ. એતે હિ ઝાનઅનાગામિનો નામ.

અટ્ઠસમાપત્તિલાભીનં પન કિં નિયમેતિ? પગુણજ્ઝાનં. યદેવસ્સ પગુણં હોતિ, તેન ઉપ્પજ્જતિ. સબ્બેસુ પન પગુણેસુ કિં નિયમેતિ? પત્થના. યત્થ ઉપપત્તિં પત્થેતિ તત્થેવ ઉપપજ્જતિ. પત્થનાય અસતિ કિં નિયમેતિ? મરણસમયે સમાપન્ના સમાપત્તિ. મરણસમયે સમાપન્ના નત્થિ, કિં નિયમેતિ? નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસમાપત્તિ. એકંસેન હિ સો નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતને ઉપપજ્જતિ. નવસુ બ્રહ્મલોકેસુ નિબ્બત્તઅરિયસાવકાનં તત્રૂપપત્તિપિ હોતિ ઉપરૂપપત્તિપિ ન હેટ્ઠૂપપત્તિ. પુથુજ્જનાનં પન તત્રૂપપત્તિપિ હોતિ ઉપરૂપપત્તિપિ હેટ્ઠૂપપત્તિપિ. પઞ્ચસુ સુદ્ધાવાસેસુ ચતૂસુ ચ અરૂપેસુ અરિયસાવકાનં તત્રૂપપત્તિપિ હોતિ ઉપરૂપપત્તિપિ. પઠમજ્ઝાનભૂમિયં નિબ્બત્તો અનાગામી નવ બ્રહ્મલોકે સોધેત્વા મત્થકે ઠિતો પરિનિબ્બાતિ. વેહપ્ફલા, અકનિટ્ઠા, નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનન્તિ ઇમે તયો દેવલોકા **સેટ્ઠભવા** નામ. ઇમેસુ તીસુ ઠાનેસુ નિબ્બત્તઅનાગામિનો નેવ ઉદ્ધં ગચ્છન્તિ, ન અધો, તત્થ તત્થેવ પરિનિબ્બાયન્તીતિ. ઇદમેત્થ પકિણ્ણકં.

૭. અભિઞ્ઞેય્યાદિવારવણ્ણના

૧૦૩૦. સત્તમવારે સલક્ખણપરિગ્ગાહિકાય અભિઞ્ઞાય વસેન **અભિઞ્ઞેય્યતા** વેદિતબ્બા. ઞાતતીરણપહાનપરિઞ્ઞાનં વસેન **પરિઞ્ઞેય્યતા**. સા ચ **રૂપક્ખન્ધો અભિઞ્ઞેય્યો પરિઞ્ઞેય્યો ન પહાતબ્બો**તિઆદીસુ ઞાતતીરણપરિઞ્ઞાવસેનેવ વેદિતબ્બા. **સમુદયસચ્ચં અભિઞ્ઞેય્યં પરિઞ્ઞેય્યં પહાતબ્બ**ન્તિઆદીસુ પહાનપરિઞ્ઞાવસેન.

અટ્ઠમવારે રૂપાદિઆરમ્મણાનં ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં વસેન સારમ્મણાનારમ્મણતા વેદિતબ્બા. નવમવારો ઉત્તાનત્થોયેવ. દસમવારેપિ યં વત્તબ્બં સિયા તં સબ્બં તત્થ તત્થ પઞ્હાપુચ્છકવારે વુત્તમેવાતિ.

સમ્મોહવિનોદનિયા વિભઙ્ગટ્ઠકથાય

ધમ્મહદયવિભઙ્ગવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિગમનકથા

એત્તાવતા ચ –

અભિધમ્મં દેસેન્તો, ધમ્મગરુ ધમ્મગારવયુત્તાનં;
દેવાનં દેવપુરે, દેવગણસહસ્સપરિવારો.

દુતિયં અદુતિયપુરિસો, યં આહ **વિભઙ્ગપકરણં** નાથો;
અટ્ઠારસહિ વિભઙ્ગેહિ, મણ્ડિતમણ્ડપેય્યગુણો.

અત્થપ્પકાસનત્થં, તસ્સાહં યાચિતો ઠિતગુણેન;
યતિના અદન્ધગતિના, સુબુદ્ધિના બુદ્ધઘોસેન.

યં આરભિં રચયિતું, અટ્ઠકથં સુનિપુણેસુ અત્થેસુ;
સમ્મોહવિનોદનતો, સમ્મોહવિનોદનિં નામ.

પોરાણટ્ઠકથાનં, સારં આદાય સા અયં નિટ્ઠં;
પત્તા અનન્તરાયેન, પાળિયા ભાણવારેહિ.

ચત્તાલીસાય યથા, એકેન ચ એવમેવ સબ્બેપિ;
નિટ્ઠં વજન્તુ વિમલા, મનોરથા સબ્બસત્તાનં.

સદ્ધમ્મસ્સ ઠિતત્થં, યઞ્ચ ઇમં રચયતા મયા પુઞ્ઞં;
પત્તં તેન સમત્તં, પાપુણતુ સદેવકો લોકો.

સુચિરં તિટ્ઠતુ ધમ્મો, ધમ્માભિરતો સદા ભવતુ લોકો;
નિચ્ચં ખેમસુભિક્ખાદિ-સમ્પદા જનપદા હોન્તૂતિ.

પરમવિસુદ્ધસદ્ધાબુદ્ધિવીરિયપટિમણ્ડિતેન સીલાચારજ્જવમદ્દવાદિગુણસમુદયસમુદિતેન સકસમયસમયન્તરગહનજ્ઝોગાહણસમત્થેન પઞ્ઞાવેય્યત્તિયસમન્નાગતેન તિપિટકપરિયત્તિપ્પભેદે સાટ્ઠકથે સત્થુસાસને અપ્પટિહતઞાણપ્પભાવેન મહાવેય્યાકરણેન કરણસમ્પત્તિજનિતસુખવિનિગ્ગતમધુરોદારવચનલાવણ્ણયુત્તેન યુત્તમુત્તવાદિના વાદીવરેન મહાકવિના પભિન્નપટિસમ્ભિદાપરિવારે છળભિઞ્ઞાપટિસમ્ભિદાદિપ્પભેદગુણપટિમણ્ડિતે ઉત્તરિમનુસ્સધમ્મે સુપ્પતિટ્ઠિતબુદ્ધીનં થેરવંસપ્પદીપાનં થેરાનં મહાવિહારવાસીનં વંસાલઙ્કારભૂતેન વિપુલવિસુદ્ધબુદ્ધિના **બુદ્ધઘોસો**તિ ગરૂહિ ગહિતનામધેય્યેન થેરેન કતા અયં **સમ્મોહવિનોદની** નામ વિભઙ્ગટ્ઠકથા.

તાવ તિટ્ઠતુ લોકસ્મિં, લોકનિત્થરણેસિનં;
દસ્સેન્તી કુલપુત્તાનં, નયં પઞ્ઞાવિસુદ્ધિયા.

યાવ બુદ્ધોતિ નામમ્પિ, સુદ્ધચિત્તસ્સ તાદિનો;

લોકમ્હિ લોકજેટ્ઠસ્સ, પવત્તતિ મહેસિનોતિ.

સમ્મોહવિનોદની નામ વિભઙ્ગ-અટ્ઠકથા નિટ્ઠિતા.